

L y M B U S

2017

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

L y M B U S 2017

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Budapest
2017

Lymbus

MAGYARSÁGTUDOMÁNYI FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

Főszerkesztő

Ujváry Gábor

Felelős szerkesztő

Szabó András Péter

Olvasószerkesztő

Nyerges Judit

A szerkesztőbizottság tagjai

Boka László, Fazekas István, Geccsényi Lajos, Jankovics József, K. Lengyel Zsolt, Katona Csaba,
Kollega Tarsoly István, Lengyel Réka, Mikó Árpád, Monok István, Oborni Teréz, Petneki Áron,
Szentmártoni Szabó Géza

A kötetet kiadja

*a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Balassi Intézet,
az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
a Nemzetközi Magyarorságtudományi Társaság
és az Országos Széchényi Könyvtár*

HU ISSN 0865 0632

Kiadja a Külgazdasági és Külügyminisztérium, a Balassi Intézet
és az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felélő kiadó: Fodor Pál főigazgató

Borítóterv: Csizmadia Kata

Nyomdai előkészítés: MTA BTK Történettudományi Intézet
tudományos információs témacsoport

Tördelés: Palovicsné Tihanyi Éva

Nyomdai munka: Prime Rate Kft.

Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

Tartalom

- 9 PÉTERFI BENCE
Hungarikák Boroszlóából. Schönherr Gyula gyűjtésének nyomában
- 47 MIKÓ GÁBOR
A Magyar és az Erdélyi Országgyűlési Emlékek bővítésének lehetőségeiről
- 89 KASZA PÉTER
Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről
- 117 GUITMAN BARNABÁS
Wittenbergi peregrinuslevelek a bártfai városi levéltárból
- 151 BRANDL GERGELY – GÖNCÖL CSABA – JUHÁSZ KRISZTINA
– MARTON GELLÉRT ERNŐ – SZABADOS JÁNOS
Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez
- 205 OLÁH P. RÓBERT
A kora újkori diplomáciai protokoll megjelenése Pázmány Péter levelezésében
- 213 MARKALY ARANKA
17. századi hadviselő székelyek végrendeletei Csíkszék levéltárából
- 229 BUJTÁS LÁSZLÓ ZSIGMOND
Az amszterdami református egyház magyarországi és erdélyi pártfogoltjai (1654–1698)
- 247 CSORBA DÁVID – MIKÓ GYULA
A református egyház oszlopai Csernátoni Pál leírásában
- 257 KIRÁLY PÉTER
Alfonso Selvatici – egy szerzetes zenész Nádasdy Ferenc rezidenciáján és a lengyel királyi udvarban

- 265 SZIRTES ZSÓFIA
Simon Baußner nagyszabeni követ 1707. évi bécsi útjának
költésjegyzéke
- 285 GÖMÖRI GYÖRGY – HURSÁN SZABOLCS
Kocsi Csergő István gyászverse Campegius Vitringáról
- 297 SÜLI ATTILA
Vajasdi Lajos Mátyás-huszár visszaemlékezése
- 333 HEGEDŰS ISTVÁN
Az Andrássyak első hitbizománya
- 357 SCHWARZWÖLDER ÁDÁM
Csáky Albin bécsi irathagyatéka (jegyzék)
- 389 ILLYÉS BOGLÁRKA
Massanet és a budapesti operaélet, 1879–1894
- 413 SIMON BERNADETT
„...a dicső millennium évében fogok kilépni a gimnáziumból...”
Részlet Zemplén Győző: *Életem tükre* című naplójának
1896. évi bejegyzéseiből
- 437 GYARMATI ENIKŐ
A diplomácia szolgálatában. Adalékok báró Szilassy Gyula
(1870–1935) diplomata karrierútjához
- 451 MARCHUT RÉKA
Hans Otto Roth feljegyzése a romániai németek és magyarok
kapcsolatáról (1926)
- 469 CSEKE PÉTER
Nyíró Gyula levelei Jancsó Bélának
- 499 BENE KRISZTIÁN
A francia ellenállás magyar tagjai
- 523 JOÓ ANDRÁS
Egy emigráns diplomata észrevételei a Foreign Office számára
– Hevesy Pál 1943. szeptemberi fejtegetései és Sir Alexander
Cadogan számára írott levele

- 539 GALI MÁTÉ
Emberk az embertelenségben: Rónai Mihály András és báró Szalay Gábor
- 545 OLOSZ LEVENTE
Erdős Lászlóval készített interjú az erdélyi zsidóság második világháború utáni megszervezéséről
- 567 SERES ATTILA
Az események fogságában. Szovjet állampolgárok Magyarországon, magyar állampolgárok a Szovjetunióban 1956 október–novemberében

*Péterfi Bence**

Hungarikák Boroszlóból. Schönherr Gyula gyűjtésének nyomában

A 2017. május végén, június elején megejtett egyhetes boroszlói tartózkodásom során legfőbb célom az volt, hogy egy mintegy százhusz évvel korábbi kutatás fonálát ismét felvegyem. Schönherr Gyula 1893-ban, a Magyar Könyvszemle hasábjain számolt be a Német Császárság területén fekvő Boroszlóban (akkor Breslau, ma Wrocław, Lengyelország) tett utazásáról.¹ Szilézia az idő szerint másfélszáz éve, az osztrák örökösödési háború (1740–1748) óta Poroszországhoz tartozott, azelőtt viszont évszázadokon a Lengyel, majd a Cseh Korona, végül ez utóbbi révén a Habsburgok dunai monarchiájának is a részét képezte.

Schönherr Gyula érdeklődésének középpontjában Hunyadi Mátyás törvénytelen fia, Corvin János állt. Schönherr Corvin sziléziai érdekeltségei, troppai hercegsége miatt jó okkal feltételezhettem, hogy Sziléziában, így többek között a boroszlói városi levéltárban további adatokra bukkanhat. Reményeit csak fokozta, hogy néhány évvel azelőtt, 1883-ban és 1892-ben a boroszlói városháza padlásán a deszkázat felfejtésekor a por és hulladék alól mindaddig ismeretlen iratanyag, nagyobb részt a 15. század második és a 16. század első feléből származó jelentés, levél bukkant elő.² A kor érdeklődéséből fakadóan elsősorban a politikatörténeti vonatkozások keltették fel a történészek figyelmét. Alig néhány évvel a szerencsés felfedezés után Hunyadi Mátyás korszakának kutatói örömmel vehették kézbe Boroszló politikai természetű levelezésének az 1469 és 1490 közötti időszakot feldolgozó, két kötetben megjelentett okmánytárát,³ amely első ízben⁴ tudta hasznosítani a rendkívüli forrásanyagot, miként erre rövid írásában maga Schönherr is felhívta a figyelmet. A magyar kutató, jóllehet saját kutatási területe kapcsán csatlakoznia kellett, mindazonáltal sokszínű és sokféle magyar vonatkozású anyagra bukkan a levéltárban. A városháza padlásán fellelt forrásanyagon kívül figyelme kiterjedt a régóta használt okleveles anyagra is. Találatait szinte teljes egészében közzétette: 76 magyar vonatkozású oklevél

* A szerző az NKFIH posztdoktori ösztöndíjasa (PD 124903, munkavégzés helye: MTA BTK TTI), továbbá a „Lendület” Középkori Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport (LP 2015–4/2015) tagja. Boroszlói és bécsi kutatásaimat a Lendület-projekt finanszírozta. A tanulmányhoz és a függelékhez fűzött értékes megjegyzéséért Lakatos Bálintnak és Skorka Renátának mondok köszönetet.

¹ SCHÖNHERR, 1892–1893.

² Uo. 277–279. A leletre lásd még: KRONTHAL–WENDT, 1893, v–vi. A levéltár 1878 előtti történetére: MARKGRAF 1878.

³ KRONTHAL–WENDT, 1893, KRONTHAL–WENDT, 1894.

⁴ A Poděbrad György korával (1454–1463, ill. 1463–1469) foglalkozó kötetek (MARKGRAF, 1873, ill. MARKGRAF, 1874), az 1463 és 1469 közötti időszakot dolgozták fel és 1874-ben jelentek meg, az új felfedezések folytán a kutatás további adalékokat nyert.

rövid kivonatát készítette el és jelentette meg a már említett, Magyar Könyvszemlében megjelent kutatási jelentésében. Az újonnan felfedezett darabokat, amelyek a városi levéltárban egy külön sorozatban kaptak helyet (*Correspondenz*), csillaggal jelölte. Akkor, amikor Schönherr megfordult a boroszlói városi levéltárban, az újonnan megtalált iratok 1494-ig voltak „regisztrálva”,⁵ azaz a levéltári feldolgozás jó úton haladt.

A magyar kutató kifejezetten hangsúlyozta kutatásának korlátait: egyrészt kevés idő állt rendelkezésére, másrészt a mondott sorozat 1459 és 1470 közötti, akkor rendezés alatt álló részét nem tudta kézbe venni. A megjelent forráskötetek és Schönherr gyűjtése inkább kiegészíti egymást. Az, hogy emögött valamiféle tudatosság vagy esetleg együttműködés feltételezhető (értsd: a magyar kutató netalán ismerte volna az okmánytárak akkor még kéziratban fekvő utolsó kötetét és a politikátörténet szempontjából csekély vagy jelentéktelen darabokra koncentrált volna), nem tűnik valószínűnek, máskülönben Schönherr bizonyosan szót ejtett volna erről.

A minden téren helyrehozhatatlan károkat hozó második világháború a német és a lengyel érdekek középpontjában álló Sziléziát sem hagyta érintetlenül. Noha idejekorán megkezdődött a szintén régi múltra visszatekintő *Staatsarchiv* kiürítése, mivel a háború utolsó hónapjaiban a várost erődde (*Festung*) nyilvánították, ami hátramaradt, az a szovjet csapatok ostroma nyomán igen komolyan károsult. Az elszállított anyagnak, főként a sziléziai kolostorok írott hagyatékának egy része azonban nem rögtön került vissza az őrzési helyére, több évtizedig német földön volt: mintegy 15 ezer levéltári egység csak az 1980-as évek legelején érkezett meg az NDK-ból.⁶ De a boroszlói *Stadtarchiv* is megszenvedte a háborút. Jóllehet még jóval a front előtt anyagát öt részre bontva más-más sziléziai városokba menekítették, abban így is tetemes károk keletkeztek. Joachim Bahlcke lengyel levéltári segédletek és a szakirodalom alapján arról ír, hogy 1939-ben 35 ezer dokumentum, 13 ezer kötet és 6 ezer aktacsomó volt. A háborús pusztítások nyomán a köteteknek 15%, a dokumentumoknak 40%-a elpusztult.⁷ A fentiekén túl a városi levéltár oklevélsorozatainak Schönherr által dicsért cédulakatalógusa is a háború áldozatául esett. Ráadásul az okleveles anyagot (beleértve a levelezést is) éppen a legrosszabb pillanatban, átrendezés közben érte a második világháború: a végleges cél egy kronológiai sorozat kialakítása lett volna.⁸ A mondott okokból kifolyólag tételes veszteséglistát készíteni lehetetlenség.

A harcok lezárulta után – mint az jól ismert – jelentős változások következtek be Szilézia életében: a számbavétel, a károk felmérése már nem a német–porosz, hanem a lengyel levéltárosok feladata lett, miután a háború után a német–lengyel határ az Ode-

⁵ Saját maga emlékeztetésére Schönherr kéziratosaiban megjegyezte (MTA KIKK Tört. 2° 282/I, fol. 375r): „1479-ig publikálva, 1494-ig regisztrálva”.

⁶ IRGANG, 1982, 295–296., KOBZDAJ, 1988.

⁷ PETRY, 2000, 115. A városi levéltár háborús veszteségeire némileg más számokkal (ekkor talán még nem volt ismeretes az, hogy Moszkvába jutott a városi iratanyag egy része, ezt lásd még lejjebb!): KUCNER, 1953. A középkori sziléziai iratanyagra, annak sorsára, különösképpen III. Frigyes német-római császár (1440–1493) időszakára, az általa kibocsátott oklevelekre koncentrálna: RI XIII/21. 11–22.

⁸ Magyarán a korábban kialakított UPE (Urkunden Pergament), UPA (Urkunden Papier) és Corr (Correspondenz) sorozatokat egyesítették volna. KUCNER, 1953, 363.

ráig tolódott. A boroszlói városi levéltár és más alsó-sziléziai városok, így például a középkori forrásokban szintén bővelkedő Schweidnitz (ma Świdnica, Lengyelország) régi anyagát 1948-ban gyűjtötték össze a tartományi levéltárba,⁹ ahol az a mai napig kutatható. A moszkvai V. I. Lenin Szovjetunió Állami Könyvtárból (ma Orosz Állami Könyvtár) 1957-ben ide, a tartományi levéltárba kerültek azok az eredetileg javarészt a városi levéltárba tartozó iratok is, amelyeket a háború elől Boroszlóból a német hatóságok elszállítottak, majd amelyeket a megérkező szovjet csapatok hadizsákmányként magukkal elvittek.¹⁰ A lengyel levéltárosok megtartották a boroszlói városi levéltár iratanyagának tematikus rendjét, az oklevélsorozatokat pedig a háború előtti rendezés szellemében időrendbe állították és sorszámokkal látták el. Ahogy az a függelék alapján (No. 1) látható, az oklevélsorozat darabjainak számozása többször megváltozott, ami a rendezési munkálatokkal, illetve a különböző időpontú növedékekkel állhat összefüggésben.

Az elmondottak után aligha férhet kétség ahhoz, hogy a régi forráskiadások, de még a Schönherréhez fogható kivonatos közlések is mekkora értéket jelentenek. Mivel tudomásom szerint a magyar kutatók közül – a Magyar Királyság és Boroszló között valaha létezett komoly gazdasági kapcsolatok ellenére¹¹ – alig valaki vizsgálta alaposabban a boroszlói városi iratanyagot,¹² nemkülönben újra és újra csak a második világháborús károkról olvastam a szakirodalomban, a legrosszabbra készültem: a Szapolyai családtagok által kibocsátott, Schönherr által kivonatolt okleveleket nem találták a levéltárosok.¹³

Évek óta készülődvén a boroszlói kutatásra – a háborús pusztítással kapcsolatos hírek hallatán – először Schönherr hagyatékához nyúltam,¹⁴ áttekintettem külföldi kutatásai során készített jegyzeteit, bízván abban, hogy az „elveszett” darabokról több információt, esetleg teljes szövegű átírást találok, azonban egyetlen kivétel akadt csak.¹⁵ Schönherr kéziratában általában a már ismert magyar nyelvű kivonatok vagy éppen a német segédletekből készített kijegyzések voltak olvashatók. Várakozásaimmal ellentétben semennyivel

⁹ KUCNER, 1953, 361. A tartományi levéltár 1945 anyagáról készített repertórium – benne a városi levéltár iratanyagával – németül is megjelent: ŽERELIK–DEREŇ, 1996.

¹⁰ Vö. IRGANG, 1982, 295.

¹¹ A legújabb áttekintés adja: MYŚLIWSKI, S. A. Köszönöm Vadas Andrásnak, hogy a tanulmányra felhívta a figyelmemet.

¹² A középkorból tudomásom szerint egyedüli kivétel Székely György: SZÉKELY, 1997 (egy félreolvasás miatt pontatlan régi jelzettel idézi: APW, Akta miasta Wrocławiu, Księgi, Nr. 3894 [régijelzet: O 144,1] = Libri definitionum. Entscheidungen des Rats in Innungssachen 1513 [1504!]-1560 [1563!]). Tartalmilag Székely alapján hasznosítja LAKATOS, 2015, 203. Ami a kora újkort illeti, Gecsényi Lajos és Tóza-Rigó Attila munkáiban találtam (egyelőre) a levéltár használatára utaló jelzetest. A Magyar Nemzeti Levéltár mikrofilmtárában egyetlen felvételt sem őriznek az Archivum Państwowe we Wrocławiu-ból.

¹³ Vö. SZAPOLYAI, 2012, 223. 242. sz. (1495. okt. 23., Szeged), 397. 457. sz. (1517. máj. 22., Trencsén) Valószínű, hogy az első oklevél mégis fennmaradt. Lásd a No. 1-et!

¹⁴ Vö. CSAPODI, 1975, 679.

¹⁵ Nagy Tamás és Bakonyi János tornai alvárnagyok közös, 1500-ban kelt, latin nyelvű kiadványa: MTA KIKK Tört. 2° 282/L, fol. 379v. Vö. SCHÖNHERR, 1892–1893, 288.

sem voltak bőbeszédűbbek, mint a már közzétettek.¹⁶ A magyar kutató azon találatai, amelyek kiszorultak kutatási jelentéséből, nem voltak kifejezetten magyar vonatkozásúak, miként azt maga is jelezte például Szapolyai István sziléziai főkapitányi minőségében kelt okleveleivel kapcsolatban.¹⁷ Kijegyzései alapján Johann Beckenschlager (vagy ahogy a korabeli forrásokban szerepel: Beckensloer) boroszlói polgárcsaládból származó esztergomi és salzburgi érsek családi háttere, Filipec János életének sziléziai vonatkozású mozzanatai is felkeltették Schönherr érdeklődését. Válogatási szempontjaival, tudniillik, hogy mit tartott érdemesnek kihagyni az általa felfedezett források közül, talán csak két esetben lehet vitatkozni.¹⁸ Ugyanakkor „szűkkeblűséggel” korántsem lehet, miként a fentiekből is látszik, vádolni, Kapisztrán János boroszlói működésének dokumentumai közül néhány szintén helyet kapott a jegyzékében.

Arra a kérdésre, hogy mi maradt meg abból a gazdagságból, amelyben hajdanán a kutatók úgyszólván „lubickolhattak”, látszólag hamar választ adhatunk, mivel alig három éve jelent meg Roman Stelmach forráskiadványa, amiben több mint 17 ezer, 1501 előtt keletkezett középkori oklevél rövid regesztáját teszi hozzáférhetővé.¹⁹ A munkában nemcsak a boroszlói városi levéltár okleveles anyaga, hanem minden más, a mostani *Archivum Państwowe we Wrocławiu*ban, a *Staatsarchiv* jogutódjában található középkori oklevél is helyet kapott. Érthető okokból a különféle városi magisztrátusok kötetes állományát nem vették fel a kiadványba. Látszólag (címében és szándékaiban bizonyosan) a kötet az okleveles anyag tekintetében teljességre törekszik, ám éppen a helyszíni vizsgálat világított rá arra a különben a helyi levéltárosok számára is ismeretlen tényre, hogy bizony válogatásról van szó, amelyet a kötet előszava is megerősített. Az 1400 utáni időszakból származó levelezés, fogalmazványok, azaz a nem „klasszikus” jogbiztosító oklevelek kimaradtak a kötetből.²⁰ Ennélfogva a hagyományos cédulakatalógusból számos olyan, Schönherr által már felfedezett darab került elő, amelyet Stelmach mun-

¹⁶ MTA KIKK Tört. 2° 282/I, fol. 374r–v, 380r, 382r–384v („régábbi lelet”), fol. 375r–379v („újabb lelet”). Mindez némileg félrevezető módon egy „Boroszlói városi könyvtár” feliratú palliumban (Uo. fol. 368–385) található. A városi könyvtárból is található ott ugyanakkor jegyzetek, köztük magyar vonatkozású, középkori oklevelekről készített kivonatok (Schönherr feljegyzései szerint az 1480 és 1501 közötti állományt nézte át): Uo. fol. 381r–v. Ezen oklevelek további sorsáról sajnos semmiféle információ nem áll rendelkezésemre, csupán annyi, hogy a városi könyvtárnak a második világháborúban megfogyatkozott állománya az 1945-ben megszüntetett „német” egyetem helyén 1946-ban újraalapított boroszlói egyetem könyvtárába (Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu) került. Vö. RI, XIII/21, 16., ill. RÜFFLER, 1997. A jegyzetanyag legvégén (MTA KIKK Tört. 2° 282/I, fol. 384r–v) két kéziratot ismertet (Ms. Graec. 492, ill. Ms. Lat. 1722), amelyek eredetileg talán a városi könyvtárban voltak megtalálhatók.

¹⁷ SCHÖNHERR, 1892–1893, 289.

¹⁸ Vö. 1490. máj. 19., [Frankfurt an der Oder]: „Frankfurt an der Oder tanácsosai bereden sich mit den Rathmannen zu Bresslau über eine Bestätigung der zw. denen zu Sprottau berathenen Artikel über die Niederage seitens des Königs von Ungern und der Kurfürsten Johans von Brandenburg.” (fol. MTA KIKK Tört. 2° 282/I, fol. 374v), ill. 1495. máj. 28., Troppau: „Paluza György troppau kapitány levele a boroszlóiakhoz. [...]ár(?) Tamást küldi hozzájuk bizonyos ügyekben, kéri, adjanak neki hitelt. Paluza pecsétjével és C[orvin – P. B.] János nagy pecsétjének a nyomaival.” (Uo. fol. 378r). Az utóbbi nagy eséllyel elpusztult. (A STELMACH, 2014-ben egyiknek sem jelent meg kivonata.)

¹⁹ STELMACH, 2014.

²⁰ Uo. 11.

kájában hiába keresünk. Magyarán szólva: a cédulakatalógus használata a továbbiakban is megkerülhetetlen! Mint az összeállításunkban (No. 1) jól látható, a Schönherr-féle okleveleknek kereken egyharmada (76-ból 26 találat) maradt fenn: a 15. század első felének oklevelei szerencsésebbnek bizonyultak, mint a Mátyás vagy éppen a közös Jagelló-királyok idején keletkezett darabok.²¹

Nem sokkal ezelőtt már idéztem Schönherr megjegyzését, amelyet egy különösen értékes, 1496-ból származó darabbal kapcsolatban vetett papírra, és amely kiadását maga is tervezte. Szerencsére e forrás a háborús viszontagságok ellenére fennmaradt (No. 2). Schönherrrel egyet lehet érteni: valóban figyelemreméltó forrásról van szó. Maga az „oklevél” műfaját tekintve voltaképpen záró követjelentés, egészen pontosan egy a helyszíni feljegyzések alapján egybeszerkesztett beszámoló fogalmazványa, amely egy tíz lapból álló papírfüzetben maradt korunkra.²² Forrásközlésem nagyobb részét ez teszi ki.

Szilézia és a Magyar Királyság közjogi viszonya nem volt minden tekintetben rendezett a 15–16. század fordulóján: elméletileg a magyar király zálogbirtokának számított a Cseh Korona részét képező tartomány, mivel azt annak idején Mátyásnak elzálogosították.²³ A cseh király épp a nagy ellenfél halála után a magyar trónt is megszerezte magának, így némileg okafogyottá vált a dilemma, még ha jogi szempontból továbbra is tisztázatlanok voltak az állapotok. Ettől függetlenül a józan ész azt diktálta, hogy a sérelmekre a cseh királytól kell megoldást várni, aki 1490 és 1526 között – egyúttal magyar királyként – rendszerint Budán tartózkodott. A különösen sürgős ügyben nem Prágába, a csehországi helytartóhoz, Peter IV. von Rosenberghez (Petr IV. z Rožmberka, 1493–1499) volt érdemes utazni, hanem a távolabb fekvő Budára.²⁴

Világosan tudták ezt Boroszlóban is. Jóllehet az 1469 és 1490 közötti időszak vonatkozásában – a 19. századi okmánytáraknak hála – Boroszló város diplomáciai mozgásteréről igen alapos képet alkothatunk,²⁵ legyen szó a szász hercegekről vagy éppen Hunyadi Mátyásról, a magyar király 1490. évi halála utáni időszakról azonban már korántsem rendelkezünk ilyen alapos gyűjtéssel. Ráadásul, ahogy az olvasók számára egyértelműen kiderült, a második világháború számos értékes forrástól bizonyosan megfosztotta az utókort. Másrészt a magyar–cseh történelem közös két és fél évtizedét nemcsak a magyar, hanem a cseh kutatás is meglehetősen mostohán kezeli. Harmad-

²¹ A 76-ból egyetlen oklevél figyelmen kívül maradt az ellenőrzésből: „*1495. december 2. Olmücz város levele a boroszlóiakhoz Toppfl Jokul olmüczzi polgár ügyében, a ki László (Laslaw) pozsonyi polgár előtt Furmann Lukács boroszlói polgárért 38 frtig kezességet vállalt.” – SCHÖNHERR, 1892–1893, 287. STELMACH, 2014-ben nem szerepel, ám ez, mint már láttuk, nem feltétlenül jelenti azt, hogy elpusztult.

²² Ismeri, használja és „Stadtarch. Corresp. [...] 1496 Juni–August” jelzettel idézi a forrásunkat pl. WENDT, 1916, 53. 4. jegyz., 59. 1. jegyz.

²³ WEBER, 1992, 30–41.

²⁴ A bajor követek olykor Prágába, olykor viszont Budára voltak kénytelenek utazni bizonyos cseh királyi alattvalókkal fennálló konfliktusok miatt. Vö. PÉTERFI, 2015, 117–118.

²⁵ A boroszlói követekre lásd ROTH, 2004. Roth vizsgálatai elsősorban már kiadott forrásanyagokon [MARKGRAF, 1873, MARKGRAF, 1874 és KRONTHAL – WENDT, 1893], elsősorban az 1460–1470-es évek vizsgálatán alapulnak. Írásának függelékében a boroszlói küldöttek listáját is közli.

részt a boroszlói forrásviszonyok sem effajta forrásokban bővelkednek: jóllehet a főként a 16. század első évtizedeinek forrásait magában foglaló *Liber derelictorum* című kötet²⁶ kifejezetten a városi diplomáciai kiküldetések anyagát tartalmazza, azonban kevésbé magukat a jelentéseket, mint inkább a követek számára kibocsátott instrukciókat. Az elvárások és előzetes stratégiák azonban a lehető legritkább esetben teljesültek úgy, ahogy azokat szerették volna: gyakorlati megvalósításról alig valamit tudunk, pedig már csak a kötet roppant terjedelme (500 fólió) is arról tanúskodik, hogy a város igen élénken képviselte érdekeit nemcsak a helyi fórumokon, így a sziléziai *Fürstentag*okon, hanem a magyar–cseh királyi (Buda, Prága) vagy más udvarokban. Persze, udvar és udvar között is volt különbség: II. Ulászló udvara „hazai” érvényesülés szempontjából volt kulcsfontosságú. Találó a gazdag kereskedőváros Boroszlót, amely Prága árnyékában egyre inkább saját öntudatára ébredt,²⁷ magyar szempontból (vagy éppen fordítva: Boroszló szempontjából a Magyar Királyságot) „közel külföldnek” tekinteni, és a sziléziai város szerepét, követeinek fellépését Raguzához hasonlítani. Részben némi távolságtartás érezhető a budai követség beszámolójában, ugyanakkor a fentebbi okok miatt a bennfentesség mégis kiérezhető.²⁸ Részleteiben értesülünk az odaútról, a budai tartózkodást, a tárgyalások fordulóit, a legfőbb témaköröket gondosan feljegyezte a szerző, olykor mondatokat is idéz a tárgyalásokról, azonban a visszautazásról pontos információ nem áll rendelkezésre. Az itáliai, éppen a korban kialakuló standardok szerint összeállított jelentésekkel nem vethető össze, nagy retorikai fordulatok nem lelhetők fel benne, persze ellenérvként a beszámoló védelmében felhozandó, hogy mégis csak egy fogalmazványról van szó. Bárhogy legyen is, nagyon is megbecsülendő, mivel rendkívül kevés forrásunk van arról, hogy miként zajlott le egy audiencia – jelentésünk (No. 2/C) ebben a vonatkozásban is üdítő kivétel.²⁹

Két, a király részére beterjesztett kérvénynek a korabeli másolata is helyet kapott abban a füzetben, amelyben a beszámoló fennmaradt (No. 2/D és E). Mind a két szupplikációt egy bizonyos Gregor Morenberg nyújtotta be Boroszló város nevében. Morenberg (†1518) a sziléziai városban hosszú időn át városi jegyzőként dolgozott,³⁰ és nem ez volt

²⁶ APW, Akta miasta Wrocławia, Księgi, Nr. 600 (régijelzet: F 1, mikrofilm: T.80330). Megjegyzem, hogy e kötetben számos dokumentum ugyanannak a kéznek a munkája, amely azt a bizonyos füzetet (No. 2/C–E) írta. Igen feltűnő a párhuzamosság abban, ahogy formálta, tagolta a szöveget az író. Persze mindez egy ügyes és gyakorlott kezű városi jegyző esetében nagyon is érthető.

²⁷ ČAPSKÝ 2017.

²⁸ A „közel külfölddel” kapcsolatos meglátás Lakatos Bálinttól származik, amit ezúton is köszönök neki!

²⁹ A boroszlóiaknak rendre a kancellár volt segítségére, akinek nem hogy nevét, de teljes titulását sem említi a forrás. Leszámítva egy helyet, ahol a Cseh Korona kancellárjáról esik szó, aki nem más volt, mint Johann von Schellenberg (Jan ze Šelnerka). Véleményem szerint az összes többi helyen is róla lehet szó.

³⁰ WITZENDORFF–REHDIGER, 1960, 17. Arra, hogy Boroszlóban egy városi jegyző a város „külpolitikájában” is meghatározó szerepet játszott, ill. követségbe is gyakran küldték, lásd – Morenberg egyik elődje, a neves boroszlói történétíró, Peter Eschenloer példáján – Gunhild Roth elemzését: ROTH, 2004. Morenberg családi, városon belüli kapcsolatrendszerére, 1497. évi nemesi címére lásd PUSCH, 1987, 137., 227. és PUSCH, 1988, 300–301. Megjegyzem, a boroszlói polgárok azonosításakor az alábbiakban Oskar Pusch munkáját idézem. Két további munkát szokás még hivatkozni, ha boroszlói (polgár)családok azonosításáról van szó: egyrészt STEIN, 1963-at (jegyzetanyag nélkül készült, ami

az utolsó (és talán nem is az első) budai utazása.³¹ Nyilvánvalóan ő volt az, aki útra kelt, aki magára vállalta számos boroszlói ügynek a királyi udvarban való elintézését, és ugyancsak ő volt, aki egyes szám első személyben a beszámolót, illetve a kérvényeket megfogalmazta és lejegyezte. Politikai éleslátásáról és nem kevés rafinériáról tanúskodnak a budai tárgyalások. Nehéz helyzetben volt, és legkevésbé a sziléziai ügyek miatt. Éppen Budán kellett Buda városa ellenében sikert elérnie. Régóta ismert az a szakirodalomban,³² hogy – Mátyás király egyik privilégiuma következtében – Boroszló a Magyar Királyság területén szabad kereskedési jogot nyert, amely azonban nem érintette a budai lerakati jogot. A második kérvény (No. 2/E) az 1496. évi rákosi országgyűlés idején a budai polgárvárosban elharapódzó fosztogatásokkal, a budaiak megbízhatatlanságával, Boroszló elzáróztatásával érvel annak érdekében, hogy a budaiak lerakati joga alól mentességet nyerhessenek. Hasonló módon emlegette fel Morenberg Szapolyai István nádor előtt is a budai rendbontást, a szavak azonban leperogtek a sokat látott nádorról. Különösen érdekesek e tárgyalások, mivel a királyi udvari lobbirendszer nem igazán ismert szeletét mutatja be a forrásunk. A boroszlói követ minden bizonnyal Boroszlónak és a nagy hatalmú magyar úrnak az 1470-es évekre visszanyúló ismeretségére appellált.

Morenberg 1496 júliusában még Budán volt, amikor – a júniusi tárgyalások után – egy újabb küldöttség érkezett Boroszlóból. (Tevékenységének lanyhulását, a beszámoló részletességének abbamaradását ezzel magyarázhatjuk.) E második követségről fennmaradt jelentéseket Schönherr Gyula is forgatta, ezeket a látogatásom során azonban már nem találtam meg: valószínűleg megsemmisültek a második világháborúban (No. 1).³³ A kettős követség sikerrel járt: augusztus 15. és 19. között – a háborús pusztulásokat figyelembe véve: legalább – öt kiváltságlevelet állított ki II. Ulászló kancelláriája a sziléziai város számára. Nemcsak régebbi (1337, 1455) privilegiálisok átírásáról volt szó, a király külön oklevélben garantálta a városi kiváltságokat, illetve afelől is biztosította a boroszlóiakat, hogy az oelsi hercegségben felállított vám miatt nem fogja őket kár érni. (A tárgyalások eredményeképpen megszerzett okleveleket itt nem közlöm, mivel elsődlegesen sziléziai vonatkozásúak.)³⁴

A követjárás a fentiekén túl más szempontból is figyelmet érdemel. Morenberg éppen 1496. év nyári, az egykori Várszínház helyén állt Szent János-kolostorban tartott országgyűlés idején fordult meg és töltött el heteket Budán. Gondos követként be is számol az itteni történésekről, a nagy tömegeseményekről, a budai zsidóság ellen irá-

miatt Pusch joggal kárhoztatta e munkát), ill. az iméntiekkel ellentétben a nem kifejezetten genealógiai adattárnak készült, ám roppant adatgazdagsága miatt ilyen szempontból is hasznos PFEIFFER, 1929-et.

³¹ Budai követjárásai közül a szakirodalomban legismertebb kétségkívül az 1505 nyarán megejtett utazása, amelynek folyamánként II. Ulászló jóváhagyta, hogy Boroszlóban egyetem alakuljon. (Ám ez végül nem valósult meg.) Vö. BAUCH, 1909, 270–272. stb.

³² Lásd alább még a 154. jegyzetet!

³³ 1496. aug. 7., Esztergom: „Hawnolt Hans és Buckewitz Hans boroszlói követek jelentése a városi tanácshoz küldetésük eddigi eredménye felől.”; 1496. aug. 12., Buda: „Ugyanazok levele Boroszlóhoz. Ma voltak a királynál, s az olsi hercegség területén való kereskedés ügyében kedvező választ remélnek.” SCHÖNHERR, 1892–1893, 287–288.

³⁴ STELMACH, 2014, 820. 16469–16474. sz.

nyuló zavargásokról. (Ahogy már említettem, egyes tárgyalóként ennek próbálta is hasznát venni és ezekre hivatkozni a királlyal és a nádorral folytatott egyeztetések során.) Az egri püspök, vagyis Bakócz Tamás háza körüli elégedetlenkedők tömegét június 30-ra, míg kifejezetten a budai zsidók elleni fosztogatásokat július 17-re helyezi. Olyan apró és a későbbi korok történészei számára igen becses részletek sem kerültek el figyelmét, mint hogy a tömeg mit skandált Budán (ország, ország!). A tudósítása hiánypótló, mivel az okleveles anyagon kívül kevés elbeszélő forrásunk van e forrongó időszakról: alig néhány jelentés, illetve Bonfini munkájának tényleg utolsó lapjai. (Az itáliai történetírónál ráadásul az időrend néhol elmosódik.)³⁵

Az alábbiakban egyrészt a Schönherr-féle oklevelek konkordanciajegyzékét tárom az olvasók elé, másrészt azokat a részben az említett magyar kutató által is forgatott forrásokat, amelyek révén Boroszló város 1496. évi követjárása részleteiben megismerhető.

Függelék

1.

A Schönherr Gyula jegyzékében szereplő, ma is meglévő oklevelek

Az oklevélsorozatot teljes egészében, a városi iratsorozatot pedig részleteiben mikrofilmre vették, ezért az alábbiakban a mikrofilmfelvételek számát is fontosnak tartom feltüntetni. (Egy tekercsen rendszerint 150-200 tétel kapott helyet.) A felvételek készítése idején az oklevelek eltérő számot viseltek, általában csak ezeket találjuk meg a tekercseneken, így az azonosíthatóság érdekében mind a jelenleg aktuális, mind pedig a korábbi jelzeteket is feltüntettem. A cédulakatalógusban az esetek többségében mind a kettő fellelhető, azonban nem mindenütt: az 1450-es évekbeli okleveleknél a cédulakatalógusban is csak a – vélhetően – régi oklevélszámokat találjuk, az újakat nem. Ezenkívül – amennyiben megállapítható volt – a legrégebb, betű és szám kombinálásával létrehozott jelzeteket is a táblázatba foglaltam, amelyek a második világháború előtti munkákban fordulnak elő.

³⁵ Az ezekre vonatkozó irodalmat lásd alább a vonatkozó forráshelyen! A budai eseményekre lásd BONFINI, 1995, 1005–1007., V. V. 90–118. 1496 nyarának magyarországi történéseiről egy 1496. júl. 14-i, óvári kelettel és P. H. monogrammal ellátott, Bécsbe elküldött jelentés is beszámol. Ez néhány nappal korábbi dátumokat közöl, mint Morenberg. ÖStA HHStA RK Maximiliana, Karton 6, Konvolut I (1496 VII–IX), fol. 112–113. A forrás terjedelmes kivonata: RI, XIV. 7166. sz. Az 1496. nyári felfordulásról röviden ír (Bonfini, Szerémi és az esztergomi érseki helynöknek 1496. aug. 2-án kelt, olasz nyelvű jelentése – BEATRIX, 1914, 343. 234. sz. – nyomán): KUBINYI, 1975, 150.

Dátum	Jelzet (a mikrofilmfelvétel száma) APW, Dokumenty miasta Wrocławia, Nr.	Kiadás
1420. nov. 22.	1478 (T.51077) régi jelzetek: 1475; 1515	–
1425. márc. 14.	1616 (T.51234) régi jelzet: 1668	–
1425. máj. 8.	1623 (T.51241) régi jelzet: 1675	–
1438. ápr. 4.	2184 (T.51809) régi jelzet: 2227	–
1438. nov. 14.	2235 (T.51861) régi jelzet: 2278	–
1441. júl. 6.	2640 (T.52287) régi jelzet: 2667	–
1441. dec. 3.	2706 (T.52352) régi jelzet: 2733	–
1441. dec. 15.(?) ³⁶	19. századi másolat: 2712 (T.52358), régi jelzet: 2739; eredeti: 2716	–
1442. jan. 17.	2719 (T.52364) régi jelzet: 2745	–
1446. máj. 5.	3117 (T.52780) régi jelzet: 3148	–
1452. okt. 14.	3775 (T.53436) régi jelzet: 3774	–
1452. okt. 16.	3776 (T.53438)	–
1453. febr. 11.	3817 (T.53477)	–
1453. ápr. 24.	3834 (T.53493)	–
1453. júl. 15.	3865 (T.53524)	–
1453. júl. 24.	3868 (T.53527) régi jelzet: EE 41	<i>Kivonat:</i> STELMACH, 2014, 590. 11503. sz.
1455. ápr. 20.	3969 (T.53632)	–
1474. nov. 24.	4909 (T.54581) régi jelzet: 5175a	<i>Kivonat:</i> STELMACH, 2014, 691. 13692. sz.

³⁶ A keltezés alapján („am freytag nach unser liben frawen tag”) nem állapítható meg pontosan, hogy melyik Mária-ünnepről van szó.

Dátum	Jelzet (a mikrofilmfelvétel száma) APW, Dokumenty miasta Wrocławia, Nr.	Kiadás
1479. nov. 29.	5241 (T.54917) régi jelzet: 5505	<i>Teljes szöveg:</i> KRONTHAL– WENDT 1894, 17–19. 335. sz. <i>Kivonat:</i> STELMACH, 2014, 721. 14298. sz.
1483. jan. 3.	5458 (T.55131) korábbi jelzet: 2520(?); 5717	<i>Kivonat:</i> STELMACH, 2014, 739. 14690. sz.
1485. dec. 31.	5676 (T.55351) régi jelzet: 5931	–
1495. jan. 13.	6062 (T.55735) régi jelzet: 6305	<i>Kivonat:</i> STELMACH, 2014, 808. 16205. sz.
1495. okt. 23.	6115 (T.55788) ³⁷ régi jelzet: 6357; 7015	–
1496	6428 (T.55863) régi jelzet: 6189	–
1503. nov. 17.	8119 (T.57771) régi jelzet: 8290	–
1505. nov. 8.	8254 (T. 57905) régi jelzet: CCC 84; 8425	–

2.

Gregor Morenberg 1496. évi, a budai királyi udvarban tett követjárásával kapcsolatos dokumentumok

Az alábbiakban azokat a forrásokat közlöm teljes átírásban, amelyek valamilyen módon Gregor Morenberg követségével hozhatók összefüggésbe. Miként már feljebb említettem,³⁸ az e követjáráshoz kapcsolódó források egy része is elpusztult: a Gregor Morenberg nyomában Budára utazó Hans Haunold és Hans Bockwitz 1496. augusztus 7-én és 13-án Budán kelt jelentései örökre elvesztek. Örömteli viszont, hogy máshonnan előkerült a Morenberg számára kiállított instrukció (A) és egy tulajdonképpen annak részét képező jegyzék (B).³⁹ Ezt követi a már röviden bemutatott követségi beszámoló, amely azonban fogalmazvány formájában, több részletre bontva maradt korunkra. A kronológiát szem előtt tartva az egymástól adott esetben távol eső részeket – annak érdekében, hogy egy

³⁷ Az oklevél nem volt a kezemben. Az azonosítás a levéltári segédletekben foglalt információk (dátum, keltezés helye, kibocsátó [egy „magyar királyi udvarba tartozó személy” levele Boroszlóhoz]) és a Schönherr-féle kivonat között nagyfokú egyezőségen alapul.

³⁸ Lásd a 35. jegyzetet!

³⁹ Ezeket Schönherr Gyula nem ismerte.

olvasóbarát, könnyebben használható szöveg jöhessen létre – összekapcsoltam (C).⁴⁰ Ugyanakkor a visszakereshetőség érdekében meghagytam az oldalszámot, illetve az összefűzés helyét csillaggal jelöltem. A forrásközlést a követi beszámolóba beszúrt két kérvény (D–E) zárja. A személy- és helynevek azonosításával kapcsolatban fontos hangsúlyoznom, hogy az itt közölt forrásokat egy egységként kezeltem, vagyis az olvasó mindent az első előfordulás helyén talál meg.

A.)

S. I. [Boroszló], s. d. [1496. június 18. előtt]⁴¹

Instrukció a budai királyi udvarba küldendő [Gregor Morenberg] boroszlói városi jegyző részére

Legatio ad regiam maiestatem⁴² Bude agentem per Gregorium Morenberg⁴³ notarium 1496.⁴⁴

Urbittung an die konigliche maiestat nach gewonheit.

Czu dancken gnediger vorsehung und hulff der czolle halben herczog Heynrichs⁴⁵ etc.

Wie sich herczog Heinrich an seiner koniglichen maiestat commissio under vorschaffens nicht keret, sunnder die czolle furrer und furrer nymet etc.

Die koniglichen freyen strassen in seynem lande, so von aussatzung und anbegynnen diser lande frey eynem idermanne gewest, werden vorgraben, vorslegit und von gutten alden und rechten wegen inn die bossin und uff die czolle zufaren gedrunge.

Das durch sulch unrechte czolle die stat arm under reich gestlich, underwertlich sere bessweret und bedrangck werden und⁴⁶ allecit das armut an allerloy notdurft belostigt under besswert witer under tewer kauffin muss, inn grosser ungedult.

Das der⁴⁷ ersam rath nicht vorsteen, nach vornehmen mag, das ouch herczog Hinrich⁴⁸ irkendhniss uff Crucis⁴⁹ der gesandten von koniglichen maiestat gezogen Bresslau nicht irbenden nach sich werde irkennen und billichin lassen.

Umb gnadigen rath under hulff zu bytten nach dene seine konigliche gnade inn einer missive sich gneidglichen irbotten hette.

⁴⁰ Köszönöm Lakatos Bálintnak a remek ötletet!

⁴¹ Ezen a napon hagyta el Morenberg Boroszlót. Vö. No. 2/C!

⁴² II. Ulászló cseh (1471–1516) és magyar király (1490–1516).

⁴³ A névnek csak a kezdőbetűi (G. M.) szerepelnek a forrásban. Feloldásuk, kiegészítésük az alább közölt forrásanyag nyomán lehetséges.

⁴⁴ Az évszám (1496) utólag beszúrva a sor jobb szélén.

⁴⁵ Poděbrad Györgynek ugyan két Henrik nevű fia is megérte a felnőttkort, ám a követjelentés idején az idősebbnek mondott volt csak életben: Henrik münsterbergi és oelsi herceg, glatzi gróf (*1448, †1498). Életére legújabbban (anélkül, hogy a követjelentés apropóját jelentő konfliktust megemlítené): ŠANDERA, 2015.

⁴⁶ Kihúzza: *das*, majd fölírva: *und*.

⁴⁷ Olvashatatlan, hogy a *der* miről javítva.

⁴⁸ A szövegben: *Hindersich*, ám az első szótag (*Hin-*) kivételével áthúzza a szó, a sor felett beszúrva: *rich*.

⁴⁹ 1496. szept. 14.

Alleine dem herrn Kurtzbach⁵⁰ des rathen vorschlag zuvormelden ap koniglichen maiestat adir der herr canczler fragen darume(?) wurde alssdann zu sagin.

Inhibicion halben und ladung der geistlichen in sachen, die wertlich sint zu steigen, comissionen Sigismundi imperatoris⁵¹ zu bitten, doran [...] zu sein, seine konigliche <gnade> zu eren under seinen konigliche maiestat gerichtten zu craftigung.

Dem herczog Cazimir⁵² allendhalben invormelden.

Johannes Creussel⁵³

Papír, korabeli másolat.

APW, Akta miasta Wrocławia, Księgi, Nr. 600 (régi jelzet: F 1, mikrofilm: T.80330), fol. 271r.

B.)

S. I. [Boroszló], s. d. [1496. június 18. előtt]⁵⁴

[Bizonyos boroszlói polgárok ügyeinek jegyzéke, amelyekre Gregor Morenberg boroszlói követnek kell a királyi udvarban oklevelet kérni]⁵⁵

Commissionales: unam ad dominum ducem Casimirum in facto Brockendorfferyn⁵⁶ et Bancken⁵⁷ et quod regia maiestas vellet scribere Lewbergensibus⁵⁸ ex parte Cristofori

⁵⁰ A No. 2/B forrás alapján jó okkal gyanítható, hogy itt Sigmund von Kurzbachról (Zikmund Kurzbach z Vítkova), II. Ulászló (cseh udvari) kamarásáról, tanácsosáról (†1513) van szó. Személyére: BLAŽEK, 1887, 58., MACEK, 1992, 256., 323. Vö. 1496. ápr. 10., Pozsony: „Crachenburgi Kurtzbach Zsigmond levele Boroszlóhoz. A király 8 nap alatt elindul s Szent-György napja körül Budán lesz. A követeket küldjék oda, ő szállást ad nekik a maga házában és mindenben segítségükre lesz.” – SCHÖNHERR, 1892–1893, 287. (Schönherrnél helytelenül Crachenberg szerepel, miközben a névadó település Trachenberg, ma Žmigrod, Lengyelország.)

⁵¹ Csak Luxemburgi Zsigmondról lehet szó, ám nem tudom azonosítani, hogy miféle intézkedésére utal az instrukció.

⁵² II. Kázmér tescheni herceg (1477–1528).

⁵³ A név a lap szélén besúrva. Johannes Creussel nem azonosítható, viszont ugyanígy hívták a körmöcbányaiak 1496 nyarán Budára küldött követségében helyet kapó városi jegyzőt. Nevének felbukkanására nem tudok magyarázatot adni. Lásd még a 107. jegyzetet!

⁵⁴ Ezen a napon hagyta el Morenberg Boroszlót. Vö. No. 2/C!

⁵⁵ A kontextusra lásd a következő forrás (No. 2/C) vonatkozó részét (1496. jún. 28., p. 9)!

⁵⁶ A Prockendorff vagy Brockendorff családban ez idő tájt két Hedvig is élt (a keresztnévre l. No. 2/C). Vö. PUSCH, 1988, 276., PUSCH, 1991, 337. (mutató) A boroszlói patrícius családra lásd PUSCH, 1988, 271–278.

⁵⁷ A Bankau családban ez idő tájt három Hans is élt (a keresztnévre l. No. 2/C). Vö. PUSCH, 1991, 222. (mutató) Az ügy részletei híján nem dönthető el, hogy pontosan melyik férfiról lehet szó. A boroszlói patrícius családra (Bank alakban is) lásd PUSCH, 1986, 76–88. (A 13–15. századi Boroszlóban volt még egy azonos nevű, talán velük nem rokon család, ám ez utóbbiak nem váltak olyan jelentőssé, még ha ugyanúgy patrícius sorba is emelkedtek [vö. PUSCH, 1986, 89–92.], mint az előbbiek.)

⁵⁸ Löwenberg in Schlesien, ma Lwówek Śląski, Lengyelország.

Slewsser,⁵⁹ ut cum eo iuxta equitatem concordat. Si non datur commissio domino duci, ut vocatis utrisque partibus et auditis iuribus discernat auctoritate regis, quid iuris sit, ne Cristofori preter equitatem opprimatur.⁶⁰

Wilhelm Nuscher⁶¹
Tschencko Borssnitz⁶³
Melchior Palagotzky⁶⁵
Albrecht Soplky⁶⁷

Peter Treyselwitz⁶²
Hans Seidlicz zur Czanckhen⁶⁴
Alexander Thennen[ig]⁶⁶
Caspar Poplaw⁶⁸

Domino duci commissionem, ut vocatur, prefatos arbitros⁶⁹ illis demandando, ut diffiniant inter Bancken et Brockendorfferynn, si non, dominus dux vocat alios ad se auctoritate regis et auditis iuribus diffiniat. Ita, ut res ista ulteriore dilationes non habeat.

Iohannes Nawdecke canzler⁷⁰ zu sagin, das meine herrn der frawen nach seinem willen und befeel XXXVI gulden ausgericht haben.

Ex parte domini Iohannis Haunolt⁷¹ ad dominum Curtzpach, ut non credat emulis suis, cuiuscumque dignitatis vel eminentie fuerit, se quidquam sinistre attemptasse in facto theolonii. Cum nusquam aput regiam maiestatem et magnificentiam facit secus, quam probum honestum et sincerum virum deceat et si quisque enim ultra hoc

⁵⁹ Nem azonosítható.

⁶⁰ A két fennálló ügy részletei tisztázásra várnak. Az előbbi kapcsán számos boroszlói követutasításban előkerül az asszony neve: APW, Akta miasta Wroclawia, Księgi, Nr. 600 (mikrofilm: T.80330), fol. 24v, fol. 183v stb.

⁶¹ Esetleg *Munsternek* is olvasható, de e személy így sem azonosítható.

⁶² Nem azonosítható.

⁶³ Nem azonosítható.

⁶⁴ A Seidlitz család kétségkívül létezett, ám a korban ilyen keresztnevéű családtag léte bizonytalan. Vö. PUSCH, 1991. 374. (mutató: „Hans d. Ä. [ti. Seidlitz – P. B.]”), ám az ott feltüntetett oldalakon csak említés szinten találkozunk az idősebb Hansszal.

⁶⁵ Nem azonosítható.

⁶⁶ Nem azonosítható.

⁶⁷ Nem azonosítható.

⁶⁸ Kaspar Popplaura (†1499, 1472-től boroszlói tanácsstag, „königlicher Mann” 1484 és 1498 között) lásd PUSCH, 1991. 334. (mutató) A boroszlói patrícius családra (Poppelau, Popplaw, Popelow alakban is) lásd PUSCH, 1988, 252–270.

⁶⁹ A szó a sor felett beszúrva.

⁷⁰ Nem azonosítható. Talán itt a No. 2/C-ben gyakran említett Georg Neideckerre gondolnak, ám ő egyáltalán nem kancelláriai rangban teljesített szolgálatot, hanem csak a cseh királyi kancellária írnoka volt. Személyére lásd lejjebb!

⁷¹ Hans Haunold (†1506) a boroszlói városi tanács, a városi kül- és belpolitika meghatározó alakja a 15. század utolsó negyedében. Az 1490 és 1504 között hétszer töltötte be a boroszlói „tanácselnöki” (*Ratspräses*) és egyúttal városkapitányi tisztséget. Vö. KLOSE, 1847, 33. Életpályájának rövid foglalata: PUSCH, 1987, 105–107. Működésére további adalékok: PUSCH, 1991, 271. (mutató) A boroszlói patrícius családra lásd PUSCH, 1987, 102–111. (A 16. századtól kezdve egy másik, azonos családnevű, úgyszintén a patríciusok közé felkapaszkodott család is létezett, de nem mutatható ki rokonság a két família között. Vö. PUSCH, 1987, 112.)

denigrasset, vult se purgare secundum omnem honestatem et dicere talem contra eum⁷² iniquissime et perfide, ut pessimus homo loquutus esse.

Presentationem pro Iohanne Haunolt, filio suo super prebenda ad Sanctam Crucem vacante post ademptionem scolastric eiusdem ecclesie melioris prebende per dominum N. Crewill.⁷³

Papír, korabeli másolat.

APW, Akta miasta Wroclawia, Księgi, Nr. 600 (régi jelzet: F 1, mikrofilm: T.80330), fol. 272r. Az utolsó előtti bekezdés modern kori, a fentiekől némileg eltérő átírata: uo. fol. 272a.

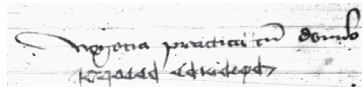
C.)

S. l., s. d. [1496. augusztus 16. után]

[Gregor Morenberg] boroszlói követ budai követségének naplója

[p. 1.] Anno Domini etc. nonagesimo sexto. Urzschagk.⁷⁴

[p. 3.] Negotia practica cum domino [... ...]⁷⁵

[p. 4.] Anno etc. XC sexto.

Legatio in Budam ad regiam maiestatem in facto thelonii⁷⁶ ducis Heinrici. Comissa⁷⁷ habentur in notula missive mittende ad regiam maiestatem, ubi communitati magistrorum placuit mittere oratorem quam litteras missivas.

Exivi Wratislaviam⁷⁸ sabbato post Viti [1496. jún. 18.] usque in Bregam⁷⁹ et dominica die [1496. jún. 19.] ad prandium in Leben,⁸⁰ deinde usque in Crapitz,⁸¹ ubi pernoctavi. Secunda post Viti [1496. jún. 20.] ivi in Ratzibor⁸² ad dominum ducem Cazimirum iuxta commissionem dominorum nostrorum. Huic singula per interpretem dominum

⁷² A szó a sor felett beszúrva.

⁷³ Nem azonosítható.

⁷⁴ A szó a dátum alatt más kézzel. A magyar 'ország' szó kifacsarodott alakja, amelyre lásd az alábbi eseményeket.

⁷⁵ A kipontozott részen két szó található titkosírással.

⁷⁶ A beszámoló lejegyzője a *thelonium* alak helyett az egész forrásban következetesen a *theloniumot* ír, amit ezért én is megtartottam a főszövegben.

⁷⁷ A szöveg lejegyzője e szót és alakjait következetesen egy *m*-mel (a *commissa* alak helyett) írja. Ezt én is megtartottam.

⁷⁸ Boroszló latin neve.

⁷⁹ Brieg, ma Brzeg, Lengyelország.

⁸⁰ Löwen, ma Lewin Brzeski, Lengyelország.

⁸¹ Krappitz, ma Krapkowice, Lengyelország.

⁸² Ratibor, ma Racibórz, Lengyelország.

Iohannem Hollenstein⁸³ exposui, obtuli, vidimus de privilegio regis Wladislai de transitu per Poloniam in Russiam, Lithvaniam etc.⁸⁴

Tertia ante Iohannis Baptiste [1496. jún. 21.] expedit me preclaritas sua cum litteris ad regiam maiestatem in facto theolonii et citationem et insimulationem cleri. Hinc pergens ivi usque in Konigsperg,⁸⁵ parvulo opidulo, ubi erat bona cervisia consimilis [...].⁸⁶

Quarta [1496. jún. 22.] a Konigsberg opidulo ivi ad prandium in Titschein⁸⁷ in magna pluvia et prandio sumpto porrexi usque in Zetky,⁸⁸ parvum opidulum, ibi pernoctans.

Quinta [1496. jún. 23.] exivi Zetky opidulum usque in Trentschyn,⁸⁹ ibi pransus fui, deinde post vespervas decantatas ivi in villam proximam distantem ad dimidium miliare, unde surgenti die Sancti Iohannis baptiste [1496. jún. 24.].⁹⁰

Sexta die Sancti Iohannis baptiste [1496. jún. 24.] a villa predicta mane surgens ivi usque in Toppelschan⁹¹ opidulum, ibi prandium sumens castrametatus sum ultra usque trans Nitriam⁹² ad villam unam.

Sabbato [1496. jún. 25.] inde pergens quas hora tertia diei dedit mihi obviam dominus Sigismundus Kurtzbach, cui post exhibitionem dominorum meorum consuetam significavi causam legationis mee quo ad factum theolonii, respondit et quomodo non deposuit ille maledictus dux theolonium adhuc, iam habuit numerum suum cum regia maiestate. Quidem regia maiestas ad provinciam remisit istis condicionibus, ut dominus dux theolonia ista deponet et quia non esset mandatis [p. 5.] regie maiestatis: »Accedito ad regiam maiestatem et dicatis sibi omnia ista, videbitis, quam sua regia maiestas providebit et expedit vos quantocitius, et si dominus dux noluerit parere mandatis

⁸³ Nem azonosítható.

⁸⁴ Buda, 1441. máj. 13. Eredeti: STELMACH, 2014, 521. 10095. sz. (kiadási adatokkal) 16. századi másolata: APW Akta miasta Wrocławia nr. 3893 (régi jelzet: I 21), fol. 10v–11v.

⁸⁵ Königsberg in Schlesien, ma Klimkovice, Csehország.

⁸⁶ Az *ubival* kezdődő mellékmondat utólag beszúrva a sor végén, ill. aláhúzással elkülönítve az alatta található további szövegrészekről.

⁸⁷ Neu Titschein, ma Nový Jičín, Csehország. A város ekkoriban a Szentgyörgyiek birtoka volt, de ennek a követjárás szempontjából nem volt jelentősége. Az itteni birtokait egy évvel később, 1497-ben adta el Szentgyörgyi Péter. Vö. POKLUDA, 1975, 272. A birtoklás kétségkívüli bizonyítékaként ezenkívül lásd még Szentgyörgyi Péternek a boroszlóiakhoz intézett, cseh nyelvű levelét (1497. máj. 5., Buda) az egyik titscheini jobbágya ügyében, amelyről Schönherr is tudósít rövid kutatási jelentésében. SCHÖNHERR, 1892–1893, 288. (Ennek az eredetijét, ahogy látható a No. 1-ből, szintén nem találtam.)

⁸⁸ Settein vagy Wsetin, ma Vsetín, Csehország.

⁸⁹ Trencsén, ma Trenčín, Szlovákia.

⁹⁰ A mondat befejezetlen.

⁹¹ (Nagy)Tapolcsány, ma Topoľčany, Szlovákia.

⁹² Nyitra, ma Nitra, Szlovákia.

regiis et dimittere negotium istud, ego unacum dominis vestris operam dabo,⁹³ ut videat, quid fecit, co<n>fundat etc. ille latro pessimus, ultra enim omnem equitatem velit nos in iuramento supplantare.«

Quesivi in quam partem dominus cancellarius⁹⁴ flecteretur, respondit bene pro parte nostra. Item ad interrogata mea de confirmationibus ipsius ducis, quod nimium essent extense, dixit: »Ego habeo meam concordiam regie maiestatis et domini ducis pro illo ducato Olssensi⁹⁵ in linguagio Bohemico sub sigillo regie maiestatis, sed in Theutonico ibi fecerunt frascas⁹⁶ ultra illam concordiam«, superaddens, »vere non possum, neque licet mihi redire vobiscum ad regiam maiestatem, sed quia domini vestri nil scripserunt mihi de huiusmodi theolonii statu, credidi rem omnino iam in plano fore. Si autem essem adhuc in curia regie maiestatis, preberem vobis auxilium, quo singula facta vestra citius et bene expedire possetis. Nihilominus eatis vos ad regiam maiestatem, quia regia maiestas sepius castrum et domicilia sua exit, quando bene poteritis accessum habere ad suam maiestatem et offerre supplicationes.«

Illo sabbato ivi usque in Strigonium⁹⁷ transfretans Danubium. Recepi me ad hospitium ipsius Iohan Kerschner,⁹⁸ ibi erant magnifici⁹⁹ et nobiles domini Albertus de Colowrat¹⁰⁰ et iunior Weytmollr,¹⁰¹ missi ad reginam Beatricem,¹⁰² redeuntes illa nocte in Budam ad regiam maiestatem.

Dominica post Iohannis [1496. jún. 26.] post offertorium divinorum completionem et sumpto prandio descendi in Budam, nimium enim estuavi in corpore, quare in tantum ibi moratus eram, disponens mihi aquam ex apoteca regine in castro Strigoniensi, sed famulus iste, qui aquam infrigidare debuit, penitus effudit vitris, in quo erat totaliter destruens.

⁹³ Ezután két szó kihúzza, a *dabo* pedig *dedi* alakról javítva.

⁹⁴ Valószínűleg nem a magyar kancellárról, Bakócz Tamásról, hanem Johann von Schellenberg (Jan ze Šelmberka) cseh kancellárról van szó. Az utóbbira: MACEK, 1992 és MACEK, 1994, passim.

⁹⁵ Az oelsi egyike a Sziléziában található kicsiny hercegségeknek. A névadó település Oels, ma Olešnica, Lengyelország.

⁹⁶ Italianizmus: *folia*, ti. '(ok)levelek' helyett.

⁹⁷ Esztergom.

⁹⁸ Nem azonosítható.

⁹⁹ A szó vége ugyan rövidítve, de a rövidítés módja alapján az író talán – helytelenül – *magnificis* alakot akart itt használni.

¹⁰⁰ Albrecht II. z Kolovrat a na Libštejně (†1510) karlsteini várnagy (1496–1497), udvarmester (1496–1502), cseh kancellár (1503–1510). MACEK, 1992, 192., 260., 322., ill. MACEK, 1994, passim.

¹⁰¹ Valószínűleg Beneš ze Veitmile (vagy z Vajtmile) karlsteini várnagy, Kutna Hora-i pénzverőmester (†1496) fia. A család szerepére lásd MACEK, 1992 és MACEK, 1994.

¹⁰² Aragóniai Beatrix 1496. évi itineráriuma igencsak hiányos: márc. 15-én (BEATRIX, 1914, 334–335. 226. sz.) és júl. 19-én (uo. 340–341. 231. sz., a DL 56800. nyomán) egyaránt Esztergomban keltez, ám a közbeeső időszak mozgásairól semmit nem tudunk.

In sero eiusdem diei veni in Budam ad domum¹⁰³ Vogelwaidter,¹⁰⁴ ibi erant oratores civitatum montanorum,¹⁰⁵ puta notarius¹⁰⁶ de Crenpintz,¹⁰⁷ Iohannes et notarius de Schewitz,¹⁰⁸ dominus Georgius¹¹⁰ iudex et Albertus iuratus civis de Leutsch,¹¹¹ [p. 6.] iudex et¹¹³ iuratus civis de Eperies,¹¹⁴ qui ibi erat ad sex septimanas sine expeditione, conquerebantur omnes de tarda expeditione et provisione regie maiestatis. Iudices enim et iurati, cives aliarum civitatum ut Crenpintz, Schewitz, Smolnitz¹¹⁵ etc. iam Budam exiverunt, dimittentes notarios suos pro ulteriori expeditione; negotium habuerunt contra Cassovienses ex parte depositionis mercium¹¹⁶ et vini ducendi¹¹⁷ ad civitatem Cassoviensem et remissi erant ad iura provincialia. Item ceperunt

¹⁰³ Ezután egy szónyi hely kihagyva.

¹⁰⁴ „a mai Uri utca nyugati házsorában, esetleg a Szentháromság utca északi házsorában kereshetjük ingatlanukat [ti. a Vogelweider-házat – P. B.], vagyis valahol szemben a Tanáczházzal” – VÉGH, 2006, 191. Vö. még: Uo. 205–206.

¹⁰⁵ Vö. Kisszebennek Bártfához intézett levelét (Kisszeben, 1496. jún. 4., DF 216063.): „nachdem und euwer weyssheit uns fuget czw wyssen, das e. w. wille wer, wye alle stette eynen botten sollen senden ken Offen czw dem herren, welche dan dahyn gesant seyn fugen”. A budai követküldésre lásd még DF 216064.

¹⁰⁶ Ezután kihúzza: Iohannes.

¹⁰⁷ Kőrmöcbánya, ma Kremnica, Szlovákia. II. Ulászló királynak a korábbi kőrmöci kiváltságleveleket átíró nagy, 1496. jún. 24-én Budán kelt privilegiálisa (DF 249494.) megnevezi a kőrmöci kérelmezőket (követeket): „Andreas Piskor, Iohannes Maerhoffter [eredetileg valószínűleg: Mawrthoffer – P. B.] iurati cives et Iohannes Crewsel notarius civitatis nostre Crenniciensis”. A követjelentésben említett jegyző ez a harmadik személy lehet.

¹⁰⁸ Selmecbánya, ma Banská Štiavnica, Szlovákia. Selmecbánya korábbi, Mátyás által 1479-ben megerősített privilegiumainak újbóli, 1496. jún. 15-én Budán kelt megerősítése (DF 234727.) nevükön nevezi a város nevében eljáró kérelmezőket (követeket): „circumspecti Iohannes Longus, Stephanus Rychter iurati cives et Balthasar Stokh notarius civitatis nostre Schebniciensis”. A selmeci Hans Lang budai jelenléte egy az 1496. évi selmeci kiadásokat rögzítő összesítésben is fennmaradt (sajnos közelebbi dátum nélkül): „Item mer hat in herr Lanng Hans gebenn di walderrichter zw Ofen ist gewezn florenos 390.” – DF 253674.

¹⁰⁹ Ezután egy szónyi hely kihagyva.

¹¹⁰ Ezután egy szónyi hely kihagyva.

¹¹¹ Lőcse, ma Levoča, Szlovákia. A küldöttek személye közelebbről nem azonosítható, mert a lőcsei levéltár (benne a város kiváltságleveleivel) 1550-ben elégett. Vö. KOSÁRY–KULCSÁR–SZAKÁLY, 2015, I. 692–693. A lőcsei bírók, polgármesterek és esküdtek („senatorok”) listáját lásd: DEMKÓ, 1890, 391–400. Szóba jöhet Kenge György (1493: bíró), Henckel György (1484: esküdt, 1495: bíró [DF 215998.]), Menhardt Albert (1484: esküdt, 1501: bíró), azonban a csak a keresztnevek alapján elhamarkodott lenne bármiféle azonosítás.

¹¹² Ezután egy szónyi hely kihagyva.

¹¹³ Ezután egy szónyi hely kihagyva.

¹¹⁴ Eperjes, ma Prešov, Szlovákia. II. Ulászló 1496. jún. 1-jén Budán kelt, V. László 1455. évi privilegiálisát megerősítő oklevele (DF 229095.) megnevezi a város ott tartózkodó követeit: „circumspecti Benedictus Flescher alias iudex et Iohannes Brenzen iuratus civis civitatis nostre Eperyes”.

¹¹⁵ Szomolnok, ma Smolník, Szlovákia. A követek személye nem ismert.

¹¹⁶ Az ügyre lásd pl. DF 215996., DF 215998., DF 216000. (= SZAPOLYAI, 2012, 224. 243. sz.), DF 216041., DF 216046., DF 216071., DF 216107., 216111. stb.

¹¹⁷ A szövegben: *ducenti*.

confirmationes privilegiorum suorum;¹¹⁸ Pogan Sigmund,¹¹⁹ mirabilia audivi de eo, capitaneus est im Sollard, aque de Morasch.^{120 121}

Secunda post Iohannis [1496. jún. 27.] ivi ad hospitium domini cancellarii, ibique comperi dominum Iohannem Neidecker scribam cancellarii,¹²² cui obtuli scripta domini Ieronimi Meissner,¹²³ his lectis quesivit, an haberem aliquas litteras ad dominum cancellarium. Me annuente placet, ut prestolarer ad parum. Dominus esset exiturus de habitatione sua, magnificentiam enim suam expectabant domini Albertus Colowrat et iunior Weitmoller. Et quando magnificentia sua exiverat, excepit me gratiose, et dum obtulissem magnificentie sue litteras missivas dominorum meorum, feci exhibitionem, post incipiens exponere causam legationis mee. Optavit magnificentia sua, ut pro eo tempore postponerem informationem magnificentie sue dandam, quam haberet loqui dominis illis, qui eum prestolarentur, sed mane sequenti die vellet me sufficienter audire.

Tertia¹²⁴ post Iohannis baptiste [1496. jún. 28.] visitavi dominum magnificum cancellarium, qui venerat ex curia regie maiestatis et dedit mihi plenariam et sufficientem audientiam, venitque mihi prebere accessum ad regiam maiestatem, quod perdifficile,¹²⁵ quia regia maiestas multum esset occupata per negotia provincie et regni Hungarie.

¹¹⁸ Erre vonatkozóan lásd pl. a városi követekre vonatkozó iménti jegyzeteket, ahol ugyanakkor nem sorolom fel az összes megerősített kiváltságlevelet.

¹¹⁹ Csebi Pogány Zsigmond máramarosi sókamaraispán és Máramaros megye ispánja (1494–1497, 1517–1523). PÁLOSFALVI, 2012, 245–246., C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI–W. KOVÁCS, S. A.

¹²⁰ Szalárdról és Máramarosról lehet szó. A 15. század első feléig külön létezett szalárdi sókamara, ám azt gyakran összevonták más sókamarákkal. Valószínűleg a korban is így történt. Vö. SOÓS, 2013–2014, 107., 110., 113. Az azonosításért és a szakirodalmi utalásért Lakatos Bálintnak tartozom köszönettel!

¹²¹ A Pogány Zsigmondra vonatkozó tagmondattól beljebb húzva a sorkezdet, amely ezenkívül korabeli kézzel alá lett húzva (egészen a *capitaneus* szóig).

¹²² Ilyen keresztnevű kancelláriai írnok nem ismert, viszont egy Georg Neidecker/Jiří Nejdekar nevű cseh királyi titkár igen. MACEK, 1992, 256. Azt, hogy névtévesztésről lehet szó, Schönherr Gyula egy másik, napjainkra szintén elpusztult boroszlói forrásról szóló kivonata támogatja (1496. febr. 27., Pozsony): „Neydecker György kir. kancelláriai íródeák levele Boroszlóhoz. A város részére kiállított oklevelekért kéri a taksát.” – SCHÖNHERR, 1892–1893, 287. Neidecker a kor tudós humanistáival is tartotta a kapcsolatot, az 1497-ben alapított Dunai Tudós Társaság tagja volt. Életpályájának egyik klasszikus áttekintése: ÁBEL, 1880, 79–83. A két személy, ti. a humanista és a királyi titkár azonosságára egy Konrad Celtesnek címzett, 1497. évi latin nyelvű epigramma nyújtja az egyértelmű bizonyítékot, amelyben magát Neidecker Pannonia királya titkárának nevezi. Uo. 82. 6. jegyz. (Azt az ellentmondást nem tudom egyelőre feloldani, hogy Georg Neidecker egyszer miért tűnik fel a forrásokban titkárként [1495, 1497], máskor kancelláriai jegyzőként [1496].) Hasonlóképpen az ellentmondásokra hívja fel a figyelmet (gyakorlatilag a fentebbi említett adatokat említve): BÓNIS, 1971, 330.

¹²³ Hieronymus Meißner Hans Haunoldhoz hasonlóan befolyásos személy volt Boroszló életében: hétszer volt a városi tanács elnöke és városi kapitány 1492 és 1507 között. Vö. KLOSE, 1847, 33. A boroszlói patriciusi családra lásd PUSCH, 1988, 70–73.

¹²⁴ Kihúzva: *secunda*, bal szélén beszúrva: *tertia*.

¹²⁵ A szövegben *p9le* rövidítés olvasható.

Vidit omnes copias confirmationum antiquarum, item et nove, que verificanda esset propter duos articulos insertos, qui in fine litterarum: [p. 7.] unus, quod domini mei in tuendo privilegia et iura sua nil de facto facerent, sed prius, propterea requirerint regiam maiestatem et successores suos. Alter articulus, quod privilegia dominorum meorum non debent derogari privilegiis et iuribus aliorum, in Teutonico nostro: »andern an iren rechten unschedelich«. Item obtuli magnificentie sue copias privilegii Sigismundi in facto spiritualium ex parte citationis et insinuationis contra iura regie maiestatis.

Respondit magnificentia sua, quantum posset, operam dare vellet apud regiam maiestatem, ut domini mei optata sua consequi possent, addens, vere nihil faciet regia maiestas propter temeritatem communitatis, sed si petent, aliquid obtinebunt. »Dabo igitur vobis accessum ad regiam maiestatem et illa omnia et singula, que mihi narrastis, orabitis ante regiam maiestatem nil obmittendo.«

Eadem die hora tertia post meridiem iussu magnificentie sue ivi ad curiam regie maiestatis stans ante ianuam introitus ad domicilia regie maiestatis. Venit dominus cancellarius et introduxit me intus; ibi in pallatio regie maiestatis steti cum domino Iohanne Neidecker quasi ad unam horam, persuasit, ut lingua materna facerem orationem, addens rationem, quia in isto casu ego vocor ad audientiam. Sicque venit regia maiestas ad pallatium unacum domino cancellario, vocavit me dominus Iohannes Neidecker et excepit me regia maiestas. Salutatione et exhibitione prehabitis dixi me esse missum ad regiam maiestatem facta a dominis Wratislaviensibus in certis negotiis eorum cum litteris credentialibus, quas obtuli. Accepit Iohannes Neidecker et his visis annuit regia maiestas, ut perorarem commissa, quod feci per huiusmodi articulos.

Gratias egi regie maiestati de generosa provisione et manutatione factis dominis meis in facto theolonei de novo erecti per dominum ducem Hinricum in ducatu Olssensi. Quomodo et domini mei litteras magnificentie sue spectantes prefato duci preclaritati sue mississent, quas dominus dux [p. 8.] non curasset, ut ex litteris preclaritatis sue, quas obtuli, clarius pateret. Easdem litteras cepit dominus cancellarius et legit in audientia regie maiestati.

Item, quod dux prefatus antiquas consuetas iuras regias in prima foundationis Slesie ordinatas et locatas et ab eo tempore, quando homines primum colere cepissent, terram Slesie precluderet cum fossatis et aliis obstaculis compellens pauperes colonos, dimittere vias suas, bonas et consuetas et petere loca theolonii ducis per graves et malas vias.

Item, quod theolonium suum pretensum non more antiquo, sicut domini duces alibi cepissent, caperet et ab hominibus extorqueret, sed aggravaret maiore petens et capiens pecuniam, ut ex missivis litteris consilium regie maiestatis sue humilium servorum civitatis Wratislaviae maiestas sua ad plenum intelligere dignaretur. Sic offerens easdem missivas accepit dominus cancellarius et legit regie maiestati ad partem.

His sic perlectis dixi: »Domini mei non possunt intelligere, neque quidquam habent¹²⁶ iudicium, quod dominus dux Hinricus stare intenderet decretis oratorum regie maiestatis sue, quos ad celebritatem Sancte Crucis exaltationis [1496. *szept.* 14.]

¹²⁶ Ezután egy szó kihúzza.

in Wratislaviam esset missuros, quibus et committere vellet ibidem¹²⁷ negotium discernendum.« Petii regiam maiestatem, sua ex innata bonitate non deserent dominos meos propter suam voluntariam et pronam obedientiam, sed eos tueri dignaretur in iuribus suis contra quoscumque contravenientibus.

Posthoc dixi: »Gratiosissime rex, domini mei consules et tota communitas civitatis regie maiestatis Wratislaviensis gratos habent de gratiosa confirmatione privilegiorum suorum, sed cum cernerent predecessores regie maiestatis vestre dominos eorum gratiosissimo confirmasse privilegia eorum et roborasse sigillis aureis, orant humiliter regiam maiestatem vestram, velit se et pro nomine¹²⁸ suo proprio illis confirmationes et alias litteras confirmatas earum, cum et timendum sit brevi temporis spatio litteras confirmatarum earum datas deficere propter attramenti [p. 9.] invalitudinem. Ita tamen, ut duo articuli in pede litterarum inserti omitterentur, gravi enim animo communitas regie maiestatis teneretur propter eosdem articulos, cum in aliis confirmationibus isti nec consimiles essent inserti.

Item petii comissionales ex parte Iohannis Bancke et Hedwig Brockendorfferynn ad dominum ducem Kazimirum dandas, ut dominus dux arbitros convocaret illis demandans sententiam in hac re absque ulteriori dilatione proferre. Et si fieri non posset, quod preclaritas sua certas ad se vocaret et cum illi auditis iuribus utriusque partis discerneret et sententionaliter proferret, quam iuris sit, ne ulteriores sumptas dilationes dominorum meorum in hoc casu facere contingat. Item litteras commissionales ad dominum ducem Kazimirum pro parte Cristofori Sleusser contra Lewenbergenses et litteras missoriales in favorem eiusdem Cristofori ad Lewenbergenses.¹²⁹

Et duravit illa oratio ultra dimidiam horam, regia enim maiestas sua me sufficienter, etiam quousque volui, audivit. Desuper deliberavit regia maiestas sua cum domino cancellario regni Bohemie ad parvum tempus et vocabit Iohannem Neidecker, qui mihi dixit: »Regia maiestas audivit orationem vestram et vult super illos articulos habere consilium. Postea vobis dare responsum gratiosum.« Illis contentus exivi curiam regie maiestatis et recepi me ad hospitium resumens vires per ardorem solis et estuum debilitatas.

Quarta¹³⁰ post Iohannis [1496. jún. 29.] intravi curiam regie maiestatis, ibi dedi hostiariis duobus milibus unum ortonem, ut de introitu [p. 10.] meo contenti forent, nec precluderent viam mihi. Dominus cancellarius misit in domo sua ad me Iohannem Neidecker suscitans, an quidquam vellem. Dixi me sollicitare in negotiis dominorum meorum iam expositis regie maiestati. Respondit: »Habetisne quidquam aliud?« Dixi: »Nil, domine.« Sic remissus fui.

¹²⁷ A szövegben: *ididem*.

¹²⁸ A szövegben: *homine*.

¹²⁹ E részlet segít a No. 2/B forrás értelmezésében: a budai cseh kancellárián kieszközlendő oklevelek jegyzékéről lehet szó. Az itt említett ügyek részletei még feltáráásra várnak.

¹³⁰ A szó bal szélén, a sor elején bekezdésjel (*alinea*).

Quinta¹³¹ post¹³² Petri et Pauli apostolorum [1496. jún. 30.] post prandium hora vespertina accerssi domum domini cancellarii, qui venerat ex curia regie maiestatis et obvians dominus porrexerat mihi manum suam, fecitque me¹³³ ibidem prestolari. Post hoc misit pro Iohanne Neidecker, qui rediens de domino dixit: »Dominus sic dicit et vobis in quandam gratiam et singularem favorem, ut facta vestra vobis eo melius et liberius poteritis expedire. Regia maiestas consensit in alias litteras confirmationis sub sigillo aureo dominis vestris dandas obmissis etiam illis duobus articulis. Item in litteras commissoriales tam ex parte Brockendorfferyn, quam etiam Cristofori Sleusser. Sed in facto theolonii fecit iam regia maiestas sua ordinationem ita, quod dux Kazimirus recipiet istud theolonium et non dux Hinricus usque ad celebritatem Sancte Crucis exaltationis [1496. szept. 14.], ibi discernetur auctoritate regia per oratores a maiestate regia in Wratislaviam mittendos auditis iuribus utriusque partis, quid iustum sit, an dominus dux theoloneum recipere deberet, an non. «

Et dum ad longum tempus sermones et tractatus insimul habuissemus, fiebat discidium per nobiles ac proceres regni Hungarie, qui venientes cum tumultu et clamore cum gladiis et fustibus de monasterio Sancti Iohannis,¹³⁴ ubi solent habere conventiones. Ibant festinanter ad domum domini¹³⁵ episcopi,¹³⁶ ubi iudicium provinciale per magistros regni et prothonotarios habebat.¹³⁷ Nolebant enim diutius iudicium agi, sed volebant se ad lares proprios dimitti. Omnes tam nobiles, quam civitatenses, etiam spirituales [p. 11.] ibidem iudicium expectantes diffugiere et recepit se quilibet in locum, ubi sperabat se fore tutum ab incursu, qui erant numero ultra ducenti. Erat enim clamor eorum, qui discidium fecerant »urschagk,¹³⁸ urzschag!« vel »regnum, regnum!«,¹³⁹ quod valet »provinciales, provinciales!«. Laborabant in obsidione eiusdem domus, cupientes intrare, sed Deo volente non profecerunt, quia non poterant destruere valvas ipsius domus. Etiam

¹³¹ A szó bal szélén, a sor elején bekezdésjel (*alineá*). Egy másik bekezdésjel is található ugyanezen a margón, kicsit lejjebb, közelebb a köréshez.

¹³² Kihúzza: *in vigilia*. A szó a sor felett beszúrva: *post*.

¹³³ Bal szélén beszúrva: *me*.

¹³⁴ A budai ferenceseknek János evangélistáról elnevezett kolostora a mai Sándor-palota és a néhai Várszínház helyén állt. Összefoglalóan: VÉGH, 2006, 63–64. Bonfini elmondása alapján 1496-ban itt tartották az országgyűlést (BONFINI, 1995, 1005., V. V. 90), ezért vonulhattak ide az elégedetlenkedők. Az 1496. júliusi–augusztusi országgyűlés rövid ismertetését lásd NEUMANN, 2013, 50. Az épület, bár a királyi palotához igen közel feküdt, nem szolgált hasonló gyűlések színhelyéül. Vö. BAK–VADAS, 2016 (a budai ferences kolostort nem említi az országgyűlési helyszínek között).

¹³⁵ Ezután egy szónyi hely kihagyva.

¹³⁶ Valószínűleg Bakócz Tamás (egyik) házaról lehet szó. 1490 és 1521 között fő- és titkos kancellár volt, így egy „otthon” tartott bírósági ülésszak nem lett volna rendkívüli. Ha az Országház utca 1–3. szám alatti házban került volna erre sor, nem kellett volna helyhiánnyal küszködni, mivel még az 1480-as években több lépésben, különféle vásárlásokkal bővítették az itteni ingatlant. A ház és a telek történetére VÉGH, 2006, 237–238. (A többi budai Erdődy-, ill. Bakócz-érdekeltséget lásd *uo.*!) Bakócz kancellárságára: C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI, 2016, 71.

¹³⁷ A szó javítva *habebatról habere* alakra, azután a javítás törölve.

¹³⁸ Javítva *urzschagkról*.

¹³⁹ E három szó a sor elején, a bal szélén beszúrva.

repentina¹⁴⁰ et larga pluvia descendit super eos, qui disgregabantur et revertebantur ad monasterum Sancti Iohannis potiores discidii. Latrones autem et nequam, inutiles ac leves homines abierunt, quilibet in locum suum sicque cessavit illud discidium et non nisi gratia Dei.

Interea recepi me ad hospitium domini Iohannis Neidegk, ubi de variis collationes habuimus. Intercepi collationem nostram et petii, ut daret modum et ordinem et, quantum in eo esset, cooperare,¹⁴¹ quomodo regia maiestas demandaret litteris domino duci Kazimiro, ne theolonia de victualibus singulis adducendi et abducendi perciperet, quousque iure discerneretur de theolonio iuxta mentem regie maiestatis et inter dominum ducem Heinricum et dominos nostros. Sed displicuit allegans, id vergere in detrimentum honorum regie maiestatis eo attento, quod regia maiestas novissime ordinasset theolonium percepi ad manus domini ducis Kazimiri quousque discerneretur, quid iuris foret, grave esset ex inquietati immutare ordinationem regie maiestatis. Consulebat ex eo, quod tempus breve esset, sufferre patientiam.

Item dixit, quod non esset operarius vel artifex habilis ad sculptenda sigilli ferramenta pro cudenda aurea bulla et brevi non possit faci, quare grave esset me in tanto prestolari. Sed esset modus, quo salvus redire¹⁴² possem dominos meos, puta quod regia maiestas scriberet dominis meis, annuendo dare bullam auream tempore congruo, postquam haberentur instrumenta cudendi sigillum aureum. Alie autem littere commissionales formande essent, quam brevi, ut mecum recipere possem. Super illis mecum ipse deliberans venit nuntius pedester dominorum meorum cum litteris, quibus visis et intellectis mox curiam domini regis rediens presentavi domino cancellario confessionem ipsius dampnati petens provisionem a regia maiestate. [p. 12.]

Sexta post Petri et Pauli apostolorum [1496. júl. 1.] iterum sollcitavi me offerens conspectum domini cancellarii, que me genere excipiens fecit me prestolari et misit ad me dominum Iohannem Neydecker, qui, ut antea, quesivit, quid affectarem. Dixi, ut dominus magnificus aput regiam maiestatem cooperari velit et¹⁴³ dare operam pro mandato regio, ne theolonia de victualibus, usque negotium auctoritate regia diiudicaretur, recipiantur. Isto etenim medio posset communitas civitatis Wratislaviensis placari et negotium diverti in honorem regie maiestatis. Annuit ad partes meas instantissimas velle domino cancellario fideliter exponere, sed timeret, nil proficere posse, neque regia maiestas esset pro illa re modo inquietanda propter insolentiam regnicolarum, qui potebant dimitti et cum importunitate, ut Hebrei in collecturis de rebus casu se offerentibus in fine et principio¹⁴⁴ externi.

¹⁴⁰ Eredetileg *repentinus*nak írva, majd a szóvégződés a sor felett beszúrva.

¹⁴¹ A szó vége kihúzza (a lejegyző eredetileg *cooperaret* alakot írt).

¹⁴² A szövegben: *reddire*.

¹⁴³ *Ad* átvitva *etre*.

¹⁴⁴ A két szó sor felett beszúrva.

Sabbato, die visitationis Marie virginis [1496. júl. 2.] vacavi diurnis obsequiis, quantum a Deo concedabatur, et peractis prandiis scripsi dominis meis et expedivi famulum equestrem, Andream cum litteris missorialibus meis, in quibus scripsi dominis meis ad plenum de singulis faciens informationem petensque ulteriorem informationem et mandatum mihi dandum. Scripsi etiam die precedenti dominis meis cum verbo eorum mihi misso cum litteris suis in facto dampnati ad longum passum.

Dominica post visitationis Marie virginis [1496. júl. 3.] remisi ad dominos meos familiarem Andream equestrem cum litteris meis demandans ei, ut petitiones, litteras meas a nuntio pedestri reciperet et dominis meis apportaret.

Item bis¹⁴⁵ fui cum magnifico domino Steffano de Zapalia comite Scepusiensi.¹⁴⁶ Primum exposui magnificentie sue, quomodo domini mei et tota communitas tribularentur a [p. 13.] duce Heinrico comite in Glatz¹⁴⁷ in facto theolonii noviter per duces eundem in quatuor locis erecti. Exposui magnificentie sue ob condiciones eiusdem rei¹⁴⁸ petens, ut aput regiam maiestatem partes suas interponere vellet, ne ab illo duce opprimerentur propter equitatem domini mei, et quod regia maiestas non parvipendere vellet civitatem Wratislavensem, esset cum membrum principale in Slesiae, posset aliquando salvis rebus et statu suo regie maiestati conducere ad honorem et commodum non parvum.

Respondit prima die se bona memoria habere, quod domini Wratislavienses et tota communitas fidelia servitia sua iuxta omnem possibilitatem eorum exhibuissent, regi Mathie et sibi invicem regie maiestatis sue, unde rex Mathias magni fecisset eandem civitatem et gratia debita prosequuta fuisset, et merito exhibuit demum se ad omnia, que intuitu dominorum Wratislaviensium facere posset, pronum et voluntarium.

¹⁴⁵ Innettől kezd felbomlani a jelentés időrendje. Nem tudni, hogy a két, Szapolyai Istvánnál megtett látogatás mikor történt pontosan. Valószínűleg július végén, augusztus legelején.

¹⁴⁶ Szapolyai István 1492 és 1499 között nádor (C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI, 2016, 99.), nemkülönben a királyság egyik legbefolyásosabb embere, akinek minden bizonnyal az észak (nyugat) felé irányuló kereskedelemben is volt némi érdekeltsége, bár erről nem sok mindent tudunk. Lásd Szapolyai István négy, Thurzó János számára kiállított, 1496 és 1498 között keletkezett harmincadnyugtáját. FA 37,4. Vö. DEININGER, 1926, 201. Boroszló és Szapolyai kapcsolatrendszere egészen az 1470-es évek derekáig nyúlik vissza, amikor a magyar főúr főkapitányi minőségében a magyar király meghosszabbított kezeként működött Sziléziában, ahogy erre a fentebbi forráshely is utal. Sziléziai kiadványait lásd pl. STELMACH, 2014, passim (a fentebb már hangoztatott kritikai észrevételek fejében tartásával).

¹⁴⁷ A Sziléziában található grófság névadó települése Glatz, ma Klodzko, Lengyelország.

¹⁴⁸ A szó utolsó betűje javítva.

Altera die, quando primo dominus Warkatz¹⁴⁹ Olesita de Nebschitz¹⁵⁰ districtus Nissensis^{151 152} capitaneus suus in Kassenmargt¹⁵³ orationes meas interpretabatur, supplicavi magnificentie sue, ut me adiuvaret consuleretque, quibus modo dominis meis obtinere possem a regia maiestate privilegium, quo mercatores nostri in regnum Hungarie ultra Budam cum mercibus suis ire, redire et fluitare possent, non obstante, quod Budenses privilegiati essent,¹⁵⁴ ut extranei ultra Budam mercandi gratia ire non possent.¹⁵⁵ Cum vero idem Warkatz brevibus diebus abiturus fuit, petii magnificentiam suam, ut mihi daret interpretem ex familiaribus suis, qui fidus esset, haberem enim aliquando magnificentie sue secreta exponere, vocavit tesararium suum nomine Tordot,¹⁵⁶ qui statim veniens singula interpretatus fuit. Dixi magnificentie sue duas rationes, quare privilegium huiusmodi peterem: una et potior erat impignoratio civitatis Wratislaviensis unacum tota Slesia corone Hungarie facta,¹⁵⁷ secunda rebellio et infidelitas Budensium in isto discidio regie maiestati et dominis corone exhibita,¹⁵⁸ [p. 14.], que a dominis meis et tota communitate Wratislaviensi nusquam timenda esset, neque¹⁵⁹ ab eis unquam auditum esset, quare merito domini mei essent privilegiandi etiam invitis Budensibus, petiique in casu, quo id¹⁶⁰ obtinere possem minime, qua res occulta inveniret, ne in consensuque dominorum meorum fabula fieret.

Respondit primo, quod esset electus in iudicem generalem regni Hungarie et officio iurasset fidelitatem servire essetque confirmatus ad illud a regia maiestate, quare non posset mihi dare consilium contra incolas regni. Nihilominus quidquam salva conscientia sua facere posse pro honore et comodo dominorum meorum, vellet

¹⁴⁹ Varkocs Kristóf késmárki kapitány, Szapolyai István familiárisa. Vö. SZAPOLYAI, 2012, 568. (index) 1496 nyarán más források alapján nem mutatható ki Budán. 1496. jún. 8-án Kassán (DF 281596.), júl. 23-án Selmecbányán (DF 281 595.), szept. 13-án Újvárt (DF 281597.) keltez.

¹⁵⁰ Nem azonosítható helységnév.

¹⁵¹ Neisse (Neiße), ma Nysa, Lengyelország.

¹⁵² A sor felett beszúrva: *districtus Nissensis*.

¹⁵³ Késmárk, ma Kežmarok, Szlovákia. Lásd még a 149. jegyzetet!

¹⁵⁴ Valószínűleg itt a budai lerakati, korábbi nevén árumegállító jog körüli viszály húzódik. Boroszló Mátyás engedélyével szerzett „szabad kereskedelmi jogot Magyarország területén a budai árumegállító jog sérelmére. A főváros hiába pereskedett, 1484-ben a király a boroszlóiak mellett foglalt állást, 1496–1502 közt a budaiak árumegállító jogukra hivatkozva a boroszlóiakat a pesti vásárokról is ki akarták tiltani, de eredménytelenül. Mátyás Ausztriában hasonló jogokat adományozott: Bécsűjhely 1488-ban azt a kiváltságot kapta, hogy polgárai a budaiakhoz hasonlóan vámmentességet élveznek az egész ország területén.” Vö. KUBINYI, 1975, 99–101. (idézet helye: Uo. 101.) és KUBINYI, 1994, 10–11. (A boroszlóiak magyarországi érdekeltségeire idézve: WENDT, 1916, 51–64., azon belül is 58–59.)

¹⁵⁵ E mondat nagymértékben megegyezik a No. 2/E dokumentum, vagyis a Morenberg által másodjára benyújtott boroszlói kérvény vonatkozó részletével.

¹⁵⁶ Talán Tordai Tamásról lehet szó, aki Szapolyai István 1499. évi végrendeletében is megemlítetik akkor, amikor a Szapolyai fiúk jövőbeli istápolásáról és az értük felelősséggel bíró személyekről esik szó. SZAPOLYAI, 2012, 256. 288. sz. A családnév illetén módosulása paleográfiai szempontból jól magyarázható.

¹⁵⁷ Vö. fentebb az előszóban írtakkal, ill. No. 2/E dokumentummal!

¹⁵⁸ Valószínűleg a fentebb elbeszélte budai eseményekre (1496. jún. 30.) utal a boroszlói követ.

¹⁵⁹ Ezután egy szó kihúzva.

¹⁶⁰ Ezután kihúzva: *respondit*.

adhibere omnem diligentiam. Hoc dum intellexi, instanter petii, magnificentia sua vellet esse benivola et generosa in parte sua et negotium ordinare, ut possem obtinere privilegium dictum, ad quod exhibuit se voluntatem.

Secundo respondit, verum est, ut dicitur, quod Budenses minus iuste innovatores fidelitatum suarum in isto discidio se exhibebant contra regiam maiestatem, sed nemo diffidat, quod isti, qui causa exstiterant discidii, sine supplicio non evadent condigno.

Quesivit de statu communi civitatis. Respondi: »Domini mei deficiunt precluditur enim eis via ire per regnum Polonie et Hungarie mercandi gratia, ultra hoc satis turbantur per theolonia noviter erecta per dominum duce Heinricum in Olssen.«

Quesivit de antiquis dominis et varia et de Georgio vom Stain,¹⁶¹ dicens plures in commisso habuisse a regie Mathei¹⁶² eum supplicio traditurum, sed remunivisset et cum rex Matthias post hoc obiecisset, quare pararet insidias domino Georgio vom Stain. Negavit allegans: »Quotiens enim regia maiestas vestra mihi demandaverat cum supplicio tradere, sed nolui. Absurdum enim mihi videbatur in tam magnam traditorem sevre et nemini id competiri quam spiculatori.«

*

[p. 2.] Sabbato post divisionis apostolorum [1496. júl. 16.] item cepi ex Steffano Fuss¹⁶³ nomine procuratoris domini Iohannis Monstterberg¹⁶⁴ complete viginti florenos Hungaricales, quos nobis insimul, sed pluribus diebus solvit.

[A lap alján:] Emi corallos rubeos ad octo rosarios pro I floreno et XXXI denariis Hungaricalibus.

*

[p. 19.] Dominica ante Margarete [1496. júl. 17.] quas hora vesperum incepit discidium contra Iudeos et erat initium adolescentium, qui sequentur nobilitatem et proceres

¹⁶¹ A 15. század második felének egyik legnagyobb átpártolója, VI. Albert osztrák herceg, állt Poděbrád György és Hunyadi Mátyás szolgálatában is, életpályájának modern feldolgozása még várta magára. Egy régi összefoglalás: MARKGRAF, 1893. Szapolyai nyilván sziléziai szolgálata nyomán ismerte meg Georg von Steint. A helyzet azért különösen pikáns, mivel Morenberg, miután 1487-ben Boroszlóba kapott meghívást, hogy ott városi jegyző („első írnok”) legyen, a tisztséget csak 1494-ben tudta ténylegesen elfoglalni. Ügyének hátráltatója Georg von Stein sziléziai főkapitány volt, aki nem volt hajlandó a kinevezését megerősíteni. Vö. WITZENDORFF–REHDIGER, 1960, 17. (jegyzetanyag nélkül).

¹⁶² Helyesen: *Matthia*.

¹⁶³ Nem azonosítható.

¹⁶⁴ Bizonytalanul azonosítható egy ugyanilyen nevű boroszlói polgárral, akinek pályafutásáról szinte semmit nem tudunk. Lányát említi: WITZENDORFF–REHDIGER, 1960, 18.

regni.¹⁶⁵ Illi enim cum clamore valido primo irruerunt in penesticas eas depredando in rebus venalibus et direxerunt iter suum in Iudeos, quibus statim seniores adherebant gratia depredandi. Concurrerunt protinus variorum statuum ac condicionum homines et depredabantur Iudeos, domos eorum vi invadendo; defensabatur se Iudei, quantum potuerunt cum ictibus lapidum et iaculis arcium, sed illis non proficientibus. Vidi deportare predam per multos homines. Et discidio continuante timuimus in hospitio nostro, sicuti et cives alii malum nobis eminere. Clausimus domum arma nostra preparando pro defensione incursus.

Venit tandem dominus Steffanus de Zopalia, palatinus regni cum familiaribus suis armata manu, depredatores ripellendo et cessavit discidium, quia aderat nox, que est amica predonibus et¹⁶⁶ usurpansibi quisque, quod ex preda cepit.

Secunda ante Margarete [1496. júl. 18.] vocavit regia maiestas proceres regni in planitie ante castrum, quibus per dominum¹⁶⁷ palatinum regni Septemcastrorum¹⁶⁸ dixit intimidando: »Miratur regia maiestas, cur in presentia sua huiusmodi violentiam attentatis. Tamen vero belligeri esse malueritis? Regia maiestas demandat vobis omnibus et singulis, ut domum et lares proprios respetatis et habilitetis vos ad castra. Vobiscum enim constituetur regia maiestas sua.« Qui responendendo significabant, regiam maiestatem unum dumtaxat velle habere regem et non tres, duos aut quatuor neque contributum vel dicam solvere vellent. Canis quippe esset, qui solveret et qui postularet. Angariarunt itaque rustici quidam [p. 20.] ad conscendendum scapulas dominorum in medio ipsorum et proclamandum, quod regia maiestas annuntiat Iudeos fore depredandos. Ego cum ceteri<s> in¹⁶⁹ arce regia videns grandem conventionem, timore discidium grandius, discessi et recepi me ad hospitium ad prandium sumendum et illico postquam pransi fuimus, incepit iterum discidium contra Iudeos et duravit quasi ad occasum solis.

*

¹⁶⁵ A budai zsidóság elleni zavargások kezdeményezői Bonfini elmondása szerint is kezdetben magukat lármával, ill. ablakbetöréssel szórakoztatni kívánó fiatalok voltak, akiket a szegény és botrányra éhes városi nép pártfogásába vett, miután a bajkeverő fiatalokat el akarták zavarni. BONFINI, 1995, 1006., V. V. 102.

¹⁶⁶ Ezután kihúzza: *confiscavit*.

¹⁶⁷ Ezután egy szónyi hely kihagyva.

¹⁶⁸ E névalak nyilvánvalóan Erdély német nevének (*Siebenbürgen*) a középkorban nem túl gyakran előforduló tükörfordítása. Az „erdélyi palatinus” az erdélyi vajda lehet: Bélteki Drágfi Bertalan (1493–1498). C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI, 2016, 87. 1496. évi nyári budai szereplése nem ismert a szakirodalomban; NEUMANN 2012.

¹⁶⁹ Ezután kihúzza: *castro*.

[*p. 15.*] Dominica ante Laurentii [*1496. aug. 7.*] venerunt in Budam domini mei, scilicet dominus Iohannes Hannolt, dominus Iohannes Buckewitz¹⁷⁰ missi a tota communitate, qui suscitantes totum negotium ex me, quod par me in curia regie maiestatis actum erat.

Sexta¹⁷¹ post Laurentii [*1496. aug. 12.*] habuerunt audientiam in habitatione regie maiestatis stubellata, que iacet versus Danubium et fecit dominus Iohannes Hannolt solennem et egregiam orationem, negotium theolonii erectum per dominum ducem Heinricum in Olssen in quatuor villis suis. Cum vero oratio longum habuisset processum, placuit regie maiestati et persuasit dominus cancellarius, quod alias commissiones dominorum Wratislaviensium regie maiestati in scriptis daremus, vellet desuper consulere et deliberare, postea nobis dare generosum responsum. Fuit enim regia maiestas sua aliis arduis implicata negotiis puta ex parte oratoris regie maiestatis Romanorum¹⁷² et excessu episcopi Quinqueecclesiarum.¹⁷³

Eadem die fuerunt domini mei et ego invitati ad prandium per dominum cancellarium et prandio facto loquebatur dominus Iohannes Hannolt domino cancellario ex parte theolonii, ut suprascriptis pro consilio et auxilio suis captandaque benivolentia.

Tertia¹⁷⁴ ante Laurentii [*1496. aug. 9.*] visitaverunt domini mei dominum cancellarium exponentes magnificentie sue causam legationis sue ad unguem deprecantes, ut partes suas gratiose interponeret, quibus optatum possent apud regiam maiestatem consequi responsum et expeditionem.

Tertia post assumptionis Marie virginis [*1496. aug. 16.*] invitati eramus ad prandium per dominum Albertum de Colowrat regie maiestatis magistrum [*p. 16.*] curie, qui etiam invitatum habebat hospitio domini cancellarii regie maiestatis prandio finito. Dixit dominus cancellarius, quod regie maiestati placeret, ut vocaret nos et unacum domino magistro curie studiose exanimaret optata dominorum Wratislaviensium et totius communitatis et nobiscum haberent mutuos tractatos. Ita, ut intellecta

¹⁷⁰ Hans von Bockwitz (†1510) csak 1477-ben telepedett le Boroszlóban, de 1490-től 17 éven át állandóan tagja volt a boroszlói tanácsnak és ott többféle tisztséget betöltött (*consul*, kamarás). Személyére: PUSCH, 1986, 170. A família azon kevesek közé tartozott, amely nemesi eredetű volt. A családra lásd PUSCH, 1986, 170–172.

¹⁷¹ A szó bal szélén, a margón korabeli kézzel kettőskereszt.

¹⁷² 1496 márciusában és júniusában Kaspar von Meckau járt követként a Magyar Királyságban. Vö. HÖFLECHNER 1972, 425. Diplomáciai tevékenységére: Uo. 55–57. 1496. júliusi tartózkodását a szakirodalom I. Miksa ugyanazon évi itáliai hadjáratával hozza összefüggésbe: „Im Juli 1496 wird M[eckau – P. B.] neuerlich nach Ungarn gesandt, offenbar, um Wladislaw Näheres über König Maximilians Italienzug mitzuteilen. König Maximilian selbst äußert zu dieser Mission nur, er sende M[eckau – P. B.] nach Ungarn, damit auch dorthin Gesandte gesendet würden...” – Uo. 56.

¹⁷³ Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505), kincstartó (1494–1496). C. TÓTH–HORVÁTH–NEUMANN–PÁLOSFALVI 2016, 45., 131.

¹⁷⁴ A szó bal szélén, a margón korabeli kézzel kettőskereszt.

commissione regia maiestatis plenarie informare possent, quia regia maiestas extunc vellet nobis dare gratiosum responsum.

Papír, korabeli másolat, kissé foltos papírfüzet. A füzetben található írás egy kéz munkája. 11 lap 1-től 20-ig tartó folytatólagos oldalszámozással (két üres oldal – a 3. és 16. oldal után – nem kapott oldalszámot).

APW, Dokumenty miasta Wroclawia, Nr. 6428 (régi jelzet: NNN. 426, ill. 6189, mikrofilm: T.55863), p. 1–16.

D.)

S. l., s. d.

**Gregor Morenberg boroszlói követ kérvénye
[II. Ulászló magyar és cseh] királyhoz a Henrik oelsi herceg által létrehozott,
Boroszló számára hátrányos vám ügyében**

Serenissime princeps, illustrissime rex, domine gratiosissime!

Communitates tam spiritualium quam etiam secularium civitatis regie maiestatis vestre Wratislavie plurimum angustiant¹⁷⁵ ex eo, quod homines eis victualia adducentes, puta butirum, ova, caseum, pullos ceteraque usui quottidiano necessaria theolonium vel tenutam per preclarum Heinricum ducem Olsensem de novo erectum solvere coguntur et¹⁷⁶ contra decretum regie maiestatis vestre non in parvam iacturam suam¹⁷⁷ ac pauperum pro denario diurno laborantium.

Quare regie maiestati vestre humiliter supplicatur, dignetur contemplatione pauperum subditorum suorum statuere, ne ab hominibus victualia in et extra civitatem dictam ducentibus, neque ab ipsis victualibus theolonia vel vectigalia exigantur, quousque per officiales regie maiestatis vestre ad hoc deputandos discernetur, quibus quoque pars ultro contentari debeat. Ultra ea enim, que dicte communitates regie maiestatis vestre sicuti domino suo naturali et gratiosissimo debent, habebit regia maiestas vestra ex collegiis presbiterorum ac monasteriis relligiosorum Wratislavie existentium et ex¹⁷⁸ plebeisque ac¹⁷⁹ sinceris et devotis¹⁸⁰ hominibus innumeros intercessores. [Anno] Domini.¹⁸¹

Eiusdem regie maiestatis vestre humilis servus, Gregorius Mornberg, orator Wratislaviensis

¹⁷⁵ Kihúzza: *molestantur*, ami fölé írva egy újabb szó, de az is kihúzza, majd a sor bal szélén besúzza.

¹⁷⁶ A szó a sor felett besúzza.

¹⁷⁷ A szó az *eorum* felett, ahelyett besúzza.

¹⁷⁸ Egykezűleg aláhúzza: *Wratislavie existentium et ex*.

¹⁷⁹ A sor felett besúzza.

¹⁸⁰ A két szó a bal szélén besúzza.

¹⁸¹ Egykezűleg aláhúzza: *[Anno] Domini*.

Papír, korabeli másolat.

APW, Dokumenty miasta Wroclawia, Nr. 6428 (régi jelzet: NNN. 426, ill. 6189, mikrofilm: T.55863), p. 17.¹⁸²

E.)

S. l., [1496. jún. 21. után]¹⁸³

**Gregor Morenberg boroszlói követ kérvénye
[II. Ulászló magyar és cseh] királyhoz egy Boroszló számára adandó
kereskedelmi kiváltság ügyében**

Serenissime princeps, illustrissime rex, dominus gratiosissime!

Novit regia maiestas vestra, quomodo civitas regie maiestatis vestre Wratislaviae, sicuti membrum principale Slesie¹⁸⁴ unacum ipsa Slesia¹⁸⁵ voluntate regie maiestatis vestre impignorata est corone Hungarie. Cum vero incole, eius cives¹⁸⁶ pro maiori parte mercatores sint, quibus potissimum¹⁸⁷ erecta est et inter plurimum sustentantur in honorem ac comodum regie maiestatis vestre.¹⁸⁸

Supplicatur regia maiestati vestre, ut attentis fidelibus suis¹⁸⁹ servitiis subditorum suorum Wratislaviensium dignetur¹⁹⁰ pro illis dare privilegium, quo libere per regnum Hungarie adeocumque loca ipsis esse potentia¹⁹¹ rebus suis mercandi gratia ire, redire et fluitare possent, poterint¹⁹² non obstante eo, quo civitas Budensis privilegiata sit, ne quisquam extraneus ultra Budam regnum Hungarie transire possit, cum modo Wratislavienses non ut extranei,¹⁹³ sed ut debitores regni censeantur. Habet regia maiestas vestra fideles suos Wratislavienses corporibus suis¹⁹⁴ et rebus a Deo concessos usque in mortem paratissimos.

Eiusdem regie maiestatis vestre humilis servus, Gregorius Mornberg, orator Wratislaviensis¹⁹⁵

¹⁸² A füzet leírására lásd No. 2/C.

¹⁸³ A keltezéssel kapcsolatban lásd a szupplikáció szövege alatti rájegyzést!

¹⁸⁴ Utána kihúzza: *impig*.

¹⁸⁵ A három szó a sor felett beszúrva.

¹⁸⁶ E két szó a sor fölött beszúrva a sorban kihúzott *eiusdem* és még egy törölt szó fölé.

¹⁸⁷ A szó a sor bal szélén beszúrva.

¹⁸⁸ A *sustentatur* utáni szövegrész a bal felső sarokban beszúrva.

¹⁸⁹ A szövegben: *suuis*.

¹⁹⁰ A szó a sor felett beszúrva.

¹⁹¹ Kihúzza: *mercibus*, a sor bal szélén beszúrva: *loca ipsius esse potentia*.

¹⁹² A szó a sor felett beszúrva.

¹⁹³ Ezután kihúzza: *censeantur*.

¹⁹⁴ A szó a sor felett beszúrva.

¹⁹⁵ Alatta balra ugyanazzal a kézzel az aláíráshoz tartozó *Eiusdem regie* szavak meg vannak ismételve.

[*A szöveg alján a követ megjegyzése a benyújtás idejéről:*] Ille supplicationes ambe civitates Wratislaviensis oblate sunt per me regie maiestati quinta ante Marie Magdalone [1496. júl. 21.] post vespervas.

Papír, korabeli másolat

APW, Dokumenty miasta Wrocławia, Nr. 6428 (régi jelzet: NNN. 426, ill. 6189, mikrofilm: T.55863), p. 18.¹⁹⁶

¹⁹⁶ A füzet leírására lásd No. 2/C.

Rövidítések és irodalomjegyzék

APW	Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Wrocław
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Fényképgyűjtemény, Diplomatikai fényképgyűjtemény
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Mohács előtti gyűjtemény, Diplomatikai levéltár
FA	Fürstlich und Gräfllich Fugger'sches Familien- und Stiftungsarchiv, Dillingen an der Donau
MTA KIKK	Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár
ÖStA HHStA RK	Österreichisches Staatsarchiv, Bécs, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Reichskanzlei

*

ÁBEL 1880	ÁBEL Jenő: <i>Magyarországi humanisták és a Duna Tudós Társaság</i> . Budapest, 1880. (Értekezések a Nyelv- és Széptudományok köréből VIII/8.)
BAK-VADAS 2016	János M. BAK, András VADAS: <i>Diets and Synods in Buda and Its Environs</i> . In: <i>Medieval Buda in Context</i> . Ed. by Balázs NAGY, Martyn RADY, Katalin SZENDE, András VADAS, Leiden–Boston, [2016]. (Brill's Companions to European History 10.)
BAUCH 1909	<i>Geschichte des Breslauer Schulwesens vor der Reformation</i> . Namens des Vereiens für Geschichte Schlesiens hg. von Gustav BAUCH, Breslau, 1909. (Codex diplomaticus Silesiae 25.)
BEATRIX 1914	<i>Aragoniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok</i> . A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából dr. GEREVICH Tibor és dr. JAKUBOVICH Emil közreműködésével közli BERZEVICZY Albert, Budapest, 1914. (Monumenta Hungariae historica I/39.)
BÓNIS 1971	BÓNIS György: <i>A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon</i> . Budapest, 1971.

- BLAŽEK
1887
C[onrad] BLAŽEK: *Der abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien*. Nürnberg, 1887. (Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen, vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen VIII/6.)
- BONFINI
1995
Antonio BONFINI: *Magyar történelem tizedei*. ford. KULCSÁR Péter, Budapest, 1995.
- C. TÓTH–HORVÁTH–
NEUMANN–PÁLOSFALVI
2016
C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVI Tamás: *Magyarország világi archontológiája*. I. Budapest, 2016. (Magyar történelmi emlékek. Adattárak)
- C. TÓTH–HORVÁTH–
NEUMANN–PÁLOSFALVI–
W. KOVÁCS
s. a.
C. TÓTH Norbert–HORVÁTH Richárd–NEUMANN Tibor–PÁLOSFALVI Tamás–W. KOVÁCS András: *Magyarország világi archontológiája*, II. (Sajtó alatt)
- ČAPSKÝ
2017
Martin ČAPSKÝ: *K postavení Vratislavi v českých korunních zemích v pozdním středověku*. In: *Český časopis historický*, 115. (2017), 346–383.
- CSAPODI
1975
CSAPODI Csaba: *Történezhagyatékok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában*. II. In: *Századok*, 109. (1975), 669–682.
- DEININGER
1926
Heinz Friedrich DEININGER: *A herceg és gróf Fugger-féle augsburgi családi és alapítványi levéltár története*. In: *Levéltári Közlemények*, 4. (1926), 177–208.
- DEMKÓ
1897
DEMKÓ Kálmán: *Lócse története*. I. Jog-, mű- és művelődéstörténeti rész. Lócse, 1897. (A Szepesmegyei Történelmi Társulat milleniumi kiadványai 5.)
- HÖFLECHNER
1972
Walter HÖFLECHNER: *Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmlich des Kaisers und des Reiches 1490–1500*. Wien, 1972. (Archiv für österreichische Geschichte 129.)

- IRGANG
1982
Winfried IRGANG: *Verschollene Urkunden wieder in Breslau. Neue Perspektiven für das Schlesische Urkundenbuch.* In: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, 23. (1982), 293–296.
- KLOSE
1847
Samuel Benjamin Klose's Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau vom Jahre 1458 bis zum Jahre 1526. Namens des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens hg. von Gustav Adolf STENZEL, Breslau, 1847. (Sammlung von *Quellenschriften zur Gehscichte Schlesiens* 1.)
- KOBZDAJ
1988
Eugeniusz KOBZDAJ: *Archiwalia śląskie przekazane Archiwum Państwowemu we Wrocławiu z Niemieckiej Republiki Demokratycznej.* In: *Archeion*, 84. (1988), 157–165.
- KOSÁRY–KULCSÁR
–SZAKÁLY
2015
KOSÁRY Domokos–KULCSÁR Krisztina–SZAKÁLY Orsolya: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába.* I/4, I–II, *Általános rész. Városi, mezővárosi és községi levéltárak és forrásközlések.* Budapest, 2015.
- KRONTHAL–WENDT
1893
Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus. Erste Abtheilung (1469–1479). Namens des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens hg. von Berthold KRONTHAL und Heinrich WENDT, Breslau, 1893. (*Scriptores rerum Silesicarum* 13.)
- KRONTHAL–WENDT
1894
Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus. Zweite Abtheilung (1479–1490). Namens des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens hg. von Berthold KRONTHAL und Heinrich WENDT, Breslau, 1894. (*Scriptores rerum Silesicarum* 14.)
- KUBINYI
1975
KUBINYI András: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig),* In: *Budapest története. II. A későbbi középkorban és a török hódoltság idején.* Szerk. GEREVICH László, KOSÁRY Domokos, Budapest, 1975. 7–231.
- KUBINYI
1994
KUBINYI András: *Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15–16. század fordulóján.* In: *Történelmi Szemle*, 36. (1994), 1–52.

- KUCNER
1953
Alfred KUCNER: *Ocalate archiwalia w Archiwum Miejskie we Wrocławiu*, In: *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*. 8. (1953), 361–367.
- LAKATOS
2015
LAKATOS Bálint: *Hírek Magyarországról. Külföldi értesülések 1514-ben a parasztháború eseményeiről*. In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor, Budapest, 2015, 155–217. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
- MACEK
1992
Josef MACEK: *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*. I. *Hospodářská základna a královská moc*. Praha, 1992.
- MACEK
1994
Josef MACEK: *Jagellonský věk v českých zemích 1471–1526*. II. *Šlechta*. Praha, 1994.
- MARKGRAF
1873
Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad, zugleich als urkundliche Belege zu Eschenloers Historia Wratislaviensis. I. (1454–1463). Namens des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens hg. von Hermann MARKGRAF, Breslau, 1873. (Scriptores rerum Silesicarum 8.)
- MARKGRAF
1874
Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter Georgs von Podiebrad, zugleich als urkundliche Belege zu Eschenloers Historia Wratislaviensis. II. (1463–1469). Namens des Vereines für Geschichte und Alterthum Schlesiens hg. von Hermann MARKGRAF, Breslau, 1874. (Scriptores rerum Silesiacarum 9.)
- MARKGRAF
1878
[Hermann] MARKGRAF: *Geschichte des städtischen Urkundenarchivs zu Breslau*. In: *Archivalische Zeitschrift*, 3. (1878) 110–136.
- MARKGRAF
1893
Hermann MARKGRAF: *Georg von Stein*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* I–LVI. Hg. von der Historischen Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften, München–Leipzig, 1875–1912, XXXV. 608–613.
- MYŚLIWSKI
s. a.
Grzegorz MYŚLIWSKI: *Silesian Town and the Hungarian Monarchy. Economic Contacts between Wrocław and Hun-*

- gary, ca. 1250–1500. In: *Central Europe and its Medieval Networks. Commerce, Contacts, Communication*. Eds. Balázs NAGY, Felicitas SCHMIEDER, András VADAS. (sajtó alatt)
- NEUMANN
2012
NEUMANN Tibor: *Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején*. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. HEGYI Géza, W. KOVÁCS András, Kolozsvár, 2012, 213–235. (Erdélyi tudományos füzetek 277.)
- NEUMANN
2013
NEUMANN Tibor: *Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelő-kor elején*. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk. ifj. BERTÉNYI Iván, DOBSZAY Tamás, FORGÓ András, PÁLFFY Géza, RÁCZ György, SZIJÁRTÓ M. István, [Budapest], 2014. 46–53.
- PÁLOSFALVI
2012
Tamás PÁLOSFALVI: *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budapest, 2012. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések)
- PÉTERFI
2015
PÉTERFI Bence: *A Magyar Királyság és a Bajor Hercegség diplomáciai-politikai kapcsolatai a 15–16. században. Hungarikakutatók a müncheni levél- és kéziratárakban*. In: *Világtörténet*, 37. (2015), 113–143.
- PETRY
2000
Ludwig PETRY: *Breslau und seine ersten Oberherren aus dem Hause Habsburg 1526–1635. Ein Beitrag zur politischen Geschichte der Stadt*. Im Auftrag der Historischen Kommission für Schlesien hg. von Joachim BÄHLCKE, St. Katharinen, 2000. (Beihefte zum Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau, Heft 10.)
- PFEIFFER
1929
Gerhard PFEIFFER: *Das Breslauer Patriziat im Mittelalter*. Hg. vom Verein für Geschichte Schlesiens, Breslau, 1929. (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 30.)
- POKLUDA
1975
Zdeněk POKLUDA: *Magyarországi nemesek földbirtoklása cseh- és Morvaországban a XV–XX. században*. In: *Levéltári Közlemények*, 46. (1975), 235–277.

- PUSCH
1986 Oskar PUSCH: *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, I. Dortmund, 1986.
- PUSCH
1987 Oskar PUSCH: *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, II. Dortmund, 1987.
- PUSCH
1988 Oskar PUSCH: *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, III. Dortmund, 1988.
- PUSCH
1991 Oskar PUSCH: *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, V. Dortmund, 1991.
- RI
XIII/21. *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet. XXI. Die Urkunden und Briefe aus den schlesischen Archiven und Bibliotheken der Republik Polen (mit Nachträgen zum Heft Sachsen)*. Bearbeitet von Eberhard HOLTZ. Wien–Weimar–Köln, 2006.
- RI
XIV. *Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. (1493–1519)*, I–IV. Hg. von Hermann WIESFLECKER. Wien–Köln, 1990–2004.¹⁹⁷
- ROTH
2004 Gunhild ROTH: *Zwischen Pflicht und Kür. Der Stadtschreiber Peter Eschenloer als Botschafter, Übersetzer und Chronist. Mit drei Anhängen zu Gesandten, Prokuratoren und Boten des Breslauer Rates*, In: *Stadt, Kanzlei und Kultur im Übergang zur Frühen Neuzeit. City Culture and Urban Chanceries in an Era of Chance*. Hg. von/ed. by Rudolf SUNTRUP, Jan R. VEENSTRA, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien, 2004, 15–46. (Medieval to Early Modern Culture. Kultureller Wandel vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit 4.)
- RÜFFLER
1997 Alfred RÜFFLER: *Die Stadtbibliothek Breslau im Spiegel der Erinnerung. Geschichte – Bestände – Forschungsstätte*. Sigmaringen, 1997.

¹⁹⁷ Az online adatbázis használtam: <http://www.regesta-imperii.de/regesten/suche.html> (utolsó letöltés: 2017. aug. 4.).

- SCHÖNHERR
1892–1893
- SCHÖNHERR Gyula: *A boroszlói levéltári lelet magyar vonatkozásai*. In: *Magyar Könyvszemle*, ÚF 1. (1892–1893), 277–290.
- Soós
2013–2014
- Soós Ferenc: *A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői*. In: *Numizmatikai Közlöny*, 112–113. (2013–2014), 81–123.
- STEIN
1963
- Rudolf STEIN: *Der Rat und die Ratsgeschlechter des alten Breslau*. Hg. vom Göttinger Arbeitskreis, Würzburg, 1963.
- STELMACH
2014
- Roman STELMACH: *Katalog średniowiecznych dokumentów przechowywanych w Archiwum Państwowym we Wrocławiu*. Wrocław–Racibórz, 2014.
- ŠANDERA
2015
- Martin ŠANDERA: *Spory a soudní kauzy knížete Jindřicha Minsterberského*. In: *Východočeské listy historické*, 33. (2015), 5–20.
- SZAPOLYAI
2012
- A Szapolyai család oklevéltára*, I. Közreadja NEUMANN Tibor, Budapest, 2012. (Magyar történelmi emlékek. Okmánytárak)
- SZÉKELY
1997
- SZÉKELY György: *Boroszlói feljegyzés a Dózsa-parasztháború visszhangjáról a Cseh Korona országaiban*. In: *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Szerk. KALMÁR János, Budapest, 1997. 65–66.
- VÉGH
2006
- VÉGH András: *Buda város középkori helyrajza I*. Budapest, 2006. (Monumenta historica Budapestiensia 15.)
- WEBER
1992
- Matthias WEBER: *Das Verhältnis Schlesiens zum Alten Reich in der frühen Neuzeit*. Köln–Weimar–Wien, 1992. (Neue Forschungen zur schlesischen Geschichte 1.)
- WENDT
1916
- Heinrich WENDT: *Schlesien und der Orient. Ein geschichtlicher Rückblick*. Breslau, 1916. (Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte 21.)

WITZENDORFF-REHDIGER

1960

Hans-Jürgen von WITZENDORFF-REHDIGER: *Die Breslauer Stadtschreiber 1272–1741*. In: *Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*. 5. (1960), 7–32.

ŻERELIK–DEREŃ

1996

Staatsarchiv Breslau. Wegweiser durch die Bestände bis zum Jahr 1945. Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Przewodnik po zasobie archiwalnym do 1945 roku. Bearbeitung und wissenschaftliche Redaktion [von] Rościław ŻERELIK und Andrzej DEREŃ, aus dem Polnischen übersetzt von Stefan HARTMANN, München, 1996. (Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte 9.)

Mikó Gábor*

A Magyar és az Erdélyi Országgyűlési Emlékek bővítésének lehetőségeiről

(Forrásközlemény)

Bevezető

E tanulmány bevallottan kísérleti jelleggel íródott. Megszületését egy 1544. évi tordai országgyűlési törvénykönyvnek köszönheti, amelyet még 2014-ben találtam Kassa város levéltárában. A forrás nem szerepel az *Erdélyi Országgyűlési Emlékekben* (EOE), tudomásom szerint kiadatlan.¹ Eleinte csupán ennek kiadását terveztem elkészíteni, ám később az alább felsorolt okok miatt úgy döntöttem, hogy önálló tanulmányban sem haszontalan a korai újkori országgyűléseink forráskiadásait és azok bővíthetőségének lehetőségét áttekinteni.

Az említett tordai diéta után kutatva áttanulmányoztam ugyanis az EOE köteteit, különös tekintettel a forrásközlésekre. Ahogyan ezzel haladtam, úgy vált egyre világosabbá, hogy mekkora nehézségekbe ütközik egy-egy ott kiadott forrás ellenőrzése, amelynek oka a lelőhelyek – az EOE korában egyébként szokásos – nem pontos megjelölése. Részben ebből adódik a következő, immár komolyabb probléma, nevezetesen, hogy nem térképezhető fel pontosan a sorozat forrásbázisa. A huszonegy kötet közül mindössze az elsőhöz készült bevezető, amelyben a főszerkesztő Szilágyi Sándor felsorolta, hogy mely levél- és könyvtárak anyagán alapszik az új kiadványsorozat. A későbbi kötetekben szereplő kútfők köre azonban a bevezetőben leírtnál sokkal bővebb, nyilvánvalóan azért, mert Szilágyi (és munkatársai) számára is egyre újabb és újabb forráscsoportok lettek ismertek. Előfordult olyan eset is, amikor egy korábban elveszettnek mondott gyűjtemény később előkerült.² Nem világos azonban, hogy a sorozat első kö-

* A szerző a Magyar Tudományos Akadémia–Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Szegedi Tudományegyetem–Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Medieviztikai Kutatócsoportjának tudományos munkatársa. – E helyütt köszönöm meg kollégáimnak, C. Tóth Norbertnek és Lakatos Bálintnak a szövegek ellenőrzésében nyújtott nélkülözhetetlen segítségét.

¹ Az országgyűlés határozatairól, jelentőségéről „A magyar, a szász és a székely nemzet congregatiója a török fenyegetés árnyékában. Országgyűlés Erdélyben 1544-ben” címmel tartottam előadást 2016. aug. 24-én a VIII. Hungarológiai Kongresszuson. A szöveg kiadása, elemzése önálló tanulmány formájában megjelenés alatt áll.

² Az EOE esetében ilyen pl. Hilibi Gál László több kötetből álló, Szilágyi által mindig csak „Chartophilacium” címmel illetett gyűjteménye, amelyet az első kötethez írt bevezetőjében még lappangónak nevezett (EOE I. X.), ám a nyolcadik kötettől kezdve sokszor történik rá hivatkozás. – A Hilibi Gál-gyűjtemény három nagyobb fonda tagolva 1949-ben az Erdélyi Múzeum levéltárában volt (JAKÓ, 2016, 242.). An-

tetének bevezetőjében nem szereplő, és láthatólag csak valamikor később a szerkesztő(k) szeme elé került gyűjtemények vajon nem tartalmazzak-e a korábbi kötetek évköribe tartozó forrásokat is? A kérdésnek annál inkább is van létjogosultsága, mert nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az EOE kötetei évi rendszerességgel jelentek meg – a források gyűjtése, szelektálása, másolása, ellenőrzése tehát igen gyorsan zajlott, és mindehhez járult még az egyes kötetekben a források élén álló 50-150 oldal terjedelmű bevezetők megírása is. Magától értetődik, hogy a munkán Szilágyi mellett még számosan dolgozhattak.³ Az azonban, hogy ki, mikor, mely levél- vagy könyvtárban kutatót, és ott milyen elvek alapján gyűjtötte a forrásokat, egyik kötetből sem derül ki.⁴

Ugyanezzel a problémával szembesül az EOE-vel egy időben készülő másik nagy sorozat, a *Magyar Országgyűlési Emlékek* (MOE) felhasználója is, bár a helyzetet könyvebbé teszi, hogy ennek kútfőit legnagyobb részt a bécsi levéltárak anyaga tette ki. Az első kötet – forrásokra is kiterő – bevezetőjét Fraknói Vilmos írta, és ő jegyezte az első nyolc kötetet is, majd a szerkesztésbe bekapcsolódott Károlyi Árpád is.⁵ Bevezető azonban az elsőt leszámítva csupán az utolsó, tizenkettedik kötethez készült,⁶ és a gyűjtőmunka legalább egy részét elvégző „bedolgozók” neve és tevékenysége éppúgy homályban maradt, mint az EOE esetében.⁷

nak felszámolása után az ott őrzött iratok részint a Kolozsvári Állami Levéltár, részint a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtára, továbbá a kolozsvári Egyetemi Könyvtár állományába kerültek. A Hilibi Gál László-gyűjteményt jelenleg a kolozsvári Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară Lucian Blaga) kéziratárában (Colecții speciale) őrzik. (Szabó András Péter szíves közlése.)

³ Annál is inkább, mert Szilágyi az EOE mellett, azzal egyidejűleg további nagy forráskiadványokat is szerkesztett (pl. A linzi béke okirattára. Bp., 1885.; Erdély és az északkeleti háború I–II. Bp., 1890–1891.), továbbá egy ideig ő volt a Századok főszerkesztője is (ez utóbbira lásd MANN, 2017.) – Trócsányi Zsolt az Erdélyi Fejedelemség országgyűléseiről írt monográfiájában kiemelte azt a tervszerűséget, amellyel az EOE készült (TRÓCSÁNYI, 1976, 15.), ezt azonban – a sorozat *tényleges* forrásbázisának pontos rekonstrukciója nélkül – nehéz adatokkal is alátámasztani.

⁴ Szilágyi néhányukat ugyan felsorolta az I. kötet bevezetőjében (XIV. old.), de később már csak elvétve utalt rájuk, pl. XIV. köt. 95. – Fazekas Istvánnak köszönhetően ma már tudjuk, hogy a HHStA-ban a vonatkozó levéltári állagok nagy részét Károlyi Árpád, Fejérpataky László, Szádeczky-Kardoss Lajos, Schönherr Gyula és Áldássy Antal kivonatolta és másolta le Szilágyi számára. FAZEKAS, 2015, 52–53., ahol a Szilágyi által személyesen átvizsgált levéltári anyagokat is felsorolta.

⁵ Károlyi valójában már a kezdetektől fogva segítette mind elsősorban a MOE, mind az EOE munkálatait, vö. EOE I. XIV. 1877-től fogva 1913-ig a HHStA-ban dolgozott, így a MOE azon köteteinek összeállításáért is sokat tett, amelyeknek még nem szerepelt a neve, lásd FAZEKAS, 2015, 39–43., 51–52. Így lehetett ez az EOE esetében is, amelynek pl. az 1878-ban megjelent negyedik kötetének forrásai legalább ¾ részben a bécsi levéltárak anyagán alapulnak, de a X., XIV., XVIII., XIX. és XXI. köteteket leszámítva mindegyik tartalmaz bécsi levéltárakban található forrásokat.

⁶ Ezt a magát a kötetet is összeállító Károlyi Árpád jegyezte, és bár igen rövid bevezetésről van szó, mivel csak a konkrét könyvre vonatkozik, jól használható.

⁷ Fazekas István HHStA-ról szóló alapvető munkájának hála, tudjuk, hogy Károlyi mellett legfontosabb bedolgozója Szádeczky-Kardoss Lajos volt. FAZEKAS, 2015, 51., a Fraknói által személyesen átnézett fondok tételes felsorolásával. – A MOE anyagán alapuló, a 16. századi Magyar Királyság törvényhozását vizsgáló egyetlen monográfia értelemszerűen a források feldolgozására törekedett, a kútfők lelőhelyével és azok problémáival nem foglalkozott. KARPAT, 1944. Vö. FÜGEDI, 1947. és KARPAT, 1972.

Mindezen rövid „kritikával” legkevésbé sem a méltán nagy hírű, patinás sorozatok hitelének kikezdése volt a célom, csupán arra akarom felhívni a figyelmet, hogy milyen nehézségekkel szembesültem, amikor a forrásbázisukra voltam kíváncsi. A kötetek használhatóságával kapcsolatban egyébként már korábban is felmerült – bár némiképp más jellegű – javaslat. Az MTA Történelmi Bizottsága ugyanis 1962-ben a korábban az 1606. évvel bezárólag torzón maradt MOE folytatását határozta el, majd annak munkálatairól 1974-ben Benda Kálmán részletesen be is számolt a Történelmi Szemle hasábjain.⁸ Ebben hangsúlyozta, hogy mennyire visszaveti mind a MOE, mind az EOE használhatóságát a név- és tárgymutatók hiánya. (Ezeket a MOE folytatásával megbízott kutatók el is készítették, nyomtatásban azonban tudomásom szerint mindeddig nem láttak napvilágot.)⁹ Magam ezt azzal egészíteném ki, hogy – mindenekelőtt a sokkal szétszórtabb kútfőbázison alapuló EOE esetében – egy olyan „forrásmutatóra” is szükség lenne, amely feltüntetné, hogy a sorozathoz felhasznált gyűjtemények jelenleg hol lelhetők fel – fellelhetőek-e egyáltalán –, majd arra kellene választ adnia, hogy ezek pontosan mely évkörökre tartalmaznak országgyűlésekkel kapcsolatos forrásanyagot. Amennyiben egy effajta segédlet elkészülne, sokkal tisztábban látnánk az EOE esetleges kiegészítésének kérdésében, nem mellesleg pedig a benne található forrásközlések szövege is könnyebben ellenőrizhetővé válna.

Mind az EOE, mind a MOE kiegészítésére, bővítésére két alapvető mód kínálkozik. Az egyik a kronológián alapszik, vagyis az eddig kiadatlan forrásokat évről-évre közzé, a lehető legnagyobb forrásbázist figyelembe véve. Magam ezt csakis akkor tartanám hatékony eljárásnak, ha a 16–17. századi levél- és kéziratári forrásanyag olyan on-line adatbázisba rendezve lenne elérhető, amilyen a Magyar Országos Levéltár jóvoltából a középkori magyar történelemre vonatkozóan néhány éve már rendelkezésre áll.¹⁰ Ezen adatbázis, még úgy is, hogy nem teljes – hiszen elsősorban levéltári és nem kéziratári forrásokat tartalmaz –, a medievistáknak a korábinál összehasonlíthatatlanul jobb kutatási lehetőséget kínál, és mindenekelőtt lehetővé teszi a *közel* teljességre törekvő forrásfeltárást.¹¹ A másik lehetőség alapját maguk az őrzőhelyek jelentik, vagyis

⁸ BENDA, 1974, 650–655. – Ugyanebben az évben jelent meg a Századok hasábjain az új forráskiadvány-sorozat részletes közlési szabályzata is, lásd az 1974. évi 2. szám 436–475. oldalait (a szerzők nevének feltüntetése nélkül).

⁹ Bendáék munkájának megszakadását és a publikációk (forráskiadások) sajnálatos elmaradását Szijártó M. István 18. századi diétákról írt monográfiája is hangsúlyozza, lásd SZIJÁRTÓ, 2010, 25–26. – Péter Katalinnal csupán egészen rövid áttekintést adtak: BENDA–PÉTER, 1987.

¹⁰ DL–DF-adatbázis. – Meg kell említenem ugyanakkor, hogy a MOL az említett adatbázist az 1570-es évig bővíti, első körben a saját állományában őrzött anyagokkal, Romániában pedig a Román Állami Levéltár őrzésében található 1600 előtti iratok digitalizálása, és online-adatbázisba rendezése zajlik. (Az utóbbi lelőhelye: www.arhivamedievala.ro; a lekérdezés ideje 2017. aug. 21.)

¹¹ Ez pedig még akár a néhány évtizede mégoly alaposan megírt feldolgozások igen jelentős kiegészítését, pontosítását, de bizonyos részeknek akár teljes revideálását is lehetővé teszi. Egyetlen jellemző példaként álljon itt a Dózsa-parasztháború esete. Ennek forrásaiból 1979-ben egy elsőrangú okmánytár látott napvilágot, illetve ennek kézírata alapján a lázadás történetéről monográfia is készült: MRR: FEKETE NAGY–BARTA, 1976. Mindezeknek köszönhetően a parasztháború a középkori Magyarország történetét illetően a legjobban feldolgozott témák közé tartozott. Az esemény 500. évfordulójára készült tanul-

egy helyen őrzött gyűjteményben vagy gyűjteményekben lehetne kutatást végezni a teljes 16–17. századra. *Jelen kutatási lehetőségek között* ez utóbbit a kronológián alapulónál jóval hatékonyabbnak tartom. Csak ebben az esetben lehet ugyanis egyelőre megvalósítani a korszerű, teljes körű feltárást, másrészt a forrásanyag összegyűjtését azokban a gyűjteményekben lehet elkezdni, amelyek áttanulmányozásából a legtöbb eredmény várható.

Kutatásomat az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában kezdtem. Természetesen eleinte szó sem volt tervezett anyaggyűjtésről, hiszen a kéziratár állományában az elmúlt évtizedben leginkább akkor kutattam, amikor középkori oklevelekkel, krónikákkal foglalkoztam, amelyek ugyanakkor számtalan esetben kora újkori kötetekben voltak fellelhetők. Ennélfogva aránylag sok 16–17. századi forrás is a kezembe került. Egyfelől az EOE és a MOE forrásainak nehéz ellenőrizhetősége, másrészt a kezembe kerülő kéziratokban talált kiadatlan szövegek adták az ötletet, hogy érdemes lenne felhívni a figyelmet arra, hogy a már átkutatottnak hitt könyv- vagy levéltárak további, eddig ismeretlen országgyűlési iratokat rejthetnek. Az OSZK Kéziratára, a bécsi levéltárak, a Magyar Országos Levéltár, az Erdélyi Nemzeti Múzeum – sajnos utóbb szétosztott – gyűjteményei és az egykori szász levéltárak után forrásadottság tekintetében vitathatatlanul előkelő helyen áll. Emellett a Kéziratár nagyobb számban őriz olyan kódexeket is, amelyek csak a 20. század folyamán, tehát az EOE és a MOE lezárása után kerültek a könyvtár állományába.

A továbbiakban közölt öt forrás értelemszerűen csupán egy válogatás, amellyel azt szeretném röviden bemutatni, milyen jellegű diétai iratokról is van szó. Az általam eddig átforgatott kéziratokból előkerült szövegek közül most csak I. Ferdinánd és Jagella Izabella uralkodása (1527–1564) alatt keletkezetteket teszek közzé.

mánykötet szerzői azonban – nagyrészt az említett adatbázisnak köszönhetően – rengeteg új forrást tudtak bevonni elemzéseikbe, és igen sok ponton módosították, kiegészítették a korábbi kutatási eredményeket. Lásd C. TÓTH–NEUMANN, 2015. – Szócs Tibor találó fogalmazása szerint: „A már említett internetes adatbázisban (DL–DF-adatbázis, M. G.) szinte majdnem az összes középkori magyar vonatkozású oklevél fotója hozzáférhető [...] A korszakkal foglalkozó történész ma már nem engedheti meg azt a »luxust«, hogy a vonatkozó forrásoknak csak egy részét veszi számba.” Szócs, 2017, 9–10.

Források¹²

I.

Az 1546. évi pozsonyi országgyűlés törvénycikkeinek tervezete, amelyet az uralkodó elé terjesztettek¹³

Relóhelye: OSZKK, Fol. Lat. 4019.,¹⁴ fol. 85r–95r („B” példány) és fol. 97r–107v. („A” példány).¹⁵

Articuli dominorum praelatorum, baronum, nobilium caeterorumque ordinum ac statuum Regni Hungarię pro festo conversionis beati Pauli anno 1546 in comitatu Posoniensi ex edicto sacratissimę regię maiestatis congregatorum editi

¹² A szövegek közlés során a helyesírást illetően „A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata” (*Századok*, 108. [1974] 436–475.) latin szövegek közlésére vonatkozó iránymutatásait (447.) vettem alapul, azzal az eltéréssel, hogy a szövegekben gyakran előforduló, már-már szokványos rövidítéseket, pl. „SS et OO” (status et ordines), Mtas (maiestas) stb. is minden esetben feloldottam. A szövegek közlés általános szabályai esetében szintén az említett szabályzat javaslatait (443–445.) vettem figyelembe.

¹³ A törvénykönyv e változatáról eddig csupán egy datálatlan emlékiratból tudunk: MOE III. 38. – A felterjesztett cikkelyekhez csatolták a diéta résztvevőinek „katalógusát” is, lásd a II. sz. forrást.

¹⁴ Összesen 220 lap terjedelmű, fólió méretű kézirat, modern kötésben. A benne foglalt törvények sora az 1521. évi, Erzsébet-napi diéta végzéseiivel kezdődik, és az 1599. évvel zárul. Az iratok legnagyobb része egykorú másolat, amelyeket értelemszerűen leghamarabb a 17. század folyamán köthettek egybe, minden bizonnyal Selmecbányán, ahol a másolatokat őrizték (lásd pl. az V. sz. forrás címlapját). – A kézirat a 19. században még Selmecbánya város levéltárában volt, ott írta le röviden a tartalmát Kovachich Márton György és fia, József Miklós: KOVACHICH, 1820, 368. A nyomtatásban megjelent leírásánál bővebb jegyzéket is készítettek a kódexről, amelynek több részét is megjelentette utóbb Csontos János. A kéziratra vonatkozó részt lásd CSONTOSI, 1887, 167. A jegyzék két példánya ma is fellelhető Kovachich hagyatékának az OSZKK-ban őrzött részében, korábban magam is felhasználtam őket: MIKÓ, 2010. A jegyzékek keletkezési körülményeire lásd mindenekelőtt WINDISCH, 1966. 90–94., ill. WINDISCH, 1998, 156–164.

¹⁵ A két, különböző kezek által írt példány közül az „A” jelűt utóbb egy, a másolótól eltérő kéz a hivatalos dekrétum alapján akkurátusan végigjavította, és az eredetileg önálló ívfűzet üres előzéklapjának rektórára a preambulumot is feljegyezte. A szöveget e példány alapján közlöm, az utólagos módosításokat természetesen nem figyelembe véve. A kötetben egyébként a dekrétum hivatalos variánsa (MOE III. 41–62.) is megvan, két közel egykorú másolatban: f. 27v–34v és 77r–79r, illetve 108r–118r, amelyek írnokeai sem az itt közölt, felterjesztett verzió két másolójával, sem az azok egyikét kijavító scriptorral nem egyeznek meg. – Azokat a cikkelyeket, amelyek utóbb a törvénykönyv szentesített változatából kimaradtak, és ennél fogva eddig kiadatlanok voltak, dőlt szedéssel jeleztem. Fontos azonban megemlítenem, hogy számos fent olvasható cikkelyben, amelyek a hivatalos törvénykönyvbe is bekerültek, az országgyűlés későbbi tárgyalásai során még sok kisebb-nagyobb módosítást eszközöltek, nemkülönben újabb artikulusokat is fogalmaztak. Ezeket külön nem tüntettem fel, hiszen nagy számuk túlságosan megterhelte volna a jegyzetapparátust. Ennek megfelelően a nem kurzívan szedett cikkelyek szövegének vizsgálatakor érdemes a szentesített változat fent idézett kiadását is használni.

Intellexerunt prelati et barones, nobiles ceterique ordines ac status Regni Hungariae Posenii congregati ea, quę sacratissima regia maiestas, dominus eorum clementissimus ipsis in hoc conventu coram et scripto proponere dignata est, ad quę omnia sic humiliter respondent.

Cum ante hac pluribus argumentis sacratissima regia maiestas benignitatem et clementiam suam fidelibus et subditis suis Regni Hungariae multifariam ostenderit, adeoque palam iam iam pridem universo orbi terre sit maiestati regię nichil prius, neque antiquius quicquam esse vel extitisse unquam, salute et conservatione fidelium suorum, commemorationem rerum praeteritarum prudenter a sua maiestate hoc tempore in sua propositione preteritam esse censent. Nam etiam tacente ipsa, fatentur omnes, iam pridem quęcunque hactenus orta sunt ad advertendam imminentem ruinam restituendamque Hungariae pristinam quietem, quęcunque ad unionem inter subditos conciliandam tuendamque concordiam mutuam excogitari posse videbantur, ea omnia summa cura, incredibili sollicitudine, maximis laboribus, gravissimis sumptibus a sua maiestate tentata fuisse.

Hoc sane nomine, et si sepius antehac ordines et status Regni Hungariae pro eorum officii ratione et literis et nunciis maiestati regię gratias egerunt, seseque quales sunt atque esse debent, in omne tempus promptos et fideles subditos professi sunt sue maiestatis, nunc quoque tamen ingentes, quas possunt, eidem gratias agunt atque habent pro ista in ipsos paterna pietate, suamque servitutem, suam fidem in perpetuum eidem humillime commendatam volunt, Deum optimum maximum pro sua et serenissimorum principum incolumitate felicitateque perpetua, summis votis assidue deprecantes.

Illud quoque in praesentia recte a maiestate sua consultoque pretermissum esse arbitrantur commemorare, unde acciderit, quominus hactenus conatus suę maiestatis tam acres, tam solliciti pro liberatione Hungariae optatum exitum potuerint sortiri. Quamquam enim huiusce rei multę et varię rationes humanitus adduci possent, cum tamen ex unius summi Dei nutu cuncta mortalibus eveniant, videntur nimirum ista omnia, quę plerumque preter spem preterque omnem rationem contraria sacratissimę sue maiestatis institutis prudentissimisque consiliis acciderunt, unius summi Dei vindici ire, iuste videlicet in populum pro peccatis indignantis, adscribi posse. Quae quidem vel inde in maxime hoc toto tempore patuit, quod cum praesentia sue maiestatis ad dirimendas mutuas contentiones ac pleraque mala inter subditos avertenda multos iam annos in Regno plurimum fuerit collatura, idque prope unum iam pridem expetatur, sic tamen hactenus acciderit, ut nobis¹⁶ subinde mergentibus curis maiestas sua alibi potius, quam inter suos fideles hoc toto tempore persistere coacta sit.

¹⁶ Másolói hiba; helyesen, miként a szentesített változat oklevelében is áll: *novis*.

Nec vero dubium est, provinciam hanc institutumque opus eliberandi Hungariam ab imminente excidio, quod in se ultro superiori anno sacra cesarea et chatolica maiestas susceperat, cum summo animi sui merore, urgente vi morbi gravissimi, a sua maiestate pretermisam esse, confiduntque Hungari maiestatem suam cesaream, quae illius est incredibili in eos clementia, quodque in christianam rempublicam studium singulare, salutem et liberationem eorum summae ille curę fore, sueque oblationi simul ac per occasionem licuerit, satis plane facturam. Id quod Hungari, quamdiu superstites eos benignitas Dei servarit, a sua cesarę maiestate eiusque posteris promereri contentent.

Quod vero maiestas regia dignata est communicare cum suis fidelibus, qua ratione, quoque ordine legatio ad Thurcam proxima aestate instituta et quibus mandatis a cesarea et regia maiestate oratores fuerint expediti, nimirum, quod cum propter egritudinem caesareae maiestatis armis non liceret ex admonitione aut potius instancia regis Gallię pax cum Thurca tentari debere visa sit, qua pace omnis Hungaria cum provinciis sibi connexis de potestate hostis ad regiam maiestatem rediret, agunt de hoc quoque fideles et subditi sue maiestatis gratias immortales tum ipsi, tum caesareae maiestati benivolentiarum ipsarum in eos singulariter vel ex hoc facile cognoscendarum.

Tametsi autem preterita facilius redargui, quam corrigi possunt, humillime tamen pro eorum fide in regiam maiestatem charitatemque eam, qua patrię obstricti sunt, ordines et status Regni sic ad premissa subiungunt, quanquam et prestantes et summo ingenio viri ad Thurcam per utramque maiestatem delecti sunt hac aestate, arbitrari sese tamen ubi maiestati regię consilium hoc suum agendi cum Thurca de pace vel cum aliquibus saltem fidelibus suis ex Hungaria communicare licuisset, neque externos homines rerumque Ungaricarum expertes, ad hos de Hungarie statu tractatus futuros fuisse adhibitos, et ita forte legationem dirigi potuisse diverse factionis nostrates, quibus ista omnis legatio prorsus fortassis fuit ignota, in eandem sententiam cum ceteris fidelibus sue maiestatis quoad eius legationis summa concessisset atque ita forte quod de pace universali affectabatur, divina ope facilius fuisset impetratum.

Verum postquam infecta iam reddi non possunt, quę preterierunt, videturque maiestas regia statuisse tractare cum cesarea maiestate num pax illi¹⁷ a Thurca oblata amplectenda¹⁸, an alia sit ratio ad presentem rerum statum adhibenda status et ordines Hungariae, quorum sane res in primis agitur, tractatibus istis nequaquam sibi commitendum esse duxerunt, quin libere in re tanta ac tam gravi exponerent, quod sentiunt, nempe cum satis iam pridem ingenti omni periculo late pateat omnes perfidi hostis conatus et dumtaxat spectare, ut Hungariam sibi omnem subiiciat, qua devicta facile ad reliquas provincias Christianas opprimendas sibi iter fore persuasit, ideoque ipsum valido instructum exercitu

¹⁷ A „B” példányban: *illa*.

¹⁸ Az 1547 júniusában megkötött drinápolyi békét megelőző tárgyalásokról van szó. A békéről magyar nyelven bővebben lásd PAPP, 2005., kül. 507–508., SINKOVICS, 1985., 238–241.

aliquoties in Regnum penetrasse et per suos praefectos nunc Marte aperto nunc sub induciis cuncta vastare et opprimere conatum esse, nec quiquam pensi habere dum Christianum penitus nomine extinguat ac deleat religionem, vel proxime sub induciis arcibus aliquot sub ditione regiae maiestatis expugnatis, nec usque in dies ab excursionibus occupationeque cessantibus illius militibus his atque aliis huiusmodi de causis fideles et subditi regiae maiestatis non tam de pace vel induciis cum Thurca prorogandis maiestatem regiam apud caesaream maiestatem censent agi oportere, quam vel illud potius qua ratione, quibus apparatus bellicis, quo ordine perfidi hostis preveniantur conatus et ante perrumpatur in illius ditionem, quam ipse rursus Hungariam invadens minimo negotio reliquias Regni subiuguet, nam cum divina benignitate, ut fertur, caesarea maiestas pristina sit iam valetudini restituta ac cum rege Galliarum tam etiam cum reliquis principibus Christianis pax illi et foedus sit, nequaquam diutius instituta provincia eliberandi aliquando Hungariam a Tyrannide hostis a sua caesarea maiestate videretur esse differenda qua de re, et si status atque ordines Regni litteris et nuntiis eorum supplicaturi sunt suae caesariae maiestati, maiestatem tamen regiam humillime orant et obtestantur, dignetur omnissis induciarum aut pacis tractatibus modis omnibus agere et instare apud suam caesaream maiestatem, ut quemadmodum superiori anno et litteris et internuntio suo clementer obtulit nationem hanc sibi devinctam et obstrictam ab impendente excidio studeat armis vindicare, et hoc opus, quod illius invictae animi magnitudini iam pridem debetur maximis suis laudibus et in Christianam rempublicam meritis, praeclaris adiungat; tanto demum gravius id effectura, quanto fortiorem hostem contra Regni viscera invalescere in dies magis tarditate finet, praesertim cum eo loci iam redacta res sit quicquid amplius vel parum fuerit cessatum residuum hoc exiguum, quod Regni est haud magno negotio in potestatem hostis corruat necesse erit.

Quod si forte, quod minime creditur minimeque speratur, nulla ratio extaret, qua maiestas caesarea cum regia maiestate expeditionem adversus hostem velit aut possit suscipere, tum demum de pace aut induciis prorogandis cum Thurca videtur esse agendum, quod si accidat non aliter maiestas regia dignetur quicquam in ea re statuere vel hosti denunciare, quam cum fidelibus suis ex Hungaria rem omnem prius communicare eorumque in primis consilis,¹⁹ eorum opera utatur in ipsis tractatibus, quorum res in primis agitur quicquam et longo rerum usu et fide in regiam maiestatem ac in patriam studio plusque externi intelligant, quid in his rebus factum opus sit, et si id quidem rursus repetunt nullum foedus cum hoste percuti posse, quod non ad ruinam et excidium Hungariae ac deinceps vicinarum provinciarum recidat, propterea quod et hostis, ut semper fecit etiam viventibus serenissimis principibus precessoribus suae maiestatis, quibus aliquando cum hoste foedus fuit, nullam augendam ditionis suae occasionem usque pretermisam esse et Christiani principes atque ipsi etiam populi circumvicini suppetias ferre, vel ad tuenda confinia recusabunt, arbitantes induciarum nomine Hungaros sine ullis praesidiis satis ubique tutos fore atque ita reliquias Regni sine certamine inermes prope atque inbelles crudelitati hostium fuerint obiectae.

¹⁹ A „B” példányban: *consilia*.

Ceterum, quod maiestas regia hortatur fideles suos, ut pro continua Regni defensione de subsidio annuo inter se decernerent, quando seu pax, seu bellum sit cum hoste, gentibus in praesidium per loca necessaria dispositis in Regno opus sit, et si satis intelligit maiestas regia, intelligunt et reliqui omnes, gravissimis cladibus a communi hoste tocies iam acceptis, ac tum excursionibus Turcarum, tum vero insolentum nostratium factione, per parum iam restare usque in Regno, quod magni momenti sit, statusque et ordines Regni, qui pauci iam sunt reliqui, vix etiam habere, quo in dies singulos vitam traducant, tantum abest, ut arces, quas habent in faucibus hostium, conservare, munireve suis sumptibus tam periculoso tempore possint, atque ideo nequaquam sit, quod quisquam putet vel exiguam Regni partem propriis dumtaxat Hungarorum viribus etiam sub induciis ab hostibus pariter et rebellibus defendi posse sine auxilio externorum. Ut tamen maiestas regia sentiat, [...] ²⁰ et cuncti populi ac gentes nihil etiam extremis temporibus rebusque afflictis ac prope iam desperatis ab Hungaris praetermitti, quo praeclaram excellentemque maiorum virtutem et robur quondam innatum referent, communibus votis status et ordines Regni offerunt regiē maiestati ad continuam Regni defensionem contra communes hostes coarcendosque rebelles et inobedientes per integri anni spatium subsidium infrascriptum, videlicet ad proximam dominicam reminiscere de singulis portis seu colonis eorum sessionatis et censualibus, qui videlicet terras, prata aliasque utilitates sessionum, in quibus sunt, percipiunt, florenum unum Hungaricalem, additis per dominos, nobiles ceterosque status ex propria bursa eorum singulis XX denariis. Status et ordines Regni pro sua veteri debitaque in serenitatem reginam, conthoralem scilicet sacratissimę regie maiestatis, dominam eorum clementissimam, observantia, sue reginali maiestati offerendos dandosque censuerunt. Praeterea idem ordines et status, ut premissum est, subsidium huiusmodi ad defensionem in primis suam contribuant, si illud maiestati regię administratum in usum hunc defensionis subditorum coarcendique rebelles et inobedientes converti exponique cognoverint, neque per quemquam in privatos usus solita antea licentia subsidium ipsum diripi et usurpari. indeque appareat pauperum oppressiones et facinorosorum hominum licentiam cessare publicasque constitutiones effectum sortiri, praesertim quoad restitutionem alienorum bonorum et alia, quę inferius latius descripta sunt, offerunt rursus maiestati regię ad festum Laurentii proxime subsequentum alterum florenum Hungaricalem similiter ex singulis eorum colonis seu portis, additis de propria bursa rursus viginti denarii maiestati regię simul cum florenis administrandis. Praeterea statuerunt ordines et status Regni, ut nobiles quoque unius sessionis tam regales, quam ad ecclesiam pertinentes, ex singulis eorum integris curiis singulos 50 denarios pro eodem festo divi Laurentii maiestati regię persolvant, sic tamen, ut in hac contributione pauperiores, qui sunt inter nobiles huiusmodi unius sessionis, habita iusta ratione facultatum uniuscuiusque a ditioribus adiuventur.

²⁰ Utólagos kihúzás miatt olvashatatlan szó.

Preterea plebani quarumcunque civitatum, oppidorum et villarum sive regię, sive regionalis maiestatis, seu dominorum aut nobilium ea loca sint, teneantur de singulis personis uxoratis sub parrochia aut plebanatu uniuscuiusque plebani existentibus, singulos denarios Hungaricos persolvere, hi videlicet, qui privatos aut proprios colonos non habent, quibus vero coloni sunt, illi de propria bursa iuxta numerum colonorum suorum denarios 40 praescriptis duobus terminis, pari ratione cum caeteris dominis et nobilibus persolvant. Singuli etiam rectores capellarum et altarium singulos 50 denarios in festo praedicto Laurentii persolvant, eaque pecunia omnis maiestati regię administretur.

Ad hec modo praescripto oblata, ubi perlustratio in singulis comitatibus tam praeterite contributionis proximo anno Tyrnavię oblatę, quam priorum facta et iniusta de illis ratio posita fuerit, ut inferius declarabitur, iudicant regnicolę omnino summam non vulgarem maiestati regię, si modo exactio sine favore fiat, provenire posset.

Modus autem dicationis decretus est, ut maiestas sua ad unumquemque(!) comitatum eligat dicatorem, quem voluerit, probum aliquem et honestum virum, penes quem etiam ex quolibet comitatu eligatur unus nobilis, similiter vir probus, qui ambo coram comitatu tempore quo ad dicationem emittentur, firmissimum praestent iuramentum, quod sine acceptione personarum, pro fide et fidelitate eorum, quam maiestati regię et patrię debent, probe et fideliter tam in connumeratione dicę praesentis, quam etiam perlustrandis et circumeundis praescriptis prioribus contributionibus procedent. Facta tandem connumeratione mox praefatus electus nobilis tam regestum praesentis contributionis, quam etiam regestum perlustrationis priorum contributionum maiestati regię sub sigillo comitatus fideliter transmittat, ne in exactione praesentis contributionis fraus et defectus fiat, et ut praeteritis certa ratio habeatur.

Teneantur autem omnes dicatores singulorum comitatum praeteritarum contributionum ad festum penthecostes proximum hic Posonii sub poena capitis et confiscationis bonorum comparere personaliter, et rationem de huiusmodi contributionibus maiestati regię dare. Et quicquid vel per ipsos dicatores aut vicecomites et iudices nobilium vel alios nobiles aut etiam potentiores ipsos ablatum retentumve esse fuerit compertum, id totum maiestas regia non solum ab illis sine gratia exigat, verum etiam reos et in crimine deprehensos poena condigna puniat iuxta delicti meritum. Debebunt autem pro iustiori ratione huiusmodi praeterite Tyrnaviensis contributionis exigenda et reddenda, thesaurarii quoque, in quorum manus ipsa administrare debebat, ad eundem diem festi penthecostes similiter hic Posonii constituti.

Statutum est praeterea, quod nullus libertinus, molendinator vel alii, qui regias exemptiones impetrarunt, in tam magna Regni necessitate ab hiis contributionibus sint liberi. Dignum est tamen, ut coloni, qui ditiores sunt, plus solvant, quam pauperes,

usque ad completionem summe, que in una quaque villa numerabitur, habita videlicet recta ratione facultatum uniuscuiusque. Inquilini etiam, pecora et substantiam domosque proprias habentes in solutione adiuvent colonos sessionatos facultate eorum. Mercenarii vero et servitores dominorum et nobilium, qui victu et amictu ac solutione dominorum suorum aluntur, nec non coloni civitatum montanarum, utputa carbonarii et alii, qui ab antiquo exemptiones habent, eo quod ad culturam fodinarum sunt necessarii, a contributione exempti habeantur. Iudices similiter villarum iuxta veterem consuetudinem non dicentur.

Quod in his contributionibus nulla deputatio praeteritorum servitorum cuiquam fiat, et ne futurorum quidem, sed unusquisque de bonis suis illas integre ad manus regie maiestatis administrari sinat, et servitia sua de manibus sue maiestatis expectet, nec per se quisquam ad contributionem sese ausit ingerere. Contrarium facientes maiestas regia per occupationes bonorum detentionemque personarum et non per pauperum colonorum depopulationem puniet sine gratia sineque delectu personarum.

Quod maiestas regia thesaurarium idoneum et probum virum ad instar priorum Regni Hungariae ex Hungaris deligat, aliosque officiales suos in Regno ex Hungaris, non externae nationes praeficiat, cum non desint etiam inter Hungaros, qui fide et integritate ac rerum peritia pollentes honeste ad omnia munia possint adhiberi. Ceteris quoque in rebus maiestas sua ordines et status Hungariae cum suis veteribus libertatibus immunitatibusque conservet, quemadmodum reliquos fideles suos ex reliquis provinciis etiam minimis benigne facit. In negotiis etiam Hungaricis litteris suis regiis ex Hungarica cancellaria expeditis utatur, iubeatque subditis suis, cuiuscunque nationis sint, in Regno eas litteras observari, cum publica querimonia sit, nec Iaurini, nec in Comaron, neque in Sclavonia, nec aliis usque in locis, in quibus administratio aliqua externis hominibus commissa est, litteras huiusmodi in Hungarica cancellaria expeditas observari, aut ullum habere pondus. Nec deroget maiestas sua veteri consuetudini et libertati Regni ac priorum regum praecessorum sue maiestatis, quippe qui nunquam in negotiis Regni minoribus et quasi annularibus sigillis usi sunt, sed maiori sigillo secreto, ac propterea dignetur maiestas sua sigillum suum secretum maius domino cancellario suo dare, ut in posterum cancellarius illo utatur, tum pro maiori autoritate dignitatis sue maiestatis, tum ne in posterum succedente tempore ulla litis occasio praebeatur de litterarum vel donationalium vel aliarum quarumcunque sub ipso minori sigillo confectarum vigore.

Quod domini prelati et aliae personae ecclesiasticae gentes suas ratione decimarum suarum, quae adhuc restant, iuxta tenorem decreti in confiniis conservare teneantur.

Quod maiestas regia bona et decimas ecclesiarum Dei superioribus annis per suam maiestatem quibuscunque tam externis, quam nostratibus inscriptas eliberare, et hiis ad

quod²¹ spectant, reddere dignetur, ut ex illis quoque vel ad rationem illarum gentes similiter ad defensionem Regni conservari possent, non enim dubium est, quin summa illa, pro qua bona ac decimę ipsę per maiestatem suam inscriptę fuerant, magno cum fenore iampridem sit exacta, et alioquin etiam maiestas sua ad defensionem libertatis immunitatumque ecclesiarum Dei inter cetera firmiter est obstricta.

Item, quod maiestas regia contributionem bonorum pertinentium ad arces in metis Regni Hungariae archiducatus Austrię inscriptas iuxta transactionem inter principes tempore inscriptionis superinde expresse factam in medium regnicolarum Hungariae nunc et in posterum persolvi faciat. De praeteritis autem contributionibus vel subsidiis, quę ex bonis illis iuxta transactionem praedictam in medium regnicolarum Hungariae et ad necessitates Regni administrari debuerant, ac in alios usus per possessores eorum bonorum conversa sunt, maiestas sua rationem rectam poni faciat, non enim est dubium, quin posita ratione subsidia ipsa summam inscriptionis excedere nedum complere comperiantur, adeo ut vel hoc solum nomine maiestatis regie fisco arces ipsae seu bona iure optimo poterunt applicari.

Quod attinet ad generalem expeditionem, ad quam maiestas regia hortatur fideles et subditos suos, ut parati instructique sint, si forte pax cum Thurca succedere non posset. Et si satis in proximis conventibus, precipue autem in superiori anni Thyrnawiensi conventu demonstratum est regię maiestati communibus omnium ordinum et statuum votis, quibus modis, quibus apparatibus Hungari generalem expeditionem penes personam sue maiestatis adiuturi sint, breviter tamen et nunc repetunt, sese more maiorum viritum, omni quo poterint meliori apparatu instructos armatosque presto futuros suę maiestati in expeditionem personaliter descendenti libenterque penes suam maiestatem vitam et sanguinem ad interitum usque profundere paratos esse.

Quod vero attinet ad conciliandam pacem mutuam et unionem in Regno eandemque retinendam et conservandam atque ipsam Regni continuam defensionem inobedientesque et rebelles reprimendos atque omnes ordines continendos in officio suo, cum satis iam experiantia ipsa demonstrarit nullam rem magis ad id esse necessariam presentia continua ipsius regiae maiestatis adeoque sine ipsa etiam instructo valido exercitu vix ullam certam unionem, ullam Regni solidam defensionem posse constare, status atque ordines Regni ob id maiestatem regiam, dominum eorum clementissimum humillime orant ac obtestantur, ut quando a multis annis satis iam experta est maiestas sua quid in comitiis imperialibus, ad quę per longa terrarum spatia identidem profecta est, hactenus profecerit, quantum per absentiam suam velut avulse capitis a reliquo corpore, interea temporis amiserit, dignetur relictis rebus omnibus personaliter ipsa tutelę et defensionem preesse suorum subditorum, neque sinat propugnaculum hoc reliquorum regnorum et provinciarum suarum adeoque totius orbis Christiani sensim per absentiam suam ruere ad interitum. Nam cum etiam in summa rerum tranquillitate superioribus annis ceterorum regum absentia velut aperta

²¹ A „B” példányban: quos.

Regni perniciēs improbata semper est, tum vel maxime in summa hac rerum perturbatione undique periculis circumventis ad recte hæc membra languentia fovenda et sustinenda capite in primis opus esse constat, neque tamen propterea negligendos tractatus cum principibus imperii esse censent, verum cum quod maiestas sua coram tractatura ipsa fuerat Ratisponam proficiscens recte per oratores agi posse videatur, presertim sacra cesarea et catholica maiestate comitiis presidente maiestatem regiam omnis in his locis et inter subditos suos se continere debere necessarium ducerent, quo quidem audito ceteri principes Christiani non minus prompte ac forte etiam promptius subsidia undique prestabunt sue maiestati.

Est autem necessarium, quod maiestas sua seu presens, seu absens sit, solutum semper habeat exercitum in Regno, non solum ex Hungaris, sed etiam externe nationis eo numero eoque apparatu bellico, ut non solum ab externo hoste reliquie Regni per omnes partes pro necessitate defendi et conservari, verum etiam inobedientes ac rebelles coercere ac pro merito insolentes ubique puniri possint.

Item, quod maiestas sua in singulis comitatibus nobiles et personas militares conducat ad servitia sua regia competenti equitum numero, qui tamen singuli non excedant numerum duodecim aut sedecim equitum, militentque ubique in locis necessariis contra externos ac domesticos hostes sub illo capitaneo, quem sua maiestas illis pro necessitate locorum temporumque et negotiorum prefecerit.

Item, quod nobiles possint servire etiam dominis prelatiis et baronibus, qui nobilium libertates perturbare non solent, neque predis vel oppressione pauperum vel nobilium autem ecclesiarum Dei gaudent. Contra vero his, qui manifeste inobedientes et publicarum constitutionum violatores, regionum proventuum seu contributionum perturbatores sunt, predasque, spolia, homicidia et id genus mala exercere solent, nullus ex nobilibus Hungaris servire presumat. Contrarium facientes et penes dominos eorum facinorosos deprehensi pena debita puniantur, ita, ut bona eorum, veluti regio fisco devoluta, personis bene meritis per maiestatem regiam conferantur, ac etiam in personas eorum animadvertatur, quemadmodum in ipsos dominos eorum animadverti deberet.

Item, quod maiestas regia ex ordine dominorum, quos dignos viderit, ad servitia sua recipiat, non tamen magno numero equitum, sed eo, ut si defectus stipendii acciderit, possent equites suos in propriis bonis sine iniuria aliorum et oppressione miserę plebis alere, et ut si se rebelles exhiberent, eo facilius puniri possent. Et ne, si maiori numero equitum conducantur, officiales, libertinos et domesticos suos, quos etiam alioqui ad defensionem et custodiam domorum suorum alere debent, in numero equitum adscribant, ac tempore perlustrationis illos recensendos exhibeant, aut mutuo acceptes statuunt, atque ita dimissis illis et regiam maiestatem et patriam defraudent.

Quod maiestas sua ad servitia sua tales conducat, qui non domi, sed in confiniis et in locis magis necessariis personaliter serviant. Quod si qui tempore lustrationis alienos eqites lustrandos exponeret, quique eqites suos ad lustrandum alteri clam mutuo daret, vel etiam, qui officiales et servitores domesticos ad lustrandum daret, facta autem lustratione et illis dimissis in servitio minori equitum numero remanerent, tales omnes in delicto deprehensi, tanquam proditores, defraudatores patrie et principis sui per capitaneum suum pena capitis puniantur, quod si capitaneus ipse hoc negligeret, eadem ipse poena per maiestatem regiam puniatur.

Item, quod bona ab obitu serenissimi condam domini Lodovici regis violenter occupata, que iuxta priores publicas constitutiones Novosolienses, Posenienses et Thyrnawienses remitti debeant et hactenus remissa non sunt, dum et quando hi, qui ea bona tenent, ad instantiam partis læsę per vicecomites et iudices nobilium singulorum comitatuum fuerint requisiti absque mora illis, ad quos pertinent, restituant eodem modo et sub eisdem poenis, quibus in priori conventu Novosoliensi²² fuerat conclusum. Et nihilominus bonis ipsis remissis pars læsa, quę videlicet bonis fuerat privata, talem bonorum detentorem tam damnis, quam de violentia sibi illata iure requirere possit. Quod si qui ad restitutionem hoc modo adduci non possent, in eos maiestas regia per se et capitaneos suos visis litteris testimonialibus vicecomitum et iudicum nobilium ac universitatis nobilium veluti vigore premissae constitutionis Novosoliensis ipso facto iam condempnatos in persona et in bonis ubique intra et extra Regnum nullo ulteriori iuridico processu expectato animadvertat. Et nihilominus maiestas sua per capitaneos ac comites vel vicecomites et iudices nobilium lesos ipsos in dominium ipso bonorum suorum, quibus fuerant spoliati, introduci iubeat de facto.

Item, quod maiestas sua illos quoque manifestos publicarum constitutionum violatores, et qui se legibus Regni ac iudiciis sedis maiestatis sue regię temere ac violenter opponere presumunt, item proventuum regiorum nec non subsidiorum et contributionum publicarum direptores, ecclesiarum Dei ac decimarum privata autoritate ablatores, nobilium et misere plebis oppressores, homicidas et id genus facinorosos homines, de quibus publice regnicolarum vel comituum querimonię, non in favorem unius vel alterius persone, sed propter communem tyrannidem et oppressionem pauperum ad maiestatem suam deferuntur, similiter absque omni iuridico processu tam intra, quam extra Regnum in persona et bonis iuxta eorum demerita punire, et per capitaneos puniri facere omnimodam habeat autoritatem. Dignum est enim, ut qui libertatem patrię et nobilitatis violare non formidat, huic libertates Regni in patris malis suffragari non debeant.

Alię autem violentię, quę non communiter in ruinam unius vel plurium comitatuum et districtuum, sed inter duas vel tres personas sepe etiam antiquitus committi contigerunt,

²² Az 1542. évi beszercebéányai országgyűlés törvénykönyvének V. cikkelyéről van szó: MOE II. 361.

iuxta leges Regni coram iudicibus Regni ordinariis secundum Regni libertates requirantur.

Item maiestas regia illos quoque, qui propria bona non habentes in aliorum castellis sibi utcunque domicilium acquisiverunt, vel qui ipsi sibi nova edificia aut fortalicia erexerunt, atque inde coacta latronum manu varias tyrannides, predas et spolia in miseram plebem inque nobiles ipsos atque etiam in ecclesias Dei exercere soliti sunt, iuxta illorum demerita in personis intra et extra Regnum puniendi omnibus modis similiter habeat facultatem.

Item, castella et fortalicia omnia per quoscunque tam dominos, quam nobiles aliasque personas in quocunque comitatu noviter edificata, ex quibus spolia et depredationes miserę plebis ac nobilium et ecclesiarum Dei patrantur, ubique per eos, a quibus sunt edificata, infra terminum unius mensis sub poena in articulo Novosoliensi superinde confecta, distrahantur. In singulis autem comitatibus nobiles eiusdem comitatus convocati et congregati, facient inquisitionem de talibus castellis, ac maiestati regię perscribant, ut ea, que contra Thurcas ad defensionem necessariam videbuntur, integra maneant, reliqua, ex quibus premissa mala ferunt, distrahantur, et ea, si ab eorum dominis non distraherentur, maiestas regia quacunque ratione curet demolienda.

Videtur autem apprime necessarium esse, et ad restituendam mutuam concordiam in Regno maxime pertinere, ut quemadmodum in proximis conventibus communibus votis omnium ordinum et statuum Regni maiestati regię extitit supplicatum, maiestas sua tum ipsa arces et bona aliena, quę habent, his, ad quos pertinent, iam tandem integre restituat, tum vero serenissimam reginam Mariam, sororem suam inducat, adeoque efficiat apud ipsam, ut sua reginalis maiestas arces similiter ac bona litterasque et privilegia, quę iam pridem per ipsam et suos homines occupata et ablata tenentur, post tot supplicationes fidelibus suę regię maiestatis, quę magno eorum damno gravique iactura bonis illis et arcibus iam pridem carent, restituat, ut sic reliqui alienorum bonorum possessores hoc exemplo adducti facilius ad restitutionem inducantur.

Quod regia maiestas iudicia in Regno Hungarię iuxta conclusionem Novosoliensem et Tyrnawiensem sine intromissione celebrari curet, et sententias tam antehac latas, quam in posterum ferendas servatis de iure servandis pro autoritate sua regia in brachio suo regali debite executioni demandandas curet, nec ad quorumpiam supplicationes prorogationibus vel aliis impedimentis huiusmodi iudiciorum executionem interturbari patiatur.

Quod maiestas regia in eos, qui iudiciis parere noluerint, aut se temere illis opponere, ac prout antea sepius contigit, homines regios et testimonia capitulorum vel conventuum verberare ac etiam neci tradere non formidaverint, iuxta contentum decreti Regni in personis et bonis eorum poena debita animadvertat.

Item suplicant fideles subditi regię maiestati ex comitatibus ultro Tybiscum et in partibus superioribus constituti, uti Marmaros, Zolnok mediocris, Krosna, Vgocha, Vng, Bereck, Zaboltz, Zatmar, Lypto, Arwa, Scepusiensis, Saros, Sembliniensis, Vywar, Thorna, Borsod, Kewmer et Hewes, prout et annis superioribus suplicaverunt, dignetur maiestas sua vel totam sedem suam iudiciariam magistrisque omnes prothonotharios vel si id fieri non potest, locumtenentem personalis presentię suę cum magistris eiusdem prothonotariis ad partes superiores dimittere, qui in termino et loco ad id prefigendo adhibitisque ex singulis comitatibus certis iuratis assessoribus nomine et autoritate suę maiestatis causas et negotia ipsorum adiudicent, prout et ad priores eorum suplicationes maiestas sua illis gratiose concesserat.

Videtur autem regnicolis, ut si regię maiestatis benignus consensus accesserit, iudicia pro dominica reminiscere proxime futura inchoentur comitatibus reliquis hic Posonii, et usque ad dominicam palmarum continuentur, ac tandem vigesimo die festi beati Georgii martiris cum magistris prothonotariis locumtenens personalis presentię sue maiestatis modo premissa ad partes superiores proficiscatur, ac in civitate maiestatis regię Epperies totis quadraginta diebus iudicia continuentur.

Iudicia autem, que iuxta constitutionem Tyrnaviensem profesto beati Martini secundo termino iudicari deberent, cum 45 dies ab eo festo usque ad festa natalitia intersint, ob hoc non pro festo Martini, sed pro festo beati Lucę celebrentur.

Item, quod dominus locumtenens iudicia, que ad officia locumtenentis spectant, similiter ad dominicam reminiscere inchoare, ac postmodum semper continuari curet.

Quod redemptio litterarum tam in cancellaria maiestatis regię, quam apud magistros prothonotarios ac in capitulis et in conventibus more ab antiquo observari solito fiat, prout in decretis divorum regum continetur.

Quod testimonia capitulorum et conventuum pro labore viarum per unum diem non plus, quam 12 denarios more alias observato et iuxta decreta a regnicolis exigere presumant.

Quia vicecomites et iudices nobilium se ad restitutionem vel divisionem aliquorum bonorum profecti fuerint, etiam si bona fuerint exigua, 12 florenos pro sallario suo in quibusdam comitatibus exigere consueverunt, propterea statutum est, ut vicecomites in ea executione, ex qua illis birsagia proveniunt, nullum sallarium ab his, in quorum executione fuerint profecti, exigere presumant, quod si executionem talem vel bonorum divisionem restatutionemque fecerint, unde nulla birsagia habeant, in ea executione pro labore unius diei florenum unum et non plus exigere presumant.

Quod comites comitatum, qui nondum sunt iurati, iuramentum solitum prestant, alioquin maiestas regia honores comitatum aliis conferat, que iuramentum prestant. Si qui autem non prestito iuramento officia comitum exercere presumerent, tales maiestas regia puniat.

Quod vero attinet ad libertatem colonorum, de qua pluribus verbis maiestas regia ordines et status Regni in sua propositione admonuit, et si libertas huiusmodi equa et iusta fore videatur ob eas rationes, quas sua maiestas prudenter commemorat, cum tamen nobiles et coloni eorum usque adeo a potentioribus eorum oppressi sint, ut coloni ipsi in dies singulos tum violenter abducantur, tum vero aliis oppressionibus affecti ad bona potentiorum commigrare demum cogantur atque ita permissa colonis licentia commigrandi nobiles brevi tempore eorum subditis penitus privarentur, statuerunt igitur regnicolę libertatem hanc commigrationis colonorum usque ad alium conventum, qui primus post presentem celebrabitur, esse differendam. Quo quidem in conventu, si interim premissę violentię, tyrannides ac depredationes cessaverint, parati erunt regnicolę ea facere in negotio predicto, quę meliora videbuntur. Interim vero statuerunt, ut coloni per haec tempora a violentis abducti, vel qui ad alia bona aut liberas civitates furtim aufugerunt, dominis eorum sub poena decreti superinde constituta restituantur. Illos quoque, qui metu Thurcarum de bonis alicuius aufugerunt dummodo eorum dominus alia bona habeat, ubi illis tutam residentiam iuxta revisionem et cognitionem vicecomitum et iudicum nobilium dare possint, hi, ad quorum bona confugerant, teneantur remittere dominis eorum, alioquin autem maneat, ubi tuto esse possint.

Quod maiestas regia habeat curam defensionis comitatum Nytriensis, Honthensis, Barsiensis, Nogradiensis, Vesprimiensis, Zaladiensis, Hewesiensis et Simigiensis, ad quos Mehmeth Bassa litteras dedit comminando illis ignem et ferrum, quę litterę maiestati sue iam sunt in specie presentatę.

Quod nobiles profugi, qui amissis bonis et hereditatibus eorum aliiquę nobiles, qui a sedibus propriis ad loca tutiora migrare coacti sunt, ac vel in civitatibus regiis, vel in bonis dominorum aut aliorum nobilium sedes sibi ac domicilia acquisiverunt, ab omni solutione taxarum tam regie maiestati, quam etiam in medium regnicolarum sint exempti, similiter et a solutione decimarum ratione culturę eorum, nec iudicatu iudicum civitatum aliorumve locorum, in quibus habitant, officialibusve sint subiecti, sed semper in iudiciis Regni coram eorum iudicibus ordinariis iudicentur. Dempstis illis causis, si quę ratione illorum locorum, in quibus denuo residere ceperunt, illis moverentur, exceptisque illis, qui se iam in civitatibus liberis in medium civium sponte tradiderunt oneraque civitatum ultro subierunt.

Quod maiestas regia castra, castella et fortalitia in Regno Slavonie cum Thurcis finitima et quę vel ex suis redditibus vel eorum, quorum sunt, privatis opibus conservari

non possunt, statim per dominum capitaneum suum aut banum illius Regni vel per alios commissarios suos diligenter ubique inspicere et considerari curet, et ea, quę pro defensione Regni illius necessaria visa fuerint, ad manus suę maiestatis recipiat, vel aliter de illorum conservatione provideat. Illa vero, quę minus necessaria videbuntur, derui et comburi faciat, ne in manus hostium deveniant.

Quod maiestas regia ad defensionem Regni Sclavonię mature prospiciat et inter cetera tum domino bano illius Regni solutionem subinde fieri curet, ut ipse cum suis gentibus presto semper ad defensionem, quocunque opus esse queat, tum vero aliis quoque dominis ac nobilibus Croatis, quibus in confiniis bona sunt, nec propter excursiones continuas Thurcarum, quas sub presentibus induciis crebriores, quam antea faciunt, agros colere vel sese aliter ex propriis redditibus sustentare possint, de solutione aliqua provideat, ut et ii defensionem illorum Regnorum presto sint.

Quod maiestas regia conservationi castrorum Dombo, Kapos, Vywar, Somyogwar, Lag, Zieged, Thyhan, Chezsneck et aliorum ultra Danubium existentium, quę omnibus fere preventibus ac redditibus per Thurcas spoliata sunt, citra Danubium vero castris ac fortalitiis Saag, Pastoh, Dregl, Zechen, Bwiack, Lewa et si qua sunt alia presidiiis necessariis omnium generum mature provideat, aut si qua ex predictis locis deruenda viderentur, mature deruantur, habita videlicet per capitaneum suę maiestatis in ea re diligenti consideratione.

Quod maiestas regia episcopatum Agriensem personę bene meritę, viro ecclesiastico conferat, qui divinum cultum misteriaque in ecclesia illa veteri de more exercenda curet, ac ex decimis et aliis preventibus episcopatus tum ad arcis conservationem munitionemque curam gerat, tum vero gentes pro defensione earum partium sine defectu conservet, et insuper maiestas sua capitaneum aliquem quo maiori gentium numero potest, Agrię collocet, qui continue cum gentibus ibi commorantibus tam ad arcis ac terrę illius partium superiorum civitatumque montanarum salus usque ad terminos Regni Polonię dependet.

Quod maiestas regia admittat nobilibus ac etiam colonis et aliis regnicolis insolę(!) Challockew[z] educationem seu inductionem frumentorum ac vinorum iuxta veterem eorum consuetudinem et libertates, ut possunt, libere exercere. Mandetque maiestas sua capitaneo suo generali ac ceteris capitaneis suis Germanis simul et Hungaris, ut libertatem hanc incolis prefate insule inviolabiliter observent, hactenus enim in ea re capitanei ipsi mandatis sue maiestatis parere recusarunt.

Quod maiestas regia illa debita, quę domini Hispani milites ab eisdem nobilibus dicte insule vel ab aliis sive dominis, sive nobilibus ad litteras obligatorias eorum, ac domini condam Fels admonitionem iis, quibus debentur, satisfacere curet. Damna insuper, que per eosdem milites in diversis Regni comitatibus illata sunt, diligenter inquiri ac refundi faciat. De cetero autem maiestas regia eum modum adhibeat, et in his locis ac sub tali

disciplina eos contineat, ut ab inauditis facinoribus, que de illis circumferuntur in posterum coerceantur.

Item cutores falsarum monetarum maiestas regia absque omni gratia iuxta tenorem decreti puniat.

Item vada inconsueta ac theolonia, que sicca vocantur, nullibi permittantur, et que erecta sunt, tollantur, in vadis autem et theoloneis iustis ac veteribus sub illorum amissionis pena a transeuntibus iusta ac debita exactio fiat.

Item quoniam prohibitum est per regem Polonię, ne res aut merces ullę in Regnum Hungarie ex Polonia invehantur, statutum est ideo, ne quis ex Hungaria equos, vina, boves aut res alias vicissim ex Hungaria in Poloniam invehere presumant, si quis contrarium fecerit, rebus ac bonis, quę introduceret, privetur. Quod si Polonus aliquis nihilominus res aut merces aliquas in Regnum Hungarie veniens hinc abducere voluerit, solutis de iure solvendis libere transire ac res ipsas abducere permittatur.

Quia defectum montanarum adeoque ruinam ipsam ex penuria victualium nimiaque profunditate fodinarum et aliis incommodis, quę per hec temporum disturbia consecuta sunt, aperte imminere palam est, supplicatur propterea maiestati regię, quemadmodum etiam in conventu proximo Tyrnawiensi fuerat supplicatum, ut sua maiestas valorem argenti dignetur augere, et argentum ipsum de fodinis ad cameram suam regiam sex florenis Hungaricis minus ortone per singulas marcas acceptari faceret.

Item, quod omnes libertates, tam liberarum, quam etiam montanarum civitatum super non solutione theoloniorum superque aliis prerogativis a diversis regibus eisdem concessis ubique et per quoscunque maiestas sua inviolabiliter observari facere dignetur, contrarium facientes maiestas regia pena condigna de iure Regni puniat.

Statutum est etiam, ut negotiatores tam interni, quam externi quacunque Regnum intrantes et e Regno exeuntes cum rebus et mercibus eorum solutis de iure solvendis ubique liberum transitum habeant, itineraque hactenus versus Vratislaviam et alias partes Silesię aliaque quęcunque loca, que occlusa fuere per regia maiestatem libera reddantur, ac in predones et itinerum turbatores severe animadvertatur.

Quod maiestas regia fideles suos ex comitatibus Saros, Vywar, Zemlin et Vng, quos Cassovienses sub nomine et titulo filii regis Iohannis ab obedientia sue maiestatis modis omnibus abstrahere conantur, defendere et ab illorum oppressionibus liberare dignetur, ne comitatus ipsos sic in partes distractos et oppressos penitus desolari oporteat. Similiter etiam defensionem civitatum superiorum partium, quę ab iisdem Cassoviensibus multa identidem incommoda patiuntur, maiestas sua mature provideat.

Quod possessiones per hec disturbiorum tempora ab uno comitatu avulsas et alteri comitatui utcunque annexas comites eorum comitatuum autoritate officii ipsorum illi comitatui, ad quem de iure et ab antiquo pertinent, incorporari curent rursus.

Quod maiestas regia tricesimas suas, quas Podmanitzky, Kotzka, Dubowitzky ac domina consors domini Iohannis a Pernstain aliique quęcunque nostrates vel externi quoquo modo tenent, similiter et alios redditus suos ordinarios maiestas regia da manibus eorum, qui illa tenent, eliberare et Camerę suę Hungaricę applicari facere dignetur, ut proventus huiusmodi omnes ad Regni defensionem convertantur, utque querolac(!) variis in locis de novis tricesimarum locis erectis, precipue autem a montanis delatę, eo pacto cessent.

Quoniam varie querimonię deferuntur super conductione, arendatione et exactione decimarum, quas potentiores ante tempus in arendam conducere atque ita a pauperibus colonis insolitis modis magna illorum oppressione exigere consueverunt, ob id statutum est, ut a modo in posterum prelati et alii decimas habentes usque ad festum divi Georgii decimas suas nemini locare possint, ut interim nobiles decimas bonorum suorum conducere pro se possint. Exacto autem illo die liceat cuicunque ipsas decimas conducere, sic tamen, ut solitam decimam et modo ab antiquo hucusque observato non aliter exigant plebanisque suam sedecimam persolvant.

Quod maiestas regia inter alios tractatus cum Podmanitzky agat efficiatque, ut castella Serdahel in Nytriensi, Bakon Wywar in Vesprimiensi, Orda in Zimigiensi comitatibus per hos annos erecta, ex quibus varię depredationes et oppressiones pauperum circumquaque exercentur, maiestati suę absque mora restituat, eademque restituta maiestas sua demolienda curet. Bona vero et arces seu castella, quę idem Podmanitzky violenter vel aliter quoquomodo per hec disturbiorum tempora occupata tenet, maiestas sua his, ad quos pertinent, iam tandem per eum curet restituti.

Quod maiestas regia metas Regni Hungarie tam versus Stiriam et Charintiam aliasque provincias hereditarias sue maiestatis, quam etiam versus Moraviam et Poloniam ubique rectificari facere dignetur, non obstante eo, si qui forte aliquas terras a metis Regni Hungarie distractas quocunque tempore per vim usurpassent, ac mala fide possiderent, precipue autem in ea differentia, quę inter Stirienses ac dominos Franciscum Bathiany, Stephanum et Ladislaum Banffy aliosque dominos et nobiles illarum partium vel super metis Hungarie vertitur, maiestas sua revisionem fieri curet, ut non de usu s[eu] de proprietate terrarum uti iustitia postulat, et in transactione principum continetur, iure cognoscat licet enim maiestas regia proximis diebus inter dominum Bathiany et alios in ea re cum Stiriensibus revisionem aliquam fecerit, ad eam tamen revisionem sine scitu regnicolarum nec dominus Bathiany nec alter quisquam privata autoritate consentire potuit, cum non dominum Bathiany solum vel alios privatim sed universum Regnum negotium ipsum metarum concernat.

Bona item capituli Castriferrei per Mauritum Fewsth et alia ex metis Regni Hungarie tam a manibus nobilium quam aliorum occupata remitti faciat maiestas regia.

Abbatiam etiam de Barsmonostora a Regno Hungarie amissam versus huic Regno annecti et remitti faciat.

II.

Az 1546. évi pozsonyi országgyűlésen részt vevők jegyzéke²³

Lelöhelye: OSZKK Fol. Lat. 4019. fol. 94v. („B” példány) és 97v. („A” példány)
– Mindkét esetben az országgyűlés cikkelyeihez (lásd az I. sz. forrást) csatolva;
a jegyzékeket a cikkelyek másolói készítették.²⁴

Nomina dominorum et aliorum omnium statuum in conventu Poseniensi festi beati Pauli apostoli existentium anno Domini MDXLVI

1. archiepiscopus d(ominus) Strigoniensis ²⁵	1. dominus Nicolaus comes a Zalm
2. episcopus d(ominus) Zagradiensis ²⁶	2. dominus Nicolaus Zreny comes, banus Sclavonię
4. episcopus d(ominus) Iauriensis ²⁷	4. domini Emericus et Sigismundus Balassa
Johan(nes) ²⁸
3. episcopus d(ominus) Vesprimiensis ²⁹	5. dominus Franciscus Reway

²³ Jóllehet a 17. századból már jó néhány hasonló – és a fent közölnél jóval részletesebb – lista maradt fenn (ezek kiadását lásd GUSZAROVA, 2005., bővebb elemzésüket GUSZAROVA, 2013.), I. Ferdinánd korából, tudtommal eddig mindössze két effajta jegyzék volt ismeretes. Az egyik az 1532. évi pozsonyi diétához kötődik: ebben a királyi biztosok írták meg az uralkodónak az országgyűlésen megjelent egyházi és világi előkelőségek „névsorát”, a megyékről azonban nem tettek semmiféle említést (MOE I. 435.). A másik, 1542. évi besztercebányai országgyűlés résztvevőinek „katalógusa”: ez struktúráját tekintve nagyban hasonlít a fent közölt szövegre (MOE II. 305.). E kettőn kívül még az 1527. és az 1563. évi „koronázó” országgyűlések résztvevőiről szólnak bővebben források, mindenképp követjelentések (MOE I. 135., PÁLFFY, 2004, 1010–1014.; MOE III. 405–406., PÁLFFY, 2004, 1026–1028.).

²⁴ A jegyzék általam „A”-jelűnek nevezett példánya több esetben a felsorolt méltóságviselők előtt számokat is szerepeltet, amelyek sorrendje nem egyezik meg a nevek sorrendjével, ez pedig valamilyen másik lista (rangsor) használatára is utal. Mivel a „B”-példányban a számsorok nem szerepelnek, ezért az e tekintetben bővebb „A” listát közlöm, jegyzetekben utalva a másik példány eltéréseire. A nevek helyesírásában mutatkozó különbségeket nem tüntettem fel. – E kettőn kívül a résztvevők „katalógusát” a dekrétum hivatalos variánsát lejegyző egyik írnok (ezekről bővebben lásd az I. sz. forráshoz illesztett jegyzeteket) is készíteni kezdte (f. 79v), ám mivel csak néhány névig jutott, ezért e töredéket nem vettem figyelembe.

²⁵ Várday Pál. Személyéről, tevékenységéről lásd LACZLAVIK, 2014.

²⁶ Oláh Miklós. Személyéről, tevékenységéről lásd FAZEKAS, 2005., FAZEKAS 2014.

²⁷ Újlaky Ferenc. Életútjáról lásd MIKÓ–PÁLFFY, 2002, 119–121.

²⁸ A Johan(nes) név után egy csillag áll, amelyet a sor végén álló Nádasdy neve után is beszúrtak, vagyis Balassa János a lista végén szerepelt. Éppígy a B-példányban is, lásd alább.

²⁹ Kecheti Márton. Személyéről bővebben: ERDÉLYI, 1913., küll. 51–53.

5. episcopus d(ominus) Nitriensis³⁰
6. episcopus d(ominus) Segniensis
Albertus praepositus
praepositus de Thwrotz
praepositus de Lelez³¹

11. dominus Franciscus Niary
7. dominus Ladislaus Banfy
9. dominus Raphael a Podmanin
10. domini Caspar et Georgius Sereďy
13. dominus Nicolaus Kozka
12. dominus Lucas Zekel
15. dominus Andreas Schorom
14. dominus Petrus Bakyth
16. dominus Petrus Palfy
8. dominus Ludovicus Pekry
6. domini Franciscus et Christophorus Bathyany³²
3. dominus Thomas Nadasdy³³

Nomina comitatum

1. Vesprimiensis
2. Somogh
3. Zala
4. Waswar Castri ferrei
5. Sopron
6. Mosonn
7. Comaron
8. Strigoniensis
9. Bars
10. Honth
11. Nograd
12. Hewes
13. Gewmer
14. Borsod
15. Thorna
16. Abawywar
17. Zolnok mediocris
18. Zarand
19. Vgocha

Civitates liberae

1. Leutschovia
3. Eperies
2. Bartpha
4. Czibinium
1. Posonium
2. Thyrnavia
3. Sempronium

Montanae
1. Cremnitia
2. Semnitia
3. Bistritia

Capitulares

Strigoniensis
Zagrabiensis
Iauriensis
Vesprimiensis
Nitriensis

Nuntii dominorum

d(ominorum) Regni Sclavonie³⁴
d(omini) Andreae Bathory
d(ominae) Magdalene Zekel de Ormosd³⁵
d(omini) Stephani a Losonch
d(omini) Stephani Banfy
d(omini) episcopi Quinque Ecclesiensis³⁶
d(omini) Homonnay
d(omini) Iohannis Pereny
d(omini) Francisci Pereny
d(omini) Petri Erdewdy

³⁰ Thurzó Ferenc. Személyéről bővebben: LUDIKOVÁ–MIKÓ–PÁLFFY, 2006, 329–330.; GECSÉNYI, 2010.

³¹ Pécsi János. Bővebben: KUMOROVITZ, 1934, 29.

³² A „B” példányban Batthyányi Kristóf neve hiányzik.

³³ Ezt követően a „B” jelű példányban: *dominus Iohannes Balassa*.

³⁴ A „B” jelű példányban *Nuntii dominorum regni Sclavonie* áll.

³⁵ A „B” jelű példányban a név hiányzik.

³⁶ Várallyai Szaniszló. Személyéről bővebben: LUDIKOVÁ–MIKÓ–PÁLFFY, 2007, 317–318.

20. Krazna	Posoniensis
21. Maramaros	
22. Zathmar	
23. Bereg	
24. Zemlin	
25. Vng	
26. Saros	
27. Zepes	
28. Lyptho	
29. Arwa	
30. Thurotz	
31. Zolyom	
32. Nytra	
33. Trentshyn	
34. Poson	

III.

I. Ferdinánd király előterjesztései az 1548. okt. 16-ra Pozsonyba összehívott országgyűlésen³⁷

Lelőhelye: OSZKK, Fol. Lat. 4019. f. 81v–83v.³⁸

Propositio sacrae regiae maiestatis in conventu Posoniensi pro festo sancti Lucae indicto facta 1548

Sacra regia maiestas, domine noster clementissime. Cum post diuturnam absentiam suam a suis fidelibus divina tandem benignitate proximis diebus in has partes feliciter rediisset, nihil sibi antiquius esse duxit, quam quo posset celerius in medium suorum ordinum et statuum Regni Hungariae sese recipere, et quod iam dudum præ ceteris rebus omnibus summe desiderant. Modum atque ordinem libertati, quieti et saluti ipsorum constituere, ac proinde ad hunc diem et locum convenire cum illis personaliter voluit, ut de his communi consilio ageret et decerneret, quae breviter a sua maiestate in litteris edicti sui sunt explicata. Quare cum frequentem hunc fidelium suorum coetum maiestas sua videat eorum obedientiam, studia et voluntates grato et clementi animo accepit.

³⁷ Az országgyűlésre kiadott előterjesztések ismeretlen voltát említi Fraknói: MOE III. 172., 3. jegyz.

³⁸ Egykorú másolat; lapjainak vízjele Kaufbeuren város címerét mutatja, amely a korabeli törvény-kéziratokban az egyik leggyakoribb vízjeltípus. (MIKÓ, 2011, 128. 65. jegyz., vö. PELBÁRT, 2010, 31.) – A kéziratról lásd a 14. jegyzetet.

Quanquam autem maiestas sua non dubitat, quin fideles ipsi sui ordines et status Regni Hungariae recenti memoria teneant, omnes praeteritorum temporum ac rerum successus in Hungaria, et quae potissimum rationes subinde maiestatem suam ad externa loca abire cöegerint, quantumque praesens et absens laborum, sumptuum ac periculorum inde ab initio Imperii sui causa ipsorum fidelium suorum susceperit ac pertulerit, paucis tamen in praesentia repetit.

Cum maiestas sua omnes suos conatus, omnes cogitationes ad eum unicum scopum iam tum retulerit, cum Regni Hungariae habenas suscepit, ut fideles suos ordines et status eiusdem Regni in unum aliquando corpus redactos pristinae quieti et libertati restitueret, maiestatem suam praesentem neque absentem unquam defuisse, ut id divina ope quacunque ratione perficeret. Etiam cum damno et iactura sua, uti sane modos et rationes omnes a sua maiestate, tam apud sacram imperatoriam maiestatem, quam reliquos principes Christianos superioribus annis tentatos esse, nemo est, qui ignoraret, verum quo minus consilia salutaria ceptaque preclara suae maiestatis optatum hactenus exitum ulla ratione sortita sint; summi Dei iram vindicem in causa extitisse, re ipsa constitit. Illo nimirum in populum iuste servientem, tum propter alia peccata, quibus mortales omnes obruimur, tum vel maxime ob extinctam iam fere in animis hominum per omnes fere Regni partes veterem religionem cultumque et pietatem in eum, a quo bona cuncta procedunt, quique et consilia et virtutes actionesque hominum regit et moderat, quod vel maxime anno ab hinc tertio contigisse palam est. Cum sane gravi bello ab his, quos subiectos esse oportebat, adversus maiestatem suam concitato imperium suae maiestatis Caesareae turbare nonnulli conati sunt, quos tamen maiestas sua Caesarea una cum regia maiestate Dei optimi maximi auxilio non longo temporis spatio ita fregit, ita compescuit, ut omnibus posteris exemplum praebitum sit (!)³⁹ seditionis adversus principem concitatem. Quo quidem tempore perspicuum et illud est, qui tumultus in Regno Bohemiae⁴⁰ contra regiam maiestatem, contra fidem illorum extiterint, quantum quod brevi tempore omnis illorum temeritas furorque a sua maiestate eadem divina ope compressus ac paucorum quorundam debita animadversione reliqui ad obedientiam, et in officium sint redacti. Quae quidem omnia, nisi intervenissent, potuisset maiestas sua tempestivius ac rectius curandae quieti, saluti ac libertati suorum fidelium ex Hungaria insistere et ea mala avertere, quae se absente permulta in Regno quorundam inveterata licentia contigerunt.

Cum autem, ut supra dictum est, superiori anno tantum repente in multis partibus extiterit incendium, ut nisi ad illud restringendum caesarea et regia maiestates omnibus viribus, quam celerrime accurrissent, Germaniamque et alia omnia regna sua

³⁹ A szövegben: *exemplum praebituri sint* olvasható.

⁴⁰ Csehországban ugyanis 1547 tavaszán felkelés tört ki Ferdinánd ellenében, amelyet azonban a királynak augusztusra sikerült levernie. (HOENSCH, 1987, 193–196.) Ez volt a reformáció történetében az első olyan esemény, amikor egy uralkodó alattvalói a protestantizmus „névében” lázadtak fel. (MACCULLOCH, 2011, 419.)

divino auxilio pacasset, omnis etiam spes, nedum facultas conservandae Hungariae fuisset adempta, visum fuerat utrique maiestati, quo facilius liberiusque domestica possent pericula propulsare, inducias ad quinquennium cum Thurcarum principe inire, prout sacra regia maiestas in beneficium reipublicae Christianorum, maxime autem pro incliti Regni sui Hungariae adiacentiumque provinciarum suarum commodo et utilitati iniit, atque ea sancte et inviolabiliter observari statuit, palam sibi persuadens Thurcas, perinde ac durantibus hactenus induciis⁴¹ ita etiam in posterum itidem faciatur.

Postquam autem divina benignitate tumultus illi omnes sedati, ut maiestati regiae confectis alibi ex animi sententia rebus suis in medium fidelium suorum licuit redire, statuit maiestas sua omnes modos omnesque rationes adhibere, quibus religio in primis Deique optimi maximi verus et pristinus cultus sublatis heresibus ubique in Regnum restituatur, ut sic sumpto exordio ab eo, qui caput est omnium rerum benegerendarum foelicia cuncta succedant, deinde ad retinendas confirmandasque veteres nobilium aliorumque ordinum libertates et immunitates, tollendamque licentiam inobedientum avertendaque omnia oppressionum ac vexationum genera, quae hactenus impune contigerunt, maiestas sua certam similiter rationem constituere proposuit, ut debito in posterum ordine debitaque obedientia subditi omnes vivant, violentiae tollantur, iustitia administretur, et ea, quae iure decernuntur, quaeque iam decreta sunt, mandent(ur) executioni bonaque nobilium et aliorum vi occupata remittantur.

Quocirca hortatur maiestas sua et clementer admonet fideles suos ordines et status Regni eisdemque committit, primum ut relictis opinionibus de fide ac religione a veteribus sanctorum patrum institutis plane diversis et a sancta ecclesia catholica damnatis ac reprobatis summum Deum sibi reconciliare studeant; a maioribusque receptam ac per manus traditam religionem pristinamque Dei cultum recipiant et amplectant recipique et amplecti ubique in bonis suis curent. In primis autem abominabilem sacramentarium anabaptistarumque sectam exercentur, ipsosque anabaptistas nuper e Moravia pulsas ac in Regno hoc profugos sibi in eodem asylum querentes ceu pestem perniciosissimam e Regni finibus quantocius propellant, ac praelatos ac ministros ecclesiasticos, ubique liberum eorum officium exercere sinant, neque se quisque profanus in his, quae ad religionem spectant, viris ecclesiasticis ac pastoribus in primis audeat opponere, bonaque, proventus et decimas ecclesiarum, ex quibus divinus cultus exerceri ministrique conservari solent, restituant. Nam alioqui maiestas sua ex debito Christiani regis officio veterum patrum doctrinam, ac divorum regum instituta observans alia ratione cogetur ad id prospicere, et ex merito punire eos, qui secus facerent et inobedientes essent, prout omnino constitutum habet.⁴²

⁴¹ A kéziratban hibásan: *induciib(us)* alak áll.

⁴² Az országgyűlés végén elfogadott törvénykönyvben nyolc cikkely is egyházi ügyekkel foglalkozott (V–XII. tc.), és ez alapján már Fraknói is hangsúlyozta, hogy a diétán a vallás ügye központi szerepet játszhatott: MOE III. 173–176. Az artikulusokat egy rövid bevezető után igen bő magyar nyelvű kivonatokban ismertette ZSILINSZKY, 1880, 34–41. Kompakt, ám elemző bemutatásuk: CSEPREGI, 2013, 298–305.

Deinde in animos ipsorum iidem ordines et status Regni inducant, debita erga regem ipsorum obedientia vivere aucti et mandatis suae maiestatis publicisque constitutionibus, quae ad commodum et quietem ipsorum spectant, parere, neque quacunq[ue] ratione sese contra illa efferre, ab omni etiam turbatione quotienscunq[ue] proventuum suae maiestatis ac pauperum oppressione, omnique vi prorsus inferenda absteineant, sed mutua pace et charitate inter se vivant, prout sane ipsa per se ratio ac praeteritae clades periculaque imminetia ab ipsis exposcunt.

Sed quia satis constat ita nonnullorum inveteratam esse licentiam, ut non facile monitis regiae maiestatis, quantumvis benignis ac paternis acquiescant, quemadmodum proximis temporibus re ipsa indicavit, et praeterea contributiones, dicae et alia subsidia per omnes ordines in generalibus conventibus hucusque decreta et promissa pro magna parte vel non sint praestita,⁴³ vel quorundam inobedientia a miseris colonis vi extorta, direpta et occupata, ac in proprios usus conversa, ita nempe, ut et regiae maiestati et ipsi inclito Regno parum inde consecutum sit commodi utilitatisque. Quapropter maiestas sua necessarium esse intelligit, adeoque omnino constituit certum numerum gentium intra Regnum certis in locis magis oportunus continue alere, quibus gentibus initae in primis cum Thurcarum principe quinquennalis induciae constanter conservari et manu teneri, nobilium denique libertates defendi et conservari, pauperum oppressiones averti, facinorosorum⁴⁴ licentiam comprimi et iudicia tum praeterita, tum futura executioni mandare, nec non decreta ac pro necessitate regnicolarum decernentia etiam subsidia a quibuslibet libere et realiter exigi ac levare possint.

Praeterea cum etiam illud palam sit loca finittima in Regno in omnem pacis et belli eventum continuis gentium praesidiis firmanda et omni insuper munitionis genere convenienda⁴⁵ esse, ad id quoque maiestas sua ita curam gerere proposuit, ut fines ubique valide muniti et continue firmati sint, ne qua clades accipi queat.

Ad haec omnia rite atque ordine curanda et perficienda quantis sumptibus opus sit, status atque ordines Regni facile intelligunt, ut quamvis maiestas sua non solum id, quod paulo ante ab Imperio subsidii in quinquennium petiit, accedente ad id diligenti opera et sollicitudine oratorum eorundem fidelium suorum, verum etiam maximam partem reddituum suorum ex aliis regnis et provinciis suis provenientium in hunc usum, prout fecit hactenus sit expositura, non tamen absque ope et subsidio ipsorum ordinum et statuum Regni recte omnia perfici queant, hortatur maiestas sua et benigne

Utóbbi a XI. cikkely értelmezésekor felhívta a figyelmet arra, hogy az abban megnevezett, az országból kiűzendő anabaptistákkal és szakramentáriusokkal azokra utalhattak, akik legnagyobbbrészt 1547-ben Morvaországból menekültek Magyarországra. Feltevését a propozíció fenti szövege, amely ezeket konkrétan is megnevezi, teljességgel alátámasztja.

⁴³ A kéziratban: *prestita*.

⁴⁴ Egyidejűleg javítva a *facinoros* szóról.

⁴⁵ A kéziratban *convien* rövidített alak áll.

admonet eosdem fideles suos, ut consideratis rationibus praedictis et periculis, quae ipsis propria sunt, quam coeteris, statuunt inter se ac mature deliberent, quo magis possint pecuniarum subsidium ad praedicta curanda, et ad illud sine mora undique administrandum certum modum constituent, adeoque re ipsa maiestati suae administrent, non solum ratione colonorum, sed etiam ratione proventuum facultatumque suarum, ut sic ipsi suae et proxime salutis consulant, et coeteri principes ac populi Christiani cognita promptitudine ipsorum alacriores ad ferendam ipsius opem reddantur. Id, quod maiestas sua omni gratia et benignitate pro rerum ac temporum occasione ipsis fidelibus suis rependere curabit.

IV.

I. Ferdinánd király Castaldo által közvetített előterjesztései az erdélyi rendekhez az 1553. január 20-ra Kolozsvárra összehívott országgyűlésen

Lelóhelye: OSZKK Fol. Lat. 3933/4. köt. 289v–290v.⁴⁶

Articuli in comitiis trium nationum Regni Transsilvanię nomine regis ac illustrissimi spectabilisque et magnifici dominorum generalis et wayvode proponendi

Primum maiestas regia, dominus noster clementissimus universis tribus nationibus Regni sui Transsilvanensis salutem et gratiam suam suis fidelibus nunciari(!) iussit.

Deinde nomine maiestatis sue hec dominationibus vestris per nos et dominum wayvodam referri mandavit: cum dominationes vestre superioribus diebus dominum wayvodam convenissent, rogabant, ut publicum eisdem conventum⁴⁷ fieri permitteret,

⁴⁶ A négy kötetből álló kéziratos gyűjtemény egykor Hilibi Gál János tulajdonát képezte. – A fenti másolat mintájául szolgáló példány megvan a kolozsmonostori konvent egykori levéltárában őrzött *Articuli diaetales* című kétkötetes gyűjtemény első kötetében (MNL OL F 29/1.): f. 12r–13v. A szövegközlés során minden eltérő esetben értelemszerűen a kolozsmonostori példány olvasatait fogadtam el. – A feltehetően 18. század végi másolat dátum nélküli töredékre utal, mivel a szöveg végén álló *De restantiis* szavak után a másoló megjegyezte, hogy *caetera carent*. A kópia forrása a kolozsmonostori konvent említett egykori levéltára volt. Az ott őrzött pecsét és aláírás nélküli, ám egykorú, vagy közel egykorú, de mindenképpen 16. századi kéztől írt példány az oldal közepén valóban megszakad a *De restantiis* szavak után, így nyilvánvalóan a mintájául szolgáló oklevél is töredékes vagy sérült lehetett. – A datálást az alábbiak támogatják: a címben szereplő *generalis* Castaldo szokványos megnevezése a korabeli oklevelekben, vele egyidejűleg pedig Báthori András töltötte be a vajdai méltóságot. Bátori vajdai kinevezéséről 1552. ápr. 1-jén döntött Ferdinánd király, utódait, Dobó Istvánt és Kendi Ferencet pedig alig egy bő évvel később, 1553. májusában nevezte ki (OBORNI, 2002, 39., 42.; OBORNI, 2008, 350.). Castaldo még az új vajdák kinevezése előtt elhagyta Erdélyt. 1552 áprilisa és 1553 májusa között több országgyűlést is tartottak, ezek határozatai részben még ismeretlenek (EOE I. 359–374.). A fent közölt előterjesztések azonban (pl. az országgyűlések megtartásának módja, a Déva környéki erősségek ellátása, 99 dénáros adó) egyértelműen az 1553. januári kolozsvári diétához (EOE I. 375., 435.; VERESS, 1898, 15.) köthetők.

⁴⁷ Az írnök következetesen ezt az alakot használta a szokványos *conventus* helyett.

verum cum maiestatis regie consuetudo esset, ne sine eius voluntate in regnis dicioni sue subiectis conventus aliqui fierent, consulta super postulatione dominationum vestrarum maiestate regia, non modo publicos conventus, verumetiam privatos eisdem inhibere videbatur. Ne tamen votis dominationum vestrarum unacum domino wayvoda essemus defuturi, supplicaveramus maiestati regie, ut particularem conventum dominationibus vestris fieri concederet, in qua re ad preces nostrę ab eius maiestate clementer exaudite extitissent, litteris nostris presentem hunc conventum dominationibus vestris indiximus, in quo expressam regis voluntatem dominationes vestre essent cogniture.

Et quamvis maiestas sua non ignorat, in publico quoque ipsarum conventu nihil magis dominationes vestras acturas fuisse, quam ut de salute vestra, ac de conservatione Regni istius magnitudine periculorum, quae acciderunt, perculse, aliquid ad quietam ipsorum vitam statui et decerni posset, sed nihil tam eximium et singulare a dominationibus vestris hactenus excogitari, nihil tam salubre decerni potuit, quod non maiestas dudum suo studio, cura, vigiliis et laboribus pene infinitis superasset.

Cumque dominationum vestrarum cum principe Thurcarum de transigendis induciis voluntatem maiestas regia cognovisset, quo res ista firmior magisque diuturna foret, sola ipsa maiestas regia hanc quoque causam apud illum principem pro dominationibus vestris suscepit, ut quicquid ingenii, virium, facultatum in eo esset, hoc totum in salutem Regni et dominationum vestrarum conferret.

Quamvis autem ab eo tempore, quo maiestas regia dominationes vestras in fidem suam suscepit, nihil antiquius habuerit, quam ut paternam et clementem dominationum vestrarum defendendarum et sub alis suis conservandarum curam continuam gereret, proptereaque ad defensionem ipsorum tam Germanos, quam aliarum nationum milites pedites et equites hactenus maximis gravissimisque sumptibus interteneret, posteaquam tamen a nobis certior facta esset, dominationibus vestris a dictis Germanis et aliarum nationum exterarum militibus maiestatis regię magnas iniurias graviaque damna inferri, et quod dominationes vestre mallent in isto Regno Hungaros et sue nationis milites, quam extraneos habere, iussit illico duo millia equitum Hungarorum et mille pedites conscribi et Hispanorum atque Germanorum maiorem partem inde educi, ne penitus sine presidiis Regnum istud relinqueretur, et ne dominationes vestre nimis ab illis ipsis gentibus maiestatis suae gravarentur.

Ne autem discessu gentium maiestatis regie e Regno subite hostium incursiones fierent, hortatur maiestas regia dominationes vestras, bonos et fideles subditos suos, ut penes presidium duorum millium equitum et mille peditum ea defensio comuniter a

dominationibus vestris decernatur, qua promptam ipsarum in tuenda earum salute voluntatem ostendere possitis.⁴⁸

Preterea cum finitima loca Transsilvanie, maxime que ad Dewam sunt, sine munitione maiestas regia esse intelligat, ex hocque non exiguas depopulationes et incursiones hostium hactenus accidisse, maiestas ipsa regia paterne dominationes vestras admonet, ut loca, que munitione egent, et ex quibus impetus hostium retardari possit, singulari cura et studio munita esse velint.

Credit autem maiestas regia dominationes vestras bene scire serenissimam principem dominam Isabellam reginam Hungarie, sororem suam charissimam, in suo ex hoc Regno discessu ab ea fidei obligatione, qua ipsi serenissime regine eiusque filio devinctę erant, penitus absolvisse, ut ab eo tempore soli maiestati regie dominationes vestre illa fide obligate extitissent, et quamvis maiestas regia iuxta transactiones cum serenissima regina eiusque filio initas ipsi serenissime regine eiusque filio satisfacere voluerit, tamen cum subito res ille cum ipsa serenissima regina eiusque filio concludere ad finem deduci non potuissent, nunc demum ita [...] ⁴⁹ omnia maiestas regia per oratores suos transegit, ut serenissima ipsa regina unacum filio suo de omnibus optime contenta esset.

Preterea dominationes vestre medio magnifici domini Francisci Kendi in Zaazsebes proxima hac estate nobis supplicaverant, ut subsidium unius floreni minus uno denario maiesteti regie oblatum ad festum nativitatis Domini propositis maximis colonorum ipsorum necessitatibus differri vellemus, in qua, cum petitioni dominationum vestrarum acquievissemus, dominationes vestras rogamus, cum tot sumptus in Regni defensionem a maiestate regia dominationes vestrae fieri videant, proventusque nulli sint, ex quibus tam infiniti sumptus regii sublevari possint, velint contributionem ipsam tum in expeditionem Germanorum, tum ad solutionem conducendorum equitum et peditum Hungarorum de bonis ipsorum quamprimum administrari facere, quo citius Germani ipsi, qui etiam sumptibus carere non possunt, expediantur.

De restantiis⁵⁰

⁴⁸ A másolatban: *possint*.

⁴⁹ A papír szakadása miatt az eredeti példányban egy szó nem olvasható, a másolatból pedig a kiszakadt szó hiányzik.

⁵⁰ A szöveg e helyütt megszakad.

V.

I. Ferdinánd király előterjesztései az 1554. márc. 1-jére Pozsonyba összehívott országgyűlésen⁵¹

Lelőhely: OSZKK, Fol. Lat. 4019. fol. 151r–154r.⁵²

Propositio per sacram regiam maiestatem in conventu Pisoniensi pro primo die mensis Martii anni 1554 indicto facienda

Cum sacra regia maiestas, dominus noster clementissimus dies noctesque omnes curas ac cogitationes suas in eum scopum directas semper habuerit, quoniam pacto fideles sui status atque ordines Regni Hungariae post tot publicas clades privatasque calamitates meliori condicione esse, et quo ad eius fieri posset, divina benignitate in pristinum statum pristinamque foelicitatem aliquando restitui queant. Neque propterea quicquam sibi intentatum relinquere oportere, iam pridem maiestas sua in animum induxerit, tum illud quoque minime praetermittendum esse duxit, ut haec, quae a sua maiestate in hunc unicum finem idem variis rationibus attentarentur, ipsis quoque statibus atque ordinibus Regni innotescerent, eademque communibus etiam eorum votis consiliisque constituerentur. Et cum ob has et alias item causas singulo quoque anno convenire in publico conventu cum suis fidelibus necessarium esse duxerit, tum ea, quae ex usu ipsorum ac totius Regni commodo saluteque fore, maiestas sua existimavit, benigne cum eisdem communicare non praetermisit, quemadmodum quidem hactenus factum esse nemo ipsorum non facile potest recordari.

Hinc sacra maiestas sua ad indicendum hoc tempore conventum hunc pluribus rationibus adducta commemorandum sibi imprimis fidelibus suis ordinibus et statibus Regni sui Hungariae existimavit, quod quemadmodum ipsi memoria tenere possunt, sacra maiestas sua in superioris anni conventu Sopronii celebrato cum eisdem inter caetera contulerat, sese pro commodo et a continuis oppressionibus respiratione saltem aliqua fidelium suorum, quietoque tandem et pacifico totius Regni statu de bona et certa pace cum Thurcarum principe susceptos tractatus habuisse, planeque sperasse pro voto suae maiestatis et Regni commodo pacem eam divina ope brevi potuisse succedere. Nunc igitur maiestas sua eosdem fideles suos itidem latere noluit se cum eodem principe Thurcarum in tractatu eodem induciarum nunc quoque esse, ac nisi discordiae tumultusque intestini proxima aestete factione quorundam excitati magno ipsorum imprimis ac deinde totius Regni detrimento atque incommodo (ut saepe alias)

⁵¹ E-propozíciók mindeddig ismeretlenek voltak, vö. MOE III. 465., 1. jegyz.

⁵² Egykorú tisztazat, amelynek első oldalán az alábbi címzés olvasható: *Inclyto Senatui Sebniciensi*. Ez alapján valószínű, hogy a dokumentumot Selmecbánya város követe másolta le az országgyűlés során. A lapok vízjelei – az 1548. évi prozopozíciókhoz hasonlóan – Kaufbeuren város címerét mutatják. Az erre vonatkozó adatokat lásd a III. sz. forráshoz írt jegyzetekben. – A kéziratról bővebben lásd a 14. jegyzetet.

obstitissent, haud desperare maiestatem suam, quin hactenus pax ipsa diuturna ac solida concludi potuisset.

Ac tametsi improvise hoc factiosorum bello aestate proxima sacram maiestatem suam impeditam atque inde insperatis quoque sumptibus praegravibusque obrutam, permulta quoque alia, quae quietem ac salutem fidelium suorum non mediocriter pertinebant, praetermittere oportuit, praesertim vero augendiis praesidiis finitimorum locorum iisdemque finitimis locis rite communiendis, ut in posterum ad omnem eventum Regnum omne ex ipsis locis rite communitatis et firmatis securius ab omni insultu hostili redderetur; poteratque maiestas sua in authores participesque tam inique conspirationis in eos merito severe animadvertere, et poenam exigere tantarum molestiarum et sumptuum, quos maiestas sua eorum causa sustulit, solita tamen sua benignitate ac clementia maiestas sua illis omnibus, qui sese demum colligere erroremque agnoscere voluerunt, parcere et excessus omnes condonare clementer voluit, sperans et illos, qui tam periculo suo experti essent, quantum lucri fecissent, isto rerum novarum studio, et reliquos etiam subditos eorum exemplo, si qui forte eodem animo essent, tanta tamque inaudita clementia victos obedientiores atque omnem fidem syncere maiestati suae praestandum promptiores paratiorisque fore in omne tempus neque passuros se posthac cuiusquam blanditiis ac pollicitationibus ullave rerum novitate abduci a constanti atque integra fidelitate et obedientia erga suam maiestatem.

Postquam autem divino beneficio et maiestatis suae matura provisione factiosorum ipsorum in Hungaria et Transylvania conatus omnes adversus maiestatem suam eiusque fideles suscepti inanes cecidere, sacra eius maiestas inceptos cum Thurcarum principe tractatus oratores suos ad illius portam iterum dimittendo minime sibi posthabendos duxit, ut magno etiam incommodo suo optatam dudum quietem atque incolumitatem absque armorum streptu, si qua ratione fieri possit, fidelibus suis conficiat, quamadmodum quidem maiestas sua sese efficere posse minime diffidit.

Verum cum conficiendo pro rei magnitudine ac necessitate huic negotio statuum atque ordinum totius Regni unio animorumque imprimis consensus ad obedientiam et fidelitatem sacrae regiae maiestatis domini et regis eorum opus sit, neque quisquam rerum novarum cupidus existat, qui animum suum in aliam quamcunque partem flectat, factionesque ullas in favorem aut gratiam cuiusquam ad Regni et suum extremum excidium concitare, vel etiam clam alere ac fovere studeat, sacra maiestas sua hortatur clementer eosdem status atque ordines Regni, ut praeteritis cladibus secum diligenter consideratis, quae superioribus annis ex intestinis in Regno discordiis sunt consecute, et quanto in periculo iam aliquoties versati sint, qui supersunt, primum quidem unanimes et concordantes in fidelitate et obedientia erga regiam maiestatem, qua quidem omnes obstricti sunt, persistent, quemadmodum quidem maiestas sua eos omnibus de causis facturos confidit, ut et pax facilius, ita cum principe Thurcarum succedere, nemine videlicet aliud contendente, et si quid forte secus accidat, coniunctis animis ac viribus

divina ope et maiestatis suae opera caeterorumque Christianorum principum auxilii reliquiae hae contineri ac conservari quaeant.

Deinde cum neque pacis neque belli tempore finitima loca felicioribus etiam temporibus sine magnis et solidis gentium praesidiis relinqui, sed eadem etiam opera arteque atque hinc gravibus sumptibus communiri debeant, cumque hoc praeterea proximae aestatis bello ad praefatos intestinos tumultus consopiendos sacram maiestatem suam gravissimos facere sumptus oportuerit, magna insuper et pene incredibilis vis pecuniae impendatur, in his cum Thurcarum principe tractatibus, quemadmodum ipsi quoque ordines et status facile possunt cogitare, sacra regia maiestas hortatur ac clementer admonet eosdem fideles ordines, ut, cum satis ipsi per se videant et intelligant, ex proventibus Regni Hungariae subsidiisque sibi a statibus Regni eiusdem collatis vix minimae istarum Regni necessitatum parti a se occurri posse, sed ex aliis regnis ac provinciis suis undecunque contractam pecuniam huc converti, hactenus longo iam tempore oportuisse ac nunc oportere, subsidium si non largius, at saltem idem quod superiori anno ad praedicta finitima loca munienda gentesque continue in illis et in campo, ubi opus est, penes supremos Regni capitaneos atque alibi alendas contribuere non graventur; et insuper pro particulari defensione, ubi opus contigerit penes eosdem supremos capitaneos, eodem modo atque ordine parati, instructique sint iugiter, quo in superiori anni conventu fuerat constitutum. Neque ubi necessitas contigit, diversis tergiversationibus, prout proximo anno in aliquot comitatibus et apud aliquot ex ordine baronum contigit, in publicum Regni suiue defensionem, segniores tardioresque se exhibeat, cum et malum exemplum caeteris ea res afferat, ac proinde iuxta publicas constitutiones impune preteriri non debeat, et saepe magnum detrimentum totius Regni negotiis ex ea segnitie atque inobedientia possit evenire.

Quia vero subsidium ipsum, quod et superiori anno et antea ex solis colonis exigi consuevit, magno ipsorum colonorum incommodo et plerumque nimis sero exigitur, et exiguam summam conficere solet, si ad necessitates Regni conferatur, ad quos exponi debeat. Hortatur propterea maiestas sua clementer eosdem status atque ordines, ut, quod in omnibus aliis regnis ac provinciis maiestatis suae fieri solet, non solum ex colonis subsidium conferatur in hunc publicae defensionis usum, sed ex vinis quoque et frugibus caeterisque eorum rebus venalibus domini ac nobiles caeterique status certa limitatione inter se facta exiguam aliquam contributionem praestent, quae quidem dominis ipsis minime damnosa, sed tantum in expositione ipsarum rerum venalium maiestati regiae secundum limitationem faciendam in hunc usum publicum summam aliquam redditura confecturaque sit, ut puta ex pretio cuiusque rei vendendae certa exigua parte, qua ipsum pretium rei adaugeatur, in subsidium hoc applicata.

Maiestas autem sua quod in ipso proximo superiorique conventu ut antea saepe obtulit et communiter constitutum fuit, conservandis ipsis fidelium suorum immunitatibus ac privilegiis curandaque executione earundem publicarum constitutionum, quoad eius

feri potuerit, operam dabit, quemadmodum quidem supremis capitaneis per eundem expressi mandatum est, et idemdem mandatur, ut status atque ordines publice vel privatim de sua maiestate merito conqueri, nec se in his detrimentum pati obiicere iure possint.

Porro cum ad communem omnium utilitatem spectet, continua iustitiae in Regno administratio, ad quam rite perficiendam palatino vel ad minus locumtenente palatini imprimis nunc opus sit, sublato paulo ante ex hac vita magnifico Francisco de Rewa, cui eius officii administratio per suam maiestatem commissa erat, hortatur maiestas sua fideles suos ordines ac status Regni, ut secundum veterem morem et veterem consuetudinem observari solitam per singulorum suffragia maiestati suae regiae proponant, quem nam in Regno palatinali dignitate functioneque dignum et in palatinum vel locumtenentem palatinalem creandum existiment, ut cognitis fidelium suorum votis et suffragiis maiestas sua, quod e re et usu suo ac Regni fideliumque suorum magis fore putarit, in ea re quoque pro dignitate et auctoritate sua clementer statuere possit, neve personae huiusmodi defectu iustitiae in Regno administratio, reliquaue ad ipsum palatini officium pertinentia ullum detrimentum patiantur.⁵³

Quamquam autem sacra maiestas sua arbitratur ordines ac status secundum priores clementes et salviferas admonitiones proximis conventibus factas diligenter ad ea, quae RELIGIONIS⁵⁴ ac Dei optimi maximi cultus sint prospicere, neque quicquam admittere contra ea, quae in ipsis conventibus ea de re unanimiter conclusa fuerunt, quod tamen caput hoc est, omnium rerum rite gerendarum omnisque foelicis successus, sacra maiestas sua voluit in eo quoque clementer iterum atque iterum hortari fideles suos, ut secundum oblationes suas conclusionesque praedictorum conventuum vera ac veteri religione ac fide Catholica permanentes ad officia negotiaque episcoporum, presbyterorum et aliarum personarum ecclesiasticarum sese nusquam ingerant, neque aut haereticos concionatores ab unitate sanctę universalis ecclesiae doctrinaque eiusdem alienos, aut ministros sacramentorum aliosque ab ecclesia et prelatis, quorum interest, non ordinatos ac delectos, inter se alant, foveant ac defendant, sed ipsos praelatos archidiaconosque ipsorum et presbyteros munia eorum spiritualia, ubique pacifice et obedienter obire inter nos permittant, faveantque eis et eorum ministeriis, potius quam obstant, ut sic Dei optimi maximi benignitas magis conciliari possit et seditiones tumultusque, qui hinc saepe oriri solent, avertantur, quemadmodum quidem his de rebus in proximis conventibus communibus omnium statuum votis tractatum ac conclusum est.

⁵³ Az 1554. évi nádorválasztással, illetve annak jelentőségével a nádori intézmény 16. századi történetén belül legbővebben C. Tóth Norbert „A magyar királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)” címet viselő, 2017-ben benyújtott akadémiai doktori értekezése foglalkozik.

⁵⁴ Így, csupa nagybetűvel szerepel a szövegben.

Caeterum non ignorant fideles ordines et status Regni maiestatem suam in superiori conventu Soproniensi eisdem inter caetera coram significasse, quod secundum deliberationem in superiorum annorum conventibus factam revisio reformatioque decretorum Regni et in unum corpus redactio,⁵⁵ ab his quibus per suam maiestatem ea cura commissa fuerat, absoluta fuisset, ac propterea ipsi status atque ordines Regni iuxta eandem deliberationem homines iam suos deputarent, per quos praesentibus ibidem reformatibus huiusmodi ipsa revisio perlegi, recognosci et in proximo conventu maiestati regiae communibus omnium ordinum votis proponi posset; quos hic tandem per eius maiestatem revideri et, prout maiestati suae placeret, acceptari, approbari et confirmari et in publicum aedi decreta ipsa possent. Ipsi autem status et ordines festum divi Lucae proximę praeteritum nominassent, ad quem diem delectos huiusmodi homines ipsorum ex singulis comitatibus, capitulis et civitatibus Posonium eorum expensis nulla expectata ulteriori commissione expediant, idque per suam maiestatem clementer ab eis fieri approbatum fuisse, undecunque tamen id accidit, constat eisdem statibus et ordinibus neminem prorsus ad diem praefatum ob hanc causam missum Posonii convenisse, atque ita revisionem huiusmodi neglectam esse; eam ob rem hortatur nunc iterum clementer maiestas sua eosdem fideles suos ordines et status, ut cum reformatio praefata decretorum Regni ad rationem omnium utilitatem spectet, et admodum sit necessaria, non solum de alio certo termino, quo delectae huiusmodi personae ex singulis comitatibus, capitulis et civitatibus Posonium deligantur, statuatur, verum re ipsa id praestent, neque diutius rem tam salutiferam et ipsis et posteris ipsorum differre velint.

Praeterea non ignorant iidem ordines et status, quod cum in superiori praefato conventu Soproniensi ad supplicationem eorundem statuum maiestas sua clementer annuisset, ut coloni non cogentur ad ulla opera vel labores finitimis locis muniendis praestandos, sed tantummodo, si qui sponte ad operandum ire vellent, illis merces eadem, quae Viennae ad singulos dies persolveretur, ex hac licentia, parum aut ferme nihil, hoc toto anno ob hanc causam laborari aut communiri potuerit, adeo ut nisi mature prospiciatur, ex huiusmodi laboratorum defectu finitima ubique loca omni munitione caritura et vel levissimis hostium insultibus obnoxia cum totius Regni iactura sint futura. Eam ob causam hortatur maiestas sua clementer fideles suos ordines et status, ut cum maiestas sua propriis suis expensis nulla in re parcat, sed et hanc etiam finitimum locorum munitionem, quae ad eorum permansionem spectat, suisque gravissimis sumptibus curaverit, hactenus et in posterum curatura sit, rei magnitudine consideratisque periculis et manifesto demum excidio, quod ipsis uxoribus et liberis et omnibus eorum bonis ac fortunis, procul dubio brevi tempore redundabit, nisi finitima ipsa loca tempestive communiantur, statuatur ipsi inter se certum modum atque ordinem, ut facta certa aliqua limitatione necessarius laboratorum iumentorumque numerus per

⁵⁵ A Quadripartitumról van szó. Szerkesztésének történetét a régebbi irodalom összegzésével legutóbb magam foglaltam össze: MTKÓ, 2014, 17–20.

vires, ex comitatibus vicinioribus ad munitionem locorum finitimorum mercede diurna competenti suppetat, deque ipsa mercede competenti ipsimet similiter decernant, quam maiestas sua ubique sine defectu ipsis laboratoribus et iumentis semper quotidie numerari et persolvi curabit. Constat enim eisdem ordinibus et statibus ex locis externis et longinquioribus difficile et pene impossibile esse conducere tales operarios multoque maioribus et intollerabilibus expensis, quam ex locis vicinis eis conduci neque aliter fieri posse, quam ut vicinorum opera huiusmodi iuvent et perficiant, quemadmodum aliis etiam in locis fit ubique, quod tamen nullo modo eis grave aut colonis damnosum vel intollerabile videri potest, cum in singulos dies suam mercedem sint semper accepturi.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

- DL–DF-adatbázis A középkori Magyarország levéltári forrásai (DL–DF-adatbázis). Szerk. RÁCZ György. Online elérhetősége: <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/a-kozepekori-magyarorszag-leveltari-forrasai/> (A lekérdezés ideje: 2017. júl. 20.)
- HHStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Bécs
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- OSZKK Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
- *
- BENDA
1974 BENDA Kálmán: *A Magyar Országgyűlési Emlékek. Beszámoló egy forráskiadvány-sorozat munkálatairól*. In: *Történelmi Szemle*, 17. (1974), 650–655.
- BENDA–PÉTER
1987 BENDA Kálmán–PÉTER Katalin: *Országgyűlések a kora újkori magyar történelemben*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1987. (Előadások a Történettudományi Intézetben).
- C. TÓTH–NEUMANN
2015 *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról*. Szerk. C. TÓTH Norbert, NEUMANN Tibor. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2015.
- CSEPREGI
2013 CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára*. Budapest, Balassi Kiadó, 2013.
- CSONTOSI
1887 CSONTOSI János: *A besztercebányai, libetbányai, korponai és selmecbányai városi levéltárak kéziratjai*. In: *Magyar Könyvszemle*, 12. (1887), 153–178.
- EOE *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. I–XXI. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875–1898.
- ERDÉLYI
1913 ERDÉLYI Gyula: *Veszprém város története a török idők alatt*. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1913.

- FAZEKAS
2005
FAZEKAS István: *Oláh Miklós esztergomi érsek udvara (1553–1568)*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. ETÉNYI Nóra, HORN Ildikó. Budapest, Balassi, 2005. 343–360.
- FAZEKAS
2014
FAZEKAS István: *Oláh Miklós reformtörékvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*. In: *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Szerk. BALOGH Margit, VARGA Szabolcs, VÉRTESI Lázár. Budapest–Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014.
- FAZEKAS
2015
FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2015. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai I. Levéltári leltárak 10.)
- FEKETE NAGY–BARTA
1976
FEKETE NAGY Antal–BARTA Gábor: *Parasztháború 1514-ben*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1976.
- FÜGEDI
1947
FÜGEDI Erik: *Karpat, Josef: Zákonodárná moc v Uhorsku v rokoč 1526–1604*. (A törvényhozó hatalom Magyarországon 1526–1604.) Bratislava, 1944. Ismertetés. In: *Századok*, 81. (1947), 308–309.
- GECSÉNYI
2010
GECSÉNYI Lajos: *A rejtélyes Thurzó. Thurzó Ferenc, a Magyar és az Udvari Kamara elnöke (1549–1563)*. In: *Levéltári Közlemények*, 81. (2010), 3–31.
- GUSZAROVA
2005
GUSZAROVA, Tatjana: *A 17. századi magyar országgyűlések résztvevői*. In: *Levéltári Közlemények*, 76. (2005), 93–148.
- GUSZAROVA
2013
GUSZAROVA, Tatjana: *Vármegyei követek a magyar országgyűlés alsótábláján a 17. században. Társadalmi kép*. In: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Szerk. DOBSZAY Tamás et al. Budapest, Argumentum Kiadó, 2013. 123–143.
- HOENSCH
1987
HOENSCH, Jörg K.: *Geschichte Böhmens. Von der slawischen Landnahme bis ins 20. Jahrhundert*. München, Beck, 1987.

- JAKÓ
2006
JAKÓ Zsigmond: *Írás, levéltár, társadalom. Tanulmányok és források Erdély történetéhez*. Szerk. DÁNÉ Veronka, FEJÉR Tamás, JAKÓ Klára. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016.
- KARPAT
1944
KARPAT, Jozef: *Zákonodarná moc v Uhorsku v rokoch 1526–1604*. Bratislava, 1944.
- KARPAT
1972
KARPAT, Jozef: *Rückbildung der gesetzgebenden Gewalt des ständischen Reichstages in Ungarn nach dem Jahre 1526*. In: *Album Elemér Mályusz*. (Études présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'États LVI. Székesfehérvár–Budapest 1972.) Bruxelles, 1976. 307–317.
- KOVACHICH
1820
KOVACHICH, Iosephus Nicolaus: *Notitiae praeliminares ad Syllogem decretorum comitialium*. Pest, Trattner, 1820.
- KUMOROVITZ
1934
KUMOROVITZ L. Bernát: *A leleszi prépostság tagjai és hiteleshelyi személyzete 1569-ig*. In: *Emlékkönyv Szent Norbert halálának 800 éves jubileumára (1134–1934). Fejezetek a magyar premontreiek nyolcszázéves multjából*. Gödöllő, Jászói-premontrei kanonokrend gödöllői konventje, 1934.
- LACZLAVIK
2014
LACZLAVIK György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549)*. Pécs–Budapest, Kronosz, 2014.
- LUDIKOVÁ–MIKÓ–
PÁLFFY
2006
Zuzana LUDIKOVÁ–MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: *A löcsei Szent Jakab-templom reneszánsz és barokk síremlékei, epitáfiumai és halotti címerei (1530–1700)*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 55. (2006) 327–410.
- LUDIKOVÁ–MIKÓ–
PÁLFFY
2007
Zuzana LUDIKOVÁ–MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: *A szepeshelyi Szent Márton-templom, egy felső-magyarországi katolikus központ késő reneszánsz és barokk sírkövei és halotti címerei*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 56. (2007), 313–344.
- MACCULLOCH
2011
MACCULLOCH, Diarmaid: *A reformáció története*. Budapest, Európa, 2011.

- MANN
2017
MANN Miklós: *A Századok működése Szilágyi Sándor szerkesztői korszakában (1875–1899)*. In: *Századok*, 151. (2017), 11–16.
- MIKÓ
2010
MIKÓ Gábor: *16. századi dekrétumpéldányok a keszthelyi Festetics-könyvtárban*. In: *Magyar Könyvszemle*, 126. (2010), 350–365.
- MIKÓ
2011
MIKÓ Gábor: *Szent István törvényeinek XVI. századi kézírata Lőcse város levéltárában*. In: *Fons*, 18. (2011), 111–145.
- MIKÓ
2014
MIKÓ Gábor: *Középkori törvényeink és a Corpus Juris Hungarici*. Budapest, 2014. (Bölcsészdoktori értekezés, kézirat.)
- MIKÓ–PÁLFFY
2002
MIKÓ Árpád–PÁLFFY Géza: *A pozsonyi Szent Márton-templom késő reneszánsz és kora barokk síremlékei*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 51. (2002) 107–172.
- MOE
Magyar Országgyűlési Emlékek. I–XII. Szerk. FRAKNÓI Vilmos, KÁROLYI Árpád. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1874–1917.
- MRR
Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Szerk. FEKETE NAGY Antal, KENÉZ Győző, SOLYMOSI László, ÉRSZEGI Géza. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. (Publicationes Archivi Nationalis Hungarici II. Fontes 12.)
- OBORNI
2002
OBORNI Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt. 1552–1556*. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2002. (Fons Könyvek 1.)
- OBORNI
2008
OBORNI Teréz: *Bornemissza Pál és Dobó István távozása Erdélyből*. In: *Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére*. Szerk. OBORNI Teréz, Á. VARGA László. Eger, Heves Megyei Levéltár, 2008. 349–361.
- PÁLFFY
2004
PÁLFFY Géza: *Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit*

- hatalmi reprezentációjáról.* In: *Századok*, 138. (2004), 1005–1101.
- PAPP
2005
PAPP Sándor: *Az első Habsburg-oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában.* In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. HAUSNER Gábor. Budapest, Argumentum, 2005. 493–518.
- PELBÁRT
2010
PELBÁRT Jenő: *Levéltári vízjeltitkok. Hétszáz év papír és vízjelkincse a Magyar Országos Levéltárban.* Budapest–Nagykovácsi, 2010.
- SINKOVICS
1985
SINKOVICS István: *Az ország megosztottságának állandósulása.* In: *Magyarország története 1526–1686.* Főszerk. PACH Zsigmond Pál, szerk. R. VÁRKONYI Ágnes. I. köt. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985. 223–283. (Magyarország története tíz kötetben).
- SZIJÁRTÓ
2010
SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Keszthely, Balaton Akadémia, 2010².
- SZÖCS
2017
SZÖCS Tibor: *Damus pro memoria-oklevelek.* Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár, 2017. (Publicationes Archivi Hungariae Nationalis II. Fontes 54.)
- TRÓCSÁNYI
1976
TRÓCSÁNYI Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései. Adalékok az erdélyi rendiség történetéhez.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. (Értekezések a történeti tudományok köréből.)
- VERESS
1898
VERESS Endre: *Déva és környéke Castaldo idejében. (Adalék Hunyadmegye 1551–53 közti történetéhez.)* Klny. a Hunyadmegyei Történeti és Régészeti Társulat évkönyvének 9. évfolyamából. Kolozsvár, 1898.
- WINDISCH
1966
V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György és a magyarországi levéltári anyag feltárása a XIX. század elején.* In: *Levéltári Közlemények*, 37. (1966), 63–109.

WINDISCH
1998

V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 1998. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 24.)

ZSILINSZKY
1880

ZSILINSZKY Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve*. I. köt. *A reformatiótól a bécsi békéig*. Budapest, Magyarországi Protestansegyet, 1880. (A Magyarországi Protestansegyet Kiadványai 18.)

Kasza Péter

Wolfgang Lazius beszámolója az 1552–1556 közti évek magyarországi eseményeiről*

Wolfgang Lazius (1514–1565)¹ a bécsi humanizmus egyik legjelentősebb alakja, akinek szerteágazó tevékenysége egyaránt fontos könyv-, érem-, kartográfia- vagy művészettörténeti szempontból. Lazius fiatalon humanista képzésben részesült a bécsi egyetemen, majd apjához hasonlóan orvosi pályára lépett, és mint orvos is jelentős karriert futott be: praktizált, többször volt az egyetem dékánja, sőt rektora, I. Ferdinánd pedig magánorvosának választotta. Az élete végéig gyakorolt orvosi praxis mellett azonban komoly történetírói tevékenységet is folytatott. Ez a párosítás egyáltalán nem volt szokatlan a korban. Gondoljunk a mohácsi vereséget elsőként megörökítő Cuspinianusra, vagy éppen Zsámbokyra, aki udvari történetíróként Lazius örökébe is lépett. Lazius számtalan művet írt és adott ki latin és német nyelven a római és görög történelemről, a népvándorlásról, de az ő nevéhez fűződik az 1546-ban megjelent első bécsi várostörténet is.² Magyar vonatkozásban elsőként két térképét kell kiemelni. Az első, mely az egész ország területét ábrázolta, 1552-ben készült, de csak négy évvel később nyomtatták ki, a második részben a jelen közlemény tárgyát is képező 1556-os dunántúli hadjárat eseményeit és fontos színtereit mutatta be, és elsőként 1557 tavaszán jelent meg.³ Szintén Lazius közreműködésével készült el az 1550-es évek elején a magyar szent korona első hiteles ábrázolása is.⁴ Sajátos módon azonban az élete fő művének szánt monumentális Ausztria-történet, a *Rerum Austriacarum Decades* néhány részlet kivételével kéziratban maradt. A jelenleg ismert formájában hat decasra osztott mű a római kortól kezdve tárgyalta Rhetia és Noricum, azaz a későbbi osztrák területek történetét. Magyar szempontból ez nem volna különösebben izgalmas vállalkozás, főleg ha azt is tekintetbe vesszük, hogy az első négy decas, mely a római kezdetektől I. Miksa császár haláláig (1519) mutatta be az osztrák történelmet, alapvetően korábbi krónikákra alapozott compiláció, amely csak elvétve tartalmaz új adatokat.

Helyesebb azonban, ha úgy fogalmazzunk, hogy a vállalkozás célja nem egyszerűen az osztrák területek, sokkal inkább a Lazius idején regnáló ausztriai uralkodóház, vagy-

* A szövegközlés elkészültét az NKFIH K-119237 azonosító számú, *Buda oppugnata – Wolfgang Lazius elfeledett történeti műve* című kutatási projektje támogatta.

¹ Sajátos módon Laziusról nincs modern életrajz. A kutatás csak újabban fordult felé intenzívebben. 2014-ben Bécsben tudományos konferenciát rendeztek születésének 500. évfordulójára, de ennek kötete mindmáig nem jelent meg.

² LAZIUS, 1546.

³ PAPP-VÁRY, 2002, 84–87.

⁴ PÁLFFY, 2014, 23–25.

is a Habsburgok uralma alá eső terület(ek) történetének bemutatása volt. A teljes egészében I. Ferdinánd uralkodásának szentelt ötödik decas tehát nemcsak azért számít a mű legértékesebb részének, mert olyan kortörténet, amelynek egyes eseményeiről Lazius kimondottan szemtanúként számol be, de főleg azért, mert az 1526–1540 közti események rövid áttekintése után Lazius részletesen tárgyalja az 1526-tól (legalább részben) Habsburg-fennhatóság alatt álló Magyar Királyság történetét 1556-ig.

Nem tudjuk pontosan, Lazius mikor kezdett neki a *Decades* írásának. A bécsi város-történet megjelentetésére 1544-ben nyert uralkodói privilégium már utal rá, hogy az osztrák humanista készíti a hol *commentarius*nak, hol *decades*nek emlegetett nagy történeti összefoglalást.⁵ Annyi bizonyos, hogy a szövegben több mint húsz évig, lényegében halála pillanatáig dolgozott.

A műnek több kéziratos változata ismert, ezeket jelenleg az *Österreichische Nationalbibliothek* őrzi. A legteljesebb változatot a cod. 7688 jelzetű kódex tartalmazza,⁶ mely egy hosszú, két könyvre osztott történeti bevezetővel indít, majd 1540-től kezdi részletesen tárgyalni a magyarországi eseményeket. A harmadik könyv mutatja be az 1540–1542 között Budáért folyó harcokat. Mivel Lazius az 1541-es ostromban katonarvosként személyesen is részt vett, ez a könyv a decas legnagyobb forrásértékű része. A negyedik–hatodik könyvek az 1543–1546 közti harcokat tárgyalják. A hetedik az ifjabb Nicolaus Graf zu Salm magyarországi tevékenységét, a nyolcadik pedig Castaldo 1551-es erdélyi hadjáratát mutatja be Fráter György haláláig. Az utolsó, tizedik könyv Szigetvár 1556-os ostromának krónikája.⁷ Jelen szöveggözlésünk az utolsó előtti, vagyis a kilencedik könyv teljes szövegét adja. Ez a könyv az 1552 és 1556 közötti legfontosabb magyarországi harcokat tárgyalja, némi kitekintéssel az egyidejű németországi eseményekre. A szöveg főbb tartalmi egységei az alábbi módon foglalhatók össze:

1. Fráter György halála után a szultán hadat indít Erdély visszaszerzésére.
2. Giovanni Battista Castaldo csapataival Gyulaféhevárnál táborozik le, Bernardo de Aldanát Lippára, Losonczi Istvánt Temesvárra vezényli.
3. Ferdinánd sereget toboroz, amit Váradra küld, ahol csatlakoznak az ott gyülekező magyar lovassághoz, majd Gyulaféhevár alatt egyesülnek Castaldo seregével.
4. Az ostromlott Temesvár a magyar hajdúk árulása folytán a török kezére kerül, a vitéz Losonczi kivégzik. Aldana gyáván, harc nélkül feladja Lippát.
5. A beglerbég Szolnok és Eger ellen vonul.
6. Eger felmentésére jelentős had gyűlik össze, Erasmus von Teuffel vezetésével, de ezt a törökök szétverik (palásti csata).
7. Németországi háborús események.
8. Eger ostroma és felmentése.
9. Szász Móríc erődítésekkel látja el Győrt.

⁵ Vö. MAYR, 1894, 3.

⁶ Egy korábbi és rövidebb változatot tartalmaz a cod. 7937, illetve ennek első szerkesztését a cod. 7967.

⁷ Erről bővebben: B. SZABÓ–FODOR–KASZA, 2016.

10. Németországi hadi események, Károly császár lemondása, halála.
11. Az 1553. év németországi és magyarországi harcai. Ogier Ghiselin de Busbecq és Verancsics Antal követsége.
12. Bebek Ferenc és Balassa Menyhért pártütése. János Zsigmond visszahívása Erdélybe.
13. Ferdinánd sereget toboroz és megerősíti Kassát, Egert, Gyórt és a Száva vidékét.
14. Hadim Ali budai pasa 1556 nyarán ostrom alá veszi Szigetvárt. Bebek György Felső-Magyarországon törbe csalja Marcellus Dietrich és Wolfgang von Puchheim seregét.
15. Nikolaus von Bollweiler és Nádasdy Tamás babócsai hadjárata Szigetvár felmentésére.
16. Tiroli Ferdinánd hadjárata a Dél-Dunántúlon 1556 őszén.

A kilencedik könyv szövegét kizárólag a cod. 7688 jelzetű kódex tartalmazza, de rögtön két másolatban is. Az egyik a 191r oldaltól a 202v oldalig tart, a második a 309*v-n⁸ kezdődik és a 320r-n ér véget. Egyik sem autográf, mindkettő ugyanattól az egy kéztől származó másolat. Tisztázott szövegek, javítások, húzások elvéve található csak bennük és a két variáns alig-alig mutat eltéréseket, lényegében azonos értékű szövegekről van szó. Mivel a kódexbe került lapokat utólag fűzték össze és számozták meg, semmiféle támpontunk nincs a szövegek másolásának idejéről és arról sem, hogy melyik készült korábban. Így pusztán a kódexben elfoglalt helyük alapján nevezem a 191r–202v közti szöveget első másolatnak (copia prima, CP), a 309*v–320r oldalakon levőt pedig második másolatnak (copia secunda, CS).

Szövegekölés esetén, ha több másolatunk is van, a kiadónak értelemszerűen döntenie kell, melyik verziót tekinti alapszövegnek. Esetünkben a választás nem könnyű, hiszen, mint utaltam rá, a két szövegváltozat szinte teljesen azonos. A *Decades* egyetlen rövid, kismonografikus elemzésében Michael Mayr még azt írta, hogy CS a korábbi változat és annak ellenőrzött, tisztázott verziója a CP, ergo az a jobb szöveg.⁹ A magam részéről ebben egyáltalán nem vagyok ilyen bizonyos. Kétségtelen, hogy a margóra írt, utólagos betoldási javaslat a CS-ban kettő van, míg a CP-ben csak egy, és az is csak egy szóra vonatkozik. Ez valóban azt sugallná, hogy a CS sikerületlenebb másolat, aminek hibáit, margón jelzett kihagyásait azután a CP másolásakor korrigálták. Talán így van. A CS-ban található margóbejegyzések, a néhány, sorok fölé írt beszúrás azt kétségkívül bizonyítja, hogy a CS is csak egy másolat, ugyanakkor ellenőrzött másolat. A kihagyásokra utaló betoldások száma azonban olyan csekély, hogy ezek nem utólagos, szerkesztésbeli változásokra utalnak, inkább csak az emberi hibahatáron belül maradó, másolásból fakadó tévesztések.

Ugyanakkor a CP szövege, ha szavak szintjén nézzük, több hibás, az adott kontextusban vagy tartalmilag helytelenebb, vagy grammatikailag nem koherens szóalakot

⁸ A lapokat utólag számozták be, és a 309r után tévedésből megint 308r majd újra 309r következett volna. Ezt úgy korrigálták, hogy a téves 308r-ből 309*r lett, a rákövetkező 309r-ből pedig 309**r. 310r-től az oldalszámozás ismét korrekt.

⁹ Vö. MAYR, 1894, 59.

tartalmaz, ezért véleményem szerint a betoldások ellenére összességében a CS a jobb szövegváltozat. Emiatt döntöttem úgy, hogy ennek szövegét veszem a kiadás alapjául, lábjegyzetben minden esetben feltüntettem azonban CP eltérő változatait. A szövegek közötti oldalszámok így értelemszerűen a CS kódexben levő lapszámaira utalnak.

Az átírás során a kézirat ortográfiáját egységesítettem és a ma használt akadémiai helyesírást alkalmaztam. Ez alól csak a tulajdonnevek képeznek kivételt, ahol minden esetben megtartottam a Lazius által használt alakot, még akkor is, ha azok használata a szövegben belül is ingadozást mutat (pl. Bolavila, Bolwiler, Bolvuyler).

A szövegben rengeteg név, esemény fordul elő. A teljes körű tárgyi jegyzetelés mind időben, mind térben szétfeszítette volna egy szövegközlés kereteit, különösen annak fényében, hogy a most közölt szöveg olyan időszak eseményeit tárgyalja, amelyről más forrásokból (Istvánffy, Forgách, Bethlen Farkas, Tinódi stb.) is elég részletes beszámolókkal rendelkezünk. Lazius sok esetben mond mást vagy más hangsúlyokkal, mint az általában használt és ismert magyar történetírók, de az ilyen helyek aprólékos összevetése végképp túlmutat a szövegközlés keretein. Ezért döntöttem úgy, hogy a jelen kiadásban csak a legfontosabb hely- és személynevekhez, illetve eseményekhez fűzök néhány magyarázó jegyzetet. Az NKFIH által támogatott kutatási projekt keretében készülő, az ötödik decas egészére kiterjedő kritikai kiadás értelemszerűen jóval gazdagabb jegyzetekkel jelenik majd meg, de mivel ehhez még több évi munka szükséges, nem tartottam haszontalannak, ha a szöveg maga mihamarabb elérhetővé válik a tudományos közönség számára.

Végezetül még egy megjegyzés a szöveg 16-os számmal jelölt, záró tartalmi egységéhez, azaz Tiroli Ferdinánd 1556-os dunántúli hadjáratának történetéhez. Ez az egyetlen olyan részlete az egész ötödik decasnak, mely egy korábbi változat alapján nyomtatásban is megjelent. Lazius már 1556 őszen készített egy pár oldalas, befejezetlen vázlatot a hadjáratról,¹⁰ illetve a cod. 7967-ben hiányosan fennmaradt a később nyomtatásban is közölt szöveg kézirati verziója.¹¹ Ez első ízben 1557-ben Baselben jelent meg térképpel is kiegészítve. Később térkép nélkül a szöveg számos utánnyomást megért,¹² sőt Schardius kiadása alapján Kulcsár Péter 2007-ban magyarul is megjelentette.¹³ Lazius később ezt az önálló kiadásra szánt szöveget építette be a *Decades* kilencedik könyvébe az alább olvasható módon.¹⁴ A baseli kiadás szövegéhez képest a kézirat elenyésző számú változtatást tartalmaz. Mivel az *ultima manus* elv alapján a kézirat tükrözi a végleges szerzői szándékot, ebben a részben is a CS szövegét követtem. A B-vel jelölt baseli változat apróbb eltéréseit jegyzetben közlöm.

¹⁰ SCHRAUF, 1904, 281–286.

¹¹ ÖNB, cod 7967 152r–155v.

¹² SCHARDIUS, 1574, 1810–1816; BONGARS, 1600, 438–443; REUSNER, 1603, 119–127; SCHWANDTNER, 1768, 290–299.

¹³ KULCSÁR, 2007, 49–56.

¹⁴ Az 1556-os hadjárattal foglalkozó szövegek keletkezésének komplex bemutatása bőven meghaladná egy ilyen bevezető kereteit. A témát itt csak jelezni kívántam, erről egy jelenleg készülő ItK-tanulmányban szeretnék részletesebben szólni.

Forrás

Wolfgang Lazius: Rerum Austriacarum decadis quinti liber nonus

(1) [309*v] Interfecto monacho Georgio,¹⁵ qui tot annis tyrannidem impune in Hungaria exercuerat, proditionesque cruentas procuraverat, herus eius, Turcarum¹⁶ tyrannus,¹⁷ cuius voluntate atque auspicio novam denuo proditionem molitus fuerat, vindicaturus in Christianos ac eos praecipue, qui iam caesaris¹⁸ Ferdinandi inclyti¹⁹ sumptu atque opera in Dacia interiore praesidium agebant, procinctum iterum movere instituit, ut recepta Lippa, quam superiori anno nostri ad deditionem compulerant,²⁰ si fors ita ferret, Transylvaniam ingredi aliquando posset, eamque regionem, quam animo iam pridem invaserat, consiliaque hactenus tot cum monacho miscuerat, suae potestatis faceret. Ea de causa dato negotio Beglerbego Croatiae,²¹ ut militem rursus in aciem educeret, praecepit iuncto illi in laboris consiliorumque societatem Achmad Bassa,²² homine strenuo et multis saepe bellis exercito. Erant autem non admodum²³ multi veterani exercitus tum in Dacia sub Castaldi²⁴ imperio relictis, simulatque occiso monacho et abductis vidua²⁵ et Joanne Caepusensi²⁶ istic Austriades rerum potiri coepissent, ut pote pacatis rebus ad pacis munia fovenda caesar prius totus incumbere missis idcirco eo, qui leges conderent et ad mores Romani Imperii deflecterent,²⁷ Martino Bonde-

¹⁵ Fráter György. Castaldo tábornok megbízásából gyilkolták meg alvinci kastélyában 1551. december 17-én.

¹⁶ CS néhány kivételtől eltekintve Th-val írja a Thurcust, míg CP Turcust használ. Mivel mindkét szövegvariáns egykorú másolat, Lazius saját gyakorlatára ezek alapján nem lehet következtetni, így a modern átírásnak jobban megfelelő Turcus alak használata mellett döntöttem.

¹⁷ I. Szülejmán

¹⁸ Anakronizmus: Ferdinánd csak 1558-ban, V. Károly halála után lett császár. Az itt tárgyalt események idején, 1552-ben még csak római király volt. Az a tény, hogy Lazius császárnak címezi Ferdinándot, arra enged következtetni, hogy a szöveget 1558 után jegyezte le.

¹⁹ CP: inclyti Ferdinandi

²⁰ Lippa várát 1551. október 8-án Pethő János magára hagyta, így az török kézre került. November folyamán azonban Castaldo erdélyi csapatokkal kiegészített serege megadásra készítette a várat védő Uláma pasát, aki szabad elvonulás fejében 1551. december elején feladta a várat.

²¹ Horvátországi pasa nincs, talán Kászim becskereki bégről vagy Szokollu Mehmed ruméliai beglerbégről van szó.

²² Kara Ahmed másodvezír, az 1552-es hadjárat parancsnoka.

²³ CP *om.* admodum

²⁴ Giovanni Castaldo, Ferdinánd olasz származású tábornoka, az Erdélybe vezényelt had főparancsnoka

²⁵ Izabella, I. János király özvegye.

²⁶ János Zsigmond (1540–1571), Szapolyai János fia, későbbi erdélyi fejedelem.

²⁷ CP *flecterent*

nario²⁸ Italo primario professore iuris apud Viennem, D. Lansnero iurisconsulto,²⁹ consiliario aulico et Jacobo Taurello Viennensi.³⁰

(2) Castaldus itaque, ubi de expeditione repetita Beglerbegi certior factus esset, cum rem periculo haud abesse cerneret, facto caesare de Turcarum consiliis certiore ipse copias omnes Albam Iuliam³¹ traduxit, quod ea civitas ampla et episcopalis ad Marusium amnem sita opportunissime ad eas angustias recta ducebat, per quas Turcis ingressus aperiendus a Lippa erat. Unde Lossontio³² Hungaro et Allano³³ Hispano³⁴ dimissis cum parte copiarum, hunc Lippae cum Hispanico praesidio iuncto Hungaro milite, et illum Temeswaro cum praesidio Hungarico intermixto Germanico praesesse voluit. Ipse cum ceteris copiis Germanorum Hungarorumque ducibus, Kyndisio,³⁵ Caynio³⁶ ac aliis Hungaris quoque ducibus,³⁷ Gabriele Perennio, Stephano Dobavio, Melchiore Balassio ac Terczano,³⁸ quorum duo primi praefectos ex professo Transylvaniae egerant, quos weyvodas dicunt, ad Albam Iuliam in omnem eventum intentus explorandis consiliis hostis [309^r] per fidos quosdam et industrios homines operam omnem navabat.

(3) Dum haec in Transylvania fiunt, rex inclytus iam pridem factus certior de Turcarum apparatu omnibus nervis semel in possessionem missam provinciam tueri, barbarosque, Christiani nominis hostes inde arcere sumptu in hoc non mediocri facto constituit. Eaque de causa missis hinc inde in provincias superiores et ultiores mandatis quattuor legiones conscribere iussit et tres cohortes. Quarum primam ex Athesina provincia Felix comes ab Arcu,³⁹ secundam ex finibus Alpgoviae et Engadinorum Rhetorumque Brandisus heros,⁴⁰ tertiam Georgius⁴¹ comes ab Helfensteyn⁴² ex Alsatia, Sundgovia et Brigovia Hercyniaque, tresque residuas cohortes Johannes Baptista comes ab Arcu⁴³ adulto iam vere navigiis Viennem adduxere. Unde longis celerrimisque itineribus, sine mora ductis secum viginti machinis maioribus in Transylvaniam abivere ac mensis spatio et aliquot diebus consumptis in itinere primo Iulio Varadinum attigere. Ea episcopalis civitas est, extra

²⁸ Martin Bondenaró olasz származású bécsi jogászprofesszor.

²⁹ Az ő kilétéét egyelőre nem sikerült tisztázni. A vezetőknév olvasata biztosan *Lansner* (talán *Lanzner*-ből?), de elképzelhető, hogy másolási hiba és helyesen *Lausner* lenne. A *D.* feloldása is problematikus. Lehet, hogy szimplán *dominust* takar, mert a másik két esetben kiírja az említettek keresztnevét, de lehet, hogy rövidítés David, Daniel, Dominik stb. helyett.

³⁰ Jacobus Taurellus Fanestris (Jakob Oechsle) bécsi humanista.

³¹ Gyulafehérvár

³² Losonczi István temesvári kapitány.

³³ CP: Albano

³⁴ Bernardo Aldana spanyol tiszt, lippai kapitány.

³⁵ Az erősen romlott névalak mögött alighanem a befolyásos erdélyi főnemes, Kendy Ferenc sejthető.

³⁶ Talán Fráter György kiváló katonája, Kemény János rejlik a torzult névalak mögött.

³⁷ CS: Kyndisio... aliisque ducibus *in marg.*

³⁸ Perényi Gábor, Dobó István, Balassa Menyhért, az utolsó talán Tárca Györggyel azonos.

³⁹ Felix d'Arco gróf.

⁴⁰ Andreas Brandeis német zsoldoskapitány.

⁴¹ Georg von Helfenstein

⁴² CP: Helfenstein

⁴³ Giovanni d'Arco, Felix d'Arco testvére.

Daciam ad alpium, quibus cingitur illa, radices posita, et Karesio,⁴⁴ quem Tacitus Cusum vocat, irrigatur, Ladislai quondam sancti regis opus, cuius et ibi tumulus veneratur. Castrum quoque in monticulo habet coniunctum, sic satis munitum, ut est captus Hungarorum, quod ut agri finitimi in excursionibus hostilibus asyllum quodammodo et receptaculum tutum subinde fuerat.

Eo in loco stationem habebant equites Hungari aliquot mille, quos partim episcopus Varadiensis,⁴⁵ partim Bathorius⁴⁶ eorum finium potentissimus satrapa, caesaris obsequio obnoxius, aliique circum vicini loca et suo et caesaris sumptu armarant, quibus ingens accedebat agrestium multitudo ex agris passim, oppidis pagisque more gentis evocati, ac partim pedites, partim equites merebant ad excursiones hostium reprimendas in agrum usque Segadinensem⁴⁷ sub signis a Bathorii ducibus⁴⁸ secus Tibisci ripam ducebantur in hostes a traiecto Savi palantes catervatim, ac ferro igneque opimos circum agros villasque in ipsis sitas ac praedia vexantes. Nondum Beglerbegus Turcicus ac Achmad Bassa cum universo exercitu ad Temeswarum pervenerat, quod superiori anno Pethoyus Hungarus deseruerat,⁴⁹ et Losontius alter eiusdem gentis cum mixtis copiis receperat, cum Germanicae legiones, de quibus dictum est, superatis alpibus et difficili, flexuosoque Keresii alveo ad Kolansenburgum,⁵⁰ primam Transylvaniae urbem in planitie sitam cum machinis feliciter emensi iter longum et confragosum pervenere, accersitaeque paulo post a Castaldo magistro militiae inclyti caesaris Albam Juliam reliquo exercitui coniunguntur, [309" v], qui partim ex veteranis, partim evocato milite ex omnibus Transylvaniae locis ad summam 40 millium⁵¹ constabat. Eo loci, quod ad tres ingressus Turcis passim a traiecto Savi et Istri obvios peropportunos esset, subsistere Castaldus constituit, donec, quae essent hostis consilia, intelligere posset. Qui specie excursionis obducta nunc huc, nunc illuc emissis catervis suorum ferebatur.

(4) In his cogitationibus dum Castaldus haeret, Bathoriusque extra Transylvaniam cum suis evocatis agrum Segadinensem intra Marusium et Keresium a maleficio defendere conatur, Beglerbegus aliter, quam initio famam de se disperserat, ad Temeswarum accessit, quod superioris anni ruinis adhuc hiscebat, neque valide, sed cespite raptim aliaque materia quaesita propugnaculum, perexiguoque praesidio peditum Hungarorum, quos Heydokios vocant, intermixto equite Hungarico Croaticoque firmatum ex tempore fuerat, valloque circumdato acerrime oppugnare coepit, palustribus, quae stagnans lacus, ad cuius marginem situm illud est, efficit,

⁴⁴ Kőrös folyó

⁴⁵ Lazius talán a horvát származású Zaberdingi Mátyásra gondol, aki Ferdinánd bizalmi embere volt. Adatink szerint váradi püspökké csak az itt tárgyalt események után egy évvel, 1553 nyarán nevezte ki az uralkodó.

⁴⁶ Báthory András erdélyi vajda.

⁴⁷ Szeged. Lazius bizonytalanul használja a helynevet: itt Segadinensis, kicsit később Singidinensis alak szerepel.

⁴⁸ CS: *post* Bathorii *suprascr.* ducibus

⁴⁹ Lazius téved: Pethő János az előző, 1551. évben nem Temesvárt, hanem Lippát hagyta sorsára.

⁵⁰ Helyesen Klausenburg lenne. Kolozsvár

⁵¹ CP: milium

pontibus ac tabulatis iunctis ac tempestate globorum parietibus ac moenibus quatefactis. Quibus non minori alacritate a Lossontio, egregiae fidei Hungaro ad duas septimanas occursum et defensum intrepide ac fortissime fuit. Etsi autem continuis machinarum explosionibus subsecutisque expugnationibus nihil intervalli obsessis ad quietem daretur, apertique parietes ac moenia ingressum hosti ostenderent, fide tamen contumaci ac indefesso labore Lossontii ad longius adhuc tempus tutatum in fide caesaris mansisset, ni perfidum genus peditum Hungarorum, quos dictum est Heydockios nominari, venale omnibus ac saevum prae ceteris, prodicionem clam cum⁵² hoste composuisset, mercatique vitam ac pecunia corrupti ducem suum, militem strenuum ac longiori vita dignum clam structis insidiis Beglerbego una cum castro tradidisset. Sunt, qui referant exquisitis tormentis hostem in praesidium saeviisse, ipsumque adeo ducem vivum excoxiase,⁵³ exanimemque postea palo suffixisse, satrapam regni celeberrimum ac de antiqua famigeratissimaque stirpe progenitum. Hac insperata victoria barbarus exultans promotis castris ad Lippam usque ascendit, cui Aldanum cum praesidio Hispanico impositum fuisse diximus, caterva quadam equitum in proximos circum agros Marusienses dimissis, qui latrociniis loca opima infestarent. Cuius rei Castaldus factus certior cum universis copiis ab Alba progressus secus Marusium fluvium haud procul ab angustiis, per quas timebatur [310r] hostium adventus, in campis patentibus, quae lingua gentilitia a pane Kenyermezew nominantur, in vicinia oppidi Sazzewes⁵⁴ consedit. Circumspectisque ac munitis omnibus aditibus Aldanum, qui foris ad Lippam cum parte Hispanorum ac tormentis aliquot constiterat, pylas defensurus ac barbaros ab ingressu prohibiturus, officii admonuit atque ad virtutem adhortatus est. Sed is metu percussus longe aliter atque virum fortem ac praecipue Hispanum eo in discrimine facere oportuit, nondum obsidione cinctus aut oppugnatus diffractis tormentis praesidium abduxit, Lippamque arcem cum oppido hosti ingruenti reliquit. Qui contentus optata praeda et quod iam ad quamvis occasionem facilem sibi ingressum speraret,⁵⁵ sicubi praesidium abduceretur ex angustiis, colonorumque multitudo innumera undique accitorum ac legionibus Caesareis adiectorum soluto exercitu dimitteretur, ut non diu legiones ibi etiam posse consistere sibi persuaserat barbarus, qua venerat via, retrocessit dimissis a se in agrum Singidinensem aliquot milibus Turcarum, qui ea loca, quae inter duos amnes Marusium et Keresium, et ultra etiam ad Debritiam⁵⁶ usque infestis signis ingrederentur.⁵⁷ Id illum eo consilio et fraude quadam fecisse, ut exitus postea docuit, ferunt, ut eos, qui ad Zolnocum⁵⁸ et Agriam⁵⁹ in praesidio erant, obsidionis metu liberaret, quo direpto iam agro ulteriori obtensa specie

⁵² CS: eredetileg *cum cum* állt. CP-ban helyesen csak egy *cum* szerepel. Tollhibaként töröltem.

⁵³ Más adat nem támasztja alá, hogy Ahmed pasa élve megnyúzatta volna Losonczt. Fejét vették, és fejbőrét nyúzták le, hogy szalmával kitömve Isztambulba küldjék.

⁵⁴ Szászsebes (ma: Sebeş, Románia)

⁵⁵ CS: *post speraret del.* sibi

⁵⁶ Debrecen

⁵⁷ CP: *ingrederetur*

⁵⁸ Szolnok

⁵⁹ Eger

reditus, rerum omnium secreta loca facilius et minori sanguine in potestatem redigeret. Ita praeda et captivis onustos, qui excurrerant equites paulo post, reduxit, et ad pontes, quibus ad traiectionem facilitatem atque celeritatem Istrum istuc ac Savum iunxerat, rediit.

(5) Erat tum in principio autumnus et sive dolo, ut diximus, reditum tum simulaverit, sive (ut aliqui malunt) dolens se tam mature Dacia excludi ad quam subiiciendam a tyranno e Graecia et Thracia Beglerbegus, de quo loquimur, missus fuerat, operae pretium aliquod expeditionis suae facturum nostrisque fraude occulta obruturus, ut herilem iram evitaret, occasione praesertim tum commodissima oblata, subito converso universo a traiectione, de quo dictum est, exercitu secus Tibisci ripam illum ad Zolnocum usque adduxit. Id munimentum ad confluentes Tibisci et Zagyes⁶⁰ fluviorum positum, lignis temere ac roboribus e proximis saltibus devolutis in oppido deserto excitatum paulo ante fuerat, praesidioque caesareo et tormentis sic satis firmatum Agriensem tueri agrum ab incursione hostili debebat. Id tum diffidentibus, qui ex agris evocati erant, opinione reversi Beglerbegi, exili admodum praesidio non [310v] satis ad tantam vim valido⁶¹ firmabatur. Itaque primo illud mox impetu profligatum hosti facultatem fecit, ut et munimento et machinis, quae istuc depositae fuerant, caesareis barbarus potiretur. Qui haudquaquam moratus, cum aditum sibi patefactum ad loca vicina videret oblata praesertim occasione perpulchra ad Agriam usque excurrit, traductoque illuc celerrimis itineribus exercitu castra in conspectu posuit.

Arx illic erat splendida quidem, sed nulla re praeter praesidium et paucis machinis munita et in loco plane oppido contigua posita, quae simplici modo saepe nullo propugnaculo adhibito ambiebatur aedificiis magna parte ex luto ac lignea materia, ut est consuetudo gentis, exstructis. In ea rerum difficultate Hungari duo heroes, Stephanus Dobay ac quidam Pethoius⁶² in ipso hostis accessu re subita adductis equitibus ac evocatis proximis colonis praesidium perpetuum, quod ibi excubabat, roborarunt, ad quod praeterea ex Cascovia⁶³ eodem temporis momento signum unum Germanici militis a nostris transmissum erat. Quo⁶⁴ opere militari quantum in ea festinantia⁶⁵ humanae vires patiebantur, vallo educto ac aggere saepe adiuncto ad defensionem loci necessarii et tractus illius universi ceu propugnaculi viribus omnibus curisque ac consiliis incumbabant. Duces ipsi praecipue cohortati inter se, sacramentoque Germanis se ultro astringentes et Germani Hungaris eodem dicto nihil ad diurni nocturnique temporis laborem intermiserunt, roboribus e⁶⁶ proximis silvis devolutis et propugnaculis ex lignis, ut fieri solet, ea in difficultate⁶⁷ rerum celerrime excitatis omnem prorsus corporum animorumque quietem excluserunt.

⁶⁰ Szolnok vára valóban a Tisza és a Zagya összefolyásánál épült.

⁶¹ CP: valida

⁶² Pethő Gáspár királyi hadnagy. Úgy tűnik, Lazius őt tartotta Dobó helyettesének, aki valójában Mekcsey István volt.

⁶³ Kassa (ma: Košice, Szlovákia)

⁶⁴ CS: Qui; CP: Quo. Tollhibaként javítottam.

⁶⁵ CP: ea in festinantia

⁶⁶ CP: ex

⁶⁷ CP: in ea difficultate

(6) Excitabat alacritatem illam fidemque ac animos confirmare videbatur ad futurae omnia obsidionis discrimina spes certa a caesare proposita de non contemnendis auxiliis, quorum iam legio una Itolorum ductore Sphorcia Palavicino⁶⁸ et altera Germanorum Rhetica duce Schnabellio cum non paucis Hungaris levis armaturae, quos Crusitius Croata⁶⁹ ducebat, in itinere esse dicebatur, et iam haud procul Agria in comitatu Novogradensi, qui est in montanis, ubi sunt argenti aurique secturae, Budam versus, ad Buanczium et Dregelium castrametati fuerant. Quos cum mille equitibus nigris scolopedariis Carolus Zerotinus ex Moravia celerrimis et extentis itineribus consequebatur. Hisce copiis praeter Sphortiam Schwardeladus episcopus Vacienis⁷⁰ et Erasmus Teuffel regulus Austriacus [311r] praefuerant. Qui haud satis aequum locum capientes in valle profunda et clausa undique castra posuerant, futuri exitii occasionem haud levem subministrantes.

Erat omnino exercitus is, utpote ex Germanis, Italis peditibus, Hungarisque equitibus conflatus octo circiter millium, in quo ducenti modo equites cataphracti Germani, quos pixedarios vocant, merebant. Fueratque consilium tantisper istic castra habere, donec Bohemi, Moravi Silesiique equites cataphracti scolopedarii duce Zerotino advenirent. Eas cogitationes evertere conatus Machumetis eunuchus bassa Budensis,⁷¹ in omnem fraudem intentus, ut erat dolis omnibus instructissimus, conficere et castris exuere contendebat, antequam coniungi cum Zerotinianis possent. Fama tum quoque sparsa erat de adventu Mauritii electoris Saxoniae,⁷² qui reconciliatus caesaribus, relictis ad Francofurtam, quae pacto foedere novo aliquot Germaniae principum cum Gallo rege oppugnabatur, sociis laboranti Hungariae cum multis millibus equitum peditumque Germanorum in auxilium properabat. Quae res Mahumetis animum eo magis adverterat, ut circumspectis occasionibus omnibus tot tantosque exercitus coniungi non sineret, sed quod exercitus in propinquo ad Dregelium loco non satis aequo castrametatum fuerat, ante conficeret, quam socii adforent, viresque auferent. Itaque exploratis diligenter per fidos homines nostrorum rationibus, qui omni liberi metu negligenter admodum excubias curabant, cum, ut fit tot nationibus eisdem in castris convenientibus, duces etiam discrepant, locusque insuper haud satis illis aequus invitaret, intempesta nocte ingentibus confectis itineribus nostros somno sepultos obruit, vigiliisque subito oppressis castra invasit, et priusquam ex stratis se colligerent armaque caperent ac ordines struerent, ad unum omnes his exiit, trucidatis innumeris ac non paucis in miserrimam servitutem abductis, ex quorum numero et duo primi duces fuere, Sfortia princeps ac Teyfelius. In ea clade episcopus Vacienis, de quo diximus, Schwardeladus, dum Italos atque Hungaros ad virtutem fortiter adhortaretur, inipigri ducis munere functus (quoniam utriusque linguae gnarus Dalmata fuerat) occiditur. Reliqui duo duces, quos commemoravimus, Budam abducuntur, quorum Teyfelium Mahometis eunuchus Constantinopolim una cum capite

⁶⁸ Sforza Pallavicini

⁶⁹ Feltehetőleg Krusich János későbbi korponai kapitányról van szó.

⁷⁰ Sbardellati Ágoston váci püspök.

⁷¹ Hadim (herélt) Ali, budai pasa.

⁷² Szász Móric

episcopi occisi victoriae nuntium transmisit. Qui postea, cum interrogatus nomen suum negasset, per medium est dissectus. Sphortiam vero haud ita multis postea mensibus caesar Ferdinandus XX millibus ducatorum depensis ex captivitate liberavit. Sunt, qui eius cladis culpam in Hungaros coniciant [311v] eo, quod ab initio proelii hi compellati voce aperta a Turcis promissisque onerati secessionem fecerint, Germanosque ac Italos deseruerint. Sic Italarum et Germanorum non pauci, qui servitutem miserrimam fuga evitarant, multis miliaris paucis diebus confectis per caecas et inexploratas vias sine alimonia, exhausti ac magna parte armis vestibusque exuti miserrima rerum facie Viennam redierunt, ac quanta clades tum quoque accepta esset, docuere. At Mahumetes bassa adeptus victoriam confestim vicinas arces natura loci et opere munitissimas, Dregelium et Buanczium, quas nequicquam hactenus non semel oppugnarat, haud magno negotio in deditionem coegit. Dum haec ad Tregelium,⁷³ loco, de quo dictum est in via, quae⁷⁴ Agriam ducit, fiunt, interea Beglerbegus expugnato Zolnoco Agriam contra procinctum movet.

(7) Quo tempore cruentum etiam intestinumque in Germania bellum flagrabat, caesaresque, qui petebantur, Germanos undique pressos destruebant. Carolum quippe Henricus,⁷⁵ rex Galliae, qui in perniciem Imperii cum aliquot factiosis Germaniae principibus simul et urbibus aliquot Imperialibus⁷⁶ coniuraverat, ingentibus eductis copiis cum obruisset Metensium urbe cum magna Lucelburgici ducatus parte in potestatem redacta. Interea et Germaniae principes, Mauritius elector Saxoniae, Albertus Marchio Brandeburgicus et Georgius Meclaburgicus LX signis et equitatu nigro ad summa X milium in aciem eductis, antequam fama pacti foederis recte innotuisset, ad Danubium profecti, Augustaue Rhetiae⁷⁷ ad deditionem compulsa Ulmam in fide persistentem acerrime per mensem Maium oppugnarunt. Eaque relicta, quoniam operae pretium facere nullum poterant, Norimbergam,⁷⁸ eaque post septimanas VI, ex quo obsidione cinxerant, itidem dimissa Francofurdam,⁷⁹ in quam re subita Kunigstainius comes ac Hadstaldius praesidium duarum legionum caesarum nomine introduxerant, aggressi per magnam autumnus partem obsidione acerrima presserunt, in potestatem redactis ac magna ex parte in praedam vocatis maximis Germaniae civitatibus Aschafuaburgo, Moguntiaci, Oppenheimio,⁸⁰ Borbetomago, Hagenoa, Landoa, Spira, Nemetum ac Trevirorum colonia episcopali.⁸¹ In quibus castrum Aschafuaburgi, magni operis Moguntiaci regiam episcopi ac Sancti Albani templum magna rei indignitate solo aequarunt. In ceteris templis preciosissima [312r]

⁷³ CP: Dregelium

⁷⁴ CP: *om.* quae

⁷⁵ II. Henrik francia király (1547–1559).

⁷⁶ CS: *simul et urbibus aliquot Imperialibus* eredetileg a *rex Galliae* után állt, de utólag jelölték, hogy erre a helyre értendő.

⁷⁷ Augsburg

⁷⁸ CP: Noribergam

⁷⁹ CS: Franconofurdam. CP: Francofurdam. Ez lenne a jobb olvasat. Tollhibaként javítottam.

⁸⁰ CP: Oppenheimio

⁸¹ Az említett városok mai neve: Aschaffenburg, München, Oppenheim, Worms, Hagenau, Landau in der Pfalz, Speyer, Neustadt, Trier.

quaeque abriperunt. Ita imperator tum undiquaque obrutus fratri Germano inclyto caesari a Turcis ex eiusdem perniciosae coniurationis pactione multis in locis uno tempore obruto suppetias, ut sane cupiebat, ferre nequivit. Quin una cum illo ex comitiis, quae tum celebrabantur, Augustanis pulsus, ad Oenopontem⁸² Tyrolensium alpium, locum videlicet tutiorem transgressus, inde quoque hostibus per alpes inaccessas ingruentibus nullis belli causis praeter rapinarum licentiam profligatus erat.

Quocirca et communibus Germaniae cladibus et suis ea aestate in Pannonia acceptis, etsi animo percussus⁸³ orbis Christiani in se conflictati fortunam miseraretur, tamen haudquaquam deiecto animo omnem in numine divino spem praesidiumque quodvis quaesivit. Adhortatisque ad virtutem, qui Agriam ea in temporis festinantia suis auspiciis praesidio tumultuario firmaverant, Dobavio ac Pethoio, conventum ad Patuinam⁸⁴ episcopalem Germaniae principum habuit, ac incendium hoc amice et arbitrio optimi cuiusque extinguere conabatur. Adiutus haud obscure a numine, quod hostium consilia dividerat animosque separaverat, Mauritio electore ceteros deserente et cum suis legionibus equitatusque magna parte ad caesarem Ferdinandum transgresso, quem et eo in discrimine adversus communem Christiani nominis hostem haud ita multo post adulto autumno magna fide iuvarat, opeque non invalida periclitantem sublevarat.

(8) Interea ad Agriam Beglerbegus acerrime oppugnationem ciet, ac cuniculis actis in tam exigua praesertim munitione diu noctuque oppidanos ac praesidiales urget, continuatoque hostis ac multiplicato labore parum postremo aberat, quin in hostis potestatem Agria pervenisset, ni indefessum studium ac contumax fides raraque prudentia ducum, ac Dobay praecipue obstitisset, qui omne colloquium non cum hostibus solum, verum ipsorum etiam praesidii militum prohibens, poenisque atrocissimis avertens quamvis suis proditionis facultatem ademerat. Adhortatus subinde cum cives Hungarosque evocatos, tum praesidiales praemiisque propositis, roboribus ad haec et alia materia firmatis hiscentibus locis ac saepe, de qua dictum est, infirma inprimis nihil sibi suisque quietis indulserat. Et iam ternos barbarorum⁸⁵ insultus omni genere artis assiduitateque eluserat,⁸⁶ cum subito adulto autumno Carolus Czeretinus cum mille equitibus iaculatoribus, quos Bohemia passim, Moravia et Silesia in hoc bellum exciverat, Schintam usque pervenit, obsessis, si ita fors ferret, auxilium laturus. Is locus a Posenio septem abest miliaria eadem ripa septentrionali, rectoque itinere Agriam versus [312v] situs ad Nitriam amnem oppido et castro insignis. Czerotinum mox elector Saxoniae Mauritius cum tribus legionibus ac sex milium equitatu consecutus ad Jaurinum consedit ipsos Danubii et Arrabonis confluentes ad alteram meridionalem Danubii ripam, qua Budam ac in Pannoniam inferiorem via ducit. Unde, antequam moveret elector, Beglerbegus Turcarum tribus iam elusus oppugnationibus non tam supplementa Germanorum metuens, quam vi algoris coactus, qui iam aura

⁸² Innsbruck

⁸³ CS: *ex percussus animo corr: animo percussus*

⁸⁴ Passau

⁸⁵ CP: *barberorum*

⁸⁶ CP: *illuserat*

Octobris succreuerat, obsidionem Agriae solvit et antequam intensius frigus equorum corpora affligeret, alimoniamque omnem auferret, longis atque extentis itineribus Albam Graecam via, qua ante accesserat, reversus est, hyberna istic habiturus, vel si herus iuberet, copias omnes Constantinopolim adducturus.

(9) Interea Mauritius, quem castrametatum ad Jaurinum diximus, ne otio militem torpescere sineret, quo fere stratagemate barbarus Christianos solet exercitus affligere et ad summam rerum omnium indigentiam luemque ex otio subortam redigere, simul ut operae pretium aliquod faceret, sui que memoriam post se aliquam relinqueret, aggerem altissimum Jaurini opere militari eduxit, oppidumque, quod antea similiter ut Agria saepe duntaxat erat cinctum, terra omni ex parte circumdedit, castroque, quod solum munitum sic satis fuerat, et propugnaculis novis et ipso Danubii fluxu, cuius et Ptolemaeus⁸⁷ meminisse videtur, confluyenteque suo cum Arrabone coniunxit. Eoque perfecto necessario et utili labore, posteaquam pacatam iam Hungariam reducto a Beglerbego hostili exercitu cognovisset, copias suas dimisit, Viennamque ad caesarem rediit. Qui pauloante reversus a conventu Pataviensi, quo incendium illud Germaniae extinxerat, principesque tumultuantes cum fratre Carolo imperatore conciliarat, ob pestem, quae tum praeter reliqua discrimina Austriam quoque invaserat, ad quartum lapidem ab urbe, in arce amoenissima Ebersdorf autumnus incommoda tolerabat. Pax posthaec Pannonia recuperata morti saevienti in promiscuum genus hominum locum reliquit, quae atrocissime ut in Hungaria, ita in Austria funera accumulaverat longe omnium miserrima rerum facie.

(10) Quo tempore inclinante iam autumno et Carolus imperator, quem diximus in [313r] valle inaccessa Oenopontana ab hostibus fuisse obrutum, scriptis quam maximis copiis et auxiliis undique conquisitis vindicaturus se nimirum de Gallo rege, qui Germaniae principum aliquot coniurationem contra se excitaverat, Metensemque urbem imperialem per insidias occuparat, procinctum moverat, Metensemque urbem⁸⁸ per hyemem nequicquam obsidione presserat. Quo bello, etsi praeter incomparabilem sumptum iacturam maximam passus sit generosissimis equis ac optimo quoque milite aliorum vi amissis, hoc tamen operae pretium fecit, quod Albertum marchionem Brandenburgium ex hoste exulceratissimo conciliatu ac dimissa culpa superioris temporis omni sibi adiecerit, amicumque ac belli socium reddiderit, qui ex comprehenso postea opulento Galliae principe, domino a Guysa⁸⁹ ingentem vim pecuniae extorserat. Cuius subsidio renovato bello intestino adversus Germaniae praesules ac Norimbergenses⁹⁰ ducemque Brunsvicensem dum acerrime pugnat et Germaniam turbis undique ac rapinis involvit, tandem proelio funditur, amissaque ditione omni in finibus Francorum in exilium ad sororium Badensem marchionem concessit, apud quem et miserrime dignisque tyrannidi suae cruciatibus diem suum obiit.

⁸⁷ Ptolemaiosz II. századi alexandriai matematikus és földrajztudós. Egyik leghíresebb és a kora újkorig meghatározó műve a *Geographika*.

⁸⁸ CP: *om.* per insidias occuparat, procinctum moverat, Metensemque urbem

⁸⁹ CP: Gwysa

⁹⁰ CP: Noribergenses

Quo tempore et Carolus imperator valetudine afflictus ac fortunae iniquitate tot annis iactatus pertaesus laborum ac vitae tam adversae, traditis filio Philippo regnis ac provinciis suis in Hispaniis, Italia ac Belgio, in Hispaniam transfretavit ac monastica vita, quod illi supererat reliquum, delectatus biennio posthac diem suum obierat extremum.⁹¹ Haec quidem omnia tam in Germania a Carolo quinto Imperatore, quam Pannonia ac Dacia a Ferdinando caesare, fratribus germanis uno prope tempore non dissimili etiam fortuna anno 52. gesta fuere, non sine summo, quod tum intentabatur, Austriadum, Germaniae pariter ac Pannoniae discrimine. Neque enim alias maioribus ac exploratis etiam periculis obnoxii illi a pluribus uno tempore hostibus pressi exstiterant. Et quamquam solo tum numinis divini auxilio in tanta ac tam valida conspiratione Turcarum imperatoris, Galliae regis ac potiorum potentiorumque Germaniae principum servata inclyta gens Austriadum fuerit, et provinciae petitae, Germania quidem Caroli quinti et Pannonia Ferdinandi consiliis atque subsidiis in fide retentae provinciae sint, manserunt tamen, ut fit, semina utrinque futuri belli quaedam.

(11) Quod anni mox quinquagesimi tertii aestate his, de quibus dictum est, provinciis erupit, Alberto marchione in Germania et Bebeco Balassioque in Pannoniis et Dacia incensoribus. Ac prior quidem Germanus, cum aliquandiu Norimbergam⁹² nullis [313v] causis obsidione pressisset, oppidumque illius Laufen ac Liechtenaw arcem truculentissime ultra tyranni immanitatem praeter datam fidem, succensis incolis ac fumo enecatis in potestatem rede-gisset, soloque aequasset, armis iniquis promotis Babenbergensem ac Vurzburgensem ditiones invaserat opponentibusque se cum copiis Mauritio Saxoniae electore et Henrico Brunsvicensi cum filiis pugnandi facultatem fecerat, magna Germaniae parte in rapinam vocata, continuisque latrociniiis ferme⁹³ exhausta.

Posterior vero in Pannonia Bebecus ex amico hostis factus, cum suis complicitibus structa coniuratione contra inclytum caesarem Ferdinandum, immo contra propriam patriam nullis causis Fellecum arcem⁹⁴ munitam, qua via in agrum Cepusiensem ducit et in ipso paene aditu aurariorum, quae in Carpathii montis iugis non vulgari annuo censu sua sponte Turcis tradiderat, Cascoviam quoque, proximam civitatem traditurus ni scriba indice servata fuisset.

Non dissimili perfidia ac pactione interea in Dacia Balassius bellum intestinum ciebat atque ad defectionem Transylvanos permovere non desinebat reducto ad illos Joannis quondam regis filio ac matre illius Polona, qui superioribus annis accepto ducatu in Silesiis ac certa summa pecuniae, Austriadi cesserant. Quae omnia, uti erant perpendenda animo, praevidens atrociores etiam casus invictus caesar, cum eodem sibi esset tempore adversus tres tribusque locis pugnandum, ut non tam Transylvaniam ac extra sita loca adversus

⁹¹ V. Károly 1556-ban mondott le fia, II. Fülöp és fivére, I. Ferdinánd javára, és 1558-ban halt meg egy spanyol kolostorban.

⁹² CP: Noribergam

⁹³ CP: fere

⁹⁴ Fülek (ma: Filakovo, Szlovákia). Forgách Ferenc szerint nem a törökké lett Bebek játszotta át saját várát az oszmánoknak, hanem azok egy hadicsel segítségével foglalták el a fontos erődöt 1554-ben. Vö. FORGÁCH, 1977, 658.

perfidos tueretur, quam Germaniae episcopis atque Mauritio electori, qui ipsum anno superiori in bello Pannonico adversus communem hostem Turcam iuvarant, fide[m?]⁹⁵ auxilia periclitantibus subministraret contra patriae facem, Albertum marchionem, etsi Misnensem marchionem cum copiis amicis ac foedere iunctis auxilio misisset, Dobavioque, Gabrieli Perennio, Andraeque Bathorio res Dacicas commisisset, tamen Turcarum tyranni potentiam metuens et ne rursus⁹⁶ Beglerbegus ipsum bello intestino pressum ultro obrueret, ad consilia induciarum cum barbaro hoste constituendarum ex eius arbitrio animum remisit, missoque oratore Augerio a Busbeck Flandro cum his, quos regni proceres coniunxerant, Antonio Wrantio Quinqueecclesiensi praesule, homine docto ac Francisco Dahay regulo, ingentia dona, quibus tyranni animum expugnaret, simul direxit, qui eo commodum tempore Persico erat bello implicatusque et ad Amasiam Armeniae [314r] castrametatus fuerat, eoque facilius ad inducias largiendas nostris ferebatur. Sed dum tempus is protrahit et oratores Christianos ultra annum in finibus Armeniae detinet, omnia interea providens caesar in salutem suorum patriaeque tranquillitatem intentus, quoniam argentum rebus necessariis⁹⁷ deerat, maximos post hominum memoriam ditionum suarum conventus, primo ad Oenipontem superiorum, deinde ad Viennam inferiorum, Bohemiae denique ad Pragam, cum suis amice transegit, collectaque ex his omnibus locis pecunia incomparabili tam in subsidium belli incumbentis, quam tributum usum, quod barbaro erat dependendum. Ad Posonium quoque exeunte vere, anno, de quo scribimus, LIIII. Hungaris diem dixit.

(12) Erat enim coniuratio iam⁹⁸ Bebeci Balassiique atque aliorum iam patefacta, qui tradita arce Felleco Turcis, Cascoviaque ad proditionem tentata haudquaquam cessaturi videbantur, ut metus non inanis foret, ne Transylvania, antequam longioribus itineribus laboranti subveniret, in his turbis ac duorum proditione in hostium potestatem recideret, pro qua tam insolentem sumptum paulo ante fecerat, machinasque viginti maiores praesidio reliquerat, abducto Germanico praesidio, fidei plus satis Transylvanis Hungarisque tribuens. In eo conventu Bebecus proscribitur, ceterisque illius complicitibus poena gentis expressa praecipitur, uti perfidum desererent ac in pristina fide manerent. Quae res tantum abfuit, ut coniurationem structam dissolveret, ut insuper vires perfidis addiderit et in summam Hungariae Daciaeque perniciem caesarisque inclyti damnum quam maximum animaret hostes, ferociosque redderet. Bebecus enim iampridem conscientia exulceratus, quod res pacatas nullis causis turbasset, atque ad Christiani nominis hostes transtulisset, desperatis rebus tyranni se potestati totum permiserat, et ut praemia proditionis ampliora acciperet, fidemque maiorem demereretur, abnegato Christo ac admissa circumcissione tyaraque barbara capiti imposta ad pestiferam Sarracenorum sectam defecerat.

Quo tempore in Dacia Melchior Balassius quoque et Franciscus Kyndi et si qui alii fuerant coniurationis occultae conscii, adscitis consilii pessimi sociis Hungaris ac

⁹⁵ Bizonytalan olvasat. A kötés miatt a szó a CS-ben is csak addig látszik, hogy fid.... CP: *om. fidem.*

⁹⁶ CP: *post rursus del. illum*

⁹⁷ CP: *om rebus necessariis*

⁹⁸ CP: *om. iam*

Walachis potioribus, contractisque copiis Transylvaniam bello infestam reddiderunt, reductis inter hos tumultus Joannis quondam regis filio et matre illius. Ad quorum adventum, cum Transylvaniae maior pars fidem mutaret, in maximo tumultu, qui erant praefecti illi a caesare, obruti temporis celeritate, praesidioque, quod multo [314v] ante Castaldus abduxerat, omni externo denudati, Gabriel Perenni⁹⁹ in Transylvaniae aditu, qui est a Lippa in arce munita et altissimo scopulo sita Dewa supra Zazzewes, et Stephanus Dobay in mediterraneis Daciae arce Uywar ex improvise eodem tempore obsessi, tormentisque caesareis petiti, quae hostes Cibiniensibus ademerant, quorum fidei caesar commiserat adversus Turcarum irruptiones, cum diu heri sui locum inter medios hostes tutati strenue fuissent, tandem fessi et nullo subsidio adiuti deditionem fecerunt, pactique vitas una cum consiliorum socio Paulo Wornamissa¹⁰⁰ episcopo Juliensi Transylvania excesserunt, provincia munitissima et quae totius Christiani orbis ceu vallum quoddam firmissimum erat, pro quaque tam incredibiles sumptus caesar annis superioribus nequicquam fecerat, hostibus relicta.¹⁰¹ Ita Dacia rursus tertio anno, ex quo in potestatem Austriadum pervenit comitis Salmensis ac Castaldi Itali consiliis atque ope, eorum praecipue proditione, de quibus bene meritus caesar erat,¹⁰² et in quorum fide subsidiisque secundum deum spem omnem collocarat, in Joannis quondam regis filii obsequium redacta fuit, nequicquam Varadiensi praesule et Bathorio vicinis opem eo in tumultu omnem¹⁰³ conferentibus et suppetias subministrantibus. Ea defectio provinciae munitae eo periculosior fuit, quod machinae Austriacae XXII maximae, quas in usum belli curarat caesar in Daciam longis itineribus et sumptu incredibili transvehi, simul deperditae sint, et ex Cibiniensium potestate, quibus Castaldus caesaris nomine, ut Germanis confidens, commendaverat, autore consule illorum, Hallero¹⁰⁴ Germano homine, ereptae tum fuerint, hostibusque traditae. Qui, ut antehac concives suos, ad caesarem uti transirent, impulerat, ita rursus eadem perfidia eodemque praemio ad Joannis weyuodae filium secessionem primus fecerat, omni genere beneficiorum a caesare inclyto accumulatus.

(13) Haec caesar ubi accepit, etsi damnum incomparabile aegre ferret, non tam, quod in casum tantae expensae profusae fuissent, quam quod Christianae reipublicae inde haud obscure iactura et perniciis immineret, si proditione, ut videbatur, ulteriori vel armis proximos agros hostis invaderet, inque barbarorum servitutum non minus quam Transylvaniam hi, quos memoravimus, viri adducerent, usi in hoc nostris armis, machinis videlicet maximi pretii, tamen necessitate victus, de [315r] retinendis in fide locis vicinis anxius erat.

⁹⁹ CP: Perennius

¹⁰⁰ Bornemissza Pál erdélyi püspök.

¹⁰¹ Lazius szemlátomást 1554-re teszi Erdély elvesztését, ami tévedés. Dobó, Bornemissza és velük a Habsburg-adminisztráció maradéka csak 1556-ban hagyta el Erdélyt. Elképzelhető, hogy Lazius azért teszi korábbra Erdély elvesztését, mert így akarja kiemelni az 1556-os év dicsőséges eseményeit: Szigetvár megvédését, illetve Tiroli Ferdinánd hadjáratát.

¹⁰² CP: de quibus caesar bene meritus caesar erat. Caesar erat *corr ex*: erat caesar.

¹⁰³ CP: omnem *suprascr*.

¹⁰⁴ Haller Péter szebeni polgármester, szász gróf, szebeni királybíró.

In huius rei effectum re subita conscriptis in Austria quinque signis peditum, praeter ceteris statuit Cascoviam, Agriam et in ripa Austrina Jaurinum praesidio firmare. Itaque cum tria ex his Cascoviam ablegasset, civitatisque limitaneae isti Macedonicum,¹⁰⁵ cubicularium suum praefecisset et Dobavium Perenniumque Agriae, duo reliqua peditum Germanorum signa in Jaurino excubare iussit sub imperio Adami Galli, rei militaris expertissimi. Cuius iussa reliqua etiam provincialia praesidia, quae ex equite partim Hungarico, partim Germanico conflata fuerant, excipere voluit, dato quoque negotio¹⁰⁶ Leucawitio,¹⁰⁷ Croato homini impigro et multis trophaeis clarissimo,¹⁰⁸ ut litem Slavonicum secus Savum utrinque diligenter custodiret, excursionesque hostiles arceret. Hi in omnia hostium consilia intenti et loca certa sibi munitiora designata praesidio validiori munire, et tam peditem, quam equitem utriusque gentis in aciem educere, ad summam sibi diligentiam nihil reliqui fecerunt. Quibus in laboris societatem provinciae Austriacae sex inferiores habitis novis delectibus militem suum primo vere illucescente paulo post coniunxere. Et quoniam maioribus viribus, quam hactenus solitum erat, tam potenti hosti occurrendum erat, elapsisque iam induciis, offensus praecipue Dacico bello tyrannus cum innumerabilibus copiis mature affore credebatur, indicto ad Viennam Austriacarum provinciarum conventu anni quinquagesimi quinti initio de necessitate caesar publica ad ordines referebat, subsidiaque pecuniae ad belli imminentis casum postulabat. Quae ad Pragam postea in comitio Bohemorum, Moravorum, Silesiorum ac Lusatorum, quo poterat animi affectu, periclitante limite, per filium Ferdinandum¹⁰⁹ archiducem repetierat.

(14) Neque haec irrita providentia caesaris fuit aut consultationes in tempore vanae. Siquidem primo vere Hali bassa consiliariorum Turcarum tyranni praecipuus, XII milibus Turcarum in aciem eductis Sigethum munitum castrum inter Quinqueecclesias¹¹⁰ ac Dravum amnem, quod solum adhuc finibus Amantinae Pannoniae tam procul in fide virtute praefecti Marci Croatae¹¹¹ steterat, obsidione ex improviso circumvallavit. Erant in eo castro non plures quam duo milia mixti generis Croatae, Hungari, Slavini¹¹² et Germani quidem tormentarii. Res vero frumentaria sic mediocriter provisa erat, nec tanta, ut sublatura per totam aestatem vim hostilem crederetur, ad quantum tempus hostis extrahere obsidionem poterat. Hoc animadvertens prudens caesar, ut obsessis suppetias [315v] mature ferret, primo Maio duas iussit legiones, unam in Rhetis¹¹³ ac ad Rhenum Herciniamque et alteram in Austria re subita conscribi, quarum huic Marcellum Rhetum, illi vero Nicolaum a Bolavila Alsatium praefecit. Et quoniam res in celeritate posita erat Bebeco Bassae Budensis auxiliis Cascoviensem et Cepusiensem

¹⁰⁵ Macedóniai László

¹⁰⁶ CS: dato quoque negotio *corr. ex:* dato negotio quoque

¹⁰⁷ Lenkovith János

¹⁰⁸ CS: Croato..clarissimo *in marg*

¹⁰⁹ Tiroli Ferdinánd (1529–1595) osztrák főherceg, I. Ferdinánd másodszüllött fia volt.

¹¹⁰ Pécs

¹¹¹ Horváth Márk

¹¹² CP: Slavini

¹¹³ CS: ac ad Rhenum *suprascr.*

agrum infestante, Theodericus confecto ad Kremisium Austriae delectu in Cepusium mature cum decem signis ire iussus est. Cui Wolfgangus Puechaymius¹¹⁴ cum mille equitibus levis armaturae Hungaris et trecentis Germanis cataphractis sclopedariis iungitur, septemque tormenta maiora adiecta cum tormentariis artificibus quam plurimis, quae per infestum agrum secusque litem exercitum illum tuerentur. Hic etsi primo Iunio Kremisio Austriae movisset, matureque in agrum Cepusiensem copias traduxisset, aliquot etiam ex itinere castris ac praediis vel expugnatis vel ad deditionem compulsis discrepans tamen consiliis cum Puechaymio,¹¹⁵ dum negligentius rem agit, atque inexplorato tam¹¹⁶ infesto se itineri committit, laudemque ad se omnem verbis modo audaculus trahere conatur, legionem suam in discrimen dedit.

Bebecus quippe accitis e Buda tribus milibus equitum Turcarum levis armaturae, occultis viis et non omnibus cognitis prius in conspectum illos caesarianorum adduxit, quam de his quicquam cognovissent, qui lentis et extentis itineribus per valles angustas profecti secure ubique commessabantur ac potabant, ut sunt fines illi omnis generis alimonia, vinoque generosissimo foecundissimi. In ea difficultate rerum nihil est a¹¹⁷ Puechaimio praetermissum operae consiliique atque velitationis ad latera, factis subinde excursionibus, quo pedes nudus a spiculis hostium defenderetur. Sed, quae fuerat eo in bello assidue, trepidatione ducis Marcelli, et qui omnem in gutture modo audaciam ostendebat, factum est postremo, uti pedes in effusam se fugam coniecero, equitatumque pro sese pugnantem deseruerit. Incolae Rosenaw¹¹⁸ locum appellant Germanico incola mixto Slavino¹¹⁹ cultum. Hinc Puechaimius, tametsi tormenta¹²⁰ omnia illaesa suo equitatu Leutschium¹²¹ usque pertraxisset, illa tamen triduo in campo locata ante Leutzium, dum retro avocatus urgentibus hostibus manum conserere cogitur, Marcellianus pedes intra moenia ducere neglexit. Quo factum est, ut sine sanguine ac sine armis propemodum hostis illis potiretur. Eius negligentiae desertaeque militiae causam postea dimisso milite dicere iussus Marcellus [316r] coram caesare, cum cognitioni iuris non fideret, cum paucis aufugit, meritasque poenas elusit.¹²² Accepta erat haec clades adulto Septembri anni, de quo scribimus, quinquagesimi quinti.

(15) Quo tempore et alter exercitus, qui ex altera ripa ipsisque Austriae, Styriae ac Hungariae finibus movens Segethinis auxilio proficiscebatur, rem quoque sinistre ad Baboczam minori tamen clade damnoque gesserat. In eo exercitu Nicolaus Bolwilerus Alsatius duodecem signa peditum Germanorum ducebat, in provinciis Austriae ulterioris scripta. Thomas quoque Nadastinus, regni palatinus et comes Serenius¹²³ Croata duo

¹¹⁴ CP: Puechaimius

¹¹⁵ CP: Puechaimio

¹¹⁶ CS: tum. CP: tam. Itt ez utóbbi a jó olvasat. Tollhibaként javítottam.

¹¹⁷ CP: *om.* a

¹¹⁸ Rozsnyó (ma: Rožňava, Szlovákia)

¹¹⁹ CP: Slavino

¹²⁰ CS: *post* tormenta *del.* sua.

¹²¹ A bevett latin alak Leutschovia lenne. Lőcse (ma: Levoča, Szlovákia)

¹²² CP: illusit

¹²³ Zrínyi Miklós horvát-szlavón bán.

circiter milia Hungarorum equitum levis armaturae, Otto Henricus Puechaimius¹²⁴ et Ferdinandus Rueberius Austriae reguli trecentos Austriacos iaculatores equites et totidem fere Erasmus a Wyndischgratz Styriensium sub imperio habebant.

Hae copiae adulto Iunio ex finibus, de quibus dictum est, Austriae, Styriae et Hungariae procul a Dravi septentrionali ripa profectae Canisiam, quod est castrum in limite (iis agris, qui a veteri municipio Romano in Vabria istic Sala vocantur, hodie Hungaris, qui ea loca colunt, Salawar et Germanis im Salat), expedita re frumentaria, quam summa diligentia Nadastinus procurabat, Baboczam castrum Bathoriorum superioribus annis a barbaro occupatum ex itinere obsessum ex insperato expugnare adoriuntur eo consilio, ut vel obruendo praesidium imparatum ad deditionem cogerent, vel si non successisset hac via, qui Segethum obsederant, Turcas ab oppugnatione avocarent atque ad sese attraherent, quibus numero militum viribusque paene aequales videbantur.

Id in palustribus situm est castrum, quae Rynnia¹²⁵ flumen¹²⁶ efficit, quod paulo infra Dravo confluit, natura tum magis, quam arte praesidioque¹²⁷ munitum erat, et quia aestivo tempore exsiccatis paludibus accessum admittebat, haud difficili labore expugnari posse credebatur. Itaque locatis castris tormentis primo res agi coepta est explosis in parietes globis. Quibus dum parietes quatefacti hiscerent, in ipso tempore, quo scalis ceterisque instrumentis adiectis nostri illud ad expugnationem vocaverant assultantibus iam per parietes et moenia plerisque equitibus utriusque nationis ceu ad spectaculum in equis tenentibus, Haly Bassa Quinqueecclesiensis, quem dictum est Segethum obsidione cinxisse, relicta obsidione, occultis extentisque itineribus cum omnibus copiis profectus [nostris]¹²⁸ a tergo [316v] imminet¹²⁹ magna trepidatione nostrorum, qui rem inexploratam habebant, summa vero laetitia et alacritate eorum, qui in praesidio Baboczae fuerant, qui de adventu sociorum iam antea edocti ingentibus spiritibus vim omnem [nostrorum]¹³⁰ tolerabant.

In eo conflictu, quo converso agmine opponere se, qui a tergo urgebant, hostibus nostri cogebantur, tardius Hungaris auxilio occurrentibus, quos diximus levis armaturae equites ad summam duo milia exstitisse, pedites, quod haud aequo Marte cum equitibus Turcis pugnam capessunt, in fugam vertuntur, occisis praesertim ducibus Stainoprunio Alsatio marescalco castrorum, et Bolwileri fratre germano et Egenolpho Cellensi homine forti, et qui sub utroque caesare non semel cum laude militaverat ac tum duo signa ducebat, in captivitatem barbaram ex acie abducto.

¹²⁴ Ugyanez a név szerepel Forgáchnál is, de Istvánffy jegyzete szerint valójában Johann Rueberről van szó (FORGÁCH, 1977, 679).

¹²⁵ CP: Rynnia

¹²⁶ Rinya, kisebb folyócska, inkább patak Babócsa közelében.

¹²⁷ CP: praesidioque *in marg.*

¹²⁸ CP: *om. nostris*. CP-ben egyáltalán nem szerepel a *nostris*, de CS-ben is alá van húzva. Elképzelhető hogy az aláhúzás törlési szándékot jelöl, mivel két szóval odébb az *apparet* is alá van húzva és fölé írva található a javítás (*imminet*). Ennek analógiájára innen a *nostris* valószínűleg kihagyandó. A bizonytalanság miatt szögletes zárójelet alkalmaztam.

¹²⁹ CS: *del: apparet, suprascr. imminet*. CP: *imminet sine correctione*

¹³⁰ CP: *om. nostrorum*. CS itt is aláhúzással jelöli, ami talán törlési javaslat.

Tantaque caedes tum a Turcis edita fuerat terga iam et equitibus utriusque nationis dantibus, ut ni virtute trium Austriacorum Puechaimii, quem supra commemoravimus, Rueberi ac Gillii a fuga retracti equites, praecipue Germani iaculatores fuissent, universus proculdubio noster tum trucidatus exercitus fuisset. Tanta alacritate hi conversi a fuga tantilla CCC manus, tantaque felicitate ac industria explosis bombardis Turcarum numerum ingentem XV milium, vimque omnem exceperere atque sustinere, donec structo ordine pedes sensim ante sese incedere coepisset, quem subinde eo die revertentibus a fuga quoque Hungaris ac Styriensibus, continuis pugnis bombardarumque exoneratione claudentes a tergo Czorgam¹³¹ usque, quod castrum duorum millium¹³² spatio abest, deduxere incolumem iis tantum desideratis, qui in primo insultu vel occisi, vel capti fuerant. Ita noster exercitus Austriacorum equitum virtute servatus machinas quoque omnes integras et commeatum Czorgam adduxit. Sunt, qui culpam in Hungaros ac Styrios conferant, quod aciem in primo congressu deseruissent, alii Georgium a Tanhauser reprehendunt in hoc casu, qui cum supplemento equitum a caesare missus negligenter et tarde profectionem instituerit. Eratque constans tum opinio, si maturius suos aliis coniunxisset, utpote validiori robore et castra retineri et Baboczam fortassis expugnari potuisse.

(16) Dum haec ad Baboczam fiunt,¹³³ interea factus certior rex Ferdinandus de reducto atque incolumi exercitu, deque cuiusque virtute singulatim cum inquisivisset, quot laboribus, periculisque perfunctus quisque [317r] foret, comitem Serynium praesertim et Bolvuylerum¹³⁴ peditum legatum, qui eo in conflictu sclopeto pede percussus fuerat, Ottonem Henricum a Puechaym,¹³⁵ item Ruberium et Gilium Austriacos, qui equitatum trecentorum duxerant, ob res praeclare gestas, et quod consensus militaris in hosce, ut primos victoriae autores salutisque custodes inclinaret, liberaliter prosecutus sermone et scripto, ornamentis condignis condecoravit, et ad exitum belli intentus Bohemos et Moravos excire pergit, qui tum forte mille equites iaculatores, quos nigros vocant in Moravia armabant, designato delectus loco ad Strazniczam,¹³⁶ haud procul Austriae Hungariaeque finibus, simul filium Ferdinandum, Austriae archiducem e Praga, ubi regiam is tenet, evocatum huic tantae atque adeo repetitae expeditioni imperatorem designat, quo ex autoritate nimirum animi militum confirmarentur, ac in spem certam victoriae optimus quisque excitaretur. Qui, antequam copias omnes apud Viennam educere in aciem potuit, Turcae Segethum castrum denuo ac eo quidem graviore obsidione cingere pergunt, quo¹³⁷ ceu exploratam se iam victoriam habere confidebant, ostensisque his, de quibus praefati sumus, capitibus occisorum, in levi proelio tanquam spoliis

¹³¹ Csurgó

¹³² CP: miliariorum

¹³³ *Dum haec ad Baboczam*-tól kezdve a szöveg azonos az Oporinusnál, 1557-ben megjelent nyomtatott változattal.

¹³⁴ CP: Bolwilerum

¹³⁵ CP: Puechaim

¹³⁶ Ma: Stražnice, Csehország

¹³⁷ CS: quo. CP. quod

quibusdam atque trophaeis, nunc amice ad deditionem, nunc decussis parietibus, geminatisque oppugnationibus hortabantur. Sed elusit omnes hostis tam atrocis minas praefecti virtus (nec nomen quidem posteros celandum reor, Marcum Croatam vocant),¹³⁸ qui quantumvis fame adfligeretur, penuriaque non solum cibi, sed pulveris quoque tormentarii laboraret, ad extremum nihilo magis tamen languido animo cognita hostis calliditate, quod alii mortales rebus prosperis facere consueverunt, is necessitate adductus ac paene deploratis rebus facere ausus est. Quippe ultro facta eruptione ad dimicandum cum praesidio suo processit. Quod cum saepe et id quidem feliciter tentasset relatis identidem in castrum opimis spoliis ac praeda non contemnenda, ad postremum Halybassam coegit, qui Turcicis copiis praerat et nullam partem nocturni temporis tot mensibus Segethanis concesserat, tot frustra explosis globis, omnibus parietibus castris nequicquam quatefactis, uti diffidens rebus suis, cum prius in omnem partem mente atque animo traheretur, minasque tyranni formidaret, cuius dubio procul¹³⁹ victima foret, si re infecta recederet, proiectisque omnibus rationibus de discessu consilium caperet. Ferunt barbaro insolitam Segethinorum virtutem multisque retro annis non auditam [317v] audaciam lachrymas excussisse, adeo adversus opinionem expectationemque omnem Segethi obsidio potentissimo hosti cesserat. Quod ubi fama explorata ad inclytum regem¹⁴⁰ fuit perlatum, qui consultando cum suis nullam omnino eo bello intermiserat operam, filium (de quo supra diximus) ducem expeditioni designatum ut graviore bello occurreret, antequam novae ex Turcia, Servia, Bosniaque copiae confluerent, maturius ad exercitum cum supplemento mittendum existimavit. Qui sub exitum Augusti mensis adsumpto equite Bohemico Moravicoque, quem diximus in delectu ad Strazniczam mille numerum explevisse, adiunctis etiam tribus signis peditum Austriaci nominis ac novis maioribusque machinis, quas e Praga adduci curaverat, invocato prius publica supplicatione numine divino, quod cum omnibus casibus belli, tum¹⁴¹ praecipue pro nomine et gloria eius pugnantibus adesse semper consueverat, egressus Viennam (quod felix et faustum fuit) ipso solenni Divi Bartolomaei apostoli die,¹⁴² non sine lachrymis multorum, quas partim commiseratione, partim vi laetitiae emiserant, quod tantum viderent principem pro suis laribus saluteque subditorum se devovere, tametsi propter machinas tardiori agmine incedere cogeretur, primo tamen Septembri sine omni maleficio eorum, per quos transibat, comitatum videlicet Soproniensem et Castris ferrei, ad exercitum pervenit. Qui ad Canisiam in finibus Styriae hilaris adventum eius in armis expectabat progressusque obviam instructa acie, more militari, atque exoneratis cum machinis omnibus, tum sclopetis singulorum, publicam eo die laetitiam testabatur. Erant in exercitu archiducis celebres viri quamplures¹⁴³ gloria rerum gestarum, quorum burggravius Misenensis,

¹³⁸ Horváth Márk nevét már korábban is említette, de az eredeti, rövidebb verzióban itt szerepelt először, így a magyarázat még egyszer bekerült a szövegbe.

¹³⁹ CP: proculdubio

¹⁴⁰ B: regem inclytum

¹⁴¹ CP: *post* tum *del.* hoc.

¹⁴² 1556. augusztus 24.

¹⁴³ CP: quamplurimi

dominus a Plavu,¹⁴⁴ qui partem Bohemici equitis ducebat, totius exercitus signifer constitutus fuerat. Carolo Czerotino et Barcovio reliqui equites Bohemici Moravicique¹⁴⁵ parebant. Ceteri, Franciscus comes a Turre, Iulius comes Hardecensis, Erenricus a Kunigsperg, Ioannes a Vueyspriach¹⁴⁶, Carolus Heyden¹⁴⁷ et alii quamplures¹⁴⁸ ex nobilium baronumque ordine consultanti principi operam dabant. Nec defuere, qui propriis sumptibus huic tam honestae necessariaeque expeditioni nomina darent summi nominis viri,¹⁴⁹ qui omnes nullum non periculum cum tanto principe adire, nullumque adeo laborem sumptumque suscipere detrectabant, quo rem Christianam adversus tot [318r] saeculis victorem crudelemque ac communem patriae hostem adsererent. Itaque cum in spem certam erectos princeps singulorum animos videret, ne mora praesentibus noceret, Bolavuilium¹⁵⁰ altero ab adventu suo die cum legione sua et equites Austriae cataphractos cum aliquot alis expeditioris equitatus, ad praecoccupandum munimentum Karothnam¹⁵¹ trium milliariorum spatio separatum a Babocza praemittit. Qui in omnem eventum ac fortunam intenti ingentibus id animis adgressi primo statim insultu expugnant: tantoque ardore saevitum fuit¹⁵² in illos, qui ibi praesidium agitaverant, Turcas Hungarosque (ut multi coniiiciunt DC numero), ut iugulatis omnibus vix duo in captivitatem rapti fuerint. Hic rursus Bolvuilium¹⁵³ egregii facinoris famam consecutus est, cum paene sine sanguine, XX modo desideratis, absque etiam operibus ullis locum natura munitum, praesidioque probe et machinis firmatum momento temporis cepisset. Ferunt a militibus aurum in ventribus Turcarum dissectis tum repertum fuisse, quod illi desperatis rebus, ne Christianis cederet, re subita devoraverant.¹⁵⁴ Ita Karothna a nostris recipitur.

Cuius rei fama perculsa reliqua, quae in Babocza, Sancto Martino, Geresgalio, Calamancia¹⁵⁵ atque Sallia¹⁵⁶ praesidia Turcica excubabant, omnia victa terrore succensis castris ac machinis corruptis effusa fuga abeunt Quinqueecclesias, ubi hostis subsidia ex Hungaria, Servia, Thracia et Bosnia convenire dicebantur. Sequitur tum eadem vestigia fortunae tam laetae, qui Segetho praefectus erat, Marcus ac cum praesidio suo ad

¹⁴⁴ CP: Plavo

¹⁴⁵ CP: *om.* Bohemici Moravicique; *post* parebent *add.* Moravicique parebant

¹⁴⁶ CP: Vueispriach

¹⁴⁷ B: *om.* Carolus Heyden

¹⁴⁸ CP: cumplures

¹⁴⁹ Az 1557-es baseli kiadásban és annak nyomán a későbbi utánnomásokban a *summi nominis viri* után még olvasható volt a következő mellékmondat: *e quorum numero et fratruelis tuus, Hulriche splendidissime, illustris viri ac de domo Austriae bene meriti, domini Antonii Fuggeri filius fuit, quinquaginta equitibus comitatus*. A kihagyás pikantériája, hogy a véglegesnek szánt szövegből így épp annak az Uldarich Fuggernek (illetve unokaöccsének) említését hagyta ki Lazius, akinek az 1557-es kiadást eredetileg dedikálta.

¹⁵⁰ CP: Bolawilerum

¹⁵¹ Korotna (ma: Újvárfalva, Somogy megye)

¹⁵² B: saevitum tum fuit

¹⁵³ CP: Bolwilerus

¹⁵⁴ Ez a rémtörténet elsőként a hadjárat eseményeiről tudósító Wolfgang Schmeltzl német nyelvű históriás énekében bukkan fel. Vö. SCHMELTZL, 1556.

¹⁵⁵ Kálmánca, Somogy megye

¹⁵⁶ Szentmárton, Görösgál, Kálmánca, Selye kisebb végvárak Somogyban Szigetvár körül.

Sanctum Laurentium¹⁵⁷ Salliamque usque ac paene etiam ad ipsa moenia Quinqueecclesiarum excurrit, occupatis, de quibus locuti sumus, munimentis, ingentique praeda abacta ad suos victor revertitur.

Eiusdem expugnationis occasione ingens etiam facinus ausus Adamus Gallus¹⁵⁸ Germanus, qui Iaurinum¹⁵⁹ ad confluentes Arrabonis¹⁶⁰ tuebatur, cum suo praesidio et aliquot alis levioris Hungarici equitatus secus Danubium Strigonium¹⁶¹ usque depopulatis circum agris excursionem fecit. Quod noctis silentio adortus prius inflammavit, quam Turcae somno sepulti id intelligere possent. Quibus in stratis ut plurimum vagabundisque per caecas vias trucidatis opimam praedam triumphans Iaurinum abduxit. Cuius praeterea paulo ante eodem in bello alterum perpulchrum stratagemata non aequae felicitatis habuit successum. Quippe centum rhedis Hungaricis, quas¹⁶² Gotschones¹⁶³ appellant, clam hostibus egressus Iaurinum magnis itineribus Albam Regalem¹⁶⁴ maturaverat. Neque ambigitur, si non ob nundinas frequentior tum in suburbiis populus confluisset,¹⁶⁵ simili Albam audacia¹⁶⁶ occupasset, abductis nihilominus aliquot milibus iumentorum, ut profectionis operae pretium faceret, incolumes suos in praesidium ex via reduxit.¹⁶⁷ [318v] Ita accidit interdum, ut prudenter instituta pleraque nullum tamen exitum consilii consequantur: nempe, quo bellum extrahatur, animos nunc horum, nunc illorum ad virtutem accendente fortuna. Sed redeo, unde digressus sum, ad Karothnae videlicet expugnationem.

Quam ubi ex nunciis Ferdinandus archidux cognovisset, qui castris promotis ex Canisia ad Czorgonem Bolwilerum cum maiore exercitus parte sequebatur, laetus his belli primitiis cum suis de residuis etiam consultando cogitabat. Qui tametsi animos haberent ulterius progredi ac cetera in vicinia, ante paucos annos amissa munimenta Vesprinium, Cuposuywarum scilicet recipere, neque eo tam remisso ac languido animo quisquam esset, qui non graviora etiam perferre vellet, non est tamen visum inconsulto parente inclyto Romanorum rege quicquam facere adversus hostem praecipue dolis omnibus instructissimum, et qui undique ex omnibus paene Pannoniarum Moesiarumque ac Croatiae latibulis excire militem dicebatur, atque instructa iam etiam acie a Quinqueecclesiis Calamanczam usque obviam procedere ausus fuisset, ductis secum ingenti numero moleque machinis. Exploratores insuper quamplures in nostra castra praemisisset, qui LX milibus armatorum exercitum Turcicum constare capti affirmabant. De quibus et postea, cum Christiani fuissent, optimo publico supplicium sumptum fuit.

¹⁵⁷ Szentlőrinc, Somogy megye

¹⁵⁸ Adam Gall győri várkapitány

¹⁵⁹ Győr

¹⁶⁰ Rába folyó

¹⁶¹ Esztergom

¹⁶² B: quos

¹⁶³ Magyar szekereken, azaz kocsin.

¹⁶⁴ Székesfehérvár

¹⁶⁵ CP: *post* confluisset *add.* quin

¹⁶⁶ CP: simili audacia Albam

¹⁶⁷ CP: ex via reduxit *corr.* ex: reduxit ex via

Ne tamen remissius administrare hoc tam pium tamque necessarium bellum archidux videretur, donec a parente certior fieret, Carolum Czerotinum, Bohemorum Moravicornumque equitum cataphractorum ducem cum suis exploratum circum loca vicina praemisit, qui hostis consilia specularetur, ac sicubi technas nectere, ac in armis esse viderentur, et¹⁶⁸ quoniam itinere intenderent, ad se primo quoque tempore referret.

Is pacato agmine ad Segethum usque excurrit, deque necessariis rebus ac principis mente collocutus cum loci praefecto, cum et rem frumentariam intulisset uberem, machinasque plures novas adportasset, paucis in hoc consumptis diebus ad archiducem revertitur. Quo itinere haud procul abfuit, quin in hostium insidias incidisset, et iam sublatis excubiis res in periculo vertebatur, ni ex pristina bellandi consuetudine consideratior dux totam eam noctem equitem in statione tenuisset. Ita sine damno ad archiducem Czerotinus revertitur, qui iam secunda castra, ut diximus, Czorgonem¹⁶⁹ haud procul Babocza praemunierat, in omnem pugnae eventum intentus ceu mox exploratae victoriae finem impositurus, cum litteris a parente certior factus, quid sibi deinceps agendum esset, ne in discrimen exercitum suae fidei commissum [319r] daret, diligenter secum perpendebat frigore brumali primum omnium ex anni tempore incidente, penuria deinde rei frumentariae quotidie magis increbrescente,¹⁷⁰ cum et militum corpora morbis ac laboribus, et ut prius aestu¹⁷¹ immodico, ita nunc gelu insolito confecta,¹⁷² in regione Germanis semper adversissima non satis ad profectionem longiorem idonea viderentur. Turcas denique ad Kalmanzam lentius agere animadverteret, qui non sane magnam ineundi praelii audaciam prae se ferre viderentur, quod apud illos quoque ex superiorum mensium depopulatione annona gravis esse coepisset, et memoria facinorum a nigris equitibus superiori mense editorum, tot insuper amissis eo bello strenuissimis viris (quorum vel Segethinos septem milia occidisse ex transfugis auditum est) animos praeter consuetudinem remitterent.

Itaque satis et ad gloriam sui nominis et regni utilitatem factum arbitratu, si liberato Segetho, propter quod expeditio primum omnium esset suscepta, ac ceteris succensis soloque aequatis munimentis, Babocza, Geresgallio, Sancto Martino, Salliaque, quo patefactum iter Segethinis maneret ad commeatus invehendos, victorem exercitum, antequam iniuria illum coeli magis adfligeret, incolumem reducere statuit, et longe carissimo parenti rationem rerum gestarum reddere, qui apud Viennam cupidissimo animo filium reducem opperiebatur. Ad cuius reditus commoditatem atque securitatem iam antea Dravum amnem ad confluentes Muerae navali ponte iunxerat, per quem traducto exercitu, ut palustria loca secus Mueram evitaret, memor, quod ex secundis rebus milites¹⁷³ sibi licentiam sumere possent immoderatus peccandi in miseros

¹⁶⁸ CP: ac

¹⁶⁹ B: ad Czorgonem

¹⁷⁰ CP: increbescente

¹⁷¹ B: aestu solis

¹⁷² CP: insolito confecta *corr. ex*: confecta insolito

¹⁷³ CS: *post* milites *del.* licentiam. CP: milites licentiam sibi, B: milites licentiam sibi

colonos, bipertito eo incedere voluit. Cuius partem Bolwilerum¹⁷⁴ ac Czerotinum secus Arrabonem flumen in secundae Pannoniae agro, per eius confluentes et Altenburgum¹⁷⁵ ducere praecipit, ad Lytaeae¹⁷⁶ pontes in Austriae Hungariaeque finibus positum oppidum, ubi lustrationis locus et dies dictus fuerat. Ipse cum equitatus altera parte, et praecipue his, qui in comitatu suo fuerant, Hungaris praeterea levis armaturae equitibus e Rakherspurgo¹⁷⁷ Styriae, ubi machinas ad sequentis aestatis belli opportunitatem reliquerat, per fines Styriae, Hungariae, Austriaeque Viennam maturavit, quo sub exitum Octobris incolumis tandem pervenit.

Quanta¹⁷⁸ vero eius principis non solum in laboribus subeundis, periculisque adeundis, lustrando exercitu, castrorum locatione, acieque instruenda et¹⁷⁹ animi vigor, sed et¹⁸⁰ in iustitiae administratione adversus blasphematores [319v] praecipue et raptos severitas, tanta rursus in miseros, afflictos caesosque milites misericordia, indulgentia et providentia paene popularis fuit. Eos, qui in expugnatione Karothnae vulnerati aut tormentis icti fuerunt,¹⁸¹ cum consolatione prius laudibusque liberaliter fuisset prosecutus, medicos proprios atque chirurgos adhibuit, pecuniamque impertivit uberem. Alios in discessu a Czorgone, qui exercitum sequi aequis passibus ob afflictam valetudinem non poterant, ne in itinere perirent aut hostibus colonisque victima fierent, curribus imposuit. Non paucos denique, qui in reditu in morbos incidissent, ut est coelum Hungariae corporibus Germanorum adversissimum, per viam colonis passim commendans, tanquam pater quispiam aut frater liberali etiam viatico prosecutus fuit adeo, ut militari consensu atque etiam incredibili prope adfectu ab omnibus mirifice diligatur, ac praeconiis extollatur passim non dicendis. Cuius vitam principis genere suo dignissimi Deus Optimus Maximus diu incolumem tueatur, ac in annos Nestoreos provehat, faxitque filius Dei Christus, ut quae superiori aestate ob copias perquam exiguas contra tam potentem hostem non potuerunt confici, sub hoc rursus duce totius Germaniae auxilio, ut imposita necessitas valde requirit, accedente fenore¹⁸² consequamur, ut pulso procul a cervicibus Germaniae immani hoc hoste, nominis nostri acerrimo persecutore pacis munia fovere arvaque et lares colere in Dei laudem possimus, Amen. Quod olim Claudianus poeta de Honorio caesare et Stilicone principe, eiusdem provinciae liberatoribus eleganter cecinit:

¹⁷⁴ CP: Bolwilerum

¹⁷⁵ Ma: Mosonmagyaróvár

¹⁷⁶ Lajta folyó

¹⁷⁷ Ma: Radkersburg, Ausztria

¹⁷⁸ Reusner idézett kiadásából a *Quanta verótól* kezdődő rész, vagyis a Tiroli Ferdinándra írt panegyricus hiányzik.

¹⁷⁹ B: *add.* et industria exstitit et

¹⁸⁰ B: sed et: atque

¹⁸¹ CP: fuerant

¹⁸² CP: foenere

*Hinc Poeni¹⁸³ cumulant laudes, quod rura tyranno
Libera possideant: hinc obsidione solutus
Pannonius, potorque Savi, qui clausa tot annis
Oppida laxatis ausus iam pandere portis,
Rursum cote novat nigras rubigine falces,
Exesosque situ cogit splendere ligones:
Agnoscit casas et collibus oscula notis
Figit, et impresso glebis non cedit aratro.
Exsectis, inculca dabant quas saecula, sylvis
Restituit terras et opacum vitibus Istrum
Conserit, et patrium vectigal solvere gaudet,
Immunis qui clade fuit. Te sospite fas est
Vexatum laceri corpus iuvenescere regni.
Sub tot principibus quaecunque amisimus olim,
Tu reddis. Solo poterit Stilicone medente
Crescere Romanum vulnus tectura cicatrix,
Inque suos fines tandem redeunte colono
Illyricis iterum ditabitur aula tributis.¹⁸⁴*

¹⁸³ CS: *post Poeni del. poss.*

¹⁸⁴ Vö. Claudius CLAUDIANUS: *De consulatu Stilichonis*, 202–220.

Rövidítések és irodalomjegyzék

KIADATLAN FORRÁSOK

ÖNB

cod. 7937, 7967, 7688

*

KIADOTT FORRÁSOK

BONGARS

1600

Jacques de BONGARS: *Rerum Hungaricarum Scriptores Varii. Historici, Geographici. Ex veteribus plerique, sed iam fugientibus editionibus reuocati: Quidam nunc primum ed. etc.* (Cura Jac. Bongarsii.) Francofurti, Apud heredes Andreae Wecheli, 1600.

B. SZABÓ–FODOR–
KASZA

2016

Egy elfeledett ostrom emlékezete. Szigetvár 1556. Összeállította: KASZA Péter, bevezető tanulmányok B. SZABÓ János és KASZA Péter, szerk. FODOR Pál, MTA BTK, Budapest, 2016.

FORGÁCH

1977

FORGÁCH Ferenc: *Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és János Zsigmond erdélyi fejedelemsége alatt.* In: *Humanista történetírók.* Szerk. KULCSÁR Péter, Budapest, 1977.

LAZIUS

1546

Wolfgang LAZIUS: *Rerum Viennensium commentarii IV,* Basiliae, ex officina Oporini, 1546.

KULCSÁR

2007

Krónikáink magyarul II. Válogatta és fordította KULCSÁR Péter, Budapest, 2007.

MAYR

1894

Michael MAYR: *Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs: ein Beitrag zur Historiographie des 16. Jahrhunderts. Mit Nachträgen zur Biographie.* Wagner'sche Universitätsbuchhandlung, Innsbruck, 1894.

PÁLFFY

2014

PÁLFFY Géza: *A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei.* Sopron–Budapest, 2014.

- PAPP-VÁRY
2002
PAPP-VÁRY Árpád: *Magyarország története térképeken*.
Kossuth–Cartographia, Budapest, 2002.
- REUSNER
1603
Nicolaus REUSNER: *Rerum memorabilium in Pannonia sub
Turcarum imperatoribus gestarum*. Francofurti, 1603.
- SCHARDIUS
1574
Simon SCHARDIUS: *Historicum opus* Vol. 2, Basiliae, 1574.
- SCHMELTZL
1556
Wolfgang SCHMELTZL: *Der christlich und gewaltig Zug in
das Hungerland*. Wien, 1556.
- SCHRAUF
1904
Res memoria dignae gestae, In: *Acta facultatis medicae uni-
versitatis Vindobonensis*. Bd. III. (1490–1558). Hgg. Karl
SCHRAUF, Wien, 1904.
- SCHWANDTNER
1768
J. G. SCHWANDTNER: *Scriptores rerum Hungaricarum* II.
Vindobonae, 1768.

Guitman Barnabás

Wittenbergi peregrinuslevelek a bártfai városi levéltárból¹

A felső-magyarországi városok, ezen belül Bártfa már a késő középkorban, a reformációt megelőzően is részei voltak egy határokat átszelő olyan hálózatnak, amelyik az anyagi javak mellett a szellemi áramlatokat, a vallási eszméket is közvetítette. Míg a térségben a hitújításig a krakkói egyetem hatása volt a meghatározó – Bártfára is onnan érkezett a jelentős költő, tanár, majd városi tanácsstag, városbíró Valentin Eck² – a század harmincas éveitől a wittenbergi egyetem vált a legfőbb mintává, egyben a külföldi tanulmányok színhelyévé. Wittenbergbe az első magyarországi hallgatók Nikolaus Amsdorf rektorsága alatt, 1522-ben érkeztek: Georg Baumheckel Besztercebányáról és Martinus Cziriaky Lőcséről, majd 1523-ban három erdélyi ifjú.³

Bártfáról az Eck-tanítvány Leonhard Stöckel (1510–1560) járta be elsőként azt az utat, amelynek a későbbiekben több követője is akadt. Stöckel a bártfai, utóbb a kassai városi iskolába járt, majd Boroszlóban, végül pedig a wittenbergi egyetemen folytatta tanulmányait. Miután visszatért szülővárosába, 1539-től, szinte megszakítás nélkül, haláláig vezette és tette nemzetközi jelentőségűvé a bártfai városi iskolát. Az iskola tanulói közül később számosan a wittenbergi egyetemen végezték tanulmányaikat.

Az 1507-ben alapított egyetem a század első felében a legfényesebb időszakát élte. A hitújítást követő évtizedekben a Szász Választófejedelemség regionális jelentőségű oktatási intézményét a két különböző karakterű professzor, Luther és Melanchthon, a korabeli európai egyik vezető egyetemévé reformálta. Megteremtették a wittenbergi *academia* sajátos arculatát, amely a kezdeti vajúdasok után termékeny módon elegyítette magában Luther teológiáját és a Melanchthon által képviselt, az erasmusi elvekre is támaszkodó korszerű humanista műveltségisményt.⁴ Az itt tanuló hallgatók így tanáraiktól nem csupán a hitelvek, a bibliamagyarázat terén szerezhettek magabiztos ismereteket.

¹ A forráskiadás alapjául szolgáló leveleket a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj által támogatott 2011. évi bártfai kutatásaim alatt gyűjtöttem.

² Valentin Eckről (Ecchius, 1494–1556) lásd a *Valentin Eck és Bártfa* című fejezetet az alábbi, megjelenés előtt álló kötetből: GUITMAN, 2017.

³ BARTHOLOMAEIDES, 1817; RÉVÉSZ, 1859; FRAKNÓI, 1873. A felső-magyarországi városokból származó diákok peregrinációjáról a lőcseiekre vonatkozóan egy 1990-ben megjelent forrásgyűjtemény forgatható haszonnal, a kassaiakról pedig újabban Iulia Caproș adott ki angol nyelvű monográfiát (*Students from Košice at Foreign Universities before and during the Reformation Period in Town*). KATONA-LATZKOVITS, 1990; HARASZTI SZABÓ, 2014.

⁴ A wittenbergi egyetem oktatási rendszeréről újabban további irodalommal lásd: ITTZÉS, 2014. Az erasmusi képzési modell hatásáról: BERNHARD, 2015, 151–154.

retek, hanem a klasszikus auktorok munkásságában, és a műveiket taglaló humanista kommentárirodalomban is kellőképpen elmélyülhettek.

Az egyetemen 1546-ban kezdte meg működését a magyar *coetus*, amely 1555-ben nyerte el végső szervezeti formáját, amikor a rektor megerősítette a szabályzatát. Ugyanakkor a más egyetemeken működő diákszervezetekkel ellentétben, amelyek nemzetiségi hovatartozás figyelembevétel nélkül általában az egy adott országból érkező diákokat fogadták be, a wittenbergi magyar *coetus* tagjai szinte kizárólag magyar anyanyelvűek közül kerültek ki. Ezért nem meglepő, hogy az alább említett bártfai származású peregrinuskok nem lettek tagjai ennek a szerveződésnek, ellentétben például a 8. levélben felbukkanó Csabai Mátyással és Mood Györggyel.⁵

A Magyarországról érkező diákok közül kevesen engedhették meg maguknak, hogy saját pénzből tanuljanak, míg sokukat főurak támogatták, addig a szabad királyi városokból érkezők az egyes városi magisztrátusok által folyósított összegekből tudták nagy nehezen fedezni megélhetésük, valamint tanulmányaik költségeit.

Az általam vizsgált évtizedből három ilyen bártfai polgárcsaládból származó diáktól maradtak fenn levelek: Johann Schaidertől (?–1580), Salamon Scherertől (Curaeus), valamint David Stöckeltől (?–1588), mindhárman a bártfai városi tanács támogatásával végezhatték külhoni tanulmányaikat.

Közülük Johann Schaidner iratkozott be legkorábban, 1550. október 13-án a wittenbergi egyetemre.⁶ Előtanulmányairól sejthető, hogy több társához hasonlóan Boroszlóban végezhetett, mivel az egyik misszilisében (7. levél) említi, hogy a sziléziai városban tanító Johann Scholtznak⁷ tartozik, és az adósság törlesztésére Georg Wernher⁸ tett neki ígéretet. Schaidner szépen megfogalmazott misszilisét latin nyelven írta. 1554 telén valamilyen ügy miatt Krakóban járt, innen keltezte január 28-án azt a levelét, amelyben a tanácsot kéri, hogy a város határában lévő kertet, amely családja tulajdonában van, a közút rendezése miatt ne sajátítsák ki (1. levél). Schaidner 1554 augusztusában már Wittenbergből címezte levelét, amelyben háláját fejezte ki a tanácsnak az iránta tanúsított jótéteményeiért. Hálája jeléül Melanchthon művei közül küldött néhány rövidet. Klasszikus műveltségéről tanúskodik, hogy Pindaros *Iszthmoszi ódájának* egy sorát görög nyelven idézi (2. levél).

⁵ SZABÓ, 1941, 132. Újabban a Wittenbergben tanuló magyarországi diákokról lásd: SZABÓ, 2011; SZABÓ, 2017.

⁶ AAV, I, 259.

⁷ A sziléziai Klein-Heinersdorfi születésű idősebb Johann Scholtz (1524–1583) 1545-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre, tanulmányait követően pedig négy évig Bártfán volt lelkész. Melanchthon, akitől a humanista *Praetorius* nevet kapta, ajánlotta a boroszlói városi tanács tag Johann Morenberg (1502–1567) figyelmébe, akinek a meghívására Scholtz, miután 1552 telén Wittenbergben magiszteri fokozatot szerzett, távozott végleges állomáshelyére, a sziléziai Boroszlóba, ahol a Szent Erzsébet templom egyik prédikátora, valamint a templomhoz tartozó iskola rektora lett. Az 1552. július 31-én Boroszlóból írt leveléből kitűnik, hogy még ekkor is elszámolási vitái voltak a bártfai tanáccsal. Johann Scholtz a bártfai tanácsnak, 1552. július 31. ŠAB, missiles, šk. č. 130; BAUCH, 1911, 175.

⁸ Georg Wernher (1490?–1556), királyi tanácsos, sárosi várkapitány, kamarai szakember életéről és munkásságáról lásd: BAUCH, 1894; RENSING, 1933; SZÜCS-VARGA, 1990, 8–11; CSEPREGI, 2013, 166–171.

1554. október 2-án kelt levelének megfogalmazására egy közelebről meg nem nevezett vallási nézeteltérés indította Schaidert. Itt minden bizonnyal a frissen érkezett eperjesi lelkész, Matthias Lauterwald tételei miatt kialakult vitára célzott (3. levél).⁹ Az elbingeni (Rajna-Pfalz) születésű Matthias Lauterwald vitatkozó természetével és sajátos teológiai nézeteivel 1553–1554 folyamán okozott felzúdulást Felső-Magyarország városaiban.

Lauterwald 1540–1549 között Albert porosz herceg pénzén tanult Wittenbergben. Taníttatásának célja az volt, hogy a nem sokkal korábban alapított königsbergi, lutheri szellemiségű egyetemen vele töltsék be a matematikaprofesszori állást. Lauterwald 1549 tavaszán, rövid königsbergi pályafutásának elején rögvest teológiai vitába keveredett a szintén akkortájt a porosz fővárosba érkező Andreas Osianderrel. Melanchthon hiába szeretne volna kibékíteni a feleket, Lauterwaldnak 1550 nyarán el kellett hagynia Königsberget, majd néhány év wittenbergi tartózkodást követően fogadta el az eperjesi lelkészi állást.

Felső-Magyarországra már elkísérte a híre, miszerint civakodó ember. Bártfa vezető egyházi személyiségei 1553. november 14-én üdvözlőlevélben kérték Lauterwaldot az egyetértésre.¹⁰ Aggodalmuk nem volt alaptalan, hamarosan két hitvitára is sor került a bártfai szenior Michael Radaschin és Lauterwald között Bártfán, illetve a városhoz közeli Siba¹¹ nevű faluban. Mivel a megigazulás kérdésében nem tudták egymást meggyőzni, az eperjesiek követet küldtek a vita dokumentációjával Wittenbergbe, hogy az ügyben Melanchthon javaslatát és a wittenbergi professzorok ítéletét kérjék.¹²

A fennmaradt szövegekből kiderül, hogy Lauterwald a megváltást a lutheri ortodoxiától eltérően értelmezte. Szerinte nemcsak a hit, hanem a bűnbánat, az új engedelmesség, valamint a felebaráti szeretettől átitatott tettek egyaránt szükségesek a megigazuláshoz.¹³ Radaschin ellenben Lauterwaldot azzal vádolta, hogy ő mindazokat az Antikrisztus eszközeinek nevezte, akik a *sola fide* tant képviselik, és nem vele értenek egyet.¹⁴

Az 1554 októberében kelt wittenbergi ítélet teljes egészében a bártfaiaknak adott igazat.¹⁵ Arra biztatták az eperjesi tanácsot, hogy amennyiben „sem az ítéletünkre, sem más egyházközségek véleménye hatására sem hajlandó a közmegegyezésre, a szolgálatától mentse őt fel”.¹⁶ Erre azonban nem került sor, mert a nagy vitatkozó Lauterwald hirtelen meghalt.

⁹ A vitáról bővebben: a *Lauterwald Eperjesen* című fejezetet az alábbi kötetből: GUITMAN, 2017.

¹⁰ *Thoraconymi Matthiae epistolae, declamationes et poemata*, OSZK Oct. Lat. 149, 45r–46r; Johannes REZIK, *Gymnasiologia*, é. n., II. Sec. I. Cap. IV. par. OSZK Quart. Lat. 29/2, 167r–168v. CSEPREGI, 2013, 424–425.

¹¹ Szekcsőalja, ma: Šiba, SK

¹² A vita anyaga: CR, VIII, Nr. 5672/A–5673/B.

¹³ Lauterwald válaszai a vitán, Siba, 1554. július 30. CR, VIII, Nr. 5672/B.

¹⁴ Radaschin Melanchthonnak, Bártfa, 1554. augusztus 24. CR, VIII, Nr. 5673/A.

¹⁵ Lipcse, 1554. október 3. CR, VIII, Nr. 5672/D.

¹⁶ *Uo.*

A következő közölt misszilis kilóg a sorból, mivel a wittenbergi egyetem rektora, Sebastian Theodoricus von Windsheim írta a Lauterwald-vita kapcsán a bártfai bírónak, Valentin Hankovskynak. Kiadását mégis helyesnek tartottam, mert tartalmában az előző Schaidler-levélhez kapcsolódik: mindkét levél ugyanazon a napon kelt, minden bizonnyal együtt kézbesítették a címzettnek őket.

Az 5. és a 7. levél szintén Schaidler tolla alól került ki. E két misszilisben további támogatást kért a bártfai városi tanácstól, panaszkodott az öt sújtó adósságok terhe miatt, melyek következtében tanulmányait is meg kellett szakítania. Kétségbeesésében Isten haragjával riogatta az öt elhanyagoló, hálátlannak minősített patrónusait. Az állam számára hasznos tanulmányok támogatásának mellőzése ugyanis Istennel szembeni hálátlanság, amiért komoly büntetésre lehet számítani. Johann Schaidler későbbi életútjáról tudható, hogy egyetemi tanulmányait követően előbb 1564 körül Libetbányán, majd 1567-től haláláig Bártfán látott el lelkeszi szolgálatot. Lelkeszi ordinációjának helye és ideje azonban nem ismert.¹⁷

Schaidlerrel ellentétben a wittenbergi egyetemre 1555 áprilisában beiratkozott Salamon Scherer, aki Emericus Scherer városi tanácstagnak volt a fia, mindhárom innen küldött, ismert levelét németül írta (6., 8., 9. levél).¹⁸ Ezeknek fő témája szintén a rossz anyagi helyzet, a csekély támogatás miatti udvarias, ugyanakkor határozott panasz.

A levéltár megőrzött egy Scherer számára 1555. augusztus 21-én kiállított wittenbergi ajánlólevelet is (10. levél). A dokumentum érdekessége, hogy a kézírás kétségkívül áruklódik a szöveget lejegyző, másoló személyről, aki nem más, mint Scherer diáktársa, Johann Schaidler. Az anyagi támogatásra buzdító ajánlólevelet Salamon kérésére állította ki Christoph von Barby und Mühligen, az 1555 tavaszán választott egyetemi rektor. Kiderül belőle, hogy Scherer Leonhard Stöckelhez hasonlóan wittenbergi tanulmányai előtt Boroszlóban, az Elisabethaneum akadémiai gimnáziumban tanult, Andreas Winckler¹⁹ diákjaként. A rektor megállapítja, hogy Scherer alkalmas tanári állás betöltésére, amire kifejezetten ajánlja is.

Hasonlóan nyilatkozik Schererrel kapcsolatban Melanchthon is egy levelében, amelyet jelenleg a budapesti Evangélikus Országos Levéltárban őriznek. Az 1555. augusztus 20-án kelt levél a bártfai tanács figyelmébe ajánlja Scherert, aki műveltsége és tisztessége révén wittenbergi tanulmányait követően nagy hasznára lehet szülővárosának. Kéri a magisztrátust, hogy küldjenek neki 16 tallért, mert hitelt kellett felvennie. Melanchthon arról is tájékoztatja a bártfaiakat, hogy Scherer a nagyobb eladósodás elkerülése miatt Boroszlóba tért vissza.²⁰ A bártfai ifjú további sorsáról annyi derült ki még a for-

¹⁷ ELEM, I/3, 26.

¹⁸ AAV, I, 302.

¹⁹ A mansfeldi születésű Andreas Winckler (Winkel) Querfurtban kezdte tanulmányait, majd 1514-ben Boroszlóban folytatta. 1517-ben a krakkói egyetemen tanult, azután baccalaureusként 1520-ban Wittenbergbe utazott. 1522-ben foglalta el Boroszlóban első tanári állását. 1526-ban már a Szent Erzsébet iskola vezetőjének jelölték ki, bár a magasabb fokozatot csak 1535-ben szerezte meg. 1538-ban nyomdát létesített kifejezetten oktatási célú könyvek kiadására. BAUCH, 1901, 75–76.

²⁰ 1555. augusztus 20. EOL I. A. 24/4(6); KEVEHÁZI, 2001, 156. A Melanchthon-levél kiadása: *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 3. (1860), 14. sz. 424–425; MBW, VII, Nr. 7557.

rásokból, hogy két év múlva is a sziléziai városban élt, innen címezte rövid levelét szülővárosa tanácsának.²¹ A misszilisben ismét feltűnik Johann Scholtz neve, tőle kért ugyanis kölcsön, hogy a betegségéből kigyógyult rokonát ki tudja segíteni.

David Stöckel Wittenbergből írta 1568 augusztusában kelt hosszú latin levelét.²² A misszilis keltezése első látásra megtévesztő, a levéltár rendezőjét éppúgy, mint engem, tévútra vitt, e figyelmetlenség miatt korábban 1556-ra datáltam a misszilist.²³ Valójában David Stöckel 1567. október 11-én iratkozott be a wittenbergi egyetemre, így ez a levele sem datálható évekkel korábbra.²⁴ Az ifjú Stöckel szövege elején szabadkozik, hogy esetleg terheli a tanácsot hosszú soraival és a már eddig is elküldött számos levelével. Felpanaszolja, hogy már fél éve nem kapott otthonról támogatást, amit rendkívül fájlal, mert szűkös helyzete akadályozza tanulmányai folytatásában. Miután David Stöckel 1569-ben hazatért szülővárosába, a városi önkormányzatban látott el különböző tisztségeket, tanácsstag lett belőle, 1582–1583-ban pedig bíróként állt Bártfa élén.²⁵

Az alábbiakban közzétett levelek a rendkívül gazdag kora újkori misszilis anyagot őrző, számos tekintetben még feltáratlan bártfai városi levéltárban találhatók.²⁶ A több tízezernyi tételből álló misszilis anyagról az 1526-ot követő éveket illetően még nem készült olyan segédlet, mint amilyen például az eperjesi városi levéltár vonatkozó állományát tartalmazza.²⁷ Az 1540-es évek elejéig keltezett levelek kaptak csupán darab szintű azonosítást lehetővé tevő jelzetszámot, az azt követő időszakból a dátum megadása alapján tudják a kutató rendelkezésére bocsátani az egyes tételeket, ezért én is ekképpen fogok rájuk hivatkozni, valamint megadom a levéltári doboz számát is, amelyben az adott misszilis található.

Az eddigi bártfai levéltári feltáró munkám alatt az 1550–1560 közötti, kicsivel több mint egy évtized levélananyagát vizsgáltam át alaposan darab szinten. Jelen összeállítás az ebből az időszakból származó összes, Bártfán található peregrinuslevelet tartalmazza.

²¹ 1557. június 24. ŠAB MMB šk. č. 144.

²² A két ismert David Stöckel közül nem a bártfai iskolarektor Leonhard Stöckelnek, hanem az ő testvérének, Peternek volt a fia az a David, aki eljutott Wittenbergbe. PETROVIČ, 2011, 107.

²³ GUITMAN, 2015, 192.

²⁴ AAV, II, 135.

²⁵ PETROVIČ, 2011, 107–109.

²⁶ A levéltárral kapcsolatban az összes fontos információt tartalmazza az ún. Kosáry-bibliográfia részeként a 2015. év folyamán két kötetben megjelent települési levéltárakkal foglalkozó segédlet. KOSÁRY–KULCSÁR–SZAKÁLY, 2015. 141–153.

²⁷ REPČÁK, é. n.; OLEJÁROVA, 1999.

Források

1.

Johann Schaidler levele a bártsai tanácsnak (Krakkó, 1554. január 28.)

ŠAB MMB šk. č. 135.

Levelének elején a köztársaság kori ókori Róma válsághelyzeteiben bevezetett rendkívüli állapotra (senatus consultum ultimum) utal, amikor a senatus teljhatalmat adott a consuloknak.²⁸ Ez a római szokás szerinte minden jó kormányzat számára megfelelő, amennyiben a vezetők szorgalmukkal és igyekezetükkel a köz és nem az egyes emberek javát keresik. Szerinte a bártsai városi tanács pont így működik, amiért nagy elismerés illeti meg. A levelét azért írta, mert a tanács néhány hónapja kiadott egy, az egész város érdekében álló rendeletet, amely az út mentén fekvő bizonyos kertrészek kisajátításáról szól. Az ő kertjét is érinti a rendelet, ezért kéri a tanácsot, hogy ne vegyék el tőle ezt a kertrészt. A tanács által megbízott vizsgálók is tanúsíthatják, hogy sem az államnak nem lesz kára belőle, és az utat sem akadályozza, ha meghagyják neki. Ha mégis zavarná a közlekedést, gondoskodik róla, hogy az utazóknak ne kelljen panaszkodniuk. Atyai örökségéből ráadásul szinte semmije sincs ezen a kertcskén kívül, ahol komlót termel. A végén bevallja nyíltan, hogy a kert a testvére birtoka lett, és a testvéri kapocs, valamint az istenfélelem is kötelezi, hogy érte úgy, mint saját magáért, közbenjárjon. Végül elnézést kér, hogy sietve írta a levelét.

Salutem et officiorum meorum commendationem.

Ornatissimi prudentissimique senatores, etsi edictum illud Romanum, videant Consules ne quid Respublica detrimenti capiat, tantum fuit speciale et ad Consules eius temporis pertinuit, tamen non incommode potest transferri ad omnes bonos magistratus, ut ii summa diligentia et cura det operam, ut Reipublicae maior Ratio habeatur, quam privatorum civium.

Cum ergo vos omnibus temporibus singulari studio id edictum executi sitis, magisque Rempublicam servare quam commoda privata augere conati sitis, magnam inde laudem estis consecuti. Eiusmodi autem editum est edictum publicum a vobis ante aliquot menses, cuius universae Reipublicae interest, de hortis quibusdam prorsus tollendis, de quibusdam vero tantum parte aliqua in angustius contrahenda. In hoc autem meo itinere incidit mihi mentio etiam mei horti, qui nonnihil versus publicum iter extenditur, ac ideo mihi mandatum erat, ut ea pars tollatur. Sed cum aliquid incommodi ad me reediturum sit, si ea particula sepius demoliretur, magnopere vos oro, ne illam particulam mihi adimatis. Nihil enim detrimenti inde Respublica capiet, eo quod neque pascuis commodus est locus,

²⁸ Vö. SALLUSTIUS, *De coniuratione Catilinae*, 29,3.

neque viae obest, mihi autem aliquantulum utilitatis inde cedit, quia locus lupulo consitus est. Quicquid autem potest concedi sine Reipublicae iactura id fieri debet. Haec particula horti mei potest concedi sine iactura reipublicae.

Ergo vehementer oro, ut mihi eam concedatis, cum praesertim fere nihil aliud habeam ex parte proportionali mei patrimonii. Quod vero nihil detrimenti inde capiat Respublica, testes sunt mihi multi honesti viri, qui fuerunt inspectores. Etsi aliquid viae publicae obesse videtur, ego curabo, ut illa via ita curetur, ne quid vectores conqueri possint. Quanquam autem hortus ille (ut ingenue fatear) non mihi sed fratri cesserit, tamen aequae magna cura eum colere debeo, ac si esset meus. Maxima enim coniunctio est fraterna sicut ipsi nostis, ac propterea pietas me hoc facere iubet. Ego vicissim, si mihi hoc beneficium praestiteritis, gratitudinem meam erga hanc Rempublicam pro mea facultate declarabo.

Nunc precor, ut deus pater Domini nostri Jesu concedat huic vestrae Reipublicae, ut sit hospitium Ecclesiae, ac conservet contra rabiem Turcicam.

Bene et foeliciter valet, ac mihi, quod non satis eleganter et erudite scripsi (ut fit in festinando) ignoscite. Vuiteberga, Deo volente, politius ac ornatius scribam.

Datae Cracoviae 28 Januario. Anno 1554

Vestrae dominationis observantissimus
Joannes Schaidler

Külcím: Ornatissimo prudentissimoque Senatui civitatis Bartphae, Domino et Patrono meo imprimis observandissimo.

2.

Johann Schaidler levele a bártfai tanácsnak (Wittenberg, 1554. augusztus 18.)

ŠAB MMB šk. č. 136.

Néhány napja már küldött egy meglehetősen hosszú és szószátyár hálálkodó levelet a tanácsnak, most egy sürgető ügy ismét írásra készítette. Úgy véli, nem elégséges, miként az egyszerű ember gondolja, egyszer köszönetet mondani, hanem egy teljes életen át illendő a háláról és a szolgálatkészségről tanúságot tenni. Pindaroszt idézve megjegyzi, ha a jótettek emléke homályba vész, az sokakat visszariaszthat a jó cselekedetektől, miként azt Timon²⁹ példája is mutatja. A hála Isten által megszentelt fajtája az igazságosságnak. Azok pedig, akik vétenek ellene, kemény büntetést érdemelnek. A hálátlant már a perzsák is főbenjáró

²⁹ A három lehetséges Timón közül (athéni Timón, phleiuszi Timón, Szent Timón diakónus) nyilvánvalóan Periklész kortársára, a legendás athénire gondolt a levél szerzője, akiről az hírlett, hogy miután csalódott az emberekben, házába zárkózva embergyűlölő remeteként élt haláláig. LENSCHAU, 1937, 1299–1301.

bűnösnek tekintették. Mindezen okok késztetik arra, hogy ismét hálálkodjon. Ezenkívül a tanácsnak mellékelten küldi Melanchthon több rövidebb írását, beszédeit, köztük egy Luther-életrajzot is. Kéri, hogy jó szívvel fogadják ezeket.

Salutem.

Etsi paucos ante dies Viri ornatissimi satis prolixas et verbosas ad excellentiam vestram dedi literas, quibus conatus sum animi mei gratitudinem et propositum meum exprimere, tamen cum haec occasio oblata esset, iterum scribere ad vos officii mei esse duxi. Non enim sufficit (ut vulgus hominum putat) semel gratias egisse, sed per omnem vitam gratitudinem lucere, et certis officiis declarari decet.

Alioqui enim si omnis memoria et recordatio beneficiorum paulatim obscurata extingueretur, iuxta consuetudinem vulgi *παλαιὰ γὰρ εὐδαι χάρις, ἀμνάμονες δὲ βροτοὶ*,³⁰ multi a beneficiendo deterrentur sicut Timonis exemplum ostendit. Deinde si altera pars tantum daret nec quicquam reciperet, altera ad accipiendum dumtaxat comparata esset, illius arcula tandem prorsus exhauriretur, atque ita communicatio et societas diu durare nullo modo posset. Quapropter divinitus haec iustitiae species sancita est, videlicet gratitudo, ut sit mutua et perpetua officiorum communicatio, quasi vinculum. Ideo illi, qui eam violant graviter puniuntur. Igitur et apud persas ingrati capitali supplicio afficiebantur.³¹ His causis adductus sum ut iterum de gratitudine vobis praestanda cogitarem, ac eam reipsa declararem.

Mitto itaque vobis libellum Domini Philippi de iuramentis et coniugio, cuius nuper mentionem feceram, sed tunc propter tabellarii petulantiam hic relictus erat, eique adiunxi vitam Lutheri, libellum de haereticis et orationes quasdam.³²

Ac maiorem in modum a nobis peto, ut hanc qualemcunque voluntatis meae significationem in optimam partem accipiatis. Bene valete.

Datae Witebergae 18 Augusto Anno Domini 1554.

Vestris Humanitatibus Addictissimus
Johannes Schaidler

³⁰ „De bizony a régi | hőstett már szunnyad, elfelejtik a halandók” („παλαιὰ γὰρ | εὐδαι χάρις, ἀμνάμονες δὲ βροτοὶ”), Pindaros, *Izthmoszi óda* (7.16–17.); vö.: AGÓCS, 2007, 41.

³¹ „Megtorlás jár náluk a hálátlanságért is, azért a vétekért, amely miatt az emberek oly nagyon tudják egymást gyűlölni, de a legkevésbé sem torolják meg. Szigorúan megbüntetik tehát azt, akiről kiderül, hogy nem róta le háláját, pedig módjában lett volna. Mert úgy gondolják, hogy a hálátlan ember nem fog törődni az istennel, szüleivel, hazájával és barátaival sem.” XENOPHÓN, 1979, 13.

³² Az alábbi Melanchthon írásokról lehet szó: *De coniugio sacerdotum*, Wittenberg, 1549 = CR, XXXIII, 673–692; *De iuramentis* = CR, XVI, 453–470; *Vita Martini Lutheri*, CR, XX, 429–438 (a számos kiadásban megjelent Luther-életrajz adatai). Az eretnekekről szóló munka talán a francia protestáns teológus, Sébastien Castellion könyve lehet: Sébastien CASTELLION: *De Haereticis, an sint persequendi et omnino quomodo sit cum eis agendum, doctorum virorum tum veterum, tum recentiorum sententiae ...*, Magdeburgi, G. Rausch, 1554.

Külcím: Ornatissimis et amplissimis viris gubernatoribus Reipublicae Bartphanae, Dominis et patronis meis singulari pietate observandis.

3.

Johann Schaidler levele a bártfai tanácsnak (Wittenberg, 1554. október 2.)

ŠAB MMB šk. č. 136.

Az egyházon belül támadt új vita – itt minden bizonynal a Lauterwald-féle vitára utal – miatti fájdalmát szeretné röviden kifejezni. Ámbár fiatal kora miatt bizonyosan nem érti teljesen a vita miatt kibontakozó veszélyt, ami a vallást és a közösséget fenyegeti, és az nem is érinti közvetlenül saját ügyeit, szívből sajnálja, hogy az egyházon belüli egyetértés gonosz módon felkavarodott. Nagy dicséretet érdemel a tanács, hogy ebben a szomorú összezavarodásban az egyház és az igaz hit tisztaságát igyekszik megtartani, ami egyúttal Istentől kapott feladatuk, amiként az a jó kormányzathoz illik, amelyben megvan a helyes cselekvésre való elhatározás képessége. Ugyanakkor hozzáteszi, hogy nincs olyan igaz a földön, aki miközben helyesen cselekszik, olykor-olykor ne vétkezne. Am mivel oly nagy veszélyek fenyegetik az államokat és az egyházat, ezért nagy érdemeket szereznek Istennél azok, akik az egyházra – miként Dávid vagy Nagy Konstantin – gondot fordítanak, miközben az emberekben annyira nincs köszönet, hogy lázongóknak, a világ feláldozóinak nevezik őket. Ezért a tanács megérdemli az elismerést, mivel az igaz hit megőrzéséhez és védelméhez semmilyen fáradságot, veszélyt, költséget nem sajnál. Két evangéliumi idézettel zárja a levelét, amelyben röviden szeretne volna a fájdalmát kifejezni.

Salutem.

Nolo hoc tempore prolixa nimium oratione dolorem meum, ornatissimi viri, quem communem vobiscum iam habeo, propterea, quod ad priores vestras curas per se humanis viribus intolerabiles, ista nova sollicitudo accessit propter exortam novam in religione controversiam, exponere, cum parvam forsitan mihi habituri sitis fidem, vel quod propter aetatem magnitudinem periculi non satis intelligam, vel quia res meae sint extra periculum, etiamsi religio et Reipublicae salus periclitetur. Sed vere et ex animo doleo publicam nostrarum ecclesiarum concordiam, quae hactenus dei beneficio mediocris fuit, nunc maliciose turbari. Sum enim quaecumque membrum vestri corporis. Laborante autem toto corpore necesse est singula quoque eius membra male affecta esse. Vulgus hominum propter imperitiam secure ista mala exulcerati corporis contemnit, in nullo ponens discrimine quidcumque doceatur, si modo corporalibus bonis abundet. Talis est haec corrupta natura hominum, praesertim eorum, qui nulla liberali doctrina sunt instructi. Ergo illi tantum, qui in inquisitione doctrinae versantur, ista pericula moesti considerant, cupientes, si possent sanare, ac laude voluntatem ac

studium illorum, qui non prorsus gubernaculum abiiciunt, sed utcunque nutantes et ruinosas aedes fulciunt et sustinent, ne prorsus corruant, prosequentes.

Cum autem vos quoque in hac tristi perturbatione omnium rerum, tamen Ecclesiam et verae doctrinae puritatem retinere conemini, magnam vos laudem mereri omnes boni iudicant. Nam officium divinitus nobis iniunctum sedulo et vigilanter administratis, sicuti bonos magistratus qui habent proaeresin³³ recte faciendi decet. Etiamsi interdum, ut fit in hac hominum infirmitate, cessant, sicut dicitur. Non est iustus in terra, qui cum recte faciat, non etiam peccet. Sed etiam talium maxima est penuria, ingens autem multitudo est tantum pernicies Rerumpublicarum et Ecclesiarum. Ideo illi pauci, qui diligenter suo muneri, ad quod adhibiti sunt, praesunt, magnam laudem consequuntur apud deum, praecipue vero hi, qui Ecclesiae curam suscipiunt, ut David, Constantinus et alii. Apud homines vero tantum abest, ut aliquam gratiam inean, ut iudicentur seditiosi et catharmata³⁴ mundi.

Ergo et vos magnis encomiis digni estis, quod ad conservationem et defensionem verae doctrinae omnem operam vestram confertis, nec ulla molestias, ulla pericula, ulla expensas subterfugitis. Christus ipse magna pollicetur premia servantibus suum sermonem, cum inquit, si quis diligit me, sermonem meum servabit, et pater meus diliget eum, et veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus.³⁵ Certissimum est autem vos istum habere et diligere hospitem, cum sitis custodes incorruptae doctrinae in fide et bona conscientia. Nam id significat hic sermonem Christi servare. Quare hic hospes omnia necessaria ad huius vitae corporalis sustentationem suppediabit, Reipublicae benedicet et mediocrem tranquillitatem concedet. E contra vero illi graves poenas sibi accersunt, qui non modo non promovent sanam doctrinam, nec iuventutem recte institui curant, sed etiam defendunt impia dogmata et tetra scandala spargunt, de quibus dicit Christus, quod melius esset eos in profundo maris submersos esse.³⁶ Nullum ergo dubium relinquitur quin vos magnis preconiis propter vestrum studium defendendae purae doctrinae ornandi sitis.

Atque ut perpetuam inde gloriam consequamini, solitam vestram diligentiam ac fidem, pristinamque magnanimitatem adversus omnes insultus Diabolorum et aliorum adversariorum magna constantia tueri decet. His paucis, viri ornatissimi, dolorem meum declarare volui, eum non esse simulatum, cum sim membrum vestrae ecclesiae, cui libenter non modo meo moerore, sed etiam aliis officiis, ut matri iam senio confectae inservire cupio. Deinde vestram diligentiam in tuenda vera doctrina celebrare, quod

³³ *Proairesis* (προαίρεσις): Arisztotelész által bevezetett filozófiai fogalom, jelentése: elhatározás, döntés. Vö. ARISZTOTELÉSZ, 1987, 61–63; BENE, 2012, 31–33.

³⁴ *Catharmata*: jelent mindenféle, pogány szertartások során végrehajtott áldozatot, emberáldozatot is, bővebben lásd: HAMBURG, 1919.

³⁵ „Aki szeret engem, az megtartja tanításomat, s Atyám is szeretni fogja. Hozzá megyünk és benne fogunk lakni.” Jn 14,23.

³⁶ „Jobb volna neki, ha malomkövet kötnének a nyakára és a tengerbe vetnék, mint hogy e kicsik közül egyet is megbotránkoztasson.” Lk 17,2.

tamen Ecclesiae in hac eius decrepita senecta fautores et defensores estis, iuxta mandatum Dei. Reges erunt nutritores tui et Reginae nutrices.³⁷

Nec dum tremulas palmas frustra ad potentes tendit,³⁸ vos quoque eam despicitis, sed prostratam et oppressam vere paterno animo amplectimini, pro hoc autem charitatis officio vicissim recipiet vos in aeterna tabernacula. Interea vero ut pacatum ei et tranquillum nidulum in vestra Republica concedat Deus, filium eius, custodem Ecclesiae, suae toto pectore oro. Bene valet.

Datae Vuitebergae, 2. Octobris. Anno Domini 1554.

Humanitatibus Vestris Addictissimus

Johannes Schaidler

Külcím: Prudentia et virtute praestantibus Viris Domino iudici et Senatoribus Reipublicae Bartphensis Patronis ac Dominis suis plurimum colendis.

4.

**Sebastian Theodoricus von Windsheim,³⁹ egyetemi rektor levele
Valentin Hankovsky⁴⁰ bártfai bírónak
(Wittenberg, 1554. október 2.)**

ŠAB MMB šk. č. 137.

A Lauterwald-vita kapcsán kért állásfoglalás ügyében Melanchthon elfoglaltságai miatt kérés a válaszuk. Amikor a bártfai követ megérkezett, Melanchthon éppen házon kívül volt, mivel a választófejedelem megbízásából az alsóbb fokú iskolákat ellenőrizte. Habár a vita kapcsán már döntésre jutottak, mégis egyetértének abban, hogy Melanchthonnal és a teológiai karral való tanácskozás után adjanak választ. Rávétték a követet, hogy várja meg Melanchthon hazatérését, aki azonban visszatérte után is nagyon elfoglalt volt, és emiatt az ügy további késedelmet szenvedett. Kéri, hogy legyenek türelemmel, és a késedelmet ne vétlen követüknek, hanem Melanchthon teendőinek tulajdonítsák.⁴¹

³⁷ „Királyok táplálnak majd, és királynék lesznek a dajkáid” Iz 49,23.

³⁸ A „tremulas palmas” kifejezést Lucretiustól vehette a levélíró. Lucretius: *De Rerum Natura* V. 995–996. Köszönöm Szabó András Péternek, hogy felhívta figyelmemet a szöveghelyre.

³⁹ Sebastian Theodoricus von Windsheim, (Sebastian Theodorich, 1520 k.–1574), matematikus, orvos, a wittenbergi egyetem tanára. *Theodoricus, Sebastianus*. In: *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de>

⁴⁰ Valentin Hankovsky előkelő bártfai polgár, városi tanácsstag volt, aki több alkalommal töltött be bírói tisztséget.

⁴¹ A várt választ végül Melanchthon és az egyetem egyaránt Lipcséből küldte el egy nappal későbbi kelettel, mint a fenti türelmet kérő wittenbergi levél. Vö. *A Wittenbergi egyház és egyetem válasza*, Lipcse, 1554. október 3. (CR, VIII, Nr. 5672/D, MBW, VII, Nr. 7301); *Melanchthon válasza az eperjesi tanácsnak*, Lipcse, 1554. október 3. (CR, VIII, Nr. 5673/C, MBW, VII, Nr. 7300).

Salutem.

Ornatissime Domine iudex et amice carissime, cum hic vester Nuncius controversiam a pastoribus vestris agitatam adferret, Reverendus Dominus praeceptor noster, Philippus Melanchthon peregre aberat, mandato Illustrissimi principis⁴² triviales scholas inspiciens.

Etsi autem de controversia deliberabamus, tamen omnibus placebat Philippi adventum expectare, ut communicato cum ipso consilio, et cum facultate Theologica, vobis responderemus, cumque eius adventum post aliquot dies praestolaremur, iniunximus et Nuncio vestro, ut eum expectaret. Quod quanquam invitum facit, tamen ne sine Philippi literis rediret, morem nobis gessit. Sed cum reverendus noster praeceptor reversus aliis negociis molestaretur,⁴³ et Nuncio vestro ob ea scibere non posset, diutius is detentus est.

Idque vobis significandum duximus ne ipsius culpa hanc moram accidisse existimetis, quae nobis quoque non est adscribenda, sed potius occupationis, quibus innumerabilibus quotidie praeceptor noster gravetur. Rogamus igitur, ut hanc moram boni consulatis, et Nuncium vestrum de ea excusatum habeatis.

Bene valete vestra humanitas et nostram responsionem benigne accipiet.

Datae Vitebergae die II. octobris anno 1554.

Humanitatibus Vestris addictissimus

Magister Sebastianus Theodoricus Winshemius Rector Universitatis

Külcím: Ornatissimo et integerrimo viro Domino Valentino Hangofskj iudici Bardtfeldensi Domino et amico suo unice colendo.

5.

Johann Schaidler levele a bártfai tanácsnak (Wittenberg, 1555. március 9.)

ŠAB MMB šk. č. 138.

Udvariansan, de határozottan sürgeti a bártfai városi tanácsot, hogy vele kapcsolatos szándékukról értesítsék. Biztos benne, hogy rá és kéréseire emlékeznek. Nyugodt lélekkel viseli a tanács hallgatását, mint olyan, akinek kevésbé jó sors adatott, és mások szívélyességétől függ, ezért sokkal türelmesebbnek kell lennie, hacsak nem szeretné a saját szerencsétlenségét növelni. Jól tudja a tanács, hogy tanulásra vágyik a lelke, ugyanakkor, a támogatására küldött költség nem volt elegendő télre, és a tanulmányaihoz szükséges volt könyveket is vásá-

⁴² Ágost szász hercegről (August von Sachsen, 1526–1586) van szó, aki 1553-tól haláláig volt szász választófejedelem.

⁴³ Utána áthúzza: „ut”

rolnia. Sok kára származott belőle, hogy nem értesítik döntésükről. Nem tud így dönteni arról, hogy béreljen-e nyárra szállást, ezenkívül kölcsönt is kellett kérnie. Míg a levelükre vár, gyakran eszébe jut bölcs emberek panaszja, miszerint a tudomány ügye hanyatlásnak indul, amikor a köz oltalmától függ. A történelem tanúsága szerint ugyanis a fejedelmek és városok mindig szűkmarkúbb patrónusok voltak, mint a magánemberek. Márpedig az az állam, amely ezen spórol, híjával lesz a tanult államférfiaknak, és így a vesztébe rohan. Mivel ez Isten iránti hálátlanság, aki, mivel a hálátlanságot nem tűri sohasem büntetlennül, a legédesebb fény helyett szörnyű vakságot és sötétséget küld. Schaidler kevesli azok számát, akik a tudományt az ifjaknak hiven tanítják. Ezen a helyzeten az állam kormányzóinak minden módon javítaniuk kell, ha Isten igéjének tisztaságát meg kívánják őrizni. Kevesli azokat is, akik a kormányrúdnál ülnek és a szent tudományoknak, valamint a filozófia megőrzésének szükségességét látják. Ennek ellenére egyfajta derülátással zárja levelét, a fentiek ellenére Isten valamiképpen egyházát megóvjá, és azt kívánja a levéltíró, hogy ezt tegye Isten hazájával is.

Salutem.

Etsi nondum hactenus Viri ornatissimi a vobis de vestra voluntate certior factus sum, tamen vos adhuc memoriam mei petitionisque cum benevolentia tenere non dubito. Perspectum enim vestrum habeo animum iuvandi doctrinae et literarum studia cupidissimum. Sed in illo maximo quasi concursu occupationum non dari vobis tantum ocii, quo mihi respondere possitis, bene scio. Quamobrem vestrum silentium aequo animo hactenus tuli, sicut eum, qui fortunam minus propiciam habet, et ex aliorum liberalitate pendet multa patienter ferre necesse est, nisi ultro miseras sibi cumulare velit.

Scripseram autem vobis sumptus illos ad integram hyemem non suffecturos propter libros quosdam. quorum in quotidianis studiis magnus est usus emptos, ac rogaveram, ut me de voluntate vestra (cui me, sicut decorum postulabat, penitus adstrinxeram) certiozem ante hyemem faceretis. Cum vero nondum de consilio vestro mihi constet, non parum exrucior. Ac dum vestra me voluntas latet, multa et magna incommoda me obruerunt. De Musaeo conducendo ad futuram aestatem plane nihil statuere potui, praeterea aeris alieni aliquid irrepsit, quod facile cavere potuissem, nisi me consilio vestro stare velle scripsissem.

Praetereo iam alia detrimenta brevitatis causa, ac vobis iterum pro vestro beneficio gratias agens, sicut superioribus literis, ita his quoque affirmo me daturum operam, ne vos beneficii vestri poeniteat, sin minus meis officiis id assequi potuero, at saltem restitutione illius sortis. Saepe autem mihi vulgaris querela virorum sapientum in mentem venit, dum desiderium vestrarum literarum me tenet, quod ad ruinam sit inclinatura res literaria, cum ex publicis praesidiis ei pendendum erit. Quia omnium aetatum historiae testantur Principum et civitatum munificentiam minorem fuisse in hoc genere, quam hominum privatorum. Meritam igitur poenam luunt Respublicae, cum idoneis gubernatoribus in politia et ecclesia destitutae praecipites in exitium ruunt. Sunt enim Deo ingratae, qui ingratitude nunquam impunem esse patitur, sed pro

dulcissima luce horribilem coecitatem et tenebras sequi permittit. Mundus enim magis amat tenebras quam lucem.⁴⁴ Magnasque tenebras hoc quoque tempore pii summo cum dolore prospiciunt. Vident enim paucissimos esse, qui doctrinam iuventuti fideliter tradunt et discentes nequaquam eo ardore studiorum flagrare, qui requiritur, deinde indoctissimos quosque admitti ad ministerium docendi in ecclesia. His malis Reipublicae gubernatores aliqua ratione subvenire deberent, si qua cura conservandae puritatis verbi divini afficerentur. Sed quotusquisque est inter eos, qui sedent ad gubernacula Rerum, qui literarum sacrarum, nedum philosophicarum conservationem necessariam esse ducit?

Verum etiam si omnia praesidia humana desint, tamen Deus aliquas reliquias Ecclesiae conservabit quod ut etiam in nostra patria faciat, toto eum pectore oro.

Bene valete.

Datae Vuitebergae 9 Martii. Anno Domini 1555.

Vestris Humanitatibus observantissimis
Johannes Schaidler

De forma Academiae isti Hungari nos certiores facient.

Külcím: Prudentia et pietate ornatissimis Viris Reipublicae Bartphanae gubernatoribus Dominis et patronis meis observandissimis.

6.

Salomon Scherer levele a bártfai tanácsnak (Wittenberg /?/, 1555. március 26.)

ŠAB MMB šk. č. 138.

Engedelmességet ígér továbbra is a tanácsnak, azt teszi, amit kérnek tőle. Így került Wittenbergbe is. A levéllel egyrészt az a célja, hogy beszámoljon arról, ami vele történt a csaknem egy évvel korábbi távozása óta, ahogy azt az édesapja és a tanács előtt is ígérte. Nem minden alakult a tervek szerint, mivel a kapott pénzzel az utazási költségekkel együtt nem lehetett megélni Wittenbergben. Bár emlékszik az előző évi bíró, Hankovsky szavára, hogy elégedjek meg azzal, amit adnak neki, azonban úgy véli, hogy üres reménnyel nem lehet jóllakni. Másik célja tehát a levéllel, hogy a bártfai tanács további támogatását kérje. Nem akart úgy járni, mint diáktársa, Johannes Schaidler, de neki is hitelezőkhöz kellett fordulnia. Segítségüket kéri ezért. Egyúttal köszöni, hogy nem csak szavakkal, de tettekkel is támogatják a tudományokat, az iskolát, egyházat.

⁴⁴ „A világosság a világba jött, de az emberek jobban szerették a sötétséget, mint a világosságot, mert tetteik gonoszak voltak.” Jn 3.19.

Gottes gnade vnnnd der segenn des heyligenn geystes sey bey vnss allsampt amen.

Erbare, grossgunstige, Ehrsame, wohlweyse hernn, demnach es, eynen yedenn fromenn, trewenn, Christenn menschen, geburet vnnnd gezymet denenn byllichen gehorsam ynn aller demutigkeyt zugeleystenn, so vonn yrenn Oberhern, schutz hernn vnnnd patronis, trewlich ermanet, vnnnd zu aller zucht vnnnd Erbarckeyt gehalten vnd gezogenn werdenn, das man solchenn yren trewenn Radt, vnd Ermanung, nicht tzuwider sey, sondern ynn allenn byllichen, ehrlichenn Christlichenn sachenn, gehorche vnnnd nachfolgung thue.

Dieweyll nu Ewrer Ehrsamem Weisheit fur guth angesehen, vnd mich diese tzeyt vber bedacht, wie ych ferner ynn meynen christlichenn furgenomenen werck, mechte ferharren vnd gefurdert werdenn, des solchs meynn thun, gelangenn vnnnd gereychen möge, durch die hülff, segenn vnd barmhertzigkeyt gottes, zur furderung seyner heyligenn göttlichen worts vnnnd tzum Nutz, fromenn, vnd Erbauung der heyligenn Christlichenn kyrchen, vnd christlichen gemeynn. Wyll ych mich auch, solch ewrem wyllen, Radt, vnd befelh nach, ynn allem gehorsam gegenn Ewer Ehrsame Weisheit gantz treulich vnd gehorsamlich befundenn habenn, vnnnd das yenige, so mir beyde vonn goth, vnnnd Ewrer Ehrsamem Weisheit aufferlegt, meynen tzu sage vnnnd fermugen nach, so viel goth gnade verleyhet, eynn gnugenn thun, vnnnd mich dahyn stellen vnd ferfugenn, da Ewer Ehrsame Weisheit ganz herzlich vnnnd treulich, hyngeradtenn vnnnd befolenn hat. Nemlich genn wytteberg.

Es möcht euch aber, Ersame wolweyse hernn wnnnder nemen, (wie dann auß ewrem schreybenn zum teyll fernomenn). Wie, das es komme, syntemall ych ytze kunfftig auff Ostern eynn yhar kurtz fur meynem abschiedt, for Ewrer Ehrsamem Weisheit gestandenn, vnnnd da Mundtlich zugesagt hab, nebenn meynen gunstigen liebenn herr vater,⁴⁵ dieses radts gesessenen, das ych mich on allenn ferzug, so goth gesundenn ferleyhet, stracks nach wytteberg hienauß machenn wolt, vnnnd doch solches nicht geschenn sey?

Kann ych keyne andere gewissere vrsach nicht an zeygenn, dann ebenn diese, das ich mich mit dem gelde, so dieselbe tzeyt vonn Ewrer Ehrsamem Weisheit empffangenn, (darfur ych mich auch hochlich bedancke) nicht trawtte so eyne weyten, fernem weg, deßgleychenn Eyn yhar tzu wytteberg tzuerhalten, vnd furnemlich darumb, dieweyll ych keyne fertröstunge mehr hatte, das mir was, auff gewisse tzeyt, von Ewrer Ehrsamem Weisheit widerumb folgenn mecht. Dann ych crynnere mich nach wohl, der wort, so ych vonn dem Ehrsamem, wohlweysenn hernn Valtenn Hankoffsky, des fergangenenn yharen Richter, ynn gegenwertigkeyt, der Erbaren wohlweysenn hern, hernn Walentiny Ecky, herr george Bynder⁴⁶ etc. fernomenn hab, wie das es so, vonn eynem Erbarenn wohlweysenn radt beschlossen wehre, das mir dißmall, nicht mehr folgenn kunde, sondern, solt so Content seyenn, vnnnd fur guth nemen.

Da ich aber nu ferner anhilt, vnnnd erkundigte, ob mir sonst hilffe kunde geschen, myttler zeyt, das ych mich drauff wuste zafortröstenn. Ware die antwort zum andernn

⁴⁵ Emericus Scherer városi tanácstag volt Salamon Scherer édesapja.

⁴⁶ Georg Binder, bártfai városi tanácstag volt.

mahl, wie formals. Wnnd hernach, keine tzeyt, keine Radt, keine Tadt. Aber Erbare, grossgunstige Ersame weyse hernn, es ist böse inani spe lactari. Wenn eyner eyner sach gewiß ist, so weyß er sich darnach tzurichtenn vnn tzuhalten. Der ferbrente furcht gemeynlich des fewres, Ich beforte mich, das mirs nicht so gehenn möchte, wie dem Johannj Scheyder,⁴⁷ meynen liebenn Comilitoni, das ich nicht ynn schultt gerette (wie dann Ewrer Ehrsamem Weisheit dieselbe tzeyt angezeygt) vnd meynenn liebenn, fromenn, trewenn Eltern, darnach wol groher hare machtte.

Aber was nu geschen ist, das sey geschehen. Ich wyll mich nach Ewrer Ehrsamem Weisheit radt, wyllenn vnnd befehl, nach allen gebur ferhalten, vnnd mich yhm Namen gottes, dahyn ferfugenn dartzu mir dann vonn Ewrer Ehrsamem Weisheit hülf vnnd forstreckung gegebenn wirt, vnnd so dieselbenn vnkostenn anlegenn, das ychs beyde gegenn goth, vnnd gegenn Ewer Ehrsame Weisheit tzuforantwortenn weyß.

Bedancke mich derhalbenn gantz freuntlichen vnnd höchlichenn gegenn Ewer Ehrsame Weisheit, solches ewers guttenn, geneygtenn wyllens, gemuts, vnd hertzens, welcher yhr nicht alleynn mit wortenn, sondernn auch mit der tadt selbst an tag gebt, gutte ehrliche kunst zufurdern, schulenn vnnd kyrchenn tzuhalten. Wnnd erbitte Euch widerumb, gantz freuntlichen vnd demutiglichen, meynenn geringenn trewenn dienst. Mittler tzeyt So viel der Allmechtige guttige goth gnade ferleyhenn wirdt, Ewrer Ehrsamem Weisheit vnd eyner gantzenn Chrystlichenn gemeynn, wo man meynn bedarff furderlich, vnnd dienstlich tzu seynn. Vnnd bitte darneben gantz freuntlich, wollet mich Ewer Ehrsame Weisheit befolenn seynn lassenn, vnnd wo mittler tzeyt, mir hullffe gebreche, yhr mich auch nicht lassen wollet, der ych mich denn auch gewißlich zu Ewrer Ehrsamem Weisheit fersche. Itzt nicht mehr, sondern wyll euch hiermit allsamt sampt ewrem Christlichen regiment, vnnd der gantzenn christlichen gemeyn, ynn dem Schutz vnnd schyrm gottes des allmechtigen befolenn habenn, der Euch behutte vnnd beware, fur vnfridt, krieg, tewrer zeyt, blutfergissenn, vnnd fur allem vngluck leybs vnd der selen. Welcher euch auch bey der Erkantenn warheit, seynes heyligen göttlichen worts erhalten wolle, ynn eynem festenn starcken glauben, byss ans Ende. Amen.

Gegeben denn Dynstag nach Letare ym 1555 yhar

Salomon Scherer
filius domini Emerici
vester in omnibus

Külcím: Dieser brieff komme tzuhandenn Eywer Erbarenn, Ersamenn, wohlweyssen, Radt der Königlichen Stadt Bartpfelt.

Más kézzel: Bartpha
Salomons Scherer

⁴⁷ Johann Schaidler, lásd az 1., 2., 3., 5., 7. számú leveleket.

7.

**Johann Schaidler levele a bártfai tanácsnak
(Wittenberg, 1555. április 19.)**

ŠAB MMB šk. č. 138.

A levél elején köszönetet mond a tanács eddigi támogatásáért. Meg van róla győződve, hogy a Szentlélek sugalmazására segítik őt végső szükségében. Jelen állapotában ezeket a nagy jótéteményeket nem tudja viszonzni. Igyekszik rövidebben írni, mivel tart tőle, hogy ha a jó cselekedeteikért hosszabban hálálkodna, akkor a hízélgés bűnébe esne. Már tavaly szeptemberben jelezte nekik, hogy a tőlük kapott összeg nem lesz elég télre, ezért most adósságtól szorongatva várja válaszukat. Kénytelen megfontolni, hogy eltávozzon, mivel a jövőre vonatkozóan eddig nem írtak még neki semmi biztatót.

Tájékoztatja egyúttal a tanácsot, hogy a közeli lipcsei vásárba készül, egyrészt, hogy a tanács által küldött pénz nagy részéből a hitelezőknek törlesszen, másrészt, mivel nem tudja a tanács szándékát, harmadrészt – és ezt írja a legnyomósabb indoknak – mert őt Johannes Scholtz, noha nem nyíltan, de a hitelének a kifizetésére figyelmeztette. Scholtz számtalan levelében kérte erősen, hogy Schaidler Georg Wernhert emlékeztesse az ígéreteire, amelyek szerint törleszti a bártfai diák hitelét. Nem tudja másként törleszteni adósságát, csak úgy, hogy valamilyen állást vállal. A nehézségek ellenére vágyik rá, hogy az egyetemen tanulhasson, ahol napról-napra gyarapszik a tudása. Ígéri továbbá, hogy a jövőben Bártfa szolgálatába áll. Hangsúlyozza, hogy a teológia tudománya nem egy hónap vagy egy év alatt tanulható meg, hanem jó pár év kell hozzá. Viszont ehhez szükséges a város további támogatása, mert 25 tallér semmiképpen sem elegendő egy évre, különösen, ha könyvet is kell venni.

Salutem.

Verissimum est, viri ornatissimi, illud ductum, Deum esse adiutorem in opportunitate.⁴⁸ Id enim testatur tota series historiae universae Ecclesiae inde usque ab initio et singulorum piorum Experientia.

Quare et mihi Deus in extrema necessitate opportune subvenit per vestrum liberalitatem, quam instinctu et motu Spiritus sancti accensam esse non dubito. Quare primum Deo aeterno patri Domini nostri Jesu Christi, qui consilia et mentes vestras ita rexit, deinde vobis ingentes pro vestro tanto et tam immenso beneficio gratias ago. Referre enim hoc tempore nequeo.

Ac si vestram beneficentiam longiore oratione (quae tamen nequaquam beneficio par futura esset) celebrare vellem, vereor, ne assentationis crimen incurram. Itaque de industria sum brevior. Scripseram praeterito anno in septembri ad vos, eos sumptus, qui mihi a vobis suppeditati erant, non fore sufficientes ad totam hyemem, atque hoc ita evenit. Cito enim propter causas a me vobis indicatas defecerunt, postea aes alienum

⁴⁸ „Az elnyomottnak az Úr lesz menedéke, a szükség napjaiban egyetlen mentsége.” Zsolt 9.10.

contraxi vestrum responsum expectando. Ideo ad illud exolvendum maximam partem proximae missae pecuniae dare coactus sum creditoribus. Nunc igitur consilium de discessu capiendum mihi fuit, cum vestram in vestris litteris de futuro tempore voluntatem non expresse aperueritis, quo consilio antea et nunc a vobis id factum sit, non video. Nolo itaque vos celare me propter certas causas ad proximum mercatum Lypsensem discessurum hinc esse, quarum prima est, quod maximam partem pecuniae creditoribus dedi, secunda, quod animus vester me latet, tertia et gravissima, quod Johannes Scholtz me, quamvis non aperte, de suo credito persolvendo admonet. Toties enim iam scripsit ad me, ut Dominum Vernerum suae promissionis commonefaciam, ut satis inde colligere possim, eum magnopere desiderare solutionem. Nulla autem alia ratione pecuniam, qua ipsi satisfaciendum est, corradere possim, nisi suscepta functione aliqua.

Quamobrem, viri ornatissimi, hunc meum discessum in optimam partem accipiatis, oro, ac polliceor vobis simul sicut antea, me ubicunque futurus sum patriae vocationem praelaturum, si modo mea opera, quod certe est exigua, ei opus fuerit. Ex animo quidem cuperem Diutius hic in Academia agere, in qua in Doctrina coelesti et aliis artibus in dies proficere possem, sicut infans in utero materno sua incrementa capit. Non enim studium Theologiae, ut multi somniant, unius mensis aut anni tantum laborem et sumptus requirit, sed aliquot annorum. Sed id non est mearum facultatum, nec vestri aerarii, quantum ex vestris litteris intelligo. Est autem impossibile hic sine sumptibus vivere, sicut vos ipsi existimare potestis, ubi tanta est multitudo, necesse est magnam esse omnium rerum penuriam et caritatem. Quamobrem 25 talleri nequaquam sufficiunt ad annum, si praesertim libri emendi sunt, qui certe magno constant, id quod ex illis, qui istac iter faciunt, intelligere potestis.

Ideo consultissimum esse iudicavi, ut me quamprimum alio conferam, quod tamen vobis significandum esse duxi. Bene valete.

Datae Vuitebergae 19. Aprilis Anno Domini 1555.

Vestris Humanitatibus deditissimus
Johannes Schaidler

Külcím: Ornatissimis Viris pietate et prudentia praestantibus, Gubernatoribus Reipublicae Bartphanae, Dominis et patronis meis imprimis observandissimis.

Más kézzel: 55 Johannes Schaidler

8.

Salomon Scherer levele a bártfai tanácsnak (Wittenberg, 1555. április 20.)

ŠAB MMB šk. č. 138.

Biztosítja a tanácsot, hogy szeretne szülőföldje hasznára válni, viszont nagy szükségben van. Megkapta ugyan és hálásan köszöni a Csabai Mátyás és Mood György révén küldött pénzt, ám bizonytalan, hogy a csekély összeg meddig lesz elegendő. Félő, hogy úgy fog járni, mint Johannes Schaider, aki két héttel ezelőtt arra kényszerült, hogy kilépjen az egyetemről. A pénz ugyanis, amit Scherer révén küldtek Schaidernek, fél évig sem volt elegendő. Most mondhatná a tanács, hogyha Csabain keresztül küldtünk volna még pénzt, tudott volna segíteni magán, és ez igazán jó hír lehetett volna számára. Nagy szenvedést okoznak vele, hogy válasza sem méltatják Schaider kérését. Határozott, egyértelmű választ vár a tanácstól támogatása ügyében legkésőbb szeptember 14-ig, mert a szüleit nem szeretné idő előtt sírba vinni, továbbá pedig az adósságot úgy akarja kerülni, mint a kígyó mérgeét. Sürgető szavaiért elnézést kér.

Gottes Gnadt, vnnd der segenn des heyligenn geysts sey bey vnß allsampt amen

Erbare, grossgünstige, Ersame wohlweyse hernn, demnach ych mich, nach Ewrer Ehrsamem Weisheit wyllenn vnd befehl gehalten, vnnd an diesenn orth, da Ewer Ehrsame Weisheit hyngeredtenn vnnd ych lengst nach gewynscht vnnd begert, mich ferfugt vnnd gestellet hab, gutte ehrliche kunst, sonderlich aber, die, so tzu gottes lob, ehr vnnd preys, vnnd zu furderung vnnd Erbauung der heyligenn christlichenn kirchen gelangten, tzu fassen vnnd tzu lernen.

Auff das wo mittler tzeyt meynn begert ich auch der trew vnnd wolthat, so vonn meynen liebenn vaterlandt auff mich gewaget, eyngedenck muge seynn, vnnd mich gebrauchenn lassenn, dartzu mir goth seyne gnade gebenn, vnnd ych beruffenn werdt. Syntemall aber Erbare grossgünstige, Ehrsame weyse hernn, viel drauff geht, wie all die yenigenn bekennenn vnnd sagenn mussenn, so heraussen gewesenn vnnd one nachdruck nichts oder gar wenig mag aussgericht werdenn. Kan, vnnd wyll ych auch nicht Ewrer Ehrsamem Weisheit bergenn vnnd ferhaltenn, denn Mangell, so mir ynn kurtzenn erfolgen vnnd entstehen wirt, das es schwerlich so hienauß gehen wirdt, wie dann Ewer Ehrsame Weisheit fermeynet. Ich hab vonn Ewrer Ehrsamem Weisheit durch denn Mathiam Chabay⁴⁹ vnd Georgium Mood⁵⁰ das gelt empfangen, so mir tzur furderung

⁴⁹ Csabai Mátyás (?–1562), a Zemplén megyei Laskon (ma: Laškovce, SK) született. 1550-től Leonhard Stöckel diákja volt Bártfán. 1555 áprilisában iratkozott be a wittenbergi egyetemre, 1556-ban szeniora lett a magyar bursának. Később 1561-ig volt iskolarektor Kassán, Torna (Turnianske Podhradie, SK) váránál halt meg. AAV, 302; SZINNYEI, II, 44; RMSZ, 153.

⁵⁰ Mood György, kolozsvári, András nevű öccsével, valamint Csabaival és Schererrel együtt 1555 áprilisában iratkozott be a wittenbergi egyetemre. AAV, 302.

meynes studirens gesandt, (darfur ych mich dann, hochlich bedancke) aber wie lang ich mich darmit werde erhaltenn mugenn, das weyß alleyn der liebe goth.

Ich besorge aber, wirdt nicht vonn Ewrer Ehrsamem Weisheit was mehr tzugeschickt werdenn, so werdt ych yhm, ebenn so thun mussenn, wie der Erbar frome gesell, Johannes Scheyder,⁵¹ der auch wyttemberg ynn kurtzen, ynnwenig 14 tagen, mit der ferschenn ansehen muß vnnd außtretten. Was vrsach sey, kan Ewer Ehrsame Weisheit selbst ermessen vnd abnemen, das es vnmuglich sey, so mit geringen gelt, eyn ganzes yhar sich erhaltenn, vnnd sich mit all dem yenigenn ferschenn, so tzum studiren vnnd leybes Notturfft Nothwendig, hat er sich, mit dem geltt, so fur eynem yhar durch mich gesandt, nicht kunnenn eyn halbes yhar erhaltenn, der sich doch die tzeyt vber, wohl eyngericht hat. Ey viel weniger werdt ychs Endenn kunnenn, das ganze yhar durch, der ich frembdt vnnd new komen bynn.

Ja, möcht yhr sagenn, habenn wir yhm doch mehr tzugeschickt, durch denn Mathiam Chabay etc, er kann sich warlich wohl darmit behelffen. Das yst yhm warlich Ersame weyse hernn, eynn angenehme botschafft, vnd wylkommenes seliges Newes wol ey gewesen, ynn seyner durfftigkeyt, Noth vnnd krankheit, welchenn wir fundenn habenn liegenn, als eynenn armen Elendenn menschenn, aller hulff beraubet, der wider holler nach pffennig ynn hendenn gehabt, vnnd sich mit was het tzuerquicken gehabt, dartzu mit schult beladenn, das er ynn die Eynvndtzwanzig florin guttenn leyten, fur das yhre, fur kost etc tzu thun war. Wo her soll ers nemen vnnd denn leyten eyngangenn thun, dieweyll er so mit aller Miserien vmbegebenn wahr?

Welcher harm vnnd bekummernuß, yhn auch one tzweyffell, ynn solche seyne krankheit geworffen hat, dartzu ihm dan auch wedlich Ewrer Ehrsamem Weisheit Procrastination geholffen hat, das ihr yhm, nicht mit eynem wortleyenn auff seyenn ersuchen antwort geben habt, das er sich darnach hett wissen zurechtenn vnnd zuhaltenn, ob yhm was mehr, vonn Ewrer Ehrsamem Weisheit auff gewisse tzeyt mecht tzugeschickt werdenn, oder nicht.

Welches Ewrer Ehrsamem Weisheit schreybenn auch sonderlich, an mich gethan, one tzweyffell (welchs goth wende) mich auch ferverrsachenn wirdt, gleycherweyse zu thun. Syntemall ych nichts ferner, nicht mit eynem wortleyenn nach punckleyenn, mich drauß zu fertrostenn hab Eweres wyllens, was yhr ferner wyllens sey, mit mir zu thun vnd anzugehenn, oder wie lang, diese ferlegung wehren soll. Bith der halbenn Ewer Ehrsame Weisheit als meyne lieben Moecenates vnnd patronos, vmb schriftliche antwort, das ych mich darnach weiß zurichtenn vnd zuhaltenn, so mir was mehr vonn Ewrer Ehrsamem Weisheit stewart erfolgenn mocht. Ja, oder Neynn,⁵² was Ewer Ehrsame Weisheit wyllen sey, auff das ych dergleychen schadenn, sampt meynenn lieben fromenn Eltern, mecht vberhabenn seyenn, schultt meyden, vnnd nicht viel groher har machen, vnnd sie ehe der tzeyt vnder die Erdenn bringenn. Dann schult wolt ich so gerne meydenn, als denn gifft der schlangenn.

⁵¹ Johann Schaidler, lásd az 1., 2., 3., 5., 7. számú leveleket.

⁵² Utána áthúzva: „grundlich vnnd ru.... h.....“

Wnnd bitte ferner, wolt auch mit ewrer antwort nicht lang ferzihenn vnnd auffhaltenn auff das nicht auß bösen was ergers entstehe, sondern auffs ehest vnnd beste, als yhr yemandenn bekompt, ewrer Ehrsamem Weisheit meynung entbitten, vnd an tag geben, krieg ych aber nicht antwort, vmb bartolomei,⁵³ oder Krucis,⁵⁴ so goth gesundenn ferleyhet, so yst nichts gewissers ferhandenn, das ych mich der selbe tzeyt mit meynenn armen leuten mit grossem vnwyllen werdt dar vonn machen müssen, vnnd Michelis⁵⁵ nicht erharrenn.

Bith derhalbenn Erbare großgunstige Ersame weyse hernn, wolt solch meynn vntzeylig schreybenn thun bestenn wendenn vnnd kerenn, vnnd nicht ferargern, das ych so frue an Ewer Ehrsame Weisheit schreybe. Es ist besser, ych sage vnd entdecke euch meynem Mangell vnnd meynung ynn tzeytenn, denn hernach mit ewrem vnwyllenn.

Nu itzt nicht mehr, sondernn ych wyll hie mit Ewer Ehrsame Weisheit sampt Ewrem christlichen regiment, vnd gantzenn gemeynn yn denn schutz vnd schyrm gottes des Allmechtigenn befolenn habenn, der euch allsampt behutte vnnd beware fur allen vngluck leybs vnd der seele, welcher euch auch erhalte, sampt ewrer Christlichenn Kyrchen vnnd schulen bey der Erkantniss seyenes heyligenn gottlichenn worts, vnnd bey dem rechten brauch der heyligen Sacrament an welchen all vnser heyll vnd seelenn seligkeyt gelegenn ist. Amen

Gegeben auß wyttemberg denn 20 Aprilis ym 1555. Jhar

Salomon Scherer

filius domini Emerici vestri [!] deditissimus

Külcím: Dem Ersamen Namhafften wohlweysenn hernn Richter, vnnd radt der königlichenn stadt Bartpha seyenn gunstigenn liebenn hernn vnnd patronen tzuhandenn. Bartffeltt

Más kézzel: 55. S. Emrichs von

9.

Salomon Scherer levele a bártfai tanácsnak (Wittenberg, 1555. június 14.)

ŠAB MMB šk. č. 138.

A magisztrátus kötelessége éppúgy támogatni az iskolát és egyházat, miként azt egy lelkiismeretes gazda vagy kertész teszi az ültetvényével. A kertész a még jó termő fák mellé palántákat is ültet, hogyha majd az öreg fa kimerül, a fiataltól jusson gyümölcsbőz. A palántát

⁵³ Szent Bertalan ünnepe: augusztus 24.

⁵⁴ Szentkereszt fölmagasztalása: szeptember 14.

⁵⁵ Szent Mihály ünnepe: szeptember 29.

gondoznia is kell a kertésznek: körülárkolnia, metszenie, öntöznie. Ehhez hasonlóan szükséges, hogy az állam vezetői gondoskodjanak az ifjacról, mivel egyetlen öreg sem élhet örökké. A levélíró ugyan csupán Isten méltatlan eszköze, ám Istentől kapta feladatul, hogy tanuljon, viszont pénz nélkül semmit sem tehet, ezért elvárja, hogy a tanács támogassa, mivel Isten számára nincs kedvesebb, mint az egyház és az iskola fenntartása. Megismétli múltkori levelének kérését, írásos választ vár, amely lehetőleg szeptember 29. előtt érkezzen meg, mert nem tud tovább várni. Némi aprópénzt is kér a válaszlevéllel együtt. Ha nem kap segítséget, kénytelenségből féláron kell majd eladnia holmijait, hogy pénzhez jusson. Tájékoztatja továbbá a tanácsot, hogy a lőcsei követ, aki a bártfaiak levelét vitte, a lipcsei Hieronymus Preussernek⁵⁶ adja át a választ, aki most Lőcsén van, és remélhetőleg augusztus 24-én visszatér Wittenbergbe és megígérte neki, hogy a bártfaiak levelére meghozza a választ.

Gnad vnnd friede vonn goth dem vater, durch Christum Jhesum vnsernn eynigenn heylandt vnnd seligmacher amen.

Erbare, weyse, fursichtige, gunstige liebe hernn vnnd patronen, demnach der ewige guttige goth der vater ym ynn diesem menschlichen geschlecht cynn ewige kirche wyll gesamlet habenn, die ihm recht erkonne anruffe, ehre, lobe vnnd dancke, welche auch mit ihm vnnd seynem liebenn sonn, vnserm heylandt Jhesu Christo, vnnd goth dem heyligenn geist, ynn Ewigkeyt, ym Ewigck lebenn der ewigenn seligkeyt genissenn vnnd teylhafftig werdenn soll.

Wnnd solchs auff keyne Andere weyß nach Mittell, denn durch die Myndtliche predige seynes heyligenn gottlichen worts, welches ynn der gemeyne gottes schallen, vnnd offentlich fur yedermeniglich soll geleret vnnd geprediget werdenn, geschenn mag, wyll gezymen vnnd geburen, das auch die yenigenn, durch welche goth seynn reych, wyll gefurdert habenn, auch das yhre darbey thun vnnd schulenn vnnd kyrchenn, yhnen, ynn yre sorge befoleonn seynn lassen, daß sie der selbenn veter vnnd Ernerer seynn, das yst yhnenn wohl furstehenn. Auff das die zunemung gottes reychs, nicht gehyndert, sondernn gefurdert werde. Wnnd gleycher weyse thun, wie eyynn fromer, trewer, fleyssiger haußwirt vnnd görtner, der eynenn feynenn schönen lustbarn garten hat mit schönen erwachsenenn beumen gezyret, das er auch nebenn den selbenn erwachsenen beumen auch junge pffropffe vnnd zeuge die Myttler tzeyt, wo die Altenn yrer frucht beraubet, vnnd abgehawenn werden, so der Jungenn frucht auch genissen mugenn. Dieweyll aber solchs nicht gnug ist, das man sie pffropffe vnnd pflantze, sondern auch ferner, des gartners fursichtigkeyt vnnd fleyß gefoddert wirt, das er sie beschneytle vnnd vnder hacke. Ja nicht alleynn vnderhacke, sondernn auch wohl muste das sie fechtigkeyt vnnd safft kriegenn, da an meystenn an gelegenn ist, sonst ysts auß etc.

⁵⁶ Hieronymus Preusser tagja volt egy előkelő lipcsei családnak, kapcsolatban álltak Lőcsével, hiteleztek a felső-magyarországi városokból érkező wittenbergi diákoknak. Vö. KATONA-LATZKOVITS, 1990, 21.; 31.; 32.; 34.; 37.; 38.; 39.; 40.; 41.; 43. számú levelek.

Also wyll auch allenn fromenn trewenn hernn vnnd Regentenn, deren furnemeste sorge vnnd fleyse, schulenn vnd kirchen zuerhalten seyn sol, getzymen vnnd geburen, das sie ihnn auch wohl furstehen vnnd hulffen vnnd radten, mit radt vnd tadt, auff das Mittlertzeyt auch leut gefunden werdenn (dann die altenn nicht Ewiglich leben kunnen) die widerumb eynem christlichen Regiment, vnd gemeynn kunnenn dienstlich vnnd furderlich seyn (denn auß denn schulenn muss man sie nemen, sonst nirgent her). Dieweyll ych nu als eynn vnwardiges gliedt vnnd werckzeug, meynes lieben heylandes vnnd seligmachers Jhesu Christi tzu diesem meynen ampt, tzum studirenn beruffenn bynn worden, vonn goth. Vnd yhr auch, als frome, trewe, fursteher vnnd patronen, mir zu solchem meynen beruffenenn ampt furderlich vnnd dinstlich gewesenn, auff das ich zu weyterer ferstandtnuß vnd tzunemung ynn heyliger, reynenn christlichen lere komenn muge, auff dass darnach myttler tzeyt, wo meynn Nothwendig, eyner chrislichenn gemeynn widervmb muge gedienet werdenn. Kann ich drauß anders nichts erlesenn nach schlissen, dann das dieser ewrer furgenommener fleiß vnnd sorge, kyrchen vnnd schulen zuerhaltenn, goth dem allmechtigen, die angemeste vnnd wohlgefelligste dinst, werck vnnd lieblichste geruch ist, den yhr yhm ann besten thun kyndt.

Welchenn er auch, nicht alleyn hie ynn diesem lebenn, sondern auch ynn ynem lebenn, ynn Ewigkeyt, mit der Ewigenn seligkeyt reychlich wyll fergeltenn vnnd belonenn. Aber dieweyll es nicht gnug ist, eynn guth werck anfangenn, ober eyn Junges beymlen zupffropffen, sondern auch, ynn der Nachfolge, ym vnderhacken vnnd mystenn nicht seumig zu seyn. (Auff das es nicht ferderbe), vonn dem görtner gefoddert wirt. Also auch Erbare, weyse, gunstige liebe hernn, wyll euch hinfurder auch geburenn. Dieweyll yhr mich her aussen ferschenn habt, das ich hie was lernen sollt, dinstbarlichs vnnd Nutzliches zur erbawung vnd erhaltung Christlicher gemeynn (wie dann angefangenn), das ihr auch mit dem mysten, das ist mit ewrer befurderung, ewer furzureychenn, mehr seumig seyt, syntemall hie one geltt nichts kan angefangenn nach ferbracht werdenn. Wo der liebe heller wendet, da wendenn all ding. Wie dann die zum teyll wohl darvonn wyssenn, so hieraussenn gewesenn, vnnd yre kynder ferlegt habenn. Auff das ych ynn meynem furgenomenenn werck, auch muge fort furen vnd nachdruck thun, vnd also meyne tzeyt anlegenn. Auff das Mitler zeyt, ych solchs, (wo goth gesunden ferleyhet) gegen euch, gegen eyner Christlicher gemeyn, vnnd vnnd gegenn goth meynem hymlichenn vater tzuferantwortenn weyß.

Im fall aber, wo es Ewrer Ehrsamem Weisheit ferfiele, vnnd eynn beschwer dran habet, mich lenger hieraussenn zuferhaltenn, syntemall es zuviel gelts frist, vnnd ych auch ewres wyllens vngewiß bynn, was ych vonn euch hinfurder zugewartenn. Vnnd wie lang ymich ferlegenn wolt, Ist meyne freuntliche, demutlich bit an euch, wolt euch solches eweres wyllens durch brieffes zeuger schrifflich ferstendigenn, vnnd grundlich antzeygenn, das ych mich darnach weyst zurichten vnnd zuhaltenn. (wo dann auch ynn meynen forigenn schreybenn gebotenn) dann ich doch Michelis⁵⁷ nicht erstreckenn

⁵⁷ Szent Mihály ünnepe: szeptember 29.

kan, syntemall⁵⁸ mir das geltt auß denn handenn gangenn, vnnd auff das gewendet, so zum studiren, vnnd erhaltung des leybs nothwendig, vnnd wo yhr yedes wyllens seyt. (deß ych noch doch nicht forsehe) das ych abzihenn muß, bith ych freuntlich, wollet nebenn ewrem schreybenn, mit brieffes zeuger, cyn taler zehen mit her ausser schicken, auff das ych, was ych guttenn teylenn fur das yro zuthun schuldig, eyngnugenn that, vnnd auch zerung tzuruck habe, vnnd auch sehe, wo ich bleybe. Deß ych mich dann gantzlich zu Ewrer Ehrsamem Weisheit forsehe, das ihr mich nicht lassen werdt, geschieht aber solches, vnnd ych nichts kriege, so muß ych doch mit meynem grossenn schadenn, all das yenige, vmb halb geltt ferkauffenn, so ych bisher gezeugt hab, das ych dann Niemandts dann Ewrer Ehrsamem Weisheit werdt zudanckenn habenn. Aber der liebe goth, der ferhutte vnd vndernehe solchs das es nicht gescheh. Was ych nu formals gebetenn hab, das bith ich auch noch, wolt mich grundtlich ewres wyllens ferstendigen, vnnd mich meyner bith gewehren. Es steht vmb Ewer Ehrsame Weisheit vnnd vmb eyynn gantze gemeyn widervmb zuferschuldenn, dann es doch one gelt nichts wirt außgericht.

Der botte, so vonn der Leuschtz, wirt solch ewer schreybenn an mich, dem hieronymo preyser vonn Leyptzig, vberantwortenn, der yezunde ynn der Leuschtz ist, der ob goth wyll, widrumb hie tzu wyttembergk vmb Bartolomei⁵⁹ seynn wyl, der mir solch ewer schreybenn getreulich zuberantwortenn zugesagt hat. Dem yrs auch kunlith fertrawenn kunnet. Nu hiermit wyll ych Ewer Ehrsame Weisheit sampt Ewer chrystlichem gemeynn dem liebenn goth, ynn seynem schutz vnnd schyrm befolenn haben, der Euch allsampt behutte vnd bewart fur allem vngluck leybs vnd der seelen, vnnd auch erhalt bey der Erkantenn warheit byß ans Ende Amen.

Gegebenn auß wyttemberg denn 14. Junny ym 1555 yhar

Salamon Scherer

Ewrer Ehrsamem Weisheit vnterteniger allzayt.

Külcim: Dem Erborn wohlweysenn hernn Richter vnnd Radt der koniglichen Stadt Bartffa, seynnenn gunstigen liebenn hernn, furderer vnnd patronen tzuhanden.

⁵⁸ Utána áthúzva: „ich“

⁵⁹ Szent Bertalan ünnepe: augusztus 24.

10.

Salomon Scherer támogatását javasoló ajánlólevél, amelyet a wittenbergi rektor állított ki (Wittenberg, 1555. augusztus 21., egykorú másolat)

ŠAB MMB šk. č. 139.

A rektor Salomon Scherer kérésére állította ki az ajánlólevelet. A diák eddigi wittenbergi egyetemi tanulmányai alatt erkölcsében, tanulmányaiban egyaránt kifogástalan volt. Ezt megelőzően Boroszlóban Andreas Wincklernél tanult retorikát. Wittenbergben leginkább az egyházi tudományok tanulásában mélyült el, mivel ennek az oktatásával szeretné a későbbiekben Krisztus egyházát szolgálni. Felismerte ugyanis a Nagy Szent Vazulnál és Nazianzi Szent Gergelynél olvasható panasz igazságát, hogy nagy széthúzás keletkezhet az egyházon belül, ha nem gondoskodnak a megfelelő oktatói utánpótlásról.⁶⁰ Különösen ajánlja szülővárosa tanácsa figyelmébe, hogy bármi módon segítse az arra érdemes ifjút. Döntsenek arról, hogy a tanulmányai folytatásában támogatják, szánják magukat el arra, hogy úgy szerezhetnek a legdicsőbbben érdemeket az egyházban, ha patronálják azokat a szegény diákokat, akiknek a kegyessége és a szorgalma a tiszta tudomány jövőbeni megmaradásának a záloga.

Rector Academiae Witebergensis generosus ac nobilis Dominus, Dominus Christophorus Comes ac Dominus in Barby de Mylingo⁶¹ etc. omnibus lecturis has literas. Salutem Dicit.

Nihil virtute amabilius est, nihil ad conciliandas quorumcunque hominum voluntates efficacius. Quare sua quaque virtus praecipue commendat. Sed tamen et praeceptorum testimonio scholasticis opus est apud eos praesertim quibus ignoti sunt, ne existimentur esse ignavi erronei. Cum igitur honestus hic iuuenis Salomon Curaeus Bartphensis testimonium de suis studiis et moribus a nobis peteret, non passi sumus in re honesta et merita nostrum hoc qualecunque offitium ipsi deesse.

Comperimus enim eum hoc tempore, quo in Academia nostra vixit et mores honeste rexisse de in studiis diligentiam et assiduitatem scholastico dignam adhibuisse. Nam cum iam ante Wratislaviae in schola optime constituta apud virum doctissimum Magistrum Andream Wincklerum, cuius est in Docendo eximia fides industria et foelicitas, eas artes quae dicendi rationem tradunt, percepisset, postea in nostra Academia in iisdem studiis diligenter se exercuit, hisque simul doctrinam ecclesiae adiunxit. In qua discenda, ideo plus studii posuit, quod cogitat eiusdem doctrinae propagationem Ecclesiae Christi aliquando servire. Hinc enim studiorum suorum

⁶⁰ Nagy Szent Vazul (Baszileosz, 329/330–379) és Nazianzi Szent Gergely (329/330–389/390) egyházatyák írásai nagy megbecsülésnek örvendtek a wittenbergi egyetemen. Melancthon gyakran hivatkozik rájuk műveiben, ugyanakkor a jelzett panasz forrását nem találtam meg. Vö. TOEPFER, 2007, 260–269.

⁶¹ Christoph von Barby und Mühligen (1537–1576) a wittenbergi egyetem rektora volt az 1555. év nyári félévében. AAV, 303.

scopum sibi propositum habet, ad hanc unam metam cursum suum praecipue dirigit, et quidem iam Catechesin ac praecipua capita doctrinae christianae, quae constat in hac schola dextre et fideliter explicari, studiosè et recte didicit, nihilque magis cuperet, quam sese in eo studii genere certius confirmare, si modo per fortunam hic commorari diutius et consuetudine ac voce doctorum, quos scit dei beneficio in hac schola non Tyrones, sed longo iam usu confirmatos, perfrui posset.

Agnoscit enim nimis veram esse veterem illam querelam, qua apud Basylium et Nazianzenum extat, hac ex re magna dissidia in ecclesia oriri, quando ad eam docendam Theologi subito nati, et qui alios doctores et senes non audiverunt, evehuntur, cum igitur sine aliorum auxilio coeptum studiorum cursum urgere nequeat, sedulo eum bonis omnibus et doctrinae amantibus commendamus et rogamus, ut huius Salomonis pium conatum, quibuscunque officiis poterunt, adiuvent. Inprimis vero commendamus eum amplissimo senatui Bartphensi reverenter orantes, ut qua liberalitate hactenus erga hunc Salomonem usi sunt, deinceps quoque eundem complectantur eiusque studia propter nostrum hoc de ipso iudicium iuvare et ad ulteriora provehere pergant et statuunt se de Ecclesia Dei praeclarius mereri non posse, quam si miseros scholasticos quorum pietate et industria spes sit puriorem Doctrinam ad posteritatem transmitti et propagari posse, liberalitate sua foveant. Haec pietas Deo grata est, isque sine dubio illis, quorum in hoc beneficentiae genere voluntas pia et officiosa est, vicissim benefaciet.

Bene vale pie lector. Witeberga XXI° Augusti Anno 1555.

Testimonium Salomonis Curaei Bartphani a Rectore Witebergensis
MDLV

11.

David Stöckel levele a bártfai tanácsnak (Wittenberg, 1568. augusztus 2.)

ŠAB MMB šk. č. 142.

Mindenekelőtt elnézést kér a tanácstól, hogy sokszor, ahányszor csak lehetséges, leveleivel fűrasztja őket. Bizonyára az elfoglaltságuk akadályozza a magisztrátust, hogy mind ez idáig válasz nélkül hagyták, pedig előző leveleiből is nyilván megérthették, hogy számít rájuk. Elismeri, hogy szőgyentelenül sokat panaszkodik, de égető szüksége kényszeríti, hogy újra és újra hozzájuk forduljon, akiktől már eddig is sok jótéteményt kapott, és akikre nagy tisztelettel tekint. Együttérzésüket úgy kívánja felkelteni, hogy emlékezteti a tanácsot, hogy a szenátorok közül számosan végeztek egykor, egy boldogabb korban egyetemi tanulmányokat. Szőlei csekély vagyonuk miatt csak kis mértékben tudják támogatni. Nagyon nehéz körőlmények között él, ám az adósságtól mindenképpen szeretne megmenekedni, ami olyan, mint a dőgvész, mint a diákok pestise. Mivel a teljes hat hónapra nem kapott sem-

mit, ezért kölcsönre kényszerült, ami tanulmányait komolyan akadályozza. Teljesen reményvesztetten emlékezteti a tanácsot az isteni rendelésre, hogy a közösség világi vezetői a helyes nevelésről, oktatásról gondoskodjanak. Híres férfiak példájának követését javasolja, akiknek azáltal lett fénylő a hírneve, hogy támogatták az egyházat, akadémiát, iskolát alapítottak. Közülük név szerint egyedül az alamizsnás Tiberius császárt említi.⁶² Patrónusainak sem lenne nehéz így tenni, és ezzel a városnak is komolyan használnának, hiszen a támogatottak kizárólag annak szoktak szolgálatot teljesíteni, akiktől a jótéteményeket kapták. Továbbá, miként a katonának is jár a zsold, úgy ő is megérdemli a fizetséget. Ezért kéri a tanácsot, hogy még egy szemeszternyi időre küldjenek neki pénzt, vagy ha ez soknak tűnik, legalább váltsák ki szorult helyzetéből. Döntésükről írásbeli válaszukat várja.

Salutem Dicit.

Adeo crebris onero Paternitates Vestras literis, ut metuam. ne vobis taedium eas legendi afferam. Quam quidem opinionem meam valde auget vestra in rescribendo tarditas.

Toties enim vos compello, quotiescunque per tabellarios licet, nec tamen aliquid me proficere video, quod tamen tabellionum culpa fieri credo, qui vel literas non reddunt vel intempestive tradunt, aut certe vestra ardua negocia, quae hoc ipso tempore sunt frequentissima, impediunt, quo meis literis legendis vel ad eas respondendis, minus temporis vobis sit reliquum.

Petitionem meam de patrocínio vestro erga me continuando, ex proximis meis literis haud dubie satis intellexistis, nec existimo a Vobis eandem omnino neglectum iri. Et quamvis non ignorem me impudenter facere, quod non erubescam vestras aures iisdem semper obtundere querelis et tam crebris sollicitare vos, a quibus tam multa iam accepi beneficia precibus audeam, tamen mei etiam iudico esse officii, ut meam aperiám egestatem vobis, qui soli mederi ei potestis et soli promisistis. Ingenii mei verecundiam nosse vos non dubito, sed quorsum non impellit necessitas telum durissimum?

Quo quidem ego in tantum sum vulneratus, ut ingenuitatis esse duxerim, precibus indefessis vos assidue fatigare, donec subveniatis. Versata est olim maxima vestrum pars in iisdem castris, in quibus ego nunc milito. (Sed quid prisca tempora vere aurea cum his miserrimis confero?) unde melius poteritis pro vestra Prudentia singula intelligere, quod ego scribendo possim adumbrare. Novistis etiam tenuitatem facultatum parentum⁶³ meorum, qui in hac temporum difficultate paucissimis me iuvare rebus

⁶² Tiberius császár (Kr. e. 42–Kr. u. 37) megítéléséről a történeti hagyományt leginkább Tacitusnak és Suetoniusnak az írásai határozták meg, akik rendkívül negatívan értékelik Augustus utódának uralkodását. Az ismert ókori szerzők közül egyedül Velleius Paterculus az, aki az előbbiekkal ellentétben dicshimnusz zeng Tiberius kormányzásáról. Bár a levél szerzője ismerhette Paterculus munkáját, hiszen azt Beatus Rhenanus 1520-ban Baselban kiadta, valamint létezett egy ókeresztény (Orosius, Tertullianus) eredetű, erősen krisztianizált Tiberius-hagyomány is, viszont ez sem tartalmazza az alamizsnálkodó császár motívumát. Borzsák István hivatkozik Melanchthon történeti munkájára, akinél viszont szerepel a jótékonykodó császár képe, csakhogy ő Flavius Tiberius Constantinusról, azaz II. Tiberiosz (c. 535–582) bizánci császárról írja mindezeket, nyilvánvaló tehát, hogy a levélben olvasható pozitív császárkép rá vonatkozik. BORZÁK, 1960, 496–501; *Chronicon Carionis*. In: CR, XII, 1066–1067; DIHLE, 1955.

⁶³ David Stöckel családjáról lásd: PETROVIĆ, 2011.

possunt, et hinc facillime poteritis colligere, quantis in miseriis vixerim hactenus, quarum tamen omnium libenter obliviscerem, si modo hic in posterum aes alienum effugere possim, a quo tanquam peste, sicut et revera pestis est studiorum, abhorreo. Nunc igitur, quia totis 6 mensibus nihil accepi sumptuum, aes alienum contraxi, quod mihi maxima est causa tristitiae et ingens studiorum meorum impedimentum.

Restat igitur solum hoc, ut postremum apud vos quaeram refugium imitando nautas, qui desperatis omnibus rebus ad anchoram unicum praesidium suum in rebus adversis profugiunt. Memineritis obsecro, praecepti divini, qui mandat gubernatoribus omnibus christiani nominis, ut curent homines de Deo recte erudiri et prospiciant subditis de doctoribus fidelibus, quos etiam mandat ali, quia Sanctus Spiritus eos per os Prophetarum nominat Nutritores Ecclesiae. Hoc dulcissimum nomen ut vos quoque, qui etiam in fastigio rerum in patria nostra estis collocati, quibusque communis salutis cura est demandata, qui estis ornati sapientia, instructi consilio, et armati autoritate, retineatis, adminicula praebete ad conservandam Ecclesiam et propagandam ad posteros puram et incorruptam de Deo doctrinam.

Aspicite omnia clarorum virorum exempla, quorum nomen nulla alia re citius inclaruit, quam liberalitate in ordinem Scholasticum. Omnes pii et religiosi principes sicut et Magistratus in civitatibus plurimis, aluerunt suis sumptibus Ecclesias, instaurarunt Academias, fundarunt Scholas, etc., existimantes se nullum Deo gratiorem cultum praestare posse, quam omnem conatum eo dirigere, ut Ecclesiae nihil desit, ut omittam longiorem enumerationem, recitabo unum exemplum, Tiberius Caesar vir vere pius, in quo fuerunt omnia ornamenta, quae in optimo principe desiderantur mirum in modum delectatus est beneficentia in pauperes et ob id etiam largissimis a Deo opibus est donatus. Is enim aliquando ab uxore morosiore et tenaciore reprehenderetur, quod exhauriret aerarium publicum sua liberalitate in pauperes, pulcherrima hac sententia respondit. Nunquam defuturam fisco pecuniam, quamdiu pauperes ex eo alerentur.

Non igitur et vobis Patronis meis erit difficile hoc factu, cum omnino nihil utilitati publicae decedat, imo potius multum accedat. Cogitate, quanto plus emolumenti afferant docti viri rebus publicis, quam immensa saepe pecuniae vis, cum haec facile recuperari possit, illi interim sint fere irrecuperabiles. Recolligite etiam apud vosmet ipsos amplissimam illam benedictionem rei familiaris, quam Deus mentiri nesciens, ornare volens beneficentiam, iuramento confirmare non detrectat, cum inquit, Amen Amen dico vobis, non perdet mercedem suam, quicumque vel potum frigidae aquae dederit uni ex minimis meis.⁶⁴ Nec vero tantum iam enumeratas utilitates affert beneficentia, sed et alias multo plures et fere infinitas, iuvat amorem patriae in multis, ut illi soli inservire constituent, cum ab ea sola beneficia acceperint. Auget multorum industriam in discendo, praesertim in iis, qui sunt tenuiorum facultatem et sperant se etiam promotos iri. Inde cives boni multiplicantur, inde Ecclesia Dei augetur, inde

⁶⁴ „És aki inni ad akár csak egy pohár friss vizet is egynek e legkisebbek közül, mert a tanítványom, bizony, mondom nektek: nem veszíti el jutalmát” Mt 10,42.

respublica peritos gubernatores sumit, inde gloria Dei augetur et patriae nomen celebre redditur.

Et quid non praeterea? Agite igitur, praebete vos hilares in largiendo, cum tanta possitis vestra liberalitate affere patriae commoda, ne negligite vestra egentes ope, sed certissimum date illis apud refugium, qui diligenti cura studiis liberalibus incumbunt. Sicut enim milites, quicumque vel pro ipsius patriae salute dimicare debent, non serviunt sine certis stipendiis, nec se nullo praemio allecti periculis frustra obiiciunt, ita certe omnino aequum est docentes et discentes, sicut duces et milites e publico alere, praesertim eos, qui ingenue suam promittunt operam se non fore immemores beneficiorum acceptorum, sed sedulam navaturos operam, ut maximae possint esse laudi suae patriae. Inter quos cum et ego me non immerito numerare possim, mei quoque memores sitis et mea studia strenue [!] adiuuate. Si ulterius non placet, oro, ut adhuc semestrem me hic alatis, si id quoque multum videtur, oro ut tantum me hoc ex loco exolvatis, quod me exorare sinetis procul dubio. Quid enim agendum mihi esset si hac mea spe frustrarer, quia ne pedem quidem auferre hinc possem. Si id feceritis vestrae quoque voluntati ego, ubicunque mihi licuerit, libentissime satisfaciam. His saltem meis precibus aliquid tribuite, tunc vestra omnia rata apud me erunt tergiversabor nunquam. Postremum oro, ut per literas quamprimum vestram mihi significetis voluntatem, ne diutius distractus animo et totus dubius ac suspensus hic vivam, sed certam metam praefinitam habeam, intra quam ea, quae ad studia mea continuanda pertinent, componere mihi liceat.

Hisc commendo Paternitates Vestras in protectionem altissimi, qui vestra omnia regat et gubernet, ut vobis et toti Reipublicae salutaria cogitetis et agatis. Valetе feliciter et me votorum meorum compotem reddite.

Datae Wittebergae 4 Nonas Augusti, qui dies clarus redditus est praeliis infelicissimis duobus Romani Imperii. Semel enim fusi sunt ad Cannas ubi innumeri fere occiderunt ex Romanis militibus.⁶⁵ Et iterum in Germania inter Visurgim et Rhenum paludes totus Romanus exercitus et omnia eius auxilia ad internecionem usque caesa sunt, ante annos 1556.⁶⁶

David Stöckelius

Paternitatum Vestrarum observantissimus cliens.

Külcím: Prudentissimis et Circumspectis Viris N. N. iudici et iuratis civibus civitatis Bartphensis, Dominis ac Patronis suis summa semper obseruantia colendissimis

⁶⁵ A cannaei csatát a második pun háború idején vívták Kr. e. 216. augusztus 2-án.

⁶⁶ Kétségtelenül a teutoburgi csatára gondolt, amely Kr. u. 9-ben, ősszel zajlott le. Az Eber-féle *Calendarium Historicum*ban – amely ha nem is közvetlen forrása volt a levélírónak, de jelzi, hogy a korszakban mely időpontokra datáltak különböző történelmi eseményeket – viszont a római legiók nevezetes veresége pont augusztus második napjánál szerepel Kr. u. 12-re datálva, így ha hozzáadjuk a tizenkettőt az 1556-hoz, megkapjuk David Stöckel misszilisének helyes keltezési évét, azaz 1568-at. EBER, 1559, 275. A dátum megfejtésében köszönöm Szabó András Péter segítségét.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ŠAB MMB Štátny archív v Prešove, pracovisko Archív Bardejov, Magistrát mesta Bardejov, Missiles. (Eperjesi Állami Levéltár bártfai részlege, Bártfai városi tanács, Misszilisek)
- *
- AAV Carolus Eduardus FÖRSTEMANN: *Album academiae Vitebergensis. Ab a. Ch. MDII usque ad a. MDLX.* Lipsiae, Tauchnitz, 1841.
- AGÓCS
2007 AGÓCS Péter: *Felejtés és emlékezés Pindarosz 7. Iszthmoszi ódájában.* In: *Aranykor – Árkádia. Jelentés és irodalmi hagyományozódás* Szerk. KROÓ Katalin–FERENCZI Attila, Budapest, L'Harmattan, 2007, 29–62.
- ARISZTOTELÉSZ
1987 ARISZTOTELÉSZ: *Nikomakhoszi etika.* Budapest, Európa, 1987.
- BARTHOLOMAEIDES
1817 Joannis Ladislaus BARTHOLOMAEIDES: *Memoriae Ungarorum qui in alma condam universitate Vitebergensi a tribus proxime concludendis seculis studia in ludis patriis coepta confirmarunt.* Pesthini, Trattner, 1817.
- BAUCH
1901 Gustav BAUCH: *Deutsche Scholaren in Krakau in der Zeit der Renaissance. 1460 bis 1520.* In: *Jahresbericht der schlesischen Gesellschaft für vaterländische Kultur, III. Abtheilung. Geschichte*, 79. (1901), 1. sz., 1–80.
- BAUCH
1911 Gustav BAUCH: *Geschichte des Breslauer Schulwesens in der Zeit der Reformation.* Breslau, Josef Max & Comp., 1911. (Codex Diplomaticus Silesiae 25.)
- BAUCH
1894 Gustav BAUCH: *Valentin Eck und Georg Werner. Zwei Lebensbilder aus der Zeit der Besitzgreifung Ungars durch die Habsburger.* In: *Ungarische Revue*, 14. (1894), 1. sz., 40–57.
- BENE
2012 BENE László: *Porphyrios az autonómiáról.* In: *Ókor*, 11. (2012), 4. sz., 28–37.

- BERNHARD
2015
Jan-Andrea BERNHARD: *Konsolidierung des reformierten Bekenntnisses im Reich der Stephanskronen. Ein Beitrag zur Kommunikationsgeschichte zwischen Ungarn und der Schweiz in der frühen Neuzeit (1500–1700)*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015.
- BORZSÁK
1960
BORZSÁK István: *Az antikvitás XVI. századi képe: Borne-misza-tanulmányok*. Budapest, Akadémiai, 1960.
- CR
Philipp MELANCHTHON: *Opera quae supersunt omnia*, In: *Corpus Reformatorum*. I–XXVIII. Hg. Carolus Gottlieb BRETSCHNEIDER, Hallis Saxonum, Schwetschke et Filius, 1834–1860.
- CSEPREGI
2013
CSEPREGI Zoltán: *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján* Budapest, Balassi, 2013.
- DIHLE
1955
Albrecht DIHLE: *C. Velleius Paterculus*. In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. VIII. A,1, Stuttgart, Alfred Druckenmüller, 1955, 637–659.
- EBER
1559
Paul EBER: *Calendarium Historicum conscriptum a Paulo Ebero*. Wittebergae, Rhau, 1559.
- ELEM
CSEPREGI Zoltán: *Evangelikus lelkészek Magyarországon. Prosopográfiai rész. A reformáció kezdetétől a zsolnai zsinatig (1610) I/1–3*. Budapest, MEDiT, 2014–2016. URL: <http://medk.lutheran.hu/>
- FRAKNÓI
1873
FRAKNÓI Vilmos: *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*. Budapest, Eggenberger, 1873.
- GUITMAN
2017
GUITMAN Barnabás: *Hit, hatalom, humanizmus. Bártfa reformációja és művelődése Leonhard Stöckel korában*. Budapest, Szent István Társulat, 2017.
- GUITMAN
2015
GUITMAN Barnabás: *Über einige Briefe von geistlichen Intellektuellen aus den Bartfelder Archiven aus der Mitte des 16 Jh*, In: *Od reformácie po založení cirkvi*. Zost. Peter

KÓNYA–Annamária KÓNYOVÁ, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2015, 184–194.

HARASZTI SZABÓ
2014

HARASZTI SZABÓ Péter: *Iulia Capros: Students from Košice at Foreign Universities before and during the Reformation Period in Town [Kassai diákok külföldi egyetemeken a reformáció előtt és alatt]*. Solivagus Verlag, Kiel, 2013. 426. In: *Korall*, 15. (2014), 56. sz. 194–199.

HAMBURG
1919

Lisa HAMBURG: *καθαρός*. In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, X, 2, München, Alfred Druckenmüller, 1919, 2513–2519.

ITTZÉS
2014

ITTZÉS Gábor: *Reformáció és kultúra. Luther, Melanchthon és Arisztotelész a wittenbergi egyetemen a XVI. század elején*, In: *Keresztyén igazság*, 102. (2014), 2. sz. 21–30.; 103. (2014), 3. sz. 9–20.

KATONA–LATZKOVITS
1990

Lőcsei stipendiánsok és literátusok: külföldi tanulmányutak dokumentumai. 1550–1699. Szerk. KATONA Tünde–LATZKOVITS Miklós, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1990.

KEVEHÁZI
2001

KEVEHÁZI Katalin: *Melanchthon-Autographen im historischen Ungarn*. In: *Magyar Könyvszemle*, 117. (2001), 1. sz., 153–164.

KOSÁRY–KULCSÁR–
SZAKÁLY
2015

KOSÁRY Domokos–KULCSÁR Krisztina–SZAKÁLY Orsolya: *Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába – 4. Városi, mezővárosi és községi levéltárak és forrásközlések*. I–II. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2015.

LENSCHAU
1937

Thomas LENSCHAU: *Timon*, In: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. VI A,2, Stuttgart, J. B. Metzler, 1937, 1299–1301.

MBW

Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe. I–XIV, TI–TXVII. Hg. Heinz SCHEIBLE–Christine MUNDHENK, Stuttgart–Bad Cannstatt, Frommann–Holzboog, 1977–.

- OLEJÁROVA
1999
Jolana OLEJÁROVA: *Magistrát Prešov (1550–1569). Inventár*. I. Prešov, Štátny oblastný archív v Prešove, 1999. (gépelt kézirat)
- PETROVIČ
2011
Jozef PETROVIČ: *Nové poznatky ku genealógii bardejovského rodu Stöckel*. In: *Leonard Stöckel a reformácia v strednej Európe*. Zost. Peter KÓNYA, Prešov, Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2011, 102–110. (Acta Collegii Evangelici Prešoviensis 11.)
- RENSING
1933
Elfriede RENSING: *Georg Wernher, Präsident der Zipser Kammer*. In: *Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für Ungarische Geschichtsforschung in Wien*. Hg. Dávid ANGYAL, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1933, 31–58.
- REPČÁK
é. n.
Jozef REPČÁK: *Inventár archívu mesta Prešova. 1520–1550*. Prešov, é. n.
- RMSZ
WIX Györgyné–P. VÁSÁRHELYI Judit: *Régi magyarországi szerzők. A kezdetektől 1700-ig*. Budapest, OSZK, 2008.
- RÉVÉSZ
1859
RÉVÉSZ Imre: *Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig*. In: *Magyar Történeti Társ.*, 4. (1859), 6. sz. 207–230.
- SZABÓ
2011
SZABÓ András: *COETUS – NATIO – RESPUBLICA – POLITIA – SOCIETAS – CONGREGATIO – COLLEGIUM – GENUS (A wittenbergi magyar diákegyesület az újabb kutatások fényében, 1555–1613)*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 115. (2011), 2. sz., 229–234.
- SZABÓ
2017
SZABÓ András: *Coetus Ungaricus. A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613*. Budapest, Balassi, 2017.
- SZABÓ
1941
Géza SZABÓ: *Geschichte des ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613*. Halle (Saale), Akademischer Verlag, 1941 (Bibliothek des Protestantismus im mittleren Donauraum, 2).

- SZINNYEI
SZÖGI-KÓNYA
2012
SZÜCS-VARGA
1990
TOEPFER
2007
XENOPHÓN
1979
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* I–XIV. Budapest, Hornyánszky, 1891–1914.
- SZÖGI László–Peter KÓNYA: *Sáros megyei diákok az európai egyetemeken 1387–1918*. In: *Šarišskí študenti na európskych univerzitách 1387–1918*, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, 2012.
- SZÜCS Jenő–VARGA János: *A Szepesi Kamarai Levéltár: 1567–1813*. Budapest, Akadémiai, 1990.
- Regina TOEPFER: *Pädagogik, Polemik, Paränese. Die deutsche Rezeption des Basilius Magnus im Humanismus und in der Reformationszeit* Berlin, De Gruyter, 2007.
- XENOPHÓN: *Kürosz nevelkedése, Anabázis*. Budapest, Európa, 1979.

*Brandl Gergely – Göncöl Csaba – Juhász Krisztina –
Marton Gellért Ernő – Szabados János*

Válogatott források az 1627. évi szőnyi békeszerződés történetéhez¹

„mert ha az portát arról megtudóséstanánk,
az magunk vérébe az magunk kenyerét aprétanánk”
(*Murteza pasa Esterházy Miklósnak 1627. aug. 2–3.*)

Bevezetés

A kora újkori magyar diplomáciatörténeti kutatások számos esetben törekednek arra, hogy korábban csak elnagyoltan vagy egyáltalán nem érintett történeti eseményeket dolgozzanak fel kibővített forrásbázissal és megújult módszertani apparátussal. Mivel a 19–20. század fordulója után háttérbe szoruló forráskiadási hagyomány az utóbbi időszakban előtérbe került, így jelen tanulmánynak is bevallott célja, hogy azokhoz a történeti kutatásokhoz csatlakozzon, amelyek eddig kiadatlan levéltári anyagokat kívánának közreadni egy-egy kiemelt történeti esemény pontosabb megvilágításának érdekében.

Forrásközlő tanulmányunkban így arra törekedtünk, hogy az 1627. évi szőnyi béke bizonyos kérdéseit megvilágítsuk, és ezért a békealkudozások időszakából származó, eddig kiadatlan magyar, latin, német és oszmán nyelvű forrásokat adunk közre. A szőnyi béke kapcsán ez ideig többnyire az Esterházy család hercegi ágának levéltárából (MNL OL P 108 71. Repositorium), illetve az Osztrák Állami Levéltár (ÖStA) Házi-, Udvari- és Állami Levéltár (HHStA) Hungarica állagának Miscellanea sorozatából, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) kancelláriai levéltárának Transylvanica fondjából (A 98) publikáltak iratokat.² Ezen anyagok korábbi feldolgo-

¹ A tanulmány az MTA–SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport munkája révén jött létre. A magyar forrásközlés Juhász Krisztina, Marton Gellért Ernő, Brandl Gergely, a latin forrásközlés Brandl Gergely, a német forrásközlés Szabados János, az oszmán forrásközlés Göncöl Csaba munkája. A bevezető tanulmányt Göncöl Csaba, Szabados János és Brandl Gergely írta. Köszönjük a segítséget Tóth Sándor Lászlónak (magyar, latin), Teiszler Évának (latin), Tóth Hajnalkának (magyar) és Anna Huemernek (német) a szövegek kiadásának segítéséért. Külön köszönet illeti Papp Sándor kutatócsoport-vezetőt a tanulmány elkészítése során nyújtott önzetlen segítségéért.

² Az utóbbi két forráscsoportot korábban feltehetően egy helyen tárolták Bécsben. Vö. FAZEKAS, 2015, 33–34; Jászay Pál idején még minden bizonnyal egy helyen voltak az iratok, mert az 1627. évi szőnyi békéről szóló munkájában zömében ezeket a – ma már más helyen fellelhető – forrásokat adta ki. Vö. JÁSZAY, 1838, passim.

zásának nemcsak a nyelvi könnyebbség volt az oka, hanem más köztörténeti témák esetében is ezek az anyagok szolgáltatták az elsődleges információt a kutatás számára.

A kevésbé érintett forráscsoportok közül a legkiemelkedőbb az ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I. alsorozata, amely anyagból jelen témához kapcsolódóan mindeddig nem készült publikáció, pedig mint látni fogjuk, a tárgyalások menetének rekonstruálása szempontjából megkerülhetetlen iratokat tartalmaz. Ugyanígy az ÖStA HHStA török forrásokot tartalmazó Türkische Urkunden állagában is kerültek elő korábban közöletlen iratok, amelyek széleskörű feldolgozását leginkább a forrás jellege (oszmán nyelven írt dokumentumok) akadályozta. Jóllehet az ÖStA HHStA-ban található Pálffy-levéltárból a 20. század elején készült forráskiadásban már találunk a szőnyi békekötést érintő dokumentumokat,³ azonban a Pálffy család okmánytárát sajtó alá rendező Jedlicska Pál figyelmét valamilyen okból számos levél elkerülte. Nem dönthető el, hogy Jedlicska mi alapján válogatta anyagát kiadásra, hiszen több kiemelkedő fontosságú levelet is kihagyott. Ezek közül néhányat jelen tanulmányban közlünk is. Magyarországon is található a témához további iratok, mint például Esterházy Miklós nádor Murteza budai pasával folytatott levelezése.⁴ Továbbá az esztergomi Prímási Levéltár (PL) világi levéltárának (Archivum Saeculare = AS) Acta Radicalia (AR) Classis V. sorozatában is megbújnak a tárgyalások szempontjából jelentős dokumentumok, amelyek minden bizonnyal az érsek kiemelkedő politikai tevékenysége miatt kerültek oda.

Ezek a levéltári iratanyagok mind összefoglalóan vizsgálhatnak rá a béke folyamatára, mivel a tárgyalásokban résztvevő politikai személyiségek az alá-fölé rendeltségi viszonyok miatt gyakorta egy helyen hagyományozták irataikat. Így például az ÖStA HHStA Türkei I. iratai között különböző biztosok eltérő tárgyú és néha eltérő véleményű levelei is egy helyen találhatóak meg. Ezek alapján kijelenthető, hogy a béketárgyalás forrásadottsága kiemelkedő, és egyértelmű, hogy számos más levéltári anyag őriz még iratokat, ami indokolja az ilyen jellegű alapkutatások folytatását.

Célunk az, hogy az említett helyeken fellelhető iratok közzélése révén jobb rálátást biztosítsunk a szőnyi béketárgyalások menetére, a felek céljaira és a felvetett kérdésekre. Továbbá, ennek köszönhetően, a Habsburg–oszmán diplomáciai érintkezés speciális

³ JEDLICSKA, 1910, 46–50. (Nr. 84–92.).

⁴ Bizonyos, hogy a magyar területek két fontos méltósága kiterjedt levelezést folytatott, mivel a határ menti konfliktusok jelentős részének rendezése rájuk hárult. Sajnálatos módon a pasa beérkező levelei iratvesztés miatt nem állnak rendelkezésre, csupán másodlagos úton érhető el ez az anyag. A nádori irathagyaték azonban a beérkező levelek tekintetében és gyakorta a kimenő levelek esetében is bőséges lehetőséget nyújt a vizsgálatokra (ld. MNL OL P 123; SALAMON, 1867, passim). Az érintett korszak két kiemelkedő alakja: Esterházy Miklós és Murteza pasa. Gróf Galántai Esterházy Miklós (1583–1645), nádor (1625–1645). Életére és munkásságára a teljesség igénye nélkül ld. SALAMON–SZALAY, I, 1863, II, 1866, III, 1870; PÉTER, 1985; HILLER, 1992, 33–98; Murteza 1626–1630 között budai pasa, 1634-ben IV. Murád szultán lengyelek elleni hadjáratában mint *szerdár* vett részt, 1636-ban halt meg. GÉVAY, 1841, 29; KARÁCSON, 1914, 218–220. Esterházy és Murteza levelezésének kiadásán Kármán Gábor és munkatársai dolgoznak a „*Diplomáciai források a Magyar Királyság oszmán kapcsolatainak történetéhez (16–17. sz.)*” c. 124178 sz. OTKA-projekt keretében.

„magyar” ügyként való értelmezésének lehetősége is felmerül, mivel a tárgyalások jelentős részét a három részre szakadt Magyarország három kiemelkedő méltósága – a nádor, a budai pasa és az erdélyi fejedelem – jelentős mértékben befolyásolta.

A béketárgyalás vizsgálatát – kiemelkedő forrásadottságán kívül – számos más kérdés is indokolja. A béke nemcsak hogy tizenöt évre rögzítette a két birodalom közötti viszonyokat – egészen az 1642-es második szőnyi békéig –, hanem jelentős nemzetközi visszhangot is keltett, így alkalmat ad arra is, hogy a későbbiekben széleítsük a kutatás térbeli kereteit, valamint lehetőség van arra is, hogy olyan részletkérdéseket is pontosan lehessen vizsgálni, mint a különböző békepéldányok létrejöttének kérdése filológiai összehasonlításban, vagy a ratifikált békepéldányt Konstantinápolyba szállító nagykövetség ügye, amelyekre jelentős mennyiségű kiadatlan forrásanyag áll még rendelkezésre. Valamint olyan átfogó kérdések megvilágításához is hozzájárulhat, mint Erdély közjogi helyzetének vizsgálata, a Habsburg–oszmán tárgyalási folyamatok hosszútávú értékelése, vagy akár Bethlen Gábor külpolitikája. A béketárgyalások anyaga azonban nem pusztán a diplomáciatörténeti kutatások számára hordoz tanulságokat. Olyan, a határvidék viszonyait alapjában befolyásoló ügyeket lehet segítségükkel megvilágítani, mint a határ menti hódolt falvak állapota, a rabok helyzete, az adózási szokások, a hadmozdulatok, a különböző kultúrák érintkezésének kultúr-, eszme- és társadalomtörténeti aspektusai stb. Ennek örvén fontos kiemelni, hogy jelen közleményünk nemcsak egy részletesebb Habsburg–oszmán diplomáciatörténeti kutatássorozat részének tekinthető,⁵ hanem egy hosszabb, a szőnyi békét feldolgozó, részletes kutatás egy állomásának is.⁶

⁵ Az Oszmán-kori Kutatócsoport célkitűzéseit és létrejöttének okait Papp Sándor kutatócsoport-vezető, vezető kutató a következőképpen foglalta össze: „A kutatócsoport megalapításának célja egy olyan szakmai műhely létrehozása a Magyar Tudományos Akadémia és a Szegedi Tudományegyetem együttműködésével, ami az Oszmán Birodalom nemzeti és vallási közösségei – ezen belül a törökség és a magyarság – történeti kapcsolattrendszerét kutatja a 15. és 18. század közötti időintervallumban. Ennek a munkának a személyi és szakmai feltételei adottak Szegeden. A 2017. július 1-jén induló projekt tagjai többségében fiatal, a szakmai munkásságuk elején álló személyek, ugyanakkor jól felkészültek, magas szintű idegen nyelvi ismeretekkel és nemzetközi tapasztalatokkal rendelkeznek. Munkánk során egy főtémát (a) és két melléktémát (b, c) kívánunk körbejárni és feldolgozni. A kutatócsoport legfőbb közös vállalkozása (a) *A középkori és kora újkori magyar királyok oszmán szultánokkal kötött békeszerződéseinek kritikai kiadása 1739-ig, illetve 1791-ig*. Emellett melléktémaként tervezzük (b) *A 17–18. századi erdélyi–török békeszerződések kritikai kiadását* magyar és angol fordításokkal. Továbbá ezekhez kapcsolódóan a harmadik kutatási témánk (c) *Az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia közötti diplomácia*.”

⁶ A szőnyi béke kutatása az elmúlt évek szemináriumi foglalkozásait követően júliustól kutatócsoport formában folyik. A kutatás első bemutatkozása egy német nyelvű konferenciaelőadás volt (címe: *Friedensverhandlungen zwischen Osmanen und Habsburgern: der Friedensvertrag von Szőny aus textkritischer Perspektive*, a *Netzwerke der Diplomatie – Habsburgische Gesandte an der Hohen Pforte* című konferencián, Szabados János, Brandl Gergely, Göncöl Csaba, Marton Gellért Ernő részvételével), amely katalógusszerűen kívánta összegyűjteni a levéltári forrásokat és a vonatkozó irodalmat. A konferencia-előadás tanulmány formájában a *Chronica* című folyóirat 2018. évi számában várható német nyelven, jelentősen bővített formában. A kutatás jelen állása szerint nemcsak a monografikus feldolgozás, hanem számos résztéma kidolgozása is előkészületben van.

A fenti kutatások alapján először rövid bevezető tanulmányban adunk számot a szőnyi béketárgyalás legfontosabb kérdéseiről, jelentősebb szakirodalmáról és központi szereplőiről. Ezt követően forrásnyelvek szerint rendezve ismertetjük a szövegközlés fontosabb formai és tartalmi kérdéseit, külön figyelmet szentelve az általunk mérvadóknak tekintett kiadási szabályoktól való eltéréseknek. Végül pedig, a tanulmány legterjedelmesebb részében, időrendben közöljük a békekötés során keletkezett válogatott iratokat. Természetesen, mivel jelen kutatás a már említett módon egy nagyobb forrásfeltáró munka része, ez a válogatás is csupán töredéke a béketárgyalások még rendelkezésre álló kiadatlan iratainak.

Áttekintés

A 17. századi Habsburg–oszmán békekötések közül az 1627. évi, úgynevezett első szőnyi békéről a 19. században három monográfia született, melyekben a békekötés számos forrása is napvilágot látott.⁷ Jóllehet, az idézett kiadásokon kívül a 19–20. század kutatói számos egyéb forrásközléssel járultak hozzá a szőnyi béke történetének megismeréséhez,⁸ a releváns forrásanyagok csupán töredéke jelent meg nyomtatásban. Különösen igaz ez a megállapítás az 1627. augusztus közepétől szeptember közepéig tartó időszakra, amely a tárgyalások legintenzívebb szakasza volt, amikor a béke feltételei megszülettek,⁹ így ezek a hetek jelen forrásközlésben hangsúlyos helyet kapnak.

A két birodalom helyi képviselői 1626. december 18-án kötöttek fegyverszünetet (No. 1.), és megkezdték az előkészületeket a tárgyalásra. II. Ferdinánd császár¹⁰ Esterházy Miklós nádort bízta meg a törökkel való előzetes egyezkedések lebonyolításával. A császári békebiztosok elnöke Sennyey István váci püspök és kancellár lett,¹¹ további

⁷ JÁSZAY, 1838; SALAMON, 1867; SALAMON–SZALAY, III, 1870, 1–174. Az említett munkák – mint korábban is érintettük – többnyire az Esterházy család levéltárából (MNL OL P 108. Repositorium 71.), illetve ma az Országos Levéltár kancelláriai levéltárának Acta Transylvanica (MNL OL A 98) fondjából és az Osztrák Állami levéltár Hungarica állagából (ÖStA HHStA Länderabteilungen, Ungarische Akten, Miscellanea sorozat) merítettek.

⁸ Bethlen Gábor, Esterházy Miklós, Pázmány Péter és Murteza budai pasa levelezését ld. HORVÁTH, 1861, 25–29; HAZAI OKMÁNYTÁR, IV, 465–472; SZILÁGYI, 1879, 446–450, 452–454; FEKETE, 1932, 45–51. A Pálffy István (erdődi) „Dunáninenni” kerületi és egyúttal bányavidéki végvidéki főkapitányhoz írt leveleket kiadta JEDLICSKA, 1910, 46–50 (Nr. 84–92.). A velencei követek szőnyi békére vonatkozó forrásait közreadta ÓVÁRY, 1886, 439–448, 693–715. A szőnyi tárgyalásokon Nógrád vármegye követeiként jelen lévő Rimay János naplóját Eckhardt Sándor adta ki. ECKHARDT, 1955, 417–423; Esterházy Miklós Rambaldo Collaltóhoz, az Udvari Haditanács elnökéhez írt véleményét elemezte HILLER, 1992, 61–62.

⁹ Jászay Pál kevés forrást adott közre erre az időszakra vonatkozóan. Vö. JÁSZAY, 1838, 255–256; Bethlen Gábor követének naplója az 1627. március 11.–augusztus 18. közötti eseményeket tárgyalja, a nádor követe csupán az 1627. július 11.–augusztus 11. közötti időszakról értekezik. Vö. SALAMON, 1867, 13–180, ill. 183–242; Rimay János naplója is véget ér 1627. augusztus 1-jével. Vö. ECKHARDT, 1955, 417–423.

¹⁰ II. Ferdinánd (1578–1637) német-római császár (1619–1637), magyar (1619–1637) és cseh király (1617–1637). Életről ld. FRANZL, 1978.

¹¹ Sennyey István (1580 körül–1635) váci püspök (1623–1628) és kancellár (1623–1635). NAGY, X, 1863, 143, 146; FALLENBÜCHL, 2002, 287–288.

tagjai Johann Christoph Löbl,¹² Gerhard Questenberg,¹³ Esterházy Dániel,¹⁴ és Cziráky Mózes¹⁵ voltak. Cziráky halála után helyére Koháry Péter¹⁶ került. Oszmán részről IV. Murád szultán¹⁷ Murteza budai pasát ruházta fel teljhatalommal. A tárgyalásokon őt Ísza budai mufti, Mehmed egri pasa, Ahmed esztergomi és Muharrem szolnoki bég, valamint Dzsihán aga, a budai azab aga képviselték,¹⁸ míg Bethlen Gábor erdélyi fejedelmet¹⁹ Tholdalagi Mihály²⁰ képviselte a tárgyalásokon. Miután a törökök átadták a császáriaknak Damásd várát,²¹ a béketárgyalások – a három hónapra szóló fegyverszünet (No. 1.) megkötése és annak márciusi meghosszabbítása után²² – Szőny mezején június 28-án megkezdődtek.²³

Az alábbiakban közreadott források többsége az ezt követő időszakból származik, és a tárgyalásokat, valamint azok egyes részleteit vizsgálják meg. Általuk betekintést nyerhetünk a megegyezést hátráltató tényezőkhöz (No. 2.), a császári és a török megbízottak tárgyalási technikájába (No. 3. és No. 9.), valamint abba is, hogy miként próbálnak meg a felek számukra alkalmasabb tárgyalópartnereket kineveztetni (No. 4.).

A szőnyi alkudozások egyik központi kérdése – ami miatt a tárgyalások majdnem abbamaradtak – Vác várának hovatartozása volt. Az 1606-os zsitvatoroki békével a csá-

¹² Johann Christoph Löbl (1578–1638). A magyar indigenátussal rendelkező Löbl 1629–1632 között Bécs városi őrségének parancsnoka volt, 1630–1632 között pedig az Udvari Haditanács elnöke. Jóllehet a békebiztosok egyike volt, nincs a béke pontjait szeptember 13-án aláíró személyek között. Vö. JÁSZAY, 1838, 205, 208; SCHWEIGERD, 1852, 788–789; SALAMON, 1867, 103, 288; REGELE, 1949, 74; PÁLFFY, 2014, 876. Annyi bizonyos, hogy Löbl 1627. július 14-én Bécsbe utazott Gerhardt Questenberggel, arra azonban eddig nem került elő adat, hogy onnan vissza is tért volna Szőnybe. Vö. ECKHARDT, 1955, 420.

¹³ Gerhard Questenberg (1586–1646) 1626-tól az Udvari Haditanács tagja, majd alelnöke. Vö. KAMPMANN, 2003, 43–44. Biztosi kinevezését ld. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 258. 1627. Reg. fol. 246r Nr. 77. Részt vett az 1642-es szőnyi tárgyalásokon is. Vö. MAJLÁTH, 1885, 71.

¹⁴ Galántai Esterházy Dániel (1585–1654) magyar főnemes, II. Ferdinánd biztosa a szőnyi béketárgyalás folyamán. SALAMON, 1867, passim. NAGY, IV, 1853, 93; Esterházy szintén részt vett az 1642. évi tárgyalásokon is. MAJLÁTH, 1885, 71.

¹⁵ Cziráky Mózes (1570–1627) királyi személynök (1625–1627), Szőnybe küldött tárgyalóbiztos, a tárgyalások alatt meghalt. JÁSZAY, 1838, 205, 208; FALLENBÜCHL, 2002, 69; NAGY, III, 1853, 200–201; HANUY, 1910, 628.

¹⁶ Koháry Péter (1564–1632) Esterházy Miklós javaslatára került a biztosok közé. Vö. ÖStA KA HKR Prot. Bd. 257. 1627. Exp. fol. 33r Nr. 3.; 1611–1632 között „Dunáninnen” kerületi és egyúttal bánya-vidéki végvidéki főkapitány-helyettes. PÁLFFY, 1997, 272; halálára ld. JEDLICSKA, 1910, 103. Nr. 198.

¹⁷ IV. Murád (1612–1640) oszmán szultán (1623–1640). YILMAZER, 2006, 377–383.

¹⁸ JÁSZAY, 1838, 207–208; Muharrem pályafutására ld. TOMKÓ, 2005, 38–44.

¹⁹ Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem (1613–1629). A fejedelemről szóló szakirodalom ismeretétől annak bősége miatt eltekintünk.

²⁰ Tholdalagi Mihály erdélyi diplomata, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem képviselője a szőnyi tárgyalásokon. A szőnyi béketárgyalásokról készített feljegyzései félig naplóként, félig pedig okmánytárként szolgálnak. Tholdalagi szerepére és naplójának közlésére ld. SALAMON, 1867, XXXVIII–XLIX, 13–180. Életéről ld. NAGY, XI, 1865, 148.

²¹ Damásd elfoglalásáról ld. JÁSZAY, 1838, 167–193; SALAMON, 1867, XXXI–XXXII; SALAMON–SZALAY, II, 1866, 414–415; Damásd visszaadására vonatkozóan ld. JÁSZAY, 1838, 195; SALAMON, 1867, 18–34, 56; SALAMON–SZALAY, III, 1870, 7, 9–11.

²² SALAMON–SZALAY, III, 1870, 9–11.

²³ SALAMON, 1867, 103–105; ECKHARDT, 1955, 418.

szár birtokába került várat 1620-ban Bethlen Gábor szerezte meg, s tőle Karakas budai pasa²⁴ vette el, az erőd hovatartozása pedig ezt követően komoly vitát váltott ki a felek között.²⁵ A császáriak természetesen nem álltak el követelésüktől,²⁶ és a törökkel való tanácskozások szüneteiben több követ is megfordult Murtezanál, hogy Vác átadásáról egyezkedjenek (No. 3. és No. 5.).²⁷ A budai pasa azonban augusztus elején egyértelműen jelezte, hogy nem hajlandó tárgyalni a kérdésről: „az két kívánatot ő hatalmának tudására adnunk abban is módunk nincsen, mert ha az portát arrul megtudósítanánk, az magunk véérébe az magunk kenyerét aprétanánk” (No. 5.). Augusztus végén a biztosok is napirendre tűzték az ügy megvitatását (No. 7. és No. 9.). A kérdés rendezését azonban – ahogyan korábban, a gyarmati béke idején is – elhalasztották (No. 10.).²⁸

Ugyancsak vitatott pont volt a zsitvatoroki békében előírt kölcsönös követküldés kérdése,²⁹ amelynek kapcsán végül augusztus 30-án született megegyezés. Ennek értelmében először „előjáró követet” (*internunciust*) küldenek a felek,³⁰ majd azt követően indul útnak a két birodalom nagykövete, akik Szónynél találkoznak (No. 7. és No. 9.).

A törökök békealkudozások alatti csapatösszevonásai kapcsán érdekes adalékokat szolgáltatnak Questenberg, illetve Esterházy Miklós levelei (No. 8., No. 9., No. 10.). A törökök már júliusban hadakat gyűjtöttek Buda környékére,³¹ Bethlen, Pázmány Péter esztergomi érsekhez³² írt levelében azonban már tatár segédcapatokról is hírt

²⁴ Karakas 1618–1620 között budai pasa. GÉVAY, 1841, 26.

²⁵ Vácot Bethlen át akarta adni a töröknek, de végül erőszakkal vették el tőle, amiért a pasát el is távolították posztjáról. Vö. PAPP, 2011b, 953, 958–959; Vác sorsáról és a tárgyalásokról az 1625-ös gyarmati béke folyamán ld. JÁSZAY, 1837, 62–63, 69–70, 72; SALAMON, 1867, XXII–XXIII, XXVI–XXX. Fekete Lajos tévedésből 1626-ra tette Vác elfoglalását, azonban ez a felvetés nem állja meg a helyét. Vö. FEKETE, 1932, XXVIII–XXIX. A 17. századi budai pasák és erdélyi fejedelmek egymáshoz való viszonyára, illetve az Oszmán Birodalom hierarchiájában elfoglalt helyükre ld. KÁRMÁN, 2014, passim.

²⁶ Az Oszmán Birodalomnak az 1620-as évek közepén kelet-anatóliai, illetve krími tatár lázadásokkal kellett szembenéznie. Komoly veszélyt jelentett számára a jelentősen megerősödött szafavida Irán is, amely 1623-ban jelentős területeket hódított el Irakban. A területek visszaszerzésére küldött oszmán csapatokat 1626-ban I. Abbasz perzsa sah sikeresen visszaverte. Vö. UZUNÇARŞILI, 1988, 63–68, 149–164, 171–177; SAVOY, 2007, 88–91. A császári békebiztosok tisztában lehettek a Porta nehézségeivel (JÁSZAY, 1838, 197–198.), valamint azzal is, hogy Murteza pasának fejvesztés terhe mellett adták parancsba a Habsburgokkal való békekötést (JÁSZAY, 1838, 204; SALAMON, 1867, 52.), ezért joggal vélhették azt, hogy Vác visszaszerezhető a törököktől.

²⁷ JÁSZAY, 1838, 226–227, 230–231; SALAMON, 1867, 137, 140.

²⁸ Az 1627. szeptember 13-án aláírt megállapodásban úgy határoztak, hogy a vár sorsát a császár, valamint a szultán udvarában döntik el követek révén, ugyanez a döntés került a békeszerződésbe is. Vö. GÉVAY, 1837, 4, 12, ill. oldalszám nélkül. Utóbbi dokumentum oszmán eredetijét ld. HHStA Türkische Urkunden, 1628, A 227.

²⁹ JÁSZAY, 1838, 230–231; SALAMON, 1867, 124, 259–260.

³⁰ A javaslat, naplója alapján, Tholdalagítól származott, egy Esterházy Dániellel való négyszemközti beszélgetés alkalmával, azonban ezt más forrás egyelőre nem erősíti meg. SALAMON, 1867, 166–167.

³¹ SALAMON, 1867, 188–190.

³² A Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek (1616–1637), életéről és tevékenységéről szóló munkák ismertetésétől terjedelmi okokból itt szintén eltekintünk.

ad.³³ Questenberg jónak látta segédc csapatok kérését, sőt, a törökök megijesztése érdekében hajóhid építésébe kezdett (No. 9.), amit Esterházy Miklós is jó néven vett. A nádor a császári csapatok győzelmének minél gyorsabb közzétételét is sürgette, minden bizonnyal hasonló okból (No. 10.).

Új és meglepő adatokat szolgáltat Murteza pasa Rambaldo Collalto³⁴ grófhhoz írt levele (No. 4.) is. A budai pasa az Udvari Haditanács elnöke révén megpróbálta elérni, hogy a császári tárgyalóbizottságba Michael Adolf von Althan³⁵ grófot nevezzék ki Sennyey István helyére. Murteza levelét a császárnak a pasa megbízottai (Zülfikár efendi és Háddzsi Bekir), valamint Althan gróf embere, Marino Tudisi³⁶ vitték Bécsbe. Koháry augusztus 20-án írt jelentése (No. 6.) már visszatértükről emlékezik meg. A békealkudozások végeredményét ismerve azonban Althan kinevezését nem tudták elérni. A további kutatásokra vár annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy miért hagyták ki ekkor az 1606 óta megtartott béketárgyalások állandó résztvevőjének számító, tapasztalt grófot.

Mivel Erdélyt, Moldvát és Havasalföldet nem vették bele a felek a szőnyi békébe, ezért a kutatás kevés figyelmet fordított az egyezkedések elemzése során a fejedelemségeket érintő kérdésekre. Az oszmán vazallus államnak számító Erdély feletti befolyás ügye már a szőnyi békét megelőző évtizedekben is égető kérdésnek számított.³⁷ Bethlen Gábor követei már az 1625. évi gyarmati tárgyalásokon is részt vettek,³⁸ és a fejedelem 1627-ben is képviseltette magát a szőnyi békealkudozásokon.

Erdély és a román vajdaságok bevonását a békébe – minden bizonnyal Bethlen sürgetésére³⁹ – a török biztosok vetették fel 1627 júliusában. A forrásokból (No. 11.) úgy tűnik, hogy a császáriak a törökökkel ellentétben nem rendelkeztek erre vonatkozó ki-

³³ Bethlen levele Pázmányhoz, Gyulafehérvár, 1627. augusztus 29. SZILÁGYI, 1879, 452–454. Ugyanezen levél latinból való fordítását közli Jászay is. JÁSZAY, 1838, 249–253.

³⁴ Rambaldo Collalto (1579–1630), az Udvari Haditanács elnöki posztját 1624–1630 között töltötte be, majd 1627-től titkos tanácsos lett. REGELE, 1949, 74; DUCH, 1957, 320–322.

³⁵ Michael Adolf von Althan (1574–1636) szerepéről a béketárgyalásokon ld. HILLER, 1992, 23, 26, 36. A gróf ezenkívül a török- és protestánsellenes Ordo Militiae Christianae nevű szervezet alapítója is volt. Életére és tevékenységére ld. NEHRING, 1983, 17, 20–23; MOLNÁR, 2008, 142–146; PAPP, 2014, 64, 78–80, 82–84, 139, 221, 235, 238–239, 241, 249, 257, 262–264.

³⁶ Marino Tudisi, raguzai származású diplomata, meglehetően ambivalens figurája a korabeli Habsburg–oszmán diplomáciának. Tholdalagi is inkább Althan, mint a császár emberének nevezte őt, a gróf rajta keresztül tartotta a kapcsolatot a budai pasákkal. Alkalmassint gyűjtött információkat más hatalmak részére is. Tevékenysége újabb források bevonásával további vizsgálatokat igényel. Vö. SALAMON, 1867, 57, 160–161, 190–191, 193; ÓVÁRY, 1886, 716–717; JEDLICSKA, 1910, 48, Nr. 87.; MOLNÁR, 2002, 213.

³⁷ Erdély 16. századi szerepéről, közjogi helyzetéről, a tizenöt éves háború és a Bocskai-felkelés alatti és utáni vitákról ld. NECK, 1950, 179–191; NEHRING, 1986, 5–6; OBORNI, 2002; PAPP, 2005; OBORNI, 2011; CZIRÁKI, 2012; CZIRÁKI, 2013; PAPP, 2014, 41–99, passim.

³⁸ Valószínű, hogy Bethlen Erdély államjogi helyzetét is rögzíttetni akarta a békében, de ezt sem a császáriak, sem a törökök nem támogatták. Vö. JÁSZAY, 1838, 180–183; SALAMON, 1867, XXV; GERGELY, 1883, 146–148, 149–153.

³⁹ SALAMON, 1867, 8–9.

forrott utasításokkal.⁴⁰ Jelenleg csak elszórt adatokat ismerünk arról, hogy miként alakultak 1627 augusztusa folyamán az alkudozások Erdéllyel és a román fejedelemségekkel kapcsolatban.⁴¹ Annyi azonban leszögezhető, hogy a biztosok érdemben csak augusztus végén foglalkoztak a kérdéssel (No. 9.). A tárgyalásokról több békeszerződés-tervezet is fennmaradt, amelyek a törökök Erdéllyel és a két vajdasággal kapcsolatos elképzeléseit ismertetik (No. 12., No. 13. és No. 14.), valamint egy – úgy tűnik – mindkét fél által elfogadott tervezet is, amely külön pontok alatt rögzíti az említett vazallus államok státuszát (No. 16.). A tervezet Erdélyt és a román fejedelemségeket illető pontja végül nem került bele a Szőny-nél aláírt békébe. Pillanatnyilag úgy tűnik, hogy Murteza emelt szót ellene.⁴² Elképzelhető, hogy a török fél nem volt hajlandó elismerni vazallus államai semlegességének deklarálását (No. 11.), de Esterházy Miklós sem támogatta az elképzelést.⁴³ Mindenesetre Koháry Péter szeptember 14-én kelt levele (No. 14.) azt sejteti számunkra, hogy nehezen született meg a béke. Nem kizárt, hogy éppen Erdély és a két román fejedelemség kérdése szolgáltatta rá az okot.

A kiadás általános elveiről

Mind a tanulmány, mind a kiadott szövegek esetében arra törekedtünk, hogy a kiegészítő jegyzetekben (hely- és személynevek, idegen szavak, gyakori kifejezések, tisztségnevek stb.) megfogalmazott magyarázatok egyszer forduljanak elő, így a további előfordulásokat és alakváltozatokat csak indokolt esetekben jelöltük, mivel a szöveg globális olvasása esetén ezek egyértelművé válhatnak. Ebben a kérdésben tehát a szerkesztési és jegyzetelési elvek tekintetében nyelvektől függetlenül, egységesen a *Lymbus* iránymutatásait követtük. A lábjegyzetekben egységes kifejezéseket használtunk a különböző kritikai megjegyzések tekintetében („betoldva”, „javítva”, „áthúzva”, „helyesen” stb.). A tárgyalt kifejezések szövegből való idézésére idézőjelet („”), a kifejezések jelentésének megadása esetén pedig félidézőjelet (‘ ’) használtunk.

A német szövegek átírása esetén nagyrészt a *Lymbus* 2003. évi számában lefektetett elvek alapján jártunk el.⁴⁴ Attól csupán bizonyos esetekben tértünk el vagy egészítettük ki azt. A császári cím előfordulásai esetében („*Eure Kaiserliche Majestät*”, „*Eure Majestät*” és ragozott formái), az „*allernädigst*”, „*alleruntertänigst*”, „*freundlich*”, „*andere*” szófordulatok, kifejezések és ragozott formáik, illetve a gyakran említett „*commission*” és „*commissariis*”, „*betreffend*”, szavak, és a „*dass*” kötőszó, valamint a „*das*” névelő, „*was*” és „*das*” vonatkozó- és mutatónévmások, továbbá a „*florenus*” (tsz. „floreni”) pénzegység esetében jelölés nélküli – a „*dass*” és „*das*” esetében értelemszerű –

⁴⁰ SALAMON, 1867, 128.

⁴¹ A császári biztosok és a nádor Tholdalagin keresztül puhatolóztak az ügy kapcsán. SALAMON, 1867, 135–136, 141–143, 149–152, 160, 186.

⁴² SZILÁGYI, 1882, 47–51.

⁴³ SALAMON, 1867, 152.

⁴⁴ *A Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények című évkönyv szerkesztőségének kérései*. Vö. LYMBUS 2003, 373–374.

modern feloldást alkalmaztunk. Az igék, főnevek, névmások és melléknevek végződésekként szereplő „-en” vagy „-er” végződéseket szintén a modern nyelvi szabályok szerint adtuk vissza. Az olykor teljesen kiírt, máskor rövidített „wieder” (a szövegben „wider”) esetében szintén így jártunk el. A „deswegen” és „weilen” kötőszavak esetében sem jelöltük a feloldást. A hivatkozott közlési elvekben szereplő tulajdonneveken kívül a népneveket (pl. „Türken”) is nagybetűvel írtuk át. A közbeékelt latin nyelven írt kifejezéseket is jelölés nélkül, értelemszerűen oldottuk fel. Az értelmezést zavaró nyelvtani hibákat vagy dialektális eltéréseket lábjegyzetekben jeleztük vagy szövegközi kiegészítést (pl. „Stöck/e/”) alkalmaztunk. Erdély esetében az eredeti szövegben szereplő „7bürgen” helyett a „Siebenbürgen” írásmódot használtuk. A számnevek esetén kiírtuk a számot (pl. 15 000), a napok sorszámainak helyesírását a szövegben található módon hagytuk, ha a levélíró azt betűkkel írta ki (pl. „letzte”), akkor mögé szögletes zárójelben odaírtuk számmal a pontos dátumot. A címzések esetében az eredeti formát hagytuk meg.

Magyar nyelvű szövegek közlésére már többféle szabályzat is készült,⁴⁵ de konszenzus máig nem alakult ki. A magyar nyelvű források esetében a *Lymbus*-sorozat által előírt, modernizált átírás elveihez igazodva a történeti szöveg részlegesen modernizált, hangalakkövető átíratát adjuk közre, ügyelve a nyelvi és a dialektológiai sajátosságok megtartására. A szöveg központozásában (vesszők, pontok stb.) az értelemnek és a ma érvényes helyesírási szabályoknak megfelelően jártunk el. Az átírás során a gördülékeny olvasat és értelmezés érdekében az eredetiben előforduló elválasztásokat külön nem jeleztük. A latin nyelvű megszólítások és címzések fordítását a formuláris jellegükre való tekintettel elhagytuk. Az egyértelmű rövidítéseket jelzés nélkül, értelemszerűen oldottuk fel (pl. „Kgt.” – „Kegyelmetek”). A kis- és nagybetűk használatánál az átírás során a következetességre törekedtünk és a mai helyesírási szabályoknak megfelelően nagy kezdőbetűt csak a mondat elején, tulajdonnevekben, megszólításokban alkalmaztunk. A személynéveket (család- és utónév), földrajzi helyeket, a helynévből képzett melléknéveket minden esetben megtartottuk az eredeti formájában, a nagy- és a kisbetű alkalmazása a ma érvényben lévő helyesírási szabály szerint történt, a szavak egybe- és különírása szintén. A szövegekben előforduló latin kifejezéseket a humanista átírás szabályai szerint tettük közzé. A dokumentumokban az ékezetek az ejtés rövidségét vagy hosszúságát illetően nem irányadók, így a közlésnél a mai helyesírási szabályait követtük, bizonyos esetekben az ejtésbeli hűség visszaadását tartottuk fontosnak (pl.: „vigezés” helyett „vigezés” és „részerül” helyett „részerül”), bár a tökéletes korabeli kiejtést lehetetlen rekonstruálni. Amikor a betű vagy a hang tévesztése az írat írójának egyéni nyelvhasználatából eredeztethető és nyelvjárási vagy egyéb nyelvhasználati okokra visszavezethető, úgy azt az eredeti formában megtartottuk. Ilyen például a mássalhangzók esetében a zöngésségi párok „b-p”, „g-k”, „d-t”, „gy-ty” tévesztése. A különleges karaktereket (ÿ, ý) minden esetben hangértékének és a modern nyelvtani szabályoknak (latin esetén hu-

⁴⁵ Összefoglalóan ld. BAK, 2000. A legfrissebb, nagyobb volumenű magyar nyelvű missziliskiadás közlési elveit ld. TUSOR, 2015, LI–LIV.

manista) megfelelően feloldottuk. A meghonosodott jövevényszavak esetén a modern helyesírás szabályait alkalmaztuk, mivel ezeket következtlenül használták maguk a szövegek is (pl. „*articulus*” helyett „*artikulus*”). Abban az esetben, ha a palatális mássalhangzó jelölése nem betűkapcsolatos formában történik, hanem csak „g”, „l”, „n”, „t” betűk leírásával történik, és ez nyelvjárási sajátosságra vezethető vissza, akkor mi is „g”, „l”, „n”, „t” betűket adtuk meg (pl. „*karácson*” megmarad).

A latin szövegek átírásánál a humanista latin általános szabályait követtük, így irányadónak a *Fons* folyóiratban rögzített latin nyelvű átírási javaslatokat tekintettük.⁴⁶ Az eltérések főleg a kis és nagybetűk helyesírásában keresendők, mivel (a más nyelvek egységes szabályaihoz alkalmazkodva) a tulajdonneveken (illetve azokból képzett melléknéveken) kívül mindenben a kis kezdőbetű használatát tekintettük mérvadónak, és igyekeztünk a magyar nyelvi szabályokhoz alkalmazkodni. Ezenkívül nem őriztük meg a hazai latinságban igen gyakran használatos „j” hangzókat sem. A rövidítéseket a nyelvtani szabályok szerint feloldottuk és a kiegészített részeket szögletes zárójelben rögzítettük. A különleges karaktereket értelem szerint, jelölés nélkül változtattuk meg.

Az oszmán szövegeket az *Universität Wien Institut für Orientalistik* oszmán nyelvre kialakított átírási rendszerében közöljük.⁴⁷

Források

1.

Esterházy Miklós által kiadott levél a fegyverszüneti megállapodás és a tárgyalóbiztosok kinevezése, illetve a szőnyi béketárgyalások ügyében (Pozsony, 1626. december 18.)

MNL OL P 123 Esterházy Miklós nádor iratai II. i., 4. d., fol.: 64r–65v.

[Regeszta:]

A nádor fontosnak tekinti a mindkét részről megsértett béke mielőbbi helyrehozását. Tudomásul vette Murteza pasa együttműködési szándékát és a szultántól kapott teljhatalmú megbízását, továbbá ő maga is kért és kapott a császártól teljhatalmat a tárgyalások lebonyolítására. A két császár nevében az alábbiakról született döntés: a hitlevél kiadásától számított három hónapig a két fél között ne legyen ellenségeskedés, és a fegyverszünet ideje alatt jelöljék ki a béke ügyét előmozdító tárgyalóbiztosokat. A biztosok Szőnyben tárgyaljanak és minden vitás kérdést igyekezzenek elrendezni. Ha a három hónap alatt nem születik meg a béke, akkor a fegyverszünet maradjon érvényben a tárgyalások befejezéséig.

⁴⁶ FAZEKAS, 2000; OBORNI, 2000; SOÓS, 2000. Ezek az átírási elvek fő tételeikben megegyeznek a *Lymbus* 2003-as számában megfogalmazott elvekkel. Vö. LYMBUS, 2003, 373–374.

⁴⁷ Vö. SCHAEIDLINGER–RÖMER, 1983.

A császár részéről teljhatalommal felruházott nádor hitlevelével ígéretet tesz a fegyverszünet császári oldalról való betartására.

[64r] Titulus praemissis praemittendis!

Adjuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik: hogy, mivel az két hatalmas császár⁴⁸ között, nem sok üdövel ezelőtt elvégeztetett frigy avagy békesség némely okokból, hadak és ellenkezések lévén mind az két részről megbántódott, mely miatt látván az szegény községnek nyomorúsága hogy megsokasodnék, illendőnek láttuk és ítéltük, hogy annak helyrehozásában fáradnánk. Mely dologról, mikoron levelünk érkezett⁴⁹ volna az tekintetes, nagyságos vezér Murteza passától, hatalmas török császárnak tengeren innen való országának, hadainak igazgató szerdárjától⁵⁰ és Budan fő gondviselő helytartójától, melyben tudósítván arról, hogyha mind az két részről tetszenék, hogy ezek az háborúságok egy szép, csendes trakta által békességre hozatnának, az tekintetes és nagyságos vezér is attól idegen nem volna, kiváltképpen, mivel az hatalmas török császártól arra teljes hatalom is adatott vala neki.⁵¹ Mi annak okáért, tisztünk és hivatalunk szerint, ezen dologról az mi hatalmas és kegyelmes császárunkat alázatos könyörgésünkkel megtalálván, törekedtünk azon, hogy őfelsége is országához és híveihez mutatná kegyelmességét és ne lenne idegen az szent békességtől, mely mi alázatos könyörgésünket őfelsége kegyelmesen meghallgatván, teljes hatalmat engedett nekünk is arra,⁵² hogy az megnevezett méltóságos vezérnek az két hatalmas császár között való szent békességnek állapotjáról minden bizonyost végezhetnénk. Végeztünk annakokáért egymással mi, az mi hatalmas császárunk részéről, és az nagyságos vezér az ő hatalmas császáranak részéről így: Tudnia illik, hogy az mi hitlevelünk kiadásának napjától⁵³ számlálván három holnapig minden közöttünk [64v] való ellenkezések megszűnjenek, nemkülönben, mint szintén az bizonyos békességben és⁵⁴ szép frigy legyen. És hogy az megnevezett három holnapok alatt mind az két hatalmas császár részéről békességszerető főúri emberek rendeltessenek, az kik Szeönj⁵⁵ nevű faluban öszvegyölekezvén traktáljanak szívek szerént az két hatalmas császár között való szent békességnek megújításáról, és minden dolgokat, valamelyek mind⁵⁶ az két részről történtenek és löttének, isteni igazság szerint igazítsák el. És ha az három holnap alatt abban vég nem lehetne is, mindazáltal

⁴⁸ II. Ferdinánd és IV. Murád.

⁴⁹ Az említett levél érkezésének dátuma nem ismert.

⁵⁰ Egy hadjáratra vagy határvidék védelmére kijelölt katonai parancsok.

⁵¹ Murteza pasa jelenlegi ismereteink szerint 1627. február 6-án kapott teljhatalmú megbízást. Karácson Imre közölte magyar fordításban a dokumentumot. Feridün publikálta először ezt az iratot, azonban Karácson feltehetően nem onnan vette azt. Így nem lehet pontosan megállapítani a teljhatalmú megbízólevelé keltét. Vö. FERIDÜN, 1858, 178–179; KARÁCSON, 1914, 218–220.

⁵² Esterházy Miklós megbízólevelének kelte számunkra egyelőre nem ismert.

⁵³ Utána áthúzva: „fögvá”.

⁵⁴ Értsd: is.

⁵⁵ Szöny, ma Komárom városrésze, H.

⁵⁶ Eredeti javítással: a 'minden' kifejezés az 'en' áthúzásával.

ugyan megmaradjon az frigy mind az két részről, valamíg vége leszen az traktának. Mi azért az végezés szerint, úgymint hatalmas császárunknak Magyar Országban helytartója⁵⁷ és mint az kinek erre az traktára az mi kegyelmes és hatalmas császárunktól teljes hatalom adatott, ígérjük arra magunkat, és fogadjuk az mi keresztényi hitünkre, tisztességünkre, hogy az megnevezett üdő alatt sem nyilván, sem titkon az mi kegyelmes és hatalmas császárunk senki által, azonképpen magunk, sem mások által, semminemű ellenkezést ez megnevezett hatalmas török császár és birodalma, s azokban levő hívei és végházai ellen cselekedtetni nem engedünk, hanem az végezéseket szentől megtartjuk és igyekezünk⁵⁸ és minden rendekkel is az mi hatalmas császárunk birodalmabeliekkel megtartatjuk. Melynek nagyobb bizonságára adtuk ez mi kezünk írásával az peccétünkkel megerősítettett hitlevelünket. Költ Poson városában, Karácson havának tizennyolcadik napján, 1626. [65r–65v]

[Külzet:] Az törökkel való frigylevélnek mása.

2.

Gerhard Questenberg II. Ferdinándnak (Komárom, 1627. június 19.)

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 88r–89r.

[Regesza:]

A császári biztosok kérésére tudósítja a császárt, hogy Szöny és Komárom között aznap összeültek a törökökkel. Mivel a törökök nagy sátrat építettek, mint két éve Párkánynál, ők is építettek egyet 50 lépésre tőlük és elfoglalták helyüket a sátraikban. Kölcsönösen hívogatták egymást, de a törökök a látogatás megtiltására hivatkozva szabadkoztak és nem voltak hajlandók a császáriak sátrába menni. Estig gyözködték egymást, míg végül a törökök a budai pasához fordultak ez ügyben. Remélhetőleg két nap múlva ismét összeülnek. A törökök szíves hívogatásából arra következtettek, hogy ajándékot várnának tőlük. Nincs náluk semmi ajándék, Collaltónak már trt ez ügyben, 2000 forintot várnak. Szintén várják, hogy a Bécsbe küldött csausznak milyen fogadtatása volt. Nem tudják, hogyan bocsátották el, mert nem értesítették őket erről, pedig szükségük lenne rá. A császári biztosoknak szánt 3000 forintnyi egyhavi fizetés megérkezett. Cziráky Mózes nem tér vissza a biztosok közé, felépülésére kevés remény van, ebbe már beletörődött. Nehezen tud beszélni, Győrben fekszik. Ha Questenberg, a császár parancsából két-három további ülés után hazautazik, akkor összesen három tárgyalóbiztos maradna a törökök öt biztosával szemben, ezért Koháry

⁵⁷ A Magyar Királyság nádora.

⁵⁸ Eredeti javítással, felülről betoldva: „keziünk”

Pétert is odarendelték biztosnak, aki már meg is érkezett. Minden az uralkodó rendelkezése szerint zajlik, várják az utasítást az ajándékkal kapcsolatban.

[88r] Allerdurchleuchtigste,

Allernädigster Khayser,⁵⁹ König und her etc. Auf begeren der gesambten commissarien, so zue der turggisch tractation verordnet, berichte Eure Kaiserliche Majestät allergehorsamst, dass wier an heut, alß sambstags, mit denen Turggen zwissen Söhn⁶⁰ und Comorn,⁶¹ alda zuevor die zelten aufgeschlagen wären, sambkomen. Weilen aber die Turggen iren seinen zuem taglichen sambkommen ainen absonderbaren grosen zelt aufgeschlagen, darunden [---]⁶² vorfernten⁶³ zue Parcan⁶⁴ tractirt, wier ebensfalß ainen grosen zölt 50 schrit darvon gelegen auch aufschlagen lassen, haben bayde thail ain ander zuegemueth zue ihnen in ihre zelt zue komen. Die Turggen sich zue unß zue komen entschuldigt, mit furgeben, dass es ihnen wäre verboten, wier aber das, weilen sy auf unserem territorio wäre/n/, wier sy alß gäst in unsern zölten zue empfahren⁶⁵ und wol tractiern begertten, darmit etliche stundt zue bracht, biß endtlich es sich zum abendt genehrt⁶⁶ und die Turggen sich erclart umb mehren gwalt ditzfalß zum vesier⁶⁷ zue schickhen. Also sein für dismal beyde thail von ein ander mit gueter ordnung zogen ethwo übermorgen wider sambzukomen.

[88v] Nun dan die Turggen stark begert und freundlich ersuecht, zue ihnen in ihre zölten zue kommen, dass sy unß wolten empfahren und verehren. Drauß unß die muetmassung beyfalt, dass, so sy zue unß (wie zuhoffen) zue komen sich liesten⁶⁸ bereden, wier ihnen praesent zue thun haben würden. Das ist aber weder wenig noch viel vorhanden. Mihr schreibt zue nechst der graf zu Collalto dass man von obenherab würd 2.000 florenos⁶⁹ und andere necessaria schicken, es ist aber nichts erfolgt.

Was der nechst zue Wien gewöste tschauß⁷⁰ an Eure Majestät anbracht, da wiers zue nachrichtung solten wissen, so wol wie er abgefertigt, ist unß kain buechstaaben zue

⁵⁹ II. Ferdinánd

⁶⁰ Szöny.

⁶¹ Komárom.

⁶² Papírhiba miatt nem látható rész.

⁶³ Helyesen: 'vorfernten', jelentése: két évvel azelőtt. Tehát az 1625-ös gyarmati tárgyalások idején. Vö. DW, 1951, Sp. 1033.

⁶⁴ Párkány, ma: Štúrovo, SK. Feltehetően utalás a két évvel korábbi gyarmati tárgyalásokra.

⁶⁵ Empfangen (ném.) – 'fogad'.

⁶⁶ Sich nähern (ném.) – 'közeledik'.

⁶⁷ Murteza pasa.

⁶⁸ A helyes forma a mai nyelvtan szerint 'liefsen' lenne, de a szövegben egyértelműen az 'st' betűkapcsolat szerepel.

⁶⁹ A pénznem megjelölése nem a forgalomban lévő forintra vonatkozhat, hanem az udvari váltó szerepét betöltő pénznemre utalhat.

⁷⁰ A Bécsbe küldött csasz személye a kiadott források tükrében egyelőre nem ismert. Feltehetően a Portáról visszatérő Johann Rudolf Schmiddel Bécsbe küldött csaszról lehet szó. Vö. JÁSZAY, 1838, 202.

komen undt wissen also nichts, was ethwo zue Eurer Majestät diensts befurderung wiew in disen wissen möchten.

Die hinabgeführte 3.000 floreni, darvon ist den herren commissariis⁷¹ ain monath soldt zuegestellt und also vernemmen, wie die bescheinigungen ausweisen werden.

Mit dem Cyriáki⁷² thuet es zue diser commission nichts, und wil kain hofnung mehr erfolgen seines aufkommens, wie er sich dan auch selbst drein ergeben und mit der sprach, schwachheit⁷³ halber, nit mehr folgen kan, ligt noch zue Raab.⁷⁴

[89r] Weil ich nach verrichter 2 oder 3 sessionen von Eurer Majestät bevelcht wider zuerück nach haus zue raisen, würden die verbleibende 3 commissarien⁷⁵ dahergegen der Turggen seiner fünf sein, ethwo wenig sein. Destwegen hat man den Kohary⁷⁶ behandelt, sich zue diser commission gebrauchen zue lassen, bis Eure Kaiserliche Majestät ires gnädigsten willens sich ditzfalß erclaren. Befindt sich beraith bey unß alhie.

Stehet also bey Eurer Kaiserlichen Majestät allernädigsten belieben, was dieselb ditzfalß wollen bevelchen und resolvieren, insonderheit geruhen ihro dießelb gnädigst beliebig zue sein, gewisse anordnung zue thuen, dar mit die beturfftige praesent für die fünf turggische gesandten sambt ethwas verlags und von unterschiedlichen zeug wie zuvor unverlengt herab möchten geschickht werden.

Im übrigen Eure Kaiserlichen Majestät zue beharlichen kaiserlichen gnaden mich allerunderthenigst empfelendt.

Comorn, den 19. Junii 1627.

Eurer Kaiserlichen Majestät
Allerunderthanig gehorsambste
Gerhard von Questenberg manu propria⁷⁷

[Címzés:] Der Römische Khayser auch zu Hungern und Behaimb königliche Majestät. Meinem allernädigsten Khayser, König und Herrn.

⁷¹ Habsburg-biztosok (Sennyey István elnök, Cziráky Mózes helyett Koháry Péter, illetve Gerhard von Questenberg, Esterházy Dániel, Johann Christoph Löbl).

⁷² Cziráky Mózes.

⁷³ Közelebbről nem ismert betegség vagy abból adódó gyengesége miatt a beszédképessége is sérülhetett a biztosnak, azonban erre nézve eddig bizonyító erejű forrás nem került elő.

⁷⁴ Győr.

⁷⁵ A szövegben megnevezett három biztos: Sennyey István, Johann Christoph Löbl, Esterházy Dániel.

⁷⁶ Koháry Péter, Szőnybe delegált tárgyalóbiztos Cziráky Mózes helyett.

⁷⁷ „Manu propria” (lat.) – ‘saját kezével’.

3.

Sennyey István, Johann Christoph Löbl, Esterházy Dániel, Koháry Péter, Gerhard von Questenberg császári biztosok instrukciója Liptay Imrének és Nagy Pálnak⁷⁸

(Komárom, 1627. július 9.)

Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis V 2633. doboz Nr. 436.
pag. 1–6.

[Regeszta:]

Liptay Imrét és Nagy Pált a következő utasítással küldik a császári tárgyalóbiztosok a budai pasához panasztételre.

1. Róják fel a pasának, hogy írásba adott ígéretével ellentétben, az általa kijelölt biztosok húzzák az időt és ezzel hátráltatják a béketárgyalásokat. A török biztosok július 8-án kizárólag a saját álláspontjukhoz ragaszkodva, magukra hagyták a császári biztosokat, akik közül a németek emiatt az egész tárgyalást félbe akarták hagyni, ezt csak az időközben visszaérkező Koháry és Esterházy Dániel közbelépése akadályozta meg, miszerint a budai pasa véleményét lenne szükséges kikérni az ügyben.

2. A török biztosok kérése szerint csak a korábbi békekben foglaltak, s azokból is a megsértett dolgokról tárgyalnak – úgy tűnt, ezt elfogadták a pasa emberei. Jelzik, hogy a korábbi végezésektől eltérő, újonnan benyújtott pontokról nincs felhatalmazásuk tárgyalni. Amennyiben ettől el akarnak térni, a császártól újabb felhatalmazást kell kérniük.

3. Azt is tudják, hogy némelyek a török biztosokat hamis információkkal terbelik. A császári biztosok megírják, hogy elhitték, hogy olyan igazságszerető urakat küldenek, akik a béke előmozdítását akarják. Kérik, írjon a török biztosoknak, hogy a lehető leg hamarabb rendezzék az ügyeket.

4. A fenti dolgokat, ha a pasa lehetőséget ad rá, vigyék keresztül, és térjenek vissza, amilyen hamar csak lehetséges.

5. Főleg a hódoltatott falvak állapotát, Vác és a küldendő követek ügyét sugalmazza a pasának. A többi kérdés már könnyebb lesz azután, ha az újonnan felvetett pontokat elhagyják. Liptay és Nagy megítélésére bízzák, hogy miben tudják még előmozdítani a békét.

⁷⁸ Liptay Imrét és Nagy Pált a budai pasához küldték panaszkodni. Kisfaludi Liptay Imre, Bars megye alispánja, 1619-ben a magyar rendek követe a Portán, a szőnyi béketárgyalások folyamán II. Ferdinánd biztosainak követe Budán. Vö. FERENCZI, 1911, 138; NAGY, 1855; NAGY, VII, 1860, 135–136; BOTKA, 1867; PAPP, 2011b, 931. Nagy Pál győri seregbíró (1620–1641). PÁLFFY, 1995, 214–215. Az utasítás tartalma és a követeknek adott válasz nagy vonalakban ismert volt már, mert Tholdalagi és Rimay János is összefoglalták naplójukban. Vö. SALAMON, 1867, 134; ECKHARDT, 1955, 420.

[1 p.] Mindeneknek előtte az szokás [szerint]⁷⁹ becsületes, de nem igen félelmes és aláztos [köszöntés]⁸⁰sel köszöntvén az vezért⁸¹ az következő punc[tumokat]⁸² kell eleiben adni.

1° Hogy mind az őnagysága nekünk és [palatin]us⁸³ uramnak írt leveléből, mind pedig maga jóindulatjából az szent békességhez olyan reménységgel voltunk, hogy erre az szent traktára oly úri emberek fognak rendeltetve lenni, az kik az igazságnak folyását és az közönséges jót fogják szemek előtt viselni és lehetetlen dolgoknak állatásával⁸⁴ az ödöt hiában nem fogják múlatni. Úgy vagyon, hogy becsületes úri állapotjokról nem panaszkodunk az komisszárius⁸⁵ uraknak, de némelyek őnagyságok közül úgy viseli magát, mintha ugyan semmi akarátja nem volna az szent békességre. Az minthogy tegnapi napon is nagy szeretettel egybegyölvén, midőn traktálni akarnánk, semmi igaz beszédünknek és jó akaratumknak helt nem akarván adni, csak fölugrottak és odahattak bennönket sok fenyegetésekkel. Az mely dolog főképpen az német urakat úgy megháborította volt, hogy el is akartak menni, mintha úgy értették volna valamelyik szavát az török komisszáriusok közül, hogy „bár haza menjetek”. Hanem Kohary Peter uram és azután megérkezvén, Ezterhazy Daniel uram szólottak nekik, hogy addig, még az nagyságod jó tetszését és ezen dologról való választételét nem látják, veszteséggel⁸⁶ legyenek, minthogy az kancelláriust⁸⁷ erre könnyen is vehették, mivel az békességet igen szereti.

[3 p.]⁸⁸ 2° Minekutána az komisszáriusoknak kívánságára mi igaz szeretettel azokat az dolgokat adtuk volna, az melyekben az situa toroki, bécsi, comaromi és gyarmati végezések megbántódtak volna.⁸⁹ Minthogy mindenkor azt vetettök föl célnak, hogy semmi újságot ne csináljunk, az kire őnagyságok eleitől fogvást láttattak accedálni,⁹⁰ hanem hogy azok ellen lett dolgokat helyére hozzuk vagy eligazítsuk. Nagyságod bölcs étéletit és tetszését is mindenkor úgy vettök eszönkben. Őnagyságok oly írást adott be minckönk és oly formán, az ki nem hozhat semmi traktát magával, mert azonkiül, hogy újságok, és még ez ideig kérdésben is nem voltak, úgy írták, hogy az olyanokat egyáltalában akarják, mintha azokat csak traktára is nem akarnák bocsátani. Azért őnagysága nemcsak annak az szónak formáját változtattassa meg velek,⁹¹ de ugyan afféle újságok-

⁷⁹ Feltételezett olvasat. Sérült irat: szakadás az iraton.

⁸⁰ Ua.

⁸¹ Murteza pasát.

⁸² Feltételezett olvasat: punctum (lat.) – ‘a békeszerződés pontjai’. Sérült irat: szakadás az iraton.

⁸³ Feltételezett olvasat: ‘Palatinus’. Értsd: Esterházy Miklós nádor. Sérült irat: szakadás az iraton.

⁸⁴ Értsd: állításával.

⁸⁵ Értsd: török biztosok.

⁸⁶ Értsd: veszteséggel.

⁸⁷ Sennyey Istvánt.

⁸⁸ A levél oldalszámozása hibás, mivel a számolás kettesével halad oldalanként.

⁸⁹ A levél szerzője a korábbi békéket sorolja fel mint hivatalosnak tekintett vonatkoztatási pontokat. Így a zsitvatoroki béke (1606. november 11.), bécsi béke (1615. július 15., 1616. május 1.), komáromi béke (1618. február 27.) és a gyarmati béke (1625. május 26.). BENDA, 1982, 432, 446; SALAMON, 1867, 265–273; JÁSZAY, 1837, 39–72.

⁹⁰ Accedo (lat.) – ‘közelít, elfogad’.

⁹¹ Eredeti javítással: áthúzott, olvashatatlan szó.

nak előhozásával ne is nehezítse az szent békességnek végbenmenetelit vagy hosszabbítását, mert minenkönk egyáltaljában csak addig vagyon plenipotentiánk,⁹² az mennyire az előbbeni artikulusok szolgálnak. Mivel nem is tudtunk továbbra gondolkodni, és így újobban föl kellene köldenönk plenipotentiáért, az mely dologban sok ödő telnék, ha szintén reámenne az császár.⁹³ Más az, hogy az előbbeni végezésnek is ideiben még sok esztendőök vannak hátra az szent békességre.⁹⁴

3° Azt is vesszök eszönkben, hogy az komisszárius urakat sok maga haszna kereső emberek hamis információkkal terhelik. Elhittök azért, hogy önagyága oly igazságszerető [5. p.] úr, hogy egyníhány embernek maga haszná[ért]⁹⁵ főképpen, az mely által hatalmas császár⁹⁶ méltóságát⁹⁷ [!] megsértődnék, az közönséges jót hátra nem hagyja. Úgyis várhat az nagy Istentől minden jót ez világon is, becsületes nagy híre-neve úgy fog nevelkedni és végik megmaradni. Azért írjon ezeknek az uraknak, hogy az ödöt hiában ne múlassák, hanem Isten szerént igazítsák az dolgot, mentől hamarébb lehet.

4° Ha alkalmatosság léssen hozzá, és okot ad reá az vezér, az beadott dolgokat ő általuk dilucidalja⁹⁸ kegyelmetek, és az mennyire lehet, deducalja⁹⁹ in meliorem sententiam,¹⁰⁰ és vigye minden jóra, melyre Isten segítke kegyelmeteket és hozza haza jó egészségben hamarsággal.

5° Főképpen az holdultság¹⁰¹ állapotját, Vacz,¹⁰² és az köldendő követ dolgát inculcálja¹⁰³ kegyelmetek, hogy mi abban semmit nem kívánunk, hanem csak az hatalmas császár hitit eligazítani. Ezek meglévén, az többi könnyebben léssen, csakhogy az beiratott újságokat hagyják el. Egyébaránt, pro sua prudentia et claritate¹⁰⁴ és¹⁰⁵ hazájokhoz való szeretetéért kegyelmetek az miben tudja jó móddal facilitálni¹⁰⁶ az traktát, az kegyelmetek jó ítéletin áll. Datum Comaronii¹⁰⁷ 9 Julii 1627.

Stephanus Sennyey
Johann Christoph Lebel

⁹² Plenipotencia (lat.) – *'teljhatalom, ill. felhatalmazás.'*

⁹³ II. Ferdinánd.

⁹⁴ Ezen békét megelőzően az 1615–1616-ban megkötött bécsi béke tekinthető mérvadóknak, amely húsz évre szólt. Így a békétárgyalás idején még legalább egy év volt hátra. (SALAMON, 1867, 272.) Ennek az oka az volt, hogy a gyarmati békét nem ratifikálta mindkét fél. JÁSZAY, 1838, 186.

⁹⁵ Feltételezett olvasat, sérült irat, szakadás az iraton.

⁹⁶ IV. Murád.

⁹⁷ Szövegromlás lehet, *'méltósága is'* helyett.

⁹⁸ Dilucido (lat.) – *'megvilágít.'*

⁹⁹ Deduco (lat.) – *'keresztül visz, erőltet.'*

¹⁰⁰ In meliorem sententiam (lat.) – *'jobb kimenet érdekében.'*

¹⁰¹ Értsd: a békék közötti időszakban megadózott falvak kérdése.

¹⁰² Vác.

¹⁰³ Inculco (lat.) – *'javasol, sugalmaz.'*

¹⁰⁴ Pro sua prudentia et claritate (lat.) – *'saját kegyességével és őszinteségével.'*

¹⁰⁵ Előtte áthúzva: „és”.

¹⁰⁶ Facilito (lat.) – *'előremozdít.'*

¹⁰⁷ Komárom.

Gerhardus de Questenberg
Daniel Esterhazy
Petrus Kohary¹⁰⁸
commissarii¹⁰⁹

[**Külzet:**] Instructio¹¹⁰ pro domino Emerico Liptay et iudice exercitus Jauriensis¹¹¹ ad vezirium misso¹¹² [6. p.]

[**Külzet:**] Expeditio Emerici Liptay ad vezirium anno 1627.¹¹³

4.

**Murteza pasa Ramboldo Collaltónak
(Buda, 1627. augusztus 1.)**

Eredeti: ÖStA HHStA Türkische Urkunden 1627 Aug. 1. **Korabeli olasz nyelvű fordítás** (1627. augusztus 3-i keltezéssel): ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 131r–132v.

[**Regeszta:**]

A pasa tudatja Collalto gróffal, hogy őt a szultán teljhatalommal nevezte ki a béke megkötésére. Szóvá teszi, hogy biztosai már három hónapja tárgyalnak Szőnyynél, de mivel a császári tárgyalóbiztosok „meg nem valósuló javaslatokat” eröltetnek, a tárgyalásokon semmit sem intéztek még el. Panaszkodik arról, hogy egyes tanácskozásokon az osztrák nagyságos urak nem voltak jelen a tárgyaláson, emiatt a török tárgyalóbiztosok úgy vélekedtek, hogy ha megkötik a békét, az nem lesz tartós, ezért Michael Adolf von Althan gróftárgyalásokra való kinevezését kérték. Mivel Althan gróf több alkalommal is részt vett a tárgyalásokon, tapasztalt, valamint saját tervezetekkel rendelkezik, kifejezi óhaját, hogy Althan grófteljhatalommal nevezzék ki a béketárgyalásra. Jelenti Collaltónak, hogy az ügy elintézése érdekében Althan gróf emberét, Marino Tudisit, valamint saját embereit, Zülfikár efendit és Hádzsi Bekirt a császárhoz küldi. Kéri Collaltót, hogy levelére olyan választ küldjön, amely a békét lezárja, valamint arra, hogy Collalto neveztesse ki Althan grófteljhatalmú megbízottnak a tárgyalásra.

¹⁰⁸ Egy kézírással rögzítve, nem saját kezű névaláírások.

¹⁰⁹ Az eredetiben a nevek mellett szerepel középen.

¹¹⁰ Utána áthúzza: „hac”.

¹¹¹ Nagy Pál.

¹¹² Helyesen: ‘permissis’. Instructio pro domino Emerico Liptay et iudice exercitus Jauriensis ad vezirium misso (lat.) – ‘Utasítás Liptay Imre úrnak és a győri seregbírónak, a vezérhez küldötteknek’.

¹¹³ „Expeditio Emerici Liptay ad vezirium anno 1627.” (lat.) – ‘Liptay Ime küldetése a vezérhez az 1627. évben.’

devletü vü rif'atlu döstumuz ve koñşumuz hâkim huzûrlarına lâyıq olduğı üzre maħabbetler-olınuqdan-şoñra inhâ olınan bu dur ki devletlü döstumuza ma'lûm ola ki bundan aqdem iki fuqarâsınıñ istirâhâtı için se'âdetlü ve 'azametlü pâdişâhumuz 'ızzu l-lâhu enşâruhu hâzretleri ile devletlü vü rif'atlu Rôma imperâtorı¹¹⁴ hâzretleriniñ murâdları şulh u şalâh olmağla bu döstuñuza se'âdetlü ve 'azametlü pâdişâhumuz hâzretleri tarafından istiqlâl-i küllî verilüb ve iki bile tarafdan vükelâ ta'yin olınub bizüm vükelâmuz üç aydan mütecävüzdür ki Qomürân¹¹⁵ qurbında vaqı' Sön¹¹⁶ nâm maħalle varub ol zemândan bu ana gelince ba'zı olmayacaq teklifleri ol devletlü vükelânuz [---]¹¹⁷ eylemekle ilâ el-ân bir dürlü muşâlîh görilmedi geçenlerde vaqı'-ı hâli devletlü çâsar¹¹⁸ hâzretlerine i'lâm edüb ve ba'zılar müşâverede Nemçe devletlülerinden kimesne olmamağla bu muşâlîhler olsa daħı qavî olmaz dëyü tefekkür edüb Âltân gröfi¹¹⁹ bu hayrlı şulh u şalâh müşâveresine istiqbâl-i küllî ile isteyüb bu def'a devletlü çâsar hâzretlerine mektüb-ı maħabbetlerine göre mektüb yazmamız lâzım olmağla yazub bu def'a daħı Âltân gröf döstümüzü istemişüzdür muqaddemâ ta'yin olınan devletlülere daħı biz yaramaz devletlülerdür diyemezüz lakin Âltân gröf Nemçe devletlülerinden olduğundan ğayrı bu maqûle muşâlîha bir iki üç def'a qarışub ve muşâlîh daħı görüb vuqûf her huşüşda vuqûf-nâmesi olmağla istemişüzdür ol ecilden ser-haddumuz ihtiyârlarından Zû l-fiqâr¹²⁰ efendi ile Hâccî Bekir¹²¹ ile Âltân gröf döstümüzüñ âdemisi olan Mârîni¹²² getürdüb göndermişüzdür geçenlerde 'aceleden biz devletlü döstumuza mektüb yazmaq mümkün olmamağla bu def'a yazılıb mezbûrlar ile göndermişüzdür in şâ'a l-lâhi te'âlâ vuşûli müyesser olduqda zıkr olınan âdemlerümüzi ve mektübümüzü devletlü vü rif'atlu çâsar hâzretlerine işâl edüb mektübümüzüñ mefhumı ma'lûm-ı devletleri ma'lûm-ı 'izzetleri oluqdan-şoñra istirâhat-ı faqâmet-i cânibeyn için muşâlîh bitürecek güzel cevâblar ile yine bu cânibe göndermege ve istiqlâl-i küllî ile Âltân gröf döstümüzü Qomürâna ta'yin edirmege diqqat üzere olasız Allâhu te'âlâ hâzretlerine ma'lûmdurki bizüm murâdumuz dâ'imâ eyüliklerdür ve ol câniblere bir dürlü yaramaz qaşdumuz ve fikrümüz yoqdur mâ-dâm-ki ol câniblerden olmaya bolay-ki bu mübâşere olınan şulh u şalâh hayr-la şüret-pezîr olub ve nice yıllara dek hayr-la dutılıb ve iki tarafuñ fuqarâsı âsüde-hâl üzre qalub iki ulu pâdişâhlara ve sebep olanlara hayr du'âlara olalarbizüm bundan ğayrı murâdumuz yoqdur bu def'a gerek çâsar hâzretlerinden ve siz devletlü döstumuzdan şâfi ve eyü cevâblar baqaruz ve her ahvâl

¹¹⁴ II. Ferdinánd.

¹¹⁵ Komárom.

¹¹⁶ Szöny.

¹¹⁷ A szövegkörnyezet alapján innen hiányzik egy szó.

¹¹⁸ II. Ferdinánd.

¹¹⁹ Michael Adolf Althan.

¹²⁰ Zülfikar efendi, Bécsbe küldött török követ.

¹²¹ Haddzsí Bekir, Bécsbe küldött török követ.

¹²² Marino Tudisi.

bu giden ademlerümüzden ve Mārīnden¹²³ ma‘lūm-ı devletleri olur bundan-şoñra siz devletlü dōstumuza ol yüce Allāhu te‘ālā ḥazretlerinden uzun ‘ömür ricā ederüz bu kâğıdumuz üzremüzde olan mäh-ı Zī l-qa‘denüñ on toquzıncı gününde biñ otuz altı senesinde yazılmışdır ve s-selām¹²⁴
be-medine-i Budün el-maḥrüse

[Fordítás:]

Ó

Tekintetes és magasságos barátunk, szomszédunk, *ḥākim* számára illő tiszteletünk (*maḥabbet*) kinyilvánítása után a közlés a következő: Tekintetes barátunknak szolgáljon tudomásul, hogy korábban, a két [birodalom] szegényeinek nyugalma érdekében – s mivel boldogságos és magasságos padisahunk – Allah növelje győzelmeit! – ömeltőségének, valamint tekintetes és magasságos Róma imperátora ömeltőségének vágya a béke és frigy (*ṣulḥ u ṣalāḥ*) volt – ezen barátotok (t.i. Murtezā pasának) a boldogságos és magasságos padisahunk ömeltőségától teljeskörű meghatalmazást (*istiqlāl-i küllī*) kapott, s mindkét fél részéről biztosokat neveztek ki. Biztosaink több mint három hónapja a Komárom közelében lévő Szőny nevű helyre mentek. Mivel biztosaitok attól fogva egészen eddig a pillanatig egyes, soha meg nem valósuló ajánlatokat [---],¹²⁵ egészen eddig semmiféle békekötést nem intéztek. A múltkor a dolgok állását a tekintetes császár öfelségének tudomására adtuk. Egyesek a tanácskozáson – mivel a német tárgyalóbiztosok közül (*Nemçe devletlülerinden*) senki sem volt jelen – úgy vélekedtek, hogy „Ha ez a béketárgyalás megtörténik, erős nem lesz.”, [s ezért] Althan gróft a jóságos béke és frigy megvitására teljes körű meghatalmazással akarták. Most, mivel a tekintetes császár öfelségének a baráti levele alapján kell levelet írunk, megírtuk, most Althan gróf barátunkat kérjük [tárgyalóbiztosnak]. Nem mondhatjuk a korábban kinevezett tárgyalóbiztosokra (*devletlülere*), hogy alkalmatlan tárgyalóbiztosok, de azon kívül, hogy Althan gróf a német nagyságos urak közül való (*devletlülerden*), a békekötéshez egy-két-három alkalommal is csatlakozott, a békekötést intézte, tapasztalt, s minden ügyet illetően van tervezete (*vuqūf-nāme*), [öt] kértük [tárgyalóbiztosnak]. Ezért a határunk méltóságviselői közül (*ser-hadd ihtiyārlarından*) Zülfikār efendit és Hádzsí Bekirt, valamint Althan gróf emberét, Marint elhozattuk, [s hozzátok] elküldtük. Mivel a múltkor sietség végett tekintetes barátunknak nem volt lehetőség levelet írni, ez alkalommal megírtuk, s az említettekkel elküldtük. Ha Isten is úgy akarja és sikeresen megérkeznek, az említett embereinket és levelünket a tekintetes és magasságos császár öfelségének küldje el! Azután, hogy levelünk tartalma tekintetes és méltóságos tudomására jut, ügveljen arra, hogy – a két fél fontos nyugalma érdekében – a békekötést lezáró szép választ küldessen hozzánk, valamint arra, hogy Althan gróf barátunkat

¹²³ Ua.

¹²⁴ 1627. augusztus 1.

¹²⁵ A fentebb megnevezett kimaradt szó helye a szövegben.

teljes meghatalmazással Komáromba kineveztesse. A magasságos Isten öméltósága számára ismert, hogy a mi vágyunk mindig a jóság, s irány[otok]ba semmiféle mihaszna szándékunk és tervünk nincs, amíg a másik fél részéről sincs. Hadd jöjjön létre ez a tárgyalásban lévő béke és frigy, és sok évig jósággal tartsák is meg! Legyenek a két fél szégyenei nyugalomban, s a két nagy paradíszot, s a [békét] megkötőket áldják. Nekünk ezen kívül más vágyunk nincs. Most, mind a császár öfelségétől, mind tőletek tekintetes barátunktól világos és helyes választ várunk. Bármi történjék is, ezen érkező embereinktől és Marintól magas tudomására jut. Ezek után tekintetes barátunknak a magasságos Istentől hosszú életet kérünk. Ezen iratunk folyó *Zī l-qa‘de* havának tizenkilencedik napján, az ezerharminchatos esztendőben íratott. Üdvözlét!

Jól védett Buda városában

5.

Murteza pasa Esterházy Miklósnak¹²⁶ **(Buda, 1627. augusztus 2–3.)**

Eredeti: MNL OL P 123 Esterházy Miklós, 3. d. II. h.,) Török levelek Nr. 24.

Kiadása és német fordítása: FEKETE, 1932, 49–51, ill. 260–262. **Korabeli magyar**

fordítás: ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 155r–156r. **Korabeli latin fordítás:** ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 154r–154v, 157r–157v.

[Regeszta:]

Tassy Gáspár megérkezett Murtezához, a nádor levelét és a Tassy által huszonhárom pontban lejegyzett szóbeli üzenetét is megkapták és lefordították.

Rövid válasz a nádor levelére a hódolt falvak, a rabok és Vác kapcsán. Utóbbi ügyben a pasa nem ír a Portára, mert félti az életét. Javaslat a nádor részére az addig történt portyák felhánytorgatásának elhagyására és új fegyverszünet kötésére a határ menti nyugalom érdekében. Murteza Vác és a követküldés ügyében nem enged. Izmael csaszst küldi a nádorhoz válasszal, annak visszaérkezéséig pedig Tassy Gáspárt ott tartja Budán, a csaszst mielőbbi visszaküldése és a tárgyalások biztos folytatása érdekében. Murteza panasza a biztosok elszállásolásának minőségét illetően. Izmael csaszst mielőbbi visszaküldését kéri, hogy Tassy Gáspárt a szolnoki alajbég kíséretében küldhesse a nádorhoz. Ígéret a határ menti nyugalom megtartására.

¹²⁶ Fekete Lajos az irat oszmán-török nyelvű verzióját adta ki. Az ÖStA HHStA-ban fellelhető magyar nyelvű fordítás Habib aga kézírásával készült.

Mi, vezér Murteza passa, Istennek kigyelmességéből az hatalmas és győzhetetlen császárnak az tengeren innýéd¹²⁷ levő birodalmának szergalmatos gondja viselőjő, hadainak igazgató szerdarja,¹²⁸ Budan az hozzá tartozandó országában heltartója.¹²⁹

Tekéntetes és nagyságos úr szomszéd jó akaró barátunk, minden hozzánk illendő tisztességes dolgokban szomszédos barátságunknak ajánlása után, Istentől minden jókat kívánunk nagyságodnak.

Nekünk jó akaró úr szomszéd barátunk, akaránk értésére nagyságodnak adni, ennek-elöttő az nagyságod híve, Tasi Gaspar,¹³⁰ az nagyságod böcsületes levelével hozzánk érkezvén az nagyságod levelét nielünkön¹³¹ fordéttatván, szóval való izenet is nagyságod-tul Tasi Gaspar által írásban 23 puntban tüle kezünkhöz adatván, azt is megfordéttván¹³² megértették.¹³³

Nekünk jó szomszéd úr barátunk, Isten akaratja által az több dolgokat, úgymint az faluk és az rabok, azok az melyek az mi birtokunkban találtotván vadnak, és lehet eligazétásunkban talán módunk vagyón, és kőni¹³⁴ az nagyságotoknál való török rabok fejeiért ledni,¹³⁵ illendő az több dolgokat is Vaczon és az követségen kívül eligazétani, talán mód, és az mi illendő, az igen jó, de Vácznak megadása és az követnek ez részről oda menésérül, semmi módunk abban nincsen elsőbben, s nem is lehet, arra az két kívánságra nekünk ple potenciánk¹³⁶ őhatalmátul nincsen, sőt, őhatalmasságának arra akaratja is nincsen, azt az két kívánatot őhatalmának tudására adnunk abban is módunk nincsen, mert ha az portát arrul megtudósétanánk, az magunk vérebe az magunk kenyerét aprétanánk. Nekünk úr jó szomszéd barátunk, őhatalmátul az mi hatalmunk, tanúságunk ez szerint vagyón, az ki meglett eddig, már az odavagyón, hanem mind az két részről való szegénységnek¹³⁷ megmaradásokért egy újonnajd való igazkötést, s¹³⁸ békességet csináljunk, valamíg az békesség határát elvégezék mindenféle ellenkezés nélkül, addig ez úton szentül megtartassék. [155v] Ez okon, az országokban való szegénység épüljön, érettünk Istent imádjón, az két hatalmas császár szeretettel való jó akaratjok egymáshoz¹³⁹ naprul napra nevelkedjék, s erősödjék az ennekelöttő elpusztult szegénység is ki-ki mind helyekre szállván, az két hatalmas császárért és az békesség dolgában munkálkodókért Istent imádjónak ez írásunk szerént, ha az nagyságod akaratja is, az mint írjok, ezekkel áll helére és megerősödvén meg is köttetik az két császár

¹²⁷ Értsd: innen, innét.

¹²⁸ A szerdár az oszmán szövegben eltérő módon szerepel.

¹²⁹ Az oszmán szövegben nem szerepel a 'helytartója' kifejezés, a magyar szöveghez igazították e tisztséget.

¹³⁰ Tassy Gáspár, Esterházy Miklós nádor titkára. SALAMON, 1867, XXXIX–XLIV.

¹³¹ Értsd: nyelvünkön.

¹³² Értsd: lefordítván.

¹³³ Elírás lehet, 'megértettük'-nek kellene itt állnia.

¹³⁴ Értsd: köllene, kellene.

¹³⁵ Értsd: lenni.

¹³⁶ Plenipotentia.

¹³⁷ Értsd: szegény emberek. Megegyezik az oszmán szóhasználattal.

¹³⁸ Felülről betoldva: „s”

¹³⁹ Javítva erről: „egymásbaz”.

között való szent békesség. Hogy pedig Vaczot kezünkbul kiadjok és az követet is elsőben oda küldenénk, az nem lészen. Igazán való szót így értse tülünk nagyságod, újjobban ez szerént ez dolgokat megírván, és meddig válaszunk jün nagyságodtul, gondolánk Tasi Gasparnak itt addig várokozását jobbnak ledni. Ezen jóakarattal való levelünket íratván újjobban Izmaíl csausz¹⁴⁰ hüüinktül¹⁴¹ oda nagyságodnak küldeni alkalmasnak ítélünk. Szükség, jó akaró szomszéd úr barátunk, az megnevezett Izmaíl csauszt semmit ott m[e]g ne késlelje, mindjárt ez jó akaró úr barátjához visszabocsássa, jó, és az békesség m[e]glevő váloszokkal nagyságod, hogy mihelyen Izmaíl csausz onnéjd hozzánk visszajün, azonmójd az nagyságod szóval való puntunkat írna nekünk, beadatott izenetire is, mit mi [i]s az szerént, azokra illendő választ izenvén, az nagyságod kívánása szerént Tasi Gaspar nagyságod hívével oda küldjök. Nekünk jó akaró úr szomszéd barátunk, minek okaiért most Tasi Gaspart vissza nem bocsátánk, arrul valami nehéz szívet nagyságod ne vegyen, mert ha most Tasi Gaspar oda való útra indult volna, az Szinben¹⁴² való komisszárius urak is talán visszajüttek volna. Ez dolog mindjárt véghetetlen idegenység lett volna, mert az nagyságod részéről való komisszárius urak, mint szintén az magok házánál ki-ki mind az kúvárban helyben vadnak, de az az vár alatt az mienkek enni ideje egy faluban az poraszt ember házoínál sanyarúságot szenvednek. Jó akaró úr szomszéd barátunk, az ott levő mi komisszáriusink mindenik őhatalmának igen fő és böcsületes úr szolgálói. Az okon újjobban igazán kinilatott,¹⁴³ mi tülünk kimondatott igaz szókkal, az melyekkel az békesség meglehessen, Izmaíl csauszt nagyságodhoz [156r] az szegénységnek megmaradásának kedvéjért küdöttök, kérjék nagyságodat, hogy nagyságod is az szegénység kedvéiért érettünk isteni imádásokhoz alkalmaztassa magát, és az békesség épületire való hasonlatos válasszal illendőképpen mindjárt hozzánk visszabocsássa nagyságod, hogy mi is mindjárt az zolnoki allai beket¹⁴⁴ Tasi Gasparral, mindjárt oda nagyságodhoz bocsáthossok. És valamедdig az nagyságtok részéről ok nem adatik, bizonyára addig az mi részünkrül semmi gonoszásra ok nem adatik. Ezek után Isten tartsa meg, jó egészséges hírét halhassok nagyságodnak. Íratott Budan Augustii 3 die 1627.

Nagyságod jó akaró úr szomszéd barátja
vezér Murteza passa

¹⁴⁰ Izmael budai csausz. Vö. SALAMON, 1867, 221, 227–228, 232.

¹⁴¹ Értsd: hívüinktől.

¹⁴² Szöny.

¹⁴³ Értsd: kinyilatkozott.

¹⁴⁴ A szolnoki bég helyettese, neve egyelőre nem ismert. Vö. JÁSZAY, 1838, 245–247.

6.

Esterházy Dániel és Koháry Péter Pálffy Istvánhoz (Komárom, 1627. augusztus 20.)

ÖStA HHStA Sonderbestände Familienarchiv Pálffy-Daun. Zentralarchiv der Familie, Kt. 11. Arm. I. Lad. V. Fasc. 3. Fr. 11.

[Regeszta:]

Esterházy Dániel és Koháry Péter úgy tudják, hogy Murteza budai pasa kihájája megérkezett Esztergomba, a hadi készülődés miatt körbejárta a várat és rendelkezéseket tett. Előző nap (augusztus 19.) megérkeztek a Bécsbe küldött törökök Marino Tudisivel Komáromba. Valóban a bizottság miatt mentek Bécsbe, Harrachnál és Althannál is kétszer voltak (meghallgatáson). Aznap (augusztus 20.) reggel megérkezett a közelbe Esterházy Miklós egy törökkel és Tholdalagi szolgálójával. Ők a szolnoki alajbéggel voltak a nádornál, aki Komáromba küldte őket. Az alajbéget pedig ott tartotta Esterházy Miklós, mert másnap magával szeretné vinni Nagyszombatba. Az említett két szolgát pedig továbbküldik. Liptay Imrénének írtak, hogy gyorsan vigye (a Pálffynak írt levelet), hogy még az éjjel ott lehessen.

Illustrissime Domine Nobis Observandissime!

Salutem, et servitiorum nostrorum addictissimam commendationem. Akaránk kegyelmedet az itt való hírek felől tudósítanunk. Úgy értünk, hogy Eztergomban¹⁴⁵ az pasa¹⁴⁶ tihája¹⁴⁷ érkezett volt, az várat járta el, és holmi dispositiókat¹⁴⁸ tett, tartnak ott is, és igen vigyázva vannak. Tegnap¹⁴⁹ érkeztenek ide Marinóval az bécsi törökök,¹⁵⁰ ugyancsak úgy expedáltattanak,¹⁵¹ az mint kegyelmed írta vala az kancellárius uram¹⁵² őkegyelme leveléből, ez mi commissionkra¹⁵³ dirigálták¹⁵⁴ őket. Harrach urammal¹⁵⁵ két ízben, és Althán urammal is két ízben voltak szemben. Ma reggel megérkezék¹⁵⁶ palatinus urunk önagsága egy törökkel,¹⁵⁷ és Toldalagy szolgálójával,¹⁵⁸ az kik az alai békkel voltak, és ő küldöt-

¹⁴⁵ Esztergom, H.

¹⁴⁶ Murteza budai pasa.

¹⁴⁷ A kihája (a korabeli magyar nyelvben tihája) valamilyen magasabb rangú előljáró helyettese vagy titkára. Jelen esetben személye nem ismert.

¹⁴⁸ Dispositio (lat.) – 'rendelkezés'.

¹⁴⁹ 1627. augusztus 19-én.

¹⁵⁰ Elküldésének körülményeit ld. 4. dokumentum.

¹⁵¹ Expedio (lat.) – 'küldettek ki'.

¹⁵² Sennyey István.

¹⁵³ Commissio (lat.) – 'bizottságunk'.

¹⁵⁴ Dirigo (lat.) – 'irányították'.

¹⁵⁵ Karl von Harrach (1570–1628) titkos tanácsos (1615–1628). SCHWARZ, 1943, 242–243.

¹⁵⁶ Nem tudjuk, pontosan hová érkezett meg Esterházy Miklós. Feltehetően nem Komáromba, mert a szövegkörnyezet alapján nem ott tartózkodott és eddig más forrás sem támasztja alá, hogy odament volna.

¹⁵⁷ Nem ismert, hogy ki kísérte a nádort.

¹⁵⁸ Tholdalagi szolgálójának neve egyelőre nem ismert.

te ökö, magát pedig ott tartóztatta palatinus uram öngysága per interim,¹⁵⁹ és magával Nagi Szombatban¹⁶⁰ viszi, holnap indul öngysága oda felé, úgy írja. Ezeket az törököket, ím, mi mindjárt expedílliu.¹⁶¹ Liphay uramnak írtunk, hogy vigyék sietséggel [a levelet],¹⁶² és ott lehessen ez éjjel, kegyelmedet szolgálatunkért kérjük. Most több nincs, az mit írjunk. Isten kegyelmedet tartsa meg minden jónban. Comáronii [!] 20. Augustii 1627.

Servitores addictissimi
Daniel Ezterházy manu propria
Kohary Peter manu propria.

[Címzés:] Generális uram öngyságának adassék hamarsággal.

7.

**Kohary Péter Pálffy Istvánnak
(Komárom, 1627. augusztus 30.)**

ÖStA HHStA Sonderbestände Familienarchiv Pálffy-Daun. Zentralarchiv der Familie, Kt. 11. Arm. I. Lad. V. Fasc. 3. Fr. 12.

[Regeszta:]

Esterházy Dániel már Komáromba érkezett Esterházy Miklóstól, de Sennyei István még nem jött meg Komáromba. Visszaérkezése után ismét összeülnek a törökkel. A követküldésről már megegyeztek, miszerint mindkét császárnak követséget kell bocsátani egymáshoz megfelelő ajándékkal. Az elöljáró követet a béke megkötése után azonnal el kell küldeni, míg a nagyköveteknek karácsonykor kell elindulniuk, Szónynél és Almásnál kell találkozniuk. Vác és a hó-dolt falvak ügyét mindenképpen együtt akarják tárgyalni, remélhetőleg még aznap (augusztus 30.) végigmennek ezeken az ügyeken. Kohary még aznap menne Újvárra. Utóirat: Lóczi János levelében írt a latrok felől, amelyet megküldött Kohary Pálffy István részére is. Kéri, hogy ő is írjon Lóczinak, és azonnal intézkedjenek ez ügyben, hogy példát statuáljanak.

Spectabilis ac Magnifice Domine Patrone Gratosissime!
Salutem et servitii mei paratissimam commendationem.

Igen akarom, hogy az Úristen nagyságotat jó egészségben meghozza, az kit kívánok hamar szememmel meglátnom. Innét nagyságotnak egyebet nem írhatok. Esterhasz Daniel uram ez¹⁶³ órában érkezék palatinus uramtul. Kancellárius uramnak is ez éjjel meg kellett

¹⁵⁹ Per interim (lat.) – 'közben.'

¹⁶⁰ Nagyszombat, ma: Trnava, SK.

¹⁶¹ Expedio (lat.) – 'útjára bocsátjuk.'

¹⁶² A szövegkörnyezet alapján ez a kiegészítés tűnik valószínűnek.

¹⁶³ Utána áthúzza: „éjjel”

volna jönni, de még meg nem érkezett. Mihelyt megjő, azonnal egyben megyünk az törekkel, és az mire Isten segít, munkálkodunk. Egy dolognál még több végben nem ment, úgymint¹⁶⁴ az orator¹⁶⁵ beküldése felől, hogy mind az két császárnak autoritassa¹⁶⁶ megtartassék. Tehát, mind az két császár pari passu¹⁶⁷ küldjen legatiót¹⁶⁸ tisztességes és hasonló ajándékkal egymáshoz, de előjáró követet¹⁶⁹ is azonnal küldjenek, hogy az békesség megvagyon, az derék legatio¹⁷⁰ pedig karácsonra legyen, és itt Seönnél¹⁷¹ és Almasnál¹⁷² változzanak.¹⁷³ Ez nagyságod¹⁷⁴ legyen. Talán az Isten oly szerencsés napot ad ma, hogy mind az Wacz és az Hódoltság dolgán általmegyünk, mert azt mi nem separatim,¹⁷⁵ hanem együtt akarjuk traktálni jobb voltaért. Kire segítsen Isten az ő szent fiának érdemeiért, Amen. Én azon vagyok, hogy még ez éjjel haza futamjam. Adja Isten, találhassam nagyságodat jó egészségben. Datum Comaromi, 30 Augusti Anno 1627.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae.
Servitor paratissimus.

Mit írjon valami latrok felől Loczj Janos,¹⁷⁶ ím, nagyságodhoz oda kültem, én is írtam neki, de nagyságod parancsolja meg neki, hogy azonnal láttasson törvínny reájok és az törvínnyel pecsét alatt s jó őrizet alatt küldjék Wjwarban,¹⁷⁷ exequalni¹⁷⁸ ott kell, mert most az sok latornak exemplumot¹⁷⁹ kell statuálni.

Kohary Peter manu propria

[Címzés:] Spectabili ac magnifico domino Stephano Palffy de Erdöd comitti comittatus et arcis Poseniensis capitaneo Sacrae Caesariae Regieque Maiestatis consiliario, cubiculario confiniorum antemontanarum [!] et praesidii Vjvariensis supremo generali capitaneo etc. domino et patrono gratiosissimo.

¹⁶⁴ Javítva erről: „*mmi*”.

¹⁶⁵ Orator (lat.) – ‘követ’. A nagyköveti tisztséget később, 1628–1629-ben Johann Ludwig Kuefstein báró fogja betölteni. Vö. TEPLY, 1976, passim.

¹⁶⁶ Autoritas (lat.) – ‘tekintély’.

¹⁶⁷ Pari passu (lat.) – ‘egyenlő módon’. Javítva erről: „*parvi passu*” (lat.).

¹⁶⁸ Legatio (lat.) – ‘küldöttség’.

¹⁶⁹ Értsd: Internuncius, követ. Császári részről Balogh István, a törökök részéről pedig Mehmed bég lettek kijelölve erre a célra. TEPLY, 1976, 17.

¹⁷⁰ Értsd: Főkövetség. A két nagykövet Redzsep pasa és Johann Ludwig von Kuefstein. Vö. TEPLY, 1976, 33–34, 38, 39, 48.

¹⁷¹ Szöny.

¹⁷² Almás, ma Almásneszmély, H.

¹⁷³ Utalás a két nagykövet és kíséretük találkozására. Vö. GÉVAY, 1837, 13.

¹⁷⁴ Nem egyértelmű, hogy a „nagyságod” milyen alakja szerepel a rövidítés mögött.

¹⁷⁵ Separatim (lat.) – ‘elkülönítve’.

¹⁷⁶ Ismeretlen személy. Elképzelhető, hogy az akkori érsekújvári seregbíráról és bányavidéki hadbíráról lehet szó. Erről az időszakról azonban nincsenek adataink az adattárban. Vö. PÁLFFY, 1995, 209–212.

¹⁷⁷ Érsekújvár, Nové Zámky, SK.

¹⁷⁸ Exequalni (lat.) – ‘vizsgálni’.

¹⁷⁹ Exemplum (lat.) – ‘példa’.

8.

Gerhard Questenberg II. Ferdinándnak
(Komárom, 1627. augusztus 31.)

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 174r.

[Regeszta:]

Mikor a postának el kellett mennie, érkezett a török biztosoktól egy magyar nyelvű levél, amelyet latinra fordítva mellékel. Azt üzenték a törököknek, hogy még le akarják fordítani és megfontolni és csak másnap akarják megvitatni velük. Sürgeti a nemesi felkelést és a horvát–vend határvidékről minél sürgősebben katonákat kell hozatni, mert hírek érkeztek, hogy a törökök már 15. 000 főt számlálnak és tatárokat is várnak segítségül. Továbbiakban is jelenteni fog.

[174r] Allernädigster Khaiser,

Wie gleich die post fortraisen sollen, schickhen die Turggen in hungriſcher sprach unß, was hiebey in lateinisch transferirt. Wier haben den Turggen nichts anderst dan mundtlich darauf andtwortten lassen, wir wolten es transferiren, deliberien und in der morgigen sambkunfft mit ihnen darvon conferieren etc.

Interim möchten Eurer Kaiserlichen Majestät ratione insurrectionis¹⁸⁰ auch pro diversione aliqua in Windisch landt¹⁸¹ und an der croatischen granitzen¹⁸² anstellung thuen lassen, auch ain notturfft zue sein eracht wird, dasjenige volck so zuer noth hieher zue gebrauchen in gueter bereitschafft zue halten. Zuemalen furkompt und wier gleich jezt kundtschafft empfangen, dass sich die Turggen von tag zue tag stärkern, beraith in die 15.000 man starck und aine anzal Tartarn erwarttendt sein sollen.

Was morgen furgeheth, wollen wier Eurer Kaiserlichen Majestät gestrachs auch gehorsamst erindern.

Comorn, ultima¹⁸³ Augusti [1]627.

Eurer Kaiserlichen Majestät
Allerunderthanig gehorsambster
Gerhard von Questenberg

[Címzés:] [176v] An der Römischen Khayser auch zue Hungern und Bohaimben khönigliche Majestät.

¹⁸⁰ Insurrectio (lat.) – 'felkelés.'

¹⁸¹ Szlavón vagy Vend végvidéki főkapitányság.

¹⁸² Horvát-tengermelléki főkapitányság.

¹⁸³ Ultima (lat.) – 'utolsó nap.'

9.

Gerhard Questenberg II. Ferdinándnak (Komárom, 1627. augusztus 31.)

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 196rv.

[Regeszta:]

Pénteki megérkezésekor a követekről szóló cikkelyről már megállapodtak, erről Sennyey tudósította az uralkodót. A császári biztosok nem akartak beleegyezni, hogy Questenberg szerint nemes legyen az előjáró követ és ajándékot is vigyen, választ várnak erre Bécsből. A hajóhídhoz aznap cölöpöket kezdett veretni a Dunába, remélhetőleg másnapra készen lesz. Ez gyanús lehet (a törökök számára). Egész nap tárgyaltak. Vác ügyében egyik fél sem akart engedni, a császáriak jobb megoldás híján kölcsönös követségre (nagykövetekre) bíznák a kérdés tisztázását. Abban maradtak, hogy másnap reggel hat órákor ismét találkoznak. Erdély kapcsán a törökök a Herberstein által hozott ratifikációs példányt emlegették, ő pedig azonnal elővette a Negróni által hozott békepéldányt, amire nem tudtak mit mondani és szerinte ezzel el is vették követelési alapjukat. Questenberg szerint hamarosan sor kerül a cikkelyek megfogalmazására, akkor pedig a törökök csalásra való hajlama és a nyelvi nehézségek miatt tanácsos lenne D'Asquier-t odahívatni, akivel pénzt is küldjenek a biztosok számára. Questenberg hivatkozik egy Graziani és Ahmed bég ideje alatt készült tanúsítványra Erdély semlegessége kapcsán, aminek a Haditanács kancelláriáján kell lennie Klesl iratai között, a megboldogult Mátyás császár íróasztalában, szerinte érdemes lenne utánanézni. Fontos lenne lelkesíteni a végváriakat. Sok a posztó, küldjenek belőle Komáromba. A hajóhídhoz „A” alakú illesztéseket hozatna megtévesztésként, olyanokat, melyek rossz minőségűek és nem szükségesek Komárom és Érsekújvár felújításához. Üzenetek a törökök, hogy nem tudnak aznap (31-én) találkozni, mert beteg az egri pasa. Questenberg szerint vasárnap valószínűleg leitta magát.

[196r] Allerdurchleuchtigster,

Zue meiner am freytag alherkunfft ist der articl wegen schickung des gesandten beraith geschlossen gewest, auf weiß und manier Eurer Kaiserlichen Majestät der hungerische canzler¹⁸⁴ darvon abschrüfft geschickht.

Míhr hat zwar nit wollen eingehen, dass der vorlauffendt/e/ currier¹⁸⁵ ein magnas sein, viel weniger, dass er praesent bringen solle. Wolle aber sehen, wie ob noch zu remedieren.

Heuttags hab ich lassen die stöck/e/ zuer schiffpruggen in die Dona¹⁸⁶ schlagen, wollen hoffentlich darmit morgen ferttig werden, welches seltzambe gedanken verursacht.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Sennyey István.

¹⁸⁵ Ismeretlen nevű futár.

¹⁸⁶ Donau, Duna.

¹⁸⁷ Questenberg feltehetően megtévesztésként kezdett a hajóhíd építésébe, mintha segédcapatokat várnának.

Disen gantzen tag haben wier mit den Turggen in loco tractationis¹⁸⁸ zuebracht, sy obstiniren sich, dass sy Waitzen¹⁸⁹ nit können restituiren, wier aber, dass wirs ihnen nit können lassen und dardurch publicieren, dass die Turggen in ihrem bericht recht hetten, wier kündten von disem nit weichen. Es wäre den¹⁹⁰ sach, dass uns die Turggen ainen modum remedii¹⁹¹ zaigen würden. Da sy aber von unß den modum zue vernemmen begertten, haben wir ihnen andeut, dass wir nichts anderst wisten, dan durch bayderseitigen¹⁹² gesandten kunfftig dise difficultet zue schlichten. Wisten sy aber was bessers, wolten wier gern vernemen, ist endlich bey deme verblieben, dass wir morgen früe umb sechs uhr wider sollen sambkommen.

Darauf haben sy gestrachs Siebenbürgen¹⁹³ meldung gethan und sein mit der befelchten¹⁹⁴ capitulation, so der von Herberstain¹⁹⁵ heraufgebracht gehabt,¹⁹⁶ von Khayser Matthiae¹⁹⁷ zeiten aufzogen und durch dieselb ratione Transylvaniae¹⁹⁸ viel zue erzwingen vermaint. Ich habe aber alsalden erkant, nachgeschlagen undt mit ihrer grösten confusion die mainung gesagt und die gerechte türggische capitulation, so hernach der Negroni¹⁹⁹ heraufbracht, fürgelegt und die durch den von Herberstain geschickhte/n/ verworffen.²⁰⁰ Sy weitter kain worth mehr darauf geantworth weder repliziert. Vermain also, weil dises ire fundament gefallen, dass auch die praetension gefallen sein werde.

[196v] Solts mittler zeit, wie ich vermain, zue formirung der articl komen, weilen die Turggen sehr vortlhafft²⁰¹ und sy in ihrer sprach viel ambiguitates²⁰² haben, würd guet sein, daß der Dasquilir²⁰³ herab befurdert, auch den hirigen commissariis, so sich destwegen angeben, geldt geschickht werde.

¹⁸⁸ „Loco tractationis” (lat.) – *‘a tárgyalás helyén.’*

¹⁸⁹ Vác.

¹⁹⁰ Helyesen: *‘die.’*

¹⁹¹ „Modum remedii” (lat.) – *‘megoldás (kezelés) módja.’*

¹⁹² Bizonytalan olvasat: Nehezen olvasható szó.

¹⁹³ Javítva erről: „7bürgen” (ném.) – *‘Erdély.’*

¹⁹⁴ Értsd: *‘befälschten’* ti. verfälschten (ném.) – *‘meghamisított’*. Bizonytalan olvasat: Tintafolt miatt nehezen olvasható. Vö. SCHRÖDER–KÜNZBERG, 1914–1932, Sp. 1366.

¹⁹⁵ Adam von Herberstein (1577–1626). A zsitvatoroki béke ratifikációs példányát Konstantinápolyba szállító és a meghamisított török példányt Bécsbe vivő császári nagykövet 1608–1609 folyamán. NEHRING, 1983, 43–58, 71–197, 199–207; NEHRING, 1986, 27–34.

¹⁹⁶ Oldalról betoldva: „so der von Herberstain heraufgebracht gehabt”. Questenberg kézírásával.

¹⁹⁷ I. Mátyás (1557–1619) német-római császár (1612–1619), II. Mátyásként magyar király (1608–1619). PRESS, 1990, 403–405.

¹⁹⁸ „Ratione Transylvaniae” (lat.) – *‘Erdély ügyében.’*

¹⁹⁹ Andrea Negroni, császári tolmács. Ő hozta Bécsbe 1610-ben a zsitvatoroki béke javított ratifikációs példányát Konstantinápolyból. NECK, 1950, 177–179.

²⁰⁰ Javítva erre: *‘verworffen’*. Értsd: verwerfen (ném.) – *‘elvet’*.

²⁰¹ Értsd: *‘vorteilhaf’* Ti. betrügerisch (ném.) – *‘csaló, szemfényvesztő’*.

²⁰² Ambiguitas (lat.) – *‘kétértelmű’*.

²⁰³ Michael D’Asquier (1598–1664) császári főtollmács (1625–1664). HILLER, 1991, passim; HAMILTON, 2009, passim.

Meines behalts und wissens²⁰⁴ hat noch der Gratiano²⁰⁵ und Ahmat begh²⁰⁶ ain gefertigte attestacion geben, dass Sibenburgen neutral sey.²⁰⁷ Die würd unß, da wiers hetten, zue guetem staten komen. Mecht under des herrn cardinal Cleuselß²⁰⁸ schriffen also²⁰⁹ in weilandt Kaysern Matthiae schreibtisch zue finden sein. Bey der khriegs canzley, erindere ich mich nit, dass mans habe. Möcht zwar zum uberfluß auch alda nachgeschlagen werden.

Es würd²¹⁰ hochstnöttig sein, den grenitzer/n/ das hertz zu machen, da die tüecher, so viel vorhanden, herab nach Comoren geschickht würden, so wol auch aine anzall „A“ schüfftungen²¹¹ zue der schiffprüggen, wenigst zum schein, und mochten ethwa die selbe schiffung geschickht werden, so alt und nuer zum zerschlagen, denn man ohne dass alhier und zue Neuheusel²¹² zue allerhandt reparaturen unnotporlich²¹³ betefftig. 30. Augusti.²¹⁴

Jezt schickhen die Turggen und entschuldigen sich, dass sy heut nit künen mit uns sambkomen, weil der bassa²¹⁵ zue Erla²¹⁶ kranck sey, er hat sich am sontag also übertruncken.

31. Augusti Eurer Kaiserlichen Majestät
Allerunderthanig gehorsamste
Gerhard von Questenberg

[**Címzés:**] Der Römische Khayser auch zue Hungern Behaimben khönigliche Majestät.

[**Külzet:**] Abgefertigt den lesten Augusti umb mittags zeit.

²⁰⁴ Oldalról betoldva: „und wissens”. Questenberg kézírásával.

²⁰⁵ Caspar Graziani (1575/1580–1620) 1615–1616-ban és 1617–1618-ban Bécsbe küldött oszmán diplomata, majd 1619–1620-ban moldvai vajda. SALAMON, 1867, 271; ANGYAL, 375, 377–382; PAPP, 2011b, 916–920.

²⁰⁶ Ahmed bég, kihája, oszmán követ 1615–1616-ban és 1617–1618-ban. SALAMON, 1867, 271; ANGYAL, 1925, 380; PAPP, 2011b, 918.

²⁰⁷ Az említett, Erdély semlegességéről szóló tanúsítvány keletkezési körülményeinek feltárása további kutatásokra vár, mivel a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet eldönteni, melyik fentebb megjelölt követség ideje alatt keletkezhetett.

²⁰⁸ Melchior Khlesl (1552–1630), bécsi püspök, majd bíboros, a Titkos Tanács elnöke (1612–1618), I. (II.) Mátyás bizalmasa. CZIRÁKI, 2012, 319–323; CZIRÁKI, 2013, passim.

²⁰⁹ Bizonytalan olvasat: Tintafolt miatt nehezen olvasható.

²¹⁰ Helyesen: *würd*.

²¹¹ Feltehetően egy bizonyos típusú gerendaillesztésről lehet szó.

²¹² Érsekújvár.

²¹³ Értsd: *‘unnotbarlich’*, ti. unnötig (ném.) – *‘felesleges’*. Elképzelhető *‘unentpörllich’* (unentbehrlich) (ném.) – *‘nélkülözhetetlen’* – is, azonban a szövegkörnyezet alapján az előbbi verzió kézenfekvőbbnek tűnik.

²¹⁴ Elképzelhető, hogy a levél nagy része augusztus 30-án lett megírva és az utolsó bekezdés csak apró kiegészítés augusztus 31-én.

²¹⁵ Mehmed egri pasa.

²¹⁶ Eger, H.

10.

Esterházy Miklós Pálffy Istvánhoz (Nagyszombat, 1627. szeptember 1.)

ÖStA HHStA Sonderbestände Familienarchiv Pálffy-Daun, Zentralarchiv Kt. 12.
Arm. I. Lad. V. Fasc. 5. Fr. 4.

[Regesza:]

Megkapta Esterházy Dániel és Pálffy István levelét. Esterházy Dániel leveléből tudja, hogy előző nap (augusztus 31.) találkoztak a török biztosokkal, akikkel Erdély és Vác ügyéről tárgyaltak, de mivel nem érték a végére, aznapra (szeptember 1.) halasztották a további megbeszélést. Arról is értesült, hogy Komáromnál a Dunán (hajó)hidat kezdtek építeni, ő is egyetért az ötlettel. Szintén támogatja a császár győzelméért szeptember 5-re elrendelt díszlövést. Továbbá javasolja, hogy a győzelem híre legyen mielőbb kihirdetve a környékben és a végeken is. Esterházy Miklós másnap megy ki Galgócra, s ott lesz, míg számba veszi a nemességet. Utóirat: Halasi gyaloghadnagytól kér száz darab kopját, amelyek ott feleslegesek, és amelyeknek az árát meg fogja küldeni Pálffy István részére.

Spectabilis ac Magnifice Domine
Affinis Observandissime!

Salute et servitiorum nostrorum commendatione praemissa.

Az kegyelmed levelét együtt Esterházy Daniel uram levelével ezen órában vöttem. Én nem bántam volna, bár felszakasztotta volna kegyelmed az Daniel uram levelét, nem ír egyebet ő kegyelme, hanem, hogy tegnap szembe voltak az török komisszáriusokkal és Vác s Erdély dolgát vötték volt elő, kiről sokat beszélvén és disputalván²¹⁷ véget nem érhetek benne, hanem mára halasztották azon controversiát,²¹⁸ az remélik, hogy alkalmasint általmennek rajta, és megtudják, mihez kell abból magunkat tartanunk. Írja azt is őkegyelme, hogy hidat kezdettenek ott Komáromnál csinálni által az Dunán ki az is nem alkalmatlan ez mostani dolgainkhoz képest s az is volt legelső intentumom²¹⁹ énnekem is.

Az mi kegyelmes urunk őfelsége győzelméért²²⁰ való lüvést²²¹ ami illeti, hogy quinta septembris²²² parancsolta, avagy rendelte őfelsége lenni, igen javallom azt is, és ezen törökkel való dolgainkhoz képest jókor adta Isten, de talán elsőbben nem árt kegyel-

²¹⁷ Disputo (lat.) – 'beszélget, társalog'.

²¹⁸ Controversia (lat.) – 'vita'.

²¹⁹ Intentum (lat.) – 'szándék, akarat'.

²²⁰ Utalás Wallenstein és Tilly győzedelmes hadjáratára IV. Keresztély dán király ellen. STEINBERG, 1966, 46–47.

²²¹ Értsd: díszlövés.

²²² „Quinta septembris” (lat.) – 'szeptember 5.'

mednek publicálni²²³ az kernikben²²⁴ és az végeken is nyitrai püspök²²⁵ uramtól, elkezd-
vén hadd tudják, mire való leszen s kérem kegyelmedet ugyan azt is cselekedje és írjon
esmét mindjárást. Én itt azon vagyok, hogy holnap kimenjek magam is, Isten hírével,
Galgoczra,²²⁶ s ott lézsek mindaddig, még megmustralom az nemességet.²²⁷ Isten tartsa
jó egészségben kegyelmedet. Tyrnaviae²²⁸ 1 Septembris²²⁹ 1627.

Spectabilis ac magnificae
dominationis vestrae

Servitor et affinis
paratissimus.

Post scriptum²³⁰ Halassinál[?] ²³¹ az gyalog hadnagynál értek valami kopjákat ugyan fe-
lessen²³² lenni, kegyelmedet kérem, láttassa meg, és bizlaljon²³³ százat én számomra ben-
ne, s küldje meg mindjárást, megadom²³⁴ az árát neki és ebbéli jó akaratját kegyelmed-
nek²³⁵ veszem kedvesen kegyelmedtől.²³⁶

Comes Nicolaus Esterhas de Galanthai.

[Címzés:] Spectabili ac magnifico domino Stephano Palffy de Erdeod equiti aurato,
comitatus Poseniensis comiti, Sacrae Caesarae Regiaeque Maiestatis consiliario,
cubiculario partium Regni Hungariae cisdanubianarum et praesidii Vjvariensis etc.
generali et domino affini observandissimo

[Külzet:] Az török trakta felől és hogy Eszterhas Daniel uram mint leszen.

²²³ Publico (lat.) – ‘közbírvé tenni’.

²²⁴ Értsd: környéken.

²²⁵ Telegdi János (1574?–1647) váradi püspök (1603–1619) majd nyitrai püspök (1619–1647) és kalocsai érsek (1623–1647). FALLENBÜCHL, 2002, 323.

²²⁶ Galgóc, ma Hlohovec, SK.

²²⁷ Utalás a nemesi felkelésre (insurrectio).

²²⁸ Nagyszombat.

²²⁹ Alatta áthúzva: „ultima Augusti” (lat.) – ‘augusztus utolsó napja’

²³⁰ „Post scriptum” (lat.) – ‘utóirat’.

²³¹ Értsd: Bizonytalan olvasat: Ismeretlen személy.

²³² feleslegben.

²³³ Értsd: ‘bérel’, ‘bérbead’ Vö. EMSZT, I, 1975, 928.

²³⁴ Sérült irat: Az irat vége le van vágva.

²³⁵ Ua.

²³⁶ Ua.

11.

Gerhard Questenberg II. Ferdinándnak (Komárom, 1627. szeptember 2.)

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 173r–173v.

[Regesza:]

Vác kapcsán a törökökkel előző nap (szeptember 1-jén) megegyeztek, a mellékletben olvasható módon. Erdély, Moldva és Havasalföld ügyében sokat vitatkoztak, szintén előző nap este hatig, általános cikkelyeket megfogalmaztak, de elvetették őket. Másnap (szeptember 2-án) megállapodtak a mellékelt cikkelyekben, azzal a feltétellel, hogy a császár beleegyezése nélkül semmibe sem mehetnek bele ez ügyben, mert nincs rá felhatalmazásuk és a felhatalmazásra várnak. A biztosok szerint jó lenne Erdély semleges voltát belevenni a szerződésbe, mert akkor a törökök nem tehetnének olyan kijelentéseket, mint amit korábban Naszúh pasa nagyvezír mondott Starzer portai rezidensnek, miszerint a császárnak semmi köze sincs Erdélyhez (szó szerint: egy követ sem engednek neki át Erdélyből). A törökök beleegyeznek a béke meghosszabbításába, de szerintük húsz év szerencsétlen szám, inkább legyen harminc vagy amennyit szeretnének. Abban maradtak végül, hogy a nagykövetség dolga legyen az időtartam eldöntése. A hódolt falvak ügyében bizottság fog összeülni, amint Szőgyénnél (ti. a gyarmati béke) is határoztak róla. Remélhetőleg a következő hetekben befejezik a tárgyalásokat, a törökök kitaranak a megbeszéltek mellett és Tholdalagi nem fogja már őket eltéríteni, pedig munkálkodik rajta. Az előző naphoz hasonlóan ismét este öt-hat óra körül tértek vissza a tárgyalásból.

[173r] Allerdurchleichtigste etc.,

Allernädigster Khayser und her. Wier sein zwar gestert mit denen türggischen commissariis in loco consulto²³⁷ sambkomen, unß des puncts Waitzen betreffend, wie hiebey in abschrift zue sehen, mit ihnen verglichen.

Wegen Siebenbürgen,²³⁸ Molda²³⁹ und Walachey²⁴⁰ sy kaines weegs ablassen wollen, viel destwegen hinc inde pro et contra²⁴¹ geredt. Etliche articl in der generalitet formiert, kein thail gefallen wollen, dass wier gestert zue nachts umb 6 uhr haimbkomen. Heut wier nach vielen contrasten endtlich disen beygefiegten articl formirt, mit disem vorbehalt und protestation, zue malen wier von Eurer Kaiserlichen Majestät nicht gevolvechtigt razione Transylvaniae²⁴² ichtwas zue tractieren, sondern in alten statu

²³⁷ „In loco consulto” (lat.) – ‘a tárgyalás helyén’.

²³⁸ Erdélyi Fejedelemség.

²³⁹ Moldvai Fejedelemség.

²⁴⁰ Havasalföldi Fejedelemség.

²⁴¹ „Hinc inde pro et contra” (lat.) – ‘innen onnan ellene és mellette’.

²⁴² „Ratione Transylvaniae” (lat.) – ‘Erdélynek ügyében’.

alles zue lassen, daß wier hieruber Eurer Kaiserlichen Majestät ratification gewörttig, ausser dessen hieran nit wolten gebunden sein.

Allernädigster Khayser, wie wier die sachen ponderirt²⁴³ und erwogen haben, vermainen wier für Eure Kaiserliche Majestät besser zue sein, disen artiel zue inserieren,²⁴⁴ dan da destwegen kain meldung solt beschehen, zue malen hieraus die neutralitet lauter jedes malß erzwungen werden kan, undt wirdt den Turggen ire vorige opinion benommen, wie der Nassuf bassa²⁴⁵ lauter dem Startzer²⁴⁶ ainstsmalß antwortete, dass der Sultan von Eurer Kaiserlichen Majestät an Sibenbürgen kainen stain geständig wäre.²⁴⁷

Die Turggen haben begert, ob wier den friden zue prorogierten begertten, dass sy nit zue wider sein würden. Zwaintzig jar wär ain unglucksalige tzal wier solten lieber 30 oder was wier wolten nemmen²⁴⁸ Haben drauf geandtworth, dass wiers wolten bleiben lassen, wie es ist, kundt doch dise prorogation albey durch die legatos²⁴⁹ tractirt werden, darmit sy sich endtlich dan auch guetwillig beschlagen lassen.

[173v] Ratione pagorum deditiorum²⁵⁰ wirdts auf ein commission, wie zue Södin,²⁵¹ remittirt werden, also wiers heut agberedt.

Ist also numehr fast nichts fürnembes übrig, verhoffe, daß wier dise wochen der sachen ein endt machen werden, so anderst die Türggen bestendig bleiben und durch den Toldalaghj (so sich hefftig destwegen bemühet und den Türggen allerhandt inspiriert und emblast) nit von neuen wider verfürd werden.

Heut kommen wier aber mal wider wie gestert abendts zwissen 5 und 6 uhren haimb. Eylendist Comorn, 2. Septembris 1627.

Eurer Kaiserlichen Majestät
Allerunderthanig gehorsambste
Gerhard von Questenberg

[Címzés:] Der Römische Khayser auch zur Hungarn und Behaimben khönigliche Majestät

²⁴³ Pondero (lat.) – *‘megfontol, mérlegel’*.

²⁴⁴ Insero (lat.) – *‘betesz’*.

²⁴⁵ Naszúh pasa (?–1614) nagyvezír (1611–1614). ÍSBILIR, 2006, 426–428.

²⁴⁶ Michael Starzer (?–1629?) konstantinápolyi rezidens (1610–1622). SPULER, 1935, 330.

²⁴⁷ Az itt közölt mondat megjelenik Angyal Dávid tanulmányában is. Vö. ANGYAL, 1925, 374.

²⁴⁸ Bizonytalan olvasat: elképzelhető a nennen (ném.) – *‘megnevez’* verzió is.

²⁴⁹ A két nagykövet Redzsep pasa és Johann Ludwig von Kuefstein.

²⁵⁰ „*Ratione pagorum deditiorum*” (lat.) – *‘Hódolt falvak ügyében’*. Helyesen: *‘deditorum’*.

²⁵¹ Szőgyén. Értsd: Gyarmat, ma Svodín, SK. Utalás az ezt megelőző, 1625-ös szőgyéni (gyarmati) tárgyalásokra.

12.

Török²⁵² követek beadványa a császári követekhez (latin fordítás) (Szöny[?], 1627. szeptember 2. körül)

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 175r.

[Regeszta:]

A török biztosok állásfoglalása szerint az Erdélyi Fejedelemséget jelenlegi uralkodójával és annak örökösével kell belefoglalni a békébe, szavatolva annak mostani határait és szabadságjogait, akkor is, ha már régóta török szövetséges. Se oszmán, se Habsburg oldalról Erdélyt ne érje bántódás. Erdély a Szulejmán szultán és János Zsigmond által kötött szerződés rendelkezései alapján maradjon meg mind szabadságjogaiban, mind határaiban, leszámítva a hét vármegyét, amelyeket a fejedelem élete végéig birtokolhat a nikolsburgi, a bécsi és a pozsonyi egyezségek értelmében. Ezek a területek semmi esetben sem maradhatnak a fejedelem halála után Erdély fennhatósága alatt. Mivel Moldva és Havasalföld uralkodóit a szultán nevezi ki és ezek neki alávetett területek, ezért a török biztosok javaslata szerint kell őket belefoglalni a békébe. Míszerint sem a római császár, sem annak rokonai vagy a vele szomszédos államok részéről ezek ellen a területek ellen ne indítsanak háborút és ne zaklassák őket.

[175r]²⁵³ Ut etiam Transylvania, tanquam cum Potentissimo Turcarum Imperatore ab antiquo confoederatum²⁵⁴ regnum, cum omnibus suis limitibus, et statu libero, una cum Serenissimo Moderno Ipsius Principe,²⁵⁵ et successoribus illius legitimis, huic tractatui et pacificationi inseratur, et inclusa sit. Ita ut a neutra partium quas pacificatio ista concernit, Transylvanicae nulla hostilitas fiat, neque turbetur aut damnificetur. Sed in omnibus in eo statu permaneat, tam in libertatibus quam ditionum metis in quo sub Johanne secundo rege et imperatoris sultani Sulimanni tempore constituta fuerat,²⁵⁶ etiam permaneat et conservetur. Excludendo hinc septem illos comitatus,²⁵⁷ qui a Serenissimo moderno

²⁵² A dokumentum nem ad egyértelmű választ, hogy kik a szerzői. Erre egyedül abból lehet következtetni, hogy a levél második felében szereplő többes szám első személyű alak „*desideramus*” után egyes szám harmadik személyben a római császár szerepel. Így nagy valószínűséggel egy török tárgyalási tervezetről lehet szó, ami ebben az esetben egy oszmán szöveg fordítása lenne. Az is erre utalhat, hogy a szultánt következetesen a leghatalmasabb császárnak nevezi, míg a Habsburg uralkodót római császárnak, amely követheti az eredeti oszmán szöveg logikáját.

²⁵³ Lehetséges, hogy jelen dokumentum a 13. számú levél melléklete – mivel azzal egy lapon szerepel – és a török biztosoknak hasonló ügyekben adott utasítást tartalmazza.

²⁵⁴ Helyesen: ‘*confoederatum est*’.

²⁵⁵ Bethlen Gábor.

²⁵⁶ A szöveg János Zsigmond (élt és uralkodott mint magyar király 1540–1571) és Szulejmán (1494–1566) oszmán szultán (1520–1566) között címleg megkötött szerződésre utal 1540 októberéből. A szerződés szavatolta a fiági örökösödést az oszmánok részéről. (PAPP, 2003, 43, 159–162; PAPP, 2009, 110–111.) Ez hagyományként visszatér török oldalról az erdélyi ügyekben. PAPP, 2014, 73.

²⁵⁷ A Bethlen Gábor által elfoglalt hét vármegye. Vö. következő jegyzet.

Romanorum Imperatore et Regia Maiestae moderno Transylvaniae principi, vigore Nikelspurgensis, Viennensis et Posoniensis tractatus²⁵⁸ ad dies vitae²⁵⁹ concessi sunt. Qui nullo sub praetextu post mortem moderni principi Transylvaniae,²⁶⁰ vigore eorundem articularum ullo unquam tempore, Transylvaniae adnumerentur.

Moldavia²⁶¹ et Valachia quoque Transalpina,²⁶² cum Potentissimi Imperatoris dedititiae provinciae sunt, et etiam vaivodas sive principes Pontetissimus Imperator constituit.²⁶³ Desideramus ut illae quoque provinciae huic pacificationi inserantur ut illae etiam ex parte Romanorum Caesareae Maiestatis, neque a consanguineis et affinibus eiusdem prout hactenus ab omni perturbatione immunes sint, et bello ne impeti possint.

13.

A török követek a császári követeknek (Szöny[?], 1627. szeptember 2. körül)

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 175v.

[Regeszta:]

A török biztosok előző nap gyűltek össze, hogy a másnapi összejövetelről tárgyaljanak, de a pasa betegsége miatt nem tudták folytatni a tárgyalásokat. Ha sikerül, reggel hét és nyolc óra között szeretnének újra találkozni. A török követek választ akarnak kapni Erdély, Moldva és Havasalföld ügyében, és szeretnék az ezzel kapcsolatos cikkelyeket is megfogalmazni. Attól tartanak, ha ebben nem lesz megegyezés köztük, hasztalanok lesznek a tárgyalások, és a békét nem lehet megkötni. Erdélyt a Szulejmán szultán és János király (János Zsigmond) idejében kötött szerződés szerint akarják megtartani a határok és szabadságjogok tekintetében. Azt indítványozzák, hogy a németek semmilyen módon ne zaklassák Erdélyt, de az évi rendes adót a szultánnak küldjék meg és tartsák meg a békét a római császárral. A további tartományok ügyében (Moldva és Havasalföld) nem rendelkeznek felhatalmazással, és döntést nem hozhatnak. A fejedelemségeket érintő ügyekben kizárólag a saját válaszukat fogadják el, és ennek függvényében tudnak majd megegyezni további 2-3 pontban. A cikkelyeket az általuk javasolt formában szeretnék rögzíteni, ahogy azt az ezen dokumentumot megelőző oldalon le is írták.

²⁵⁸ Ezek a szerződések Bethlen Gábor és II. Ferdinánd között jöttek létre, amelyek a hadjáratok után rögzítették a kialakult helyzetet. Nikolsburgi szerződés (1621. december 31.), bécsi béke (1624. május 8.), pozsonyi béke (1626. december 20.). BENDA, 1982, 451, 454, 456.

²⁵⁹ Értsd: Bethlen életének végéig.

²⁶⁰ Bethlen Gábor halála: 1629. november 15.

²⁶¹ Moldvai Fejedelemség.

²⁶² Havasalföldi Fejedelemség.

²⁶³ Az említett két vazallus állam fejedelmeit a mindenkori oszmán szultán a 16. század második felétől ún. *berátal* nevezte ki tisztségükre. PAPP, 2011a, 48–52.

[175v] Paria litterarum commissariorum turcicorum ad nos commissarios caesareos.²⁶⁴

Die hesterna conveneramus de hodierno conventu,²⁶⁵ sed dominus bassa²⁶⁶ infirmari cepit, ex eo etiam hesternas nostras interlocutiones non potuimus continuare. Die crastina volente Deo circa septimam vel octavam²⁶⁷ convenientes,²⁶⁸ det Deus, ut plura negotia conficiamus. Hoc²⁶⁹ saltem dominis vestris intimamus ut ratione Transylvaniae,²⁷⁰ Moldaviae,²⁷¹ Valachiae et Transalpiniae²⁷² inter se²⁷³ concludant, in congressu responsum habere volentes, et articulis inseramus, quia si hoc²⁷⁴ non fiet, omnis noster labor frustraneus erit, neque pax concludi poterit. Transylvania, prout tempore sultani Sulimanni et Joannis regis²⁷⁵ fuit, et nunc etiam maneat, adiacentes metas et libertatem, prout antea, nunc etiam defendemus ex parte Germanorum,²⁷⁶ nulla ratione²⁷⁷ impetantur, census ordinarios²⁷⁸ Potentissimo Imperatori sicut antea nunc etiam dant, modo inter Romanorum Imperatorem et ipsos²⁷⁹ pax conservetur, bonam vicinitatem inter se colant. Provinciae tamen istae Pontentissimi nostri Imperatoris sunt,²⁸⁰ itaque dissensiones istae verbales sunt huc impertinentes²⁸¹ nec nos aliam plenipotentiam habemus. Et a Potentissimo Imperatore alia resolutio non est. Deo volente super²⁸² hoc responsum habere volumus et facilius cras duos vel tres articulos componemus, aliae quoque differentiae facilius componentur. Hac ratione omnium nostrorum honor augebitur, articulum autem in tali forma inscribi volumus, prout sequens formula. Id est ut in pagina anteriori.²⁸³

²⁶⁴ A szöveg többi részétől különböző kézírással és más színű tintával lett lejegyezve.

²⁶⁵ Helyesen kiegészítve: *'ut tractaret'*.

²⁶⁶ Mehmed egri pasa. Vö. Questenberg megjegyzésével a pasa részeges betegeskedéséről (No. 9.).

²⁶⁷ Helyesen kiegészítve: *'horam'*.

²⁶⁸ Helyesen kiegészítve: *'erimus'*.

²⁶⁹ Helyesen: *'his'*.

²⁷⁰ Erdélyi Fejedelemség.

²⁷¹ Moldvai Fejedelemség.

²⁷² Havasalföldi Fejedelemség.

²⁷³ A Habsburg követek egymás között.

²⁷⁴ Értsd: *'responsum'*.

²⁷⁵ A köztük (I. Szulejmán és János Zsigmond) létrejött szerződés.

²⁷⁶ Értsd: Habsburgok.

²⁷⁷ Helyesen: *'nullis rationibus'*.

²⁷⁸ Erdély évi rendszeres adója, illetve ajándéka.

²⁷⁹ Értsd: Habsburg követek.

²⁸⁰ A meghódított területek, amilyenek Vác is számított, hiszen csak 1620-ban foglalták el Bethlen hadjáratának következményeként.

²⁸¹ Helyesen kiegészítve: *'erant'*.

²⁸² A szerző a fejedelemségek ügyére utal, mivel választ kifejezetten ebben az ügyben kérnek. Ráadásul azt kérik, hogy a fejedelemségek jelenlegi állapotukban maradjanak meg.

²⁸³ Bizonytalan, mire utalhatott a török szöveg. Lehetséges, hogy az itt 14. számmal közölt két szövegrészletre, de ugyanígy utalhat az előtte lévő lapon, itt 12. számmal közölt dokumentumra is. Az előbbinek nagyobb a valószínűsége, mivel az a konkrét békeponatok megfogalmazása. Azt azonban nem tudjuk,

14.

Békeszerződés-tervezet Vác, Erdély és a román fejedelemségek tárgyában (Szöny[?], 1627. szeptember 2. körül)

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 178r; 189r.

[Regeszta:]

Vác ügyében Bolondvár miatt nem tudtak megegyezni a felek, ezért a nagykövetségek hatáskörébe utalják a problémát. A békét annak ellenére őrizték meg, hogy a vitás kérdéseket nem tudták eldönteni és Vác maradjon jelenlegi állapotában a gyarmati béke szerint.

Erdélynek és fejedelmének egyik császártól se essen bántódása, tartsák meg a békét vele. Moldvát és Havasalföldet se érje bántódás egyik császár részéről sem, amíg csak a békét meg nem szegik.

[178r] De Vacia²⁸⁴

Cum autem inter nos commissarios ob certas rationes negotium Vacii nunc in finem deduci non potuerit, maxime autem ratione Bolontwar,²⁸⁵ conclusimus ut hoc per proxime futuras legationes,²⁸⁶ in portis amborum potentissimorum imperatorum conficiatur. Et etiamsi in finem per illos deduci non posset, pax nihilominus ex utraque parte servetur (Vacía in suo statu moderno manente). Donec Potentissimi Imperatores ipsimet resolutionem non fecerint, iuxta tractatum²⁸⁷ etiam Giarmathiensem.²⁸⁸

[189r]²⁸⁹

Transylvaniae et eius Serenissimo Principi ab utraque Potentissimorum Imperatorum parte ac illorum exercitibus nulla fiat infestatio, quin in pace conserventur.

Moldavia etiam et Transalpina ab utrisque Potentissimis Imperatoribus et illorum exercitibus non infestentur, eo usque donec sese sanctae paci accomodaverunt.²⁹⁰

Diser so durchstrichen bemühet sich der Toldalaghy hinwöck zue bringen.

hogy az oszmán példányban ezek milyen sorrendben követték egymást. Illetve azt sem lehet eldönteni, hogy nem egy fordítói megjegyzésről van-e szó.

²⁸⁴ A 16. iratban közölt békepéldánnyal megegyező tartalmú pontok, amelyek végül nem kerülnek bele a ratifikált példányba.

²⁸⁵ Bolondvár, ma: Balatonszemes, H. A törökök először 1625-ben hozakodtak elő Bolondvár kifosztásával, amikor Vác elfoglalását kérték rajtuk számon a császáriaktól. Vö. SALAMON, 1867, XXVII–XVIII.

²⁸⁶ Nagykövetségekre vár a kérdés elrendezése.

²⁸⁷ Az 1625-ös gyarmati béke.

²⁸⁸ Helyesen kiegészítve: *‘permaneat.’*

²⁸⁹ Valószínűleg helytelen a számozás, inkább 179r tűnik valószínűnek, hibás levéltári számozásról lehet szó.

²⁹⁰ Eredetiben aláhúzza: *„eo usque donec sese sanctae paci accomodaverunt.”*, és ehhez kapcsolódva oldalról betoldva: *„diser so durchstrichen bemühet sich der Toldalaghy hinwöck zue bringen.”* (ném.) – *‘Ami alá van húzva, azoknak az eltávolításán Tholdalagi járadozik.’*

15.

Koháry Péter Pálffy Istvánhoz (Komárom, 1627. szeptember 14.)

HHStA Sonderbestände Familienarchiv Pálffy-Daun. Zentralarchiv,
Kt. 11. Arm. I. Lad. V. Fasc. 3. Fr. 13.

[Regeszta:]

Előző nap (szeptember 13.) reggeltől este hat óráig tartó tárgyalás és sok veszekedés után sikerült véghezvinni a békekötést, minden artikulust megpecsételni és egymásnak átadni. A törököket mosdótálakkal és kupákkal ajándékozták meg, ők pedig egy-egy kaftánt kaptak. Gerhard Questenberg és Sennyey István Bécsbe indulnak. Koháry Péter még aznap (szeptember 14.) el fogja küldeni az artikulusok mását Pálffy István részére.

Spectabilis ac Magnifice Domine Patrone Gratosissime!
Salutem et servitii mei paratissimam commendationem.

Tegnap²⁹¹ jó reggeltől²⁹² fogva, estve hat óráig számtalan sok veszekedés után, Isten végben adta vinnünk az szent békességet és minden artikulusokat megpecsételvén és egymásnak adván, mi szép mosdókkal s kupákkal őket megajándékozánk, ők is egy-egy kaftánt adtak. Ím, ezen órában indol fel Beczben Questenpergher²⁹³ és kancellárius uramék. Az artikulusoknak mását még ma megküldöm nagyságodnak, és ha itt kell késnem, mindenről írok nagyságodnak, legyen áldott az Úristennek szent neve mindörökké, Amen. Datum Comaromii 14. Septembris Anno 1627.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae
servitor paratissimus.

Kohary Peter manu propria

[Címzés:] Spectabili ac magnifico domino domino Stephano Palffi de Erdöd comitti comittatus et arcis Poseniensis capitaneo equiti aurato, Sacrae Caesarae Regieque Maiestatis consiliario, cubiculario partium Regni Hungariae cisdanubianarum confinium et antemontanarum at praesidii Vjvariensis supremo generali capitaneo etc. domino et patrono gratiosissimo.

²⁹¹ 1627. szeptember 13.

²⁹² Javitva erről: „*reghelgtől*”

²⁹³ Gerhard von Questenberg.

16.

A török és császári biztosok által rögzített tervezet a szőnyi békéről (Szőny, 1627. szeptember [?])

ÖStA HHStA Staatenabteilungen, Türkei I., Kt. 111., Konv. 1. fol.: 203r–205v.

[Regesza:]

Szőnyi béketervezet pontjai. Békekötés szükségességének megindoklása, uralkodói titulusok és a résztvevők felsorolása, helyszín és időpont megnevezése.

1. Korábbi békekötések cikkelyeinek érvényben maradásáról. 2. Vác és Bolondvár kérdése függőben marad. 3. A horvát végeken a korábbi békekben előírtak ellenére épített erődök lerombolásának előírása a nagykövetek találkozását követően. 4. A ratifikált békepéldányokat szállító kölcsönös nagykövetségek rendjéről. 5. A tárgyalások ideje alatt fogságba esettek szabadon bocsátásáról és a többi rab kiváltásának módjáról. 6. Erdély semlegességéről. 7. Moldva és Havasalföld császárral szembeni védelméről. 8. A hódolt falvak ügyében elrendelt bizottságról és bizonyos palánkok hovatarozásáról (szécsényi tárgyalások előkészítése). 9. Kereskedők védelméről és a portyák büntetéséről. 10. Az adófizető parasztság védelméről. 11. A korábbi békek megszegőinek büntetéséről és ezen bűnök semmisnek nyilvánításáról, az új béke jövőbeni betartatásáról. 12. A béke időtartamáról.

A békepéldányok lepecsételéséről és elküldéséről.

[203 r]²⁹⁴ Minthogy az üdőtül fogván, miolta az ennekelötte való végezések, úgymint situa toroky, béczy, komaromj és utolszor giarmatj²⁹⁵ az két hatalmas császár között löttének, sok külöm külömbféle ellenkező dolgok történtenek mind az két részrül, melyekkel az megnevezett békességek megbántottanak. Látván az két hatalmas császár az szeginy megnyomorodott kössigneik insigét, könyörületessigre indíttattanak arra, hogy az megnevezett végezések ujjobban helire állattassanak, és azok ellen törtint dolgok eligazíttassanak. Annak okáért bizonyos főkomisszáriusokat, minket rendeltek mind az két részrül őhatalmasságok, az kik ez dolgokat jó végben vigyüik, úgymint az hatalmas második Ferdinand római császár és Német, Magyar, Cseh, Dalmatia, Horvat, és Tooth Országoknak királya²⁹⁶ etc. őfelsége részérül. Az nagyságos Senniey Istvant, váci püspöket, római császár őfelsége tanácsját²⁹⁷ és Magyar Országban udvari kancelláriusát. Az nagyságos és tekintetes Gerardus Questenberget, szabados urat, és azon felséges római császárnak hadakozó tanácsját.²⁹⁸ Az nagyságos Galanthay Esterhazy Danielt, szabados urat, és azon őfelsége tanácsját. És az nagysá-

²⁹⁴ Az irat kézírása emlékeztet az esztergomi bég íródeákjának kézírására.

²⁹⁵ A császárok között kötött (zsitvatoroki, bécsi, komáromi, gyarmati) békék.

²⁹⁶ II. Ferdinánd által birtokolt címek: német-római császár (1619–1637), magyar és horvát–szlavón király (1619–1637), cseh király (1617–1637).

²⁹⁷ Javítva erről: „tanacziat”.

²⁹⁸ Eredeti javítással: az eredetiben a két szó felcserélve áll, számozással jelölte az író a helyes sorrendet.

gos Kohary Petert, még is ugyanazon ő felsége római császár tanácsját és az Dunantul való végházainak vice generalissát.²⁹⁹ Az hatalmas török császár Sultan Murat Hann, őfelsége részéről pedig az tekintetes és nagyságos vezér Murteza passa, azon hatalmas török császárnak az tengeren innét való hadainak fő serdarja³⁰⁰ Budan helytartója és gondviselőjének akaratjából ő hatalmassága részéről³⁰¹ rendeltetett komisszáriussi. Az tekintetes és nagyságos budai Muffty effendit³⁰² az tekintetes és nagyságos Mehemet egri passát, az nagyságos Ameth estergomi beket és az nagyságos Muharem szolnoki beket, és az böcsületes budai Chihan agát.³⁰³ Az felséges erdelj fejedelem³⁰⁴ hívinek, az nemzetes vitézlő Toldalaghj Mihalinak jelenlétében, kit az erdelj fejedelem őfelsége az szent békességnek segítségire rendelt. Az kik, mi egyben gyűlvén az Szönj mezőben. Ezerhatszáz huszonhét esztendőben, Szent Mihaly havában,³⁰⁵ sok fáradságos tanácskozásunk után, az következő artikulusokra mind egyenlőképpen lépünk és azokon megnyugottunk etc. [203v]

Első artikulus.

Minden rendbeli az szent békessígre nizendő vígezisek és azoknak artikulusi, tudniillik situa torky, beczy, comaromj és giarmatj, az melyek ennek előtte vígeztetettek, és mostan másképpen nem csináltattanak minden rendeiben, avagy nem vitattanak semmi részeiben, cikkeliben és punctjaiban megmaradjanak és erősen, felbomolhatatlan, mind az két részről megtartassanak etc.

Második artikulus.

Mínthogy pedig mi közöttünk, komisszáriussok között, bizonyos okokbul, Vacz dolga mostan el nem vígeződhetett, főképpen Bolondvar miatt, úgy alkuttunk meg, hogy ez az dolog az mostani főkövetség³⁰⁶ által, az hatalmas császárok portáján vígeztessik el. És ha szintén vígben való menetele nem lehetne is, mindaddig az szent békesség szentül megtartassik és Vacz is azon állapotban maradjon, valamíg az hatalmas császárok magok ez dologrul vígezést nem téznek, az mint az giarmati végezis is magával hozza.

Harmadik artikulus.

Az Horvat Orszagh határaiban mind az két részről újonnan építettett palánkoknak elvonása felől, melyeket az vígezissek ellen csináltak, megerősítessik az előbbeni har-

²⁹⁹ Vice generalis (lat.) – *főkapitány-helyettes*. Dunántúli (nézőponttól függően „dunáninenni” is lehet) főkapitány-helyettes.

³⁰⁰ Rumélia hadtest parancsnoka.

³⁰¹ Alatta áthúzva: „*akaratjából*”.

³⁰² Ísza efendi budai mufti.

³⁰³ Dzsihán budai azab aga.

³⁰⁴ Bethlen Gábor.

³⁰⁵ Értsd: szeptember.

³⁰⁶ Nagykövetek: Redzsep pasa és Johann Ludwig von Kuefstein.

madik artikulus,³⁰⁷ úgy, hogy az követségnek változása után tizedik nappal, úgymint Januarius havának az következő ezerhatszáz és huszonnyolc esztendőbelinek tizenkettődik napján mindjárt kezdjenek hozzája. És el is végzik az két részről arra rendeltetett urak, úgymint az tekintetes és nagyságos groff Tersaczky Miklos³⁰⁸ urat az hatalmas római császár részéről. Az hatalmas török császár részéről az tekintetes és nagyságos Murteza passa rendeléséből az nagyságos egri Mehemet passa. Ha pedig ezeknek valami akadékok lenne, mások, az kik arra rendeltetett lesznek, alkalmazatosok mind az két részről lesznek etc. [204r]

Negyedik artikulus etc.

Hogy az szent békességet vígben vivin az komisszárius urak, az két hatalmas császárok között, őhatalmasságok neve alatt bizonyos úri renden való előljáró követek³⁰⁹ által, ugyanezen traktának helyiről, az komisszárius urak jelenlétekben tudósítsák egymást róla, elküldvén az komisszárius urak pecsétes végzéseket, hogy mind az két hatalmas császár hasonlóképpen erősítse meg, melyet ő hatalmasságok pecsété alatt az főkövetek keziben adjanak, és mind az két részről egyenlő ajándék küldessék, mely ne lígyen bátor derekas, az után négy³¹⁰ hónap alatt küldessék el az derekas követség³¹¹ az feljül megírt, megerősítettet frigylevelekkel úgy, hogy az jövendő Karácson napjára, az hatalmas török császár követi jöjjenek Estergomban, és az hatalmas római császár követe Comaromban és onnét egymást tudósítván Januariusnak második napján, ezerhatszáz huszonnyolc esztendőben az hatalmas római császár részéről való követ, Szeóniben szálljon, az hatalmas török császár részéről való követ pedig Almasra, az két falu között, egyenlő közhelien,³¹² egyszersmind változván, az hatalmas török császár főköveti, az hatalmas római császárhoz jöjjenek böcsületes ajándékokkal, és az hatalmas római császár követe hasonló ajándékkal az fényes portára menjenek etc.

Ötödik artikulus etc.

Az rabok dolgán úgy alkuttunk meg, hogy az mely rabok az trakta alatt elvittettek, azok mind az két részről ingyen bocsátassanak el. Az melyek pedig azokon kívül találatnak, azok hasonló rabot egyik az másikját adjanak, azzal szabaduljanak ki. Az kiknek pedig sarcon³¹³ kellett kiszabadolni, az tőrhetőképpen lígyen tehetségek szerint, mely dolgot az Magyar Orszaghj palatinus és az budai vezér ő nagyságok igazítsák el.

³⁰⁷ A gyarmati béke 3. pontjára utal vissza, amely szintén a horvát–szlavón végvidéken emelt palánkok ügyéről rendelkezik. JÁSZAY, 1837, 73.

³⁰⁸ Frangepán (Tersacz) VI. Miklós. (?–1647), horvát–szlavón bán és Kulpa-menti végvidéki főkapitány (1616–1622), császári biztosként részt vett az 1625-ös gyarmati tárgyalásokon. Vö. NAGY, IV. 1853, 248–249; PÁLFFY, 1997, 275; JÁSZAY, 1837, 59, 72.

³⁰⁹ Internuntiusok: Balogh István és Mehmed bég

³¹⁰ Javítva erről: „nigy”

³¹¹ Értsd: nagykövetség.

³¹² Értsd: a két falu között, egymástól azonos távolságra.

³¹³ Javítva erről: „sarclion”

Hatodik artikus. etc.

Erdelinek és fejedelminek őfelségének mind az két hatalmas császároktul őhatalmas-ságoktul és hadaitól semmi bántások ne lígyen, az békességben megtartassanak. etc. [204v]

Hetedik artikus.

Havas alfeöldnek is és Moldua Orszaginak felséges római császár³¹⁴ részéről és hadai-tul semmi bántások ne lígyen etc.

Nyolcadik artikus etc.

Mely faluk felől mind az két részről háborúság és perek vadnak, mind summájok és egyéb ínsígek felől, és pusztulások felől. Felséges római császár részéről két bizonyos úri ember, az nagyságos Magyar Orszaghi palatinus akaratjából, és az hatalmas török császár részéről, császár őhatalmassága portai kapuczi passája³¹⁵ rendeltessék, és az tekintetes és nagyságos vezér Murteza passa akaratjából annak előtte situa toroki, be-czi, comaromi végezések szerint minden igazsággal mind az két részről vígben vites-senek, és ezen megnevezett faluknak eligazítására rendeltetett urak, mind az két részről, ez jövőendő ezerhatszáz huszonnyolc esztendőben tizenkettődik Januarii ké-szen lévén, egyben jöjjenek, annak eligazítását elvigezik,³¹⁶ ugyanakkoron az harma-dik artikusban megírt palánkoknak elvonása felől újra elrendeltetett urak is egy-szersmind készen lévén és egyben jövőén, azokat is eligazítsák, az giarmati traktában is így lött volt. Az Eger és Czolnok sanchiaksagban³¹⁷ levő palánkok, az beczi végezés szerint maradjon etc.

Az nemessék dolga is az situa torki végezés szerint maradjon etc.

Kilencedik artikus.

Ennek az traktának végben vitelinek utána mind az két részről az végbeli váraknak és palánkoknak, és egyéb országoknak útonjárók és kereskedőknek ennekelőtte való ar-tikusussoknak elvigezise³¹⁸ szerint maradjon, mind az két részről hatalmas császárok képében való gondviselők, passák, bekek, gondviselők magyar részről való kapitá-nyok és több ezekhez tartozandó hadviselők és hadaktul is, titkon sem nyilván semmi károk ne lígyen és ne következzék, mind az két részről csaták ne járjanak, és az tolvaj-oknak engedelem ne lígyen és mindkét részről rabokat ne fogjanak, ha penig mind az két részről valami tolvajság és kár lenne, avagy rabot fognának, vissza bocsátassék és

³¹⁴ Utána áthúzva: „tol”.

³¹⁵ Kapudzi basi, török megbízott. Minden bizonytal a Balogh Istvánnal 1628-ban a Portáról érkezett Ömer aga kapudzi basi volt az, aki e feladattal lett megbízva. Vö. SALAMON-SZALAI, III, 1870, 231; STESSEL, 1902, 443.

³¹⁶ Ez alkalom lesz a Buda–szécsényi tárgyalások témája. STESSEL, 1902, 418–542.

³¹⁷ Szolnoki szandzsák.

³¹⁸ Utána áthúzva: „utan”.

az ilyen dologtevőket és az kik arra engedelmet adnak, mind az két részről megbüntessenek.³¹⁹ [205r]

Tizedik articulus³²⁰ etc.

Az végbeli gondviselők passak, bekek, és magyar rendről való kapitányok gyakran változván tisztekkel,³²¹ az változások miatt, az szent békesség állandó lehetetlennek látszik, m[ert] újonnan jött tisztviselők az szent békességnek rendit nem tudván, az szent b[ek]ességet³²² nem böcsülik és nem oltalmazzák, az parasztság³²³ és szegénység romolto[n] romol.³²⁴ Illik és szükség, hogy az vígbeli passák, bekek és kapitányok mindkét részről okos és békességszerető,³²⁵ az szegénységet oltalmazó gond[viss]elők³²⁶ legyenek és téttessenek. Az tekintetes és nagyságos budai vezér Murteza passa ónagysága pedig sok esztendeig tisztiben állandó lígyen, meg ne változ[t]assik, az ország-nak épületinek kedvéért.

Tizenegyedik artikulus etc.

Az megnevezett dolgok kívül mindennemű kártételek és ellenkezések mind az két részről, az situa toro[k]i,³²⁷ beczi és az több vígezések ellen, az mostani frigynek ideig az kik [l]ötenek, bizonyos okokért mind az két részről azok elnyomatva legye[ne]k³²⁸ és elfelejtve, az mostani vígezések pedig mind az két részről mindennemű [r]észeiben szentül és mindennemű fogyatkozás nélkül megtartassanak minden r[en]dektől, mind az immár elvégzett napig.

Tizenkettődik artikulus etc.

Ez mostani végezisnek út[á]na, esztendő számban huszonöt esztendeig megtartassik ez az mostani elvégzett szent békesség.³²⁹

Mindezeknek nagyobb bizonyására mi, az feljül megnevezett, teljes hatalommal levő komisszáriusok ugyanezen Szeónj mezőbeni ezeket az artikulusokat kezünk alá vetésével³³⁰ és pecsétünkkel megerősítettük, mivel pedig az tekintetes és nagyságos

³¹⁹ Utána törölve: „tizedik”

³²⁰ Sérült irat: A lap hajtása miatt bizonyos betűk, betűpárok nem látszódnak teljesen, de értelmezéssel ki-következtethetők, pótolhatók.

³²¹ Ua.

³²² Ua.

³²³ Javítva erről: „paraztsiagh”

³²⁴ Sérült irat: A lap hajtása miatt bizonyos betűk, betűpárok nem látszódnak teljesen, de értelmezéssel ki-következtethetők, pótolhatók.

³²⁵ Javítva erről: „szeretteö”

³²⁶ Sérült irat: A lap hajtása miatt bizonyos betűk, betűpárok nem látszódnak teljesen, de értelmezéssel ki-következtethetők, pótolhatók.

³²⁷ Ua.

³²⁸ Ua.

³²⁹ A szerződés ezen pontja át van húzva eltérő színű tintával, nem került be a végleges példányba sem. Vö. GÉVAY, 1837. 14.

³³⁰ Értsd: aláírásunkkal.

vezér őnagysága, maga jelen nem lehetett az végezisben, vígeztük, hogy őnagysága is az római császár őfelsége részéről való komisszáriussoknak ezeknek megerősítésit megküldje mentül hamarébb lehet etc.

Actum in campo Szőnj anno et mense, ut supra etc. [1627. szeptember]³³¹ [205v]

[Külzet:] Was bey Szöni in veldt 1627 anno von Khayserlichen undt tirkischen commissarien für puncta zur continuation des fridens gesloßen worden.³³²

³³¹ „Actum in campo Szőnj anno et mense, ut supra etc.” (lat.) – ‘Kelt Szőny mezején, a fentebb levő évben és hónapban stb.’

³³² „Was bey Szöni in veldt 1627 anno von Khayserlichen undt tirkischen commissarien für puncta zur continuation des fridens geschloßen worden.” A lap hajtása miatt bizonyos betűk, betűpárok nem látszódnak teljesen, de értelmezéssel kikövetkeztethetők, pótolhatók (ném.). – ‘Milyen pontokról egyeztek meg a török és császári biztosok a szőnyi mezőn 1627-ben.’ Kétséges, hogy az írás egykorú, de bizonyosan a 17. századból származhat.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL A 98 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Acta Transylvanica 5. d.
- MNL OL P 108 Rep. 71. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repositorium 71. Esterházy Miklós nádor iratai Fasc. 26/a.
- MNL OL P 123 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Miklós iratai, II. h., i., (3–4. d.)
- ÖStA HHStA Fam.
Ar. Pálffy Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Sonderbestände, Privat- und Familienfonde, Familienarchiv Pálffy-Daun, Zentralarchiv, Karton (Kt.), Arma (Arm.), Ladula (Lad.), Frustum (Frust.)
- ÖStA HHStA Türkei I. Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Staatenabteilungen, Türkei I. Kt. 111.
- ÖStA HHStA Türkische
Urkunden Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Türkische Urkunden.
- ÖStA HHStA Ungarn Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Länderabteilungen, Ungarische Akten (UA), Miscellanea (Misc.) Kt. 422.
- ÖStA KA HKR Prot. Bd. Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Protokolle des Wiener Hofkriegsrats, Bände.
- PL AS AR Cl. V Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis V (MNL OL X 725. 2633. filmtári tekercs)

*

ANGYAL
1925

ANGYAL Dávid: *Az 1615-iki bécsi török békének titkos pontjai.*
In: *Emlékkönyv Dr. gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados*

- kultúrpolitikai működésének emlékére. Születésének ötvenedik évfordulóján.* Szerk. LUKINICH Imre, Budapest, 1925, 367–382.
- BAK
2000
BAK Borbála: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. Ajánlás a magyar nyelvű források közreadásához.* In: *Fons*, 7. (2000), 1. sz., 91–137.
- BENDA
1982
BENDA Kálmán: *Magyarország történeti kronológia II. 1526–1848.* Budapest, 1982.
- BOTKA
1867
BOTKA Tivadar: *Kisfaludy Lipthay Imre Bars és Hont megyék alispánjának országos törökügyi követnek emlékezete.* Pest, 1867.
- CZIRÁKI
2012
CZIRÁKI Zsuzsanna: *Szemelvények Melchior Khlesl és a bécsi Titkos Tanács 1611 és 1613 között keletkezett, erdélyi vonatkozású írásos véleményeiből.* In: *Levéltári Közlemények*, 83. (2012), 319–369.
- CZIRÁKI
2013
CZIRÁKI Zsuzsanna: *Erdély szerepe Melchior Khlesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között.* In: *Bethlen Gábor és Európa.* Szerk. KÁRMÁN Gábor–TESZELSZKY, Kees, Budapest, 2013, 77–102.
- DUCH
1957
DUCH, Arno: *Rambaldo Collalto.* In: *Neue Deutsche Biographie* Bd. 3. Hg. STOLLBERG-WERNIGERODE, Otto zu, 320–322. URL: <https://www.deutsche-biographie.de/> (Letöltés: 2017. július 24.)
- DW
1951
Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Bd. 26, (XII., II.), Leipzig, 1951. URL: <http://dwb.uni-trier.de/de/> (Letöltve: 2017. augusztus 22.)
- ECKHARDT
1955
Rimay János összes művei. Szerk. ECKHARDT Sándor, Budapest, 1955.
- EMSZTI
1975
Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár. I. Szerk. SZABÓ T. Attila, Bukarest, 1975.
- FALLENBÜCHL
2002
FALLENBÜCHL Zoltán: *Állami (királyi és császári) tisztségviselők a 17. századi Magyarországon,* Budapest, 2002.

- FAZEKAS
2000
FAZEKAS István: *Korreferátum Oborni Teréz előadásához*. In: *Fons*, VII. (2000), 1. sz. 76–79.
- FAZEKAS
2015
FAZEKAS István: *A Haus- Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai*, Budapest, 2015. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai, I. Levéltári leltárak 10.)
- FEKETE
1932
FEKETE, Ludwig: *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy*. Budapest, 1932.
- FERENCZI
1911
FERENCZI, Zoltán: *Rimay János (1573–1631)*. Budapest, 1911. (Magyar Történeti Életrajzok. XVII/II.)
- FERİDÜN
1858
Feridün Aḥmeg Beg: *Münşet'âtü ş-şelâtin II*. İstanbül, 1275. (1858)
- FRANZL
1978
FRANZL, Johann: *Ferdinand II. Kaiser im Zwiespalt der Zeit* Graz–Köln–Wien, 1978.
- GERGELY
1883a
GERGELY Samu: *Adalék „Bethlen Gábor és a Porta” című közleményhez. Második közlemény*. In: *Történelmi Tár*, 3. sorozat, 6., 1883, 131–154.
- GÉVAY
1837
Az 1627-dik évi september 13-dikán költ szónyi békekötés czikkelyei, deákúl, magyarúl és törökúl. Közread. GÉVAY Antal, Wien, 1837.
- GÉVAY
1841
GÉVAY Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841.
- HAMILTON
2009
HAMILTON, Alastair: *Michel d'Asquier, Imperial Interpreter and Bibliophile*. In: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 72. (2009), 237–241.
- HANUY
1910
Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei I. (1601–1628). Szerk. HANUY Ferenc, Budapest, 1910.
- HAZAI OKMÁNYTÁR IV.
1867
Hazai okmánytár. Codex diplomaticus IV. szerk. NAGY Imre–PÁUR Iván–RÁTH Károly–VÉGHELY Dezső, Győr, 1867.
- 198

- HILLER
1991
HILLER István: *A tolmácsper.* In: *Történelmi Szemle*, XXXIII (1990), 3–4., 203–214.
- HILLER
1992
HILLER István: *Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625–1645. Esterházy-Studien.* Hrsg. von Gerda MRAZ, Wien–Köln–Weimar, 1992.
- HORVÁTH
1861
HORVÁTH Mihály: *Kismartoni regesták 1617–1645.* In: *Magyar Történelmi Tár* I. Sorozat 10. kötet, 1861, 3–110.
- İŞBİLİR
2006
İŞBİLİR, Ömer: *Nasuh paşa.* In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi.* Cilt 32. İstanbul, 2006, 426–428.
- JÁSZAY
1837
JÁSZAY Pál: *A' gyarmati béke,* In: *Tudománytár. Értekezések* 2., 1837, 39–75.
- JÁSZAY
1838
JÁSZAY Pál: *A' szőnyi béke. 1627.* In: *Tudománytár. Értekezések.* 4., 1838, 167–274.
- JEDLICSKA
1910
Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401–1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai. Szerk. JEDLICSKA Pál, Budapest, 1910.
- KAMPMANN
2003
KAMPMANN, Christoph: *Gerhard Questenberg,* In: *Neue Deutsche Biographie* Bd. 21., Hg. STOLLBERG-WERNIGERODE, Otto, Berlin, 2003, 43–44.
- KARÁCSON
1914
Török–magyar oklevéltár. Gyűjt. és ford. KARÁCSON Imre Budapest, 1914.
- KÁRMÁN
2014
KÁRMÁN Gábor: *Kézcsók a pasának? Erdélyi követek Budán.* In: *Történelmi Szemle*, LV. (2014), 4. 639–662.
- LYMBUS
2003
LYMBUS. *Magyarságtudományi Forrásközlemények,* Budapest, 2003.
- MAJLÁTH
1885
MAJLÁTH Béla: *Az 1642-ik évi szőnyi békekötés története.* Budapest, 1885.

- MOLNÁR
2002
- MOLNÁR
2008
- NAGY I–XIII.
1853–1867
- NAGY
1855
- NECK
1950
- NEHRING
1983
- NEHRING
1986
- OBORNI
2000
- OBORNI
2002
- OBORNI
2011
- ÓVÁRY
1886
- MOLNÁR Antal: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*, Budapest, 2002.
- MOLNÁR Antal: *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből*. Budapest, 2008.
- NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XIII., Pest, 1853–1867.
- NAGY Iván: *Liptay Imre török követsége 1619-ben*. In: *Magyar Történelmi Tár* 1. sor., 1., 195–210.
- NECK, Rudolf: *Andrea Negroni. (Ein Beitrag zur Geschichte der österreichisch-türkischen Beziehungen nach dem Frieden von Zsitvatorok)*. In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 3. (1950), 166–195.
- NEHRING, Karl: *Adam Freiherr zu Herbersteins Gesandtschaftsreise nach Konstantinopel: ein Beitrag zum Frieden von Zsitvatorok (1606)*. München, 1983.
- NEHRING, Karl: *Magyarország és a zsitvatoroki szerződés 1605–1609*. In: *Századok*, 120. (1986), 1., 3–50.
- OBORNI Teréz: *A kora újkori latin nyelvű forrásszövegek kiadásáról*. In: *Fons*, VII. (2000), 1., 67–76.
- OBORNI Teréz: *Erdély közjogi helyzete a speyeri szerződés után (1571–1575)*, In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál–PÁLFFY Géza–TÓTH István György, Budapest, 2002, 291–305.
- OBORNI Teréz: *Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés*. In: *Századok*, 144. (2011), 4., 877–914.
- Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetései történetéhez a Velencei Állami Levéltárban*. Szerk. ÓVÁRY Lipót, Budapest, 1886.

- PAPP
2003
- PAPP Sándor: *Die Verleihungs-, Bekräftigungs- und Vertragsurkunden der Osmanen für Ungarn und Siebenbürgen. Eine quellenkritische Untersuchung.* Wien, 2003.
- PAPP
2005
- PAPP Sándor: *Az első Habsburg–oszmán békekötés kétféle értelmezése, avagy Erdély két hatalom vonzásában.* In: *Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére.* Szerk. HAUSNER Gábor, Budapest, 2005, 493–518.
- PAPP
2011a
- PAPP Sándor: *Muszlim és keresztény közösségek, egyházak és államok autonóm rendszerei az Oszmán Birodalomban.* In: *Keletkutatás* 2011. tavasz, 25–72.
- PAPP
2011b
- PAPP Sándor: *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1629),* In: *Századok*, 144. (2011) 4., 915–973.
- PAPP
2014
- PAPP Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez.* Budapest, 2014.
- PÁLFFY
1995
- PÁLFFY Géza: *Katonai igazságszolgáltatás a királyi Magyarországon a XVI–XVII. században.* Győr, 1995.
- PÁLFFY
1997
- PÁLFFY Géza: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* In: *Történelmi Szemle*, (1997), 2., 257–288.
- PÁLFFY
2014
- PÁLFFY Géza: *Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014), 4., 868–880.
- PÉTER
1985
- PÉTER Katalin: *Esterházy Miklós.* Budapest, 1985.
- PRESS
1990
- PRESS, Volker: *Matthias.* In: *Neue Deutsche Biographie.* Bd. 16., *Maly–Melanchton.* Hrsg. STOLLBERG-WERNIGERODE, Otto zu, Berlin, 1990., 403–405. URL: <https://www.deutsche-biographie.de/> (Letöltés: 2017. július 22.)
- REGELE
1949
- REGELE, Oskar: *Der österreichische Hofkriegsrat: 1556–1848.* Wien, 1949.

- SALAMON
1867
SALAMON Ferencz: *Két magyar diplomata a tizenhetedik századból*. Pest, 1867.
- SALAMON–SZALAY I–III.
1863–1870
Galántai gróf Eszterházy Miklós. *Magyarország nádora*. I–III., szerk. SALAMON Ferencz–SZALAY László, Pest, 1863–1870.
- SAVOY
2007
SAVOY, Roger: *Iran under the Safavids*. Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney, 2007.
- SCHAENDLINGER–RÖMER
1983
SCHAENDLINGER, Anton C.–RÖMER, Claudia: *Die Schreiben Süleymans des Prächtigen an Karl V., Ferdinand I. und Maximilian II.* Bd. I, Wien, 1983.
- SCHRÖDER–KÜNZBERG
1914–1932
Deutsches Rechtswörterbuch. Hrsg. SCHRÖDER, Richard–KÜNZBERG, Eberhard, Weimar, 1914–1932. URL: <http://drw-www.adw.uni-heidelberg.de/drw-cgi/zeige?index=buecher&term=drw+i&seite=s1365-1366> (Letöltés: 2017. július 29.).
- SCHWARZ
1943
SCHWARZ, Henry Frederick: *The Imperial Privy Council in the Seventeenth Century*. Cambridge, 1943.
- SCHWEIGERD
1852
SCHWEIGERD, C. A.: *Oesterreichs Helden und Heerführer*. Leipzig, 1852.
- SOÓS
2000
SOÓS István: *Javaslatok az újkori magyarországi latin és német nyelvű források kiadására*. In: *Fons*, VII. (2000), 1., 77–87.
- SPULER
1935
SPULER, Bertold: *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*. Teil. 3., *Listen der in Konstantinopel anwesenden Gesandten bis in die Mitte des 18. Jhdts*, In: *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven*. Neue Folge, Band XI., Heft III/IV, 1935, 313–366.
- STEINBERG
1966
STEINBERG, Sigfrid Henry: *The Thirty Years' War and the conflict for European Hegemony 1600–1660*. New York, 1966.

- STESSEL
1902
- STESSEL József: *Adatok az 1628. évi szécsényi alkudozás történetéhez*. I., Magyar Történelmi Tár 4. sor., 3. köt. (1902), 418–542, 481–510.
- SZILÁGYI
1879
- Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei. Szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest, 1879.
- SZILÁGYI
1882
- SZILÁGYI Sándor: *Bethlen Gábor és a Porta. Második közlemény*. In: *Magyar Történelmi Tár*. 3. sor., 5. köt., 1882, 34–77.
- TEPLY
1976
- TEPLY, Karl: *Die kaiserliche Großbotschaft an Sultan Murad IV. 1628. Des Freiherrn Hans Ludwig von Kuefsteins Fahrt zur Hohen Pforte*. Wien, 1976.
- TOMKÓ
2005
- TOMKÓ Viktor: *A szolnoki szandzsákbégek története II*. In: *Zoukuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 20., (2005), 9–60.
- TUSOR
2015
- „Írom kegyelmednek, mint igaz magyar igaz magyarnak...”
Lippay György veszprémi és egri püspök, esztergomi érsek levelei magyar arisztokratákhoz, nemesekhez, 1635–1665. Feltárta, szerk. és közread. TUSOR Péter, Budapest, 2015.
- UZUNÇARŞILI
1988
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı: *Osmanlı Tarihi III/1. II. Selim'in tahtaçıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına kadar*. Ankara, 1988.
- YILMAZER
2006
- YILMAZER, Ziya: *Murad IV*, In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Cilt 32., İstanbul, 2006, 377–383.

Oláh P. Róbert

A kora újkori diplomáciai protokoll megjelenése Pázmány Péter levelezésében*

Azt az elmúlt több mint száz év tudományos igényű forráskiadásainak hosszú sorából tudjuk, hogy Pázmány Péter levelezésének európai kiterjedése a kora újkori magyar primások között páratlan.¹ Ezt a grandiózus levélmennyiséget a könnyebb kezelhetőség érdekében a munkák többsége a címzett személyek alapján szokta csoportosítani. Jelen esetben azonban érdemes funkció szerint szétszálazni a fennmaradt missziliseket.² Ennek a műveletnek a végén a Pazmanianák egy jól elkülönülő csoportját fedezhetjük fel. Ez a típus a „lettere di complimenti”, más néven udvariassági vagy köszöntő levelek sora. Közleményünk az udvariassági levél jellegével kíván foglalkozni, különösen a Pázmány Péter által írt udvariassági levelek sajátosságaival.

Mielőtt részletesen rátérnénk Pázmány fent említett funkciójú leveleire, érdemes rögzíteni, hogy miben is különbözik a többi misszilitól az udvariassági levél. A prózai leveleket legtöbbször két típusra szokta a szakirodalom felosztani, annak alapján, hogy az adott misszilis irodalmi alkotásnak vagy hírközlő eszköznek tekinthető-e.³ Az udvariassági levelet nyugodt szívvel egyik halmazba sem tudnánk tenni. Pázmány esetében – nem meglepő módon – ugyan a fennmaradt udvariassági levelek magas fokú stilisztikai igényességgel íródtak, ettől függetlenül ezeknek a leveleknek nem elsődleges célja az irodalmi igényű gyönyörködtetés. Másrészt az utóbb említett csoportba sem tehető a tárgyalt levéltípus, mert a legritkább esetben tartalmaz többletinformációt. A levélíró nem kíván tájékoztatni, és a címzett féltől sincs ilyen kívánalma. Általában az adventi időszakban írt levelek áldott karácsonyt és sikeres új évet kívánnak a címzettnek. Esetleg más különleges alkalmak időpontjában keletkeztek udvariassági levelek, melyeknek közös jellemzője, hogy a levélküldő ajánlja magát és szolgálatait címzettjének. Ezek ismeretében meglátásunk szerint érdemes az üdvözlő leveleknek egy külön meghatározást adni. Mielőtt azonban erre kísérletet tennénk, figyelembe kell vennünk a tizenhatodik század második felében és a tizenhetedik század első harmadában intézményesülés útjára lépő diplomáciát.⁴ E nemzetközi jelenség felől közelítve kontextusában magya-

* A közlemény a PPKE Történettudományi Doktori Iskolában tartott latin és olasz paleográfiai szeminárium keretében készült. Köszönet illeti Tusor Pétert a források publikálásának lehetőségéért.

¹ TUSOR, 1996, 318–344. Lásd még pl. TUSOR, 1997, MARTÍ, 2009, 15–24. További közlések: ADONYI-MACZÁK, 2005. Valamint legújabban a Hanuy-féle klasszikus kiadás korszerű mintájára a harmadik kötet előkészületei során megjelent: KISS-OLÁH, 2015, 975–981, FEHÉR-KANÁSZ, 2015, 983–988.

² HARGITTAY, 1981, 12.

³ TARJÁNYI, 2000, 8.

⁴ CARTER, 1964., HILLER, 2001, 139–150., HALÁSZ, 2010, 58–68.

rázhatók a tárgyalt levelek. A diplomácia és a vele párhuzamosan kialakuló protokoll kiemelt alkalmakkor megkívánt udvariassági leveleket, illetve egyéb hasonló jellegű gesztusokat. A kora újkori udvariassági leveleket tehát tekinthetjük olyan prózai formában íródott funkcionális missziliseknek, amelyeknek elsődleges célja az év kiemelt időszakában a kapcsolatteremtés és kapcsolatfenntartás. Az udvariassági levelek magas társadalmi státuszban lévő személyek részéről tekinthetők protokolláris szempontból erősen ajánlott gesztusnak, melynek folyományaként a küldő fél a címzett jóindulatát igyekszik elnyerni. E levelek legfőbb gyakorlati jelentősége abban állt, hogy életben tartották az általában már korábban kiépített kapcsolatot. A kiterjedt kapcsolatrendszer pedig ahhoz segítette hozzá a levélírókat, hogy az esetenkénti nagyobb volumenű ügyekben már bejáratott, ismert csatornákon tudjanak intézkedni.

Pázmány Péter esetében az udvariassági levelek az 1630-as években kezdtek szaporodni. Ez a jelenség feltételezhetően összefügg a magyar prímás 1629. évi bíborossá kreálásával. Az 1630-as évek előttről összesen egy ilyen funkciójú levelét ismerjük 1627. december 12-i keltezéssel Dietrichstein kardinálishoz.⁵ A bíborosi méltóság elnyerésével Pázmány az európai politikai porond exkluzív körébe került. E körben tekinthetjük a protokoll betartásának az udvariassági levelek küldését. Ennek megfelelően a bíboros levelei meg is jelentek VIII. Orbán pápa pontifikátusa alatt kulcsszerepekhez jutó Antonio Barberini, Francesco Barberini vagy testvérük, Taddeo Barberini asztalán.⁶ Az 1630 és 1636 közötti időszakból a magyar bíborosnak összesen hat hozzájuk intézett udvariassági levele maradt fenn.⁷ Természetesen Pázmány 1632-es római követi útja újabb lökést adott a diplomáciai kapcsolatok építésének. Itáliába érkezése után nem sokkal kis megszakításokkal három levélben is ajánlotta magát János Károly toszkánai nagyhercegnek. Egy-egy levéllel pedig I. Odoardo Farnese pármái herceg és I. Ferenc modenai herceg és felesége udvarával igyekezett helyi diplomáciai kapcsolatait megalapozni.⁸ E követjárás és annak jelentősége a magyar és a nemzetközi szakirodalomnak is régóta tárgyát képezi.⁹

Azonban nem csupán a római neposoknak vagy birodalmi egyházi méltóságoknak írt Pázmány udvariassági leveleket. I. Rákóczi György fejedelem számára 1633. december 17-én írt protokolláris köszöntést, amelyre az eddig feltárt források alapján egy korábbi példa ismert. Rómából történő hazatérése után, akárcsak az itáliai hercegeknek, úgy ekkor a fejedelemnek ajánlotta magát.¹⁰

Közleményünk az eddig publikált udvariassági levelekhez kíván csatlakozni további öt, eddig ismeretlen, Pázmány által írt ilyen funkciójú levéllel. Címzettjük az a Girola-

⁵ HANUY, 1910, 667–668. No. 448. A logika és a motiváció ugyanaz lehetett, mint a későbbi bíboros neposokhoz küldött levelek idején, csak ekkor még birodalmi kontextusban.

⁶ A Kúrián betöltött szerepükre lásd: TUSOR, 2004, 129–132.

⁷ HANUY, 1911, 87, No. 575; 228, No. 698; 456, No. 858; 533, No. 917; 627, No. 996; 734, No. 1086.

⁸ HANUY, 1911, 250, No. 717; 251–252, No. 719; 252, No. 720; 254–255, No. 722; 255, No. 723; 256, No. 724.

⁹ FRANKL (FRAKNÓI), 1872, 5–45., FRANKL (FRAKNÓI), 1886, 237–256., FRANKL (FRAKNÓI), 1903, 305–321., BALANYI, 1933, 256–268., TUSOR, 2001, 151–175. A nemzetközi irodalomból a teljesség igénye nélkül: PASTOR, 1928, 429–450., BIRELEY, 2003, 152–153., VISCEGLIA, 2003, 167–193.

¹⁰ HANUY, 1911, 456–457, n. 859.

mo Colonna bíboros, aki már az 1630-as évek elején a római Kúria befolyásos személyisége volt. Girolamo Colonna lánytestvére, Anna révén sógora Taddeo Barberininek, VIII. Orbán pápa világi neposának. A Colonna család ugyanakkor hagyományosan császárpárti (ghibellin) família volt. E keretben értelmezhető a magyar prímás kapcsolata Girolamo bíborossal és a Colonna család más tagjaival.¹¹ E levelei segítségével az esetek többségében formális, udvariassági, esetenként azonban politikai, érdekérvényesítési mozzanatok sem nélkülöző kapcsolatot tudott ápolni a pápai udvar magas rangú személyeinek széles spektrumával.¹²

*

A latin levelek átírása során a humanista helyesírás alapján jártunk el. Mind a latin, mind az olasz nyelvű leveleknél a rövidítéseket jelölés nélkül feloldottuk.¹³

Források

1.

Girolamo Colonna bíboroshoz Nagyszombat, 1631. december 10.

(Biblioteca Statale Santa Scolastica – Subiaco [BSSS Subiaco], Archivio Colonna, Carteggio Girolamo I, n. 725/1631.)

Eminentissimo e Reverendissimo signore mio osservandissimo Mancandomi giornalmente l'occasioni di potere servir a Vostra Eminenza e desiderand almen die ricordale la mia devotissimo servitú, acció si degni essercitarla tal volta con gli suoi da me desiderati comandamenti, mi vaglio di quella delle presenti Sante Feste di Natal, et Anno nuovo qual, e molt' altri de vivo cuor auguro á Vostra Eminenza colmi d'ogni maggiore prosperitá giovandomi di credere, si degne vá di gradire voluntieri questo mio riverente uffitio, e me ne vorá dare qual che capara, col comandarmi in quello mi conoscerá buono, come di fare ne supplicó Vostra Eminenza e le baccio per fine humilissimamente le mani.

Di Tervania gli 10 dicembre 1631.

Di Vostra Eminenza Reverendissima

Humilissimo servitore

Il Cardinale Pazmany

[más kézzel:]

Signore Cardinale Colonna

¹¹ MARTÍ–MONOSTORI, 2009, 287.

¹² Pázmányinak írt ugyanilyen funkciójú válaszleveleket lásd: Prímási Levéltár (PL), Archivum Saeculare (AS), Acta protocollaria (Act. Prot.), Protocollum G. (Prot. G.) fol. 11–27. és 254–288.

¹³ A levelek őrzési helye: Biblioteca Statale Santa Scolastica – Subiaco (BSSS Subiaco), Archivio Colonna, Carteggio Girolamo I.

2.

**Girolamo Colonna bíborshoz
Érsekújvár, 1632. december 5.**

(Biblioteca Statale Santa Scolastica – Subiaco [BSSS Subiaco], Archivio Colonna,
Carteggio Girolamo I, n. 1034/1632.)

Eminentissimo et Reverendissimo Signore mio Osservandissimo
Mosso dall'obbligo della mia divotione nesso Vostra Eminenza vengo ad annuntiarli
l'imminenti feste del Natale Santissime colmi d'ogni bramata felicità. Supplico l'
Eminenza Vostra à figurare nella restrittiva di gli uffizi la larga stimo ch'io fo' della sua
gratia et il desiderio che tengo di meritarsela con atti di servità. Resta ch'ella si degni
d'honorarmi de suoi comandamenti che mentre gl'attendo con la dovuta finisco
baciando à Vostra Eminenza humilmente le mani.

Di Vostra Eminenza Reverendissima.

Naihaizel li 5 decembre 1632.

Humilissimo et devotissimo servitore

Il Cardinale Pazman

3.

**Girolamo Colonna bíborshoz
Pozsony, 1633. december 1.**

(Biblioteca Statale Santa Scolastica – Subiaco [BSSS Subiaco], Archivio Colonna,
Carteggio Girolamo I, n. 319/1633.)

Eminentissime ac Reverendissime Domine Patrone observandissime

Singularis Eminentiae Vestrae erga me benevolentia, et mea erga eandem
obligationem affectio, occasionem mihi praebent, ut in hoc optato festorum
Natalitiorum, ac noui quoque anni recursu Vestrae Eminentiae prospera quaeque ex
animo precarer. Deum itaque ex intimo cordis affectu oro, ut Eminentiam Vestram et
in praesentibus et pluribus aliis recurrentibus Christi Domini festis Natalitiis, ac
nouorum annorum auspiciis, omni felicitate prosperet ac cumulet.

Meque seruitiis Eminentiae Vestrae addicens. Manus eiusdem exosculor.

Posonii die 1a Mensis Decembris Anno 1633.

Eminentiae Vestrae

Humilissimo et obligatissimo servitore

Il Cardinale Pazmany

4.

Girolamo Colonna bíborshoz
Pozsony, 1634. december 6.

(Biblioteca Statale Santa Sclosatica – Subiaco [BSSS Subiaco], Archivio Colonna,
Carteggio Girolamo I, n. 213/1634.)

Eminentissime ac Reverendissime domine observandissime
Mea erga Eminentiam Vestram obligatio facit, ut in hoc optatissimo festorum Nativitatis
Christi Domini, ac novi anni recursu, syncera animi mei vota, ubi coram non licet,
hiscé literis exprimam. Ex intimo cordis affectu desiderans, ut sanctissima haec festa
Natalitia, et subseq[uentis] novi anni principium, medium, ac finis, prospere cedant;
atque in plurimos novos annos Eminentia Vestra vivat, ac floreat foelicissime.
Manus Eminentiae Vestrae demisse veneror.
Eidemque maneo
Posonii 6. Decembris 1634.
Humillimus et obligatissimus servus
Cardinalis Pazman

5.

Girolamo Colonna bíborshoz
Nagyszombat, 1635. december 2.

(Biblioteca Statale Santa Sclosatica – Subiaco [BSSS Subiaco], Archivio Colonna,
Carteggio Girolamo I, n. 31/1635.)

Eminentissimo e Reverendissimo Signore e Padron mio Colendissimo
Prendo volentieri ogni occasione, che mi si porga di rappresentar' a Vostra Eminenza la
mi affettuosissima divozione; laonde incontrero' il Santissimo Natale; le cui feste
augurando felici a Vostra Eminenza con il corso di molti anni, la supplico insieme
d'essercitarmi con l'honore de suoi comandamenti; li quali sono bramati, accioche
habbia modo di conservarmi la sua grazia; della cui continuazione la supplico mentre le
bacio humilissimamente le mani.
Di Ternavia li 2 dicembre 1635.
Di Vostra Eminenza Reverendissima
Humilissimo et divotissimo servitore
Il Cardinale Pazman

Rövidítések és irodalomjegyzék

- ADONYI–MACZÁK
2005 *Pázmány Péter-bibliográfia (1598–2004)*. Szerk. ADONYI Judit–MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely. Bibliográfiák – Katalógusok).
- BALANYI
1933 BALANYI György: *Pázmány Péter népszövetségi tervezete*. In: *Katolikus Szemle*, 47. (1933), 256–268.
- BIRELEY
2003 Robert BIRELEY: *The Jesuits and Thirty Years War. Kings, courts and confessors*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- CARTER
1964 Charles Howard CARTER: *The secret diplomacy of the Habsburgs 1598–1625*. New York, Columbia University Press, 1964.
- FEHÉR–KANÁSZ
2015 FEHÉR Lilla–KANÁSZ Viktor: *Pázmány Péter 1628-ban írt levele Dallos Miklós győri püspökhöz*. In: *Századok*, 149. (2015), 983–988.
- FRANKL (FRAKNÓI)
1872 FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos: *Pázmány Péter és kora, III. (1632–1637)*. Pest, 1872.
- FRANKL(FRAKNÓI)
1886 FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos: *Pázmány Péter 1570–1637*. Budapest, 1886 (Magyar Történeti Életrajzok).
- FRANKL (FRAKNÓI)
1903 FRANKL (FRAKNÓI) Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel, III.* Budapest, 1903.
- HALÁSZ
2010 HALÁSZ Iván: *Diplomácia és diplomaták. A diplomácia intézménytörténete és civilizációs meghatározottsága*. Budapest, Aula, 2010.
- HANUY
1910 HANUY Ferenc: *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország primása összegyűjtött levelei, I.* Budapest, 1910.

- HANUY
1911
HANUY Ferenc: *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország primása összegyűjtött levelei*, II. Budapest, 1911.
- HARGITTAY
1981
HARGITTAY Emil: *Régi magyar levél – régi magyar irodalom*. In: *Régi Magyar Levelestár*, I–II. Kiad. HARGITTAY Emil. Budapest, 1981 (Magyar Hírmondó)
- HILLER
2001
HILLER István: *Pázmány Péter és a Habsburg diplomácia*. In: *Pázmány Péter és kora*. Szerk. HARGITTAY Emil, PPKE BTK, Piliscsaba, 2001, 139–150. (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 2).
- KISS–OLÁH
2015
KISS Balázs–OLÁH Róbert: *Pázmány Péter két ismeretlen missilise 1618-ból*. In: *Századok*, 149. (2015), 975–981.
- MARTÍ
2009
MARTÍ Tibor: *Pázmány Péter esztergomi érsek levelei a bécsi spanyol követhez (1627–1629)*. In: *Lymbus* 7. (2009), 15–24.
- MARTÍ–MONOSTORI
2009
MARTÍ Tibor–MONOSTORI Tibor: *Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római követségének előzményei*. In: *Történelmi Szemle*, 51. (2009), 2. sz. 287.
- PASTOR
1928
Ludwig von PASTOR: *Geschichte der Päpste*, XIII. Freiburg, 1928.
- TARJÁNYI
2000
TARJÁNYI Eszter: *A viasztáblától az e-mailig, avagy „epistola non erubescit”*. In: *Levél, író, irodalom*. Szerk. KICZENKO Judit–THIMÁR Attila. Piliscsaba, PPKE BTK, 2000, 5–11. (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 1)
- TUSOR
1996
TUSOR Péter: *Ismeretlen levelek, iratok, feljegyzések Pázmány Pétertől*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 100. (1996), 318–344.
- TUSOR
1997
TUSOR Péter: *Petri Pázmány epistulae. Acta notationesque inedita*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 9. (1997), 1–2. sz. 83–146.

TUSOR
2001

TUSOR Péter: *Pázmány állandó római követségének terve (1632–1634)*. In: *Pázmány Péter és kora*. Szerk. HARGITAY Emil. Piliscsaba, PPKE BTK, 2001, 151–175. (Pázmány Irodalmi Műhely – Tanulmányok, 2)

TUSOR
2004

TUSOR Péter: *Barokk pápaság (1600–1700)*. Budapest, Gondolat, 2004.

VISCEGLIA
2003

Maria Antonietta VISCEGLIA: „*Congiurarono nella degradazione del papa per via di un concilio*”. *La protesta del Cardinale Gaspare Borgia contro la politica papale nella Guerra dei Trent’ Anni*. In: *Roma moderna e contemporanea* 11. (2003) 167–193.

17. századi hadviselő székelyek végrendeletei Csíkszék levéltárából

A 16–17. századi székelység történetét vizsgálva számtalan forráscsoport kerülhet a kutatók látóterébe. Ezek közül az egyik legfontosabb típust a korabeli összeírások képviselik. A lustrák és egyéb jegyzékek ugyanis számos olyan adatot nyújtanak a társadalomról, amelyek alapján képet alkothatunk a kora újkori székelység mindennapjairól, településszerkezetéről, a székely családokról, egészségi állapotukról, és rendi hovatartozásukról. Az így nyert, kissé száraz információhalmazt egészíthetjük ki mindazok a források, amelyek az egyes családokra vonatkoznak, és bővebb leírásokat tartalmaznak. Utóbbiak között előkelő hely illeti meg a székely végrendeleteket is. A testamentumok kutatásában rejlő lehetőségekre a magyarországi, illetve erdélyi vármegyei területek vonatkozásában már Kubinyi András és Szende Katalin is felhívták a figyelmet,¹ nem különben Lupescu Makó Mária, aki a késő középkori erdélyi végrendeletekre fókuszált,² továbbá Rűsz-Fogarasi Enikő, aki a marosvásárhelyi fejedelemség kori végrendeleteket tárta fel.³ Tüdős S. Kinga történész, a székelységet kutatva nagy volumenű, többrészes forráskiadványt állított össze székely végrendeletekből. A sorozat első kötete a háromszéki testamentumokat tárja fel és közli.⁴ Ahogyan azt a fent említett kutatók is megállapították, a végrendeletek nemcsak egyoldalúan kutathatók, hanem egyaránt fontosak lehetnek az irodalomtörténet, az agrár-, család-, művelődés-, földrajz-, helytörténet és nem utolsósorban a mentalitástörténet szempontjából is.⁵ Végakaratot bárki írhatott, akinek volt miről hagyatkoznia, és elérte a felnőttkor határát. A testamentum létrejöttének indítékai azonban igencsak változatosak. A székelyek esetében nemcsak betegségre vagy öregségre hivatkoznak, előfordulhatott, hogy az illető személy hadba indulás előtt kívánta rendezni vagyonának sorsát.⁶ A végrendeletek megértéséhez nagy segítséget nyújthat a székely örökségi rendszer ismerete. Egyed Ákos történész a témát körbejárva több megállapítást is tett a székely örökséget, földtulajdont illetően.⁷ Mint tudjuk, ez a tulajdonjog a székelység megtelepedése idejének korai időszakában keletkezett, és igen jelentős szereppel bírt. A különböző társadalmi rétegekhez való tartozás alapján osztották szét a falu nyílföldeit, így a primorok a legtöbbet, míg a szabad rendűek a

¹ SZENDE, 2004.

² LUPESCU MAKÓ, 2002–2003, 115–138.

³ RŰSZ-FOGARASI, 2014.

⁴ TÜDŐS, 2003.

⁵ *Uo.*, 2003, 5.

⁶ *Uo.*, 7.

⁷ EGYED, 2007.

legkevesebb földet kaphatták. Azonban ezt a földet csupán használatra kapták meg a falutól, és ezt nem lehetett örökölni. A magánbirtok, amelyet nagyrészt erdőirtással szereztek, vált örökletessé. A földeket a fiú örökölte, a lánytestvérét kötelees volt a helyi szokás szerint kiházasítani. Fiúörökös hiányában a leány vált a birtok örökösévé, ezért működött akadálytalanul és törvényesen a fiú–leány intézménye. A székely örökség másik sajátossága az eladás és a vétel joga. Birtokvétel esetén a vérrokonnak elsőbbségi joga volt. A fejedelemség korára a társadalom jelentős átalakuláson ment át, ezért a székely örökség fogalma is némileg módosult. A székely örökség a különböző rendek és rétegek birtokában más-más jogi státust kapott. De régi funkciójából sokat megőrzött az erős faluközösségi rendszer keretében.⁸

Csíkszeredában, a Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatalában (Arhivele Naționale Serviciul Județean Harghita, Miercurea Ciuc) kutatva találtam rá négy, korábban kiadatlan 17. századi testamentumra. Arra a kérdésre, hogy a végrendeletek miként kerültek be a csíkszéki levéltárba, a rajtuk található permenti jegyzetek (levaták) adnak választ. Az itt közölt végrendeletekben szereplő ingatlanok per tárgyát képezték, így a testamentumok bizonyítékként szolgáltak a tulajdonjogot illetően. Ahogy az jól ismert, Székelyföldön a székelyek megtelepedésétől (a 12. századtól) egészen 1876-ig a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a jogalkotás legfőbb szervei a székek, illetve ezek sajátos intézményei voltak.⁹ Az általam ismertett testamentumok Csíkszék levéltárában (Scaunul Secuiesc Ciuc, 27-es fond) található, amelynek sorsát számos kedvezőtlen körülmény befolyásolta az évszázadok során. Mivel a széki közigazgatásnak és jogszolgáltatásnak hosszú ideig nem volt állandó székhelye, így a felgyülemelő iratanyagok sem jutottak állandó tárolóhelyre, ezért az folyamatosan sérült, rongálódott és fogyatkozott.¹⁰ A széki akták szétszóródásához az is hozzájárult, hogy a folyó ügyek a főtisztek kezénél voltak, ezáltal több irat is családi levéltárakba olvadt be, amelyek sok esetben eltűntek vagy elpusztultak.¹¹ A fent említett események nagyban hozzájárultak, hogy Csíkszék levéltárában aránylag kis mennyiségű 16–17. századra vonatkozó dokumentum maradt fenn. Ugyanígy Felcsíkszék (Scaunul Filial Ciucului de Sus, 28-as fond) és Alcsíkszék (Scaunul Filial Ciucului de Jos, 29-es fond) iratanyaga is kevés 17. századi forrással rendelkezik. Az említett fondokban nagyon sokféle irattípus található, mint például záloglevelek, fejedelmi parancslevelek, tanúvallomások, peres ügyek. Az alább közölt testamentumok különös színteljét jelentik a levéltári anyagnak, hiszen mind családi vonatkozásúak.

Mint tudjuk, Székelyföldön a nemesség volt az a társadalmi réteg, amelyik a leggyakrabban élt a végrendelezés lehetőségével. Annak ellenére, hogy ők nagyobb arányban írtak vagy íratkák testamentumot, a Csíkszék levéltárában talált négy dokumentum közül csupán egy személy tartozik a nemesi rendbe, a csíkcsecsói családból származó Kelemen Krisztina. Az 1627-ben készült végrendelet a csíkszentgyörgyi lófő rendű Kovács György nevéhez fűződik. A tanúk közül Miklós deák skólamester lehetett a vég-

⁸ *Uo.*

⁹ BICSOK, 2014, 12.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ *Uo.*, 13.

rendelkező akaratának feljegyzője. A többi tanú a korabeli lustrajegyzékek alapján szintén lófő rendű volt.¹² Kovács György minden ingó és ingatlan vagyonát feleségére hagyja, illetve a szentgyörgyi és a menasági templom, valamint a „klastrom” – a csíksomlyói kolostor – javára hagy 50-50 pénzt. Az egyház számára való hagyatkozás gyakori a végrendeletekben, hiszen ezzel a végrendelező nemcsak vallásos érzületét, hanem hitéhez való ragaszkodását is kifejezésre juttatta. Másrészt bűnei megbocsátását is remélte az adomány révén.¹³

Az 1677-ben készült végrendelet a csíksomlyói kolostorban készült, Kájoni János jelenlétében. Kájoni János a csíksomlyói nyomda alapítójaként, jelentős művelődéstörténeti munkát folytatott. A Kájoni-irodalom több mint 20 címet tart nyilván kéziratban és nyomtatásban megjelent munkáiból. Tartalmi szempontból ezek között találunk egyházi és világi irodalmat, kolostori rendtartást, székely ábécét, herbariumot, történeti művet, valamint zenei vonatkozású műveket.¹⁴ A jól ismert Fekete könyv¹⁵ is az ő nevéhez fűződik, amelyben többek között nyilvántartotta az adományozó személyeket, így a Kelemen Krisztina végrendeletében olvasható adományok is fel vannak jegyezve benne. A véghagyatkozó nagynyújtódi Donáth Farkas özvegye, Kelemen Krisztina, egy csicsói nemesi család sarja. Végrendeletében a kolostorra hagyja jobbágját és annak fiát a hozzájuk tartozó földekkel együtt. A jelenlévő tanúk között jelen van Bodó Mihály, aki ekkor felcsiki királybíró, illetve zsögödi Mikó Péter, Alsócsík szék esküdt ülnöke. A felsorolt földek mindegyikének megjelölik a határait is, ezáltal betekintést nyerhetünk a korabeli taplocai birtokviszonyokba is. A csíkszentgyörgyi Mihály Barabás végrendelete szintén 1677-ben készült, aki vagyonának örökösiként nevelőszüleit, Kristóf Györgyöt és feleségét, Tamás Anna asszonyt nevezi meg. Ugyanitt a végrendelező hálóját is kifejezi azért, mert nevelőszülei deáknak tanították. Ez azért nagyon fontos, mert a tanulás nagy költségekkel járt, egy lófő rangú család számára igencsak megterhelő volt. Az írástudás értékét mutatja, hogy a tanulmányokat folytató személyt általában felmentették a székelyek hadkötelezettsége alól. Az eddig ismert címeres oklevelek, amelyet az adott személy nem katonáskodással, hanem éppen az írástudásával szerzett meg, arról tanúskodnak, hogy kiváló lehetőséget nyújtott a deáki munka. A megszerzett tudás, nemcsak társadalmi pozíciójukra volt hatással – felmentették az adófizetés alól, ahogyan a nemeseket –, hanem egyben családjuk megélhetését is biztosították a deákok.¹⁶

Az általam vizsgált negyedik végrendelet 1698-ban készült. György Erzsébet, Lacz Balázs özvegye minden vagyonát unokaöccsére, Mihály deákra hagyja, aki őt mint betegeskedő rokonát, saját házába befogadta és ápolta, és aki a végakarát írásakor is a gondját viselte. A végrendelező egyetlen fiáról is említést tesz, aki éppen papnak tanul és nem tartózkodik itthon, azonban ha bármelyik földet, birtokot vissza szeretné kapni

¹² DEMÉNY, 1998, 494–495.

¹³ TÜDŐS, 2003, 27.

¹⁴ MUCKENHAUPT, 2007, 13.

¹⁵ KÁJONI, 1991.

¹⁶ TÜDŐS, 2013, 258–259.

Mihály deáktól, azt pénz ellenében válthatja meg. Ez a testamentum azért is érdekes, mert részletesen leírja az összes földet és határait, amelyekről hagyatkozik, ennek köszönhetően a birtokosok és a birtokviszonyok is körvonalazódnak.

Ezek a lófő, illetve nemesi testamentumok egy kis szeletét képezik Csíkszék történetének, mégis ezzel kapcsolatos ismereteinkhez adalékként szolgálhatnak. Mindegyik a maga módján egyedi, hisz a családi viszonyok, a vagyoni állapot, a egészségi helyzet eltérő. Munkám célja az, hogy e csíki vonatkozású végrendeletek történeti forrásértékét feltárjam, és a kutatók számára könnyebben hozzáférhetővé tegyem, ezért szövegüket modern átírásban közlöm. Bak Borbála véleménye szerint, amennyiben a források tartalmára vagyunk kíváncsiak és a dokumentumokat történész számára mint információhordozókat tekintjük, elegendőnek és egyértelműnek tűnik a források modern átírásban való közlése. Ez azt jelenti, hogy a forrást a jelenbeli beszédnek és helyesírásnak megfelelően kell közölni, továbbá meg kell szabadítani az ejtés és az írásmód különbségének áthidalásától.¹⁷ A végrendelet közlésénél ezt a módszert alkalmaztam, valamint a hely- és személynevek esetében lábjegyzetben tüntettem fel a forrásban szereplő eredeti írásmódot.

Források

1.

Csíkszentgyörgy, 1627. január 28.

RNLHMH F 27 Csíkszék levéltára – Iratok I/28

Csíkszentgyörgyi Kovács György lófő végrendelete, melyben javait feleségére hagyja, illetve ötven-ötven pénzt adományoz a szentgyörgyi, menasági templomoknak, valamint a kolostornak.

1627¹⁸

In Anno 1627 die 28. Januarii

Én Kovács György¹⁹ csíkszentgyörgyi²⁰ testemben beteg, de eszemen és jó elmémen lévén, teszek testamentumot, elsőbben lelkemet ajánlom az hatalmas Istennek markában, testemet az ő anyjának, a földnek gyomrának. Teszek testamentumot ilyen jámborok előtt, mint ugyan csíkszentgyörgyi plébános Péter pap uram előtt, ugyanott való

¹⁷ BAK, 2000, 118.

¹⁸ Valószínűleg 18. századi írás.

¹⁹ Kovacz Georgy

²⁰ Czik Z Georgy

schola mester, Miklós deák előtt, Csiszér István²¹ és Lacz Imre²² előtt, elsőbben az Péter²³ pap uramnak hagyok d. 50, az jószágban az feleségemet benne hagyom éltéig, gondjok viselőinek hagyom Ficz Mihályt,²⁴ Lacz Imrét, Csiszér Istvánt, Lacz Bálintot, Lacz Pétert, Lacz Istvánt. Item az mely jószágban vagyok, az Fejérekeknek²⁵ adtam az feleségemmel egyetemben f. 50, azt is éltéig az feleségemnek hagyom, minthogy pedig azt az f. 50 én magam adtam meg, kinek felét az nénémnek kellett volna le tenni, ha az néném nem teszi felét, része szerint nyúljon hozzá feléhez, de úgy, hogy az néném, az jószágnak mivelhogy harmadában lakik, avval²⁶ egyetemben oszolja, de mégis úgy, hogy elsőbben az néném tegye le azt az marhát, az mellyet az ura az én árvaságomban el vitt vala (úgy mint) négy ökör, s egy ünő. Hogy ezeket le teszi, oszolja ketté. Ezenkívül akár mi névvel nevezett marhám külső-belső legyen, mindeneket az feleségemnek hagyok. Azon is hagyom az feleségemnek, hogy az jószágát nagy épen, vagy rész szerint el akarja adni szegénységiben, az atyafiakat megkínálja vele elsőbben. Item az szentgyörgyi²⁷ és menasági²⁸ templomba, megint az klastromba ötven-ötven pénzt hagyok. Item az mely földünk vagyon Aranyásás²⁹ sarkán, annak is az feléért adtam mást az nénémnek Tompadon. Szentsimonon³⁰ az mely jószágunk vagyon, azt is az feleségemnek hagyom. Kinek erősségére és meg állására mi felül meg írt testamentumosok írtattuk az mi hitünk szerint, kit pecsétünkkel meg erősítettünk Anno et die praenotatis.³¹

Correcta per eosdem quamvis attramento altero, tamen fide eadem mediante.³²

/A hátlapon (egy harmadik kézírással)/:

Anno Domini 1633 úgy mint Nagyszombaton³³ én Rákosi János pap, most szentgyörgyi³⁴ pap, az én hitem szerint írom, hogy az mint az múlt 1627 die 28. Januarii Kovács György³⁵ ezt az testamentum levelet íratta volt, amikor mikor [!] meg hala, akkor is ezt az testamentum levelet hagyta helyben, ennyivel bővíti, hogy az mint az papoknak avagy templomokba ötven-ötven pénzt hagyott volt az örökségéből, én előttem úgy hagyja, hogy 1 templomokba 1 forintot adjon az felesége ugyan az örökségnek egy részéből, ezt az én hitem szerint írtam sigilloque roboravi. Correcta.³⁶

²¹ Csiszér István

²² Lacz Imre

²³ Előtte pap szó áthúzva

²⁴ Ficz Mihály

²⁵ Fejérekek

²⁶ Előtte *avag* áthúzva

²⁷ Z: György

²⁸ Menasági

²⁹ aranjas

³⁰ Z: Simonon

³¹ A dokumentum alján két, felhajtott felzetes zöld viaszpecsét látható, a másik két pecsétnek csupán a helye észlelhető.

³² A testamentum elején írt évszámmal, 1627-tel megegyező íráskép, valószínűleg 18. századi.

³³ nag Szombaton

³⁴ S györgyi

³⁵ Kouacz Georg

³⁶ Rákosi János pap papírfelzetes pecsétje látható a szöveg alatt.

Die 29. Novembris 1647 Ad par cond.³⁷
Kovács György³⁸ testamentum levele, 1640 Actor petit par Texe³⁹ Márton. Par datum die 15 Junii.

2.

Csikcsicsó, 1677. május 5.

RNLHMH F 27 Csikszék levéltára – Iratok I/5

Csikcsicsói Kelemen Krisztinának, nagynyújtódi Donát Farkas özvegyének a csíki kolostorban írt végrendelete, melyben a somlyói ferencesekre hagyja jobbágját, annak minden külső és belső örökségével együtt.

Én Kelemen Krisztina⁴⁰ kézdi széki⁴¹, Istenben el nyugodt nagynyújtódi⁴² Nemzetes Donát Farkasnak meg hagyatott özvegye, mostan Csicsóban lakó nemes személy, testi egészségben, jó eszemen, és csendes elmémmel is lévén, teszek ily testamentumot, a csíki kalastromban levő böcsületes pátereknek: Páter János Kájoni⁴³ atyámnak, ki most az erdélyi barátoknak custossa⁴⁴ és fő gondviselője, mely dolognak nagyobb erősségére bírálván megnevezendő böcsületes személyeket, úgymint: Felcsík széki Delnei Páter Balázs uramat,⁴⁵ ki most Csík, Gyergyó, Kászonnak⁴⁶ fő esperesse és most Felcsík széki Delnei megyének parochussa, és ugyan fel csík széki Delnei Páter János László uramat, ki mostan Gyergyó székben Újfaluban⁴⁷ parochus pap, és Alcsík székben Zsögödben⁴⁸ lakó Nemzetes Mikó Péter uramat, a ki az alcsíki széknek most egyik hitessassora,⁴⁹ és ugyan Felcsík székben Csicsóban lakó Nemzetes Bodó Mihály⁵⁰ uramat, ki most ugyan Felcsík széknek hitess⁵¹ királybírája, Ambae partes nobiles. Mi, azért felyül megnevezett személyek, mikoron volnánk a csíki kalastromban, In hoc Anno praesenti 1677. die 5. Maii, jövének mi élőkben két fél becsületes személyek, úgymint a tisztelendő Páter

³⁷ Bizonytalan olvasat.

³⁸ Kovaczi György

³⁹ Texe: a „Tekse” családnév régies írásmódja.

⁴⁰ Kelemen Christina

⁴¹ Kézdi-széki

⁴² nagy nyújtódi

⁴³ János Kájoni

⁴⁴ örkanonok

⁴⁵ Balás Uramat

⁴⁶ Csík Gyergyó Kaszonnak

⁴⁷ új faluban

⁴⁸ Sögödben

⁴⁹ ülnöke

⁵⁰ Bodo Mihály

⁵¹ hitess- esküdt

Kájoni János atyám a több páterek képiben, és más részről feljebb denominált⁵² Kelemen Krisztina asszony, és minket keze be adásával megbírálván, tőn⁵³ mi előttünk feljebb meg írt bírák előtt ilyen örökös, megmásolhatatlan testamentumot, a mint ide alá meg vagyon írva, tudniillik: elsőbben hagyá Felcsík széken Taplocán⁵⁴ lakó jobbágját, Szabó Pétert fiával, Szabó Jánossal együtt, minden külső belső örökségével, erdejével, mezejével, és hozza tartozandó pertinentiáival⁵⁵ a csíki kalastrom szolgálatjára, mely jobbágnak vicinussa⁵⁶ egyfelől taplocai Salamon Máté nobilis jószága, másfelől Taplocá közt való közönséges ország útja. Ugyan ezen Felcsík széki taplocai határban hagyta egy darab földet is, az alsó mezőben, a rétre menő lábban, melyeknek vicinussa egy felől taplocai Botár János földje, más felől delnei Incze Bálint uram meg nem hagyott özvegye, Tamási Margit földje, ezenkívül hagyta a taploczai rétből ugyan ezen csíki kalastromhoz egy darab szénafüvet is, kit Nagyszegnek hívnak, melynek vicinussa egy felől az Olt vize, más felől feljebb megnevezett nemzetes Donát Farkasné asszonyom szénaföldje, mely megnevezett jobbágot, szántóföldet, szénafüvet hagyta mi előttünk és testálá ilyen kondícióval, hogy ha valami vér atyafi találkozna a jobbágnak, szántóföldnek, szénafüvet megváltására, elsőbben a pátereknek ő kegyelmeknek deponáljon száz sárga aranyat egyszersmind, és maga aranyát,⁵⁷ azután mint vér atyafi úgy nyúlhasson mind a jobbághoz, az asszony életéig pedig a páterek őkegyelmek szabadosan bírassák, és holtá után válthassák kezekhez a vérek, a feljebb meg írt summában, ha valamelyik vér ki akarná váltani. Ezt pedig oly formában hagyta mielőttünk, denominált bírák előtt, mivel az Istenben el nyugodt Kelemen Mihályné anyja is halála előtt, átok alatt meg hagyta volt, hogy a csíki kalastromban hagyja, azért ő is mi előttünk úgy hagyja átok alatt, hogy senki meg ne háborítsa, míg a summa pénzt le nem teszi (minthogy Szabó Péter nem volt ő jobbágyok) ezt is hozzátévé, hogy mikor a kalastrom szolgálatára hagyta a fenn meg írt jobbágot fiával együtt, akkor azon jobbágy kezénél hagyta Donát Farkasné, Kelemen Krisztina asszony, a belső helyhez mindenik fordulóban, hat-hat köböl⁵⁸ férője földet,⁵⁹ hogy a kalastrom szolgálatára szívesebben szolgálhasson, mely jobbágy ha deficiálna avagy sine semine decedálna, tehát azon jobbágnak minden birodalma, külső-belső széna- és szántóföldje a kalastromban bírássék, valamíg a vér atyafiak a száz sárga aranyakat in paratis⁶⁰ nem deponálják. Mely dolog mi előttünk, fenn meg írt bírák előtt így mene végben, melynek nagyobb erősségére és bizonyosságára mi is adtuk ez levelünket, fide nostra mediante, kezünk írásával és pecsétünkkel megerősítvén. Datum in eodem claustro Csikiensi anno die supra notatis.

⁵² megnevezett

⁵³ tett

⁵⁴ Taploczán

⁵⁵ vagyon

⁵⁶ szomszédja

⁵⁷ Azt jelenti, hogy ne kölcsönből származzon a 100 arany.

⁵⁸ A köböl után a lapszálon kereszt jelzéssel megjegyzésként: fereje.

⁵⁹ A köböl a 13. századtól használt űrmérték, de később területmértékként is használták. Székelyföldön 1 köböl egy fél holdat jelentett, azaz 29 árat. PÁL-ANTAL, 2009, 294.

⁶⁰ In paratis = készpénzben (latin).

Correcta per eosdem

Nos iudices iidem qui supra

Blasius Delnei supremus arhidiaconus manu propria

Mikó Péter manu propria

Bodó Mihály manu propria

János László manu propria⁶¹

/18. századi írás:/

Ezen testamentum szerint az eddig hátra lévő részben is taploczai Lázár Antal és fia Imre uraméktól az ötszáz magyar forintok iránt, egésziben, semmi hián nem maradván excontentáltatott az venerabilis csíksomlyai convent s az egész jószág remittáltatott őkegyelmeknek; az jobbágyok sine semine deficiáltak volt; és így ezen testamentom, s ehhez való más literáléki általadattattak őkegyelmeknek. Signatum Csíksomlyó⁶² die 6 Junii; Anno 1759. Coram me Joanne Keresztes de Bánkfalva sedis Siculicalis. Csík inferioris iurato assessore manu propria.

Extradatum per Adalbertum Biro, syndicum apostolicum venerabilis conventus Csíksomlyó vicarium manu propria.⁶³

3.

Csíkszentgyörgy, Bánkfalva, 1677. október 13.

RNLHMH F 27 Csíkszék levéltára – Iratok I/3

Györgyfi/Mihály Barabás⁶⁴ lófő javait nevelőszüleire Kristóf Györgyre és feleségére, Tamás Anna asszonyra hagyja végrendeletében.

Én Alcsík széki⁶⁵ Szentgyörgyi alias Bánkfalvi Györgyfi⁶⁶ alias Mihály Barabás⁶⁷ primipilus noha testemben beteges állapottal lévén, Istennek látogatásából, de jó eszemen és elmémen gondolkodván az én jó lelkiismeretem szerént, elsőbben arról, hogy az én Istenemet mint követhessem az én bűneimről, azt az mennyiben lehetett, végben vivén, ez világi állapotokról is gondolkodván egyszersmind időmet mint töltöttem és kik által volt nyugodalmam. Elsőbben (ha Istennek úgy tetszik) lelkemet ajánlom az felséges Is-

⁶¹ A nevek alatt négy darab vörös viaszba nyomott, felzet nélküli gyűrűspecstét látható.

⁶² Csík-Somlyó

⁶³ A két név alatt két pecsét helye látható.

⁶⁴ A szentgyörgyi/bánkfalvi a településre utal, nem a név szerves része. A vezetéknevén a Györgyfi/Mihály (ezt jelzi az alias) a keresztnév pedig a Barabás. Ezt világosan mutatja apjának alább szereplő neve (Györgyfi Mihály) is. Őt magát pedig alighanem apja keresztnéve után említették „Mihály” vezetéknevvel is.

⁶⁵ al Csík szeki

⁶⁶ Geörgyfi

⁶⁷ Mihály Barrabas

tennek, testemet az ő anyjának az földnek gyomrának, ezek után teszek ilyen testamantumot az én szegény házamnál az fenn megírt székben és faluban ez jelen való 1677 esztendőben Mindszent havának tizenharmadik napján, ilyen becsületes emberek előtt, úgy mint szentgyörgyi⁶⁸ alias bánkfalvi⁶⁹ Karacsi György⁷⁰ uram, nemes személy, Alcsík széknek hites assessora, ugyanezen megírt falubeli Kovács György primipilus előtt és szentmártoni⁷¹ Ferencz János ugyan lófő nemes személy előtt, kik is laknak Alcsík székben és az meg írt falukban. Az minemű állapottal Felcsík széki dánfalvi⁷² Kristóf György⁷³ lófő nemes személy ennek előtte 1657. esztendőben kezdte volt el az én házamnál az szolgálatot,⁷⁴ szolgálatának pedig jutalma abban az időben praedecessorimtól volt ígérve annuatim kilencz forint és három véka árpa vetés, ebben az állapotban töltvén ideit 1663. esztendeig, mivel jámbor szolgálatát tekintvén néhai üdvözült ezen feljebb meg írt Alcsík széki szentgyörgyi alias bánkfalvi Györgyfi Mihály⁷⁵ atyám uram nemes személy, akkor bízott volt engemet és néhai Ferencz György⁷⁶ relictáját Szőke Margit asszonyt, ezen falubelit ez megírt székít, lófő nemes személyt, úgy mint nekem jobb anyámat,⁷⁷ megírt Kristóf György és felesége, Tamás Anna⁷⁸ asszony tisztességes gondviselések alá, kik is mind az szülő anyámat éltéig becsületben tartottak tisztességes gondviselés alatt, engemet is eddig elé, tisztességes gondviselés alatt neveltek, deáki tanulmányra tanítottak. Minthogy pedig mindennemű jószágom 1661. esztendőben pusztaságra jutott volt, semmi épület rajta nem volt, azt is jó gondviselés által tisztességes épületekkel felállította, és eddigelé velem egy són-kenyéren lévén minden javaink együtt voltak, azért mindennemű engemet illető javaimot pénzeseket, zálogosokat, ingó és ingatlan jókat az *lósőkben geneos*⁷⁹ földeket ganéja eltöltéig és épületeket, egy szóval mindeneiket, akárhol legyenek, az ős jószágot pedig cum omnibus adse pertinentiis így hagyom, minthogy Kristóf György és felesége magtalan emberek lévén, engemet ha Isten éltetne, életekig jámbor szolgálatukért az jószágomban benne tartanám, de ha Isten ez világból kiszólít és valamely vér atyafi nem akarja paciálni [!] őket az ős jószágban, jámbor szolgálatukat mind magának és feleséginek tegyék le,⁸⁰ mivel minden tereh

⁶⁸ Szent Geörgi

⁶⁹ Bánkfalvi

⁷⁰ Karacsi Geörgi, az 1643-as lustrában édesapja Karacsy Péter lófő neve után van feltüntetve mint kiskorú fiúgyermek. DEMÉNY, 2000, 181.

⁷¹ Szent Mártoni

⁷² Dánfalvi

⁷³ Christof Geörgy

⁷⁴ A 17. században egyre többször van már arra példa, hogy egy lófő rendű egy másik lófőnek szolgál. Itt meg kell jegyezni, hogy ekkor a szolgálatba jutó lófő már nem rendelkezett olyan mértékű anyagi háttérrel, amely biztosította volna számára a lófőként való hadi szolgálatot. A túlzott katonai terhek miatt egyre inkább sokasodott ezen esetek száma. TÜDŐS, 2001, 118–119.

⁷⁵ Geörgyfi Mihály

⁷⁶ Ferencz Geörgi

⁷⁷ A „jobbanya” kifejezés az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerint nagyanyát jelent. SZABÓ, 1995, 1019.

⁷⁸ Thamas Anna

⁷⁹ Bizonytalan olvasat, a jelentés is nehezen értelmezhető.

⁸⁰ Pénz letételére utal, lemaradt a közlés egy része.

viselését, hadakozást, adózást ők vittek végben jószágomról, és engemet tisztességesen neveltek és tartottak, alioquin bírják addig, míg deponálják.

Ezekről pedig magam szabad jó akaratom szerint kezem beadásával megbírálván az fenn megírt emberséges embereket, hogy őkegyelmek ezen dologról testamentális levelet adnának. Mely dolog mi előttünk fenn megírt személyek előtt így menvén végben, kiről mi is adjuk ez mi levelünket fide nostra mediante szokott pecsétünkkel és kezünk írásával is megerősítvén, mivel minket is libera et spontanea voluntate sua az fenn megírt Györgyffi alias Mihály Barabás kezébe adásával meg bírálá. Datum Anno die loco sedequ supra notatis.

Lectae correctae per eosdem

Iudices iidem qui supra

Karaczi György manu propria

Kovács György manu propria

Ferencz János manu propria⁸¹

Levata causa in Bánkfalva die 28. ianuarii 1679. Actores Tompos Ferencz és Péter, és ugyan Veres Imre. deákné plenipotentiarium Tompos Péter. Petunt par. Conceditur (...)st protestantur⁸²

Györgyffi alias Mihály Barabás testamentuma⁸³

4.

Csíkszentsimon, 1698 január 8.

RNLHMH F 27 Csíkszék levéltára – Iratok I/8

Lacz⁸⁴ Balázs lófő özvegyének, György Erzsébetnek a végrendelete, melyben minden ingó és ingatlan vagyonát unokaöccsére, György Mihály deákra hagyja.

1698

Én Alcsík széki szentsimoni⁸⁵ néhai Lacz Balázs⁸⁶ primipilus relictája, György Erzsébet⁸⁷ primipila testemben, mint ilyen nyomorú gutaütött ember, beteges, de Istennek hála eszemen és jó elmémen lévén, szabad jó akaratomból, senkinek is nem kényszerítéséből tesztek testamentaria dispositiót⁸⁸ ez jelenvaló 1698. esztendőben, januariusnak

⁸¹ A neveket követően három pecsét látható, ezek közül kettő nagyon rossz állapotban (csupán a helye látható), egy teljes épségében megmaradt papírfelzetes pecsét.

⁸² (...) olvashatatlan részeket jelöl.

⁸³ A dokumentum hátlapján olvasható.

⁸⁴ Lacs

⁸⁵ Szent Simoni

⁸⁶ Lacs Balas

⁸⁷ Georgj Ersebet

⁸⁸ „testamentaria dispositio” – az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság szerint végrendekezést jelent. SZABÓ, 1978, 421.

nyolcadik napján, itt Alcsík székben Csatoszegben⁸⁹ az György Mihály deák⁹⁰ uram és atyámfia házánál; ilyen becsületes személyek előtt, úgy mint ezen Alcsík széki kozmási Kovács Mihály deák, mostan Alcsík székben Csatoszegben lakó lófő személy előtt és ugyan ezen Alcsík széki csatoszegi Sas Mihály primipilus előtt, és ezen meg írt székben Csatoszegben lakó Darvas Ferenc, ki is megírt széki, szentmártoni⁹¹ alias csekefalvi⁹² lovaspuskás⁹³ előtt, kiket is szabad jó akaratomból kezem beadásával testamentarius bíráimnak hagyok és vallok. Mivel az én édes vér atyámfia, fenn megírt György Mihály deák uram nemes személy, ilyen nyomorúságos betegségemben engemet maga mellé vett, házában befogadott és hozzám láttat mint ilyen nyomorult tartó emberhez, kinek is az édes atyjával, néhai Alcsík széki csatoszegi György Mátyás⁹⁴ urammal, nemes személlyel egy testvér voltam, és őkegyelme nézvén ezen vérséget, és az Istent, úgy vett maga mellé, bízván őkegyelméhez mint édes atyámfiához, hogy életem fogytáig, mint igaz atyámfia, nem hagy és hozzám láttat, Isten e világból kiszólván temetésemre is gondot visel. Az őkegyelme dajkálkodtatását én az én javaimból és jószágomból meg nem fizethetem, hanem az Isten őfelsége legyen megfizetője az ő kegyelme istenes cselekedeteinek, mindazonáltal teljességgel nem akarok hálaadatlan lenni az őkegyelme istenes cselekedeteiért, hanem az én édes pap fiammal, Alberttal vettünk volt örökösön egy belső helyet Alcsík székben, Szentsimonon az falu között, melynek vicinussa ab una Alcsík széki szentsimoni néhai Rancz István⁹⁵ relictája Erzsébet, eques sclopetaria ab alia kézdiszéki polyáni⁹⁶ nemes, nemzeti Mihalis Ferencné⁹⁷ asszonyom nemes Czerjék Anna asszony jószága. Ezen denominált belső helyet rajta való épületekkel együtt hagyom és testálom megírt György Mihály deák uramnak mint vér atyámfiának és ő kegyelme posteritásának cum hac ratione.

Mivel egy pap fiam, Albert nevű vagyon oda fel, ha meg találna jönni, és az megírt belső fundushoz hozzá akarna nyúlni őkegyelme, pure bocsássa kezében, ha pedig meg nem találna jönni vagy oda fel holta történnék lenni, megírt György Mihály deák uram mint igaz atyámfia bírja örökösön ad posteritates. Insuper ugyan Alcsík széki szentsimoni határban erdő alatt Tekeres nevű helyben ugyan az meg írt fiammal vettünk volt

⁸⁹ Csatoszegben

⁹⁰ Georgy Mihaly Deak

⁹¹ Sz. Martoni

⁹² Cseke falui. A *szentmártoni, alias csekefalvi* többszörös helynévmegadás (ahogy az feljebb is előfordult a szövegekben) ismétlődő jelensége a korszak forrásainak. Botár István régész megállapítása szerint a helyi (csíki) településrendszer kezdetben kisebb, egymástól jól elkülönülő falvacskákból állt. Mindez fennmaradt a középkor végéig. A falvak alapterületének növekedésével e települések több helyen is összenőttek, így az eredeti identitásukat lassan elveszítették. Ez a folyamat a 16. században már javában tartott. BOTÁR, 2011, 23. Azonban a fenti forrásokból is látható, hogy a 17. században még mindig fontosnak tartották a pontos származás meghatározását, a pontos behatárolás érdekében is, illetve az önmeghatározásukhoz is még jelentősen hozzájárulhatott.

⁹³ A lovas személy kijavítva lovaspuskásra.

⁹⁴ Georgy Mattias

⁹⁵ Rancs Istuan

⁹⁶ Poliani

⁹⁷ Mihalis Ferencsne

egy darab helyet örökösön, mely helyben vagyon szántó föld és szénafű, ezt is ökegyelmének hagyom és posteritasinak modo superius scripto, mint az belső helyet, melynek vicinussa ab una tekintetes nemzetes sepsiszéki Szentiványi⁹⁸ Henter Ferenc uram ő kegyelme Sepsi György⁹⁹ nevű jobbágya jószága az szántó földnek, ab alia ugyan Alcsík széki szentsimoni Imre János primipilus. Sepsi György is lakik az meg írt Alcsík székben, Szentsimonon. Az széna fűnek azon Tekerésben levőnek vicinussa ab una Alcsík széki szentsimoni Beke Mihály primipilus, ab alia megírt széki szentsimoni Barta János eques sclopetarius. Viszontag én adós lévén megírt György Mihály deák uramnak tíz forintokkal, ezért az adósságért ez ide alább megírt zálogos földeket hagyom: Alcsík széki szentsimoni határban Nyírmezőn¹⁰⁰ az keresztfánál lévén egy darab zálogos földben pro florenis 4 Útra jövő nevű lábban,¹⁰¹ melynek vicinussa ab una nemzetes Alcsík széki zögödi¹⁰² Mikó Jánosné asszony nemes Czerjék Kata asszony földé, ab alia Alcsík széki szentsimoni Endes György¹⁰³ uram, nemes személy földé, ezt is zálogjáig György Mihály deák úrnak hagyom. Item Alcsík széki szentsimoni határban Nagymezőn Hosszú nevű lábban egy darab zálogos földem pro florenis 5, melynek vicinussa ab una néhai Alcsík széki nemes, nemzetes szentsimoni Czerjék János úr maradványi, ab alia néhai Alcsík széki szentsimoni Cseke Mátyás primipilus jószágára járandó föld, ezt is zálogjáig ökegyelmének, megírt György Mihály deák uramnak hagyom. Erdő alatt Heveder fenyőben¹⁰⁴ egy darab földem vagyon zálogon pro florenis 4, melynek vicinussa ab una Alcsík széki szentsimoni Holló Péter¹⁰⁵ primipilus földé, ab alia vagyon de eadem Benkő Mihályék, primipilusok földé, ezeket az megírt zálogos földeket az tíz forint adósságban hagyom meg írt György Mihály deák uramnak és egyszersmind velem való dajkalkodtatásáért ilyen formában.

Nota bene. Hogyha az pap fiam, Albert meg találna jönni, míg ki nem váltják az megírt zálogos földeket, addig hozzá ne nyúlhasson, míg az tíz forintot le nem teszi György Mihály deák uramnak, ha pedig addig az vérek, kik azon földekhez igaz vérek, ki találnák váltani, míg az fiam hazajön, tehát György Mihály deák uram leválja¹⁰⁶ azon földek zálogját és legyen ökegyelméé. Ugyan viszontag egy pad fedelem vagyon Alcsík széki szentmártoni Részeg Ferencnéél,¹⁰⁷ az melyhez semennyi jussa nincsen, azt is György Mihály deák uramnak hagyom ilyen formában, hogy ha az fiam megjön, adja meg neki, ha kívánja, ha pedig meg nem jön, legyen György Mihály deák uramé és öke-

⁹⁸ Sz. Ivani

⁹⁹ Sepsi Georgy

¹⁰⁰ Nirmezőn

¹⁰¹ A „lábban” kifejezés az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság szerint egy pénzügyi felvételt jelenti. SZABÓ, 1995, 736.

¹⁰² Zögödi

¹⁰³ Endes Georgy

¹⁰⁴ Heveder fenyőben

¹⁰⁵ Holló Peter

¹⁰⁶ A „leválja” szó jelentése az Erdélyi Magyar Szótörténeti Társaság szerint per felvételt, per indítást jelent. SZABÓ, 1995, 1110.

¹⁰⁷ Reszegh Ferenczenel

gyelme posteritasaié.¹⁰⁸ Isten e világból kiszólván, temetésemet ökegyelmére bízom. Tudom, hogy gondot visel mint igaz vér atyámfia. Míg fenn megírt testamentarius bírák, kik vagyunk, ez dispositióban jelen voltunk, és minket szabad jó akaratjából keze beadásával, jó eszén, elméin lévén az fenn megírt Lacz Balázs relictája¹⁰⁹ Erzsébet, testamentarius bírának hagyja és vallja előttünk, megvallván hogy ötöt senki testamentaria dispositiójára nem kényszerítette. Melynek nagyobb bizonyására és erősségére adjuk az mi pecsétes levelünket fide nostra mediante szokott pecsétünk és kezünk írásai alatt.

Datum anno, die, loco sedeque praenotatis. Idem qui supra

Lectae correctae per eosdem.

Kovács Mihály deák manu propria

Sas Mihály manu propria¹¹⁰

X¹¹¹

Levata causa in Bankffálva anno 1698 die 8. marty. Actor János deák etc. petit par deliberatum: conceditur.

Lacz Balázsne testamentuma¹¹²

¹⁰⁸ posteritas = utód

¹⁰⁹ megmaradt

¹¹⁰ A nevek alatt három vörös viaszpecsét látható.

¹¹¹ Hiányzik a saját kezű aláírás, mert az illető a másik két tanúval ellentétben egyáltalán nem tudott írni.

¹¹² A dokumentum hátlapján olvasható, az íráskép megegyezik a dokumentum törzsszövegének írásával.

Rövidítések és irodalomjegyzék

RNLHMH Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala, Fond
27 Csíkszék levéltára – Iratok

*

BAK
2000 BAK Borbála: *A XVI–XVII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*. In: *Fons*, 2000, 1. sz., 91–137.

BICSOK
2014 BICSOK Zoltán: *Az 1918/1919 előtti Erdélyre vonatkozó fondok és gyűjtemények jegyzékei. 9. Hargita megye*. Magyar Nemzeti Levéltár–Románia Nemzeti Levéltára, Budapest–Bukarest, 2014.

BOTÁR
2011 BOTÁR István: *Falvak, szegek, tízesek. Megjegyzések Csík középkori településtörténetének kérdésköréhez*. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve, VII., Csíkszereda, 2011, 11–27.

DEMÉNY
1998 DEMÉNY Lajos: *Székely oklevéltár IV. Új sorozat*, Kolozsvár, 1998.

DEMÉNY
2000 DEMÉNY Lajos: *Székely oklevéltár VI. Új sorozat*. Kolozsvár, 2000.

EGYED
2007 EGYED Ákos: *A székely örökség*. In: *Korunk*, 2007. július.
<http://epa.oszk.hu/00400/00458/00127/3640.html>

KÁJONI KÁJONI János: *Fekete könyv. Az erdélyi ferences kusstódia története 1684*. DOMOKOS Pál Péter anyagának felhasználásával sajtó alá rend., jegyz., utószó és ford. MADAS Edit, az okleveleket ford. SZOVÁK Kornél, Szeged, 1991 (Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 31.)

LUPESCU MAKÓ
2002–2003 LUPESCU MAKÓ Mária: *Considerații privind testamentele nobiliare din Transilvania la sfârșitul evului mediu*. Acta Musei Napocensis II. Istorie, 2002–2003, 39–40.

- MUCKENHAUPT
2007 MUCKENHAUPT Erzsébet: *A csíksomlyói ferences nyomda és könyvkötő műhely*, Csíkszereda, 2007.
- PÁL-ANTAL
2009 PÁL-ANTAL Sándor: *A háromszéki mezővárosok a 18. század elején*. In: *Acta Siculica*, 2009, 291–304.
- RÜSZ-FOGARASI
2014 RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ: *Erdélyi testamentumok V., Kora újkori marosvásárhelyi végrendeletek*. Marosvásárhely, 2014.
- SZABÓ
1993 SZABÓ T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. VI. kötet, Bukarest–Budapest, 1993.
- SZABÓ
1995 SZABÓ T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. VII. kötet, Budapest, 1995.
- SZABÓ
1978 Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. III. kötet, Bukarest, 1978.
- SZENDE
2004 SZENDE Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Budapest, 2004.
- TÜDŐS
2001 TÜDŐS S. Kinga: *Erdélyi hétköznapiak*. I. Rákóczi György hadiszemléje a Székelyföldön. 1635, Budapest, 2001.
- TÜDŐS
2003 *Erdélyi testamentumok, I., Hadviselő székelyek végrendeletei – Háromszék*. Vál., bev. tan., jegyz. TÜDŐS S. Kinga, Marosvásárhely, 2003.
- TÜDŐS
2013 TÜDŐS S. Kinga: *A székelyeknek írástudással, műveltséggel szerzett címeres levelei a 16–17. században*. Csíki Székely Múzeum Évkönyve, Csíkszereda, 2013, 245–273.

Az amszterdami református egyház magyarországi és erdélyi pártfogoltjai (1654–1698)*

A *Lymbus* 2014-es kötetében közöltem azon magyarországi és erdélyi személyek jegyzékét, akiket a leideni református egyház a felügyelete alá tartozó, jótékony célú Broekhoven-alapítvány anyagi eszközeiből a 17. század folyamán támogatott.¹ Az akkori adatközlés elsődleges célja az volt, hogy felhívja a figyelmet a peregrinatio hungarica külföldi finanszírozásának² egy eddig kevésbé figyelemre méltatott forrástípusára, az egyházközségi számadáskönyvekre. Az említett közleményben jeleztem, hogy a teljesség igényével folyó hollandiai kutatás eredményeinek bemutatását adandó alkalommal az amszterdami református egyházközség számadáskönyve magyar vonatkozású adatainak közzétételével folytatom.

Hollandia legnagyobb és legtöbb anyagi eszközzel rendelkező református egyházközsége a 17. században – ellentétben Leidennel – nem egy, az egyháztól formálisan elkülönülő alap révén támogatta a hozzá ilyen célból fordulókat, hanem közvetlenül az egyháztanács által felügyelt anyagi eszközökből folyósította a jótékony célú összegeket: ezeket rögzítették az egyházközség számadáskönyveiben.³ Mivel az egyházi iratok a holland levéltárak gyűjtőkörére vonatkozó, a múlt század első harmadában hozott rendelkezések szerint az állami, illetve a városi levéltárakba kerültek, illetve ha már az utóbbiakban voltak, ott maradhattak,⁴ az említett számadáskönyveket ma az Amszterdami Városi Levéltár (Stadsarchief Amsterdam) őrzi.⁵ Ezekből a 17–18. századra vonatkozó-

* Köszönet Harmen Snel úrnak, az Amszterdami Városi Levéltár (Stadsarchief Amsterdam) munkatársának a forrásokhoz való hozzáférésben nyújtott segítségéért és értékes információiért.

¹ BUJTÁS, 2014¹.

² Az itthoni finanszírozásra lásd BOZZAY, 2006².

³ Ennek megfelelően a számadáskönyvek – Leidentől eltérően – nem egy külön fondban találhatóak, hanem az egyházközség levéltárának részét képezik. A köteteken 1683-tól feltűnik a „Fonds Charitatis” elnevezés, ami arra utal, hogy ettől kezdve a jótékony célú kiadásokra szóló összegeket egy külön, de az egyházközségen belül elkülönített alapból fizették.

⁴ MIKLÓS, 1937, 57.

⁵ Leiden esetében is emiatt került az ottani (egyházi) alapítványi számadáskönyv a Leideni Városi Levéltárba, mely ma már körzeti levéltárként (Erfgoed Leiden en omstreken) működik.

lag három kötet maradt fenn,⁶ az első kötet a 1638 és 1683 közötti,⁷ a második a 1683 és 1771 közötti,⁸ a harmadik kötet a 1772–1805 közötti⁹ időszak feljegyzéseit tartalmazza.¹⁰ Mivel a korábban bemutatott leideni alapítványi számadáskönyvben az utolsó bejegyzett összegek 1704-ből származnak, a valós összehasonlítás és az abból levonható következtetések érdekében célszerű volt a hasonló jellegű amszterdami forrásokat is ezzel az évvel bezárólag megvizsgálni.¹¹

A támogatott személyek köre nemzetiségüket, felekezetüket és foglalkozásukat tekintve Amszterdamban is rendkívül változatos: számos ország diákjai (többek között hollandok, angolok, skótok, írek, franciák, svájciak, németek, csehek, lengyelek) kaptak támogatást,¹² és nemcsak református, hanem evangélikus, katolikus és zsidó vallásúak egyaránt részesültek segélyben, és olyanok is, akik katolikus vagy zsidó vallásukról a reformátusra tértek át, vagy olyan szerzetesek, akik kiléptek rendjükből.¹³ Szintén nagy számban találhatók a segélyezettek között török rabságból szabadultak, illetve olyan kifizetett összegek, melyeket a még rabságban levők támogatására vagy kiváltására folyósítottak. Leidenhez hasonlóan sok, vallásuk miatt menekülni kényszerültet támogatott, közöttük az 1640-es években feltűnően sok cseh exulánst.¹⁴ A másik várossal ellentétben elhanyagolható viszont azon 1685 őszétől Franciaországból Hollandiába menekült, segélyezett hugenották száma, ennek viszont nem a segítőkészség hiánya, hanem az volt az oka, hogy az ő támogatásukat Amszterdam város központi költségvetéséből biztosították. Szintén különbség Leidenhez képest, hogy az amszterdami egyházközség feltűnően sok (lelkész)özvegynek fizetett ki kisebb-nagyobb összegeket. Végül a

⁶ Az itt bemutatandó iratok az egyháztanács *jótékony célú* kiadásait rögzítő, „*egyesített*” számadáskönyvek. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a 17. században előbb négy, majd (1671-től) öt református templom működött Amszterdamban, melyek mindegyikének megvolt a maga számadáskönyve is, és ezek közül a legrégebbi, az Oude Kerké 1581-es bejegyzésekkel indul. Mivel az egyháztanács első kötet 1638 márciusában folyósított összegek rögzítésével kezdődik, és a testület jegyzőkönyveiben 1637-ben és 1638 elejéről sincs adat arra, hogy döntést hoztak volna egy egyesített számadáskönyv létrehozásáról, nem kizárt, hogy volt egy korábbi, az 1638-at megelőző időszak adományait regisztráló kötet is. (E kérdéssel az egyházközség történetét kimerítő részletességgel tárgyaló több kötetes monográfia nem foglalkozik, csak tényként állapítja meg, hogy az egyháztanács által jótékony célra fordított összegek 1638-tól követhetők nyomon. Vö. EVENHUIS, 1965, 188.)

⁷ Ontvang- en uitgaaf-boek van den Eerwaarden Kerkenraad 1638–1683, SAA, AHGA, inv. nr. 149. (a továbbiakban: SAA, AHGA, OUB 1).

⁸ Fonds Charitatis. Ontvangst- en uitgaafboek van den Kerkeraad van Amsterdam 1683–1771, SAA, AHGA, inv. nr. 187 (a továbbiakban: SAA, AHGA, OUB 2)

⁹ Fonds Charitatis. Ontvangst- en uitgaafboek van den Kerkeraad van Amsterdam 1772–1805, SAA, AHGA, inv. nr. 188.

¹⁰ A sorozat utolsó kötete az 1843-ig terjedő időszak adatait tartalmazza: Ontvang- en uitgaaf-boek van den Eerwaarden Kerkenraad 1780 – 1843, SAA, AHGA, inv. nr. 150.

¹¹ A 18. századi adatokat külön közleményben teszem majd közzé.

¹² Lásd például SAA, AHGA, OUB 1, ff. 49a, 56a, 57a, 86a, 89a, 91a, 92a, 94a, 96a, 98a, 100a, 100a, 111a, 113a, 119a, 120a, 123a, 124a, 127a, 135a, 149a, 152a, 184a, 192a, 193a; OUB 2, ff. 17a, 19a, 29a.

¹³ Lásd például SAA, AHGA, OUB 1, ff. 79a, 89a, 161a, 181a, 182a, 187a, 193a, 201a.

¹⁴ Lásd például SAA, AHGA, OUB 1, ff. 52a, 57a, 68a, 85a, 87a, 93a, 94a, 96a, 98a, 100a–102a, 114a–116a, 125a, 126a, 181a, 197a.

támogatottak köre a másik városhoz hasonlóan nemcsak közrendűekre, hanem nemesekre is kiterjedt, ha azok nélkülöztek vagy üldözésnek voltak kitéve.¹⁵

A leideni alapítvány deklarált célja a szegények és üldözöttek támogatása volt, ebből adódóan elsősorban egyéneket segített. Az amszterdami református egyházközösségnél ilyen korlátozás nem volt: az egyháztanács tevékenységét az általános szeretetszolgálat jegyében végezte, így nemcsak személyeket, hanem más egyházközösségeket is támogatót, közöttük jelentős számban *külföldi* szenvedő egyházakat (többek között Pfalzban, Anhaltban, Hessenben, Jülichben, Cleefben, Svájcban, Franciaországban, Írországban, Lengyelországban és Itáliában).¹⁶ Az előbbieknél folyósított, nagyobb összegű segélyek mellett nem kerülték el a szervezet figyelmét a hollandiai és külföldi gyülekezetek életének napi gondjai sem: számtalan adat tanúskodik arról, hogy templomok építési és karbantartási költségeihez is hozzájárultak.¹⁷

A külföldi egyházaknak nyújtott segítséggel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy a számadáskönyv az 1640-es évekből számos feljegyzést tartalmaz a cseh–morva testvérek Lengyelországba menekült csoportjának segélyezésére,¹⁸ melynek érdekében az amszterdami egyházkerület már 1637-ben külön alapot hozott létre.¹⁹ A téma első felbukkanásakor, 1641-ben megemlíti a vallási csoport Magyarországra menekült tagjait is,²⁰ akiknek – a Lengyelországban tartózkodó menekültekhez hasonlóan – az akkor még a lengyelországi Leszónban tartózkodó Johannes Amos Comeniuson keresztül kívánták eljuttatni a nekik szánt adományt.²¹ A cseh tudós neve a számadáskönyvben még kétszer bukkan elő: amikor hollandiai útja során 1642 júliusában az egyházközösséggel személyesen is kapcsolatba kerül, sorstársai támogatására nagyobb összeget adnak át neki és Lengyelországba való hazatéréséhez is pénzbeli támogatást kap.²²

A pénzsegélyben részesült magyarországiak és erdélyiek köre a leidenihez hasonlóan változatos képet mutat: sok közöttük a diák, ezek támogatása az előbbi városhoz hasonlóan az 1660-as évekre sűrűsödik, míg a későbbi években Leidennel egyezően csak elvétve találni adatot rájuk, aminek egyik lehetséges oka az peregrinatio hungarica egyre

¹⁵ Lásd például SAA, AHGA, OUB 1, ff. 89a, 131a, 152a, 182a, 198a, 202a, 203a.

¹⁶ Lásd például SAA, AHGA, OUB 1, ff. 4a, 6a, 10a, 20a, 28a, 31a, 32a, 39a, 40a, 73a, 80a, 83a, 103a, 108a, 109a, 111a, 115a. Az egyház külföldi társszervezeteket támogató tevékenységére lásd még EVENHUIS, 1965, 185–189.

¹⁷ Lásd például SAA, AHGA, OUB 1, ff. 115a, 131a, 152a–155a, 171a, 185a, 192a–194a, 200a, 204a, 205a.

¹⁸ Lásd SAA, AHGA, OUB 1, ff. 52a, 53a, 56a, 59a, 64a, 68a, 78a, 84a, 95a.

¹⁹ ROOD, 1970, 45.

²⁰ A cseh–morva testvérek magyarországi befogadására lásd KÚR, 1937, 21–24.

²¹ Lásd a számadáskönyv 1641. július 3-án kelt bejegyzését. SAA, AHGA, OUB 1, f. 50a. Erre az adatra Comenius és Hollandia kapcsolatát tárgyaló monográfia is felfigyelt (vö. ROOD, 1970, 45). A magyarországi csoportról a számadáskönyvben a későbbiekben közvetlenül nem, csak áttételesen esik szó, amikor „a Lengyelországban és máshol tartózkodó menekült cseh (és morva) lelkészekről”, illetve „a Csehországban, Lengyelországban és máshol tartózkodó” [cseh és morva] lelkészek segélyezésével kapcsolatban tesznek bejegyzéseket (vö. SAA, AHGA, OUB 1, ff. 53a, 64a, 78a, 84a).

²² Comenius 1642. július 16-án az amszterdami egyházkerület által a lengyelországi közösség támogatására szánt 1000 guldenes keretből 230 guldent előlegként vesz át, majd másnap hazatéréséhez 30 guldent kap útiköltségre. SAA, AHGA, OUB 1, 53a, 57a. (Rood csak az előbbi adatot idézi. Vö. ROOD, 1970, 52.)

jobban kiépülő itthoni finanszírozása lehet.²³ A nem diák segélyezettek között a vallási menekültek szerepelnek legtöbbször, és vannak közöttük evangélikusok is. A segélyezettek ezen csoportja a vizsgált időszakban Leidenhez képest láthatóan nagyobb, ami annak fényében, hogy Amszterdam a korban a vallási tolerancia jelképének és menekülteket befogadó városnak számított, egyáltalán nem meglepő. Az előbbieken kívül az amszterdami egyház is támogattott nemesi származású személyeket. Mellettük érdekes színfolt a már gyakorló orvosként a városba érkező, a vizsgált időszakban utolsóként támogatásban részesülő Michael Aloysius Sinapiusra vonatkozó feljegyzés.

A két város magyar vonatkozású feljegyzései mennyiségi szempontból eltérő képet mutatnak. Míg Leidenben az 1704-ig terjedő időszakban összesen harmincnyolc személy részesült adományban, addig ez a szám Amszterdamban mindössze huszonhat, ami azt jelenti, hogy az előbbi helyen támogatottak száma körülbelül harmadával több volt. Ugyancsak különbséget mutat azon alkalmak száma, amikor magyarországiak és erdélyiek segélyt kaptak: Leidenben hatvankilencszer, Amszterdamban harminchétszer folyósítottak az említetteknek összegeket, vagyis az adományozások száma az előbbi városban körülbelül kétszer akkora volt, mint az utóbbiban.

A Leidenben magyarok számára kifizetett adományok végösszege első látásra nagyobbak tűnik, mint az Amszterdamban folyósítottaké.²⁴ Ezt azért kell megjegyezni, mert az előbbi helyen folyósított összeg tartalmazza a volt gályarab-prédikátorok Hollandiába látogató csoportjának juttatott nagy összegű adományt is, ami viszont torzítja a valós arányokat:²⁵ e tétel nagyobbik részét figyelmen kívül hagyva összességben az előbbi helyen kevesebbet, az utóbbin többet fizettek ki segélyként.²⁶ Ez a két városban adományozott egyes összegeket figyelembe véve érthető is: Leidenben az adományok legnagyobb része a diákoknak adott hat gulden, míg Amszterdamban a segélyek nagyjából kétharmada az előbb említettnél nagyobb összeg volt. Ez azt mutatja, hogy a magyarok tekintetében az előbbi helyen a kisebb összegű – többek esetében többszöri – támogatás, míg az utóbbin inkább nagyobb összegek kifizetése volt a gyakorlat.²⁷

Figyelemre méltó, hogy az Amszterdamban segélyezettek felét Leidenben is támogatták, sőt közülük hárman (Dobrai P. Mihály, Rimaszombati Mihály és Száki Ferenc) ott az alkalmak számát tekintve a magyarok közül legtöbbször részesültek adományban. Ez azt jelenti, hogy azon személyek közül, akik Leidenben pénzsegélyt kaptak,

²³ Vö. BOZZAY, 2006², 25–30.

²⁴ Leidenben (kerekítve) 500 guldent, Amszterdamban (szintén kerekítve) 438 guldent fizettek ki magyarok számára.

²⁵ A volt gályarab-prédikátorok Leidenben összesen 151 guldent kaptak, tekintettel arra, hogy az összeg odaítélésénél figyelembe vették Zürichben időző társaikat is. Az adományból 31 gulden volt a közvetlenül az ottani egyházközség döntése alapján kifizetett összeg, a fennmaradó 120 guldent az egyháztanács kérésére az alapítványt formálisan felügyelő polgármesterek utalták át az alapítványnak. Vö. BUJTÁS, 2014¹, 136.

²⁶ Leidenben 380 guldent, Amszterdamban 438 guldent.

²⁷ Ezt igazolja a volt gályarab-prédikátorok számára folyósított, említett nagy összeg mellőzésével végzett átlagszámítás is: Leidenben az egy kifizetésre jutó összeg (kerekítve) hat, míg Amszterdam (szintén kerekítve) 12 gulden volt.

minden második tudott az amszterdami lehetőségről, és azt is, hogy kintlétüket leginkább azok tudták hatékonyan finanszírozni, akik a támogatás minél több formájáról rendelkeztek információval.²⁸

A magyar vonatkozású adatok mennyisége a leideniekével összevetve csalódást keltő, főleg ha figyelembe vesszük, hogy Hollandiát felkereső peregrinusaink közül számosan jártak Amszterdamban vagy azért, mert otthonról általában Hamburgban hajóra szállva a városba érkeztek elsőként, vagy fordított irányban onnan indultak haza, vagy azért mert a város nevezetességeire vagy az ott lakó jelentős személyiségekre sokan voltak kíváncsiak.²⁹ Ugyancsak hiányoznak a korszak jelentős személyiségeire (pl. Tótfalusi Kis Miklósról, Apáti Miklósról) vagy az 1645-ös Janssonius-féle magyar Biblia³⁰ kiadásában érintett magyar diákokra vonatkozó bejegyzések, van viszont néhány fontos nyom, amelyek az adott személyre vonatkozó ismereteinket fontos adalékokkal egészítik ki (lásd a Gávai Mihályra, az Otrókocsi Fóris Ferencre és Parschitius Kristófra vonatkozó feljegyzéseket).

Vannak olyan „hiányzó” adatok, amelyekre található észszerű magyarázat. Így például a Comenius ismeretségi körébe tartozó Josephus Securiusra vonatkozóan – aki Leidenben a cseh–morva testvérek magyarországi Szakolcán³¹ menedéket lelt csoportja nevében kért és kapott segílyt,³² és az utrechti református egyháztól is kért támogatást –³³ Amszterdamban ebből az időszakból nincs bejegyzés, jóllehet korábban (hollandiai tanulmányai alatt) maga is kapott a nagyvárosban pénzsegélyt,³⁴ tehát erről a támogatási lehetőségről tudott. Ennek az lehet az oka, hogy Amszterdamba Comenius előörseként mások, Daniel Vetter nyomdász és Johannes Felinus tanár látogatott el,³⁵ és amszterdami tartózkodása során maga Comenius kérte és köszönte meg a menekült cseh–morva testvérek támogatását.³⁶

A leideni adatok alapján ugyancsak „elvárható” lenne a megszabadított gályarab prédikátorok 1676 nyarának végén Hollandiába látogató csoportjának³⁷ felbukkanása is a vonatkozó amszterdami számadáskönyvben. A rájuk vonatkozó feljegyzések hiányának az az oka, hogy ügyüket az egyházközség külön kezelte, egyháztanácsi szinten is

²⁸ Jellemző ellenpélda Lévay Péter esete, aki a korabeli források szerint saját költségén tanult Leidenben (vö. BOZZAY, 2006¹, 986–987), így emiatt 1666 és 1668 között joggal kért és kapott segílyt többször is (összesen hatszor) az ottani egyháztól (vö. BUJTÁS, 2014¹, 132). Mivel az Amszterdamban segílyezett Köpeczi Bálinthoz és Rimaszombati Mihályhoz hasonlóan ő is doktori címet szerzett 1668. február 14-én (vö. MOLHUYSSEN, 1913–1924, III, *307), jó eséllyel pályázhatott volna az amszterdami egyház támogatására, neve ennek ellenére nem bukkan fel az ottani számadáskönyvben.

²⁹ Még inkább furcsa a magyar vonatkozású adatok viszonylag kevés száma, ha figyelembe vesszük, hogy azok neve sem kerül elő a számadáskönyvben, akikről naplójuk, mások album amicorumaiába tett bejegyzéseik és közvetett adatok alapján tudjuk, hogy jártak a városban.

³⁰ KÁROLI–SZENCI MOLNÁR, 1645.

³¹ Skalica, SK

³² BUJTÁS, 2014¹, 129.

³³ SEGESVÁRY, 1937, 421–422.

³⁴ SAA, AHGA, OUB 1, 18a.

³⁵ BLEKASTAD, 1969, 299.

³⁶ ROOD, 1970, 52.

³⁷ Útjukra lásd BUJTÁS, 2014².

tárgyalta, külön gyűjtést rendezett a számukra és egy másik pénzalapból (diaconie) támogatta,³⁸ ellentétben azzal a három száműzött evangélikus magyarországi lelkésszel, akik a másik csoporttal szinte egy időben tartózkodtak az országban,³⁹ és a számukra biztosított adományt az itt bemutatott számadáskönyvekben rögzítették.

Az amszterdami magyar vonatkozású adatok szerény számának nem lehet az oka, hogy peregrinusaink nem a város oktatási intézményében, az athenaeum illusztrében tanultak⁴⁰ és emiatt szenvedtek volna hátrányt, hiszen minden itt bemutatott segélyezett diák Leidenből vagy más városból látogatott el Amszterdamba. Az sem igaz, hogy peregrinusaink közül Amszterdamban Leidennél kevesebb diák részesült volna támogatásban: a magyar támogatottak között mindkét városban nagyjából fele-fele arányban vannak diákok. A viszonylag kevés nyom legvalószínűbben az információhiányra vezethető vissza, hiszen – mint volt már róla szó – sokan fordultak meg Amszterdamban (különösen igaz lehetett ez a Leidenben tanulóakra, akiknek erre a két város közötti alig negyven kilométeres távolság miatt leginkább módjuk volt), és ha máskor nem, az Amszterdamból való hazautazásukat megelőzően – amikor anyagi eszközeik már jócskán kimerültek – felkereshették volna az amszterdami egyházat, amely a számadáskönyvek feljegyzései szerint számos külföldi személyt támogatott útiköltséggel.⁴¹

Az amszterdami magyar vonatkozású feljegyzések – viszonylag szerény számuk ellenére is – sok új adalékkal szolgálnak az „Észak Velencéjét” felkereső magyarországi és erdélyi honfitársaink jegyzékéhez: az itt bemutatott, támogatott személyek egyike sem szerepel a nagyvárost a 17. század második felében felkeresők legutóbbi összefoglalásában.⁴² A mindkét városban segélyezettek esete pedig arra világít rá, hogy a jól tájékozottak szűkös forrásaikat a kinti egyházak jótékony célú tevékenységének köszönhetően az átlagnál nagyobb mértékben egészíthették ki. A viszonylag nagy számú, jelenleg nem azonosítható, feltehetően nagyjából evangélikus (menekült) lelkészre utaló nyom pedig az exulánsok történetéhez szolgálhat kiindulási pontként a további kutatásokhoz.

A forrásokból a teljesség igényével minden olyan bejegyzést közlök, amelyek a bejegyzés szövege szerint magyarországi vagy erdélyi személyre vonatkoznak. Amennyiben ezek a jelenleg ismert források és a szakirodalom alapján kétségesnek tűnnek vagy tévesnek bizonyulnak, arra a jegyzetekben hívom fel a figyelmet. Szintén közzéteszem az azon segélyezettekre vonatkozó bejegyzéseket, amelyek a korábbi leideni adatközlés és eddigi ismereteink szerint megnyugtatóan magyar személyhez köthetők. Nem vettem fel viszont olyan személyeket, akiknek a neve első pillantásra magyarosnak tűnik,

³⁸ MIKLÓS, 1919, 95–101.

³⁹ Útjukra lásd BUJTÁS, 2002–2003.

⁴⁰ Peregrinusaink tanulmányaik helyszínüil azért választották Amszterdammal ellentétben a másik négy várost (Franeker, Groningen, Leiden, Utrecht), mert azok egyetemei felsőfokú képzést kínáltak.

⁴¹ Lásd például SAA, AHGA, OUB 1, ff. 186a, 188a, 189a, 196a; OUB2, ff. 6a, 17a, 28a.

⁴² BOZZAY-LADÁNYI, 2007, 2464–2478.

de más adat alapján egyértelműen megállapítható, hogy az illető nem „Hungarus”.⁴³
A nem azonosítható személyek esetében jelenleg meg kell elégednünk az illető regisztrálásával: kilétük tisztázásához további kutatásokra van szükség.⁴⁴

Forrás

Feljegyzések az amszterdami református egyház tanácsának számadaskönyveiben magyarországi és erdélyi személyek számára kifizetett összegekről az 1654 és 1698 között évekből*

(SAA, AHGA, OUB 1, OUB 2)

*A forráshoz tartozó jegyzetek a táblázat végén találhatóak.

Dátum	A bejegyzés szövege	Összeg ¹	Lelőhely
-------	---------------------	---------------------	----------

OUB 1 (inv. nr. 149)

1654. július 16.	Andreas Kierots van Ongeren student ²	5		f. 132a ³
------------------	--	---	--	----------------------

1659. január 30.	aen Petrus Fésy ongers student ⁴	5		f. 146a
1659. március 6.	Franciscus Sacsi ongers student ⁵	10		f. 146a
1659. július 31.	Gregorius Veris uyt Hongerye ⁶	7	10	f. 148a

1660. augusztus 19.	Aen Dr. Valentius [!] Skerulsturi ongaris Proffessor ⁷	25		f. 153a
1660. szeptember 23.	Aen Georgius Pauli uyt Walachijen ⁸	5		f. 153a

1661. március 10.	aen Michiel Subbattyn ongers student ⁹	25		f. 157a
1661. október 6.	aen Petrus Vechje onger ¹⁰	2	10	f. 159a

⁴³ Például 1651 májusában egy Petrus Carolinus nevű diák kap segélyt (vö. OUB 1, f. 124a), akinek neve ugyan magyarosnak tűnik – korábbi Károlyi Péter nevű személyek adták meg így nevüket latinosan –, ebben az esetben egy német diákról van szó, aki 1651-ben disputált Groningenben (vö. CAROLINUS, 1651).

⁴⁴ A nem azonosítható személyek kilétének tisztázásához az egyháztanács üléseiről készült jegyzőkönyvek sem nyújtanak segítséget: a segélyezési ügyek egyének esetében láthatóan nem kerültek fel annak napi-rendjére.

1662. március 9.	aen Michiel Subuten ¹¹	20			f. 162a
1662. április 20.	Michael Dobbroy student ¹²	12	12		f. 162a
1664. május 1.	Aen Martinus Schimchalkius, ¹³ 3 r(i)xd(aalder) ¹⁴	7	10 ¹⁵		f. 172a
1664. szeptember 18.	A(en) Doctor Valentinus Keopexi, theologiae Doctori met recom(mendatie) van de H(eren) Professor Heydanus en Voetius ¹⁶	20			f. 172a
– „ –	A(en) Stephanus Szegi, ongers student ¹⁷	10			f. 172a
– „ –	A(en) Gregorius Zagozi als vor(en) ¹⁸	10			f. 172a
1664. november 6.	A(en) Michael Rimaszombathi	10			f. 172a
1665. január 1.	A(en) Zimschalkius, pools passant ¹⁹	3	3		f. 172a
1665. április 30.	aen dom(inee) Langelius voordat aen Martin Schimpschalck Hongers Edelman bet(aelt) als op qui(tantie) ²⁰	6	6		f. 174a
1665. május 7.	aen Michael Sombati doctor theologie ²¹ 8 ducaton ²²	25	4 ²³		f. 174a
1666. július 29.	aen Franciscus Sackius Hongarsch	18	18		f. 176a
1667. október 2.	A(en) Franciscus Sakius 10 ducaton	31	10 ²⁴		f. 179a
1673. február 16.	Aen Michael Gavay ²⁵	6	6		f. 189a
1673. március 23.	A(en) Michael Gavay, Hungarus	6	6		f. 190a
1673. április 20.	A(en) Michael Gavay, Hungarus, noch ²⁶	9	9		f. 190a
1676. augusztus 20.	A(en) Andreas Roskaliski, ²⁷ Jonas Colledanus, ²⁸ en Johannes Lani ²⁹ 3 ongarische Evangelische Praedicanten, 6. ducaton ³⁰	18	18 ³¹		f. 195a

1679. július 27.	aen Georgius Beer student uyt Seeuenberghen ³²	1	11	8	f. 201a
------------------	---	---	----	---	---------

1680. június 20.	aen Michael Gavay, Hongarus ³³	9	9		f. 203a
------------------	---	---	---	--	---------

OUB 2 (inv. nr. 187)

1684. márc. 9.	aen Johan Christoforus Tarnotezy ³⁴	1	10		f. 2a
1684. június 29.	aen Johannes Franciscus Adelbertus Hongaris Pr(edicant) ³⁵	12	12		f. 2a
1684. július 6.	aen Jacobus Valenen Hongaris student ³⁶	6			f. 2a
1684. október 12.	aen een hongaris predicant ³⁷	3	3		f. 3a
1684. november 9.	aen David Henricus Hungarus ³⁸	3	3		f. 3a
1684. november 16.	aen Johannes Hervat Hungarus ³⁹	6			f. 3a

1690. augusztus 31.	aen Franciscus Foris, Hongaris Pred(icant) ⁴⁰	30			f. 13a
---------------------	--	----	--	--	--------

1691. október 23.	aen Franciscus Foris Hungers predicant ⁴¹	30			f. 14a
-------------------	--	----	--	--	--------

1697. október 17.	aen Christophorus Parschitius ⁴²	1	10		f. 24a
-------------------	---	---	----	--	--------

1698. március 13.	aen Johannes Michelitz verdreven Hongaris Pred(ican)t ⁴³	20			f. 25a
1698. július 10.	aen Daniel Sedney Hungaris proponent ⁴⁴	6			f. 26a
1698. október 2.	aen een Hungaris Doct(o)r Senabius ⁴⁵	10			f. 27a

¹ Az első oszlopban a guldenek, a másodikban a stuiverek, a harmadikban a penningek mennyisége található. 1 gulden 20 stuivert, 1 stuiver pedig 16 penninget ért. Vö. GELDER, 1970. 267.

² „Kierots András Magyarországról, diák.” Szepsi Korocz András sárospataki tanulmányai után Hollandiában mind a négy nagy egyetemre (Leiden, Utrecht, Franeker, Groningen) beiratkozott. 1654 nyarán tért haza, majd több helyen szolgált lelkészként, 1675-től a szatmári egyházmegye esperese. Vö. SZABÓ-TONK, 1992, 150; RMSz, 788; BOZZAY-LADÁNYI, 2007, 321, 1305, 2182, 2740.

³ A számadáskönyvben a bal oldalon (a kiadásoknál) és a jobb oldalon (a bevételeknél) is ugyanazt a fóliószámot tüntették fel. A holland szakirodalom gyakorlatát követve „a” jelöléssel adom meg a kiadási oldalakon szereplő adatok helyét.

- ⁴ „Fésy Péter magyar diák.” A névalakot a bejegyző elírta. A nyilvánvalóan csak hallás után bejegyzett névalak egy Vécsei vagy Vécsei nevű diákot sejtet. A leideni református egyháztól 1661 szeptemberében egy Petrus *Véczy* nevű magyar diák kapott segélyt (vö. BUJTÁS, 2014, 130). A név hasonlósága és az időpont közelsége miatt minden bizonnyal ugyanarról a személyről van szó. Vécsei Péter nevű diák hollandiai matriculálására nincs adat, de a személynek azonosnak kell lennie azzal a Vécsei Péterrel, aki 1661 októberében ugyancsak az amszterdami református egyháztól részesült adományban (lásd alább). Ugyanennek a diáknak a nevét 1662 áprilisában Petrus *Wetsi* alakban jegyezték be a köznigsbergi egyetem anyakönyvébe (vö. SZÖGI, 2011, 1602).
- ⁵ „Sacsi Ferenc magyar diáknak.” Száki Ferenc itthoni, debreceni és sárospataki tanulmányait 1655 és 1667 között hollandiai egyetemeken folytatja, és megfordul Angliában is. Ő is azok közé a peregrinusaink közé tartozik, akik már nem térnek haza, hanem külföldön folytatják pályafutásukat (vö. GÖMÖRI, 2005, 166; RMSz, 764; BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 370, 1334, 2403, 2797). Mielőtt Amszterdamban adományért folyamodik, Leidenben részesül segélyben 1658 novemberében. A későbbiekben még számos alkalommal kap pénzádományt Leidenben (vö. BUJTÁS, 2014¹, 129–132) és Amszterdamban is (lásd alább).
- ⁶ „Veris Gergelynek Magyarországról.” Vörös (Veres) György, akinek a keresztnévét a bejegyző láthatóan elírta, 1652 és 1654 között Wittenbergben tanul (vö. RMSz, 889; SZÖGI, 2011, 4348). Hollandiai beiratkozására nincs adat. Ugyanezen hónap közepe tájt Leidenben is segélyt kap (vö. BUJTÁS, 2014¹, 129).
- ⁷ „Dr. Skerulsturi Bálint magyar professzornak.” Keresztúri Sylvanus Bálint nagybányai, majd sárospataki tanulmányai után Utrechtben, Franekerben és Groningenben tanult. Teológiai doktori címét ez utóbbi helyen szerezte (vö. RMK. III. 2108; vizsgájára lásd MIKLÓS, 1917). 1660 és 1662 között bizonyíthatóan Angliában tartózkodott, ennek fényében a segélyt nyilván angliai útja előtt vette fel. Hazatérte után előbb Sepsiben, majd Debrecenben volt lelkész. Vö. SZABÓ–TONK, 1992, 2827; GÖMÖRI, 2005, 29; RMSz, 419; BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 367, 1354, 2216.
- ⁸ „Georg Paulinak Havasalföldről.” Bár a korabeli forrásokban Havasalföld holland nevét (Walachien) néha tévesen Erdélyre vonatkoztatják, mivel e személy neve mellett a leideni számadáskönyvben is az áll, hogy Havasalföldről jött („Joris [= a Georg holland megfelelője] Paulus van Walachia”, vö. BUJTÁS, 2014¹, 130), a származási hely két különböző helyen, de azonos módon való bejegyzése már nem lehet tévedés, hanem a támogatott személytől származó határozott közlésen alapulhatott. Figyelembe véve, hogy az erdélyi századok közül sokan telepedtek le havasalföldi városokban, köztük Hosszúmezőn (Câmpulung, R) is, ahol a 17. század második felében a Pauli család egyik tagja, Andreas 1658 és 1681 között számos alkalommal töltött be fontos, bírói tisztséget (vö. BINDER, 1982, 95–99), az Amszterdamban (és ugyanezen év novemberében Leidenben is) segélyben részesülő Georg minden bizonnyal e család tagja lehetett. Különösen izgalmasnak tűnik ez az adat, ha figyelembe vesszük, hogy a hosszúmezői századok a század második felében már a *katolikus* vallást gyakorolták, bár voltak még kapcsolataik a közel fekvő Brassó evangélikusaival is (vö. BINDER, 1982, 99). (Köszönet Szabó András Péternek, hogy az erdélyi századok havasalföldi kirajzására és a hivatkozott kötetre felhívta a figyelmemet.)
- ⁹ „Subbattyn Mihály magyar diáknak.” Rimaszombati Mihály sárospataki és nagyváradi előzmények után 1659 és 1665 között Svájcban, Németországban és Hollandiában tanult, és eljutott Angliába is (vö. HEGYI, 2003, 46; GÖMÖRI, 2005, 128; RMSz, 676; BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 386, 2219, 2767). Amszterdamhoz hasonlóan (lásd alább) Leidenben is több alkalommal részesült pénzsegélyben (vö. BUJTÁS, 2014, 130–131).
- ¹⁰ „Vechje Péter, magyarnak.” Lásd a 48. jegyzetet
- ¹¹ Az egy évvel korábban is segélyben részesült Rimaszombati Mihály nevének eltorzított alakja (lásd az 53. jegyzetet). Amszterdamban még két alkalommal kap pénzádományt (lásd alább). [Ua.]
- ¹² Dobrai P. Mihály debreceni és sárospataki stúdiumok után több holland egyetemen tanult, és átlátogatott Angliába is (vö. GÖMÖRI, 2005, 265; RMSz, 200; BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 353, 1339, 2201, 2769;.) A leideni református egyháztól összesen kilencszer részesült segélyben (vö. BUJTÁS, 2014¹, 130–131).
- ¹³ Martin Schimchalk, evangélikus hitre tért magyar nemes. A lipcsei egyetemre 1655-ben iratkozik be (vö. RMSz, 707; SZÖGI, 2011, 1858). Hollandiai matriculálására nincs adat. Leidenben 1655-ben és 1664-ben (kétszer) részesül segélyben (vö. BUJTÁS, 2014¹, 129, 131).

- ¹⁴ A rijksdaalder (a gulden melletti egyik fizetőeszköz) rövidítése, értéke 50 stuiver volt.
- ¹⁵ Mivel a számadáskönyvben az összegeket a lap szélén guldenben és stuiverben (adott esetben penningben is) tartották nyilván, az ettől eltérő pénzeket (itt a rijksdaaldert) az előbbiekre számították át. 3 rijksdaalder összesen 150 stuivert ért, így érhetően 7 guldennek és 10 stuivernek felelt meg.
- ¹⁶ „Keopexi Bálint dokornak, a teológia doktorának Heydanus és Voetius professzor urak ajánlásával.” Köpeczi Bálint sárospataki tanulmányait 1662 és 1664 között több holland egyetemen folytatta, és megfordult Angliában is. Hazatérte után előbb Sárospatakon tanár, majd Miskolcon lelkész (vö. HERPEI, 1971; GÖMÖRI, 2005, 127; RMSz, 453; BOZZAY-LADÁNYI, 2007, 397, 2231, 2777.). Doktori címét 1664. szeptember 4-én szerzi meg Leidenben (vö. MOLHUYSSEN, 1913–1924, III, *301; lásd még RMK III. 2250). Ugyanezen a napon előbbi minőségében megerősítőleg aláírja a holland református egyház három dokumentumot (az ún. belga hitvallást, a heidelbergi kátét és a dordrechti kánonokat) tartalmazó hitvallását (vö. HERMÁN M., 1995, 134–135). Ajánlását érdekes módon nem közvetlenül tanárától, az őt doktorrá avató Johannes Hoornbeek leideni teológiaprofesszortól, hanem a magyarok körében jóval ismertebb Abraham Heydanus és Gisbertus Voetius leideni, illetve utrechti teológiaprofesszoroktól kapta. Amszterdam előtt 1664 júliusában Leidenben is pénzadományban részesül (vö. BUJTÁS, 2014¹, 131).
- ¹⁷ „Szegi István magyar diáknak.” Szécsi G. (Gálszécsi) István. Sárospataki előzmények után 1662 és 1664 között több holland egyetemen tanul, és felkeresi Angliát is (vö. GÖMÖRI, 2005, 130; RMSz, 773; BOZZAY-LADÁNYI, 2007, 395, 1361, 2229, 2780). Egy hónappal korábban Leidenben is kapott segítyt (vö. BUJTÁS, 2014¹, 131).
- ¹⁸ „Zagozi Gergelynek, az előbbihez hasonlóknak (ti. ő is magyar diák).” Csaholci Gergely Sárospatakon kezdi tanulmányait, amelyeket 1662-től Franekerben, majd 1663-tól Groningenben folytat, de közben felkeresi Angliát is (vö. GÖMÖRI, 2005, 273; BOZZAY-LADÁNYI, 2007, 384, 2230). Egy hónappal korábban (ott is Szécsi G. Istvánnal együtt) Leidenben is adományban részesül (vö. BUJTÁS, 2014¹, 131).
- ¹⁹ „Zimschalkius, lengyel átutazónak.” A feljegyző a személy nemzetiségét illetően minden bizonnyal tévedett, mert az illető a sajátos nevére való tekintettel nyilván megegyezik a *magyar* Martinus Schimschalkkal, aki ugyanezen év májusában részesült adományban.
- ²⁰ „Langelius tiszteletesnek, mielőtt Martin Schimpschalek magyar nemesnek kifizetésre kerül elismervény ellenében.” Ez az adat arra utal, hogy az evangélikus Schimschalk személyes kapcsolatba került Hermannus Langelius református lelkésszel, aki 1647-től haláláig, 1666-ig szolgált a városban az ottani huszonöt református pap egyikeként.
- ²¹ „Rimaszombati Mihálynak, a teológia doktorának 8 ducaton.” Rimaszombati a hónap elején, 4-én szerzett doktori címet Leidenben (vö. MOLHUYSSEN, 1913–1924, III, *302; lásd még RMK III. 2286). Ugyanakkor doktori minőségében megerősítőleg aláírja a holland református egyház korábban említett három dokumentumát (vö. HERMÁN M., 1995, 134–135).
- ²² A gulden és a rijksdaalder mellett a legnagyobb értékű korabeli fizetőeszköz (ezüst pénzérme), amely 63 stuivert ért.
- ²³ 8 ducaton összesen 504 stuivert ért, így 25 guldennek és 4 stuivernek felelt meg.
- ²⁴ 10 ducaton összesen 630 stuivert ért, így 31 guldennek és 10 stuivernel volt egyenértékű.
- ²⁵ Gávai Mihály személye az erdélyi bibliakiadási törekvésekkel foglalkozó kutatás számára régóta ismert. A hollandiai tartózkodására vonatkozó első adat Tótfalusi Kis Miklóstól származik (vö. TÓTFALUSI, 1987, 91, 103). Az újabb kutatások megállapították, hogy Gávai már 1672 decemberében Utrechtben volt, ahová Groningenből érkezett, valamint hogy Tótfalusi elődjeként ő is Dirk Voskens nyomdász-mesternél tanult (vö. BUJTÁS, 1994. 81–82). Az itteni több, egymást követő adat azt mutatja, hogy 1673 tavaszán már Amszterdamban tartózkodott.
- ²⁶ „Gávay Mihály magyarnak, még [egyszer].”
- ²⁷ Zaskaliczky András alias Ondrej Zaskalitzky a felső-trencsényi evangélikus egyházmegyéhez tartozó Hričov (Hričov, SK) volt lelkész, a pozsonyi vértörvényszék után, mivel nem volt hajlandó áttérni a katolikus hitre, inkább a száműzetést választotta. Alábbi lelkészársáival előbb a sziléziai Briegben (Brzeg, PL) húzta meg magát, majd onnan Boroszlóba (Wrocław, PL) települt át és ott élt 1682-es hazatéréséig. Vö. BURJUS, 1864, 145.

- ²⁸ Coledanus (Colledanus) Jónás alias Jonás Coledanus az ugyanazon egyházmegyéhez tartozó Kiszucaúj-helyen (Kysucké Nové Mesto, SK) szolgált lelkészként. A pozsonyi törvényszék üléseinek jegyzőkönyve a három lelkész közül csak az ő nevét örökítette meg az beidézettek között (vö. S. VARGA, 2002. 126). A katolizálás helyett két társához hasonlóan ő is emigrált az előző jegyzetben említett helyszínekre. Ő is 1682-ben tért haza (BURIUS, 1864, 145).
- ²⁹ Lányi János alias Ján Láni a szintén az említett egyházmegyéhez tartozó Bolesón (Bolešov, SK) működött lelkészként. Lányi a többieként elválva előbb Görlitzben, majd Lipcsében élt, és egy korabeli album-bejegyzése szerint 1679 elején még életben volt (vö. BURIUS, 1864, 165; BUJTÁS, 2002–2003, 189).
- ³⁰ „3 magyar evangélikus lelkésznek, Roskaliski Andrásnak, Colledanus Jónásnak és Lany Jánosnak 6 ducaton.” A három magyar száműzött lelkész Lengyelországból kelt útra, hogy Hollandia és az ottani egyházak támogatását kérjék (vö. BUJTÁS, 2012–2013).
- ³¹ 6 ducaton összesen 378 stuivert ért, ezért 18 guldennek és 18 stuivernak felelt meg.
- ³² „Georg Beer, erdélyi diáknak.” A segesvári származású szász diák 1677 márciusától Strassburgban tanult teológiát, ugyanazon év szeptemberében az odera-frankfurti, novemberében a wittenbergi, majd 1680 szeptemberében a königsbergi egyetemre iratkozott be (vö. SZABÓ–TONK, 1992, 837; SZÖGI, 2011, 557, 1647, 2473, 4763). Hollandiai matrikulálására nincs adat, későbbi életútja nem ismert.
- ³³ Eddig nem volt adatunk arra, hogy Gávai pontosan meddig tartózkodott Hollandiában. Egy Nikléczi Boldizsár album amicorumában található bejegyzése bizonyítja, hogy 1676-ban átkelt Angliába is (AASN, OSZK, Duod. Lat. 81, f. 23r). Az itteni amszterdami bejegyzés azt mutatja, hogy Gávai még 1680-ban is Hollandiában volt. Mivel Tótfalusi Kis részben Gávai kiküldésének kudarcra miatt érkezett 1680 őszén Amszterdamba, valószínű, hogy Gávai hazaindulása előtt kért újra segélyt.
- ³⁴ Ugyanerről a személyről 1684 februárjában a leideni református egyház Broekhoven-alapjának számadáskönyvében ezt jegyezték fel: „Joannes Christophorus Tharnotski, magyar nemes, aki haza kíván térni.” (vö. BUJTÁS, 2014¹, 132). Az amszterdami névalak arra utal, hogy a személy valódi neve esetleg *Tarnóczy* lehetett. Ettől függetlenül jelenleg sem a korabeli Tarnóczy, sem a Tarnóczy családnak nem ismert ilyen tagja.
- ³⁵ „Johannes Franciscus Adelbertus magyar lelkésznek.” Ilyen vagy hasonló nevű (Adalbertus) lelkészre jelenleg nincs adat. Elképzelhető, hogy a bejegyzésből kimaradt a családnév.
- ³⁶ „Jacobus Valenen magyar diáknak.” Ugyanez a személy 1685 decemberében a leideni református egyház Broekhoven-alapjának számadáskönyvében így szerepel: „Jacobus Valener, magyar férfi.” (vö. BUJTÁS, 2014¹, 133). Elképzelhető, hogy a bejegyzés mögött egy Feilner, Fellner vagy Walleitner/Falleitner nevű (valószínűleg felvidéki származású) személy rejtőzik. Ilyen család- és Jacobus keresztnévű diáknak azonban sem a hollandiai, sem a németországi egyetemi anyakönyvekben nincs nyoma.
- ³⁷ „Egy magyar lelkésznek.” Kiséte ismeretlen.
- ³⁸ A 17. században számos *Henrici* családnévű erdélyi és szepességi szász diák tanult németországi egyetemeken. Henricus vagy Henrici nevű diák hollandiai matrikulálására viszont nincs adat.
- ³⁹ Ilyen (Horváth) nevű diák hollandiai tanulmányaira jelenleg nincs adat.
- ⁴⁰ „Foris Ferenc magyar prédikátornak.” Otrokoci Fóris Ferenc 1690 májusában kér a szepesi kamarától „salvus passust”, hogy hosszú pályafutása során harmadszor is felkeresse Hollandiát. 1690. augusztus 24-én érkezik Amszterdamba (vö. FALLENBÜCHL, 1899, 21), így az amszterdami református egyházat láthatóan nem sokkal a városba érkezése után kereste fel. Ugyanezen év decemberében már Oxfordban tartózkodik, és a következő év kora őszéig marad Angliában.
- ⁴¹ Otrokoci Lodonban 1691. szeptember 5-én kap útlevelet, hogy visszatérjen Hollandiába (vö. KURUCZ, 1992, 21.574). Ugyanezen év november 20-án érkezik a frízföldi Franekerbe (vö. FALLENBÜCHL, 1899, 27), ahol a következő másfél évet tölti majd. A fenti adat szerint mielőtt elindult volna az északi egyetemi városba, ismét útba ejtette Amszterdamot, és az ottani református egyház az egy évvel korábbival megegyező összegű, a korabeli viszonyokhoz képest jelentős pénzadományban részesítette.
- ⁴² A németországi tanulmányai után előbb a körmöcbányai, majd a selmecbányai evangélikus gimnáziumban conrectorként, illetve rectorként működő Parchitius Kristóf 1674 és 1677 között külföldi száműzetésben élt, hazatérte után Selmecbányán vette fel újra hivatalát. 1687 után Németországba ment és hite miatt üldözötként próbált meg érvényesülni: Lipcsében és Wittenbergben élt haláláig (vö. RMSz, 603). Holland kapcsolatairól az újabb kutatások kiderítették, hogy 1676-ban Pozsonyban raboskodó testvére

érdekében a bécsi holland követnél járt közbe (vö. BUJTÁS, 2015, 176). Hollandiai útja eddig nem volt ismert. Mivel 1697-ben Amszterdamban látott napvilágot egy eddig nem regisztrált műve (vö. PARSCHITIUS, 1697), valószínű, hogy útjának egyik célja művének megjelentetése volt.

⁴³ „Michelitz János elűzött magyar lelkésznek.” Ilyen vagy hasonló (Michelitsch, Michelis, Michaelis) nevű száműzött lelkészre jelenleg nincs adat.

⁴⁴ „Sedney Dániel magyar lelkészjelöltnek.” Ilyen vagy hasonló nevű (Seidner, Seitner, Setnyei, Sennyei, Sellyei, Szinnyei, Zeidner, Zsenyey) diáknak ebben az időszakban sem a hollandiai, sem az egyéb országok egyetemeinek anyakönyveit feldolgozó peregrinus-adattárakban nincs nyoma.

⁴⁵ „Senabius magyar doktornak.” Az orvosként működő Michael Aloysius Sinapiusról már Weszprémi István feljegyezte, hogy pályafutása során Európa több országát felkereste (vö. WESZPRÉMI, 1774, 168). Az is ismert volt, hogy 1699-ben Amszterdamban jelent meg egy orvosi témájú kötete (vö. SINAPIUS, 1699). A szakirodalom már régóta nyilvántartotta, hogy Sinapius 1701-ben Harderwijkben szerzett orvosdoktori címet (vö. RMK III. 4802). További kutatásoknak kell eldönteniük, hogy erre miért volt szükség, hiszen már a korábban megjelent amszterdami kötetének címlapján is „Ph(ilosophiae) et Med(icinae) D(oc)tor, Nob(ilis) Ungar(us)”-nak nevezi magát. Egy viszonylag új közleményből az is kiderül, hogy hollandiai tartózkodása során felkereste az amszterdami kórház jellegű intézményeket is (vö. MATTON, 2002–2003, 471). A fenti adat arra utal, hogy szakmai programjai mellett evangélikus létére felkereste az amszterdami református egyházat is, hogy adományért folyamodjon.

Rövidítések, forrás- és irodalomjegyzék

- AASN
OSZK Album amicorum Samuel Nicletii, OSZK, (Duod. Lat 81.)
Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
- SA, AHGA,
OUB 1 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Hervormde Gemeente te Amsterdam, Ontvang- en uitgaaf-boek van den Eerwaarden Kerken raad 1638–1683 (inv. nr. 149)
- SA, AHGA,
OUB 2 Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Hervormde Gemeente te Amsterdam, Fonds Charitatis. Ontvangst- en uitgaafboek van den Kerkeraad van Amsterdam 1683–1771 (inv. nr. 187)
- *
- BINDER
1982 BINDER Pál: *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmuskori falusi és városi együttéléséről.* Bukarest, 1982.
- BLEKASTAD
1969 BLEKASTAD, Milada: *Comenius. Versuch eines Umrisses von Leben, Werk und Schicksal des Jan Amos Komensky.* Oslo–Praha, 1969.
- BOZZAY
2006¹ BOZZAY Réka: *Leiden, a gondoskodó egyetem. Magyarországi diákoknak nyújtott juttatások és kiváltságok a leideni egyetemen a 17–18. században.* In: *Századok*, 140. (2006), 985–1006.
- BOZZAY
2006² BOZZAY Réka: *Der finanzielle Hintergrund der „peregrinatio academica” der ungarländischen Studenten an den niederländischen Universitäten.* In: *Studiosorum et librorum peregrinatio.* Szerk. August den HOLLANDER, István MONOK, Ferenc POSTMA, Amsterdam–Budapest, 2006, 23–30.
- BOZZAY–LADÁNYI
2007 BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918.* Budapest, 2007, (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15.)

- BUJTÁS
1994
- BUJTÁS László Zsigmond: *Dokumentumok Johannes Leusden erdélyi kapcsolataihoz (1673–1699)*. In: *Lymbus. Művelődéstörténeti Tár*, 5. (1994), 77–101.
- BUJTÁS
2012–2013
- BUJTÁS László Zsigmond: *Magyarországi evangélikus lelkészek Hollandiában (1676)*. In: *Lymbus Magyarországtudományi Forrásközlemények*, 10. (2012–2013), 183–198.
- BUJTÁS
2014¹
- BUJTÁS László Zsigmond: *A leideni református egyház magyarországi és erdélyi pártfogoltjai (1648–1698)*. In: *Lymbus Magyarországtudományi Forrásközlemények*, 11. (2014), 125–139.
- BUJTÁS
2014²
- BUJTÁS László Zsigmond: *A megszabadított gályarab prédikátorok Hollandiában*. In: *Történetek a Mélyföldről. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Szerk. BOZZAY Réka. Debrecen, 2014, 10–68.
- BUJTÁS
2015
- BUJTÁS László Zsigmond: *Magyar vonatkozású levelek Gerard Hamel Bruyninx levéltárában (1676–1677)*. In: *Lymbus Magyarországtudományi Forrásközlemények*, 12. (2015), 171–186.
- BURIUS
1864
- BURIUS, Johannes: *Micae historico-chronologicae evangelico-Pannonicae [...] ab anno 1673 ad 1688*. Kiad. LICHNER Pál. Pozsony, 1864.
- CAROLINUS
1651
- Theses theologicae de praecipuis quibusdam scopulis in quos incidunt, et absurdis quae vel palam tuentur, vel tenentur adoptare, gratiae universalis defensores. Quas [...] sub praesidio [...] Samuelis Maresii [...] subjicit Petrus CAROLINUS, Elbinga-Borussus*. Groningae, 1651.
- EVENHUIS
1965
- EVENHUIS, R. B.: *Ook dat was Amsterdam*. I. *De kerk der hervorming in de gouden eeuw*. Amsterdam, 1965.
- FALLENBÜCHL
1899
- FALLENBÜCHL Ferenc: *Otrokocsi Fóris Ferenc élete és irodalmi működése*. Budapest, 1899.
- GELDER
1970
- GELDER, H. Enno van: *De Nederlandse munten*. Utrecht, 1970.

- GÖMÖRI
2005
GÖMÖRI György: *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken 1529–1789*. Budapest, 2005. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 14.)
- HEGYI
2003
HEGYI Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6.)
- HEREPEI
1971
HEREPEI János: *Köpeczi Bálint, a pataki kollégium tanára*. In: *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. III. *Művelődési törekvések a század második felében. Herepei János cikkei*. Szerk. KESERŰ Bálint. Budapest–Szeged, 1971. 326–328.
- HERMÁN M.
1995
HERMÁN M. János: *De ondertekening van de 'Formulieren van Eenigheid' door de Hongaarse theologen bij hun promotie aan de Unversiteit te Leiden in de zeventiende eeuw*. In: *Een boek heeft een rug. Studies voor Ferenc Postma op het grensgebied van theologie, bibliofilie en universiteitsgeschiedenis ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag*. Onder hoofdredactie van Margriet GOSKER. Zoetermeer, 1995, 131–137.
- KÁROLI–SZENCI MOLNÁR
1645
Szent Biblia, az az Istennek Ó és Uy Testamentomában foglaltatott egész Szent Irás. Magyar nyelvre fordítatott Cároli Gáspár által, es mostan negyedszer à franciai nótákra Molnar Albertvl rendelt Sóltár könyvel palatinátusi Catechismussal s egy-házi könyörgéseknek és ceremoniáknak formáival egytembe ki botsattatott à belgiomi académiákban tanuló magyaroknak forgolódások által. Amstelodamban 1645 Jánsonius János költsegevel. (RMK I. 766 = RMNy 2091)
- KÚR
1937
KÚR Géza: *Cseh–magyar református történeti kapcsolatok*. Komárom, 1937.
- KURUCZ
1992
KURUCZ György: *Guide to Documents and Manuscripts in Great Britain Relating to the Kingdom of Hungary from the Earliest Times to 1800*. London, 1992.
- MATTON
2002–2003
MATTON, Sylvain: *Michaël Aloysius Sinapius et l'alchimie*. In: *Chrysopoeia*, 7. (2000–2003), 467–507.

- MIKLÓS
1917
MIKLÓS Ödön: *Keresztúri Bálint doktori vizsgálja (1660)*. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 28. (1917), 210–212.
- MIKLÓS
1919
MIKLÓS Ödön: *De houding der Nederlanden in de Hongaarsche geloofsvervolgingen (1674–1680)*. In: *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 40. (1919), 10–110.
- MIKLÓS
1937
MIKLÓS Ödön: *A holland levéltári törvény és végrehajtása*. In: *Levéltári Közlemények*, 15. (1937), 48–57.
- MOLHUYSEN
1913–1924
Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit. I–VII. Uitgegeven door P. C. MOLHUYSEN. 's-Gravenhage, 1913–1924.
- PARSCHITIUS
1697
PARSCHITIUS, Christophorus: *Aristokratia regum Judaeorum divinitus datorum, duodecim tribus unitis et disjunctis imperantium*. Amstelodami, 1697. 1531–1711.
- RMK I.
Régi Magyar Könyvtár. I. *Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*. Írta SZABÓ Károly. Budapest, 1879.
- RMK III.
Régi Magyar Könyvtár. III. *Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. Második rész. Írták SZABÓ Károly és HELLEBRANT Árpád. Budapest, 1898.
- RMNy
Régi Magyarországi Nyomtatványok / Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. IIV. 1473–1670. Összeállították BORSA Gedeon, HELTAI János, HERVAY Ferenc, HOLL Béla, KÄFER István, KELECSÉNYI Ákos, PAVERCSIK Ilona, P. VÁSÁRHELYI Judit, PERGER Péter. Budapest, 1971–2000.
- RMSz
WIX Györgyné: *Régi Magyarországi Szerzők I. A kezdetektől 1700-ig*. Szerk. P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, 2007.
- ROOD
1970
ROOD, Wilhelmus: *Comenius and the Low Countries: Some Aspects of Life and Work of a Czech Exile in the Seventeenth Century*. Amsterdam, 1970.

- SEGESVÁRY
1937
SEGESVÁRY Lajos: *Adalékok a cseh–morva és a magyar protestantizmus sorsközösségéhez*. In: *Protestáns Szemle*, 40. (1937), 421–426.
- SINAPIUS
1699
SINAPIUS, Michael Aloysius: *Tractatus de remedio doloris, sive Materia anodynorum*. Amstelaedami, 1699.
- SZABÓ–TONK
1992
SZABÓ Miklós–TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, 1992. (Fontes rerum scholasticarum, IV.)
- SZÖGI
2011
SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700*. Budapest, 2011. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 17.)
- TÓTFALUSI
1987
Tótfalusi Kis Miklós Mentsége. Szerk. HAIMAN György. Budapest, 1987.
- WESZPRÉMI
1774
WESZPRÉMI, Stephanus: *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Centuria prima*. Lipsiae, 1774.

Csorba Dávid – Mikó Gyula

A református egyház oszlopai Csernátoni Pál leírásában

A következő szövegközlés alapját Csernátoni Pálnak a canterbury érsek londoni könyvtárában (Lambeth Library), annak a Sion College-ból átkerült állománya egyik gyűjteményes kötetében található levele adja,¹ és eddig úgy tűnik, hogy a gályarabokkal kapcsolatos, sok másolatban fennmaradt iratok közt ez unikális tétel. A vegyes gyűjteményt még 1677-ben Johann Heinrich Hottinger (1647–1692) zürichi professzor, hebraista állította össze az ekkor ott tartózkodó egykori gályarabok segítségével. Ebbe a teljesen vegyes kötetbe illesztette bele a gyászévtizedet megelőző időszak magyar vonatkozású irataként ezt a Csernátoni Pál készítette, levél formájú beszámolót a felső-magyarországi és erdélyi református egyház vezetőiről.²

Csernátoni Pál korának ismert tudós lelkésze, egy erdélyi lelkészdinasztia tagja. Apácai kedvelt tanítványa és tanártársa, Bethlen Miklós és Pál nevelője peregrinációjuk (1661–1667) alatt.³ Jászberényi Pál londoni angol–latin tankönyvét verssel üdvözölte, illetve Mezőlaki János albumában 1667-ben áll egy Franekerben kelt bejegyzése.⁴ Később Erdélyben működött, Nagyenyeden volt tanár, a radnóti zsinatra (1673) újtó kartezianus tanai miatt őt is beidézték Dézsi Márton enyedi, Pataki István kolozsvári professzor és Hunyadi Pál enyedi pap társaságában.⁵

Az említett londoni, illetve a zürichi központi könyvtár (ZbZ) kéziratai közt találtam egy másik idevágó kéziratot, amely Szilágyi/Sylvanus György nevéhez fűződik, aki szintén ebben az időben, 1666. július 7-én adott leírást ugyanerről a témáról.⁶ Láthatóan a zürichi az eredeti és a londoni kézirat a másolat: két kéztől származnak és a Zürichben őrzött szöveg végén áll a pontos datálás és a „scripsit manu propria” védjegy.⁷ Ennek témája a magyar kálvinista egyházszerkezet és helységek tételes leírása: ezért ezt a korabeli hasonló leírásokkal egybevetve tervezem közölni, mely munka már folyamatban van. Sylvanus teológushallgatóként Heidelberg után (1666) érkezhetett Zürichbe, július 3-án iratkozott be és 7-én készítette a beszámolót, s rá egy hétre, július 13-án már

¹ A kutatást és a publikáció megírását a Reformáció Emlékbizottságnak a REB-16-1-Kutatás-0012 számú pályázata támogatta az EMMI Emberi Erőforrás Támogatáskezelőn keresztül.

² Jelzete: Lambeth Library (London), Sion L40.2/L17, 359r–360r.

³ HERPEI, 1971b; BETHLEN, 1955, I, 176.

⁴ RMK III, 2252; OSZK Duod. Lat. 108, 97r., ld. IAA, http://iaa.bibl.u-szeged.hu/pictures/larges/20100316214914_18844.jpg.

⁵ HERPEI, 1971a, 138–139.

⁶ Uo., Sion L40.2/L17, 360r–365r; ennek leírását ld. CSORBA, 2017, 116–117; ZbZ, Mss B9, Nr. 36–38.

⁷ ZbZ, Mss B9, Nr. 37, b lap verző.

a bázeli egyetemen találjuk,⁸ ahol két esztendő telt (1666–1668). Majd Angliában élt, sikeres klasszikafileológusként és híres nyelvtanárként.⁹

Bethlen Miklós, a későbbi kancellár az önéletírásában 1661–1664-es német- és németalföldi utazások leírásakor sokszor szólt Csernátoniról, de mivel 1663 végén a testvérek szétváltak, Bethlen Pál már Udvarhelyi Mihály és Csernátoni társaságában indult tovább, s jutott el Bázélbe.¹⁰ Szilágyi és Csernátoni egyaránt több egyetemet látogattak, ezek között Bázélbe előbbi 1665. július 13-án, utóbbi Bethlen Pál kíséretében ez év augusztus 10-én iratkozott be.¹¹ Tehát még a bázeli egyetemi immatrikulációt megelőzően készítették el mindketten a leiratukat Ulrich számára. Mindkét kézirat címfelirata szerint Johann Huldrich / Johann Jacob Ulrich (1602–1668) kérésére készült, aki 1649-től haláláig zürichi lelkészként szolgált.¹² A Sylvanus-levél eredetije Zürichben található, a Csernátoniénak nyomára azonban még nem leltem, pedig a Hottinger-hagyatékban (Zürich) lévő iratokkal együtt ez sem eredeti. Csernátoni írásos hagyatékából Sárospatakon egy másik forrás is az utókorra maradt: emlékkönyvének (album amicorum) több bejegyzését másolta ki magának Kocsi Csergő István a saját omniáriumába, több más album hasonló szövegével együtt.¹³

Csernátoni levelét mint egyedi különlegességet és mint a korabeli magyar református egyház nagy alakjairól szóló összegzést, a korban roppant ritka, különleges adatokat is tartalmazó megnyilatkozást, mindenképpen érdemesnek láttam már közölni. A levél felkutatása és a tárgyi jegyzetek készítése Csorba Dávid, a szöveg átírási hibáinak javítása és teljes magyar fordítása pedig Mikó Gyula nevéhez fűződik.¹⁴ A kora újkori egyházi értelmiség neveinek feloldásához Zoványi Jenő közismert adattárát hasznosítottam.¹⁵

Forrás

Csernátoni Pál Johann Jacob Ulrichnak

(Bázél, 1666. júl. 3.)

[359r] Vir admodum Reverende.

Si celebre duntaxat Huldrici nomen mihi notum esset, tamen occasionem pro virili quaerendam arbitrarer, quā erga tuam Reverentiam aliqua literarum significatione

⁸ HEGYI-SZÖGI, 2016, Nr. 1196, majd Nr. 61.

⁹ GÖMÖRI, 1985.

¹⁰ HEGYI-SZÖGI, 2016, Nr. 59, 60.

¹¹ Uo. Nr. 60, 61.

¹² DEJUNG-WUHRMANN, 1953, 577–578, Nr. 18.

¹³ HARSÁNYI, 1911, 98. Kocsi Csergő István kéziratos kötete megtalálható: SRKTGY Nagykönyvtára (Sárospatak), jelzete: Kt. 403, 665–676.

¹⁴ Itt köszönjük meg Szabó András Péternek a levél átírása és fordítása során nyújtott segítségét.

¹⁵ ZOVÁNYI, 1977.

meam observantiam declararem. Num cum praeter insignem humanitatem, qua nos ibi complexi estis, materiam etiam ad scribendum suppeditâsti, commemorans gratum fore, si nomina solum quorundam virorum nostratium in chartam conjecero, à longiori colloquio tunc angustia temporis prohibente: ingratus essem, si hoc quaecunque memoris animi indicium per literas absens negarem: inhumanus si tuae auctoritati hoc à me postulante non obsecundarem. Praesertim cum et ego honori mihi merito ducam, quod sperem hac via litteris meis ad Reverentiam Tuam aditum. Peregrina equidem nomina videbuntur, utpote nullis monumentis in lucem editis exteris nota non tam ut arbitror propriorum ingeniorum aut voluntatis defectum, quàm editionis procurandae in ea Typothetarum inopia difficultatem.

Commemorandi initio essent Paulus Megyesius,¹⁶ Johannes Tholnaeus,¹⁷ et Johannes Apacaus,¹⁸ nisi Deus eos nobis abhinc quatuor aut quinque annis eripuisset.¹⁹ Ille quidem ob profundam eruditionem, et zelum immortalitate dignus diu Ecclesiae SarosPatakinae, simulque Principis Viduae²⁰ Rakocianae Concionator. Alter Illustris Collegij Patakiensis Theologiae Professor, post Ecclesiae vicinae Tarczaliensis Pastor, vir doctrinà Venerabilis, et varijs Ecclesiae fatibus exercitus. Tertius Theologiae Doctor. Illustris Collegij Claudiopolitani, post Albam Juliam eversam instaurator, Theologus, Philologus, et Philosophus, [359v] nulli in Patria nostra secundus, sorte temporum meliori, vitâque diuturniore dignus, cum ob eruditionem, tam ob gloriae Dei promovendae zelum; fortuna tamen ab quorundam contraria circa Ecclesiae statum immutandum studia, iniquiore usus (cujus causam si infra attingero, non erit forsitan ingratum) hoc dolendus magis, quod in ipso aetatis flore vitam et 35um vitae annum clausit simul. Quos ego non commemorarem, nisi scriberem ad eum, cui ut virtus et pietas grata, ita et piorum et virtute praedictorum virorum memoria, qualis his²¹ à nobis ubique debetur, jucundari.

Reliquit adhuc nobis divina bonitas superstites, quorum utili ministerio nutanti Ecclesiae consulat. In Transylvania quidem Casparum Veresmarthium Ecclesiarum Superintendentem seu Episcopum.²² Cujus tamen iam,²³ quod res est, aetate ingravescente diligentia languere putatur. Quod quidem minus notabile esset, nisi degeret Claudiopoli, ubi Socinianorum et Papistarum nidus praecipuus est, quod

¹⁶ Medgyesi Pál (1605–1663), Lorántffy Zsuzsanna pataki udvari lelkésze.

¹⁷ Tolnai Dáli János (1606–1660), pataki tanár, abatijs esperes, Rákóczi Zsigmond lelkésze, majd tarcali pap.

¹⁸ Apácai Csere János (1625–1659), gyulafehérvári, majd kolozsvári tanár.

¹⁹ Bethlen Miklós önéletírása alapján 1661 májusában indultak útnak, amikor még Kemény János volt a fejedelem. S az ezt követő magyarországi eseményekről ezek szerint nem volt tudomása.

²⁰ Báthori Zsófia a férje, II. Rákóczi György halálát követően katolizált (1661), és épp ebben az időben indult útnak Csernátóni. Ezek szerint Medgyesiről nem tudta, hogy nemsokára elhagyta Patakot, Enyedre telepedett, s amíg ő külföldön járt, 1663 táján meg is halt.

²¹ Szövegromlás: ott *qualis his* áll, helyesen: qualibus.

²² Veresmarti Gáspár (?–1668), udvarhelyi, marosi, majd kolozsi esperes, s végül 1661 áprilisától püspök.

²³ Szövegromlás: ott *cam* áll, helyesen: iam.

tamen compensare potest diligentia Collegae Petri²⁴ Kovasznej²⁵ Viri eruditi juxta et pii qui unicus ex nupero Ecclesiae Varadiensis naufragio Pastor adhuc superstes est, reliquis fato functis. Uno etiam Andrea Kallajo²⁶ a Johanne Kemeny Principe,²⁷ carnificis manu ob fictum prodicionis crimen revera, quia liberius alia ejusmodi facta hujus Principis improbàrat, in dicta causa, truncato; qui tamen larvatus tyrannus, et occultus Apostata Turcarum Tyrannide paulo post judicio Dei, quem nihil latet, judicio²⁸ [!] à suis desertus periit. Est insuper quidam Petrus Vasarhelyi in Collegio nuper Claudiopolitano,²⁹ nunc Enyedino (hic enim post Albam eversam, Varadinum captum,³⁰ duo apud nos Musarum domicilia, Claudiopolim etiam iteratis vicibus obsidione pressam locus Scholae academicae recens dicatus duobus ab Alba Julia milliaribus distans) Theologiae et Linguae Sanctae Professor, ea sparta³¹ dignissimus, sive piam ipsius eruditionem, sive sedulam alios erudiendi dexteritatem spectemus. His addo Stephanum Tsengerium,³² nuper in Principum aulis, nunc Tugariensis Ecclesiae Pastorem,³³ virum aetate quidem caeteris juniorem [360r], Doctrina nulli postponendum, multis etiam in Belgio hoc nomine notum, qui forsitan jam etiam (indicia nonnulla adhuc in patria degens videram) quaedam ingenij majora parturientis documenta publico contra Socinianos scripto edidit, aut propediem editurus.³⁴

Etiam Michäel³⁵ Tophaeus³⁶ Theologiae. Doctor. his adjiciendus, ob insignem eruditionem, qui nunc Aulicus Principis Apaffi Concionator est. Caeteri, qui non tam eruditione, quam autoritate eminent, sunt circiter quindecim aut sedecim secundum numerum Provinciarum aut Comitatum, singulis dioecesibus Titulo senioris Praepositi. Quorum quilibet habent jus caeteros confratres in eadem secum dioecesi degentes in gravioribus Ecclesiae negotijs convocandi et consulendi, nisi rei difficultas Synodum generalem requirat quae singulis annis à Superintendente indicitur. Quod et

²⁴ Utána áthúzva: „Kos”.

²⁵ Kovásznai I. Péter (1616/17–1673) Várad elfoglalása után Kemény János özvegyének udvari lelkésze, majd kolozsi esperes és erdélyi püspök lett.

²⁶ Kállai András dévai pap, aki Kemény János Habsburg-párti uralma ellenében a töröknek akarta a dévai várat megtartani, s ezért három társával egyetemben fejüket vették. Ld. PERSIÁN, 1907, 24.

²⁷ Kemény János erdélyi fejedelem (1661–1662).

²⁸ A szó véletlenül újra leírva.

²⁹ (Kézdi)Vásárhelyi Péter (1625/26–1666), Bánffy Dénes, majd Barcsai Ákos udvari lelkésze, 1660 után kolozsvári, majd enyedi tanár.

³⁰ Gyulafehérvár (1659) és Várad (1661) török feldúlásáról ír.

³¹ Sparta = munus 'hivatal, tiszttség' értelemben.

³² Csengeri K. István (1628–1671), dési esperes, Barcsai Ákos, majd Kemény János udvari lelkésze. Aztán fogarasi pap, enyedi tanár, lelkész, majd esperes lett. Vitázott Várallyai G. Lőrincsel az 1658–1663 közti politikai fordulatok idején.

³³ Tugár (Szlovákia), Losonc filiája.

³⁴ Erről a műről nem tud a szakma, szövege nem maradt fenn, csak ez az utalás róla.

³⁵ Utána áthúzva: „Tophe”.

³⁶ Tofeus Mihály (1624–1684), teológiai doktor, szatmári lelkész, Apafi Mihály udvari lelkésze, majd erdélyi püspök (1679).

in Hungaria usitatum ubique. De qua mihi, quia quaedam minus familiariter nota fuerint, par est, ut etiam paucioribus rem expediam.

In Hungaria Superiori, quae Transylvaniam attingit, Episcopus est Stephanus Tornaj,³⁷ homo non magnae apud suos existimationis, propterea quod ventri attentior dicatur, quam muneri, quem tamen suorum contemptum altiori Spiritu vindicare conatur. Degit nunc, ut opinor, immunis, ubi antea erat Antistes in Oppido totius Hungaria maximo Debreczen, Turcis tributario, septem à Varad milliaribus dissito. Hic Gymnasium est celebre et frequens admodum Georgio Martonfalvi³⁸ Theologiae Doctore et Johanne Debreczini Professoribus.³⁹ Ex Concionatoribus ejusdem oppidi mihi unus notus vir certe insignis antea Georgij Rákóczij nuper caesi Concionator aulicus, Laurentius Varallyai.⁴⁰ Iam me vertam Saros-Patakinum, quo jam importunissimi Loyolitae irrepserunt post Francisci Rákóczij juvenis nauci Apostasiam,⁴¹ Theologi, qui his masculé resistunt sunt Professores Michaël Buzinkaj,⁴² et Johannes Posahazi,⁴³ quibus accessit tertius Theologiae Doctor Valentinus Köpeczi,⁴⁴ in locum nuper defuncti Baczonj⁴⁵ viri eruditissimi et piissimi.

Pastores mihi non sunt ad modum noti, ut aliquid de his possim dicere, Dixeram me facturum mentionem quarundam in Ecclesia controversiorum, Verum hic intermitto.

Vestram Reverentiam Illustrissimus Dominus à Bethlen ⁴⁶salutat humiliter, ut par est, suaque obsequia reverenter defert vestrae reverentiae observandissimae

Paulus Tzernatoni Transylvanus,

Basileae 3. Jul. 1666.

[**Felirata:**] Descriptio Ecclesiarum Transylvaniae per Dominum Reverndum Paulum Tzernatoni Transylvanum, Illutrissimi Domini à Bethlen Ephorum ad Venerandum Dominum Antistitem Huldricum transmissa die 6. Julii 1666.

³⁷ Tornai Pap István (1602–1665 után), debreceni lelkész, esperes, püspök. Végül tarcali lelkész (1661).

³⁸ Martonfalvi Tóth György (1635–1681) teológiai doktor, a váradi, majd a debreceni Collegium professzora.

³⁹ Debreceni Szűcs János (?–?), debreceni tanár (1661), majd böszörményi és túrkevei lelkész.

⁴⁰ Varallyai G. Lőrinc (1620/21–1671), szabolcsi esperes, II. Rákóczi György udvari lelkésze (1659), majd ecsedi lelkész, esperes, s végül szatmári lelkész lett. Vitázott Csengeri K. Istvánnal az 1658–1663 közti politikai fordulatok idején.

⁴¹ I. Rákóczi Ferenc és anyja, Báthori Zsófia áttéréséről van szó, ami 1661 augusztusában történt. A jezsuiták sárospataki tevékenységéhez ld. PÉTER 2006; GYULAI 2014.

⁴² Buzinkai Mihály (1630–1683), a pataki-gyulafehérvári Collegium tanára.

⁴³ Pósházi János (1628–1686), a pataki-gyulafehérvári Collegium tanára.

⁴⁴ Köpeczi Bálint (1631/32–?), ebben az időben doktorált Leidenben (1664), később pataki tanár lett (1685). Nyilván nem csak 1685-ben lett pataki tanár, hiszen 1666-os forrásunk már pataki tanárként említi. Valószínűleg hazatérése után rögtön ide került.

⁴⁵ Baczoni Baló Menyhért (?–?) pataki tanár (1656–1662).

⁴⁶ Bethlen Pálról, Csernátóni kísérvőjéről van szó.

Fordítása

Igen Tiszteletre Méltó Férfiú!

Ha csak az Ulrich név lenne ismerős számomra, még akkor is úgy gondolnám, hogy meg kell ragadnom az alkalmat arra, hogy tekintélyes személyednek valamely írásbeli megnyilatkozással kinyilvánítsam tiszteletemet. Mivel kiváló műveltségteken túl még megírandó anyagot is szolgáltatottok, elgondolkodva azon, hogy vajon kedves lesz-e nektek, ha a mieink közül csak néhány férfiú nevét vetem papírra, mivel akkor a hosszabb beszélgetést az idő szűke nem tette lehetővé. Hálátlan lennék, ha a figyelmességnek – távol lévén – ezt az írásbeli jelét megtagadnám, és udvariatlan is, ha ebben nem kedveznék tekintélyednek, és kéreseednek nem engednék. Különösen azért, mert méltán tekintem az irántam való megbecsülésnek, hogy – amint remélhetem –, ezúton leveleim eljutnak tisztelendőséghez.

Valóban idegennek tűnnek majd a nevek, mivel a külföldiek számára nem tette azokat ismertté semmilyen munka kiadása, amint vélem, nem is annyira a saját tehetségnek és az akaratnak hiánya miatt, hanem inkább a kiadásról és a nyomtatásról való gondoskodás nehézsége miatt, mely a nyomdászok hiányából adódott.

Elsőként Medgyesi Pált, Tolnai Jánost és Apácai Jánost kellene említenem, hacsak Isten tőlünk őket négy-öt éve el nem ragadta volna. Az első közülük ugyanis mély műveltsége és lelkesültsége miatt méltó a halhatatlanságra, hosszú ideig volt prédikátora a sárospataki gyülekezetnek és Rákóczi fejedelem özvegyének. A második a híres Pataki Kollégium teológiaprofesszora, később a közeli Tarcal lelkipásztora, tiszteletre méltó tudású férfiú, aki megszervezte az egyház sorsának változásait. A harmadik pedig teológusdoktora a híres Kolozsvári Kollégiumnak, annak újraalapítója Gyulafehérvár elpusztítása után. Ő a legelső teológus, filológus és filozófus a hazánkban, műveltségéért és Isten dicsőséges ügyét előmozdító lelkesültségéért jobb körülményekre és hosszabb életre méltó. Azonban néhányaknak törekvése miatt, akik az egyház helyzetének megváltoztatását ellenezték, szerencsétlenebb sorsot viselt (talán nem lesz alkalmatlan, ha ennek okát majd alább érintem), és ebben az a fájdalmas, hogy java korában, élete 35. évében halt meg. Megemlékeztem róluk csupán azzal is, hogy leírtam annak, aki számára, mivel az erény és a kegyesség drága, épp úgy az erényben kiváló kegyes férfiak emlékezete is, amiként e közülünk valóké is illő, hogy kedves legyen.

Isten jósága eddig meghagyta számunkra a megmaradókat, hogy hasznos szolgálattal segítse a megingott egyházat, Erdélyben Veresmarthi Gáspár esperest, majd püspököt, akinek azonban, a dolgok állása szerint a figyelme már az időtől elnehezülve, lankadni látszik. Ez nem is lenne említésre méltó, ha nem Kolozsváron élne, ahol a socinianusok és a pápisták fő fészke van. Ezt valamennyire ellensúlyozza kollégájának, Kovásznai Péternek az igyekezete, ennek a művelt és ugyanakkor kegyes férfiúnak, aki a váradi gyülekezet nem rég történt hajótörésének egyetlen túlélője, mivel a többiek odavesztek. Egyiküket ugyanis, Kállai Andrászt hóhérekéz fejezte le az árulás hamis vádjával, a védelem lehetőségétől is megfosztva, Kemény János uralma alatt. Valójában csak a

szokásosnál nyíltabban helytelenítette a fejedelemnek más effajta, egyre féktelenebb tetteit. Azonban ezt az alakoskodó és titkon hitehagyó zsarnokot, miután az övéi elhagyták, nem sokkal később Isten ítéletéből, aki előtt semmi rejtve nem marad, a török zsarnokság elveszejtette.

Ezután említek egy bizonyos Vásárhelyi Pétert, aki korábban a kolozsvári, ma az enyedi kollégiumban (miután ugyanis Gyulafehérvár elpusztult, és Váradot elfoglalták – nálunk ez a két lakhelye volt korábban a Múzsáknak – és mivel Kolozsvárt is több alkalommal ostrom gyötörte, itt, Gyulafehérvártól két mérföldre nyílt akadémiai gimnázium) a teológia és a szent nyelv professzora, úgy látjuk, hogy hivatásában igen kiváló részben a műveltségének kegyessége, részben pedig tanításának serénysége és ügyessége miatt.

Közöttük említem meg Csengeri Istvánt, aki nem régen a fejedelmi udvarban, most pedig a tugari gyülekezetben lelkipásztor, aki bár korára nézve fiatalabb a többinél, a tanítását tekintve senki sem előzi meg, és ezért Hollandiában is ismerik, talán már érlelődő elméjének néhány nagyobb bizonyítékát is megjelentette, vagy hamarosan ki fogja adni azt a művét, melyet az unitáriusok ellen írt (láttam ennek kezdeményét még ott-hon). Hozzájuk kell vennem Tofeus Mihály teológiai tanárt, aki most Apafi fejedelem udvari papja.

A többiek, akik nemcsak műveltségükkel, hanem tekintélyükkel is kitűnnek, körülbelül tizenötön, tizenhatan vannak országrészek vagy megyék szerint, egy-egy egy-egyházmegyének az élére állítva, esperes (senior) címmel. Bármelyiküknek joga van a többi testvérüket, akik ugyanabban az egyházmegyében élnek, az egyház nehezebb tennivalóira összehívni, velük tanácskozni, hacsak a dolog súlya a zsinatra nem tartozik, amelyet évenként a superintendentens (püspök) hív össze. Egész Magyarországon mindenhol ez a szokás. Mivel erről alig néhány dolgot és azt sem közvetlenül ismertem meg, úgy tartom illőnek, hogy rövidebben fejtsem ki mondanivalómat.

Felső-Magyarországon, amely Erdéllyel határos, Tornai István a püspök. Olyan ember, aki az övéi előtt sincs nagy becsben, mivel nagyobb igyekezettel szenteli magát a hasának, mint a hivatalának, és arra törekszik, hogy övéinek megvetését még nagyobb göggel torolja meg. Most, úgy vélem, szolgálattól felmentve él ott, ahol korábban előljáró volt, egész Magyarország legnagyobb városában, Debrecenben, mely a Hódoltságban van, hét mérföld távolságra Váradtól. Itt van egy gimnázium, amely különösen híres és népszerű, Martonfalvi György és Debreceni János a professzorai. A mezőváros papjai közül nekem egyedül Várallyai Lőrinc ismerős. Ez a valóban kiváló férfiú azelőtt a nemrég elesett Rákóczi György fejedelem udvari papja volt.

Végül Sárospatakra térek át, ahová az ifjú Rákóczi Ferenc hitehagyása után befurakodtak a jezsuiták. A teológusok, akik ezekkel szemben férfiasan kitartanak: Buzinkai Mihály és Pósházi János professzorok, és a hozzájuk harmadikként csatlakozó Köpeczi Bálint teológiai doktor, aki a nemrég elhunyt Bacsoni helyére lépett.

Nincs már több számomra ismert lelkipásztor, hogy szólhassak róluk. Azt ígértem, hogy említést teszek majd az egyházon belüli vitákról is, itt azonban félbehagyom a mondandómat.

Tisztelendőségedet alázatosan üdvözli Bethlen úr, és amint illik, a maga készségéről tiszteletadással biztosítja.

Tiszteletre méltó személyed iránti készséggel
Csernátoni Pál Erdélyből

Bázel, 1666. július 3.

[**Felirata:**] Az erdélyi gyülekezetek leírása az erdélyi Csernátoni Pál úr által – aki a kiváló Bethlen uraság nevelője –, a tiszteletreméltó Huldrich lelkész-elöljáró úr számára, 1666. július 6-án.

(Ford. Mikó Gyula)

Rövidítések és irodalomjegyzék

Adattár	<i>Adattár XVI–XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.</i> 3. kötet, szerk. KESERŰ Bálint et al. Budapest–Szeged, 1971.
IAA	Inscriptiones Alborum Amicorum (iaa.bibl.u-szeged.hu)
RMK	Régi Magyar Könyvtár
Sion	Lambeth Library, London, Sion College gyűjtemény, jelzete: Sion L40.2/L17.
SRKTGY	Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei
ZbZ	Zentralbibliothek Zürich

*

BETHLEN 1955	BETHLEN Miklós: <i>Önéletrása.</i> I–II. Kiad. V. WINDISCH Éva, Budapest, Szépirodalmi, 1955.
CSORBA 2017	CSORBA Dávid: <i>Hungaricák Canterbury érsekének könyvtárában.</i> In: <i>Egyháztörténeti Szemle</i> , 18. (2017), 1. sz., 114–117.
DEJUNG–WUHRMANN 1953	<i>Zürcher Pfarrerbuch, 1519–1952.</i> Hrsg. von Emanuel DEJUNG, Willy WUHRMANN, Zürich, Schultheiss, 1953.
GÖMÖRI 1985	GÖMÖRI György: <i>Szilágyi–Sylvanus: magyar klasszika-filológus a XVII. századi Angliában.</i> In: <i>Acta Historiae Litterarum Hungaricarum</i> , 21. (1985), 111–119.
GYULAI 2014	GYULAI Éva: <i>A sárospataki jezsuiták és a hegyaljai plébániák a 17. század második felében,</i> In <i>Katolikus megújulás Északkelet-Magyarországon. Művelődéstörténeti konferencia a jezsuita rend sárospataki megtelepedésének 350. évfordulója alkalmából.</i> Sárospatak, 2013. október 3–4. Szerk. SZABÓ

- Irén, Sárospatak, Római Katolikus Egyházi Gyűjtemény, 2014, 110–146. (Folia Collecta, 2)
- HARSÁNYI
1911
HARSÁNYI István: *Kocsi Csergő Istvánról s a gályarabok számos, eddig ismeretlen levelét tartalmazó kéziratáról.* In: *Sárospataki Református Lapok*, 7. (1911), 80–81, 90–91, 98–99.
- HEGYI-SZÖGI
2016
HEGYI Ádám–SZÖGI László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Budapest, ELTE, 2016 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 23).
- HEREPEI
1971a
Pataki István professzor, Tótfalusi pártfogója. In: *Adattár*, 138–139.
- HEREPEI
1971b
Csernáttoni Pál és a Bethlen fivérek. In: *Adattár*, 400–403.
- PERSIÁN
1907
PERSIÁN Kálmán: *Kemény János fejedelemsége*, Kolozsvár, Stief J. és tsa., 1907.
- PÉTER
2006
PÉTER Katalin: *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon.* In: *Egyháztörténeti Szemle*, 7. (2006), 2. sz., 30–43.
- ZOVÁNYI
1977
ZOVÁNYI Jenő: *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Lexikon.* Szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, MRE Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1977.³

Király Péter

Alfonso Selvatici – egy szerzetes zenész Nádasdy Ferenc rezidenciáján és a lengyel királyi udvarban¹

Nádasdy III. Ferenc 1670 őszen történt letartóztatása után a bécsi Hofkammer megbízottai a Nádasdy-birtokok zár alá vétele és a Sárváron, illetve Pottendorfban őrzött értéktárgyak leltározása után hamarosan összeállítottak egy jegyzéket az országbíró tartóztatásairól. Az ő személyes részvételével készült lista² felsorol zenészeket, akik között szerepel egy bizonyos Alfonso Selvatici, aki akkortájt már a lengyel királynő muzsikusa volt, és akinek Nádasdy 300 forintnyi fizetéssel maradt adósa: „Alfonso Selvatici Musicus bey der Königin in Pohlen, wegen rückstendigen salarij – 300 f.”³ Noha az adóssággjegyzéket a bécsi hivatalnok-történész Alfred Sitte már több mint száz évvel ezelőtt közreadta, ennek ellenére Selvatici életútja homályban maradt. Nem változtatott ezen a közelmúlt intenzív Nádasdy-kutatása sem.⁴ A Nádasdynál töltött időszaknak, illetve

¹ 2015 őszen egy Ljubljanában tartott zenetudományi konferencián, *Parnassus Musicus Ferdinandaeus (1615)*, megismerkedtem az ott szintén előadást tartó varsói zenetörténész kutatóval, Barbara Przybyszewska-Jarmińskaval. A konferenciaszünetben kávé melletti beszélgetés során, majd az azt folytató levelezésben szóba hoztam a Nádasdyt szolgáló, számomra talányos Alfonso Selvaticit. Przybyszewska-Jarmińska Varsóban utánanézett az előtte is ismeretlen zenésznek, és számos forrásadatot talált. A jelen tanulmányban közölt, Selvatici lengyelországi tartózkodásával, működésével és a Rómában megszerzett teológiai magiszter címmel kapcsolatos ismeretanyag mind az ő kutatásának az eredménye. Köszönettel tartozom, hogy a forrásait megosztotta velem, és a magyar publikálást lehetővé tette. Przybyszewska-Jarmińska Selvaticire vonatkozó publikációja interneten jelent meg: PRZYBYSZEWSKA-JARMIŃSKA, 2015.

² Nádasdy részvételére ld. Theodor Veringer jelentését (1671. szeptember 15.) ÖStA, HHStA, Hoffinanz Ungarn, Ungarische Akten, 315/B fol. 25.: „Demnach die Röm. Kays. Auch zu Hungarn und Böheimb Königl. May. Unns Ents vnterschribenen gnedigst Commission auftragen lassen, dass wir den entleibten Franz Nadasti, über all der Jenigen Creditorn anbringen, welche sich biß dem 25. Aprilis angemeldet, ob und welcher gestalt er die Debita agnosciren wurde, Weillen Er noch in vivis zubefragen, Alß haben wir vnñß zu fortsetzung solcher Commission an jetzt besagten dato zu Ihme Nadasdi in dass alhießige Landhauß verfanget, denselben punctatim über eine iede Schuldt befraget, welcher auch dieselbe nachgesetzter Maßen guetwillig agnosciret und unñß beynebens beygefügte Schrifftliche recognition vnd respective information der Wahrheit zu mehrerm Zeugnuß zuegestellt. Benantlich wie solches bey dem von einer löbl. Kays. Hoffcammer überreichter Cathalogo Creditorum ebenfalls marginaliter annotiret worden [...] Wien, 1671. szeptember 15. Theodor Veringer”.

³ ÖStA, HHStA, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer 234, (1671. IX.) fol. 395–410, *Cathalogus und Verzeichnus aller und ieden Creditoren des entleibten Nadasdi*. (Selvatici: fol. 403^v) – Ezt az adatot Viskolcz Noéminek köszönhetem. Egy további iratmásolat: ÖStA, HHStA, Ungarische Akten, Nádasdysche Akten, Fasc. 315, (1671. V–XII.) „Alfonso Selvatici Musicus bey der Königin in Pohlen, wegen rückständigen Salarij – 300 fl.” Ezt a jegyzéket közli Sitte, 1907, 72.; A lista latin változata: OSZKK, Fol. lat. 773. fol. 40^r: „Alphonso Salvatici Sub N. 109 circa salarium 300 fl. ipsi Debitum”.

⁴ OTKA K 71982 sz. kutatási program: *Nádasdy Ferenc – magyar barokk udvari kultúra (források, tanulmányok)*.

Selvatici korábbi vagy későbbi pályafutásának nem sikerült biztos nyomaira bukkanni.⁵ A helyzet most – mondhatni a szerencsés véletlennek köszönhetően – alapjában megváltozott, és egyre több lengyel és olasz adattal rendelkezünk,⁶ melyek révén legalább nagy vonalakban tisztázódik a korábban talányosnak tűnő Alfonso Selvatici (más források szerint: Salvatici, Selvafici stb.)⁷ kiléte és életútja.

Wiśniowiecki Mihály (Michał Tomasz Korybut Wiśniowiecki) lengyel király az 1669. november 19-én Bécsben megkötött házassági szerződésnek megfelelően 1670. február 27-én feleségül vette Eleonore Maria Josefa (1653–1697) Habsburg főhercegnőt. Ennek ismeretében már eddig is nyilvánvaló volt, hogy Selvatici valamikor korábban, alighanem még 1669 előtt szolgálhatta Nádasdyt. Az országbíró tartozásainak jegyzékében több mint tízéves elmaradások is szerepeltek. A Selvaticin kívül felsorolt zenészek – Johann Heinrich Schrenk (Schrenckh) hegedűs és német titkár, Adam Paumeister (Baumeister) hegedűs, Bartholomäus Pyrtaller orgonista és Cyriacus Marsfeldt (Marßfeldt) basszista (vonós)⁸ – követelése 1662–1663-ra kelteződött. Tekintve, hogy Nádasdy 1663-ban Köprüli Ahmed török nagyvezér magyarországi hadjárata miatt javarészt elbocsájtotta a zenészeit, így már korábban is arra gondolhattunk, hogy Selvatici feltehetően ugyancsak az 1660-as évek első harmada táján szolgált a magyar arisztokrata udvarában. II. János Kázmér lengyel király 1667. március 27-én Varsóból, Virginio Orsini kardinálisnak Rómába írt levele alapján most már biztos, hogy Selvatici legkésőbb 1667 elején a lengyeleknél volt.⁹ Noha korábban még úgy tűnhetett, hogy Selvatici a Habsburg udvarból Eleonore Maria kíséretében jutott Lengyelországba, most már valószínűbb, hogy Varsóban csatlakozott a királyné udvartartásához.

Mint az uralkodó fenti leveléből, továbbá későbbi iratokból kiderül, Selvatici Ágoston-rendi szerzetes volt. II. János Kázmér király éppen azért írt a Rómában a lengyelek védnökének kinevezett Virginio Orsini kardinálisnak, hogy Selvatici megkaphassa a teológiai magister címet. A szerzetes-zenész végül is bő három évvel később, az újabb lengyel uralkodónak, Wiśniowiecki Mihálynak 1670. június 11-én Varsóban kelt támogatólevelével utazott Rómába, hogy megszerezze a remélt fokozatot. X. Kelemen pápa közel három hónap múlva, szeptember 7-én utasította a rendet, hogy vizsgálják meg Selvatici tudását, és ha megfelel, adják ki neki a magiszteri fokozatot igazoló diplomát. Az ügy dokumentumai szerint Selvatici már rendelkezett a szent teológia baccalaureusa címmel.¹⁰ Noha a lengyelekhez visszatért Selvatici 1671. október 15-én köszönetet mondott Orsini kardinálisnak a titulusért, a diplomát többszöri sürgetés után csak

⁵ KIRÁLY, 2010, 981.; KIRÁLY, 2015, 186.

⁶ Ld. a címhez fűzött megjegyzést (1. jegyzet).

⁷ Az iratokban különféle névvariánsokkal fordul elő, de két saját levelében (1671, 1672) ő maga a *Selvatici* alakot használja. ELEMENTA VIII. (1962), 183., nr. 985. és Uo. 198., nr. 1072.

⁸ A zenészekre ld. KIRÁLY, 2010, 974.

⁹ ELEMENTA III. (1961), 58., nr. 532.

¹⁰ A lengyel király, Michael Korybut Wiśniowiecki Orsini kardinálisnak írt levelében: „Magisterio il Baccelerio Alfonso Saluatico”, a pápához szóló keltezetlen beadványban, valamint a pápa 1670. szeptember 17-én Rómában kelt brevéjében: „in sacra Theologia Baccalaureus”. Mindkettő ASV, Secr. Brev. Reg. vol 1502. fol. 543, és 541. (Az előbbit ld. a függelékben)

1672. szeptember 17-én állították ki. Azt követően került erre sor, hogy Selvatici 1672. június 8-án Varsóból közölte a rendjével, hogy elküldte az oklevél árát.¹¹

A római iratok Selvaticit bolognainak nevezik, és az ezekben olvashatók szerint 1670 őszelőjén már túl lehetett a 60. életévén (ld. függelék). Így kézenfekvőnek tűnik a rokonsága azzal a három egyező családnevű mantovai pénzverővel, Lodovico, Antonio és Alfonso Salvaticivel, akik 1613-ban Bolognába menekültek.¹² Esetleg valamelyikük fia lehetett, talán éppen az utóbbi, Alfonsóé. Így viszont Salvatici talán még nem Bolognában, hanem Mantovában születhetett 1610 táján.

A pápához szóló előterjesztésben (ld. függelék) olvasható egy – nyilván Selvatici saját közlésén alapuló – megjegyzés, miszerint a rendjét szolgálva korábban különböző német fejedelmek alkalmazásában állt.¹³ Hol és mikor, ez nem derül ki a rövid utalásból. Az sem kizárt, hogy a szöveg pontatlanul általánosít és a „német fejedelmek” egyike valójában Nádasdyra értendő. Emellett most már még inkább valószínű – ami korábban is gyanítható volt –, hogy a bolognai szerzetes-zenészre vonatkozhat az innsbrucki udvar egy 1656. szeptember 23-án keletkezett számadása, amely egy bizonyos „P[ater] Saluaticj” zenész megjutalmazását regisztrálja, aki az együttesvezető közvetítésével 75 fl. értékű ezüstneműt kapott.¹⁴ Milyen további német–osztrák (vagy más nemzetiségű?) fejedelmeket, illetve főurakat szolgált még Selvatici hosszan-röviden, ennek kiderítése a további kutatás feladata.

A már 1673. november 10-én megözvegyült Eleonore Maria, a mindössze négy évig uralkodó férje halála után egy ideig még lengyel földön marad, de a következő uralkodó, Sobieski János (Jan Sobieski) 1674 májusában történt megválasztása és trónra lépése után az akkor húszéves özvegy királyné visszatért Ausztriába. Selvatici nem követte, hanem élete végéig a lengyeleknél maradt. A varsói augustinus konventnek 1678 tavaszán Selvatici elhunytáról szóló feljegyzése ugyancsak utal olasz származására, valamint megemlékezik arról is, hogy mint *magister capellae* a királyi zenészezügyt irányította.¹⁵

¹¹ Az ügygel kapcsolatosan ld. a 9. és 10. jegyzetben hivatkozott forrásokat (II. János Kázmér Orsini kardinálisnak, Varsó, 1667. márc. 21.; Michael Korybut Wiśniowiecki Orsini kardinálisnak, Varsó 1670. július 11.; X. Kelemen pápa brévéje, Roma 1670. szept. 17.); továbbá: ELEMENTA VIII. (1962), 183., nr. 995 (Selvatici Orsini kardinálisnak, Varsó, 1671. okt. 15.) Uo. I. köt., 1961, 70., nr. 651. (Michael Korybut Wiśniowiecki Orsini kardinálisnak, Lublin, 1671. aug. 30.) Uo. II. köt., 198., nr. 1072. (Selvatici Orsini kardinálisnak, Varsó, 1672. jún. 8.) Uo. I. köt., 72., nr. 672. (Eleonore Maria Orsini kardinálisnak, Varsó, 1672. okt. 19.) *Bullarium Ordinis Sancti Augustini*, 2003, 75., nr. 192. (Pápai megerősítés Selvatici magiszterre való kinevezéséről, 1672. szept. 17.)

¹² CRESPELLANI, 1884, 82. A családnév a-val, Salvaticiként.

¹³ ASV, Secr. Brev. Reg. vol 1502. fol. 542^v, „et utile della sua Religione in seruitij apprestati à diuersi Principi di Germania”.

¹⁴ Innsbruck, Tiroler Landesarchiv, Raitbuch 1656, fol. 163^v: „fünnffvndsibenzig gulden Silber gschür fir dem P: Saluaticj auch Musici”. Az adatot korábban említő Walter Senn a *P*-rövidítést Peter-ként próbálta feloldani, s felvetette, hogy a muzsikus talán azonos Peter Salvetti firenzei zenésszel, aki 1662 tavaszán adatolható rövid ideig Innsbruckban. (ld. SENN, 1954, 267, 268.) A *P*-betű azonban aligha értelmezhető keresztnévként, hanem a *pater* szó rövidítése lehet. A Salvettivel való azonosítás az újabb ismeretek tükrében ma már eleve elvethető.

¹⁵ PRZYBYSCZEWSKA-JARMIŃSKA, 2015, 1–2. a varsói augustinus konvent *Tabulacensuum* alapján (Warszawa, Muzeum Warszawowy ms. A/I/3261. fol. 65^v): „Hoc Anno pestis erat Varsaviae notabilis. R[everen-

A lengyel zenetörténészek ez ideig úgy vélték, hogy a királyi udvarban 1657 tájától Jacek Hyacinthus Rózycki látta el az együttesvezető feladatát. A korábbi nézetek szerint ő volt a *magister capellae* egészen 1703 táján (régébbi elképzelés szerint: 1707 körül) bekövetkezett haláláig. Ez a vélekedés most korrigálendő. A forrásokban Rózycki 1676-ig folyamatosan szerepel, majd 1680-tól fogva ismét követhető együttesvezetőként, 1677-ben és 1678 elején viszont hallgatnak róla a források.¹⁶ Ez alapján valószínű, hogy 1677-ben valamiért Selvatici vette át a zenészek irányítását. Feltehető, hogy a bolognai szerzeteszenész 1678 áprilisában bekövetkezett halála miatt vált szükségessé Rózycki visszatérése.

Mint látható, kezd kibontakozni előttünk Selvatici életútja, amely Bolognából (illetve talán Mantovából?) indult, majd Innsbruck és esetleg más német/osztrák udvarok és rezidenciák érintésével valamikor Nádasdy Ferenchez vezette a szerzetes-muzsikust, és ami a lengyel király udvarában, Varsóban ért véget. Pontosan mikor alkalmazta Nádasdy Selvaticit, nem tudjuk. Még az is kérdéses, hogy alkalmazása az Innsbruckban való felbukkanása, vagyis 1656 utánra teendő-e. A Nádasdy-tartozásjegyzékben olvasható *salarium* kifejezés alapján annyi mindenestre nyilvánvaló, hogy Selvatici az országbíró alkalmazásában állt és nem csak valamilyen ügylet miatt tartozott neki Nádasdy 300 forinttal. A hátralékos összeg Nádasdy udvarában jelentős fizetésnek számított: a már említett – valószínűleg Bécsből szerződötetett – zenészeinek az éves készpénzjuttatása például ennek csak egy része volt: Pyrtaller 130, Marsfeldt 100, Paumaister és Schrenk pedig 80 forintot kapott.¹⁷ Ez alapján arra gondolhatunk, hogy még abban az esetben is, ha Selvatici az említetteket meghaladó javadalmozásban részesült, akkor is egy évnél hosszabban szolgálhatott. Érdekes módon a Hofkammer Nádasdyval kapcsolatos irataiban nincs nyoma, hogy Selvatici ugyanúgy jelentkezett volna a hátralékért, mint a már említett zenészek vagy más korábbi Nádasdy-alkalmazottak, illetve az általa foglalkoztatott bécsi stb. mesteremberek és kereskedők. A kérvényezők iratokkal és tanúvallomásokkal igazolt követeléseit a konfiskált javakat kezelő kamara – igaz, Nádasdy kivégzése után csak évekkel – sok-sok adminisztráció árán, de végül is megfizette. Selvatici nem szerepel ezekben az iratokban.

Kérdés, hogy mi lehetett Selvatici funkciója Nádasdy udvarában. Itt is zenészként működött, vagy esetleg iskolázott egyháziként másféle feladatokat is ellátott? Mivel három egymástól független forrás – az alighanem rá vonatkozó innsbrucki számadás, Nádasdy tartozásjegyzéke, valamint a Selvatici halálát dokumentáló varsói feljegyzés – egybehangzóan zenésznek nevezi őt, ezért valószínű, hogy tevékenységének jelentős részét a zene jelentette. A római iratokban ugyan a hitért és rendjéért való szorgoskodásáról olvashatunk, de valószínű, hogy Rómában Selvatici a teológiai fokozat megszerzése érdekében inkább egyházi aktivitását hangsúlyozta, és hallgatott zenészi működéséről, vagy legalábbis nem hangsúlyozta azt.

du] P[ater] M[agister] Alphonsus Anno D[omi]ni 1678 in Aprili post mortem A[dmodum] R[everendi] P[atris] M[agistri] Alphonsi Salvatici Itali, Magistri Capellae S[acrae] R[egiae] M[agist]ri, za suknie fl. 44. D[ic]tus P[ate]r placil od stołu y mieszkania”

¹⁶ CHYBIŃSKI, 1949, 108.; PATALAS, 2005. 573.; PRZYBYSZEWSKA-JARMIŃSKA, 2015, 4.

¹⁷ Az összegek az iratokban említett 235 forintos össztartozásból, valamint a későbbi kifizetésekből számíthatók ki. A forrásokat említi: KIRÁLY, 2010, 974., 22. jegyz.

Nádasdy udvartartásának megmaradt dokumentációja sajnálatosan hiányos, Selvaticinek ezekben az iratokban nincs nyoma. Mindenesetre az udvariaknak 1659-ben kiadott gyertyák elszámolásában szerepel az *olasz secretarius*, *olasz secretaria*, illetve *Olasz Secretariaba* elhasznált gyertya.¹⁸ A helyiség megnevezése alapján világos, hogy Nádasdy legalábbis akkortájt alkalmazott (Sopron)keresztúron olasz titkárt, ugyanúgy, mint ahogy egy-két német titkárt is tartott folyamatosan. A német titkárok egyike volt a már említett hegedűs, Johann Heinrich Schrenk. Kérdés, hogy vajon Selvaticit is hasonló módon zenészként és egyben olasz titkárként foglalkoztatta-e Nádasdy.

Az olasz szerzetes-zenész kapcsán nem maradhat említés nélkül, hogy Nádasdynak 1655. január 27-én történt országbíróvá való kinevezését egy ismeretlen Ágoston-rendi szerzetes verses-zenés kiadvánnyal köszöntötte, ami (Nádasdy költsége?) *Anas Symbolica* címmel megjelent Bécsben. A napjainkban – úgy tűnik – lappangó nyomtatvány tizenegy ódával verselte meg Nádasdyt, továbbá a mű tartalmazott három hegedűre és orgonára komponált, bevezetesként és közjátékként szolgáló, prolusiót, valamint tíz rirtornellt.¹⁹ Noha csábító a gondolat, hogy a titokzatos Ágoston-rendi szerzetes személyében Selvaticit gyanítsuk, de ez jelenleg nem több találgatásnál. A kérdést most még megválaszolatlanul kell hagyni – természetesen abban a reményben, hogy későbbi kutatások során talán lehetőség adódik a szerzőség tisztázására, és kiderülhet, hogy a bécsi kiadvány kapcsolatba hozható-e a bolognai szerzetes-zenésszel.

Most, hogy már „tudunk” Selvaticiről, érdemes jobban figyelni a nyomaira. Alighanem akadhatnak még vele kapcsolatos forrásadatok. Elsősorban a lengyelektől és az ágostonos iratokból remélhetők újabb ismeretek,²⁰ de talán a magyarországi és az osztrák levéltárak is szolgálhatnak információkkal. Különösen fontos lenne megtudni, hogy fennmaradtak-e tőle zeneművek, amelyek egykori megléte szinte biztosra vehető, hiszen egy királyi együttesben vezető pozíciót betöltő muzikus esetében követelmény volt a rendszeres komponálás.²¹ Ez egyébként akkoriban nem csak uralkodói udvarban volt elvárás: Esterházy Pál is előírta 1678-ben Franz Schmidtbaurnak együttesvezetővé való előléptetése kapcsán, hogy komponáljon szorgalmasan.²² A Schmidtbaurt követő kismartoni *regens choritól* Franz Rumpelnigtől, illetve a későbbiekben az Esterházy-ud-

¹⁸ MNL OL, E 185, Archivum familiae Nádasdy, 30. t., számadások és vegyes anyag. – Az adatokra Buzási Enikő hívta fel a figyelmemet. Segítségét ezúton is köszönöm.

¹⁹ MAYER, 1883, 270., nr. 1669; RÓZSA, 1973, 124.; RMK III/1., nr. 1926. „Anas Symbolica, Gentilitia Ales Nadasdiana A Sacrae Eremi Mysis Ord: S: P: Avgvstini Ad Lynam revocata. Et Excell: Ac Illvstrissimo Domino, Domino Francisco de Nadasd Perpetuo Terrae Fogaras, & Comitatus Castris Ferrei Supremo Comiti, S. C. M. Consiliario, Camerario, S. R. Imp: Equiti, Curiae Regiae per Hungariam Iudici, nec non Praesidiorum Nempti & Also Lindua perpetuo Haereditario Capitaneo &c. Honoris & Gracitudinis ergo Dedicata Anno qVo IVDeX CVrlae reglae per HVngariaM eXpostVs fVerat. Viennae Austriae, Typis Matthaehi Rictij.” 4°. A–L2 = 42 sztlan levél. Mayer és az RMK szerint a kiadvány egy példánya valaha a kassai királyi jogakadémia könyvtárában volt. Ez jelenleg lappang, nem sikerült nyomára bukkanni. – Viskolcz Noémi és Monok István tájékoztatása.

²⁰ OSSINGER, 1768 név szerint sorba veszi az Ágoston-rendi szerzők megjelent vagy kéziratban maradt munkáit. Selvatici nem szerepel köztük.

²¹ Rózyckitól például számos mű ismert. Ld. CHYBIŃSKI, 1949, 108–109.; PATALAS, 2005, 573–574.

²² HÁRICH, 1929, 25.; HÁRICH, 1946, II., 89–90.

varban ugyanilyen funkciót ellátó Wenceslaus (Wenzel) Zivihoffertől és Gregor Joseph Wernertől ugyancsak ismertek – megmaradt, illetve kottatárakban említett – zeneművek. Aligha kétséges, hogy az ő esetükben is kívánalom volt a zeneszerzői munka: az udvari együttes ellátása újabb darabokkal, valamint a már meglévő zeneműveknek az éppen aktuális együttes lehetőségeihez való alakítása, illetve az, hogy a megszólaltatott zene megfeleljen különféle alkalmak speciális kívánalmainak.

Noha tehát szinte bizonyos, hogy Selvatici kifejtett bizonyos zeneszerzői aktivitást, a nyomtatott és kéziratos zenei források tartalmát katalogizáló nemzetközi jegyzékben *Répertoire International des Sources Musicales* (RISM) ez idáig nem szerepel a neve.²³ A RISM-katalógus azonban mindig is a feldolgozás pillanatnyi állapotát tükrözi, és egyáltalán nem zárható ki, hogy valahol még lappangnak Selvaticitől művek, hiszen napjainkban is rendszeresen kerülnek elő szép számmal korábban ismeretlen zenei források.

Forrás

X. Kelemen pápához intézett keltezetlen és aláíratlan kérvény

(Róma, 1670, vsz. július–szeptember)

ASV, Secr. Brev. Reg. vol 1502. fol. 542^r.

„F[rater] Alfonso Saluatici da Bologna dell’ Ord[i]ne di S. Agostino prostrato humil[issi]m[amen]te alli Piedi di V[ostra] B[eatitúdine] con ogni sommissione gli espone, che hauendo fatti i suoi Corsi di Filosofia, e Teologia, e p[er] cio ottenuti i suoi gradi di Lett[e]re, Bacc[alau]re e ritrouandosi sopra l’età di 60. anni, la maggior parte de quali hà spesi con decoro, et utile della sua Religione in seruitij apprestati à diuersi Principi di Germania come hora si ritroua all’ attuale seruitù della Maestà del Rè di Polonia, e bramando d’ ultimare la sua Vita con l’honoreuolezza del Magistero, non hauendo tale facultà il suo Pri[ore] Generale[.]

Supplica p[er] tanto la somma Clemenza della S[antità] V[ostra] à degnarsi di concedergli un Breue, in uirtù del quale possa esser promosso al sud[etto] Magis[t]ro nella sua Religione. Che di tanta grazia. Quam Deus etc.”

²³ <https://opac.rism.info/> (Letöltés: 2017. 05. 30.)

Rövidítések és irodalomjegyzék

ASV	Archivum Secretum Vaticanum, Roma
HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

*

*Bullarium Ordinis
Sancti Augustini*
2003

Bullarium Ordinis Sancti Augustini. Regesta, VIII., 1669–1700, Közt. Carolus ALONSO, Roma, 2003.

CHYBIŃSKI
1949

Adolf CHYBIŃSKI: *Słownik muzyków dawnej Polski*, Kraków, 1949.

CRESPELLANI
1884

Arsenio CRESPELLANI: *La zecca di Modena nei periodi comunale ed Estense*. Modena, 1884.

ELEMENTA III, VIII.

Repertorium rerum Polonicarum ex Archivo Orsini in Archivio Capitolino Romae, I–II. köt. Közt. Wanda WYHOWSKA DE ANDREIS, Roma, 1961–1962. (Elementa ad fontium editiones, III., VIII.)

HÁRICH
1929

HÁRICH János: *Az Esterházy-zenekar első karmestere*. In: *Muzsika*, 1. (1929), 3. sz., 23–26.

HÁRICH
1946

HÁRICH János: *Esterházy zenetörténet*. (Gépirat, 1946; Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart Hung. 2913)

KIRÁLY
2010

KIRÁLY Péter: *Nádasdy (III.) Ferenc rezidenciális zenéje*. In: *Századok*, 144. (2010), 4. sz., 969–995.

- KIRÁLY
2015
KIRÁLY Péter: *Musik und Musiker an der Residenz des Ferenc Nádasdy III*, In: *Die Familie Nádasdy vom 16. bis ins 20. Jahrhundert*. Hrsg. Rudolf KROPF. (Tagungsband der 29. und 30. Schlaininger Gespräche 2009/2010. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland /WAB/ Band 154). Eisenstadt, 2015.
- MAYER
1883
Anton MAYER: *Wiens Buchdrucker Geschichte*. Bd. I., Wien, 1883.
- OSSINGER
1768
Johannes Felix OSSINGER: *Bibliotheca Augustiniana ... augustiniiani ordinis scriptores ...* Ingolstadt–Augsburg, 1768.
- PATALAS
2005
Aleksandra PATALAS: *Różycki, Jacek, Hyacinthus (Sebastian?)*, In: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart. Personenteil*, 14. köt., Kassel, 2005.
- PRZYBYSZEWSKA-
JARMIŃSKA
2015
Barbara PRZYBYSZEWSKA-JARMIŃSKA: *Alfonso Selvatici. Zapomniany maestro di cappella Jana III Sobieskiego*. Diagonali III/2015. Internetes közlés: http://www.demusica.pl/cmsimple/images/file/diagonali_3_przybyszewska1%281%29.pdf
- RMK III/1
1896
Régi Magyar Könyvtár. III/1. Közr. SZABÓ Károly–HELLEBRANT Árpád, Budapest, 1896.
- RÓZSA
1973
RÓZSA György: *Magyar történetábrázolás a 17. században*. Budapest, 1973.
- SENN
1954
Walter SENN: *Musik und Theater am Hof zu Innsbruck*. Innsbruck, 1954.
- SITTE
1907
Alfred SITTE: *Aus den Inventarien des Schlosses zu Pottendorf*, (1. rész). In: *Berichte und Mitteilungen des Altertums-Vereins zu Wien*, 40. (1907), 47–81.

Szirtes Zsófia

Simon Baußner nagyszebeni követ 1707. évi bécsi útjának költségjegyzéke*

1707 kezdetén a szebeni magisztrátus úgy döntött, hogy követ útján számol be a bécsi udvarban a város és a szász nemzet szorongatott helyzetéről. A szász főváros falai közé szorult polgárság és magyar nemesség, valamint a környező falvakban élő parasztság életében igen kritikus időszak volt ez, II. Rákóczi Ferenc hadai ugyanis 1706 őszén immár másodszor foglalták el Erdély jelentős részét. Csupán néhány erősség, Szeben, Brassó és Fogaras maradt császári kézen. Az erdélyi Habsburg-uralom katonai-adminisztratív központjaként szolgáló Szebent 1706 októberében blokád alá vették a felkelők, ami még a következő év januárjában is fennállt. A császári hadvezetés 1707 elején Johann Karl de Tige báró ezredes vezetésével 2000 fős lovas különítményt küldött Erdélybe a császári uralom alatt maradt erődítmények megsegítésére. Tige januári hadjárata során felmentette a felkelők által körülzárt Dévát és Vajdahunyadot, majd e várak császári helyőrségének ellátásáról is gondoskodott. Tige lovasságának megérkezésére a Szebent körülvevő felkelők szétszéledtek ugyan, ám ez nem jelentett könnyebbséget az erdélyi lakosság számára, mivel a sereg ellátása újabb tetemes összegű pénz- és terményadót vont maga után. A lesújtó erdélyi állapotok, a felkelők pusztításai és a pénzhiány miatt a Szebenben tartózkodó magyar politikai elit úgy döntött: Sándor Gergely guberniumi regisztrátor személyében követet küld Bécsbe, hogy segítséget szerezzen, vagy legalább kieszközölje, hogy a városban tartózkodó nemesség Havasalföldre menekülhessen.

A szebeni magisztrátus ezzel párhuzamosan a város és a szászság kritikus helyzetéről saját, a magyaroktól független követ által kívánt jelentést tenni az udvarban. E feladattal Simon Baußnert¹ bízta meg, akinek 28 pontos instrukciója tükrözi a Szászföldön és

* A közlemény az „Erdélyi szász városok a Habsburg-uralom kezdetén Szeben és Brassó példáján (1685–1711)” című posztdoktori projekt (PD 121235) keretében készült, amely a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával, az NKFI Alapból valósul meg.

¹ Simon Friedrich Baußner (Bausnern) (1677–1742), Bartholomäus Baußner szász szuperintendens fia Nagyenyeden és Szebenben tanult, ahol a gimnázium befejezése után hivatali szolgálatba lépett: anyakönyve szerint „*ad magnificum dominum Sárosi statui politico se applicaturus.*” – azaz feltehetően Sárosi János († 1703) guberniumi tanácsos és erdélyi főbiztos szolgálatában állt. 1702-ben a Guberniumnál szolgáló hat kancellista egyike volt. 1704-ben a szebeni magisztrátus titkára (jegyzője) és a szász tanácsának tagja lett. 1707-ben, a bécsi követsége alkalmából számára kiállított útlevél szerint szebeni titkár. Követi megbízatása bizonyára hozzájárult későbbi felemelkedéséhez: 1711-ben a Szebeni Provincia jegyzőjeként tűnt fel, majd ugyanebben az évben Johannes Hossmannt váltotta fel Bécsben az Erdélyi Udvari Kancellária taxatori hivatalában. E minőségében 1715-ben felvételt nyert a szebeni szenátusba, majd 1718-ban nemességet szerzett. 1730 augusztusában a szebeni tanács királybíróvá választotta, majd VI. Károly (III. Károly magyar király, 1711–1740) 1732 decemberében megerősítve a választást, szász ispánná és guber-

különösen Szebenben uralkodó háborús állapotokat, valamint a város vezetésének a hatékony bécsi érdekvégyesítésről kialakított képét.²

Simon Baußner 1707. március 17-én délután 5-kor indult útnak Sándor Gergellyel együtt, kereskedők és császári lovas katonák kíséretében.³ Indulásáról Andreas Teutsch szebeni polgármester is megemlékezett: „17. [März] Gebet der Herr Bausner mit dem Sandor Gergely in Gottes Nahmen fort. Der Herr wolle ihn behüten auf allen seinen Wegen!”⁴

A követjárásáról viszonylag szűkös mennyiségben fennmaradt források között különleges értékkel bír utazási és megélhetési költségeiről készített jegyzéke (számadása), amelynek alapján rekonstruálható oda- és visszaútjának útvonala,⁵ de utazása és bécsi tartózkodása során folytatott életvitelébe is betekintést nyerhetünk. A saját kézzel írt számadást feltehetően utólag állította össze.

Útvonalát a hadi helyzet határozta meg, 1707 elején ugyanis Magyarország és Erdély nagy része a felkelők uralma alatt állt.⁶ Ennek megfelelően – az 1690-es évek gyakorlatával ellentétben, amikor az erdélyi követek Felső-Magyarországon keresztül közleltették meg Bécset – déli útvonalat választott.⁷ A Vöröstoronyi-szoroson átkelve Havasalföldre, a Déli-Kárpátok mentén haladt nyugat felé, majd Orsovánál északra kanyarodott az ekkor még oszmán fennhatóság alatt álló Bánság területére. Karánsebest és Lugost elérve nyugatra, majd délnyugatra fordult. Titel és Pétervárad érintésével a Dráva mentén haladt tovább. Szlavónián, Horvátországon, Stájerországon és Ausztrián keresztülutazva április 18-án érkezett Bécsbe, indulása után több mint egy hónappal.⁸ A császárvárosban négy hónapnál tovább időzött, majd augusztus 27-én indult haza. Visszaútja során Grazban hajóra szállt és innen egészen Péterváradig a Murán, majd a Dráván, végül a Dunán folytatta útját, Ráckanizsa, Légrad, Verőce és Eszék érintésével.

niumi tanácsossá nevezte ki. 1733 februárjában tért haza Bécsből, majd júniusban iktatták be szász ispáni méltóságába. 1733 júliusában az uralkodó aranylánccal tüntette ki. 1742-ben halt meg Szebenben. HERBERT, 1883, 444; SEIVERT, 1782–1783, III. 428–430; TRÓCSÁNYI, 1988, 291, 311, 326, 399; DÖRNER, 2009, 258. A Baußner fivérek, Balthasar és Simon nemeslevelének másolata: MNL OL, B 2 1718/76; *Uo.* B 18 6. köt. 778–784.

² Baußner követjárásának előzményeire, instrukciójára, bécsi tartózkodására és útjának eredményére bővebben: SZIRTES, 2014; SZIRTES, 2015, 108–120. A politika- és hadtörténeti előzményeket lásd továbbá: HIPSSICH–KOMERS, 1707, 291, 309–311; R. VÁRKONYI, 1986, 909–910; WESSELÉNYI, 1985, II, 28–34, 81–110.

³ WESSELÉNYI, 1985, II, 110. Az alább közzétett költségjegyzék szerint utazása során először március 18-án szállt meg. Lehetséges, hogy a március 17-i délutáni indulást követően egész éjszaka úton volt. Ez történhetett biztonsági okból, de azért is, hogy leelőzze követtársát.

⁴ Andreas Teutsch diáriuma. SJAN Sibiu, Col. fasc. M 118. Nr. 1. Diarium 1707. fol. 9r.

⁵ Lásd a térképmellékletet. (Készítette: Nagy Béla.)

⁶ HECKENAST, 1984, 384.

⁷ Gulácsi Albert naplójából és Georg Klockner szebeni követ számadásából ismerjük például a Bécsbe tartó 1691. évi erdélyi követség útvonalát. A főbb állomások Munkács, Ungvár, Eperjes, Lőcse, Nagyszombat és Pozsony voltak. Lásd NAGY, 2007; HERBERT, 1896.

⁸ A Szebenben raboskodó Bethlen Miklós 1708-ban ugyancsak déli irányból indult a császárvárosba. Déva, Jenő, Arad és Szeged érintésével érkezett Péterváradra, ahonnan útvonala egyeztetett Baußnerével (Eszék, Varasd, Pettau, Marburg, Graz, Bruck an der Mur, Bécs). BETHLEN, 1980, 980.

Péteváradon kocsira ült, majd a Vöröstoronyi-szorostól délre fekvő Rimniktől lóháton tartott Szeben felé, ahová közel egy hónapi utazást követően, szeptember 26-án érkezett meg.⁹

A Baußner által keresztezett Drávától délre fekvő területek közigazgatása a törökellenes visszafoglaló háborúk alatt több változáson esett át. Az ekkori Szlavónia, a Dráva–Duna és a Száva közötti terület keleti fele 1687-ben szabadult fel a török uralom alól és a karlócai béke értelmében ismét Magyarország része lett, ám egyelőre külön kormányzat alá került. Az itt illetékes, 1695-ben felállított Szlavón Kamarai Inspekció az Udvari Kamara alárendelt szerveként Eszék központtal működött, kamarai, adminisztratív és jogszolgáltatási feladatkört ellátva. A Rákóczi-szabadságharc azonban megzavarta az itteni berendezkedést.¹⁰

Az ugyancsak külön kormányzat alá tartozó Horvátország a 18. század első felében a Dráva–Száva köze, valamint a Száván túli horvát területek nyugati részét, Zágráb, Kőrös és Varasd megyéket foglalta magába. E terület kincstári ügyei a Pozsonyban működő Magyar Kamara alá tartoztak, melynek helyi képviselője a 18. század első felében a fiskális prokurátor volt, Zágráb, illetve Varasd székhellyel.¹¹

Baußner utazása során érintette a szerveződés alatt álló Duna–szávai, valamint a Varasdi határőrvidéket is. A Tisza–marosi, valamint a Duna–szávai határőrvidék megszervezése a bécsi központi kormányzatok által a karlócai békét követően, 1700-ban kezdődött el a Maros, Tisza, Duna, Száva és Una folyók mentén, Arad, Szeged, Pétevárad, Eszék, Bród központokkal. E várak parancsnokai az állandó várórséget és a környező területeket is felügyelték. A határőrvidék szervezését azonban megszakította a Rákóczi-szabadságharc; a hadi helyzet és a változó körülmények miatt sem területét, sem szervezetét és népességét tekintve nem képezett állandó rendszert.¹² A karlócai béke után valójában háterszázzá váló Varasdi határőrvidék területén tovább élt a 16. századtól kiépült főkapitányi rendszer.¹³

Baußnernek oda- és visszaútja során a szebeni magisztrátus által 1707. március 15-én kiállított útlevél¹⁴ kívül további hét úti okmányra volt szüksége. Az egyiket az indulása előtti napon, március 17-én Tige báró ezredes állíthatta ki. A következőket Ha-

⁹ Ezt támasztja alá Andreas Teutsch 1707. szeptember 26-i naplóbejegyzése is: „26. [...] Dito. Kompt unser Herr Bausner durch Gottes Gnade wieder glücklich an.” Andreas Teutsch diáriuma. *Uo.*, fol. 24v.

¹⁰ A Szerémség és Alsó-Szlavónia 1746-ban lett ismét a Magyar Királyság része, Verőce, Pozsega és Szerém vármegye névvel. NAGY–KISS, 1995, 153–154, 431–432; OROSS, 2014, 1163. A Dráva–Száva köze kamarai igazgatásának 17. század végi változásaira lásd OROSS, 2013.

¹¹ NAGY–KISS, 1995, 152, 477–478.

¹² OROSS, 2013a, 104–112. A Duna–szávai határőrvidék szervezése 1713-ban folytatódott. A Tisza–marosi határőrvidék létesítését a szabadságharc keresztülhúzta, újjászervezésére 1715-ben került sor. A határőrvidékek létrejöttére lásd WESSELY, 1973, 71–78.; BAK, 1997, 114–117, ill. *Uo.*, 7. melléklet.

¹³ WINKELBAUER, 2003, 433; BAK, 1997, 115.

¹⁴ SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 1. A latin nyelvű útlevél által a városvezetés biztosítani kívánja, hogy Baußner vámhelyeken, erődítményeken, szorosokon és hasonló helyeken átkelve ne essen gyanúba. Továbbá felszólít arra, hogy szavainak hitelt adjanak, számára szolgálásával együtt szabad átjárást biztosítsanak, az utazásához szükséges dolgokkal ellássák és útját segítsék.

vasalföldén Cerneti-nél (márc. 26.),¹⁵ majd oszmán területen Karánsebesen (márc. 30.) és Temesváron (ápr. 6.) állíttatta ki. Visszautja során a péterváradai parancsnoktól (szept. 13.), majd Temesváron (szept. 15.), valamint a havasalföldi Telești településen (szept. 21.) kapott útlevelet.

Lényegre törő költségkimutatása tükrében is sejthetők Baußner (és szolgálja) utazásának fáradalmi és viszontagságai.¹⁶ Odaútja során átkelt az Olton (márc. 18., 20.), a Tiszán (ápr. 7.), a Dunán (ápr. 8.), a Dráván és a Murán (ápr. 14.); visszafelé, hosszabb hajózás után a Tiszán (szept. 13.) és az Olton (szept. 26.). A Temesköz területén kalauzt fogadott fel, aki átvezette őket egy mocsáron valahol Dóc és Bóka között (ápr. 2.). A kimutatásból az is kiderül, hogy Orlódnál egy aga három napig feltartotta őket, és miattuk egy törököt menesztett Temesvárra, ahol újabb útlevel készült számukra. Közben Titelig török konvoj kísérte őket (ápr. 4–6.). Baußner útközben megelőzte magyar követtársát, aki azonban Eszéknél utolérte (ápr. 12.).¹⁷ A szász követ ettől kezdve szolgáját és lovát hátrahagyva Sándor Gergellyel együtt postán haladt tovább.¹⁸

Baußnernek, instrukciója első pontja szerint a mielőbbi célba érés érdekében lehetőség szerint postával kellett Bécsbe utaznia.¹⁹ Bár ekkor a császárvárosba tartó erdélyi követek szokásos, Felső-Magyarországon keresztül vezető útvonalán postajáratok álltak rendelkezésre, ezek használata nem jöhetett szóba, mivel II. Rákóczi Ferenc fennhatósága alatt álltak.²⁰ A biztonságosabbnak tűnő déli útvonalon a szász követ magyar társával együtt Eszéktől Bécsig, 35 postaállomás érintésével utazott postával – azaz postakocsin (ápr. 12.).²¹

¹⁵ A zárójelben olvasható dátumokkal a bejegyzés helyére utalunk.

¹⁶ Követjárásáról fennmaradt egyetlen jelentésében utal arra, hogy az utazás viszontagságairól április 9-i, Péterváradról írt levelében számolt be. E levél azonban nem található a szebeni városi iratok között. Baußner (Szebennek), 1707. máj. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1717/1. fol. 20–21.

¹⁷ Jelentéséből kiderül, hogy az eltérő érdekeket képviselő szász követ magyar kollégájával „versenyt futott” a bécsi udvarba: „*Nachdeme ich nun von dar die reise mit gehabter eugenen Gelegenheit forthgesetzet, hatt mich der Herr Sandor Gergely zu Essek auff der Post eingehollet, dannenhero genöthiget gewesen, umb von Ihm nicht vorgekommen zu werden, mich gedachter Post auch zubedienen [...]*.” Baußner (Szebennek), 1707. máj. 16., Bécs. *Uo.* – Hasonló eset ismert 1697-ből, amikor Johann Hossmann szebeni követ egy rövid szakasz után lóra ült és megelőzte Bánffy György gubernátort, Apor István kincstartót és Bethlen Miklós kancellárt. SZIRTES, 2015, 106; ZIEGLAUER, 1869, 139.

¹⁸ *Vö.* ápr. 28.

¹⁹ SZIRTES, 2014, 328. A posta személyszállítási tevékenysége – bár a 16. század elejéig nyúlik vissza – a 18. században vált igazán jelentőssé Európában. WINKELBAUER, 2003, 331; HORVÁTH, 2010, 12.

²⁰ KAMODY, 1982, 216–218. Rákóczi postahálózatának térképes rekonstrukcióját lásd *Uo.*, 224.

²¹ A Baußner által postával megtett út Varasd és Bécs közötti szakaszát Johann Peter Nell császári táborig fõpostamester 1709. évi birodalmi postatérképe is feltünteti. NELL, 1709; KAMODY, 1982, 228. Az Udvari Haditanács egy a posták helyreállítására vonatkozó, 1711 utáni tervezetében Varasd és Eszék között dél-dunántúli útvonalat javasolt, Kanizsa, Szigetvár, Pécs és Siklós érintésével. Ugyanezen tervezet Erdély felé egy Szegedről induló, Nagyszebenig vezető járatot említ. MUNKÁS, 1903, 451–452. Ugyanakkor egy 1694. évi forrás szerint Bécsből Grazon és Klagenfurton keresztül Horvátországba, Magyarországra és Erdélybe is indultak postajáratok. WINKELBAUER, 2003, 340–341.

Az augusztusban szolgáljával együtt hazafelé tartó Baußner Bécstől Grazig kocsist fogadott fel, ám a jármű Krieglachnál javításra szorult, ezért Grazig ismét postával utaztak tovább (aug. 29.). Itt hajóra szálltak, és ettől kezdve szakaszonként fizettek a hajósoknak. Péterváradtól Rimnikig kocsin utaztak (szept. 13–18.), ám az első kocsis számára beszerzett ételmezt és zsákjukat ellopták (szept. 13.). Rimniktől Szebenig lóháton tették meg az utat (szept. 24–26.).

Útközben több alkalommal kényszerültek különféle borralalók és díjak fizetésére: odaújtukon a pétervárad (ápr. 8.) és a grazi (ápr. 15.) kapuórség követelt tőlük pénzt, a visszaúton Eszéknél Kreuz generálisnak és a hídmesternek kellett fizetniük azért, hogy hajójukkal átjussanak a hajóhídon (szept. 10.). Külön költséget jelentett, hogy Ráckanizsától kezdve (szept. 3–11.) minden hajóállomásnál (Ráckanizsa, Muraszerdahely, Légrad, Verőce, Alsómiholjac, Sopje, Vukovár, Újlak) díjat („Wacht oder Trinck Geld”) kellett fizetniük a „határőröknek” („Grantz Wacht”).²²

Baußner bécsi tartózkodásának első két hónapjában a „Weißer Ochse” (Fehér Ökör) szállóban lakott (jún. 20.). Itt szobát, ágyat, istállót és rendszeres étkezést is biztosítottak számára. A következő két hónapot a jezsuitáknál töltötte („im Jesuvitter Hauß”) (aug. 26.). Adam nevű szolgálja – aki Eszéktől kezdve külön utazott – Baußner Bécsbe érkezése után tíz nappal, húsvét (április 24–25.) után, április 28-án érkezett meg lovával együtt; visszafelé együtt haladtak.

Baußner odaútja során általában helyi fogadókban szállt meg,²³ ahol ételhez, italhoz, lóva számára szénához és takarmányhoz jutott.²⁴ Bécsi tartózkodásának általános költségeit különféle további kiadások növelték: írószert vásárolt (ápr. 19.), másolatokat készíttetett az uralkodónak benyújtani kívánt emlékiratról²⁵ (ápr. 23.), a laxenburgi uralkodói audienciára kocsival utazott ki (máj. 25.), iratot pecsételtetett le az Udvari Haditanács kancelláriájának alkalmazottjával (jún. 29.). Külön költséget jelentett szolgálja ellátása (júl. 25.) és ruháik kimosatása (aug. 25.). Veszteséggel járt, hogy Szebenből magával hozott lovát – melyet az odaúton kétszer is megpatkoltatott (márc. 27., ápr. 8.) – Bécsben alacsonyabb áron volt kénytelen eladni (jún. 18.).

²² Hogy a Baußner által egységesen határőrnek nevezett személyek mely hivatalhoz tartoztak, nem tudjuk. Lehetséges, hogy díjbeszedő tevékenységük azon kihágások közé tartozott, amelyeket az 1715. és 1723. évi országgyűlések is orvosolni próbáltak. Az 1715. évi 43. törvénycikk a császári katonaság által egyes folyókon és hidakon behajtott „különféle fizetéseket s váموkat” (1. &c), az 1723. évi 21. törvénycikk némely őrhelyeken az ottani tábornok vagy parancsnok által bevezetett regálékat és adókat említ (1. &c). (<https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4432>; <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4548>) (2017.7.31.) Ezúton köszönöm Oross Andrásnak, hogy felhívta figyelmemet e törvényekre.

²³ A pétervárad Fekete Medve fogadót név szerint említi („Schwartz beer”) (ápr. 8.).

²⁴ Az elfogyasztott élelmiszer jellegére általában nem tér ki, néhol bort, kenyeret, szalonnát és húst említ.

²⁵ Ez feltehetően a szász nemzet főtisztjei és a szebeni magisztrátus 1707. áprilisi memorióléja volt. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 10–13.

A szász követ 1707. évi megbízatásának teljesítése összesen mintegy 600 rajnai forintjába került a szász nemzetnek.²⁶ Költségkimutatásában a Tiszán történő átkelésig (ápr. 7.) magyar forintban és dénárban, Titeltől kezdve rajnai forintban és krajcárban számolt.²⁷

A kimerítő utazás és az anyagi ráfordítás azonban nem vezetett kárba. Baußner az udvarban ismertetett szász panaszok eredményének könyvelte el az Udvari Haditanács határozatát, amely szerint Rabutinnek²⁸ 10 ezreddel Erdélybe kell vonulnia: „*Es hatt auch endlich unser lamentieren so viell geschaffet, daß unser Liebe[!] General Rabutin mit 10 Regimentern uns zu succurieren resolvieret worden.*”²⁹ A szász követ a bécsi minisztereknél tett látogatások és az uralkodói audiencia eredményével: az Udvari Haditanács válaszával, Savoyai Eugen levelével, Rabutin július 28-i és Johann Hossmann von Rothenfels, az Erdélyi Udvari Kancellária szász tanácsosa augusztus 25-i levelével tért vissza városába.³⁰ Követi működése elismeréseként 120 magyar forint jutalmat kapott a Szász Universitástól.³¹

A forrást betűhív átirásban, a táblázatos forma megtartásával közöljük. A rövidítéseket jelölés nélkül feloldottuk, azonban a pénznemek szokásos rövidítését (fl – forint, Hfl – magyar forint, d – dénár, Rfl, rfl – rajnai forint, x, x^r – krajcár) eredeti formában hagytuk. Saját toldásainkat szögletes zárójelbe tettük. A településnevek esetében először a magyar névváltozatot adjuk meg (amennyiben létezik), majd a mai nevet és közigazgatási hovatartozást. (Az ismétlődő földrajzi nevekhez csak újabb névváltozat esetén készítettünk jegyzetet.)

²⁶ Költségeire lásd még a Szász Universitas 1705–1712 közötti számadását: SJAN Sibiu, Mag. Soc. cons. Nr. 448. 3v–4v. A szükséges pénzösszeg jelentős részét, 420 Rft-ot Michael Bordan, Szebenben tartózkodó szerdahelyi lelkész előlegezte meg, tíz százalékos kamattal. *Uo.*, 3v–4r.

²⁷ Baußner számadásában kora szokásainak megfelelően számítási pénzzel számol, azonban április 6-i bejegyzésében az átváltási arány eltér a szokásostól, és a Szász Universitas vonatkozó számadáskönyv-bejegyzésében használt aránytól is, amely 150 Rft-ot 210 Hft-nak felelt meg (azaz 1 Hfl=1,4 Rfl): „*Residuum expensarum itineris domini Bausneri juxta ejus rationem, in valore Viennensi soluti Rfl 150 cum thaleris in specie numero 75 qui faciunt in valore ejus temporis devato[!] [Hfl] 210.*” SJAN Sibiu, Soc. cons. Nr. 448. 4r. – Erdélyben a fejedelmek korában a számítási pénz a magyar vagy kamarai forint volt száz dénár értékben. Később, a Habsburg-korban rajnai/rénes forinttal, majd konvenció forinttal számoltak, 60 krajcár értékben. (Egy magyar forint hagyományosan 100 dénárnak, ill. 75 krajcárnak, egy rajnai forint 60 krajcárnak, ill. 80 magyar dénárnak felelt meg.) HUSZÁR, 1995, 12; HUSZÁR, 1979, 15.

²⁸ Jean-Louis Rabutin de Bussy gróf (1642–1717), francia származású császári tábornok, 1696–1708 között Erdély katonai parancsnoka.

²⁹ Baußner (Szebennek), 1707. máj. 16., Bécs. SJAN Sibiu, Mag. Acte admin., 1707/1. fol. 20–21. Bécsi tevékenységére: SZIRTES, 2014, 335–338; SZIRTES, 2015, 118–119.

³⁰ Andreas Teutsch diáriuma, 1707. szept. 26. *Uo.*, fol. 24v.

³¹ SJAN Sibiu, Soc. cons. Nr. 448. fol. 4v.

Forrás

Simon Baußner 1707. évi költséjegyzeke

SJAN Sibiu, Mag. Acte admin. 1707/1. fol. 22–27.

Consignation

Aller und jeder meiner Expeditions Unkosten von Herrmannstadt auß biß Wienn,
daselbst, und auff der Ruck-Reise. Anno 1707.

Mensis		Hfl	d
Martius			
17 ^a	Des Titul Herrn Baron de Tige Proviand-Meistern vor den Pasport	3	–
18 ^{va}	Vor die überfahrt über die Alt ¹	–	16
	Vor Heu in Kinen ²	–	20
	Vor ein maaß wein	–	12
	Zu Titest ³ über nacht vor heu und futter	–	96
	Vor eßen und trincken	–	32
19 ^{na}	Zu Pirsen ⁴ auff den Mittag vor heu	–	12
	Vor eßen und trincken	–	24
	Im wirths hauß al Kosie ⁵ über nacht vor heu futter und stallung	–	96
	Vor eßen und trincken	–	28
20 ^a	Vor die Überfahrt beÿ Rimnik ⁶ über die Alt	–	16
	Zu Saltzburg ⁷ von Mittag biß den andren morgen vor heu, futter und stallung	1	36
	Vor eßen und trincken	–	64
21 ^a	Im wirths-hauß la Vállya ⁸ zu mittag vor heu	–	16
	Vor eßen und trincken	–	20
	Im wirths hauß al Oresului ⁹ über nacht vor heu futter und stallung	–	64
	Vor eßen und trincken	–	48
22 ^a	Im wirths-hauß la Belen ¹⁰ auff den Mittag vor heu	–	16
	Latus [22r]	10	16
Martius		Hfl	d
	Vor eßen und trincken	–	24
	Im wirths-hauß la Kalibás ¹¹ über nacht vor heu futter und stallung	–	80
	Vor eßen und trincken	–	28
23 ^a	Zu Tergul Siului ¹² von vor-Mittag biß den 24 ^{ten} Nach-Mittag vor heu stallung und futter, wovon auch auff die weitere Reise was mitgenohmen worden	2	58
	Vor eßen und trincken	–	80
24 ^a	Zu Telest ¹³ über Nacht vor eßen und trincken	–	90
	Vor heu und stallung	–	68

25 ^a	Bey einer Mühlen zu Mittag vor heu	–	16
	Vor eßen und trincken	–	32
	Zu Farat ¹⁴ über Nacht vor heu futter und stallung	–	96
	Vor eßen und trincken	–	40
26 ^a	Zu Csernetz ¹⁵ von vor-Mittag biß den 27 ^{ten} fruhe, vor heu, futter und stallung	2	–
	Vor eßen und trincken, wie auch brodt auff den weg	1	44
	Vor den Wallachischen Pasport	1	60
27 ^a	Zu Orsova ¹⁶ im Türckischen Territorio von vor-Mittag biß den 29 ^{ten} fruhe vor heu futter und stall	3	40
	Die Pferd zubeschlagen	–	92
	Vor eßen und trincken	2	28
	Vor zwey Gurten	–	48
29 ^a	Zu Mehedia ¹⁷ vor heu und futter auff den Mittag	–	48
	Vor eßen und trincken	–	36
		[22v]	
Martius		Hff	d
	Zu Domost ¹⁸ über nacht vor heu futter und stallung	1	4
	Vor eßen und trincken	–	48
30 ^a	Zu Szlatina ¹⁹ zu Mittag vor die pferd	–	48
	Vor eßen und trincken	–	40
	Zu Karánsebes ²⁰ über nacht vor heu futter und stall	1	20
	Vor eßen und trincken	1	24
	Vor brodt auff den weg	1	28
	Vor die herberg	–	48
	Vor den Türckischen Pasport	2	80
	Zu Gavasdia ²¹ vor eßen und trincken	–	36
	Vor die pferd	–	48
	Zu Lugos ²² über nacht vor stall heu und futter	2	48
	Vor eßen und trincken	–	76
	Vor die herberg	–	32
Aprilis			
1 ^a	Zu Keveres ²³ von Mittag biß 2 ^{da} Aprilis fruhe vor heu futter und stallung	1	40
	Vor ein Oka Speck	–	32
	Vor eßen und trincken	1	04
	Vor die herberg	–	24
2 ^{da}	Zu Seber ²⁴ vor heu und futter auff den mittag	–	76
	Vor eßen und trincken	–	44
	Zu Dalacz ²⁵ über Nacht vor die pferd	1	12
	Vor eßen und trincken	–	60
	Einem Kalauz so uns über einen Morast geführet	–	48
		[23r]	
Aprilis			
3 ^a	Zu Boka ²⁶ auff den Mittag vor heu und futter	–	48
	Vor eßen und trincken	–	64
	Zu Boltos ²⁷ über nacht vor heu stall und futter	1	68
	Vor die herberg	–	40

4.5.6 ^{ia}	Zu Orlovat ²⁸ allwo uns ein Türkischer Aga 3 Tag aufgehalten vor heu futter und stallung	3	40
	Dem Türcken so der Aga wegen unser auff Tömosvar ²⁹ geschickt	6	–
	Vor eßen Trinken und herberg	2	84
	Der Türckischen Convoj von Orsova biß Titel	4	80
	Vor den Tömösvarer Pasport	2	–
	Latus	22	24
	Summa superiorum trium laterum	73	68
	Diese biß daher expendierte Hfl 73,68 machen Teutsch Geld, in Gold, nach dem ordinaren Wiener valor: Rhenensis florenus	50	35x
	[23v]		
Aprilis		Rfl	x
7 ^{ma}	Vor die überfahrt über die Thayß ³⁰	–	14
	Zu Titel ³¹ auff den Mittag vor heu und futter	–	31
	Vor eßen, trincken und holtz	–	18½
	Auff die Nacht in einem Dorff vor heu futter und stallung	1	16
	Vor eßen und trincken	–	20
	Vor die herberg	–	14
8 ^{va}	Zu Mittag vor heu und futter	–	27
	Vor eßen und trincken	–	24
	Vor die überfahrt über die Donau ³²	–	17
	Zu Peter Vardein ³³ der wacht beÿm Thor Trinck-Geld	–	17
	Daselbst vom 8 ^{ten} April nach Mittag biß den 10 ^{ten} fruhe vor eßen trincken, bett, zimmer, stallung heu und futter bey dem Schwartz beeren	6	18
	Die pferd zubeschlagen	–	56
10 ^{ma}	Zu Iló ³⁴ über Nacht vor heu futter und stallung	–	52
	Vor eßen und trincken	–	39
	Vor die herberg	–	17
11 ^{ma}	Zu Bukova ³⁵ auff den Mittag vor die pferd	–	18
	Vor eßen und trincken	–	24
	Über Nacht vor die pferd	1	3
	Vor eßen und trincken	–	30
12 ^a	Zu Essek ³⁶ von vor-Mittag biß den 13. April nach-Mittag vor eßen trincken Zimmer stall und futter	4	56
	Latus	20	34½
	[24r]		
Aprilis		Rfl	x
	Nachdeme mich zu Eßek der Herr Sándor Gergely ³⁷ eingehollet, nehme mit demselben die Post, derer durch Scлавonien, Croatien, Steyer- Marck und Österreich biß Wienn numero 35 sein, eine jede mit sambt dem gewöhnlichen Position-Trinck-Geld per Rfl 1,24 ½ x zusammen machen	49	17 ½
	Zu Moßlovina ³⁸ vor eßen und trincken über die Nacht	–	31

13 ^a	Zu Mihalovitz ³⁹ vor eßen zu Mittag	–	38
	Zu Koprainitz ⁴⁰ vor eßen und trincken auff den Abend	–	30
14 ^a	Zu Sauritz ⁴¹ vor eßen und trincken zu Mittag	–	33
	Daselbst vor die überfahrt über die Drag ⁴²	–	7
	Zu Ehrenhausen ⁴³ vor eße[n] ⁴⁴ und trincken wie auch Bett und Zimmer über die Nacht	1	–
	Daselbst vor die überfahrt über die Mur ⁴⁵	–	7
15 ^a	Zu Gratz ⁴⁶ vor eßen und trincken zu Mittag	–	48
	Daselbst der Wacht im Thor das geforderte Trinck Geld	–	17
	Zu Rettelstein ⁴⁷ vor eßen und trincken auff den Abend	–	30
16 ^a	Zu Kriegel ⁴⁸ vor eßen und trincken zu Mittag	–	24
	Zu Neu-Kirchen ⁴⁹ vor eßen und trincken	–	28
17 ^a	Zu Baaden ⁵⁰ vor eßen und trincken wie auch Zimmer und Bett über Nacht	–	48
18 ^a	Lange zu Wienn ⁵¹ an!		
19 ^a	Vor Tinten Papier und federn	–	29
23 ^a	Sechß Copejey vom Großen Memorial, (so wir in der eyl gebrauchet) zuschreiben	5	–
		Latus 61	27½
		[24v]	
Aprilis		Rfl	x
28 ^a	Kommen die zuruckgelaßene pferd und Knecht zu Wienn an, und haben laut Specification von Essek auß biß nacher gedachtem Wienn verzehrt	54	13
Majus			
25 ^a	Dem fuhrmann, so uns nacher Laxenburg ⁵² (alwo die Audientz bey Ihre Käyserlichen Majestet ⁵³ gehabt) geführet hatt Vor eßen und trincken daselbst	3 2	17 24
Junius			
18 ^a	Verkauffe mein zu Herrmannstadt ⁵⁴ umb Rfl 100 aestimiertes pferd zu Wienn vor Rfl 80 ist also der zu bonificieren versprochene verlust daran	20	–
	Vom 28 ^{ten} April, biß den 18 ^{ten} Junii haben die pferd zu Wienn zu unterhalten gekostet	27	–
20 ^a	Dem Wirthen im Weißen Ochsen zahle vom 18 ^{ten} April biß den 20 ^{ten} Junii vor Zimmer, Bett, Stallung, und etliche mahl bey ihm zu speisen	42	42
Julius			
29 ^a	Dem Kriegs-Cantzley diener vor versiegelung der Expedition	4	7
August			
25 ^a	Zahle vor meine und des Adams (salva venia) Wasche Dem Adam habe wochentlich 2 fl Rheinisch Kost-Geld gegeben, thut zusammen	5 35	27 –
		Latus 194	10
		[25r]	
August		Rfl	x
	Außerhalb dem Kost-Geld habe dem Adam zu unterschiedlichen mahlen gegeben in Summa	17	19

26 ^a	Vom 20 ^{ten} Junii biß den 27 Augusti zahle vor das Zimmer im Jesuvitter hauß wochentlich 2 fl in Summa	20	–
	Der Hauß Meisterin Trinck-Geld	1	–
	Vom 18 ^{ten} April biß den 27 Augusti zahle vor meine Kost	100	–
27 ^a	Reise von Wienn ab! und zahle dem Land-Kutscher biß Gratz	13	–
	Zu Troß-Kirchen ⁵⁵ vor die Mahl-Zeit zu Mittag	–	39
	Zu Neustadt ⁵⁶ über Nacht vor Kost Bett und Zimmer	1	–
28 ^a	Zu Schott-Wienn ⁵⁷ vor d[ie] ⁵⁸ Mittag Mahl-Zeit	–	47
	Zu Spittal ⁵⁹ vor die Abendmahlzeit Bett und Zimmer	–	54
29 ^a	Zu Kriegel vor die Mittag Mahl-Zeit	–	34
	Allhier ist dem Land Kutscher der Wagen zerbrochen, welchen zu reparieren er sich 1½ Tag auffhalten sollen, weßentwegen ich umb das von Gratz abzugehende Schiff noch all da zu atrapieren die Post nehmen müssen, derer biß auff Gratz 6 sein, eine jede zu Rfl 1,,47 x und also zusammen machen	9	22
	Zu Rettenstein ⁶⁰ vor die Abend Mahl-Zeit	–	34
	Der Adam hatt von Kriegel biß nacher Gratz verzehret	2	52
	Zu Gratz vom 30 ^{ten} Augusti biß 1a 7 ^{bris} inclusive vor Kost Bett und Zimmer	3	19
	Latus [25v]	171	20
Septem- ber		Rfl	x
1 ^a	Kauffen zu Gratz auff das Schiff unterschiedliche victualien und Kuchel-Geschier ein, per	5	6
	Laße 5 Maaß Wein einfüllen	1	–
	Zahle von Gratz biß auff Rakelßburg den Schiffern	6	–
2 ^{da}	September kauffen zu Rackelßburg ⁶¹ neue victualien auff das Schiff ein	5	12
	Von Rackelßburg biß auff Legrad ⁶² den Schiffern	8	–
3 ^a	Der Grantz-Wacht zu Ratzisch Kanisa ⁶³ das geforderte Wacht- oder Trinck-Geld	–	17
	Der zu Szeredahely ⁶⁴	–	17
	Der folgenden Grantz-Wacht	–	14
4 ^a	Der bey Legrad	–	17
5 ^a	Von Legrad biß Eße[k] ⁶⁵ den Schiff Leuthen	14	–
6 ^a	Der Grantz-Wacht bey Verevitize ⁶⁶	–	17
7 ^a	Der zu Mihaloviz ⁶⁷	–	17
8 ^a	Der bey Sopia ⁶⁸	–	17
10 ^a	Zu Eßek ⁶⁹ vor des General von Kreutz ⁷⁰ Schiffbruck Pass-Zettel	–	17
	Daselbst dem Brucken-Meister, das Schiff durch die Schiffbrucken zu passieren	1	–
	Von Eßek biß Peter Vardein den Schiffern	6	–
11 ^a	Zu Bukova der Grantz-Wacht	–	17
	Der zu Iló	–	17
13 ^a	Zu Peter Vardein vor des dasigten Comendantens ⁷¹ Pasport	1	–
	Latus [26r]	50	5

Septem- ber		Rfl	x
13.	Von Peter Vardein biß Tomosvar ⁷² dem fuhrman	8	–
	Kauffe daselbst auff den Weg unterschiedliche victualien ein, so aber noch den Tag mit sambt dem Sack vom wagen verlohren worden, per	2	2
	Fülle daselbst 5 Maaß Wein ein	1	24
	Vor die überfahrt über die Theiß	–	9
	Zu Elemir ⁷³ auff die Nacht vor eßen	–	14
14 ^a	Zu Deszka ⁷⁴ auff den Mittag vor eßen	–	19
	Zu Dinyés ⁷⁵ auff den Abend vor eßen	–	12
15 ^a	Zu Tömösvár ⁷⁶ vor eßen und herberg	–	54
	Vor 3 Maaß Wein	–	51
	Einem Kerl so uns einen fuhrman gesucht	–	17
	3 Maaß wein auff dem weg eingefült	–	51
	Vor den Pasport	4	–
16 ^a	Von Tomosvar biß Karansebes ⁷⁷ dem Fuhrman	6	–
17 ^a	Zu Karansebes vor eßen und trinken auff den abend	–	36
	Vor die herberg	–	20
	Brodts fleisch und ein maaß wein auff den weg	–	25½
18 ^a	Von Karansebes biß nacher Rimnik dem fuhrman	18	17
19 ^a	Zu Mehedia vor wein	–	6
20 ^a	Zu Csernetz auff den Mittag und etwas mit auff den weg vor fleisch, brodt wein und herberg	1	15
21 ^a	Zu Telest vor eßen und trinken	–	24
	Vor den Wallachischen Pasport	1	8
22 ^a	Zu Tergul Siului 5 Maaß wein eingefült	–	37
23.	In einem wirths hauß vor eßen auff den Mittag	–	12
Eodem	Im wirths hauß al Oresului vor eßen und trinken	–	15
	Latus [26v]	48	43½
Septem- ber		Rfl	x
24.	Zu Rimnik auff den mittag vor eßen und trincken	–	18
	Von Rimnik biß nacher Kinen vor die pferd	5	23
	Im wirths hauß la Balaván ⁷⁸ vor eßen	–	12
25 ^a	Im wirths hauß la Pirsen vor eßen und trinken	–	24
	Zu Kinen vor eßen und trincken auff den Abend	–	21
26.	Von Kinen biß Herrmannstadt vor die pferd	3	21
	Vor die überfahrt über die Alt	–	6
	Latus	10	5
	Summa omnium Laterum	607	½
	Ich habe vom Hochlöb[lichen] ⁷⁹ [Co]nsulat ⁸⁰ , bey meiner Abreise durch [de]n ⁸¹ Herrn Hopner bekommen 70 species Duckaten, so (ein jeder nach dem außgegebenen und berechneten Wiener valor zu rfl 4,,7 x') zusammen außtragen Rfl 288,,10x		

Per Wechsel vom Löblichen Neupergischen Regiment habe bekommen
Rfl 200

Item per Wechsel vom Löblichen Virmondischen Regiment Rfl 150

Summa perceptorum rfl 638,,10x
Wovon die erogierte Rfl 607 ½ x subtrahieret bleibe dem Publico zu
refundieren schuldig Rfl 31,,9 ½ Salvo errore calculi.

S[imon] Baußner manu propria
[27r]

¹ Olt

² Căineni (RO)

³ Titeşti (RO)

⁴ Perişani (RO)

⁵ Cozia kolostor /Mănăstirea Cozia (RO)

⁶ Râmnicu Vâlcea (RO)

⁷ Ocnele Mari (RO) vagy Ocniţa (RO)

⁸ Valeni (RO), Vâlcea megye

⁹ Horezu (RO)

¹⁰ Valószínűleg Bălăneşti (RO). Baußnernek Colibaşi után kellett itt áthaladnia. A téves sorrend (több helyen) az utólagos összeállítással állhat összefüggésben.

¹¹ Colibaşi (RO)

¹² Zsilvásárhely/ Târgu Jiu (RO)

¹³ Teleşti (RO)

¹⁴ Ismeretlen település.

¹⁵ Cerneţi (RO)

¹⁶ Orsova/ Orşova (RO)

¹⁷ Mehădia/ Mehadia (RO)

¹⁸ Domásnya/ Domaşnea (RO)

¹⁹ Temeszlatina/ Slatina-Timiş (RO)

²⁰ Karánsebes/ Caransebeş (RO)

²¹ Gavosdia/ Găvojdia (RO)

²² Lugos/ Lugoj (RO)

²³ Nagykövérés/ Chevereşu Mare (RO)

²⁴ Zsebely/ Jebel (RO)

²⁵ Dóc/ Dolaţ (RO)

²⁶ Bóka/ Бока/Boka (SRB)

²⁷ Bótos/ Ботом/ Botoş (SRB)

²⁸ Orlóđ/ Орловат/Orlovat (SRB)

²⁹ Temesvár/ Timişoara (RO)

³⁰ Tisza

³¹ Titel/ Тител/Titel (SRB)

³² Duna

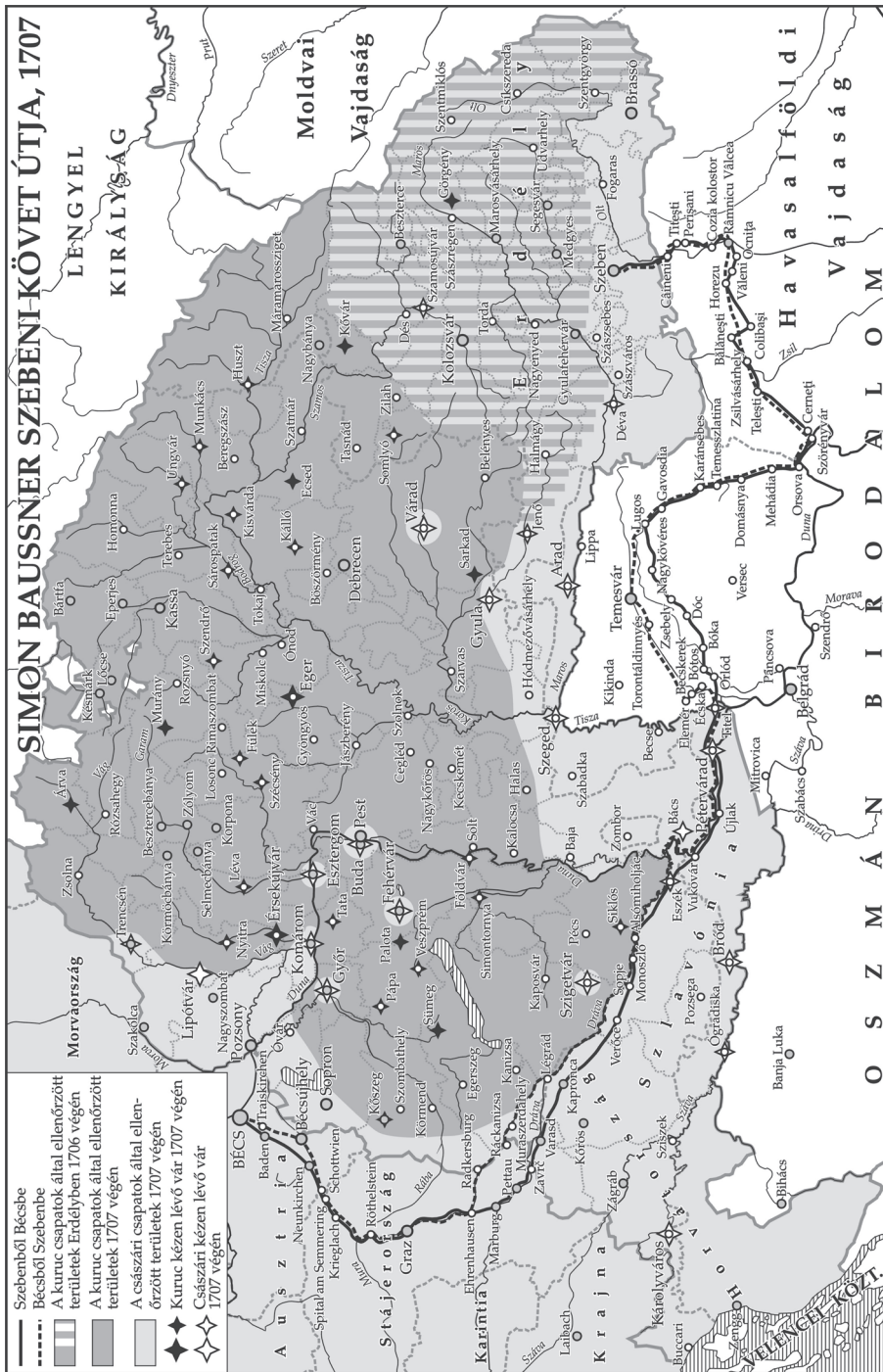
³³ Pétervárad/ Петроварадин/Petrovaradin (SRB)

³⁴ Újlak/ Илок (HR)

³⁵ Vukovár, Valkóvár/ Vukovar (HR)

³⁶ Eszék/ Osijek (HR)

- ³⁷ 1702-től guberniumi regisztrátor. 1709-ben az erdélyi Deputáció tagja lett, később erdélyi ítélőmester. HECKENAST–MÉSZÁROS 2005, 372.
- ³⁸ Monoszló/ Podravka Moslavina (HR)
- ³⁹ Alsómiholjác/ Donji Miholjac (HR). Baußnernek Drávamonoszló előtt kellett érintenie.
- ⁴⁰ Kapronca/ Koprivnica (HR)
- ⁴¹ Zavrč (SLO)
- ⁴² Dráva
- ⁴³ Ehrenhausen (A)
- ⁴⁴ Iratsérülés
- ⁴⁵ Mura
- ⁴⁶ Grác/ Graz (A)
- ⁴⁷ Röthelstein (A)
- ⁴⁸ Krieglach (A)
- ⁴⁹ Neunkirchen (A)
- ⁵⁰ Baden (A)
- ⁵¹ Bécs/ Wien (A)
- ⁵² Laxenburg (A)
- ⁵³ I. Lipót császár és magyar király (1657–1705)
- ⁵⁴ Nagyszeben/ Sibiu (RO)
- ⁵⁵ Traiskirchen (A)
- ⁵⁶ Bécsújhely/ Wiener Neustadt (A)
- ⁵⁷ Schottwien (A)
- ⁵⁸ Iratsérülés
- ⁵⁹ Spital am Semmering (A)
- ⁶⁰ Röthelstein (A)
- ⁶¹ Bad Radkersburg (A)
- ⁶² Légrad/ Legrad (HR)
- ⁶³ Ráckanizsa/ Razkrižje (SLO)
- ⁶⁴ Muraszerdahely/ Mursko Središće (HR)
- ⁶⁵ Iratsérülés. Eszék/ Osijek (HR)
- ⁶⁶ Verőce/ Virovitica (HR)
- ⁶⁷ Alsómiholjác/ Donji Miholjac (HR)
- ⁶⁸ Sopje (HR). Baußnernek Alsómiholjác előtt kellett érintenie.
- ⁶⁹ Eszék/ Osijek (HR)
- ⁷⁰ Wolfgang Joseph Kreutz, már korábban, 1697–1703 között is eszéki kapitány. OROSS, 2009, 139.
- ⁷¹ Dietrich Heinrich von Nehem báró († 1713), császári tábornok.
- ⁷² Temesvár/ Timișoara (RO)
- ⁷³ Elemér/ Елемир / Elemir (SRB)
- ⁷⁴ Écska/ Ечка / Ečka (SRB). Baußnernek Elemér előtt kellett itt áthaladnia.
- ⁷⁵ Torontáldinnyés/ Diniș (RO)
- ⁷⁶ Temesvár/ Timișoara (RO)
- ⁷⁷ Caransebeș (RO)
- ⁷⁸ Ismeretlen település.
- ⁷⁹ Iratsérülés
- ⁸⁰ Iratsérülés. Szebenben a polgármestert *consul*nak is nevezték.
- ⁸¹ Iratsérülés

Rövidítések és irodalomjegyzék

MNL OL, B 2	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Erdélyi kancelláriai levéltár, Erdélyi kancellária regisztratúrája, Acta generalia
SJAN Sibiu	Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (Román Nemzeti Levéltár Szeben Megyei Igazgatósága)
Col. fasc.	Colecția de acte fasciculare (Inv. 332)
Mag. Acte admin.	Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Acte administrative (Inv. nr. 24.)
Mag. Soc. cons.	Magistratul orașului și scaunului Sibiu, Socoteli consulare (Inv. nr. 207.)

*

BAK 1997	BAK Borbála: <i>Magyarország történeti topográfiája</i> . Budapest, 1997. (História könyvtár – Monográfiák 9/I.)
BETHLEN 1980	BETHLEN Miklós <i>élete leírása magától</i> . In: <i>Kemény János és Bethlen Miklós művei</i> . Kiad. és jegyz. V. WINDISCH Éva. Budapest, 1980. (Magyar remekírók)
DÖRNER 2009	DÖRNER, Anton E.: <i>Reformismul Austriac și administrația din Transilvania în secolul al XVIII-lea</i> . [Cluj], 2009.
HECKENAST 1984	HECKENAST Gusztáv: <i>A Rákóczi-szabadságharc</i> . In: <i>Magyarország hadtörténete</i> . I. <i>A honfoglalástól a kiegyezésig</i> . Szerk. BORUS József. [Budapest], 1984.
HECKENAST– MÉSZÁROS 2005	HECKENAST Gusztáv: <i>Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár</i> . S. a. r., kieg. és az előszót írta MÉSZÁROS Kálmán, Budapest, 2005. (História könyvtár; Kronológiák, adattárak, 8.)

- HERBERT
1883
- HERBERT, Heinrich: *Der innere und äussere Rath Hermannstadts zur Zeit Karls VI. Mittheilungen aus den Hermannstädter Magistratsprotocollen.* In: *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge*, 17. (1883) 347–485.
- HERBERT
1896
- HERBERT, Heinrich: *Eine Reise nach Wien vor zweihundert Jahren.* In: *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, 19. (1896) 57–63.
- HIPSSICH–KOMERS
1707
- Spanischer Successions-Krieg. Feldzug 1707.* Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der Abtheilung für Kriegsgeschichte von Carl Freiherrn von HIPSSICH und Camillo Freiherrn KOMERS von LINDENBACH, Wien, 1883. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen, I/IX.)
- HORVÁTH
2010
- HORVÁTH Hajnalka: „...postán izentem vala Nagyságodnak”. *Az információáramlás tényezői a XVII. század közepén.* In: *Fons*, 17. (2010), 1. sz., 3–58.
- HUSZÁR
1979
- HUSZÁR Lajos: *Münzkatalog Ungarn. Von 1000 bis heute.* Aus dem Ungarischen übertragen von Artur POHL. Budapest, 1979.
- HUSZÁR
1995
- HUSZÁR Lajos: *Az Erdélyi Fejedelemség pénzverése.* Budapest, 1995.
- KAMODY
1982
- KAMODY Miklós: *A Rákóczi-szabadságharc tábori postája.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 29. (1982), 2. sz., 216–241.
- MUNKÁS
1903
- MUNKÁS László: *A magyar posták a XVIII. század elején. 1700–1716.* In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle*, 10. (1903), 436–453.
- NAGY
2007
- NAGY Levente: *Az elhallgatás naplója, vagy valami más. Gulácsi Albert diáriuma bécsi útjáról (1691, 1696).* In: *Lymbus. Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 5. (2007), 109–126.

- NAGY–KISS
1995
NAGY István–F. KISS Erzsébet: *A Magyar Kamara és egyéb kincstári szervek*. Budapest, 1995. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 9.)
- NELL
1709
NELL, Johann Peter: *Neu-vermehrte Post-Charte durch gantz Teutschland nach Italien, Franckreich, Niederland, Preußen, Polen, und Ungarn ec.* [...] Nürnberg, Johann Baptist Homann, 1709. http://www.deutschefotothek.de/documents/obj/90031700/df_dk_0006425 (2017. 7. 30.)
- OROSS
2009
OROSS András: *A Dél-Dunántúl kamarai és katonai igazgatása a 17–18. század fordulóján*. In: *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon*. Szerk. GÓZSY Zoltán–VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. PHF–Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 2009.
- OROSS
2013
OROSS András: *A magyarországi kamarák területi illetékessége a 17–18. század fordulóján*. In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk. KÁDÁR Zsófia, LAKATOS Bálint, ZARNÓCZKI Áron. Budapest, 2013.
- OROSS
2013a
OROSS András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, 2013. (Fons könyvek 4.)
- OROSS
2014
OROSS András: *A magyarországi kamarai rendszer változásai a török kiűzésétől Mária Terézia uralkodásáig. Vázlatos áttekintés*. In: *Századok*, (2014), 5. sz., 1157–1170.
- SEIVERT
1782–1783
SEIVERT, Johann: *Die Grafen der Sächsischen Nation und Hermanstädtschen Königsrichter im Großfürstenthume Siebenbürgen*. In: *Ungrisches Magazin*, II. (1782), 261–318; III. (1783), 129–164, 393–432.
- SZIRTES
2014
SZIRTES, Zsófia: *Der Hermannstädter Gesandte Simon Baufner in Wien (1707)*. In: *Historia Urbana (Sibiu)*, XXII. (2014), 319–340.

- SZIRTES
2015
- SZIRTES Zsófia: *Az erdélyi szásztság érdekérvényesítése az átmeneti korszakban (1690–1711)*. Doktori (PhD) értekezés. PPKE–BTK. Budapest–Piliscsaba, 2015. (Kézirat). http://realphd.mtak.hu/311/1/Szirtes%20Zs%C3%B3fia_disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf (2017. 7. 31.).
- TRÓCSÁNYI
1988
- TRÓCSÁNYI Zsolt: *Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben 1690–1740*. Budapest, 1988. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és hivatal-történet, 8.)
- R. VÁRKONYI
1986
- R. VÁRKONYI Ágnes: *Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660–1711)*. In: *Erdély története*. II. 1606–1830. Szerk. MAKKAI László–SZÁSZ Zoltán. Budapest, 1986. 784–971.
- WESSELÉNYI
1985
- WESSELÉNYI István: *Sanyarú világ. Napló 1703–1708*. I. 1703–1705. Közzéteszi MAGYARI András, Bukarest, 1983; II. 1707–1708. Közzéteszi DEMÉNY Lajos–MAGYARI András. Bukarest, 1985.
- WESSELY
1973
- WESSELY, Kurt: *Neuordnung der ungarischen Grenzen nach dem großen Türkenkrieg*. In: *Die k.k. Militärgrenze*. Beiträge zu ihrer Geschichte. Wien, 1973. (Schriften des Heeresgeschichtlichen Museums in Wien, 6.) 29–93.
- WINKELBAUER
2003
- WINKELBAUER, Thomas: *Ständefreiheit und Fürstenmacht: Länder und Untertanen des Hauses Habsburg im konfessionellen Zeitalter*. Teil 1. Hg. v. Herwig WOLFRAM. Wien, 2003. (Österreichische Geschichte 1522–1699.)
- ZIEGLAUER
1869
- ZIEGLAUER, Ferdinand: *Harteneck, Graf der sächsischen Nation, und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. 1691–1703*. Nach den Quellen des Archives der bestandenen siebenbürgischen Hofkanzlei und des sächsischen National-Archives in Hermannstadt. Hermannstadt, 1869.

Gömöri György – Hursán Szabolcs

Kocsi Csergő István gyászverse Campegius Vitringáról

Kocsi Csergő István 1691-ben született valószínűleg debreceni református családban. Nem tudjuk biztosan, hogy apja Kocsi Csergő János püspök, aki debreceni tanulás után a zürichi akadémián, illetve Marburgban matrikulált 1676–1677-ben, vagy valóban Kocsi Csergő Bálint lelkész gályarab fia volt-e, ahogy azt Zoványi Jenő állítja.¹ Ha előbbi (mivel a püspök 1711-ben hunyt el), az indokolná, hogy István miért csak későn, 30 éves korában indult külföldi tanulásra. Debreceni tanulmányai befejeztével rektorként kellett működnie, illetve segédtanárként tanítania kellett a kollégiumban, ahol elég pénzt gyűjthetett össze hosszabb peregrinációjára.

Kocsi Csergő István először a berni akadémiát látogatta, és bár Zürichben nem iratkozott be, a retrospektív nemzeti bibliográfia számon tart tőle egy, más magyarokkal együtt jegyzett 1721-es zürichi disputációt.² Svájcban hamarosan átutazott Hollandiába és 1721. július 29-én iratkozott be a franekeri egyetemre.³ Itt több magyar diákkal együtt főként Campegius Vitringa neves teológus tanítványa lett. Az 1721–1722. tanévben elég szorgalmas volt: nem kevesebb, mint három disputációt tartott, egyet Ruardus Andalánál és kettőt magánál Vitringánál.⁴ Kocsi Csergő kiválóan tudott latinul, idősebb is volt magyar diáktársainál, alighanem ezért kérték fel franekeri barátai, írjon gyászverset Vitringa 1722. március 21-én bekövetkezett halálára.

Az ünnepélyes, leoninusokban írt, százosoros gyászvers *Epos Lugubre in Obitum viri Dei longe Celeberrimi D. Campegii Vitringa ...* címmel jelent meg Henrik Halma franekeri egyetemi nyomdásznál, 1722-ben.⁵ A vers latin nyelvű dialógus a gyászolók, résztvevőnyilvánítók (latinul *Condolentes*) nevében megszólaló költői perszóna és a franekeri akadémia/egyetem allegorikus megszemélyesítése (*Academia*) között. *Condolentes* kérdésére *Academia* tárja föl gyásza okát – Vitringa halálát – amire a kérdező is megdöbben-

¹ HEGYI, 2003, 263. Zoványi szerint, ha Kocsi Csergő István születési helye Lepsény, akkor Kocsi Csergő Bálint, ha Debrecen, akkor Kocsi Csergő János fia. Az utóbbi tűnik valószínűbbnek. ZOVÁNYI, 1977, 322.

² RMK III/XVIII. század, I. No. 883. Kocsi Csergőnek mint társszerzőnek van szerepe a „Positiones theologicae...” című műben Szikszai T. Johannes és Kováts Johannes mellett. Mindhárman Johann Jacob Lavater respondensei voltak.

³ BOZZAY–LADÁNYI, 2007, 787.

⁴ RMK III/XVIII. század, I. No. 879-882.

⁵ Ez az egy lapos nyomtatvány elég ritka, POSTMA–SLUIS, 1995, 553. M/1722.3. két példányát említi: Provinciale Bibliotheek van Friesland, Leeuwarden <Pl. 692/8.>; De Stedelijke Bibliotheek van Leeuwarden. <Pk 3.> A holland nemzeti könyvtárban (Koninklijke Bibliotheek, Hága) őrzött további példány digitalizált változata az interneten is elérhető: <http://www.geheugenvannederland.nl/en/geheugen>

nésének hangot adva felel és mintegy elismeri a halálest felett érzett fájdalom jogosságát. A vers további dinamikáját úgy lehetne összefoglalni, hogy *Academia* a nagyszerű Vitringa elvesztését igyekszik szavakba foglalni és feldolgozni a halála felett érzett gyászt, amihez *Condolentes* fűz együttérző, vigasztaló, támogató megjegyzéseket.

A vers telített antik utalásokkal, a Horatius ódáira (*Carminae*) és Vergilius *Aeneisére* való allúzió meghatározó, nagy hangsúllyal szerepel Ovidiustól a *Heroides*, jelentős Lucanus (*Pharsaliae*) és Juvenalis (*Satirae*) hatása. A további antik források közül – gondolati hatásuk valószínűsíthető nagy mértékének tekintetében – Seneca tragédiáit lehet említeni. A költemény gazdag retorikai formulákban, közhelyekben, valamint keresztény motívumokban. A bibliai párhuzamok közül kiemelendő Vitringa párhuzamba állítása az égbe ragadott Illés prófétával, a humanista hagyományból pedig egy-egy Erasmusra és Melancthonra mutató szóösszetétel. A szöveg a számos retorikai fogás, lírai megfogalmazás és allúzió mellett Vitringa sajátos teológiai munkásságára is utal: *Qualis et in mundo saeculorum fluxerit ordo Monstrabat: studii summus in Historicis*.⁶

Érdeemes a költemény magyar vonatkozású részeit kiemelni. *Condolentes* még a mű elején számba veszi a nagyhírű Vitringa hallgatóinak nemzeti hovatartozását. A lista sorrendjét talán egyenlő mértékben írhatnánk a Franekerben hallgató magyar diákok nagy arányának és a szerző elfogultságának számlájára: „*Hungarus et Gallus, Teuto, Brito, Belgica Tellus*”. A vers aláírásában Kocsi Csergő szintén utal hazájára, lévén az „*Stephanus Cs. Kocsi, Debrecino-Hungarus, V.D.M.*”, vagyis: Kocsi Csergő István, magyar Debrecenből, Isten Igéjének Szolgája [Verbi Divini Minister]. Utóbbi cím arra is utal, hogy 1722-ben már ordinált lelkész volt, tehát valószínűleg már a peregrinációra indulása előtt lelkészként szolgált.⁷

A franeker gyászvers jelzi, hogy Kocsi Csergő István könnyen verselt latinul és nem csak lelkészként, hanem alkalmi versíróként is szép karrier állt előtte. Egy alkalommal Franekerből Londonba tett látogatást, ahol 1722. szeptember 22-én írt ifj. Pápai Páriz Ferenc *album amicorum*-ába. A bejegyzés ovidiusi mottója: „*Et genus, & Proavos, & quae non fecimus ipsi, Vix ea nostra voco*”,⁸ Kocsi Csergő imént felmutatott irodalmi tájékozottságára utal. Tartalma hízelgő a fiatal erdélyi orvosra nézve, mivel azt állítja „*Filius, Patre non minor*”, vagyis az ifjabb Pápai Páriz nem alábbvaló tudós édesapjánál.

⁶ Vitringa teológiájában mestere, eszmei elődje, Johannes Cocceius nyomán rendkívüli hangsúly esett a szentírási próféciák értelmezésére. Vitringa igyekezett keletkezésük és feltételezett beteljesülésük minél konkrétabb történeti kontextusában értelmezni a próféciákat. Cocceius teológiájában a Jelenések könyvében írottaknak megfelelően – amelyet a történelmi idő egészét átívelő eseménysort tárgyaló próféciaként értelmezett – a történelem az isteni akarat hét világkorszakban történő kibontakozásából áll. Vitringa mint teológus számára ekképpen nem csak a Biblia kora, hanem az emberiség teljes történelme elsődleges jelentőséggel bírt. VAN DER VALL, 1994. 195-215.

⁷ Az észrevételért Szabó András Pétert illeti a köszönet.

⁸ Ez a két sor Ovidius, *Metamorphoses*, 13. 140–141. művében fordul elő. A gondolatot Csergő akár Seneca *Hercules Furens*, 340–341. drámájából is merítheti, *Qui genus iactat suum aliena laudat*, de Plutarkhosznál is fellelhető hasonló gondolat, *Moralia*, I. 1. (De liberis educandis) [A gyermekek neveléséről] 8. „*εὐγένεια καλὸν μὲν, ἀλλὰ προγόνων ἀγαθόν*”. [Ford.: A jó származás érték, de mégiscsak az ősök érdeme]

Ennek a bejegyzésnek külön érdekessége, hogy Isaac Newton bejegyzésével⁹ egy napon került ugyanabba az albumba, minek okán akár azt is feltételezhetjük, hogy a két magyar peregrinus együtt látogatta meg Newtont, illetve Páriz Kocsi Csergő társaságában juttatta el emlékkönyvét az akkor már Európa-hírű angol tudóshoz, a Royal Society elnökéhez.

Kocsi Csergő István nem sokáig maradhatott Londonban, valamikor 1722 végén Utrechtben találjuk, itt folytatta teológiai tanulmányait, de valamilyen oknál fogva nem doktorált. 1726-ban hazaindult, ám Hamburgban hirtelen betegség verte le lábáról, és Zoványi adatai szerint ez év július 3-án meghalt.¹⁰ Irodalmi hagyatéka mindössze a Vitringa-gyászvers, mely önmagában elég ahhoz, hogy számon tartsuk a 18. század latinul verselő magyarjai között.

⁹ Ifj. Pápai Páriz Ferenc albuma, az MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár, Tört. Napló, kis 8° 6. pag. 437. Kiadása SAJÓ Tamás, ROZSONDAI Marianne, ROZSONDAI Béla és LÁNG Klára munkája: <http://ppf.mtak.hu/hu/095a.htm>

¹⁰ ZOVÁNYI, 1977, 324.

**Epos lugubre in obitum
viri Dei longe celeberrimi,
D. Campegii Vitringa, P.¹¹
In Inclya Academia Franequerana S. S.¹² Theologiae et Historiarum
Professoris Meritissimi.
Fato Functi xxxi. Martii M DCC XXII.
Dialogus Condolentium cum Academia**

Cond.¹³

Franequerana tuis Academia moesta querelis

Imples cur tantis, ubique loca?¹⁴

Acad.¹⁵

Defleo Thesbitem,¹⁶ VITRINGAM, currus equosque;¹⁷

Eliae Patris¹⁸ tristia damna fleo.¹⁹

Cond.

Et quid ais luctu grandi lassata *Minerva*?²⁰

Pluribus exponito qualia damna fleas?

Acad.

Doctor coelesti longe super aethera²¹ curru

Emicuit, nostri grande decus Capitis.²²

¹¹ D. P.: *Domini Professoris*

¹² S. S.: *sacrosanctae* [legszenőbb, fölöttébb szent] mint a teológia állandó jelzője

¹³ Cond.: *condolentes* [a részvényt nyilvánítok, gyászolók lírai perszónája]

¹⁴ A költemény Horatius ódára utaló sorokkal veszi kezdetét. Horatius, *Carmina*, II. 17. 1. *Cur me querellis exanimas tuis?*

¹⁵ Acad.: *Academia*, a franekeri Academia (egyetem) allegorikus megszemélyesítése.

¹⁶ A Szentírásban „tisbei”, Illés próféta jelzője (1Kir, 17, 1.; 1Kir 21, 17–28.; 2Kir, 1, 3–8.). Jelentése valószínűleg elsősorban Illés születési helyére (Tisbe) utal, de értelmezik úgy is, mint Illés kívülálló voltát jelző szót. ISBE, 1988, 861.

¹⁷ Illés próféta földi élete a Királyok második könyve szerint (2Kir 2,11) rendkívüli módon ért véget. Elizeus próféta volt szemtanúja annak, hogy Illést tüzes lovak által vontatott szekér vitte föl magával az égbe.

¹⁸ Vitringa tehát Illés prófétával mint atyával azonosítatik.

¹⁹ Statius, *Silvae*, III. 173. *luctus et tristia damna vetabo*

²⁰ Academia Minerva istennővel, a művészetek és tudományok pártfogójával azonosítva kerül megszólításra.

²¹ Vergilius, *Aeneis*, I. 379. *fama super aethera notus*

²² Horatius, *Carmina*, II. 17. 1–4.

Cur me querellis exanimas tuis?

*Nec dis amicum est nec mihi te prius
obire, Maecenas, mearum
grande decus columenque rerum.*

A költemény elején az Illés prófétára tett utalásokat Horatius ódájának Maecenast megszólító sorai foglalják keretbe (lásd: 12. lábjegyzet). A *grande decus* formula beemelésével Maecenas is egyértelműen Vitringa előképeként jelenik meg. Nemcsak szerkezetileg, hanem tartalmilag is összefonódik Illés és Maecenas azonosítása az elhunytól való beszédben. Vitringa egyszerre volt atya (Illés), ragyogó szellem

Cond.

Obstupeo languens, siccis vox faucibus haeret,²³

Talia dum veniunt, nuncia dira necis.

Et quis, cor nisi sit sicuti durissima petra:

Funera non madidis audiat haecce genis?²⁴

Hungarus & Gallus, Teuto, Brito, Belgica Tellus:

Invenit hic causam; cur sua damna fleat.

Acad.

Ast mihi parce precor,²⁵ verbis renovare dolorem,²⁶

Est satis ad planctus mens mea prona suos.

Non vult solamen, saevo jacet ebria luctu;²⁷

Et veluti Turtur nocte dieque gemit.²⁸

Mantua Virgilium ploravit, Naso Tibullum,²⁹

VITRINGAM plangas³⁰ o Franequera tuum.

Quis dabit ex oculis rivos,³¹ luctumque dolori,

Lugubri³² moestos voce referre sonos.³³

O funesta dies! o lamentabile fatum!³⁴

Quod non virtutis mens studiosa movet.

Cond.

Sufficiunt tristes mediocri funere luctus,³⁵

Vulgaris lachrymis eluiturque dolor.³⁶

At quis in hoc casu planctus queat edere dignos,³⁷

Quis tandem finis; tristitiaeque modus?

és pártfogó (Maecenas). Emellett az idézett Horatius-óda fő motívuma a Maecenas egészsége, élete feletti aggódás, ahogy Illés próféta kapcsán szintén életének utolsó mozzanata került kiemelésre. A költeményt meghatározza Horatius allúziója, amihez adalékul érdemes lehet megemlíteni, hogy Vitringa édesapjának keresztneve Horatius volt és egyik fia is a Horatius nevet viselte. RPTK, 1863, 235.

²³ Vergilius, *Aeneis*, III. 48. *obstipui steteruntque comae et vox faucibus haesit*

²⁴ Ovidius, *Heroides*, V. 72. *et secui madidas ungue rigente genas*

²⁵ Horatius, *Carmina*, IV. 1. 2. *Intermissa, Venus, diu rursus bella moves? Parce precor, precor.*

²⁶ Vergilius, *Aeneis*, II. 2. 3. *Infandum, regina, iubes renovare dolorem*

²⁷ Statius, *Silvae*, II. 6. 96. *quid caram crucias tam saevis luctibus umbram*

²⁸ Vergilius, *Eclogae*, 1. 58. *nec gemere aeria cessabit turtur ab ulmo*

²⁹ Vergilius Mantuában (Mantova) született. Tibullusról Ovidius emlékezik meg. Ovidius, *Tristia*, 4. 51–52. *Vergilium vidi tantum, nec avara Tibullo tempus amicitiae fata dedere meae.*

³⁰ Ovidius, *Amores*, II. 6. 3–4. *et plangite pectora pinnis et rigido teneras ungue notate genas*

³¹ Feltehetőleg Euripidész drámájának latin nyelvű fordítása nyomán. Vö. Euripides, *Hercules furens*, 624. (Samuel Musgrave, 1778). *rivos oculorum*; Seneca, *Epistulae*, 104. 15. *Sive ut Tigris eripitur ex oculis, et acto per occulta cursu, integrae magnitudini redditur.*

³² „Lugubri ... voce”, vö. Lucretius, *De rerum natura*, IV. 546. *cum liquidam tollunt lugubri voce querellam*

³³ „moestos sonos”, vö.: Lucanus, *Pharsalia*, V. 244. *seu maesto classica paulum intermissa sono*

³⁴ Seneca, *Troades*, 861–862. *Quicumque hymen funestus, inlaetabilis lamenta*

³⁵ Seneca, *Medea*, 155–156. *Levis est dolor, qui capere consilium potest et clepere sese: magna non latitant mala.*

³⁶ Seneca, *Troades*, 67–68. *Non rude vulgus lacrimisque novum iubes*

³⁷ Juvenalis, *Satirae*, 10, 261–262. *ut primos edere planctus Cassandra inciperet*

Acad.
 Multis occasus lachrymabilis eheu tanti;
 Ast mihi flebilior sideris esse potest.
 AEdes ipsa Virum, toties mirata loquentem
 Condolet:³⁸ atratos induiturque sinus.
 Ingenuos videas Juvenes, demissaque colla:³⁹
 Noscitur ex ipso cuilibet ore dolor.
 Alter et ad socium variis sermonibus inquit,⁴⁰
 Vidi ego VITRINGAM, sacra docere Dei.
 Ah! Quoties illum suavius mihi melle loquentem⁴¹
 Audivi: totus tunc recreatus eram.
 Quantum Doctor erat, Magnum hoc memorabile Nomen,⁴²
 Dicere res non est viribus aequa meis.
 Ne tamen in manes sim Magni Patris iniquus,
 Quod merito tandem crimine fama notet.⁴³
 En igitur quaedam tenui Linguae cochleari,⁴⁴
 Expendam paucis, dicere quae valeo:
 Theiologum Sidus Divina scientia fulgens,⁴⁵
 Fulcimen Fidei: Fortis Athleta Dei.
 Lux diffusa⁴⁶ fuit fulgens haec orbis in oras
 Coelorum Pignus, Phoebea Lampas⁴⁷ erat.
 Mire contextos foelix evolvere nodos,
 Indubias Dubiis, addere vindicias.
 Doctrina et Candor, Pietas et Gloria, Suada,
 Certabant in eo, dexteritate simul.
 Hic oculus, tum grande decus, tum gloria Prima,
 Dum vixit fuerat Belgica terra tibi.

³⁸ Plautus, *Asinaria*, 207. *mi aedes quoque arridebant, cum ad te veniebam, tuae*

³⁹ Propertius, *Elegiae*, II. 14. 11, *at dum demissis supplex cervicibus ibam; Carmen de bello saxónico*, 180. *Armis exuti, demissa colla superba*

⁴⁰ Vergilius, *Aeneis*, VI. 160. *multa inter sese vario sermone serebant.*

⁴¹ Plautus, *Truculentus*, 371. *hoc est melle dulci dulcius*, továbbá: *Rhetorica ad Herennium*, IV. 33. 44. *cuius ore sermo melle dulcior profluebat*

⁴² Vergilius, *Aeneis*, IV. 94. *magnum et memorabile numen*

⁴³ Vergilius, *Catalepton Vergilii*, 11. 4. *Quid immeriti crimen habent cyathi?*

⁴⁴ „tenui... cochleari”. A mondandó kanállal (ez esetben kiskanállal) történő adagolása – feltehetőleg orvosság, „szirup” bevételére utaló hasonlattal – antik rétorok munkáiból származó formula. Pseudo Asper, *Ars grammatica*, 47, 12. *cochleare dici debet*; Velius Longus, *De orthographia*, VII. 69, 13. *cochleare sine aspiratione scribemus*

⁴⁵ „sidus... fulgens”. A költeményben ismét a kezdő sorokban szereplő Horatius óda szavai utalnak Vitringára. Azonban itt nem Maecenas szolgál az azonosítás alapjául, hanem maga a Maecenas is pártfogásba vevő Jupiter és csillaga. Vö.: Horatius, *Carmina*, II. 17. 22–23. *Te Iovis impio tutela refulgens.*

⁴⁶ Cicero, *De Natura Deorum*, II. *quod is diem efficeret toto caelo luce diffusa*

⁴⁷ Vergilius, *Aeneis*, IV. 6. *postera Phoebea lustrabat lampade terras*; Seneca, *Phoenissae*, 87. *Phoebea Lampas*

Noverat Hebraeis, Latii, Grajis monumentis,⁴⁸
 Solyma, quid Latium, Graecia quicquid habet.⁴⁹
 Qualis et in mundo saeculorum fluxerit ordo
 Monstrabat: studiis summus in Historicis.⁵⁰
 Quid opus est multis? nam si modo vera fatemur,
 Oceanus vastus cognitionis erat.
 Clausa jacent sed nunc in longam lumina noctem,⁵¹
 Linguaque grandiloquens, conticuit subito.
 Cond.
 Si Pietas, Virtus, potuissent ducere Vitae
 Stamina Doctoris, vivere dignus erat.⁵²
 Nec dubium, planctus, lachrymae, durissima Fata;⁵³
 Votaque si possent flectere⁵⁴ vel minimum.
 Vel non vester adhuc CAMPEGIUS occubisset,
 Mors vel eum debet reddere Musa tibi.
 Ast dum Thesbiten trahit irrevocabile Fatum,
 Eliseus frustra tunc revocabit eum.⁵⁵
 Cum nequeant igitur properantia Fata morari,⁵⁶
 Ferre decet miseros, vah! tua Fata Deus.⁵⁷
 Docta cohors igitur, digito compesce labellum,⁵⁸
 Noscito: non mala sunt quae Jova non faceret.

⁴⁸ Vitranga 1681-től a keleti nyelvek, 1693-tól az egyháztörténet professzora volt Franekerben. RPTK, 1863, 235.

⁴⁹ Vitranga számára az ókori héber, latin, görög szövegek valóban a korabeli élet teljességét voltak hivatottak feltárni. Teológiájában mestere, eszmei elődje, Johannes Cocceius nyomán rendkívüli hangsúly esett a szentírási próféciaák értelmezésére. Vitranga igyekezett keletkezésük és feltételezett beteljesülésük minél konkrétabb történeti kontextusában értelmezni a próféciaikat. VAN DER VALL, 1994, 203.

⁵⁰ „Qualis et in mundo saeculorum fluxerit ordo
 Monstrabat: studiis summus in Historicis.”

Cocceius teológiájában a Jelenések könyvében írottaknak megfelelően – amelyet a történelmi idő egészét átívelő eseménysort tárgyaló próféciaaként értelmezett – a történelem az isteni akarat hét világműszakban történő kibontakozásából áll. Vitranga mint teológus számára ekképpen nemcsak a Biblia kora, hanem az emberiség teljes történelme elsődleges jelentőséggel bírt. VAN DER VALL, 1994. KOLTAY–KASTNER, 1971.

⁵¹ Ovidius, *Heroides*, XVI. 100. *lumina cum placido victa sopore iacent.*

⁵² Janus Pannonius, *Guarino sírfelirata* (155), 4. *semper vivere dignus erat.* In: RMISZ, 1998. Vö. Cicero, *Pro Archia poeta*, 8, 17. *qui cum esset senex mortuus, tamen propter excellentem artem ac venustatem videbatur omnino mori non debuisset.*

⁵³ Seneca, *Medea*, 431. *O dura fata semper et sortem asperam;* Lucanus, *Pharsalia*, IX. 1046. *o sors durissima fati!*

⁵⁴ „Fata ... si possent flectere”, vö., Horatius, *Carmina*, I. 24. 17. *non lenis precibus fata recludere*

⁵⁵ Újabb utalás Illés próféta égbevételére és általa felkent, próféta utódjára, Elizeusra, aki már hiába szólította.

⁵⁶ Lucanus, *Pharsalia*, II.581. *indomitum regem Romanaque fata morantem*

⁵⁷ A sors megváltoztathatatlanságáról a Horatius-óda nyomán megkezdett gondolat az óda további sorainak szellemében jut nyugópontra. Vö.: Horatius, *Carmina*, I. 24. 17–20. *non lenis precibus fata recludere, nigro compulerit Mercurius gregi? durum: sed levius fit patientia quicquid corrigere est nefas.*

⁵⁸ Juvenalis, *Satirae*, I. 160. *digito compesce labellum*

Acad.
 Jam monitus tristes verborum mitto querelas.
 Augustos potius vultus adibo Dei.
 Supplicibus rogatus verbis, placabo Tonantem,⁵⁹
 Vulnere quae fecit; quod religare velit.
 Sustulit ELIAM, nobis sed linquat ELISAM,
 Qui sanctum foveat religionis opus.⁶⁰
 Cond.
 Non obiit VITRINGA suis; sed ad astra volavit,⁶¹
 Mira manet mundo nescia Fama mori.⁶²
 In libris loquitur, dignis cedro monumentis,
 Ut nunquam dici mortuus esse queat.
 Vivit Successor, Magni Generosa Propago,
 Nomen, Virtutem, Munus habensque Patris.⁶³
 Hic, credo, morbi majorem tollere partem:
 Levare saltem, quaerito docta cohors.
 Acad.
 En aliquod solamen adest, moderorque dolorem;⁶⁴
 Ast fidi nequeo non meminisse Patris.⁶⁵
 Fide Pater, mens nostra tui tunc immemor esse

⁵⁹ Istent Jupiter egyik jelzőjével illeti: *tonans*, jelentése: mennydörgő. Pl.: Lucanus, *Pharsalia*, II. 34. *nec cunctae summi templo iacere Tonantis*

⁶⁰ Academia már-már belenyugodva Illés/Vitringa elvesztésébe, Elizeus képében kér utódot a hitélet munkájának folytatására.

⁶¹ Ezúttal reményt keltő felhangú utalás Illés próféta égberagadtatására, klasszikus megfogalmazással. Vö. Vergilius, *Aeneis*, IX. 641. *sic itur ad astra*; Seneca, *Hercules furens*, 437. *non est ad astra mollis e terris via*

⁶² „ad astra volavit, Mira manet mundo nescia Fama mori.” Sajátos a költemény Vergiliushoz kötődő megfogalmazása Vitringa égbe szállásáról. A *Fama volans* [„a földön-vízen át” repülő hírnév] ellentétben *Academiának* Vitringa földön továbbélő, halhatatlan dicsőségéről mondott vigasztaló soraival, Vergiliusnál éppen a gyász hírvivője. Vergilius, *Aeneis*, XI. 139. *Et iam Fama volans, tanti praenuntia luctus*. A konkrét megfogalmazás Erasmustól is származhat: Rotterdami Erasmus, *Epitaphium Ioannis Frobenii per Erasmus Roterod.*, 2. (73). [Rotterdami Erasmus sírverse Johannes Frobenius emlékére]. *Orbe viret toto nescia Fama mori*. In: VREDEVELD–MILLER, 1993, 156.

⁶³ „Vivit Successor, Magni Generosa Propago, Nomen, Virtutem, Munus habensque Patris.”

A végső biztatásként elhangzó szavak szerint Vitringa életműve fiában fog tovább élni. Vitringának házasságából négy fia és egy lánya született [RPTK, 1863, 235.]. Közülük a költemény sorai minden bizonnyal az apja nevét viselő Campegius Vitringára (1693–1723) vonatkoznak, aki szintén a teológia professzora volt. A fiú, tragikus módon mindössze egy évvel élte túl apját. BLGNP, 1983, 438.

⁶⁴ Philip Melancthon, *Argumentum in Ecclesiasten*. Praefatio. *et hac recti conscientia moderari dolorem, et hac fiducia praesentiae Dei moderari dolorem*, In: *Operum Reverendi viri Philippi Melancthonis, pars secunda*. Wittenberg, Johannes Crato, 1562, 942.

⁶⁵ Academia szavaiban a gyász feldolgozását mintha éppen a Vitringa fia által felidézett emlékezés nem tenné lehetővé, hasonlóan a Vergilius által költött sorokhoz, melyekben éppen az atya, Daidalosz nem képes saját fia képmását megalkotni az újra megélt fájdalomtól. Vergilius, *Aeneis*, VI. 30–33.

Desinet, a gelido cum ruet axe Notus.⁶⁶
Mittimus ergo te, quem non retinere valemus,
Quemque Deus coeli vult satiare bonis.
Sidus ut expansi fulgeto splendide Doctor!
Perdoctum cingat Sacra Corona caput.⁶⁷
Hi tamen in solido notentur marmore versus,
Ornent qui bustum Magne Propheta tuum.
CAMPEGII Clari plaudit Mens Enthea Coelo
VITRINGAE: Corpus clauditur hoc tumulo.
His Celeberrimi Viri, dum viveret, Praesidis; ac in Domino Venerandi Patris, funus ad
Urnas usque Sepulcralem lugens comitatur
STEPHANUS Cs.⁶⁸ KOCSI, Debrecino Hungarus. V. D. M.⁶⁹

*tu quoque magnam
partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
bis conatus erat casus effingere in auro,
bis patriae cecidere manus.*

⁶⁶ Fide *Pater*, mens nostra tui tunc immemor esse
Desinet, a gelido cum ruet axe *Notus*.

A költemény megfogalmazása sajátos irodalmi játékot alkot Ovidius szavaihoz kapcsolódva. Ovidius sorai szerint kizárt, hogy az atya (*pater*), örüljön a jeges északról érkező mennynek (*nurus*), ahogy a Vitringára való emlékezésnek sem lehet vége, hiszen bizonyára soha nem fog a jeges északról fújni a forró déli szél (*Notus*). Vö. Ovidius, *Heroidess* VI. 106. *non pater, a gelido cui venit axe nurus*.

⁶⁷ Propertius, *Elegiae*, IV. 1. 61, *Ennius hirsuta cingat sua dicta corona*.

⁶⁸ Cs.: *Csergő*

⁶⁹ V. D. M.: *Verbi Divini Minister* [Isten igéjének szolgálója], református lelkészek megszokott megnevezése. A gályarabok debreceni emlékművén is ezt a formulát olvashatjuk.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BLGNP
1983
Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme. Deel 2, red. Doede NAUTA, Johannes van den BERG, Cornelis HOUTMAN, Uitgeversmaatschappij Jan Henricus Kok, Kampen, 1983.
- BOZZAY-LADÁNYI
2007
BOZZAY Réka-LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken, 1595–1918*. Budapest, 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.)
- HEGYI
2003
HEGYI Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon, 1526–1788 (1798)*. Budapest, 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6.)
- ISBE
1988
International Standard Bible Encyclopedia Eerdmans. Vol. 4., Geoffrey W. BROMILEY, *Grand Rapids*, Eerdmans, 1988.
- KOLTAY-KASTNER
1981
KOLTAY-KASTNER Jenő: *Tótfalusi Kis Miklós coccejánizmus*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1971., 284–285.
- POSTMA-VAN SLUIS
1995
POSTMA Ferenc-VAN SLUIS, Jakob van: *Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843*. Leeuwarden, 1995.
- RMISZ
1998
Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény, I., *Humanizmus*. Szerk. ÁCS Pál-JANKOVICS József-KÖSZEGHY Péter, Budapest, 1998.
- RMK III/XVIII. SZÁZAD, I.
2005
Régi Magyar Könyvtár, III/XVIII. század, I. 1712–1760. Összeáll. DÖRNYEI Sándor, SZÁVULY Mária, Budapest, 2005.
- RPTK
1863
Realenzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. Band 17, *Vadian-Wessel*. Hg. von Johann Jakob HERZOG, Gotha, R. Besser, 1863.

VAN DER VALL
1994

VAN DER VALL, Ernestine: *Between Grotius and Cocceius: The Theologia Prophetica' of Campegius Vitringa (1659–1722)*. In: *Hugo Grotius Theologian. Essays in honour of G. H. M. Posthumus Meyjes*. H. J. M. NELLEN–E. RABBIC (eds.), Leiden–New York–Köln, 1994, 195–215.

VREDEVELD–MILLER
1993

Collected Works of Erasmus. Poems, Vol. 85–86., Edited by Harry VREDEVELD, Transl. by Clarence H. MILLER, Toronto–Buffalo–London, 1993.

ZOVÁNYI
1977

ZOVÁNYI Jenő: *Egyháztörténeti lexikon*. 2. kiad., sajtó alá rend. LADÁNYI Sándor, Budapest, 1977.

Süli Attila

Vajasdi Lajos Mátyás-huszárról visszaemlékezés

Vajasdi Lajos volt honvéd és Mátyás-huszárról visszaemlékezése Kolozsváron¹ található, az egykori Ereklémúzeum gyűjteményében, amelyet jelenleg a Kolozsvári Állami Levéltár (Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Cluj) őriz.² A forrás a szerző saját kezű írásával készült, mintegy 73 oldalra terjed. Az oldalak sorszáma a szerző két ízben eltévesztette: a 27. lap után két oldal, és az 59. lap után szintén két oldal számozatlan maradt, így tulajdonképpen 77 oldalnyi a kézirat. A füzet számozatlan két oldalán Vajasdi közli azok névsorát, akikre a 12. honvédzászlóaljából és a 15. (Mátyás) huszárezredből emlékezett.

A füzet belső borító lapjára Vajasdi az alábbiakat jegyezte fel: „Vajasdi Lajos saját kezű életrajza az 1848- és 49-ki hadjáratról – Béadja a Történelmi Lapokban való közlés végett – Kolozsvárt, 21^{ik} november 1894-be. Ezen kéziratot a közlés után visszakérem, mert hátrahagyandó leendő örökösöm részére. Tisztelettel Vajasdi Lajos.” A bejegyzés után Kuskó István, az Ereklémúzeum őre azt jegyezte fel ceruzával, hogy az örökösök nem méltók a kéziratra, mivel Vajasdi szegénységben hunyt el, és a rokonai még a temetésén sem jelentek meg, így a kéziratot visszatartja a múzeum részére. Vajasdi öreg korában Haller Lujza grófnő fejéregyházi³ birtokán élt. Kuskó István közvetlenül a halála előtt találkozott vele a székelykocsárdi vasútállomáson. Vajasdi 1898. július 19-én reggel 7 órakor halt meg. Életrajzához még annyit tudunk hozzátenni, hogy 1830. január 21-én született Görgényben, és Sárpatakon⁴ nőtt fel a helyi gazdatiszt fiaként. Kitűnő lovas volt, és jól beszélt románul. 1854-ben házasodott meg Aranyosegerbegyen.⁵ A szabadságharc alatti működéséről naplót vezetett, ez azonban 1853-ban megsemmisült.

A forrás közlésére ismereteink szerint a mai napig sem került sor. Rövid tartalmi ismertetője megtalálható az *1848–49. Történelmi Lapok* (TL) I. évfolyamában,⁶ illetve a szerző fényképe és a füzet két számozatlan oldalán szereplő honvédek és huszárok a IV. évfolyamban.⁷

¹ Cluj-Napoca (RO)

² Mivel az anyag a mai napig rendezetlen, pontos helyét, jelzetét nem tudjuk megadni.

³ Albești (RO)

⁴ Șapartoc (RO)

⁵ Vișoara (RO)

⁶ 1848–49. TL, 1. (1892), 211.; A visszaemlékezése szerint pedig 1848 májusában 17 éves volt, eszerint 1831-ben született volna. Egyéb életrajzi adatai a visszaemlékezésből erednek.

⁷ 1848–49. TL, 4. (1895), 117, 121.

A kéziratot 1979 januárjában Böződi György lemásolta, közlése azonban elmaradt.⁸
A forrást a történeti irodalomban elsősorban Egyed Ákos hasznosította.⁹

*

Vajasdi Lajos egy rendkívül érdekes és komoly forrásértékkel bíró memoárt hagyományozott az utókorra. Ez annak ellenére igaz, hogy a fenti alakulatról, amely a honvéd huszárezredek sorába tartozott, számos visszaemlékezés készült. Ezek eddigi ismereteink szerint az alábbiak:¹⁰

Fsz.	Visszaemlékezés	Lelóhely
1.	Szentkatolnai Bíró Lajos ¹¹	NYÁRÁDY, 1993, 107–127.
2.	Bíró Sámuel visszaemlékezése	Magántulajdon. Közli: SÜLI, 2016, 91–122.
3.	Csiszér Gábor ¹²	Eredetije az Ereklýmúzeumban Kolozsváron. Gépelt másolat Böződi György hagyatékában, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltárában, Kolozsváron. Kivonatossan közli: DEMETER, 2001, 58–60.
4.	Dercsényi Kálmán ¹³ visszaemlékezése	DERCSÉNYI, é. n.
5.	Dercsényi Kálmán naplója	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
6.	Dercsényi László ¹⁴ visszaemlékezése	Kézirat. Dobák Géza magángyűjteménye.
7.	Eszterházy Kálmán gróf ¹⁵	HEGYESY, 1916–1917, 24–51.
8.	Fekete Ferenc Kossuth-husár naplója	PAP, 1904, 381–396.
9.	Imreh Sándor: ¹⁶ Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben	Kiadása: IMREH, 2003.
10.	Jakab Elek: ¹⁷ Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések	Kiadása: JAKAB, 1880.

⁸ Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára, Kolozsvár. Böződi György hagyatéka. Mások kéziratjai. 8/18.

⁹ EGYED, 2008.; EGYED, 2010.

¹⁰ Az alakulathoz köthető visszaemlékezések többségét ismerteti: HERMANN, 2014, 251–253.

¹¹ Szentkatolnai Bíró Lajos (1820–1884) a 15. (Mátyás-) huszárezred századosa.

¹² Csiszér Gábor, a 15. (Mátyás-) huszárezred őrmestere.

¹³ Dercsényi Kálmán (1824–1893) a 15. (Mátyás-) huszárezred főhadnagya.

¹⁴ Dercsényi László (1822–1899) a 15. (Mátyás-) huszárezred kapitánya.

¹⁵ Eszterházy Kálmán gróf (1830–1916) a 15. (Mátyás-) huszárezred hadnagya.

¹⁶ Imreh Sándor (1830–1895) nyomdász, szakíró, nyomdavezető és 1848–1849-ben Mátyás-husár.

¹⁷ Jakab Elek (1820–1897) a 15. (Mátyás-) huszárezred kapitánya.

11.	Kinizsi István: ¹⁸ A „Sánta Huszár” naplója. ¹⁹	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. Kiadása: KINIZSI, 1999.
12.	Koós Ferenc: ²⁰ Életem és emlékeim. 1828–1890.	
13.	K. Horváth Ignác: ²¹ Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokról.	Kiadása: DEMETER, 2003, 7–52.
14.	Máday Ferenc: ²² Háromszéki viszonyok	Kritikai közlése: SÜLI, 2016/a., 100–106.
15.	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
16.	Szalai Elek ²³ visszaemlékezései 1848–49-re	Kiadása: LENKEFI, 1993. ²⁴
17.	Szász Lajos ²⁵	Kiadása: SZÁSZ, 1894, 161–162.
18.	Szerdahelyi Kálmán ²⁶	Kiadása: SZERDAHELYI, 1868, I., 129–136.
19.	Székely Gergely: ²⁷ Hetvenhárom év itthon	Kiadása: SZÉKELY, 1895.
20.	Vajasdi Lajos visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár.
21.	Veres Sándor emlékirata	SERES, 1992, 8–22..
22.	Nagy Sándor visszaemlékezése	Román Tudományos Akadémia, Kolozsvári Történeti Intézet. Kolozsvári Fiókkönyvtár. SÜLI, 2017, 113–120.

A 15. (Mátyás-) huszárezred szerepe az 1848–1849-es szabadságharcban

Korszakunkban a lovasság könnyű- és nehézlovasságra tagolódott. A császári-királyi haderő huszársága tizenkét ezredből állt, melyek teljesen magyarországi kiegészítésűek voltak. 1848 őszétől az utóbbiakhoz hat újabb honvéd huszárezredet állítottak fel (13–18. sorszámmal). A könnyűlovasság feladata a felderítés, rajtaütés, előőrsi szolgálat és a portyázás, illetve az ellenséges felderítés megakadályozása volt. A huszárezredek nyolc

¹⁸ Kinizsi István (1826–1886) a 15. (Mátyás-) huszárezred kapitánya.

¹⁹ KINIZSI, 1999.

²⁰ Koós Ferenc (1828–1905) református lelkész, író, 1848–1849-ben Mátyás-huszár.

²¹ K. Horváth Ignác (1814–1915) a 15. (Mátyás-) huszárezred alezredese.

²² Máday Ferenc (1808–?) a 15. (Mátyás-) huszárezred kapitánya.

²³ Szalay Elek (1820–1896) Mátyás-huszár, majd a 135. honvédzászlóalj hadnagya.

²⁴ A Hadtörténelmi Levéltárban őrzött, a kiadás alapjául szolgáló példánynak hiányzik a befejezése. Létezik azonban egy teljes példány is, ez Kolozsváron, az egykori Erekllyemúzeum anyagában található.

²⁵ Szász Lajos, a 15. (Mátyás-) huszárezred tizedese.

²⁶ Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) Mátyás-huszár, majd a 4. honvéd vadászezred főhadnagya.

²⁷ Székely Gergely (1822–1897) a 15. (Mátyás-) huszárezred hadnagya.

századból álltak, melyekből két század képezett egy osztályt. Az osztályokat vezénylőjükről ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi osztálynak nevezték.²⁸

A 15. (Mátyás-) huszárezred kolozsvári osztályának szervezését 1848 júliusában kezdték meg Mikes Kelemen²⁹ és Bethlen Gergely grófok³⁰. Augusztus végétől Berzenczey László kormánybiztos – a Kossuth Lajos pénzügyminisztertől nyert felhatalmazás alapján – a Székelyföldön újabb négy osztály szervezését kezdte meg. Így az alakulat a huszárezredek közül egyedülként nem négy, hanem öt osztályból, vagyis tíz századból állt. Nevük a Kossuth-lovagokról Hunyadi-, majd Mátyás-huszárokra változott. Az alakulat kolozsvári osztálya (Mikes őrnagy) 1848. november közepétől a Partiumba szorult és az erdélyi magyar hadtest állományához tartozott. A székelyföldi Mátyás-huszárok pedig Háromszékre vonultak vissza, ahol derekasan kivették részüket a törvényhatóság önvédelmi harcából. A kolozsvári osztály a december közepétől, József Bem vezérőrnagy irányításával kezdődő magyar ellentámadás első jelentősebb összecsapásában, a december 20-án vívott zsigói ütközetben kitüntette magát. Időközben Észak-Erdélyben újabb két századot szerveztek (2. osztály), ennek parancsnoka Pálffy Domokos³¹ őrnagy lett. A Mátyás-huszárok végigharcolták Észak-Erdély és a Székelyföld felszabadítását, jelen voltak Nagyszeben³² 1849. január 21-i sikertelen ostrománál, ahol parancsnokuk, Mikes ezredes hősi halált halt. Január végétől tovább folyt az ezred szervezése, a Székelyföldön Gál Sándor³³ ezredes irányítása alatt újabb négy századot állítottak fel. Ezen két osztály 1849 márciusában részt vett Dél-Erdély visszafoglalásában. Közülük egy osztályt Bem áprilisban a Temesköz felszabadítására magával vitt, amely már nem tért vissza Erdélybe, hanem a délvidéki IV. hadtest alárendeltségébe került és a szabadságharc vereségéig itt tevékenykedett. Többek között a július 14-én vívott kishegyesi³⁴ ütközetben is jelen voltak. Közben Erdélyben felállították az ötödik osztályt is, bár ennek felszerelése már komoly nehézségekbe ütközött. Az 1849 nyarán vívott erdélyi és délvidéki ütközetekben szinte mindenhol jelen voltak a Mátyás-huszárok. Többségük felmorzsolódott az orosz–osztrák csapatokkal vívott harcokban, maradványaik Dévánál³⁵ (augusztus 18.) és Zsibónál³⁶ (augusztus 25.) tették le a fegyvert.³⁷

*

²⁸ HERMANN, 2001, 35–36.

²⁹ Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás-) huszárezred parancsnoka.

³⁰ Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás-) huszárezred parancsnoka.

³¹ Pálffy Domokos (1812–1871) a 15. (Mátyás-) huszárezred őrnagya.

³² Sibiu (RO)

³³ Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

³⁴ Mali Idoš (SRB)

³⁵ Deva (RO)

³⁶ Sibot (RO)

³⁷ KEDVES, 1990, 60.; SÜLI 2011, 146–196.

A visszaemlékezést az 1970-es években Spira György lefotóztatta, így a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában létezik róla egy mikrofilmmásolat. (17669. filmtári tekercs.) A forrást a jelenlegi helyesírás és központozás szabályai szerint, az eltérő, a szerző által használt tájnyelvi alakok megtartásával rendeztem sajtó alá.

Forrásközlés

Vajasdi Lajos saját kezű életleírása az 1848- és 49-ki hadjáratból

Honvéd társaim voltak a XII ik zászlóaljban, akikre emlékszem 1848-ba

1. Őrnagyunk Balázs Manó³⁸
2. Századosunk Klément³⁹ és Butzi⁴⁰
3. Hadnagyra csak Csíkire⁴¹ emlékszem
4. Főhadnagyra Korda Györgyre⁴²
5. Őrmesterek Vass György (a császáriaktól)
6. Káplárok Szőke Károly, Szabó László, Szathmári Ferenc
7. Honvédek Szőke Ferenc, Csanádi Sándor
8. Póka Albert, Pitlik József
9. Springer József, Gyarmati Lajos
10. Marton Károly, Kolcsár János
11. Utszás Samu, Barton Károly
12. Kapronczai Károly, Kónya Dani
13. Kovács János, Váradi Sándor

Akikre emlékszem a Kossuth, későbbben Mátyás huszár társaimra a IIik században

1. Ezredes gr. Mikes Kelemen,⁴³ gr. Bethlen Gergely⁴⁴
2. Százados Makrai László,⁴⁵ Szentgyörgyi⁴⁶ és Prui⁴⁷

³⁸ Balázs Manó (1811–1848) honvéd őrnagy, a 12. honvédzászlóalj parancsnoka.

³⁹ Klément György (1809–1886) százados, később őrnagy és a 12. honvédzászlóalj parancsnoka.

⁴⁰ Buczi Alajos (1811–1849) százados, később őrnagy.

⁴¹ Csiki Domokos (1819–1853) hadnagy, később százados.

⁴² Korda György (?–1865) A legmagasabb rendfokozata hadnagy volt.

⁴³ Mikes Kelemen gróf (1820–1849) ezredes, a 15. (Mátyás-) huszárezred parancsnoka.

⁴⁴ Bethlen Gergely gróf (1812–1867) ezredes, a 15. (Mátyás-) huszárezred parancsnoka.

⁴⁵ Makray László (1815–1876) alezredes, a 15. (Mátyás-) huszárezred osztályparancsnoka.

⁴⁶ Szentgyörgyi József (1825–1897) kapitány.

⁴⁷ Prouvy Albert (1812–?) lovag, az ezred későbbi őrnagy.

3. Főhadnagy Rátz Miklós,⁴⁸ Deák Kristóf⁴⁹
4. Hadnagy Solymosi,⁵⁰ a kicsi Pataki
5. Örmester Komádi és Gazsi
6. Tizedesek Szász Dani, Demeter Dénes
7. A kicsi mosolygó Makrai, Dercsényi Kálmán
8. Újfalvi Sándor, Egri Lajos
9. Szőke Ferenc, Szőke Samu – testvérek
10. Egri János, Pap József
11. Elekes a nagy hasú, Denkán (?) lovával
12. Csehi Sándor, Beder Laci zászlótartó
13. Makári Károly, Kovács János
14. Heves Gábor, Kovács Lajos
15. Palyelli Sándor, Bányai Lajos
16. Vonúj Jancsi, Ankeszmann János
17. A kicsi Rignát a fakó lovával

Én, alatt írt Vajasdi Lajos az 1848. és 1849ik években történt emlékezetes hadjáratok alkalmából éleleírásomat adom, amennyire emlékező tehetségem megengedi a nevezetesebb csaták és események leírását, úgy Erdélyben, valamint a Bánátban, a Bácskában és az Alföldön Szegednél, egészen a Dévánál történt fegyver letevéséig.⁵¹

Én többedmagammal 1848. május hó végén⁵² állottam bé Marosvásárhelyt⁵³ az ott alakuló XIIik zászlóaljban honvédnek mint tanuló, 17 éves koromban.

Béállításunk oly tömegesen ment, hogy az akkori nevén nevezendő Poklos utcában,⁵⁴ a Bartsai féle háznál⁵⁵ lakó Horvátovits⁵⁶ nevű öreg osztrák őrnagy⁵⁷ sokszor kikelt a béketűréséből a szorgos munka miatt.

Béállításunk után minket fegyvergyakorlatra mind osztrák tisztek tanítottak a marosvásárhelyi várban, az én 4ik szakaszomat, amelyben béosztva lettem, egy Erős⁵⁸ nevű szép fiatal szőke és gyöngéd bánásmódú osztrák hadnagy tanította két hétig.

⁴⁸ Rátz Miklós (1830–1902) főhadnagy.

⁴⁹ Deák Kristóf (1824–?). A legmagasabb rendfokozata hadnagy volt. (BONA, 1998, I, 297.)

⁵⁰ Solymosi Lajos (1826–1907) hadnagy.

⁵¹ 1849. augusztus 18.

⁵² Téves dátum. A zászlóalj szervezését 1848. június 15-től kezdték meg. (SÜLI, 2011, 113.)

⁵³ A forrásban M. Vásárhelyként szereplő helynevet Marosvásárhely alakban hozzuk.

⁵⁴ Jelenleg a Victoriei utca Marosvásárhelyen.

⁵⁵ Marosvásárhely főterén állt épület. Ennek erkélyéről hirdették Magyarország és Erdély unióját 1848-ban.

⁵⁶ Horvatovich József (1796–?) főhadnagy.

⁵⁷ Valójában hadnagy.

⁵⁸ Erős János (1824–1899) a zászlóalj későbbi főhadnagya.

Ekkor egy reggel arra ébredtünk fel, hogy sem a városban, sem a várban egyetlen osztrák katonát sem lehetett látni. Ezen egy éjszaka úgy eltűntek,⁵⁹ hogy azt sem tudhattuk, hogy merre és hova mentek. Azonban nem is törődünk velek igen sokat.

Eközben zászlóaljunk kiegészítőleg megalakulván, kineveztetett hozzánk őrnagynak a szerencsétlen Balázs Manó, akit végtére Sepsiszentgyörgyön,⁶⁰ a vármegyeháza⁶¹ előtt hazaárulás miatt saját honvédei és a székely nép dühe felkoncolt,⁶² és ez mentette meg Székelyföldöt az osztrák béözönlés és elhatalmazás elől, e perc a félénket hőssé, az árulót hazafivá varázsolta át, s e merénylet a Székelyföldnek sereget és vezért teremtett.⁶³

Balázs őrnagyunk vezetése alatt kezdetben Marosvásárhelyről gyakran kimentünk Nyárádtőig⁶⁴ ahová már oláh táborok kezdtek csoportosulni. – Teremi,⁶⁵ Vidrácszeg⁶⁶ volt a fő fészkek. Pap Laci⁶⁷ tribun vezetése alatt, akit ugyancsak elfogatása után, az akkori törvényszék ítélete folytán marosvásárhelyi határban kötél által kivégezték.

Eközben a dolgok fokozatosan mérgesebbé váltak és az osztrák bérencek dühös fenyegető állást foglaltak a magyarok ellen, megkezdették községenként az orgyilkosságot, rablást és égetést az oláh táborok. Urban⁶⁸ is, Naszód⁶⁹ vidéki rendes greniczer,⁷⁰ katonáival táborba szállott, elsősorban is Szászrégen⁷¹ mellett foglalt állást 6-8 ezerre menő táborával.⁷²

Látván a fenyegető veszedelmet, a magyarok sem maradhattak összedugott kézzel, hanem örömmel sorakoztak a szabadság és testvériség zászlója alá, főképpen a székely nép által szaporodtunk legjobban, úgy is, mint honvédek, s úgy is, mint nemzetőrök.

Úgy szeptember elején Marosvásárhelyt odahagyva, mintegy 3-4 ezerből álló táborunkkal kiszállottunk Radnót⁷³ alá táborba s itt már a székely határőr gyalogságának egy része, s úgy a székely huszárok is velünk voltak.⁷⁴

Radnót alatt táboroztunk négy napig, hozzánk közel a szélkúti és az ósályi erdőségekben pedig oláh tábor tanyázott, s ezekből a székely huszárok naponta, portyázás közben 15-20-at hoztak bé elfogva, s a rögtönítélő hadbíróság kivégeztette őket.

⁵⁹ 1848. szeptember 30-án.

⁶⁰ Sfântu Gheorghe (RO)

⁶¹ Szék háza, melyet a reformkorban a Nemzet házának is neveztek.

⁶² 1848. november 28-án.

⁶³ A szerző itt feltehetőleg arra gondol, hogy Balázs meglincselésének hatására az önvédelmi harc vállalásának ellenzői félelemből visszavonultak.

⁶⁴ Ungheni (RO)

⁶⁵ Nagy- és Kisteremi (ma: Tirimia, RO)

⁶⁶ Vidrácszeg (ma: Vidrasău, RO)

⁶⁷ Vasile Pop román tribunt 1848. október 12-én akasztották fel Marosvásárhelyen.

⁶⁸ Karl von Urban alezredes (1802–1877) a 17. (2. román) határőrezred megbízott parancsnoka.

⁶⁹ Năsăud (RO)

⁷⁰ 17. (2. román) határőrezred katonája

⁷¹ Reghin (RO)

⁷² 1848. október 14-én.

⁷³ Iernut (RO)

⁷⁴ A Lázár Dénes gróf, marosvásárhelyi nemzetőr őrnagy által vezetett székely „dandár” október 19-én foglalta el Radnótot.

Ötödik napon Radnótot is odahagyva átkeltünk a Maroson Lekencénél,⁷⁵ és behatoltunk a Mezőségbbe, falvakra nem emlékszem – gyors menet után estvére egy község határán telepedtünk le táborba.

Ettünk és ittunk, akinek volt mit, éjfél után Balázs őrnagyunk próbára lármadobot veretett és trombitát fúvatott, látni akarta, hogy egy megrohanás esetén mily gyorsan tudunk sorakozni.

Mű mindnyájan valóságnak hittük, hogy megrohanat az oláh tábor, s elég gyorsak voltunk talpra állni, az egész tábor.

Őrnagyunk körüllovagolt, aközben sok oktatást és elővigyázati utasításokat adott.

Innét megindulva Szászrégennek tartva, s midőn a hegyek között leereszkedtünk Vajdaszentiványhoz,⁷⁶ itt találtuk Zsombori Sándor⁷⁷ ezredest a székely táborral Marosvásárhely felől érkezve Berzenczey Lászlóval.⁷⁸

Az Urban tábora már csatarendben volt felállítva, s azonnal megkezdődött a puskatűz a XII. zászlóalj által, a székely huszárok attakra⁷⁹ rohantak a svalizsérekre,⁸⁰ – alig egy órai harc után az Urban tábora futásnak eredett – a lándzsás oláhok és szászai a közeli szőlőhegyekbe menekültek, Urban a rendes katona gránitzereivel Szászrégenbe s onnat Besztercére⁸¹ vonult.⁸²

A mi összes táborunk Szászrégen melletti téren foglalt állást,⁸³ itt azonnal megjelent hat városi követ. Kérve a fővezért, hogy a város megvédése tekintetében, jöttek ki egyezkedni. – Tudomásom szerint az egyezés meg is történt élelmiszerekbe és egy összeg pénzben úgy, hogy azokat három óra alatt kihozzák a tábornak.

De a szász atyafiaik nem arra használták fel az időt, hogy megmentsek a várost, hanem az Urban táborával megszöktek, amire már előre el voltak készülve, és Szászrégen elpusztítását a szászoknak azon aljas eljárások okozta.⁸⁴

Volt rablás és égetés, elég szomorú időszak volt és káros a népre nézve, amit jó megfontolás és elhatározottsággal ki lehetett volna kerülni.

A magyar tábor is kárát vallotta nagymértékben a Szászrégenben történt rablásnak, mert a marosvásárhelyi elvesztett csatánk csakis ennek köszönhető.⁸⁵

Szemtanúja voltam, amíg a csíki székelyek a szász istállójából két szekérbe befogtak 8 ökröt s elhajtottak vele egy üzletajtóba, amely üzletnek a bezárt vasajtóit fejszékkel feltörték, és mind a két szekeret a legdrágább vég selymekkel, vég gyolcsokkal, egyszóval

⁷⁵ Lechnița (RO)

⁷⁶ Voivodeni (RO)

⁷⁷ Sombori Sándor (1794–1860) ezredest, a 11. (székely) huszárezred, majd a székely tábor parancsnoka.

⁷⁸ Berzenczey László (1820–1884) Marosvásárhelyi országgyűlési képviselője, majd a székely tábor főbiztosa.

⁷⁹ Rohamra.

⁸⁰ Svalizsér, könnyűlovass. Jelen esetben a 3. (Ferdinánd Miksa) könnyűlovass ezred katonája.

⁸¹ Bistrița (RO)

⁸² 1848. október 31-én.

⁸³ 1848. november 1-jén

⁸⁴ Az utóbbi állítás nem felel meg a valóságnak. A székely tábor katonai és polgári vezetői képtelenek voltak fegyelmet tartani és a fosztogatást megakadályozni.

⁸⁵ A székely tábor marosvásárhelyi vereségének a feyelemhiány csak az egyik oka volt.

amit csak értékesebbnek találtak, megrakták, de úgy, hogy volt mit húzzon a 4-4 ökör. S ekkor a szekereket fegyveresen kísérték hazafelé 20-30 székely.

Máshol láttam, hogy a ház teteje égett, s az utcára nyíló pincébe övig érő kieresztett borözönbe a megrészegetett 8-10 székely élet- és halálharcot vívott, nem tudott az ajtóig vergődni.

Megjegyzendő, hogy ezen tábornak még akkor a székely nemzetőrökön kívül más rendes katonája nem volt, csakis elsősorban a XII-ik zászlóaljbeli honvédek Balázs őrnagy alatt és a székely huszárok, úgy a határőrvidéki székely gyalogság a Zsombori alezredes⁸⁶ vezetése alatt.

Ez a kettő tehetett összesen 7000 embert, de ágyúknak még híre sem volt, azonban sem Balázs őrnagy, sem Zsombori semmi kedvet nem mutattak az Urban megveretéséhez; csak Berzenczei Lászlón látszott inkább az önelégültség és a szászokkal szemben a megcsalás elégtétele.

Hat-hét ezerből álló táborunk egy éjszaka és egy nap alatt lepadott a nemzetőrségből elment székelyek miatt alig 4000-re – úgy, hogy midőn Szászrégentől visszatérőben voltunk Marosvásárhelyre, hát nem mint katonák, csapatban és sorban jöttünk, hanem csak úgy szállingozva, a tábor eleje megérkezett Marosvásárhelyre délben és a vége másnap reggel, aki a városban akart maradni, az ottmaradt, a nagyobb rész pedig a zsákmánnyal meg sem állott, hanem ment hazafelé egyenesen. Semmi rendet, semmi összetartást nem lehetett eszközölni, pedig Gedeon⁸⁷ a nagy osztrák táborával és ágyúival közeledett Marosvásárhely felé.⁸⁸

Ezen rendetlenség miatt táborunk csakis a miveltebb és nemesebb érzésű XII-ik zászlóaljra és csekély rendes székely katonaságra apadott le másnap reggelig, és így vetünk állást másnap reggel Gedeon táborával szembe.

Már a csata megkezdésénél beláttuk, hogy lehetetlen a nagy tömeget visszaverni, még talán azon esetben sem, ha Gedeonnak ágyúi nem lettek volna.

Csata közben, közel hozzám szakasztotta el az ellenség 3 fontos golyója⁸⁹ a sárpataki mesternek, Ertse János nevű igen derék diák fiát.

Látván kevés számú seregünk a sikertelenséget, nem volt egyéb mit tenni, mint odahagyni a csataterét és az úgynevezett Teleki-kerten⁹⁰ keresztül menekülni a Székelyföld felé.

Elvonulásunk utolsó pillanatában láttuk Berzenczei Lászlót szép fekete lován az ellenséget megelőzőleg bévágtatni a városba; ez vala az utolsó látványunk a város közelében.

⁸⁶ Valójában ezredes.

⁸⁷ Joseph Gedeon császári-királyi altábornagy.

⁸⁸ Gedeon dandárja a következő alakulatokból állt: 4 század (Uracca gránátos zászlóalj), 4 század gyalogos (51. sorgyalogezred), 41. (Sivkovich) sorgyalogezred Landwehr zászlóalja), 2 század svalizsér (3. könnyűlovas ezred), 12 ágyú, valamint román népfelkelők. (HEYDTE, 1863, 143.)

⁸⁹ Ismereteink szerint Gedeonnak csak hatfontos lövegei voltak.

⁹⁰ A Teleki grófi család birtokában lévő épülethez tartozó kert. A területén volt a Teleki-könyvtár épülete.

Itt megszűnt a magyar fegyverek dicsősége egy bizonyos időre Erdélyben, mert a magyar tábor ezen része bévonult a Székelyföldre és a más része Feketetőhöz⁹¹ – s itt vesztegeltünk nagy aggodalmak között, amíg Bem 1849. január hava első felében megérkezett Kolozsvárra⁹² és azután Marosvásárhelyre.⁹³

Novemberi hideg idők állottak bé, midőn szállinközva csapatonként rendre béeértünk Gyergyóalfaluba,⁹⁴ pár napot vesztegeltünk itt, várva az irtó csapatok érkezését, akkor feljebb vonultunk Gyergyószentmiklóstra,⁹⁵ útközben mindig szaporodva átmentünk Csíkszeredába s innét Kézdivásárhelyre.⁹⁶ Itt több napot töltve a lelkes fogadtatásban, napról napra szaporodott a kis táborunk, kipihenve és rendbe szedve magunkat, s kedélyünk is felfrissülve mentünk át Sepsiszentgyörgyre, ahol a szívélyes fogadtatás bennünket mind jobban felvillanyozott, mondhatnám büszke katonává varázsolt át mindnyájunkat.

Balázs Manó őrnagyunk is itt találta már a szelíd lelkű és igaz magyar honleány szeretett nejét⁹⁷ és kislejét,⁹⁸ Barótról⁹⁹ béköltözve az osztrákok félelme miatt.

Gedeon osztrák táborával a Barcaságot szállotta meg Brassó felől, egészen az Olt folyóig, a fő fészke Hermány¹⁰⁰ nagy szász község volt, s innen akarta támadni a Székelyföldet.

Másfelől pedig Haite¹⁰¹ osztrák vezér Székelyudvarhely¹⁰² felől a Rikán keresztül szándékozott Erdővidékre betörni Gedeonnal egyszerre,¹⁰³ – azonban szerencsét nem próbáltak, mert a mű táborunk csakhamar levonult az Olt mentére, Árapatak,¹⁰⁴ Köpec¹⁰⁵ Doboly,¹⁰⁶ Kőköst¹⁰⁷ megszállva, s itt néztünk farkasszemet egymással, szemben az Olt vizén keresztül.

Egy ízben Hajte megkísérelte a Rikán keresztül leszállani és elfoglalni Rákost,¹⁰⁸ de általunk még bent az erdőben visszaveretett csúfosan, ahol a XII-ik zászlóalj és a székely huszároknak jutott az oroszlátrész.¹⁰⁹

⁹¹ Negreni (RO)

⁹² Pontosabban 1848. december 25-én.

⁹³ 1849. január 12-én.

⁹⁴ Joseni (RO)

⁹⁵ Gheorgheni (RO)

⁹⁶ Târgu Secuiesc (RO)

⁹⁷ Jindra Anna.

⁹⁸ Bárány Balás Emánuel császári és királyi altábornagy (1839–1926).

⁹⁹ Baraolt (RO)

¹⁰⁰ Szászhermány ma Hărman (RO)

¹⁰¹ August Heydte báró, császári-királyi kapitány, az 5. (Savoyai Jenő) dragonyosezred tisztje.

¹⁰² Odorheiu Secuiesc (RO)

¹⁰³ Heydte 1848. november 25-én tört be Erdővidékre.

¹⁰⁴ Araci (RO)

¹⁰⁵ Căpeni (RO)

¹⁰⁶ Aldoboly, Dobolii de Jos (RO)

¹⁰⁷ Chichiș (RO)

¹⁰⁸ Racoșul de Sus (RO)

¹⁰⁹ A harcokra lásd: CSIKÁNY, 2015, 33. Vajasdi a november végi harcokat mutatja be.

Más ízben Gedeon próbált Árapatakánál Hermánból az Olton áttörni, – de mű megelőzőleg hamarabb átkeltünk az Olt jeges vizén, igazlelkű Klement századosunk és Balog őrmesterünk biztatására, elől a XII-ik zászlóalj után a székelység, s pár órai harc után Hermány lángokban állott, s az ellenség eszeveszett futásnak eredett a legnagyobb rendetlenségben Brassónak.

Az összes magyar tábor oly elszántan vette üzöbe az ellenséget, hogy Brassóig nyomuljon utána.¹¹⁰

De tiszteink belátva a békövetkezhető veszedelmet, előnkbe száguldozva térítettek vissza; egy előbb ezt árulásnak hittük.

De nem sokára meggyőződünk arról, hogy Brassóból a futó ellenségnek csaknem hozzá hasonló tömeg jön segítségére ágyúkkal ellátva.

És így visszatérve Hermány községin erősen megbosszultuk magunkat.

Próbálgatták magukat az osztrákok még Dobolynál és Kökösnél is; de mindég visszaverettek; azonban mind rossz hírek keringtek, p.o.,¹¹¹ hogy Erdélyt egészen az osztrákok bírják és most egész erővel törnek a Székelyföldre, és ha önként fel nem adja magát, felégetik és felkoncolják az egész népséget minden irgalom és kegyelem nélkül.

Az ott lévő magyar tiszteink folyton gyűléseztek e felett; s ők mindég a feladás mellett határoztak.

Megjegyzendő azonban, hogy a főbb tiszteink a forradalom kiütése előtt mind császári intézetekben nevelkedve; érzelmek a magyar ügyre nézve mindég kétséges volt előttünk, a magok viselkedések miatt.¹¹²

Ellenkező érzésben volt a magyar tábor: inkább meghalni! Mint magunkat az osztráknak megadni gyáván! Ez volt a jelszó.

Ezt látva az osztrák hadvezérek, hogy Székelyföldet megalázni, meghódítani talán nagy áldozattal is bajosan sikerül. Tehát cselhez folyamodtak.

Először is Balázs őrnagyunkkal titokban kezdődött az egyezkedés. Hogy az egyezés alapja mi volt, azt csak a későbbi tények mutatták meg nekünk.¹¹³

De annyit már a következésekből megláttunk, hogy Balázs Manó őrnagyunk személyvesztés tekintetéből még egy csatát kívánt keresztülvinni, amelyben minden biznnyal meg kell, hogy ígérje az ellenfélnek, hogy ők lesznek a győztesek.

S remélte őrnagyunk, hogy hát csakugyan ezzel hatni fog a Székelyföld feladására.

Ezen idő közben a főbb tisztek népgyűlést hívtak össze, hogy határozzanak a megadás vagy ellentállás mellett.¹¹⁴

¹¹⁰ Uo., 35–44.

¹¹¹ Példának okáért

¹¹² Az utóbbi általánosítás túlzás.

¹¹³ Balázs Manó honvéde őrnagy árulása nem bizonyított tény, az ügyben sok a tisztázatlan kérdés. (SÜLI, 2015. 57–74.)

¹¹⁴ Az 1848. november 23-án tartott székgyűlésen.

A fő tisztek, Zsombori Sándor, Dobai Károly,¹¹⁵ Berde Mózes,¹¹⁶ vagy főképpen Balázs őrnagy mind a megadás mellett nyilatkoztak. Több és több okokat felhozva.

A nép hallani sem akart erről. Inkább meghalunk, de nem hódolunk.

Gábor Áron¹¹⁷ ágyút csinált, Szatsvai András¹¹⁸ fia, János¹¹⁹ puskaport és gyutacsot készített számunkra. Azonban híre jött, hogy Hajté nagy táborával a Rikán bé akar törni Rákosnál a Székelyföldre Erdővidéke felől.

A magyar tábor az Olt mellett tartózkodott, Köpec, Árapatak, Kökök, Doboly állomásokon és a késői rendelet következtében oly későn érkeztünk az ellenséghez, hogy az már a rákosi téren csatarendben foglalta el az állásokat. S megérkezésünkkel alig vala időnk csatarendbe bontakozni. Ő azonnal támadott és roppant nagy puskatüz fejlődött ki, míg a lovasság is attakra jött, s megszólaltak az ellenfél ágyúi – ami akkor még nekünk nem volt – s így visszavonulásra voltunk kénytelenek.

A csatateréről egy híd vezet át a köpeczi határ felé az Olton, s itt a visszavonulásunk nagyon meg volt akasztva. A XII-ik zászlóalj maradt hátra fedezetül, folytonosan tüzelve. S midőn zászlóaljunk nagyobb része a hídon túl volt, hogy Köpecnél állást foglaljon, reánk rohant a lovasság s engemet, Szőke Károly káplárunkkal a hídról félreszorítottak s több nemzetőrt is, akik a hídon felüli malomba menekültek.

Én és Szőke Károly elhaladtunk jóval tovább a malomnál átjárót keresni a vízen, de nem vala sok időnk, mert hozzánk vágtatott nyolc svalizser, s nekiszorítottak az Olt folyó magas martjának,¹²⁰ mű kilőtt fegyvereink szuronyával védtük magunkat a közeljöhétéstől, csaknem veszve éreztük magunkat és kértük a párdont.¹²¹

Kájn párdon hund u/n/gar!¹²² Volt mindeniken a felet s irgalmatlanul rúgtattak felénk, ezt látva Szőke Károly azt kiáltja nekem, a vízbe ugrunk Laji.

E percben bent voltunk övig érő vízben egy öles martról. Volt himmel szakramentumozás,¹²³ ordítózás, de meg valánk mentve, átgázoltunk a folyón s mentünk le a folyó mellett Miklósvár¹²⁴ felé, amíg kaptunk egy átjárót Köpec tájékán.

Ezalatt bent Köpecen erősen folyt a harc. Itt vagdalták össze egy udvaron derék bajtársunkat, Barton Károlyt, aki tudomásom szerint máig is él a néhai gróf Bethlen Farkas örökösöknél főerdősi minőségben Bonyhán.

¹¹⁵ Dobai Károly (1793–?) ezredes, a 15. (2. székely) határőrezred parancsnoka.

¹¹⁶ Berde Mózes (1815–1893) ügyvéd, képviselő, háromszéki, majd királyföldi kormánybiztos.

¹¹⁷ Gábor Áron (1815–1849) később őrnagy, a székelyföldi hadosztály tüzérparancsnoka.

¹¹⁸ Szacsвай András esztelneki birtokos.

¹¹⁹ Szacsвай János (1811–1887) esztelneki birtokos, a kézdivásárhelyi lőporgyártó üzem vezetője, később főhadnagy.

¹²⁰ Vízmosta part, vízpart.

¹²¹ Megadást (német).

¹²² Nincs kegyelem a magyar kutyáknak! (német).

¹²³ Káromkodás. „Hét szentségit!!

¹²⁴ Micloșoara (RO)

Ennyiben sikerült a Balázs őrnagyunk terve, hogy Köpecig visszaverettünk, de ekkor segítségünk érkezve, – az osztrák tábor visszavonult, nem próbált szerencsét beljebb a Székelyföld felé.¹²⁵

Ezen csata után Sepsiszentgyörgyre vonultunk bé, magunkat rendbe szedni és valami határozatot vártunk sorsunk felett, de hogy az mi lehetett még, arról álmodni sem tudtunk, csak naponta a leverő, rossz hírekkel tépelődtünk, az osztrákoknak alattomos kémeik által még proklamációkat is falragaszokon hirdetni a Székelyföld önkéntes feladása végett.

Azonban pár napok eltelte után, egy reggel a Balázs Manó őrnagyunk lakása megetti hegyek felé nagy népcsoportot veszünk észre, mi is arra tartva látjuk, hogy Balázs őrnagyunkat fővege nélkül körbevéve, négy fegyveres honvéd kíséri bé a főtér felé, ekkor megtudtuk azt, hogy az örök fogták el, amidőn az Olt folyón csónakkal jött már vissza az ellenség táborából.¹²⁶

Volt nekünk egy igen ügy[es] káplárunk a 3ik századnál. Marosvásárhelyi kereskedősegéd volt, Szabó Ferenc nevű, – ez állott legközelebb fenyegető bátorsággal az elfogott őrnagyhoz a 4 kíséző között – a megyeházához akarták kísérni a foglyot, de a fogoly erősen kérte, hogy engedjék őt az odacsődült roppant sokasághoz beszélni.

És így az odatermett, ezerre menő néptömeg között egy, az országút melletti ház bedeszkázott tornácában vezették, s itt beszélt is ő arról, hogy ő jónak látta a vér és vagyonszerzés tekintetéből az osztrákokkal egyezség útján a meghódolást, feladást megkötni,¹²⁷ – miután már az egész Erdélyt és Magyarhont az osztrák lefegyverezte. – Ezer torok kiáltotta: „Nem igaz! Halál az áruló fejére!” Ezen percben Szabó Ferenc káplárunk megragadta Balázs bégombolt szép aranypor szín kabátját és egy rántással azt széjjelnyitotta s az oldalzsebéből kivette a már megkötött szerződést német nyelven írva, – hogy mit tartalmazott, azt megtudni nem volt idő a nép dühe miatt – 20-30 fegyveres honvéd kellett védelméül, hogy ott helyt szét ne tépjék.

Ezalatt már a Balázs részére egy stömp¹²⁸ állítottatott fel a piacon, az országútba. Szemben a megyeházzal¹²⁹ s őt odavitték, a kezeit hátra felé ahhoz kikötötték.

Napsugaras idő volt, Balázsról folyt a veríték, a nap a szemében sütött, – szőkefalvi honvéd társunk, Utszás Samu odalépett s mondá: „Őrnagy úr engedje a sipkámot fejére tennem a naptól” s ezzel fel is tette, – de Balázs azonnal lerázta azt, ezen szavakkal: „nem érdemlem meg fiam. Tartsd meg magadnak.” Utszás Samu ekkor alig lehetett 16 éves honvéd. – Én derekabb és szebb testalkatú büszke katonát még most sem ismerem, mint amilyen volt Balázs Manó. – Szerettük is úgy, mint édesapánkat, útközben hozzánk csatlakozott a tarka paripáján, velünk élcelt, tréfált és verset énekelt velünk útközben.

¹²⁵ Balázs visszavonulásának objektív okai is voltak. Az Erdővidékre benyomuló Heydte túlerőben volt, ráadásul a bardócszékiek letették a fegyvert.

¹²⁶ 1848. november 27-én.

¹²⁷ Ezt egykorú kútfővel nem tudjuk alátámasztani.

¹²⁸ Faoszlop (német).

¹²⁹ Pontosabban székház.

Utolsó perceit sokan is megkönnyezték, főképpen midőn láttuk, hogy a neje az ablakból látja férjit ezen helyzetben.

Balázst a stömpőtől délután úgy három óraker szász száz szuronyos védelme alatt vezették fel a megyeházához az ítélet kihirdetésére.¹³⁰ Hogy bent mi történt, mi nem, azt nem tudom, mert bejutni oda lehetetlen volt. – Én csak annyit észleltem, hogy ott a teremben egy lélek sem volt, midőn én egy ablakon bémézhettem, csak Balázs és az örök, talán a tisztikar, a sok ezer feldühödött nép oda csődületéből és a halált ordítózásból rémülve elmenekült valami mellékajton.

Volt nekünk egy Butzi¹³¹ nevű századosunk is, és ezen alkalommal úgy keresték, mint a főt, – de nem találták seholt út – eltűnt úgy, hogy mi többé nem láttuk soha. –

A nép dühe Balázst a teremből kiragadta, az első kilépésére a kapu között egy székely ember nagy ütést ejtett a fején botjával, azután egy másik lándzsát döfött beléje, egy ütleg százával hullott reá, s mégis elbírt a kaputól vagy tíz lépésnyire, itt leesett térdre s ekkor Márton Károly mezősegi honvéd intve a népnek, felfogott fegyverével egy kegyelem lövést intézett a mellébe Balázsnak, ő előre bukva egy perc alatt meztelen feküdt holtan. Ekkor a székely huszárok lovak patkóival taposták testét annyira, míg belét a lovak lábán vonszolták.

Istenem, milyen a sors végzete! Amidőn Balázst hozzánk rendelték és ki valánk rukkolva a Szentmiklós utcában¹³² és eljött hozzánk bémutatni magát, a beszéde után jeléül a szeretet és testvériségnek éppen ezt a Márton Károlyt csókolta meg Balázs, mint aki az egész zászlóaljunkban a legmagasabb honvéd, a jobb szárnyán állott.

És éppen ez a honvéd adta meg nékie a kegyelemdöfést.

Amidőn a Balázs megöletése folyt, alatt az országúton Gábor Áron éppen akkor vitt egy ágyút 4 lóval Szemerja felé próbára – m[i]ért a nép azt sem tudta, hogy nézze ezt, vagy mennyen az ágyúhoz.

Este a Balázs szétmarcangolt testét egy durva deszkaláda formában összeszedték és úgynevezett akasztófadombra eltemették.

Tudomásom szerint később a muszkák nagy pompával eltemették.

Másnapra kelve hallottuk azon örvendetes hírt, hogy jön egy Bem¹³³ nevű tábornok nagy magyar táborral Kolozsvárnak és Marosvásárhelynek, – az osztrákot, oláhot, szászát mindenütt szétverte s részint lefegyverezte,¹³⁴ – mü azonnal tanácskozni kezdtünk azon, hogy miképpen juthassunk ki Marosvásárhelyre, – miután utunkban mindenütt oláh és osztrák táborok feküdtek, azonban a 48 tele erős, kemény tél volt, nagy hóval.

Megegyeztünk hatan, hogy reggel útnak indulunk erdőn, mezőn s járatlan utakon kerülve elfogatásunkat Marosvásárhelynek. Ezek voltak három testvér ú[gy] m[int] Szőke Károly, Ferenc s Samu, Csanádi Sándor, Kapronczai Elek és én, s így kétnapi és két éjszakai kínos utazás után megérkeztünk egy vasárnap nap délután Marosvásár-

¹³⁰ 1848. november 28-án.

¹³¹ Buczi Alajos.

¹³² A város egyik főutcája, a mai Bolyai utca.

¹³³ József Bem vezérőrnagy (1794–1850), az erdélyi magyar csapatok parancsnoka.

¹³⁴ A fenti események később történtek.

helyre, lemelve a sáros utcán a főtér felé, ott egymásnak istenhozzádot mondva, a viszontlátásig szétváltunk, mert már ott találtuk a Bem nagy táborát.¹³⁵

Én atyámnak egy ismerőséhez mentem, Ferdinkó nevű gombkötő jómódú polgárhoz, ahol ennem és innom adtak a legnagyobb szívésséggel és itt bé is végződött a XII. zászlóaljbeli honvédségem egészen. – Mert elhatároztuk még jövet azután, hogy többé bakák nem leszünk semmi szín alatt. –

Alig végeztem sietve étkezésemet, hogy szétnéztek ösmerős után az új táborban, ahogy kiléptem az utcára, találok két útitársamat, Szóke Ferit és Samut, s hárman megyünk szétnézni, midőn a Görög házhoz¹³⁶ érünk, jön velünk szembe egy nyalka Kossuth-huszárral, aki velünk egy községbeli jóbarátunk volt, a sárpataki lovászmesternek a fia, Egri Lajos, volt baráti öröm, alig bírtuk egymást kérdezni, mi voltál? Hol voltál? Egri Lajos testvérével, Jánossal állott bé Kolozsvárt, midőn kezdtek alakulni a Kossuth-huszárok;¹³⁷ s míg mi Székelyföldre szorultunk, ők meg Feketetőhöz menekültek, míg Bem felszabadítja őket. –

Elmondtuk Egrinek, hogy most már mi is huszárok akarunk lenni a Bem táborában. – Ő azonnal vitt bennünket a Teleki-házhoz,¹³⁸ a vár alá, Makrai László századoshoz. Útközben hozzánk csatlakozott egy városi ügyes, úrias fiatalember, ő is beiratkozásra huszárnak, – és így egyszerre négyen iratkoztunk bé, két káplár és egy őrmester jött velünk; estvére már volt lovunk, egyenruhánk, mindennemű felszerelésünk és a Szentgyörgy utcában¹³⁹ Bányai nevű mészárosnál szállásunk nekünk és lovainknak. Bányainak is egy szőke pozsgás fia a Kossuth-huszároknál volt s nagyon szívesen látott bajtársak lettünk, volt étel meg ital, de mi a roppant bágyadtságtól alig tudtunk enni, inni s fentmaradni.

Már reggel 3 órakor harsogott ablakunk alatt a trombita, felkelni, abrakolni, – 6 órakor kirukkolni, képzelni lehet bágyadt lelkünkkel, hogy mily gondolatok között voltunk, midőn megtudtuk, hogy egyszersmind indulunk is Szeben bévételére.

Pájely Sándor volt az, aki velünk béiratkozott egyszerre, őt és engem a 6ik szakaszba osztottak bé, Komádi őrmester és Gazsi káplár keze alá, mindkettő megélemedett, olyan 28-30 évesek lehettek, de a mívelt osztályhoz tartoztak, mint újoncnak sok jó utasítást adtak, elindulásunk után mind mellettünk lovagoltak és oktattak bennünket.

Én mint gazdatiszt fia gyakorlott voltam úgy a lóval való bánásmódban, mint a lovaglásban, de szegény Pájeli barátom erősen félt a lótól, s nem tudta a kantárszárral kordázni a lovat, pedig ő később Tömösvár¹⁴⁰ alatt nagy kegyébe esett Bem tábornoknak és csaknem elsőrendű lovas vált belőle, hamar fél is vitte a hadnagyságig. – Több nyelvet beszélt, szép szál barna fiú volt, fegyverletétel után semmit nem tudok

¹³⁵ 1849. január 12. és 14. között.

¹³⁶ A marosvásárhelyi piacon lévő díszes épület.

¹³⁷ 1848 júliusától.

¹³⁸ A Teleki Téka épülete.

¹³⁹ Marosvásárhely egyik főutcája, a piactól, azaz a városközponttól indul ki keletre.

¹⁴⁰ Timișoara, (RO)

róla! Ő ugyan el is vált tőlünk Tömösvárnál, Bem mellett maradt és az ő tisztikarához lett beosztva.

Marosvásárhelyről lett elindulásunk napja östve felé Vámosgálfalvánál¹⁴¹ szembe találtuk Gedeon osztrák táborát¹⁴² a Landsturral¹⁴³ rendben felállítva egy hegyélen.

Bem előrendel 6 ágyút, – a gyalogságból csatárláncot állítottak fel, mü is frontot¹⁴⁴ csináltunk attakra, – és így mozogtunk lassan előre a falu felé oly irányban, hogy a Csüdő telki erdőcskét is érinthessük, – akkor Bem jó lőtávoból ágyúztatott a hegyen lévő gyalogságra és az alább felállított svalizer lovakokra, futásnak is eredtek, először a svalizerek, egymás után egyenként, mint a libák, azután a gyalogság futott Szőkefalva¹⁴⁵ felé.

Mü bent háltunk Vámosgálfalván a Földvári nagybirtokos úr udvarában felkantározott lovainkkal; ezen éjszaka a portyázó huszáraink elfogtak két svalizert, egyiknek egy igen tüzes vérű tiszta fehér lova volt, ami későbbben a Pájeli Sándoré lett, jól betanított okos ló volt.

Másnap reggel 5 órakor Szőkefalva felett állottunk csatarendben, szembe az ellenség táborával, megkezdődött először is a roppant ágyútűz, egymásra az ágyúk. 20-24 ágyú hasította egymásra a levegőt, a mü századunkkal ágyúfedezeten állottunk, az én Pájeli Sándor barátom annyira félt, hogyha attakra kerül a dolog, ő leszáll a lóról, mert ha le talál esni, összetapossák, – csak nagy biztatással beszélhettem le erről a szándékaról s megmondottam neki azt: hogyha leszáll a lóról, akkor igazán el van veszve.

A kemény ágyúzás alatt egy igen mulatságos jelenetnek voltunk szemtanúja.

A két ellenfél ágyúja közötti téren volt egy cirkuszterület nagyságú mély gödör és abban, hogy hogy nem, az ágyúzás megkezdésekor bevetődött egy barna arcú székely huszár, barnapej tüzes vérű lován, az ágyúgolyók sűrűn kezdtek sivitva váltakozni a feje felett, ő erre látva, hogy onnét ki nem jöhet, kezdett a gödörbe kereken sebesen vágatva rátsúlyozni,¹⁴⁶ és ez mind így tartott, amíg Gál Sándor,¹⁴⁷ vagy Kemény Farkas¹⁴⁸ Dicső-szentmárton¹⁴⁹ felől meg nem támadta az ellentábor hátba.¹⁵⁰

Ekkor megkezdte az ellenség a futást Borzás¹⁵¹ felé, megszűnt az ágyúzás. Kiszabadult a székely huszár, a lova csupa hab volt, ő pedig sárga, mint a krajcáros viaszgyertya! Nagyot húzott a kulacsából s elvágatott a századját felkeresni.

¹⁴¹ Gănești (RO) 1849. január 16-án.

¹⁴² A császári-királyi csapatok parancsnoka Anton Puchner báró, altábornagy volt.

¹⁴³ Landsturm (német) román és szász népfelkelés.

¹⁴⁴ Arcvonalat.

¹⁴⁵ Seuca (RO)

¹⁴⁶ Reitschule (német), lovasiskola.

¹⁴⁷ Gál Sándor (1817–1866) ezredes, a székelyföldi hadosztály parancsnoka.

¹⁴⁸ Kemény Farkas (1797–1852) alezredes, később ezredes, kolozsvári hadosztályparancsnok.

¹⁴⁹ Tárnáveni (RO)

¹⁵⁰ Az ütközetben csak Kemény Farkas vett részt.

¹⁵¹ Bozies (RO)

Megkezdődött a hajsza az ellenség után, oly rohamosan űztük, hogy a gránátosok medvebőrös csákójak és borjújak¹⁵² oly sűrűn heverték a borzási völgyben, mint valami patkánytúrások, – sok mindent mondhatnék el ezen győzedelmes csatánkról, de csak három nevezetes esetet mondok és nevezek meg.

Egy kanyarulatnál felénk vágatott attakra egy kapitány vezénylete alatt egy század svalizer, a mű lovasságunk alatt ekkor egy század székely,¹⁵³ egy század Kobourg¹⁵⁴ és egy század Kossuth-huszárság volt, – a rohanó svalizereket a tábornokok trombitaszóval visszahívta és vissza is tért a század, az elöl rohanó kapitány bépálinkázva lehetett, mert ő hátra sem nézett, – biztosan a trombitaszót sem hallotta, csak vágatott fel egyedül a hegy lankás oldalára, ahol Bem állott a testőreivel és a tisztikarával. – Ideérve Bemre emelte a kardját, a vágást felfogta megyesfalvi gróf Lázár¹⁵⁵ és visszavágott úgy, hogy a kapitány jobb felőli állcsontját átvágta. – A kapitány azonnal leesett a szép sötétpej lováról, a ló csakhamar a huszárok kezében került, a kapitány felkelt és hóval mosta a véres vágást, a gróf még a fejére mért ekkor egy vágást, amit Bem megtiltott.

Azt kérdezte a kapitány, hogy szabad-e egy sorokat írni nejének Szebenbe? – S azt megengedve, hamarosan megírta nejének, kérve a tisztikart elküldésére egy parlament által az üldözött táborba, – amit Dercsényi Kálmán hadnagyunk négy huszár kíséretében el is vitt.¹⁵⁶

Bem pedig rendelte, hogy a kapitány, őrizet alatt azonnal tisztességes fogaton gyorsan szállítsák [a] marosvásárhelyi várban, kórházban gyógykezelés végett.

A második eset, ami tőlem alig tíz lépésre történt, az, hogy egy oldal alatti úton Makrai László századosunk vágatott szép nagy pej lován előre, az úttól alig 6-8 lépésre feljebb állott egy fehér báránybőr sapkát viselő gránitzter egyedül, s ő látva Makrait, felhúzott fegyverével réá lött. – Makrai megpillantva előre a veszélyt, előreugratott s a lövés nem talált, akkor a gránitzert a Koburg-huszárok megrohanva darabokra vagdalták, s még egy pisztolylövést is tettek rá.

Ha még életben van dicső századosunk, óhajtanám erre a feleletét.¹⁵⁷

A harmadik eset az, hogy Pájeli barátom már estefelé úgy belejött a lovaglásban, hogy csak amúgy fickándoztatta a lovát.

Estvére Medgyesre¹⁵⁸ érkeztünk, s ott megháltunk, nagy baj volt nekünk, akik csak akkor állottunk a századba, – az esmeretlenség, néztük egymást, mint az újszülöttek, – mindenkinek volt barátja, rokona, földije, csak nekünk nem volt ismerősünk Egri Lajos és Jánoson kívül, a régiek közül senki.

¹⁵² Borjú, vagyis a sorkatonák hátbőröndje.

¹⁵³ 11. (székely) huszárezred alezredesi osztályának egyik százada.

¹⁵⁴ 8. (Coburg) huszárezred egy százada.

¹⁵⁵ Lázár Albert gróf, (1813–1884) százados, Bem parancsértisztje.

¹⁵⁶ A fenti tiszt Ludwig Hepperger, a 3. könnyűlovas ezred hadnagya volt.

¹⁵⁷ Makray László 1876-ban meghalt.

¹⁵⁸ Medias (RO)

A medgyesi szálláson ösmerkedtem meg, akikkel együtt voltam, Heves Gábor, Pap József, Kovács Lajos, Csehi Sándor és Elekes Lajos, a Denkán¹⁵⁹ nevű komédiás lovával. Táborunknak egy része előbbre haladt Kapus és Nagyselyk felé északára, és így másnap Szelindek közelében csoportosult össze az egész táborunk, úgy emlékszem, hogy egy vasárnapi napon érkeztünk Szeben alá,¹⁶⁰ – talán igen is elbizakodás folytán, nagy merészséggel közeledtünk a veszélybe, aminek első áldozata is lett a fennkölt szellemű daliás ezredesünk, gróf Mikes Kelemen és zászlóartónk, aki mintaképe volt a huszárszázadnak, Beder László.

A vesztett csata többi részleteit csak annyiban írom ide (miután azt már az olvasóközönség úgyis ismeri), hogy egy igen rest lovam helyett, akit nem győztem sarkantyúval, kaptam egy elesett svalizerőrnagy kitűnő, dresszírozott¹⁶¹ sárga lovát, amit használtam addig, míg Tömösvár alatt, a szélmalom közelében egy ágygolyó a torkát gégestől elszakasztotta.

Az elvesztett szebeni csata östvéjén Szelindeken¹⁶² állapotunk meg éjszakára, ahol Bem tábornok előleges rendeletére a bennünket űző ellenség lovassága estve felé szürkületben, az országút kétfelőli sáncából a XIIik¹⁶³ zászlóaljtól sortüzet kapott, s miután egy oldalos szilvaskertben felállított 3 fontos pár ágyúlövés kísérte a visszafutó ellenséget. – Ekkor mondotta Bem a tisztikarának, hogy biztosítom önöket arról, hogy az éjjen háborgatni nem fognak.

Másnap engemet és Egri Lajost egy levéllel Balázsfalvára¹⁶⁴ rendelt a századosunk Bem rendeletiből, hogy az ott lévő magyar tábor azonnal jöjjön Nagyselykre,¹⁶⁵ és Balázsfalván csak fedezetet hagyva hátra, azonnal csatlakozzék a Bem táborához.

Menet közben a holdvilági mezőben lévő fogadó előtt megállva és a lovan falatozva elbeszélte nekünk a fogadósné, hogy ezelőtt két nappal ment itt el megint két huszár Balázsfalvára, de az oláh tábor elfogta őket, s lekötötték az erdő szélén a fatörzsökhez, bérázták szalmával, és úgy égették meg őket elevenen; ez reánk nézve rossz hatást tett, de hittük is, nem is.

Ismét elindulva elértük az erdőt, ahol az út egészen összeszorul keskenyre, bal felől a roppant meredek sűrű erdőség, jobb felől a Küküllő vize félig-meddig befagyva, néhol pedig a víz fejül került a jégen.

Egy kanyarulatnál elől haladva egy malom állott előttünk, amelyből egyszerre egy párszáz oláh ömlött ki előnkbe, elől mindjárt egy rend sor képeztek, keresztül az úton, hátul pedig a többi összevissza állott, ordítva, fenyegetve bennünket a kezekben lévő lándzsákkal, baltákkal és egyéb eszközökkel.

¹⁵⁹ A szöveg alapján nem egyértelmű, hogy a Denkán személy-, vagy lónévre vonatkozik.

¹⁶⁰ 1849. január 21-én.

¹⁶¹ Betanított.

¹⁶² Slimic (RO). Pontosabban január 23-án.

¹⁶³ Pontosabban a 11. honvédszászlóalj.

¹⁶⁴ Blaj (RO)

¹⁶⁵ Şeica Mare (RO)

Azonban észrevettük, hogy a hátunk megett özönnel ereszkednek le az erdőségből az oláhok, most nem volt mit habozni, kivont karddal nekivágni, előre a tömegben keresztül, én vágattam elől, Egri kissé hátrább egy pár lépéssel mellettem, s így ő kapott egy pár ütést és egy lándzsaszúrást az oldalán, a lova pedig egy pár vágást a farán, így áthatva vágattunk le a folyó mellett. – De az oláhság ordítva futott utánunk. – Ezt egyelőre fel nem foghattuk, hogy miért futnak, mert utol úgysem érnek bennünket, – de egy második kanyarultnál már tisztába voltunk mindennel, mert előttünk egy ciheres területen¹⁶⁶ még több oláhot láttunk, mint amennyit elhagytunk. – Itt már látva a végveszedelmet, azonnal elhatároztuk, hogy inkább vesszünk a folyóba, mint az ő kezekbe kerülni. –

Csakhamar üggyel-bajjal a martról béereszkedtünk lovainkkal a jégre, ahol a víz fejjül került a jégen s nem szakadt bé a jég egészen, míg a folyó közepén túl nem értünk, de itt már a víz alig ért hasig lovainknak.

Az oláhság összefutott, ordította, szitkozódott, de mű megmentve éreztük magunkat, kiérve a szántóföldekre, haladtunk Balázsfalvának, – engedékeny, sáros volt az útunk, úgy, hogy a lovaink kifáradtak, s így nehezen bójuthattunk Balázsfalvára, ahol a főhadiszállás a püspöki rezedeneziba¹⁶⁷ [!] volt.

A nagy pecsétés levél nálam volt, s felmentem báró Kemény Farkashoz,¹⁶⁸ s azt átadva elmondottam, hogy mily veszedelem között juthattunk ide. – És hogy az útítársam meg van sebesítve, amire őt azonnal kórházba is rendelte a báró. –

Én másnap reggel a Perczi¹⁶⁹ keze alatt lévő 36 szalizerrel visszaindultam a válasszal Balázsfalváról Monorád¹⁷⁰ felé, elhagyva a községet, félórányi távolságra elértük a tegnapi oláh tanyát, akik az erőd közül vizsgálták jövetelünket, az olasz lovasoknak csákójok és köpenyegek egészen az osztrákokéhoz hasonlított, s így az oláhság az osztrák szalizereknek vélte ezeket.

Én oláhlul jól tudván, előreküldött az őrmester másodmagammal, hogy beszédbe ereszkedjem velek és lecsaljam az erdőből őket. – Ez meg is történt, de kérdőre vontak az oláhok gyanakodva, hogy miért van nekem veres csákóm a császáriak között? Sikerrült nekem elhitetni velek, hogy engemet tegnap elfogtak s most visznek Szebenbe, – kérdezték a másik tegnapi társamat, azt mondtam, hogy azt meglőtték. –

Ezen beszélgetésre lejöttek az erdőből 70-80 oláh, állott közelünk, ezalatt megérkezett a szakasz felporozott karabély és pisztolyokkal, hirtelen körülfogta az oláhokat,

¹⁶⁶ Bokros, bozótos hely.

¹⁶⁷ Balázsfalva (ma: Blaj, RO) a görögkatolikus román püspökség székhelye volt.

¹⁶⁸ Kemény Farkas alezredest Bem közvetlenül a szelindeki harcok után küldte el Dévára egy különítménnyel. Az utóbbi két honvédszászlóaljból egy század huszárból és egy ágyúütegből állt. Kemény január 31-én jelentette Bemnek, hogy elfoglalta Vízaknát és folytatja útját Szerdahelyre. Dévára február 2-án ért és azonnal jelentett Bemnek. Arról, hogy Balázsfalván is állomásozott volna, adattal nem rendelkezünk. Ugyanakkor a balázsfalvi küldetést Dercsényi Kálmán is megemlíti visszaemlékezésében. (DERCSÉNYI, é. n., 80.)

¹⁶⁹ Peretz Mihály (1809–1865) a 7. (Kress) könnyűlovas ezred 56 katonájával csatlakozott a honvédsereghez, később ezredes, dandárparancsnok.

¹⁷⁰ Mánárade (RO)

réadupláztunk úgy, hogy ép testtel alig menekült 10-15, mert a lovasság igyekezett leszorítani őket a folyó felé.

Figyelmeztettem az őrmestert, hogy előbbre menve bizonyosan megtámadnak a keskeny úton a tegnapi nagyobb tábor oláhság, – rendbe szedve fegyvereinket, továbbmentünk, de sehol nem mutatták magukat többé.

Dél felé kiérkeztünk a nagyselyki országútra, itt karrierbe¹⁷¹ kezdtünk előrehaladni, útközben utolértünk egy verescsákós Kossuth-huszárt léptetve a lovával, és el is hagytuk, – ez Szilveszter Gazsi volt, megismertem, él most is, Tövisen¹⁷² lakik.

Nagyselykre érve itt találtam a századomat s azonnal jelentkeztem Makray László századosunknál s elmondottam mindent, – jól van, mondá, most reggel korán indulunk Besztercének egy táborral Urban ellen.¹⁷³

Csudálatos dolgok fordulata volt ez én előttem, felkerestem ösmerőseimet s kérdeztem, mi ez? Ők csak annyit tudtak, hogy Urban betört éjnek idején a szász lakosság¹⁷⁴ egyetértésével, és sok Sándor-gyalogságot¹⁷⁵ s Koburg-huszárokat lemészároltak alvás közben,¹⁷⁶ mert ezen estélyen a szász atyafiak nagyon is megvendégelték az ott állomásozó egész tábor boros vacsorával.¹⁷⁷

Csakugyan reggel el is indultunk – Besztercének – egy század székely huszár – egy század Kossuth-huszár – hat ágyú és egy pár ezer gyalogság – Urban nem várt bé Besztercén, hanem előrement és az első, Jád¹⁷⁸ nevű falunál tette magát csatarendbe, a gyalogságot egy, a falun keresztül folyó patak martjába bújtatta, – a lovasságát a falu szélén, bal felőli területre állította fel. Utolérve őt, mű is csatarendben bontakoztunk az országútról kétfelé, – és így álltunk tovább egy óránál, várni kellett, míg érkezik Bem tábornok.

Ezen idő alatt Stéhler nevű trombitásunk azon mulatságot szerezte, hogy vagy 50 lépésre előre lovagolt, ott körbe lovagolva trombitálta nekik „Osztrák ármány Ferdinánd” s. t.¹⁷⁹ dalt. Azok nemsokára egy 3 fontossal feleltek, de nem talált.

¹⁷¹ Négyszögbe.

¹⁷² Teiuș (RO)

¹⁷³ Bem 1849. február 25-én indult meg Marosvásárhelyről Urban kiűzésére.

¹⁷⁴ Urban betörését elsősorban a határőr román lakosság támogatta.

¹⁷⁵ A 2. (Sándor) sorgyalogezred 3. zászlóalja (500 fő) állomásozott itt.

¹⁷⁶ Az elesettek számát nem ismerjük, de a megszárlás ténye nem bizonyítható. Adataink szerint fogságba esett a három század teljes állománya, 44 huszár, valamint a teljes felszerelés, köztük két háromfontos löveg.

¹⁷⁷ 1849. február 6-án a Bem tábornok által Bukovinába kiszorított Karl Urban alezredes Marosénynél (ma: Mureșeni Bărgăului, RO) meglepetésszerű támadást indított a Borgó völgyében állomásozó magyar csapatok ellen. Rövid összecsapás után sikerült elfognia a magyar parancsnokot, Koffler Bódog őrnagyot, és számos hadifoglyot ejtettek. A sikeren felbuzdulva az osztrák csapatok újabb sikeres offenzívát indítottak február 11-én, a Riczkó ezredes vezette magyar csapatok 17-én Királynémetinél (ma: Crainimăt, RO) súlyos vereséget szenvedtek.

¹⁷⁸ Livezile (RO)

¹⁷⁹ A rövidítés valószínű feloldása: „s a többi”.

Ekkor Stéhler megfordítva lovagolt és fútt nekik a „Búsul a lengyel”-t,¹⁸⁰ ez alatt megérkezett Bem, első dolga volt két ágyút előre rendelni s azzal a svalizerekre lövetni, három ember és két ló el is esett. A többi azonnal megfutott és mi még mindég csak egy helyben állottunk, el nem képzelhettük, hogy mi akar itt lenni.

Urban sem mozdult a patak árkából; most Bem kartácsolni kezdett keményen tőlünk egy balra eső ciheres domb mögé, – ahol mű semmit nem láttunk. – Egyszer csak omlani kezd kifelé onnét vagy két század grénitzer, s akkor láttuk, hogy ezek békerítésünkre lettek oda eldugva, – s csakugyan, ha mi előrenyomulunk támadni, ezek hátbatámadhattak volna, na de az öreg megszagolta előbb őket, mint mű.

Ekkor kezdtünk meg mű is a támadást, de kevés küzdelmünk vala, mert Urban tábora szekereken futott mindenestől, nem tartotta meg a csatát.

Nyomultunk mű is utána egészen Borgóprundig¹⁸¹ itt este felé volt egy attakja a lovasságnak, de a székely huszárok csakhamar megfutamították őket. Éjszakára, akik csak befértünk, az Urban lakásában vertünk szállást, ahonnét már előre el volt takarítva minden, de a pincébe maradt vagy három hordó szilvarjum,¹⁸² egy előre megmérgezésre gondoltunk és nem mertük ízlelni.

Azon[ban] megérkeztek a székely gyalogosok s ők semmit nem törődve, méreg, nem méreg, csapat neki! – Első dolog volt, hogy minden kulacs megtelt, azután megeredt a jókedv is, egész éjjel nyüzsgött a katona a pince körül.

Másnap reggel napfeljőtte után a lovasságunk nagyobb része négy ágyúval Urban után indultunk, egészen addig, míg a kétfelől erdős hegyoldalok össze kezdtek szorulni, de nem láttunk sehol semmit, csupán egy magas hegytetőn, nagyon távol egynéhány fegyver csillogását.

Visszafordulva délután útnak indultunk Besztercének, onnét Marosvásárhelyre jöttünk Szászrégen felé; Marosvásárhelyt pihenőt tartottunk 4-5 nap, itt nevezte ki Bem Makray László kapitányunkat őrnagynak,¹⁸³ s kaptuk helyette a székely huszároktól századosnak gyéresi Szentgyörgyi Józsefet.¹⁸⁴

Ezen utazásunk ideje alatt történt meg a szerencsétlen vízaknai¹⁸⁵ és folytatólag piski csata,¹⁸⁶ úgyhogy midőn mű Marosvásárhelyről Medgyesre érkeztünk, Bem táborát már ott találtuk,¹⁸⁷ másnap Szásznádasra¹⁸⁸ mentünk, azután Segesvárra¹⁸⁹ és ismét vissza Medgyesre, ott táboroztunk egész Szeben bevételéig.¹⁹⁰

¹⁸⁰ „Búsul a lengyel hona állapotján...” Közismert reformkori hazafias dal.

¹⁸¹ Prundu Bârgăului (RO)

¹⁸² Szilvarium, vagyis szilvapálinka.

¹⁸³ Téves, Makray Lászlót 1849. január 27-én léptette elő Bem őrnagynak.

¹⁸⁴ Bár Szentgyörgyi korábban valóban a 11. (székely) huszárezred őrmestere volt, 1848 szeptemberétől a Mátyás-huszároknál szolgált.

¹⁸⁵ 1849. február 4-én.

¹⁸⁶ 1849. február 9-én.

¹⁸⁷ Bem március elsején érkezett Medgyesre.

¹⁸⁸ Nădașul Săsesc (RO)

¹⁸⁹ Sighișoara (RO)

¹⁹⁰ Bem 1849. március 11-én vette be Nagyszeben.

Ott tartózkodásunk alatt több ízben megtámadtunk, hol Gedeon, hol Hájte osztrákok által, főképpen Medgyesnél és többnyire éjszaka, vagy úgy reggel felé 3-4 óra-kor, de mindég visszaverettek táborunk által. Míg végre Puchner jött egész erejével elkergetni bennünket és elfoglalni a készülendő sáncokat.¹⁹¹ Ekkor, igaz, hogy elég gyorsan el is menekültünk Segesvár környékéről, kevés fedezetet hagyva hátra, amely Puchnert visszatartsa, míg mi Szebenbe találtuk magunkat, harcolva ugyan az ott talált fedezettel, amely már akkor muszka vegyülékkel volt keverve,¹⁹² de azért sikerült az öreg Bem tervével a Puchner kijátszása.

Midőn Puchner észrevette magát, már ő többé vissza Szebenbe nem térhetett, csak is Fogarason¹⁹³ át Oláhországba kellett menekülni az összes osztrák hadseregeknek.

Bár meg tudtuk volna őket mindenestől itt Erdélyben és Magyarhonban úgy semmisíteni, mint ahogy megsemmisítettek minket a muszkával, és bántunk volna el a főbb embereivel mi is, úgy, ahogy ők elbántak a magyar nemzet ártatlan vezérszereplőivel.

Puchnert üldözőbe vettük, Fogaras[on] át egészen egy Sárkány¹⁹⁴ nevű községig, melynek egyenes utcáján a község közepe táján minden fedezet nélkül hátrahagytak 4 ágyút, amiről mi előőrs huszáraink jelentést tettek a tömeghez.¹⁹⁵

Ezen jelentésre Szentgyörgyi József századosunk, Dercsényi Kálmán főhadnagyunk két szakasz huszárral bévágtattunk a község utcájába az ágyúk felé azokat elfoglalni. – Az ágyúktól még távol voltunk, midőn a hátunk meg[ett] trombitaszót hallunk attakra, – láttuk, hogy egy udvaron lévő nagy épület háta mögül kanyarodik ki vagy három szakasz svalizer, de ezen percben trombitaszóval előttünk egy más udvarról szembe velünk ugyanily csapat svalizer vágat nagy lármával attakra, – azonnal láttuk, hogy veszedelemben vagyunk a négyszeres többség között.

Szentgyörgyi századosunk fekete szép gubát és kék csákót viselt, Bandi nevű sárga paripára ülve.

Dercsényi Kálmán szép huszáros atillával és mentéjével, sötét pej szép lován úgy nézett ki, mint egy igazi huszár ezredes, másképpen is szép piros, telt arcú szép férfi volt.

Mi nem is gondolhattunk most egyébre, csak menekvésre, frontot nem képezhettünk sem előre, sem hátra, mellettem egy Vonuj Jancsi nevű huszár pajtásomat láttam, hogy nagy káromkodások között pisztolyával egy udvarra menekvő lovas után lőtt s mondott is valamit, s ha él valahol, mondja ő el, hogy mit mondott szitkozódva.

Én ezalatt két svalizertől üldözve egy tágas udvarra menekültem, de ott egyik svalizer szembe támadott, és erősen vagdalózott bal kezemre, mivel lovamat kormányoztam, 4-5 vágást tett kezem fejére, míg a másik nyakamba szúrt kardjával, már veszve éreztem magamat 17 éves fiatal létemre. – De ezen pillanatban vágatott bé oda Kovács Lajos, igen derék huszár, Kolozsvárt mint kovács legény állott bé a századba. – A hátul lévő

¹⁹¹ 1849. március 2-án.

¹⁹² Nagyszeben a helyi nemzetőrség és császári-királyi alakulatok mellett elsősorban Grigorij Jakovlevics Szkarjatyin cári ezredes dandárja biztosította.

¹⁹³ Făgăraș (RO)

¹⁹⁴ Șercaia (RO)

¹⁹⁵ Czetz János ezredes dandárja 1849. március 16-án vonult be Fogarasra (ma: Făgăraș, RO).

svalizer már a földön volt egy hatalmas vágására, a másik elszaladott. Midőn én először az udvarra menekültem, már láttam, hogy Dercsényit körül fogták a svalizerek, neki-szorították az útfélen egy kertnek és erősen vagdalózták, Dercsényi még ekkor a lováról védekezett, de midőn az udvarról kijöttünk Kováts Lajossal, már Dercsényi a földön feküdt vérében, összevagdalt fejjel, ezen rohanós attack alig tartott 15-20 percet, és még-is kevés maradt közülünk egészen épségben.¹⁹⁶

Azon lovas, aki legelőször egy udvaron és szilváskerten elmenekült, minden bizonynyal a századunkhoz szaladott vissza, hogy sebesen segítségül hozza, – s jöttek is, amire a svalizerek futásnak eredtek előre.

Ha jól emlékszem, Feke/te/halom¹⁹⁷ községben és határán háltunk meg, estvére közeliünkben az úgynevezett Ratsi erdőség volt, ahol az ellenség is pihent éjszakára.

Arra is emlékszem, hogy ezen éjszaka, a mi huszáraink az öröket vizsgálva, Solymosi hadnagyunkkal az erdő szélén réabukkantak a svalizer öröket vizsgáló csapatra, de ezek azonnal eltűntek az erdőbe.

Ezen esetet reggel hallottam társaimtól beszélni, én a kezem és nyakamon kapott vágásokat kúrálni a községben háltam, a kúra abból állott, hogy pár órai borogatás után meszet vakartam a falról s azzal bekötöttem, és ezen sebek a rossz kúra miatt s másfelől a hideg miatt is, most 46 évek múlva is láthatók, úgy a kezem, valamint a nyakamon lévő forradások.

Táborunk korán reggel megkezdte az üldözést, de az ellenség még korábban útnak indult az erdősegen keresztül, kiszámított tervének elérése céljából.

Én a napokra, hogy bizonyos helyekre mennyi idő vagy hány nap alatt értünk ide vagy oda, arra nem emlékszem, s azért azokat az időpontokat meg se nevezhetem most.

Pedig ezek nekem mind megvoltak pontosan írva. Naplót vezettem, az első beállásom napjától az utolsó fegyverletételig. – De 1853-ba, megnősülésem előtt leendő nőm Egerbegyeny egy nyári ruhadarabomat tudtom nélkül mosatni adta, és a naplóm a zsebbe estvétől másnapig ázott, midőn másnap a mosóné megtalálta, már örökre használhatatlanná vált.

Ezen okból csaknem félbemaradott az egybekelésünk, szörnyen tudtam fájlalni ezen nevezetes emlékem elvesztését, és így elmaradott egybekelésünk 1854-ben eső Lajos napjáig.

Ezen okból mondom, hogy most csak amennyire emlékezőtehetségem engedi, írhatom meg a nevezetes két évi időszakban történt éleleírásomat.

Visszatérve menetünkre, az ellenséget nem láttuk többé sehol, úgy elfutott előre, hanem midőn egy erdőség magaslatára értünk, keskeny szekérúton, kétfelől pedig oldalas erdőség szorított össze bennünket. Az erdő alatt egy nagy terjedelmes térségen láttuk az egész táborot csatarendbe felállítva, ahová bennünket csakis egy keskeny szekérút vezetett le, erős, nagy meredek lejtőn. – Ezen útra pedig már az ellenfél hat ágyút sze-

¹⁹⁶ Az eseményre lásd még: DERCSÉNYI, é. n. 132–137.; IMREH, 2003, 164–165.

¹⁹⁷ A kéziratban Fekehalomként, Codlea (RO)

geztet neki, úgy hogy midőn próbálta gyalogság megközelíteni a lemenetet, már szakadt a föld, úgy jött az ágyúgolyó.

Hallottam említeni, hogy azon térség már oláhországi¹⁹⁸ határ lenne. – Itt megakadtunk, nem mehettünk semmi felé, ha vissza nem térünk, kétfelől a nagy meredek, elől a baj az ágyúk miatt, állottunk helyt és vártuk, hogy mi lesz? – A katona ilyenkor sohasem tudja, hogy mi fog történni. – Izgatottak voltunk s láttuk a veszedelmet, ha lerohanást rendelnek, mert 16 darab ágyú még készenlétebe állott réánk és csak szakaszonként lehetett volna lemenni a térségre, de itt a puskatűz meg az ellenség rohama tett volna tönkre részletenként, – félórai várakozás után látjuk az öreg Bem apót egy fakó lovon mellettünk előre menni tisztikarával és gróf Bethlen Gergely ezredesünkkel, akit elesett Mikes Kelemen gróf helyében nevezett ki hozzánk Bem, megdicsőült tábornokunk! – Utánuk mingyárt jött egy fél század jáger zászlóalj,¹⁹⁹ és hoztak egy rakétás²⁰⁰ szekeret, hozzátartozó asztalokkal, már-már kitaláltuk, hogy mi lesz most!

Nem tudom tisztán, hogy miféle huszárok állottak legelől, de vagy Vilhelm-, vagy Koburg-huszárok és azután állottunk mű, az 1^{ső} és 2^{ik} század előbb Kossuth-, és azután Mátyás-huszárok két százada, azután, ha jól emlékszem, a székely huszárok és a 12^{ik} 13^{ik} zászlóalj²⁰¹ gyalogság és jáger zászlóalj másik fele.

Bem tábornok azonnal felrendelte a hegyek ormára a rakétás asztalokat és rakétákat mindkét felől, – a jágerék nagyon is utána láttak elhivatásuknak, mű is megértettük ekkor, hogy mi lesz ebből.

Még éppen egész óra telt abban, hogy a rakétás asztalokat és ehhez tartozó löveteket felhordták.

Nagy baj volt, az asztalok felállítása és reppentyűk irányzása, – hogy Bem tábornok utasítást adott-e – vagy mi történt, – azt nem tudom leírni. De biztosan tudom állítani, hogy sikerült a reppentyűket felvinni és azokat használatba tenni, mert hirtelen lemenetet rendeztek az előttünk álló lovasságnak és úgy nekünk, azután az ágyúk és gyalogságnak. Le is mentünk az egész tábor egy puskalövés nélkül, az ellenség már eltűnt egész táborával.

Itt hozzánk lovagolt ezredesünk, gróf Bethlen Gergely, és úgy rövid szavakban előadta, hogy ezen a térségen megpihenünk, etetni, enni és inni, s ismét visszatérünk Szebennek, – a reppentyűk megtették a hatást.

Itt a gróf emberbaráti, népszerűségéről már azelőtti időkből, midőn édestestvére, gróf Bethlen Eszter férjével, gróf Teleki Lajossal egy sárga apaló miatt párbajra került a dolog, és sógorát, gróf Teleki Lajost párbajban agyonlőtte.²⁰² Először lőtt pedig a sógora, azután ő. Ez, ha jól visszaemlékszem, 1843-ban vagy 1844-ben történt a kolozsvári Zölderdőben.

¹⁹⁸ Havasalföldi.

¹⁹⁹ Vadász. Pontosabban az 1. honvéd vadászrezred osztálya.

²⁰⁰ Hadiröppentyű.

²⁰¹ Téves állítás. A 12. honvéd zászlóalj ekkor már a beszercei hadosztály alárendeltségébe tartozott, a 13. pedig nem tartozott az erdélyi hadsereghez.

²⁰² A mondat megfogalmazása zavaros, legalább egy ige hiányzik belőle.

Ezt azért hozom fel, hogy azon időbe sok mindennek szemtanúja voltam és nagyon jól ismertem a családi viszonyokat, a sárpataki udvarban és kertekben sokat játszottam Rozin fiával, Jóskával.

Talán gróf Teleki Károly öngyásága lenne illetékes ezen előadásaim folytán kérdőre felhívni engemet.

Én gróf Bethlen Gergely ezredesünkről csak azt akartam jelezni, hogy midőn a kezdő csaták ágyú- és puszkagolyói a legveszedelmesebben sivitottak, mindég lovagolt a front előtt s bár hányszor felkiáltott: „Fiúk! Az Istenit! Melyiketeknek van egy kis jó pálinkája?” Különösen a szebeni elvesztett csatában halottam ezt a gróftól, mint akkori alezredesünktől, Mikes Kelemen eleste előtt, a nagycsúri szőlőken alatt, jóval az országút felé állásunkban.

Mintha most is látnám a gróft, köpcös termetű, széles vállú, nagy sasorrával, délceg magatartásával, egészen szürke ruhát viselt és többnyire fekete viaszos finom vászonnal behúzott csákót. – A legkedvesebb háti lova egy kis fekete, Madár nevű, amellyel a front előtt oly rohamosan vágatott Szebenbe a flaszteren,²⁰³ hogy midőn a front végén meg kellett állnia, – a ló a négy lábán csúszott előre két öltre is a flaszteren.

A gróf kitűnő lovas, vívó és lövő volt, láttam a próbáját egyszer – a párbajba –, s ha valaki megkérdezi, felelni fogok rá!

Midőn a rakéták megindultak, először is a tüzérekre s az ágyús lovakra sűrűn, azután körbe-körbe a lovasságra és gyalogságra, megint a tüzérekre, – s oly mozgás és zavar állott elő, hogy lövésre többé nem gondoltak, csak a sietős futásra. Azonban volt jajgatás, kiabálás, akikre hullott a tüzes szer, s akkor lett elrendelve a lerohanásunk, de ezalatt itthagya ágyút, társzekereket és egyéb tábort szekeret, több sebesültet, elmenekültek, úgy hogy többé nem láttunk osztrákot, míg a muszka hátán vissza nem hozattak.²⁰⁴

Táborunk visszaindult Szebenbe s odaérve itt pihentünk 8-10 napig, azonban minden nap kijártunk rendes lovaglás tanulására gróf Bethlen Gergely ezredesünk vezénylete alatt. Míg egyszer rendeletet kaptunk arra, hogy a 2^{ik} századunk két nap múlva indulandó lesz a Bánátba, Tömösvár alá.²⁰⁵ – Az I⁶ század itt maradt.²⁰⁶ – Velünk jött még egy század székely huszár, és vagy két zászlóalj székely katonaság.²⁰⁷ Ekkor elváltunk az I⁶ századunktól és többé nem is voltunk együtt, ők itt harcoltak Erdélybe, mi a Bánátba, a Bánátba egész Titelig, onnét Szegedre vittek először a muszkák elejébe.

Tehát ekkor én is elhagytam Erdélyt, ez pedig 1849 tavaszán, húsvét előtt pár nappal történt, mert tudom, hogy Dévára éppen húsvét első napján érkezünk be, midőn a várból sűrűn, de sűrűn lövöldeztek reánk háromfontossal, amíg a városba házak és falak mögé elhelyezkedhettünk. Délelőtt 11-12 óra lehetett.

²⁰³ Kövezett városi út.

²⁰⁴ A harcok 1849. március 19-én történtek.

²⁰⁵ 1849. április közepén.

²⁰⁶ A szerző itt rosszul emlékszik. A 15. (Mátyás-) huszárezred 1. őrnagyi osztálya teljes egészében a Délvidékre került, Bánffy János báró, ezredes vezette hadosztállyal. (MNL OL H.75. 1849:26421. Létszámkimutatás, Franyova, 1849. június 23.–július 2.)

²⁰⁷ 77. és 87. honvédszászlóaljak.

Pár napi itt időzés után egy estve nagy csendben haladtunk el a vár alatt Dobra²⁰⁸ felé, bármily csendben is, mégis a várból egy pár ágyúlövést vaktában is tettek, nehogy hír nélkül hadjuk oda Déva várát, a bagolyfészket.

Dobráról Lugosra²⁰⁹ mentünk, itt is megtelepedtünk 4-5 napig. – Vagy haton a veres zsidó vendéglőjében lettünk beszállásolva, ahol víg élet folyt, felszolgáló pincérek helyett 10-12 sváb és rác leány vitte a teendőket, egyik szebb volt a másiknál.

Öt nap múlva kiindultunk Lugosról Tömösvárnak, nagyon gyönyörű napos idő volt, a város vége felé érkezett a rendelet Szentgyörgyi József századosunknak, amellyel vissza lett híva tőlünk Szebenbe és itt a századosi rangot azonnal átvette Intze Dániel.²¹⁰ De ő sem sokáig maradt nálunk, mert Tömösvár alá érve Pruy lett a századosunk²¹¹ és ő is maradt végig.

Tömösvár alá érve²¹² az ott levő térségen, a szélmalom tájékán telepedtünk táborba, – a főhadiszállás pedig Frajdorfban²¹³ rendeztetett bé. Úgy emlékszem, hogy itt hat hétig táboroztunk és ezen idő alatt négy ízben törtek ki réánk a várbeliek! De mindég visszavertük őket, mindannak dacára, hogy roppant esős időket értünk itt, különösen egy kirohanás alkalmával a gyalogság fegyverei sem akartak a nyirkosság miatt elsül-
ni,²¹⁴ s még ahhoz járult azon nehéz körülmény is, hogy Bem éppen ekkor vitt el ismét egy kis tábor Fehértemplomhoz, visszaverni Puchnert.

Ez a legnehezebb csatánk vala, a zsidásokkal²¹⁵ attakunk volt a szélmalom közelében, ők meghátráltak, de midőn észrevettük, hiányzott Pruj századosunk, elkiáltja magát Kováts Lajos, hogy elfogták és viszik a várba.

Somodi hadnagyunk kiáltja: „Utánam fiúk! Vissza!” Mire egy rész visszafordult a kapitány után, minket, a más részt Deák Kristóf főhadnagyunk az ágyúfedezetre vitt vissza, ahonnet eljöttünk. Emlékszem név szerint egynehányra, akik visszahozták Prujt, Demeter Dénes, Pap Józsi a kakasnyakú, tüzesvérű lovával, Kovács Laji, Komádi őrmester, Gazsi káplár, Rátz Miklós hadnagy a fakójával, a kicsi Pataki, a kicsi Rignát a fakójával, Vonuj Jancsi s még többen.

Prujnak oly széles és nehéz kardja volt, hogy azt nem minden legény forgathatta meg könnyedén – ő magas, kemény vállas, erős, egészen szőke piros ember volt – s hozzá vitéz, bátor, elszánt katona volt, ahová vágott, az meg is látszott azonnal, pedig tudomásom szerint nem volt magyar, hanem muszka eredetű,²¹⁶ nem tudom, él-e, vagy elhalt?²¹⁷

²⁰⁸ Abucea (RO)

²⁰⁹ Lugo (RO)

²¹⁰ Incze Dániel (1819–1896) kapitány. Ő azonban 1849 áprilisától mindvégig a Bánságban harcolt.

²¹¹ Pontosabban ideiglenes osztályparancsnok.

²¹² 1849. április 27.

²¹³ Freidorf, Temesvár (ma: Timișoara, RO) városrésze.

²¹⁴ Ezek feltehetőleg kovás elsütő szerkezettel felszerelt puskák voltak.

²¹⁵ 2. (Schwarzenberg) dzsidás ezred.

²¹⁶ Belga származású volt.

²¹⁷ Az 1850-es évek végén elhunyt.

Hasonlított a Dercsényi testvérekhez, csak még vállasabb és talán korosabb is volt, de egészen úrias, és kicsi réátartó volt, ami nagyon is kitűnt, midőn túl a Tiszán Magyarbecse²¹⁸ és Földvár²¹⁹ között telepedtünk le táborba, csaknem megtizedelés lett a következő kezménye Pruj századosunk önhittségének.

De majd erre később térek vissza.

Elég az, hogy az elszánt fiúk századosunkat visszahozták alig 15-20 perc alatt. Azonban a csata, főképpen az ágyútűz folyt tovább, mert a várbeliek kitörtek reánk reggel, alig volt 5-6 óra és most már 11-12 felé állott az idő.

Alig hozták vissza Prujt és mű alig foglaltuk volna el helyünket az ágyúfedezeten, midőn a zsidások nagyobb tömegben új csapatot intéztek a székely huszárokra, amely század rajtunk jóval felül a Mehála erdő felől állott ugyan ágyúfedezeten, csaknem szembe a Józsefstadttal²²⁰ – talán még feljebb – .

Midőn mű Deák Kristóf hadnagyunk által visszamentünk az ágyúfedezetére, a kanyarodásnál egy 3 fontos ágyúgolyó úgy jött, hogy a lovam torkát, azaz gégéjét kettészakasztotta, mire a ló velem hátrált hörgés közben vagy 10-15 lépést és ott leesett – ott maradt a muntlósákba²²¹ mindenem, fehérenemű és sok szerelmes levél Lugosról és Erdélyből, és mert ekkor a gyalogság intézett rohamot az ellenség részéről a mi ágyúinkra. De visszaverettek a székely gyalogok segítségével, oldalfélt támadva a gyalogságtól sortűzzel.

Délután 2-3 óra lehetett, midőn visszahúzódott az összes ellenség a várba, ez vala a legnehezebb csatánk a négy közül.

Mű bírtuk a vár körül kereken az egész területet a Józsefstadttal együtt és itt mindennütt őrök voltak felállítva, midőn Bem tábornok visszajött Fehértemplomtól,²²² el volt fogva az osztrákoktól 3 rom[án] kém, akiket a hadbíróóság ítélete folytán főbelövetett.

A Józsefstadtba[n] minden éjszaka rendszeren egy század huszárság őrködött. A megállóhely egy sarok, nagy vendégfogadó volt, és ment egy vagy két szakasz megvizsgálni és felváltani a lovas őröket, a tiszteink rendszeren bent a vendéglőben kártyázni szoktak, hogy eltöltsék ébren az éjszakát.

Egy alkalommal a tüzérek réákészültek a várat bombázni, és reppentyűzni a Józsefstadtnak a vár felőli részéből, meg is kezdték éjfél után mindjárt, elégették a várba először is a széna- és szalmakészletet, és épületekben is sok kárt tettek a tüzes golyók és a reppentyűk, de a vár bévételére vagy megrohanására intézkedés nem történt.

²¹⁸ Stari Bečej (SRB)

²¹⁹ Bácsföldvár, ma Bačko Gradište (SRB)

²²⁰ Józsefváros, Temesvár városnegyede. Nevét II. József második látogatása után kapta (1773).

²²¹ A muntlósák a német montieren igéből képzett szó. A lovas zsákja, melyben a felszerelését és személyes tárgyait tartotta.

²²² Bela Crkva (SRB) 1849. május elején.

Egy más éjszaka őrzőjára ment a vendéglő előtt állott székely huszárszázadból hat ember és egy káplár, elég az, hogy bent a Józsefstadt egy félreeső útján egy szakasz ulánus²²³ elfogta őket. A káplár elmenekült, a többiit körülfogva vitték a vár felé sebesen.

A káplár hírt adva, a század vágatva a temetőn keresztül a vár felé megkerülték őket úgy, hogy csaknem a várkapuig futattak, és ismét tértek vissza az úton s itt szembetaláltak a csapatot, ezt az ulánusok észrevéve, a zsidával ütlegettek egynéhányat a foglyokra, s egy más utcára térve elszaladtak, és így visszakerült a hat székely huszár fogoly.

Tömösvár alól elvonulásunk előtt történt 10-15 nappal a Rózsa Sándor²²⁴ hozzánk való csatlakozása anélkül, hogy erről a legkisebb tudomással bírtunk volna. Egy éjszakára megint a mű századunk berendelve a Józsefstadtba. Rendesen a vendégfogadó előtt tanyáztunk lovastól, a tisztek bent mulattak, kártyáztak. Bémentünk mű is, szabad volt, akinek pénze és kedve volt egész társasággal. Lovaink nyereg és kantározva álltak legu nyasztott fővel.

Éjfél után jelentik, hogy a Béga hídjá felől trombitaszó hallszik, lovasság közeledik, feltűnő volt azért, hogy ez csak Nagybecskerek²²⁵ felől jöhet, ahol már mind magyar táborok feküdtek. „Lóra fiúk!” – hangzott a Solymosi főhadnagy parancsa.

Rendbe voltunk azonnal s hallgatóztunk tovább, trombita mars mind közeledett a Béga hídjá felé, mű is szép sorrendben elmentünk a nagy hídig, itt bévártuk, míg a jövő csapat közeledik.

Elfoglaltuk a hidat és túl rajta frontot csináltunk; midőn ez megtörtént, egy pár tisztünk kijelente, hogy erről ellenség nem jöhet, mert erre mind magyar táborok fekszenek egészen Nagybecskerekig. Azonban a harsogó trombitaszó lovasaival mind közeledett felénk – az éj setét volt és beborult, midőn 3-400 lépésre jöttek. Solymosi hadnagy odakiált: „Állj, ki vagy?”

Meg is állott, felelt jó magyar szóval: „Én Rózsa Sándor vagyok legényeimmel. Ide vagyok rendelve Szegedről Tömösvár alatt fekvő magyar táborba.”²²⁶

Solymosi kérdi: „Mi a tábori jelszó?”

„Azt vitéz uram nem tudhatom megmondani, mivel most érkezem ide, de nem ellenség, hanem jó magyar vagyok, jöjjenek közelebb, hadd lássák!”

Mű frontot csináltunk és kivont karddal vártunk a történendőket.

Közeledvén egymáshoz egészen 25-30 lépésre, ismét megállítá őket a hadnagy s mondá, hol a rendelet, amellyel ide lett küldve?

Felelet, úgy tudom az megküldetett az itt lévő tábornok úrnak!

Erről semmi tudomásom, hanem azért békísérjük önöket a főtáborba – erre századunk közzévéve Rózsa Sándort mint 60 legényével, és elindultunk át a hídon és további [!], midőn a Józsefstadból csaknem kiérnénk, midőn Rózsa Sándor megállást kér, és

²²³ Dzsidas.

²²⁴ Rózsa Sándor (1813–1878) Szeged környéki betyárvezér, aki 1848. október elején kb. 150 fős csapatával csatlakozott a honvédsereghez. A délvidéki hadszíntéren harcolt.

²²⁵ Zrenjanin, Veliki Bečkerek (SRB)

²²⁶ Rózsa Sándor és csapatának temesvári szereplését más egykorú forrással megerősíteni nem tudjuk.

kéri a vitéz hadnagy urat, hogy amíg nem virrad, engedje ötet legényeivel, hogy tájékozás végett a vár körül nézhessen, mivel ő ingyen vesztegelni nem szokott.

Hadnagyunk félrevonul, egy pár őrmester Komádi és Gázsival s meghatározzák, hogy el kell bocsátni, miután meggyőződünk, hogy csakugyan tiszta betyáros magyarok. El is indultak a temető melletti úton a vár felé. – Mű álltunk és vártunk.

Egy szakasz elment őreinket vizitálni és hírül adni az idegen lovasok cirkálását, alig egy negyed óra múlva hallunk egy-két puskalövést a vár felől, azután egy 3 fontost, megint puskalövést.

Mondjuk, kár volt elbocsátni, ez még kihozza a várbelieket reánk.

Erre a hadnagy beküld a táborba, és lármadobot veretnek és trombitát fúvatnak, csatarendbe áll az egész tábor és vár.

Eközben kezdett valamennyire világosodni, mű is fronttal menyünk előre, hadd lásuk, mi történik velünk.

Látjuk, hogy velünk szembe hömpölyög egy nagy tömeg, gyalogosok kísérik, a lovaikat magok után vezetve.

Azután láttuk még hátrább egy lovast, ki korbácsolva egy megrakott számmal vágat a tömeg után. – Ez maga Rózsa Sándor volt, aki megpillantva bennünket, hozzám vágatott ezen szavakkal, „Tisztelt vitéz urak! Egy ilyen szép magyar táborba resteltem volna úgy beállítani, hogy bár egy fölöstökre²²⁷ valót ne hozzak, ez a turma²²⁸ gulyásnak való a vár sáncából került elő, s ennyivel kevesebbet eszik a német. – Mű így mindenestől kísértük bé Rózsa Sándor a főtáborba, volt nevetés s öröm – s juhnyáját Frájdorfba helyezték bé, megkezdődött az igazi tokányozás.

Így köszönt bé Rózsa Sándor hozzánk.

Egy nagyszerű tábori mise is tartatott, amelyen az oltár ágyúkból, fegyverekből és kardokból volt felállítva a szabad ég alatt, szép napos időnk volt ekkor.

Ezek után nemsokára odahagytuk Tömösvárt, elmentünk Nagybecskerekre, innét a Tisza mellé Törökbecsére²²⁹. – Túl a Tiszán, a Tisza martján állott Nagybecse, búvóhelye az osztrákoknak, a leégett község falai között. –

Ez már Bácskába volt, de oda át nem mehettünk, mivel ekkor fogtak egy hajóhíd készítéséhez, keresztül a Tiszán. – Hanem a Tisza mart töltése mögé telepedtünk le táborba, várva a híd elkészülését. A híd alapja összehúzott hajók voltak, és ezek összekötve lepadoltattak. A hidat egy vastag hajókötél tartotta kikötve egy nagy árboc fához a felőlünk lévő marton.

Midőn a híd 3-4 nap alatt elkészült, egy estve 10 óra körül átindult rajta először a gyalogság egy része, meg egy pár ágyú is indulni akart fel már a hídra, azután egy század lovasság. Így álltunk rendbe.

²²⁷ Reggelire.

²²⁸ Nyáj (román).

²²⁹ Novi Bečej (SRB)

Azonban midőn a gyalogság elérte volna a híd közepe táját – a túlsó partról elsütöttek egy hatfontos ágyút, amely ágyú még nappal lehetett a falak közül a kötélnek irányozva.

A kötél elszakadott, a híd recsegve, ropogva kezdett szétbomlani, megvolt a nagy tolongás. Vissza! Vissza! A híd el is vált egymástól sok helyen és a vízbe hullottak sokan a nagy tolongásba, a jágerek, úgy látszik, ki lettek rendelve kétfelől csónakokkal és ezek sokat kimentettek, de maradtak odapusztulva is sokan. Ez elég rosszul sikerült, nem mehettünk át, maradtunk tovább táborba.

Mű a táborunkba nem láttuk Bem tábornokot többé, ahogy Tömösvár alól eltávoztunk, de most a híddal történt eset után másnap megjelent a tisztikarával, s egy pár órát érkezett a tábori tiszteinkkel, de ebből mű egyebet nem tudhattunk meg semmit, minthogy kiadta a rendeletet, hogy a hidat éppen azon módon ismét meg kell készíteni, amint volt azelőtt.

Erre persze az egész tábor rosszat sejtett, és nem volt kedve senkinek az átmenetelre.

Azért a híd elkészült és vártuk a következményeket; – pár nap múlva egy estve szép csendben felét a táborunknak a tiszteink összeszedték, és elindultak fel a Tisza mellett magokkal víve hat ágyút; felmentünk Titel felé, ahol várt két nagy gőzös s átszállított rendre a túlsó partra mindenestől; onnét erős menetbe a háta mögé kerültünk a leskelődő osztrák tábornak.

Ekkor a csatárlánc megkezdte a tüzelést az örökre s nyomult előre – utána a tömeg is – míg végre a két ellenfél gyalogsága szembe találta magát egymással, és megkezdődött a puskatűz. – Mű kezdtünk visszavonulni oly sebesen, amint csak lehetett, ők nyomultak utánunk – már virradt felé járt az idő, midőn a hat ágyú szembefordult velek és kezdtek kartácsolni.

Ezt meghallva, a túlmaradt táborunk azonnal minden baj nélkül átjött a hídon és jött sebesen, míg ő hátba támadta az ellenséget, – mű pedig elől – az ellenség látva a cselet, leszaladt egész táborával Földvár községhez, ahol már előre elkészített sáncai voltak.

Mű pedig letelepedtünk a szép térségen táborba, és így jutottunk át a Tiszán a Bácskába, a nap már jó magasan állt az égen, midőn früstük²³⁰ után láttunk mindnyájan, az egész tábor ki volt merülve az álmatlanság és bágyadtság miatt.

Én valósággal most sem emlékszem tisztán, hogy miből vezett össze közülünk Körösi nevű egy más társunkkal a reggelizés közben, – tudom, hogy egyik panaszra /ment/ Pruj századosunkhoz a sátorba, de ez nem akarta kihallgatni, hanem kiutasította, ez meg nem akart kimenni kihallgatatlan. Pruj kardot rántott, ez is kardot rántott, ekkor odaszaladtak többen közülünk és intették Prujt, hogy tegye le a kardot, mert baj lesz.

Pruj századosunk kiszaladt a sátorból és elment a székely gyalogság tiszteihez, és kérte őket, hogy a gyalogsággal fogasson el egynéhány megnevezett huszárt.

Mű mind lehánytuk a földre kardjainkat, és kijelentettük, hogy többé nem szolgálunk egy órát sem, Demeter Dénes állott a dolog élén.

²³⁰ Reggelizés.

A székely tisztek kommandírozták²³¹ a gyalogságot elfogatásunkra, de azok kijelentték, hogy egy lépést tesznek, inkább ők is leteszik a fegyvert, és nem szolgálnak. Pruj századosunk csaknem magánkívül volt dühében. A székely tisztek is nagyon elkomorlyodtak az eseten.

Szörnyű láрма támadott, kiabálás a táborba. Lovaink kihúzták a tábori cövekeket, magokra jártak gyepelni.

Az ellenség alig 3-4 ágyúlövésről látva ezt a zavart, kezdett reánk törni.

Ekkor előállott Demeter Dénes és Szász Dani, felkiáltottak: „Fegyverre fiúk! Ne hagyjuk magunkat az ellenség martalékának, vezetünk mű benneteket, ha nincs századosunk!”

Azonnal összeszedtük magunkat és sorakoztunk az egész tábor, s nem vártuk a támadást, hanem rohantunk mű s alig egy órai küzdelem után visszavertük a sokkal nagyobb erőt ismét a sáncokba.

Itt már Gión Richárd²³² tábornok táborába voltunk elrendelve és beosztva, ahova Pruj bepanaszolta az egész századunkat, ellenszegülés miatt.

Másnap el is lett századunk rendelve Gión tábornok Verbász²³³ és Szikáts között fekvő táborába.²³⁴ – Emlékszem, hogy amint mentünk a nagy délibábos síkságon, azon helységeen sáskák pusztulása volt úgy, hogy egy térség borítva volt velek. Büszhőlt levegő volt, és a lovak lába alatt úgy ropogott, mintha fagyos hóba léptettünk volna lovainkkal.

Midőn a Gión táborába értünk, akkora nagy táborot egész hadjárat alatt nem látunk, ide össze voltak koncentrálva az összes alföldi magyar táborok, ami kitehetett 20-25 ezer főt.²³⁵

Muszkák hírit már hallottuk, hogy közelednek, és velek az osztrákok is, főképpen nagy osztrák tábor gyűlt össze Eszék közelében,²³⁶ az akkori hír szerént lehettek oda koncentrálva 50-60 ezeren,²³⁷ és itt készültek egy döntő csatára.

Ideérkezésünk után másnap 8 órakor az egész táborot kirukkoltatták négyszögbe, és a mű századunkat bé a középre; ekkor belovagolt Gión tábornok a tisztikarával hozzánk, és elmondotta, hogy haditörvényszék ítéletet hozott a század felett ellenszegülés miatt, még pedig az egész századot megtizedelteti, és akik kiesnek tízediknek, azok siralomházba vitetnek és délután négy órakor minden kegyelem nélkül főbe lövetnek.

Erre az ítéletet felolvastatta a tábornok, ezután kiszámoltatott minden 10^{ik} huszár – és mintha kiválogatták volna, mind a legderekabb fiúk estek ki 12ten.

²³¹ Vezényelték.

²³² Guyon Richárd (1813–1856) vezérőrnagy, a IV. hadtest parancsnoka.

²³³ Vrbas (SRB)

²³⁴ Guyon Titel (ma: Titel, SRB) környéki harcait 1849. július 23-án folytatta. Mozsor (ma: Mošorin, SRB) elleni támadása azonban nem hozott sikert.

²³⁵ A Szegegnél összpontosított magyar erők létszáma 48 000 fő volt, a Délvidéken tevékenykedő honvédség pedig 78 000 fős összlétszámmal rendelkezett.

²³⁶ Téves közlés

²³⁷ A szerző itt feltehetőleg a Julius von Haynau báró, tábornagy vezette császári-királyi főszeregre gondolt.

Ekkor előállott Szász Dani és Demeter Dénes, két mívelt osztályból való megtettesült katona és elmondják: hogy nem akarnak annyi ártatlan életet kioltatni, ők a hibásak. – Ők voltak az okai mindennek, és kéri a tábornokot, hogy mentse fel a többi életet és büntesse őket halálos ítélettel.

A hadbíróság megértekezve, elfogadták a bűnösök kérését, siralomházba is kísérték őket őrizet alatt, egy tábori pap kíséretében, – az egész tábor zúgott, mint egy csendes méhkas – Gión kocsiba ült s ment Szeged felé vagy három tiszttel; volt a táborba könyvezés a két szép szál huszárért és mondták is, hogy ezért kár szolgálni a hazát.

Peretzi már alezredes²³⁸ lett volt akkor, aki az olasz svalizerekkel jött volt bé a magyarok segítségére, hallván a tábor zúgását, maga mellé vett még három tisztet, és utána vágattak Giónnak, ekkor már lehetett egy óra délután.

Mintha most is látnám szegény Demeter Dénest, midőn odakérette a fakó lovát és csókolva búcsúzott tőle.

Fél négy órakor vágatott visszafelé a négy lovas tiszt hozzánk – Peretzi fehér kendőt kötött a kardja hegyére és úgy lobogtatta messziről, hogy meg ne történjen a kivégzés.

Midőn közelebb érkeztek a hab szakadozott a lovaikról – Kiáltották, Pardon fiúk! Háromszor kiáltott az egész tábor éljent. Csak ekkor lehetett látni igazi örömkönyveket, ölelkezést, sírást s végül ivást és bandát, a svábok több mint 100 szekérral állottak a tábor körül az áruneművel – főképpen piros borral folyt a vígság egész 8 óráig, ekkor takarodót fűttak.²³⁹

De már 11 óra után lármadob és trombitaszó volt, kirukkoltunk hamarosan, azt sem tudva, mi a baj – kevés vártatva közöttünk lovagol Gión a kíséretével, megáll a mű századunk előtt és kezd beszélni, amint tudott.

„Fiúk! Azt hiszem, hajnalba csatánk lesz s azégyent, ami ért benneteket, azt az ellenségén lemoshatjátok, addig pedig egyetek, igyatok és készüljete.”

Felhangzott ismét háromszor az éljen! És ő elvágatott tőlünk.

Reggel 4 órakor még szürkület volt, és az örökre már lóttek, ment a csatárlánc előre tüzelve, ahogy világosodott, megszólaltak mindkét részről az ágyúk, elő a roppant sok lovasság – borzasztó csata kezdett kifejlődni akkor a két tábor között, a réműlet fogott el, amikor láttam és hallottam a sok elesetteket és a sok jajt a sebesültektől. Volt nálunk legkevesebb 16-18 féle huszárság, azok összezsaptak kétszer egymásután a dragonyosokkal, meghátráltatták őket, azután a svalizereket, ulánusokat megkergették, a mű századunk egy darabig ágyúfedezeten állott, de kértük az Istent, hogy vigyenek attackba, mert ott jobb dolgunk van.

Ekkor jött a szuronyt szegezze roham az ellenségre, ez döntött, megkezdették a hátrálást a jobb szárnyon, nyomult előre a lovasságunk roppant káromkodások között a

²³⁸ Peretzi ekkor már ezredes volt.

²³⁹ Az esetet elmeséli: JAKAB, 1880. 541–543.; Koós, 1890. 210–216.

Vilhelm-,²⁴⁰ Württemberg-,²⁴¹ Koburg-huszárok, császár huszár,²⁴² Ferdinánd-,²⁴³ Bocskai-,²⁴⁴ Lenkey-,²⁴⁵ székely huszár, Rózsa Sándor, Károlyi-huszár²⁴⁶ s az olasz svalizerek, a lengyel ulánusaink, ágyunk volt 60-80 darab.²⁴⁷

Ennyi halottat és sebesültet nem láttam. Gión nem azt mondta, hogy előre! Hanem azt, hogy utánam fiúk! Eszeveszetteen futottak bé az észéki²⁴⁸ várba – délután négy óra felé lett vége a roppant nagy ütközetnek, mire visszatértünk, a halottak és sebesültek nagyobb része fel volt szedve, csak a lovak heverték, ki élve félig – ki nem.

Ez vala a legutolsó csatánk az osztrák sereggel – még mü muszkát nem láttunk eddig elő sehol, csak híret halottuk, hogy jönnek, jönnek.²⁴⁹

Még itt táboroztunk egy pár napig, azután elvittek Szegedre, a muszkák elejébe.²⁵⁰

Túl a városon elfoglaltuk az elkerített sáncokat és barikádokat, onnét estve felé béndeltek a városba, otthagytuk a sáncokat, de még muszkát nem láttunk, ez egy szombat estve volt, vasárnap reggel a városból is kivittek a térségre – vasárnap délután hallottuk a városban a muszkákat bandázni.

Egy néhány magyar tiszt bosszúból egy pár ágyút süttetett el bé a város felé. – Úgy egy pár óra múlva kirohant a roppant nagy muszka tábor réánk, pár száz ágyúval és tenger lovassággal, itt elkezdet hajtani bennünket, és kilenc nap, kilenc éjszaka nyugtunk nem volt, míg Dévára nem értünk. Ott várt egy más nagy muszka tábor, itt bévégeztük a 48–49-iki hadjáratot.²⁵¹

Ezen kínos 9 napi üldözésről sokat tudnák még elmondani, de még mondjanak mások is, akik mindig ott voltak, ahol én. És ahol nem mondtam jól, vagy nem mondtam el igazán a történeteket, igazítsák ki, mondják el jobban, mert én hálás köszönettel veszem.

Ahol voltam kezdettől végig, és amiken átmentem, azt elmondtam.

Azonban még azt megemlítem, hogy a legkeserveesebb volt nekünk, midőn Tömösvárhoz értünk, a várbeliek utunkat állották s hátul nyomtak a muszkák. Itt el is fogtak 130 lengyel lovasainkat a várbeliek a forposztról²⁵² s bevitték őket a várba. – Vége.²⁵³

²⁴⁰ 10. (Vilmos-) huszárezred.

²⁴¹ 6. (Württemberg-) huszárezred.

²⁴² 1. (Császár-) huszárezred.

²⁴³ 3. (Ferdinánd-) huszárezred.

²⁴⁴ 17. (Bocskai-) huszárezred.

²⁴⁵ A 13. (Hunyadi-) huszárezred első parancsnoka Lenkey János ezredes volt.

²⁴⁶ 16. (Károlyi-) huszárezred.

²⁴⁷ A lövegek száma 46 volt.

²⁴⁸ Osijek (HR)

²⁴⁹ A szerző itt feltehetőleg az 1849. július 14-én vívott kishegyesi ütközetre gondolt, bár ebben az esetben az időrend nem helytálló.

²⁵⁰ Pontosabban az osztrák főszereg ellenében, amelynek része volt egy orosz hadosztály, melyet Panyutyin tábornok vezetett.

²⁵¹ Beke József ezredes az erdélyi hadsereg maradványaival 1849. augusztus 17-én tette le a fegyvert az orosz csapatok előtt.

²⁵² Előőrs.

²⁵³ 1849. augusztus 9.

Irodalom- és rövidítésjegyzék

- BONA
1998–1999
BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban*. I–III, Budapest, 1998–1999.
- CSIKÁNY
2015
CSIKÁNY Tamás: *Kisháború Háromszéken. 1848. december*, Barót, 2015.
- DEMETER
2001
DEMETER Lajos: *A hazáért „a patakot a mi vérünk festette pirosra”. Sepsiszentgyörgy, Kilyén és Szotyor területén nyugvó 1848/49-es szabadságharcosok*. Sepsiszentgyörgy, 2001.
- DEMETER
2003
K. HORVÁTH Ignác: *Töredékek az 1848 és 1849-ki székely hadjáratokról*. Kiad. DEMETER Lajos, In: *Határvidék*, 1. (2003), 7–52.
- DERCSÉNYI
é. n.
DERCSÉNYI Kálmán: *Bem tábornok erdélyi hadjárata 1848–49-ben*. Budapest, é. n.
- EGYED
2008
EGYED Ákos, *Háromszék, 1848–1849*. Sepsiszentgyörgy, 2008.
- EGYED
2010
EGYED Ákos: *Erdély, 1848–1849*. Csíkszereda, 2010.
- HEGYESSY
1916–1917
HEGYESSY Vilmos: *Gróf Eszterházy Kálmán életéből*, In: *Erdélyi Múzeum*, 33–34. (1916–1917), 11–12. sz., 24–51.
- HERMANN
2001
HERMANN Róbert: *A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, 2001.
- HERMANN
2014
HERMANN Róbert: *Műfajok és tendenciák az 1848–1849-es erdélyi napló- és emlékirat-irodalomban*. In: *Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára*. Szerk. HERMANN Róbert–BENKŐ Levente, Barót–Sepsiszentgyörgy, 2014, 221–269.
- HEYDTE
1863
August HEYDTE: *Der Winter-Feldzug des Revolutionskrieges in den Jahren 1848 und 1849*. Leipzig, 1863.

- IMREH
2003
IMREH Sándor: *Visszaemlékezés az 1848–49-ik évi szabadságharcra Erdélyben*. Kiad. PÁSZTI László, Budapest, 2003.
- JAKAB
1880
JAKAB Elek: *Szabadságharcunk történetéhez*. Budapest, 1880.
- KEDVES
1992
KEDVES Gyula: *A szabadságharc huszárai*, Budapest, 1992.
- KINIZSI
1999
KINIZSI István: *A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből*. VERESS Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, 1999.
- KOÓS
1890
KOÓS Ferenc: *Életem és emlékeim. 1828–1890*. I–II, Brassó, 1890.
- LENKEFI
1993
Szalai Elek visszaemlékezései 1848–49-re. Közli LENKEFI Ferenc, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. (1993), 1. sz., 145–173.
- MNL OL
H. 75.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, Hadügyminisztérium, Általános iratok. H. 75.
- NYÁRÁDY
2003
NYÁRÁDY Gábor: *Elfelejtett írás Bem tábornok erdélyi hadműveleteiről. Szentkatolnai Bíró Lajos emlékezései*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. (1993), 2. sz., 107–127.
- PAP
1904
Fekete Ferenc *Kossuth-huszár naplója*. Közli PAP Domokos, In: *Erdélyi Múzeum*, 21. (1904), 7. sz., 381–396.
- SERES
1992
SERES András: *Szemtanúk vallomásai az 1848–49-es szabadságharcról*. [Csíkszereda], 1992.
- SÜLI
2011
SÜLI Attila: *A nemzetőrség, honvédség és a Kossuth-szabadságcsapat szervezése Erdélyben, 1848-ban*. Sepsiszentgyörgy, 2011.
- SÜLI
2015
SÜLI Attila: *Egy árulás története. Balázs Manó honvédőrnagy életútja*. In: *Aetas*, 30. (2015), 2. sz., 57–74.

- SÜLI
2016
- SÜLI
2016/a
- SÜLI
2017
- SZÁSZ
1894
- SZERDAHELYI
1868
- SZÉKELY
1895
- 1848–49 TL
- SÜLI Attila: *Bíró Sámuel visszaemlékezése*. In: *Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 16. (2016), 91–122.
- SÜLI Attila: *Máday Ferenc Mátyás-buszár százados visszaemlékezése Háromszék önvédelmi harcáról*. In: *Korunk*, 27. (2016), 12. sz., 100–106.
- SÜLI ATTILA: *Nagy Sándor Mátyás-buszár visszaemlékezése a szabadságharc alatti tevékenységéről*. In: *Korunk*, XVIII. (2017) 9. sz., 113–120.
- SZÁSZ Lajos: *A vöröstoronyi csata*. In: *1848–49 TL*, 3. (1894), 3. sz., 152–154, 161–162.
- SZERDAHELYI Kálmán: *Színészeink a szabadságharcban*. SZERDAHELYI Kálmán: *Honvédkoromból*. In: Kunsági [ILLÉSSY György]–POTEMKIN [Ödön]: *Honvédvilág*, Pest, 1868, I., 129–136.
- SZÉKELY Gergely: *Hetvenhárom év itthon*. Brassó, 1895.
- 1848–1849. Történelmi Lapok*. Szerk. KUSZKÓ István, Kolozsvár, 1892–1904.

Hegedűs István

Az Andrássyak első hitbizománya

A csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy család két jelentősebb hitbizományt¹ tett birtokaik egy részének meghatározott öröklési rend szerint való fenntartására. Az elsőt 1853 és 1855 között a fiatalabb (monoki) ág tagjaként gróf Andrássy György, az idősebb (betléri) ág részéről gróf Andrássy Károlyné (szül. gróf Szapáry Etelka) 1874-ben fiai számára.

Az Andrássy család hitbizományi alapításai Hajnal Hugó közlése alapján:²

ALAPÍTÁS ÉVE	ALAPÍTÓ NEVE	TERÜLET (kat. holdban)
1867	Andrássy György	45. 780
1874	Gróf Andrássy Károlyné	8. 645
1874	Gróf Andrássy Károlyné	8. 936
1874	Gróf Andrássy Károlyné	4. 870
1892	Gróf Andrássy Gyula	25. 570
1892	Gróf Andrássy Gyula	6. 774
1892	Gróf Andrássy Aladár	8. 534
1892	Gróf Andrássy Aladár	8. 918
1894	Gróf Andrássy Manó	27. 064

Gróf Andrássy Károlyné gróf Szapáry Etelka fiai számára tett 1874-ben hitbizományi alapításokat birtokaiból, melyek mindegyike elsőszülöttségi volt. Fiai közül Manónak (1821–1891) Parnó, Gyulának (1823–1890) Töketerebes, Aladárnak (1827–1903) Homonna központokkal (ehhez tartozott a letenyei uradalom is). A szigetvári

¹ Egy hitbizomány alapító okirat, végrendelet, szerződés vagy királyi adomány útján jöhetett létre. Alapeszméje a családi, egységes vagyon továbbörökítésének gondolata az előre kijelölt utód számára. Az örökös nem haszonélvezője lesz, hanem időleges tulajdonosa a vagyonnak, melyet köteles fenntartani. A hitbizománnyal az allodiális birtokok öröklése is tulajdonképpen rögzültté vált (az alapítói akarattól függően), ilyen értelemben az ősiség és közte ellentmondás állt fenn.

² HAJNAL, 1913, 68–69.

hitbizományt gróf Andrassy Aladár és neje, báró Wenckheim Leontin alapították 1892-ben Sándor fiuk, majd annak másodszületett fia részére, ám elsőszülettségi rend szerint. A két tiszadobi hitbizomány közül az egyiket ifjabb gróf Andrassy Gyula, a másikat gróf Andrassy Aladár alapította, mindkettőt 1892-ben. 1887-ben gróf Andrassy Manó alapította a betléri hitbizományt, melyet 1929-ben egy budapesti házzal cseréltek fel örökösei.

Andrassy György (1797–1872) a monoki ág egyedüli örökösaként 1853 májusa és 1855 szeptembere között kétféle hitbizományt tervezett alapítani két fia, Dénes (1835–1913) és ifjabb György (1846–1871) számára. Ez a szándék végül, később ismertett okok miatt, nem valósult meg.

A jelen ismertetés középpontjában is álló okirat a krasznahorkai vár raktárából számozatlanul és jelzetek nélkül került elő.³ Keltezése azonban nehézségekbe ütközik. Az iratnak eddig mindössze művészettörténeti vonatkozású pontját említette a szakirodalom.⁴ A család története szempontjából alapvető fontossággal bíró dokumentumról van ugyanakkor szó, hiszen segítségével megismerhetők az alapító motivációi, sőt, általa a hitbizomány alapításának bonyolult és bürokratikus jogi kulisszái mögé is betekintést nyerhetünk.

Keletkezési időpontja nem határozható meg pontosan, azonban néhány részlet figyelembevételével elég jól körülhatárolható. Az 1867. évi hitbizományi okmánnyal nem teljesen egyezik meg, sőt attól néhány jelentős pontban és számadatban különbözik. A hitelesítés, az aláírás és a keltezés is hiányzik róla. Ugyanakkor szemmel látható, hogy jogilag megfelelően előkészített, hitelesítésre váró iratról van szó. Az irat keletkezésének megállapításához adalék lehet, hogy abban Abaúj-Torna vármegyét említenek. Az egyesült vármegye az 1867-et követő újraegyesítést megelőzően csak 1850 és 1860 októbere között létezett. 1850 előtt, és 1860–1867 között külön (Abaúj vármegye és Torna vármegye) közigazgatási egységként működtek.⁵ Mivel az irat hivatkozik egy 1853. április 30-i végrendeletre, így ennél a dátumnál mindenképpen később kellett keletkeznie. Tovább szűkítik a vizsgált okmány keletkezésének időintervallumát annak tartalmi és formai jellegzetességei. A dokumentumban használt, ún. konvenció forint (más néven „rajnai” vagy „császárf forint”) 1858. október 30-át megelőzően volt törvényes fizetőeszköz. E megállapítások alapján, véleményem szerint arról a dokumentumról lehet szó, amelyet még Ferenc József 1860. március 7-i⁶ előirányzata előtt terjesztett volna be újra, már véglegesített formában az uralkodó elé. Az elfogadásra azonban már nem került sor.

³ Hitbizományi okmány. [H. n., é. n.] (Jelzet nélkül, számozatlanul a krasznahorkai vár raktárában.) További kiegészítésként fontos megjegyezni, hogy az okmány sem másolatban, sem hasonmás formában nem található a Lőcsei Állami Levéltár Andrassy–Krasznahorka fondjában.

⁴ A dokumentumból egyik alpontját emelték ki, amelyben az ásvány-, pénz- és leplegyűjteményről esik szó: LÖRINČIKOVÁ, 2009, 138., valamint BASICS, 2006, 10.

⁵ MVV, A, 1896.

⁶ ERDÉLYI, 1912, I, 149–150.

Az okmány fontosságát emeli, hogy elsőként tudhatjuk meg belőle, hogy milyen uradalmak voltak pontosan az ifjabb vagy monoki ág kezelésében a 19. század közepén, az úrbérrendezést követően. Bár már egy 1848-as forradalom előtt megjelent statisztikai kiadvány is közölt adatokat⁷ az idősebb György kezelésében levő birtokokról, de úgy vélem, hogy a későbbi adatok tükrében azok nem tekinthetők sem mérvadónak, sem pedig teljesnek, mivel területnagyságról nem számolnak be, továbbá mindössze két uradalmat határoznak meg: a monokit és a krasznahorkaváraljait, amelyek névadó településeit ekkor nem is nevezik uradalmi központnak. Az uradalom szolgálatában álló gazdatisztek nevét és funkcióját azonban részletesen felsorolja a munka.

Az ifjabb ág hitbizományának alapítását az uralkodó már 1855. szeptember 25-én előzetesen jóváhagyta, de különböző feltételekhez kötötte végleges elismerését. Andrassy György még 1856-ban beterjesztette a kassai kerületi kormányzósághoz a kért módosításokkal kiegészített okiratot, de azt – újabb módosításokat kérve – visszaadták számára. Miután ezeket is végrehajtotta, az 1857-es ismételt benyújtás után Ferenc József 1860. március 7-én hagyta jóvá, azonban még mindig azzal a meghagyással tette ezt, hogy az alapító okiratot végleges jóváhagyásra és hitelesítésre ismételtelen be kell nyújtani.⁸

1861. június 23-án – az Országbírói Értekezlet határozatának megfelelően – újra életbe lépett a régi magyar magánjog. Ezt követően, 1862. október 9-én, királyi leirat szabályozta a hitbizományokat (Erdélyi Aladár közlése szerint azonban csak november 29-én), mely az osztrák polgári törvénykönyvet vette alapul. Ezekre a törvényi intézkedésre reagálva a gróf csak 1866. január 8-án adta be hitbizományi alapítási tervzetét a magyar királyi kancellárián, miszerint azt, a bekövetkezett jogi és családi változások miatt módosította, egyúttal kérte annak újbóli elismertetését. 1866. január 29-én kelt nyilatkozata szerint ezekbe a módosításokba fia, Dénes is beleegyezett, sőt haszonélvezőként a somosi uradalmat már ekkor saját kezelésébe is vette.⁹

A helyzet, bár egyértelműnek tűnik, egy újabb adalék hozzáadásával azonban jelentősen bonyolódik. Az idősebb fiú, Andrassy Dénes 1866. április 6-án nőül vette a bécsi polgárleányt, Hablawetz Franciskát. Az apa már korábban tudomást szerezhetett az általa egyáltalán nem helyeselt, rangon alulinak számító kapcsolatról, ezért felszólította Dénest, hogy 1866 januárjában, nyilatkozatban fogadja el a hitbizomány feltételeinek módosítását. Ebben fia önként lemondott a korábbi hitbizományi okmányban lefektetett örökségéről.

A kancellária az okiratot ezek után, a György által megtett 1866. évi május 16-i pótvégrendelkezés folyományaként, május 21-én véleményezést kérve küldte át az ille-

⁷ MGN, 1848, 114–115.

⁸ ERDÉLYI, 1912, I, 149–150.

⁹ Andrassy György 1867-dik évi hitbizományi okirata. Számozatlan dokumentum jelenleg a Szlovák Nemzeti Múzeum Betléri Almúzeumának raktárában. (Részleteit közli: ÖSTÖR–PETROVAY, 1937, II, 34–37.) (Teljes terjedelemben olvasható: MNL OL, A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libriregii, LXVII, 947–958. Elektronikus változatát lásd: <https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/>)

tékes eperjesi kerületi táblának.¹⁰ Ott nem találtak kivetnivalót az okiratban, így a kancellária, az elmaradhatatlan módosítási és véglegesítési felszólítás után (valamint a végleges „formába öntés”-t követően, amelyet György 1867. január 26-án tett meg) azt az uralkodó irányába 1867. március 2-án továbbengedte. A Ferenc József általi ünnepélyes hitelesítésre 1868. június 3-án került sor.

A megtalált iratban elsőszülött fia, Andrassy Dénes számára a következő ingatlanokat rendelte édesapja, Andrassy György. Ezeket a forrásban található sorrendben, uradalmakra tagolva közlöm.¹¹ Dénesé lett a krasznahorkai uradalom, melyhez Krasznahorkaváralja mezőváros; Jólész, Hosszúrét, Pacsa, Gócs, Hárskút, Dernő, Kiskovácsvágása helységek; Óvíz és Honnalippa puszták tartoztak; a Szepes vármegyében fekvő Uhorna helység, Hnyilec puszta; az Abaúj-Torna vármegyében fekvő részjószádogok: Szilicén, Jósmafőn, Jabloncán, valamint Almás, Körtvélyes és Varbóc határában levő szőlők. Művelési ágak megoszlásában az uradalom az okmány szerint 1477 hold szántóból, 611 hold rétből, 863 hold legelőből és 21 754 hold erdőből állt. Becsértékét a kisebb királyi haszonvételek jövedelmével együtt 413 020 konvenciósi forintra vették fel.

Szintén Dénesé lett a Gömör és Abaúj-Torna vármegyei csetneki uradalom. Ehhez, a Csetnek és Hankova községekben fekvő javakon kívül, a következő birtokok tartoztak: a közbirtokosságilag és királyi haszonvételeként kezelt következő javak, Ochtina, Rochfalva, Nagy-Szlabos, Lehota, Restér, Geczél, Pelezmány, Kis-Szlabos, Márkuska, Berdárka (az ismertetett forrásban Badárkaként szerepel), Feketepatak, Felső-Sajó, Rhédova, Rekenyeujfalu, Sebespatak, Kuntaplocza; jószágrészek és puszták Pelsőc, András, Jósmafő, Csetnek, Kerekérdő, Vacsharasz, Tornava, Somkút és Csákány helységekben. A krasznahorkaihoz hasonlóan ezen uradalom egy része is királyi adomány, másik része az Andrassy Mátyás és Monoky Anna házasságából származó szerzemény volt. Művelési ágak megoszlásában az uradalom 160,5 hold szántóból, 114,5 hold rétből és 3927 hold erdőből állt. Becsértéke a királyi haszonvételekkel együtt 123.995 konvenciósi forint volt.

Ő kapta volna a Zemplén vármegyei lazonyi uradalmat is, melyhez Lazony, Lask és Csebb települések, Sztrázsi-puszta és a szerednyei szőlő tartoztak. Az uradalom 1960 hold szántóból, 1358 hold rétből, 275 hold legelőből és 1237 hold erdőből állt, becsértéke a királyi haszonvételekkel együtt 289 349 konvenciósi forint volt.

Dénes örökrészéhez tartozott még Kassa városában 4 ház, melyek összértéke 38 000 konvenciósi forint volt, valamint 200 000 konvenciósi forint becsértékkel a dernői vasgyár és tartozékai (Dernő, Gócs és Tapolca helységek és bányák). Érdekes, hogy az okmány ennél a szakasznál óvja, sőt figyelmezteti a leendő birtokost és annak örököseit az „iparüzletek veszélyére”, melyek az örökhatározó szerint leginkább a hozzá nem értésből és a befektetett idő hiányából fakadhatnak az örökösök számára.

¹⁰ ERDÉLYI, 1912, I, 149–150.

¹¹ A földterületek értékeit magyar holdban (= 1200 négyszögöl = 4315,5 m²), a dokumentumhoz igazodva adom meg.

Fiatalabb fia, György számára a következő ingatlanokat rendelte édesapja:

A Zemplén vármegyei monoki uradalmat, melyhez Monok és Bekecs helységekben, a Harangod és Taktaföldvár pusztákon majorsági földek és egyéb haszonvételek (királyi és területiális) tartoztak. Része volt Megyaszó mezőváros nyolcada; Legyesbénye, Mád és Tarcal környéki szőlők és részbirtokok, a tarcali curialis házhely, illetve az akkor még zálogban levő Szada helység határának fele, Megyaszó újabb nyolcada és a felsőlúci puszták, melyek a Monoky Anna-féle örökségből valók voltak. Művelési ágak megoszlásában az uradalom 6862 hold szántóból és szőlőből, 1478 hold rétből, 2834 hold legelőből, 1584 hold erdőből állt, becsértéke 739 412 konvenció. forint volt.

Az Abaúj vármegyei Halmaj helység és Kis-Kinizs, valamint Baks részjóságokat, melyek mindösszesen 876 hold szántót, 766 hold rétet, 229 hold legelőt és 114 hold erdőt tartalmaztak, és 125 751 konvenció. forint becsértékkel rendelkeztek.

Felső- és Alsó-Nyitra vármegyében az örökséghez tartoztak különböző részjóságok Nagy-Kosztolány mezővárosban, Za-Kosztolányban, Vieszka-pusztán, Miava, Verbó, Ó-Tura, Brezova, Krajna, Kosztolna, Vágyóc, Podola, Veszele és Csejte helységekben. Ezek összesen 337 hold szántóból, 97 hold rétből, 65 hold legelőből, 8 hold erdőből álltak, összesen 64 871 konvenció. forintnyi értéket képviseltek.

Alsó-Nyitra vármegyében a hitbizomány tartozékai voltak Románfalva helységben, Tománi-pusztán és Nemeskürtben egyéb részjóságok, összesen 623 hold szántó, 55 hold rét és 1100 hold erdő, 103 910 konvenció. forintnyi becsértékkel.

Györgynek rendelte még a Monoky Anna-féle örökségből származó Sáros vármegyei somosi uradalmat, melyhez részjóság tartozott Somos mezővárosban, Somosújfalú helységben, illetve a ghymeszi és lovakházi pusztákban. Az uradalom 759 hold szántóból, 169 hold rétből és 1767 hold erdőből állt, összértéke 103 656 konvenció. forintot tett ki.

A hitbizományi örökségül szánt uradalmak ismertetése után lássuk, hogy milyen feltételekhez szabta az alapító a hitbizomány további öröklődését. Korai halála esetére id. György az 1834. február 9-i házassági szerződésével ellentétben nem 8000, hanem 10 000 forintnyi évenkénti özvegyi juttatást biztosított felesége, Gróf Königsberg Aulendorf Franciska számára. A hitbizomány tényleges átvételét fiai 24. életévének betöltéséhez kötötte, annak eléréséig édesanyjukat jelölte ki gyámjukként. Továbbá az özvegyi járadék beszámítása mellett biztosította felesége számára az általa választott hitbizomány haszonélvezeti jogát fiainak nagykorúsága után is, ennek külön szabályozását azonban a felekre bízta.

Az okiratban leányai, Mária és Erzsébet örökségéről is gondoskodott. Szerzett javainak, beruházásainak összértékét 4 gyermeke között kívánta megosztani. Szerzett javai a következők voltak. A monoki uradalomban 2472 hold szántóföld, 451 hold rét, 1121 hold legelő, 792 hold erdő, 360 hold szőlő. A krasznahorkai uradalomban, Váralján 140 hold szántó, 60 hold rét, 153 hold erdő, Jólészen 18 hold szántó, 18 hold rét, 30 hold erdő, Hárskúton 12 hold szántó, 50,5 hold erdő. A csetneki uradalomban 64 hold szántó, 61 hold rét, 1500 hold erdő. A csejte, somosi, lazonyi uradalom a csebbi jószággal együtt. A földbirtokok értékét 850 000 konvenció. forintra, a beruházások értékét

150 000 konvenciósi forintba becsülték, így a leányokra eső rész egyenként 250 000 forintot tett ki. Ezt az értéket későbbi szerzeményei és befektetései arányában növelhetőnek jelölte meg. Ennek megfelelően 1867-ben már egy magasabb összeget határozott meg.

A kétféle hitbizományra egyenlő arányban terhelte a két lánya részére kifizetendő örökségi részt, leendő özvegye javadalmazását, valamint az 1853. április 30-i végrendeleti intézkedésében foglalt adósságait.

Az alapító okiratban György meghatározta, hogy valamelyik fia elhalta esetén a hitbizomány egy kézben, a másik fiúgyermeknél egyesüljön. A fiág elhalásával engedélyezte a leányági örökösödést is. Ebben az esetben azonban az örökösnek kötelező volt, ha más családból származott is, az Andrássy nevet csatolni saját nevéhez. Az öröklésből az alapító kizárta a törvényesített és fogadott gyermekeket, illetve a szerzetesrendi papokat. Saját ága kihalásával a másik, idősebb vagy betléri ág kezelésére hagyta volna hitbizományi javait.

Az idő szerinti hitbizományi birtokosok özvegyei számára megállapított ellátás (*apanage*) összegét évi 4000 forintban határozta meg, azok mindenkori fiú- és/vagy leánytestvérei számára évi 2000 forintot állapított meg. A leányok hozományi összegét 10 000 forintban határozta meg (ez azonban nem vonatkozhatott az alapító leánygyermekre, Erzsébetre és Máriára). Külön meghagyta az örökösök számára, hogy a krasznahorkai várat mint jövőbeni családi temetkezési helyet, illetve 1848-tól a családi levéltár őrzési helyét tartsák meg akkori állapotában, az elkerülhetetlen javításokról sose feledkezzenek meg. Külön határozott továbbá a lazonyi templom toronnyal való ellátásáról, valamint érem-, lepke-, ásvány- és könyvgyűjteményének eladásáról. Végül aktusként a családi címerhez a következőket csatolta: „Non videri, sed esse.”¹²

A források közlésénél egész szavakon nem változtattam, a szavakat, központozásokat eredeti formájukban hagytam meg csakúgy, mint az oldalak, bekezdések és mondatok tördelését. A forrásokban aláhúzott és (zárójelben írott) részeket eredeti formájukban közlöm. Céлом az eredeti íráskép megőrzése volt.

¹² A jelige Ciceróra visszavezethető, „Esse quam videri” (Inkább lenni, mint lenni látszani), ma is népszerű mondás parafrázisa.

Forrás

Hitbizottmányi okmány

Ő CSÁSZÁRI KIRÁLYI APOSTOLI
FELSÉGÉNEK

DICSŐSÉGESEN URALKODÓ FEJEDELMÜNKNEK

azon atyai előgondoskodását, „mellyel hű alattvalói minden osztályainak boldogítása közüli törekvesében 1852^{ik} évi November 29^{ki} legmagasabb nyiltparancs¹³ által, különösen azon családoknak fentartását is legkegyelmesebben felkarolni méltóztatott, a melyek társadalmi helyzetük és birtokuknál fogva mindenkor hivatva voltak s most is hivatvák, a trón és az uralkodóház hű tamasaúl szolgálni, komolyan fontolóra véven, szent kötelességemnek tartottam, a hitbizományok felállítására vonatkozó legmagasabb kegyet használatba venni, és pedig, mind őseim iránti tekintetből, a kik a Dicsőségesen uralkodó Dynastia iránt mindenkor tanúsított hűségüket és ragaszkodásukat, szeny nélkül reám hagyták, hogy ezen legszebb örökség utódaimban megújított erőben, továbbá is fenálljon, mind pedig s főképen azon óhajtástól vezéreltetve, hogy állandósított földbirtok által, a legmagasabb Uralkodóháznak, utódjaimban épen olly sarját állítsam elő a hű alattvalóknak, a minők elődjeim minden időben voltak.

ENNEKFOLTÁN
Ő CSÁSZÁRI KIRÁLYI APOSTOLI
FELSÉGÉNEK
legkegyelmesebb jóváhagyásával
a jelen végakarató rendelkezésem által

¹³ Magyarországon a hitbizományi intézményt először az 1687. évi IX. tc. rögzítette, mely lehetőséget adott, egyelőre a mágnások számára, királyi jóváhagyással annak alapítására. Egyes szerzők szerint éppen a „ius resistendi” és a Habsburg-ház örökletességének becikkelyezése utáni kiengesztelésnek tulajdonítják a hitbizományok alapításának engedélyezését. Az intézmény jogi elődjének tekinthető az Aranybulla 1351. évi megújítása, mely magába foglalta az elidegenítés tilalmát a birtokokra vonatkozóan. Az 1723. évi L. tc. az alapítás jogát már az egész nemességre kiterjesztette, azonban egészen 1850-ig egyetlen köznemesi típus sem alakult. Ekkor még nem lehetett az ősi vagyont átalakítani, kizárólag szerzettet, adományként kapottat, illetve megtakarításból vásároltat hitbizománnyá tenni, tehát csak a szabad rendelkezésűeket. A következő szabályozás az 1852. november 29-i királyi rendelettel történt, amely az ideiglenes törvényi szabályozások kibocsátásáig az osztrák polgári törvénykönyv idevágó rendelkezéseit tette irányadóvá. Az 1861. évi országbírói értekezleten visszaállították a régi magyar magánjogot, illetve elfogadták az ősiség eltörlését, ám a hitbizomány intézménye érintetlen maradt. Ezt az 1862. október 9-i királyi leirat pótolta. Az új eljárás szabályokat azonban csak az 1868. évi LIV. tc. 21. (§), majd az 1869. április 9-i igazságügy-miniszteri rendelet állapította meg, mely annyiban jelentett módosítást, hogy ekkortól a hitbizományok megváltoztatásához is királyi jóváhagyás volt szükséges (1920 után kormányzói), azonban nem szabályozta az öröklés módját. Az ősiség eltörlését követően az alapítások is megszaporozódtak, mondhatni tömegessé váltak.

Dénes és György
KÉT FIAM
részére,
Magyarországban fekvő minden javaimból két
rendbeli HITBIZOMÁNYT állítok-fel,
a következő határozatok alatt.

I.
DÉNES

idősb fiam részére alapított első hitbizomány állandékául a következő javakat rendelem:
a.

A' kraszna horkai uradalmat,
melly Kraszna-horka-Váralja mezővárost, továbbá Jólész, Hosszúrét, Pacsa, Gócs, Hárskút, Dernő és Kovácsvágás helységeket, az Óviz és Hornalippa nevű pusztákat, a' most megnevezett helyeken található majorsági földekkel, rétekkkel, erdőkkkel, kisebb királyi és földterületi (territorialis) haszonvételekkel, mindennemű befektetésekkel épületekben, marhában és vetésekben, úgy nem különben a' Lekenyei malomrészt, mind ezek Gömör megyében, azután Szepes megyében fekvő Uhorna helységét, a Hnilecz nevű pusztával, és az Abaúj-Torna megyében fekvő rész jószágokat Sziliczen, Jósvafőn, Jablonczán, úgy nem különben Almás, Körtvélyes és Varbócz helységek határában fekvő szőlőket magában foglalja, a' mely, királyi adománnyal csak a finemzedékre adományozott uradalomnak értéke szerzeményeim és beruházásaim által nevezetesen emeltetvén, jelenlegi kiterjedésében 1477 hold szántóföldet, 611 hold rétet, 863 hold legelőt és 21754 hold erdőséget tartalmaz, és a kisebb királyi haszonvételek tisztajövedelmének tőkéjével együtt,

általam
413020
CONV. FORINT
értékbe véttetik – fel.

b.
A CSETNEKI
URADALMAT
GÖMÖR ÉS ABAÚJ-TORNA MEGYÉBEN,

mellyhez a Csetneken és Hankovában fekvő majorsági földeken, réteken és épületeken kívül, ez utóbbi helyeken, valamint a következő helységeken közbirtokosságilag közösen kezel erdők és királyi haszonvételek tartoznak, úgy mint: Ochtina, Rochfalva, Nagy-Szlabos, Lehota, Restér, Geczél, Pelezmány, Kis-Szlabos, Markuska, Badárka, Feketepatak, Felső-Sajó, Rhédova, Rekenye-Ujfalu, Sebespatak, Kún-Taplócza, valamint a' Pelsőczi, Ardói, Jósvafői, Csetneki, Kerekerdői, Vacsharaszti, Tornavai, Somkúti és Csákányi puszták és jószág részek. Ezen uradalomnak egy része, a krasznahorkai urada-

lommal egyetemben királyi adomány útján. egy másik része pedig Andrássy Mátyással házasságra lépett Monoky Anna fiúsítása által, hasonlóképen csak a fitörzsre jutott család birtokába; miközben itt is több rendbeli szerzeményeket felmutathatok. Ezen még épen nem szabályozott 's eddigelé csak kistrészen felmért uradalomban, a rám esendő jország-ösztet jelenlegi kiterjedésében, általam körülbelül 160½ hold majorsági szántó földre, 114½ hold majorsági rétre és 3927 hold erdőre: az uradalomnak megközelítő értéke pedig, a királyi haszonvételekkel együtt, 123995 Conv forintra tettetik.

c.

A' ZEMPLÉN MEGYÉBEN FEKVŐ
LAZONYI
URADALMAT,

melly Lazony, Lask és Csebb helységeknek, a Sztrázsi pusztának. a Morvai, [Részpesti], Nagyerdői, Borlói, s Köbléri részjóságoknak majorsági birtokából és azoknak királyi 's földterületi (territorialis) haszonvételeiből, valamint a Szeredneyei szőlőkől áll; melyeknek az egyik zálogban volt részét Monoky Anna fiúsítása jogán visszaváltottam, másik részét pedig vételutján megszereztem. Ezen egész uradalom jelenlegi kiterjedésében 1960 ^{2/3} hold majorsági szántóföldet, 1358 ^{1/3} hold rétet, 275 ^{3/8} hold legelőt és 1237 hold erdőt foglal magában, és összértéke a királyi haszonvételekkel

együtt
289349

Conv. Forintra tettetik.

d.

A SZABAD KIRÁLYI
KASSA
VÁROSBAN

211. 213. 231 számok alatt fekvő három házal. a 33. szám alatt fekvő házzal és kerttel valamint a rétekekkel együtt. mely Kassa város' területi körében fekvő összes birtokok boldogult atyám által szereztetvén, reám végrendeletileg háromlottak, s mellyeknek a jövedelemhez képest kiszámított összesértéke, általam 38000 Conv. forint tettetik.

e.

Gömör vármegyében fekvő, általam sok fáradsággal és költséggel javított és kiterjesztett Dernői
vasgyárat,

Dernőn, Gócson 's Tapolczán

levő minden hozátartozó épületekkel 's készülletekkel, valamint minden bányáimmal; mellyeknek értéke a jelenlegi állapotban minden bányákkal együtt általam 200000 Conv. forintra tettetik; mimellett fiamat az iparüzletek veszélyére figyelmeztetem, különösen a vasgyártásnál a földbirtokosok által, kik rendszerint ához nem értenek, vagy

ha netalán ebben tökéletesen járatosak lennének is, részint ához szükségelt idejük nincsen, részint azt reá nem szánják; minélfogva az illynemű iparüzlet a földbirtokosnak vagyonbeli viszonyaira szükségképen a leghátrányosabb behatással van, különösen akkor, midőn ához a ritkán vagy soha célhoz nem vezető szenvedély csatlakozik. Mint minden anyagi, úgy a vasgyári üzletnél is, a czelszerű elrendezés, az egyszerű számviszonyok konyomozásán alapozik, mire a fentebbi mellett fiamat és minden örökösseit figyelmeztetni ' őket rögtönzött újításokról. mellyek mindenben kárhozatosak. megóvni elnem mulaszthatom.

II.

GYÖRGY

fiatalabb fiam 's utódjai részére alapított

MÁSODIK HITBIZOMÁNY

álladékaul a ' következő javakat határozom:

a.

A' Zemplén megyében fekvő MONOKI uradalmat, melly áll: a' majorsági birtokból 's királyi s territorialis haszonvételekből Monok és Bekecs helységekben, a Harangodi s Taktaföldvári pusztákon, Megyaszó mezőváros egy nyolcad részéből, a Legyesbényei, Mádi és Tarczali szőlőkből s' részirtokból, a Tarczali curialis házhelyből és a még zálogban levő, de néhány évek múlva kiváltható jószágokra fenálló várandó (virtualia) jogból, jelesen: Szada helységének s' határának felerészére, úgy szinte egy nyolczad részre Megyaszón s' a' Felső-Lúczy pusztára, mellyek hasonlóképen

MONOKY ANNA

fiusítása folytán családomnak egyedül finemzedékére, rám azonban csak egy részben örökségképen háramlottak, s mellyeknek más részét vételutján megszerezvén, az egész uradalmat építkezésekkel 's egyéb beruházásokkal nevezetesen javítottam. Ezen uradalmnak egész öszvesége, a mint ezt jelenlegi valóságos birtokban tartom 6862 ^{3/8} hold szántóföldből 's szőlőkből, 1478 ^{3/8} hold rétből, 2834½ hold legelőből és 1584 ^{5/8} hold erdőből állván, ennek összesértéke a királyi haszonvételekkel együtt,

általam

239412 CONV: FORINTRA S 30X: TÉTTETIK.

b.

Az Abaúj megyében kebelezett Halmaj helységben és a Kis-Kinizs 's Baksai részjószágokban levő majorsági birtokot, a királyi 's territorialis haszonvételekkel együtt, melly reám, mint őseim által csak a finemzedékre szabályozott örökség szállott, és mostani kiterjedésében 876 ^{7/16} hold szántóföldből, 766 ^{10/16} hold rétből, 229 hold legelőből és 114 hold erdőből állván, a királyi haszonvételekkel együtt 125751 Conv. forint 13 kr. értékű.

c.

Felső- és Alsó-Nyitra megyében Nagy-kosztolyán mezővárosban, Za-Kosztolányban, a Vieszkai pusztán, továbbá Miava, Verbó, O Tura, Brezova, Krajna, Kosztolna, Vágyócz, Podola, Veszele és Csejthe helységekben levő részjóságokbeli majorsági birtokot 's királyi és territorialis haszonvételeket, azoktól járó adózásokkal (censusokkal) együtt: melly birtok őseim által elidegenített; s miután ez mint végrendeleti hagyomány a leanyutodokra is visszaszállott volna, általam minden illető örökösársaktól megszereztetett, és ezen birtok mostani kiterjedésében 337 $\frac{1}{4}$ hold szántóföldből, 97 $\frac{4}{6}$ hold rétből, 65 hold legelőből, 8 hold erdőből, királyi 's territorialis haszonvételekből, úgy szintén földek és királyi haszonvételek utáni szokásos adózásokból állván, a censusokat és királyi haszonvételeket a készpénzbeli bevételek szerint

számítva

64871 Conv. forint:

40 kr:

összes értéket tüntet-ki.

d.

Az Alsó-Nyitra megyében fekvő

Románfalva helységében, továbbá a Tománi pusztán és a Nemes-kürthi részjóságban levő majorsági birtokot s' királyi s' territorialis haszonvételeket, melly javak, mint őseim által egyedül csak a finemzedékre szabályozott örökség, jelenben ugyan még idegen kezek között zálogban lévén, legközelebb birtokomba át fognak menni. Ezen jószág mostani kiterjedésében körülbelül 623 hold szántó földet, 55 $\frac{3}{8}$ hold rétet és 1100 hold erdőt tévén, a készpénzbeli bevételek tökéjével együtt

103910

Conv. forintnyi értékűnek vettetik fel.

e.

A' Sáros megyében fekvő

SOMOSI

uradalmat:

melly Somos mezővárosban, Somos-Újfalu helységben, a Ghymesi és Lovakházi pusztákban levő majorsági birtokból és királyi – 's földterületi haszonvételekből áll, 's mellynek kisebb része Monoky Anna fiúsítási jogán zálogváltás által, nagyobb része pedig vételi megszerzés által birtokaimba jutott, a hol a jelenlegi birtok állapot 759 $\frac{1}{3}$ hold majorsági szántó földből, 169 $\frac{1}{4}$ hold rétből és 1767 $\frac{3}{4}$ hold erdőből állván, annak összes értéke, a királyi haszonvételek betudásával, általam

103656

Conv. forinta 15kr. tettetik.

III.

A hitbizományokul meghatározott javak tekintetében ollynemű perek ugyan folyamatban nincsenek, a mellyek jelenlegi birtokomnak megcsonkítását magok után vonhatnák, hogyha azonban jövendőben mindazáltal, az általam szerzett javakból valami kiváltatnék, akkor a netalán kiváltott jószágért lefizetett tőke, a' hitbizományhoz azonnal rendelt jószágnak helyét pótolandja.

IV.

AZ I. II. PONTBAN MINDEGYIK HITBIZOMÁNYHOZ KÉTSÉGTELEN MEGJELÖLÉSSEL RENDELT 'S MEGNEVEZETT IAVAKRA, AZ AZOKHOZ MÉG IÖVENDÖBEN TEENDŐ SZERZEMÉNYEKRE IAVÉTÁSOKRA, BERUHÁZÁSOKRA, ÉPÍTKEZÉSEKRE, GAZDASÁGI KÉSZÜLETRE (FUNDAMENTUMRA)

nézve

DÉNES és GYÖRGY

két fiam,

azoknak finembeli utódai, a' finemzedék kihaltával pedig, a leányivadék számára, halálom után érvényességre pitandó kétrendbeli **Elsőszülöttségi Hitbizományokat**¹⁴ alapítok, az időszerinti hitbizomány birlalóinak jogait s kötelezettségeit, valamint az örökösödés rendjét határozottan megszabandó következő alapvonalak szerint.

1.

A hitbizományok csak halálom után lépnek hatályba. Mindenekelőtt azonban szent kötelességemnek tartom legbensőbbben szeretett nőmnek nyugalmas és gondnélküli jövője iránt gondoskodni, a' kiszámomra egy soha meg nem zavart házi boldogságot a legteljesebb mértékben fentartani tudott. hálásan elismervén gyermekeink nevelése körül folyvást tanúsított hű szeretetét 's gondosságát.

Ámbátor erről az 1834^{ik} évi Február 9^{én} kötött házassági szerződés által már gondoskodva van, és legkevésbé sem kétellem, miszerint szeretett nőm nyugalmas jövőjének legnagyobb biztosítékát engedelmes jó gyermekeimben hagyom hátra, a' kik jó anyukat akkor is, a midőn én már az Isten intézkedése szerint környezetükből elváltam mindég tisztelni s' minden kívánságait megelőzni fogják: mindazonáltal az 1852^{ik} évi november 29ⁱ legmagasabb nyiltparancs 12 § a szerint érvényes fenemlitett házassági szerződést ezennel általánosan határozottan megerősitem, és az ottan megállapított 6000 Conv. forintnyi évenkénti özvegyi tartást, a' melly nőmnek az évenkénti 2000 Conv. forintnyi tüpénzzel együtt biztosítatott, évenkénti 8000 Conv. forintokra emelem; következőképen az egész özvegyi tartást a' tüpénzzel együtt 10.000. ftra azaz Tizezer forintokra Conventiós penzben. Továbbá kívánom, hogy fiaim 24 éves koruk betöltése

¹⁴ A hitbizományok a következő típusai léteztek: 1. Primogenitúra – első fízülöttség; 2. Majoratus – íz öröklés (az örökös után nem lineáris, hanem a legközelebbi ízben testesül meg a hitbizomány); 3. Senioratus – kor alapú öröklés; 4. Egyéb utódlási nemek (Ultimo genitura, Minoratus, Junioratus).

előtt, nagykorúaknak ne nyilvánitassanak. Hogyha halálom idejékor fiaim közül még egyik sem vagy pedig csak az egyik a 24^{ik} évet töltötte volna be, akkor szeretett nőm, ha azt kívánná, minden hátra hagyott javaimban, vagy hogyha egyik fiam már nagykorú lenne, a kiskorúnak hitbizományi javaiban mint kiskorú gyermekeinek számadásmentes gyám anyuk és pedig özvegyi lakhelyének szabadválasztásával, maradjon; melly esetben szeretett nőmet most akkora felkerem mi a rend 's takarékoság iránti élénk érzeténél fogva ugyan felesleges hogy számadától mentes gyámnokságának ideje alatt is a hitbizományoknak megtakarított jövedelmeivel, a' terheket törleszteni és a hitbizományok cselekvő (activus) állapotját a lehetőségig nevelni igyekezzék. E mellett rendelem azt is, hogy azon esetben ha szeretett nőm, mind két fiának nagykorúsága beálltával is, javaimnak egy részében, a jövedelmeknek haszonélvezetével, ben maradni kívánna, ez szabadságában álljon; a mikor azon fiával, kinek hitbizományában bennmaradni fog akarni, az általa választott özvegyi lakhely jövedelmének, a' 8000 Conv: forintra özvegyi tartás- és 2000 Conv: forintra tőpénz fejében megszabott járandóságaiiba leendő beszámítása tekintetében, egyezkednie kellend.

2.

A' MI KEDVES KÉT LEÁNYOM

MÁRIA

ÉS

ERZSÉBET

örökségét illeti, mindenekelőtt tudni kell,

hogy miután minden örökölt javaim, királyi adomány által 's öcsémnek intézkedése folytán, egyedül csak a finemzedékre adományoztattak 's szabályoztattak, és a' nemzetiségnek felvett szokása szerint, a' leányok öröksége mindig csak 10000 fra határozatott, miután továbbá javaimban is, atyám után eként örökösödtem, és azon nevezetes szerzemények, mellyekkel örökölt javaimat szaporítottam, nagyobb részben olly javaknak visszaváltásából állanak, mellyek őseimnél csak a finemzedéket illeték: tehát feljogosítva nem tartom magamat, ezen századoktól őseimnél mindég fentartott régi törvényes szokást, melynek tiszteletében felneveltettem, miszerint tudniillik: a fekvőjavak csupán a finemzedéknek adva voltak felforgatni; és miután az 1852^{ik} évi November 29^{ei} legmagasabb nyiltparancs, a finemzedéknek adott javakban, a család fentartásának módját a jövőre nézve is megengedi, magamat annál inkább köteleztetve ezen magasabb állami nézetből kifolyt legmagasabb utasítást,

DÉNES és GYÖRGY

két fiam számára leendő két elsőszülöttségi hitbizományoknak felállítása által, követni: és e végre minden ingatlan javaimat két rendbeli hitbizomány felállítására reá szálni.

minthogy pedig gyermekeim között azon kölcsönös egyetértés 's szeretet, melyben felneveltettek, halálom után is zavartalanul feltartani kívánom, és gyermekeimet mint egyenlő szeretettel atkarolom: annál fogva nagy megnyugvásomra szolgál, azon tulajdo-

nom felett, mellyről öntudatommal szabadon rendelkeztetni magamat feljogosítva érzem, tudniillik: az Isten segítségével szerzett saját szabadvagyonom értékéről egyenlő részben minden gyermekeim javára valósággal is rendelkezni.

Miután tehát apai örökségemet, tett szerzemények, beruházások és javítások által nevezetesen szaporítottam, és pedig: a Monoki uradalomban 2472 hold szántófölddel, 451 hold réttel, 1121 hold legelővel, 792 hold erdőés 360 hold szőlőkkel, melly szerzeményeknek egy része semmiesetben nem lévén kiváltható, továbbá a Krasznahorkai uradalomban, jelesen: Váralján 140 hold szántófölddel, 60 hold réttel, 153 hold erdővel, Jólészen 18 hold szántófölddel, 18 hold réttel 30 hold erdővel. Hárskúton, 12 hold szántófölddel, 50½ hold erdővel, és a Csetneki uradalomban 64 hold szántófölddel, 61 hold réttel 1500 hold erdővel, ezeket egyszersmind mindenütt királyi haszonvételekkel is nevelvén, azonkívül pedig a Csejthei, Somosi és Lazonyi uradalmat a Csebbi jószággal egészben megszereztem, és ezen szerzeményeimnek értékét, a fekvő vagyonnak jelenben fenálló ára szerint, földbirtokban 850000 Conv. forintra, az összes javaimba és a vasgyárba tett javításokat 's beruházásokat pedig 150000 Conv forintra, tehát egy gyermekrészt 250000 Conv. forintra becsülök, éképpen rendelkezem:

hogy kedves leányaim névszerinti

MARIA

250000

CONV: FORINTOKAT

ÉS

ERZSÉBET

250000

CONV: FORINTOKAT

rangjokhoz mért, korábban bekövetkezhető halálom esetében kedves nóm által meghatározandó kiházasításon kívül atyai örökségképen kapjanak, és pedig ollymódon: hogy azonesetben, ha halálom napján, mint a hitbizományok valósításának időpontjában, az általam földbirtokban tett s a mostani árak szerint a fentebbi 850000 Conv. forintokra megbecsült szerzeményeimnek értéke ezen öszveget felülhaladna (a mi a halálom után, a hagyatékot-tárgyaló hatóságnak, az akkori valódi és folyó érték teljesítendő összeírásából „s becsléséből kisülni fog) azon mindegyik leányomnak 250000 Conv. forintokkal készpénzben szánt örökség, az általam szerzett s fentebb feljegyzett fekvő javaknak nagyobb öszvesértékének arányához képest, még anyival, két leányaim és fijaik között fele részre 's egyenlő részekre elosztva, felemeltessék, azonban itt még megjegyzendő, hogy leányaim örökségének mondott növesztésére csak az általam szerzett földbirtoknak 's királyi haszonvételeknek akkori netalán magasabb értéke, semmiesetben pedig a javítások, beruházások s a' többiek nagyobb becse, mellyel én mint fentebb állandóan 150000 Conv. forintokra megszabok, gyakorolhassa befolyását. Végre rendelem, hogy leányaim közül akár az egyik, akár a másik, a ki mint hajadon, vagy törvényes házasságbeli maradék hátrahagyása nélkül elhalna, atyai örökségének csak 150000 Conv. forintra menő végösszeg felett fog élők között vagy halál esetére rendelkezni azon apai örök-

ségből a felülvaló végösszeg ellenben, életben levő fivérére, vagy pedig azoknak a hitbizományok birtokában akkoron levő utódjaim, azon arányban rászámoland, a minőben a' hitbizományok, az ilyen örökséggel terhelvek, vagy terhelve lesznek.

Ezen rendelményeket kedves gyermekeimnek azon megnyugvással szabom eleikbe, hogy midőn egyrészt jelenben sem tartván magamat feljogosítva öröklött ősi vagyonom felett intézkedni, másrészt pedig ISTEN segítségével szerzett vagyonomban gyermekeimet egyenlően részesítvén, az által kedves leányaim azt, a mi őket kötelességképpen minden, akár öröklött, akár pedig szerzett javaimból illehetnék teljesen meg egyezik, következésképpen érettek az újabb törvényes rendeletek értelmében is gondoskodva lévén, ők ezen rendelkezésemet, mint legérthetőbben szóló tanúságát atyai szeretetemnek, mellyel minden gyermekemet egyenlően átölelem a' jobblétre költözködésem is gyermeki érzettel tisztelni és teljesíteni fogják.

MARIA ERZSEBET

kedves leányaimnak ezen örökségei,

mellyek hogyha és a midőn azt kívánni fogják, azoknak

készpénzben kifizetendő, valamint kedves nőmnek özvegyi javadalmozása (ellátása) és a' halálom idejekor még fennálló le nem törlesztett terhelő adósságok, úgy szinte 1853ik évi April 30án tett végrendeleti intézkedésemben foglalt, vagy netalán még leendő hagyományok, mind a két rendbeli hitbizományra, azoknak részöli öszvesértéke arányához képest utaltassanak, azokon zálogjogilag biztositassanak, úgy mint az eladósítható harmadrészbe beszámítandó terhek tekintessenek, és a hitbizományok jövedelmeiből megszakasztás nélkül fizetessenek-ki (törlesztéseimre), hogy illymódon a hitbizományok lehető leghamarabb minden terhektől felszabadítva legyenek. Ezen fiaim kötelességében fekvő kielégítése nővéreiknek, a kikkel ők mindenkor testvéri egyetértésben és szeretetben éltek, s' azután is folyvást élni köteleztetvék, szolgáljon nekik egyuttal serkentésül egy tevékeny és takarékos életre, hogy ők is azon örömben részesüljenek, miszerint gyermekeiknek egy gondosan megőrzött és becsülettel megszaportított tulajdont Isten segítségével hagyhassanak.

3.

Az ELSŐ-HITBIZOMÁNY öröklésére DÉNES

fiam s annak törvényes házasságból származott finembeli utódjai

a

MÁSODIK-HITBIZOMÁNY

öröklésére

GYÖRGY fiam s utána törvényes házasságból eredett

finembeli utódjai

a polgári Törvénykönyv

619. és 621ik §§ok értelmébeni elsőszülöttségi jog szerint-hivatvák.

4.

Hogyha egyik fiaim közül, törvényes fiutódok nélkül elhalna, vagy fitörzse egészen kimúl-
na, akkor az általa vagy finembeli ivadékai által birtokolt hitbizomány másik fiamra, vagy
annak fiutódjaira szálljon-át, és ezen esetben mindkét rendbeli hitbizományok egyesítés-
senek és maradjanak ezek aztán ezen másik fiamnál 's finembeli utódjainál, mindig az el-
sőszülettségi joggal osztatlanul és csupán csak egy részben, még akkor is, hogyha ezen
tulélőnek netalán több fiai lennének.

5.

Mind két fiam fitörzsének teljes kimulásával leány utódjaim jutandnak a hitbizományok
birtokába, és pedig először fiaimnak törvényes nőnembeli utódjai, és azután csak leánya-
imnak törvényes fi- és nőnembeli utódjai, a fiaim nemzedéke számára előszabott elsőzü-
lettségi-örökösödési-rend szerint. Emellett finembeli örökösei azon ágnak, mely a hit-
bizományok birtokába jutand, a nőnembelieket megelőzend. Ha a hitbizományok egy
nőszemélyre vagy egy oldalrokonra jutnának, akkor ezek köteleztetve lesznek családi ne-
vökhöz az ANDRÁSSY nevet csatolni és e végre a' legmagasabb jóváhagyást kieszközölni.

6.

Hogyha mind két fiam után, már nőnembeli ivadék sem létezend, vagy ezek végképen
kihaltak, s annakfolytán a megelőző 5.§ szerint, a hitbizományok birtokára leányaim-
nak utódjai hivatva leendnek, akkor az addig egyesítve volt hitbizomány, az eredetileg
felállított két hitbizományra osztassék-fel ismét és adassék az első hitbizomány

MARIA

leányom utódjainak

a második pedig

ERZSÉBET

LEÁNYOM UTÓDJAINAK

Azon esetben pedig, hogyha leányaimnak egyike utódok nélkül maradna, vagy az utób-
biak végképen kihalnának, akkor az üresedésbe jött hitbizomány, a másik leányom
utódjaira menjen-át s' maradjon aztán mindkét rendbeli hitbizomány, hasonló módon,
úgy mint ez a 4ik pontban fiaim utódjaira nézve határozottat, mindenkorra egyesítve.

7.

Törvényesített- és fogadott gyermekek, úgy nem különben szerzetesrendbeli papok
(szerzetesek) a' hitbizományaimbani örökösödéstől mindenkorra kizárva legyenek.

8.

Ha az örökösödésre hivatott minden ágak utódlathozói reményesség nélkül kihaltanak,
akkor az utolsó birtokos, a hitbizományi javokról úgy intézkedhetend, a mint ezt a tör-
vények megengedik, ezen esetre tehát csak azon az utolsó hitbizomány-birtokoshoz
intézett kívánságomra szorítkozom: miszerint ő rendelkezésénél, valamint a most ve-
lem hatodik 's hetedik ízben

rokon
ANDRÁSSY GRÓFOKNAK MASIK ÁGÁT,
úgy atyám
ANDRÁSSY ISTVÁNNAK
nőnembei utódjait tekintetbe vegye.

9.

Azon esetben, ha fiaim közül az egyik, vagy a másik előnyösebbnek tartaná, hogy a neki jutott hitbizományi fekvő javak helyett. pénzben kapja-meg, a másik fiam pedig ezen szándékhozi egyetértését kinyilatkoztatná: akkor az előbinek fekvőbirtokbeli hitbizománya, alakítassék-át a' becsézték szerint, egy pénzbeli-hitbizománnyá, a melly az ennek következtében egyrendbelivé összeolvasztandó két rendbeli fekvőbirtokbeli-hitbizományokon biztosíttassék. Az ekképen egyesített jószág-összeség (complexum) maradjon aztán minden következő időkre, egy különválaszthatatlan hitbizomány, a' mellyben azután épen úgy, mint az imigy pénzbe átváltoztatott hitbizommanynyal, ezen alapítványi okirat határozatai szerint eljárassék.

Illyeténképeni megegyesülésre azonban csak fiaim, nem pedig azoknak maradékai jogosítvák, s ez is az előbbieik között csupán csak fiatalabb

FIAMNAK
GYÖRGYNEK

betöltött harminczadik éve után, 's nem korábban, köttethetik-meg. Épen úgy, ha azon alig gondolható eset előállana hogy egyik fiaim közül, a hitbizomány által szabályozott javak helyett, inkább egy szabad rendelkezésre esendő tőkét kívánna elfogadni: akkor ez a hitbizományhoz hivatott másik fiam által, épen úgy mint leányaim, 250000 ftokkal fizetessék-ki; és ezenesetkben is, a hitbizományhoz határozott minden javak, másik fiamnál, egy rendbeli hitbizománnyá összevonva maradjanak.

10.

Időszerinti hitbizomány-birtokosoknak özvegyei, a hitbizományi javakban illendő lakásuk mellett, özvegyi ellátásul (dotatioul) addig míg özvegyi állapotban maradandnak, évenkénti

4000

azaz Négyezer Conv. forintokat kapjanak.

11.

Az időszerinti hitbizomány – birtokosok
fiatalabb fitestvéreinek mindegyike részére
elelemdijul (Apanage) évenkénti
2000

ft az az Kétezer conv. forintokat, az
illető hitbizomány jövedelmeiből
határozok.

12.

Időszerinti hitbizomány-birtokosoknak mindegyik nőtestvére, azon esetben ha az férjhezmenend, hozományúl 10000 ft az az Tízezer forintokat, addig azonban míg hajadon évenkénti 2000 ft az az Kétezer Conv. forintnyi élelemdíjat (Apanage-t) az illető hitbizomány jövedelmeiből húzzon.

A 11 és 12ik szakaszokban határozott élelemdíjakra (Apanage-okra) és hozományokra azonban György fiatalabb fiának 's most élő leányaimnak a kikiről különben is teljesen gondoskodva van igényök nem lehet.

13.

KRASZNA-HORKA

várának feltartása, legalább mostani állapotjában, az ezen uradalom hitbizományi birtokával összekötött kötelesség lészen.

Ezen vár különösen is, utódjaim kegyeletének legyen ajánlva, a kik el nem mulasztandják, az ottan megőrzött 's családom által mindeg

nagy tiszteletben tartott és védanyául felhívott szentséges

SZŰZ MÁRIA

kegyelem képerre megemlékezni, melly kép előtt bizodalomteljes kerelmeimet, életemnek legfontosabb pillanataiban mindenkor sikerrel intéztem

A SZENTSEGES ISTEN-ANYÁHOZ.

Tudják-meg ezennel utodjaim azt is, 's emlékezzenek meg erre mindenkor, hogy ezen várat,

drága 's elfelejthetetlen édes-anyám

FESTETICS MÁRIA

GRÓFNŐ

a fentartással ellenkező közösbirtok alól felszabadítá, és miután ezt, 1818ik évben egy villámcsapás elhamvasztotta, 's úgyszólván egy romhányyná átváltoztatta volna példátlan szorgalommal ismét helyreállította a végett, hogy azt mint anyai szeretetének gyengéd tanuságát és mint emléket, azon elmúlásáig zavartalan egytetértésben leélt, most már eltűnt, de mindég elfelejthetetlen időkre, nekem hagyományozza, ebben szegény 's igénytelen életörömét feltalálván.

Végre vegyék utódjaim tekintetbe, miszerint őseiknek ezen lakhelye jövendőben a legcélrányosabb családitemetkezési-helyül, és 1848ik évtől óta, ezzel összehangzóan, a jelenleg is ott létező családi levéltárnak megőrzési helyiségeül fog szolgálhatni. Ezen megemlékeztetések mellett, a fentkifejezett kötelezettségeknek lelkiismeretes teljesítését, utódaimnak pietási érzetitől inkább még, mint ezen határozataimtól reményilem, s úgy hiszem, hogy célirányos takarékoság 's folyvástli felügyelet mellett, a fentartási kellesek, nyomasztóak nem leendnek.

14.

A Lazonyi templomkát, több MONOKYak sirboltját, toronnyalellátni szándékozom. Hogyha én ebbeli szándékomat végre nem hajtanám, akkor azt ezen uradalomnak hitbizományi birtokosa tegye-meg, a kit ezen feltartására is ezennel köteleztetek.

15.

Az erdőségeknek feltartása s javítása, mint a hitbizományok természetéből folyó kötelezettség fiaimnak, s utódjaiknak kötelességévé legyen annál inkább téve, mivel az erdő ültetés s nevelés némi önmehtagadással van összekötve, miután az a ki erdőt ültet, azt csak legkritkább esetekben használja s végre mivel erdő pusztítások és elhanyagolások által nem csak magunknak, hanem másoknak is ártunk.

16.

[A 16. pontban a vasgyár fenntartásának, a személyzet oktatásának és a pénzügyi likviditás megőrzésének szükségességéről beszél. A szöveg teljes egészében rosszul olvasható.]

17.

[A 17. pontban pénz-, lepke-, ásvány- és könyvgyűjteményének eladásáról rendelkezik. Az eladásból befolyó összeget gyermekei között egyenlő arányban kívánja elosztani. A szöveg teljes egészében rosszul olvasható.]

MIDŐN EZENNEL A FENTEBBI FELTÉTELEK ALATT LEGBENSŐBBEN
szeretett nőm- és gyermekeimérti gondoskodásomat a lehetőségig kifejtve
lenni hiszem

és

DÉNES és GYÖRGY
KÉT FIAM

s azoknak utódjai számára, minden fekvő javaimból két rendbeli hitbizományt alapítok, a családi czimerhez pedig, a legkegyelmesebb engedély mellett, ez emlékgiget:
„NON VIDERI SED ESSE”

hozzá csatolni kívánom, mindkét fiamat, az általam ezen hitbizományi Okiratban kifejezett minden kötelezettségek és szabályzatoknak pontos megtartására ezennel kötelezem, és ajánlom nekik, hogy azon indító okokat, mellyek engem ezen hitbizományok alapítására főképen indítottak, mindenkor szemeik előtt tartsák, nevezetesen azon óhajtásomat, miszerint állandósított fekvőbirtok, és az azon alapuló nagyobb vagyonság által, a dicsőségesen uralkodó Dynastiának minden időkre, egy sarját az épen olly hű alattvalóknak, mint hasznos állampolgároknak felneveljem, a minők őseim minden időben valának, kik Fejedelmük iránti legtörhetetlenebb hűségüket és ragaszkodásukat, a haza szeretetével megegyeztetni, minden időben tudták.

Minden hitelül ezen végakarató rendelkezésemet, az e végre különösen megkért három tanú urak egyidejű jelenlétében, sajátkezüleg aláírtam s megpecsételtem.

Hitbizottmányi okmány. [H. n., é. n.] (Jelzet nélkül, számozatlanul, jelenleg a Szlovák Nemzeti Múzeum Betléri Almúzeumának raktárában.)

EREDETI

Függelék

A forrásban szereplő helységnevek:¹⁵

Almás, Trencsén vm. (Jablonové, SK)
Andrási, Pacsa (1899-ig), Gömör vm. (Pača, SK)
Ardó, Gömör vm. (Ardovo, SK)
Berdárka, Gömör vm. (Brdárka, SK)
Bekecs, Zemplén vm. (BAZ m.)
Betlér, Gömör vm. (Betliar, SK)
Brezova, Nyitra vm. (Brezovica, SK)
Csákány, Nógrád vm. (Čakanovce, SK) ?
Csebb, Zemplén vm. (Žbince, SK)
Csejte, Nyitra vm. (Čachtice, SK)
Csetnek, Gömör-Kishont vm. (Štítňik, SK)
Dernő, Gömör vm. (Drnava, SK)
Feketepatak, Gömör vm. (Čierny Potok, SK)
Felsősjó, Gömör vm. (Vyšná Slaná, SK)
Gecel, Gömör vm. (Kocelovce, SK)
Gócs, Gömör vm. (Gočovo, SK)
Halmaj, Abaúj vm. (BAZ m.)
Hankova, Annafalva, Gömör vm. (Hanková, SK)
Hárskút, Gömör vm. (Lipovník, SK)
Homonna, Zemplén vm. (Humenné, SK)
Jablonca, Abaúj-Torna vm. (Silická Jablonica, SK)
Jólész, Gömör vm. (Jovice, SK)
Jósvafő, Abaúj-Torna vm. (BAZ m.)
Kiskinizs, Abaúj vm. (BAZ m.)
Kiskovácsvágása, Gömör vm. (Kováčová, SK)
Kis-szlabos, Kisszabos, Gömör vm. (Slavoška, SK)
Kosztolna (Kisegyház), Nyitra vm. (Kostolná Ves, SK)
Körtvélyes, Abaúj-Torna vm. (Hrušov, SK)
Krasznahorkahosszúrét, Gömör vm. (Krásnohorská Dlhá Lúka, SK)

¹⁵ A felsorolásban szereplő rövidítések: vm.: vármegye, m.: megye, SK: Szlovákia. A zárójelben levő településnév (elcsatolt terület esetén is) a mai hivatalos településnevet és országot, vagy azt a megyét jelenti, amelyhez jelenleg tartozik. A kérdőjel pontosan nem azonosítható települést jelenti.

Krasznahorkaváralja, Gömör vm. (Krásnohorské Podhradie, SK)
Kuntaploca, Kuntapolca, Gömör vm. (Kunova Teplica, SK)
Lask, Zemplén vm. (Laškovce, SK)
Lazony, Zemplén vm. (Ložín, SK)
Legyesbénye, Zemplén vm. (BAZ m.)
Lehota, Abaszállás (Lehota, SK)
Lekenye, Gömör vm. (Bohúňovo, korábban Lekeňa, SK)
Letenye, Zala vm. (Zala m.)
Mád, Zemplén vm. (BAZ m.)
Márkuska, Gömör vm. (Markuška, SK)
Megyaszó, Zemplén vm. (BAZ m.)
Miava, Nyitra vm. (Myjava, SK)
Monok, Zemplén vm. (BAZ m.)
Nagykosztolány, Nyitra vm. (Veľké Kostolány, SK)
Nagy-szlabos, Gömör vm. (Slavošovce, SK)
Nemeskürt, Nyitra vm. (Zemianske Sady, SK)
Ochtina, Martonháza, Gömör vm. (Ochtiná, SK)
Oláhpatak, Gömör vm. (Vlachovo, SK)
Ótura, Nyitra vm. (Stará Turá, SK)
Parnó, Zemplén vm. (Parchovany, SK)
Pelsőc, Gömör vm. (Plešivec, SK)
Podola, Podolin, Szepes vm. (Podolíneč, SK)
Rekenyeujfalu, Gömör vm. (Rakovnica, SK)
Restér, Gömör vm. (Roštár, SK)
Rédova (1899-ig), Sajóréde, Gömör vm. (Rejdová, SK)
Románfalva, Nyitra vm. (Rumanová, SK)
Rochfalva (1899-ig), Rozsfalva, Gömör vm. (Rochovce, SK)
Sebespatak, Bisztró (1899-ig), Gömör vm. (Rožňavské Bystré, SK)
Somos, Sáros vm. (Drienov, SK)
Somosújfalu, Sáros vm. (Drienovská Nová Ves, SK)
Szada, Zemplén vm. (BAZ m.)
Szigetvár, Somogy vm. (Baranya m.)
Szilice, Gömör vm. (Silica, SK)
Tapolca, Zemplén vm. (BAZ m.)
Tarcál, Zemplén vm. (BAZ m.)
Töketerebes, Zemplén vm. (Třebíšov, SK)
Uhorna, Dénes, Gömör vm. (Úhorná, SK)
Vacsharaszt, Szepes vm. (Chrasťnad Hornádom, SK)
Vagyóc, Nyitra vm. (Vaďovce, SK)
Varbóc, Abaúj-Torna vm. (BAZ m.)
Verbó, Nyitra vm. (Vrbové, SK)
Veszele, Árva vm. (Oravské Veselé, SK)

Felhasznált irodalom

- ACZÉL
1937
ACZÉL Béla: *A hitbizomány története, bírálatai és megreformálása*. Pusztaföldvár, 1937.
- BASICS
2006
BASICS Beatrix [et al.]: *Gróf Andrássy Dénes: egy műpártoló és műkedvelő arisztokrata 1835–1913*. Méry Ratio, Somorja, 2006.
- ERDÉLYI
1912
ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar családi hitbizományok története és joga (1542–1852)*. I–II. Budapest, 1912.
- HAJNAL
1913
HAJNAL Hugó: *A családi hitbizomány*. H. n., 1913.
- HEGEDŰS
2013
HEGEDŰS István: *Az Andrássy család monoki ágának birtokviszonyairól*. In: *Agrártörténeti Szemle*, LIII–LIV. (2013), 81–98.
- KATONA
1894
KATONA Mór: *A magyar családi hitbizomány*, Franklin, Budapest, 1894.
- KÁLLAY
1979
KÁLLAY István: *A családi hitbizományok Magyarországon*. In: *Levéltári Közlemények*, 50. (1979), 1. sz., 69–91.
- LÖRINČIKOVÁ
2009
LÖRINČIKOVÁ, Silvia: *Az Andrássyak betléri és krasznahorkai öröksége*, In: *Történeti Muzeológiai Szemle*, (2009), 9. sz., 137–146.
- MGN
1848
Magyar gazdatiszti névtár 1848. szökő évre. Szerk. FÉNYES Elek, Pest, 1848.
- MVV: A
Magyarország vármegyéi és városai: Abauj-Torna vármegye és Kassa. Szerk. SZIKLAY János, BOROVSZKY Samu, Budapest, 1896.
- MVV: G
Magyarország vármegyéi és városai: Gömör és Kis-Hont. Szerk. BOROVSZKY Samu, Budapest, 1909.

MVV: NY

Magyarország vármegyéi és városai: Nyitra vármegye, szerk. SZIKLAY János, BOROVSZKY Samu, Budapest, 1898.

MVV: Z

Magyarország vármegyéi és városai: Zemplén vármegye és Sátoraljaiújhegy r. t. város, szerk. BOROVSZKY Samu, Budapest, [é. n.].

ÖSTÖR–PETROVAY
1937

ÖSTÖR József–PETROVAY Zoltán: *Hitbizományi jog. A hitbizományi jog szabályainak szövege és magyarázata. Az egyes hitbizományok keletkezésének és viszonyainak ismertetése, alapítólevelek.* I–II, Budapest, 1937.

Schwarzwölder Ádám

Csáky Albin bécsi irathagyatéka (jegyzék)

Collegium Hungaricum-ösztöndíjam során, 2015 októberében a Széll-kormány (1899–1903) működésével kapcsolatos információkat keresve kezdtem a Haus-, Hof- und Staatsarchivban (HHStA) Csáky Albin hátrahagyott iratainak átnézésébe. Ekkor csak kevés időt töltöttem a hagyaték tartalmának vizsgálatával, ez is elég volt azonban annak megtapasztalására, hogy a Magyarországon ismeretlen irategyüttes igen jelentős forrásértékkel bír a dualizmus korszakát kutatók számára. Csáky Albin hosszú közéleti pályafutásának minden szakaszáról szorgalmasan megőrizte, sőt több esetben összerendezte iratait, amelyek szerencsésen fennmaradtak, és a történészek rendelkezésére állnak. A 2016. évre benyújtott Klebelsberg Kuno Ösztöndíj-pályázatomban ezért vállaltam, hogy a három dobozt kitevő hagyatékról darabszintű jegyzéket készítek, amire 2016. augusztus–szeptember folyamán megadatott is a lehetőség.¹

Az 1841. április 19-én Korompán, az ország egyik legrégebbi főúri családjának sarjaként született Csáky Albin grófot a dualizmus korszakának jelentős (kultur)politikusaként tartja számon a szakirodalom. Lőcsei gimnáziumi évek után Pesten szerzett jogi diplomát 1863-ban. Lőcsén képviselővé választották az 1865-ben összeült országgyűlésre. 1867–1888 között Szepes vármegye főispánjaként tevékenykedett, közben 1876–1880 között Sáros vármegye főispáni teendőit is rábízta a kormányzat. A főrendiházban már az 1880-as évek elején kiállt az egyházpolitikai reformok mellett, valamint aktívan részt vett a főrendiház átalakításának előkészítésében,² Ferenc József 1888 januárjában pedig a főrendiház egyik alelnökévé nevezte ki.³ Trefort Ágoston halálát követően, 1888 szeptemberében Tisza Kálmán miniszterelnök őt kérte fel vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amely tisztséget 1894 júniusáig viselte. Miniszterként – közismert módon – elévülhetetlen érdemeket szerzett a *kötelező* polgári házasság és anyakönyvezés bevezetésében, illetve a többi egyházpolitikai törvény megszületésében, emellett kiemelendő az óvodaiügy rendezése, a tanfelügyeleti rendszer újjászervezése,

¹ Köszönettel tartozom a Balassi Intézetnek ösztöndíjpályázatom pozitív elbírálásáért, Oross András levéltári delegátusnak, aki mindenben segítette kutatásaimat, illetve a bécsi Collegium Hungaricumnak a hasznos kutatómunkához szükséges nyugodt háttér biztosításáért.

² Csáky Albin főispánként támogatta azt a reformot, amely 1885-ben megvonta – többek között – a főispánok automatikus főrendiházi tagságát. Tehetős arisztokrataként (az arisztokrata családok felnőtt férfi tagjai is csak akkor maradhattak a főrendiház padosoraiban, ha évente legalább 3000 forint egyenes adót fizettek) Csáky természetesen a későbbiekben is részt vehetett az üléseken. A főrendiház reformjának körülményeit részletesen bemutatja, valamint Csáky főrendiházi elnökségének időszakából is számos érdekes információt nyújt: TÓTH-BARBALICS, 2015a.

³ FN 1887–1892., I. kötet, 53.

illetve a tanítók minimális jövedelmének szabályozása terén kifejtett úttörő tevékenysége. Pártpolitikai okokból történő lemondása után is egyik vezető személyisége maradt a kormányzó Szabadelvű Pártnak, tanácsait több miniszter és kormányfő is kikérte, 1900–1906, valamint 1910–1912 között pedig a főrendiház elnöki tisztét látta el.⁴ 1912. december 15-én, hosszas betegeskedés után hunyt el.⁵

A Csáky Albin életét és tevékenységét (közvetve vagy közvetlenül) bemutató munkák egytől egyik kultuszminiszteri tevékenységére – azon belül is mindenekelőtt az egyházpolitikai reformokra – koncentrálnak, holott más szerepekben és egyéb politikai szituációkban kifejtett tevékenysége is figyelmet érdemelne.⁶ Csáky ugyanis sokszor találta magát a pártpolitika sűrűjében, az 1898–1899-es, 1903-as és az 1905–1906-os kormányzati válsággal kapcsolatban is számos forrás található hátrahagyott iratai között.⁷

A Csákyak mindszei ágának iratait tartalmazó, eredetileg Szepesmindszenten (ma Bijacovce, SK) őrzött családi levéltár 1968-ban került a HHStA-ba családi letétként, 2011 óta azonban már a levéltár tulajdonát képezi. Csáky Albin mellett a nemzeti más neves tagjainak iratai is megtalálhatók itt, továbbá a levéltár a Csákyak szepesi és kelet-magyarországi birtokainak történetéhez nyújt igen gazdag adatbázist.⁸

Fügedi Eriknek 1944-ben lehetősége nyílt, hogy eredeti őrzési helyén, Szepesmindszenten leltárt készítsen a családi archívum állományáról, az ekkor készített feljegyzéseit viszont csak 1979-ben tette közzé.⁹ Leírása használható képet fest a levéltár összetételéről, anyagairól – kivéve Csáky Albin hagyatékát, az ugyanis nem található meg Fügedi jegyzékében. Mint Fügedi maga írta, az ismertetést 1944-es eredeti, változatlan formájában adta közre,¹⁰ tehát feltételezhetően az 1912-ben elhunyt Csáky Albin hagyatéka akkor még nem került a levéltárba. Fügedi leltára alapján eleve látszik, hogy a források túlnyomó többsége a 17–18. századra vonatkozik, a 19. század közepe után keletkezett dokumentumok akkor még nem képezték részét az archívumnak. Például az egyes birtokokra vonatkozó források is legfeljebb az 1840-es, 1850-es évekig, a szepesi

⁴ TÓTH-BARBALICS, 2015b, 546–548.

⁵ A hagyatékban végignézett dokumentumokon felül az életrajzi adatokhoz forrásként használtam: VÉGVÁRY-ZIMMER, 1910, 86–88; MANN, 1993, 67.

⁶ Csáky Albin miniszteri tevékenységének időszakát (elsősorban az egyházpolitikai harcok és az abból keletkezett belpolitikai válságok miatt) már alaposan feldolgozta a történetírás. Maga Csáky Albin személye és pályafutása azonban nem képezte modern tudományos igényeket kielégítő kutatások fókuszát. Mára elavult, még Csáky életében megjelent munka: MOLNÁR, 1894. Közvetlenül Csáky halála után megjelent: CSUDÁKY, 1913. A közelmúltban napvilágot látott, tömören összefoglaló, szintén Csáky 1888–1894 közötti éveire fókuszáló munkák: DIÓSZEGI, 1990; ESZTERHAI NAGY, 2000.

⁷ Az 1898–1899 telén zajló, a Bánffy-kormány bukását eredményező obstrukciós válság során Csáky fontos közvetítőszerepet játszott a kompromisszum létrejöttében. Erre vonatkozóan lásd: SCHWARCZWÖLDER, 2016a. Az 1905-ben a kormányzati válság kapcsán Csákyhoz intézett leveleket lásd: SCHWARCZWÖLDER, 2016b.

⁸ FAZEKAS, 2015, 518–522; Vö. JUST, 2011, 226.

⁹ FÜGEDI, 1979, 93–131.

¹⁰ *Uo.* 93.

főispáni iratok¹¹ 1846-ig terjedtek.¹² Amikor viszont a levéltár letétként a HHStA-ba került, már Csáky Albin hagyatéka is benne foglaltatott.¹³

Csáky Albin 1888–1894 közötti miniszteri időszakából az egyházpolitikai vitát érintő források közül az 1960-as években Csáky Móric sokat felhasznált a témában alapvetőnek számító munkájának megírásához, a hagyatéék többi része azonban szűz terület a kutatók számára.¹⁴

Az iratokat 2013-ban újrendezték és a levéltár internetes keresőjébe (Scope Archiv)¹⁵ is feltöltötték egy jegyzéket. Ez azonban csak az egyes dobozokban szereplő fő tételeket sorolja fel, így csak részlegesen segíti a kutatni vágyókat, valamint több – elsősorban személynevekkel kapcsolatos – értelemzavaró hibát is tartalmaz. Az osztrák levéltárosok munkáját természetesen jelentősen megnehezítette, hogy a források szinte kizárólag magyar nyelvűek. Mindettől függetlenül a jegyzéket a Scope Archivnak az egyes dobozokra már meglévő beosztása mentén készítettem el, hiszen az esetleges jövőbeli kutatók számára csak így tud segítséget nyújtani.

Egyes dokumentumcsoportokat láthatóan még maga Csáky Albin rendezett össze, aki tudatosan őrizte meg iratait. A dobozokban az egyes tételeken belül az iratok mindenféle további számozás nélkül, többször teljesen kusza állapotban voltak. Viszont miután az iratokon semmilyen számozás sem szerepelt, ez lehetőséget teremtett arra, hogy az egyes tételeken belül (tehát a már meglévő Scope Archiv jegyzékeket nem át-hágva) a dokumentumokat lehetőség szerint további témakörök és időrend alapján rendezzem.

A HHStA-ban a Csáky Albin-hagyatékat képező három doboz elhelyezkedését a Klebelsberg-ösztöndíjről történő hazaérkezésem óta némileg módosították a Csáky-levéltáron belül, 2016 szeptemberében még a Csáky család archívumának Varia soroza-tában volt megtalálható, jelenlegi pontos lelőhelye: HHStA / Sonderbestände: Nach-lasse, Familien- und Herrschaftsarchive / Familienarchiv Csáky / Familie, 19. und 20. Jahrhundert / Karton 235; 248; 249. – Albin Graf Csaky.

Az iratok döntő többsége magyar, kisebb része német, elvétve francia vagy latin nyelvű.

Ehhez a HHStA-ban őrzött Csáky Albin-hagyatékhöz természetesen értékes kiegészítéseket találhatunk más közgyűjteményekben. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P szekciójában (Családok, személyek, testületek és egyesületek iratai) több kortársa is ránk hagyományozott Csákytól származó iratokat. Ezek közül most csak a Wlassics Gyula hagyatékában lévő, viszonylag kompakt (mintegy 25 irat)

¹¹ A család tagjai közül kerültek ki Szepes vármegye örökös főispánjai.

¹² FÜGEDI, 1979, 103–119, 122–126, 130.

¹³ A levéltár korábbi tulajdonosa, Csáky Móric (Moritz Csáky) osztrák akadémikus-történész közlése, aki-nek ezúton is köszönöm segítőkészségét és az információkat.

¹⁴ CSÁKY, 1967. 2013 előtt minden Csáky-levéltárban történő kutatás Csáky Móric engedélyéhez volt kötve.

¹⁵ <http://archivinformationssystem.at/suchinfo.aspx> (Letöltés: 2017. június 29.)

Csáky-dokumentumcsokorra hívnám fel a figyelmet.¹⁶ Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.) mintegy 40 Csáky Albin-levelet őriz, ezek közül 23-at Falk Miksa hagyatékában.¹⁷ Csáky Albin és Berzeviczy Albert (akivel szoros személyes és szakmai kapcsolatban volt) élénk levelezésének egy része Eperjesen található.¹⁸ Bár a lőcsei levéltárban a dualizmus korszakából elsősorban Csáky Kálmánra¹⁹ vonatkozóan találhatóak iratok, Csáky Albinnal kapcsolatos forrásokat is őriz.

Forrás

Darabszintű iratjegyzék

Az egyes dobozokon belül a Scope Archiv beosztását követve, azt pontosítva és kiegészítve.

Karton 235.

A doboz elején Csáky Albinhoz intézett, alfabetikus és/vagy időrendi sorrend szerint sem rendezett levelek találhatóak.

235/1. Daruváry Géza,²⁰ Bécs, 1912. június 16. Az új véderő-törvénnyel kapcsolatban.

235/2. Széll Kálmán miniszterelnök, Budapest, 1901. december 31. Új főrendiházi tagok kinevezésével kapcsolatban.

235/3. Csáky István²¹ (Csáky Albin fia) búcsúlevele szüleitől, végrendelete és a halotti bizonyítványa.

a. Halotti bizonyítvány, Budapest, 1892. március 05.

b. Csáky István végrendelete, Szarvas, 1890. április 25.

c. Csáky István búcsúlevele szüleitől.

235/4. Csáky Vidor,²² Szepesgörgő, 1906. július 24. Elismervény arról, hogy a családi főispáni ékszereket átvette Albintól a családi levéltárban való megőrzésre.

235/5. Tisza István, Geszt, 1905. június 27. Az aktuális politikai helyzettel kapcsolatban.

235/6. Fadrusz János, Naphegy (Budapest), d. n.

¹⁶ MNL OL P 1445 Wlassics I. Gyula báró. 26. tétel. Wlassics Gyulához intézett levelek. 91. altétel: Csáky Albin

¹⁷ OSZK Kt. FOND IV. / 158. Csáky Albin levelei Falk Miksához

¹⁸ Eperjesi Területi Állami Levéltár, Berzeviczy-család 1209–1567–1943. 65. doboz.

¹⁹ Csáky Kálmán (1836–1894) honvéd (lovassági) vezérőrnagy, nyugdíjba vonulását követően 1890–1894 között Lőcse képviselője az országgyűlésben. Csáky Albin unokatestvére, egyben sógora (Natalia nővérének férje).

²⁰ Ferenc József kabineti irodája (*Kabinettskanzlei*) magyar ügyosztályának vezetője 1905–1917 között

²¹ Csáky Albin legidősebb gyermeke, aki 24 évesen, 1892. március 5-én föbe lőtte magát.

²² Csáky Vidor (1850–1932) Csáky Albin öccse volt.

235/7. Széll Ignác,²³ Budapest, 1901. június 03. A közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről szóló törvénnyel²⁴ kapcsolatban.

235/8. Berzeviczy Albert,²⁵ Berzevice, 1905. október 06. Az aktuális politikai helyzettel kapcsolatban.

235/9. Leopold Gudenus (Oberstkammerer), Bécs, 1910. augusztus 15. Ferenc József 80. születésnapjára készítendő plakettel kapcsolatban (német nyelvű).

235/10. Fejérváry Géza miniszterelnök három levele az 1905-ös politikai válsággal, miniszterelnöki kinevezésével kapcsolatban.

a. Budapest, 1905. május 15.

b. Budapest, 1905. szeptember 28.

c. Budapest, 1905. szeptember 29.

235/11. Horánszky Nándor, Budapest, 1900. június 20. Egy földbérlettel kapcsolatban.

235/12. Alfonso de Bourbon, h. n., 1905. január 29. (francia nyelvű)

235/13. Családi levelezés Gizella nevű húgával és sógorával, valamint egy bizonyos Lászlóval.²⁶

a. Két távirat sógorától, Alapi Tivadartól: 1876. május 15.; 1876. május 26.

b. Két levél Gizella (Jella) nevű húgához (piszkozat): Szepesmindszent, 1876. május 22.; a másik d. n. (mindkettő német nyelvű).

c. Két levél egy bizonyos Lászlótól, aki azonban bizonyosan nem a fia. h. n., 1880. január 01.; Szikszó, 1880. január 08. (mindkettő német nyelvű)

d. László leveleire Csáky Albin válasz-piszkozata: Szepesmindszent, 1880. január 18. (német nyelvű)

235/14. Széchényi Pál,²⁷ Lábod, 1901. október 07. Az 1901-es választásokkal kapcsolatban.

235/15. Szüry Dénes,²⁸ Budapest, 1901. június 17.

235/16. Fábri Kornél, Firenze, 1902. május 16.

235/17. Schönborn-Buchheim Károly, Schönborn-kastély, 1903. január 26. Apja, Schönborn-Buchheim Ervin haláláról tájékoztatja Csákyt.

235/18. Szapáry Gyula magyar pénzügyminiszter

a. Csáky Albin javaslata Szapáry Gyula pénzügyminiszterhez a tőzsdeadó bevezetésével és az állami kötvényeknek a tulajdonos nevére írásával kapcsolatban. Piszkozat. h. n.; 1882. június 02.

²³ Széll Ignác (1845–1914) belügy-minisztériumi államtitkár, Széll Kálmán öccse. A Scope Archivban hibásan, Széll Istvánként szerepel.

²⁴ 1901. évi XX. tc.

²⁵ A Scope Archivban rosszul, Berzevicky alakban szerepel.

²⁶ A Scope Archiv adatai hibásak, Csáky Albin sógorát, Alapi Tivadart tünteti fel testvéreként, és húgát sógornőjeként.

²⁷ Korábbi országgyűlési képviselő (1884–1892), földművelés, ipar és kereskedelemügyi miniszter (1882–1889). Röviddel a levél keletkezése után, 1901. október 28-án elhunyt. Csáky válaszlevelét lásd: OSZK Kt., FOND 32/267.

²⁸ Író, műfordító, 1892–1894 között titkár és miniszteri tanácsos a VKM-ben. MTCNT, 1893. 359.

b. Szapáry Gyula válasza: Budapest, 1882. augusztus 16.
235/19. Görgey Gusztáv, Tátrafüred, 1882. június 07. Szapáry Gyula pénzügyminiszterrel kapcsolatban (német nyelvű).

235/20. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter

a. Levél Wlassics Gyulától, Budapest, 1896. július 20. Csáky véleményét kérdezi a mellékelt törvényjavaslatról.²⁹

b. Mellékletként a lelkészi javadalmak kiegészítéséről szóló törvényjavaslat első tervezete.

c. Csáky Albin jegyzetei a törvényjavaslattal kapcsolatban.

235/21. Samassa József egri érsek, Eger, 1902. július 09. Pappá szentelésének 50. évfordulója kapcsán. A levél hátlapján Csáky válaszána k piszkozata.

235/22. A *Nemzet* 1882. december 05-i reggeli számának egy lapja, benne Csáky Albin cikke a tőkeadóval kapcsolatban.

235/23. Csáky Albin végrendelete, Szepesmindszent, 1910. augusztus 22.

A Scope Archiv a továbbiakban már csak a dobozban szereplő nagyobb egységeket jelöli meg, azokon belül az iratok teljes rendezetlenségben voltak.

235/24. Politikai iratok (*Politische Schriften*), 1888–1893

Csáky Albin a következőt írta az alábbi aktákat egybefogó papírlapra: „Különféle iratok (sajátom) miniszterségem idejéből”. A dokumentumokat minden bizonnyal ő maga számozta meg. Elsősorban minisztersége idejéről, azon belül is az elkeresztelési ügyhöz és a nemzetiségi kérdéshez található több érdekes irat: törvényjavaslatok, levelezések egyházi vezetőkkel, a katolikus javadalmak királyi felügyelete feletti rendelettel kapcsolatban kifejtett nézetei, a nagyváradi görögkatolikus püspök elleni vizsgálat.

1. Berzeviczy Albert³⁰ levele, Berzevice, 1893. szeptember 12.

Csáky kérte meg Berzeviczyt, hogy Szathmáry György³¹ a „dákoromanizmus veszélyeit és az azok ellenében teendő intézkedéseket tárgyzó nagyérdékű és tartalmas” emlékiratára vonatkozóan fejtse ki véleményét. 11, hozzátéve ölelesen A/4-es oldal.

2. Berzeviczy Albert levele, Berzevice, 1893. augusztus 04. Szintén az előző témában, egy korábbi, rövidebb levél.

3. Szmrecsányi Pál szepesi püspök levele, Savnikvár, 1893. október 06.

Csáky az 1868. évi LIII. tc. (a felekezeti viszonyosság tárgyában) módosításával kapcsolatban kérte ki a véleményét.

²⁹ Csáky Albin válaszeletét lásd: MNL OL P 1445, 8. doboz, 26. tétel, 91. altétel.

³⁰ Ekkor Csáky államtitkára a VKM-ben. MTCNT, 1893. 359.

³¹ Osztályfőnök a VKM-ben. MTCNT, 1893. 359.

4. Törvényjavaslat az 1868. évi LIII. tc. 12. és 14. §-nak módosításáról. Csáky javításaival és széljegyzeteivel.
5. Törvényjavaslat az 1868. évi LIII. tc. 12. és 14. §-nak módosításáról. Újabb változat, bővebb, Csáky széljegyzeteivel.
6. Madách Emánuel [Manó]³² levele, Csesztve, 1893. augusztus 10.
Csáky kérte meg, hogy dolgozzon ki törvényjavaslatot az 1868. évi LIII. tc. 12. és 14. §-ainak módosításáról, ennek tervezetét küldi. A lapokon Csáky széljegyzeteivel.
Melléklet: a törvényjavaslat szövege, Csáky jegyzetei mellé zártan.
7. Madách Emánuel [Manó] levele, Budapest, 1893. augusztus 30.
Melléklet: a törvényjavaslat Csáky intencióinak megfelelően javított változata.
8. Reiszig Ede, Békés vármegye főispánjának levele, Gyula, 1892. augusztus 10.
A gyomai elkeresztelési ügyben ír hivatalos úton a miniszterhez.
9. Csáky Albin válasza Reiszig Ede főispánnak (vázlat), Szepesmindszent, 1892. augusztus 14.
10. Szász Domokos református püspök (Erdélyi Egyházkerület) átirata, Kolozsvár, 1890. október 10. *Az elkeresztelések ügyéről az erdélyi részekben. Történelmi visszapillantás tekintettel a felekezeti viszonyokra s az azok folytán létrejött helyzetre* címmel.
Melléklet: Az Erdélyi Református Egyházkerület körrendelete, Kolozsvár, 1890. május 06. Az új elkeresztelési rendeletről tájékoztatja, és annak betartására kéri a lelkészeket.
11. Az erdélyi 1791. évi LVII. tc. másolata (latin nyelvű).
12. Salgó János, nagysallói katolikus alesperes levele, Nagysalló, 1891. február 21. Ismeretlenül ír Csákyknak, a pánszlávizmus veszélyeivel és az elkeresztelési ügygel kapcsolatban.
13. Egy keltezés nélküli üggyirat pizkozata Schinczel Nándorné, egy római katolikus tanító özvegyének nyugdíja tárgyában.
14. Simor János esztergomi érsek levele Pápay Istvánnak³³ Esztergom, 1888. január 01.³⁴ Pápay a levelet mellékleteivel együtt továbbküldte Csákyknak. „A mindkét szertartású kath. egyházi nagyobb javadalmak által élvezett javadalmak feletti legfelsőbb felügyelet és azok kezelésének ellenőrzése iránt kiadandó szabályrendelet tervezetére” vonatkozóan írt az érsek Pápaynak, több helyen sérelmezte a javaslatot.
Melléklet 1.: Az érsek észrevételei.
Melléklet 2.: Csáky jegyzetei elődje és a primás közötti nézetkülönbségekről.

³² Osztálytanácsos a VKM-ben, egyébiránt Madách Imre unokaöccse. Leveleit Emánuelként írta alá, a *Tiszti cím-és névtárban* viszont Manóként szerepel. MTCNT, 1893. 359.

³³ Ferenc József kabineti irodájában a magyar ügyosztály vezetője 1886-tól 1897-ben bekövetkezett haláláig, a magyarországi ügyekben a király egyik legfontosabb bizalmasa

³⁴ Ekkor még Trefort Ágoston volt a miniszter.

15. A Pável Mihály (Mihail Pavel) nagyváradai görögkatolikus püspök ellen, a kormány kérésére, Vaszary Kolos esztergomi érsek által lefolytatott vizsgálatról szóló jelentés,³⁵ h. n., d. n.

235/25. *Politisches Manuscript über die 3 Generationen*

Egy nagyobb történeti-politikai esszé kézírata, melynek címe: *Három nemzedék 1789–1814–1848*. Franciaországról szól, az előszó szerint az alábbi kérdésekre keresi a választ: a szabadságot és egyenlőséget megcélzó 1789-es nemzedék hogy tért le erről az útról? Milyen jövő állt Franciaország előtt? Napóleon?

Keltezés nélküli, de Csáky bizonyosan miniszteri időszaka, 1894. június után írta. Nem végleges kézirat, javításokkal tűzdelt. 251 oldal, magyar nyelvű.

235/26. Beszéddek, iratok, jegyzetek (*Reden, Schriften, Aufzeichnungen, Notizen*) 1899–1905.

Valójában korábról, még Csáky miniszteri időszakára vonatkozóan is sok irat található ebben a tételben. Az aktákat ebben az esetben is valószínűleg még Csáky próbálta meg tematizálni, az idők során azonban összekeveredtek, igyekeztem őket összerendezni. A különböző témakörök ezúttal sem mutattak időrendi sorrendet.

1. Csáky Albin által vezetett feljegyzések (gyakorlatilag jegyzőkönyvek) a Bánffy-kormány és az ellenzéki pártok (illetve képviselőik) közötti tárgyalásokról, 1899. január 11.–1899. február 17. között, 24 db irat.³⁶
2. Levél Gáspár Artúrtól, az *Esti Hírlap* felelős szerkesztőjétől, h. n., d. n. Elnézést kér az *Esti Hírlap* 1899. január 13-i számában leközölt, Csáky (és más disszidensek) személyére „kvalifikálhatatlan passzusokat” tartalmazó cikkért. Az eset a tudta nélkül, távollétében történt. Melléklet: az *Esti Hírlap* január 14-i számának egy lapja, amelyen az újság hivatalos bocsánatkérése olvasható.

³⁵ A püspököt egyik papja, Pituk Béla (1855–1897) egy 1893-ban, Aradon kiadott röpiratában (*Hazaárulók. Országunk kellős közepén a jelen korunkban eloláhosított buszonnégyezer tősgyökeres magyarjainkról. Leleplezések a nagyváradai görög katolikus oláh egyházmegyéből*) súlyos vádakkal illette. Pituk korábban Pavel mellett dolgozott, állítása szerint a püspöki udvar román nacionalista szellemisége miatt mondott le ottani tisztségéről. Pituk ezután tanítónak állt, Arad vármegye jutalomban részesítette a magyar nyelv eredményes tanításáért, az egyházmegye viszont 37 évesen nyugdíjazta. Ezután jelentette meg Pituk a fenti röpiratot. Az ügy nagy visszhangot váltott ki, Nagyváradon a katonaságot is igénybe kellett venni a püspök elleni tüntetés lecsendesítéséhez. Pitukot Pavel felfüggesztette, megvonta nyugdíját is. Maga a püspök kérte meg a belügyminisztert, hogy vizsgálta ki Pituk vádjait. A kormány döntése nyomán Vaszary Kolos hercegprímást kérték fel a vizsgálat lefolytatására, ami arra a megállapításra jutott, hogy Pituk vádjai alaptalanok, a püspököt nem vezette hazafiatlan szándék, a jelentést pedig a minisztertanács jóváhagyta. Ettől függetlenül Pitukot az aradi iskolaszék a községi elemi népiskola tanítójává választotta. Az itt látható irat minden bizonnyal a hercegprímás jelentése, amit Csáky az 1893. október 20-i minisztertanácsban említett. MNL OL K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1893. október 20., 14. napirendi pont.

³⁶ Ezeket az iratokat lásd: SCHWARCZWÖLDER, 2016a.

3. Széll Kálmán miniszterelnök levele, Budapest, 1900. január 27. Az Andrássy Gyula-emlékbizottság végrehajtó bizottságába, a Batthyány Géza elhunytával megüresedett helyre Csáky Albint nevezte ki.
4. Széll Kálmán miniszterelnök levele, Budapest, 1900. október hó. Felterjesztése folytán Ferenc József 1900. október 2-án kelt legfelsőbb elhatározásával Csáky Albint kinevezte a főrendiház elnökévé.
5. Ferenc József királyi leirata (másolat), Bécs, 1901. október 10., melyben Csáky Albint az 1901-es októberi választások után összeülő új országgyűlés főrendiházának elnökévé, Ernuszt Kelement és Kemény Kálmánt pedig alelnökké nevezi ki.
6. Csáky Albin saját kezű, 28 oldalas, esszerű értekezése az egyházpolitikai helyzetről, illetve az azzal kapcsolatos belpolitikai nehézségekről, h. n., d. n.
7. *Kibontakozási tervzet 1905. augusztus havában*, h. n., d. n.³⁷
Csáky Albin saját nézeteit, elképzeléseit vetette papírra a politikai válsággal kapcsolatban.
8. Naplószerű feljegyzések 1889–1894 között, Csáky miniszteri időszakára vonatkozóan. Eleinte ritka, aztán egyre sűrűsödő bejegyzésekkel, 1892-től már igen részletes. Az egyházpolitikai vitára, a belpolitikai válságra fókuszál rövid bejegyzésekben: kikkel beszélt, kitől vett és kinek írt levelet aznap, történések címszavakban. Nehezen kutatható, a 13 db, kis alakú papírlap nem rendezhető egyértelmű időrendi sorrendbe. Egyes bejegyzések szerzőjének kiléte sem egyértelmű, mert bár a kézírás nagyon hasonlít Csáky Albinéhoz, ő egyes szám harmadik személyben szerepel bennük. Ezek valószínűleg felesége, Bolza Anna feljegyzései.
9. Jegyzőkönyv az 1896. november 4-i szarvasi képviselőválasztásról, továbbá Csáky mandátumának képviselőházi igazolása.³⁸
10. Iratok a tanítói bérek rendezéséről szóló törvénnyel kapcsolatban.
Csáky miniszterségének időszakából, a népiskolai tanítók fizetésének rendezésével (a garantált – adott esetben az állam által kiegészítendő – évi minimummal) kapcsolatos levelek, törvényjavaslatok, rendeletek, Csáky Albin saját feljegyzései.
 - a. 1880. évi 32.944. VKM rendelet az állami tanító- és tanítónőképezdek tanárai és az állami vagy államilag segélyezett községi felső nép-, polgári és elemi iskolai tanítók ötödik évi pótléka megállapításáról.
 - b. *Törvényjavaslat a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók (tanítónők) fizetésének rendezéséről* (836. sz.), valamint az indoklás, Budapest, 1891. december 5.³⁹

³⁷ A dokumentumot lásd: SCHWARCZWÖLDER, 2016b.

³⁸ Csáky Albint Haviár Dániellel szemben, 216 szavazattöbbséggel választották meg, a jegyzőkönyv szerint a választás folyamata alatt nem történt említésre méltó, különleges esemény.

³⁹ A dokumentumon a 836. sz. szerepel, a Képviselőházi Irományokban (KI) azonban az alábbi szám alatt látható: KI 1887–1892., XXXI. kötet, 1223. számú irat. Csáky Albin ezen törvényjavaslata az ország-

- c. *közoktatásügyi bizottság jelentése „a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók (tanítónők) fizetésének rendezéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában.* Schvarcz Gyula elnök, Kammerer Ernő jegyző, Budapest, 1892. december 19.
- d. *A pénzügyi bizottság jelentése „a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók (tanítónők) fizetésének rendezéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában.* Széll Kálmán elnök, Fenyvessy Ferenc előadó, Budapest, 1893. március 15.⁴⁰ Továbbá két melléklet: közoktatási bizottság jelentése (lásd fent); törvényjavaslat új szövegezése a pénzügyi és közoktatásügyi bizottságok javaslata szerint.
- e. A törvényjavaslat egy verziója, a képviselőház által elfogadott szerkezet.⁴¹
- f. Samassa József egri érsek levele, észrevételei a tervezett törvényjavaslatról. Eger, 1891. október havában.
- g. Kun Bertalan református püspök (Tiszáninneri Egyházkerület), zsinati egyházi elnök és Tisza Kálmán zsinati világi elnök levele Csáky Albinhoz, Budapest, 1892. április 2. A kötelező korpótlék folyósításának nehézségeivel kapcsolatban.
- h. Román Miron (Miron Romanul) görögkeleti román metropolita felterjesztése az országgyűlés főrendiházához, hogy vessék el a törvényjavaslatot, mert az egyházuk „önkormányzata és belszerkezete ellen irányított adóz törekvés”. Nagyszeben, 1893. május 13. Mellékletek: a román görögkeleti egyházmegyék felterjesztései a képviselőházhoz.
- i. Levél, h. n., d. n. Csáky Albin feljegyzése a hátlapon: „Szász Károly⁴² észrevételei a néptanítók fizetésének szabályozásáról szóló t. javaslatához.”
- j. Levél, h. n., d. n. Csáky Albin feljegyzése a hátlapon: „Prímás észrevételei a néptanítók fizetéséről szóló t. javaslatához.”
- k. Korpótlék-kombinációk – Tervezetek, számolgotások Csáky kézírásával, a korpótlékkal kapcsolatban. 6 db irat, d. n.
- l. A törvényjavaslat egy 1891. augusztusi, Csáky által készített, kéziratos változata. Javításokkal, betoldásokkal tűzdelt.
- m. A törvényjavaslat egy korábbi, kéziratos változata, d. n.
- n. Csáky Albin különböző feljegyzései, észrevételei a törvényjavaslattal kapcsolatban, reflexiók egyes kritikákra, országgyűlési hozzászólásokra. 7 db dokumentum, h. n., d. n.

gyűlés végén függőben maradt, lásd KI 1887–1892., XXXV. kötet, 375. A választások után összeülő új országgyűlésben újra be kellett nyújtani: KI 1892–1896., I. kötet, 149. (5. számú irat.)

⁴⁰ KI 1892–1896., IX. kötet, 331. számú irat. A törvényjavaslatot Ferenc József 1893. augusztus 13-án szentesítette. Magát a törvényt lásd: 1893. évi XXVI. tc.

⁴¹ KI 1892–1896., XI. kötet 22. (391. számú irat.)

⁴² A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke.

11. Csáky Albin által külön csokorba rendezett iratok, amelyeket *Több érdekes magánlevél és egy hírlapcikk* címmel látott el (újságcikk azonban nem található itt).
- a. Két levél Csáky Károly⁴³ váci püspökké történő kinevezésével kapcsolatban. (Széll Kálmán miniszterelnök, Rátót, 1899. július 29.; Vaszary Kólos esztergomi érsek, Balatonfüred, 1899. augusztus 8.)
 - b. Levél Lukács Sándortól,⁴⁴ Budapest, 1901. augusztus 4. Megköszöni Csáky Albin Szilágyi Dezső halála kapcsán küldött részvétnyilvánító sorait.
 - c. Levél Csáky Gézától, Budapest, 1903. június 9. Családi pénzügyekkel, illetve egy birtokszerzéssel kapcsolatban.
 - d. Levél Wekerle Sándortól, Budapest, 1903. szeptember 8. A véderő-vítával és a külön magyar vámterület kérdésével kapcsolatban.
 - e. Levél Berzeviczy Albert kultuszminisztertől, Budapest, 1905. május 22. A május 27–28-án esedékes országos ifjúsági tornaversenyre hívja meg Csáky Albint mint díszvendéget.
 - f. Levél Fejérváry Géza miniszterelnöktől, Budapest, 1905. június 3. Az aktuális politikai helyzettel, miniszterelnökségével kapcsolatban.
 - g. Levél Fejérváry Géza miniszterelnöktől, h. n., d. n., azonban bizonyosan 1905. augusztus első napjaiban. Az aktuális politikai helyzettel (kormány pozíciója, országgyűlés elnapolása) kapcsolatban.
 - h. Levél Tisza Istvántól, Geszt, 1905. augusztus 6. Az aktuálpolitikai helyzettel, a 67-es elemek esetleges új pártszerveződésével kapcsolatban.⁴⁵
 - i. Levél Csáky Károlytól,⁴⁶ h. n., d. n. Egy családi üzletről, illetve saját pénzügyeiről.
 - j. Csáky Albin egy köszönetnyilvánító levelének piszkozata, h. n., d. n., feltehetően a királyi család egyik tagjának (Fenséges Úr megszólítással). A párbajjelenes mozgalmat említi benne.
 - k. Egy francia nyelvű levélpiszkozat, Csáky Albin kézírása, h. n., d. n.

⁴³ Csáky Károly (1852–1919) unokatestvére volt Csáky Albinnak, aki már 1896-ban ajánlotta őt Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszternél valamelyik püspöki székre. (Csáky Albin levele Wlassics Gyulához, Budapest, 1896. május 1. MNL OL P 1445, 8. doboz, 26. tétel, 91. altétel.) Bár a váci püspöki posztra eredetileg Széchenyi Miklós volt kiszemelve, Vaszary és Széll is támogatásukról biztosították Csáky Albin protezsáltját: „Nagyon örülnék, ha Csákyknak szívességet tehetnék. Én is azt találok, hogy Széchenyi várhat nagyon is: a győri püspökség is megüresedik nemsokára” – írta Széll Kálmán Wlassicsnak, aki a volt disszidens vezetőkben – így Csáky Albinban is – politikai szövetségést látott. (Széll Kálmán levele Wlassics Gyulához, Rátót, 1899. július 29. MNL OL P 1445, 11. doboz, 26. tétel, 426. altétel.) Csáky Károly végül 1900 augusztusában foglalhatta el a váci püspöki székét. Az ő életrajzi adataira lásd: VÉGVÁRY–ZIMMER, 1910, 25–26.

⁴⁴ Miniszteri tanácsos a Pénzügyminisztériumban (MTCNT, 1901. 268.), Szilágyi Dezső unokaöccse.

⁴⁵ Az f., g. és h. jelű dokumentumokat teljes terjedelmükben lásd: SCHWARCZWÖLDER, 2016b.

⁴⁶ Csáky Albin egyik unokaöccse, nem azonos Csáky Károly váci püspökkel.

325/27. Beszéddek, újságcikkek, fogalmazványok (*Reden, Zeitungsartikel und Abhandlungen*). Az ebben a tételben található iratok Csáky Albin 1875–1888 közötti, szepesi és sárosi főispáni éveire vonatkoznak. A kuszán egymás után heverő iratokat magam rendeztem az alábbi témakörök szerinti, kronológiai sorrendbe.

1. Hírlapokból kivett oldalak Csáky Albin cikkeivel, vagy róla (beszédeiről) szóló tudósításokkal:
 - a. *Pester Lloyd*, 1873. október 8. (közigazgatási kérdésekről)
 - b. *Zipser Bote*, 1881. december 3. (az amerikai kivándorlásról)
 - c. *Szepesi Lapok*, 1888. június 3. (a vármegye gazdasági helyzetéről)
 - d. *Szepesi Lapok*, 1888. szeptember 9. (Csáky Albin beszéde a magyar orvosok és természetvizsgálók XXIV. vándorgyűlésének megnyitásakor.)
2. Főispáni (Szepes vármegye) székfoglaló beszéde, 1867. április 30.
3. „1871-ben általam írt két újságcikk.” 2 db kéziratos dokumentum, az nem derül ki, hogy melyik lapba készítette őket és pontosan mikor.
4. Késmárk szabad királyi város küldöttének Csáky főispáni beiktatásakor elmondott beszéde, 1875. január 27.
5. Tisza Kálmán miniszterelnökhöz intézett levelének piszkozata, h. n., 1876. augusztus. Sáros vármegyei főispáni kinevezésével kapcsolatban.
6. Csáky Albin főispán Szepes vármegye 1876. szeptember 4-i közgyűlésének megnyitásakor mondott beszéde.
7. Sáros vármegye főispánjaként tartott székfoglaló beszéde. Eperjes, 1876. szeptember 6.
8. Csáky Albin Ferenc Józsefhez intézett beszéde, amikor a király felvidéki látogatása során Kassán fogadta Sáros vármegye küldöttségét. 1877. szeptember 8.
9. A Szepes vármegyei tisztújító közgyűlés megnyitásakor mondott beszéde, 1877. december 19.
10. A főrendiházban 1878. június 25-én, a 80 milliós bankadósságról szóló törvényjavaslat tárgyalása során tartott beszéde.
11. A közigazgatás újjászervezésével kapcsolatos munkálatainak töredéke, Csáky saját feljegyzése szerint „az 1880-as évek elejéről”.
12. Főrendiházi beszéde az 1882. évi költségvetés vitájában, 1882. március 18.
13. Csáky jegyzetei a közigazgatási bíraskodás kérdéséről, h. n., 1883. március.
14. Főrendiházi beszéde a keresztények és zsidók közötti házasságkötésről szóló törvényjavaslat tárgyalásakor, 1884. január 12.
15. A főrendiház reformjával (1885) kapcsolatos iratok.
 - a. Levél id. Szögyény-Marich Lászlótól (a főrendiház elnökétől), h. n., 1882. július 18.
 - b. Csáky Albin egy esszézerű tervezete a főrendiház reformjáról, 1882. pontos keltezés nélkül.
 - c. A főrendiház átszervezéséről szóló törvényjavaslat egy változata a hozzá kapcsolódó indoklással, h. n., d. n.

- d. A törvényjavaslat egy másik, kéziratos változata, h. n., d. n.
 - e. Csáky Albin főrendiházi beszéde a főrendiház újjászervezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásakor, 1885. március 24.
16. Főrendiházi beszéde az 1888. évi költségvetés vitájában, 1888. február 27.
17. Csáky Albin feljegyzései az italmérési joggal és a szeszes italok árusítását szabályozó rendeletekkel kapcsolatban, h. n., d. n.

235/28. Személyes ügyek, kitüntetések, levelek (*Persönliche Angelegenheiten, Auszeichnungen, Briefe*) 1862–1888.

Csáky Albin maga gyűjtötte ide egybe a szepesi (1867–1888) és sárosi főispáni időszakával kapcsolatos, azon belül is főként a Sáros vármegye élén eltöltött évekre (1876–1880) vonatkozó iratokat.

1. Főispánként (Szepes és Sáros vegyesen) Csáky Albinhoz intézett levelek, táviratok, általa írt levélpiszkozatok
 - a. Levél Wenckheim Béla belügyminisztertől, Buda, 1869. október 23. Közli távozását a belügyminiszteri székéből.
 - b. Levél Wenckheim Bélától, Budapest, 1878. november 23. A Zborón⁴⁷ tartott időközi képviselőválasztással kapcsolatban.
 - c. Csáky Albinnak a Lipót-renddel történő kitüntetésével kapcsolatban:
 - Franz Folliot von Crenneville (a Lipót-rend kancellárja) értesítése a kitüntetéséről, Bécs, 1879. január 30. (német nyelvű)
 - Tisza Kálmán (belügyminiszterként) értesítő és gratuláló levelei, Budapest, 1879. február 1., február 5.
 - d. Levél Péchy Zsigmond sárosi alispántól, Eperjes, 1879. március 31. A közgyűlés nevében gratulál Csákynak a Lipót-rend nagykeresztjével történő kitüntetéshez.
 - e. Szepes vármegye 1879. április 2-án tartott közgyűlésének egyik határozata, amelyben jegyzőkönyvileg gratulálnak Csáky Albinnak a Lipót-rend nagykeresztjével való kitüntetéshez. Kiadta Kail Antal főjegyző Lőcsén, 1879. április 2-án.
 - f. Levél Sáros vármegye közönségének nevében Péchy Zsigmond alispántól, Eperjes, 1880. szeptember 2. Az előző évben a megyében szinte teljesen megsemmisült a termény, az ínség leküzdésére a kormány segélyt nyújtott, Csáky kormánybiztosként irányította az éhínség elleni harcot. Ezen munkájáért fejezik ki köszönetüket.
 - g. Csáky levélpiszkozata Tisza Kálmán belügyminiszterhez, h. n., 1880. szeptember 10. Sáros vármegye főispáni tisztségéből való felmentését kéri.
 - h. Csáky Albin búcsúleveleinek piszkozatai Sáros vármegye főispáni tisztségéből való távozása kapcsán, h. n., d. n. 3 db: az alispántól és a vármegyei tisztikartól; a közigazgatási bizottságtól; a közgyűléstől.

⁴⁷ Sáros vármegye (Zborov, SK)

- i. Levél Péchy Zsigmond sárosi alispántól, a sárosi tisztikar nevében búcsúlevél. Eperjes, 1880. december 1.
- j. Sáros vármegye közigazgatási bizottságának búcsúlevele. (A bizottság nevében Péchy Zsigmond alispán aláírásával). Eperjes, 1880. december 9.
- k. Sáros vármegye közgyűlésétől búcsúlevél. (Sáros vármegye közönsége nevében Péchy Zsigmond alispán aláírásával). Eperjes, 1880. december 15.
- l. Levél Korponay Ágoston szepesi alispántól, Lőcse, 1881. október 6. A feloszlott szepesi népnevelési egyesület hátramaradt vagyonáról szóló közgyűlési határozattal kapcsolatban.
Melléklet: a közgyűlési határozat és az alapítványi oklevél szövege.
- m. Levél báró Kemény Gábor földművelés- ipar- és kereskedelemügyi minisztertől, Budapest, 1881. november 24. Tájékoztatja Csáky Albint, hogy a késmárki len- és vászonkiállítás rendezése során szerzett érdemeiért a király legmagasabb elismerését fejezte ki.
- n. Levél Tisza Kámán belügyminisztertől, Budapest, 1882. március 14. Tájékoztatja Csákyt, hogy a király engedélyezi számára a Szent Gergely-rend nagykeresztjének viselését.⁴⁸
Melléklet 1.: A kitüntetésről szóló pápai dekrétum. (latin nyelvű)
Melléklet 2.: Csáky Albin köszönőlevelének piszkozata – bizonyosan a pápához (Sanctissime Pater megszólítással) (latin nyelvű).
- o. Levél Holdházy Jánostól,⁴⁹ Tátrafüred, 1886. szept. 8. József Ágost főherceg vadászterületeivel kapcsolatban.
- p. Levél Fekete Sándortól,⁵⁰ Eperjes, 1888. július 30. Nevezett könyvet írt Sáros főispánjairól, amelyből Csákyknak is küldött egy tiszteletpéldányt.
- 2. A berlini magyar egyesület oklevele, amelyben bizonyítják, hogy Csáky Albin 1862-ben tagja volt az egyesületnek. Berlin, 1862. július 22.
- 3. Három levél egy közelebbiről nem ismert, Gyula nevű barátjától, 1870–1871.
- 4. Távirat egy Klein nevű ezredestől (Ferenc József kíséretéből), Késmárk, 1871. június 26. Tudatja Csáky Albinnal, hogy a király június 28-án déli 12 órakor fog Szepesváralján, Csákyéknál villásreggelizni (német nyelvű).
- 5. Csáky Albin 1876-os sárosi főispáni kinevezése kapcsán egy, a *Borsszem Jankó*-ban megjelent élcélődő vers átirata. d. n.
- 6. Az Eperjesen, 1876. szeptember 6-án, Csáky Albin sárosi főispáni beiktatását követő közebéden elmondott verses pohárköszöntő.
- 7. Kolosy Miklós, Sáros vármegye főjegyzőjének egy 1877-ben elmondott, a Csáky családot éltető felköszöntése.

⁴⁸ A külföldi érdemrendek viseléséhez minden esetben szükséges volt az uralkodó engedélye, ez a Vatikán által ajándékozott kitüntetések esetében sem volt másként.

⁴⁹ Komáromi főesperes (győri püspökség), kanonok, címzetes apát. (MTCNT, 1886. 368., 370.)

⁵⁰ Sáros vármegye levéltárnoka. (MTCNT, 1888. 157.)

8. Levél Schellenghy Augustus szepesmindszenti plébánostól, Szepesmindszent, 1877. december 10. A Csáky Albin édesanyjának emlékére minden év április 3-án adandó szentmisére vonatkozó alapítvánnyal kapcsolatban (latin nyelvű).
9. Fekete Sándor, Sáros vármegye levéltárnokának elismervénye, amelyben kijelenti, hogy Csáky Albintól átvette az előző főispán, Szinyey-Merse Félix után hátramaradt, 1871–1875 közötti elnöki iratokat és jegyzékeket. Eperjes, 1878. február 14.
10. Sáros vármegye közgyűlése 1879. március 28-i jegyzőkönyvének kivonata.
11. Az új sárosi főispán, Mattyasovszky Tamás által kiállított elismervény, miszerint Csáky Albintól az 1876. szeptembertől 1880. decemberig terjedő időszakra vonatkozó hivatalos iratokat átvette. Kende, 1880. december 7.
Melléklet: Jegyzék az 1876. szeptember–1880. december között keletkezett főispáni iratokról.
12. Az új sárosi főispán, Mattyasovszky Tamás által kiállított hivatalos nyugta, amely szerint 262 forint 69 krajcárnyi, bizalmas célokra szolgáló összeget átvett Csáky Albintól. Kende, 1880. december 7.⁵¹
13. Csáky Albin válaszelevelének piszkozata Tisza Kálmán miniszterelnökhöz, Szepesmindszent, 1882. május 20.⁵² A közös pénzügyminiszteri poszttal kapcsolatban.
14. Csáky Albin esetleges közmunka- és közlekedésügyi miniszterségével kapcsolatos levelek, 1882.
 - a. Levél Tisza Kálmán miniszterelnöktől, Geszt, 1882. július 12. Bizalmasan közli, hogy Ordódy Pál jelezte határozott lemondási szándékát, a tárca vezetésére Csákyt szeretné felkérni.
A levél hátlapján Csáky válaszána piszkozata: családi és egészségi állapotára hivatkozva, illetve mert tökéletesen elégedett jelenlegi pozíciójával, nem szeretne miniszteri tisztséget vállalni.
 - b. Levél Tisza Kálmán miniszterelnöktől, Budapest, 1882. július 27. Válasz Csáky elutasító levelére. Nem örül Csáky döntésének, kéri, hogy mielőbb találkozzanak Budapesten.

⁵¹ A forrás különösen a nemzetiségi kérdéssel, szűkebben a felvidéki pánszlávmussal és a magyar kormánynak a mozgalomra adott reakciójával kapcsolatos további kutatásokhoz nyújthat inspirációt. A Mattyasovszky által jegyzett nyugta szerint ugyanis a fenti összeg „a Sáros megyei pánszláv és ruszofil mozgalom alkalmas módóni ellenőrzése által okozott költségek fedezhetése céljából annak idejében a Nmltságú m. kir. belügyminiszter úr által hivatali elődöm, Méltóságos gróf Csáky Albin [...] rendelkezésére bocsátott összeg” maradéka volt.

⁵² Tisza Kálmán Csákyhoz intézett levele nem lelhető fel az iratok között. Csáky válaszeleveléből azonban egyértelműen kiderül, hogy Tisza a közös pénzügyminiszteri poszt kapcsán gondolt Csáky Albinra, érdeklődött, elvállalná-e. Csáky – mint írja, alapos meggondolás után – azonban nem kívánt élni a lehetőséggel. Ezek után, 1882 júniusában lett közös pénzügyminiszter Kállay Béni, aki egészen 1903-ban bekövetkezett haláláig maradt hivatalában.

- c. Trefort Ágoston három levele, Budapest, 1882. augusztus 14.; augusztus 20. és szeptember 17. Mindhárom levélben hosszasan gyözködi Csákyt a miniszteri állás elvállalására, Csáky azonban megmaradt eredeti elhatározása mellett.⁵³
- 15. Levél Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztertől, Budapest, 1884. február 26. Válasz Csáky Albin egy korábbi levelére, amelyben kijelenti, hogy hajlandó lenne nagyobb szerepet vállalni a közéletben. Trefort és Tisza Kálmán – akinek Trefort megmutatta Csáky levelét – örömeiket fejezik ki.
- 16. Levél Tisza Kálmán belügyminisztertől, Budapest, 1885. május 24. Hivatalos értesítés arról, hogy az új ülészakban összeülő főrendiháznak a főispánok hivataluknál fogva már nem lesznek a tagjai.
- 17. Levél Császka György szepesi püspöktől Csáky Albinné Bolza Anna grófnőnek, Szepeshely, 1878. július 26. A Szécsen (szül. Csáky) Natáliától (Csáky Albin nagynénje) örökölt szent olvasóval kapcsolatban.
- 18. Egy kivágott újságcikk egy ismeretlen sajtóorgánumból, d. n. Csáky Albin szepesi főispáni tisztségéről történő lemondásával kapcsolatban.

235/29. A (szepes)mindszenti uradalommal és egy családi adóssággal kapcsolatos irat, 1875. (*Schreiben betreffend die Herrschaft Mindszent und Familienschulden, 1875.*)

Egyetlen német nyelvű irat egy, a szepesmindszenti birtokon lévő régebbi eredetű családi tartozással kapcsolatban.

235/30. Az állami anyakönyvezés bevezetésével kapcsolatos iratok (*Schriften das neue Matrikelgesetz [Kinder aus gemischte Ehen] betreffend*) 1887–1892.

A kötelező állami anyakönyvezés bevezetéséről szóló törvénnyel kapcsolatos különböző törvényjavaslatok és a hozzájuk tartozó indoklások, kiegészítve két statisztikai adatsorral.

1. Levél Madách Emánuel [Manó] VKM osztálytanácsostól, akit Csáky megbízott a törvényjavaslat kidolgozásával. Budapest, 1892. augusztus 14.
Melléklet 1.: *Törvényjavaslat a vegyesházasságokból származó gyermekek születésének anyakönyvezéséről.* Szélgjegyzetekben olvashatók Csáky javításai, megjegyzései.
Melléklet 2.: *Indoklás a vegyesházasságokból származó gyermekek születésének anyakönyvezéséről szóló törvényjavaslathoz.* Szélgjegyzetekben olvashatók Csáky javításai, megjegyzései.

⁵³ Ordódy Pál 1880 áprilisa óta állt a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium élén. Miután Csákyt nem sikerült rávenni a tárca elvállalására, a korábbi földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter, Kemény Gábor lett a közmunka és közlekedésügyi miniszter, az ő helyére pedig Széchényi Pál került a kormányba.

Melléklet 3.: *Indoklása a belügyminisztériumban készült, és az átdolgozott törvényjavaslat közt mutatkozó eltéréseknek.* Széljegyzetekben olvashatók Csáky javításai, megjegyzései.

2. Pecháta Endre, igazságügyi minisztériumi osztálytanácsos⁵⁴ levele Csáky Albinhoz, Budapest, 1892. szeptember 3. A saját maga által kidolgozott törvényjavaslat szövegét küldi meg Csákynak, illetve magyarázza azt.
Melléklet: *Törvényjavaslat az 1827. évi XXIII. tc. módosításáról és a polgári anyakönyvek vezetéséről.*
3. Az anyakönyvezésről szóló törvényjavaslat egy ismeretlen eredetű változata, Csáky Albin javításaival és megjegyzéseivel.
4. Csáky Albin jegyzetei az anyakönyvek vezetésére vonatkozó korábbi jogszabályokról.
5. Két statisztikai kimutatás:
 - a. A hitfelekezetek száma és számaránya Magyarországon, Ausztriában (az 1880-as népszámlálás adatai alapján), Németországban (az 1885-ös népszámlálás alapján) és Franciaországban (egy 1872-es felmérés alapján).
 - b. Vegyes házasságok száma és számaránya Magyarország egyes vidékeit, illetve Magyarországot és Ausztriát összehasonlítva.

235/31. A szarvasi uradalommal kapcsolatos gazdasági iratok. (*Rechnung der Kassa von Szarvas*), 1894.

Táblázatos számadások, levelezés a számtartóval és más uradalmi ügyintézőkkel, számlák, nyugták, a napszámosokra vonatkozó nyilvántartások. Az összes irat az 1894-es évre vonatkozik.

1. Dely József számtartó levele, Szarvas, 1895. január 10. Csáky korábbi felszólítására nyújt számadást a Bolza család (Csáky Albin felesége Bolza Anna) és a Csáky Albin tulajdonában lévő, Szarvas környéki uradalmak gazdasági helyzetéről.

Melléklet 1.: *Nagyméltóságú Gróf Csáky Albin Úr szarvasi pénztárának számadása 1894. július 1-től december 30-ig.*

Melléklet 2.: *Méltóságos Gróf Bolza Család szarvasi pénztárának számadása 1894. január 1-től december 31-ig.*

2. Salacz Oszkár szarvasi ügyvéd levele Dely József számtartónak, miszerint két haszonbérelő tartozását végrehajtás útján behajtották, 493 forint értékben. Szarvas, 1894. november 21.
3. 11 db nyugta, illetve postai utalványokról elismervények.
4. Sall Károly kéményseprő két elismervénye a munkadíj kézhezvételéről, Szarvas, 1894. szeptember 30., illetve 1895. január 1.
5. 16 db napszám-kimutatás az 1894-es évből, a Szarvas melletti Anna-ligetben folytatott munkákról és a munkásoknak fizetett összegekről.

⁵⁴ MTCNT, 1892. 460.

6. Számlák az uradalom részére vásárolt legkülönbözőbb dolgokról (például öntözőkanna, fa, kötél stb.), 12 db.
7. Vasúti szállítólevelek, illetve feladóvények (Szarvas), 6 db.
8. Két irat az Anna-ligetben található kút helyreállításával kapcsolatban.
9. A Szilágyi Mihály, Csáky Albin inasa által Csákyinak és feleségének kiváltott gyógyszeres és azok költségeinek elszámolása.

A Scope Archivban a fenti tétellel véget ér a doboz tételeinek felsorolása, valójában azonban még az alábbi iratok is a 235. kartonban találhatóak.

235/32. Családi levelezés (*Familienkorrespondenz*).

A Prónay, Vay, Okolicsányi, Schönborn, Bolza és Révay családok tagjaival folytatott levelezések. Ezek a familiák mind távoli rokonságban álltak Csákyval vagy feleségével. Csáky az ősök, illetve régi családi oklevelek felől érdeklődött náluk, az ezekre adott válaszok találhatóak itt. Az iratok évköre tág, nagyjából az 1880-as évek elejétől az 1890-es évek végéig terjed. Találhatóak leszármazási táblázatok is, illetve keresztelési és házassági anyakönyvi kivonatok, valamint Liptó, Turóc és Zólyom vármegyék részéről kiállított bizonyítványok Csáky felmenőinek honosításáról vagy nemességének igazolásáról. Igazolások arra vonatkozóan, hogy felesége csillagkeresztes hölgy. Igazolás több központi birodalmi (vagy magyar) bécsi intézménytől (például Teréziánium, kamarási hivatal stb.) a család különböző udvari tisztségeire, illetve a családtagok tanulmányaira vonatkozóan. Mintegy 80-100 db irat.

235/33. Levél Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztertől, Budapest, 1900. január 16. Válaszlevél,⁵⁵ megköszöni Csáky korábbi elismerő szavait, illetve panaszkodik a felekezeti türelmetlenség miatt.

Karton 248.

A doboz tartalmára vonatkozóan alapvetően kielégítő információt nyújtanak a Scope Archiv megnevezései a fő tételekről, elnevezésük jól leírja tartalmukat, azon túlmenően azonban az egyes tételekben szereplő iratokról már nincs részletes leírás.

248/1. Csáky Albin valóságos belső titkos tanácsosi kinevezéséről szóló oklevél, 1887. május 19.

248/2. Csáky felesége, Bolza Anna által egy németről magyarra fordított regényről (Felix Dahn: *Odins Trost*. Magyar címe *Odin vigasza*) szóló újságcikk a *Szepesi Lapok*, 1887. november 13-i számában.

⁵⁵ Csáky Albin Wlassics Gyulához küldött levele sajnos nem található Wlassics hagyatékában. MNL OL P 1445, 26. tétel, 91. altétel.

248/3. Csáky Albin országgyűlési meghívólevelei. Tárnokmesteri kinevezéséről, illetve a főrendiház elnöki tisztségéből történő felmentéséről királyi kéziratok.

1. Meghívók az 1865-ös országgyűlés főrendiházába (a második 1867-ben kelt).
2. Meghívó az 1869-es országgyűlés főrendiházába.
3. Meghívó az 1872-es országgyűlés főrendiházába.
4. Meghívók az 1875-ös országgyűlés főrendiházába (a második 1876-ban kelt).
5. Meghívó az 1878-as országgyűlés főrendiházába.
6. Meghívó az 1881-es országgyűlés főrendiházába.
7. Meghívó az 1884-es országgyűlés főrendiházába.
8. Meghívó, Budapest, 1885. szeptember 1. A király tudósítja Csáky Albint, hogy az 1885. évi VII. tc. értelmében tagja maradt a főrendiháznak.
9. Csáky Albin tárnokmesterré történő kinevezéséről szóló királyi leirat, Bécs, 1912. szeptember 24.
10. Lukács László miniszterelnök három levele, Budapest,
 - a. 1912. szeptember 26. Tájékoztatja Csákyt, hogy a király Esterházy Miklóst főpohárnokmesterré nevezte ki.
 - b. 1912. szeptember 26. Tájékoztatja Csákyt, hogy a király tárnokmesterré nevezte ki és ehhez gratulál.
 - c. 1912. szeptember 27. Tájékoztatja, miszerint szeptember 24-én a király jóváhagyta Csáky azon kérését, hogy a főrendiház elnöki tisztségéből egészségi állapota miatt mentse fel, egyúttal megköszöni Csákynek a korábbi közös munkát.⁵⁶

248/4. Az alábbi iratokat is még maga Csáky Albin rendezte egybe, saját szavaival: „Főasztalnokmesterré való kineveztetésemet tartalmazó királyi saját kezű leirat és ez alkalomból hozzám intézett írásbeli üdvözetek. Budapest, 1888. február havában.”

1. Tisza Kálmán miniszterelnök levele, melyben tájékoztatja Csákyt a kinevezéséről, Budapest, 1888. február 8.
Melléklet: legfelsőbb kézirat a kinevezésről, Bécs, 1888. február 6.
2. Gratuláló levelek (37 db) és táviratok (23 db) családtagoktól, barátoktól és hivatalos személyektől (többségében magyar, illetve német és francia nyelven).

248/5. Csáky Albin iskolai bizonyítványai, érettségi bizonyítványa és egyéb igazolások tanulmányaival kapcsolatban, 1854–1862.

1. A kassai jogakadémián vizsgái letételéről szóló bizonyítványok, 4 db, 1860. (latin nyelvűek).

⁵⁶ Csáky Albin 1912. június 15-én elnökölt utolsó alkalommal a főrendiházban, azóta az alelnök, Jósika Sámuel (1895–1898 közötti Őfelsége személye körüli miniszter) helyettesítette (FN 1910–1918., I. kötet, 180–252.), 1912. október 30-tól pedig az elnöki székben is ő követte. (FN 1910–1918., II. kötet, 24.)

2. Érettségi bizonyítvány, Lőcse, 1859 (német nyelvű).
3. Gimnáziumi bizonyítványok, 1855–1859 (német nyelvűek) (4 db).
4. Bizonyítvány, Velbach,⁵⁷ 1854. szeptember 29. A helyi plébános és tanító előtt letett vizsgákról (német nyelvű).
5. Igazolás Dr. Cherny József köz- és váltójogi ügyvédtől, miszerint Csáky Albin a magánjog tanulását vezetése alatt nagy szorgalommal folytatta és sikeresen bevégezte. Kassa, 1862. február 12.

248/6. Csáky Albin miniszteri és főispáni tevékenységével kapcsolatos iratok (kinevezések, felmentések, a neki történő kifizetések jegyzékei). A dokumentumokat ő maga gyűjtötte egybe: „Esetleges nyugdíjba vonulásom alkalmával szükséges iratok.”

1. Levél Wenckheim Béla belügyminisztertől, Buda, 1867. április 3. Tájékoztatja, hogy a király Szepes vármegye főispánjává nevezte ki és megbízta ezen vármegye kormányzásával.
2. Levél Tisza Kálmán belügyminisztertől, Budapest, 1880. november 14. Tájékoztatja, hogy a király – Szepes vármegyei főispáni állásában való meghagyása mellett – Sáros vármegyei főispáni állásából saját kérésére felmentette. Egyúttal kéri, hogy a megye kormányzatát adja át az új főispánnak, Mattyasovszky Tamásnak. A levél hátlapján Csáky Albin levél-piszkozatai Mattyasovszkyhoz és a vármegye közigazgatási bizottságához.
3. Levél Tisza Kálmán miniszterelnöktől, Budapest, 1888. szeptember 23. Tájékoztatja, hogy a király vallás- és közoktatásügyi miniszterré nevezte ki. Melléklet: Vallás- és közoktatásügyi miniszterré történő kinevezéséről szóló királyi kézirat, Gödöllő, 1888. szeptember 22. (Tisza Kálmán ellenjegyzésével.)
4. Vallás- és közoktatásügyi miniszterré történő kinevezéséről, illetve ezen állásában történő megerősítéséről szóló királyi kézirat, Budapest, 1890. március 15. (Szapáry Gyula miniszterelnök ellenjegyzésével.)
5. Vallás- és közoktatásügyi miniszterré történő kinevezéséről, illetve ezen állásában történő megerősítéséről szóló királyi kézirat, Bécs, 1892. november 19. (Wekerle Sándor miniszterelnök ellenjegyzésével.)
6. Levél Sváby Frigyesről, Szepes vármegye levéltárnokától, Lőcse, 1893. augusztus 29. Az 1867. április 30-án tartott megyei közgyűlés⁵⁸ jegyzőkönyvének kivonata.
7. Levél Wekerle Sándor miniszterelnöktől, Budapest, 1894. június 10. Tájékoztatja, hogy a király elfogadta a vallás- és közoktatásügyi miniszteri tisztségből való felmentésére vonatkozó kérelmét. Melléklet: Felmentéséről szóló királyi kézirat, Budapest, 1894. június 10.

⁵⁷ Ágostháza/ Wellbach, Szepes vármegye (Bystrany, SK)

⁵⁸ Ekkor került sor Csáky Albin főispáni beiktatására.

8. Levél Wekerle Sándor miniszterelnöktől, Budapest, 1894. december 19. Tájékoztatja, hogy a király Csákyt saját kérelmére felmenti főasztalnokmesterei méltóságától.
Melléklet: A felmentésről szóló királyi kézirat, Wekerle ellenjegyzésével, Budapest, 1894. december 16.
9. Csáky Albin fizetési könyve miniszteri időszakából.

248/7. Csáky Albin költeményei, 1858–1860.

Ifjúkori versei (34 db), egyetlen kivétellel az összes német nyelvű, mindegyiket 1858–1860 között írta.

248/8. Csáky Krisztina grófnő⁵⁹ Rodostóban nyugvó földi maradványainak új elhelyezésével és új síremléssel való ellátásával kapcsolatos iratok, 1892–1894.

A grófnő rodostói, rendkívül rossz állapotban lévő síremlékét Csáky Albin családi összefogás keretében szerette volna renováltatni. A törökországi beruházás logisztikai nehézségeinek leküzdésére (engedélyek beszerzése a török hatóságoknál, építkezés megszervezése, a sírfelirat ellenőrzése stb.) Csáky első sorban Thaly Kálmán,⁶⁰ továbbá (Thaly ajánlására) a Konstantinápolyban élő Széchenyi Ödön⁶¹ és François Lobry, a rodostói katolikus misszió főnökének segítségét vette igénybe.

1. Csáky Albin tervezte a Csáky család 1892. december 4-re hirdetett közgyűlésére. (Tervei szerint a szükséges összeget a tágabb család közösen fedezi.)
2. Három levél Thaly Kálmántól:
 - a. Pozsony, 1892. augusztus 5. Csáky érdeklődésére válaszolva tájékoztatja a Magyar Történelmi Társulathoz a rodostói katolikus templom helyreállítására indított gyűjtéséről. Részletesen ír Csáky Krisztináról, felvázolva életét és halálának, valamint a síremlék elpusztulásának részleteit. Felajánlotta kapcsolatait és segítségét, javasolta a rodostói szerzetesek vezetőjével, François Lobryval való kapcsolatfelvételt. A sírfelirat szövegére is javaslatot tett.
 - b. Pozsony, 1893. április 18. Segítség Csákyknak a Széchenyi Ödönnel való kapcsolatfelvételhez. Thaly kapcsolatait kihasználva igyekezett közbenjárni a török hatóságoknál.

⁵⁹ Bercsényi Miklós kuruc generális felesége, 1723-ban hunyt el Rodostóban. 1906-ban az ő hamvai is a kassai dómba kerültek.

⁶⁰ Thaly az általa vezetett 1888-as rodostói kutatásokról (feltárásokról) kétrészes, hosszú írást közölt a *Századok* 1889. évi 6. és 7. számában (ami azután az Atheneum kiadásában külön monográfiában is megjelent: THALY Kálmán: *Rodostó és a bujdosók sírjai. Történelmi kutatások a helyszínen*. Budapest, 1889.). A megrongálódott síremlékek és a rodostói katolikus templom felújítására később a Magyar Történelmi Társulat gyűjtést is hirdetett. Feltehetően Csáky Albin figyelme is ekkor irányult Csáky Krisztina sírjára.

⁶¹ Széchenyi Ödön (1839–1922), Széchenyi István ifjabbik fia a magyar és a török tűzoltóság megszervezése körül szerzett elévülhetetlen érdemeket és hírnevet. A „tűzpassa” vázlatos életútjára lásd KOVÁCS Piroska írását: http://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/szechenyi_odon_a_tuzpassa.html (2017. július 26.).

- c. H. n., évszám nélkül, május 10. Egy névjegykártya hátlapján rövid üzenet az építkezéshez szükséges márványlapok dunai szállításával kapcsolatban.
- 3. Levelek Széchenyi Ödöntől (6 db) az építkezéssel (a szükséges anyagok – például márvány – beszerzésével és szállításával, az építkezés menetével, költségeivel és nehézségeivel, valamint a sírfelirat szövegével kapcsolatban), 1893–1894.
- 4. Levél François Lobry missziófőnöktől, Konstantinápoly, 1893. február 24. (francia nyelvű). Csáky válaszlevelének piszkozata (francia nyelvű).
- 5. Egy költségkimutatás, amely szerint az új koporsó 2500, a falazás 500, a régi sír nyitása 300, az új síremlék kiváltása és felállítása 700 piasterbe került.
- 6. Változatok a sírfelirat szövegeire magyar és latin nyelven. (4 db)

248/9. Csáky Albin közéleti pályafutásának kezdetére vonatkozó iratok, 1862–1865.

- 1. Az Abaúj vármegyei bizottmányi jegyzőkönyv kivonata, Kassa, 1861. január 15. Csáky Albint tiszteletbeli jegyzővé nevezték ki, aki letette esküjét és elfoglalta hivatalát.
- 2. Levél Melczer István királyi személynöktől, Pest, 1862. február 17. Értesíti Csáky Albint, hogy joggyakornokként nyert alkalmazást a királyi ítélőtáblán. A hátlapon igazolás arról, hogy Csáky 1862. február 18-án letette hivatali esküjét.
- 3. Melczer István királyi személynök levele Prónay Alberthez, a hétszemélyes tábla elnökéhez, Csáky Albin joggyakornokként való alkalmazásával kapcsolatban. Pest, 1862. február 19.
- 4. Csáky Albin nyilvános ügyvédi oklevele, Pest, 1863. május 22.
- 5. Jegyzőkönyv a Lőcsén, 1865. november 28-án tartott országgyűlési képviselőválasztásról. Csáky Albin 998 szavazattal az 595 ellenében győzte le Lip-tay Ferenc kanonokot, mandátumát a képviselőház 1865. december 20-án igazolta.

248/10. Lipót Ferdinánd Szalvátor főherceg (polgári nevén Leopold Wölfling) Habsburg-családból – és ebből kifolyólag a magyar főrendiházból – történő kizárásával kapcsolatos iratok, 1902–1903.⁶²

Csáky Albint – mint a főrendiház elnökét – hivatalból értesítették az ügyről, hozzá is eljuttatták a főherceg jogairól történő lemondó nyilatkozatát, illetve Ferenc József vele kapcsolatos rendelkezéseit. Leopold Wölfling azonban protestált az ellen, hogy nevét kihúzták a magyar főrendi ház tagjai közül, ezzel kapcsolatban több levelet is írt Csáky Albinnak, végül azonban felhagyott a tiltakozással.

⁶² A főhercegből lett sarki fűszeres Leopold Wölfling (1868–1935) kalandos életére lásd önéletrajzi írásait: WÖLFLING, Leopold: *My life story: from archduke to grocer*. London, 1930.; WÖLFLING, Leopold: *Als ich Erzherzog war*. Berlin, 1935.; WÖLFLING, Leopold: *Souvenirs de la Cour de Vienne*. Párizs, 1937.

1. A főherceg jogairól történő lemondásával kapcsolatos iratok (német nyelvűek).
 - a. Lipót Ferdinánd főherceg rövid levele Ferenc Józsefhez (másolat), amelyben kéri a főhercegi rangjától való megfosztást és a Leopold Wölfling név használatának engedélyezését. Brüsszel, 1902. december 13.
 - b. Ferenc József jóváhagyó válasza, illetve rendelkezései vele kapcsolatban, Bécs, 1902. december 17. Megfosztja a főhercegi ranggal járó minden jogtól, tiszti címeitől, kizárja a hadseregből és az Aranygyapjas rendből, megvonja apanázsát, engedélye nélkül nem léphet a Monarchia területére, csak olyan külföldi állampolgárságot vehet fel, amit ő is jóváhagy.
 - c. Lipót Ferdinánd főherceg lemondó nyilatkozata.
2. Leopold Wölfling két levele Csáky Albinhoz.
 - a. Montreux, 1903. február 10. (francia nyelvű), illetve Csáky válaszlevelének piszkozata (francia és magyar nyelven). Csáky (magánúton) részletesen felvilágosítja Wölflinget a főrendiházból történő kizárása jogi hátteréről.
 - b. Montreux, 1903. március 6. (francia nyelvű), és Csáky válaszlevelének piszkozata (francia nyelvű).
3. Két levél Dr. Emil Frischauertól, az udvar jogi képviselőjétől (Hof- und Gerichtsadvocat) (német nyelvű).
 - a. Bécs, 1903. március 25. Csáky megkereste őt Leopold Wölfling panaszával kapcsolatban, Frischauer személyes találkozót kezdeményez.
 - b. Bécs, 1903. május 11. Tájékoztatja Csákyt, hogy Leopold Wölfling visszavonta minden panaszát.

248/11. Az 1896. november 4-i szarvasi országgyűlési képviselőválasztás jegyzőkönyve, valamint a Csáky Albinra és ellenfelére, Haviár Dánielre leadott név szerinti szavazatok íve. Csáky 554 szavazattal a 338 ellenében győzött.

Karton 249.

A dobozban – leszámítva a legutolsó, rövid tételt – Csáky Albin vallás- és közoktatásiügyi miniszteri időszakára (1888–1894), azon belül is elsősorban az egyházpolitikai kérdésekre vonatkozó dokumentumok találhatóak. Az iratok a Scope Archivban négy fő tételbe rendezve láthatók, további részletes jegyzék azonban ezúttal sem állt rendelkezésre.

249/1. Iratok a magyarországi anyakönyvezés állami szabályozása körüli konfliktussal kapcsolatban, 1868–1892. (*Schreiben betreffend die Auseinandersetzung um die Regelung der Matrikenführung in Ungarn.*)

A tételben Csáky Albin két emlékirat jellegű, történeti munkája található az elkezesztelési ügyről és az állami anyakönyvezés bevezetéséről, valamint levélváltások

politikustársaival és katolikus egyházi előjárókkal, VKM-rendeletek piszkozatai. Ezek az iratok az emlékiratok mellékletét képezték volna, maga Csáky rendezte egybe és sorszámozta be őket. Összesen 25 db dokumentum.

1. *Az egyház-politikai program keletkezésének története (1892-ben). 2 db melléklettel. Írtam 1895. jún. és júl. havában. Cs. A.*
93 kézzel írt, hozzátvetőlegesen A/4-es méretű oldal. Javításokkal tűzdelt. A mellékletek nem lelhetők fel az iratok között. Ezt a visszaemlékezést Csáky 1896-ban májusában átírta: „Az eredeti fogalmazvány jelen másolatát revideáltam 1896. május havában.” Az átdolgozott változat 82 oldal.
2. *Emlékirat. Az ú. n. elkeresztelési rendelet keletkezéséről és annak folyományairól (1890–1892). Írtam 1895. október havában. Csáky Albin*
102 kézzel írt, hozzátvetőlegesen A/4-es méretű oldal. Csáky ehhez az emlékirathoz szedte össze az alább felsorolt leveleket és iratokat mellékletek gyanánt.
3. Levelek és egyéb dokumentumok az elkeresztelési rendelettel kapcsolatban.
 - a. Simor János esztergomi érsek 1868. december 30-i körlevelének kivonata, h. n., d. n.
 - b. Az igazságügyi miniszter 1889. január 10-i, 39.176/1889 számú átiratának kivonata, h. n., d. n.
 - c. Az 1889. évi 27.751. sz. VKM rendelet piszkozata, h. n., d. n.
 - d. Az 1890. évi 10.086. sz. VKM rendelet két piszkozata, h. n., 1890. február 26.
 - e. Levél Simor János esztergomi érsektől, Esztergom, 1889. november 14.
Melléklet: Az érseknek 1884-ben Trefort Ágostonhoz intézett levele, amelyben az 1884. évi július hó 11-én kiadott, 24.727. számú VKM rendelet ellen tiltakozik, amely szintén a születendő gyermekek megkeresztelésének rendjét szabályozta.
 - f. A Simornak adandó válasz fogalmazványa, Budapest, 1889. november.
 - g. Levél Simor János esztergomi érsektől, Esztergom, 1889. december 1.
 - h. Az 1890. évi 26.10086 számú, az elkeresztelésekkel kapcsolatos VKM rendelet másolata, h. n., 1890. február.
 - i. Levél Schlauch Lőrinc nagyvárad püspöktől, Nagyvárad, 1890. május 2.
 - j. Levél Szapáry Gyula miniszterelnöktől, Budapest, 1890. július 6.
 - k. Csáky Albin levélpiszkozata Szapáry Gyula miniszterelnökhöz, Szepesmindszent, 1890. július 8.
 - l. Levél Szapáry Gyula miniszterelnöktől, Taksony, 1890. július 9.
 - m. Levél Szapáry Gyula miniszterelnöktől, Taksony, 1890. augusztus 21.
Melléklet: A Szapáry által Simor János hercegprímáshoz 1890. augusztus 20-án kelt 2623/M.E. szám alatti válaszirat másolata.
 - n. Levél Pápay István kabinetirodai osztályfőnöktől, Gastein, 1890. augusztus 21.

- o. Szapáry Gyula miniszterelnök átirata ifj. Szógyény-Marich László, Öfel-sége személye körüli miniszterhez, amelyben részletesen tájékoztatja az egész elkeresztelési problémakörrel és felhatalmazza, hogy „a katolikus klérus közreműködése szempontjából felmerülő akadályok leküzdése ér-dekében” a Szentszék Bécsbe delegált képviselőjével tárgyalásokat kezd-jen. Budapest, 1890. december 31.
- p. Levél Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Budapest, 1892. január 23.
- q. Levél Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Esztergom, 1892. február 10.
- r. Levél Schopper György rozsnyói püspöktől, Rozsnyó, 1892. február 11.
- s. Levél Adolf von Brauntól, Ferenc József kabineti irodájának igazgatójá-tól, Bécs, 1892. április 2. (német nyelvű)
- t. Levél Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Róma, 1892. április 14. A pápá-val folytatott megbeszéléséről tájékoztatja Csákyt.
- u. Vikár István, Ugron-párti 48-as képviselő (péri választókerület) nyilat-kozata választóinak, miszerint az egyházpolitikai vitában a katolikus egyház pártján fog majd állni, h. n., d. n.
- v. Csáky Albin egy rövid országgyűlési felszólalásának vázlatja, h. n., d. n.

249/2. Csáky Albinhoz miniszterségének időszakában érkezett magán- és hivatalos levelek, legfelsőbb kéziratok, 1888–1895. (*Privatschreiben aus der Ministerzeit Albin Csákys*). Az ebben a tételben szereplő iratokat is maga Csáky Albin rendezte csokorba: „Legfelsőbb kéziratok és miniszteri működésem idejében vett érdekesebb vagy jellemző magán-levelek illetőleg iratok”.

44 db, döntő többségben magyar, néhány német, illetve francia nyelvű dokumen-tum. Az iratok (a küldő személyek és az időrend tekintetében is) teljesen kusza álla-potban voltak, az alábbi kronológiai sorrendbe rendeztem őket, azonban további, alapos rendezést igényelne.

1. Levél feleségétől (Bolza Anna), Szepesmindszent, 1888. május 11. A Csáky miniszteri kinevezésével kapcsolatos fejleményekre reflektál, mindenben tá-mogatja.
2. Levél József főhercegtől, Alcsút, 1888. október 12. Egy fiatal írónót ajánl Csáky figyelmébe.
3. Levél Simor János esztergomi érsektől, Esztergom, 1888. október 13. Üdvöz-li Csáky Albin miniszteri kinevezését, bizalommal fordul a közös munka felé és készségesen fogja támogatni törekvéseit.
4. Levél József főhercegtől, Alcsút, 1889. február 22. Kétli Károly orvost, egye-temi magántanárt ajánlja Csáky figyelmébe, a belgyógyászati tanszéken ép-pen betöltésre váró hely elnyerésére.
5. Levél Zichy Jenőtől, az Országos Iparegyesület elnökétől, Budapest, 1889. április 24. Egy, a levélből ki nem derülő korábbi jócselekedet miatt hálálko-dik Csákynek, örömeire szolgál, hogy Treforthoz hasonlóan Csáky is szívé-n viseli az iparoktatás és az iparfejlesztés ügyét.

6. Levél Simor János esztergomi érsektől, Esztergom, 1889. július 22. A Csáky által tervezett, a Tanulmányi Alapból Budán felállítandó internátussal kapcsolatban. Csáky tervei szerint az internátusban protestáns és zsidó fiatalok is lakhattak volna, Simor ez ellen tiltakozik.
7. Levél Pápay István kabineti irodai osztályfőnöktől, Bécs, 1889. október 12. A tanulmányi alapokat ellenőrző bizottság összetételével és a Haynald Lajos kalocsai érsek 50. áldozási évfordulójára küldendő legfelsőbb kéziratnak a hivatalos közlönyben történő megjelentetésével kapcsolatban.
8. Legfelsőbb kézirat Ferenc Józseftől, Bécs, 1889. október 12. Haynald Lajos kalocsai érsek ötvenedik áldozási évfordulójával kapcsolatban.
9. Levél Haynald Lajos kalocsai érsektől, Kalocsa, 1889. október 17. Megköszöni Csáky kedves, gratuláló sorait.
10. Levél Pápay István kabineti irodai osztályfőnöktől, Bécs, 1890. január 10. Egyetemisták Kossuthnál tervezett tisztelgő látogatásával kapcsolatban, amely Ferenc József nemtetszését váltotta ki.
Melléklet 1.: Német nyelvű kivonat egy újságcikkből, amely az ügyről tudósít.
Melléklet 2.: Csáky válaszlevelének piszkozata.
11. Levél özvegy Kaulbach Vilmosnétól, München, 1890. január 23. (német nyelvű). A Csákyval rokonságban álló Prónay család felmenőivel kapcsolatban.
Melléklet: Prónay István levele, Pécel, 1890. január 28.
12. Levél Szüry Dénes VKM osztálytanácsostól, Budapest, 1890. január 28. Orvosai tanácsára két hónapos utazást kell tennie Tirolban és a Riviérán, ehhez kéri Csáky engedélyét.
13. Levél Széchényi-Sztáray Alexandertől, h. n., 1890. május 11. A polgári házassággal és személyes (családi) ügyekkel kapcsolatban (német nyelvű).
14. Levél József főhercegtől, Fiume, 1891. március 5. Arra kéri Csákyt, hogy Timon Ákos egyetemi jogtanárt szabadságolja, hogy az fiát, az ifjabb József főherceget magyar jogra oktathassa.
15. Csáky Albin az 1891 májusában, Budapesten tartott II. nemzetközi ornitológiai kongresszuson mondott beszédének piszkozata.
16. Levél Eötvös Loránd MTA elnöktől, Budapest, 1891. május 7. Az MTA Igazgató Tanácsa Csákyt igazgató taggá választotta a Simor János elhunytával megüresedett helyre.
17. Legfelsőbb kézirat Ferenc Józseftől egy, a volt katonai határőrvidéken szolgált néptanító nyugdíjazásának ügyében. Lainz, 1891. június 19.
18. Levél Fekete Józseftől,⁶³ Budapest, 1892. november 12. Örömet fejezi ki, hogy Csáky kultuszminiszter marad.

⁶³ Valószínűsíthetően a krisztinavárosi Fekete József-féle Algimnázium és Főgimnáziummal Egybekötött Nevelőintézet alapító tulajdonosa és igazgatója. MTCNT, 1892., 382.

19. Levél Dóczi Lajos külügyminisztériumi osztálytanácsostól, Bécs, 1893. január 2. Hálóját fejezi ki Csákynek, amiért fiát alapítványi helyhez juttatta a Teréziánumban.
20. Levél Uchsenfeld Vendel nagytószegi (Torontál vármegye) plébánostól, Nagytószeg, 1893. március 10. Az elkeresztelésekkel kapcsolatban.
21. Legfelsőbb kézirat Ferenc Józseftől, Ischl, 1893. augusztus 13. Tájékoztatja Csáky Albint, hogy szentesítette a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló törvényt.
22. Levél Wekerle Sándor miniszterelnöktől, Budapest, 1893. november 24. Tájékoztatja Csákyt, hogy Ferenc József elfogadta azon előterjesztését, miszerint minden olyan ünnepélyes alkalommal, melyek Magyarországot mint közjogi cselekmények érintik, az udvari fő szolgálatok teljesítésénél kizárólag magyar országzászlósokat fog megbízni.
23. Két levél Pápay István kabineti irodai osztályfőnöktől, Bécs, 1894. február 16. és február 21. A gyermekek vallásáról szóló törvényjavaslat kapcsán emelt kifogásokat a király, felvilágosítást kért Csákytól.
Melléklet: Csáky Albin február 18-i válaszánaak piszkozata.
24. Levél Ciotta János (Giovanni di Ciotta) fumei polgármestertől, Fiume, 1894. március 3. Csákyt a város díszpolgárává választották (olasz nyelvű).
25. Levél Pápay István kabineti irodai osztályfőnöktől, Bécs, 1894. április 7. A király jelentést vár el Csákytól a Kossuth Lajos fiainál sorra tisztelgő küldöttségekkel kapcsolatban.
26. A *Westöstliche Rundschau* 1894. május 1-jei számában Csáky Albinról megjelent tudósítás.
27. Levél Fejérváry Géza honvédelmi minisztertől, Budapest, 1894. november 2. Sajnálataának ad hangot, hogy Csáky már nem tagja a kormánynak.
28. Két levél Wekerle Sándor miniszterelnöktől, Budapest, 1894. november 3. és november 6. Mindkettőben Csáky esetleges képviselői mandátumáról van szó. Wekerle a breznóbányai kerületet ajánlja fel, mert ott szerinte könnyű lenne megszerezni a győzelmet.
29. Levél Zichy Lászlótól, Garden-Grove (Kalifornia), 1894. december 8. Gratulál a polgári házasság bevezetéséről szóló törvényhez és régi családi emlékeket idéz fel.
30. Két levél Orczy Bélától (1879–1890 között Ófelsége személye körüli miniszter), Bécs, 1895. január 5. és január 8. Általánosságban a politikai helyzettel, az egyházpolitikai kérdéssel és Szapáry Gyula személyével kapcsolatban.
31. Fenyegető levelek (3 db) ismeretlenektől, kettő dátum nélkül, a harmadik 1893. május 21-én kelt Németországban. Ez utóbbi az egyházpolitika miatt íródott, a másik kettőt Csákynek egy, a német nyelv tanítására vonatkozó rendelete váltotta ki.

32. Német nyelvű levél ismeretlentől, Bécs, 1888. december 27. Kürthy Lajos, Gömör vármegyei főjegyzőt ajánlja Csáky figyelmébe, hátha el lehetne helyezni valahol a minisztériumban.
33. Egy francia nyelvű levél ismeretlentől (vagy Csáky levélpiszkozata ismeretlenek), Budapest, 1891. október 20.
34. Levél ismeretlentől („egy nemzetét és országát forrón szerető kiszolgált matrózna”), h. n., d. n. Egy, a német nyelv tanítására vonatkozó rendelet ellen tiltakozik.
35. Levél ismeretlentől („egy magyar polgár”), h. n., d. n. Egy, a német nyelv tanítására vonatkozó rendelet ellen tiltakozik.⁶⁴

249/3. Levelezés (*Korrsepondenz*), 1889–1894.

A levelek és táviratok mellett feljegyzések is találhatóak a tételben, ezeket a forrásokat is Csáky Albin rendezte csokorba. Alapvetően (de nem csak) az egyházpolitikai kérdéssel kapcsolatosak.

1. Csáky Albin feljegyzései korábbi törvényekről, illetve egyes paragrafusokról az anyakönyvvezetéssel kapcsolatban (1879. évi XL. tc. 1. és 53. §; 1878. évi V. tc. 397. §; 1827. évi XXIII. tc. 1. §), h. n., d. n.
2. Levél id. Andrássy Gyulától, Budapest, 1889. szeptember 10. Csákyt a végrendeletének hitelesítéséhez szükséges egyik tanúnak kérte fel.
3. Levél Schlauch Lőrinc nagyváradai püspöktől, Nagyvárad, 1890. január 28.
4. A *Pesti Napló* 1890. november 22-i esti számából egy lap, országgyűlési tudósítás.
5. Távirat Vaszary Kolostól, Gyórszentmárton, november 1. (Évszám nincs megadva, de minden bizonnyal 1891.) Köszönetet mond Csákyknak az esztergomi érseki kinevezésében játszott szerepéért, egyúttal bízik benne, hogy együtt tudnak működni az egyházpolitikai kérdésben.
6. Levél Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Róma, 1892. április 19. (sérült)
7. Levél ifj. Szőgyény-Marich László király személye körüli minisztertől, Bécs, 1892. május 14.
8. Csáky Albin egy hosszabb, esszyszerű eszmefuttatása (24, hozzávetőlegesen A/4-es méretű oldal) az egyházpolitikai kérdésről, „1892. évi július havában” felirattal.
9. Levél Szapáry Gyula miniszterelnöktől, Taksony, 1892. július 25.
10. Távirat Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Balatonfüred, 1892. július 31.
11. Levél Szapáry Gyula miniszterelnöktől, Taksony, 1892. augusztus 4.
12. Levél Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Balatonfüred, 1892. augusztus 7.

⁶⁴ Sajnos ezekből a névtelen és fenyegető levelekből nem derül ki egyértelműen, hogy Csáky melyik rendelete dühítette fel az illetőket, a keltezés hiánya pedig tovább nehezíti az azonosítást. Legvalószínűbbnek talán a VKM 1893. évi 13.071. számú, a felső nép- és polgári iskolai tanítók és tanítónők képesítő vizsgálatáról szóló rendelete tűnik, amely szigorított a német nyelv ismeretének korábbi feltételein. MRT, 1893., VII. füzet, 1803–1847. (191. számú rendelet).

13. Csáky három levélpiszkozata Vaszary érsekhez, 1892. augusztus 10.; augusztus 16.; augusztus 26.
14. Vaszary Kolostól a királyhoz 1892. augusztus 11-én intézett levél másolata. A pápával folytatott tárgyalásairól számol be, a levél latin nyelvű részeinek fordítása egy külön lapon található.
15. Levél Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Budapest, 1892. augusztus 11.
16. Távirat Szapáry Gyula miniszterelnöktől, Ostende (Belgium), 1892. augusztus 14. (francia nyelvű).
Melléklet: Csáky Albin válaszánaak piszkozata.
17. Levél Szapáry Gyula miniszterelnöktől, Ostende, 1892. augusztus 19.
18. Levél Vaszary Kolos esztergomi érsektől, Budapest, 1892. augusztus 23.
19. Csáky Albin levélpiszkozata ismeretlenhez, h. n., 1892. szeptember havában. Az egyházpolitikai reformok mellett érvel benne.
20. Névnapi üdvözlő levél Podmaniczky Frigyesztől, Budapest, 1894. március 1.
21. Irat a hátapon „Horánszky Nándor véleménye” felirattal, h. n., d. n.
22. Csáky feljegyzése, amelyben az egyházpolitikai reform végrehajtásának három lehetséges módozatát írja le, h. n., d. n.

249/4. Újságkivágatok (*Zeitungsauschnitte*), 1888–1894

55 db újságkivágat (néha a teljes szám) az alábbi sajtótermékekből: *Pester Lloyd*, *Egyetértés*, *A Hét*, *Nemzet*, *Pester Correspondenz*, *Neues Pester Journal*, *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Közművelődés*, *Alföldi Újság*, *Budapesti Hírlap*, *Vasárnapi Újság*. Döntően magyar, kisebb részük német nyelvű. A Scope Archiv leírása szerint csak 1890-től, valójában azonban 1888-tól kezdve találhatóak itt lapszámok, cikkek. Mindegyik Csáky Albin személyéről vagy miniszteri tevékenységéről szól.

249/5. *Boldog Csáky Mór(itz)⁶⁵ életének rövid történelmi ismertetése és legendája.*

Egy rövidebb (25, hozzávetőlegesen A/5-ös méretű oldal) elbeszélő írás kézírata, magyar nyelvű (hosszú latin forrásidézetekkel), szép kivitelben, h. n., d. n. Írója Demkó Kálmán helytörténész, lőcsei (később budapesti) középiskolai tanár, iskolaigazgató.⁶⁶

⁶⁵ Boldog Csák(i) Mór(ic) (1280?–1336) domonkos rendi szerzetes.

⁶⁶ Demkó Kálmán (1852–1918) több szepességi helytörténelmi témájú írást is publikált, 1883-ban ő alapította meg a Szepes vármegyei történelmi társulatot. Az 1905-ös választásokon szabadelvű színekben szerzett mandátumot Zemplénben, Nagymihályon. Vázlatos életútjára lásd: FABRO–UJLAKI, 1905, 249–251.

Rövidítések és irodalomjegyzék

HHStA	Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár
VKM	Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
d. n.	dátum nélkül
h. n.	hely nélkül
tc.	törvénycikk

*

MNL OL	K 27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek P 1445 Wlassics I. Gyula báró. 26. tétel. Wlassics Gyulához intézett levelek. 91. altétel: Csáky Albin 426. altétel: Széll Kálmán
OSZK Kt. FOND IV/158.	Csáky Albin levelei Falk Miksához
OSZK Kt. FOND 32/267.	Csáky Albin levele Széchényi Pálhoz
Štátny archív v Prešove, rod Berzeviczy (inv. 132.) Eperjesi Területi Állami Levéltár, Berzeviczy család 1209–1567–1943. 65. doboz	

*

FN 1887–1892	<i>Az 1887. évi június hó 21-éra hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója.</i> I. kötet. Szerk. MASZÁK Hugó. Budapest, 1888.
FN 1910–1918	<i>Az 1910. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója.</i> I. kötet. Budapest, 1912.
FN 1910–1918	<i>Az 1910. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója.</i> II. kötet. Budapest, 1913.
KI 1887–1892	<i>Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.</i> XXXI. kötet. Budapest, 1891, XXXV. kötet. Budapest, 1892.
KI 1892–1896	<i>Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai.</i> I. kötet. Budapest, 1892, IX. kötet. Budapest, 1893, XI. kötet. Budapest, 1893.

- MRT
1893 *Magyarországi rendeletek tára.* Huszonhetedik folyam, 1893. VII. füzet. Budapest, 1893.
- MTCNT
1886 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1886.* Budapest, 1886.
- MTCNT
1888 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1888.* Budapest, 1888.
- MTCNT
1892 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1892.* Budapest, 1892.
- MTCNT
1893 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1893.* Budapest, 1893.
- MTCNT
1901 *Magyarország tiszti cím- és névtára 1901.* Budapest, 1901.
- *
- CsÁKY
1967 CsÁKY, Moritz: *Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95.* Graz–Wien–Köln, 1967.
- CsUDÁKY
1913 CsUDÁKY Bertalan: *Csáky Albin gróf* Budapest, 1913.
- DIÓSZEGI
1990 DIÓSZEGI István: *Csáky Albin, egy elfelejtett magyar kultúrpolitikus.* In: Szerk. HAVAS Ferenc–HORVÁTH Katalin–LADÁNYI Mária *Emlékkönyv Zsilka János professzor hatvanadik születésnapjára.* Budapest, 1990, 35–42.
- ESZTERHAI
2000 ESZTERHAI NAGY Gabriella: *Csáky Albin, a kultúrpolitikus,* In: *Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon.* Szerk. PAJKOSSY Gábor, Budapest, 2000, 137–147.
- FABRO–UJLAKI
1905 *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól.* Szerk. FABRO Henrik–UJLAKI József, Budapest, 1910.
- FAZEKAS
2015 FAZEKAS István: *A Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar vonatkozású iratai.* Budapest, 2015.

- FÜGEDI
1979
- FÜGEDI Erik: *A Csáky család szepesmindszenti levéltára*. In: *Levéltári Közlemények*, 50. (1979), 1. sz., 93–131.
- JUST
2011
- JUST, Thomas: *Die Nachlässe und Privat- und Familienarchive im Haus-, Hof- und Staatsarchiv*. In: *Archivpflege und Archivalienschutz: das Beispiel der Familienarchive und „Nachlässe“*. Wien, 2011. 203–238. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, 56)
- MANN
1993
- MANN Miklós: *Kultúrpolitikuskok a dualizmus korában*. Budapest, 1993.
- MOLNÁR
1894
- MOLNÁR Victor: *Gróf Csáky Albin. Élet- és jellemrajzi vázlat*. Budapest, 1894.
- SCHWARCZWÖLDER
2016a
- SCHWARCZWÖLDER Ádám: *Csáky Albin feljegyzései a kormány és az ellenzék közötti tárgyalásokról (1899. január–február)*. In: *VERITAS Évkönyv*, 1. (2015), 33–61.
- SCHWARCZWÖLDER
2016b
- SCHWARCZWÖLDER Ádám: *„Orgiákat ül a nyegle örület”. Levelek Csáky Albinhoz az 1905-ös politikai válság időszakából*. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. ANKA László–KOVÁCS Kálmán Árpád–LIGETI Dávid–MAKKAI Béla–SCHWARCZWÖLDER Ádám Budapest, 2016., 346–361.
- TÓTH-BARBALICS
2015a
- TÓTH-BARBALICS Veronika: *A magyar főrendiház a dualizmus időszakában, különös tekintettel a ház 1885. évi reformjára és annak következményeire a magyar politikai életben*. Doktori (PhD) disszertáció, kézirat, ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2015.
- TÓTH-BARBALICS
2015b
- TÓTH-BARBALICS Veronika: *A dualizmus kori főrendiház elnökei és alelnökei*. In: *Történelmi Szemle* 57. (2015) 4. sz., 541–565.
- VÉGVÁRY–ZIMMER
1910
- Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*. Szerk. VÉGVÁRY Ferenc–ZIMMER Ferenc. Budapest, 1910.

Illyés Boglárka

Massenet és a budapesti operaélet, 1879–1894

Jules Massenet levelezése fővárosi közgyűjteményekben¹

A 19. század végi francia opera zászlóvivőjeként számon tartott Jules Massenet (1842–1912) a Gounod-t követő nemzedék egyik legtehetségesebb és kétségtelenül legsikeresebb képviselője, aki külföldön is nevet szerzett. Közel harminc színpadi műve közül különösen a *Manont*, a *Werther*, a *Thaïs*, a *Grisélidist*, a *Cidet* és a *Hamupipóké*t világszerte jelentős sikerrel játszották a maguk korában, és időről időre napjainkban is műsorra tűzik. Budapesten ez ideig hét operája került színre: a magyar Massenet-recepció fordulatai a *Lahore királyától* (1879) a posztumusz bemutatott *Thaïs* (1924) és *Don Quijote* (1929) operákon keresztül a jelenleg is játszott *Werther*ig (1984) követhetők nyomon.

Színpadi sikerei mellett Massenet-nak intézményi elismerésekben is bőven volt része. 1876 és 1899 között megkapta a Becsületrend három fokozatát, 1878-tól a több akadémiai intézményt magában foglaló Institut de France tagja (később elnöke), és ugyanettől az évtől a párizsi Conservatoire zeneszerzészata. Tizenhét éven keresztül folytatott zenepedagógiai tevékenységének hatását jelzi, hogy tanítványai között volt Gabriel Pierné, Gustave Charpentier, Florent Schmitt, Reynaldo Hahn, Charles Koechlin és Georges Enesco, illetve közülük került ki ebben az időszakban a Rómadijasok majd mindegyike.

A nagy tekintélyű, közszeretettel örvendő komponista rendkívül kiterjedt levelezést folytatott, és operái külföldi bemutatóival, díszelőadásaisal összefüggésben egy időben sokat utazott. Magyar vonatkozású levelezésének az Országos Széchényi Könyvtárban, illetve az Operaház Emléktárában őrzött, itt tárgyalt része is főként operái hazai színreviteleikhez, illetve az ezekkel kapcsolatos látogatásaihoz kötődik. Az alább közölt források a zeneszerző életében bemutatott négy opera közül három mű előadás-történetéhez (*Lahore király*, *Heródiás*, *A navarrai lány*), valamint szerzőjük sokrétű magyarországi kapcsolatainak feltárásához kínálnak adalékot. A levelek címzettjei, illetve szerzői báró Podmaniczky Frigyes, a Nemzeti Színház intendánsa; Erkel Sándor, az Operaház igazgatója és vezető karmestere; Victoria Bartolucci operaénekesnő, a *Heródiás* címszereplője; illetve id. Ábrányi Kornél zenei író, zeneszerző és zongoraművész, Massenet *Lahore király*a című operájának fordítója. Aligha meg-

¹ A közlemény elkészültét az Országos Széchényi Könyvtár kutatóidő biztosításával támogatta. A közölt forrásokat az OSZK Kézirattára, valamint a MÁO Emléktára őrzi. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Karczag Mártonnak, az Emléktár vezetőjének, amiért kutatásomat segítette, és engedélyezte a témával kapcsolatos levél közreadását.

lepő, hogy a viszonylag legsikeresebb *Manon*hoz, melyet a budapesti Operaház 1905–1944 között repertoáron tartott, nem került elő személyes dokumentum: az ősbemutatóhoz képest bő két évtizedes késéssel megtartott magyarországi premier idejére már csaknem elenyésztek azok a személyes kapcsolatok, amelyek egykor oly intenzívek és gyümölcsözőek voltak.

E kapcsolatok előzményei 1864 végére nyúlnak vissza, amikor Massenet római ösztöndíjasként (1863) találkozott, és életre szóló művészbarátságot kötött Liszt Ferencel. Az újdonsült „abbé” – aki ekkoriban a Monte-Marión álló kolostorban lakott – bejáratos volt a Római Francia Akadémia székhelyeként szolgáló Villa Medici szalonjába, ahol mint zongoravirtuózt ünnepelték, ám – akárcsak Párizsban – eredeti kompozícióit, egyházi műveit kevésbé ismerték vagy nem értették. Massenet azonban felfedezte magának Liszt zenéjét, és őszinte csodálója – majd Franciaországban – egyik propagátora is lett. Az ifjú komponista nemcsak (zongora-) tanítványát és leendő feleségét ismerte meg Liszten keresztül (amiről maga is megemlékezett önéletrajzi írásában),² de nagyrészt e kapcsolatnak köszönhető, hogy a magyar zenei körökbe is bevezetést nyert. Lisztnak, aki 1865 augusztusában két nagy sikerű koncertet adott a Pesti Vigadóban,³ döntő szerepe lehetett abban, hogy Massenet ösztöndíjának utazásra fordítható harmadik évében a magyar fővárosban is időzött; valamint abban is, hogy ismeretségeket, barátságokat kötött a budapesti operaélet meghatározó személyiségeivel, illetve a mester közeli barátaival (így id. Ábrányi Kornéllal és gróf Zichy Gézával).

Massenet-nak ezt az 1865–1866 folyamán tett, jelenleg pontosabban nem datálható és újabban gyakran kétségbe vont pesti látogatását számos életrajz és lexikoncikk említi, melyek a zeneszerző konzervatóriumi kinevezését, illetve akadémiai taggá választását követően, még életében jelentek meg.⁴ Ezek többnyire barátai, illetve tanítványai tollából születtek, mint például Jules Bordier-nak, az Angers-i művészeti egyesület alapító karmesterének cikke, aki már 1879-ben fesztivált rendezett Massenet tiszteletére a zeneszerző személyes részvételével, vagy Louis Schneider Massenet-monográfiája. Schneider magyarázata azonban, miszerint a Római Francia Akadémia statútumának nevezetes 19. cikkelye írta volna elő az ösztöndíjas zeneszerzőknek a németországi és ausztria–magyarországi utazásokat, nem pontos. Az 1863. november 13-i császári rendelet, amely több ponton is módosította a Római-díjra vonatkozó szabályozást, csupán ajánlásként fogalmazta meg, hogy a kötelezően Rómában töltendő két esztendő követő két évben a díjazottak Olaszországon kívüli tanulmányi utazásokat tegyenek ízlésük és lehetőségeik szerint (19. cikkely).⁵ Massenet tehát önszántából, alighanem Liszt ösz-

² MASSENET, 1912, 58–59.

³ A pesti zenekonzervatórium negyedszázados évfordulója alkalmából Liszt maga vezényelte *Szent Erzsébet* oratóriumának nagyszabású bemutatóját és egy további előadását augusztus 15-én és 22-én.

⁴ L. pl. BORDIER, 1879; DICT UNIV CONT, 1880, 1248; FÉTIS, 1880, 180; IMBERT, 1897, 144; SOLENIÈRE, 1897, 151; SCHNEIDER, 1908, 25.

⁵ CHESNEAU, 1864, 67. Ezt a kitétele (5. cikkelyként) az 1864. május 4-i császári rendelet is változatlanul tartalmazza, l. *Grands prix de Rome*, In: *Le Ménestrel*, 31. No. 23. (1864. május 8.), 182.

tönzésére, illetve a díja odaítélésénél kulcsszerepet játszó Berlioz példájára⁶ vehette az irányt a Habsburg Birodalom és Németország főbb városai felé 1865. december 17. után, vagy a szabályokat megkerülve még a két év letelte előtt, amint a Bitard-féle életrajzi lexikon állítja.⁷ Később pedig, immár a Conservatoire elismert tanáraként Massenet maga irányíthatta Budapest felé Római-díjas tanítványait, amire a Georges Marty és Gabriel Pierné számára írt ajánlólevélből következtethetünk.⁸ (6. forrás).

Legközelebb már európai híru zeneszerzőként, 1879. január 15-én érkezett Budapestre, hogy személyesen vezényelje *Labore királya* című operájának január 18-ára tervezett bemutatóját.⁹ Az Indra papnőjét, Zitát alakító Nagyné Benza Ida családi gyász miatt azonban a premier időpontja és a női főszereplő bizonytalanra vált.¹⁰ Massenet társaságában volt Armand Gouzien zenei író, a *Le Journal de Musique* főszerkesztője,¹¹ valamint Pázmándy Dénes ellenzéki képviselő, aki Bécsbe eljűk utazva a vendégeket kalauzolta.¹² Főként a magyar–francia baráti kapcsolatok előmozdításán munkálkodó Pázmándynak köszönhető, hogy Massenet-nak ezt az útját élénk sajtóérdeklődés kísér-

⁶ Berlioz szerepéről az 1863-as Római-díj zsűrijében l. MASSENET, 1912, 35., valamint 1846-os németországi, bécsi, prágai, illetve pesti utazásáról l. <http://www.hberlioz.com/Germany/budapestf.htm> (megtekintve 2017. május 24.)

⁷ BITARD, 1887, 380.

A Massenet magyarországi tartózkodásának emlékét őrző két fiatalkori mű, a *Scènes de bal* és a *Scènes hongroises* című zenekari szvit négykezes ósváltozata tematikailag is jól tükrözi az akkori Pest-Buda bálozó, ünnepi hangulatát, valamint a nősülés előtt álló ifjú komponista gondolatvilágát. Az előbbi négykezes darab, valamint a Bizet által készített kétkezes átirat közös Hartmann-kiadása a címlapon is feltünteti az eredeti mű keletkezésének helyét és idejét: „Pesth 1865”.

http://digital.wustl.edu/bizet/transcripts/Massenet_Scenes_de_bal.html (megtekintve 2017. május 24.)

A korabeli jeles társasági eseményekhez, melyek többségükben a királyi pár pest-budai látogatásával függtek össze l. BAKÓ, 1997, 111–125. A négykezes változatú *Scènes hongroises* Bizet által némileg módosított tételcímei: 1. Entrée en forme de danse 2. Intermede 3. Adieux de la fiancée 4. Cortège, Bénédiction nuptiale, et Sortie de l'Église. A 3. tétel tehát a „Menyasszony búcsúja” címet viseli, a zárótétel pedig templomi esküvőt idéz.

⁸ A magyar főváros vonzerejét a fiatal francia zeneszerzők számára az is növelhette, hogy a Zeneakadémia 1875-ös felállításától kezdve Liszt a téli hónapokat rendszeresen Budapesten töltötte (1886-ban bekövetkezett haláláig).

⁹ A mű ősbemutatóját (Joséphine de Reszkével és Jean-Louis Lassalle-lal) 1877. április 27-én, a vadonatúj Garnier Operában tartották.

¹⁰ A primadonna ötéves kislát vesztette el, aminek következtében egészségi állapota megromlott. Benza pótlására a zeneszerző a milánói társulatóból próbált táviratilag énekesnőt szerezni, a Nemzeti Színház igazgatósága pedig Tannerné Szabó Rózát kérte fel, ám az idő rövidsége miatt végül Benza Ida vállalta a fellépést egy későbbre halasztott időpontban. L. *Francia vendégek*, In: VU, 26. 3. sz. (1879. január 19.), 43.

¹¹ Armand Gouzien (1839–1892) zeneszerző, zenei újságíró és hivatalnok (az államilag támogatott színházak és hangversenyek felügyelője), akit *hongrois honoraire*-ként, tiszteletbeli magyarként emlegettek a magyar népzene, illetve népies műzene iránti rajongása miatt. Lapjában rendszeresen közölt magyar zenei cikkeket, kottamelléleteket. A *Fővárosi Lapok* 1879. jan. 14-i számának közlése (49. l.) szerint báró Sina Simon társaságában járt először Magyarországon az 1860-as évek végén, és Patikárius Ferkó játéka nyerte meg a magyar zenének.

¹² Pázmándy Dénes (1848–1936) politikus, publicista, a *Gazette de Hongrie* (1880–1888) alapító szerkesztője 1865 és 1871 között Párizsban élt, és később is gyakran időzött Franciaországban. Massenet-vel Mme Juliette Adam újságíró női politikai-irodalmi szalonjában ismerkedhettek meg. Pályájáról és a magyar–francia kapcsolatok fejlesztésében játszott szerepéről l. GyÜSZI, 2013.

te annak ellenére, hogy a főváros ekkor még nem ismerte műveit. (Mindössze egy zenekari szvitjét – a *Scènes pittoresques*-et – hallhatta egy néhány száz fős közönség a Zenekedvelők Egyletének hangversenyén.)¹³ Massenet az „Angol Királynő”-ben szállt meg barátjával, miután báró Podmaniczky Frigyes és Erkel Sándor fogadta őket a pályaudvaron.¹⁴ Másnap végignézt egy összpóbát, melyet a női főszereplő nélkül tartottak meg. A Békésmegyei Közlöny tudósítója látta, amint a zongora mellől vezeti a kórusok próbáját, este pedig nézőként Podmaniczky intendáns és a Pázmándy-házaspár társaságában: Massenet táviratilag kifejezett kívánságára Delibes *Sylvia* című balettjét és David *Lalla-Roukh* című operáját tűzte műsorra a Nemzeti Színház.¹⁵ Liszttel – aki január 17-én érkezett meg Rómából, hogy a Zeneakadémián megkezdje működését – rövid itt-tartózkodása alatt többször találkozott.¹⁶ Még aznap vele együtt ebédelt Podmaniczky bárónál, este pedig otthonában látogatta meg. Január 18-án a franciák Pázmándy Dénesnél töltötték az estét Liszt, Erkel Sándor, Zichy Géza és mások társaságában, majd másnap ebédre Zichy gróf, este pedig – elutazásuk előtt – ismét Liszt vendégei a mester Hal téri lakásán. Massenet-ra nagy hatást tett, amikor a vacsora után Liszt és tanítványa, Sophie Menter zongorához ült, és egyebek közt előadták a Rákóczi-induló Berlioz-féle parafrázisának kézzongorás változatát.¹⁷

A budapesti látogatás eseményei közül utóbb ez a Massenet tiszteletére rendezett, baráti estély kapott visszhangot Gouzien lapjában,¹⁸ amely nem sokkal korábban arról tájékoztatót, hogy „a nagy zongoraművész” eredeti zongorás műveinek jobb megismertetésére „Liszt-koncertek” sorozat indul a Pleyel-teremben.¹⁹ További folyománya e kedélyes házi zenélésnek, hogy Massenet meghívására Sophie Menter 1881–1882-ben több nagy sikerű koncertet adott Párizsban.²⁰

Massenet január 20-án utazott el Budapestről, hogy másnap este maga dirigálja a *Lahore* első előadását a velencei La Fenice Színházban, majd jelen legyen az opera milánói próbáin és premierjén.²¹ Am annak ellenére, hogy operájának végül január 25-én, Benza Ida női főszereplésével megtartott bemutatóját Massenet már nem várhatta meg, az intendánsnak még Budapesten írt köszönő levele alapján megelégedésére szolgált a főpróba, és általában véve is jó benyomásokkal hagyhatta el az országot. Kísérőivel voltak a műjégpályán, látták a Városligetet és a Sugárutat, magyaros ebédet ettek a „Kis Pipa” vendéglőben.

¹³ Elutazása előtt ezt írásban meg is köszönte neki a zeneszerző, l. „Massenet...”, In: FL, 16. 19. sz. (1879. január 24.), 91.

¹⁴ „Massenet zeneköltőt...”, In: FL, 16. 13. sz. (1879. január 17.), 63.

¹⁵ FREUND, 1879, 26.

¹⁶ „Liszt Ferenc...”, In: FL, 16. 15. sz. (1879. január 19.), 71., ill. „Massenet...”, In: FL, 16. 17. sz. (1879. január 22.), 81.

¹⁷ LEGÁNY, 1986, 101–102.

¹⁸ A cikkből megtudhatjuk például, hogy a vendégek éjjel 1-ig ropták a táncot, amelyhez Liszt és Menter szolgáltatták a talpalávalót, l. „Il y avait, le 22 [!] janvier, à Pesth...”, In: JOURN MUS, 3. No. 140. (1879. február 1.), 4.

¹⁹ A sorozat első hangversenyét 1879. január 24-ére hirdették meg, l. *Liszt à Paris*, In: JOURN MUS, 3. No. 138. (1879. január 18.), 3.

²⁰ DUBREUILH, 1882, 39., ill. H E, 1882, 39.

²¹ „M. Massenet est attendu en Hongrie...”, In: JOURN MUS, 3. No. 137. (1879. január 11.), 4.

Szabadi Frank Ignác pedig, akit kávéházában felkerestek, eljátszotta nekik azt a saját szerzésű indulóját, amely nem sokkal később Massenet briliáns zenekari átíratában vált Európa-szerzte ismertté.²² A Nemzeti Színház a *Bánk bánt*, a Népszínház a *Piros bugyellárist* vette elő a kedvükért – utóbbit „Soldosné asszonnyal”, azaz Blaha Lujzával a főszerepben, akit meg is látogattak.²³ A művésznő népdalokat énekelt a vendégeknek Erkel Elek zongorakíséretével, néhány magyar dalt pedig Gouzien is előadott a zongoránál.²⁴ Massenet joggal bízhatott operája kedvező fogadtatásában. A pesti közönség ekkoriban kedvelte a francia zenés színpadi műveket, különösen Delibes *Naila*, *Sylvia* és *Coppélia* balettjét, Thomas *Hamletjét* és *Mignonját*, Bizet *Carmenjét*, Gounod-tól a *Faustot* és a *Rómeó és Júliát*²⁵ – Offenbach, Planquette operettjeiről nem is beszélve –, és Massenet-n kívül ez idő tájt Delibes-et és Saint-Saënt is szívesen látta. **(1. forrás).**

Igazolva a várakozásokat, telt házakat vonzott és igen nagy feltűnést keltett az Ódry Lehel rendezésében, valamint id. Ábrányi Kornél magyar szövegével színre vitt, pazar kiállítású *Labore királya*. A bemutatóval kapcsolatos üzenetváltás Massenet és az inténdáns között szép sikerre enged következtetni. Podmaniczky részletes beszámolója alapján fogalmat alkothatunk a rendezésről és az előadói gárda teljesítményéről, a pompás jelmezekről, a mesés díszletekről, valamint a látványos balettjelenetekről, és szinte jelenetről jelenetre követhetjük a publikum reakcióit. **(2–4. forrás).** Kevésbé volt egyértelmű a zene kritikai fogadtatása. Delibes könnyedségével, Gounod dallamosságával összevetve Massenet muzsikáját komolynak, már-már ridegnek érezték a kritikusok, habár a mesteri hangszerelésről elismerőleg szóltak.²⁶ A *Fővárosi Lapok* publicistája egyenesen anticipált Massenet-kultuszt emlegetett: a fényes külsőségeket az új komoly stílus üdvözítő támaszának tartva az érzelemmentességet és a dallamosság hiányát róta fel.²⁷ Szokatlanul újszerűnek tűnhetett akkor a *Labore* zenéje, amely Kereszty István zenekritikus nekrológia szerint tele volt az akkor rossz hírű „wagneri disszonanciával”.²⁸ Úgy tűnik azonban, Massenet stílusával megbarátkozott a közönség, mivel az opera négy év alatt harminc előadást ért meg a Nemzeti Színházban.²⁹ Különleges alkalom volt az 1879. május 5-i díszest, ún. *théâtre paré*. Ekkor a királyi pár huszonöt éves házassági évfordulójának alkalmából rendezett ünnepségsorozat keretében állították szín-

²² *Francia barátaink*, In: VU, 26. 34. sz. (1879. augusztus 24.), 542–543. A kávéház a Fiume elődje, az 1874-ben megnyílt Delicatessé lehetett.

²³ „Massenet és Gouzien...”, In: FL, 16. 15. sz. (1879. január 19.), 71.

²⁴ „Massenet...”, In: FL, 16. 14. sz. (1879. január 18.), 67. Massenet e találkozáskor írhatta rá nevét Blaha Lujza nevezetes legyezőjének egyik szelvényére. A legyező jelenleg a Gödöllői Városi Múzeum tulajdonában van.

²⁵ RÉDEY, 1937, 377–378.

²⁶ L. pl. „A nemzeti színházban...”, In: VU, 26. 5. sz. (1879. február 2.), 77.

²⁷ A „*Labore királya*”-ról, In: FL, 16. 22. sz. (1879. január 28.), 106–107.

²⁸ KERESZTY, 1912, 684.

²⁹ Átkerülve az 1884-ben megnyílt, más összetételű és szűkebb közönséget vonzó Operaházba, a darab már nem sokáig tudott műsoron maradni, és mindössze öt előadásig jutott. L. a MÁO Emléktárának nyilvánartását az egyes előadásokról.

padra a reprezentatív előadást,³⁰ méghozzá Ferenc József rendeletére, mint azt Podmaniczky távirati üzenete tanúsítja. (5. forrás).

Jóllehet a Milánó és London előtt színre vitt budapesti *Labore királyával* jól indult dalműveinek magyarországi fogadtatása, Massenet elsősorban mégsem operaszerzőként híresült el Magyarországon; sokkal inkább Szabadi Frank *Török–magyar indulójának* nagyzenekari átírata és a mű révén kifejezett magyarbarátsága tette rendkívül népszerűvé a magyar–francia kapcsolatok aranykorában. A *Marche héroïque de Szabadi-t* Massenet az 1879. márciusi szegedi nagy árvíz hírére, Pesten szerzett élményei hatására írta, és „Liszt abbé”-nak ajánlotta. A mű eseményszámba menő ősbemutatójára a szerző vezényletével, 1879. június 7-én került sor a párizsi Operában, a szegedi árvízkárosultakat segélyező jótékonyági hangversenyen.³¹ A segélyakció szervezését a párizsi magyar emigráció prominens személyiségei mellett leginkább a *Figaro* című lap munkatársai karolták fel, a gálakoncert zenei részét pedig Gouzien és Massenet tervezték.³² Tomboló sikert aratott a hatásosan meghangszerelt induló Budapesten is, ahol először a Nemzeti Színházban adták elő augusztus 18-án, Ferenc József születésnapján.³³ Két nappal később a Margitszigeten csendült fel az Arrogante-ünnepen, egy monstre jótékonyági hangverseny keretében, melynek bevételével a szerencsétlenül járt francia páncélos hajó károsultjait kívánták segélyezni a hálás magyarok.³⁴ Az ünnepségre kisebb francia delegáció érkezett Párizsból Pázmándy vezetésével, s vendégként vagy szervezőként Munkácsy, Türr tábornok és más párizsi magyarok is eljöttek. Massenet, akit ugyancsak vártak, elfoglaltságára hivatkozva lemondta részvételét.³⁵

A Szegednek nyújtott francia segítség nyomán az 1880-as években kibontakozó, és főleg kölcsönös látogatások formájában megnyilvánuló barátságot az alapozta meg, hogy az 1870–1871-es porosz–francia háborúban a magyarok érzelmileg a franciákkal szimpatizáltak – árvákat fogadtak be, hadifoglyok kiváltását támogatták –, s ez a rokonszenv a francia szellem térfoglalását segítette elő Magyarországon. A személyes kapcsolatok kialakításában fontos szerepet töltött be a párizsi Munkácsy-szalón, amely péntek esténként több száz főt, köztük a kor neves íróit, politikusait, művészeit, zeneszerzőit (Liszt, Thomas, Massenet stb.) látta vendégül, 1889-ben pedig a teljes, 850 fős magyar küldöttséget.³⁶ Tevékeny volt a kölcsönös látogatások szervezésében az 1878-

³⁰ *A királyi pár Budapesten*, In: VU, 26. 19. sz. (1879. május 11.), 308.

³¹ Az autográf kéziratot, amelybe Massenet bejegyezte a mű komponálásának pontos idejét (1879. március 17.–április 13.) és bemutatásának körülményeit, a francia nemzeti könyvtár őrzi. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10315675x/f5.image.r=massenet>
A gálakoncerten Massenet mellett Gounod, Saint-Saëns és Delibes is közreműködött.

³² *Francia barátaink*, In: VU, 26. 34. sz. (1879. augusztus 24.), 542.

³³ „Az „Arrogante”-ünnepélyre...”, In: FL, 16. 191. sz. (1879. augusztus 20.), 921.

³⁴ Az ünnepségről, amelynek jellegét a francia zene határozta meg (*Marseillaise*, Berlioz, Delibes, Massenet, Gounod, Saint-Saëns művei) l. *Az „Arrogante”-ünnep*, In: FL, 16. 192. sz. (1879. augusztus 22.), 926–927, ill. *Az Arrogante-ünnepély*, In: VU, 26. 34. sz. (1879. augusztus 24.), 546–547.

³⁵ *Az „Arrogante”-ünnepély*, In: FL, 16. 184. sz. (1879. augusztus 10.), 888. Végül Gouzien, Laurençon képviselő, Félicien Rops karikaturista, grafikus és Lafond újságíró jöttek el.

³⁶ Erről bővebben KÜRTI, 2009, 283–308.

ban Párizsban megalakult *Association Littéraire et Artistique Internationale* (Nemzetközi Irodalmi és Művészeti Társaság), amely programjában már az „Egyesült Európai Államok” létrehozását is megfogalmazta távoli célként.³⁷ Kétségtelenül politikai szándékok is motiválták a szervezőket abban, hogy ápolják a baráti kapcsolatokat. A magyarbarát mozgalom látványos megmozdulásainak fő irányítója – az 1880-as évek majdnem közepéig – Mme Juliette Adam volt, akinek egykor politikai, ekkor már döntően irodalmi-művészeti szalonjában magyarok is sűrűn megfordultak: így az ellenzéki politikus Pázmándy Dénes, a *Gazette de Hongrie* (1880–1888) című lap alapító-szerkesztője, Türr István tábornok, aki politikai missziókat is teljesített, Szarvady Frigyes, a magyar emigráció egyik legbefolyásosabb tagja és Arányi Miksa újságíró. Massenet, Thomas, Gounod, Saint-Saëns, Rops, Coppée és sok más kitűnő művész is gyakori vendég volt a szalonban az 1870-es évek végétől. A köztársasági politikában rendkívüli befolyással bíró francia írónőt hazája külpolitikai elszigeteltsége, egyszersmind a német blokk gyengítésének szándéka készítette arra, hogy a hármis szövetséget ellenző Függetlenségi Pártra, annak franciabarátságára alapozva elősegítse a Franciaország és Magyarország közötti közeledést – mindaddig, amíg esélyt látott politikai szövetségkötésre.³⁸ A látogatások magyar szervezői viszont elsősorban arra törekedtek, hogy megismertessék a modern világvárossá fejlődött Budapestet, a polgárosodott, „civilizált” Magyarországot, és javítsák az ország külföldi megítélését.

A magyar–francia barátság fénykorát jelentő évtized kiemelkedő eseménye volt, amikor 1885. augusztus 9-én – két évvel a Magyar Írók és Művészek Társaságának párizsi kirándulását követően – egy mintegy negyventagú francia delegáció érkezett hazánkba az Országos Kiállítás megtekintésére.³⁹ A Ferdinand de Lesseps mérnök-diplomata által vezetett és neves művészeket, mérnököket, nagyiparosokat, újságírókat felvonultató küldöttség egyik legnépszerűbb tagjaként Massenet újra eljött Budapestre, majd a vidéki körút során a Felvidékre és alföldi településekre is ellátogatott.⁴⁰ A tizenkét napos ünnepségsorozat részeként rendezett operaházi díszesten, augusztus 11-én a zeneszerző először és utoljára állt fel az újonnan megnyílt dalszínház karmesteri pulpitusára: miután Delibes *Coppélia* balettjét vezényelte, Massenet *Scènes pittoresques* című zenekari szvitjét, majd *Heródiás* operájának befejező képét dirigálta a látványos római győzelmi ünneppel, balettjelenetekkel és a drámai fináléval. A fő szerepeket Saxlehner Emma, Rotter Gizella, Ódry Lehel, Ney Dávid és Fektér Ferenc énekeltek. A komponisták nemzeti színű szalaggal megkötött babérmalackorút kaptak Káldy Gyula rendező-

³⁷ Számos magyar író, újságíró, művész, politikus is csatlakozott a társasághoz, amely 1881-es bécsi kongresszusán Jókai Mórt tiszteletbeli alelnökké választotta, a végrehajtó bizottságba pedig négy magyar tagot fogadott be, köztük Szemere Attilát és Szarvady Frigyest.

³⁸ Ehhez l. LELKES, 1932, 34–37, 49–53.

³⁹ A küldöttség tagjai között volt Léo Delibes, Armand Gouzien, François Coppée költő, Petőfi költészetének franciaországi népszerűsítője és Louis Ulbach író, újságíró és könyvtáros, a Nemzetközi Irodalmi és Művészeti Társaság elnöke, Jókai két regényének francia fordítója.

⁴⁰ A hivatalos program lezárultával Massenet augusztus 20-án még látogatásokat tett a fővárosban, megtekintette a délutáni lóversenyt, valamint Erkel Ferenc *István király*ának esti előadását. L. *Francia vendégeink*, In: VU, 32. 34. sz. (1885. augusztus 23.), 552.

től, és háromszor tapsolta vissza őket az arisztokrácia távolmaradása ellenére teltházak közönség.⁴¹ A diadal láttán – a Massenet-szvit második tételét ismételni kellett – a *Le Ménestrel* című francia zenei lap tudósítója már azt latolgatta, mikor kerülhetnek színre a zeneszerzők újabb operái. A cikkszerző jó esélyt látott rá, hogy Podmaniczky báró Bécsset megelőzve viszi színpadra Massenet legújabb remekművét, a *Manont*: meglátása szerint Bianca Bianchi személyében az intendáns olyan sztárénekesnőt készült leszerződtetni, aki a szerepre alkalmas, és magyarul is hajlandó énekelni.⁴²

Ez év nyarán és őszi első előadásán a *Heródiás* valóban vonzotta a közönséget az Operaházba, ez azonban főleg az Országos Kiállítás idején megnövekedett idegenforgalomnak, a fellépő sztárénekesnőknek, augusztus 11-én pedig a magyarok barátjaként ünnepelt zeneszerző személyes jelenlétének volt köszönhető. Massenet színpompás nagyoperája korábban nem keltett nagy érdeklődést a Nemzeti Színházban, habár szenzációs brüsszeli ősbemutatója után egy évvel – a párizsi Operaházat is jóval megelőzve – 1882 végén már színre került Ódry Lehel látványos rendezésében, Ábrányi Emil magyar szövegével.⁴³ Massenet figyelmét nem kerülhette el, hogy a díszelőadás szereplőgárdájából hiányoztak az Operaház nemzetközi hírnő primadonnái, akik a *Heródiás* 1885. június 8-i operaházi bemutatóján a női főszerepeket alakították, és a művet hosszabb távon is sikerre vihették. Míg Emma Turolla nyári szabadságát töltötte, Victoria Bartolucci esetében a szerződése körüli nézeteltérésekről lehetett szó a sajtóhíradások alapján. Az 1885-ös kiemelt nyári szezon nagy részét kihagyva, szeptember 15-én lépett fel először a *Faust* Margitjaként – majd Thomas *Hamlet*jében, Meyerbeer *Prófétá*jában és más operákban is –, habár a szerződését illetően még október elejéig sem született megállapodás.⁴⁴ Az olasz származású mezzoszoprán előadói, emberi erényei mellett nálunk azért is becsülték, mert egyre több szerepét, így a Heródiást is magyarul énekelte.⁴⁵ Massenet figyelmessége az ifjú énekesnő iránt, s a tény, hogy ajánlólevélként is használható névjegyet küldött neki, arra utal, hogy a zeneszerző nagyra értékelte művészetét, és operái reménybeli előadójaként igyekezett őt megnyerni, támogatni. (7. forrás).

Az énekes sztárokat azonban nehéz volt megfizetni, Budapesten tartani. Victoria Bartolucci ugyan visszatért, ám 1886-ban férjhez ment Pártos Gyula építészhez, és hosszú

⁴¹ ILLYÉS, 2016, 142–158.

⁴² BERGGRUEN, 1885, 300–301.

⁴³ A Nemzeti Színházban hatszor, az Operaházban 1885–1892 között kilenc alkalommal tűzték műsorra a művet, amely a MÁO Emléktárának nyilvántartása szerint csupán operaházi első három előadásán hozott kasszasikert. Ennek egyik oka a mérész témaválasztás lehetett, ugyanis az opera Keresztelő Szent János és Salome szerelmét ábrázolja.

⁴⁴ „Bartolucci k. a....”, In: FL, 22. 219. sz. (1885. szeptember 16.), 1409. ill. „Bartolucci Viktória k. a.”, In: FL, 22. 235. sz. (1885. október 2.), 1529.

⁴⁵ *Az új Opera tagjai II*, In: VU, 31. 41. sz. (1884. október 12.), 657. Az olaszországi színházakban nevet szerzett, Amneriszként feltűnt ifjú művésznőre 1879-ben figyelt fel Podmaniczky, és 1881 őszén szerződtette le a budapesti Operaházhoz. Bartolucci egyéb híres szerepei voltak: a *Carmen* címszerepe, a *Mefistofele* és a *Faust* Margitja, a *Trubadúr* Azucenája, Gluck *Orfeusz*ának címszerepe, a *Bánk bán* Gertúrja stb.

időre elköszönt a színpadtól.⁴⁶ Emma Turolla a következő év elején búcsúzott el. A sokféle válsággal küzdő budapesti Operaházban a primadonnahiány csupán az egyik tényező, amelynek következtében a *Heródiás* hamar eltűnt a repertoárról, Massenet következő operasikereinek színrevitele pedig – a *Manoné* (1884), a *Wertheré* (1887) és a *Thaïsé* (1894) – a 20. századig várattott magára. A francia operák szempontjából kedvezőtlen repertoárszerkezeti átalakulás vette kezdetét az intézmény igazgatásában bekövetkező változások nyomán: 1886 elején lemondott az intendatúráról Podmaniczky báró, aki a *Figaro* szerint „mindenkor *Franciaország* nagy barátjának mutatkozott” –,⁴⁷ majd ugyanabban az évben Erkel Sándor is leköszönt az igazgatói posztról. Kettejük vezetése alatt az esték többségén olasz és francia színpadi műveket játszottak, és francia újdonságok egész sora került színre,⁴⁸ szemben az Operaház műsorpolitikáját Mahlertől kezdve jellemző, egyre erőteljesebb német orientációval. Nikisch Artúr igazgatónak köszönhető, hogy 1894. október 4-én, Ferenc József névnapján új Massenet-mű került bemutatásra az 1890-es években jelentkező új olasz hullám idején: *Anavarrai lányt* mindössze pár hónappal a londoni ősbemutató után vitték színre Ábrányi Emil fordításában, Szilágyi Arabellával a címszerepben. Ez a rövid, verista jellegű opera viszonylag nagy sikert aratott, és tartósabban is meg tudott maradni a repertoáron.⁴⁹ Különösen tetszett a két rövid felvonást összekötő *Nocturne*: a népszerű közzenéből id. Ábrányi Kornél készíthette a legkorábbi zongoraátíratot, ha hihetünk Massenet a bemutató után írt levelének. Id. Ábrányihoz intézett sorai arról is árulkodnak, hogy bár a francia mester többé nem látogatott Magyarországra, operái fogadtatását továbbra is szorosan nyomon követte, és magyar barátai többségével életre szóló kapcsolatot tartott fenn. (8. forrás).

*

A leveleket és távirati üzeneteket eredeti nyelven és saját fordításomban is közlöm. A magyar változatban igyekeztem visszaadni a levélíró stílusát, azonban az udvariassági formulák esetében nem mindig lehetett pontosan érzékeltetni azok konvencionális vagy attól kissé eltérő, egyéni voltát. Eltekintve az apróbb tollhibák kiigazításától a szövegeket igyekeztem betűhíven, az eredeti formázáshoz közelítő elrendezésben közreadni. Podmaniczky Frigyes levele esetében, amely jobbára titkára kézírását és francia helyesírását őrzi, szükségesnek tartottam nyelvi javításokat végezni a szövegen a jobb olvashatóság érdekében; ezeket a helyeket jelölöm.

⁴⁶ Bartolucci férjhezmeneteléről, visszavonulásáról a francia zenei sajtó is hírt adott, l. „Une des artistes les plus distinguées...”, In: *Le Ménestrel*, 52. No. 34. (1886. július 25.), 274.

⁴⁷ VOGT, 1886, 4.

⁴⁸ Az Erkel Sándor igazgatása alatt bemutatott új francia művek felsorolását l. *Erkel Sándor*, In: VU, 30. 37. sz. (1883. szeptember 16.), 595.

⁴⁹ A MÁO Emléktárának nyilvántartása szerint 1912-ig rendszeresen játszották, a budai Várszínházban tartott három előadással (1895–1896) együtt összesen negyvennyolc alkalommal. Az Operaház nemzetközi repertoárjáról l. TALLIÁN, 1984, 89–97.

Források

1.

Jules Massenet levele Podmaniczky Frigyeshez

Budapest, 1879. január 18.

OSZK Kézirattár, Levelestár
Francia nyelvű, autográf tintaírással,
boríték nélkül. 4 fólió (3 beírt oldal).

Buda-Pesth
18 Janvier 1879.

Monsieur le Baron,⁵⁰

des engagements antérieurs m'obligeant, à mon grand regret, de ne pouvoir prolonger mon séjour à Pesth je viens vous prier d'être l'interprète de mes sentiments de gratitude auprès du vaillant personnel du théâtre de l'opéra :

Madame Saxlehner⁵¹, Messieurs Perotti⁵², Odry⁵³, Ney⁵⁴ et Tallian⁵⁵.

– Messieurs les professeurs de l'orchestre et leur digne chef le Maître Erkel⁵⁶;

Mesdames et Messieurs les artistes des chœurs et leur excellent directeur;

les gracieuses artistes de la danse⁵⁷ et Monsieur Campilli⁵⁸ –

– La répétition générale à laquelle j'ai assisté m'a donné la plus parfaite opinion du théâtre sur lequel s'étend votre haute influence –

C'est maintenant au public éclairé de Pesth, qui accueille avec tant de bienveillance les oeuvres de mes compatriotes, à se prononcer sur un ouvrage que je suis si fier de voir soumis à un jugement tel que le sien –

Veillez recevoir, Monsieur le Baron, l'expression de ma très vive reconnaissance et l'hommage de mon plus profond respect.

J. Massenet

⁵⁰ Báró Podmaniczky Frigyes (1824–1907) politikus, író, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának alelnöke, 1875–1884 között a Nemzeti Színház, majd 1884-től 1886-ig az Operaház intendánsa.

⁵¹ Saxlehner Emma (1849–1938) opera-énekesnő (alt), a *Lahore királyában* Kaled megformálója.

⁵² Perotti Gyula (Julius Prott, 1841–1900) operaénekes (tenor) Alimot, Lahore királyát énekelte.

⁵³ Ódry Lehel (1837–1920) operaénekes (bariton), operarendező Scindia fővezért alakította.

⁵⁴ Ney Dávid (1842–1905) operaénekes (basszbariton), a *Lahore*-ban Timur főpap.

⁵⁵ Tallián János (1841–1902) operaénekes (basszus), a *Lahore* Indrája.

⁵⁶ Erkel Sándor (1846–1900) karmester, zeneszerző, 1876–1884 között a Nemzeti Színház operatagozatának igazgatója.

⁵⁷ Szólót táncoltak: Rotter Irma és Weiner Júlia.

⁵⁸ Campilli Frigyes (1820–1889) olasz származású koreográfus, balettmester.

Tisztelt Báró Úr!

Sajnos korábban vállalt kötelezettségek miatt nem maradhatok tovább Pesten, ezért kérem, tolmácsolja hálámat az Opera-Színház derek személyzetének:

Saxlehner asszonynak, Perotti, Odry, Ney és Tallián uraknak.

– a zenekar betanító karmestereinek és méltó vezetőjének, Erkel mesternek;

– az énekkarok művésznőinek és művészeinek, valamint kiváló igazgatójuknak;

– a kecses táncművészeknek és Campilli úrnak –

– a főpróbán látottak alapján a lehető legkitünőbb véleménnyel vagyok az Ön által felügyelt színházról –

Most Pest felvilágosult, honfitársaim műveit annyi jóindulattal fogadó közönségén a sor, hogy kifejezze véleményét munkámról, amelyet oly büszkén bízok ítéletére –

Fogadja, Báró Úr, hálás köszönetem kifejezését és legmélyebb tiszteletem hódolatát.

J. Massenet

2.

Jules Massenet távirata Podmaniczky Frigyesnek

Milánó, 1879. január 26.

OSZK Kézirattár, Levelestár.
Francia nyelvű, idegenkezű ceruzairás.
1 fólió (2 beírt oldal)

Monsieur le Baron Podmaniczki
Intendant Opera Bpest

Suis absolument emu
accueil si beau remerciements reconnaissant interpretes, Erkel, orchestre, choeurs
Massenet

*Podmaniczki báró úr
A bpesti Opera intendánsa*

*Egészen meg vagyok hatódva
ily szép fogadtatás hálás köszönet szereplők, Erkel, zenekar, énekkarok*

Massenet

3.

Jules Massenet levele Podmaniczky Frigyeshez

Milánó, 1879. január 28.

OSZK Kézirattár, Levelestár
Francia nyelvű, autográf tintairással,
boríték nélkül. 2 fólió (3 beírt oldal)

Milan
28 Janvier 79.

Monsieur le Baron,

Je reçois une lettre de ma femme qui se réjouit de votre belle dépêche après la première de mon opéra à Pesth ! –

– Vous êtes le plus aimable des gentilshommes ! –

– J’attends de Mr de Pazmandy une lettre de détails sur les représentations de mon opéra –

– Laissez-moi vous exprimer tout mon grand bonheur d’avoir été accueilli avec une si vive sympathie non seulement par vous, Monsieur le Baron, mais aussi par le charmant public de Pesth ! –

que de prévenances vous avez eues pour moi et combien je sais en apprécier le mérite flatteur –

Recevez, Monsieur le Baron, les hommages les plus reconnaissants de votre

J. Massenet

[Bejegyzések a margón, a szöveg folyásirányára merőlegesen:]

Mes hommages à M^r le Comte Szapary⁵⁹ –

Mes souvenirs respectueux à Monsieur de Harkanyi

Báró Úr,

Most kapom kézbe feleségem levelét, amelyben lelkesedve ír nekem az operám pesti bemutatója után küldött sürgönyéről! –

– Ön a legkedvesebb úriember! –

– Pázmándy úrtól részletes levelet várok operám előadásairól –

– Engedje meg, hogy kifejezzem, mennyire boldog vagyok, hogy úgy Báró Úr, mint az elragadó pesti közönség részéről ilyen szívélyes fogadtatásban részesültem! –

s hogy milyen nagyra értékelem figyelmes előzékenységét, amellyel megtisztelt –

⁵⁹ Valószínűleg gróf Szapáry Gyula (1832–1905) közgazdász, politikus, 1878–1887 között pénzügyminiszter.

Fogadja, Báró Úr, hódolatomat és hálás köszönetemet

J. Massenet

Hódolatom Szapáry gróf úrnak
Tiszteletem Harkányi úrnak

4.

Podmaniczky Frigyes levele Jules Massenet-hoz

Budapest, 1879. január 30.

OSZK Kézirattár, Levelestár
Francia nyelvű, idegenkezű tintaírással,⁶⁰
boríték nélkül. 2 fólió (3 beírt oldal).

Budapest, le 30. Janvier, 1879.

A Mr Jules Massenet

Paris 38 Rue Malherbes

Illustre maître !

Pour vous donner une idée de l'intérêt que notre public⁶¹, un peu froid et méfiant, témoignait à votre opéra „Le roi de Lahore”, je le trouve nécessaire de mentionner que nous étions forcés de vendre les billets pour les deux premières à la fois ; par conséquent,⁶² tout était vendu pour deux représentations, – un fait très rare chez nous ; aussi donnerons nous l'opéra quatre fois de suite, le 25., 28., 30. Janvier et le 1-er de Février. La représentation commençait à 7 heures et finissait à 10 heures et demi.

L'ouverture était⁶³ applaudie⁶⁴ ; – le premier tableau faisait un très bon effet ; le second plaisait décidément et entraînait le public⁶⁵. Les artistes étaient⁶⁶ appelés trois fois.

Dans le second acte le duo de la Zita et Kaled, l'air de Kaled plaisaient⁶⁷ ; le duo entre Alim et Zita faisait grand effet. Perotti et Benza étaient appelés quatre fois.

⁶⁰ A kézírás vizsgálata alapján Podmaniczky a levelet titkárának tollba mondta, majd átolvasta, javítgatta.

A nyelvhelyességi hibák egy részét érintő javítások tőle származhatnak.

⁶¹ A kéziratban javítva erről: *publique*.

⁶² A kéziratban javítva erről: *en conséquence*.

⁶³ Javítva. A kéziratban előtte: *a*.

⁶⁴ Javítva. A kéziratban: *applaudi*.

⁶⁵ A kéziratban javítva erről: *publique*.

⁶⁶ A kéziratban javítva erről: *était*.

⁶⁷ Javítva. A kéziratban: *plaisait*.

Au lever du rideau du troisième acte⁶⁸ le public,⁶⁹ après quelques⁷⁰ secondes de surprise, applaudissait avec frénésie, – ce qui durait pendant tout l’acte, surtout quand après ce magnifique et charmant ballet, le final grandiose⁷¹ faisait vibrer toute la salle d’un applaudissement unanime et sans réserve. – Chanteurs, maître de ballet et danseuses étaient appelés plusieurs fois.

Le quatrième acte en général, surtout l’air d’Alim, très bien exécuté, faisait un très bon effet ; l’arioso de Scindia ne plaisait pas autant comme nous l’espérons et comme⁷² l’aurait mérité ce morceau charmant.

La mise en scène du quatrième acte et l’arrangement du cortège de Scindia étaient⁷³ très réussis⁷⁴ ; – les artistes et le régisseur étaient appelés⁷⁵.

Dans le cinquième acte le duo de Zita et Alim, surtout les parties hautes de ce duo et la dernière scène entre Scindia, Alim et Zita – très bien jouée et chantée⁷⁶ – avec l’apothéose très bien réussie,⁷⁷ faisaient⁷⁸ un très grand effet. Le public⁷⁹ ne bougeait⁸⁰ pas, restait jusqu’à la dernière note et applaudissait et appelait les artistes.

Erkel était appelé souvent, mais ne paraissait pas devant le public⁸¹.

L’orchestre avec son chef d’orchestre était vraiment sublime.

Les chœurs se surpassaient, – ces braves artistes étaient vraiment magnifiques, ils jouaient bien et chantaient à merveille.

Les solistes – malgré l’état un peu gênant de la Benza et malgré les fatigues des répétitions et les angoisses d’une première, étaient très braves et restaient pendant toute la soirée à la hauteur de leur tâche.

Le ballet, élégant, coquet, avec leurs costumes bien choisis,⁸² agile et souriant ; les beaux décors resplendissant de lumière ; – les chœurs avec leurs costumes riches et brillants ; – tout cela formait un vrai paradis.

La dernière scène avec Alim sous un bosquet de fleurs était tellement applaudie⁸³ que nous levions le rideau pour prolonger la vue⁸⁴ de ce tableau féerique.

⁶⁸ Javitva. A kéziratban: *act.*

⁶⁹ A kéziratban javítva erről: *publique.*

⁷⁰ Javitva. A kéziratban: *quelque.*

⁷¹ Javitva. A kéziratban: *grandieux.*

⁷² *Comme helyett helyesen que kétszer.*

⁷³ Javitva. A kéziratban: *était.*

⁷⁴ Javitva. A kéziratban: *réussi.*

⁷⁵ Javitva. A kéziratban: *appelé.*

⁷⁶ Javitva. A kéziratban: *joué et chanté.*

⁷⁷ Javitva. A kéziratban: *réussi.*

⁷⁸ Javitva. A kéziratban: *faisait.*

⁷⁹ A kéziratban javítva erről: *publique.*

⁸⁰ Javitva. A kéziratban: *bougait.*

⁸¹ A kéziratban javítva erről: *publique.*

⁸² Javitva. A kéziratban: *choisi.*

⁸³ Javitva. A kéziratban: *applaudi.*

⁸⁴ Javitva. A kéziratban: *vu.*

La mise en scène en général était très bonne ; les costumes riches,⁸⁵ bien choisis,⁸⁶ sans être surchargés⁸⁷ ; les décors brillants et tout à fait après les instructions reçues⁸⁸ avec la partition.

En général la première du „Roi de Lahore” était la plus brillante des premières qu’on puisse s’imaginer chez nous. Un grand succès, et espérons le, un succès durable.

La seconde représentation a eu lieu hier le 28., avec le même succès comme⁸⁹ la première, – tout est vendu pour demain.

Les solistes chantaient mieux à la seconde ; surtout Odry était beaucoup plus calme, en conséquence l’arioso du quatrième acte plaisait et était applaudi, – à la troisième représentation cela sera bissé.

Perotti et Benza étaient⁹⁰ très bien au premier, second et cinquième acte ; le public⁹¹ comprenait mieux la musique, et se trouvait plus casé [!] qu’à la première.

Agréez, Illustre maître, l’assurance de mes sentiments les plus distingués, avec lesquels j’ai l’honneur d’être

votre tout dévoué
intendant

Kitűnő Mester!

Hogy fogalmat alkotnasson arról, hogy kissé hűvös és bizalmatlan közönségünk mekkora érdeklődést mutatott „Lahore királya” operája iránt, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy kénytelenek voltunk a két bemutatóra egyszerre kiárúsítani a jegyeket, következésképp minden jegy elkelt az első két előadásra – ami nálunk meglehetősen szokatlan; így aztán sorozatban négyszer adjuk az operát, január 25-én, 28-án, 30-án és február 1-jén. Az előadás 7 órakor kezdődött és fél 11-kor fejeződött be.

A nyitányt megtapsolták; – az első kép nagyon jó benyomást tett; a második határozotlan tetszett és magával ragadta a publikumot. Háromszor tapsolták vissza a művészeket.

A második felvonásban Zita és Kaled kettőse, valamint Kaled áriája tetszést aratott; Alim és Zita duettje nagy hatást tett a nézőkre. Perottit és Benzát négyszer hívták vissza a színpadra.

Amikor a harmadik felvonás elején felment a függöny, a közönség – pillanatnyi meglepődés után – tapsviharban tört ki, ami a felvonás végéig kitartott, főleg, hogy a nagyszerű és bájos balettet követő grandiózus finálé az egész nézőtérén önfeledt vastapsot váltott ki.

– Az énekeseket, a balettmestert és a táncosokat többször is a lámpák elé hívták.

⁸⁵ Javítva. A kéziratban: *riche*.

⁸⁶ Javítva. A kéziratban: *choisi*.

⁸⁷ Javítva. A kéziratban: *surchargé*.

⁸⁸ Javítva. A kéziratban: *reçu*.

⁸⁹ Helyesen: *que*.

⁹⁰ Javítva. A kéziratban: *était*.

⁹¹ A kéziratban javítva erről: *publique*.

A negyedik felvonás összességében, de különösen Alim kitűnően sikerült áriája nagyon jó benyomást tett; Scindia ariosója nem keltett akkora tetszést, mint reméltük, és amint ez az elbűvölő zeneszám megérdemelte volna.

A negyedik felvonásnak és Scindia díszmenetének színpadi elrendezése nagy sikert aratott; – a művészek mellett a rendezőt is színpadra hívta a közönség.

Az ötödik felvonásban Zita és Alim kettőse, s főképp e duett magas fekvésű részei, valamint a Scindia, Alim és Zita közt lefolyt utolsó jelenet – mindez igen jól eljátszva és előadva – a nagyszerűen sikerült apoteózissal, nagy hatást tett a közönségre, amely nem mozdult, kitartott az utolsó hangig; a szűnni nem akaró taps többször visszahívta a művészeket.

Erkelt sokszor hívta a közönség, ám ő nem jelent meg a színpadon.

A zenekar – karmesterével együtt – valóban nagyszerű volt.

A kórusok egymást szárnyalták túl, – e derék művészek tényleg csodások voltak, jól játszottak és pompásan énekeltek.

A szereplők – a Benza kissé aggasztó állapota, a próbák fáradtsága és a bemutató izgalmi ellenére – remekül megállták helyüket, és egész este hivatásuk magaslatán álltak.

A balettkar elegáns, kacér tánca, jól eltalált jelmezeikben a fürge, mosolygós táncosnőkkel; a csodaszép, fényesen tündöklő díszletek; – gazdag, pompás jelmezeikben a karok; – mindez együtt valóságos paradicsom volt.

Az utolsó jelenet Alimmal, amely egy virágos ligetben játszódik, óriási tapsot kapott, így felhúztuk a függönyt, hogy továbbra is látható legyen ez a tündéri kép.

A színpadi elrendezés általában nagyon jó volt; a jelmezek remekül eltaláltak, pompásak, de nem túldíszítettek; a ragyogó díszletek a partitúrával kapott utasításoknak mindenben megfeleltek.

Összességében a „Lahore királya” bemutatója a nálunk elképzelhető legfényesebb premier volt. Nagy siker, és reméljük, tartós siker.

A második előadás – 28-án – a premieréhez hasonló sikert hozott; minden jegy elkelt holnapra.

A főszereplők jobban énekeltek másodjára; főleg Ódry volt sokkal nyugodtabb, így a negyedik felvonás ariosója tetszett, és a közönség megtapsolta, – a harmadik előadáson majd megújrázza.

Perotti és Benza nagyszerűek voltak az első, a második és az ötödik felvonásban; a publikum értőbben hallgatta a zenét, és jobban érezte magát, mint a bemutatón.

Kérem, Kitűnő Mester, fogadja legmélyebb nagyrabecsülésem kifejezését, amellyel

maradok őszinte híve

az Ön intendánsa

5.

Podmaniczky Frigyes távirati üzenete Jules Massenet-nak

Keltezés nélkül.⁹²

OSZK Kézirattár, Levelestár
Francia nyelvű, autográf ceruzaírással.

Massenet Paris Rue Malherbes

Par ordre de Sa Majesté le roi, nous donnons à l'occasion du théâtre paré de ce soir votre chef d'oeuvre „Le Roi de Lahore”.

Podmaniczky

Őfelsége, a király rendeletére a ma esti théâtre paré alkalmából az Ön remekművét, a „Lahore királyá”-t adjuk.

Podmaniczky

6.

Jules Massenet levele Erkel Sándorhoz⁹³

Párizs, 1885. január 30.

OSZK Kézirattár, Fond XII/738, Ep. mus. 379.
Francia nyelvű, autográf tintaírással,
boríték nélkül. 2 fólió (2 beírt oldal)

Paris, 30 Janv. / 85.

Mon cher Maître et ami, en souvenir de nos excellentes relations voulez-vous faire bon accueil à *Mrs Marty et Pierné* (grand prix de Rome)⁹⁴ qui sont tous les deux mes élèves et qui visitent la Hongrie, l'Autriche et l'Allemagne avant de rentrer en France.

– Ce sont deux compositeurs d'un grand talent et pour cette raison encore ils méritent votre amitié.

toujours bien à vous
J. Massenet

⁹² Az üzenet 1879. május 5-re datálható a tartalom alapján.

⁹³ Erkel Sándor 1884–1886 között az Operaház igazgatói posztját is betöltötte.

⁹⁴ Kiemelés az eredetiben. Georges Marty (1860–1908) francia zeneszerző, karmester és Gabriel Pierné (1863–1937) zeneszerző, orgona- és zongoraművész, karmester, az 1882-es Római-díj nyertesei.

Kedves Mesterem és Barátom, tekintettel kitűnő kapcsolatunkra, ugye megkérhetem, hogy fogadja szívesen Marty és Pierné urakat (Római-díjasok): mindketten tanítványaim, akik ellátogatnak Magyarországra, Ausztriába és Németországba, mielőtt visszatérnek Franciaországba.

– Nagyon tehetséges zeneszerzők, akik már csak ezért is méltók az Ön barátságára.

Sokszor üdvözlí:

J. Massenet

7.

Jules Massenet levele Victoria Bartoluccihoz⁹⁵

Párizs, 1885. október 15.

MÁO Emlékgyűjtemény, 92.4/1–2
Francia nyelvű, autográf tintairással,
Massenet névjegyével. 2 fólió (3 beírt oldal)

Paris – 15 8bre / 85

Chère Mademoiselle,

Me voilà grandement récompensé de mon attention... car vous y répondez avec l'envoi de votre charmant portrait –
merci mille et mille fois.

Votre dévoué
admirateur

J. Massenet

[A fol. 1. versóján, a szöveg folyásirányára merőlegesen:]

Les répétitions du « Cid »⁹⁶ à l'opéra marchent à merveille –

Mes bien chers souvenirs à M. le Baron Podmaniczky et au Maître Erkel –

⁹⁵ Victoria Bartolucci (Bartolucci Viktória, 1861–1915) opera-énekesnő (mezzoszoprán), a *Heródiás* című szereplője.

⁹⁶ Massenet *Cid* című operájának ősbemutatójára 1885. november 30-án került sor a párizsi Operában.

Kedves Kisasszony!

*Ím, figyelmem elnyerte jutalmát... hiszen bájos portréját küldi válaszul –
ezerszer és ezerszer köszönöm.*

*Maradok hű
csodálója*

J. Massenet

*A „Cid” próbái csodásan haladnak –
Szívvelyes üdvözetem Podmaniczky báró úrnak és Erkel mesternek –*

[Tintairással, illetve nyomtatott betűkkel a névjegykártyán:]

toutes mes félicitations et mes meilleurs souvenirs:

szívből gratulálok és sokszor üdvözlöm:

J. Massenet
Membre de l'Institut
Paris
38, Rue du Général Foy

8.

Jules Massenet levele id. Ábrányi Kornélhoz⁹⁷

Párizs, 1894. október 13.

OSZK Kézirattár, Fond XII/737, Ep. mus. 618.

Francia nyelvű, autográf tintairással,
sérült borítékkal. 2 fólió (3 beírt oldal).

Hongrie / Monsieur Abrányi / (aux soins de Me Rózsavölgyi és Társa / cs. és kir. udvari
zeneműkereskedése) / Budapest

Paris – 13 oct. / 94.

⁹⁷ Ábrányi Kornél (1822–1903) zenei író, zeneszerző, zongoraművész.

C'est avec bien du plaisir, cher Monsieur et ami, que j'apprends la bonne impression que vous a laissée la partition de *la Navarraise*⁹⁸.

– Une partie de cette bonne impression revient, je n'en fais pas doute, à l'excellente interprétation qu'on a donnée à ma petite oeuvre au théâtre Royal de Budapest ; mais venant de vous, pour qui j'ai tant de sympathie, cela me rend tout heureux.

– que m'apprend-on encore ? que vous avez bien voulu faire une transcription artistique du „Nocturne” pour piano –

Et cette collaboration me rend encore plus fier.

– J'en ai parlé à mon éditeur⁹⁹ qui revendique l'honneur de cette publication.

– Envoyez-lui votre manuscrit que je suis si curieux de connaître et il se met tout à votre disposition – vos conditions seront les siennes.

– Il serait dur pour lui de voir cette transcription publiée ailleurs, dur et pas très juste.

– Votre grand esprit le comprendra.

Cordialement à vous

– Massenet

46 rue du général Foy – Paris

Nagy örömmel hallom, kedves Uram és Barátom, milyen jó benyomást tett Önre A navarrai lány partitúrája.

– Semmi kétségem afelől, hogy ez a kedvező benyomás részben a kitűnő előadásnak köszönhető, amelyben kis művem a budapesti Királyi színházban részesült; véleménye azonban, minthogy annyi rokonszenvet érzek Ön iránt, örömmel tölt el.

– és még mit hallok? hogy Ön arra gondolt, hogy művészi átíratot készít zongorára a „Nocturne”-ből.

És erre az együttműködésre még büszkébb vagyok.

– Beszéltem róla a kiadómmal, aki magának követeli a megtiszteltetést, hogy művét kiadhassa.

– Küldje el neki kéziratát – alig várom, hogy megismerjem – és ő áll rendelkezésére, magára nézve elfogadja az Ön feltételeit. –

– Nehéz lenne neki, ha máshol jelenne meg ez az átírat, nehéz és nem is egészen méltányos.

– Bölcs megértésében nem kételkedem.

Szívélyes üdvözlettel

– Massenet

⁹⁸ Kiemelés az eredetiben.

⁹⁹ Massenet műveinek kiadója 1891-től Henri Heugel (1844–1916).

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MÁO
OSZK
FL
JOURN MUS
VU
- Magyar Állami Operaház
Országos Széchényi Könyvtár
Fővárosi Lapok
Le Journal de Musique
Vasárnapi Ujság
- *
- BAKÓ
1997
- BAKÓ Zsuzsanna: *Pest-budai ünnepségek 1865–1870 között Székely Bertalan rajzainak tükrében.* In: *Tanulmányok Budapest múltjából*, 26. (1997), 111–125.
- BERGGRUEN
1885
- BERGGRUEN, O.: *La délégation française à Budapest.* In: *Le Ménestrel*, 51. (1885) 38. sz. (1885. augusztus 23.), 300–301.
- BORDIER
1879
- BORDIER, Jules: *Jules Massenet.* In: *Abeille : littérature, théâtres, concerts, annonces*, 5. (1879) 90. sz. (1879. december 20.), [1–2.]
- CHESNEAU
1864
- CHESNEAU, Ernest: *Le décret du 13 novembre et l'Académie des Beaux-Arts.* Paris, Didier, 1864.
- DICTIONNAIRE UNIV CONT
1880
- Dictionnaire universel des contemporains : contenant toutes les personnes notables de la France et des pays étrangers...* (5e éd.), Paris, L. Hachette, 1880.
- DUBREUILH
1882
- DUBREUILH, Gaston: „*Au Cirque d'hiver...*” In: *Le Ménestrel*, 49. (1882), 5. sz. (1882. december 31.), 39.
- FÉTIS
1880
- FÉTIS, François-Joseph: *Biographie universelle des musiciens... Supplément.* [S. l.], [s. n.], 1880.
- FREUND
1879
- FREUND Ármin: *Budapesti tárczalevelek II.* In: *Békésmegyei Közlöny*, 6. (1879), 7. sz. (1879. január 23.), 26.

- H., E.
1882
- H., E. de: „*La deuxième séance musicale de Sophie Menter à la salle Erard...*” In: *Le Ménestrel*, 49. (1882), 5. sz. (1882. december 31.), 39.
- ILLYÉS
2016
- ILLYÉS Boglárka: *Francia opera és magyar önreprezentáció: Massenet Heródiásának budapesti díszelőadása az 1885-ös Országos Kiállítás kontextusában.* In: *Hatalmi diskurzusok. A hatalom reprezentációi a tudományokban és a művészetekben.* Szerk. BÍRÓ Csilla, VISY Beatrix, Budapest, OSZK–Gondolat, 2016, 142–158. (Bibliotheca Scientiae et Artis 8.)
- IMBERT
1897
- IMBERT, Hugues: *Profils d'artistes contemporains.* Paris, 1897.
- KERESZTY
1912
- KERESZTY István: *Massenet.* In: *Vasárnapi Ujság*, 59. (1912), 34. sz. (1912. augusztus 25.), 684.
- KÜRTI
2009
- KÜRTI Katalin, Sz.: *Munkácsy művészbarátai, társasági élete 1871–1896 között. A festő párizsi szalonja.* In: *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei*, 33. (2009), 283–308.
- LEGÁNY
1986
- LEGÁNY Dezső: *Liszt Ferenc Magyarországon. 1874–1886,* Budapest, Zeneműkiadó, 1986.
- LELKES
1932
- LELKES ISTVÁN: *A magyar–francia barátság aranykora, 1879–1889. Fejezet a magyar liberalizmus történetéből.* Budapest, Sárkány Ny., 1932, (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest, 23).
- MASSENET
1912
- MASSENET, Jules: *Mes souvenirs.* Paris, Pierre Lafitte, 1912.
- RÉDEY
1937
- RÉDEY Tivadar: *A Nemzeti Színház története. Az első fél-század.* Budapest, Kir. M. Egy. Nyomda, 1937.
- SCHNEIDER
1908
- SCHNEIDER, Louis: *Massenet, l'homme – le musicien: illustrations et documents inédits.* Paris, L. Carteret, 1908.
- SOLENIÈRE
1897
- SOLENIÈRE, E. de: *Massenet: Étude critique et documentaire.* Paris, La Critique, 1897.

TALLIÁN
1984

TALLIÁN Tibor: *Intézménytörténet 1884–1912. A budapesti Operaház 100 éve.* Szerk. STAUD Géza, GELENCSÉR Ágnes [et al.], Budapest, Zeneműkiadó, 1984.

VOGT
1886

VOGT, Walter: *Courrier de Vienne.* In: *Le Figaro*, 32. (1886), 19. sz. (1886. január 13.), 4.

Simon Bernadett

„...a dicső millennium évében fogok kilépni a gimnáziumból...”

Részlet Zemplén Győző: *Életem tükre* című naplójának
1896. évi bejegyzéseiből¹

Az ELTE BTK Modernkori Magyarország Doktori Programjának keretében készülő doktori disszertációm témája az 1896-os Millenniumi Ezredéves Országos Kiállítás története és sajtótörténete. Kutatásom során a szakirodalom és a sajtó feldolgozása mellett fontosnak tartom azon személyes források vizsgálatát is, amelyek részletesen, vagy csak említés szintjén, de érintik az 1896-os eseményt. Így bukkantam rá az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Zemplén Győző: *Életem tükre* című, 1895–1896-ban írt naplójegyzeteire. A forrásból az ünnepi év eseményeiről keveset tudhatunk meg, de arról annál többet, hogy írójának mit ígért „a dicső millennium éve”.

A napló írójáról

Zemplén Győző neve egyaránt ismert az elméleti és a kísérleti fizika területén. A 19. század végén kialakuló modern fizika fejlődésének eredményeire fogékony tudós és tanár Magyarországon az elsők között foglalkozott az elektromágneses tér és a relativitáselmélet fogalmaival. Kutatásait a folyadékok, a gázok és az elektromos tér mozgásával kapcsolatban végezte. Az 1905-ben róla elnevezett, a lökéshullámokra vonatkozó hidrodinamikai tételt (Zemplén-tétel) még napjainkban is használják.

A fizikus 1879. október 17-én született Danyicskó Győző (Viktor) néven, majd apja 1881-ben magyarosította nevüket Zemplénre, utalva a család származási helyére. Édesanyja orvos családból származott, állami kistisztviselő édesapja pedig a postánál vállalt szolgálatot távirtda-tisztként, ezért a lakhelyüket gyakran változtató család három fiúgyermeke három különböző városban született. A legidősebb gyermek, Szilárd Sátoraljaiújhegyen, a középső fiú, Győző Nagykanizsán, míg a legifjabb, Géza – a későbbi nagy hírnevű kémikus – Trencsénben látta meg a napvilágot. Mikor Győző négyéves volt, a család Fiumébe költözött, így a Zemplén fiúk – miután édesanyjuktól elsajátították az elemi iskolai ismereteket – a fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnáziumba jártak, ahol tanulmányukat mindhárman jeles érettségivel zárták. Győző 1896-ban, gimnáziumi évei befejezése után a budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karára jelentkezett, s kérte felvételét az akkor egy éve létesült Eötvös Kollégiumba, melynek 1900-ig tagja volt. 1901-ben szerezte meg bölcsészdoktori címét, majd a következő három évben az Egyetemi Természettani Intézetben tanársegédként Eötvös Loránd mellett vett részt a kutatásokban. 1904–1905-

¹ Jelen írás elkészültét az OSZK kutatóidővel támogatta.

ben tanulmányútra ment Göttingába és Párizsba, majd onnan visszatérve a tudományos élet színterei még inkább kinyíltak előtte. 1905-től a budapesti Tudományegyetem, 1907-től a József Műegyetem képesített magántanára (ennek 1912-től nyilvános, rendes tanára és az elméleti fizikai tanszék professzora) lett, 1908-ban pedig a Magyar Tudományos Akadémia választotta öt levelező tagjává. A nemzetközileg ismert és elismert tudós eredményes tudományos munkásságát számos díjjal is jutalmazták. Zemplén Győző emellett sok tudományos egyesület, társulat tagja is volt (például 1914-től a Matematikai és Fizikai Társulat ügyvezető titkára, és az általuk kiadott lap szerkesztője), tudományos jellegű és ismeretterjesztő írásaival pedig sokat tett az elméleti fizika tudományának fejlődéséért és népszerűsítéséért. Pályája azonban tragikus módon félbeszakadt: 1914-ben, hazafias kötelességtudatból vonult be tüzérhadnagyként katonának, majd 1916. június 29-én, harminchat évesen, Monte Dolorón elesett, hősi halált halt, feleségét és öt kisgyermekét hagyva özvegyen, illetve árván.

Pályatársai a róla írt nekrológjukban kiemelkedő emberi és tudósi értékeit emelték ki, és állították őt követendő példaként a magyar tudományos élet következő generációinak. Ebben saját családjának is mintául szolgált: Győző öccsén kívül egy gyermeke is nyomdokaiba lépett; lánya, későbbi nevén Mátrainé Zemplén Jolán lett az első magyar női fizikaprofesszor, aki elsősorban a hazai fizikatörténettel, valamint tudománytörténettel kapcsolatos munkáival vált ismertté.

Zemplén Győző alakja nem merült feledésbe, hiszen a tudományos szaksajtó még a mai napig is ír róla. Az országban több helyen viseli utca, iskola a nevét, alakját szobrok őrzik. Szülővárosában, Nagykanizsán pedig a fentiekén túl emléktáblával, emléknappal és a róla elnevezett fizikaversennyel emlékeznek a kiemelkedő tehetségű fizikusra.²

A naplóról

Zemplén Győző naplója az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található az *Oct. Hung. 1200*-as jelzeten. A kis méretű, sötétzöld könyvecskében 1895. június 22-étől 1897. szeptember 8-áig összesen hatvanegy bejegyzés olvasható. A feljegyzésekben található utalások és a naplóíró által számozott bejegyzések alapján világosan kiderül, hogy egy naplót már írt korábban is, sőt a számozás alapján feltételezhető, hogy esetleg többet is. Így a napló folytatása az előző(ek)nek, s e noteszben az első beírás a 345. sorszámot kapta.³ A fenti oknál fogva nem találhatunk arra vonatkozó utalást, hogy Zemplén Győző miért kezdte el gondolatait papírra vetni, a hangvételeből és a napló becézgetéseiből azonban kiderül, hogy naplóját igaz barátjának tekinti, akivel minden titkát megoszthatja. Átlagosan, körülbelül tíznaponta jegyezte fel élményeit, azonban né-

² Zemplén Győző életére és munkásságára vonatkozó, felhasznált szakirodalom: ABONYI, 1966, 289–291.; BALOGH–GRÉDICS–KOVÁCS, 1979, 321–325.; KOVÁCS, 1987, 84–89.; KOVÁCS 2004.; KOVÁCS, 2016, 829–841.; ZEMPLÉN, 2005, 156–167.

³ OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1200. 1. r. (A következőkben a kézirat utólagos, könyvtári lapszámozására hivatkozom, ezért használom a r. [ektó], illetve a v. [erző] jelölést.)

ha-néha előfordul ennél gyakoribb (általában nyaranta) vagy ritkább (valószínűleg az iskolai elfoglaltságai miatt) bejegyzés is. Találhatunk akár néhány hónapos kihagyásokat is – például 1895. november 9. után legközelebb csak 1896. január 6-án írt –, ilyen esetekben azonban mindig összefoglalta néhány mondatban a kihagyott időszak főbb eseményeit.⁴ A naplót Zemplén Győző tizenhat-tizenhét éves korában írta, ekkor végezte a gimnázium utolsó osztályát és kezdte meg az egyetem első évét. Ennek megfelelően a bejegyzések tartalma is az iskolai történetekkel, az érettségivel, valamint az Eötvös Kollégiumban töltött első évvel kapcsolatosak. Érdekes módon a napló minden előzetes utalás nélkül 1897 ősz elején hirtelen véget ért, azonban tizennégy évvel később ismét belekerült néhány feljegyzés. Zemplén Győző 1911. augusztus 10. és 1913. március 19. között, folytatva az 1897-ben abbahagyott sorszámozást, rendszertelen időközönként hét bejegyzést írt új munkalehetőségekkel, szerződés-kötésekkel és fizetéssel kapcsolatban, ám ezek inkább már emlékeztető jellegű, mintsem személyes, élményszerű leírások.

A most közölt naplórészlet az 1896-os millenniumi év első, január 6-i gondolataival kezdődik, és a június 21-i érettségi bankett leírásával fejeződik be. Az ezen időszak alatt íródott tizennégy bejegyzés sorai elsősorban az iskolai eseményekre, az érettségi vizsga izalmára és a különféle irodalmi pályázatokra történő felkészüléssel kapcsolatos leírásokkal teltek meg. Győző családjára vonatkozó információkat alig találhatunk, viszont a feljegyzésekből annál jobban megismerhetjük a fiumei Magyar Királyi Állami Főgimnázium mindennapjait, tanárait és diákjait. Emellett feltűnik Zemplén Győző szorgalma, kitartása és a tudományos élet kínálta lehetőségekkel szembeni céltudatos törekvése, becsvágya.

„...a dicső millennium évében fogok kilépni a gimnáziumból...”⁵

A tanulmányom mottójául választott mondat jól illusztrálja, hogy a millennium – vagyis a magyar honfoglalás ezredik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat – a kor hétköznapi életében is viszonyítási pontként jelent meg. A fiumei megjelenésű *Magyar Tengerpart* című lap – a korszak többi újságjához hasonlóan – már a kezdetektől, 1893-tól beszámolt a millenniumi előmunkálatokkal, ünnepségekkel, majd a városligeti, 1896 májusa és novembere között nyitva tartó kiállítással kapcsolatos eseményekről.⁶ Fiume több pavilonnal is reprezentálta magát a kiállításon. A Fiumei Első Magyar Rizshántoló- és Rizskeményítőgyár Rt., a Folyamhajózás és a Vaskapu-szabályozás, valamint a Kereskedelmi tengerészet és tengeri halászat bemutatói a mai városligeti Műjégpálya épületében és környékén kaptak helyet. Ez utóbbi pavilonban, valamint a Közoktatási csarnokban kiállítóként szerepelt Matisz János, a fiumei

⁴ OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1200. 23. v.–24. r.

⁵ OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1200. 25. r.

⁶ Pl. FEST Aladár: *Fiume és a millennium*, MT, 1. (1893. február 12.), 7. sz. [1]–2.; *Ezredéves kiállítás*, MT, 2. (1894. április 15.), 15. sz. 2.; *Fiume az ezredéves kiállításon*, MT, 3. (1895. június 2.), 22. sz. 4.; KE-MÉNY Ödön: *Budapest képe. Levél a kiállításról*, MT, 4. (1896. május 24.), 21. sz. 2–3.

főgimnázium földrajztanára is. Több más fiumei kiállítóval együtt ő is kitüntetésben részesült a kiállítás végén.⁷ A fenti lap – Séta a kiállításon című alkalmi rovatában – folyamatosan értesítette olvasóit olyan jeles eseményekről, mint például az uralkodóház valamely tagjának látogatása Fiume egy-egy pavilonjában, az otthoniak közül való iparos- vagy tanulócsoportok helyszínre érkezése.⁸ Fiumében a fővárosba történő látogatást „hazafias kirándulás”-ként⁹ fogták fel, melyet kedvezményes vasúti jegyek árusításával, illetve jótékonyasági kezdeményezésekkel tettek elérhetővé.¹⁰

A millenniumi kiállítás két kiemelkedő ünnepe a május 2-i megnyitó, valamint június 5–8. között a Ferenc József és Erzsébet megkoronázásnak 29. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségsorozat volt. Fiumében ezzel párhuzamosan ugyanúgy megtartották a helyi ünnepeket: például iskolai műsorokat, díszüléseket rendeztek, a fiumei népkertben, a Giardino Pubblicóban népünnepélyeket, díszes felvonulásokat tartottak, illetve a város esti kivilágítása is nagy szenzációnak számított. A helyi rendezvényekről ugyanúgy beszámolt a *Magyar Tengerpart*, mint a budapesti eseményekről.¹¹

Mindezek ellenére Zemplén Győző a millenniummal és a Budapesten megrendezett ezredéves országos kiállítással kapcsolatban nem írt semmit. Az eseményt pedig nagyra értékelte, s azt, hogy nem említette, így indokolta naplójában: „olyan dolog ez a millennium, amit nem kell följegyezni, kitörölhetetlenül van az az ember lelkébe írva.”¹² Ebben az időszakban valószínűleg inkább személyes és tanulmányi jellegű kérdések foglalkoztatták: az érettségi, valamint az Eötvös Kollégiumba való bekerülés lehetősége. Ez is oka lehet annak, hogy nem tartott édesanyjával és két testvérével, akik elutaztak Budapestre megnézni a kiállítást.¹³ Az a tény, hogy Zemplén Győző Fiumében élt és nem volt kapcsolata Budapest ünnepi forgatagával, csökkenthette személyes kötődését az eseményhez, s közrejátszhatott abban, hogy a kiállítással kapcsolatos személyes élmények leírása végül kimaradt a naplóból.

Választásom azért esett mégis a napló ezen – az 1896. év elejétől az iskolai tanév végéig tartó – bejegyzéseinek közzétételére, mert érintőlegesen ezekben olvashatunk a millenniumról. Emellett ez a tizennégy forrás is ugyanolyan élvezetes, olvasmányos stílusban íródott, akárcsak az 1896 júliusától lejegyzettek, melyek Zemplén Győző gimnázium utáni életét mutatják be. Ez utóbbiakból kiderül például, hogy a *Magyarország várme-*

⁷ *A kiállítók kitüntetése*, MT, 4. (1896. november 15.), 46. sz. 5.; *Kitüntetett fiumei kiállítók*, MT, 4. (1896. november 22.), 47. sz. 4.; *A tanárok tudományos és irodalmi munkássága*, FF. Ért., 1895/96, 43–44.

⁸ Pl. *A fiumei iparosok a millenniumon*, MT, 4. (1896. május 10.), 19. sz. 3.; *FLUMINENSIS: Királyi látogatás*, MT, 4. (1896. június 28.), 26. sz. 2–3.; *A kiállítás tengerészeti pavillonjából*, MT, 4. (1896. október 25.), 43. sz. 5.

⁹ *A fiumei iparosok Budapesten*, MT, 4. (1896. május 24.), 21. sz. 5.

¹⁰ *Milleniumi menettértil és egyéb kedvezményes jegyek érvényessége*, MT, 4. (1896. november 1.), 44. sz. 5.

¹¹ Pl. *A kiállítás megnyitása*, MT, 4. (1896. május 3.), 18. sz. 3.; *A magyar királyi állami iskolák ünnepe*, MT, 4. (1896. május 10.), 19. sz. 3.; *Az ünneplő Fiume*, MT, 4. (1896. május 17.), 20. sz. [1]–2.; *Az ezredéves ünnep*, MT, 4. (1896. június 14.), 24. sz. 2–3.

¹² OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1200. 35. v.

¹³ OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1200. 44. v.

gyéi és városai című sorozat második, Fiumével foglalkozó kötetének¹⁴ illusztrációként rajzokat küldött, mely küldeményeket a naplójában tételesen fel is sorolta.¹⁵ Emellett bepillantást nyerhetünk az Eötvös Kollégium mindennapjaiba, valamint Győző magán-életébe is. Az általam kutatott témáról – a millenniumi eseményekről – sajnálatos módon ugyan keveset írt, ennek ellenére naplója hiteles kordokumentuma egy leendő fiatal tudós pályakezdő éveinek.

Források¹⁶

[1.] 361.

Fiume, 1896. január 6-án

Hej! de rég nem foglalkoztam már ezzel az én kis naplómmal! Pedig bizony annyi mindenfélén keresztülmentem ez alatt a két hónap alatt, hogy bizony nem ártott volna egy kicsit számolni saját magammal. Azaz annyi mindenféle nem volt ugyan valami eget-földet rázó események összessége, de azért mégis csak volt valami. Hasonlított egy kissé az igazi élethez, küzdelmeivel, fáradalmaival és örömeivel. Egy kissé nehéz is volt ez az első időszak, nagyon el voltam foglalva a sok tanítvánnyal, meg más mindenfélével, amiről most nem beszélek részletesen, elég az hozzá, hogy az eredmény nem volt más, mint három kettős, vagyis hittanból, bölcsészettől és fizikából.¹⁷ Ezen rossz eredményt azonban sehogy sem lehet túlságos elfoglaltságomra visszavezetni, mert bizony, ha százszor annyi időm is volna, mégsem tennék többet, mint amennyit az első időszakban is tettem. Hittanból a Sándorffynak¹⁸ szokása, filozófiából pedig elég azt mondanom, hogy nekem egyedül van kettősöm belőle, a többinek hármasuk. A Sándorffy ugyanis haragszik reánk, mert táncolni tanulunk, s az egész osztályzást egy fokkal alább szállította, hármast meg is buktatott. Világos tehát, ha ez a körülmény közbe nem jön, az elégtelenek hármast, az elégségesek kettőt, én pedig jelest kapok. Fizikából meg nem tudom miért, a Pizzetti¹⁹ elkezdett rám görbe szemmel nézni, én is ő réá, összevesztünk, ő eg-

¹⁴ SZIKLAY-BOROVSKY 7.

¹⁵ OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1200. 43. r.–43. v.; 45. r.–45. v.

¹⁶ A naplórészletek a mai helyesírás szerinti átíratban, az esetleges elírások javításával, a mai központozásnak megfelelően, de a régies kifejezések és korfestő szavak, a mondatközi felkiáltójelek és kérdőjelek, az egyes szavak utolsó szótagjában szereplő jellegzetes hosszú magánhangzók, valamint a magán- és mássalhangzók maitól eltérő írásmódjának megtartásával kerül közlésre. A tárgyi magyarázó jegyzetekben az egyes személyek életrajzi adatai csak az 1896. évre vonatkoznak.

¹⁷ Az 1-es osztályzat jelentette a legjobb érdemjegyet, az 5-ös a legrosszabbat.

¹⁸ Dr. Sándorffy Nándor: a fiumei főgimnázium hittan- és filozófiatanára, többek között a Magyar Tengerpart című fiumei lap munkatársa

¹⁹ Pizzetti Rókus: a fiumei főgimnázium természettan- és fizikatanára, a VIII., tehát Zemplén Győző osztályának osztályfőnöke. 1896-tól a Tengerészeti Akadémia tanára

zaminált,²⁰ kacskodott, s a bizonyítványomban 2-t adott. Tornából és magaviseletből is van gyönyörűséges kettősöm, aminek ismét megvan a maga története, de amit most csak szépen hagyjunk abba. Volt ez alatt az én élettörténetemben minden, amit csak szem-száj kíván, diadal, dicsőség, fiaskó, orr, szekunda (még bizony a kis Incze²¹ második órájában latinból, no, ez is cifra história, nagyon hosszú epizód, s nem érdemes arra, hogy az utókor megtudja), szóval minden-minden, ismétlem, egy miniatűr küzdelem a létért. Nem tudom miért, de meg vagyok magammal ebben az időszakban elégedve, megálltam a sarat mindenhol, különösen gyűlölködő iskolatársaim között megmutattam, hogy nem vagyok többet az a gyenge kis fiú, akit mindenkinek szabad volt kicsúfolni, kigúnyolni, akiről mindenki megvetéssel beszélt, azért mert az első az osztályban, tehát alávaló lény, aki csak hízelgésből tanulja meg leckéit tanárai számára. Ez voltam én az előbbi osztályokban a hatodikig, még a hetedikben is részben, és miért? mert ha szóltam ellenük valamit, olyan könnyű volt a náluk néhány évvel fiatalabb tanulókat legyőzni, ha máshogy nem ment, ököljoggal. Megváltoztak a viszonyok az osztályunkban, nem az az úr a diákok között, ki jobban ért a verekedéshez, hanem aki megmutatja, hogy van olyan ember, mint ők, ha nem különb. Most amit meg akarok tenni, azt megteszem, s ellenkeznek velem, szembe tudok velük állni, s ha már annyira mén a dolog, karom is segíthet rajtam valamit. Mindent, amihez mostanáig hozzáfogtam, keresztül is vittem, s az ellenpárt kénytelen volt aljas, alattomos utakon törni ellenem, s én így is diadalmaskodtam rajtuk. Ezért nevezem küzdelem-teljesnek, ezért vagyok megelégedve életem ezen jelentéktelen parányi kis részével, mert láttam, hogy küzdeni lehet, s akarat előbb vagy utóbb borostyánt arat.²² Sohasem csüggedtem, s ha valami tervemet föl kellett adnom, megvettem anélkül, hogy sokat töprengtem volna miatta, a sok okoskodás csak árt, és a kész dolgot is el képes rontani. Látom én, tudom, hogy neveléses holmi iskolai bolondságokban küzdelemről és önképzőkörü²³ jeleneteknél csüggedésről meg miről beszélni, de bizony itt tanulja meg az ember, milyen az élet, itt tanul meg mindent, ami a lelket és az észet műveli. Saját magamnak különösnek tetszik, hogy én, ki mindig bolond voltam, most is az vagyok, s az is fogok maradni, egyszerre ily érzékeny húrokat kezdek pengetni. – Hát bizony, szó ami szó, érik a tök. Itt vagyok az élet küszöbén, s a dicső millennium évében fogok kilépni a gimnáziumból, s akkor elmondhatom majd:²⁴ „Elötted a küzdelem, előtted a pálya!”²⁵ Annyi mindenféle nyomja már a szívemet oly régóta, oly jólesik kissé társalogni saját magammal, oly megkönnyebbülést érzek minden betűnél, melyet leírok, s mentül többet írok, annál többet szeretnék írni. De hát ugyan miből megkönnyebbülést? Van nekem valami bajom? Semmi és mégis mily jólesik egy kissé komolyan beszélni, abbahagyni egy kis időre a folytonos jó kedvet, pedig hát az is jólesik, gyönyörűen süti a nap, szép a föld, a világ, szép az élet, rózsaszínű-

²⁰ vizsgáztatott

²¹ Incze Béni: a fiumei főgimnázium latintanára.

²² Utalás Arany János: Domokos napra (1851) című versére.

²³ Zemplén Győző a gimnázium Magyar Társalgó Körének titkára volt.

²⁴ Ezt követően hat szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

²⁵ Részlet Arany János: Domokos napra (1851) című verséből.

nek látszik előttem a jövő, bízva, remélve, csüggedés nélkül előre! hátha lesz még belőlem valami haszna a világnak? *Hétfőn* január 6^{dikán}

*P. S. No de ennyi badarságot sem írtam össze, amióta ezen a világon leledzem.*²⁶

Kelt, mint fent.

[2.] 362.

Fiume, 1896. január 12-én

Olyan kilométernyi reményei is alig voltak holmi magamfajta fickónak, mint éppen nekem. Méltóztassék csak elképzelni, hogy én, mármint én, először is meg akarok érnei, jazám!²⁷ meg én, még pedig jelesen, pedig azám na'sszó,²⁸ azonfelül pedig akarok nyerni egy egész arany vasat a dr. Csepreghy²⁹ urambátyám mellényzsebéből, más szóval a Csepreghy pályázatot hirdetett „Széchényi élete és főbb művei” című tanulmányra, melynek jutalma egy arany lenne, ezt az aranyat szeretném én bezsebelni.³⁰ No, hát ugyan még mi kéne? Hát bizony még valami, ennek a megmagyarázása azonban több szószaporítást igényel: 1000³¹ év előtt a honfoglaló Árpád bejött Magyarországra, s itt hazát alapított, az idén lesz ennek ezredik évfordulója. Ennek ünnepére többek közt egy általános diák-verseny is lesz, melyen Magyarhon első gimnazistái fognak magyar irodalomból és történelemből írás- és szóbelileg versenyezni. Államdíj lesz a jutalom, valami szerföltött értékes holmi, én tehát erre az államdíjra aspirálok. Hát ezenkívül is akarnál még valamit, te telhetetlen papzsák? Igenis, ha szabad kérnem, bizonyos³² promociójó szub auspicziisz regisztról³³ hallottam valamit harangozni, s holmi briliántos aranygyűrűről is, no bizony, kérem alássan az én ujjamra is épp úgy ráfér az az aranygyűrű, mint akárkicsoda tíz körmének egyikére. Bizony nekem sok mindenféle kéne, mert hát: Van itt ész, alig bírnya a fejem, van annyi, amennyi kő, pedig az ám na'sszó, mert nagyon sokkó ám, fogyasztom erőssen.

Vasárnap január 12-dikén

P.S. No ez a naplóm mégis csak többet ér mint a múltkori!³⁴

²⁶ E mondat dőlt betűkkel írva.

²⁷ E szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

²⁸ Értsd: Nagy szó!

²⁹ Dr. Csepreghy Kálmán: a fiumei főgimnázium történelemtanára

³⁰ A pályázatról bővebben: *A fiumei m. k. áll. főgimnázium ifjúságának magyar társalgó köre. Titkári jelentés az 1895–96. évről*, FF. Ért., 1895/96. [84]–85.

³¹ E szám nagyobb nagyságú számokkal írva.

³² Ezt követően négy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

³³ Sub auspiciis regis = királyi doktori kitüntetés, ma: aranygyűrűs doktor. Azok kaphatták meg, akik tanulmányaik során és a doktori szigorlaton is kitűnő eredményt értek el. Zemplén Győzöt 1902-ben avatták aranygyűrűs doktorrá.

³⁴ E mondat dőlt betűkkel írva.

[3.] 363.

Fiume, 1896. január 20-án

Elég az hozzá, hogy a mi bálunk is elmúlt. Az is igaz ám, hogy nem is írtam én még róla semmit a naplómba róla. Pedig azt bizony érdemes lett volna részletesen leírni a készülődésekkel együtt. Én voltam az egészben a főkolompos, mint titkár az elnök úr távolléte alatt, ki méltóztatott az egész karácsonyi szünet alatt távol lenni, én voltam a minde-nes, és el is végeztem mindent oly emberségesen, hogy Fiumében arról beszélnek, hogy: 1^{szor} ilyen szép bálja még a gimnáziumnak nem volt, 2^{szor} az idén még Fiumének nem volt olyan szép bálja, 3^{szor} az idén nem is lesz olyan szép bálja Fiumének, 4^{szor} a gimnazisták bálja olyan lesz, mint Budapesten a jogászok bálja.³⁵ Én saját olasz fordításomon mondtam el Peterdi S. „Az orr” című monológját,³⁶ persze volt megint siker, meg tapsvihar meg minden. Azután jött még csak a java, a tánc, az első quadrille-t³⁷ a Jilly³⁸ szerint 88, a Negovetich³⁹ szerint 140, a Luppis⁴⁰ szerint 152 pár táncolta. Annyi szent, hogy alig lehetett mozdulni.⁴¹ A damenpolkában⁴² a Jilly meg én kaptunk legtöbb cotillont,⁴³ még pedig 7-et. Táncoltunk szakadatlanul egészen 4 óra 15 percre. Pompásan mulattunk. A táncrend, a damenpolka, medallionok⁴⁴ és az „orr” olasz fordítása mind levéltáramban található és tekinthetők meg, a táncrend a kék skatulyában, a „Britannica čica” iskátyulában pedig a cotillonok meg az „orr”. Már tréfán kívül igen becses okmányok találhatóak az én levéltáramban, csupa régi dicsőségnek emlékezteti. Fiume városában oly hírre tettem szert, hogy a „Magyar Tengerpart” egyszerűen azt írja rólam, hogy a „jeles tehetségű Zemplén Győző”, alantabb pedig azt, hogy „valódi színészi bravúrral teljesítettem nem könnyű feladatomat.”⁴⁵ Nagy sajnálatomra e becses okmány nyomtalanul elpusztult s így kénytelen leszek ezt nélkülözni. Sebaj! marad azért ott elég olyan gyönyörű holmi, amit nem tudom, mennyiért nem adnék! Hja! bizony így van a! Azonfelül az is történt, hogy a kör, hálás köszönetet szavazott egy bizonyos Paur Géza⁴⁶ festőnek, aki a táncrendjeinket készítette, vettünk is neki ajándékba egy gyönyörű mell-tűt. Ma délután adtuk neki át a kör jegyzőkönyvének kivonatával. Ezt a kivonatot nekem kellett elkészítenem, én pedig, minthogy a reám bízott dolgokat mindig háromszorososan szoktam elvégezni, most is egyszerű kivonat helyett lerajzoltam az egész

³⁵ Bővebben a január 16-ai bálról: *A gimnázium estéje*. MT, 4. (1896. január 19.), 3. sz. 4.; *Iskolai ünnepségek*. FF. Ért. 1895/96. 44., 46.

³⁶ PETERDI, 1888.

³⁷ tánc, francia négyes

³⁸ Jilly Aurelio: Zemplén Győző osztálytársa.

³⁹ Dr. Negovetich Artúr: a fiúmei főgimnázium történelem, magyar, olasz, latin és görög nyelvtanára.

⁴⁰ Luppis Alajos: a fiúmei főgimnázium VI. osztályos tanulója, a Magyar Társalgó Kör tagja.

⁴¹ A Magyar Tengerpart című lap szerint az első négyest 140 pár táncolta. Ld. *A gimnázium estéje*, MT, 4. (1896. január 19.), 3. sz. 4.

⁴² kétnegyedes ütemű, közepes tempójú, páros cseh néptánc

⁴³ francia füzértánc

⁴⁴ medallionok = valószínűleg báli emlék

⁴⁵ Ld. *A gimnázium estéje*, MT, 4. (1896. január 19.), 3. sz. 4.

⁴⁶ Paur Géza: festő, illusztrátor, művészeti író.

jegyzőkönyvet mindenestül, persze idealizálva (értsd: a kör régi rongyos jegyzőkönyve helyett egy gyönyörű aranyozott sarkú albumot rajzoltam), azután odapingáltam egy csomó ecsetet meg egy festőpalettát, a háttérben egy fotografuskészüléket, egy pálmá-
ágot, és egy csomó táncrendet, mindegyik más-más lapjával kifelé fordúlva úgy, hogy minden lapja külön meglátszik élethűen ábrázolva. A jegyzőkönyvben olvasható az illető kivonat mely így hangzik: „1896. évi január hó 16-án hálás köszönetet szavaz a kör Paur Géza úrnak művészi alkotású táncrendjéért és az ünnepély sikerét biztosító fáradhatatlan buzgalmaért.” Aláírták jobbról Tóth⁴⁷ elnök és Zemplén Győző titkár, balról Kőrösi Sándor⁴⁸ vezető tanár. A Pozder⁴⁹ meg én adtuk át ezen emléklap felét Paur úrnak, a kis Csepreghy azt mondta reá, hogy: nagyon elegáns. No, most már csak azt kell megmondanom, hogy ennek most vége, erre nincs már gondolni való, inkább másra (Széchenyi arany,⁵⁰ 3000 koronás államdíj, jeles érettségi, ez az első regiment, azután brilliáns aranygyűrű,⁵¹ azután következnenek a fellegvárok: próbaévül Fiumében direktor, 5 évig egyetemi tanár, azután miniszter, most pedig egy lehetetlen, amiért a kis mama szörnyen haragszik, 12 évi egyetemi tanárság után... Király). A legközelebbi mégis a Széchenyi pályadíj meg a 3000 (?) koronás államdíj, tehát ezekhez kell most derekasan hozzájárnom. A Széchenyin minden héten fogok dolgozni vasárnap délutánonkint, arra a versenyre pedig mindennap, amikor csak időm marad. Az Egonéktól kitették a szűrőmet, mert a Bélácska 4 tantárgycskából megbukik vala, azért most több időm lesz.⁵² Hosszabbodnak a napok is. Lesz minden gyönyörűen, de pompás lesz!

Hétfőn január 20-dikán

[4.] 364.

Fiume, 1896. február 4-én

Már hozzáfogtam tanulni a diákversenyre. Mert, szó ami szó, szorul a kapca, június olyan hamar itt lesz, hogy az ember nem is veszi észre, egyszerre csak itt van, már pedig annak meg ké lönnyi[!]⁵³ A Csepreghy azt mondja, hogy ezrekre menő értékű ajándékok lesznek. No, már az igazat megvallva, én nem az ajándékok értékéért megyek, hanem a dicsőségért. De össze kell magamat becsületesen szednem, mert egész Magyarország diákjai színe-java ott lesz. A Beöthy irodalomtörténetét⁵⁴ úgyszólván kívül

⁴⁷ Tóth Elemér: a fiumei főgimnázium Magyar Társalgó Körének elnöke, Zemplén Győző osztálytársa.

⁴⁸ Kőrösi Sándor: a fiumei főgimnázium magyar, irodalom és német nyelv tanára. Az iskola Magyar Társalgó Körének létrehozója. A Magyar Tengerpart című lap megalapítója és felelős szerkesztője 1906-ig.

⁴⁹ Pozder Antonio: Zemplén Győző osztálytársa.

⁵⁰ Ld. 30. lábjegyzet.

⁵¹ Ti, királyi doktori kitüntetés.

⁵² 1895 szeptemberétől Egon Alajos műszaki tanácsos fiát, Egon Bélát korrepetálta. Bővebben: OSZK Kézirattár, Oct. Hung. 1200. 18. v.

⁵³ Értsd: Meg kell lenni!

⁵⁴ BEÖTHY, 1883–1884.

megtanulom, azután még átveszem a⁵⁵ Rhetorikát, Poetikát, Irálytant, csak nem hagyom lepipálni magam. Az aztán volna az igazi dicsőség, egész Magyarországon beszélnének róla. Egyszerre híres emberré válnék! Az volna aztán a valami! Azután meg a⁵⁶ „promotio sub auspiciis regis”. Valakitől meg pláne azt hallottam, hogy akik sub auspiciis regis lesznek kinevezve, azok mindjárt igazgatók. Hátha még teljesedik az, amit tréfából mondani szoktam: Próbáévre lejövök igazgatónak Fiumébe, azután pedig egyetemi tanárnak Budapestre... et cetera fellelegvaria...”

„Szép reményink hajnalcsillagánál

A jövődő tündérvkert gyanánt áll...”⁵⁷

A mi szegény gimnáziumunkat nagy csapás fenyegeti. A Berghoffer⁵⁸ meg a Körösi tífuszban meg tüdőgyulladásban fekszenek. A szegény Körösi már túl van a veszélyen, de az igazgató úr nagyon, de nagyon rosszul van. Nagyon félünk, nehogy valami történjék. Szegény kis direktorunk! Milyen kár volna érte! De reméljük, hogy erős természete és a jó Isten tán megmentik a gimnáziumot ezen szörnyű csapástól. S egy hét előtt még mily életvidáman tanítgatott, s mi pedig, haszontalanok ugyancsak ásítottunk német-órái alatt. Szegény direktorunk!

Kedden február 4-én.

[5.] 365.

Fiume, 1896. február 8-án

Meghalt a szegény Berghoffer!⁵⁹ El is temettük, el is búcsúztattam már, ma pedig gyász-mise volt az elhunytért. Mily szerencsétlenség. Éppen ő, az az áldott jó kis direktorunk! 36 és ½ éves korában. Szegény emberek fia volt, szülei korán elhaltak s alig tudta magát fenntartani, s mégis 29 éves korában már igazgató lett, s íme, megbetegszik, és hat nap alatt vége van. Nem beszélek most arról, mennyire sajnálja mindenki, s mily nagy ez a veszteség, szegényről már annyi beszédet mondtak és annyi nekrológiát írtak, hogy már egy kicsit sok is. Elég, ha azt mondom, hogy igen nagyon sajnálom. Az őszinte fájdalmat kevés szóval ki lehet fejezni.

Most pedig helyét a Matisz⁶⁰ foglalja el. Igaz ugyan, hogy csak ideiglenesen, de az idén mégis csak az lesz az igazgató, s majd tesz róla, hogy egy kicsit befeketíthessen. Most már az internátusba jutásra is körülbelül keresztet lehet vetni.⁶¹ Sorra van még a

⁵⁵ Ezt követően három szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

⁵⁶ Ezt követően négy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

⁵⁷ Részlet Petőfi Sándor *Távolból* (1843) című verséből.

⁵⁸ Dr. Berghoffer József: a fiumei főgimnázium némettanára, 1889-től 1896-ban bekövetkezett haláláig igazgatója.

⁵⁹ Dr. Berghoffer József február 4-ei haláláról bővebben: *† Berghoffer József dr*, MT, 4. (1896. február 9.), 6. sz. 4–5.; MATISZ János: *Az intézet gyászja*, FF. Ért. 1895/96. [10]–16.

⁶⁰ Matisz János: a fiumei főgimnázium ideiglenes igazgatója, földrajztanára, a tengeri flóra és fauna kutatója. Az 1896-os millenniumi kiállítás tengerészeti és közoktatásügyi pavilonjában kiállítóként vett részt.

⁶¹ Ti. az Eötvös Kollégiumba való bejutásra.

diákverseny. A Tóth is eljön, s bizonyosan elkíséri a Matisz igazgató úr is, s majd csak háttérbe szorítanak engem ketten – ha ugyan engedem magam. Úgy hozzá fogok a tanuláshoz, hogy nem tudom, mikor fog engem a Tóth úr lepipálni. Hétfőn elmegyek a Csepregyhez, kérek tőle könyveket, amit pedig ő nem adhat, azt majd szépen meghoztatjuk. Úgy meg akarok tanulni mindent, hogy kívül tudjam úgyszólván, az egész irodalomtörténetet. A számokat úgy beleverem a fejembe, hogy azokat onnan többet ki ne lehessen kergetni. Nem ijedek én meg a Tóth úrfitól, még ha 100 Matisz is protezsálja.

Az egyetlen befolyásosabb tanár, aki engem igazán szeretett, meghalt, s most a Tóthnak a szibsaftja⁶² kerekedett fölül, Matisz, Kubicsek,⁶³ Pizzetti mind nyalják a talpát alázatosan, nekem nem maradt a pártomon csak a kis Csepregy. A szegény kis Mozognak⁶⁴ is rossz dolga lesz most. A Matisszal nem beszél, párbaja is volt vele, s most az parancsol. A Tóth olyan nagy úr lett, hogy félnek tőle a tanárok.

Az igazgató sírján mondandó búcsúbeszédén is talált összeveszni valót a Tóth. A Csepregy a kör gyűlésén kijelentette, hogy a tanári kar határozata értelmében a Friedrich⁶⁵ fog olasz, én pedig magyar beszédet tartani, és hogy ezen már változtatni nem lehet.⁶⁶ A Tóth pedig feltolta az orrát s elhatározta, hogy holnap lemond a Kör elnökségéről. Lehet, hogy én jutok helyébe. Volna megint egy okkal több haragudni a Matisz–Tóth-éknak. Elég az hozzá, hogy most az iskolában úgy kell viselni magamat, mint aki kettőt sem tud szólni, hozzáfogni szörnyen a tanuláshoz, úgyhogy 100,000 protekciónak dacára is én legyek a győztes...

Most nincs már meg a kis Berghoffer, aki szerint mi⁶⁷ voltunk a gimnázium díszéi, aki azt mondta, hogy: egyetlen asszony van a világon, akit irigyel, s az a mamuskánk, azért mert olyan derék fiai vannak, aki a tatának megígérte, hogy bejuttat az internátusba és protekciionszkindet⁶⁸ csinál belőlem... mindennek már vége. Itt van helyette a kedves Matisz, aki nem is köszön nekem, nem felel, ha szólok hozzá, s úgy néz rám, mint valami rablógyilkosra. Nem maradt semmim, csak a kis Csepregy, Mozog és az⁶⁹ erős akaratom, mely előbb, vagy utóbb de borostyánt arat.

Nem szorulok senki fia protekciójára.

Szombaton február 8-án.

⁶² Sippschaft (ném.) pereputty, retyerutya (pejor).

⁶³ Kubicsek Albert: a fiumei főgimnázium némettanára.

⁶⁴ Mozog István: a fiumei főgimnázium görög- és testneveléstanára.

⁶⁵ Friedrich Antal: a fiumei főgimnázium VII. osztályos tanulója.

⁶⁶ A temetésén mondott búcsúbeszédéről bővebben: *† Berghoffer József dr.*, MT, 4. (1896. február 9.), 6. sz. 5.

⁶⁷ Ti. a három Zemplén fivér.

⁶⁸ Protekciionskind (ném.) pártfogolt gyermek.

⁶⁹ Ezt követően kilenc szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

[6.] 366.

Fiume, 1896. február 28-án

Ismét egy nyilvános föllépés vár reám, március 15-én. A Tóth a napokban beteg, s habár ő az elnök, mégis én fogok beszédet tartani. Lesz tehát ismét oka orrfeltolásra a Tóthocskának. A Csepreghy tegnapelőtt magához hivatott s megmondta, miként áll a dolog a beszéddel. Én ugyan hímeztem-hámoztam, hogy nem-e inkább a Tóth beszéljen, de a Csepreghy azt felelte rá: „a Tóth most beteg, s ez olyan beszéd lesz, melyre több ideig kell majd készülni, és ha el is jön addig a Tóth, nem fogjuk háborgatni a Korvaleszcenciában,⁷⁰ hadd nyugodja ki magát!” Én nem bánom, sőt szívesen megteszem, s még nagyon is örülök neki, törődöm is én annak a vicedirektornak az orrával. Már hozzá is fogtam, a protasis⁷¹ már kész, s a mamuskának nagyon tetszik, pedig a nem csekélység, mert szó, ami szó, az én kis mamám ilyen dolgokban egy kicsit finnyás, s a mostanáig megírt s oly bámulatos sikert aratott prózai műveim közül egy sem tetszett neki. Csak aztán igazán el is mondhassam nagyszerű beszédemet, melyhez már az összes adatok össze vannak gyűjtve. Mikor elmentem a Csepreghytől, az utolsó szavai ezek voltak hozzám: „Mindenesetre maga fogja tartani a beszédet!” Megjegyzendő, hogy az apróság igen sokra tart, s égre-földre biztosított, hogy én fogom az első díjat megnyerni, s már azt is megígérte, hogy gratuláló sürgönyt fog nekem küldeni Iglóból, ahol ő akkor katona lesz. Könyveket is adott, hogy tanulhassak. S mikor elbeszéltem neki a múlt évi kivándorló hajótörését azt mondta rá: „Bizony, bizony Zemplén, magának igen sok irigye van a maga eszéért.” Igaza volt, s mindjárt a következő körgyűlésen meggyőződhetett róla, beadtam a szegény „Diáksíny”-t, s úgy lepipálták, leszídták, nem fogadták el (Blasich,⁷² Jilly bírálók), hogy még a jelíges levelet is elégették. Pedig szó, ami szó, tán jobbat is érdemelt volna. No, de sebaj! a 3000 koronás pályadíjat mégis én viszem el. Bizony!⁷³ De még a Széchényi 1 aranyát is. Nem magyom magamat!

Pénteken február 28-án

[7.] 367.

Fiume, 1896. március 23-án

No, most Győző szedd össze magadat! Versenyt hirdettek megint egy novellára, jutalom 1 arany. Határidő pedig április 26-a. Most már csak meg kell írni a beadnivalót, hanem, köztünk legyen mondvá, olyan legyen ám, hogy szebbet keresve se lehessen találni. Mindenesetre valami víg elbeszélést szeretnék írni, ahhoz tán jobban értek, egészen a magam fejből akarom összeállítani az egészset, a mama megígérte, hogy még kérdezősködni sem fog felőle, csak majd ha kész lesz, akkor fogja elolvasni. Most már csak azon törjük az

⁷⁰ convalescence (lat.) lábadozás

⁷¹ protasis (gör.) bevezetés

⁷² Blasich Mario: Zemplén Győző osztálytársa.

⁷³ E szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

eszünket, milyen legyen a tárgy? Ezt mindenekelőtt jól meg kell gondolni, azután felosztani az anyagot részarányosan, aztán hozzáfogni és megírni egy lélekzetvétele az egészet. Most már kezdek egy kicsit konyítani a tárgyhoz. Először is lesz benne egy öreg, negyvennyolcas honvédtiszt, aki nyugodtan éldegél egy kis falucskában, és van neki egy fia meg egy lánya, a fiút szépen elviszik katonának közvetlen Königrätz előtt, a lányt pedig természetesen nem, a németek⁷⁴ megverik az osztrákokat az öreg katonának szörnyű örömeire, a⁷⁵ fiú⁷⁶ pedig egy barátjával hazamén, a barátot csak azért hozom be a historiába, hogy a szép kisasszonynak párja akadjon. Úgy is mehet a dolog, hogy a tréfás fiú előre küldi a barátját, azzal a hírral, hogy a lábát ellőtték, a barát azonban nem tudván kiállni a szegény apának és különösen pedig a kisasszonynak a siránkozásait s elárulja a titkot. S mikor a fiú egy csomó mankóval össze-vissza kötözve eléjük botorkál, szépen kinevetik, s az egész igen jól végződik. Azt hiszem, ha ezt szépen, tréfásan kidolgozom, tán lesz belőle valami. Ezentúl, minden reggel korán kelek s reggel dolgozom rajta. Valami gyönyörűt szeretnék írni. Versenyszavalat is lesz, annak is egy arany lesz a díja. Azt tudom, úgy is odaadják valami Tóth-féle embernek.

Hétfőn március 23-án

[8.] 368.

Fiume, 1896. március 25-én

Nem igen vagyok megelégedve a tárggyal, és nem akarok senkit se gyanúsíthatni, hogy a naplómát olvasta, de nagyon-nagyon sejtem, hogy a mama tud már erről a rongyos tárgyról valamit, és azt is tudom, hogy nem tetszik neki... igaza is van, így nem maradhat, mert egy kicsit furcsa és nevetséges, nem pedig humorisztikus, mint amilyennek kellene lenni. Most is, midőn írni akartam, a lelkemre kötötte, hogy jól gondoljam meg, mit írok, és ne írjak valami ostobaságot – igaza van. Gondoljunk ki valami okosabbat, de nagyon-nagyon okosat. Azt hiszem, megmaradhat az öreg katona, meg a fia is, meg még a lány is, még Königrätzbe is elmehet a fiatal úrfi, csak az a holmi lábtörés meg a másik fiatalember nincs helyesen bevezetve a bonyodalomba. 25⁷⁷ percnyi fejtörés után találtam egy másik tárgyat, különbet, mint az első, csak hogy ez se ér ám semmit. Nagyon egyszerű dolog, egész köznapi história, de tán, ha szépen feldolgozom, még lesz belőle valami. Egy vén katona helyett kettőt hozunk össze, az egyiknek van egy lánya, a másiknak egy fia, a fiút katonának viszik, a lányt titkon siratja, a vén katonaszolga rajtakapja a kisasszonyt a pityergésen, vigasztalja mindaddig, míg a Königrätznél megvert vitéz maga meg nem vigasztalja szegénykét. Ha magát a tárgyat tekintjük, ez sem valami különös, de legalább nincs benne semmi erőltetett, s épen mert maga a tárgy olyan száraz, nem akarom, hogy a mamuskának tudomása legyen róla, míg az egész kész

⁷⁴ A szó végén egy e betű áthúzva.

⁷⁵ A szó végén egy z betű áthúzva.

⁷⁶ A szó a sor fölé beszúrva.

⁷⁷ E számjegyek nagyobb nagyságú számjegyekkel írva.

nincs, azt hiszem, szépen ki fogom tudni dolgozni, s csak majd ha az egész kész lesz, akkor adom oda a mamának olvasni, mert másképp, ha így a száraz csontvázat meglátja, elkedvetlenül, s majd megint másba kell fognom, mert az is igaz ám, hogy az előbbit is elolvasta, azért példálódzik olyan nagyon. Ezt a naplót most úgy eldugom, hogy bizony a szegény mamuska nem fogja megtalálni. Nem szeretném, ha előre megtudná, mit akarok írni. Meglátjuk, hátha elsül. Tegnap voltunk a Csepreghyvel lumpolni Grobnikon,⁷⁸ s a Csepreghy azt mondta, hogy semmi hír sincs a versenyről, s aligha lesz belőle valami. Biz azért kár volna!

Szerdán március 25-én

[9.] 369.

Fiume, 1896. március 28-án

Nem akar sehogysem egy csupa egyesek bizonyítvány összekerülni, a Sándorffy rendes rögeszméjét követi, s kettősöket osztogat boldognak boldogtalan, okosnak, butának egyaránt, azokat kivéve, kik hármast kapnak. Fizikából van ugyan egyesem, de van helyette egy cifra kettősöm magyarból. Azt a kis vörös incifinci Incze „menjen kijét” mutatni akarja, mennyivel szigorúbb, mint a Kőrösi, s mennyivel jobban érti a dolgát, két hétig alig tanított mindössze, egyszer egzaminált, akkor is kitűnően tudtam, az igaz, hogy egy gyakorlatomra jót⁷⁹ adott s ennek a révén az értesítőbe is. Sebaj! ez úgysem marad meg az év végére, csak a hittan meg a bölcészet pusztulna el, azaz javulna meg. Magaviseletből is kettősöm volt, pedig ebben az időszakban, tudván én, hogyan áll a dolog a Mátisz⁸⁰ igazgató úr és én közöttem, becsületesen vigyáztam magamra. Mind-egy!⁸¹ a kettős most is ép úgy ott pompázott, mint máskor: pedig most csak azoknak volt kettősük magaviseletből, akiknek 2-3 fokuk volt, mint a Pozder, Blasich. Ha az év végén sem lesz külön bizonyítványom, no, akkor lesz aztán szép érettségi. No de nem hagyom magam, pukkadjanak meg mérgükbe a Matiszisták, de olyan jeles érettségit pumpolok ki, mint az én kis aranyos Szinuskám⁸² múlt évben.

Vasárnap, március 28-án.

⁷⁸ Fiume része.

⁷⁹ E szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

⁸⁰ E szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

⁸¹ E szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

⁸² Bátyja, Zemplén Szilárd.

[10.] 370.

Fiume, 1896. május 22-én

Szegény kis naplócskám, de rég néztem feléd! már jóformán el is felejtettem, hogy te is létezel a világon. Sokszor volt holmi apró-cseprű bajom, s nem jutott eszembe, hogy van énnékem egy kedves jó barátom, az én kis naplóm, annak elmondok mindent, s aztán⁸³ „mindjárt könnyebben érzem a belső részeimet.” Mi történt velem ez alatt a két hónap alatt? sok mindenféle és mégis semmi, minden a régiben maradt, iskolába többé nem járok, nem látom ezentúl, hogyan bókol az egész tanársereg a pénzesember fia előtt, de a víg iskolahecceknek is vége szakad. Azt mondják, az embernek legszebb évei azok, melyeket a gimnáziumban tölt. No, én nem tudom, igaz-e? most nem akarok azon vitatkozni, elég az hozzá, hogy az osztályvizsga már megvan, s az írásbeli érettségi tegnap végződött, mindkettőben megtettem Kötelességemet, meglátjuk milyen lesz az eredmény. Szörnyen türelmetlen vagyok, szeretném már biztosan tudni, mi lesz velem, az érettségitől függ minden, a Festnek⁸⁴ írtam az internátusra nézve, egy szép hosszú levélben válaszolt, az idén csak 2 hely van üresedésben. Ha nincs tiszta jelesem, semmi esetre sem jutok be, és ha nem, akkor meg nem tudjuk, hogy lesz, mint lesz, annyit tudok, hogy rosszabb lesz, mint hogyha ott lennék. Most még 20 napig kell várnom az érettségig, azután meg ki tudja, mikor kapjuk ki, s addig folyton ebben a kiállhatatlan bizonytalanságban maradni! Mindenféleképpen igyekezni fogok szórakoztatni magamat, festegetek, hegedülök, no meg majd tanulok is valamit, nem akarom, hogy a tanár signoriknak legyen valami mondanivalójuk ellenem.

Az a boldogságom mégis megvan, hogy hittant, filozófiát, németet és görögöt többet nem tanulok, ezekkel végeztem. Most még marad magyar, olasz, latin, történelem, fizika, számtan. Juj, ha egyszer túl leszek ezen az érettségin, de jó lesz már akkor. Szó sincs róla, hogy félnék tőle, de mégis olyan szekánt.⁸⁵ De hisz tulajdonképpen nem is az tesz engem oly harapós kedvűvé, hanem más, nem is az, hanem a semmittevés. Se a diákversenyből,⁸⁶ se a társalgókör novella és Széchényi pályázatából nem lesz semmi, pedig nekem már készen áll két novellám s a „Széchényi” félig.⁸⁷ Azt a versenyt a Csepreghy különben is csak úgy találta ki, hogy jobban tanuljuk a történelmet, olyan jól ért a föllentéshez az eszemadta, hogy már egy szavát sem hisszük. No, még húsz nap, de nem szabad ellustálkodni a javát!

Pénteken május 22-én

⁸³ Ezt követően hat szó dőlten írva.

⁸⁴ Fest Aladár: a fiumei főgimnázium történelemtanára, 1896-tól igazgatója.

⁸⁵ kellemetlen

⁸⁶ Diák szó a sor fölé beszúrva.

⁸⁷ Ld. [2.] 362. forrás.

[11.] 371.

Fiume, 1896. június 16.

Amit egyelőre remélni lehetett, ami után előbbi naplóimban annyit sápítoztam, az mind beteljesedett. Az osztályvizsgák kezdete óta iskolában valódi diadalmenetet futottam végig, minden pompásan ment, minden kitűnően sikerült, úgy, hogy minduntalan csak azon töprengtem: „No, ha ez így mén tovább...” s folytattam tovább légvárait. A legforróbb kívánságom, a tiszta jeles érettségi is teljesült, pompásan vizsgáztam mindenből, de megelőzőleg be is vágtam a bevágandókat. Órarendem az volt, hogy reggel 5 órakor elmentem sétálni, hazakerültem 9 óra tájt, tanultam 3 órát, délután meg tán felet. Így végeztem három nap alatt a magyar irodalomtörténettel, semmit sem olvastam egynél többször át, két napot szántam a történelemnek, négyet az olasznak, egyet pedig matematika, fizika és latinnak. Közbejött azonban egy előreláthatatlan incidens. A „Széchényi”-re ugyanis senki sem pályázott, s ezt látva én sem végeztem be a magamét. Egy szép napon csak jön a parancs a Csepreghtől, hogy bizony jó lenne rövidesen beadni a „Széchényi”-t, nem határoz,⁸⁸ ha magam is vagyok a pályázó, én azt feleltem rá, hogy három nap alatt meglesz. Hazajöttem, nekifeküdtem a munkának, azaz jobban mondva belefeküdtem az ágyba, mert már jó késő volt, mire a Csepreghtől hazavetődtem, dolgoztam úgyszólván szakadatlanul reggeltől estig, szép volt a művecske, de a Csepreghy a bírálatában mégis „Kis mű”-nek nevezte, habár nagyon megdicsérte, s az egész bírálatot e szavakkal kezdte: „Ezen Kis mű ügyes szerzőre vall...” Azután pedig dicsérettel fogadta el, és az 1 arany pályadíjra méltónak találta. A két novellámat is beadtam, ez a „két” árva elbeszélés volt az „egyetlen” két pályázó. Ezt a kettőt a Kőrösihez vittem el, ki irtózatos ásitozás között végre mégis átvette a két elbeszélést megbírálás végett. Eleinte arról volt szó, hogy az egy arany jutalmat a 2 novella két szerzője között megosztják, azután mégis csak a „Nagynéni”-nek ítélték oda. A „Tengerpart” vasárnapi számában elkezdte közölni, gyönyörűen alá van írva becses nevem.⁸⁹ (Folyt. köv.)⁹⁰

Kedden, június 16-án

[12.] 372.

Fiume, 1896. június 17-én

Hát igen! ott hagytam el, ahol három nap alatt végeztem a „Széchényivel”, s a tanulásra maradt mindössze négy, ezt a négyet pedig úgy osztottam be, hogy egy napot szántam a történelemre, kettőt az olaszra, a többit pedig, azaz 1 napot a matematika, fizika és latinra. Úgy is lett minden, amint gondoltam, megjegyzendő, hogy a négy nap közül kettő ünnepnap volt, még pedig nagy, az egyik vasárnap, a másik a Király Koronázása-

⁸⁸ nem számít

⁸⁹ Az írás folytatásokban megjelent: *Zemplén Győző: A Nagynéni*, MT, 4. (1896. június 14.), 24. sz. 2–4.; MT, 4. (1896. június 21.), 25. sz. 2–4.; MT, 4. (1896. június 28.), 26. sz. 2–3.

⁹⁰ E két szó dőlten írva.

nak huszonkilencedik évfordulója, egyike a millennium legszebb napjainak.⁹¹ Erről sem tud az én szegény Kis naplóm semmit, no de hagyjuk azt, oly dolog ez a millennium, amit nem kell följegyezni, kitörülhetetlenül van az az ember lelkébe írva. Június 10-én, szerdán kellett kezdődni az érettséginek, a Dunay⁹² volt a miniszteri biztos, egy öreg, 64 éves ember, még a régi fajtából, olyan valami Garanvölgyi-féle típus,⁹³ a teóriát nem igen szíveli, a prakszis embere, ragaszkodik a régi a hagyományokhoz, a túlságosan moderneskedő tudákosságot ki nem állhatja, nem szigorú, áldott, jó ember, aki azért ereszti át az összes jelölteket a vizsgálatokon, hogy ne kelljen neki a pótvizsgára lejönni pótvizsgálatra. Igen érdekes ember, hogy ne menjenek feledésbe valóban eredeti ötletei és mondásai, idejegyzek közülök néhányat: Mikor magyarból feleltem (megjegyzendő, az öreg szörnyen fél minden néven nevezendő grammatikától) a tézisemen három kérdés volt: 1. A magyar művelődés eredete (A kultúra vándorlása), 2. A drámai irodalom fejlődése, különösen Madách, és 3. Mássalhangzók és magánhangzók felosztása. Végimentünk már az első két tézisen, az öreg azt mondta, hogy „elég!” én azt hittem azonban, hogy a grammatikai tézis még hátra van, s nem adtam még oda a jegyzőnek (a Kubicsenek) a tézisemet. mikor a Dunay észrevette, rám kiáltott: „Csak nem akar veszébe rohanni!” Később meg történelemből feleltem a címer fejlődéséről, II. Endre címerén a két kis oroszlán között lévő paizsról azt mondtam, hogy azon szintén oroszlán lehetett, de lekopott, amire aztán a Dunay a lehető legkomolyabb képpel mondta: „No, igen, némelyik elefántot, más pedig gilisztát lát benne.” Mikor pedig a Rubinich⁹⁴ felelt, s nem tudván hol vagyon Egyházas-Hetye s szörnyűképpen megszeppen vala, az öreg inspektor így vigasztalja: „Sőse féljen tőle, én sem tudom!” A Tóthtól pedig az ábécét kérdezték, 5 percnyi csetlés-botlás után elérkeztek ketten a Kőrösivel 9-ig, itt már megunt a dolgot a Dunay, s változatlan komoly képpel vigasztalva a Tóthocskát: „Elég! az ábécét tudjuk!” A Kőrösivel minduntalan polemiába keveredett, nem akarta ugyanis a modern nyelvészet legújabb vívmányait elfogadni, összeveszett vele a két-, háromtöví igék elméletét illetőleg, a Kőrösi pedig mosolyogva vágott neki vissza, habár elég kíméletlenül: „Főigazgató úr, kérem, régebben úgy volt, most már nincs úgy!” Bámulatra méltó az öregnek a jósága, hogy ezen észrevételért, melyet a Kőrösi sokszor ismételt, meg nem haragszik. Különben ismerte jól a Kőrösi a maga emberét, tudta, hogy olyan áldott emberrel így is lehet beszélni. Szó jött egy helyen a hosszú ē-ről, nem é-ről, a Kőrösi citálja, hogy ezt a palóc tájszólásban találhatjuk, akik így beszélnek: mérre, a

⁹¹ 1896. június 8-án Erzsébet és Ferenc József koronázásának 29. évfordulója alkalmából Budapesten a Vérmézőről díszmenetben vonultak fel a budai várba a vármegyék és törvényhatóságok bandériumainak lovasai, hogy hódolatukat fejezzék ki a királyi párnak. Ezután a koronával és a koronázási ékszerekkel az újonnan épülő Országházhoz mentek, ahol a király jelenlétében egy rövid díszülést tartottak, majd vizsztatértek a budai várba. A kiállítás fél éve alatt ez volt a legkiemelkedőbb állami esemény. A Magyar Tengerpart beszámolt mind a budapesti, mind a fiumei ünnepségekről. Pl. *Június 8-a Fiumében*, MT, 4. (1896. június 7.), 23. sz. 3.; *Az ezredéves ünnep* MT, 4. (1896. június 14.), 24. sz. 2–3.

⁹² Dunay Ferenc: az 1871/72-es tanév végéig a fiumei főgimnázium igazgatója, 1896-ban a beszercebányai tankerület kir. főigazgatója, királyi tanácsos.

⁹³ Utalás Jókai Mór: Az új földesúr című regényének alakjára, Garanvölgyi Ádámrá.

⁹⁴ Rubinich Giovanni: Zemplén Győző osztálytársa.

Dunay meg közbevág, „nem kell nekünk olyan messze elmenni a palócokig, hátha én azt mondom, hogy: „Deehogy?”⁹⁵ Ilyen inspektor⁹⁶ alatt valódi gyönyör volt vizsgáznunk: három, négy-négy tanulókból álló csoportra osztottak bennünket, szerdán délelőtt végeztek az első négygel, délután más négygel, csütörtökön reggel került a sor reám a Schlesinger,⁹⁷ Tóth és Zigarral⁹⁸ együtt. Azok a szerencsétlen flótások, akik előttem vizsgáztak, úgy irigyeltek azért az egy napért, magam is örültem neki, hogy még szépen tanulhatok, de aztán „kedvem szottyán”-t hallgatni, hogy mit tudnak az öregek a vizsgán, s egész nap ott ültem s hallgattam. Jobban is tettem minden esetre, mintsem hogy itthon magoltam volna. Így legalább olyan pompásan kiokoskodtam, hogy micsoda kérdést kapok én, a fejemet levágattam volna például, hogy magyarból Madáchot kapom és a történelemből a magyar címer fejlődését (igaz, hogy ezt a Csepreghy meg is mondta). Mióta a szegény Berghoffer meghalt s a Matisz lett az igazgatónk, egy új üstökös tűnt fel a gimnázium látóhatárán, egy előbb félreismeret, elhanyagolt, beszekundázott lángész: a herr⁹⁹ für [?] Tóth.

Szerdán jún. 17-én
(Folyt. Köv.)¹⁰⁰

[13.] 372.

Fiume, 1896. június 18-án

Amint mondtam tehát, az egész tanársereg kezdte bámulni az eszem adta Tóthját, mi eleinte csak azt mondogattuk egymásnak: „No, ez is már biztos arról, hogy nem bukik meg!” Azalatt pedig a Tóth csak bódítgatott, egy történelmi órán a Csepreghy azt találta neki mondani, hogy: „mondom magának Tóth, maga egyszerűen érett lesz!”, felpattant a lelkem, mintha ágyúból lőtték volna ki és jött azután a sok: „mit? hogy? ugyan miből?” etc. Múlt évben szegénykének húsvétra szekundája volt fizikából, ez azonban a viláért sem akadályozta meg a Pizzettit abban, hogy az idén az év végén egyest adjon neki fizikából is meg matematikából. S így ment ez minden tantárgyból, csak a Sándorffy és ki hinné? az apró kis Incze nem engedték magukat leszedni a lábukról, ezeknek köszönheti a Tóth uram, hogy nem lett jeles érett, mint ahogy azt fűnek-fának már előre kitrombitálta. Olyan dolgokat tettek vele azok a tanárok, hogy az embernek ég felé mered minden haja szála, ha csak rá is gondol. Nem akarom a papirost ezen stiklik elbeszélésével rontani, nem az én dolgom, írja fel a naplójába a Tóth, őt illeti ez a sok szép mindenféle. Annyira elbizakodott ám, hogy a vizsga végeztével, mielőtt még az eredményt kihirdették volna, azt telefonozta haza, hogy remélhetőleg mindenből jelese

⁹⁵ E szó első négy betűje nagyobb nagyságú betűkkel írva.

⁹⁶ tanfelügyelő

⁹⁷ Schlesinger Giulio: Zemplén Győző osztálytársa.

⁹⁸ Zigar Paolo: Zemplén Győző osztálytársa.

⁹⁹ Az ezt követő szó olvasata bizonytalan.

¹⁰⁰ E két szó dőlten írva.

lesz a latinon kívül. Pedig hát volt kettőse olaszból, fizikából, latinból pedig hármasa, nem számítva ide a filozófia hármast, hittan kettőt s egyéb tárgyakat, melyekből ugyan nem tesz az ember érettségét, de a bizonyítványban mégis föl vannak jegyezve. A Tóthon kívül még a Gigante¹⁰¹ és Jilly pályáztak jeles érettségire, mindketten felsültek, nem volt csak egy jeles és két jó (Gigante és Tóth) a többi mind elégséges, legnagyobbat esett a „szegény Jilly!” legirtózatosabb volt a Pozder felsülése, ki filozofi pózainak dacára a Rubinich, Zigar s egyéb elégségesekkel egy sorba került, legboldogabb közöttünk pedig voltam én, meg a Kotschken,¹⁰² ki, midőn a bizonyítványokat megkaptuk, kijelentette, hogy 26 nap óta először érzi nyugodtnak magát.¹⁰³

Folytassuk azonban a réportot.¹⁰⁴

1896. június 11-én, csütörtökön, épp egy héttel a mai nap előtt este 8¹⁰⁵ órakor a Giardino Publicóban,¹⁰⁶ a gaba Spossánál¹⁰⁷ ünnepeltük meg a sikerrel letett érettségét, az összes tanárok meg voltak híva, nem pedig, mint más évben szokták, csupán azok, akik az illető osztálynak tanárai voltak. Boldog volt a tanárnépség, de még boldogabb a diákság. Ezen bankettet részletesen szándékozom leírni, minthogy itt, engemet, amint a Csepreghy előre megjövendölte, oly¹⁰⁸ [---] övezett, hogy a szájamat sem kellett kinyitnom, mégis én voltam a központja az egész estélynek. 8 óra felé megindultam, s a nedves úton egyenesen a Giardinónak tartottam, útközben találkoztam a két apró tanárkával, az én jövendőbeli kollégáimmal s mostani kenyeres pajtásaimmal, a Csepreghyvel meg az Inczével, az elsővel pláne úgyszólván majdnem¹⁰⁹ „per tu”¹¹⁰ vagyok. Vig csevegés közt értünk el a lebujiig, hol egész éjjel szándékunk volt „inni”. Itt nekem már nagyon derogált e két tanárkával foglalkozni, s a Fest igazgatót, ki a Matisz helyébe jött le, s kivel már előbb igen bizalmas levelezést folytattam, tehát Fest urat méltattam arra, hogy körülbelül negyed óráig tartó beszélgetésbe bocsátkoztam vele. Az internátusról beszéltem vele, kérdőre vontam, megtette-e azon lépéseket, melyeknek haladéktalan végrehajtását levelemben reábizni méltóztattam, szegény teremtés sült-főtt, hibegett-hebegett, hímezett-hámozott s végre bocsánatért esedezett, hogy az Eötvös Lóránddal¹¹¹ meg a Fröhlich Izidorral¹¹² még nem beszélhetett, de reméli, még a nyáron eleget tehet kívánságomnak, egyúttal abbeli reményének adott kifejezést, hogy engem bevesznek az Eötvös Kollégiumba s azt ta-

¹⁰¹ Gigante Silvino: Zemplén Győző osztálytársa.

¹⁰² Kotschken Adolfo: Zemplén Győző osztálytársa.

¹⁰³ Az érettségi eredményéről bővebben: *Érettségi*, MT, 4. (1896. június 14.), 24. sz. 6.; *Vizsgálatok*, FF. Ért. 1895/96., 40., 42.

¹⁰⁴ Ezt követően négy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

¹⁰⁵ E szám nagyobb nagyságú számjeggyel írva.

¹⁰⁶ közkert, népkert Fiumében

¹⁰⁷ Vélhetően egy vendéglátóhely a népkertben.

¹⁰⁸ Ezt követően egy részben olvashatatlan szó.

¹⁰⁹ Ezt követően két szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

¹¹⁰ E két szó dőlten írva.

¹¹¹ Eötvös Loránd: fizikus, kultúrpolitikus. 1896-ban a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, az apjáról elnevezett Eötvös Kollégium kurátora.

¹¹² Fröhlich Izidor: fizikaprofesszor, Eötvös Loránd munkatársa

nácsolta, hogy jó volna tán az Abele¹¹³ engedelmét kikérni arra nézve, hogy a kormányzót¹¹⁴ személyesen levélben megkeressem s támogatását kikérjem,¹¹⁵ miután ezt szíves tudomásul vettem s Fest úr szerencsekívánatait leereszkedőleg figyelembe venni s elfogadni méltóztattam, az irtózatossá zavarban lévő igazgatót fölmentettem az audienciának továbbra való folytatás alól, s a többi tanárhoz lépve¹¹⁶ „cercle”-t¹¹⁷ tartottam, mindenki számára találva egy-egy leereszkedő szót.

No, de beszéljünk komolyan. Kezdődött a „zab....ás”. Helyet foglaltunk, az asztal közepére ült a Fest, azonban nem rá az asztalra, sem pedig alá, tőle jobbra pedig én. Nem kell ám azt hinni, hogy én a magam feje szerint furakodtam a Fest mellé, a Negovetich¹¹⁸ ültetett oda, a Festtől balra ült a Joris,¹¹⁹ szembe vele pedig a Pizzetti, tőlem jobbra kis Anghebenke¹²⁰ üldögélt nagy szerényen iddógálva. A többi diák mind úgy volt elhelyezve, hogy felváltva ültek egy tanár, egy diák, egy tanár, egy diák. A „menu”¹²¹ nem ide való, nem azért volt szép a bankett, mert jó volt az enni, innivaló, hanem mert a tanárainkkal oly közeli érintkezésbe jöttünk, s mert egy oly gyönyörű napot végeztünk be vele, mint amilyen¹²² június 11-ike volt. Már úgy álltunk tanárainkkal szemben, mint egyik jó barát a másikkal, nem mint alattvaló főlebbvalójával, s ők sem tartottak bennünket már egyébnek, mint barátaiknak, ezért volt valódi boldogság az a bankett, pláne nekem: jobbról egy tanár, balról egy igazgató, később pedig midőn a¹²³ Dunay is eljött, egy főigazgató. Alig volt időm enni, annyi mindenféle beszélőnivalóm volt. Beszéltünk mi a világon mindenféléről, pályaválasztás, millennium, a Szilárd, a Jilly, a Kotschken, a kis Anghebennek első beszéde, melyet akkor recitált¹²⁴ el nekünk, mikor az első osztályban az első olaszórát adta nekünk a „casa”¹²⁵ és a „fondamenti”-ről,¹²⁶ a Fest történelmi kutatása és a jó Isten tudja, még mi mindenféle. A Szilárdról azt mondta a Fest, hogy nagyon szeretné látni, mert a legkedvesebb tanítványa volt mindig, kezdődtek a tósztok s először a Tóth, az elnök a tanári kart köszöntötte fel, utána pedig én köszöntöttem fel a Festet, ezután következett még néhány kevésbé fontos tószot, s akkor egyszerre beállított a¹²⁷ Dunay, odaült a Fest meg én közém, s miután

¹¹³ Báró Abele Rezső: miniszteri tanácsos a fiumei és magyar–horvát tengerparti királyi kormányzóságnál.

¹¹⁴ Fiume kormányzója 1896. október 2-ig gróf Batthyány Lajos.

¹¹⁵ Zemplén Győző a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Wlassics Gyulának 1896. június 14-én írt levele, mely az Eötvös Kollégiumba történő felvételi kérelmével kapcsolatos, itt olvasható: KOVÁCS, 1987, 88.; KOVÁCS 2004, 19., 41.; KOVÁCS, 2016, 830.

¹¹⁶ Ezt követően egy szó dólten írva

¹¹⁷ az uralkodó, illetve a főrangúak beszélgetése a fogadásra meghívottakkal (rég.)

¹¹⁸ Dr. Negovetich Artúr: a fiumei főgimnázium történelem, magyar, olasz, latin és görög nyelv tanára.

¹¹⁹ Joris Máté: a fiumei főgimnázium tanára.

¹²⁰ Angheben Albin: a fiumei főgimnázium számtantanára.

¹²¹ E szó dólten írva.

¹²² Ezt követően két szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

¹²³ Ezt követően egy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

¹²⁴ hallgatóság előtt felolvas, elszaval valamit

¹²⁵ ház, (átv.) haza

¹²⁶ alap, alapoás, alapelv

¹²⁷ Ezt követően egy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

a Tóth felköszöntötte, felállt s így szólt: „Beszédet nem mondok, mert nem tudok, csak éltetem az újonnan végzett érettségistákat!”

Csütörtökön, június 18-án

(Folyt. Köv.)¹²⁸

[14.] 373.

Fiume, 1896. június 21-én

Most következett az egész vacsorának reám nézve legszebb része. A Negovetich tartott egy igen szép beszédet, azt tanácsolta, hogy válasszon magának mindenki valami ideált, mely nélkül az ember élete a legunalmasabb próza, hisz az ember épp abban különbözik az állattól, hogy eszméért lelkesülni tud, s ha kell, ideáljáért még életét is odaadja. Egyik a hazát, másik a tudományt, egy harmadik a dicsőséget választja ideáljául, s azt követi, tegyünk mi is így. Utána a Pizzetti fölvetette a kérdést, hogy lehet-e egy ideált realizálni? Pro és contra sokat beszélgettünk róla, a Pozder is tartott egy meglehetősen ostoba beszédet, melyben reális ideálokat és ideális realitásokat összekevert, s mire a Negovetich jónak látta az erre következő replikáját így kezdeni: „Miután Pozder úr, néhai tanítványom oly magas szellemben és stílusban beszélt, hogy én gyenge elmém-mel nem tudtam megérteni, mit is akart mondani...” A veszekedés csillapultával felállt a Kőrösi, s előbb általánosságban üdvözölte az idén érett ifúságot, s azután így folytat-
ta: „Én nem szoktam egész testületeket felköszönteni, hanem egyet kiválasztok magam-
nak közülük, s arra emelem poharamat. Önök közül azt fogom felköszönteni, aki már
gimnáziumi tanuló korában ideáloknak élt, mindig többet tett, mint amennyit az isko-
la megkövetelt, a legönzetlenebbet, aki ma este is megmutatta, mily egyenes jellemű, s
mennyire nem barátja a hízelgésnek¹²⁹ avval, hogy az igazgató urat mindig tanár úrnak,
a főigazgató urat pedig igazgató úrnak címezte (mert már mindenki tudta, kiről van
szó), ez pedig a mi eximius maturusunk,¹³⁰ a mi kedves Zemplénünk, akit az „Isten él-
tessen.... stb”. Erre a váratlan fölmagasztaltatásra könnyen elgondolhatja mindenki, egy
arasszal magasabban hordtam a fejem, hát még mikor a Dunay felállt, jobbjával átölelte
vállamat s azt mondta: „Én tisztelem és becsülöm a Zemplénben ezt a szép tulajdonsá-
got, s igen örülök neki, mert én csak addig érzem magamat boldognak, míg tanárnak
tudom magamat, s annak is szólítanak.” De mindez nem volt elég, a¹³¹ Nicóra¹³² fölkö-
szöntötte közülünk azt, aki a tanári pályát választotta, történetesen ez is én voltam, s
még ráadásul a Kis¹³³ Angheben is, kivel egész idő alatt olyan szépen beszélgettem,
reám emelte poharát, de mellesleg a többit is mind éltette. Azután aláírtuk még a nyilat-

¹²⁸ E két szó dölten írva.

¹²⁹ Ezt követően egy szó a sor fölé beszúrva.

¹³⁰ valaki, aki kitűnő érettségi vizsgát tesz

¹³¹ Ezt követően egy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

¹³² Nicóra Vince: a fiumei főgimnázium olasz nyelv tanára, könyvtárosa.

¹³³ Ezt követően egy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

kozatot, melyben ígérjük, hogy 10 év múlva ugyanazon helyen, ugyanazon napon találkozunk.¹³⁴ A Dunay is aláírta s előadta, hogy ha nem fog többé tanítani, Fiumébe szándékozik visszavonulni, s azután, ha netalán szükségük volna 10 év múlva egy 74 éves öregemberre, akkor, ha megengednék, én is eljönnék.

A nyilatkozatban ám mindenki, aki aláírja,¹³⁵ becsületszávéra kötelezi magát, hogy eljön.¹³⁶

Vasárnap június 21-én

¹³⁴ Átnézve a Magyar Tengerpart 1906. április 1.–augusztus 31-ig tartó számait, sajnos nem találtam hírt az esetleges osztálytalálkozóról.

¹³⁵ Ezt követően egy szó nagyobb nagyságú betűkkel írva.

¹³⁶ A banketról bővebben: *Érettségi*, MT, 4. (1896. június 14.), 24. sz. 6.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- OSZK Kézirattár
ZEMPLÉN Győző: *Életem tükre*. Országos Széchényi Könyvtár – Kézirattár, Oct. Hung. 1200
- *
- MT *Magyar Tengerpart. Közgazdasági, társadalmi és irodalmi hetilap*. Szerk. KÖRÖSI Sándor, I. (1893)–14. (1906).
- FF. Ért. 1895/96. *A fiumei m. kir. állami főgymnasium értesítője az 1895/96-i tanévről*. Szerk. FEST Aladár, Fiume, Tip. Mohovich, 1884–1918.
- *
- ABONYI
1966 ABONYI Iván: *Zemplén Győző. 1879–1916*. In: *Fizikai Szemle*, 16. (1966), 10. sz., 289–291.
- BALOGH–GRÉDICS–
KOVÁCS
1979 BALOGH László–GRÉDICS Gyula–KOVÁCS László: *Zemplén Győző a tudós és tanár*. In: *Fizikai Szemle*, 29. (1979), 9. sz., 321–325.
- BEÖTHY
1883–1884 BEÖTHY Zsolt: *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése*. 3. bőv., jav. kiad., Budapest, Athenaeum, 1883–1884.
- KOVÁCS
1987 KOVÁCS László: *Zemplén Győző a nagykanizsai születésű, világhírű fizikus*. In: *A Nagykanizsai Városi Tanács Híradója*, 19. (1987), 84–89.
- KOVÁCS
2004 *Zemplén Győző emlékkönyv*. Szerk. KOVÁCS László, Nagykanizsa, Batthyány L. Gimn. és Eü. Szakközépiskola, 2004.
- KOVÁCS
2016 KOVÁCS László: *Száz éve halt meg Zemplén Győző, a modern fizika hazai úttörője*. In: *Magyar Tudomány*, 177. (2016), 7. sz., 829–841.

PETERDI
1888

PETERDI Sándor: *Az orr. Vig monológ*. Budapest, Singer és Wolfner, [1888].

SZIKLAY–BOROVSKY 7.
é. n.

Fiume és a magyar–horvát tengerpart. Szerk. SZIKLAY János–BOROVSKY Samu, [Budapest], [Apollo], [é. n.]. (*Magyarország vármegyéi és városai*, 7.)

ZEMPLÉN
2005

ZEMPLÉN Gábor: *A Zemplén család száz éve a hazai tudományban, tudománytörténetben és tudományfilozófiában*, In: *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből*, 12. (2005), 156–167.

Gyarmati Enikő

A diplomácia szolgálatában

Adalékok báró Szilassy Gyula (1870–1935) diplomata karrierútjához

Szilassy Gyula az Osztrák–Magyar Monarchia athéni rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere volt az I. világháború idején, majd rövid ideig, 1919 első negyedében a Magyar Népköztársaságot képviselte Svájcban. 1895 és 1918 közötti monarchiabeli diplomáciai tevékenysége alig-alig ismert, ezért ez a forrásközlő tanulmány az ismert tények rövid összefoglalása mellett elsősorban a kettős monarchiát szolgáló diplomáciai karrierutat árnyalja új adatokkal. A forrásközlemény egyúttal fontos részét képezi diplomáciai életútja tervezett feldolgozásának.

A források közzétételének megalapozottsága mellett szól az a személyes tapasztalat, miszerint a nyugati történeti irodalomban, ugyan az angolszász irodalomban egyoldalú értékelések mentén, mégis gyakrabban hivatkoznak az osztrák–magyar diplomata tevékenységére, nézeteire és első világháborús visszaemlékezésére.¹ Szilassy Gyula személye és a kettős monarchia szolgálatában kifejtett diplomáciai tevékenysége többek között azért is lehet ismeretlen itthon, mert nem élt Magyarországon, nem ápolt szoros kapcsolatot a magyar politikai vezetés képviselőivel, és keveset írt magyar nyelven. 1895 és 1918 közötti kompromisszumos birodalmi külpolitikai nézetei, diplomáciai kézikönyvei, és a francia politikai elit és közvélemény számára írott francia nyelvű, Magyarországot bemutató, felvilágosító munkája² azonban indokolják elkötelezettségének mélyebb ismeretét, egyúttal szakmai és családi életútjának feldolgozását.

A kiválasztott források jól szemléltetik Szilassy Gyula osztrák–magyar diplomáciai szolgálatának elismeréseit és a derékba tört szakmai életpályát. A Magyar Nemzeti Levéltárban található két levelének megírására nagybátyjának, Szilassy Aladárnak család-történeti kutatásaiból fakadó érdeklődéséből került sor. A második leveléhez csatolt szakmai életrajzi melléklet adatai jól kiegészíthetők a svájci családi hagyatékban fennmaradt és a Lausanne-i Állami Levéltárban (Archives Cantonales Vaudoises, ACV) őrzött kitüntetések ismertetésével. A világ számos pontján szolgáló, másodvonalbeli diplomata törekvéseit a kor diplomáciai szokásai szerint számos kitüntetéssel honorálták, amelyek ugyanúgy szóltak személyes elkötelezettségének, mint az általa képviselt Osztrák–Magyar Monarchia külügyi törekvéseinek.

A szilasi és pilisi Szilassy család svájci ágának hagyatéka 1992-től kezdve, adományok útján került Vaud Kanton Levéltárának tulajdonába. Aranka Vaglio de Fejérváry

¹ SZILASSY, 1921.

² SZILASSY, 1932.

de Komlós-Keresztes,³ a Szilassy család utolsó, Svájcban élt leszármazottja 1992. augusztus 6-án hatalmazta meg a levéltárat a fennmaradt családi hagyaték őrzésére.⁴ Az átadott anyag jelentős része a családi birtok, Soressesx megvételével, a birtok fenntartásával és irányításával, valamint az adófizetésekkel kapcsolatos iratokból áll. A családtagok személyes iratai, amennyiben keletkeztek ilyenek, nem Lausanne-ban található annak ellenére, hogy a Szilassy testvérek különböző időpontokban a két világháború között, illetve a második világháború után mindannyian visszatelepültek Svájcba. A Lausanne-i családi hagyaték az ott található születési, házassági és halálozási anyakönyvek alapján lehetővé tette a Szilassy család svájci ágának genealógiai rekonstrukcióját. A genealógiai táblát Freddy Gerber levéltáros állította össze 1992 és 1994 között.⁵ Feldolgozása lehetőséget nyújt a magyarországi irodalomban található apró pontatlanságok javítására, és az ismeretek hiányának pótlására.⁶ Báró Szilassy Gyula jórészt diplomáciai kitüntetéseiből álló hagyatékának átadása 1999-ben és 2004-ben történt meg.

Ifjabb Szilassy Gyula, teljes születési nevén Jules Hope Joseph de Szilassy a svájci Vaud kantonban fekvő Bex községben született 1870. augusztus 21-én hajnali négy órakor.⁷ A franciaországi Nizzában hunyt el 1935. június 7-én tizennyolc órakor.⁸ Édesapja, idősebb szilasi és pilisi Szilassy Gyula (1841–1889) még az 1860-as években szemebetegségét kezelte Svájcban, amikor egyik útja során a Genfi tó partján fekvő Vevey-ben megismerkedett a svájci családból származó, de Nagy-Britanniában született Laura Elisa Correvonnal (1847–1886).⁹ Az 1869. február 25-én megkötött házasságukból nyolc gyermek született, ifjabb Szilassy Gyula a legidősebb gyermekként látta meg a napvilágot. A Hope név némi magyarázatra szorul. Laura Correvon svájci családban született, később egy gyermektelen svájci–brit házaspár örökbe fogadta őt. Louise Anne Hope, született Finch-Hatton (1786–1875), a híres angol tábornok, Charles Hope özvegyeként 1835-ben telepedett le Svájcban, és vásárolt ingatlanokat a Vaud kanton területén fekvő Bex községhez tartozó Soressesx-ben. Lánya, Elisabeth Louise Hope (1810–1868) és férje a svájci Jean Louis Abram Billard (1802–1886) adoptációja révén ifjabb Szilassy Gyula az anyai nagymama ágán keresztül kapta meg elsősülött fiúként a Hope családi nevet.

³ Aranka Vaglio de Fejérváry de Komlós-Keresztes (1922–2015) báró Szilassy Gyula legidősebb húgának, Laura Pauline Elisabeth de Szilassy (1873–1929), becenevén Lilynek az unokája. Laura de Szilassy báró Fejérváry Géza hajdani miniszterelnök fiához, Imréhez, Baranya vármegye főispánjához ment feleségül 1894-ben. Ismeretlen időpontban elváltak, Lily az I. világháború után visszaköltözött Svájcba. Lausanne-ban hunyt el.

⁴ ACV, PP 462/20. Ez a csomó Freddy Gerber családkutatói levelezését tartalmazza. Aranka Vaglio itt található rendkívül szép, kézírásos, francia nyelvű meghatalmazása jelzet nélküli.

⁵ ACV, PP 462/19.

⁶ Például a Szilassy gyermekek születési helye helytelenül Bécs a Bártfai Szabó László kötetében található egyik genealógiai tábla szerint. BÁRTFAI, 1938,

⁷ ACV, PP 462/43.

⁸ ACV, PP 462/46.

⁹ ACV, PP 462/33.

Szilassy Gyula alsó- és középfokú tanulmányait a neves svájci Collège de Genève és a londoni Harrow School oktatási intézményekben folytatta. 1887-ben került vissza Londonból Svájcba.¹⁰ 1886-ban először édesanyja hunyt el nyolcadik gyermekének világra hozatalát követően, majd 1889-ben édesapja távozott az élők sorából. A szülők által hátrahagyott öt kiskorú gyermek elhelyezéséről Bex község gyámsága döntött.¹¹ Ennek értelmében Szilassy Gyula öccse, Szilassy Aladár (1847–1923) gyámsága alá helyezték őket. Az öt gyermek 1889 szeptemberében költözött át Magyarországra, Szilassy Aladár családjához.¹²

Szilassy Aladár meghatározó szerepet játszott az ifjú Szilassy diplomáciai karrierjének elindításában. Bátyjának, Gyulának egyik levele szerint Aladár volt az egyedüli a családban, aki megboldogult nagyapjuk, idősebb Szilassy József (1755–1836) koronaőr méltó utódjává vált.¹³ Gyula és Aladár a református egyház keretén belül kiemelkedő egyháztársadalmi tevékenységet folytatott. Szilassy Aladár nevéhez kötik a Budapesti Keresztény Ifjak Egyesületének 1883-as megalapítását, Charles Fermaud, a Young Men's Christian Associations genfi központi bizottsága titkárának segítségével, akivel bátyja meglátogatásakor találkozott Svájcban. Bátyjának, Gyulának a Colonial Continental Church Society¹⁴ svájci ágenseként kitűnő kapcsolatok közvetítésére nyílt lehetősége.¹⁵

Szilassy Aladár magán ügyvédi praxisát feladva az állami közigazgatási pályát választotta.¹⁶ Eötvös-gyakornokként kezdte meg pályáját a vallás- és közoktatási minisztériumban, ahol először segédfogalmazó volt.¹⁷ 1905-ben nevezték ki a Közigazgatási Bíróság tanácselnökévé.¹⁸ Négy évvel később a Közigazgatási Bíróság másodelnöke,

¹⁰ SZILASSY, 1921, 55.

¹¹ GERBER, 1994, 42–43.

¹² MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 7. altétel, Szilassy Gyula pénzszámadása 1886–1890 áprilisáig, fol. 109. Az átköltözés idejére vonatkozóan az útiköltségek elszámolásából rendelkezünk forrásokkal. A gyermekek 1889. szeptember 5. és 11. között érkeztek Magyarországra Szilassy Aladár és felesége, illetve a francia nevelőnő kíséretében. Szilassy Aladár hagyatékában számos pénzszámadási könyv található, közöttük az árvák ellátását gondosan vezető számadáskönyvek.

¹³ MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 23. altétel Szilassy Gyula levelei Szilassy Aladárhoz. Nagy Abony, 1886. június 11. Fontos megjegyezni, hogy a 23. altétel három levelet tartalmaz, egy darab (itt hivatkozott) idősebb Szilassy Gyuláé, a másik kettő ebben a tanulmányban közzétett levél pedig fiatalabb Szilassy Gyuláé.

¹⁴ Colonial Continental Church Society az Anglikán Egyház égisze alatt működő, szegények oktatására hivatott szervezet 1861-től viselte ezt a nevet. Az 1830-as években számos szervezet egyesüléséből jött létre. Fő célkitűzése a missziós munkát végző tanárok képzése volt.

¹⁵ MNL OL, P 1009, Series III., 27. tétel Szilassy Elekhez, Pest megyei főszolgabíróhoz (1852–1918) írott levelek, fol. 44–45. Szilassy Gyula levele Bex, 1880. május 14. Ez a levél tévesen került Szilassy Elek csomójába, hiszen a levél megszólítása, „édes Alcsikám”, Aladárnak szól.

¹⁶ MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 6. altétel Szilassy Aladár kézíratos önéletrajzához csatolt egyoldalas curriculum vitae fol. 75.

¹⁷ Magyar Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek 1867–1944. ADATBAZISOK, www.adatbazisokonline.hu/K27187107011009.jpg. Letöltve: 2017. február 28.

¹⁸ Uo. K27190505181004.jpg.

amely tisztséggel már főrendi házi tagság járt.¹⁹ A belső titkos tanácsosi méltóságot 1913-ban adományozták számára.²⁰

A Szilassy Aladár által vezetett pénzzámadásokból az is kiderül, hogy 1890. március 27. és 30. között unokaöccse diplomáciai pályájának egyengetése érdekében utazott Bécsbe.²¹ Az osztrák-magyar diplomáciában nélkülözhetetlen orosz nyelvtudás megszerzéséről is ebben az időben született döntés a családban. Asbóth tanár úr orosz tankönyvének beszerzését 1890. január 21-én vették a pénzzámadási könyvek nyilvántartásába.²² Szilassy Gyula a vele egy időben, Bécsben diplomata vizsgát tett Ludwig Freiherr von Flotow visszaemlékezései szerint öt-hat nyelven beszélt,²³ mégis csupán 1911-ben letett orosz nyelvvizsgáját tartotta fontosnak megemlíteni az itt leközölt szakmai életrajzi összeállításában. Felsőfokú tanulmányait is nagybátyja irányítása alatt végezte Lipcsében és Münchenben, majd 1894-ben állt az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai szolgálatába.

Szilassy Gyula elsősorban a Károlyi-kormány berni meghatalmazott képviselőjeként jelenik meg a magyar történetírásban.²⁴ Az önálló magyar külügyi igazgatásról szóló, 1918. december 15-én kihirdetett 1918. évi V. néptörvény 9. paragrafusára szerint „...a volt cs. és kir. közös diplomáciai képviselőknek és konzuli hivataloknak oly tisztviselőit, altisztjeit és szolgálóit, akik magyar állampolgárok, kívánságukra – amennyiben a Magyar Népköztársaságnak a hűségüket leteszik – a magyar külügyi igazgatás vagy más magyar közigazgatási ág körében, eddigi hivatali állásuknak és fizetésüknek megfelelően alkalmazni kell, vagy őket végellátásban kell részesíteni.”²⁵ Az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően huszonhárom év osztrák–magyar diplomáciai szolgálat után báró Szilassy Gyula a Magyar Királyság külügyi szolgálata mellett döntött.²⁶ 1918. november 6-án, amikor egy audiencia alkalmával lehetségre nyílt rá, megszerezte ehhez IV. Károly király támogatását is.²⁷

1918. december 17-én egy személyes megbeszélés alkalmával Szilassy felajánlotta szolgálatait a magyar miniszterelnöknek, Károlyi Mihálynak. Ezt követően további tárgyalásokra került sor közöttük, ezek egyikén a miniszterelnök a külügyminiszeri pozíció átvállalását is felvetette számára mint lehetőséget. Szilassy azonban nem mozgott otthonosan a magyar belpolitikában, ezért Magyarország külföldi képviselője mellett döntött. December 23-i következő megbeszélésükön Szilassy két képviselői lehetőség közül választhatott, és noha mindkét helyet kitűnően ismerte, mégis a hágai és a berni

¹⁹ Uo. K27190902251039.jpg.

²⁰ Uo. K27191302051082.jpg.

²¹ MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 7. altétel fol. 123.

²² MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 7. altétel fol. 120. Asbóth Oszkár (1852–1920) nyelvész, szlavista, a MTA tagja, a magyarországi szlavisztika, az orosz nyelvtudományi kutatások itthoni megalapozójaként ismert.

²³ MATSCH, 1982, 338–341.

²⁴ PRITZ, 1994, 432., PRITZ, 1995, 22–23., TEFNER, 2009, 40–42.

²⁵ PRITZ, 1994, 25–26.

²⁶ Bárói címet 1918. május 1-jén kapott.

²⁷ SZILASSY, 1921, 321–322.

képviselési lehetőség közül a Svájci Államszövetség fővárosát, Bern városát választotta.²⁸ Bédy-Schwimmer Róza, a Magyar Királyság első berni meghatalmazott képviselőjének hazarendeléséről és báró Szilassy Gyula Svájcba küldéséről a magyar minisztertanács 1919. január 18-án hozott döntést,²⁹ közvetlenül azután, hogy 1919. január 17-én a svájci Szövetségi Tanács határozott arról, felveszi a kapcsolatot Magyarország képviselőjével, Szilassy Gyulával.³⁰

Az 1919. évi politikai fordulatok sodrában azonban a berni de facto meghatalmazott képviselői tevékenység rövid életűnek bizonyult. Noha a Kun-rendszer hatalomra kerülését követően folytatta Magyarország diplomáciai képviselését, biztosítania kellett Svájcot arról, hogy nem fog bolsevik propaganda tevékenységet folytatni Svájc területén. Azonban a Károlyi-kormány által létrehozott, Magyarország érdekében, Svájcban végzendő propaganda tevékenységre hivatott misszió tagjának, Otto Ernstnek Buchsban történt letartóztatása miatt 1919. április 14-én egészségügyi okokra hivatkozva benyújtotta lemondását,³¹ amelyet a fogadó ország, Svájc Szövetségi Tanácsa 1919. április 25-én nyugtázott. A fennmaradt feljegyzésben indoklasként rögzítették a svájciak, hogy a magyar kurír Buchsban történt letartóztatása következtében Szilassy helyzete egyre nehezebbé vált, és mivel el kívánta kerülni, hogy őt is a „bolsevikok” közvetlen támogatójaként tartsák nyilván, úgy érezte, kénytelen benyújtani lemondását. Tekintettel arra, hogy anyja svájci volt, és Waadt kantonban birtokkal rendelkezik, a svájci külügy megadta az engedélyt arra, hogy magánszemélyként Svájcban maradhasson. Mivel Szilassy munkatársai is felmondtak, egyelőre a svájci Szövetségi Tanács megszüntnek tekintette a berni magyar de facto képviselést, és úgy döntöttek, hogy szükség esetén újra az osztrák–magyar követség felszámolásával megbízott báró de Vaux-n³² keresztül folyik majd a diplomáciai érintkezés.³³

Az 1920-ban stabilizálódott új magyar politikai irányítás nem tartott igényt az osztrák–magyar diplomata szolgálatára. Gróf Teleki Pál 1920. július 30-án benyújtott külügyminiszteri előterjesztésében tizenegy személy, közöttük báró Szilassy Gyula III. fizetési osztályú rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter kinevezésének érvénytelenítésére tett javaslatot.³⁴ Szilassy Gyula aktív diplomata pályafutása ekkor

²⁸ Uo., 329–333.

²⁹ Magyar Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek 1867–1944. ADATBAZISOK, www.adatbazisokonline.hu/K27191901181010.jpg. Letöltve: 2017. április 18.

³⁰ Diplomatiscche Dokumente der Schweiz. DODIS, www.dodis.ch/document/43857. Letöltve: 2017. január 17. *La Division des Affaires étrangères du Département politique aux Légations de Suisse*. Berne, 17 janvier 1919. A forrás nyomtatott változata: Diplomatiscche Dokumente der Schweiz Bd. 7/1. Dokument No. 112. 206–211. Eredeti jelzete: E 2001 (D) c1/1919.

³¹ KASZÁS, 2002, 47., 57., SUTER, 2001, 224–225.

³² Léon Freiherr de Vaux 1918. november 27. és 1920. október 31. között irányította, valamint számolta fel az Osztrák–Magyar Monarchia berni követségének tevékenységét. MATSCH, 1986, 179.

³³ Diplomatiscche Dokumente der Schweiz. DODIS, www.dodis.ch/document/44099. Letöltve: 2017. január 17. Conseil Federal Procès-verbal de la séance du 25 avril 1919. *Décision au sujet de la démission de Szilassy représentant de facto de la Hongrie en Suisse*. A forrás nyomtatott változatát lásd: Diplomatiscche Dokumente der Schweiz. Bd. 7/1. Dok. 354. 707–708.

³⁴ PRITZ, 1994, 422.

véget ért. A diplomácia ügyét, amely az első világháborúban véleménye szerint oly nagy kudarcot vallott, azonban úgy gondolta, írásaival tovább tudja szolgálni. 1925-ben napvilágot látott diplomáciai kézikönyve után 1928-ban egy hosszabb lélegzetű könyvet írt *Traité pratique de diplomatie moderne* címmel.³⁵ Ez a munka 1931-ben elnyerte az Académie Diplomatique Internationale díját.³⁶ Az itt közölt két levelének keletkezése után, 1924. október 30-án kapta meg az I. György Rend Nagykeresztjét. Ez az elismerés tehát nem szerepel a kitüntetései listáján.³⁷ A leveleket keletkezésük nyelvén: magyarul és németül, valamint betűhíven közlöm.

Források

1.

Szilassy Gyula levele Szilassy Aladárhoz³⁸

(Riant Val, Le Tour de Peilz, Vaud, 1923. február 19.)³⁹

Kedves Bátyám,

Szívből köszönöm a jókívánatokat és az olyan szíves szavait.⁴⁰ Feleségem is nagyon örült azoknak, és kéri köszönetét tolmácsolni.⁴¹ – Kedves Mária néninek is nagyon hálásak vagyunk a gratulációért.⁴²

Képzelteti, hogy mennyire örülök, hogy végre egy nagy érdekem van az életben. A pályafutásom megakadása után életem bizony nagyon is méltatlannak és üresnek látszott. – Most Isten kegyelméből evvel a roppant kedves és jóságos asszonnyal találkoztam, és minden más lett!

Talán Bátyámat érdekelni fogja tudni, hogy az, ami világi szempontból rendesen csak ironikus sajnálkozást eredményezett, – az t.i., hogy politikai demokratikus elveimhez híven minden bajon keresztül tartottam ki, – az tetszett eleinte legjobban kedves feleségemnek, – mikor már 1 ½ évvel ezelőtt ismerkedtünk meg.

³⁵ SZILASSY, 1928.

³⁶ ACV PP 462/124.

³⁷ ACV PP 462/121. A II. Hellén Köztársaság első elnöke, Pavlos Kountouriotis (1855–1935) nevében adományozták ezt a kitüntetést. I. Konstantin király alapította az érdemrendet 1915. január 16-án, 1913-ban Thessalonikiben meggyilkolt édesapja, I. György görög uralkodó emlékére.

³⁸ MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 2. altétel, No. 23. fol. 154–157.

³⁹ Bal felső sarokban: V. [válasz] Tugár 14/III 923.

⁴⁰ Szilassy Gyula 1923. február 10-én kötött második házassága kapcsán kinyilvánított jókívánságokról van szó.

⁴¹ Mathilde Gertrude de Szilassy (született: Sophie Mathilde Gertrude Lang 1884–1926) ACV, PP 462/47.

⁴² Szilassy Aladár felesége, Visolyi Mária, a Lórántffy Zsuzsanna Egyesület elnöke.

Kedves kis háza és kertje lévén itten,⁴³ ide telepedtünk le, és nyáron Soressesx-be megyünk.⁴⁴ – Remélem, hogy nekem még munkám is akadni fog, – de egyelőre berendezkedünk, és várunk.

A mellékelt íven leírtam a kívánt adatokat.⁴⁵ Milyen érdekes, hogy a család történetét megírja.⁴⁶ – Remélem, kapunk egy példányt a könyvből. Nem emlékszem, hogy küldtem-e egyet az én „Erinnerungen”-jeimből.⁴⁷ Ha nem, elég egy kártya, és szívesen küldök egy példányt, ha érdeklí. –

Na, most nem zaklatom továbbá érdektelen prosámmal. – Remélem, hogy úgy kedves Bátyám, mint Márianéni jó egészségnek örvendenek. – Kérem, adja át neki kézcsókjaimat.

Feleséggel együtt pedig szívélyesen

Ölel

Szerető öc[c]se

Gyula

2.

Szilassy Gyula levele Szilassy Aladárhoz⁴⁸

(La Tour de Peilz, 1923. március 26.)⁴⁹

Kedves Bátyám,

Nagyon köszönöm a szíves sorait, valamint a brosurát, a melyet nagy érdekléssel olvastam. Örülök, hogy legalább méltatják az emberek azt a sok munkát, a melyet kedves Bátyám az érdekükben fejtett ki.⁵⁰ Nagyon hálás leszek, ha a család történetét kaphatom a. u.⁵¹ - Bizonyára roppant érdekes lesz.

[olvashatatlan] ...tudja-e hogy mi, ha messze módon is, de tényleg vérbeli rokonságban vagyunk a Teck hercegekkel, és így az Angol Királynéval is?⁵² Ugyanis annak

⁴³ Riant Val, Gertude de Szilassy villája, egyben a levél keletkezésének helyszíne.

⁴⁴ Soressesx a Bex község mellett fekvő Billard–Hope–Szilassy-birtok neve. Jelenleg Bex község tulajdonában van az egész családi ingatlan, amely minden év nyarán képzőművészeti kiállításoknak ad helyszínt.

⁴⁵ Ez a melléklet nem található a levél mellett. A feleségével kapcsolatos adatok Szilassy Aladár családtörténeti feljegyzéseiben találhatóak. MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 6. altétel Szilassy Aladár család-történeti feljegyzései. Genealógia XIV. fol. 226.

⁴⁶ A családtörténet Szilassy Aladár halála miatt nem készült el. Az összeállított, nagy mennyiségű feljegyzésanyag a MNL OL-ban található. Lásd az előző hivatkozást. A család történetét a 16. század végéig Bártfai Szabó László dolgozta fel, és írta meg. BARTFAI, 1938. 542–579.

⁴⁷ SZILASSY, 1921.

⁴⁸ MNL OL, P 1009, Series III., 26. tétel, 2. altétel, No. 23. fol. 150–153.

⁴⁹ A levélborítékon: érkezett Budapest, 1923. március 30-án.

⁵⁰ Feltételezésem szerint Pruzsinszky Pál által 1922-ben megírt és Szilassy Aladár negyvenéves egyháztársadalmi munkásságát méltató munkáról van szó.

⁵¹ Szilassy Aladár családtörténeti munkája.

⁵² A Teck hercegek württembergi hercegi család, Miksa császártól kapták hercegi rangjukat.

nagyanyja Rhédey lány volt,⁵³ dédanya pedig Inczédy – Azt hiszem, 2. vagy 3. fokon unokanővérek a mi dédanyánknak.⁵⁴ – Egyszer véletlenül akadtam rá. –

Mellékelve küldöm kitüntetésem lajstromát, valamint a fontosabb állomásaim feljegyzését – s.t.b. –, németül írtam, mert jobban ment!⁵⁵

A könyvemet illetően nem tudom, hogy nem forog-e fenn valami tévedés. – Ugyan azt mondja, hogy azok megvannak –, de az „Erinnerungen”-jaimról nem tud. – De ez csak a második címe e nagy könyvemnek, „Der Untergang der Donaumonarchie”. – Ha ez nincsen, akkor kérek két szót egy levelezőlapra, – s rögtön küldetem, – más-különb, hogy két példány ne legyen, inkább várok, amíg elkészül egy kis munkám a diplomáciáról, s akkor örülni fogok, ha azt tisztelem jeléül elfogadja.⁵⁶

Most szabadni egy nagy szívességet kérnem. Be szeretném írni magamat a Gothai bárói könyvbe.⁵⁷ – Ehhez kell a bárói kinevezés, de azonkívül kellene valami minél régebbi okmány, miszerint családunk nemes. Ha kedves Bátyámnak volna egy ilyen okmánya, nagyon hálás volnék, ha ezt nekem kölcsönözheti. – Én akkor a berni követségen csináltatnék egy hiteles fordítást, és ezt beküldeném. – Remélem, hogy avval nem zavarom. – Különb, ha nem tudja [olvashatatlan], talán adna nekem egy tanácsot, hova forduljak? Losonczon?

És még egy kis kérés. – Múltkor oly szép vörös címeres borítékot használt. – Nőmnek nagyon megtetszett, s szeretne olyant csináltatni. Nem volna oly jó nekem egy ilyen borítékot küldeni, mert az előbbit nem tartottam. Nem lett-e ez Angliában csinálva? – Mi különben májusban vagy április végén Londonba és Párizsba szándékozunk, – nincsen valami commissio? Szívesen vállalnók el?

De most végzem be ezt a nem nagyon érdekes levelét.⁵⁸ – Még egyszer nagyon köszönöm a broshure-t, kedves emlék lesz.

Feleségemmel együtt

Ölel

Szerető öccse

Gyula

⁵³ Claudine Rhédey von Kis-Réde (1821–1841) egy Teck herceghez ment feleségül. Ő volt Mária királyné, V. György angol király feleségének nagyanyja. Rhédey Klára (1796–1824) ifj. Szilassy József (1792–1854) azaz a Szilassy Gyula nagyapjának első felesége volt. Szilassy Gyula nagyanyja azonban ifj. Szilassy József második felesége, Freyburg Paulina (1819–1881) volt. A rokonsági kapcsolat tehát félágon érvényesül.

⁵⁴ Inczédy Katalin (1791–1847) id. Szilassy József (1755–1836) azaz a dédnagypapa harmadik felesége volt.

⁵⁵ Tanulmányait alapvetően franciául, angolul és németül folytatta. A magyar érettségi vizsgát 1889 decemberében tette le.

⁵⁶ SZILASSY, 1925.

⁵⁷ A gothai bárói könyv esetében éves rendszerességgel kiadott zsebkönyvsorozatról van szó.

⁵⁸ Értsd levelet.

3.

Szilassy Gyula kitüntetéseinak jegyzéke⁵⁹

Grosskreuz des Franz Joseph O.[rdens]⁶⁰
Ritter des Leopold Ordens⁶¹
Kriegskreuz für Zivilverdienste I. Kl.⁶²
Militärmedaille für 50 jähriges Reg.[ierungs] Jub.[ileum]⁶³
Zivil[medaille für 50 jähriges Reg. Jub.]⁶⁴
Zivil[medaille für] 60 [jähriges Reg. Jub.]⁶⁵
Grosskreuz des St. Stanislaus Ordens⁶⁶
Grand Cordon des Medjidieh Ordens⁶⁷
Eiserner Halbmond⁶⁸
Goldene Liakat Medaille⁶⁹

⁵⁹ A kitüntetések listája nem a megszerzés időrendjében, hanem jelentőségük sorrendjében készült.

⁶⁰ [Ferenc József Rend Nagykeresztje.] 1896. szeptember 23-án Lovagkeresztet kapott. ACV, PP 462/108. 1910. december 11-én Tisztikeresztet a csillaggal. ACV, PP 462/102. A Nagykereszt adománylevele nem található a lausanne-i levéltárban. A Ferenc József Rendet I. Ferenc József alapította 1849. december 2-án, amely az István Rend és a Lipót Rend után jelentőségében a harmadik rend az osztrák császári ház által alapítottak sorában.

⁶¹ [Lipót Rend Lovagkeresztje] 1907. december 28-án a II. Hágai Békekonferencia lezárása alkalmából az államért, a hazáért és a császári házáért tett érdemeinek elismeréseként kapta. ACV, PP 462/94. A rendet I. Ferenc osztrák császár alapította apja, II. Lipót emlékére 1808. január 8-án.

⁶² [I. o. hadiérem civil szolgálatokért.] Az értesítő levél dátuma: 1916. szeptember 8., száma: Z.90.484/2. Burián István osztrák–magyar közös külügyminiszter javaslatára és aláírásával. ACV, PP 462/99. I. Ferenc József 1916. február 4-én hozta létre a négyosztályos kitüntetést az I. világháború idején áldozatkészséget felmutató civil szolgálatok elismerésére.

⁶³ [Katonai érdemérem az 50. uralkodói jubileumra.] Az összes kitüntetés, kivéve azokat, amelyek elhalálozás után kötelezően visszaküldendők, a mai napig megtekinthető a családi villa nappalijában, Soressex-ben. Visszaküldésre vonatkozó levelezés csupán a német szövetségi államok és Görögország esetében maradt fenn.

⁶⁴ [Polgári érdemérem az 50. uralkodói jubileumra.]

⁶⁵ [Polgári érdemérem a 60. uralkodói jubileumra.]

⁶⁶ [Szent Szaniszló Rend Nagykeresztje.] Az adományozásra 1912. december 2-án került sor. Szergej Dimitrijevic Szazonov (orosz külügyminiszter 1910 és 1916 között) javaslatára az orosz cár mint lengyel király, a felosztott lengyel területek uralkodójaként adományozta ezt a kitüntetést. ACV, PP 462/105. A rendet II. Szaniszló Ágost alapította 1765-ben Szent Szaniszló 11. századi krakkói püspök emlékére. A köszönő-levelek közül egyedül a Szazonovnak írt, személyes hangvételű, francia nyelvű válaszlevél javított tervezete (dátuma: Vienne, le 9 décembre 1912) található meg a lausanne-i családi hagyatékban. ACV, PP 462/107.

⁶⁷ [Medjidieh Nagyzsinórja.] Az adomány francia nyelvű kísérőlevele 1904. november 1-jén kelt. Bal felső sarkában ceruzával írva: „megköszönve 1904. november 17-én. A konstantinápolyi osztrák–magyar nagykövetség titkáráként kapta a szultán által adományozott II. o. kitüntetést. ACV, PP 462/97. Kísérőlevél: ACV, PP 462/98. Az elismerést 1851-ben alapította II. Abdul Hamid (1842–1918) szultán.

⁶⁸ [Vas Félhold.] ACV, PP 462/103. Ez egy egyosztályos oszmán háborús érdemérem, amelyet Gallipoli-csillagként ismernek. V. Mehmet szultán 1915. március 1-jén hozta létre, a szultán mellett Enver Pascha (1881–1922), valamint Liman von Sanders (1855–1929) rendelkezett adományozási joggal az Oszmán Birodalom tagjai és szövetségesei számára.

⁶⁹ [Arany Liakat Érem.] ACV, PP 462/93. Az 1890-ben alapított oszmán kitüntetésnek két osztálya volt: arany és ezüst.

Japan.[ischer] Orden vom Heiligen Schatzes Kl. II.⁷⁰
Commandeur des span.[ischen] Isabella Ordens⁷¹
Offizier des rumänischen Kronen Ordens⁷²
Ritter d.[es] württemberg.[ischen] Kronen Ordens mit dem Löwen⁷³
[Ritter des] Ordens Stern von Rumänien⁷⁴
[Ritter des] badisch.[en] O.[rdens] vom Berthold des Zähringen⁷⁵
[Ritter des] hessischen Philipp O.[rdens] I. Kl.⁷⁶
Niederländ.[ische] Erinnerungsmedaille für die Delegierten der zweiten Haager Konferenz.⁷⁷

4.

Szilassy Gyula karrierútja

1894 Eintritt Minist.[erium] d[es] Äusseren⁷⁸
1895 Diplomatenprüfung mit drei Auszeichnungen aus 4 Gegenständen. – Erster im Jahrgang. Sodann Attaché in Bukarest (war schon vor der Prüfung Attaché in Dresden.)⁷⁹

⁷⁰ [A japán Szent Kincs Rend II. o.] ACV, PP 462/104. Meiji császár (1852–1912) hozta létre a rendet 1888. január 4-én a Japánban szolgáló külföldi konzulok és követek érdemeinek elismerésére. A nyolcosztályos érdemrend második osztálya itt Nagytiszti keresztet jelent.

⁷¹ [A spanyol Katolikus Izabella Rend Tisztkeresztje.] Az adománylevél dátuma: 1900. szeptember 30. ACV, PP 462/100. XIII. Alfonz (1886-1931) spanyol király, kiskorúsága idején nevében Mária Krisztina (1879–1902) régens királyné az adományozó. A kitüntetés, melyet VII. Ferdinánd (1784–1833) hozott létre 1815. március 24-én, ma is létező elismerés a hűségért és Amerika jólétéért tett szolgálatokért. Valószínűsítem, hogy ezt a washingtoni diplomáciai szolgálataiért kapta Szilassy, ugyanis madridi kiküldetéséről nincs adatom.

⁷² [A román Korona Rend Tisztkeresztje.] A 3680. számú adománylevél 1896. szeptember 18-án kelt. ACV, PP 462/90. A Románia megalapításának emlékére 1881. május 22-én létrehozott érdemrendre Dimitri A. Sturdza román miniszterelnök (1895–1909) tett javaslatot az akkor bukaresti követségi attasé, Szilassy részére.

⁷³ [A Württembergi Királyság Korona Rendjének Aranyoroszlános Lovagkeresztje.] Stuttgart, 1901. június 24. ACV, PP 462/110. A hivatali közszolgálatok polgári elismerésének rendjét I. Vilmos (1781–1864) alapította 1818. szeptember 23-án.

⁷⁴ [A román Csillag Rend Lovagkeresztje.] Az erről szóló adománylevél nem található a lausanne-i levéltárban.

⁷⁵ [A badeni Zähringen Berthold Rend Lovagkeresztje.] Karlsruhe, 1901. június 3. ACV, PP 462/114. A Zähringen-hercegség és a badeni Ögrófság alapítójának, I. Berthold (1024–1078) emlékére létrehozott rend 1896 és 1918 között adományozott kitüntetéseket.

⁷⁶ [A hesseni Fülöp Rend Lovagkeresztje I. o.] Ernst Ludwig (1868–1937) Hessen nagyhercegének adománylevele, Darmstadt, 1901. július 31. ACV, PP 462/118. Alapította: II. Lajos 1840. május 1-jén.

⁷⁷ [Holland Emlékérem a II. Hágai Békekonferencia delegáltjai részére] Wilhelmina holland királynő (uralkodott 1890–1948) 1907. július 22-én kelt adománylevele ACV, PP 462/92. A holland királynő döntése alapján minden résztvevő kapott emlékérmét.

⁷⁸ [1894 belépés a cs. és k. közös osztrák–magyar külügyminisztériumba.]

⁷⁹ [1895 diplomatavizsga, négy tárgyból három kitüntetéssel, első az évfolyamon, ezt követően attasé Bukarestben. Már a vizsga előtt attasé voltam Drezdában.]

1898 Washington
 1899 Legationssekretar⁸⁰
 sodann Paris, Stuttgart, Cairo Bern.⁸¹
 1904 Erster Sekretär in Constantinopel⁸²
 1906 Legationsrat II Kat[egorie] (nach London versetzt, fungierte dort als Botschaftsrat)⁸³
 1907 Delegierter der II. Haager Friedenskonferenz
 (Einer der allerjüngsten)⁸⁴
 1908 Botschaftsrat in Tokio⁸⁵
 1909 [Botschaftsrat] in Petersburg
 (führte monatlang die Botschaft)⁸⁶
 1912 Titel eines Gesandten⁸⁷
 1913⁸⁸ Einberufung in das Min[isterium] d[es] A[usseren]
 in besonderer Mission⁸⁹
 1913 (nov.) 1916 (nov.) Ges[andter] und b[evollmächtigter] Minister in Athen⁹⁰
 1917–1918 zugeteilt der Botschaft in Constantinopel – die es 3 Monate führte⁹¹

⁸⁰ [1898 Washington, 1899 ugyanott képviselői titkár.] 1897. október 23. és 1899. június 27. között.

⁸¹ [Ezt követően Párizs, Stuttgart, Kairó, Bern.] Párizs 1899. november 14-ig, Stuttgart 1901. május. 9-ig, Kairó 1904. április 1-jéig, Bern 1904. június 30-ig. PRITZ, 1994, 462–463. A Szilassy Elekhez írott levelek között található egy azonosítatlan aláírású levél a British Agency Cairo levélpapírján Dear M. Szilassy megszólítással, 1903. július 4-i keltezéssel. Az angol nyelvű levél, amely egy kolléga halálával kapcsolatos hírekről szól, nagyon nehezen olvasható, értelmezhető. Valószínűsítem ennek ellenére, hogy ez ifj. Szilassy Gyula számára íródott, és ismételtelen tévesen található Szilassy Elek anyagában. MNL OL, P 1009, Series III., 27. tétel, fol. 59–60.

⁸² [1904 első titkár Konstantinápolyban.] 1904. június 30. és 1905. december 2. között.

⁸³ [1906 II. o. követségi tanácsos (Londonba helyezték át).] 1905. december 2. és 1907. április 6. között.

⁸⁴ [1907 A II. Hágai Békekonferencia delegáltja. (Egyike a legfiatalabbaknak).] 1907 nyarán három hónapig tartott a konferencia.

⁸⁵ [1908 követségi tanácsos Tokióban.] 1907. október 11. és 1908. december 16. között. 1908. február 22-től már I. o. követségi tanácsos volt. MATSCH, 1986, 130.

⁸⁶ [1909 követségi tanácsos Pétervárott. Több hónapig keresztül vezettem a követséget.] 1908. december 16. és 1912. május 2. között. Gróf Leopold Berchtold nagykövet gyakran volt távol utazásai miatt. Lásd erről HANTSCH, 1963, Bd. I., 181–237.

⁸⁷ [1912 követi kinevezés.]

⁸⁸ Évszám áthúzva, mert a berendelés a minisztériumba valójában 1912 tavaszán történt, de megbízatása (lásd a következő jegyzetet) 1913 novemberéig, athéni követi kinevezéséig tartott.

⁸⁹ [Különleges megbízatással berendelés a közös külügyminisztériumba.] Gróf Alois Ahrenthal halálát követően gróf Leopold Berchtoldot nevezték ki közös osztrák–magyar külügyminiszternek 1912 februárjában, aki számított Szilassy munkájára a minisztériumban. Szilassy azonban nem kapta meg a kilátásba helyezett I. szekciófőnöki pozíciót, így a hármas szövetség megújítására történő felkészülés lett a feladata.

⁹⁰ [1913 novemberre és 1916 novemberre között rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter Athénban.] 1913. november 7. és 1916. november 18. között. MATSCH, 1986, 150–151. Athént a francia megszállók miatt kényszerültek elhagyni.

⁹¹ [1917–1918 között beosztva a konstantinápolyi nagykövetségre, három hónapig a követség vezetése.] 1917 októberétől 1918 szeptemberéig. 1918 nyarán Johann Markgraf von Pallavicini, osztrák–magyar nagykövet (1906 és 1918. november 11. között) betegsége miatt helyettesített.

1918 September – Berufung zu S.[einer] M.[ajestät]⁹²

1919 Jänner–April Gesandter Ungarns in Bern (mit Bewilligung des Königs)⁹³

1911 legte eine Prüfung in russischer Sprache ab.⁹⁴

⁹² [1918 szeptember berendelés az uralkodóhoz.] Az uralkodó mérlegelte, hogy közös külügyminiszterré nevezi ki őt egy azonnali különbéke-megállapodás érdekében. Az audienciára szeptember 18-án került sor. Bulgária kapitulációja és Burián István újabb békejavaslata azonban átírta ezt az alternatív elképzelést. SZILASSY, 1921, 293–307.

⁹³ [1919 januárja és áprilisa között Magyarország követe Bernben (az uralkodó jóváhagyásával.)] 1919. január 18. és 1919. április 14. között.

⁹⁴ [1911 orosz nyelvből nyelvvizgát tettem.]

Rövidítések és irodalomjegyzék

ACV Archives Cantonales Vaudoises, Lausanne. PP 462, famille de Szilassy
MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest. P 1009, Szilassy család

*

ADATBAZISOK Magyar Nemzeti Levéltár Online Adatbázisa.
www.adatbazisokonline.hu
DODIS Internet-Datenbank der Diplomatischen Dokumente der Schweiz. www.dodis.ch

*

SZILASSY
1921 SZILASSY, Julius von: *Der Untergang der Donaumonarchie. Diplomatische Erinnerungen von Baron Julius von Szilassy.* Berlin, 1921.

SZILASSY
1925 SZILASSY, Le Baron J. de: *Manuel pratique de diplomatie moderne.* Lausanne, 1925.

SZILASSY
1928 SZILASSY, Le Baron J. de: *Traité pratique de diplomatie moderne.* Paris, 1928.

SZILASSY
1932 SZILASSY, Le Baron J. de: *Le procès de la Hongrie. Les relations franco-hongroises devant l'histoire, (Les questions du temps présent.)* Paris, 1932.

*

BÁRTFAI
1938 BÁRTFAI SZABÓ László: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Függetlenül az inárcsi Farkas, az irsai Irsay, valamint a szilasi és pilisi Szilassy családok története.* Gyöngyös–Budapest, 1938.

- GERBER
1994
GERBER, Freddy: *La campagne de Soressex rière Bex et ses premiers habitants. Les familles Hope, Billard, de Szilassy et sa descendance.* In: *Bulletin généalogique vaudois* 7. (1994), 17–78.
- HANTSCH
1963
HANTSCH, Hugo: *Leopold Graf Berchtold. Grandseigneur und Staatsmann.* 2 Bde., Graz, 1963.
- KASZÁS
2002
KASZÁS Zoltán: *Die politisch-diplomatischen Beziehungen zwischen der Schweiz und Ungarn in den ersten Jahren nach dem 1. Weltkrieg (1918–1922). Eine Untersuchung aufgrund der Unterlagen der Bestände des Schweizerischen Bundesarchivs.* Lic. Phil. der Philosophischen Fakultät der Universität Zürich, Lic. phil I. 2003/509, kiadatlan kézirat. 2002.
- MATSCH
1982
MATSCH, Erwin: *November 1918 auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherrn von Flotow, des letzten Chefs des österreichisch-ungarischen auswärtigen Dienstes 1895–1920.* Wien–Köln–Weimar, 1982.
- MATSCH
1986
MATSCH, Erwin: *Der Auswärtige Dienst von Österreich-(Ungarn) 1720–1920.* Wien–Köln–Graz, 1986.
- PRITZ
1994
PRITZ Pál: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945.* Budapest, 1994.
- PRITZ
1995
PRITZ Pál: *Arisztokraták a magyar külügyi szolgálatban (1918–1944).* In: *Uő: A magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok.* Budapest, 1995, 19–36.
- SUTER
2001
SUTER, Bruno: *Der Ausbau der Schweizer diplomatischen Vertretung in den Nachfolgestaaten der Donaumonarchie 1918 bis 1922.* Bern, 2001.
- TEFNER
2009
TEFNER Zoltán: *Bomlás és újjászületés. A berni Magyar Királyi Követség megalapításának előzményei (1918–1921).* In: *Valóság*, 52. (2009), 1. sz., 24–50.

Marchut Réka

Hans Otto Roth feljegyzése a romániai németek és magyarok kapcsolatáról (1926)*

A trianoni békeszerződés következtében az utódállamokba került magyarság politikai képviseletének megszervezése jelentős feladat volt mind a budapesti kormányzatok, mind a helyi magyar kisebbség számára. A Romániában, Jugoszláviában, Csehszlovákiában kiépülő új hatalmi struktúrák eltérő mozgásteret adtak a kisebbségek politikai képviseletére. Mivel azonban mindhárom ország erősen centralizált kormányzással bírt, kézenfekvőnek tűnt kisebbségi blokkok létrehozása, hogy minél több parlamenti mandátumot tudjanak megszerezni. A magyar kisebbségek számára a leginkább járhatónak tűnő út a helyi német kisebbségekkel történő szövetkezés lehetett volna. Ám ahogy már a megfogalmazásból is kitűnik, ez sokkal inkább elvi lehetőség volt, és nem igazán vált gyakorlattá.

Románia Magyarországtól elcsatolt részein a magyar–német együttélés már sok évszázados múltra tekintett vissza, de a 19. századtól kialakuló modern nacionalizmusnak, az 1848/49-es sebtől pedig annak védekező jellegének, majd az egységes Németország létrejöttének köszönhetően ez a kapcsolat korántsem volt feszültségmentes. Ezen előzmények után csak a reálpolitikai folyamatok tisztánlátását nélkülöző emberek csodálkozhattak az 1919. január 8-i medgyesi gyűlés eredményén, ahol a szászok kinyilvánították csatlakozásukat Romániához.¹ Bár a magyar közvélemény hajlamos volt azt hangoztatni, hogy csak egyes szász vezetők – mindenekelőtt Rudolf Brandsch – áruháza vezetett a kialakult helyzethez, mert az erdélyi németek magyar érzelműek. Részben ez valóban így volt, döntően azonban mégsem. Az együttműködést nehezítette még az a körülmény is, hogy a weimari külpolitika a térség német közösségeit arra ösztönözte,

* A tanulmány az OTKA PD 112304 számú projekt keretében készült. A szerző az MTA TK Kisebbségkutató Intézet tudományos munkatársa.

¹ Hangsúlyoznunk kell, hogy ekkor csak a szászok nyilvánították ki csatlakozásukat Romániához, 1919 őszére azonban a romániai németek egy közösségként jelentek meg. 1919 szeptemberében a romániai németek közös összejövetelt tartottak Temesvárott, kötelező pártprogramot fogadtak el, amelyben elismerték a gyulafehérvári határozatokat. Az 1919. november 6-án megtartott 4. sz. segesvári szász gyűlésen a medgyesi nyilatkozatot megerősítették és a temesvári pártprogram szellemében a „nagyromániai németek” számára követelték kisebbségi jogaikat. Lásd: Szász, 1927, 279. A segesvári gyűlés határozatát lásd: *Quellen*, 1976, 268–271. Hiba lenne azonban mindebből arra következtetni, hogy a romániai németek egységes, valós politikai, kulturális közösséget alkottak volna. Történeti gyökereik különbözőségeiből adódó törésvonalak voltak az erdélyi szászok, a bánáti és a szatmári svábok között. A századfordulóra erősen asszimilálódó szatmári svábok többsége gyanakodva figyelte az odaküldött szász vezetők erősen germán nacionalista törekvéseit.

hogy a mindenkor regnáló kormánypárttal keressék az együttműködést, és óvakodjanak a többi kisebbségtől, különösen a magyartól, mert az veszélyes lehet rájuk nézve.

Ilyen körülményekkel terheltlen kellett valahogyan utat keresni egymáshoz a romániai magyar és a német kisebbség között. Mindezt csak a sérelmi politika túlhaladásával lehetett megtenni. Ez a túlhaladó politikai attitűd a romániai magyar kisebbségi elitben sokkal inkább megvolt, mint Budapesten. Mind a magyar, mind a német kisebbség politikai elitjében megvoltak azok a személyek, akik erre képesek voltak. Egy lényeges különbség azonban volt: míg a romániai németek már gyakorlottak voltak a kisebbségi léthelyzetben, rendelkeztek azokkal a tapasztalatokkal, amelyek egy ilyen léthez szükségesek, a magyar kisebbség, a trianoni sokk után felocsúdva, e téren még csak gyerekcipőben járt.²

Magyar oldalról az első kapcsolatfelvételi kísérletek 1921–1922 fordulóján történtek és mindennek apropóját az 1922-es parlamenti választások adták.³ Bár a szászok – joggal – felrötták a magyaroknak a belső megosztottságot (ezt majd a forrásból is láthatjuk), igazából ők is megosztottak voltak. Az egyik irányt Rudolf Brandsch képviselte, aki nagyon céltudatosan a német öntudat erősítését tartotta lényegesnek és a román kormánnyal sem kereste a kompromisszumokat. A másik irányt pedig Hans Otto Roth neve fémjelezte, aki a kisebbségi jogok érvényesülésének lehetőségét a kompromisszumos politikában látta.⁴ Ebből adódóan a magyarokkal tárgyaló fél Hans Otto Roth volt. 1922-ben még nem látta érettnek a helyzetet az együttműködésre, de a későbbiekben elképzelhetőnek tartott valamifajta kapcsolatot. Iuliu Maniu ugyanakkor figyelmeztette: „Figyelmeztetem Önt, hogy mi mindenkor honorálni fogjuk a szászok jogos kívánságait, de ha megkísérelnék a magyarokkal való együttes akciót, eltiporjuk Önöket.”⁵ Roth pedig elismerte, hogy a román kormány már eddig is tett a szászoknak engedményeket.

Ezt követően a magánoktatási törvény és annak előzményei, a vallásügyi kérdések, az agrárreform végrehajtásának visszasságai adtak volna alkalmat a közös érdekképviseletre, azonban ez sem történt meg. Így jutunk el 1925/1926 fordulójához, ami közölt forrásunk lényegi elemének ideje, az 1926. februári közigazgatási választások előkészítésének története.

A forrás a berlini Külügyi Hivatal levéltárából származik, a budapesti követség iratai között található.⁶ Ennek ellenére a forrás mindkét része Bukarestben íródott. Hans

² És még ezzel együtt is előnyben voltak e téren a csehszlovákiai és a jugoszláviai magyarokkal szemben, mert Erdély hosszan tartó különállósága kiérlelt egy tipikusan erdélyi magyar létet, de a Felvidék, Kárpátalja és a Délvidék esetében erről nem beszélhetünk.

³ TILKOVSKY, 1983, 1100.

⁴ Hans Otto Roth és Rudolf Brandsch gondolkodásmódjának, politikai szerepvállalásának összevetését lásd: OROSZ, 2016.

⁵ MNL OL K63 230. cs. 27/4. t. 454/1922 410. f. Hory András bukaresti ügyvivő jelentése a külügyminisztériumnak

⁶ PA AA RAV Budapest 36. Ungarische und sonstige Minderheiten 1923–1926. Az iratnak több példánya is van és fennmaradt másutt is, mint pl. PA AA R 73651 levéltári egység alatt – hivatkozva: EILER, 2017, 43.

Freytag bukaresti német követ 1926. március 17-én küldött jelentést a Külügyi Hivatalba, melyhez csatolta Hans Otto Roth 1926. március 15-én írt feljegyzését a magyarok és a szászok kapcsolatáról. Freytag jelentéséből kiderül, hogy 1925-ben Bethlen István miniszterelnök több alkalommal is felkereste a budapesti német követet, Johannes von Welczeket, báró Villani Frigyes bukaresti magyar követ pedig Freytagot, hogy a két kisebbség között jöjjön létre együttműködés. Fraytag abból a célból küldte el Berlinbe Roth feljegyzését, hogy onnan továbbítsák a budapesti német követnek. Ugyanakkor határozottan állást is foglalt, hogy nagyon óvatosan kell eljárni a magyarokkal.

Hans Otto Roth feljegyzése erre minden alapot meg is adott. A szász vezető először számba vette, hogy hogyan alakult a két kisebbség kapcsolata 1919-től kezdődően, majd részletesen tárgyalta az 1926-os közigazgatási választások előtörténetét az együttműködést illetően. A forrásból kitűnik, hogy Roth rendkívül jól tájékozott volt, igaz, néhol egy-két dátumot elvétett. Az is világosan kiderül, hogy az Országos Magyar Párt (továbbiakban OMP) és a liberálisok közötti tárgyalások jó ideig titkosak voltak, a szász vezető ezekről mégis jól értesült. A sajtóban a tárgyalások tartalma ugyan már 1926. február első napjaiban napvilágot látott, az a részletesség, ahogy Roth leírta ezek történetét, nem arra vall, hogy pusztán a sajtóból szerezte volna információit. Ennek háttérében véleményem szerint az OMP belső megosztottsága áll, mert tudjuk jól, hogy a párt vezetői más-más konstellációban kívántak együttműködni és a szászokkal való megegyezést különösen fontosként kezelték néhányan. Bár a liberálisokkal való paktum nem jött össze, és ennek ellenére a közigazgatási választásokon a magyar eredmények jónak mondhatók, mégis Hans Otto Roth is világosan látta, hogy az OMP vezetősége tulajdonképpen csapdahelyzetbe került, amiért a liberálisokkal való szövetség keresése közben Ugron István pártelnök felmondta az Averescu Nemzeti Pártjával kötött 1923-as csucsai paktumot. Ugyanis 1926. március 27-én a liberális kormány lemondott és a választások eredményeként Averescu került kormányrúdhhoz. Ugron ezt sem politikailag, sem erkölcsileg nem tudta felvállalni, ezért április 1-jén lemondott és az elnöki posztot gróf Bethlen György vette át. Az ő politikai érzékének, személyiségének érdeme, hogy helyre tudta állítani Averescuékkel a megállapodást.

Hans Otto Roth feljegyzése számunkra azért rendkívül tanulságos, mert beleláthatunk abba, hogy német szemszögből hogyan is nézett ki a magyar részről addig is és azután is szorgalmazott együttműködés lehetősége. És bár 1927-ben létrejött egy választási kartell a két kisebbség között, szorosabb együttműködésre a két világháború közötti időszakban nem került sor.

Az eredeti forrás gépelt szöveg, az átírást szöveghűen végeztük a nyilvánvaló elütési hibák javításával, ám a korabeli helyesírás megtartásával.

Hans Freytag⁷ jelentése a német Külügyi Hivatalnak 1926. március 17.

Mehrfach im Laufe der letzten Jahre ist der ungarische Ministerpräsident⁸ an meinen Kollegen in Budapest⁹ und der hiesige ungarische Gesandte¹⁰ an mich heran getreten mit der Anregung, die deutsche Minorität sollte doch enger mit der ungarischen in Rumänien zusammen arbeiten. Es wurde daran anknüpfend immer darauf hingewiesen, daß das für die deutsche Minorität in Ungarn von Nutzen sein werde.¹¹

In der Anlage beehre ich mich, eine Aufzeichnung des Vorsitzenden der Deutschen Partei im rumänischen Parlament über die Gestaltung der Beziehungen zwischen der deutschen und der ungarischen Minorität im Laufe der letzten Jahre einzuzeichnen. Es zeigt sich daraus mit voller Klarheit, daß deutscherseits die Frage eines Zusammenarbeitens vorsichtig und überlegt, aber durchaus zielbewußt behandelt worden ist, während die Haltung der Ungarn eine sehr schwankende und wenig zuverlässige war.

Ich stelle ergebenst anheim, der Gesandtschaft in Budapest Kenntnis von dieser Aufzeichnung zu geben, darf aber dringend bitten, daß dieselbe streng vertraulich behandelt wird.

gez. Freytag

Hans Otto Roth:¹² Unsere Beziehungen zu den Magyaren 1926. március 15.

Der freiwillige Anschluß des sächsischen Volkes an Rumänien, der am 8. Januar 1919 erfolgte,¹³ hatte unsere Beziehungen zu den Magyaren zunächst bis zum Gefrierpunkt erkalten lassen. Erst nach der Unterzeichnung des Vertrages von Trianon und

⁷ Hans Freytag (1869–1954) bukaresti német követ volt 1921 és 1926 között. Az 1918/19-es forradalmak idején Budapesten volt konzul. Lásd: KEIPERT, Maria (szerk.): *Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtiges Dienstes 1871–1945*, 1. köt. Paderborn, Schöningh, 2000.

⁸ Gróf Bethlen István – miniszterelnök 1921. április 14.–1931. augusztus 24.

⁹ Az akkori német követ Budapesten Johannes von Welczek (1878–1972).

¹⁰ Báró Villani Frigyes 1925. június 14-től 1928. október 5-ig a bukaresti magyar követség vezetője. Lásd: *Iratok*, 1994, 433.

¹¹ A magyar politika éppen ezen érvét fordítja majd 1930-ban Bleyer Jakab a magyar kormány ellen, amikor azt mondja Bethlennek, hogy majd akkor vállal közvetítő szerepet az utódállamokban lévő németeknél, ha a magyar kormány teljesíti a magyarországi németek követeléseit. Lásd: TILKOVSKY, 1997, 67.

¹² Hans Otto Roth (1890–1953) jogász, politikus. 1919–1938 között parlamenti képviselő, a romániai Német Párt elnöke, frakcióvezetője. Róla szóló monográfia: POPA, 2013.; életrajzát lásd még SCHWOB, 1981, 57–58.

¹³ A medgyesi ülésen az erdélyi Szász Nemzeti Tanács elismerte Erdély egyesülését Romániával. Az ülésen a fő szónok Hans Otto Roth volt. Bővebben lásd: SZÁSZ, 1986, 1721.

der Gründung des sogenannten „Ungarischen Verbandes“¹⁴ begannen die Magyaren unseren Anschluß an Rumänien etwas nüchterner und realpolitischer anzusehen. Die im Herbst 1918 einsetzende deutsche Bewegung unter den Banater Schwaben hatte die Magyaren gefühlmäßig ebenfalls stark berührt. Die Siebenbürger Sachsen spielten dabei – nach Ansicht der Magyaren – die Rolle des gewissenlosen Seelenfängers. Erst allmählich überzeugten sie sich davon, daß die nationale Bewegung im Banat aus den Tiefen eines durch wunderbare Fügung wieder erweckten Volksbewußtseins heraus wuchs und nicht das Werk politischen Ränkespieles war. So entschloß sich die Leitung des „Ungarischen Verbandes“ im Herbst des Jahres 1921 – eigentlich unvermittelt und ohne rechte Überleitung –, unserer Partei den Antrag zu gemeinsamem politischen Vorgehen zu machen. Den Vorschlag übermittelte Baron Samuel Jósika,¹⁵ der frühere langjährige Präsident des ungarischen Magnatenhauses in einem an mich gerichteten Brief. Der Antrag war natürlich nicht weiter konkretisiert. Er kam aber zu jäh und auch der allgemeinen Entwicklung nach zu früh, um zu positiven Ergebnissen zu führen. Immerhin bedeutet er die Einleitung der späteren mannigfaltig ausgestalteten Beziehungen. – Meine Antwort war freundlich und entgegenkommend, ließ aber erkennen, daß ein Zusammengehen vorläufig nur in sehr beschränkten Maße möglich sei und auch in der Form vorsichtig gehalten sein müsse.¹⁶ Das Jahr 1922, in dem die Wahlen für das jetzt zu Ende gehende Parlament abgehalten wurden, fand die Magyaren noch in Passivität und völliger Isoliertheit. Erst das Jahr 1923 brachte die Wendung. Sie wurde herbeigeführt durch die Nöte der praktischen Politik. Die Schulfrage wurde aufgerollt. Im Herbst 1923 gab Angelescu¹⁷ seine berüchtigten Schulverordnungen Nr. 100.088 und 100.090 heraus,¹⁸ gegen die sich die Minderheiten mit ganzer Leidenschaft wehrten. In diesen bewegten Tagen des September und Oktober fanden Bischof Graf Majláth¹⁹ und Bischof Nagy²⁰ den Weg zu uns. Wir hatten mit den Liberalen einen Wahlpakt abgeschlossen, sie waren in Ungnade, fast vogelfrei. Zum erstmal habe ich damals in den inneren Zwiespalt der Magyaren richtig hineingesehen. Der reformierte Bischof Nagy klagte mir beispielweise, daß ihm Bischof Graf Majláth die Einsicht in die Beschwerdeschrift der katholischen Kirche gegen die Angelescu'schen Schulverordnungen verwehre.

¹⁴ 1921. január 9-én alakult meg a Magyar Szövetség kolozsvári tagozata, de csak 1922. augusztus 6-án tartotta meg az alakuló nagygyűlést. A szövetséget ez év októberében be is tiltották. Lásd: OMP, 2003, 24.

¹⁵ Báró Jósika Samu (1851–1923), a dualizmus korában a magyar felsőház utolsó elnöke, a Magyar Szövetség, majd az Országos Magyar Párt elnöke haláláig.

¹⁶ Erről a magyar kezdeményezésről olvashatunk Hory András bukaresti magyar ügyvivő Bánffy Miklós külügyminiszternek 1922. január 18-án írott jelentésében, melyben ismerteti Hans Otto Roth nyilatkozatát a szász–magyar kooperáció nehézségeiről. Lásd: MNL OL K63 230. cs. 27/4. t. 454/1922 410. f.

¹⁷ Constantin Angelescu (1869–1948) oktatásügyi miniszter 1922–1928 és 1933–1937 között.

¹⁸ A 100.088/923 és a 100.090/923 rendeletek tulajdonképpen előkészítői voltak az 1925-ös magánoktatási törvénynek. E két rendelet a kisebbségi elemi és középiskolában is előírta, hogy románul kell tanítani Románia földrajzát, történelmét és alkotmánytanát, és a román nyelvet már az elemi iskola első két osztályában is tanítani kell.

¹⁹ Gróf Majláth Gusztáv Károly (1864–1940) erdélyi római katolikus püspök 1897–1938 között.

²⁰ Nagy Károly (1868–1926) erdélyi református püspök 1918–1926 között.

Bald darauf wurde bekannt, daß Majláth einen großen Teil der von den anderen magyarischen Kirchen leidenschaftlich bekämpften Schulverordnungen angenommen hatte und in seinen Schulen auch schon durchführen ließ. Damit war natürlich auch der Widerstand der anderen magyarischen Kirchen gebrochen. Wir Sachsen haben gegen die Angelescu'schen Schulverordnungen bis zum 31. Dezember 1925, also bis zum Tage des Inslebentretens des neuen Privatschulgesetzes²¹ mit Erfolg passive Resistenz geübt. Die Magyaren sahen im Winter 1923/24 ein, daß sie ihre allgemeine politische Passivität aufgeben und Anschluß an die rumänische Politik suchen müssen. Leider fehlte ihnen gerade damals die einheitliche Führung.²² Baron Samuel Jósika war gestorben und Stefan v. Ugron²³ führte die Geschäfte nur in provisorischer Betrauung. Das ganze Jahr 1924 war erfüllt von Kämpfen um die Führung. In einen Lager standen die Konservativen, meist Adlige und alte Beamte, in anderen die sogenannten Demokraten, ehemalige Anhänger Károlyi's²⁴ und Oszkár Jászi's.²⁵ Das Organ der Konservativen war die Klausenburg²⁶ erscheinende Zeitung „Ellenzék“, dasjenige der Demokraten die „Keleti Újság“. Der Übergang zur aktiven Minderheitenpolitik im sächsischen Sinne wurde besonders von den Demokraten und ihrem Organ, der „Keleti Újság“ gefordert. Ein Versuch Tătărescu's²⁷ im Winter 1923/24, eine Versöhnung mit den Magyaren herbeizuführen, scheiterte an seiner anmassenden Haltung. Er forderte nichts weniger, als die sofortige Entfernung der „Grafen“ von der Führung der ungarischen Partei.²⁸ Mit der Peitsche, mit der wiederholt angedrohten Bestrafung der magyarischen „Irredentisten“ konnte er natürlich nichts ausrichten. Dafür schlossen führende Männer der ungarischen Partei – es ist

²¹ Legea asupra învățământului particular [Magánoktatási törvény] Monitorul Oficial 283. sz. 1925. december 22. A teljes szöveget lásd még: <http://adatbank.transindex.ro/inchtm.php?akod=113> (Letöltés: 2017. július 20.)

²² Az erdélyi magyar politikai elit valóban megosztott volt a tekintetben is, hogy hogyan viszonyuljanak a román pártokhoz. Az úgynevezett „renegátok” a liberális párt jelöltjeiként indultak magyarlakta településeken. A liberálisokkal kötendő szövetség híve volt az OMP-n belül Bernády György. Sándor József OMP-s képviselő és Kós Károly is a Iuliu Maniu vezette Erdélyi Nemzeti Pártban majd Parasztpártban vélt szövetségest találni. Az Averescu Néppártjával kötött szövetség bizonyult a legkomolyabbnak, melyben Gyárfás Elemérnek volt lényeges szerepe. Minderről lásd: BÁRDI, 2013, 422–423.

²³ Ugron István (1862–1948) OMP elnöke 1923-tól 1926-ig.

²⁴ Károlyi Mihály (1875–1955) Magyarország miniszterelnöke (1918. október 31.–1919. január 11.), azután köztársasági elnök a Tanácsköztársaság hatalomra jutásáig, március 21-ig.

²⁵ Jászi Oszkár (1875–1957) a Károlyi-kormány nemzetiségügyi minisztere. Ez a mondat világosan mutat rá arra, hogy bár az erdélyi magyar politika erőteljes budapesti befolyás alatt állt, ám akkor ereje mégsem volt, hogy a regnáló magyarországi politikai gondolkodás adaptálódjon Erdélyben. Károlyi és Jászi ekkor már rég emigrációban volt, az egykor velük rokonszenvezők pedig bűnbakoknak számítottak Trianonért.

²⁶ Kolozsvár (ma: Cluj-Napoca, RO)

²⁷ Gheorghe Tătărescu (1886–1957) liberális párti, kisebbségi ügyekkel foglalkozó belügyi államtitkár, majd a '30-as években két ízben is miniszterelnök 1934–1937 és 1939–1940 között.

²⁸ Tătărescu miniszter a magyar politikáról. *Keleti Újság*, 1924. április 13. 3. Az OMP erre határozatlan válaszlét és elutasította Tătărescu vádjait. Lásd: OMP 2003. I/8. sz. irat Jegyzőkönyv a Magyar Párt Intézőbizottságának Kolozsvárt 1924. április hó 14-én délelőtt és délután tartott rendkívüli gyűléséről. 45–50.

nicht mit Wissen aller ihrer Mitglieder geschehen – mit General Averescu²⁹ im Juni 1924 den sogenannten Pakt von Csucsab.³⁰ Das geschah auf Grund der bestimmten Versicherungen Averescu's, daß er noch im Herbst desselben Jahres das Erbe der Liberalen antreten werde. Die für uns interessanteste Bestimmung der Csucsaber Abmachungen besteht wohl darin, daß die ungarische Partei als solche in Siebenbürgen zwar aufrecht erhalten werden sollte, daß die gewählten magyarischen Abgeordneten und Senatoren aber der Parlamentsfraktion der Averescu-Partei beitreten und alle Gesetze der Regierung pflichtgemäß votieren sollten. So waren denn die Magyaren per Kopf in die Opportunitätspolitik hineingesprungen und hatten den Übergang von politischer Passivität zu sklavischer Regierungsgefolgschaft mit einem einzigen Ruck vollzogen. So weit darf die Politik der völkischen Minderheiten in Rumänien nach seinem Dafürhalten aber nie gehen. Der übereilte Schritt der Magyaren beweist nur ihre Ungeübtheit in der Minderheitenpolitik und vor allem den Mangel an geschulter Führung. Averescu kam im Herbst 1924 nicht zur Regierung. Dafür gab Angelescu seinen Entwurf zum Privatschulgesetz heraus. So mussten die Magyaren *nolente volente*³¹ in Bukarest doch wieder Fäden anknüpfen. Vor allem war die Aufrechterhaltung des im Herbst 1923 zu Tage getretenen Zwiespaltes in der Minderheitenpolitik selbst für uns alle unerträglich. Unterdessen war Ugron auf dem Parteitag von Kronstadt nach Zurückziehung der Kandidatur Georg von Bernády's³² zum tatsächlichen Präsidenten der Ungarischen Partei gewählt worden. So kam es im Februar 1925 zu einer deutsch-magyarischen Beratung, die im deutschen Abgeordnetenhaus in Bukarest abgehalten wurde und an der ungarischerseits Bischof Nagy, die Abgeordneten Bernády und Sándor,³³ Senator Fülöp³⁴ und Vertreter der magyarisch-katholischen und unitarischen Kirche teilnahmen. Unsererseits waren ausser mir Bischof Teutsch,³⁵ die Senatoren Schullerus³⁶ und Polony³⁷ sowie die Abgeordne-

²⁹ Alexandru Averescu (1859–1938) tábornok, a Néppárt vezetője, három ízben is miniszterelnök: 1918. január–március, 1920–1921, 1926–1927.

³⁰ Csucsai paktum: az OMP és Averescu Néppártja között létrejött megállapodás, melynek lényege az volt, hogy a román párt hatalomra jutása esetén orvosolni fogja a magyar kisebbség sérelmeit, cserébe a magyar párt támogatja őket a választásokon. Hans Otto Roth tévesen írta a paktum megkötésének időpontját. A paktumot 1923. október 31-én ratifikálták Bukarestben. A paktumról többek között lásd: BÁRDI, 2013, 114–128.

³¹ Latin kifejezés, jelentése: akár tetszik, akár nem; akarva-akaratlan

³² Bernády György (1864–1938) az OMP vezető politikusa, de 1930-ban kivált a pártból és megalakította a Polgári és Demokratikus Blokkot. Marosvásárhely polgármestere 1900–1912 és 1926–1929 között.

³³ Sándor József (1853–1945) az OMP egyik alelnöke, az Osztrák–Magyar Monarchia korában budapesti parlamenti képviselő is volt a Szabadelvű Párt színeiben, az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) megalapítója (1885). Lásd még a 16. lábjegyzetet.

³⁴ Fülöp Béla az 1922-es választásokon Temesvárról került a szenátusba.

³⁵ Friedrich Teutsch (1852–1933) erdélyi szász evangélikus püspök, a Német Párt vezetőségi tagja.

³⁶ Adolf Schullerus (1864–1928) az 1919 novemberében létrehozott Német–Szász Néptanács egyik vezetője Rudolf Brandsch mellett. 1919–1926 között bukaresti szenátor.

³⁷ Arthur Polony az 1926-os választásokon Brassó megyéből került be a szenátusba.

ten Kräuter,³⁸ Fritz Connert,³⁹ Arthur Connerth⁴⁰ und Hedrich⁴¹ anwesend. Bischof Nagy stellte impulsiv, wie die Magyaren schon sind, gleich den Antrag zur Schaffung eines Minderheitenblockes. Ich wehrte ab und schlug vor behutsam zu beginnen und erst in den magyarischen Reihen selbst Ordnung zu schaffen. Praktisch empfahl ich, zunächst „Verbindungsoffiziere“ zu bestellen und das Terrain erst allmählich vorzubereiten. Das wurde dann auch einmütig beschlossen. Ich übernahm im Auftrage meiner Partei die Rolle des deutschen „Verbindungsoffiziers“. Die Bestellung des magyarischen „Verbindungsoffiziers“ lies 4 Monate auf sich warten. In der Zwischenzeit ruhten die Verhandlungen.⁴² Unterdessen hatten sich die Magyaren nach Genf gewendet⁴³ – wie sich später herausstellte ohne nennenswerten Erfolg. Bischof Nagy und Abgeordneter Sándor aber hatten sich in Bukarest mit Angelescu in Katzbalgereien eingelassen, die stark nach reiner Provokationspolitik aussahen. Im Juni schliesslich stellte sie mir Abgeordneter Sándor als der von Herrn v. Ugron bestellte ungarische „Verbindungsoffizier“ vor. Eine ungeeignetere Wahl hätte nicht getroffen werden können. Abgeordneter Sándor ist der indiskreteste und disziplinoseste Politiker, den die Magyaren in Siebenbürgen haben. Ugron lies mir durch Elemér von Gyárfás⁴⁴ allerdings mitteilen, daß er in Folge seiner eigenen Kranklichkeit bloss die Wahl zwischen Bernády und Sándor gehabt habe, daß aber Bernády, der sein scharfster persönlicher Gegner sei, für diese Mission schlechterdings nicht in Betracht komme. Die Betrauung Sándor's hat die Durchführung der Februarbeschlüsse natürlich unmöglich gemacht.⁴⁵ Sie ist mir aber an sich ein neuer Beweis dafür, wie sehr es der ungarischen Partei noch ein einheitlicher Führung und klarer Zielsetzung fehlt. Über den Sommer 1925 ruhten unsere Beziehungen dann ganz. Im September ergriff ich selbst die Initiative.⁴⁶ Die unmittelbare Veranlassung dazu lag in dem Herannahen der Gemeindevahlen. Viel mehr als in der allgemeinen Landespolitik ist die Interessengemeinschaft der Deutschen und Magyaren in der lokalen Politik der Städte und

³⁸ Franz Kräuter (1885–1969) bánáti szász politikus, 1920 óta a román parlament tagja.

³⁹ Fritz Connert a Német Párt vezetőségi tagja.

⁴⁰ Helyesen: Arthur Konnerth – szintén a Német Párt vezetőségi tagja.

⁴¹ Hans Hedrich – szintén a Német Párt vezetőségi tagja.

⁴² Közben, 1925. március 7-én az OMP elnökségi ülésén abban születik megegyezés, hogy a szász parlamenti képviselőkkel való megbeszélésen a pártot az elnök képviseli, akadályoztatása esetén az az alelnök, aki a parlamentnek is tagja. Lásd: OMP, 2003, II/1. számú irat 219–220. Majd a május 13-i ülés jegyzőkönyve szerint az OMP különösen iskolakérdésben a szász parlamenti képviselőkkel szoros kapcsolatot tart fenn, és a párt elnöke bejelentette, hogy a magánoktatási törvénnyel kapcsolatban kívánatos lenne a szászokkal együtt a Népszövetséghez fordulni. Sándor József képviselő azonban óvatosságra intett, melyet Hans Otto Roth az iskolai ankét alkalmával tanúsított nem megfelelő magatartásával indokolt. Lásd: OMP, 2003, II/3. számú irat 222–223.

⁴³ 1925. május 6-án az erdélyi magyar püspökök, Majláth Gusztáv, Nagy Károly és Ferencz József a Népszövetséghez fordultak a magánoktatási törvény miatt. Lásd: MIKÓ, 1941, 52.

⁴⁴ Gyárfás Elemér (1884–1945) az OMP elnöki tanácsának tagja, 1926-tól Csík megye szenátora Bukarestben.

⁴⁵ Vö. a 36. lábjegyzettel.

⁴⁶ Eredeti kiemelés.

Komitate schicksalmässig gegeben. Weichen wir dem Zusammengehen in der Lokalpolitik aus, so treiben wir das Wasser auf die Mühle des gemeinsamen Gegners. Ich will deutlicher sprechen: In Kronstadt⁴⁷ machen die Deutschen 33%, die Magyaren 32% und die Rumänen 34% der Wählerschaft aus. Gehen Deutsche und Magyaren nicht zusammen, so fällt die Führung der Stadt den Rumänen zu. Dieselben Verhältnisse sind in den Städten Sächsisch-Regen⁴⁸ und Elisabethstadt.⁴⁹ Noch viel krasser liegen die Dinge in den Städten Schässburg,⁵⁰ Mediasch⁵¹ und Bistritz.⁵² Dort machen die Deutschen Wähler je 44% der Gesamtwählerschaft aus. 8% bis 11% sind Magyaren, der Rest Rumänen. Ähnliche Hilfe können wir⁵³ den Magyaren beispielsweise in Arad und Strassburg a. M. [am Mieresch – M. R.] (Nagyenyed)⁵⁴ leisten. Das wären die rein – materiell-politischen Interessen, die mich im September nach Klausenburg führten. Entwicklungspolitisch war unterdessen auch schon allerlei geschehen. Zunächst war die ungarische Partei durch den Csucsauer Pakt – mag man ihn sonst auch wie immer beurteilen – selbst für Rumänen verhandlungsfähig geworden.⁵⁵ Das steigerte sich noch, als die Liberalen im August 1925 gelegentlich der Wahlen für die Landwirtschaftskammern in einer ganzen Reihe von Komitaten Wahlbündnisse mit den Magyaren abschlossen. Als ich im September nach Klausenburg kam, waren die Magyaren schon von den Liberalen und selbst von der Nationalpartei Vorschläge für die Gemeindewahlen gemacht worden. So befand ich mich mit einem Anträgen, die ich den Magyaren stellen wollte, in ausgezeichnete Gesellschaft. Der Augenblick für das Zusammengehen der Minderheiten war gekommen.⁵⁶ Ich traf in Klausenburg mit Ugron und Gyárfás zusammen und machte den beiden Herren in aller Form den Vorschlag, wir möchten uns schon jetzt prinzipiell für ein Zusammengehen bei den Gemeindewahlen aussprechen und uns gleichzeitig verpflichten, vor eventuellen Verhandlungen mit einer rumänischen Partei jedenfalls mit einander Fühlung zu nehmen. Mein Antrag fand freudige Aufnahme und ich verliess Klausenburg in dem Gefühl absoluter Sicherheit. Die Abmachungen wurden in den folgenden Monaten noch brieflich mehrfach bekräftigt. Ich hatte meinerseits noch den Wunsch ausgesprochen, daß wir nach Ausschreibung der Gemeindewahlen

⁴⁷ Brassó (ma: Braşov, RO)

⁴⁸ Szászrégen (akkoriban: Reghinul Săsesc, ma: Reghin, RO)

⁴⁹ Erzsébetváros (ma: Dumbrăveni, RO)

⁵⁰ Segesvár (ma: Sighişoara, RO)

⁵¹ Medgyes (ma: Mediaş, RO)

⁵² Beszterce (ma: Bistriţa, RO)

⁵³ Eredeti kiemelés.

⁵⁴ Ma: Aiud (RO)

⁵⁵ A közigazgatási választásokra készülve merült fel magyar részről, hogy a csucsai paktumot revízió alá kell venni és újra kell tárgyalni Averescuval. Lásd: OMP, 2003, II/7. számú irat 232. Az OMP elnöki tanácsának 1925. október 31-i ülése is erőteljesen tükrözi a vezetők között azt a megosztottságot, amiről Hans Otto Roth a fentebbiekben is írt. Lásd: OMP, 2003, II/9. számú irat 236.

⁵⁶ Eredeti kiemelés. Roth érzései nem voltak alaptalanok. Az OMP elnöki tanácsának 1925. október 31-i jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a szász ajánlattal kiemelten akartak foglalkozni. Lásd: OMP, 2003, II/9. számú irat 236. és 240–241.

die persönliche Fühlung wieder aufnehmen sollten. Die magyarische Presse aber vertrat – ohne dabei vielleicht indiskrete Anspielungen auf die zwischen uns und der ungarischen Partei geflogenen Verhandlungen zu machen – bis in den Januar 1926 hinein, den Standpunkt einheitlicher Minderheitenlisten zwei Tage vor Ausschreibung der Gemeindewahlen fuhr mein Abgeordnetenkollege Fritz Connert zu einem Ball des ungarischen Landwirtschaftverbandes nach Klausenburg. Er suchte Ugron im Auftrage unserer Partei auf und bekräftigte nochmals unsere Vereinbarungen. Auch Graf Georg Bethlen,⁵⁷ der Vizepräsident der ungarischen Partei gab Connert gegenüber neuerdings der Meinung Ausdruck, daß wir bei den Gemeindewahlen unbedingt zusammengehen müssen. Unmittelbar nach Ausschreibung der Wahlen, Dienstag den 26. Februar telegrafierte ich an Ugron und bat ihn, er möchte selbst oder durch Bevollmächtigte die Fühlung mit uns in Bukarest so rasch als möglich aufnehmen. Bis Freitag Abend erhielt ich keine Antwort. Wie ich später erfuhr, war ein rein technische Verzögerung an der Verspätung der Antwort Schuld. Jedenfalls reiste ich Freitag Abend zu einer apolitischen Beratung mit den Schwaben nach Temeswar⁵⁸ und setzte von dort die Reise schon Sonntag Abend nach Klausenburg weiter fort. Als ich am Montag früh in Dreikirchen (Tövis)⁵⁹ auf den von Bukarest kommenden Expresszug umstieg, trat mir in der Wagontüre Herr v. Ugron entgegen. Er kam von Bukarest und hatte dort am Sonntag den Pakt mit der liberalen Partei abgeschlossen.⁶⁰ Tableau! Dabei hatte Ugron meinem Klausenburger Vertrauensmann noch am Sonnabend nachmittag, also am Tag vor Abchluß des Paktes mit den Liberalen, gesagt, daß er am Zusammengehen mit uns unbedingt festhalte. Worauf ist diese plötzliche Wendung der Dinge zurückzuführen? Hat sich Ugron selbst eine Verletzung der mit uns getroffenen Vereinbarung zu Schulden kommen lassen? Ich beurteile die Sache so: Die Magyaren wollten besonders pfiffig sein und beauftragten im Oktober 1925 drei abgesonderte Vertretungen zu Verhandlungen mit den rumänischen Parteien. Eine Delegation verhandelte mit den Liberalen, eine zweite mit Averescu und eine dritte mit der Nationalpartei.⁶¹ Die mit Averescu verhandelnde Vertretung war bald fertig, da die Volkspartei in Siebenbürgen kaum über grössere Cadres verfügt und ein Abkommen mit ihr für die Gemeindewahlen daher gar nicht ernstlich in Frage kam. Die Verhandlungen mit der Nationalpartei, zu der die gegenwärtigen Führer der Magyaren in einem gewissen inneren Gegensatz stehen, nahmen nicht wirklich ernste Formen an. Zunächst deswegen nicht, weil die Nationalpartei mit den Minderheiten auf Grund besonderer politischer Konzessionen grundsätzlich keine Wahlpakete abschliesst und immer nur auf die von ihr in den grundlegenden Be-

⁵⁷ Gróf Bethlen György (1888–1968) az OMP alelnöke, majd 1926. októbertől elnöke.

⁵⁸ Temesvár (ma: Timișoara, RO)

⁵⁹ Ma: Tâiș, (RO)

⁶⁰ Ugron István 1926. február 1-jén felmondta az Averescuval kötött csucsai paktumot és a február 17–20-i közigazgatási választásokon közös listán indult a liberális párttal. Lásd: *MTKÓ*, 1941, 56–57.

⁶¹ Ez valóban így volt.

schlüssen von Karlsburg⁶² gemachten allgemeinen Verheissungen verweist. Dann aber auch deswegen nicht, weil der zum Unterhändler bestimmte Abgeordnete Sandor weder bei den Magyaren noch bei den führenden Männern der Nationalpartei genügend Gewicht und Einfluss hat. Dafür war die Abordnung, die mit den Liberalen verhandelte, vom Abgeordneten Georg von Bernády geführt, der noch vor kurzem in der Präsidentenwahl gegen Ugron durchgefallen war und nun mit aller Kraft versuchte Erfolg zu haben, um wieder hochzukommen. Als Unterhändler waren ihm Graf Arctur Teleki, Pal Arpad, dr. Gabanyi und Graf Michael Toldalagy beigegeben.⁶³ Für die Liberalen fuhrte die Verhandlungen Handelsminister Tancred Constantinescu.⁶⁴ Freitag, den 29. Januar kamen sie zum Abschluss⁶⁵ und Graf Teleki berief Ugron telegrafisch nach Bukarest. Die Situation muss einigermassen wunderbar gewesen sein: Bernády, der bisherige Gegner Ugron's⁶⁶ präsentiert ihm einen Entwurf zum Wahlpakt, in dem den Magyaren ganz grosse politische Zugeständnisse gemacht werden. Vor allen Dingen waren vier Bestimmungen des Paktes von grundlegender Bedeutung. Einmal sollten die Magyaren überall dort, wo sie 20% der Bevölkerung ausmachen, in der Verwaltung und bei Gericht das Recht haben, in erster und zweiter Instanz die ungarische Sprache in Wort und Schrift ungehindert zu gebrauchen. Dann wurde ihnen materielle Unterstützung für die Erhaltung ihrer konfessionellen Minderheitsschulen zugesagt. Weiterhin sollte es in Zukunft das ausschliessliche Recht der Eltern sein, die Volkszugehörigkeit und die Muttersprache der Kinder zu bestimmen. Schliesslich wurden ihnen auch in der Frage der Agrarreform wesentliche Zugeständnisse gemacht. Vor allen Dingen gewährleistete der Pakt den Magyaren aber reine Wahlen für die Stadt- und Gemeinderäte, eine Freiheit, die in Rumänien wahrhaftig nicht zu den Selbstverständlichkeiten des politischen Lebens gehört. Mit einem Wort: Bernády schüttete ein so reiches Füllhorn von politischen Versprechungen vor Ugron aus, daß ihm nichts anders übrig bleibt als zum Pakte Ja und Amen zu sagen. Über unsere Abmachungen zu gemeinsamen Vorgehen sagte mir Ugron nur soviel, daß die liberalen Unterhändler ihm in Bukarest gesagt hätten, die Deutschen seien im Begriff, mit der Regierung auch eine Wahlvereinbarung abzu-

⁶² Gyulafehérvári határozatok 1918. december 1-jén.

⁶³ A liberálisokkal folytatott tárgyalások vezetője Bernády György volt. A párt vezetősége gróf Teleki Arcturt, Paál Árpádot, Gabányi Imrét és Toldalaghi Mihályt rendelte mellé még tárgyalópartnernek. A tárgyalást nehezítette, hogy ezzel párhuzamosan folytak a tárgyalások az egyházak és Angelescu között is a magánoktatási törvénytervezetről és időközben mind a szenátus, mind a képviselőház elfogadta a törvényjavaslatot. Lásd: GYÖRGY, 2006, 76.

⁶⁴ Tancred Constantinescu (1878–1951) 1923–1926 között kereskedelmi miniszter.

⁶⁵ Ez nem ekkor történt. A tárgyalások február első napjaiban még zajlottak, végül a választási paktum létre sem jött, mivel a titkos tárgyalások a sajtóban kiszivárogtak, és a románok ezt sérelmezték. Nem lehet tudni, hogy magyar vagy román részről történt meg az indiszkréción, tény azonban, hogy a Pesti Hírlap 1926. február 4-i számában megjelent egy rövid cikk a hírlap bukaresti tudósítójától 3-i dátumozással, hogy az erdélyi magyarok a kormány jelöltjeit támogatják. Pesti Hírlap 1926. február 4., 2. Egy nappal később a bukaresti Lupta című lapban is megjelent hasonló tartamú hír. *Condițiile pactului maghiarilor cu guvernul*, In: *Lupta*, 1926. február 5., 4. Lásd: GYÖRGY, 2006, 80.

⁶⁶ Ugron ekkor sem támogatta a liberálisokkal kötött választási megállapodást.

schliessen. Diese Nachricht habe ihm die Zustimmung zum Pakt bedeutend erleichtert. In Wirklichkeit hatten wir mit der Regierung gar nicht verhandelt. Mag man die Sache auch noch so ruhig und leidenschaftslos ansehen, eines steht fest: Die Magyaren haben ihre Versprechungen, die sie uns in aller Form gegeben hatten, nicht eingehalten.⁶⁷ Ugron selbst ist daran nicht unmittelbar schuld, da er offensichtlich ein Opfer der von Bernády und Genossen an ihm verübten „Vergewaltigung“ ist. Immerhin ist sein Verhalten ein starkes persönliches Schwächezeichen. Selbstverständlich stellten wir unsere Politik nach dem Klausenburger Refus wieder ganz auf eigene Beine und sind dabei – wie der über erwarteten grossen Erfolg zeigt – geradezu glänzend gefahren. Während wir in den Wahlen mit den Magyaren zusammenging, so hätten wir ihnen in Hermannstadt,⁶⁸ Schässburg, Mediasch und Bistritz anstande halber doch einige Gemeinderatsitze abtreten müssen. So erreichten wir die absolute Mehrheit der Stimmen infolge unserer ausgezeichneten Organisation in allen diesen Städten auch allein und beherrschen die Stadtverwaltung die nächsten 8 Jahre in souveränste Weise. Aber auch sonst hatten die Magyaren wenig Glück. Das Bukarester Blatt „Lupta“ veröffentlichte schon am dritten Februar⁶⁹ den authentischen Text des mit den Liberalen abgeschlossenen magyarischen Paktes, so daß Ministerpräsident Brătianu⁷⁰ sich genötigt sah, die formelle Unterzeichnung des Wahlabkommens zu verweigern. Darauf telegraphierte Ugron am 7. Februar an die Provinzorganisationen seiner Partei, der Pakt sei nicht zustande gekommen und sie sollten nach eigenem Ermessen entweder doch mit den Liberalen gehen oder sich sonst irgendwie einrichten. Das war ein Schildbürgerstückchen. Am 2. Februar erst hatte er ohne Befragung der Parteileitung und des Direktionskomitees den Provinzorganisationen das Zusammengehen mit den Liberalen anbefohlen. Am 7. Februar aber schon überliess er sie sich selbst und legte die Zügel freiwillig aus der Hand. Kluge Leute, wie Gyárfás und Jakabffy haben das Ugron'sche Telegramm in die Tasche gesteckt und niemanden gezeigt, um die Parteidisziplin noch halbwegs zu wahren. Wir haben uns diesen Augenblick der Schwäche zu Nutzen gemacht und mit den Magyaren in Kronstadt ein Wahlbündnis abgeschlossen, das zu einem geradezu glänzenden Siege führte. Ich glaube, der Kronstädter Erfolg wird bahnbrechend wirken.

In grossen und ganzen sind die Magyaren bei den Gemeindewahlen doch mit den Liberalen gegangen. Eine Ausnahme bildet Strassburg a. M. [am Mieresch – M. R.] (Nagyenyed), wo sie allein gingen und durchfielen und Kronstadt, wo sie mit uns siegten. In Lugosch,⁷¹ Karansebes⁷² und Orawitza⁷³ gingen sie mit der Opposition. Von

⁶⁷ Eredeti kiemelés.

⁶⁸ Nagyszeben (ma: Sibiu, RO)

⁶⁹ Nem február 3-án, hanem február 5-én. Lásd az 59. l. ábjegyzetet.

⁷⁰ Ion I. C. Brătianu (1864–1927) öt alkalommal volt kormányfő: 1909–1910, 1914–1918, 1918–1919, 1922–1926, 1927.

⁷¹ Lugos (ma: Lugos, RO)

⁷² Karansebes (ma: Caransebeș, RO)

⁷³ Oravicabánya (ma: Oravița, RO)

grossen Städten haben sie nur in Arad und Neumarkt (Marosvásárhely)⁷⁴ mit den Liberalen gesiegt. Wirkliche Bedeutung kommt aber nur dem Arader Erfolg zu, da die Magyaren in Neumarkt auch allein die absolute Mehrheit haben. Dafür sind sie in Klausenburg, Grosswardein⁷⁵ und Temeswar gegen die Opposition kläglich durchgefallen. Die Klausenburger Niederlage ist besonders schmerzlich für die Magyaren. Die Bilanz der Gemeinderatswahlen ist aber nicht das Entscheidende. Der Kardinalfehler der magyarischen Politik ist vielmehr darin gelegen, daß sie in Wahlbündnis einging mit einer Partei, deren Regierungsmandat schon im Erlöschen war. Was kann einem eine solche Partei in einem Balkanstaat – wo es kein Manneswort und keine verbrieften Rechte gibt – überhaupt noch halbwegs glaubwürdig versprechen? Als mich Maniu⁷⁶ am 3. Dezember⁷⁷ frug, was ich zu den eben in der „Lupta“ veröffentlichten Wahlpakt der Magyaren sage, antwortete ich: „Entweder ist er – wenigstens so, wie er in der „Lupta“ wiedergegeben ist – apokryph oder er stellt den grössten Hereinfall dar, den ich mir politisch vorstellen kann.“ Das letztere war richtig. Der Pakt ist heute schon ein Fetzen Papier. Die magyarischen Unterhändler erschienen zwar nach Abschluss der Gemeinderatswahlen wieder in Bukarest, um die unterbrochenen Paktverhandlungen zu Ende zu führen. Der Erfolg war aber geradezu niederschmetternd. Angelescu, von dem sie die Anweisung der versprochenen materiellen Unterstützung ihrer Schulen verlangten, zeigte ihnen die kalte Schulter und verwies sie an die nächste Regierung. Mit demselben Zynismus wies er auch Gesuche auf Feststellung der Volkszugehörigkeit einer Reihe von Schulkindern ab, die im Sinne des Paktes durch authentische Erklärungen der Eltern hätte bestimmt werden sollen. Die Zulassung der magyarischen Sprache bei der Verwaltung, die als Köder in Arad, Klausenburg und Temeswar während der Wahlen erfolgt war, wurde durch Ministerialverordnung einfach wieder rückgängig gemacht. Der Misserfolg der Magyaren weitete sich allmählich zu einer öffentlichen Blamage aus. Bernády und Genossen reisten aus der Hauptstadt wieder ab. In der magyarischen Presse aber begann eine scharfe Campagne gegen die Paktpolitik. Es stellte sich unter anderen heraus, daß ausser Sándor auch Jakabffy, Gyárfás und der Vizepräsident der Partei, Graf Georg Bethlen gegen den Pakt gewesen waren. Immer häufiger wie die ungarische Presse auf die Richtigkeit der sächsischen Wahlpolitik hin, die sich ganz ausserhalb der rumänischen Parteien bewegt hatte und den politischen Besitzstand trotzdem in allen sächsischen Städten ausgezeichnet zu wahren verstand. So entschloss ich mich, nochmals an Ugron heranzutreten und ihn die entscheidende Bedeutung vor Augen zu führen, die den deutsch-magyarischen Beziehungen für die Entwicklung der Minderheitenpolitik unseres Landes zukommt. Ich betonte natürlich, daß wir nicht bitten kommen. Die Gemeinderatswahlen hätten mit aller Deutlichkeit gezeigt, daß wir es gewohnt sind und auch die Kraft dazu haben,

⁷⁴ Ma: Târgu Mureş, (RO)

⁷⁵ Nagyvárad (akkor: Oradea Mare, ma: Oradea, RO)

⁷⁶ Iuliu Maniu (1873–1953) a Román Nemzeti Párt elnöke, 1932–1933-ban miniszterelnök.

⁷⁷ Itt minden bizonnyal elírás történt. December helyett február a helyes. Lásd az 59. és a 63. lábjegyzeteket.

um alle unsere Positionen auch allein zu behaupten. Es handle sich aber augenblicklich um weit mehr. Die Frage der allgemeinen Geltung der Minderheiten sei im Spiele. Und da scheine mir doch, dass die Fehler der letzten Woche in Zukunft nicht mehr wiederholt werden dürften. In Schässburg z. B. haben die Magyaren einen Wahlauftritt mitunterschrieben, in dem gesagt wird, daß nach Jahrhunderte langer Knechtschaft die Romanisierung der Stadt nun endlich doch zur Durchführung kommen müsse. *Difficile est, satiram non scribere.*⁷⁸ Die Minderheiten dürfen im entscheidenden Augenblicken – mögen sie sonst auch welche Wege immer wandeln – wie das Schwert gegeneinander⁷⁹ ziehen. Auf meinem Brief vom 6. März antwortete mir Ugron sofort und gab die Richtigkeit meiner Argumentation in allen Teilen zu. Sonnabend und Sonntag, das ist am 13. und 14. März in Klausenburg ein abschliessender und in seiner Wirkung bedeutungsvoller Schritt getan worden. Die Ungarische Partei hat in der Sitzung ihres Vollzugsausschusses von Sonntag einstimmig die Lösung des Paktes von Csucs und das mit den Liberalen abgeschlossenen Paktes ausgesprochen. Damit ist die Episode der neuesten Paktspolitik endgültig abgeschlossen, und die Entscheidungsfreiheit der Ungarischen Partei wieder hergestellt. Schon die nächsten Wochen werden zeigen, ob die Magyaren Einsicht und Zivilcourage genug haben, um einen Weg zu beschreiten, der zwischen wilden Draufgängertum und serviler Opportunitätspolitik mitten durch führt.

Eine kurze Bemerkung möchte ich meinen Ausführungen noch hinzufügen. Die Magyaren haben uns seit Jahren – offen und versteckt – den Vorwurf gemacht, daß wir den Gedanken des Zusammengehens der Minderheiten feindlich gegenüberstehen. So oft die Frage der Schaffung eines Minderheitenblockes an mich herangetreten ist, habe ich abgewehrt und darauf verwiesen, dass die Zeiten noch nicht reif dafür sind. Es muss sich auch in der Politik alles organisch und erst allmählich entwickeln. Als ich den Zeitpunkt der Verhandlungen aber für gekommen sah, bin ich mit Ernst und grösster Entschiedenheit an die Lösung der Frage herangegangen. Daß gerade die Magyaren dann ausgekniffen sind, nehme ich als Scherz der Geschichte. Immerhin steht heute fest, daß die deutsche Politik in Rumänien konsequent und mit Beharrlichkeit bestimmte positive Ziele zu verfolgen gesucht hat und den Gedanken des Minderheitenblockes bis vor kurzem nur deswegen ablehnend gegenüber stand, weil ihr die Zeit für seine Verwirklichung noch nicht gekommen schien. Für die weitere Entwicklung steht die Notwendigkeit eines gewissen Zusammengehens und ständigen Einvernehmens aber schon heute für alle Teile der Minderheiten ausser Frage. Die deutsche Politik wird selbstverständlich ihre Ziele auch nach dieser Richtung hin konsequent weiter verfolgen. Die Entscheidung liegt aber letzten Endes an der inneren Festigkeit und Bündnisfähigkeit der übrigen Minderheiten unseres Landes.

⁷⁸ A világon oly sok a helytelen dolog, hogy nehéz volna nem gúnyolódni rajtuk.

⁷⁹ Eredeti kiemelés.

Die Frage, wie weit die Rücksicht auf Budapest und die Frankfälscheraffaire⁸⁰ beim Abschluss des zwischen Magyarern und Liberalen zustande gekommen Wahlkommens mitgespielt hat, möchte ich in Rahmen dieser Aufzeichnungen nicht weiter erörtern.

gez. Dr. Hans Otto Roth

P.S. Das Organ Ugron's „Ellenzék” schreibt in einem Leitartikel über den Pakt, die ungarische Partei sei „belogen worden”. Das Blatt „Keleti Újság” ergänzt diesen Aufsatz mit der charakteristischen Bemerkung: „wir sind Herrn von Ugron hinteres Licht geführt worden”. Diese Proben aus der magyarischen Presse beweisen die starke Erregung in ungarische Kreisen.

⁸⁰ Frankhamisitási botrány: 1925-ben tört ki, ám maga az ügy 1923-ra nyúlik vissza. Az ötlet szélsőjobboldali német katonatiszektől származott, akik a békerendszer retorziójaként a francia gazdaságot akarták tönkretenni hamis pénzjegyek nyomtatásával. Ehhez kaptak segítséget a Térképészeti Intézet szakértőitől, köztük Teleki Páltól is, és Bethlen István is tudott róla. 1925 decemberében Amszterdamban letartóztatták a hamis bankókat terítő magyar állampolgárokat és nemzetközi botrány lett az ügyből. Ez Bethlen kormányfői székét is megingatta, de végül nem kellett ezt az árat fizetnie a botrányért.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MNL OL K63
OMP
PA AA
- Külügyminisztérium Politikai Osztályának iratai
Országos Magyar Párt
Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes
- *
- BÁRDI
2013
- BÁRDI Nándor: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéből*. Csíkszereda, 2013.
- Biographisches Handbuch*
2000
- Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes 1871–1945*. 1. Szerk. KEIPERT, Maria. Paderborn, Schöningh, 2000.
- EILER
2017
- EILER Ferenc: *A kisebbségek kategorizálásának kísérlete, mint politikai fegyver a magyar–német kapcsolatokban*. In: *Regio*, 25. (2017), 1. sz., 41–71.
- GYÖRGY
2006
- GYÖRGY Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*. Budapest, 2006. [doktori disszertáció, <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybela/diss.pdf>. Letöltés: 2017. 07. 22.]
- Iratok*
1994
- Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Az iratokat vál., szerk. és jegyzetekkel ellátta PRITZ Pál, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- MIKÓ
1941
- MIKÓ Imre: *Huszonkét év 1918–1940*. Budapest, 1941.
- OMP
2003
- Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez*. I. Összeáll. GYÖRGY Béla, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003.
- OROSZ
2016
- OROSZ László: *Adalékok a két világháború közötti erdélyi szász politikai gondolkodáshoz*, In: *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján*. I–III. Szerk.

- ANKA László, HOLLÓSI Gábor, TÓTH Eszter Zsófia, UJVÁRY Gábor, Budapest, 2016, II., 123–137.
- POPA
2003
POPA, Klaus (Hrsg.): *Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919–1951*. Frankfurt a. M., 2003.
- Quellen*
1976
Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen 1191–1975. Gyűjt. és jegyz. WAGNER, Ernst, Köln–Wien, 1976.
- SCHWOB
1981
SCHWOB, Anton: *Hans Otto Roth*. In: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, 4. Szerk. BERNATH, Mathias–NEHRING, Karl, München, 1981, 57–58.
- SZÁSZ
1927
SZÁSZ Zsombor: *Erdély Romániában. Népkisebbségi tanulmány*. Budapest, 1927.
- SZÁSZ
1986
SZÁSZ Zoltán: *Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában*. In: *Erdély története III*. Szerk. Uő, Budapest, 1986.
- TILKOVSKY
1983
TILKOVSKY Loránt: *Erdély nemzetiségei és a weimari Németország diplomáciája*. In: *Századok* 117. (1983), 5. sz., 1097–1102.
- TILKOVSKY
1997
TILKOVSKY Loránt: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németek történetéből*. Pécs, 1997.

Cseke Péter

Nyíró Gyula levelei Jancsó Bélának

Jancsó Béla (1903–1967) az első világháború utáni erdélyi írónemzedék (Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Kemény János, Tamási Áron stb.) egyik megszervezőjeként tűnt fel (*Tizenegyek*, 1923). Ő maga az európai modernizmus kérdéseiről értekezett az antológiában, a *Nyugatban* pedig Berzsenyiről és Kemény Zsigmondról (1926). Édesapja biztatására választotta az orvosi pályát. Minthogy románul még nem tudott, a pesti egyetem orvosi karára iratkozik be, Németh Lászlóval egy időben. Az első tanév végén csalódottan tér vissza Kolozsvárra, és 1922 őszén beiratkozik a román egyetemre. Azonban nem érti az előadásokat, és már decemberben újságírói állást vállal, szervezi a fiatal írók mozgalmát. A *Tizenegyek* tagjai a nemzedéki szárnybontás után mind külföldre indultak. Jancsó előbb Berlinbe akar menni, de aztán úgy dönt, hogy Szegeden folytatja orvosi tanulmányait. „Öt évet tölt Móra Ferenc, Juhász Gyula, és Szent-Györgyi Albert városában.”¹ Vagyis azokban az években (1925 és 1928 között), amikor Nyíró Gyula (1895–1966) a szegedi elmeklinikán tanársegédként és adjunktusként működött, illetve magántanári képesítést szerzett (1928-tól már a lipótmezei elmeógyógyintézet főorvosaként dolgozott). Jancsó végül a kolozsvári egyetemen fejezi be orvosi tanulmányait (1933-ban lesz fogorvos), mert az időben Romániában nem honosították a külföldön szerzett egyetemi diplomákat.

A négykötetesre tervezett Jancsó-levelezés összegyűjtése során² találkoztam először a híres elme- és ideggyógyász, egyetemi tanár nevével. Már 1929-ben küldött első levele felkeltette érdeklődésemet iránta, minthogy Juhász Gyula kezeléséről tájékoztatta Jancsót; a másodikban pedig arról számolt be, hogy mi történt a „Ferencz József Tudományegyetem” Orvosi Tanszékén, miután haza kellett költöznie Erdélybe. Jancsó személyesen is ismerte Juhász Gyulát, szerette a költészetét, így érthető, hogy aggódott a költő sorsáért. „Hányszor kereste már az önkéntes halált!” – ezzel indította 1937-ben az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain megjelent búcsúztatóját, és ezzel fejezte be: „a halálos biztonsággal ölő méreg hatásából többé már sem szeretet, sem tudomány vissza nem hozhatta”.³

Nyíróról 2003-ban szerezhettem bővebb ismereteket, amikor a kolozsvári Polis Könyvkiadónál megjelent Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése. Innen tudom: a Hárshegy Állami Ideggyógyintézetből 1933. ápr. 14-én Reményik arról tájékoztatta

¹ MIKÓ, 1973

² CSEKE, 2014.; CSEKE, 2016.

³ JANCÓSÓ, 1973, 206–212.

Oloszt, hogy 1932 végének egy részét már ebben a szanatóriumban töltötte, s 1933. február közepén tért vissza ide. „A kolozsvári származású Nyíró Gyula dr. főorvos, egyetemi magántanár régi barátom kezelésében oly eredményeket értem el, illetve ért el ő – írta az Arad megyei Kisjenőn élő költőbarátjának –, hogy reménységem van, ha időközi visszaesésekkel is, de mégis tartós javulásra. Szemem állapota ugyan lényegileg nem változott, ez a legmakacsabb terrénium most is – azonban ez is jobb, és általános jobb közérzésem, munkakedvem és életkedvem visszatérése tűrhetővé teszi a még megmaradt zavarokat is. Jellemző állapotomra, hogy március folyamán és ápr. elején eddig 21 verset írtam – olyan erővel és olyan hanggal tört fel ez a betemetettnek hitt forrás, hogy a szó szoros értelmében megrendültem bele.”⁴

A 2014-es forrásbővítés során az a meglepetés ért, hogy a negyvenes évek elején Nyíró magát Jancsó Bélát is kezelte. Hogy betegségének eredete a gyermekkoráig nyúlt vissza, azt 1983-tól tudom a hozzá közel álló Debreczeni László építész- és iparművész-től. Egyik alkalommal adatközlőmnél Jancsó alkati gátlásosságára, önértéktudata bizonytalanságaira kérdeztem rá. Kötetben is megörökítettem válaszát: „Csecsemő és elemi iskolás korában elszennvedett komoly betegségei folytán gyengébb szervezetű fiú volt. Nyilván ez tette, hogy az 1918–1919-es évek telén nálunk is fellépett, és sok áldozatot szedett járványos nagy európai – spanyolnátha néven ismert – grippát könnyebben megkapta, s ez nála is igen súlyos lefolyású volt. Szövődményként agyhártyagyulladását kapott. Hetekig feküdt a legváltóságosabb állapotban. Volt egy időszak, amikor – többnapos önkívületben lévén – orvosa már le is mondott az életéről. Ám végül is szerencsésen felgyógyult. Hanem mint utókövetkezmény egész életére megmaradt egy sajnálatos pszichikai gyengeség, amely az említett önbizalomhiányban, bátortalanságban is megnyilvánult.”⁵ Az elme-idegyógyász 1941-es diagnózisa, illetve a levelekben rögzített kezelés-receptúrája teljes mértékben igazolja Debreczeni megfigyeléseit.

Nem kétséges, hogy Jancsó már Kolozsvárról ismerte Nyíró, aki 1912-ben érettségizett a református kollégiumban, ahol Jancsó ugyanabban az évben kezdte meg (bentlakóként) tanulmányait; kapcsolatuk pedig Szegeden mélyült el. Ahogy a Kolozsvárról átkerült régész Buday Árpáddal, illetve annak világhírű grafikusá váló fiával, Buday Györggyel is.⁶

⁴ KIS OLOSZ, 2003, 386.

⁵ CSEKE, 1995, 129–130.

⁶ A Désen született Nyíró Kolozsváron szerzett orvosi diplomát, 1927-ig a szegedi elmeklinikán volt tanársegéd. Egyetemi magántanári képesítése után 1931-ben címzetes rendkívüli tanárrá avatták. 1928-tól a lipótmezei elmeegyházintézet főorvosaként dolgozott, 1939-től az angyalföldi elmeegyházintézet igazgató főorvosa volt, 1951-től pszichiátriát tanított a budapesti orvostudományi egyetemen. Főbb művei: *Elmekórtan* (Szabó Józseffel, Szeged, 1926); *Semmelweis betegsége* (társszerzőkkel, Bp., 1965); *Psychoanalysis* (Bp., 1931); *Psychiatria* (egy. tankönyv, Bp., 1961). Budapest XIII. kerületében nevét viseli a Nyíró Gyula Kórház.

Jancsó Bélának életében több orvostörténeti tanulmánya jelent meg, amelyek közül a legjelentősebb az *Új adatok az 1742–1743. évi erdélyi pestisjárványhoz* című doktori értekezése, amit román nyelven írt és védett meg 1933-ban. Az *Egészségügyi tanácsadó az erdélyi magyar nép számára* című 1934-es füzet

Nyíró Gyula Jancsó Bélához írott leveleit a Jancsó és a Rohonyi családok kézirat-hagyatékának részeként jelenleg az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattára őrzi.⁷ A levelek többségét géppel írta Nyíró, mindössze kettő kézírásos. (Az 1941. VI. 26-án kelt *Orvosi bizonyítvány* egyik-másik kifejezését, sajnos, nagyítóval sem tudtuk megfejteni.) A sietségéből adódó géphibákat javítottam, a szövegeket a mai helyesírással, központozással adom közre, de tiszteletben tartom a levélírónak a korabeli orvosi nyelv sajátosságaiból fakadó írásmódját. A keltezés szintén az eredeti írásmódot tükrözi. A jegyzetekben igyekeztem megvilágítani a levelek utalásainak mikrofilológiai hátterét.

Miután a szkennelt leveleket legépeltettem, nyomban írtam a Nyíró Gyula Kórház főigazgatójának. A Nyíró-hagyaték sorsa és kutathatósága felől érdeklődtem. Választ azonban nem kaptam. A Magyar Nemzeti Múzeum Semmelweis Orvostörténeti Múzeuma és Könyvtára részéről Domján Lajos levéltáros válaszolt ugyan, de lehangolóan: „Sajnos, Nyíró Gyula irathagyatéka nem került az egykori levéltárunkba, amely ma már csak adattár.” (2017. aug. 7.) Ettől kezdve „magánnyomozásba” kezdtem. Ilia Mihály szegedi irodalomtörténész a tanítványait mozgósította az ügy érdekében, Filep Antal néprajztudós pedig dr. Kapronczay Károly orvostörténészhez fordult, aki annak idején az Antall József vezette Orvostörténeti Múzeum és Levéltár főigazgatójának munkatársa, majd utóda volt. Kapronczay professzor válaszából az derült ki, hogy Nyíró iratai 1956-ban részben elpusztultak, részben eltűntek.

Jancsó Béla kézírásban fennmaradt diagnózisának és kezelésének, illetve a levelekben hivatkozott gyógyszerek értelmezésében Uray Zoltán sugárbiológus, az MTA külső tagja volt a segítségemre.

Németh László figyelmét is felkeltettem. A román–magyar orvosi kapcsolatokat feldolgozó Valeriu Bologa orvostörténészről írt megemlékezése már csak halála után látott napvilágot. Könyvtárának értékes orvostörténeti kiadványait a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem őrzi.

⁷ EME Kt. Jancsó és a Rohonyi család kézirat-hagyatéka III. 1. Jancsó Béla levelezése 67. tétel. Mások levelei Jancsó Bélának. A fond segédlete az interneten is elérhető: <http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=699>

Források

1.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(B[uda]p[e]st, 1929. III. 21.)

Kedves Bélám,
azt hiszem, azóta már értesültél Juhász Gyula⁸ sorsáról, és olvastad, hogy az egész eltűnési hír csak félreértés volt.⁹ Juhász Gyula valóban járt nálam, és én utasítottam Őt a Siesta szanatóriumba,¹⁰ ahol most is van. Egy enyhébb depresszió, amit nála megállapíthattam, a prognózis jó.
Szeretettel ölel

Gyula

Ui. Kérlek, add át kézcsókom és szerető üdvözetem. Gy.
[Címzés:] Nagyságos Dr. Jancsó Béla orvos úrnak
Cluj, Str. Moșilor 16.
Feladó: Dr. Nyíró, Budapest, Hidegkúti út 72.

2.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1930. IV. 22.)

Kedves Bélám!
Lapotokra¹¹ magam feltétlenül előfizetek. Minthogy azonban ma este indulok Washingtonba egy elmevédelmi kongresszusra, csak hazajövetelem után, május végén intézkedhetem, és akkor próbálkozhatom meg az előfizetők gyűjtésével is.

⁸ *Juhász Gyula* (1883–1937) költőt Jancsó Béla az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain búcsúztatta. JANCÓSÓ, 1973, 206–212.

⁹ *az egész eltűnési hír csak félreértés volt* – Buday György feltehetően megküldte Jancsóknak azokat a szegedi lapokat, amelyek a súlyosan beteg költő sorsával foglalkoztak. A hagyatékában egyetlen lapkivágat maradt fenn a *Délmagyarország* 1929. március 31-i számából. Vér György riportjának címe: *Juhász Gyulánál, a budai szanatórium szobájában. Egy vers, amit elcsentek az orvosok*

¹⁰ 1921-ben a református egyház kezelésében alakult meg a Svábhegy déli lejtőjén. (Többek között Babits Mihályt és József Attilát is itt kezelték.) Előzménye a Schwartzter Ferenc alapította Budai Magán Elme- és Ideggyógyintézet 1852-ből.

¹¹ *Erdélyi Fiatalok* (1930–1940).

A tanszék ügye¹² egészen bizonytalan, inkább rossz, mint jó. A legnagyobb és talán egyedüli veszélyes ellenfelem Miskolcgy Dezső,¹³ ki most lett Pesten docens, és tulajdonképpen nem is pszichiáter, hanem agyszövettanász, a katolikus köröket és ezáltal a szegedi városi tényezőket is a maga érdekében csatasorba állította. A tanszék ügye tehát felekezeti kérdés lett, és ezért bizalmam állandóan csökkenőben van.

Éppen most hozta a posta lapotok újabb számát,¹⁴ melegen gratulálok hozzá.

Mivel idehaza már csak három órám van, zárom levelem. Kézcsókot és üdvözlötet küldve szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos Dr. Jancsó Béla orvos úrnak
Cluj, Str. Moșilor 16.
Feladó: Dr. Nyíró, Budapest, Hidegkúti út 72.

3.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. február 2.)

Kedves Bélám!

Megint szíves elnézésed kérem levélpapírom silányságáért, de már csak borítékaim vannak. Szeretném, ha késésem sem okozott volna rossz érzéseket. Késtem, mert szerettem volna biztos választ adni itteni elhelyezéseről és nem kaptam választ kérdezősködésemre. A Lórántffy kórház¹⁵ jelenleg nem tudna külön szobában elhelyezni. Viszont közös szobái, mert sebészeinek betegei is fekszenek benne, nem lenne alkalmas. Egyéb-ként napi 12-14 pengőbe kerülne, de a gyógyszerert még külön kellene fizetned. Beszéltem a Batizfalvy szanatóriummal,¹⁶ melyben régi alorvosom, Balta Gyula¹⁷ az osztályos orvos. Ők olyan közös szobában, melyben 3-an/4-en volnátok, napi 10 pengőért tudnának elhelyezni. Ha különleges gyógyszerre volna szükség, fizetni kellene. Viszont nagy előnye, hogy a 10 pengőben borraivaló, minden benne van. A gyógyszerert pedig mint

¹² A szegedi egyetem ideg- és elmeorvosi tanszékéről van szó. Nyíró Gyula, aki ez időben a Magyar Elmeorvosok Egyesületének főtitkára volt, sikertelenül pályázott a tanszék vezetésére

¹³ Miskolcgy Dezső (1894–1978) orvos, 1930 és 1940 között a szegedi egyetemen az ideg- és elmeorvosi ny. rk. tanára; 1940–1944-ben a kolozsvári egyetemen az ideg- és elmeorvosi ny. r. tanára és az ideg- és elmeorvosi klinika igazgatója; az egyetem rektoraként 1944-ben megtagadta az egyetem Németországba való kitelepítését; 1945 és 1964 között Marosvásárhelyen a Bolyai Egyetem orvostudományi kara, majd az orvostudományi–gyógyszerészeti főiskola ideggyógyászati klinikájának igazgatója, egyetemi tanár. *ÚMÉL* IV., 775–776.

¹⁴ *Erdélyi Fiatalok*, 1930. 3. sz. A szintén Désen született dr. Parádi Kálmán az erdélyi magyar orvosi jövőről közli meglátásait.

¹⁵ Lórántffy Diakonissza Kórház, Budapest.

¹⁶ Dr. Batizfalvy-féle szanatórium és vízgyógyintézet, Budapest XIV. kerület, Városliget.

¹⁷ Ez időben tanársegéd a Batizfalvy Szanatórium Élet- és Kórvegytani Intézetében, később az intézet professzora.

mintaküldeményt olcsón megszereznök, esetleg ingyen. Ez az elhelyezés azért is rokonszenvesebb előttem, mert Balta Gyula végtelenül drága, kedves, csupa lélek, és így reád nagyon jó hatással lenne.

Kedves Bélám! Egyéb utasítást kérésed ellenére sem küldök. Ha Környeihez¹⁸ (!) fordulnál, elég neki említened, hogy én küldtelek. Ő maga jó szakember, és így utasítást adnom kényes. Viszont azt nem helyeslem, hogy otthon kezdj nagyobb kúrába. Egy komoly kúrához mégiscsak megfelelő környezet és állandó orvosi felügyelet szükséges.

Ha Pest mellett döntesz, a Batizfalvyba helyeznélek, amely még közelebb van hozzám, mint a másik, és amit nem hittem, olcsóbb is. Az áratól félve nem mertem előbb ajánlani.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Monostori út 16.

Feladó: prof. dr. Nyírő Gyula, Bp. XIII., Róbert Károly körút 82.

4.

Nyírő Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. február 7.)

Kedves Bélám!

Mellékelten küldöm a kért levelet. Késése mért bocsáss meg, de közben olyan postamunkám volt, hogy alig tudtam hozzájutni.

Szeretném, ha minél előbb fölkeresné Környeit (!), mert igen fontos, hogy valaki kézbe vegyen.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Monostori út 16.

Feladó: Budapest-Magdolnavárosi M. Kir. Állami elme- és ideggyógyintézet igazgatója

¹⁸ Környey István (1901–1988) orvos, neuropatológus, idegsebész, egyetemi oktató, az MTA rendes tagja. A 20. századi magyarországi klinikai ideggyógyászat sokoldalú, nemzetközileg elismert alakja volt. Nevéhez fűződik az első önálló egyetemi idegsebészeti osztály megszervezése és vezetése Kolozsváron (1942 és 1947 között).

5.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. II. 22.)

Kedves Bélám!

Mint előbbi beszélgetésünk alkalmával ígértem, azonnal írok. Szeretném, ha elhatározád magad, és késedelem nélkül följönnél. Annak semmi akadálya nincs, hogy a Hárshegyi Szanatóriumba¹⁹ gyere. Pista bátyád²⁰ és a köztem lévő viszony nem olyan, hogy én Vele a dolgokat meg ne beszélhessem, és Téged akár naponta is meg ne látogathassalak. Stieffel²¹ meg éppen könnyű elintézni ezeket az ügyeket. Tehát ne sokat késlekedj, de gyere.

Gyógykezelésedre vonatkozóan most már én mondom, hogy meg kell próbálni Korányi²² feltevése szerint a dolgokat. A Belladonna-készítmények²³ néha csodát művelnek. A következő receptet ajánlom:

Rp. Decoct. Rad. Bellad

e grt. quindecim (15.0)

Vini Albi

ad grt. trecenta (300.0)

Mfs. Ds. utasítás szerint.²⁴

Naponta 3×1 kávéskanállal kezded, és naponta összesen egy kávéskanállal emelkedsz, míg hatása nincs. Elmehetsz akár napi 3×10 kávéskanálíg is.

Nyugtónak, altatónak, amint mondtam, medinált²⁵ ajánlok. Naponta 2×20 centigrammot és este 40 centigrammot.

De, Béla lelkem, gyere minél hamarább Pestre.

Szeretettel ölel, és leveled várja

Gyula

¹⁹ A Hárshegyi szanatórium Hűvösvölgyben.

²⁰ Zsákó István (1882–1966) ideggyógyász, pszichiáter, orvosi szakíró; 1936-tól 1945-ig igazgató főorvosa a budapesti Országos Pszichiátriai és Neurológiai Intézetnek (OPNI), azaz a Hárshegyi Szanatóriumnak.

²¹ Stief Sándor (1896–1954) orvos, ideg- és elmeorvos, 1937 és 1945 között a Hárshegyi Szanatórium főorvosa.

²² Korányi Frigyes (1882–1913) belgyógyász, egyetemi tanár, az MTA tagja, a magyarországi orvostudomány egyik korai meghatározó alakja.

²³ A Belladonna azaz nadragulya nevű növény az egyik legsokoldalúbban használható szer az akut betegségekben, és az egyik legnépszerűbb homeopátiás gyermekgyógyszer. Agyhártyagyulladás, idegfájdalmak, köszvény stb. ellen is használják.

²⁴ A recept szerint veszel 15 gramm Nadragulya gyökeret (Atropa belladonna), és beteszed egy üvegbe, amiben 300 ml. (gramm) fehér bor van. Ezt hagyod ázni, majd 1–2 hét múlva az oldatot használod az utasítások szerint.

²⁵ A medinált (macskagyökér) belsőleg fejfájás, szívidegesség, álmatlanság, izomgörcs, bélirritáció kezelésére használják. Külsőleg ekcéma, sebek, fekélyek gyógyszere.

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Monostori út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82.

6.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. II. 28.)

Kedves Bélám!

Sietek válaszolni most érkezett soraidra. Hinni szeretném, hogy azóta a Belladonna-kúra jó hatását már szemmel láthatóan tapasztalod, és így dilemmáid is oldódtak és kevesbedtek. Nagyon-nagyon szeretnék mihamarább meglátogatni, sajnos azonban olyan megkötöttségeim vannak, hogy utazásra egyelőre nem gondolhatok. Ez nem jelenti azt, hogy az első alkalmat nem fogom fölhasználni a menetelre, hanem csupán annyit, hogy egyelőre nem látok lehetőséget.

De kedves Bélám! Most éppen leveledből és a múltkori telefonbeszélgetésből is különösen látom, hogy két lehetőség van előtted gyógyulásodat illetően. Hidd el, mindkettő célhoz vezet. Az egyik egy huzamosabb kúra pihenéssel és megfelelő orvosi vezetéssel, elsősorban psychés befolyásolással összekötve, a másik a munkában való eltemetkezés. Ez is hasznos. Kétségtelen, a döntés nehéz, hogy mit is válassz a kettő közül. Egy azonban bizonyos: hiába adok én egy-két injekciót, s hiába adsz Te magad is tovább, ha nap mint nap nem láthatlak, és nem biztathatlak, és nem tudom ellenőrizni beavatkozásom sikerességét. Ha tehát nem tudnál feljönni, akkor egyelőre szedd a Belladonnát, referálj hatásáról szorgalmasan, én azonnal válaszolok reá. És próbálj meg naponta, reggelenként $\frac{1}{2}$ vagy 1 tableta Stimuloton Eggert²⁶ szedni, mely szellemi művelteidet kétségtelenül javítani fogja. Délben és este szedheted továbbra is a medinált.

Béla lelkem, ne csüggedj, nincs miért. Várom mielőbb beszámolódat, s ahogy lehet, meglátogatlak, szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82.

²⁶ Antidepresszáns, amit a depresszió, a kényszerbetegség, az anorexia nervosa, a krónikus fájdalom, a neuropátiás fájdalom és bizonyos esetekben a figyelemzavaros hiperaktivitás-rendellenesség (ADHD) kezelésére használnak, önmagukban vagy egyéb gyógyszerekkel kombinálva.

7.

Orvosi bizonyítvány

(Budapest, 1941. VI. 26.)

Alulírott bizonyítom, hogy Dr. Jancsó Béla 38 éves, református, nőtlen [...],²⁷ egyetemi tanársegéd,²⁸ fogorvos hosszabb idő óta gyógykezelésem alatt áll. Nevezetnél az encephalitis²⁹ [...] késői tünetei [spontaneitás-hiány, figyelemzavarok, tremorok³⁰] mellett depressziós és [...] jellegű neurózis áll fenn. Fölgyógyulására még hosszabb időn át tartó gyógykezelésre és teljes pihenésre van szüksége.

Dr. Nyíró Gyula
egyet. e. rk. tanár, elme- és ideggyógyint. igazgató

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

8.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. VIII. 8.)

Kedves Bélám!

Az átadott másolatok a Pénzügyben vannak, választ még nem kaptam. De ugyanakkor, mikor ezeket átadtam, kérték, hogy tudjak meg bővebbet a gyergyóbékási³¹ adóztatási zavarokról, illetve arról, hogy mely községek azok, kiknek lakói az adókérés miatt átszöktek volna. Kérlek és írd meg a dolgot részletesebben. Az adókiivetési helytelenségeket is szóvá tettem. Ebben is jó volna, ha Kolozsvár adózó közönsége memorandummal fordulna a Pénzügyminisztériumhoz.

Remélem, jól vagy, és tudsz dolgozni is.

Kézcsókjainak tolmácsolását kérve szeretettel ölel

Gyula

²⁷ Kiolvashatatlan szó.

²⁸ Szádeczky-Kardoss Elemér 1940. október 7-én ezt írja Sopronból Jancsó Bélának: „Szívből kívánom, hogy talán túlságosan is szerény kívánságod minél célszerűbb formában teljesüljön. Az az érzésem, hogy tanársegédi minőség helyett adjunktusit is kívánhattál volna, hiszen ez X. fiz[etési] oszt[ály] helyett legalább is VIII.-at jelent. Mindenesetre a tanársegédi állás könnyebben szervezhető, és az rövidesen adjunktusivá válhat esetekben.”

²⁹ Agyvelőgyulladás, az agy akut gyulladása, amit leggyakrabban vírusfertőzés okoz.

³⁰ kézremegés

³¹ Bicazu Ardelean, Románia.

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82.

9.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

([Budapest, 1941.] VIII. 12.)

Kedves Bélám!

Először is: munkába kell állnod. A munka fog meggyógyítani. Keresd föl sűrűn barátaidat, és mozgasd ügyeiddben.

Gyógyszerként próbáld meg a Legatin helyett az Alepsal-tablettákat.³² Mégpedig délben és reggel egy-egy fél szemet, míg este folytasd a 3-4 szem Legatint. Reggel azonban kellene fürdő, amit a balneológiai klinikán nyugodtan igénybe vehetnél. Viszont azt sem ellenezném, hogy egy-két hétre elutazz.

Köszönöm a küldött lapokat, de nagyon keserűen érintettek a dolgok. Már a Tamási³³ hangja is bántó volt, s így nem csoda, ha a másik megkeserített hang ennyire csúnyán robbant ki. Szomorú, hogy nincs egyéb tennivalónk, mint bántani egymást.

Bélám, munkára fel. Sokat kell még dolgoznod. Az ily esetek is mutatják, hogy fél-reállni nem szabad, mert meg kell változtatni a megváltoztatásra szoruló dolgokat.

Igaz szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82.

³² antiepileptikus

³³ Tamási Áron. 1941-ben, amikor a *Film Színház Irodalom* című hetilapban arról folyt a vita, hogy Erdélynek – sajátos lírája, novellája, esszéje, regénye, építő- és képzőművészete mellett – van-e önálló drámairodalma is, Tamási Áron így nyilatkozott: „Az én helyzetem nem olyan egyszerű, nem tanulhatom meg más darabok után a darabírást – magamat hamisítanám meg ezzel. Aki ma magyar drámát akar írni, jó színpadi művet, annak el kell felejtene, ami a színpadon nálunk volt.” „Kezdetben többnyire a technikai gyengeségekért marasztalták el a drámaíró Tamásit. Volt abban némi igazság, hogy egyes műveit laza szerkezetűnek, megbicsakló cselekményűnek vélték, de észre kellett volna venniük azt is, hogy az ő képzeletét nem közeli vagy divatos példák irányították, s hogy nemcsak a cselekményt, de drámai alakjait is másképpen formálta meg, mint ahogy a színházi néző évtizedeken át megszokta.” (Vö. Z. SZALAI Sándor: *Milyenek álmodta Tamási Áron a színházat?* Digitális Irodalmi Akadémia, 2011.) A *Vitéz lélek* című példázatának a budapesti bemutatója (1941. január 25.) váltotta ki a vitát. Pontosabban Schöpflin Aladár azóta szállóigévé vált kérdése: „Színház ez?”

10.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

([Budapest, 1941.] VIII. 28.)

Kedves Bélám!

Kicsit késtem a válasszal, s így beteged türelmetlenkedhetett. De közben újból jól meg-
rágтам a dolgokat, és nem tudok ma sem egyebet írni, minthogy kényszerei, depresz-
ziója, szexuális zavarai mind-mind eleitől végig szituációs nehézségeiből származnak.
Hozzájárul egy bizonyos konstitucionális adottság is, mely azonban nem sok vizet za-
var. De ez utóbbiért kétségtelenül szüksége van roborálásra, amit különben már több-
szörösen is előírtam. Egyébként azonban minden segítséget igénybe kell vennie, hogy
életét megfelelően irányítsa. És ezért újból hangsúlyozom: munka, munka, munka,
olyan munka, ami kielégíti, ami megnyugvást ad. Amit magam részéről ígértem, egy
tiszteletdíjas orvosi állást, mihelyt alkalom nyílik, és betegünk valóban reflektálna rá,
rögtön megpróbálom neki juttatni, van remény rá, hogy 3-4 hó múlva rendelkezésre áll
egy ilyen lehetőség. Tehát még egyszer: kedv szerinti munka, robotolás, és ha szükséges,
itt-ott egy kevés sedativum. Amiket ajánlottam, mind jók, nincs miért újabb gyógysze-
rekkel kísérletezni.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

11.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

([Budapest, 1941.] VIII. 28.)

Kedves Bélám!

A válasszal késtem, mert a fogászati véleményt csak tegnap kaptam kézhez. Mellékelten
küldöm.

Örömmel olvastam leveled, és nagyon sok bizalommal töltött el beszámolóid. Nem
tartom szükségesnek, hogy a roborálást³⁴ oly mérvben csináljuk, mint javasoltad. Bete-
günk³⁵ amúgy is meggyógyul, mert munkabírását és munkakedvét a munka fogja meg-

³⁴ erősítés

³⁵ Nem sikerült kiderítenünk a beteg kilétét.

hozni. Az a munka, amelyik ínyére van, most pedig tudomásom szerint ilyenben van vagy lesz része.

Hogy a fogorvosi praxisodat feladod, csak helyeselni tudom. Azt is gondolom, hogy az orvostörténelmi dolgok is sokat fognak jelentetni, különösen, ha segéderőt kapsz munkádhoz. Hogy ne felejtsem, betegünk a roborálást, az eddigi mérvűt, semmiképpen se hanyagolja el, viszont a sedativumait³⁶ csökkentheted, habár most még csak módjával. A nyugdíjügyben meg lehet próbálni kérést beadni, mert azt az ígéretet kaptam, hogy ha mód van rá, reperálni fogják.

Kézcsókom tolmácsolását kérve szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

12.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. X. 15.)

Kedves Bélám!

Betegünket szidd meg, hogy annyira nem bízik önmagában, de ne feledd neki robórásokat is adni, mégpedig oly arsen-készítményt, amelyben strychnin³⁷ nincs. A tonsillitis³⁸ átmenetileg okozhatott kis recidivát,³⁹ illetve neurastheniás jelenségeket kirobbanthatott, de ezek csak átmeneti jelenségek, és így is kell felfogni azokat. A jó táplálkozásra is ügyelj. A Centrum ügyében⁴⁰ megpróbálok érdeklődni, és az OTI-ügyben⁴¹ is, ha lesznek értesüléseim, írni fogok. Mostanában nagyon be vagyok fogva, mert hetenként négyszer is kell a bíróságra mennem, és azonkívül is sok előadást kell tartanom. Ezért vagyok ennyire szűkszavú, miért is elnézésedet kérem.

³⁶ nyugtató

³⁷ erős mérég, mérgező alkaloid

³⁸ mandulagyulladás

³⁹ visszaesés

⁴⁰ Társadalombiztosítási Központ, a Munkásbiztosító Pénztár székháza.

⁴¹ Országos Társadalombiztosító Intézet. A munkások, altiszti rangú alkalmazottak, kereskedelmi, szolgáltatási munkaviszonyban lévő alkalmazottak és a magántisztviselők betegbiztosítója volt. Észak-Erdély visszacsatolása után az erdélyi munkavállalókat is ellátták az OTI által működtetett rendelőintézetek. Valószínűleg Jancsó egy ilyen orvosi állásban reménykedett.

Ja! Nem volna baj, ha a centendrint⁴² kihagyhatnád betegeddel, mert nem lehetetlen, hogy izgalmai attól vannak, de ha szedi is, csak reggel szedjen, s lehetőleg csak egy fél tablettát.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

13.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. XI. 2.)

Kedves Bélám!

Szíves elnézésedet kérem, hogy ennyire késve írok. Szolgáljon mentésemül egyfelől betegségem, másfelől levertségem szegény Sándor halála⁴³ miatt. Hogy mellette sok dolgom is volt, csak tetézte nehéz helyzetemet. Béla lelkem, az EMKE új programja,⁴⁴ ha talán túlméretezett is, és bizonyos óvatossági szempontokat figyelmen kívül hagy, az itteniek véleménye szerint sok olyat tartalmaz, minek megvalósítása lehetséges és elsőrangúan fontos. Alapjában nem elhibázott, csak az a kérdés, hogy minek megvalósítása sikerülhet. Én azt hiszem, hogy éppen ezért van nagy szükség a Te szereplésedre. Az ügy érdekében áll, hogy aktív részt végy a dolgokban, melyre mint titkár sok tekintetben irányíthatsz is. Kérlek, ne kedvetlenkedj el, mert szükség van a munkádra, s meggyőződésem, hogy nélkülözhetetlen vagy. Ha kissé politikusan viszed a dolgokat, még megalkuvásra sincs szükséged. A tehetségvizsgálati kérdésekben lépj érintkezésbe Várkonyival,⁴⁵ ki sok felvilágosítást adhat. Ne feledd, Bélám, hogy a közösség szempontjából van szükség munkádra, tehát félre nem állhatsz. Egészséged is elbírja. Beteged anyagcsere-vizsgálata nem mutat kóros értéket, természetesen, lehet az anyagcserevizsgálat eredménye ellenére is oly tünete, mely hyperthyreosis⁴⁶ mellett szól, de azok semmi esetre sem súlyosak. Jó volna, ha kosztját illetően az állati fehérjéket kissé meg-

⁴² agyserkentő

⁴³ Reményik Sándor 1941. október 24-én hunyt el Kolozsváron.

⁴⁴ Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület 1885-ben alakult meg Kolozsváron. Kulturális intézmények létesítését, szórványgondozást, a magyar közösségek gazdasági felemelkedésének segítését tekintette céljának; 1921 és 1940 között a kisebbségi jogokért harcolt; a Bécsi-döntés után csak Észak-Erdélyben működött, főként az írók falujárását szervezte, modern audiovizuális eszközökkel felszerelt „ambuláns” kultúr-busszal. A programot 1941-re és 1942-re Jancsó Béla dolgozta ki.

⁴⁵ Várkonyi Dezső (1888–1971) filozófus, pszichológus, pedagógus, Várkonyi Nándor bátyja; 1940 és 1944 között a nevelésléktan előadója a kolozsvári egyetemen.

⁴⁶ pajzsmirigy-túltengés

szorítanád, tehát kevés húst és kevés húslevest adnál. Sedativumokat és roboransokat bármilyet szedhet mellette, de jók ilyenkor a phosphor-készítmények is, pl. a sensival, hypophosphit, recresal, reorgan⁴⁷ stb. Az OTI-dolgok tárgyalásai most folynak, hogy döntés mikor lesz, egyelőre nem tudják, de valószínű, hogy nemsokára. A Centrumról nincsenek híreim. Nem tudom, nem volna érdemes lapodról⁴⁸ a Turul-lal⁴⁹ is tárgyalni? – November vége felé, december elején 3-4 napot Andrassy Kurtával⁵⁰ néhány napot Kolozsvárt fogok tölteni.

Béla lelkem! Még egyszer kérlek, tarts ki az EMKE-ügyben, mert az nem a Te egyéni érdeked, hanem közérdek.

Igaz szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

14.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. XI. 20.)

Kedves Bélám!

Megint rossz voltam, és csak a második leveledre válaszolok. Hidd el, hogy nem a jó szándék hiányzik, hanem gond és munka akadályoztak benne. Beszéltem Petressel, aki egész melegen emlékezett Rólad. Melletted lesz. A pályázat kiírása még nincs előkészítve. Kérte, hogy pontosan írd meg neki kívánságodat. Címe: Petres József dr. XI. Horthy Miklós út 82., azt hiszem, hogy az OTI alelnöke. Addig is nézz utána a belügyi közlönyökben, hogy milyen írásokra lesz majd szükséged. Ott ugyanis sok hasonló pályázati hirdetmény jelent meg. S így előre összeszedheted irataidat. Az EMKE dolgában pedig tarts ki, amíg csak lehet. Fog ott adódni alkalom hasznos munkára is. Sajnos kolozsvári utam újabb késedelmet szenved. Valószínű, hogy csak december 3-án utazom le, ha addig újabb akadályok nem jönnek közbe. Örömmel olvastam leveledből, hogy híztál va-

⁴⁷ depresszió elleni készítmények

⁴⁸ Az *Erdélyi Fiatalok*. Az alapító-főmunkatársaknak rendre megírja, hogy az új helyzetben (azaz Észak-Erdély visszacsatolása után) is fenn akarja tartani, mert annak „gondolataira még nagyobb szükség van”. A lapengedélyt megszerezte, sőt az első szám megjelenítéséhez is sikerült némi pénzhez jutnia. László Ferencnek írt 1940. szept. 27-i levelét azonban így fejezi be: „Egészségileg még nem jöttem egészen rendbe, anyagilag nagyon megviselt az a sok betegeskedés, a magam dolgait is kell rendeznem. A másokért való dolgozás közben nagyon kifáradtam. De ha Isten úgy akarja, akkor továbbviszem a szolgálat súlyát.”

⁴⁹ Turul Szövetség (*Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nemzeti Turul Szövetsége Előkészítő Bizottsága*) a Horthy-kori Magyarország legjelentősebb egyetemi ifjúsági szervezete 1919 és 1945 között.

⁵⁰ Andrassy Kurta János (1911–2008) szobrászművész.

lamit. A testsúlyodra nagyon kell ügyelned, és erősen törekedned a roborálásra. A *Magyar Kátét* ismerem. Tulajdonképpen Kodolányi⁵¹ a szerzője. Ha vannak is itt-ott bizonyos kifogásaim ellene, örvendek, hogy megjelent.

Igaz szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

15.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. XI. 29.)

Kedves Bélám!

Szerdán, december 3-án délután a gyorsal érkezem. Betegünkért nem aggódom. Szervi baja nincs. Folyamat éppen nincs. Lassan megerősödik, és munkakedve is megjön. Majd beszélünk róla.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

16.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1941. XII. 27.)

Kedves Bélám!

Szíves jókívánságaidat mindnyájunk nevében hálásan köszönöm, s magam is egész családom nevében mindnyájatoknak minden jót kívánok az újév alkalmával.

Kolozsvárról hazaérve bizony leestem a lábamról, és sokáig betegeskedtem. Még most sem járok ki, de már csak napok kérdése, hogy munkába álljak. Furcsa és súlyos

⁵¹ Kodolányi János (1899–1969) író, 1941-től a *Sorsunk* című folyóirat munkatársa. Maga Kodolányi talán az egyik legkülönösebb pályát futotta be. Emberi, fizikai mivoltában is esendő volt gyermekségétől mind erősebb idegsorvadása miatt. „Éppen a Nyíró Klinikán láttam 1957 és 1959 között többször, amikor kezelték satnyuló lábai miatt.” Filep Antal szíves közlése 2017. szept. 1-jén.)

toxicosis⁵² tünetei kegyetlen szédüléseket, hypotóniát⁵³ és szívrozakokat okoztak. Valószínű, hogy az influenza és a nikotin közösen álltak bosszút. De én is végeztem mindkettővel, minthogy a dohányt is elhagytam már tíz nap óta, és vissza nem veszem, mert félek tőle.

Betegünk állapota semmit ne aggasszon. Hyperthyreosisa egészen lényegtelen, s ha hízásnak indult, mondhatni már nincs is. A gyógyszere munkaképességét nem igen befolyásolja, de tudnia kell, hogy az, már mint psychés munkakészsége, felerősödése után fog a maga teljességében jelentkezni, s akkor, mihelyt egy kicsit erőt tud venni magán, és fölveszi a kapcsolatot az étellel. Most valahogy úgy van, hogy magányosan érzi magát, mikor is bőven van alkalma szellemi energiával visszaélni, azaz szellemileg csak magával és a betegségével foglalkozni. Szívrozait illetően beszéljen a belgyógyászával, hogy vajon gyógyszerelésén nem kell-e változtatnia. A szellemi energia serkentése céljából minden gyógyszernél jobb a levegő és a megfelelő társaság, illetve szellemi társ. Nem szabad visszahúzódnia. Ha nehéz is, lassan át kell törni ezt a begubózkodást. Ennek pedig legegyszerűbb útja a baráti kapcsolatok felújítása, ami eleinte nem is jelent munkát, hanem inkább csak szórakozást, ebből származnak gondolatok, támadnak élmények, melyek az akarat megfeszítése nélkül, sőt szinte az akarat ellenére rugói lesznek a munkának. Kedves Bélám, betegednél nem az energia hiányzik, hanem a bekapcsolódás indul nehezen.

Kodolányi lapja, a *Tiszántúl*⁵⁴ igen szépen indul, legalábbis erkölcsileg, de remélhető, hogy anyagilag is el fogja érni a maga eltartását. Majd összegyűjtök néhány számot, és elküldöm.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

⁵² mérgezéses állapot

⁵³ alacsony vérnyomás

⁵⁴ Debrecenben megjelenő református szellemű politikai napilap volt. 1941. november 30-án vette át a népi írók egyik csoportja, akik közül Kodolányi János határozta meg legerőteljesebben a lap karakterét. Rajta kívül Juhász Géza, Németh László, Pálóczi Horváth Lajos, Szij Gábor és Veres Péter alkotta a szerkesztőbizottságot. A felelős szerkesztői teendőket a Budapesten élő Kodolányi helyett Simándy Pál látta el, aki eredetileg Gombos Ferenc néven református lelkészként kezdte pályafutását, és a palástot letéve szegődött a népi mozgalom szolgálatába. A tulajdonosváltással megváltozott a lap irányvonala is, ezt jelezte, hogy ettől fogva „A népi Magyarország független lapja” felirat szerepelt a fejlécen. A szerkesztőbizottság azzal a határozott szándékkal vette meg az újságot, hogy a debreceni hagyományokra támaszkodva a népi mozgalom számára napilapot is biztosítson a fővárosban megjelenő hetilap, a *Szabad Szó* mellett. A lap sorsáról rövid összefoglalást ad BORBÁNDI Gyula: *A magyar népi mozgalom*. New York, 1983, 284.

17.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. I. 12.)

Kedves Bélám!

Mária helyett válaszolva köszönöm szíves és meleg érdeklődő soraidat. Laci fiam tévedett, mert nem feküdtem benn a kórházban, hanem mint bejáró beteg vizsgáltattam ki magam az OTBÁ-ban.⁵⁵ Az eredmény állítólag csak egy régi colitis,⁵⁶ melyet az átállott influenza újból kirobbantott. Bizonyos, hogy én nagyon rosszul éreztem magam, s érzésem komolyabb bajokat sejtetett velem. Még ma is vannak fájdalmaim, s kicsit-kicsit bizalmatlankodom, nem annyira abban, hogy nem láttak volna meg dolgokat, hanem inkább, hogy nem közöltek mindent. Na de az is igaz, hogy hátam mögött sem beszéltek egyetlen hozzátartozómmal sem. A röntgenfölvételeket azonban nem mutatták meg, és én nem is mertem kérni. Na, de már elég is, illetve sok is magamról.

Mária üdvözlését tolmácsolva, kézcsókjaim átadását kérve szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

18.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. I. 15.)

Kedves Bélám!

Nagyon örvendek a kilátásba helyezett látogatásnak, s köszönöm kedves érdeklődésedet, egyben jelentem, hogy a dohányzást négy hét előtt teljesen beszüntettem.

A szellemi munka már önmagában bizonyos mérvű frissülést is okoz, és a szívre semmi kellemetlenséggel nincs. A munkabírás szempontjából lehetne reggel és délben egy-egy szem sensitált vagy recesált⁵⁷ szedni. A fontos azonban, hogy a munka kellő pihenéssel felváltva történjék, s úgy az alvást nem befolyásolja. Ezért tehát munkára a reggeli és délelőtti időt ajánlom, délután csak két-három órát engedélyeznék, és azt is 3–6 óra között. Utána séta és levegő.

Szeretettel ölel

Gyula

⁵⁵ Országos Tisztviselői Betegsegélyező Alap.

⁵⁶ fekélyes vastagbélgyulladás

⁵⁷ antidepresszáns gyógyszerek

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

19.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. II. 7.)

Kedves, jó Bélám!

Röstelkedem, hogy a válaszod oly gyakran kérem. Most azonban Petres az oka, akit többször is kerestem telefonon, és nem sikerült megtalálnom. Ezért nem tudtam, és nem tudok kérdéseidre érdemben válaszolni. Azt ajánlom, hogy keresd föl Petres Jóskát levélben. Biztosan készséggel válaszol. Egyébként szeretettel várlak. Azonban semmi megrázó, erényes kúrára nem gondolunk, mert véleményem szerint ilyenre szükséged nincs. Ellenben az állandó roborálást melegen ajánlom. De ügyelned kell magadra, hogy a folytonos és működő influenzát elkerüld, mert csöppet sincsenek előnyödre. Meghülésre nagyon ajánlják a C-vitaminos készítmények rendszeres adagolását. Ha jössz, majd mindent részletesen újból átbeszélünk.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

20.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. IV.2.)

Kedves Bélám!

Mellékelten küldöm a kért bizonyítványt.⁵⁸ Talán használhatod. Az ünnepek alatt és után is itthon leszünk, szeretettel várlak.

Ölel

Gyula

⁵⁸ A kért bizonyítvány nem maradt fenn.

21.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. IV. 20.)

Kedves Bélám!

Sietek visszaadni a kölcsönt, és közelgő névnapodra minden jót kívánni. Adja a jó Isten, hogy egészséged teljesen helyreálljon, és teljes erővel tudd teljesíteni hivatásodat.

Május 6–8-án Szegeden leszek, máskor itthon.

Szeretettel ölel és vár

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

23.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. VI. 9.)

Kedves Bélám!

Idő hiányában csak röviden értesítelek, hogy én a kollégiumi találkozóra⁵⁹ Kolozsvárt leszek. Egyébként addig itthon vagyok. Szabadságom csak később kezdem, s belőle 2-3 hetet az idén is Kolozsvárt töltök.

A viszontlátásig szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

⁵⁹ A negyvenedik érettségi találkozó a Református Kollégiumban.

24.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. IX. 14.)

Kedves Bélám!

Szíves, meleg, érdeklődő soraidat hálásan köszönöm. Már rég készülök írni, s határozott lelkiismereti furdalásaim vannak, hogy válasz nélkül hagytam legutóbbi leveled. Hidd el, hogy nagyon el voltam és vagyok foglalva. A munkától rá sem értem aggodalmaskodni. A légítámadást⁶⁰ mi elég szerencsével úsztuk meg, minthogy pincénkben elbújva nem is sejtettük, hogy valami kár is történhetne odakünn. A második alkalommal már volt egy kevés szorongás, de azért mindenki vitézül viselte magát. Különben, úgy látom, hogy az egész támadás inkább az idegek ellen megy, minthogy komoly bajokat sokszoros ismétlés esetében sem tudnának okozni.

Örvendek, hogy Homoród⁶¹ jó hatással volt, remélem, hogy azért Pestre is ellátogatsz, amiről is előre értesítel.

Kézcsókjaim átadását kérve szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

25.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. IX. 18.)

Kedves Bélám!

Mellékelten küldöm az országos *Orvoskamrai Közlöny*⁶² legutolsó számának, mit tegnap vettem kézhez, vonatkozó oldalait. Tartalmazza a pályázati Hirdetményt az OTI-állásokat illetően. Tessék tehát nekilátni a dolgoknak, hátha jobb elhelyezkedést jelenthet a mainál, és kiegyensúlyozottabb lehetsz a jövőben.

⁶⁰ 1942. szeptember 4-én, amit öt nap múlva újabb követett.

⁶¹ A borvízforrásáról híres Homoródfürdő a Hargita tővében, ahová dr. Bakk Elek székelyudvarhelyi főorvos hívta meg Jancsó Bélát.

⁶² Országos Orvoskamrai Közlöny, az Országos Orvosi Kamara hivatalos lapja, 1942. szeptember 15.

A nyáron említettem, hogy Vilmos sógorodtól⁶³ is lenne egy kérésem, ne haragudj, de a fiút, kinek érdekében a kérés történik, egyenesen Hozzád utasítottam, névjegyemmel fog jelentkezni.

Kézcsókjaim átadását kérve szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

26.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. X. 1.)

Kedves Bélám!

Megint röstelkedem, hogy csak második leveledre válaszolok, de ma biztos írtam volna, ha nem is érkeznek meg újabb soraid. Elhatározásodat megértem. S örvendek, hogy a másik irányban, ami egyéniségednek egészen megfelel, kívánsz dolgozni. Tudod, hogy ott sokat várunk és sokan várnak sokat Tőled, Petres előtt, mihelyt találkozom veled, ki-mentelek. Azt hiszem, nincs miért írnod neki.

Roborosként arsenkészítményt próbálhatsz, s mellette Bayer-féle tonophosphant.⁶⁴ Nyíró Jóska⁶⁵val azóta talán találkozottál is, mert a múlt héten otthon volt. Egészségi állapotaival nem vagyok megelégedve, pesti munkája azonban nem megerőltető, s nem izgalmas, talán nagyobb kényelmet jelent neki, mint más.

Móricz-tanulmányodat⁶⁶ érdeklődéssel várom.

Kézcsókom tolmácsolását kérve szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

⁶³ Rohonyi Vilmos (1906–1989) műszaki író, 1933 és 1947 között a Dermata bőr- és cipőgyár mérnöke, műszaki igazgatója.

⁶⁴ erősítő

⁶⁵ Nyíró József (1889–1953) író, újságíró, szerkesztő; 1941-től behívott képviselőként a magyar országgyűlés tagja.

⁶⁶ *Móricz Zsigmond*, Páztortűz, 1942. 10.

27.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. X. 19.)

Kedves Bélám!

Mindennap készültem válaszolni kedves soraidra, s igazán örvendek, hogy végre időt is szakíthatok. Nagyon várom a Móricz Zs.-tanulmányt, bizonyára csak magad vagy veled elégedetlen. Kováts Gyulának⁶⁷ szoltam, mert az új miniszter⁶⁸ sokra becsüli, hogy a népműveléssel kapcsolatban hozza neved szóba. Ha volna e tekintetben valami közelebbi kívánságod, mármint saját személyedet illetően, kérlek, írd meg. A *Magyarság életrajzát*⁶⁹ sajnos ez ideig nem tudtam még elolvasni. A mi munkánk lassan halad. A *Tiszántúl* anyagi nehézségek miatt kellett beszüntesse működését. Nagyobb volt háta mögött az adósság, mint ahogy azt, mikor átvettük, láthattuk volna. November 13-án utazom Kolozsvárra, és két-három napot ott töltök. A viszontlátásig szeretettel ölel, és kézcsókjainak átadását kéri

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

28.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. X. 27.)

Kedves Bélám!

Szegény Andor bátyád⁷⁰ halála alkalmával kérlek fogadd és tolmácsold édes Anyádnak is őszinte, mély részvétünket.

Kováts Gyulával beszéltem részletesebben is, s megegyeztünk, hogy feljöveteled alkalmával személyesen keressük őt föl, és beszélünk azokkal is, kik a „népművelés” ügyeit hivatalból intézik.⁷¹ Úgy látom, hogy ez oly járható út, mely esetleg teljes megbízatás-

⁶⁷ Dr. Keveházi Kováts Gyula egyetemi nyilvános rendes tanár, miniszteri osztályfőnöki címmel felruházott vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos.

⁶⁸ Szinyei Merse Jenő (1888–1957) Kállay Miklós kormányában volt vallás- és közoktatásügyi miniszter 1942. júl. 3. és 1944. márc. 22. között.

⁶⁹ *A Magyarság életrajza* 1941-ben jelent meg. Szerzője Szabó István (1898–1969) levéltáros, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja.

⁷⁰ Dr. Zsakó Andor (1878–1942) törvényszéki bíró. Budapesten halt meg 1942. okt. 24-én.

⁷¹ Országos Iskolán Kívüli Népművelési Intézet.

sal és részre végleges elhelyezkedéssel és élettartalommal kecsegtet. Kolozsvárt majd bővebben.

Kézcsókjaim átadását kérve szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
Bp. XIII., Róbert Károly körút 82–84.

29.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1942. XI. 9.)

Kedves Bélám!

Pénteken gyorsan érkezem, és hétfőig maradok. Tanulmányod⁷² nagyon szép. Szóval többet.

A viszontlátásig szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
eladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
XIII. Róbert Károly körút 82–84.

30.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1943. I. 22.)

Kedves Bélám!

Itthon vagyok, sehová nem készülök, örömmel várlak. Kováts Gyulával rég nem találkoztam, de itthon van, és biztosan fogunk találkozni vele. Panaszaidat nem tarthatom másnak, csak nervosus eredetűeknek, és ha kínzóak is, különös jelentőségük nincs. De mindezeket is személyesen fogjuk megbeszélni.

Szeretettel ölel és vár

Gyula

⁷² *Móricz Zsigmond*. Pásztortűz, 1942. 10. Ua. In: *Irodalom és közélet*, 221–223.

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
XIII. Róbert Károly körút 82–84.

31.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1943. VI. 21.)

Kedves Bélám!

Hidd el, annyi munka zuhant a nyakam közé, hogy alig látszom ki belőle. Két igen nehéz vidéki kiküldetésem is volt, s ennek következménye, hogy soraid egyszer válaszolatlanul maradtak, most pedig késett a válasz. Itthon vagyok, és a jövő hó közepéig itthon is maradok. Egyébként nem tudom még, hogy nyári szabadságom véglegesen mint oldódik meg. Gratulálok Éva⁷³ második fiához.⁷⁴ Remélem jó egészségben vannak mindketten. Gyula fiam túl van az érettségin, sajnos nem sikerült jó éretté lennie, minthogy németből és matematikából elégséges van, de túlságosan nem búsulunk. Máris rendszeresen dolgozik Kurtánál,⁷⁵ de azért ősszel a jogra iratkozik be, s csak a jog végzése után megy a főiskolára. Nagybányára, valószínű, hogy csak augusztusban megyünk. Ha feljössz, egy-két barátunkkal összeülünk.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
XIII. Róbert Károly körút 82–84.

32.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1943. VII. 4.)

Kedves Bélám!

Most kapott leveledre azonnal válaszolok. Értesítelek, hogy én 17-én reggel indulok nyári szabadságomra, melynek első állomása Kolozsvár. 17-ig itthon vagyok, de túlsá-

⁷³ Rohonyi Vilmosné Jancsó Éva, Jancsó Béla húga.

⁷⁴ Jancsó Éva második fia Rohonyi Zoltán (1943–2013) irodalomtörténész volt, aki a nyolcvanas évek végéig a kolozsvári, majd haláláig a pécsi egyetemen tanított.

⁷⁵ Andrásy Kurta János szobrászművész.

gosan elfoglalva, mert főorvosaim mind szabadságon vannak. Barátaim közül is alig van már valaki itthon, talán egy marad addig, míg jöhetnél, de nem az, akivel a találkozást leginkább szeretném. Mi Kolozsvárt töltünk egy hetet, majd Székelyudvarhelyre megyünk, s onnan teszünk kirándulásokat. Innen újra Kolozsvárra, s később Nagybányára megyünk. Nagyon fáradt vagyok, alig várom, hogy pihenhessek, s leginkább, hogy kicsit kolozsvári levegőt szívjak. Szeretettel ölel a viszontlátásig

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
XIII. Róbert Károly körút 82–84.

33.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1943. VIII. 13.)

Kedves Bélám!

Második leveled, amire még nem válaszoltam, de megértenél, ha látnád, hogy lakásom renoválása miatt egy szobában összezúfólódva van egész családom, s az a szoba még a hivatalos helyiségem is.

Nagyon örvendek ma érkezett express levelednek, hogy végre olyan irányban indulhatsz munkálkodni, amely egyéniségednek teljesen megfelel. Az iniciativa-hiánytól nem félek, mert hisz teli vagy ötlettel, ha pedig megvan a munkakifejtés lehetőségére az alkalom, Te biztosan többet fogsz adni, mint amennyit várnak Tőled. Az aktivitás a munka közben, a munkakedv földerülésével indul meg. Orvosság a munka. Kovrig Bélát⁷⁶ én csak távolból ismerem, tudom róla, hogy nagy készületségű és aktív ember. Az egyetemi dolgoknak u[gyan]is örvendek. A segéderő ott valóban nagy könnyebbség számodra.

Leveledben találtam a filmet, vagy ott esett ki vagy itt, mert leveled a villamoson bontottam föl a bírósághoz menet, és csak az utcán olvastam. Így ebben az ügyben intézkedni nem tudok.

Beteged ügyében a következőket tolmácsolom: Keljen korán, reggelenként vegyen mindig egy erélyes állott vizes ledörzsölést. Korán menjen hivatalába. Ott is végezheti másik, illetve mindkét munkáját. Próbálja meg bagatelizálni a kicsinyes és nem az ő egyéniségéhez való munkákat, illetve ne bosszankodják, hanem törődjék belé, hogy ilyeneket is kell végeznie Neki is és másoknak is. Ebéd után pihenhet egy keveset. Este ne dolgozzék sokáig, ellenben vacsora után és lefekvés előtt sétáljon vagy egy félórát, és hűvös szobában aludjék. Táplálkozzék jól. Inkább növényi táplálékot vegyen magához.

⁷⁶ Kovrig Béla (1900–1962) politikus, szociológus. 1942/1943-ban a kolozsvári egyetem rektora.

A sok húst és húslevest kerülje. Ha arsotonin-injekciókkal⁷⁷ erősíti magát két-három hónaponként, nem fog ártani, mint ahogyan hasznára lesz, ha időnként B vitamint és phosphorkészítményeket (Hypophosphit, Recresal⁷⁸ stb.) szed.

A nyugtatókat nem változtatnám, legfeljebb csökkenteném.

Remélem, hogy közelebről róla is kedvezően számolsz be, tervezett feljövetelednek is örvendének.

Szeretettel ölel,

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

XIII. Róbert Károly körút 82–84.

34.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1943. VIII. 27.)

Kedves Bélám!

E percben sikerült Jóskával⁷⁹ beszélnem, s mondja, hogy Kacsó Mária ügye rendben van, már le is ment, és ő meg is írta Kacsónénak. Köszönöm soraidat és a küldeményt, mely igen érdekes volt. Itthon sok munka szakadt a nyakamba, s még mozdulni sem tudtam.

Remélem, e levelem majd utánad küldik Homoródra.

Szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

XIII. Róbert Károly körút 82–84.

⁷⁷ fájdalomcsillapító allopatias gyógyszer

⁷⁸ köhögés elleni gyógyszerek

⁷⁹ Nyíró József.

35.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1943. XI. 17.)

Kedves Bélám!

Ma, éspedig ebben a pillanatban, kaptam leveled. Melyre tehát azonnal válaszolok. Betegünk föltétlenül fogadjon szót belgyógyászáának, aki igen kiváló szakember. Hogy lelki vizsgálatot nem végzett, ne bántsa. A szellemieket ott veszély nem fenyegeti, s a betegségnek kétségtelen, hogy dyshormonizmus⁸⁰ is teszi alapját. Kitartóan szót fogadni, [ez] legyen a jelszó. A neurotikus fölrakodás ily bántalmaknál mindig sok, de nem kíván elsődleges beavatkozást.

A találkozás nagyon kedves volna, mert beszélni valónk bőven akadna. Mi dolgozunk erőnkből tellően, itt-ott némi eredményünk is van.

Kitartást és a Minerva-féle⁸¹ munkában elmélyülést kívánva szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak

Kolozsvár, Mussolini út 16.

Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula

XIII. Róbert Károly körút 82–84.

36.

Nyíró Gyula Jancsó Bélának

(Budapest, 1943. XII. 21.)

Kedves Bélám!

Késtem a válasszal, de nem magam hibájából, nehezen tudtam a kapcsolatot megtalálni Lőrinczy Szabolccsal,⁸² minthogy embereim nem fértek hozzá. Ma azonban már többet tudok. Béla lelkem, nektek kell ott kisürgetni a dolgokat, mert Lőrinczy érthető okokból papírra nem fektethet kívánságokat, tehát ily értelmű választ Kelemen Lajos⁸³ bácsinak nem küldhet, de határozottan kijelentette, hogyha az egyetemi tanács megfelelő előterjesztést tesz, a minisztérium a kegyelmi tényt kieszközli, mert ismerik, és tudják az értékes munkásságot. Tehát beszéljétek Ti ily értelemben Kelemen Lajossal, és kérjétek, hogy dolgozzék ily irányban. Tehát még egyszer: ha a Tanács előterjeszti Debreceni

⁸⁰ A petefészkek hibás hormonális működése miatt létrejött menstruális zavar.

⁸¹ A Minerva Rt. Lap- és Könyvkiadó szerkesztőként foglalkoztatta Jancsó Bélát.

⁸² Kultuszminisztériumi főtitkár.

⁸³ Kelemen Lajos (1877–1963) történész, Erdély történelmének egyik legkiválóbb ismerője, 1940 és 1944 között levéltári és múzeumi főigazgató Kolozsváron.

Lacit,⁸⁴ Ő mellette lesz, és mindent megtesz a kegyelmi tény kieszközölésére, s hiszi, hogy sikerülni fog. De a kezdeményezés semmiképpen sem jöhet a kultuszból, ebben a tekintetben az egyetemi szakembereknek kell állást foglalni. A felterjesztésben már legyen benne a kegyelmi ténykedés kérése, illetve javaslata is. Ha ezt nem tudnátok keresztülvinni, akkor ő kineveztetni Lacit, de Lacinak kérést kell beadnia. Oda osztja be, ahová kívánja, sajnos azonban a fizetési osztály csak a kvalifikációnak megfelelő lehet. Viszont, ha oly állás nyílik, melyhez nem kell kvalifikáció, és anyagilag jobb, azt is rögtön kérjétek. Ilyen lehetne pl. az ott felállítandó képzőművészeti iskola néprajzi tanári állása. De amint talán írtam már, lépéseket lehetne tenni a városnál is, hátha a kolozsvári Műcsarnoknál volna valamilyen igazgatói vagy titkári állás, mikor is sokat lehetne érdekében tenni. Ha ilyen volna, azonnal írjatok, mert abban is tennék lépéseket, s hiszem hathatóságokat.

Kellemes ünnepeket kívánva szeretettel ölel

Gyula

[Címzés:] Nagyságos dr. Jancsó Béla egyetemi tanársegéd úrnak
Kolozsvár, Mussolini út 16.
Feladó: Prof. dr. Nyíró Gyula
XIII. Róbert Károly körút 82–84.

⁸⁴ Debreczeni László (1903–1986) művészettörténész, műkritikus, grafikus.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- EME Kt. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kézirattár
- *
- CSEKE
1995 CSEKE Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreczeni Lászlóval*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1995.
- CSEKE
2014 *Jancsó Béla levelezése I. (1919–1930)*. Kiad. CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2014.
- CSEKE
2016 *Jancsó Béla levelezése II. (1931–1934)*. Kiad. CSEKE Péter, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2016.
- CSEKE–HAUER
1999 *125 éves a kolozsvári egyetem. A Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar tagozatán 1997. november 21-én tartott emlékülés előadásai*. Szerk. CSEKE Péter–HAUER Melinda, Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 1999.
- GAAL
2009 GAAL György: *Orvosok és gyógyszerészek sírjai a Házsongárdi temetőben a 19. század közepéig*. In: *Orvostudományi Értesítő*, 82. (2009), 2. sz., 131–135.
- GAAL
2012 GAAL György: *Egyetem a Farkas utcában. A kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem előzményei, korszakai és vonzatai*. Kolozsvár, Scientia Kiadó, 2012.
- GAAL
2014 GAAL György: *Orvosok és gyógyszerészek sírjai a Házsongárdi temetőben a 20. század második felében*. In: *Orvostudományi Értesítő*, 87. (2014), 1. sz., 55–61.
- GLATZ–BURUCS
2001 *A Magyar Tudományos Akadémia almanachja 2001*. Szerk. GLATZ Ferenc–BURUCS Kornélia, Budapest, MTA, 2001.
- JANCSÓ
1973 JANCSÓ Béla: *Irodalom és közélet*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1973.

KAPRONCZAY-
BIERNACZKY
2004

Magyar orvoséletrajzi lexikon. Szerk. KAPRONCZAY Károly-BIERNACZKY Szilárd, Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2004.

KIS OLOSZ
2003

Félig élt élet. Olosz Lajos és Reményik Sándor levelezése 1912–1940. Sajtó alá rendezte KIS OLOSZ Klára, Kolozsvár, Polis Könyvkiadó, 2003.

MIKÓ
1973

MIKÓ Imre: *Jancsó Béla irodalmi hagyatéka.* In: J. B.: *Irodalom és közélet. Cikkék, esszék, tanulmányok.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973, 5–28.

SZENDI
2005

SZENDI Gábor: *Depresszióipar.* Utószó BUDA Béla, Budapest, Sík Kiadó, 2005.

TÜSKÉS
2010

TÜSKÉS Tibor: „Vesztét kellett látnom...” *Kodolányi János levelei Fischer Bélának a negyvenes évekből.* In: *Kortárs*, 53. (2009), 10. sz.

ÚMÉL IV.

Új Magyar Életrajzi Lexikon. I–VI. Főszerk. MARKÓ László, Budapest, 2001–2007.

Bene Krisztián

A francia ellenállás magyar tagjai¹

Annak ellenére, hogy a második világháború a történelem leggyakrabban tanulmányozott és legjobban feltárt fejezetei közé tartozik, mind a mai napig vannak olyan vonatkozások, amelyeket a történettudomány különböző okokból kifolyólag kevés figyelemre méltatott. Kétségtelenül az utóbbiak közé tartoznak a háború alatti francia–magyar katonai kapcsolatok is, amelyeknek egyes kérdéseivel csupán néhány szakmunka foglalkozott,² egészében pedig szinte teljesen ismeretlenek. Jelen tanulmány – a terjedelmi korlátok szabta keretek között – arra tesz kísérletet, hogy ennek a kapcsolat- és hadtörténeti szempontból is érdekes eseménysorozatnak egy részére némi fényt derítsen egy ez idáig ismeretlen forráscsoport közreadásával, amely a francia ellenállás magyar tagjainak listáját és fontosabb adatait tartalmazza. A magyarság kritériumai a rendelkezésre álló adatok függvényében némiképp sajátosak – mint arra lejjebb kitérünk –, mindezzel együtt azonban kétségtelenül ez az első alkalom, hogy francia levéltári források alapján egy ilyen összesítő lista publikálásra kerül és remélhetőleg további kutatások alapját képezi.

A két világháború közti időszakban sok magyar döntött úgy, hogy különböző – politikai vagy gazdasági – okokból Franciaországban vállal munkát és rövidebb-hosszabb időre ott telepszik le. Ennek következtében viszonylag jelentős magyar közösség alakult ki, amelynek létszámával kapcsolatban eltérő becslések születtek az azóta eltelt évek alatt. Egyes elemzések 30–50 ezer fő közé teszik a franciaországi magyarok számát,³ de akadnak olyan szerzők, akik a 80 ezres számot sem tartják eltúlzottnak.⁴ Ez a franciaországi magyar diaszpóra jelen sorok szerzőjének kutatásai alapján hozzávetőlegesen kétezer fős kontingenssel képviseltette magát a második világháború kitörése után a francia fegyveres erők soraiban.⁵ Az elsősorban a Francia Idegenlégióknak erre a célra létrehozott menetezredei-

¹ A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

² Az 1939–40-ben a francia hadsereg kötelékében szolgáló magyarokkal kapcsolatban lásd BAJOMI, 1984, amely részben visszaemlékezés, részben történeti szakmunka és az egyetlen, amely futólag kitér a De Gaulle Szabad Franciaországában szolgáló magyarokra is. A belső ellenállás magyar tagjairól több munka is megemlékezik (FILYÓ, 1986; GODÓ, 1980; PÉCSI 1968 stb.), amelyek számos hasznos adalékkal szolgálnak, de a francia levéltári anyagot szintén nem használják. A témakör fontos részét képezi a Magyarországra menekült és ott internált francia hadifoglyok kérdése, amellyel legalaposabban Lagzi István foglalkozott, legátfogóbb műve LAGZI, 2016. A német hadsereg francia önkéntesei magyar kapcsolatainak történetét jelen sorok szerzője kutatta, lásd BENE, 2016.

³ JANICAUD, 2009, 131–132.

⁴ KOMJÁT–PÉCSI, 1973, 17.

⁵ MS. UEVACJ-EA. MDLX-1–MDLX-18. Listes nominatives des volontaires étrangers engagés à servir la France entre le 1er septembre 1939 et le 25 juin 1940.

ben szolgáló magyarok többsége elesett vagy hadifogságba került a balszerencsés kimenetű 1940. évi franciaországi hadjárat során, így számukra a katonai tevékenység véget ért.⁶

A magyarok háborús részvétele azonban ezt követően sem szünetelt, mivel sokan a franciaországi ellenállás soraiban folytatták a küzdelmet a tengelyhatalmak erői ellen. Ezeknek a magyar önkénteseknek a kisebbik része a Charles de Gaulle tábornok által létrehozott Szabad Francia Erők (az úgynevezett külső ellenállás) kötelékében teljesített szolgálatot, döntő többségük pedig a Franciaországban megszerveződő földalatti mozgalomban (a belső ellenállásban) vállalt valamilyen szerepet. Az ő számukkal kapcsolatban korábban csupán becslések álltak rendelkezésre a túlélők visszaemlékezései alapján, de pontos adatokkal nem rendelkezett a történettudomány. Jelen tanulmány ezt a hiányosságot kívánja – legalább részben – orvosolni, mivel a vincennes-i Service historique de la Défense (SHD = Hadtörténeti Levéltár) GR 16 P jelzetű alegységében végzett kutatások segítségével sikerült összeállítani egy olyan listát, amely tartalmazza az összes magyarországi születésű ellenálló adatait. A GR 16 P jelzetű levéltári egység az Ellenállási iroda egyéni dossziéi (*Dossiers individuels du bureau Résistance*) elnevezést kapta és mintegy 1500 folyóméter mennyiségben 600 ezer ellenálló adatait tartalmazza. Az iratanyagot az 1948-ban létrehozott Ellenállási iroda kezelte, mielőtt számos szervezeti átalakítást követően 2013-ban megszűnt és jelen formájában az SHD-ben vált elérhetővé.

Az ellenállókat alapvetően öt kategóriába sorolták attól függően, hogy milyen szervezet kötelékében pontosan milyen tevékenységet végeztek a háború folyamán. A legjobban körülhatárolható csoport a *Forces françaises libres* (Szabad Francia Erők) nevet viseli és azon személyek (52 ezer fő) adatait tartalmazza, akik csatlakoztak De Gaulle tábornok mozgalomához. A dossziék információtartalma általában ebben az esetben a legnagyobb, mivel a jelentkezési és előmeneteli iratok kitérnek az önkéntesek csatlakozás előtti életére, emellett pedig fotók, fényképek, kérelmek, kitüntetési igazolások, leszerelési okmányok stb. is megtalálhatók az anyagok között. A második kategóriát a *Forces françaises combattantes* (Harcoló Francia Erők) anyagai alkotják, ahol azoknak az ügynököknek (109 ezer ember) az aktái érhetőek el, akik De Gaulle irányítása alatt tevékenykedve földalatti csoportokba szerveződve küzdöttek Franciaország felszabadításáért. Itt a dossziék tartalma elég változatos, a Nagy-Britanniában csatlakozottak esetében részletes és jól dokumentált életutak követhetők, a Franciaországban belépőknél azonban az adatok gyakran sokkal szegényesebbek, hiszen általában nem volt lehetőség – és nem is lett volna célszerű – dokumentálni a jelentkezők adatait, utólag pedig ezek pótlására már csak részlegesen volt lehetőség. Harmadik helyen kell megemlíteni a *Résistance intérieure française* (Belső Francia Ellenállás) soraiban szolgálókat (22 ezer személy), akik valamilyen földalatti alakulat kötelékében De Gaulle tábornoktól többé-kevésbé függetlenül léptek fel az ország felszabadítása érdekében 1944. február 1. előtt. Ez a fellépés sokféle lehetett az információgyűjtéstől kezdve az illegális lapkészítésen és -terjesztésen át szabotázsakciókig. A legtöbb ide tartozó ellenálló esetében utólag kitöltött nyomtatványok találhatóak a dossziékban, amelyek kitöltésével és leadásával az érintett személyek kérik az ellenállásban kifejtett te-

⁶ PORCH, 1994, 529–532.

vékenységük elismerését. A negyedik csoportba tartoznak a *Forces françaises de l'intérieur* (Belső Francia Erők) tagjai (260 ezer fő), akik azon Franciaországban működő ellenállási szervezetek fegyveres alakulataiban harcoltak a megszállók ellen, amelyek 1944. február 1-jén egyesültek és közösen léptek fel az ország felszabadítása érdekében (gyakorlatilag az összes fontosabb ellenálló csoport pártállástól függetlenül). A fenti nyomtatványokon kívül ezekben az esetekben gyakran igazoló okiratok is találhatóak, amelyek segítségével könnyebb volt az illetékes hatóságoknak megállapítani, hogy az érintettek valóban részt vettek-e harci tevékenységben. Az utolsó kategória a *Déportés et Internés résistants* (Deportált és Internált Ellenállók) nevet viseli, és értelemszerűen azok az ellenállók tartoznak ide (70 ezer ember), akiket a megszálló erők letartóztattak, majd ezt követően internáltak és/vagy deportáltak hazai gyűjtőtáborba vagy külföldi koncentrációs táborba.

A levéltári egység 600 ezer dossziéjának kutatását megkönnyíti az a levéltárosok által készített segédlet, amely az ellenállók legfontosabb adatait (lásd lent) tartalmazza, így lehetővé teszi, hogy a kutató az alapadatok birtokában kérje ki az adott anyagokat. Ennek segítségével vált lehetővé a magyar illetőségű személyek beazonosítása és táblázatba csoportosítása, még ha ez is komoly munkát igényelt, hiszen több mint 10 ezer oldalon kellett beazonosítani, majd pedig onnan kigyűjteni a magyar ellenállók adatait. Ugyanakkor komoly nehézséget jelent, hogy a levéltár szabályzata naponta csupán öt őrzési egység megtekintését engedélyezi függetlenül azok méretétől. Ennek következtében áll elő az a paradox helyzet, hogy bár a legtöbb személyi dosszié csupán néhány lapot tartalmaz, öt ellenálló anyagának megtekintése és feldolgozása után a munkát az adott napra be kell fejezni. Ez a szabályozás jelentős mértékben lassítja a dossziék teljes tartalmának megismerését, így jelen sorok szerzőjének ezidáig csupán a beazonosított személyek anyagainak alig több mint 10 százalékát sikerült megtekintenie. A tapasztalat azt mutatja, hogy a dossziék tartalma nagyon vegyes, néhány esetben alig tartalmaz több információt a lenti-ekben megadottnál, máskor viszont részletes életutakat lehet megismerni belőlük. Remélhetőleg a jövőbeni kutatások lehetővé teszik a teljes forrásanyag feldolgozását, amely számos új eredménnyel gazdagíthatja a történettudományt.

A 600 ezer dosszié közül az alábbiakban elsősorban azok kerülnek felsorolásra, amelyek olyan személyek adatait tartalmazzák, akik saját nyilatkozatuk szerint Magyarországon születtek. Utóbbi tény azért fontos kiemelni, mert a születési helyek tanúsága szerint számos ellenálló magyarországi születésűnek vallotta magát abban az esetben is, ha az ellenálláshoz való csatlakozásakor szülőhelye már valamely hazánkkal szomszédos államhoz tartozott. Érdekes módon ez olyanokra is jellemző, akik a trianoni békeszerződés megkötése után születtek, tehát egyértelműen nemzeti hovatartozásuk hangsúlyozására is szolgált a Magyarországon való születés jelzése. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a kutatás során számos olyan személy adatai is látóterünkbe kerültek, akik más ország szülőltének vallották magukat, de nevük alapján nagy valószínűséggel magyar nemzetiségűek. Az ő adataik közlésétől sem tekintünk el, hogy a kiadvány jellegéhez igazodva a magyar kötődésű személyeket mutathassuk be, de esetükben a lista szinte biztosan hiányos marad, mint ahogy arra az alábbiakban bővebben is ki fogunk térni.

A 489 elemből álló lista a dossziék pontos levéltári jelzetét, az érintett személyek nevét, születési idejét, születési helyét és országát tartalmazza, valamint azt, hogy a francia hatóságok döntése alapján hitelesített módon melyik ellenállási szervezet tagjai voltak. A neveket az eredeti írásmód szerint közöljük. Az esetek döntő többségében a családnév (amennyiben jól jegyezték fel az idegen hangzású neveket, bár sok esetben ez egyértelműen nem sikerült) változatlan maradt, a keresztnemeknek azonban általában a francia megfelelőjét jegyezték le. Ez alól elsősorban azok a keresztnemek képeztek kivételt, melyeknek nincs francia megfelelőjük pl. Géza, Tibor, Zoltán, bár ismeretlenségük okán a téves lejegyzés esélye megnövekedett pl. Zoltán helyett Sultan vagy Árpád helyett Arpat. A férjzett hölgyek férjük vezetéknéve alapján kerültek besorolásra, amelyet az ép. (épouse = házasság) rövidítés, majd pedig lánykori nevük követ.

A születési dátumok a francia logikát követik, vagyis nap, hónap, év sorrendben szerepelnek. Esetenként azonban ez az adat nem áll rendelkezésre, ezért a rubrika üresen marad vagy pedig valamelyik eleme hiányzik, ilyenkor az érintett adat 00 jelzéssel van feltüntetve a meglévő információk mellett. A születési helyek – a nevekhez hasonlóan – az eredeti írásmóddal vannak bemutatva, ugyanakkor kísérletet tettünk arra, hogy az egyértelmű helységnevek mellett pl. Budapest beazonosítsuk a kevésbé egyértelmű helyeket is, ezek a feloldások dőlt betűvel szerepelnek az eredeti név alatt. Amennyiben a beazonosítás nem járt sikerrel, azt lábjegyzetben jeleztük. A születési országok köre meglehetősen széles, de alapvetően magyarországi (HONGRIE) túlsúlyt mutat, még ha számos önkéntes határon túli településeket is magyarországiaként jelölt meg, amelyet a francia hatóságok – helyismeret híján – rögzítettek is. Így fordulhat elő, hogy számos romániai és szlovákiai település is magyarországiaként van feltüntetve. Ugyanakkor a listában szereplő önkéntesek mintegy tíz százaléka külföldi – többnyire szomszédos – országokat jelölt meg születési helyként. Esetükben az szólt a listára való felvételük mellett, hogy egyértelműen magyar keresztnévvel vagy családnévvel (esetleg mindkettővel) rendelkeztek. Ugyanakkor ezen logikája alapján kihagytunk minden olyan potenciálisan magyar önkéntest, aki a trianoni határon kívüli magyarlakta településeken született, de neve nem utalt egyértelműen magyar ősökre. Minden bizonnyal köztük is számos magyar volt, egyértelmű bizonyíték híján azonban nem vettük fel őket a listára.

Noha komoly jelentősége volt a korszakban és jelentős erőfeszítéseket tettek ennek érdekében, az ellenállók egy részét (közel 100 ezer embert) a hatóságok utólagos vizsgálatai nem tudták egyik kategóriába sem besorolni, esetükben a táblázat utolsó öt rubrikája üresen maradt. Amennyiben azonban a besorolás és hitelesítés sikeres volt, a „megegerősített” (homologué) szó került be a megfelelő kategóriába, amelyet H betűvel jelzünk a megfelelő oszlopban. Számos esetben előfordult, hogy valaki több kategóriában is szerepelt, mivel például a Belső Francia Ellenállás tagjaként harcolt, ennek során azonban elfogták és Németországba deportálták, így értelemszerűen a Deportált és Internált Ellenállók között is helyet kapott. Ezekben az esetekben minden érintett oszlopban szerepel a H jelzés.

Anélkül, hogy részletesen elemeznénk a táblázat révén rendelkezésre álló adatokat, két érdekes jelenség azonnal szembetűnik. Az egyik a budapesti születésűek elsöprő túlsúlya

(összesen 220 személy), amely azt jelenti, hogy gyakorlatilag majdnem minden második magyar önkéntes a magyar fővárosból származott. Ez annak fényében még inkább meglepő, hogy a határon túliak is képviseltetik magukat a résztvevők között. Tekintettel arra, hogy a kivándorlás oka általában gazdasági vagy politikai volt,⁷ lehetséges magyarázatként kívánczik, hogy a budapestiek esetében valamelyik a kettő közül hangsúlyosan jelentkezett. Szorosan ehhez kapcsolódik a másik jelenség, a zsidó származású önkéntesek igen magas aránya, amely a nevekből egyértelműen kiviláglik. Az 1930-as évek második felében a szélsőjobboldali ideológiák terjedése elől tömegesen menekültek a közép-európai zsidók Nyugat-Európába és Amerikába, így Franciaországban is nagy számban képviseltették magukat és vettek részt a francia hadsereg,⁸ majd az ellenállás harcaiban. Mivel a magyarországi zsidó lakosság közel fele a fővárosban élt, valószínűsíthető, hogy a közülük nyugatra emigrálók adták az ellenállás magyar tagjainak jelentős részét, ami mindkét jelenségre magyarázattal szolgálna.

Forrás

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RFI	DIR	FFL
GR 16 P 2139	ABSALON, Jean	22.02.1922	Mornostiget	HONG.					
GR 16 P 2151	ABSITOS, Tibor	31.07.1921	Catabagnia <i>Tatabánya</i> (?)	HONG.		H			
GR 16 P 3285	ADLER, Albert	23.12.1923		HONG.		H			
GR 16 P 3287	ADLER, Benjamin	15.06.1910	Laukow <i>Luko</i> (Lukov, SK)	HONG.		H			
GR 16 P 3293	ADLER, Joseph	26.09.1904	Denecser <i>Devecser v. Demecser</i> (?)	HONG.					H
GR 16 P 3372	ADORJEAN, André Adalbert	01.08.1913	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 7970	ALIN, Léopold		Kiskmma <i>Kiskunmajsa</i> (?)	HONG.					H
GR 16 P 9699	ALPAR, Ladislav	29.01.1914	Nagyvarad <i>Nagyvárad</i> (Oradea, RO)	HONG.					
GR 16 P 9700	ALPAR, Thomas Martin	29.03.1922	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 12132	ANDERKO, Ferenc	02.07.1908	Szentgotthard <i>Szentgotthárd</i>	HONG.					H
GR 16 P 14594	ANTAL, Patye	01.01.1911	Kiskmma <i>Kiskunmajsa</i> (?)	HONG.					H
GR 16 P 19208	ARVAY, Nicolas	14.03.1907	Bucarest <i>Bucarest</i> (București, RO)	ROUMANIE					
GR 16 P 26212	BACHNER ép. ERNST, Cécile	13.09.1903	Verpelet <i>Verpelét</i>	HONG.					
GR 16 P 28485	BAKOS, Joseph	19.03.1902	Bahadoszallas <i>Balotaszállás</i>	HONG.					H

⁷ BAJOMI, 1984, 87.

⁸ MAHUAULT, 2013, 270–271.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 28579	BALACHE, Georges	27.11.1918	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 28799	BALAZO, Georges	27.11.1918	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 28803	BALAZS, Georges Mario	27.11.1918 ⁹	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 28801	BALAZS, Etienne	30.07.1898	Bekes <i>Békés</i>	HONG.		H			
GR 16 P 28802	BALAZS, Eugène	22.02.1921	Budapest	HONG.					
GR 16 P 28804	BALAZS, Lucien	22.12.1906	Pancevo <i>Pancsova</i> (Панчево, SER)	YOUgosLAVIE				H	
GR 16 P 29235	BALKANYI, Gyula Jules	12.04.1912	Szaszvaros <i>Szászváros</i> (Orăștie, RO)	HONG.				H	
GR 16 P 29215	BALINT, Joseph	17.09.1903	Gyorasszonyfa <i>Győrasszonyfa</i>	HONG.					H
GR 16 P 29762	BALOGH, Georges	28.02.1914	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 29763	BALOGH, Joseph	01.05.1907	Guetzen <i>Kőszeg</i> (Güns)?	HONG.					H
GR 16 P 29764	BALOGH, Georges	08.06.1918	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 30549	BANYIK, Joseph	02.09.1920		HONG.		H			
GR 16 P 30812	BARACSKA, Ladislás	25.10.1919	Felsőgalla <i>Felsőgalla</i> (Tatabánya)	HONG.		H			
GR 16 P 31040	BARASZ, Emeric	22.03.1906	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 33621	BARNA, Alexandre	08.03.1928	Vulga <i>Vulkán</i> (Vulcan, RO)	ROUMANIE		H			
GR 16 P 35509	BARSONY, Stéphane	05.05.1920	Talas <i>Olasztelek</i> (Tâlișoara, RO) (?)	ROUMANIE		H			
GR 16 P 35552	BARTA, Zoltan	24.06.1905	Chisineu <i>Kisjenő</i> (Chișineu-Criș, RO)	ROUMANIE				H	
GR 16 P 49601	BERGER, Etienne	28.05.1911	Marghita <i>Margitta</i> (Marghita, RO)	HONG.		H			
GR 16 P 50394	BERKOWICZ, André	07.08.1902	Eazsebetsalva <i>Pestszenterzsébet</i> (Budapest)	HONG.		H			
GR 16 P 52136	BERNAY, Jean Joseph	13.09.1920	Pecs <i>Pécs</i>	HONG.		H		H	
GR 16 P 58003	BIALEK, Joseph	06.01.1916	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 60724	BINDER, Camille	09.10.1922		HONG.					
GR 16 P 60730	BINDER, Henri	24.09.1921	Budapest	HONG.					
GR 16 P 64479	BLEICHER, Frédéric	09.03.1915	Zenta <i>Zenta</i> (Cența, SER)	HONG.					
GR 16 P 65102	BLOUD, Emeric	20.12.1903	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 66007	BOC BRULL, Imre	03.02.1923	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 66204	BOCK, Jean	11.09.1903	Budapest	HONG.					
GR 16 P 66762	BODOR, Eugène Robert	14.02.1918	Újpest <i>Újpest</i>	HONG.					
GR 16 P 67190	BOGNAR, Louis Ladislás	31.07.1908	Budapest	HONG.		H			

⁹ Bár a nevek némiképp eltérőek, feltételezhetően ez a három tétel ugyanarra a személyre vonatkozik.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 69837	BONDON, Alice	25.06.1894	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 71953	BONNET alias ZOLTAN, Ladislás	01.03.1899	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 75250	BOSNYAKOVICS, Béla	21.07.1919	Budapest	HONG.					
GR 16 P 86801	BOZI, Stanislas	28.08.1923	Sarvar <i>Sárvár</i>	HONG.		H		H	
GR 16 P 87702	BRANDENBOURG, Wladislás	14.08.1908	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 88380	BRAUN BARD, Ladislás	05.02.1906	Zam <i>Zám (Zam, RO)</i>	HONG.					H
GR 16 P 89959	BREUER, Gustave	01.07.1897	Gyor <i>Győr</i>	HONG.					H
GR 16 P 92290	BRODY, Nicolas	12.03.1917	Mateszalka <i>Mátészalka</i>	HONG.				H	
GR 16 P 93568	BRUCK, Hermine	17.09.1895	Satosal Jaughely <i>Sátorajaiújhely (?)</i>	HONG.					
GR 16 P 96044	BUCHLER, Berthe	06.01.1901	<i>Dolina (Dolina, RO) (?)</i> <i>Dolina (Vas megye) (?)</i> <i>Nagyvölgy (Velká Dolina, SK) (?)</i> <i>Úrvölgy (Spania Dolina, SK) (?)</i>	HONG.		H			
GR 16 P 96046	BUCHLER, Géza	24.06.1899	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 96048	BUCHLER, Tibor	05.01.1913	Budapest	HONG.					
GR 16 P 96124	BUDAI, François	02.05.1900	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 98692	BUTI, Géza	17.12.1910	Stanemanga <i>Szombathely (Steinamanger)</i>	HONG.					H
GR 16 P 101300	CALAMBOS ép. FARAH, Gisèle	30.10.1909	Újpest <i>Újpest (Budapest)</i>	HONG.					
GR 16 P 143158	CORNIOLEY, Jeanne	30.10.1889	Komor <i>Komoró (?)</i> <i>Kömörő (?)</i> <i>Komor Závretski (HR) (?)</i>	HONG.	H				
GR 16 P 152140	CSALI, Vincent	05.04.1903	Budapest	HONG.		H		H	
GR 16 P 152141	CSASZAR, Lydie	30.12.1897		RUSSIE					
GR 16 P 152142	CSIZMADIA, François	07.09.1894	Cradea <i>Nagyvárad (Oradea, RO)</i>	ROUMANIE					
GR 16 P 152143	CSUKA, Roland	23.06.1927	Paris 14 <i>Párizs (Paris, FR)</i>	FRANCE					
GR 16 P 153679	CZEGELY, Erienne	12.08.1893	Sumeg <i>Sümege</i>	HONG.	H				
GR 16 P 153680	CZEGELY, Etienne	01.11.1919	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 153703	CZOTRON, Tibor	16.11.1914		HONG.		H			
GR 16 P 173596	DE MEDUNA, Charles François	20.09.1899	Budapest	HONG.					
GR 16 P 173745	DEMETER, Zoltan	22.09.1916	Kologsva <i>Kolozsvár (Cluj-Napoca, RO)</i>	HONG.					H
GR 16 P 174598	DENES, Emeric	18.02.1899	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 174602	DENES, Ladislás	09.02.1909	Vasvar <i>Vasvár</i>	HONG.		H			

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 181424	DESZO, Stéphan	15.04.1910	Magyorak <i>Magyarlak</i> (?)	HONG.					
GR 16 P 183477	DEZSO, Stephan	15.06.1910	Oradea <i>Nagyvárad</i> (Oradea, RO)	ROUMANIE					H
GR 16 P 181994	DEVARGA, Pierre	21.03.1910	Budapest	HONG.					
GR 16 P 183983	DIAKOWSKY, Edmond	19.04.1920	Szeged	HONG.					H
GR 16 P 184402	DIBUSZ, Ladislás	10.11.1920	Budapest	HONG.					
GR 16 P 187606	DOBO, Tibor	06.01.1910	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 188957	DONATH, Georges	24.06.1920	Budapest	HONG.			H		
GR 16 P 181870	DUTCH, Ladislás	26.12.1906	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 207099	EBELE, Antoine	23.02.1912	Egerschi Heves <i>Heves</i> (?) <i>Eger</i> (?)	HONG.					H
GR 16 P 207886	EHRENTHAL, Louis	10.03.1889	Budapest	HONG.					
GR 16 P 208120	EISLER, Michel Nicolas	06.10.1909	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 208327	ELBOGEN, André	17.01.1922	Kajdunavas <i>Hajdúnánás</i> (?)	HONG.		H			
GR 16 P 208407	ELEK, Thomas	07.12.1924	Budapest	HONG.		H		H	
GR 16 P 208815	ELKAN, Lucien Hervé	07.08.1910	Vasarely <i>Hódmezővásárhely</i>	HONG.					
GR 16 P 209666	ENGEL, Georges	06.09.1918	Nagyvarad Nagyvárad	HONG.		H		H	
GR 16 P 209696	ENGEL, Simone	03.06.1916	Budapest	HONG.					
GR 16 P 210112	EPSTEIN, Bela	02.11.1895	Hagyatad ¹⁰ <i>Nagyatád</i>	HONG.		H			
GR 16 P 210127	EPSTEIN, Philippe	01.08.1910	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 210218	ERBESLKORN, Joseph	00.03.1915		HONG.		H			
GR 16 P 210390	ERNST, Béla Albert	04.07.1902	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 213672	FABIAN, François	01.11.1912	Jpolykeszi <i>Ipolykeszi</i> (Kosihy nad Iplom, SK)	HONG.					
GR 16 P 215518	FALUDI, Désiré	21.02.1896	Pilis	HONG.		H		H	
GR 16 P 215674	FANG, François	16.04.1900	Budapest	HONG.					
GR 16 P 216474	FARKAS, André	21.02.1911	Keczel <i>Kecel</i>	HONG.					H
GR 16 P 216475	FARKAS, Ernest	11.04.1914	Velky Serljus <i>Nagyszőlős</i> (Velký Sevlus, Виноградів Vinohradiv, UA)	TCHECOSLOVAQUIE		H			
GR 16 P 216476	FARKAS, Joseph	23.01.1918	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 216477	FARKAS, Zoltan	23.09.1921							H
GR 16 P 219801	FEHER, Louis	09.08.1906	Szekszard <i>Szekszárd</i>	HONG.		H			

¹⁰ Azonosítatlan település.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 219937	FEKETE, Adalbert	19.07.1906	Oarta de Jos <i>Alsóvárca</i> (Oarta de Jos, RO)	ROUMANIE				H	
GR 16 P 219938	FEKETE, Gustave	07.10.1907	Racistorf <i>Réce</i> (Rača, ma Pozsony része, SK)	SLOVAQUIE					H
GR 16 P 219939	FEKETE, Jean	08.05.1924	Paris 17 <i>Párizs</i> (Paris, FR)	FRANCE					
GR 16 P 220225	FELLNER, Rodolphe	18.05.1893	Berenend <i>Beremend</i>	HONG.		H			
GR 16 P 220703	FERENCZ, Tibor	13.01.1923	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 222845	FEUERLICHT, Aladar	14.01.1908	Budapest	HONG.					
GR 16 P 223300	FIALA, Michel	27.05.1909	Isza <i>Iza</i> (Iaa, UA)	HONG.		H			
GR 16 P 223806	FILIPOVITS, Emeric Ivan	21.05.1913	Balatonboglár <i>Balatonboglár</i>	HONG.		H			
GR 16 P 224433	FINKELSTEIN, David	05.09.1913	Erlau <i>Eger</i>	HONG.		H			
GR 16 P 224437	FINKELSTEIN, Louis	28.05.1908	Gyoongyis <i>Gyöngyös</i>	HONG.		H			
GR 16 P 224689	FISCHER, André	01.02.1903	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 224730	FISCHER, Fernand	01.06.1897	Ivoneso <i>Iváncsa</i>	HONG.					
GR 16 P 225609	FLEISCHI, Antoine	18.09.1919	Kiskunhalas	HONG.					H
GR 16 P 225610	FLEISCHL, Victor	27.00.1908	Kiskunhalas	HONG.		H			
GR 16 P 225612	FLEISCHMANN, Bela Emile	31.01.1919	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 227050	FOLDES, Laszlo	10.01.1918	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 227051	FOLDES, Nicolas	07.08.1905	Budapest	HONG.					
GR 16 P 229514	FOUCAULT, Armand Etienne Henri	21.11.1900	Budapest	HONG.					
GR 16 P 233708	FRANK, Ladislás	27.02.1915	Dunatoldvsar <i>Dunaföldvár</i>	HONG.					
GR 16 P 234447	FREIDELS, Armand	02.04.1904	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 235435	FRIEDMANN, Emeric	20.11.1893	Budapest	HONG.					
GR 16 P 235477	FRIEDMANN, Emeric	20.11.1893 ¹¹	Gyongyos <i>Gyöngyös</i>	HONG.			H	H	
GR 16 P 235485	FRIEDMANN, Louis	19.11.1902	Tolcsva	HONG.					
GR 16 P 235498	FRIEDRICH, Alexandre	10.12.1902	Budapest	HONG.					
GR 16 P 236838	FULEP, Joseph	00.00.1907	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 236867	FULOP, Ladislás	23.11.1919	Kaloseny <i>Kállósején</i>	HONG.					
GR 16 P 237104	FURTOS, Etienne	17.12.1913	Megykamica <i>Nagykanizsa</i>	HONG.		H			
GR 16 P 237211	FUTO, François	21.12.1920	Budapest	HONG.					
GR 16 P 239542	GALAY BALAZS, Etienne	29.07.1898	Torontal Bekes <i>Békés (?)</i>	HONG.					

¹¹ Bár eltérő születési helyek szerepelnek, a többi megegyező adat alapján nagy valószínűséggel a két tétel ugyanarra a személyre vonatkozik.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 239908	GALL, Adolphe Ernest	25.10.1910	Prezov <i>Eperjes (Prešov, SK)</i>	HONG.					H
GR 16 P 242049	GARA, Ladislás	18.07.1904	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 243691	GARLON, Elemér Edmond	01.07.1902	Békés <i>Békés</i>	HONG.				H	H
GR 16 P 249262	GEFALL, Eugène	19.07.1900	Eger	HONG.			H		
GR 16 P 251673	GEORGESCO, Jean Joan	13.04.1904	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 252512	GERENCSEI, Alodár		Budapest	HONG.					
GR 16 P 252549	GERGELY, Jean	23.05.1911	Budapest	HONG.					
GR 16 P 253160	GERTLER, Tibor	24.10.1902	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 253345	GESCE, Victor	28.07.1905	Baranyasellye <i>Sellye</i>	HONG.		H			
GR 16 P 260208	GLASZ, Imre Emeric	14.07.1902	Budapest	HONG.		H		H	
GR 16 P 260415	GOBINOT, Charles Emile Lucien	29.12.1891	Bokszeg <i>Bokszeg (Bocsig, RO)</i>	HONG.	H				
GR 16 P 261726	GOLDBERGER, Emeric	15.11.1911		HONG.		H			
GR 16 P 261728	GOLDBERGER, Louis	09.09.1907	Sighet <i>Máramarosziget (Sighetu Marmăci, RO) (?)</i>	HONG.					H
GR 16 P 261881	GOLDSTEIN, Joseph	08.03.1906	Delvecon Debrecen <i>Debrecen</i>	HONG.		H			
GR 16 P 261887	GOLDSTEIN, Marcel	25.02.1913	Tiszlek <i>Tiszalök</i>	HONG.					H
GR 16 P 262057	GOLSTIN, Marcel	25.02.1903	Tiszlek <i>Tiszalök</i>	HONG.				H	
GR 16 P 262144	GOMBOS, François Emeric	07.02.1919	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 264119	GOTTSEGEN, Ladislás	09.02.1910	Mezőcsat <i>Mezőcsát</i>	HONG.		H			
GR 16 P 269294	GRECIANO, Georges	08.12.1906	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 269846	GRENE ép. DUN, Germaine Julie Marie Louise	24.07.1891	Berjaska ¹²	HONG.				H	H
GR 16 P 272519	GROSZ, André	17.09.1921	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 272949	GRUNBERG, Samuel	20.06.1912	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 272953	GRUNBERGER, Béla	22.02.1903	Magyarvat <i>Nagyvárad (Oradea, RO)</i>	ROUMANIE					
GR 16 P 273022	GRUNHUT, Alexandre	25.03.1909	Győr <i>Győr</i>	HONG.					
GR 16 P 273379	GUBI, Othon	06.04.1921	Timisoara <i>Temesvár (Timișoara, RO)</i>	HONG.		H			
GR 16 P 281518	GUTMAN ép. MANDL EX SZANTO, Madeleine	05.02.1906	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 282460	GYORI, André	27.08.1915	Scica ¹³ <i>Szabadka (Subotica, SR) (?)</i>	YUGOSLAVIE		H			

¹² Azonosítatlan település.

¹³ Azonosítatlan település.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 282553	HAAS, Joseph	05.03.1911	Barcsalmas <i>Bácsalmás</i>	HONG.					H
GR 16 P 282597	HAASZ, Bela Albert	27.10.1911	Zalalovo <i>Zalalövő</i>	HONG.		H		H	
GR 16 P 282899	HACKEL, Michel	28.03.1910	Budapest	HONG.					
GR 16 P 282883	HAHN, Joseph	17.06.1911	Oroszvas <i>Oroszvár</i> (Rusovce, SK)	HONG.					
GR 16 P 283683	HALASZ, Ladislás Louis	08.09.1899	Budapest	HONG.			H	H	
GR 16 P 285073	HANDSCHUH, Louis	17.05.1920	Budapest	HONG.		H	H	H	
GR 16 P 285074	HANDSCHUH, Eugène	24.05.1923	Budapest	HONG.		H	H	H	
GR 16 P 286405	HASCHER, Oscar Joseph	15.06.1910	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 287381	HAVAS, Gabriel	26.04.1905	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 288222	HEGEDOS, Eugène Antoine	25.11.1903	Gyöngyösmellek <i>Gyöngyösmellék</i>	HONG.	H			H	
GR 16 P 288223	HEGEDUS, Alexandre	19.11.1913	Dunaföldvár <i>Dunaföldvár</i>	HONG.					H
GR 16 P 288267	HEGYI, Estevan	12.05.1913	Szentés	HONG.					H
GR 16 P 288680	HELD, Joseph Maurice	09.04.1909	Menor <i>Monor</i> (?)	HONG.		H			
GR 16 P 288695	HELEMAN, Imré	02.12.1907		HONG.					H
GR 16 P 288894	HELLEBRANTH, Robert Guillaume	14.02.1919	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 288926	HELLER, Ernest	17.05.1899	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 288927	HELLER, Ernest	11.06.1899	Csáb <i>Csáb</i> (Čebovce, SK)	HONG.					H
GR 16 P 289462	HENGER, Joseph	10.06.1914	Dravapálfalva <i>Dravapálfalva</i>	HONG.					H
GR 16 P 289525	HENN, Yves	03.07.1924	Mezőtúr <i>Mezőtúr</i>	HONG.		H			
GR 16 P 291382	HERLEMONT, Pierre Aloïse Paul	01.11.1922	Termesvár <i>Termesvár</i> (Timișoara, RO)	ROUMANIE		H			
GR 16 P 292762	HERZ, Armand	29.09.1913	Budapest	HONG.		H		H	
GR 16 P 294116	HIRSCH, Maurice	15.04.1901	Újpest <i>Újpest</i> (Budapest)	HONG.	H			H	H
GR 16 P 294270	HITTNER, Stéphane	06.10.1905	Nagyvárad <i>Nagyvárad</i> (Oradea, RO)	HONG.		H			
GR 16 P 294724	HOFHECKER, François	04.05.1908	Győr <i>Győr</i>	HONG.					
GR 16 P 295026	HOLLANDER, Nicolas	16.11.1897	Miskolc <i>Miskolc</i>	HONG.					
GR 16 P 295111	HOLOP, François	05.09.1923	Csata <i>Csata</i> (Čata, SK)	HONG.		H			
GR 16 P 295113	HOLLOVE, Elisabeth	10.02.1924	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 295322	HONIG, Maximilien	25.07.1899	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 296070	HORVAT, Stéphan	13.10.1920	Renkovci <i>Lenđvaerdő</i> (Renkovci, SLO)	YUGOSLAVIE		H			

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 296080	HORWATH, Fabien Ralph	24.12.1924	Cataj <i>Csataj</i> (Čataj, SK)	SLOVAQUIE		H			
GR 16 P 296167	HOSSZU, Laslo	07.05.1915	Tertabagna <i>Tatabánya</i>	HONG.					H
GR 16 P 300333	IBANEK ép. BELLON, Anne Marie	27.05.1904	Eger	HONG.					
GR 16 P 301168	ILLES, Etienne	17.06.1911	Kinskundorozsma	HONG.		H		H	
GR 16 P 302198	ISMAN OBREY, Emile	02.08.1905	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 302199	ISMANN, Ladislav	23.12.1915	Kispert <i>Kispest</i> (Budapest)	HONG.		H			
GR 16 P 302501	ISSMANN, Emile	02.08.1905	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 302666	IVAN, Gustave	16.09.1912	Svab-Hegy <i>Svábbegy</i> (Budapest)	HONG.					H
GR 16 P 302675	IVANGI, Alexandre	11.03.1905	Budapest	HONG.					
GR 16 P 302694	IVANYI, Alexandre	11.03.1905 ¹⁴	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 302788	IZING, Etienne	05.03.1917	Tatabánya <i>Tatabánya</i>	HONG.		H			
GR 16 P 305082	JAGODICS, Jean	14.01.1903	Sugye <i>Szögye</i> (Kisbajcs) (?) <i>Szügy</i> (?)	HONG.					H
GR 16 P 307588	JAVOR, Laszlo	04.05.1903	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 310576	JOLSVAY, André	01.01.1896		HONG.					
GR 16 P 313994	JUHASZ, Etienne	04.12.1917	Budapest	HONG.					
GR 16 P 313995	JUHASZ, Jean	14.06.1911	Felsogalla <i>Felsőgalla</i> (Tatabánya)	HONG.				H	
GR 16 P 315226	JUST, André Jean	22.10.1911	Győr <i>Győr</i>	HONG.				H	
GR 16 P 315523	KACMANN, Tibor	23.10.1920	Budapest	HONG.					
GR 16 P 315526	KACSER, Eugène	23.12.1901	Salgotarjan <i>Salgótarján</i>	HONG.		H			
GR 16 P 316564	KANTOR, Jean Désiré	11.02.1907	Szolnok	HONG.			H		
GR 16 P 316643	KAPLAN, Armand	16.12.1920	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 316800	KARCZAG, Eugène	05.03.1890	Erschujvar <i>Ľrsekúvár</i> (Nové Zámky, SK)	SLOVAQUIE		H			
GR 16 P 316806	KARDOS, Anna	08.05.1892	Tarnopol <i>Тернопіль</i> (Тернопіль, UA)	UKRAINE		H			
GR 16 P 316807	KARDOS, Eugène	29.07.1902	Sárbogárd <i>Sárbogárd</i>	HONG.		H			
GR 16 P 316914	KAROLYI, Judith Géraldine	01.04.1919	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 316917	KAROSI, Ladislav	29.08.1906	Szekesfehervar <i>Székesfehérvár</i>	HONG.		H			
GR 16 P 317049	KASPERCZYK, Charles	02.11.1906	Tatabánya <i>Tatabánya</i>	HONG.					

¹⁴ A hasonló név és az azonos születési dátumok alapján minden bizonnyal ez a két tétel ugyanarra a személyre vonatkozik.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 317205	KATZ, André	21.09.1925	Pécel <i>Pécel</i>	HONG.		H			
GR 16 P 317340	KAUFMAN, Eugène Jean	25.07.1908	Felsoviso <i>Felsővisó</i> (Vişeu de Sus, RO)	HONG.					
GR 16 P 317750	KELEN, Ernest Léon	25.11.1908	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 317752	KELENYL, Ladislás	27.06.1913	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 317899	KELLERMANN, Imré	02.12.1905	Rabohetel <i>Rábakethely</i> (Szentgotthárd)	HONG.					H
GR 16 P 317936	KEMENY, Joseph Marie Louis	20.06.1912	Esztergom	HONG.					
GR 16 P 318941	KERTES, Adalbert	15.10.1903	Porosla <i>Poroszló</i>	HONG.					
GR 16 P 318942	KERTESZ, Joseph	23.06.1909	Budapest	HONG.			H		
GR 16 P 318944	KERTEZ, Nicolas	27.01.1906	Ujpest <i>Újpest</i> (Budapest)	HONG.				H	H
GR 16 P 320277	KIRALY, André	13.09.1920	Felsőyalla <i>Felsőgalla</i> (Tatabánya)	HONG.		H			
GR 16 P 320416	KISS, Etienne	02.03.1903	Debrecen	HONG.					H
GR 16 P 320527	KLAUZNER, Emeric	02.05.1906	Miskolcz <i>Miskolc</i>	HONG.					
GR 16 P 320689	KLEIN, François	15.08.1908	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 320763	KLEIN ép. POLL, Julia	14.04.1909	Budapest	HONG.					
GR 16 P 320818	KLEIN, Nicolas	02.01.1902	Budapest	HONG.					
GR 16 P 320943	KLEMENT, Lajos	14.01.1914	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 320989	KLIMENT, Louis	01.10.1914		HONG.		H			
GR 16 P 321180	KNAUREK, Joseph	20.09.1920	Felsőgalan <i>Felsőgalla</i> (Tatabánya)	HONG.		H			
GR 16 P 321444	KOCIS, Rudolf	03.10.1901	Gromos <i>Kormos</i> (Hromoš, SK)	TCHEQUE (REPUBLIQUE)		H			
GR 16 P 321452	KOCSIS, Imre	03.11.1910	Balatonederics	HONG.					H
GR 16 P 321603	KOHN, Isidore	05.01.1910	Ujpest <i>Újpest</i> (Budapest)	HONG.					H
GR 16 P 321768	KOHN, Ladislás	08.11.1917	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 321983	KOLOUHAROFF, Stéphan	10.08.1914	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 322048	KOMLOSI, Emerich	23.03.1914	Seghedin <i>Szeged</i>	HONG.	H			H	H
GR 16 P 322049	KOMLOSI, Nicolas	06.06.1904	Vrable <i>Verebely</i> (Vráble, SK)	SLOVAQUIE		H			
GR 16 P 322348	KORICSONER, Joseph	08.02.1904	Budapest	HONG.					
GR 16 P 322351	KORIVIS ép. SZOMORKENYL, Marguerite	25.12.1911	Savrasin <i>Soborsin</i> (Sávárşin, RO)	ROUMANIE					
GR 16 P 322364	KORN, Emeric	12.06.1907	Csece <i>Cseke</i> (Čaka, SK) (?)	HONG.		H			
GR 16 P 322375	KORNBLIT, Martin	28.06.1916	Budapest	HONG.		H			

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 322476	KOSMOS, Sandor	12.06.1902	Szentes	HONG.		H			
GR 16 P 322505	KOSSUTTH, André	17.05.1914	Kiev Kijev (Київ, UA)	UKRAINE					H
GR 16 P 323105	KOVACS, Etienne	02.02.1906	Zalaegerszeg	HONG.					H
GR 16 P 323106	KOVACS, Georges	31.07.1905		HONG.					
GR 16 P 323223	KOZMA, Joseph	22.10.1905	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 323435	KRAZIK, Etienne	01.08.1921	Dorog	HONG.		H			
GR 16 P 323684	KRIEGER, Frédéric	03.11.1901	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 324036	KUBIK, Joseph	23.04.1902	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 324041	KUBINSKY, Nicolas	30.05.1888	Eger	HONG.					H
GR 16 P 324042	KUBINYI, François	15.04.1888		HONG.		H			
GR 16 P 324276	KULUS, Hélène	24.09.1906		HONG.			H		
GR 16 P 324411	KUREZ, Miklos		Fausz <i>Fajsz</i>	HONG.					H
GR 16 P 324414	KURJAK, Pierre	01.08.1895		HONG.					
GR 16 P 324450	KURTZ, Nicolas	24.03.1905	Fausz <i>Fajsz</i>	HONG.					H
GR 16 P 324534	KWAK, Joseph	03.02.1899	Budapest	HONG.					
GR 16 P 336015	LANGBERG, Nicolas Michel	22.07.1923	Trzchetfalva <i>Táborfalva</i> (?)	HONG.					H
GR 16 P 337180	LANTOS, André	20.01.1904	Nagyborosnyo <i>Nagyborosnyó</i> (Boroşneu Mare, RO)	HONG.			H		
GR 16 P 337181	LANTOS, Lasdislas	16.11.1907	Nagyborosnyo <i>Nagyborosnyó</i> (Boroşneu Mare, RO)	HONG.		H			
GR 16 P 345950	LEBEDA, François	30.08.1909	Budapest	HONG.					
GR 16 P 358233	LEITNER, Eugène	22.01.1921	Tata-Tovaros <i>Tata</i>	HONG.					H
GR 16 P 362023	LENART, Joseph	19.03.1897	Budapest	HONG.					
GR 16 P 363224	LEOPOLD, André	24.05.1882	Szeged	HONG.			H		
GR 16 P 372317	LIEBERMANN, Charles	17.12.1912	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 372940	LIKO, Auguste	17.07.1917	Dag <i>Dág</i>	HONG.		H		H	
GR 16 P 374875	LOFFLER, Adolphe	29.01.1901	Budapest	HONG.					
GR 16 P 380415	LUKACS, Hélène Nicole	18.05.1923	Felsőgalla Utca <i>Felsőgalla</i> (Tatabánya)	HONG.		H		H	
GR 16 P 380419	LUKAS, Ferdinand	31.03.1886	Budapest	HONG.					
GR 16 P 380420	LUKAS, Gabriel Jules	09.01.1903	Budapest	HONG.					
GR 16 P 380845	LUSZTIC, Ladislas	09.09.1910	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 381853	MAGRIN VERNEREY, Raoul Charles	07.02.1892	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 389825	MANN, André	19.03.1911	Sabala <i>Zabola</i> (Zábala, RO)	HONG.		H			
GR 16 P 395056	MARKO, Antoine	09.10.1916	Sarvár <i>Sárvár</i>	HONG.					H
GR 16 P 395075	MARKSTEIN, Jean	26.03.1905	Budapest	HONG.					

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 395077	MARKUS, Frédéric	22.03.1909	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 395551	MAROSI, Charles	06.01.1918	Budapest	HONG.					
GR 16 P 400026	MARTINOWSKI, François	05.03.1920	Kesntole ¹⁵	HONG.		H		H	
GR 16 P 400027	MARTINOWSKI, Rudolphe	15.09.1915		HONG.		H			
GR 16 P 400067	MARTON, François	30.11.1903	Grongyos	HONG.					
GR 16 P 400070	MARTON, Salomon	22.03.1898	Nacysesged Nagycsesged (Cerghid, RO)	HONG.					
GR 16 P 400080	MARTOS, Bela	17.08.1900	Gyor Győr	HONG.					H
GR 16 P 406411	MAVRIC, Karl Charles	29.05.1898		HONG.		H			
GR 16 P 406611	MAYER, Edouard	24.05.1899	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 410239	MENCZER, Albert	17.11.1902	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 412632	MERLE, Michel	08.12.1899	Godollo Gödöllő	HONG.					
GR 16 P 413803	MESTERY, Nicolas	24.01.1914	Tapaleza Tapolca (?)	HONG.					H
GR 16 P 413906	MESZAROS, Vincent	23.12.1902	Michaloua Mihálytelek (Michalová, SK)	TCHECOSLOVAQUIE					H
GR 16 P 415171	MEYER, Edouard	24.05.1899	Budapest	HONG.					
GR 16 P 414410	MEZEL, Jean	18.03.1923		ROUMANIE		H			
GR 16 P 415860	MEZEL, Georges	05.09.1905	Karszag Karcag	HONG.	H				
GR 16 P 418858	MIHALA, Miklos	10.09.1926	Bosaca Bošác (Bošáca, SK)	TCHECOSLOVAQUIE		H			
GR 16 P 421693	MITROVATZ, Gérard	25.04.1904	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 425110	MOLNAR, François	29.02.1904	Keszteg-Elesd Keszteg (Chistag, RO)	ROUMANIE		H			
GR 16 P 431050	MORGENSTERN, Jacques	05.11.1909	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 433024	MOTKO, Joseph	28.03.1916	Rourztche Röszke (?)	HONG.					H
GR 16 P 438843	NADAY, Georges Jules	21.01.1906	Szent Jobb Szentjobb (Sániob, RO)	HONG.					H
GR 16 P 439180	NAGY, Antoine	20.05.1902		YOUgoslavie		H			
GR 16 P 439181	NAGY, Charles	15.09.1916	Budapest	HONG.			H		
GR 16 P 439183	NAGY, Lasslo	20.10.1920	Fertosalma Fertőszalmás (Фертешоламаш, UA)	TCHEQUE (REPUBLIQUE)					
GR 16 P 439315	NAIMAN, Daniel	02.04.1910	Bucarest Bukarest (București, RO)	HONG.			H		
GR 16 P 442029	NEMES, Etienne	25.08.1914	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 442033	NEMETH, Jean	17.02.1911	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 442034	NEMETH, Stephan	10.06.1906	Zalaszentiepen Zalaszentiván (?)	HONG.					H

¹⁵ Azonosítatlan település.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 442416	NEU, Ernest	11.07.1902	Lzeged <i>Szeged</i>	HONG.		H			
GR 16 P 442469	NEUMAN, Joseph	19.03.1903	Kassa <i>Kassa</i> (Košice, SK)	HONG.	H	H			H
GR 16 P 442486	NEUMANN, Tibor	06.02.1912	Krizsvc <i>Körös</i> (Križevci, HR)	YOUgoslavIE					H
GR 16 P 442780	NEY, Georges	18.10.1893	Pécs	HONG.		H			
GR 16 P 442798	NEY ép. LEPIEN, Suzanne	21.12.1907	Budapest	HONG.					
GR 16 P 446409	NOGALL, Edgard Belo	11.12.1902	Szombathely	HONG.	H			H	
GR 16 P 447916	NOVEMBER, Laszlo Ladislás Imréc	10.04.1918	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 448461	NYIRI, Georges	09.07.1910	Timisoara <i>Temesvár</i> (Timișoara, RO)	ROUMANIE					
GR 16 P 449322	OHAROCKI, Jean	11.07.1927	Sajoszentpéter	HONG.		H			
GR 16 P 449519	OLAYOS, Jean	11.02.1906	Miskolc	HONG.					H
GR 16 P 450872	ONODI, Alexandre	12.07.1912	Saint-Moranica <i>Bácskossuthfalva</i> (Stara Moravica, SER)	YOUgoslavIE					
GR 16 P 457575	PARDO ROQUES, Gisèle	23.06.1918	Budapest	HONG.					
GR 16 P 460150	PASTOR, Zoltan Georges	13.03.1902	Miskolc	HONG.		H			
GR 16 P 460256	PATAKY, Laszlo	20.08.1917	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 461738	PAVEL, Armand Arpad	21.12.1907	Hódmező-vasarhely <i>Hódmezővásárhely</i>	HONG.		H			
GR 16 P 463263	PEJKO, Joseph	21.01.1906	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 466115	PERENYI, Alexandre	26.11.1906	Abony	HONG.				H	
GR 16 P 473572	PEZDEVSECK, Jean	04.06.1913	Hódoscepany <i>Hódoscepany</i>	HONG.					
GR 16 P 475963	PICK, Edouard	02.05.1903	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 476165	PICQ, Edouard	02.05.1906 ¹⁶	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 479130	PINGICZER, Ladislás	01.09.1912	Karonczó <i>Koronczó</i>	HONG.					H
GR 16 P 480316	PISCORAN ép. SZEKELY, Edith Berthe	28.05.1900	Spir <i>Spring</i> (Spring, RO) (?)	ROUMANIE	H			H	
GR 16 P 484199	POLGARI, Joseph	02.11.1893	Miskolcz <i>Miskolc</i>	HONG.			H		
GR 16 P 484380	POLITZER, Eugène Jim	03.10.1902	Veszpnem <i>Veszprém</i>	HONG.					
GR 16 P 484381	POLITZER, Georges	03.05.1903	Magyarvad <i>Nagyánad</i> (Oradea, RO)	HONG.			H		
GR 16 P 484411	POLLATSCHEK, Théodore	16.01.1908	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 300565	POLYA, Lucien Ladislás	25.07.1908	Mohacs <i>Mohács</i>	HONG.					

¹⁶ A két egymást követőétel esetében feltételezhetjük, hogy ugyanarról a személyről van szó, aki csupán nevének és születési évszámának eltérő leírása miatt kapott két különböző dossziét.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 490639	PRETS, Paul	29.06.1919	Kophaza <i>Kópháza</i>	HONG.					H
GR 16 P 492539	PRUCSER, Louis	08.08.1898	Szekszard <i>Szekszárd</i>	HONG.					H
GR 16 P 496997	RACZ, Alexandre	30.06.1912	Maka <i>Makó</i>	HONG.					H
GR 16 P 496998	RACZ, Jean	00.00.1903		HONG.					
GR 16 P 500758	RAUMANN, Joseph	21.05.1908	Budapest	HONG.					
GR 16 P 502930	REDENSCHECK, Rodolphe	28.04.1887	Csingerthal <i>Ajka</i>	HONG.					
GR 16 P 503741	REICH, Ernest	18.06.1904	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 503742	REICH, Stéphane Jean	19.10.1911	Nyiregyháza <i>Nyíregyháza</i>	HONG.	H			H	
GR 16 P 295655	REVESZ, Tibor	01.06.1902	Budapest	HONG.	H				H
GR 16 P 510424	RICHTER, Stéphane	02.04.1895	Mosrol <i>Mohol (?)</i>	HONG.			H		
GR 16 P 514294	ROBERT, Laszlo	21.01.1919	Budapest	HONG.					
GR 16 P 515554	ROBYN, Jacques Henri	30.05.1924	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 519187	ROMER, Nicolas	27.12.1902	Buj	HONG.		H			
GR 16 P 519334	RONA, Paul	15.10.1921	Budapest	HONG.					
GR 16 P 520170	ROSAMBERT, Jean André	04.07.1896	Resiczabanya <i>Resicabánya (Reșița, RO)</i>	HONG.			H	H	
GR 16 P 520363	ROSENBAUM, Tibor	28.04.1902	Večec <i>Véhc (Večec, SK)</i>	TCHECOSLOVAQUIE					
GR 16 P 520372	ROSENBERG, Joseph	21.06.1893	Satoraljaiújhely <i>Sátoraljaiújhely</i>	HONG.					
GR 16 P 520383	ROSENBERG, Samuel	22.04.1911	Dombrád <i>Dombrád</i>	HONG.		H			
GR 16 P 520458	ROSENTHAL, Isidore René	04.03.1895	Mikepércs <i>Mikepércs</i>	HONG.		H			
GR 16 P 521438	ROTH, Joseph	08.12.1919	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 521444	ROTH, Louis	23.11.1914	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 521567	ROTTLER, André	20.11.1920	Budapest	HONG.					
GR 16 P 526141	ROVO ép. DARANYI ex FARDA, Marie	07.10.1904	Tatabánya-Banhida <i>Tatabánya</i>	HONG.				H	
GR 16 P 530466	SAINGEORGIE, Robert	23.01.1900	Budapest	HONG.					
GR 16 P 532334	SALLAI, Michel	19.09.1902	Szeged	HONG.	H				
GR 16 P 534350	SANDOR, Georges	24.05.1906	Budapest	HONG.					
GR 16 P 535795	SARI, Michel	11.08.1911	Karaazstarjan <i>Salgótarján (?)</i>	HONG.		H			
GR 16 P 535823	SARKADI, Alexandre	16.08.1919	Budapest	HONG.					
GR 16 P 535824	SARKADI, Szerena	15.08.1909	Temeswar <i>Temesvár (Timișoara, RO)</i>	ROUMANIE					
GR 16 P 539779	SCHLANGER, Emeric Henri	25.01.1901	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 541244	SCHREIBER, Nicolas	16.10.1916	Ozol <i>Ozora (?)</i> <i>Aszód (?)</i>	HONG.					

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 541396	SCHULDINER, Albert	30.07.1902	Budapest	HONG.					
GR 16 P 541397	SCHULDINER, Maurice	12.12.1906	Erzsebetfalva <i>Pestszerterzsébet</i> (Budapest)	HONG.		H			
GR 16 P 541848	SCHWARTZ, Stanislas Ladislás	21.02.1903	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 544565	SEMSEI, Tibor	05.05.1912	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 545305	SEREDIAK, Sandor	09.08.1921	Tatabania Tatabánya	HONG.		H		H	
GR 16 P 548523	SILLAS, Henri Henry	24.12.1911	Oriadia <i>Nagyvárad</i> (Oradea, RO)	HONG.		H			
GR 16 P 548536	SILLINGER, François	25.04.1907	Sopron	HONG.					
GR 16 P 549147	SIMON, Etienne Charles	02.11.1921	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 549463	SIMON, Ludovic	07.05.1897	Petrozsény <i>Petrozsény</i> (Petroșani, RO)	HONG.					
GR 16 P 550612	SIPOS, Adalbert Aladar	13.02.1921	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 551524	SMETANIK, Victor	13.04.1922	Budapest	HONG.					
GR 16 P 551879	SOGNY, Olivier	10.03.1918	Budapest	HONG.					
GR 16 P 552181	SOLDOS, Pierre Baltazar	10.02.1898	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 552633	SOMOGY, Paul	27.04.1914	Oradéa <i>Nagyvárad</i> (Oradea, RO)	ROUMANIE					
GR 16 P 552851	SOOS, Joseph	04.02.1903	Gyongyos <i>Gyöngyös</i>	HONG.		H	H		
GR 16 P 55534	SPIEGEL, Georges	07.04.1913	Esztergom	HONG.					
GR 16 P 555710	SPIRO, Samuel	22.10.1911	Budapest	HONG.		H		H	
GR 16 P 555734	SPITZ FIORA, Désiré	16.09.1903	Rakospalota <i>Rakospalota</i> (Budapest)	HONG.					
GR 16 P 555735	SPITZ FIORA, Marguerite	05.09.1898	Budapest	HONG.					
GR 16 P 555740	SPITZER, Arpad	23.07.1906	Banavce <i>Bán</i> (Bánovce nad Bebravou, SK)	TCHÉCOSLOVAQUIE		H			
GR 16 P 555743	SPITZER, Géza	11.04.1884		HONG.		H			
GR 16 P 556122	STAMMLER ép. GAUDON, Hermine	26.08.1906	Budapest	HONG.					
GR 16 P 556562	STEIKOVSKY, Bela	11.12.1886		ROUMANIE					H
GR 16 P 556610	STEIN, Oscar	07.10.1892	Budapest	HONG.					
GR 16 P 556692	STEINER ép. CARDOT, Véronique	23.07.1920	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 556655	STEINER, André	09.12.1901	Mihald <i>Miháld</i>	HONG.	H				
GR 16 P 556694	STEINFELD, Joseph	15.07.1916	Budapest	HONG.					
GR 16 P 556710	STEINLEN, André Philippe	16.01.1902	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 557093	STERN, Deszo	05.02.1915	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 557102	STERN, Ladislás	24.11.1910	Heves	HONG.		H			

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 557792	STRASZBURGER, Ladislas	03.11.1903	Soltvadkert	HONG.				H	
GR 16 P 557831	STRAUSS, Paul	16.05.1923	Budapest	HONG.					
GR 16 P 557898	STREM, Nicolas	25.09.1920	Budapest	HONG.					
GR 16 P 558011	STROMPF, Ladis Ladislas Louis	23.06.1908	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 558136	STUFFER ép. REICH, Julienne	11.10.1903	Szakes Szakes	HONG.			H	H	
GR 16 P 558141	STULLER, Ferdinand	18.10.1900		HONG.		H			
GR 16 P 559421	SWOBODA, Walter	01.11.1910	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 559594	SZABO ép. CSARMANN, Klara	19.08.1917	Rakosliget Rakosliget (Budapest)	HONG.				H	
GR 16 P 559589	SZABO, Emile	31.05.1915	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 559590	SZABO, Etienne Michel Henri	04.03.1910	Marseille	FRANCE					H
GR 16 P 559591	SZABO, François	06.05.1923		HONG.		H			
GR 16 P 559592	SZABO, Gaspard	10.09.1925	Mezskowesd Mezökövesd	HONG.		H			
GR 16 P 559593	SZABO, Jean	20.06.1911	Koramba Korompa (Krompachy, SK) (?)	HONG.					H
GR 16 P 559595	SZABO, Louis Roland Gustave Marie	26.09.1914	Paris 14 Párizs (Paris, FR)	FRANCE					
GR 16 P 559630	SZARVADY, Alexandre	03.10.1907	Kak Kak (Cucu, RO)	HONG.					
GR 16 P 559634	SZAUER, Jules	09.05.1915	Salgotarjan Salgotarján	HONG.					
GR 16 P 559661	SZEDER, Jules André	01.11.1919	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 559666	SZEGO, Imre	00.00.1907	Eger	HONG.					
GR 16 P 559667	SZEGO, Michel	08.12.1907	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 559672	SZEKANY, Momette Rosette	03.07.1920	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 559673	SZEKELY, Alexandre	13.02.1899	Morheim ¹⁷	ROUMANIE		H			
GR 16 P 559674	SZEKELY, Lasdislas	28.07.1902	Miskolcz Miskolc	HONG.	H			H	
GR 16 P 559676	SZELES, Georges	18.12.1913	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 559683	SZEMERE, Etienne	26.07.1906	Budapest	HONG.					
GR 16 P 559684	SZEMERE, Georges	21.11.1900	Budapest	HONG.					
GR 16 P 559689	SZENTMIHALYI, Géza Victor	16.07.1902	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 559717	SZIGETI, Félix	04.05.1893	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 559718	SZIGETI, Paul	21.01.1907	Budapest	HONG.					
GR 16 P 559720	SZIJ, Joseph	05.04.1894	Tata	HONG.					
GR 16 P 559721	SZIKA, Théodore	10.02.1913	Kostina ¹⁸	TCHÉCOSLOVAQUIE					H
GR 16 P 559761	SZOMDY, Kalman Tibor	18.05.1911	Kosik Kassa (Košice, SK) (?)	TCHÉCOSLOVAQUIE					H
GR 16 P 559798	SZUHANEK, Louis	07.08.1904	Budapest	HONG.	H				

¹⁷ Azonosítatlan település.

¹⁸ Azonosítatlan település.

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 560084	TABOR, Robert	26.07.1920	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 561529	TAMASSY, Adalbert	28.07.1923	Újpest <i>Újpest (Budapest)</i>	HONG.		H			
GR 16 P 562208	TARDOS, Tibor	18.01.1918	Debrecen	HONG.					
GR 16 P 562963	TAULER, Marcel	23.05.1902	Budapest	HONG.					
GR 16 P 564132	TEGLAS, Ladislav	24.11.1913	Nagysáp Estergorn <i>Nagysáp</i>	HONG.					H
GR 16 P 564174	TEICHNER, Eugène	21.11.1889	Budapest	HONG.			H		
GR 16 P 572730	TOBAK, Emeric	17.06.1908	Szegedi <i>Szeged</i>	HONG.					
GR 16 P 572790	TOCH, Lazlo	24.06.1917	Szentes	HONG.					H
GR 16 P 574229	TOTH, Jean Janos	12.09.1915	Rakocrifabra <i>Rakóczi falva</i>	HONG.					H
GR 16 P 574230	TOTH, Joseph	09.05.1909	Savor <i>Sávoly (?)</i>	HONG.		H			
GR 16 P 574231	TOTH, Laszlo	26.06.1917	Szentes	HONG.					H
GR 16 P 574232	TOTH, Pierre	11.07.1900	Risnys-Zallas <i>Kisújszállás</i>	HONG.					
GR 16 P 576845	TRAUNER, Alexandre	03.09.1906	Budapest	HONG.					
GR 16 P 579993	TUKSA, Jean	20.01.1924	Sarvou Sárvár	HONG.		H			
GR 16 P 580785	UDOVICKI, Lazar	22.03.1915	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 581033	UNGAR, Georges	30.03.1906	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 581123	URAY, Joseph	15.02.1894	Naguy Kalna <i>Nagykálló</i>	HONG.					H
GR 16 P 581889	VADKERTI, Louis	03.01.1921	Budapest	HONG.					
GR 16 P 581951	VAGH WEINMAMN, Maurice	20.08.1899	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 581947	VAGH WEINMANN, André	15.08.1925	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 581948	VAGH WEINMANN, Elemer	20.12.1906	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 581949	VAGH WEINMANN, Emeric	25.11.1919	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 581950	VAGH WEINMANN, Fernand	03.10.1897	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 582002	VAGO, Pierre	30.08.1910	Budapest	HONG.	H			H	
GR 16 P 582032	VAHL, François	04.05.1909	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 582301	VAJDA, Emile Sultan	04.05.1919	Oradea <i>Nagyvárad (Oradea, RO)</i>	ROUMANIE		H		H	
GR 16 P 582302	VAJDA, Georges Alain	09.06.1921	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 584628	VAN DE PUTTE, Jules Jordan	18.12.1898	Kisköre <i>Kisköre</i>	HONG.		H			
GR 16 P 584398	VANDEL, Léon	16.04.1922	Ypest <i>Újpest (Budapest)</i>	HONG.					
GR 16 P 584956	VANDOR, Ladislav	08.04.1902	Tét <i>Tét</i>	HONG.					
GR 16 P 586160	VARGA, André	08.05.1916	Budapest	HONG.		H			

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 586161	VARGA, Jean	24.12.1904	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 586162	VARGA, Ladislás	02.03.1897	Oradea <i>Nagyvárad</i> (Oradea, RO)	ROUMANIE	H				
GR 16 P 586163	VARGA, Stéphane	05.05.1905	Rédis <i>Rédics</i>	HONG.					H
GR 16 P 586321	VARNAI, Félix	29.04.1902	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 587972	VEINER, Lucien	13.06.1917	Aszód <i>Aszód</i>	HONG.		H			
GR 16 P 589362	VERES, Arpat	15.12.1924		ROUMANIE		H			
GR 16 P 589364	VERES, Etienne	24.02.1906	Kaposvár <i>Kapostúr</i>	HONG.					
GR 16 P 589365	VERES MOGG, Alexandre Adolphe	03.12.1903	Budapest	HONG.					
GR 16 P 598272	VIZUGYEL, Antoine	11.02.1896	Budapest	HONG.					
GR 16 P 601173	WASSERMANN, Alexandre	04.05.1924	Myepegghaya <i>Nyíregyháza</i>	HONG.					
GR 16 P 601174	WASSERMANN, Hélène	10.01.1901	Nyíregghaso <i>Nyíregyháza</i>	HONG.					
GR 16 P 602070	WEINMANN, Tihamer	21.01.1924	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 602072	WEINREICH, Charles	02.05.1914	Budapest	HONG.					
GR 16 P 602121	WEISENGRUN, Alfred	28.12.1898	Budapest	HONG.					
GR 16 P 602161	WEISS, Eméric	09.09.1909	Bodony	HONG.					H
GR 16 P 602167	WEISS, Eugène Jenő	09.05.1912	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 602284	WEISZ, André	10.09.1913	Tárnok <i>Tárnok</i>	HONG.			H		
GR 16 P 602287	WEISZ, Georges	21.04.1908	Szolnod <i>Szolnok</i>	HONG.		H			
GR 16 P 602288	WEISZ, Géza	30.07.1895	Hajdubozsokmeaux <i>Hajdúböszörmény</i>	HONG.					
GR 16 P 602289	WEISZ ép. GLASZ, Ilona Hélène	08.01.1906	Újhartyán <i>Újhartyán</i>	HONG.				H	
GR 16 P 602291	WEISZ, Jean	21.06.1903	Pécel <i>Pécel</i>	HONG.		H			
GR 16 P 602292	WEISZ, Nicolas	20.03.1910	Kunhegyes	HONG.				H	
GR 16 P 602293	WEISZ, Paul	22.01.1904	Aszód <i>Aszód</i>	HONG.			H	H	
GR 16 P 602296	WEISZ, Tibor	22.04.1925	Budapest	HONG.				H	
GR 16 P 602323	WELGER, Maurice	18.09.1904	Budapest	HONG.					
GR 16 P 602396	WELVART, Zoltan	24.01.1918	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 602458	WENEZEL, Louis	28.05.1908	Budapest	HONG.					
GR 16 P 602679	WESSEL, Jules	28.01.1896	Tata	HONG.		H			
GR 16 P 603751	WITTMANN, Sigismond	27.12.1909	Budapest	HONG.					H
GR 16 P 606892	ZELINGER, Paul	23.08.1901	Budapest	HONG.		H			
GR 16 P 607298	ZIEGLER, Charles	12.05.1896	Budapest	HONG.	H				
GR 16 P 607357	ZILAI, Louis	05.08.1909	Nagylőte <i>Nagyléta</i>	HONG.		H		H	
GR 16 P 607754	ZNAMENIAK, Joseph	23.01.1907	Balassagyarmat <i>Balassagyarmat</i>	HONG.					H

COTE	NOM, Prénoms	Date de naissance	Commune de naissance	Pays de naiss.	FFC	FFI	RIF	DIR	FFL
GR 16 P 607814	ZOLDHELYL, Miklos	16.04.1903	Zétény Zétény (Zatín, SK)	HONG.		H			
GR 16 P 607837	ZOLTAN, Ladislav	01.03.1899	Budapest	HONG.			H		
GR 16 P 608035	ZSILINA, Joseph	05.07.1907	Magyarország Szégyén (Svodín, SK)	HONG.		H			
GR 16 P 608037	ZSOLT, Yeno Eugène	08.06.1903	Budapest	HONG.					

Rövidítések és irodalomjegyzék

- MS
Mémorial de la Shoah, Union des engagés volontaires, anciens combattants juifs, leurs enfants et amis. MDLX-1–MDLX-18. Listes nominatives des volontaires étrangers engagés à servir la France entre le 1er septembre 1939 et le 25 juin 1940.
- SHD
Service historique de la Défense. GR 16 P Dossiers individuels du bureau Résistance.
- *
- BAJOMI
1984
BAJOMI Lázár Endre: *Tramontana. Magyar önkéntesek Franciaországban*. Budapest, 1984.
- BENE
2016
BENE Krisztián: *A Nagy Károly hadosztály. A Waffen-SS francia önkénteseinek harcai a keleti hadszíntéren*. Pécs, 2016.
- FILYÓ
1986
FILYÓ Mihály: *Magyarok az európai antifasiszta ellenállási mozgalmakban*. Budapest, 1986.
- GODÓ
1980
GODÓ Ágnes: *Magyarok az európai népek antifasiszta harcában*. Budapest, 1980.
- JANICAUD
2009
JANICAUD, Benjamin: *Les missions religieuses au sein de l'immigration hongroise en France (1927–1940)*. In: *Cahiers de la Méditerranée* 78. (2009), 1. sz., 131–140.
- KOMJÁT–PÉCSI
1973
KOMJÁT Irén–PÉCSI Anna: *A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban 1934–1944*. Budapest, 1973.
- LAGZI
2016
LAGZI István: *Francia menekültek Magyarországon 1940–1945. Dokumentumok*. Szeged, 2016.

MAHUAULT
2013

MAHUAULT, Jean-Paul: *Engagés volontaires pour la durée de la guerre à la Légion étrangère (E.V.D.G.) 1870–71, 1914–18, 1939–45*. Paris, 2013.

PÉCSI
1968

PÉCSI Anna: *Magyar antifasiszták a francia és a belga ellenállási mozgalomban*. In: *Fegyverrel a fasiszmus ellen*. Szerk. GAZSI József–PINTÉR István, Budapest, 1968. 48–75.

PORCH
1994

PORCH, Douglas: *La Légion étrangère 1831–1962*. Paris, 1994.

Joó András

Egy emigráns diplomata észrevételei a Foreign Office számára – Hevesy Pál 1943. szeptemberi fejtegetései és Sir Alexander Cadogan számára írott levele

Az alábbi levelek¹ Hevesy Pálnak (Budapest, 1883. április 9. – Kitzbühel, 1988. március 11.) – a Nobel-díjas Hevesy György testvérének – Magyarország helyzete kapcsán 1943 kora őszén folytatott londoni beszélgetései nyomán születtek, eredeti példányaik a Brit Nemzeti Levéltár, a *The National Archives* (ma használatos rövidítésével: TNA, korábban Public Record Office, PRO) FO 371. számú jelzete alatt találhatóak. A vonatkozó levéltári egység a *Foreign Office* általános politikai levelezését (*General Correspondence from 1906–1966*) tartalmazza.² Hevesy ekkor angliai emigrációban élt, s akkori körülményei közt gyenge reménnyel ugyan, de megkísérelte, hogy a korábbi pályafutása során szerzett ismereteit, kapcsolatait és a maga személyes presztízsét a magyar ügy képviselőjére használja fel, mindezzel Magyarország sorsán kívánva javítani.

Csáky István külügyminiszter Hevesyt négy évvel korábban, 1939. szeptember 30-án nyugdíjazta, de ezt megelőzően – madridi követi szolgálatának lejártát követően – nem kapott már új, jelentősebb súlyú megbízatást. A diplomata családjának zsidó származása feltehetőleg szerepet játszott (legalábbis 1938 után) abban, hogy a korábban oly gyorsan felívelő diplomáciai pályafutása lezárult, miközben a hozzá hasonlóan már keresztény felekezethez tartozó, nemesi rangot nyert – közismerten zsidó származású – diplomaták (leginkább talán Wodianer Andor nevét lehet itt említeni) ugyanebben a sorsban nem feltétlenül osztoztak vele.³ Eredeti családneve Bischitz volt, amelyet édesapja 1906-ban változtatott Hevesyre. Az apa, Hevesy Lajos egyébiránt már korábban a magyarhoz igazodó írásmóddal, Bisitz néven szerepeltette családnevét, miközben a tágabb család még tisztán német írásmódot használt. Bisitz Lajos áttért a római katolikus

¹ Eredetileg a levelek közreadója csupán Hevesy Pál (az angol nyelvű források következetesen Paul de Hevesy néven említik) Cadoganhez írott levelét (2. sz. levél) kívánta ismertetni és teljes szöveggel közölni, végül a rövid nyugtázó válaszokkal, valamint O'Malley volt budapesti brit követ levelével (1. sz. levél) együtt tűnt a Hevesy-levél igazán teljesnek. A tartalmi összefüggések mellett a leveleket tartalmazó eredeti dossziék elhelyezkedése, az őket tartalmazó levéltári egység (FO 371/34451), továbbá különösen egy kapcsolódó, Juhász Gyula 1978-ban kiadott dokumentumkötetében publikált (itt azonban csak hivatkozott) O'Malley levél tette indokolttá a bővebb anyag közreadását. Lásd ez utóbbit: JUHÁSZ, 1978, 253–255.

² A közreadó a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatásával végezte kutatásait 2017 júniusában.

³ Az életpálya kapcsán az Anka László által készített életrajz adatait használtam, amely egy diplomaták és külpolitikai szempontból jelentős személyiségek áttekintő életrajzait tartalmazó lexikon számára íródott. A kötetet az Attraktor Kiadó gondozza Gulyás László szerkesztői munkájával, s vélhetően a 2017. év végén vagy 2018 első hónapjaiban lát napvilágot. ANKA, előkészületben.

hitre, nemességet, valamint udvari tanácsosi címet kapott, öt fiát a piarista rend budapesti gimnáziumába küldte tanulni, őket valóban katolikus szellemben is nevelte. Hevesy Pál élete végén igen büszke volt arra, hogy „pálcás úr” lehetett IV. Károly koronázási menetében.⁴

Hevesy a nyolcvanas évek második felében az utolsó, még életben lévő, egykor hivatalosan akkreditált osztrák–magyar diplomata volt. Kivételes életpályát mondhatott magának. Tanulmányait Budapesten kívül nyugat-európai egyetemeken végezte, 1903-ban egy évet töltött Párizsban, a neves francia magánfőiskola, az *École libre des sciences politiques* hallgatójaként. Freiburg és München mellett pedig még Cambridge-ben is diákoskodott. Államtudományi doktorátusa megszerzését követően egy ideig Pest vármegye közigazgatásában tevékenykedett, majd külügyi szolgálatra jelentkezett a Ballhausplatzra, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminisztériumába.

Fiatal diplomataként Hevesy első külföldi szolgálatát éppen Londonban kezdte meg, mint tiszteletbeli attasé. Később a Monarchia isztambuli képviselőjén szolgált. Az első világháború idején (1915–1916-ban) a diplomáciai levelezés rejtjelezésével, a sifrirozással foglalkozott a külügyminisztériumban. Feladatai közé tartozott, hogy a semleges, továbbá az Ausztriával szövetséges viszonyban álló államok bécsi diplomatáinak üzeneteit megfejtse. A világháború végén Svájcba akkreditálták, és egészen 1919-ig ezen az állomáshelyen maradt. 1920-ban már a magyar királyi külügyminisztérium szolgálatában került Washingtonba, első titkári beosztásban. Korábbi tapasztalatai alapján 1921-ben újra a rejtjeles diplomáciai üzenetek kódolásával és dekódolásával foglalkozott. Ezután hosszabb időn át szolgált Párizsban, majd 1927-től 1930-ig a Népszövetség mellett működő magyar királyi képviselői vezetőjeként tevékenykedett. 1930 nyarán a külügyminiszter kinevezte a madridi és lisszaboni követség élére. Ez utóbbi megbízatásával már túljutott aktív pályája csúcspontján, amit kétségtelenül népszövetségi működése jelentett.⁵

Röviddel nyugdíjazása után Hevesy Londonba utazott, ahol a második világháború éveit töltötte. Végül csaknem élethosszig tartó londoni emigrációja idején széles körű társadalmi kapcsolatrendszer épített ki, az ottani magyar emigrációnak pedig színes és utóbb is igen emlékezetes tagja maradt, bár utolsó éveit Ausztriában, a festői szépségű magashegyi Kitzbühelben telte. Közelebb került így szülőhazájához is, amelyet fel tudott még keresni 100. életéve betöltése előtt. Londoni éve alatt, a Nemzetközi Gabonatanács (*International Grains Council*) egyik vezetője is volt; az 1942-ben még washingtoni székhellyel működő szervezetnek 1949-ben London lett a központja.⁶ Hevesy aktív diplomata korában sokat foglalkozott a gabonát illető nemzetközi kérdésekkel, a témáról pedig gyakran idézett könyvet írt francia nyelven (*Le problème mon-*

⁴ SÁRKÖZI, 2008, 154.

⁵ Lásd a fentebbi életrajzi adatokra főképp: PRITZ, 1994. További életére vonatkozó írások: GERGELY, 1999, 267.; BORBÁNDI, 2006, 110.; VARGA, 2017.

⁶ A szervezetről lásd: *International Grains Council: History Before 1949: The Early Years* (September 2016), <http://www.igc.int/en/downloads/brochure/gen08094rev6.pdf>. (Letöltés: 2017. 08. 03.)

dial du blé: Projet de solution).⁷ A háború után egy brit vegyipari cég nemzetközi ügyekben illetékes tanácsadójaként tett szert állásra, feladata a befektetni szándékozók meggyőzése volt, rendszerint klubvacsorák során, egykor szerzett diplomáciai készségeit újra kamatoztatva. Kevéssel 105. születésnapja előtt hunyt el.⁸ A halálozási időpont tekintetében különböző dátumokkal lehet találkozni, a Magyar Életrajzi Lexikon 1994-es kiadása például 1987. június 30-ikát jelöli meg, nem igazán tudható, milyen forrás alapján, azonban a helyes évszám 1988, ami a Kerepesi (Fiumei) úti temető Hevesy Györggyel közös sírhelyének feliratán is szerepel (a pontos nap megjelölése a temetői nyilvántartásban: március 11.).⁹ Hevesy Pál irathagyatéka a Münchener Magyar Intézet regensburgi könyvtárában található, mindemellett visszaemlékezéseinek több változatát készítette el, eltérő címekkel és szerkesztésben, ezek egyike „Emlékezzünk régiekről” cím alatt kézíratos formában megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, azonban a közölt forrásokhoz képest konkrét háttérét megvilágító közlésekre ebben nem lelhetünk, Hevesy inkább korábbi időszakok emlékeit idézi fel benne. Az irathagyatékban található anyag ebben a tekintetben akár gazdagabb lehet információkban, ha fellelhetők még ide vonatkozó feljegyzések vagy levelek a regensburgi könyvtárban, ahol a memoárok egy másik (több változatban készült) variánsa is található (*Utazás a föld körül 80 év alatt. Egy osztrák–magyar diplomata emlékiratai, A és B változatok*).¹⁰

Az alább közölt Hevesy-levél címzettje Sir Alexander Cadogan¹¹ volt, aki az egyik legfontosabbnak számító vezető köztisztviselői pozíciót töltötte be a brit külügyminisztérium, a *Foreign and Commonwealth Office* állandó helyettes államtitkáráként (*Permanent Under-Secretary of State for Foreign Affairs*). A 18. század vége óta igen jelentős tisztség voltaképp a külügyminiszter állandó helyettesének funkcióját takarta. Cadogan e minőségében hosszú, kihívásokkal teli, kritikus időszak során volt a *Foreign Office* adminisztratív irányítója. A brit konzervatív politika kiemelkedő képviselőjének, George Cadogannak a gyermeke, a régi arisztokrácia tagja, az ún. megbékéltetési politika (*appeasement*) ellenfeleként, de mindig lojálisan, hivatalnoki alázattal végezte munkáját. A háború alatt nagy személyes tekintélyre tett szert, mindenekelőtt Churchill szemében, utóbb pedig fontos konferenciákon vett részt (pl. Jalta), és képviselte Nagy-Britanniát az ENSZ működési alapelveit lefektető Dumbarton Oaks-i konferen-

⁷ HEVESY, 1934.

⁸ SÁRKÖZI, 2008, 154–155.

⁹ MÉL, 1994, 375. Másutt március 17-iki dátum szerepel. Lásd pl. BORBÁNDI, 2006, 110. A Fiumei úti Sírkert (Nemzeti Emlékhely) parcellakönyvének bejegyzése alapján a halálozás napja 1988. március 11. Hevesy Pált korábbi nyughelyéről (Freiburg) temették át hazai földbe, a Kerepesi temető azonos sírjában elhelyezett Hevesy György és Hevesy Pia hamvaival egyidejűleg, mindhármuk újratemetése 2001. április 19-én történt.

¹⁰ MOLNÁR, 2014, 1–3. ANKA László közlése, illetve lásd OSZKK, Fol. Hung. 3283. Hevesy Pál. K. LENGYEL, 2016, 431–432.

¹¹ Sir Alexander George Montagu Cadogan (1884. november 25.–1968. július 9.), nagy tekintélyű brit diplomata, 1908 és 1950 között szolgált diplomáciai és külügyminisztériumi beosztásokban. Később 1952-ben a BBC *Board of Directors* élén állt.

cián 1944-ben. Később országa állandó képviselője lett az ENSZ-ben. Cadogan 35 éven át vezette naplóját, amely értékes forrás, de kevés magyar vonatkozással bíró bejegyzés található benne.¹²

Sir Owen O'Malley¹³ (Nagy-Britannia korábbi budapesti követe, akkoriban a lengyel emigráns kormányhoz akkreditált brit nagykövet) Hevesyvel folytatott beszélgetése kapcsán – amelyre az emigráns magyar diplomata levele egyébként név szerinti említéssel ugyancsak utalt –, levélben kereste meg Frank Kenyon Robertset, a *Foreign Office* központi osztályának (*Central Department*) vezetőjét.¹⁴ Ezt még azelőtt megtette, hogy Hevesy levele beérkezett volna, így – betartva az időrendet – e levelet közöljük elsőként (1. sz. levél). O'Malley 1939 májusától szolgált követként Budapesten. Az ír származására büszke diplomata 1911 óta dolgozott a *Foreign Office* tisztségviselőjeként, fontos posztokat töltve be. 1934-től a balkáni és kelet-közép-európai ügyekkel foglalkozó *Southern Department* munkáját irányította. Miután 1939-ben megkezdte budapesti működését, igen jó személyes, baráti jellegű kapcsolatba került Horthy Miklós kormányzóval. Szorgalmazta, szemben a Londonban akkor uralkodó nézettel, hogy fejtsenek ki több erőfeszítést a magyar vezetés brit orientációjú tagjainak és általában a magyar népnek a megnyerése érdekében. O'Malley megértően viseltetett Magyarország helyzete iránt, azonban rá hárult végül mégis a feladat, hogy 1941 áprilisában a diplomáciai kapcsolatok megszakításának tényét közölje Budapesttel, majd evakuálja a követséget.¹⁵

O'Malley 1943-ban már csak egy radikális fordulattal és vakmerő kockázatvállalással látta Magyarországot megmenthetőnek, erre az akkor regnáló magyar politikai elitet – a saját tapasztalatai fényében – alkalmasnak ítélte, noha nagyobb politikai jövőt maga sem jósolt számukra. A Németországgal való mihamarabbi szembefordulást szorgalmazta tehát. Érvétele, amelyet részletesen lefektetett Cadogan számára írott 1943. szeptember 27-i levelében, sürgős cselekvést javasolt a magyarok számára, tekintet nélkül a következményekre.¹⁶ Hevesy levele is ezt az álláspontot tükrözi vissza, osztva egyrészt az említett nézetet a cselekvés egyre közelebbi időszerezéséről, másrészt azonban igényelve a magyar kényszerhelyzet méltányos megítélését is. Közben egyikük sem tudott arról, hogy Isztambulban a brit–magyar tárgyalások a nyár folyamán lendületet vettek, továbbá szeptemberben még titkos fegyverszüneti egyezmény is létrejött, így „nyitott kapukat” döngettek, s közreműködésükre – érthetően – már nem mutatkozha-

¹² Lásd az életrajzi adatokra: Churchill College, Archive Centre vonatkozó oldalát: <https://www.chu.cam.ac.uk/news/2016/feb/9/alexander-cadogan-papers/> (2017. augusztus 4.). A neves brit történész David Dilks gondozta a Cadogan-napló kéziratát. Lásd: DILKS, 1972.

¹³ Sir Owen St. Clair O'Malley (1887. május 4.–1974. április 16.) diplomata, ekkoriban a lengyel emigráns kormányhoz akkreditált brit nagykövet, neve Katyń ügyének vizsgálata kapcsán is jelentőssé vált.

¹⁴ Frank K. Roberts (Buenos Aires, 1907. október 27.–London, 1998. január 7.), kiemelkedő brit diplomata, számos nagy horderejű tárgyalás lebonyolítója, Churchill mellett időnként tolmács is volt. 1943-ban ügyvivőként akkreditálták a csehszlovák emigráns kormány mellé, később, 1945-től Moszkvában képviselte hazáját. Roberts sűrűbben foglalkozott a magyar béketapogatózások folyó ügyeivel is.

¹⁵ FÜRJ, 2017, 22, 25–26, 33–34, 118–128.

¹⁶ JUHÁSZ, 1978, 253–255.

tott igény. Mindemellett, Churchill határozott szándéka szerint is – a cselekvés folyamatos sürgetésével szemben –, immár a taktikus kivárás, a magyar „hátraarc” késleltetése látszott kedvezőnek brit szempontból. A közölt források érdekességét – természetesen az érintett személyek megismerhető nézetei és a levélváltások kontextusa mellett – Veress László szeptemberi, nem várt eredményt hozó titkos küldetésével való időbeli egybeesésük adja.¹⁷ A leveleket eredeti angol nyelven közöljük, ahol csak lehetett meghagyva a dokumentumokban egykor használt tagolást és központoszást (az ettől való eltéréseket külön feltüntetve).

Források¹⁸

1. számú levél¹⁹

Owen St. Clair O'Malley, a lengyel emigráns kormányhoz akkreditált brit nagykövet levele Frank K. Robertshez, a külügyminisztérium központi osztályának vezetőjéhez, 1943. szeptember 4.

British Embassy to Poland,
45, Lowndes Square, S.W.1.
September 4th, 1943

My dear Frank,²⁰

M.²¹ de Hevesy who is known to the Central Department²² called on me yesterday and explained his ideas about the present position of Hungary. He said he had a talk with Mr. Harrison²³ but was anxious also to compare his ideas with those of someone like myself who had had intimate and relatively recent relations with leading Hungarians.

¹⁷ TNA PREM 3/226/1, Churchill távirata (WELFARE 666. sz.) Edenhez, 1943. szeptember 8., ill. szintén a brit miniszterelnök távirata (WELFARE 639. sz., szeptember 7.), vö. JUHÁSZ, 1978, 62–72, 232–237.

¹⁸ A magyar béketapogatózások iratanyagának jelentős hányadát a hasonló német vonatkozású dossziékkal együtt kezelték és iktatták. A Juhász Gyula által kötetbe szerkesztett dokumentumok közül számos ezekből az aktákból származik. A központi osztály politikai tárgyú anyagának ide vonatkozó pontos jelzete: TNA FO 371/34451, *Political: Central: Germany. Peace Moves. Code 18, file 155.*

¹⁹ Az iratot tartalmazó dosszién található eredeti iktatószám: C 10239/155/G 18

²⁰ F. K. Roberts

²¹ M. = rövid minden bizonnyal a név nemesi jellegét érzékeltető francia „de” előjáró mellett *Monsieur*, az angol kontextusban azonban *Mister*-ként is feloldható. Előbbi mellett szól, hogy ismert diplomata neve előtt áll.

²² A brit külügyi vezetés (a *Foreign Office* központi osztálya) számára jól ismert név volt tehát Hevesyé.

²³ Sir Geoffrey Wedgwood Harrison (1908. július 18.–1990. április 12.) jelentős brit diplomata, aki különösen Ausztria ügyeivel foglalkozott a háború alatt. 1965 augusztusától moszkvai brit nagykövet volt.

He was I think under the mistaken impression that the Foreign Office would have consulted me about the subject of his recent conversation with Mr. Harrison.

As Mr. Harrison will probably have recorded M. de Hevesy's own views and suggestions,²⁴ I need here only record what I said to him. This I think however I should do in case – though I don't anticipate it – M. de Hevesy should later misreport²⁵ my words.

I said I doubted whether Hungarians yet fully understood the gravity of their position. With their customary optimism, which sometimes seemed to us to amount almost to levity, they probably hoped to continue tightrope-walking across the cataracts which lay all about them, and to emerge from the war relatively unscarred with a not inconsiderable army at their disposal. This was all illusion. They had a bad record. They were unpopular here. When the war was over they would get no sympathy and no help from us or anybody else that mattered, unless they altered their course and altered it soon. It was no good putting off drastic decisions till the German army was on the run. They must do something now while it was still very dangerous and when an anti-German policy would bring upon them reprisals.

M. de Hevesy having asked me to be more specific, I said that if I were ruler of Hungary I should take a whole series of measures (a) repudiate my treaty with Germany (b) publicly admit my errors – principally the breach of the Hungarian–Yugoslav treaty²⁶ (c) declare that I was ready to put into the hands of Great Britain and the U.S.A. for disposal as seemed best to them the parts of Czechoslovakia occupied²⁷ in 1938 and the parts of Yugoslavia occupied in 1941 (d) offer reparation for the outrages committed in the Bácska²⁸ and Baranya etc.²⁹ (e) declare Budapest to be an open city and invite some neutral commission to dictate the measures necessary to such end.³⁰

All this would lead to a German occupation of Hungary and to great sufferings by the Hungarian people. But it might also earn for them some sympathy in England.

²⁴ Utalás arra, hogy Harrison szintén feljegyzést készített volna. A vonatkozó dossziéban nem található ilyen, de röviden beszámolt Harrison, amint az kiderül a borítón található rövid megjegyzéséből (*Minutes*), amelynél iktatószám szerepel: „See C 8677/8677/21 for a brief record of rather a long-winded talk with M. de Hevesy”.

²⁵ Az eredetiben kötőjellel: *mis-report*.

²⁶ Az 1940-ben létrejött jugoszláv–magyar szerződésről, az ún. örök barátsági szerződésről van szó.

²⁷ A követ a „megszállt” jelzővel illeti (*occupied*) a Csehszlovákiától nemzetközi döntőbíráskodás (arbitráció) útján Magyarországhoz 1938 végén visszacsatolt területeket, utalva rá: a bécsi döntést érvénytelennek tekinti.

²⁸ Az eredetiben hibásan: *Bacsa*.

²⁹ 1942. január 20. és január 23. között, az újvidéki razzia során a honvédség és a csendőrség ott állomásozó erői tömeggyilkosságokban vettek részt. Baranyára vonatkozó hasonló léptékű atrocitásokról nincsenek ismereteink.

³⁰ Kállay Miklós állítólag fontolóra vette már korábban is Budapest nyílt várossá deklarálását. A lehetőséget a külügyi vezetés (1943 nyarán) újra felvetette. Nyílt városként (a fogalmat az 1907-es hágai egyezmény definiálta) Budapest katonailag deklaráltan nem védett településsé lett volna, amelynek támadását a nemzetközi hadijog tiltja. Lásd pl. MACARTNEY, 1957, II, 126.

Anyhow a certain amount of suffering would probably do the Hungarians good and operate to purge their offence.

M. de Hevesy wanted to know to whom in Hungary His Majesty's Government could best, if they had a mind to do so, communicate their ideas.

I said there were technically three courses open to us – either to do nothing or to nourish the seeds of a revolution in Hungary or to work for our own ends through the traditional and actual machinery of Government. I didn't think a revolution would benefit us or anybody else in the long run. If on the other hand we decided to work through the people who were actually in a position to decide Hungarian policy it did not much matter whom we approached. It might be the Regent³¹ or Ghyczy³² or Bethlen³³ or Kánya³⁴ or Baranyai³⁵ or Keresztes-Fischer³⁶ or one of five or six other people. The result would be the same. They would all get into a huddle – the decision, if they came to a decision, would be put through by the executive. As to channels of communication, the best would probably be Apor³⁷ at the Vatican if he could be contacted.

I added that all this was quite academical. The policy of the Foreign Office was perfectly clear and had no doubt been explained by Mr. Harrison, viz.³⁸ to decline contacts with any Hungarians, official or unofficial, until the Hungarian Government spontaneously shewed concrete sighs of a change of heart. It was not for me to suggest the addition or subtraction of anything to or from this, nor should I³⁹ be understood to be recommending or to be in a position to recommend either that the Hungarian Government should take the course I had sketched or that anyone should encourage them to do so. I was not entitled to do any of these things nor would I be in a position to do so without knowing more about the present situation of Hungary than I did.

(rövidített, kézzel írott, olvashatatlan levelezési záróformula)

O'Malley

³¹ Horthy Miklós kormányzó.

³² Ghyczy Jenő magyar külügyminiszter.

³³ Bethlen István volt magyar miniszterelnök.

³⁴ Kánya Kálmán volt magyar külügyminiszter. A név az eredetiben ékezet nélkül szerepel: *Kanya*.

³⁵ Baranyai Lipót a Magyar Nemzeti Bank volt elnöke.

³⁶ Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter. A név az eredeti szövegben hibásan szerepel: *Keresten-Fischer*.

³⁷ Báró Apor Gábor, szentszéki magyar követ. Apor Vilmos győri püspök testvére.

³⁸ viz. = régebbi írott nyelvhasználatban alkalmazott rövidített latin kifejezés, ill. töltelékszó: *videlicet, videre licet* (angolul: *that is to say, namely*), magyar jelentése kb.: nevezetesen, tehát, azaz, jobban mondva.

³⁹ A személyes névmás kézzel beszúrva.

2. számú levél⁴⁰

Hevesy Pál (Paul de Hevesy) levele Sir Alexander Cadogannak, a brit külügyminiszter állandó helyettesének, 1943. szeptember 12.

New Address:
11. Radnor Lodge,
Sussex Place
Hyde Park Gardens, W. 2.
Tel: Padd. 4806.

86, Gvove Hall Court
Hall Road
St John's Wood, N.W.B.
Tel: Maida Vale 6030.⁴¹

15. 9. 43⁴²

Hon. Sir Alexander Cadogan, G.C.M.G.,
Permanent Under-Secretary for Foreign Affairs,
Foreign Office,
S.W.1.

Dear Sir Alexander,

I have recently had conversations with three gentlemen on the Hungarian question. They were: first, Mr. G.W. Harrison;⁴³ then, Mr. C.A. Macartney;⁴⁴ and, finally, Sir Owen O'Malley. I should like to inform you that I suggested to these distinguished experts on Hungary that something should be done to urge and help Hungary to revolt against the German bondage. This suggestion on my part was prompted by the conviction that such a course would be in the interest of both Britain and Hungary.

I feel certain that in this sense there is a strong movement afoot in Hungary, and I hope you will share my view that no effort should be spared to encourage it. The question is only how best to attain so desirable an end.

⁴⁰ A dosszién feltüntetett szám: C 10777/155/G 18.

⁴¹ A jobboldalon szereplő cím kézzel áthúzva

⁴² A dátum kézzel írott, előtte rövidítés szerepel: *rec. d.* = *received*, azaz: beérkezett. A levél megírásának dátuma: 1943. szeptember 12. Lásd a 4. sz. levelet.

⁴³ Lásd említését az 1. sz. levél első bekezdésében.

⁴⁴ Carlile Aylmer Macartney (1895. január 24.–1978. június 18.), brit történész, külügyminisztériumi tanácsadó, a háború idején a BBC munkatársa, Magyarországon közismert és a magyarokkal rokonszenvező tudós volt, magyarul is jól tudott. Tanácsait rendszeresen kikérték ugyan, de hamar háttérbe szorult, rádiós szerkesztői tevékenységével is fel kellett hagynia, mert a brit vezetésnek elsődlegesen a csehszlovák és jugoszláv emigráns kormányokra kellett tekintettel lennie, amelyek vele szemben kifogásokkal éltek. Lásd: BERETZKY, 2005, 122–125.

My nine years' uninterrupted residence⁴⁵ in London and my unalterable devotion to Britain and its cause, as well as the friendships that I enjoy with many leading British personalities, would, I trust, dispose the British Foreign Office to place full confidence in me and my intentions. On the other hand, I venture to believe that I enjoy the confidence both of the liberally minded conservatives and of moderate socialists in Hungary.

In these circumstances I could, if you thought it desirable, act as the bearer of an oral message to the effect just mentioned. The fact that I have been accredited both to Lisbon and to Madrid, and have been a Permanent Delegate to Geneva, would facilitate a journey on my part to any of these three cities. As I left all my personal belongings in Madrid, I could go there under the pretext of collecting them. My diplomatic passport is valid until 1945.⁴⁶

There are only three questions to be decided in this connection:

- 1) whether H.M. Government⁴⁷ is in favour of the suggested course;
- 2) if so, what message to send;
- 3) to whom to deliver it.

To answer the first question is naturally outside my province. But I take the liberty of submitting tentative answers to the second and third questions.

The prestige of Britain is now greater than ever before, and a message coming from London would immensely strengthen the hands of those who are anxious to break free from Nazi domination. I would make it absolutely clear that I had received no instructions with whom to get into touch in Hungary, and therefore would send a message, from one of the three cities above mentioned, to the following four persons in Budapest:

- a) Count Bethlen;
- b) Mr. A. Rassay,⁴⁸ leader of the Democrats;⁴⁹
- c) Mr. Ch. Peyer,⁵⁰ leader of Social-Democrats;

⁴⁵ A megismerhető életrajzi adatokkal a kijelentés nincs összhangban, itt kilencévnnyi „megszakítás nélküli” (*uninterrupted*) londoni tartózkodás kerül említésre.

⁴⁶ A közöltek alapján nem egészen egyértelmű, de minden bizonnyal érvényes magyar diplomata-útlevelelre történik utalás.

⁴⁷ *His Majesty's Government*, azaz: Öfelsége Kormánya, a brit kormány.

⁴⁸ Az *A.* rövidítés a keresztnévre téves. Rassay Károlyra (Orsova, 1886. március 21. – Pécel, 1958. augusztus 2.) utal, a neves jogász, politikus, nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő a liberális elvek következetes képviselője volt.

⁴⁹ Rassay pártjának neve 1935-től Polgári Szabadságpárt, de korábban ő hozta létre a Független Nemzeti Demokrata Pártot is, Vázsonyi Vilmos halálát követően.

⁵⁰ Az eredeti szövegben helytelenül *Ch. Payer* szerepel, Peyer Károly (Városlőd, 1881. május 9. – New York, 1956. október 25.) szociáldemokrata politikusról van szó (Ch. = *Charles*).

d) Father Béla Varga⁵¹ or Mr. Bajcsy-Zsilinszky,⁵² leaders of the Small Landowners'⁵³ Party.

I suggest that the message might be couched substantially in the following terms:

“Whereas the withdrawal of Hungary from the war at a time when the Allied forces are approaching the Danube would be of no avail to the Allies, it would be appreciated by them if the Hungarians would cause a further crack in the Axis structure by immediately⁵⁴ laying down their arms and thus defying the Germans; or, still better, by expelling them from the country.”

Even so brief a message might yield good results. If my suggestion meets with your approval, I would then go into further details about the procedure that I might follow in carrying out my task without attracting attention.

I should, of course, be more than happy if my fellow countrymen would, even at this late hour, manifest the will to rise up against the Nazis and provoke their Teutonic fury.⁵⁵ But I fear that, should Germany thereupon attack and over-run Hungary, the Governments and the public opinion of the Allies, far from feeling compassion for Hungary or regarding her action as entitling her to more favorable treatment, would simply say: “This is just what they deserve.” If this were to be the only result of Hungary’s self-sacrifice, then the Hungarian Government would certainly shrink from embarking upon such a course.

Though I have always condemned successive Hungarian Governments for their short-sighted policy in this war, I feel that it was in the main dictated by the following motives:

- (1) to avoid being over-run and devastated like Poland;
- (2) to prevent Germany from carrying out her threat to give the former Hungarian provinces, allotted to Yugoslavia in 1919 (The Bácska and the Baranya⁵⁶) to the Rumanians. These two provinces are, of course, just as dear to Hungarians as Berkshire and Buckinghamshire to Englishmen.

If Hungary were now to be overrun by the German armies or bombed by the Luftwaffe, she would suffer a fate that she has so far succeeded in avoiding. Moreover, these and other former Hungarian provinces would at once be handed over by the Germans to the Rumanians. “Not for long” – you may perhaps say. But would the Allies

⁵¹ Varga Béla (Börcs, 1903. február 18.–Budapest, 1995. október 13.), római katolikus pap, kisgazda politikus, 1939–1944 között országgyűlési képviselő, utóbb az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. 1946. február 7-én az országgyűlés elnökévé választották. 1947 júniusában az Egyesült Államokba emigrált, ahol a külföldi magyar emigráció vezéralakja lett.

⁵² Bajcsy-Zsilinszky Endre (Szarvas, 1886. június 6.–Sopronkőhida, 1944. december 24.), híres kisgazda politikus és publicista, aki náciellenességéről külföldön is ismert volt.

⁵³ A Kisgazdapárt (FKgP) közkeletű angol fordítása inkább: *Smallholders*, ill. *Smallholders' Party*, a *Small Landowners' Party* azonban szintén gyakran előfordul.

⁵⁴ Az eredetiben aláhúzva.

⁵⁵ A latin *furor teutonicus* (= német harci düh) angol tükörfordítása. A várható német ellenlépések kegyetlenségére utal.

⁵⁶ Mint alább még kiderül, Baranya helyett itt Hevesy a Bánátra kívánt hivatkozni. Lásd a 4. sz. levelet.

give them back later to Hungary? Besides, if the Hungarian army were now to be crippled, the same thing might again happen to Hungary as in 1919, when, after her disarmament, all the neighbouring States carved large slices out of her body, and the Allies' attempt at intervention against Rumania was unsuccessful, while they held entirely aloof from restraining the territorial incursions of the Czechs and Yugoslavs, who were never required by the Allies to give up these acquisitions, which became final annexations and the ultimate basis of the Treaty of Trianon.

Sir Owen O'Malley is admirably qualified to assure you how strongly the overwhelming majority of the Hungarian people feels for England and against Germany. British governmental circles seem to be not particularly interested in this question, and British public opinion is strongly influenced by a propaganda systematically antipathetic to Hungary and largely emanating from foreign sources. The same foreign propagandists do not scruple to vilify any Hungarian statesman or diplomatist, regardless of his merits and good intentions.

Some foreign politicians in London are advocating that Hungary should lose further territories after this war, in addition to those which she lost after the last war. It is to be hoped that the Allies will not be influenced in their final decision by so unjust and unwise a proposal. To take some territories from one's adversary and to give them as a recompense to one's ally may be expediency, but is certainly not justice. If a country wishes to reward an ally for its services, it is at liberty to give them whatever it chooses – except the territory of another country. The fundamental immorality of bargaining with the territories of other States has never been explicitly condemned by the law of nations; on the contrary, it has been an acknowledged practice throughout history. It has also been a fertile source of wars, and there is no doubt that the future system of political morality will condemn it with unsparing severity.

I am still convinced that the only policy which would result in lasting peace would be reversal of the arbitrary territorial awards of 1919. Merely to repeat and aggravate the same errors that were then committed would be to run the risk of further wars.

I personally entertain the most friendly feelings towards all the neighbours of Hungary, provided that they do not infringe the territorial rights of other countries, rights enjoyed, in the case of Hungary, from time immemorial.

I submit that the only satisfactory and permanent solution would be: first, to settle the territorial claims of the Danubian States on a basis of strict justice and independently of whether, in this or the last war, they fought on one or the other side; and then to organize a Confederation⁵⁷ of all or most of the Central European and Balkan States, exclusive of Germany.

I have not the slightest doubt that, should the British Government be able and ready to recognize the validity of this reasoning and to let it be known to the Hungarians,

⁵⁷ A háború alatt több közép-európai és balkáni konföderációs elképzelést vázoltak Londonban, melyekkel a brit kormány célja a stabil európai béke mellett a szovjet előretörés ellensúlyozása is volt, Moszkva azonban következetesen fellépett ezekkel szemben. Lásd: JUHÁSZ, 1978, 43–51.

the nation, as one man, would rise and attack their present or future oppressors. No unjust treatment inflicted upon Hungary in the past could possibly justify the pursuit of so irresponsible and disastrous a policy as that adopted by the successors of the late Count Teleki. Yet no-one would more surely win the hearts of the Hungarian people for the future than that nation which would prove their friend at a time when, in their bitter mood of frustration, they have erred so gravely.

Yours very sincerely,

Paul de Hevesy

3. számú levél

Peter N. Loxelynek⁵⁸ a külügyminiszter állandó helyettese magántitkárának levele Hevesy Pálhoz, 1943. szeptember 16.

FOREIGN OFFICE, S.W.1.,
16th September, 1943.

Dear Sir,

In the absence of Sir Alexander Cadogan I write to acknowledge the receipt of your letter in which you suggest a course of action likely to encourage Hungary to sever connexion with Germany.

Yours very truly,
(Sd)⁵⁹ P.N. Loxley
Private Secretary.

Paul de Hevesy, Esq.,⁶⁰
11, Radnor Lodge,
Sussex Place
Hyde Park Gardens W 2

⁵⁸ Peter Noel Loxely (1905. március 27.–1945. február 1.), fontos külügyi tisztviselő és diplomata, 1929-től külügyminisztériumi szolgálatban. A. Cadogan személyi titkára 1941-től. Szolgált az SOE-t felügyelő Gazdasági Hadviselés Minisztériumában (*Ministry of Economic Warfare*). Tagja volt a Jaltába utazó brit delegációnak, útközben repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett.

⁵⁹ rövid = *signed*.

⁶⁰ rövid = *esquire*, nemesi titulus, a lovagi rang alatt (fegyvernök, pajzshordó)

4. számú level

Hevesy Pál (Paul de Hevesy) válaszelevele Peter N. Loxely, a külügyminiszter állandó helyettese magántitkára számára

11, Radnor Lodge,
Sussex Place
Hyde Park Gardens,
London, W.2.
Tel: Pad: 4806

86, Grove Hall Court,
Hall Road

St John's Wood, N.W.B.
Tel: Maida Vale 6030.

21st September, 1943

Dear Mr. Loxley,

Thank you for your letter of the 16th September.

As Sir Alexander Cadogan is still absent, if you think it appropriate, perhaps you would be good enough to show my letter to Sir Orme Sargent.⁶¹ Mr. G.W. Harrison, and Mr. C.A. Macartney, the two latter gentlemen having been mentioned in my letter to Sir Alexander.

I notice with regret that my secretary forgot to insert the date to my letter to Sir Alexander. Please insert "12th September, 1943", and on the first page, second paragraph correct "fell" into "feel".⁶² Finally, I would beg you to cross out on page three the words "the Baranya" and insert instead "The Bánát".⁶³

With many thanks,
Yours very truly,
Paul de Hevesy

P.N. Loxley, Esq.,
Foreign Office,
Whitehall, S.W.1

⁶¹ Orme Sargent (1884. október 31.–1962. október 23.), kiemelkedő brit diplomata. Cadogan helyettese, 1946-tól utódja.

⁶² A 2. sz. levélben apró, géppel történt javítás látszik, a szándékolt szóalakkal, Hevesy intencióinak megfelelően.

⁶³ A 2. sz. levélben nincsen átvitva, Baranya szerepel.

5. számú levél

Sir Alexander Cadogannak, a brit külügyminiszter állandó helyettesének levele Hevesy Pálhoz, 1943. szeptember 22.

22nd September, 1943

I am sorry that owing to my absence⁶⁴ from this country I am only now able to thank you for your letter of September 12th about the position of Hungary.

I have read it with interest, and have noted the view which you express.⁶⁵

Yours sincerely,
(SGD)⁶⁶ ALEXANDER CADOGAN.

Paul de Hevesy, Esq.

⁶⁴ Cadogan augusztus végétől, Churchill kíséretében vett részt tárgyalásokon az Egyesült Államokban, ill. az első quebeci konferencián (QUADRANT).

⁶⁵ A dosszié borítóján található hivatali megjegyzések rovatban (*Minutes*) Denis W. Allen a következőt írta: *“This has been acknowledged by M. Loxley and no further action seems necessary”*. Az ügyet tehát elintéztnek, lezártak tekintették első lépésben egy udvarias hivatali válasszal. Harrison további megjegyzése alapján (*“As Sir A. Cadogan knows M. de Hevesy, I think it might be appropriate for him to say that on his return he has read M. de Hevesy’s letter with interest. The P. S. (Private Secretary=Loxley) acknowledgment is a little bleak to stand alone.”*) azonban – Cadogan és Hevesy személyes ismeretségére utalva – az itt közölt közvetlen és tiszteletteljes válasz elküldésére került sor. Hevesy, illetőleg O’Malley szóban és írásban történt fejtegetéseiből további lépések már nem következtek. A szeptember 27-én Cadoganhez írott O’Malley-levéllel kapcsolatban a *Foreign Office* tisztviselői kifejtették véleményüket, az isztambuli tárgyalások eredményeinek függvényében, az így lefektetett álláspont szerint válaszolt Cadogan O’Malleynek. Lásd: JUHÁSZ, 1978, 253–257. (73/a, ill. 73/b dokumentumok).

⁶⁶ rövid. = *signed*. Rövidítés és az azt követő név végig gépelt kapitálissal szerepel.

Rövidítések és irodalomjegyzék

- TNA The National Archives (Brit Nemzeti Levéltár, Kew)
- MÉL *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerk. KENYERES Ágnes, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- OSZKK Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
- *
- ANKA ANKA László: *Hevesy Pál*. In: *Külpolitikai lexikon*. Szerk. GULYÁS László, Attraktor Kiadó, megjelenés alatt
- BERETZKY
2005 BERETZKY Ágnes: *Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905–1945)*. Budapest, 2005.
- BORBÁNDI
2006 BORBÁNDI Gyula: *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Mikes International, Hága, 2006. Letölthető az OSZK Magyar Elektronikus Könyvtárból: <http://mek.oszk.hu/04000/04038/04038.pdf>
- DILKS
1972 DILKS, David (ed.): *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938–1945*. New York, 1972.
- FÜRJ
2017 FÜRJ Orsolya: *A brit diplomáciai jelenlét Magyarországon 1924 és 1941 között. A British Legation szervezete és működése*. Doktori (PhD) értekezés, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi kar, 2017.
- GERGELY
1999 GERGELY Anna: *Adalékok Hevesy György családtörténetéhez*. In: *Fizikai Szemle*, (1999), 7. sz., 267.
- HEVESY
1934 HEVESY, Paul de: *Le problème mondial du blé: Project de solution*. Paris, 1934.
- JUHÁSZ
1978 *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Összeáll., bev. tan. JUHÁSZ Gyula, Budapest, 1978.

- K. LENGYEL
2016
- MACARTNEY
1957
- MOLNÁR
2014
- PRITZ
1994
- SÁRKÖZI
2008
- VARGA
2017
- K. LENGYEL Zsolt: *Műhelynapló egy bajorországi magyar-hagyatéktárban*. In: *Lymbus*, 12. (2016), 429–448.
- MACARTNEY, Carlile Aylmer: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. II., Edinburgh University Press, 1957.
- MOLNÁR Gergely: *Hevesy Pál irathagyatéka a Münchener Magyar Intézet regensburgi könyvtárában. Leltár (kéziratok jegyzék és rövid ismertető)*. http://www.ungarisches-institut.de/images/content/projekte/hevesy/hevesy_pal.pdf. (Letöltés: 2017. 08. 03.)
- PRITZ Pál: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez. 1918–1945*. Budapest, 1994.
- SÁRKÖZI Mátyás: *Micsoda életek! Emigránsok Angliában*. Budapest, 2008.
- VARGA Lujza: „*Utazás a Föld körül 80 év alatt*” – *Hevesy Pál diplomata életútja*. In: *Újkor.hu*. Letölthető: <http://ujkor.hu/content/utazas-fold-korul-80-ev-alatt-hevesy-pal-diplomata-életútja>. (Letöltés: 2017. 08. 03.)

Gali Máté

Emberek az embertelenségben: Rónai Mihály András és báró Szalay Gábor

A magyarországi holokauszt minden kétséget kizáróan az egyik legtragikusabb és legtraumatikusabb eseménye hazánk modern kori történelmének. 1941 és 1945 között a hazai zsidóság vérvetése – Randolph L. Braham számítása szerint – 564 507 főre volt tehető.¹ 1944 előtt a háborús munkaszolgálat, az 1941-es kamenyec-podolszki deportálás, valamint az 1942-es újvidéki razzia következtében mintegy félszázezer zsidó vesztette életét. Az ország 800 ezer fős zsidó közösségének helyzete azonban a német megszállás előtt mindezeknek a sajnálatos eseményeknek az ellenére is jobb volt, mint a környező államokban, ahol a soraikat véres pogromok tizedelték, és 1942-től megindult a koncentrációs táborokba történő deportálásuk.²

1944. március 19., Magyarország német megszállása azonban döntő változásokat hozott a zsidóság helyzetében (is). Március 29-től a zsidókat hatágú sárga csillag viselésére kötelezték, majd zár alá vették vagyonukat, és bezárták műhelyeiket, üzleteiket. 1944. május 15-én pedig a németek, a magyar hatóságok közreműködésével, megkezdték a vidéki zsidóság deportálását.³

Bár a deportálások miatt széleskörű társadalmi ellenállás nem bontakozott ki, akkor és a későbbiekben is számos olyan ember akadt, aki életének és egzisztenciájának kockáztatása árán is törekedett zsidó honfitársai megmentésére. Közéjük tartozott báró Szalay Gábor (1878–1956), a Magyar Királyi Posta korábbi (1928–1935) vezérigazgatója. A báró 1944. november 6-tól 1945. február 13-ig bújtatta a József körút 37/39. szám alatt található lakásában Rónai Mihály Andrást (1913–1992), a zsidó származású költőt, publicistát, egyik legtermékenyebb olasz műfordítónkat,⁴ illetve annak feleségét, Gábor Marianne (1917–2014) festőművészt.⁵

Családtagjaival ellentétben a hamis papírokkal rejtőzködő Rónai Mihály András túlélte 1944–1945 fordulóján Budapest ostromát, és az azzal egyidejűleg tomboló nyilaskeresztes terrort. Hálája jeléül 1945. március 17-én levelet küldött Szalaynak, mely-

¹ BRAHAM, 2015, 1485.

² ROMSICS, 2012, 59.

³ ROMSICS, 2005, 263.

⁴ BÉLÁDI-RÓNAY, 1986, 413.

⁵ Gábor Marianne a neves festő, Szőnyi István (1894–1960) festőiskolájában nevelkedett, majd tanulmányait a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán folytatta. Számos alkotását őrzi a Magyar Nemzeti Galéria és a Budapesti Történelmi Múzeum, továbbá több külföldi, elsősorban olaszországi közgyűjtemény. Erőteljes arcképei, karakteres emberábrázolásai, illetve lírai hangvételű figurális és tájképei ismertek. Mindezek mellett művein megörökítette a holokauszt borzalmait is. (Gábor Marianne életútját bővebben lásd: S. NAGY, 2002.)

ben beszámolt neki az átélt borzalmakról, az újrakezdés nehézségeiről, köszönetet mondva a bárónak, amiért megmentette az ő és a felesége életét. A levél háttérét árnyalja, ha tudjuk, hogy Szalay Gábor a konzervatív esztétikai és irodalmi elveket képviselő egykori MTA-elnök, Berzeviczy Albert (1853–1936) veje volt, míg Rónai irodalmunk baloldali irányvonalaéhoz tartozott.

Rónai Mihály András alább közölt levelében, amely a Szalay-Berzeviczy család tulajdonát képezi, a helyesírási hibákat kijavítottuk, a mondatok központozását pedig a mai nyelvtani szabályok figyelembevételével végeztük el. Az eredeti levél szóhasználatán és jellegzetes stílusfordulatain azonban természetesen egyetlen alkalommal sem változtattunk.

Forrás

Rónai Mihály András báró Szalay Gábornak

(Budapest, 1945. március 17.)

Méltóságos Uram,

először is szíves elnézését kérem, amiért megtisztelő, kedves levelére csak most van érkezésem válaszolni, sőt elnézését kérem egyáltalán azért is, hogy rám kellett pirítania azaz, hogy a levélírásban megelőzött. Talán el tetszik fogadni mentségemül, hogy soha életemben nagyobb munkában, vagyis helyesebben fáradozásban nem voltam, mint éppen mostanság – nem is szólva arról, hogy mind e gond és fáradtság épp olyan állapotomban szakadt rám, amely testileg és lelkileg egyaránt a legkevésbé alkalmas az ilyesmi-re. Nekem is, feleségemnek is szanatórium kellene most, testi-lelki gyógyítkezés és ápolás – s helyett épp most kellett valóban szinte emberfeletti munkára vállalkozunk: a maguk és családjuk romjaiból való feltápászkodásra, értvén ezen szinte robinsoni újrakezdést egy elpusztított szigeten, ami még a pusztaszigetnél is rosszabb. Lakást helyrehozni, holmit a szélrózsa minden irányából összekotorni, közben enni és melegezni, új egzisztenciát teremteni e pesti semmiből, családjuk gyilkosait rendőrkézre adni, exhumálásra gondolni, s mindezen túl, erkölcsi kötelességként ama komisz mellőzések reparációját végrehajtatni, melyek vértanúhalált halt édesapámat hivatali és tudományos pályáján érték (főtanácsosi címét és egyetemi professzori gráduját helyreállíttatni)⁶ – s mindezt a mai viszonyok s kivált közlekedési lehetőségek közepette: ne vegye úgy Báró Úr, hogy most el vagyok ragadtatva a kettőnk teljesítményétől – egyszerűen csak csodálom magunkat, hogy bírtuk és még bírjuk. Igaz, hogy most már testileg és idegileg tel-

⁶ Rónai Mihály András édesapja Rónai Mihály író-állatorvos (1879–1945) volt. Rónai Mihály a Magyar Királyi Állatorvosi Főiskolán tanított, 1940-ben állat-egészségügyi főtanácsosi rangban nyugdíjazták. Nejével és kisebbik fiával együtt 1945. január 10-én a nyilasok a budapesti Liszt Ferenc téren meggyilkolták.

jesen le vagyunk rongyolva, de – ha ezen áron is – most már elérkeztünk talán a küszöb-re legalább, amelyről tovább lépünk esetleg lehet.

Ez a küszöb is inkább csak imaginárius küszöb még: jelenteni nem jelent egyelőre többet, mint egy félig-meddig rekonstruált, sőt beüvegezett lakást, napi sovány kosztot, s az e levélpapíros fején szereplő, de egy sereg technikai nehézség okán egyelőre még meg nem jelent újság főszerkesztői állását,⁷ valamint e megfogható dolgokon felül né-mely egyéb – s mindenesetre egy tervbe vett debreceni úttól függő – reménybeliséget. Jelenti főleg azt, hogy a jövőtől nem félek, de a jelent nagyon nehezen viselem el.

Ez már szubjektívum, s Báró Urat nem is terhelem vele.

Igaz egyébiránt, hogy ez a levél amúgy is eléggé szubjektív motívum, amint az aláb-kiakból majd egyre jobban kiviláglik; hisz' ami objektívum, sőt praktikum a Báró Úrral való nexusomban felmerülhet, s amit levelében Báró Úr pedzett is, néhány szóban elin-tézhető. Tehát: a Báró Úr által említett könyv nem az enyém, viszont nálam sincs egy sem azok közül, melyeket a Báró Úr hiányol; az öltönyömrre, melyet Imre barátunknak kölcsönadtam, igen nagy szükségem volna, viszont az ő bricseszének – amint utolsó este konstatáltuk volt a feleségemmel – fájdalom, még ott, a József körúti óvóhelyen lába kelt; aligha ugyanott nincs, ahol a báróné⁸ londoni kis bicskája s az én sűrke öltönyöm. Vétlen vagyok ugyan a dologban, de ha Imre úgy gondolná, talán – bár nem igen van miből – rekompenzálhatom.

Most pedig, hogy mindezen túl vagyok, engedje meg a Báró Úr, hogy elmondjam végre a mondókámat: azt a mondókámat, amiért ez a levél voltaképpen íródik, s aminek már rég meg kellett volna íródnia. Újból elnézését kell kérnem, amiért ilyen sokára kö-szönöm csak meg a „szíves vendéglátást”. Ha csak ennyi lett volna, „szíves vendéglátás”, megköszönhettem volna még ott, a József körúton, eljövételünk előtt, élőszóval, né-hány szokásos, kerek mondatban. De mert több volt, s mert ezen felül is írás a mestersé-gem, s nem a szó – az igazi köszönetem kifejezését erre a levélre tartogattam, s most, hogy az első lélegzetvételnyi, levélírásnyi időhöz jutottam, íme elmondom:

Engedje meg a Báró Úr szívem mélyéből megköszönnöm – s most engedelmével precíz és pragmatikus leszek, mert ezt a levelet Báró Úrék családi archívumában nem szerénytelenül szánom történeti okmányoknak egy rettenetes korszakról, s az abban való helyállásukról –, engedje meg tehát Báró Úr megköszönnöm, hogy engem, a Sztójayék által proskripciósi listára helyezett s Szálasiék által elhurcolt, de visszaszökött, s bujkáló exponált baloldali költőt és hírlapírót feleségemmel, a szintén szökevény Gábor Ma-rienne festőművésszel együtt – kik mindketten ma is a zsidó hitfelekezet tagjai vagyunk – hamis okmányainkkal,⁹ s részben álnéven szinte az egész Szálasi-féle rémuralom ideje alatt – egészen pontosan: 1944. november 6-tól Budapest felszabadulásáig¹⁰ – vendégül

⁷ Rónai Mihály András a *Reggeli Újság* című hetilapra utalt, ami a Polgári Demokrata Párt nevű, rövid életű liberális párt lapja volt.

⁸ Berzeviczy Edit (1880–1957). 1903-ban ment feleségül Szalay Gáborhoz.

⁹ Rónai Mihály András 1940 és 1944 között többször is munkaszolgálatra vitték. 1944 tavaszán megszö-kött, és nejével a fővárosban hamis papírokkal bujkált.

¹⁰ Budapest ostroma 1945. február 13-án fejeződött be.

látott, s személyének s családjának kockáztatásával nekünk menedéket nyújtott a József körút 37/39. szám házában; előbb az első emeleten, anyósának, a vidéken rekedt Berzeviczy Albertné öexcellenciájának¹¹ lakosztályában, később pedig, az ostrom s a végső terror időszakában a ház óvóhelyén, ahol saját magának és családjának kis pinceszegletét osztotta meg velünk. Mondanom sem kell, de megmondom, hogy vendéglátása valóban vendéglátás volt: semmiféle bért nem fizettünk, sőt megesett, hogy olykor-olykor Báró Úr segített rajtunk egy kis tüzelővel, vagy krumplival – amiért külön is hálás vagyok, mert soha nem éhezünk úgy és annyit, mint akkor ott. S mind e kockázatos helytállás és menedéknyújtás Báró Úr és Báró Úrék részéről annál nemesebb motívum volt, mert hiszen ebben Báró Úrkat még különösebb politikai, vagy egyéb szolidaritás sem vezethette: politikailag, gondolom, eléggé distancióz¹² Báró Úrétől az én sosem titkolt szocialista meggyőződése, sőt régi párttagságom, mint költő és literátor pedig én annak az immár klasszikusi rendbe emelkedett huszadik századi új magyar remekírásnak neveltje vagyok, amely ellen éppen Báró Úr boldogult apósa, Berzeviczy Albert vívta meg irodalomtörténetünk legádázabb és legsikertelenebb harcát a konzervatívnak nevezett ízlés és a tisztaistváni Magyarország nevében.¹³ Társadalmi érintkezésünk sem volt azelőtt, tehát sem társadalmi nexus, sem politikai vagy irodalmi szimpátia nem vehette rá Báró Urat, hogy értem és értünk családostul kockázatba, veszedelembé bocsátkozzék – s hogy mégis bocsátkozott, nem láthatok benne mást, mint pusztán és egyszerűen a jó magyar ember helytálló szolidaritását a másik iránt, az érzékű hazafi kockázattal nem törődő demonstrálását, a tiszta ember s a jó magyar egyértelmű gesztusát az ellenséges megszállás s a hazaáruló bábkormány uralma és terrorja alatt. „Ember az embertelenségben, magyar az űzött magyarságban”¹⁴ – köszönöm Báró Úr, hogy az volt, s épp irántam volt az; hogy annak az Ady Endrének halhatatlan versét idézzem, aki ellen annyit tusakodott boldogult Berzeviczy Albert. Embernek lenni az embertelenségben – annyit mindenesetre megtanultam, hogy alighanem ez a legnagyobb dolog a világon, holott ezt vélné az ember a legkevesebbnek, a magától értetődőnek. Szalay Lászlóra¹⁵ s a Szalay László nemzedékére gondolok, az utolsóira, amelyből még egy európai és szabad Magyarország kikelhetett volna – nos, Szalay László, kezében a kliói

¹¹ Kuzmik Zsófia (1858–1948). 1877-ben ment feleségül Berzeviczy Alberthez.

¹² Távol tart, elhatárol (latin).

¹³ A konzervatív Berzeviczy Albert szemben állt a modernebb irodalmi irányzatokkal. A rangos Kisfaludy Társaság elnökeként 1927. február 6-án Berzeviczy egy előadásában arról értekezett, hogy a magyar irodalmon belül szakadás van, élesen kettévált a konzervatív-nemzeti és a liberális-kozmpolita áramlat. Utóbbi irányzat kétségkívül legkiválóbb képviselőjének szerinte Ady Endre (1877–1919) tekinthető. Beszédében elítélte Ady a polgári radikálisokhoz fűződő szoros viszonyát, és kijelentette, hogy Ady „egy gyászos kor szomorú és sajnálatraméltó költője” volt. Berzeviczy szavai óriási vihart kavartak, és a következő hónapokban állandó témát szolgáltatottak a magyar irodalmi közéletnek. (Bővebben lásd: BERZEVICZY, 1928, 80–81.)

¹⁴ Ady Endre *Ember az embertelenségben* című versének részlete.

¹⁵ Szalay László (1813–1864) neves magyar történész, publicista és liberális politikus. A bátyja, Szalay Ágoston (1811–1877) báró Szalay Gábor nagypja volt.

tollal,¹⁶ sírva nézhetné, mivé lett ez az ország; de az unokájára bizton, nyugodtan tekinthet.

Kérem, Báró Úr, ne haragudjék ezért a hosszúra nyúlt exhalációért,¹⁷ ne is vegye a gesztusomat szerénytelennek, hogy én most – ne adj’ Isten – holmi medáliát tűzök a mellére. Éppen csak szeretem történeti perspektívában nézni a dolgokat, s bejárni a dolgok értelmi, érzelmi körét, hangulati velejáróival együtt. Ezenközben megeshetik, hogy a mértékem egy-egy pillanatig hibázik, egyben-másban valamelyest túlozok – de hisz’ nem csoda: utóvégre az életemet köszönhetem feleségemmel együtt Báró Úrnak, a József körúti menedéknek; ezért nem kellett a szüleink s a testvérkém sorsában osztoznunk,¹⁸ noha hajszál híján osztoztunk benne... és: bárcsak osztoztam volna! Ez persze most már megint szubjektívum, s nem is tartoznék valójában ide, a Báró Úrnak szóló köszönethez: hogy nincs is benne köszönet, hogy *így* nem is kell, hogy *így* pokol is az egész. Csak velük, csak velük lett volna jó, lett volna élnivaló, folytatni érdemes élet. Ha egyedül volnék, aligha is folytatnám.

Bocsásson meg, Báró Úr, hogy megint másfelé tévedt mihaszna kezem alatt a masina; hadd térjek vissza a normális, közemberi szóhoz.

Tehát: mégegyszer szívből és hálásan megköszönöm Báró Úrnak és Báró Úréknak – feleségem nevében is természetesen – mindazt, ami úgy-e, szinte megköszönhetetlen, reménykedem egy hamaros viszontlátásban, s addig is a bárónénak és Marcsi baronessz-nak¹⁹ kézcsókját, Lászlónak²⁰ szíves üdvözetét, Báró Úrnak igaz tiszteletét s köszöntését küldi

Rónai Mihály András

Budapest, 1945. március 17.

¹⁶ Klió a görög mitológiában a történelem múzsája volt.

¹⁷ Kigőzölgés, kipárolgás/kilehelés, kilélegzés (latin).

¹⁸ Rónai Mihály mellett 1945. január 10-én a nyilasok meggyilkolták Rónai Mihály András édesanyját, Hauser Emma nőgyógyászt (1886–1945) és az öccsét, Rónai Bálint (1918–1945) jogász-fényképészt is.

¹⁹ Szalay-Berzeviczy Mária (1920–1954).

²⁰ Szalay-Berzeviczy László (1904–1972).

Rövidítések és irodalomjegyzék

- BERZEVICZY
1928
BERZEVICZY Albert: *Irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság*.
In: *A Kisfaludy-Társaság Évtapjai*, LVII. kötet, Budapest,
1928. 76–81.
- BÉLÁDI-RÓNAY
1986
A magyar irodalom története 1945–1975. II. Szerk. BÉLÁ-
DI Miklós-RÓNAY László, Budapest, 1986.
- BRAHAM
2015
BRAHAM, Randolph L.: *A népiértés politikája. A holokauszt
Magyarországon*. II., Budapest, 2015.
- ROMSICS
2005
ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*.
Budapest, 2005.
- ROMSICS
2012
ROMSICS Ignác: *Huszedik századi traumáink. Trianon és a
holokauszt*. In: *Rubicon*, 23. (2012), 9–10. sz., 38–65.
- S. NAGY
2002
S. NAGY Katalin: *Gábor – Gábor Marianne élete és képei*.
Budapest, 2002.

Erdős Lászlóval készített interjú az erdélyi zsidóság második világháború utáni megszervezéséről¹

Románia második világháborús részvételében 1944. augusztus 23-án állt be fordulat, amikor az országban megbukott Antonescu diktatúrája és Constantin Sănătescu koalíciós kormánya sikeresen állt át a szövetséges hatalmakhoz. Rövidesen utána a szovjet és román csapatok megkezdték az Észak-Erdélybe történő bevonulást. Októberre a terület a román és szovjet csapatok ellenőrzése alá került és megkezdődött a kettős adminisztráció kiépítése. Azonban Erdély státuszát Moszkva a román kormány összetételének befolyásolására használta fel, vagyis a Kommunisták Párt hatalmának növelésére. Ennek következtében 1944. november 12-én kitiltották a román közigazgatást Észak-Erdély területéről, indoklásukban a szovjetek a Maniu-gárda atrocitásaira hivatkoztak. A szovjet közigazgatás egészen 1945 júniusáig gyakorolta a hatalmat Észak-Erdélyben, ezt követően átadták a teljes hatalmat a román kormánynak és közigazgatásnak.

1944 késő tavaszán és kora nyarán Magyarország fennhatósága alatt az észak-erdélyi zsidóság hatalmas embervesztéssel szembesült. Észak-Erdély területéről két előre kialakított deportálási zónából, Kolozsvárról és Marosvásárhelyről mintegy 135-150 ezer embert szállítottak el munka-, illetve haláltáborokba. A dél-erdélyi zsidóság, Románia fennhatósága alatt nagyobb embervesztés nélkül vészelt át a második világháborút. Azonban Észak-Erdélyben a tömeges deportálások és a munkaszolgálat a teljes zsidó lakosságot érintették. Csupán 30-40 ezer ember vészelt át a megpróbáltatásokat.² Jelentős részük munkaszolgálatból visszatért férfi, mivel ez az intézmény relatív nagyobb esélyt nyújtott a túlélésre.³ A rokonok, barátok segítségével elrejtőzött zsidók száma már jóval alacsonyabb volt. Legkésőbb pedig a halál- és munkatáborok túlélői tértek vissza, erdélyi és nemzetközi zsidó szervezetek segítségével vagy önerőből.

A deportálásból hazatért zsidóság problémáinak sokaságával találta szemben magát, amelyekre a megoldást a zsidó intézményektől várta. A hazatérő túlélők egészségügyi helyzetét két állapot jellemezte: a fertőző betegségek nagyfokú elterjedése és a deportálások alatt elszenvedett átmeneti vagy végleges egészségügyi károsodások. 1946-ban a Zsidó Világkongresszus felmérést készített Észak-Erdély nagyobb városaiban a túlélők

¹ A dokumentum lelőhelye: The Strochlitz Institute for Holocaust Research. Historical Documentation Center, Haifa, Transylvanian Collection I, T3b1 dosszié (The Democratic Popular Committee after the Holocaust), fóliószámozás nélkül. Az interjút 1970-ben Izraelben készítette egy ismeretlen személy – feltételezhetően Vágó Béla. Csak az interjú írott változata lelhető fel. Az interjút a Klebelsberg Kunó ösztöndíj támogatásával megvalósult izraeli kutatóút során találtam 2016-ban.

² TIBORI SZABÓ, 2007, 21–23.

³ BRAHAM–KOVÁCS, 2015, 139, 142.

fizikai, lelki és anyagi helyzetéről. A kérdőívekben rákérdeztek a deportálásból visszatért zsidók egészségügyi állapotára is. Leggyakoribb betegségként a tuberkulózist és a nemi betegségeket jelölték meg. De nem voltak ritkák a bőrfertőzések, sebesülések, testi fogyatékoságok, fogyások és a nők körében a menstruációs-, szülési-, szoptatási rendellenességek sem. Nem beszélve a hatalmas lelki traumáról, amelyet a holokauszt alatt szenvedtek el.⁴ Emellett más sürgős megoldásra váró problémák is megjelentek, amelyek közül kiemelkedtek a lakás és elhelyezési nehézségek. Kolozsvár háború alatti bombázása következtében nagyon sokan veszítették el otthonukat, amit az állam azon egyszerű módon orvosolt, hogy a fedél nélkül maradt embereket beköltöztette az elhagyott zsidó lakásokba. Következésképpen a hazatérő tulajdonosok lakásaikat elfoglalva, vagy teljesen kifosztva találták.⁵ Ezek mellett jogi, élelmezési, ruházattási és adminisztrációs problémák is elintézésre vártak.

A két világháború között fennállt tömérdek zsidó intézmény a háború végére teljesen megszűnt. Közülük a legfontosabbak mindenképpen a zsidó hitközségek voltak, a hozzájuk tartozó társadalmi és szociális intézményekkel, de a cionista szervezetek is hangsúlyos szerepet játszottak a zsidó társadalomban. A háború után a munkaszolgálatból és rejtőzködésből visszatért kolozsvári zsidóság először a zsidó intézmények gerincét adó hitközségeket szervezte újjá, valamint megalakított egy új szervezetet, a Zsidó Demokratikus Népközösséget. A népközösség megalakítását az új típusú kihívások és a baloldali politikai erők országon belüli megerősödése indokolta. A népközösség nem tartozott a Román Kommunista Párt közvetlen ellenőrzése alá – legalábbis a kezdeti szakaszban –, azonban különböző személyeken és intézményeken keresztül jelentős volt a Párt befolyása. A népközösséget elsősorban a már említett társadalmi és egzisztenciális kihívásokra adott válaszként hozták létre. Ennek megfelelően a szervezet első feladata a munkaszolgálatból és a deportálásból hazatérő emberek ruházása, élelmezése és elhelyezése volt. Később a hazaszállításba is aktívan bekapcsolódtak, jogi és adminisztrációs jellegű ügyeket oldottak meg, valamint alacsony szintű politikai érdekképviseletet is elláttak.

Észak-Erdélyben az első népközösség Kolozsváron alakult meg 1944. október 20-án. Az alakuló ülésre a kolozsvári zsidó kórházban került sor, ahol a résztvevők üdvözölték a Vörös Hadsereget és kijelentették, hogy mindent megtesznek a magyar és a román demokratikus átalakulás kivitelezéséért.⁶ Ezt követően Észak-Erdély más, nagyobb városaiban is sorra alakultak a testvérszervezetek, de a szervezet fennállásának időszakában Kolozsvár végig vezető és központi pozíciót töltött be. Ezt mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1945 márciusában ebben a városban hozták létre a Demokrata Zsidó Népközösségek Észak-Erdélyi Tartományi Központi Irodáját, melynek feladatát a helyi népközösségek közötti koordináció lebonyolításában határozták meg.⁷

⁴ GIDÓ–SÓLYOM, 2010, 39.

⁵ TIBORI SZABÓ, 2007, 27.

⁶ OLOSZ, 2011, 307.

⁷ TIBORI SZABÓ, 2004, 79–81.

A sokrétű munka elvégzésére a népközösségek különböző bizottságokat alakítottak, a szervezet felépítése pedig egységes struktúrát követett, kivéve nagyobb városok esetében, ahol feladatköre kiterjedtebb volt. Így a kolozsvári népközösségben is megtalálható volt az elnökség (elnök és két alelnök) mellett a végrehajtó bizottság és a fennálló problémákra specifikusan koncentráló bizottságok, mint a bútorbizottság, egészségügyi bizottság, jogi bizottság és lakásbizottság.

A Román Kommunista Párt a háború után fokozatosan növelte politikai hatalmát, ennek egyik eleme a társadalmi szervezetek fölötti befolyás megszerzése volt. Mivel nem tudták ellenőrzésük alá vonni a népközösségeket, 1945 júliusában országsszerte megalakították saját zsidó tömegszervezetüket Demokratikus Zsidó Komité névvel. A végeredmény nem váratott sokat magára: a kolozsvári népközösség – más népközösségekhez hasonlóan – fokozatosan beolvadt a helyi komitébe. A kolozsvári népközösség 1945 októberében megtartott gyűlésén a szervezet vezetői hangsúlyozták az egyetlen szervezetbe való tömörülés szükségességét. Decemberben a szervezet összehívott nagygyűlésén már egységesen elhatározták csatlakozásukat az országos szervezethez. 1946-ra a népközösségek már komitékként működtek, következő lépésként pedig magukévá tették a Kommunista Párt ideológiáját, annak felépítését és követték iránymutatásait.

A szervezet, amely kezdetben szociális és társadalmi funkciókat látott el, átalakult politikai tömegszervezetté. Azonban egészen 1948-ig szoros együttműködést tartott fent a hitközségekkel és a cionista szervezetekkel. Az átmenet nem egyik napról a másikra zajlott le, hanem több hónapos periódust ölelt fel. A szervezet nevét még továbbra is kétféle módon használták, párhuzamosan létezett a komité (vagy magyarosan bizottság) és a népközösség elnevezés. Az országos szervezethez való csatlakozást azzal indokolták, hogy a háború után tovább élő antiszemitizmust és fasizmust csak együttes erővel lehet legyőzni. A Demokrata Zsidó Komité szerint a világháború előtti antiszemitizmus és a holokauszt annak köszönhetően jöhetett létre, hogy a zsidóság több politikai és vallási szervezettel rendelkezett, de nem tudtak megfelelően fellépni a deportálások ellen szervezetlenségük és egységes vezetés hiánya folytán. Ezenfelül az is akadályt jelentett, hogy külön célokat képviseltek, és nem volt egy egységes szervezet, amely összefogta volna őket.⁸ Nem kétséges azonban, hogy a Román Kommunista Párttól érkező politikai nyomásnak nagyobb szerepe volt a népközösség vezetőire, mint a magasztos célokba vetett hitnek.

Erdős László a kolozsvári Demokrata Zsidó Népközösség második elnöke volt, 1944 végétől 1945 végéig egy éven át töltötte be ezt a pozíciót. A vele készített interjú még nem került közlésre, amelyre részben a második világháború utáni erdélyi zsidó közösség története iránt mutatott történész-i közöny is magyarázatot ad.⁹ Erdős visszaemlékezésének forrásértéke abban nyilvánul meg, hogy személyes perspektívából mutat

⁸ OLOSZ, 2011, 310–313.

⁹ Csupán egy könyv és néhány tanulmány foglalkozik behatóbban a kérdéssel: TIBORI SZABÓ, 2007.; OLOSZ, 2011; OLOSZ, 2012.

be egy olyan korszakot, amelyről más források csak elvétve állnak rendelkezésünkre,¹⁰ ezek is többnyire különböző intézmények dokumentációi. Erdős mint a legfőbb zsidó szervezet vezetője a legtöbb információval rendelkezett a szervezet működéséről, és egyéni rálátása volt az erdélyi zsidóság helyzetére. Az interjúban olyan fontos témák kerülnek személyes megvilágításba, mint a holokauszt utáni magyar–zsidó viszony, zsidó bosszú, zsidó vagyonok sorsa, a Román Kommunista Párt befolyása vagy éppen a zsidó politikai törekvések. Némely téma részlete eddig teljesen ismeretlen volt az azt kutató történészek előtt. Nem elhanyagolható emellett, hogy a korabeli zsidó vezetők egyike, Erdős László reflexiói is megjelennek az adott társadalmi szituációkra és történelmi eseményekre.

Az itt közölt dokumentum eredeti példányát a haifai Strochlitz Intézet levéltárában találtam, az Erdély névvel jelölt dokumentumgyűjteményben. Magáról Erdős Lászlóról nem rendelkezünk bővebb információval, csak annyi bizonyos, hogy kivándorolt Izraelbe. Az interjút is Izraelben készítette egy ismeretlen személy – feltételezhetően Vágó Béla¹¹ – 1970-ben. A szöveget kisebb kihagyásokkal adom közre, a magyar helyesírás mai szabályainak érvényesítésével, és szögletes zárójelben tett szerkesztői kiegészítésekkel. A kisebb, egy-két szóból álló kihagyások és szerkesztői kiegészítések elsősorban a szöveget igyekeznek koherenssé, olvashatóbbá tenni. Két hosszabb szövegszakasz közlését is mellőztem, mivel a benne foglalt történet nem került befejezésre, a befejezést tartalmazó lapok pedig nem lelhetőek fel.

Erdős Lászlóval készített interjú (1977. június 19.)

Nevem Erdős László, diplomás kereskedelmi iskolai tanár vagyok, de gyakorlatilag nem tanítottam, mert részben örököltem, részben magam alapítottam vállalatot, dohánykereskedést, likörgyárat stb. A felszabadulásig nem foglalkoztam komolyabban közügyek-

¹⁰ A kolozsvári Demokrata Zsidó Népközösség/Komité iratai megtalálhatók a Román Állami Levéltár Kolozs megyei Kirendeltségében, azonban a dokumentumok csak 1946-tól állnak a kutatók rendelkezésére. Az erdélyi zsidóság második világháború után kiadott újságja az Egység (később Új Út) szintén 1946-tól kezdi meg működését.

¹¹ Vágó Béla (Máramarosziget, 1922–Izrael, 2008). Erdélyi származású, izraeli történész. Máramaroszigeten született, Gyergyószentmiklóson nevelkedett. A második világháborúban munkaszolgálatot teljesített, utána a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen doktorált és rövid ideig tanított. 1959-ben vándorolt ki Izraelbe, ahol a Haifai Egyetem Közép- és Kelet-Európai Tanulmányok karának lett professzora. Fáradtságos munkával összegyűjtötte a magyarországi zsidóság történetéhez kapcsolódó dokumentumokat, amelyek most a Strochlitz Intézet dokumentumgyűjteményének alapját képezik. Legfontosabb munkái: *The Jewish vote in Romania between the two World Wars*, In: *Jewish Journal of Sociology*, 14, (1972) 229–244; *Shadow of the Swastika: Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danube Basin, 1936–39*, Farnborough, Saxon House, 1975. Bővebben lásd: ROTMAN, 2014.

kel, csupán a felszabadulás után. Akkor úgy éreztem, hogy erkölcsi kötelességem ez a szörnyű tragédia után, ami történt, nem csak bekapcsolódni az életbe, hanem minden erőmmel azon lenni, hogy segítsek. Részben még abban a reményben is, hogy az én hozzátartozóim, akik mind deportálva voltak – szüleim, egyetlen orvos bátyám, annak felesége és még sok rokonom, barátom –, talán haza fognak térni és talán ezeknek az elősegítésére és várakozására is kötelezettséget éreztem. De talán attól függetlenül is, akkor döbbsentem igazán tudatára, hogy én zsidó vagyok. Ugyanis, én Kolozsváron nevelkedtem, erősen magyar városban, ahol iskoláinkat – nem is volt más ebben az időben, mint magyar nyelvű iskolák – ott végeztük. Ennél fogva olyan magyar szellemben nevelkedtünk, úgy tudtuk, hogy mi zsidó vallású magyarok vagyunk, és csak a román átcsatolás után ismerkedtünk meg a cionizmussal, akkor jöttünk rá, és a magyarországi antiszemitizmus hozta tudatra bennünk azt, hogy tulajdonképp mindez tévedés volt, mi zsidók vagyunk, illetve magyar kultúrán nevelkedett, azaz magyar anyanyelvű zsidók. De mindez talán – mondom – nem hozta volna létre azt, hogy én aktívan foglalkozzam a zsidó kérdéssel, ha a deportálási idők nem kényszerítettek volna lelkileg arra. Így történt, hogy mivel [...] Kolozsvár városa csak 1944. október 14-én este [szabadult fel], akkor utána a megmaradt kevés zsidó, akik elővánszorogtak a rejtkehelyeikről, kórházakból, öregek, nyomorékok, egy néhány véletlenül ott felejtett, megmaradt szerencsés ember, összesen – tudomásom szerint a 17000 zsidóból, akikből állt Kolozsvár zsidó lakossága – [...] 126-an voltunk a felszabadulásakor életben. [A] felszabadulás után közvetlen én magam nem is tudtam még azonnal bekapcsolódni, mert a deportálás folytán a lábammal olyan mértékben megnyomorodtam, hogy bizonyos idő kellett, amíg annyira rendbe tudtam jönni, hogy előjöhöttem, de amíg egyáltalán a zsidók elő mertek vagy elő tudtak jönni, ahhoz is egy bizonyos idő kellett. Itt kénytelen vagyok kitérni egy bizonyos dologra [...]. Ugyanis, mikor Kolozsvárt harcokkal vették be az oroszok,¹² a harcokat sajnos az ukrán ezred vagy ukrán hadosztály [vezette], ami általában nem volt filoszemita és kevésbé volt talán intelligens is. A felszabadulás első napján, első éjjelén, mi is mások is, borzalmas sikoltozásokra lettünk [figyelmesek], hogy retgettünk, mert rejtett helyekre elbújva voltunk, hogy gyilkolják az embereket, [nem tudtuk, hogy] itt mi történik. Reggelre tudtuk meg, hogy egész egyszerűen a katonák nőket erőszakoltak meg öregasszonytól fiatal gyermekig, válogatás nélkül. Ez volt. Muszáj erre kitérjek, mert olyan félelem volt például bennünk is, hogy bár nehezen, de a legközelebbi emeletes házban húzódtunk meg, a rejtkehelyünkről [mentünk oda] már másnap, ahol egy keresztény ismerősünk lakott és ahol elsősegélyhely volt felállítva oroszoknak, egy orosz kapitány vezetésével. Kénytelen vagyok kitérni erre, mert összefügg a későbbi dologgal. Az első éjszaka már bejött egy fegyveres orosz katona és kirabolt mindnyájunkat. A kirablás alatt azt kell érteni, hogy volt még ruhánk és jegygyűrűnk, mert más értékeink nekünk, zsidóknak nem voltak, mert már mind be voltak szolgáltatva. Ezt elvette mindenkitől, az egész házat végigjárva. Másnap félelem lepett meg

¹² Erdős állításával ellentétben Kolozsvár megszállását nem kísérték harcok. A magyar csapatok 1944. október 10-én feladták Kolozsvárt, s másnap a szovjet–ukrán csapatok bevonultak a városba.

minket. Mi történik következő éjjel, ha újabb orosz fog jönni, már nincs óra, sem gyűrű, ez pedig fegyvert fogott reánk és fenyegetett, hogy azonnal agyonlő, ha oda nem ad mindenki mindent. Az orosz kapitányhoz fordultunk és megkérdeztük, hogy mi történjen itt most velünk. Ő azt mondta, hogy az egész ház összes lakója éjjelre egy szobába húzódjanak be, ő az előszobában fog aludni, és ha jön megint rablás céljából egy orosz katona, ő beszél vele, legyünk nyugodtak, ilyenszerű megerőszkolásnak és rablásnak nem leszünk kitéve. De amiért ez érdekes és el kellett mondanom, figyelmeztetett, hogy háromnapos szabad rablás lesz az orosz hadseregnek, mivel harccal vették be Kolozsvárt. Így nem is mert senki hosszabb ideig kimozdulni. Hát, hogy szabad rablás lesz egyszer három napig, utána, mivel minden üzletet és lakást feltörték, a vidékről begyűlő, becsődülő tömeg az rabolt tovább és fosztogatott. Bizonyos időbe telt, míg annyi bizalmat vettek maguknak a zsidók, hogy kimerészkedjenek és össze tudjanak jönni [egy gyűlésre]. Így az első összejövetelen – amelyen valószínűleg kb. 126-150 ember vehetett részt –, én még nem vettem részt, ellenben, amikor már annyira voltam egészségileg, hogy mozogni jobban tudtam, akkorra kb. 600-ra gyűlt össze a Kolozsváron levő zsidók száma.

– Mikor volt ez kb.?

– Ez valószínűleg novemberben, mert ekkor – mivel már voltak felszabadult területek – feljöttek egy részben Dél-Erdélyből is a zsidók.¹³

– Munkaszolgálatosok is voltak?

– Igen, főleg munkaszolgálatosok jöttek, deportáltak még kevésbé. Ezek akkor bizonyos változásokat kívántak, mert az első alkalommal egy Fülöp Zoltán nevű, igen becsületes, igen értelmes, vallásos, bánffyhunyadi zsidó lett elnöknek az első összejövetelen megválasztva. Most, miután vagy 600-an voltak, új vezetőséget akartak választani. Ebben egy kis lokálpatriotizmus is volt, hogy pont egy bánffyhunyadi legyen a kolozsvári elnök, és egyesek ajánlatára engem választottak.

– Azonnal hitközségi elnöknek?

– Nem, nem, ezúttal a népközösség alakult meg. Hitközség még nem létezett akkor.

– Szóval népközösség volt.

– Népközösség volt.

– Ez akkor volt, amikor a népközösséget iniciálták¹⁴ és Fülöpöt [...] megválasztották? Mikor választottak meg [téged]?

– Nem tudom megmondani.¹⁵ Abban az időben én nem folytam be és nem ismerem, csak azután is Fülöp Zoltánt kértem [fel] mint alelnököt és [ő] ott tovább is dolgozott mellettem. Tehát, hiúságot félretéve, tényleg olyan becsületesen, szorgalmasan és értelmesen dolgozott, minden tisztelem az övé. Úgy hallom, hogy még ma is itt él Iz-

¹³ A kolozsvári Demokrata Zsidó Népközösség megalakulására 1944. október 20-án került sor, a kolozsvári zsidó kórház épületében.

¹⁴ kezdeményezték

¹⁵ Erdős László elnökké választásának pontos dátumát nem ismerjük. Azonban 1945. február 20-án, egy újságcikk szerint már ő volt a kolozsvári Népközösség elnöke. Valószínűsíthető, hogy a megválasztásra még 1944 végén került sor.

raelben, de nem volt alkalmam találkozni vele, soha nem lépett elő a közéletbe, azóta sem. A megalakulás után, miután engem megválasztottak – ezt is őszintén meg kell mondanom –, megijedtem egy kicsit a felelősségtől, ami reám hárulni fog és nem akarom elvállalni. Azonban többen, akik ismertek és kértek, kijelentették, hogy nehogy megtegyem ezt, hogy már megválasztottak stb., így elvállaltam. A felelőség nagy volt, mert hiszen azt sem tudtuk, hogy hol kezdjük, mit kell csinálni. Érkeztek az emberek, vonaton, rongyokban, nem volt pénzünk jegyet váltani sem, erőszakkal szálltak fel a vonatokra, nem volt ruhájuk, mert hiszen nyári ruhában mentek el, míg a deportáltak csíkos ruhában jöttek meg. Már késő ősz volt, ugyebár, már november összesen – december, ami [...] Magyarországon, vagyis Észak-Erdélyben, meglehetősen hűvös. Első dolog, meg kellett szervezni fogadásukat az állomáson, ottan valami kis pénzt adni a kezükbe, gondoskodni további jegyről nekik, ételmezt adni és valami ruháról, mert didegve nem tudtak volna tovább menni. A másik nagyon sürgős feladat volt, hogy sokan nem tudtak tovább menni, betegek voltak ugye, és azon kívül, amíg a lakásukhoz [hozzájutottak], mert hiába jött valaki haza, a lakásást vagy feldúlva találta, vagy valaki [ott] lakott, vagy jogosultak, [vagy] valaki kibombázott. Kolozsvárt bombázták az angolok annak idején, tehát kellett [a fedél nélkül maradtak számára lakásról] gondoskodni. Szerencsénk volt ezen a téren, ebben az időben, hogy Bognariu¹⁶ volt a polgármester, aki régi kommunista, de abszolút tisztességes ember. A felesége – aki szintén nagy kommunista volt – Balázs Kató, akivel a sors különös véletlene folytán később rokonságba kerültem [...], (akkor még nem), börtönt viselt férjével együtt annak idején a kommunizmusért, de [Balázs Katót] jól ismertem. Így Kató révén sok mindent el tudtunk érni a polgármesternél [...]. Az egyik első feladat volt, hogy otthont létesítsünk [a hazaérkező zsidók számára], ahol megpihenhetnek [...], akár egy hétig és tovább is ételmezt és nyugalmat kapjanak, orvosi szolgáltatást, ha kellett. Így megkapták Kolozsváron a Péter-Pál-villát. Ez a villa nagyon sokkal a magyarok bejövetele előtt épült, gazdag, gazdagabb kolozsvári zsidók öröklakásai voltak ezek, akiket szintén deportáltak, nagy része, igaz, Svájcba került,¹⁷ de ez nem érdekes. Azonban ezt a villát – amikor bejöttek a németek – a Gestapó kiürítette és ott rendezkedtek be, ami ott volt, elvitték. Ez volt a Gestapó főhadiszállása. Most, hogy ezek elmentek onnan, ezt az otthont [a visszatért

¹⁶ Tudor Bugnariu (Budapest, 1909–Bukarest, 1988), román szociológus, publicista, kommunista politikus, a Román Tudományos Akadémia levelező tagja. A két világháború között a kolozsvári egyetemen tanított, azonban kommunista tevékenységéért 1940-ben internálták. 1944 és 1945 között Kolozsvár polgármesteri tisztségét töltötte be. Később a Babeş–Bolyai majd a Bukaresti Egyetem szociológiai karin tanított. Első felesége Balázs Kató, 1957-ben Dorli Blagát, Lucian Blaga filozófus és író lányát vette el.

¹⁷ Itt Erdős feltehetőleg a Kasztner-csoportról beszél. A helyi Zsidó Tanács tagjai Kasztner Rezső kolozsvári ügyvéd vezetésével, a németekkel folytatott tárgyalások alapján szerveztek egy 1684 (387 kolozsvári zsidóval együtt) személyből álló csoportot, akiket Bergen-Belsenen keresztül Svájcba szállítottak. A Kasztner-akció nagyon sok vitát gerjesztett a túlélő zsidók között, valamint az izraeli politikában, mivel a Zsidó Tanács nem hozta nyilvánosságra a deportálás valódi céljáról beszerzett információkat és a németekkel folytatott tárgyalások a kollaboráció gyanúját vetették fel. Azonban fontos megjegyezni, hogy Kasztner a magyar zsidóság egészét igyekezett megmenteni, majd később a kiválasztott csoport érdekében titokban kellett tartani a külön transzport tényét. A háború után a visszatért zsidóság elítélte Kasztner és az akcióját, de a megmentettek a későbbiek során hősként tekintettek rá.

zsidók] kiutalták maguknak a polgármestertől, és ott berendezték otthonukat. Igen, igen nagy segítséget jelentett. [...] De még igen sok más sürgős feladat volt. Például [...] a zsidó vagyonok, amiket a magyar hatóságok összeszedtek: bútor, szőnyegek képek, ezüst – hirtelen nem is tudom megmondani, hogy mi mindent –, házastársi tárgyak, kelengyék, az emberek keresték. Mi persze azelőtt nem tudtuk, akkor jöttünk mi is rá, mert persze nekünk felvilágosítást nem adtak, mert a magyarok [a magyar hatóságok] elmenekültek.

– A németek kaptak meg vagyontárgyakat?

– Hát nem. A Péter-Pál-villában nem. Kiderült, hogy volt Kolozsváron 10-12 ilyen raktár, ahova össze voltak gyűjtve ezek. Úgy jöttünk rá, hogy egyszer jöttek jelenteni, hogy orosz katonák egy ilyen raktárt feltörve fosztogatnak. Akkor jöttünk rá, hogy léteznek ilyenek és akkor kezdtük őket felkutatni. Megtudtuk nagy nehezen, hogy hol és mennyi van. De ezek leltározatlanul álltak. Azt elképzelni nem lehet, mi volt ott. Bemenni sem lehetett, mert egymás hegyén-hátán bútorok meg tányérok, kanalak és szőnyegek, képek, csészék, és mindenféle [volt]. Na most, ezt egyszer fel kellett leltározni. De ezeket hiába zártuk el – megvallom őszintén –, mert minden nap feltörték, minden nap [sokat] elloptak, addig is amíg leltároztuk és megnéztük, mit lehet tudni, hogy kié. Amit viszont nem tudtunk, azt szétosztottuk a nincstelen hazatérők között, mert hiszen joggal követelték. Úgy emlékszem az első napon, amikor elnök lettem, bejött egy hatalmas termetű munkaszolgálatos és azt mondta, hogy neki kell ez meg ez. Mondtam neki, hogy nem tudunk azonnal adni, mert még nem kezdtük felleltározni a dolgokat. Erre aztán az íróasztalt akarta rám borítani. Hogy mi munkaszolgálatból jövünk, nekünk nincs evőeszközünk, nincsen ez, nincsen az, nekünk azonnal adjanak. Kénytelenek voltunk adni, sokszor leltározatlanul, mindenféleképpen; és érvelt azzal is, hogy mások azután elhordják, engedélyek nélkül.

– Kik rabolták ezt a raktárt? Az orosz, magyar vagy román lakosság?

– Mind a három. Hogy őszinte legyek, kezdték az oroszok, akik feltörték ezeket [azután] bejött a csőcselék a falvakról, hallva és látva, hogy minden üzlet ki volt fosztva. Kolozsváron egyetlen üzletet láttam, ami nem volt kifosztva, az egy könyvüzlet volt, ahol magyar könyvek voltak és ennek még a kirakatát sem törték be. Egyetlen oroszt és egyetlen parasztot sem érdekelt. Minden más fel volt törve és ki volt fosztva, amennyire csak lehetett. Később mindenhol őrseget állítottak. Szóval mindent meg kellett próbálni, [...] amit lehetett, azt megmenteni. De jöttek a problémák gazdátlanul maradt lakásokkal, házakkal, mi történjen. Ezt most hozzá kell fűznöm, mert e nélkül érthetetlen volna, amit elmondok. Mikor az oroszok megszállták Észak-Erdélyt, hat-hét hónapig nem adták át a románoknak ezt a területet. A magyar hatóságok elmenekültek, így ez egy orosz katonai hatóság által irányított, megszállt terület volt. Az orosz katonai főparancsnok Kolozsváron székel, akivel egy alkalomkor volt lehetőségem személyesen is megbeszélést folytatni. Ő, miután szintén nem tudott más megoldást, elrendelte, hogy minden törvény, minden rendelet, ami eddig volt, az általában érvényben marad, de minden vármegye élére egy prefektust nevezett ki – ez a régi magyar főispánnak felelt meg. Ő a szükséges változásokat rendeletek formájában adja ki, amik okvetlenül szük-

ségesek, mert azért úgy sem lehet minden [...], ahogy régen volt. Ugyanakkor a prefektusok legnagyobb része tiszteletben tartotta [...], hogy a zsidók minden vármegyében megalakítanak egy ilyen demokratikus népközösséget, hogy ezek saját maguk [...] egy önkormányzatot gyakoroljanak és ők intézzék a zsidó jogi kérdéseket is. Később [...] megalakult Kolozsváron a városháza mellett egy zsidó osztály is. Ennek az élén dr. Neumann Jenő¹⁸ állt, és mellette Braun Tibor barátunk volt. Ez a Neumann Jenő egy igen jó képességű, csendes ember volt. Braun Tibor viszont már egy kicsit egzaltált volt, ezzel kapcsolatban később voltak némi nézeteltérések, hogy mi tartozik a városháza zsidó osztályához [és] mi a népközösséghez. Csak egy példát [mondok], úgy, hogy megértjük: Ha egy zsidó kérte egy keresztény üresen álló üzlethelyiségét – sok elmenekült magyarnak az üzlethelyisége ott állt üresen a Főtéren –, [szóval] mondjuk jött egy zsidó és beadta a kérését azzal, hogy én, egy volt munkaszolgálatos, szeretnék itten [egy üzlethelyiséget], ez már a városházához tartozott, a városháza zsidó osztályához. De ha jött egy zsidó rokon Dél-Erdélyből és azt mondta, hogy nagybátyám üzlete itt van a Főtéren, és én akarom ezt tovább folytatni, addig is, amíg vagy eldől, hogy mint örökös folytatom, vagy ő hazajön, ez már hozzánk tartozott. Tehát így rengeteg probléma volt [...], annyi minden, hogy nehéz volna felsorolni ezt. Hogy mást ne mondjak az ortodox hitközséget meg kellett alapítani, a neológ hitközséget magam alapítottam meg [korábban]. A [neológ] hitközség temploma¹⁹ le volt bombázva, az oroszok bombázták le, nem rosszakaratból, hanem mert ott a németek hadianyag raktárt állítottak fel. Így az oroszok Tordán voltak és bombázták Kolozsvárt, a hadianyag raktárt bombázták és így részben a zsidó templomot. Ezt újjáépítettük. Vagy a zsidó gimnáziumot, az egykori Tarbut gimnáziumot²⁰ [is] újjáépítettük – az óvoda és elemi iskolával együtt –, sőt ki is bővítettük [egy] ipari gimnáziummal [...]. A zsidó gimnázium [...] osztályaiban már Sztálin képe mellett Herzl²¹ képe is ott volt. De e körül nagy harcaink voltak. Ugyanis, hát Sztálin képe az ott kellett legyen, de hogy szabad-e feltenni a Herzl képét is, amihez mi ragaszkodtunk, azzal a megindokolással, hogy ez egy zsidó gimnázium, és hát ott volt [a kép].

¹⁸ Dr. Neumann Jenő személyéről nem sok információ áll rendelkezésünkre. A két világháború között ügyvédként dolgozott Kolozsváron. A 30-as évek elejétől részt vett az illegális kommunista mozgalomban. Tagja volt a Dumaposta irodalmi törzsszablatársaságnak, amely a kolozsvári New York (ma Continental) kávéház nagytermében székelt. A holokauszt idején, Kolozsváron közeli barátai bujtatták. Lásd: RMIL I, 274–275.; Löwy, 2005, 242–243.

¹⁹ A haladó izraelita hitközség mór stílusú zsinagógáját Hegner Izidor vasúti mérnök tervei alapján építették fel 1886–1887-ben. 1944. június 2-án a várost ért légitámadás során a templom is bombatalálatot kapott, 1947-ben nyílt meg újra a zsidó közösség számára. A volt Ferenc József (Horea) utcában található.

²⁰ A kolozsvári Tarbut gimnáziumot 1920-ban alapították Kolozsváron. Az intézmény zsidó etnikai alapon szerveződött, így hivatalos tanítási nyelve a héber volt, de a magyar nyelv használata sokáig fennmaradt. 1927-ben megszüntették és majd csak a háború alatt, 1940 és 1944 között nyitotta ki újból kapuit. A háború után az újraindított intézményben egészen 1948-ig folyt az oktatás, ekkor más felekezeti oktatási intézményekkel együtt államosították.

²¹ Herzl Tivadar (Pest, 1860 – Edlach, 1904), zsidó származású osztrák–magyar író, politikus, a cionizmus mozgalom megalapítója. Célja a világ zsidóságának összegyűjtése egy megalakított Zsidó Államban.

Mostan egy bizonyos idő elteltével [...], [mi] a zsidó népközösség egyes vezetői rájöttünk, hogy divergenciák állnak fent. Ugyanis minden vármegyének más-más rendeletei voltak. Mindenütt a zsidó népközösség a maguk körében a zsidók ügyeit másképp intézték, hiszen nem is lehetett pontosan ugyanaz a felfogás, nem volt ez megbeszélve.

– Hogyan működött a népközösség?

– A népközösség úgy működött, hogy mivel az a 600 ember összejött, amikor kezdődött, engem megválasztottak elnöknek. Megbízta, vegyek magam mellé egy titkárt és főtitkárt, mert később annyira kibővült, hogy 110 tisztviselővel és egy csomó titkárral kellett dolgozni. Egy úgynevezett végrehajtó bizottságot választottak, amely minden héten összejött az elnökletem alatt, és ez a végrehajtó bizottság különböző szakcsoportokat csinált. Például [...] megalakítottuk a jogügyi osztályt, ennek az élére Dr. Ausch Jenőt²² kértük fel [...].

– Nem volt kikeresztelkedve?

– Nem, ortodox zsidó családból volt, csak egy keresztény barátnője volt, azt sem vette el feleségül soha. Szóval, ilyen különböző csoportokat [alakítottunk ki], amelyeket felkértünk, hogy dolgozzanak ki problémákat. Például, ha jogi kérdésről volt szó [az ügyet] átadtuk [...] a jogi osztályra. [Ennek] helyettese volt Dr. Farkas Jenő, [de a jogi csoportban] majdnem minden zsidó ügyvéd részt vett, ők hozták nekünk a döntéseket, tanácsokat [adtak]. Ilyen alapon működött a Zsidó Népközösség [...]. Így működött nagyjából minden vármegyében. Na mostan, a pénzeket a Jointtól²³ kaptuk, kértük, de ahogy pestiesen mondják, tarháltunk is, például ruhaneműket, cipőket dél-erdélyi gazdagabb zsidó családoktól és gyárosoktól [...]. Ki kell térjek egyik ilyen esetre. Például Kolozsvár leggazdagabb ügyvédje volt Dr. Krausz Jenő. A felesége, mikor megérkezett decemberben, nem volt egy kabátja. Az utcán láttam meg [...], levettem és ráadtam a kabátomat, mert úgy didergett. Hát szóval így érkeztek [a deportáltak]. Így kaptunk pénzeket a Jointtól meg a többi helyről. Igen ám, de mi történt. Minden vármegye külön ment, minden ilyen zsidó népközösség, és attól függött, hogy ki milyen ügyes volt. Nem aszerint kapta a pénzt, hogy hány deportáltja érkezett, hogy hány ember között kell azt felosztani, milyen fontos budgetje²⁴ van, hanem aszerint, hogy milyen ügyes emberek mentek fel a Jointhoz és elsírták ezt meg azt, akkor bizony egyesek sokkal többet kaptak. És jöttek más vármegyéből panaszok, pl. Máramaros megye [panaszolta], hogy mi alig kaptunk valamit. Így jött azután az elhatározás, hogy kell egy központi irodát létesíteni, amely [...] kidolgozza a szabályokat, hogy egységesen járjanak el az összes népközösségek. Ez szedje a pénzeket és gyűjtse össze az adományokat – a pénzeket a Jointtól –, és ténylegesen az érdekeltek, a deportáltak arányában ossza szét ezeket [...]. Az összejött vezetőségek úgy döntöttek, hogy Kolozsváron legyen ennek a székhelye.

²² Ausch Jenő (Kolozsvár, 1882–?), publicista és ügyvéd. Az első zsidó joghallgató, akit 1905-ben a kolozsvári egyetemen sub auspiciis regis-szá (olyan személyek, akik összes vizsgálataikat és doktori szigorlataikat kitüntetéssel tették le) avattak. Számos jogi értekezést jelentetett meg.

²³ Joint: Jewish Joint Distribution Committee. Nemzetközi, zsidó segélyszervezet 1914-ben, az I. világháború alatt alakult meg New Yorkban.

²⁴ költségvetése

lye, miután Kolozsvár volt a központ.²⁵ Hiszen voltak ugye a székely vármegyék, fenn északon Szatmár, Máramaros, tehát a legmegfelelőbbnek látszott Kolozsvár. Így az is plauzibilisnek látszott, a kolozsvári elnököt, engem bízzanak meg a vezetésével. Magam védelmére meg kell mondjam azt, hogy én nem akartam ezt elfogadni, kértem, hogy Dr. Ausch Jenőt válasszák meg, mint aki egy nagy tudású és olyan egyén, aki méltóbb erre. Ő azonban egészségi állapota miatt – tényleg nem volt egészséges – nem fogadta el, de megtisztelt azzal, hogy elfogadta mellettem az alelnökséget. Így azután én lettem az elnöke és Dr. Ausch Jenő alelnöke ennek.

– Ez csak Észak-Erdélyre vonatkozik?

– Csak Észak-Erdélyre.

– Hányban történt ez?

– A felszabadulás után, de hogy melyik hónapban, ezt nem tudom.

– Január, február?

– Valószínűleg,²⁶ de ezt nem tudni. Észak-erdélyi elnök voltam, ezt már tudom.

Visszaemlékszem, hogy mesélték, hogy a nagyváradiak megpróbálták elindulni három teherautóval [...], fel akarták kutatni a hazatérőben levő deportáltakat, munkaszolgálatosokat. Ez, úgy tudom, nem sikerült nekik, mert [...] nem voltak kellő iratokkal felszerelve, és így rövid út után az orosz parancsnoksággal [vagy], nem tudom kivel ütköztek, akkor vissza kellett forduljanak. Ezek után – hangsúlyozom – merült fel, nem tudom, hogy ez az én gondolatom volt-e, [vagy a] mi szervezetünk gondolta, vagy tényleg cionista szervezetek tanácsolták ezt, de felmerült az a gondolat, hogy vonatot kellene szervezni.

– [...]

– Mit tudsz te Polgárról? Emlékszel erre a névre?

– De mennyire! Pista és Laci, ez is sorra fog kerülni. Valamit el kell mondjak ezzel kapcsolatban. [...] Szóval Polgár Pista – az én tudomásom szerint – Budapesten valami petróleumvállalatnak vagy ilyesminek volt a cégvezetője. Ez igen értelmes, jó megjelenségű, magabiztos fiú volt. Az öccse Laci, állítólag főkönyvelője volt egy nagyvállalatnak Pesten. Igen szimpatikus, kevésbé törtető, mint Pista, de egy igen helyes ember volt [...].

– Ezt, amint mondtad, hogy Észak-Erdélyben csak ti gyűjthettetek?

– Saját megállapodásunk volt. Az összes erdélyi népközösségek szervezetei együtt megállapodtak. Ezen kívül senki sem gyűjt, minden a központi irodába jön, onnan fogjuk elosztani. Mindenki beküldi a listát, névsorral, hogy hány menekültje jött vissza stb., akinek meg jár segély, ruha vagy stb. és ilyen arányban fogjuk szétosztani közöttük. Egy napon hallottuk [...]. Kolozsváron a New Yorkkal szemben, a lábas házban, a népjóléti hivatal, vagy ilyesmi. Nem tudom mi volt a neve [pontosan]. [...] És elmentem oda, mert hallottam, hogy valami pénzüsszeget utaltak ki a központunknak. Azt mondták, kérem, hogy mi már odaadtuk a nagyváradiaknak ezt az összeget.

²⁵ Itt Erdős László Kolozsvár központi földrajzi elhelyezkedésére gondol.

²⁶ A Tartomány Központ felállításáról 1945. március elején megtartott konferencián döntöttek az észak-erdélyi népközösségek vezetői.

– Bocsánat, ez a Kohn Gyula patikája mellett volt?
– Az az, csak már nem emlékszem, hogy hívják, valami jótéteményi szervezet. [Ott azt mondták, hogy] már odaadtuk egy pár héttel ezelőtt. A nagyváradiak itt voltak és felvették. Azt mondja az egyik illető, hogy éppen itt van a nagyváradiak egyik megbízottja, itt van nálunk. Én nem ismertem az illetőt, mert általában személyesen keveset mentem, nem szerettem soha [...] hajhászni a népszerűséget. Az illető ott volt és mondom neki (akkor mindenkit tegeztünk, az volt a szokás): kérlek szépen, hallom, te nagyváradi vezetőségi tag vagy és felvettetek egy X összeget – nem tudom már mennyit. Mondom, hogy nem küldtetek be nekünk a központba, azt el kell osztani. [Azt válaszolta, hogy], meg kell mondjam őszintén: felvettük jóhiszeműen, azzal elhatároztuk, hogy rendezünk egy bazárt. [Azt terveztük, hogy a kiutalt összegből] összevásároltunk árukat [...] és annak hasznát megtakarítjuk magunknak és az összeget átutaljuk nektek a központba. Azonban a bazár nem jól jött ki, az áru nagy része megmaradt, [így] nem tudtuk átutalni a pénzt. Mondom, kérlek szépen, tudod te, hogy ez micsoda? Ez sikkasztás. Mondom, én nem tudom, hogy te ki vagy, ügyvéd vagy ki, de ezt kell tudjad. Azt mondja: én Nagyvárad állami főügyésze vagyok, Paul²⁷ [...] Azt mondtam neki, hogy tisztelem, hogy főügyész vagy, de ez akkor is az én véleményem szerint – én nem vagyok sem ügyvéd, sem ügyész –, de én ezt sikkasztásnak tartom. [...] Én elhiszem a jóhiszeműséget, [azonban] ez nem ment titeket attól a helyzettől, hogy beszoalassátok, felvettétek jogtalanul és egész egyszerűen, most nem tudjátok visszaadni. Ezt én jelentettem a Végrehajtó Bizottságnak, amely roppantul felháborodott ezen és elhatározta, hogy ebben az ügyben vizsgálatot folytatnak le. Nekem nagyon kínos volt ez, megmondom őszintén, nem szívesen akartam. Már megvallhatom, hogy egy bizonyos ürüggyel – [miszerint] nekem el kell utaznom – Ausch Jenőt kértem fel, hogy engem helyettesítsen, hogy azon a végrehajtó bizottsági ülésen, amelynek dönteni kellett ebben az ügyben, ő döntsön. Ő komoly jogász és szigorú ember volt, egész egyszerűen azt a határozatot hozták, hogy az egész Betar²⁸ nagyváradi vezetőségét felfüggesztik és az egész vezetőség helyett mi küldjük ki valakit, aki a vezetést átvegye, és ez volt Polgár Pista, akit odaküldtünk. Közben nem szeretném, hogy ennek nyoma maradjon, sem Paulért, sem mert a Betarnak az akkori vezetője főleg Karl volt, Dr. Karl [...]. Egy igen tekintélyes, komoly ügyvéd volt és rettenetesen bántva érezte magát azáltal, hogy őt felfüggesztették. Akkor a Kommunisták Pártjából jött utána nekem az ukáz, hát nem egy ukáz, egy kérés, hogy Dr. Paulnak mint főügyésznek állásába kerül, ha ez a felfüggesztés rá is vonatkozik, mert nem lehet főügyész valaki, akitől becsületbe vágó ügyben egy

²⁷ Andrei Paul (Pollák Endre), Nagyszalontán született. A két világháború között Nagyváradon dolgozott ügyvédként. A II. világháború alatt munkaszolgálatosként a keleti frontra került, majd dezertált és a Vörös Hadsereg soraiban harcolva vett részt a háborúban. 1945-ben a nagyváradi bíróság főügyészévé nevezték ki. Részt vett a Kolozsvári Népbíróság munkájában. A zsidók ellen elkövetett atrocitások vádlottjainak tömegperében (gettóperben) a fővádlói tisztséget töltötte be. Lásd bővebben: KOVÁCS, 2016.; OLOSZ, 2014, 69–86.

²⁸ A Betar a cionista mozgalom jobboldali szárnyának a szervezete volt, amellyel 1945-ben a Népközségek és a cionista szervezetek még szorosan együttműködtek. Valószínű, hogy Nagyváradon a Betar és a Népközség egy ernyőszervezet alá tartozott.

szervezet megvonja a megbízását. Így az történt, kérlek, hogy miután őt kivonni egyedül nem lehetett [...], ő mondott le abból a bizottságból, már mielőtt ez történt volna. Főleg azért, mert felhívták a figyelmünket, hogy zsidó ügyekkel, ezeknek a fasisztáknak az ügyével foglalkozik. Azt mondták nem volna előnyös zsidó szempontból sem, mert keresztény kapná ezt [a pozíciót], ha emiatt őt felfüggesztenék. [...] Szóval Polgár Pistának az volt a megbízása, hogy egy időben őt küldtem a vonattal. Szóval nem tudom kinek az iniciatívájából,²⁹ de felmerült, hogy tényleg egy vonatot kellene szervezni, ami hazahozza ezeket az úton talált deportáltakat. Még visszamenőleg azt kell elmondanom, hogy már tárgyaltam én egyszer Maurer³⁰ miniszterrel Bukarestben, mikor elintéztük azt, hogy jegy nélkül utazhassanak ezek a deportáltak.

– Egy pillanat, tedd hozzá, hogy Maurerhez Balázs Kató révén jutottál. Nem?

– Azt hiszem, biztos nem vagyok benne, valaki kellett, mert én egyedül nem is merem úgy bemenni hozzá, hogy én jövök kérem szépen, az erdélyi Zsidó Népközösség nevében. Egész biztosan valami ilyen segített benne. De határozottan nem merem mondani. Szóval azelőtt már volt nexusunk vele, mikor ő szó nélkül hozzájárult, hogy minden deportált, hazatérő munkaszolgálatos ingyen jeggyel utazhasson. Felkerestük, azaz személyesen felkerestem Maurert – hangsúlyozom –, már elő volt készítve a jövelelem, kitől [azt] nem tudom, feltételezem, hogy Marton Ernő,³¹ a Bukarestben működő zsidó csoport,³² valamint Balázs Kató, aki nagyon jóban volt Groza³³ miniszterrel, ezek segítettek ebben. Nagyon barátságosan fogadott és minden további nélkül megadta az utasítást, hogy egy teljes vonatszerelvényt kapjunk, minden fizetség nélkül. Ez [a vonat] szabadon mehet a felszabadult területeken összeszedni a deportáltakat. Csak természetesen a vonat vezetőjének magának kell a kontaktusokat megtartani, hogy nehogy összeütközések történjenek, mert ennek menetrendje sem volt. Minden állomás a másik állomásig először telefonáltatott, megkérdezte, szabad-e a pálya, ami nagyon lassúvá tette, és úgy ment. A vonat maga Nagyváradról indult ki, ott szedték össze a vonatvezetőket, a kísérőket. Tudomásom szerint mi válogattuk össze, hogy kik legyenek [ezek]. [...] Na most, az is lehetséges, hogy közben, mondjuk, Nagyváradon is jelentkeztek, és az is lehet, hogy

²⁹ kezdeményezéséből

³⁰ Ion Gheorghe Maurer (Bukarest, 1902–Bukarest, 2000), jogi tanulmányai elvégzését követően ügyvéd lett, és szoros kapcsolatot alakított ki az illegális kommunista szervezet tagjaival, mivel ezek védelmét nagyon sokszor ő látta el. A második világháború után a Román Munkáspártban töltött be vezető pozíciókat, majd ebből kifolyólag Petru Groza 1945-ben alakult kormányában a Gheorghiu-Dej irányította hírközlési és építésügyi minisztérium államtitkára volt. 1946-ban a nemzetgazdasági minisztériumot vezette. Vagyis Erdőssel való találkozásakor még nem töltött be miniszteri posztot, csak államtitkár volt.

³¹ Marton Ernő (Dicsőszentmárton, 1896–Jeruzsálem, 1960), jogot végzett, közigazgatási pályára lépett, így először főispáni titkár, később kolozsvári alpolgármester lett. Közben az *Új Kelet* kolozsvári cionista napilap főszerkesztői munkáját is ellátta és aktív cionista tevékenységet is végzett. A deportálások alatt az erdélyi zsidóság mentésén fáradozott, majd a háború után Izraelbe emigrált, ahol tovább folytatta újságírói és közéleti pályáját.

³² Zsidó Mentő Bizottság.

³³ Petru Groza (Bácsí, 1884–Bukarest, 1958), román politikus, az Ekésfront nevű politikai párt vezetője, Románia miniszterelnöke 1945. március 6.–1952. június 2. között, az Államtanács elnöke 1952. június 12.–1958. január 7. között.

lemaradt valaki, akinek mi adtunk megbízást és nem ment, vagy Nagyváradon tettek oda valakit, aki külön engedély nélkül is utazott, mert azt szigorúan nem kontrollálták a hatóságok. Arra szolgált, ha mégis igazoltatnak az oroszok, vagy valaki az úton, hogy tudják megmutatni. De természetesen volt az utazási engedélyen az oroszoktól [pecsét]. De én azt hiszem, az amerikaiaktól is volt engedélyünk erre. Szóval le voltak pecsételve több hatalomtól Bukarestben, hogy ne legyenek semmiféle fennakadások. [...] [A vonat] több ízben tett meg ilyen utakat, hozott haza nagyon szép számmal legyengült [deportáltakat], főleg nőket, [mert] azok bírták a legkevésbé az utat az országutakon, ezek voltak leginkább legyengülve. Ezt tudom csak mondani, különösen más emlékem nincsen erről. Schmeterer vezette a vonatot és [...] persze a gyermekek megmentését. A vonatunk egyszer egészen [...] Lengyelországig eljutott. Schmetererek visszatérve mondták, hogy ottan, én 400-ra emlékszem – de lehet, hogy nem pontos – gyermeket találtak Varsóban, akiket összeszedtek, az oroszokat a lengyelekkel együtt, akiket így a szüleik otthagytak. Hiszen elég gyakori [volt], bár gyakoribb lett volna, hogy a gyerekeiket odaadták parasztnak. Sőt tudok itt olyan felnőtt nőt, hogy a [deportáltakat szállító] vonat rácsait sikerült valakinek kitépni és kidobta a gyerekeket egy lengyel családnak, parasztnak és az felnevelkedve itt él Haifán, ápolónő. Ilyen gyerekeket szedtek össze nagyobb területekről, valószínűleg. Az volt állítólag a terv, hogy ezeket beviszik valahova Oroszországba, valószínűleg. Mit csináltak volna velük Krakkóban összegyűjtve? Ezeket, Schmeterer eszméje volt, hogy ki kell juttatni valahogy Palesztinába [...]. De felelős volt, mivel voltak kommunista érzelműek is a vonatkísérők között, hiszen nagyon sok zsidó volt akkor szimpatizánsa a kommunistáknak. Szóval le kellett váltassam úgy ügyesen az egyes szereplőket, kísérőket, feltűnés nélkül, hogy kommunista azon az úton ne legyen közöttük. Ez úgy látszik, hogy sikerült, pontosan nem emlékszem. Tény, hogy egy nap értesítést kaptam, azt sem tudom már honnan, hogy letartóztatták és elvitték őket [a vonat kísérőit]. Akkor Prágából jött az értesítés Ábrahám Lalitól – Dr. Ábrahám Lajos kolozsvári orvos volt, nőgyógyász, aki Csehszlovákiából nősült igen gazdagon, hogy munkaszolgálatos vagy deportált volt-e nem tudom. Elég az hozzá, hogy ő valahogy felszabadulás után Csehországba került és valószínűleg a felesége családja révén, meglehetősen összekötésekre tett ott szert. Ő révén értesültem, hogy ezek ott vannak, le vannak tartóztatva, [de biztosított engem, hogy] mindent el fog követni, hogy kiszabaduljanak. Később ezek hazatértek, megtudtam, hogy tényleg kiszabadultak, hogy mennyire volt érdeme Dr. Ábrahámnak, én nem tudnám megállapítani. Tény az, hogy hazajöttek és hogy egy bizonyos ideig féltünk. Ők átvitték [a gyerekeket], úgy mentették ki, hogy sikerült nekik megszökni és átvinni nem orosz területre. Vagyis nem orosz megszállott területre. Így már volt lehetőség eljuttatni ide [Palesztinába a gyerekeket], itten annak idején Schmeterer mondta nekem, melyik kibucban élnek, de nem jegyeztem fel magamnak. Még emlékszem, hogy Schmetererek is kijöttek [Palesztinába], nehogy az oroszok utólag csinálnak valamit nekik. Meg kell valljam azt is, hogyha tudtuk volna, hogy ilyen veszélyeknek vagyunk kitéve – megmondom őszintén –, nem tudom, meg mertem volna-e sok mindent csinálni. Mert nem tudtuk akkor, hogy az annyit jelent, hogy elvisznek Szibériába és soha az életben haza nem kerül az ember. Nem ismertük annyira akkor [a rendszert].

Hát mertünk sok más ilyent csinálni. Szóval további sorsa [...] az volt, hogy mikor jórészt hazatértek a deportáltak, hiszen ez már 1945 közepén volt – májusban ugye a győzelem bekövetkezett, utána nagyrészt felszabadulva hazaérkeztek a deportáltak –, akkor a Kommunista Párt azt az utasítást adta – szóval nem utasítottak, de a tanácsuk az utasítás volt –, hogy meg kell változtatni most már a Demokrata Zsidó Népközösség szerepét és ezeknek politikai szervvé kell alakulni, ami nekem nem felelt meg. Én politikával soha nem foglalkoztam, ha jól emlékszem, talán Neumannak vagy Nestornak [mondtam meg, hogy] én nem vagyok alkalmas erre. Bár ő határozottan úgy látszott, hogy a párt nevében kért, hogy maradjak. Én szerintem ez nem az én érdemem volt.

– Milyen hivatalos minőségben kért [Neumann Jenő] a népközösség³⁴ megalakítására? Milyen hivatalos szerepe volt neki, a [Kommunista] Párt nevében vett részt [a szervezet tevékenységében]?

– Hivatalosan nem volt, megmondta nekem bizalmasan, hogy én a [Kommunista] Párt megbízásából veszek itten részt és nem önként, és amit én mondok azt a párt utasítására [teszem]. Első perctől ő volt a kezdeményezője a [Demokrata Zsidó Komité] megalakításának. [...] Említettem, hogy egyszer, mikor az alelnöki tisztség üresedésben volt, őt akartam ajánlani, [de] ő mondta nekem, [hogy] én nem vállalom, mert nem erkölcsös, mert én a Kommunista Párt megbízásából vagyok itt, azért ez az indok. Így engem nem az érdemeim miatt kértek [fel a tisztség elvállalására], hanem azért mert Groza Pétert óhajtották államelnöknek, hogy ne egy kommunista legyen az elnök, úgy konveniált volna, hogy Erdős, aki nem kommunista, ő legyen tovább akkor is, ha már az ő utasításai szerint fognak a dolgok menni.³⁵ Ezért akartak mindenáron engem. Én ezt nem akartam és erre igen előzőkenyen mondta – ezt is a párt engedélyével –, hogy jelöljem meg, hogy kit ajánlok én magam helyett.

– Ez milyen hónapban lehetett?

– Ez lehetett, nem tudom, ha tudnám, hogy mikor csatolták Észak-Erdélyt vissza.

– Március 13-án, 1945. március 13-án volt a nagy ünnepség Kolozsváron, lejött Visinszkij,³⁶ többen.

– Persze, ott voltam. A nyári hónapokban volt a szervezés, akkor kezdték a CDE-t.³⁷ Én ajánlottam magam helyett Dr. Kohn Hillel,³⁸ azzal a megfontolással, hogy ő egy

³⁴ Itt már a Demokrata Zsidó Komité – DZSK (Románul: Comitetul Democrat Evreiesc – CDE) megalakításáról beszélnek.

³⁵ Itt a kelet-európai kommunista hatalomátvétel jól bejáratott módszerét lehet felfedezni, amit Erdős e szerint az alacsonyabb szinteken is érzékelt. A kommunisták módszere az volt, hogy nem törekedtek a miniszterelnöki vagy államelnöki pozíciók megszerzésére (így Romániában is Petru Groza lett a miniszterelnök), csak egy szimpatizáns egyén megválasztását segítették elő, de közben a fontos kormány- és állami pozíciókat maguknak szerezték meg.

³⁶ Andrej Januarjevics Visinszkij (Ogyessza, 1883–New York, 1954), lengyel nemzetiségű szovjet jogász, illetve politikus.

³⁷ A kommunista szervezethez való csatlakozás gondolatát már nyár végén felvetették, azonban a hivatalos csatlakozás decemberben ment végbe.

³⁸ Kohn Hillel (Kolozsvár, 1891–Bukarest, 1972), erdélyi zsidó származású közgazdasági író, szociológus, közíró. Fiatal korában még a cionizmus felé orientálódott, azonban később a kommunizmus ideológiáját részesítette előnyben, és az erdélyi kommunista szervezet egyik vezetője lett. A második világháború

intelligens ember [...], és annak idején az erdélyi kommunisták vezére volt és el volt ítélve 10-15 évig, vagy halálra volt ítélve, azután deportálva. Így az volt az érzésem, hogy a párt előtt is [...] jó neve kellett neki legyen, és talán, mint volt deportált, szíven fogja viselni a deportáltak érdekeit [is]. Eddig terjedt mondjuk az én szerepem.

– Leszel szíves, ha még van erőd, arról a Kolozsvári András és a bécsi dologról beszélni?

– Még egy dolog eszembe jutott, amit érdemes lesz feljegyezni. Szóval három dolog van, amit érdemes volt elmesélni. Az egyik, amit elmondtam a Vásárhelyi püspökkel³⁹ kapcsolatban. A másik úgy, amit elmondtam, a Kolozsvári Bandiék küldetése. A harmadik eset... Hát szóval azt hiszem, erről még senki sem tud. [...] Egy napon otthon ültem a szobámban, így ahogy most, és jött valaki a [Kommunista] Párt megbízásából, de hogy ki, nem tudom. Nem hiszem, hogy Neumann Sanyi, inkább Sándor Muki [...]. Azt hiszem, ő jött. Akkor ő is nagy pártember volt, [...], később a Takarékszövetkezet és Hitelbanknak volt az igazgatója. Eljött és azt mondja, hogy az orosz főparancsnok úgy határozott, hogy miután nem adták még mindig át Észak-Erdélyt a románoknak, ez az átmeneti állapot, így sehogy sem lehet, hogy minden vármegyében egy prefektus intézze a dolgokat. Elhatározta, hogy egy észak-erdélyi parlamentet állít fel. [...] Eljött és azt mondta, hogy [az orosz főparancsnok] úgy határozott, hogy Kolozsváron lesz a parlament. Nagyon alkalmas hely, mert ugyanis az Unio utcában volt a Redoute épülete, amelyik valaha az Erdélyi Parlament épülete volt. [...] 1848-ban ott mondták ki az egyesülést Erdélynek és Magyarországnak, mert addig Erdély külön fejedelemség volt, s ottan az volt az Erdélyi Parlament az Unio utcában. Úgy határoztak, hogy románok, magyarok és zsidók nevezzenek meg minisztereket és képviselőket. A zsidók részére egy miniszterséget, mégpedig a pénzügyminiszterséget tartják fent, – gondolván, hogy a zsidó a pénzhez nagyon ért –, és négy képviselőt. Erre mondtam, hogy ehhez legalább össze kell hívjam a végrehajtó bizottságot. Erre azt mondta, hogy az utasítás az, hogy még ma este választ kell adnia. A parancs az, hogy még ma este akarják tudni. [...] Elég az hozzá, mondtam neki, nem tudom, én pénzügyminisztert nem is tudnék kit a maiak közül, mert arra gondoltam, hogy jó pénzügyi szakember és még kommunista is legyen, mert azért azt óhajtották. Azt mondtam, hogy [...] én az igazságügyi tárcát [kérem] és pedig Neumann Jenőt jelöltem miniszternek. Én azt sem tudom, Jenő tudja-e vagy ha tudja emlékszik-e, hogy ő majdnem miniszter lett. Szóval őt jelöltem miniszternek és négy képviselőt, egyre emlékszem a négy közül, Izsák Jenőre. Farkas Jenővel volt jóban, egy deviseur volt, nagyon rendes becsületes ember. Közben jött azután, hogy [Észak-Erdélyt] átadják a románoknak, így [a parlament ötlete] kútba esett. El akartam mondani ezt az érdekességet, mert hiszen erről senki sem tud.

után politikai mellékpályára helyezték, ennek következtében lett a Zsidó Demokrata Komitét Tartományi Központjának vezetője és a Bolyai Tudományegyetem tanára. Lásd bővebben: GIDÓ, 2012, 127–163.

³⁹ Vásárhelyi János (Maroscsúcs, 1888–Kolozsvár, 1960), erdélyi magyar református lelkész, egyházi íróként indult karrierje. 1936-ban az erdélyi református egyházkerület püspökévé nevezték ki.

– A Kolozsvári Bandi küldetése?

– A Kolozsvári Bandi küldetése. Amivel már erősen előre haladott volt a világháború vége, sőt talán véget is ért, Bécsben a három nagyhatalom Bécset három részre osztotta⁴⁰ és ottan székeltek. Még nagyon sok deportált nem tudott hazajönni, mert még senkinek sem volt ez a fő problémája, hogy azzal foglalkozzon, hogy a táborokból felszabadult deportáltakat hazahozza. Sokan úgy le voltak gyengülve, hogy hónapokig nem tudtak hazajönni. Tegnap éppen itt volt egy barátunk, Kertész Bandi, aki mondja, hogy ő hat hónapig volt ottan és csak azután tudott hazajönni. Hát szóval [feltevődött a kérdés], hogy lehetne segíteni és hazahozni őket. Elhatároztuk, hogy egy küldöttséget menesztünk a kormány engedelmével, aki utazzon oda ki és tárgyalja meg, hogy hogyan lehetne hazahozatni a deportáltakat, akik még ott vannak, és akik hazatéréséről nincs hivatalos gondoskodás. Megint nem tudnám megmondani, hogy ki intézte el, lehet, hogy Balázs Kató, lehet, hogy más is, nem tudom biztosan. Tény az, hogy kaptam egy meghatalmazást, hogy útlevelet bocsáthatok ki [...]. Olyan útlevelet bocsátottam ki, ami csak erre szól persze, nem általános érvényű útlevelet és egy meghatalmazást, amelyben a kormány meghatalmazta őket, ezt a delegációt, hogy tárgyalja meg a deportáltak hazahozatalát a három nagyhatalom képviselőivel. Ennek a vezetésével Kolozsvári András lett megbízva, mint aki a deportált osztályt vezette és egy nagyon értelmes ember volt, nyelveket tudott, azt hiszem franciául is. Párizsban végezte a műegyetemet és egy értelmes és lelkes ember volt abban az időben.

– [...]

Vásárhelyi püspök témája

Egy napon a zsidó Népközösség vezetőségét felkereste Dr. Kádár Imre, a püspök titkára. Egy érdekes egyéniség, zsidó származású ember volt. A Kolozsvári Magyar Színháznak volt az igazgatója, nagy tehetségű író és költő, és nagyon tehetséges ember, aki mint [a] színház igazgatója, meglehetősen züllött életet élt és magát hedonistának nevezte. Ez az ember egy napon megváltoztatva életfelfogását, kikeresztelkedett, református lett, sőt térítéssel foglalkozott. Ő a református püspöknek talán titkára volt. Őt küldte hozzánk Vásárhelyi református püspök azzal, hogy szeretne velünk beszélni, mert bizonyos atrocitások történtek az utcákon meg egyes helyeken. Ugyanis hazatért munkaszolgálatosok és deportáltak, előfordult bizony, hogy nem egyszer, talán nem is a legjobb helyen, verekedéssel vagy valami hasonlóval töltötték ki a bosszújukat. Mindenesetre tény, hogy [komolyabb] atrocitások nem történtek. Egyetlen egy kivétel volt, ami kellemetlen volt, hogy egy napon egy unitárius püspököt⁴¹ is súlyosan inzultáltak, összeverték zsidó fiatalok. De ennek is volt bizonyos előzménye. A deportálás kezdetekor az *Ellenzék* című lapban megjelent egy vezér-

⁴⁰ Valóságban négy részre osztották a várost: Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és Amerikai Egyesült Államok fennhatósága alá.

⁴¹ Józán Miklós (Tordatúr, 1869–Kolozsvár, 1946), erdélyi magyar unitárius püspök. Teológiai tanulmányai mellett irodalmat is tanult, majd ennek hatására később több verseskötete és műfordítása is megjelent.

cikk, amit az unitárius teológia dékánja írt, és aminek a címe az volt: „Miért siratjuk őket?” És ebben azt fejtette ki, hogy még mindig vannak olyan magyar családok, amelyek sajnálják és siratják a zsidókat, akiket deportálnak. És az unitárius püspöknek egyetlen szava nem volt ez ellen, nem indított ellene eljárást, mondjuk, ha akkor erre nem is lett volna módja, de egyetlen szóval nem tiltakozott, nem fejtette ki, hogy ez nem az unitárius egyháznak a véleménye, amivel úgy látszott tényleg, mint aki egyetért. Ez volt az oka azután, hogy a hazatért munkaszolgálatosok este súlyosan bántalmazták és összeverték. Természetesen ezt mi nem helyeseltük. A zsidóság vezetői eleget tettünk Vásárhelyi püspök kérésének és én egy kisebb delegációval – nem tudnám már a tagokat, hogy kik, csak arra emlékszem, hogy Fülöp Zoltán benne volt – elmentünk és beszélgettünk vele. Ő elmondta az ő vágyait és kérését, amire mi azt válaszoltuk neki, hogy mi természetesen nem helyeseljük az atrocitásokat, de meg kell értenie azt, hogy aránylag csodálatosan kevés az, ami atrocitás történt. Vajon fordított esetben, ha a zsidók a magyarokkal tették volna mindazt, amit a magyarság tett a zsidósággal, vajon egy-egy veréssel, egy-egy kisebb botránnyal végződött volna ez? Ő azt kérte tőlünk, hogy hassunk oda, hogy szűnjön meg, és ne legyen ellenségeskedés magyarok és zsidók között Kolozsváron. Mi azt mondtuk, hogy szívesen igyekszünk ennek eleget tenni, de egyetlen kérésünk van. Ugyanis mi őt magát is felelősnek tartjuk bizonyos részben azokért, amik történtek, mert ő mint a református egyház feje, nem emelte fel szavát egyetlen alkalommal sem az antiszemitizmus ellen, nem róta meg egyetlen papját sem, akik [a] szószékről antiszemita beszédeket tartottak, vagy részt vettek antiszemita vagy nyilas-szerű akciókban. Ezt ő belátta. Azt mondtuk, hogy az első kérésünk az, hogy a legközelebbi alkalommal a szószékről ezt hirdesse ki. Mondja meg, hogy igenis bűnösnek érzi magát és mindenkit, akik részt vettek [a zsidóság meghurcolásában és deportálásában] és nem segítettek a zsidóságon ezekben a méltánytalan, szörnyűséges időben, és nem intette tagjait a szószékről, hogy ne kövessenek el antiszemitizmust, ami ellenkezik Krisztus tanításával, és ő ennek tényleg eleget tett. Meghívott minket a templomba, ahol mi jelen voltunk, ahol ő ennek eleget tett és mondta, hogy utasította az ő körzetébe tartozó papokat, hogy hasonló beszédeket tartsanak a szószékről. Utána ő a mi vizitünket visszaadta, szintén titkára, Kádár jelenlétében. Itten többek között azután azt mondta, hogy ő, mint láttuk, eleget tett a mi kérésünknek, ezek után megszűnik minden nemű ellenségeskedés és minden éppen úgy lesz, mint azelőtt, tehát a magyarok és a zsidók között helyre áll a tökéletes béke. Mire mi azt mondtuk, hogy ez lehetetlen, hogy ezt elfelejteni, hogy azt mondani egész egyszerűen, hogy az apáinkat, szülőket, testvéreket, gyerekeket, legyilkolták és ezt elősegítették, és azt mondani, hogy elfelejtettük, nem történt semmi, itt a kezünk, megint úgy lesz minden, mint azelőtt volt, ez nem lehet. Mi csak azt ígértük meg, hogy mindent elkövetünk, hogy atrocitások ne legyenek, ártatlan, nem bűnös embereket, önhatalmúlag ne akarjanak egyesek megbüntetni, de azt, hogy mindazt, ami történt, elfelejtsük, arra fátyolt borítsunk, arról nem lehet szó. Ezt ő nagyon rossz néven vette tőlünk és neheztelve távozott.

– Nagyon érdekes rész. Van valami érdekes, amit érdemes elmesélni?

– Amikor a [Demokrata Zsidó Népközösség] észak-erdélyi [központjának] elnöke voltam és a kolozsvári Népközösség élén egy más egyén volt, Hirsch Sándor nevű. Egy délután épp meg voltam hűlve, feküdtem, de akkor már nem volt lázam, felkerekedett. Azt mondja, hogy az orosz főparancsnok átüzent hozzájuk a Kolozsvári Zsidó Népközösséghez, kéri, hogy a vezetője jöjjön el az orosz főparancsnoksághoz. Ő fél egyedül elmenni, mert abban az időben az ember soha nem tudta, hogy mi az, amit akarhatnak és miután olyan könnyen fordulhattak olyan esetek elő, hogy valakit elszállítanak, és nem igen kerül vissza. Én azonban szó nélkül – lehet, hogy tudatlanságból is, mert nem gondoltam arra, hogy milyen veszély fenyegethet – azt mondtam, hogy azonnal felöltözök és megyek vele. Elmentünk az orosz főparancsnoksághoz. Bemutakoztam neki, hogy ki vagyok, erre azt mondta – ma sem tudom, hogyan –, hogy mi már ismerjük egymást. Én nem emlékszem, hogy találkoztam volna már vele. Volt orosz tisztekkel már találkozásom más vonatkozásban, de rangokat én nem ismertem akkor. Hogy vele találkoztam volna, meglehet, mert határozottan állította. Kérdeztem, hogy miért hívatott minket. Erre ő azt a kérdést tette fel, hogy mit csinálunk mi a zsidó népközösségek, a zsidóság vezetői, hogyha egy olyan egyént találunk, akit mint volt fasisztát bűnösnek ismerünk. Mit cselekszünk ilyenkor? Az volt az érzésem, hogy arra kíváncsi, hogy mi nem önhatalmilag cselekszünk-e, szóval mi magunk valami büntetéseket alkalmazunk. Én megmondtam neki – azt válaszoltam –, hogy mi átadjuk a rendőrségnek. Ezt annál is nyugodtabban tehattük, mert a rendőrségen kommunisták voltak és elég szép számban voltak ottan kommunista zsidók is, akik szívvel és lélekkel éreztek velünk. Csak ez volt.

– Voltak olyan esetek, hogy megtaláltak olyan embereket, akik zsidók ellen csináltak dolgokat és zsidó kézre kerültek és azután a zsidók csináltak ellenük valamit?

– Tényleg rendőrkézre juttattuk. Mindig voltak zsidó fiaink, akikben teljes mértékben megbízhattunk.

– Szóval nem volt szükség...?

– Nem volt szükség és a fő bűnösök úgyis elmenekültek, akkor még Magyarországra lehetett menni és ők a fasisztákkal együtt továbbmentek. Fő bűnös nem maradt.

Irodalomjegyzék

- BRAHAM–KOVÁCS
2015 *A holokauszt Magyarországon hetven év múltán. Történelem és emlékezet.* Szerk. RANDOLPH L. BRAHAM–KOVÁCS András, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2015.
- GIDÓ
2012 GIDÓ Attila: *Az ideológiai utas. Kohn Hillel életpályája*, In: *Egyén és közösség. Tanulmányok.* Szerk. BÁRDI Nándor–TÓTH Ágnes, Zenta, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, 2012.
- GIDÓ–SÓLYOM
2010 GIDÓ Attila–SÓLYOM Zsuzsa: *Kolozsvár, Nagykaroly és Nagyvárad zsidó túlélői. A zsidó világtalálkozó 1946-os Észak-Erdélyi felmérése. Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről.* Kolozsvár, ISPMN, 2010.
- KOVÁCS
2016 KOVÁCS Szabolcs: *„Bűnösök az ország tönkretételében és háborús bűnökben...” A kolozsvári népbíróság tevékenysége a II. világháború utáni Erdélyben.* Szakdolgozat. Babeş–Bolyai Egyetem, Történelem és Filozófia Kar, Kolozsvár, 2016.
- LÖWY
2005 LÖWY Dániel: *A kálváriától a tragédiáig. A kolozsvári zsidó lakosság története.* Kolozsvár, Koinónia, 2005.
- OLOSZ
2012 OLOSZ Levente: *A Demokrata Zsidó Komité kolozsvári tagozata 1947 és 1953 között.* In: *Magyar Kisebbség*, 65–66. (2012), 3–4. sz., 249–298.
- OLOSZ
2011 OLOSZ Levente: *A Demokrata Zsidó Komité kolozsvári tagozata.* In: *Magyar Kisebbség*, 59–60. (2011), 1–2. sz., 303–332.
- OLOSZ
2014 OLOSZ Levente: *Felelősségre vonás a vészidőszak bűneiért Észak-Erdélyben.* In: *Századvég*, 19.(2014), 74. sz., 85–102.
- ROTMAN
2014 Liviu ROTMAN: *Bela Vago – a founder in Israeli historiography.* In: *Studia Judaica*, 20. (2014), 71–78.

RMIL I.
1981

Romániai Magyar Irodalmi Lexikon. I. Szerk. BALOGH Edgár, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1981.

TIBORI SZABÓ
2004

TIBORI SZABÓ Zoltán: *Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban 1945–1948.* In: *Korunk*, 14. (2004), 8. sz. 77–88.

TIBORI SZABÓ
2007

TIBORI SZABÓ Zoltán: *Árnyékos oldal – Zsidó identitástudat Erdélyben a holokauszt után.* Kolozsvár, Koinónia, 2007.

*Seres Attila**

Az események fogságában

Szovjet állampolgárok Magyarországon, magyar állampolgárok a Szovjetunióban 1956 október–novemberében

Bevezető

Jelen forrásközleményünk keretében olyan orosz levéltári iratokat kívánunk közreadni, amelyek az 1956. évi magyarországi forradalom eseményeit egészen sajátos szemszögből, egyedi perspektívából láttatják.

Egyrészt olyan szovjet állampolgárok sorsával ismerkedhetünk meg, akik a véletlennek köszönhetően a forradalom idején éppen Budapesten tartózkodtak, és így, akaraton és szándékukon kívül kerültek a magyar főváros utcáin zajló történések örvényébe. „Egyszerű” civilekről van szó, akik nem voltak tagjai a Kreml elnyomó apparátusának, tehát nem a budapesti szovjet külképviseletek, azaz a diplomáciai testület vagy a forradalom leverésére bevetett katonai egységek tagjaiként érkeztek Magyarországra, így a forradalomban való (önkéntelen) „részvételükkel” kapcsolatosan semmilyen tudatos politikai vagy katonai motivációt nem lehet megállapítani. A legtöbbjük turistaként sodródott az események középpontjába, egy személy pedig tudományos intézmény küldöttjeként rekedt Budapest szívében. Igaz, ha az „egyszerű” szót abban az értelemben használjuk, hogy történetünk szereplői közül a turisták személyét és kilétét mind a mai napig teljes homály fedi, s talán a történeti rekonstrukció szempontjából ez a mozzanat indifferensnek is tekinthető, addig az utóbbi esetben a Szovjetunió tudományos közéletének egyik exponált alakjáról, nyugodtan állíthatjuk, hogy az akkoriban „első számúnak” számító szovjet történészről van szó.

Másrészt olyan magyar állampolgárok sorsába nyerhetünk bepillantást, akik ugyancsak a véletlennek köszönhetően a forradalom napjaiban nem Magyarországon, hanem éppen a forradalmat vérbe fojtó nagyhatalom, a Szovjetunió területén tartózkodtak. Az ő esetükben végképp nem mondható el, hogy kizárólag „egyszerű” civilek lennének, hiszen az iratok alapján mindegyikük személyazonosságára fény derült: volt közöttük egy ismert író, a Magyar Írók Szövetségének korábbi elnöke, illetve számtalan, magyarországi viszonylatban jegyzett vezető pedagógus, pedagógiai szakíró, oktatáspolitikus, minisztériumi tisztviselő, sőt, még egy miniszterhelyettes is. A forradalom által keltett zűrzavaros, és a Kazahsztánból főképpen nehezen áttekinthető magyarországi politikai

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézete (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.) tudományos munkatársa.

viszonyok közepette, a forradalom rövid ideje alatti kormányváltásokat is figyelembe véve, az oktatásügyi delegáció tagjai egyfajta legitimációs vákuumba kerültek, számukra is kérdésessé vált, hogy milyen politikai állásfoglalást tegyenek a hazai radikális politikai-társadalmi változásokkal kapcsolatban.

Leszögezni kívánjuk, hogy a dokumentumokból megismerhető négy történetet akár egy-egy önálló esettanulmányként is kezelhetjük, és szándékunkban is áll, hogy a jövőben mind a négy ügyet egy-egy különálló publikáció keretében elemezzük és mutassuk be mélyrehatóbban, az összes egyedi összetevőjével, saját kontextusaival együtt. Jelen forrásközleményünk keretében mindössze arra kívánunk szorítkozni, hogy néhány szempontot adjunk az iratok értelmezéséhez.

Az első különbség, amit felfedezhetünk a Magyarországon rekedt szovjet állampolgárok és a Szovjetunióban tartózkodó magyar állampolgárok pillanatnyi helyzete között, hogy míg előbbieket „testközelből” élték meg a forradalmi eseményeket, addig utóbbiak, távol a hazájuktól, szovjet földön tartózkodván, minden bizonnyal minden más külföldi országhoz képest is a legszűkebb mozgástérrel rendelkeztek ahhoz, hogy megismerjék az otthonról érkező híreket és valós információhoz jussanak a szülőföldjükön zajló, földcsuszamlásszerű eseményekről. Mint látjuk, minden eszközt megragadtak ahhoz, hogy általuk hitelesnek vélt, magyarországi hírforrásból jussanak információhoz, igyekeztek ehhez igénybe venni a moszkvai magyar külképviseletek munkatársai számára rendelkezésre álló csatornákat és eszközöket.¹

A szovjet állampolgárok budapesti „kálváriájával” kapcsolatos forrásokból kiderül, hogy a budapesti utcai harcok kirobbanása után mindannyian arra törekedtek, hogy mihamarabb elhagyják az országot, amiben nyilván az is szerepet játszott, hogy nem érezték biztonságban magukat. Mindkét erre vonatkozó beszámolóból kitűnik egyfajta lappangó félelemérzet és a kiszolgáltatottság érzése, a fizikai és személyi épségük iránti fokozott aggodalom az általuk ellenségesnek ítélt környezetben.² Ezt akár hasonlóságnak is tekinthetjük a két állampolgári kör között, hiszen ugyanez a hozzáállás jellemzi magyar oktatásügyi delegációt is: mihelyt annak tagjai tudomást szereztek az otthoni történésekről, azonnal haza akartak utazni.³ Ebben nyilván szerepet játszhatott egyrészt az, hogy meg kívántak győződni családtagjaik hogyléte felől, másrészt – legalábbis az ezt leíró dokumentum kontextusából erre is lehet következtetni – az is, hogy aggódtak hazájuk jövője miatt. Nyugodtan kijelenthetjük tehát, hogy a fentebb leírtak fényében az ő személyi és egzisztenciális helyzetüket is valamiféle bizonytalanság uralta.

Egészen más attitűd jellemzi ugyanakkor Gergely Sándor magyar író, aki ugyan többször hangoztatta, hogy hithű kommunistaként ebben a válságos helyzetben otthon lenne a helye, hogy tegyen a népéért, mégsem utazott haza, hanem kívárta, hogy konszolidálódjanak a politikai viszonyok, s a Kádár-kormány a szovjet tankok árnyékában megszilárdítsa hadállásait.⁴ Meggyőződésünk szerint lehet magyarázatot találni a ma-

¹ Lásd erre a 3. sz. iratot.

² Lásd az 1–2. sz. iratot.

³ Lásd a 3. sz. iratot.

⁴ Lásd a 4. sz. iratot.

gyar delegáció tagjai és a magyar író kétfajta reakciójára. Az oktatásügyi delegáció tagjainak kijelentéseiből kiolvasható, hogy nem ítélték el a magyarországi felkelést, sőt, azt inkább a magyar politikai vezetés súlyos társadalom- és gazdaságpolitikai hibáiból fakadó, szoros és elkerülhetetlen következményként interpretálták, az elemi erővel fellobbanó szovjetellenes indulatokat pedig a háború óta Magyarországon állomásozó szovjet hadsereg katonái által elkövetett fegyveres atrocitásokkal hozták összefüggésbe.⁵ Ezzel szemben Gergely Sándorról köztudott, hogy az egyik legelkötelezettebb kiszolgálója volt a Rákosi-rendszernek, közeli viszonyt ápolt a magyar pártfőtítkárral, talán nem állunk távol az igazságtól, ha „vonalas” vagy egyenesen „rákosista” íróként aposztrofáljuk őt. Egy korábbi szovjet nagykövetségi jelentésből tudjuk például, hogy Rákosi színházba is meghívta a 60. születésnapja alkalmából, s a szünetekben nagyra értékelte *Röggös út* című regényének első részét.⁶ Az általunk közölt levéltári irat pedig megemlíti, hogy az akkor már szintén száműzetésben vegetáló Rákosi meg is látogatta őt a Szovjet Írószövetség peregyelkinői alkotóházában.⁷ Nyilvánvaló, hogy egy éles politikai fordulat esetén nem szívesen látták volna őt akár az irodalmi, akár a társadalmi közéletben, beavatkozása a forradalom menetébe csak a forradalommal szemben állók oldalán lett volna elképzelhető.

A dokumentumokat átolvassva felfedezhetünk még egy meglepő azonosságot a két állampolgári kör cselekvési szabadsága között. Három esetben is utalás történik arra, hogy az illetékes külképviseleti szervek, tehát a budapesti szovjet nagykövetség és a moszkvai magyar nagykövetség, az adott válságzituációban, legalábbis a szorult helyzetben lévő szovjet és magyar állampolgárok szemszögéből ítélve, nem állt a helyzet magaslatán. A magyarországi forradalom azon szakaszában, amikor a szovjet csapatokat először kivonták Budapest területéről, de még nem indult meg a második fegyveres intervenció, a szovjet és magyar állampolgárok beszámolóiból ítélve a káosz és tanácstalanság uralta mindkét misszió apparátusát. Sőt, mindhárom beszámolóban az események elszennvedői *expressis verbis* nehezményezték, hogy az illetékes konzuli szerveik eleinte különféle kifogásokkal nem voltak hajlandók foglalkozni a saját állampolgáraik biztonságos hazajuttatásával.⁸ Sőt, elsőként nyílt elutasításban volt részük, a budapesti szovjet konzulátus elhárította magáról a felelősséget, mondván, hogy a szovjet turisták hazajuttatása nem az ő feladata, hanem az útjukat szervező magyar utazási irodáé.⁹ A moszkvai magyar nagykövetség pedig egyáltalán nem is tudta kezelni és megoldani ezt a problémát: a magyar oktatásügyi delegáció tagjainak végül a meghívó fél, az OSZSZK Oktatásügyi Minisztériuma segített abban, hogy legalább Csehszlovákiába repülhessenek.¹⁰

⁵ Lásd a 3. sz. iratot.

⁶ B. V. Gorbacsov budapesti nagykövetségi másodtitkár és V. Ny. Kelin nagykövetségi attasé feljegyzése Gergely Sándor 60. születésnapjának megünnepléséről 1956. február 2-án és az íróval egy nappal később folytatott beszélgetésről. Budapest, 1956. február 9. RGANI, f. 5, op. 28, gy. 395, l. 2–6.

⁷ Lásd erre a 4. sz. iratot.

⁸ Lásd az 1–3. sz. iratokat.

⁹ Lásd a 2. sz. iratot.

¹⁰ Lásd a 3. sz. iratot.

Ezzel összefüggésben még megválaszolásra vár az a kérdés is, hogy egyáltalán miért nem egyszerre evakuálták a szovjet honosságú személyeket Budapestről. Hiszen Arkagyij Sziporov szovjet történész emlékei szerint őt és egy másik, négyfős szovjet delegáció tagjait október 30-án reggel – minden bizonnyal a tököli légibázisról – légi úton, katonai szállítóeszközökkel juttatták el a lvovi katonai repülőtérre. Ahogy erről az INTURISZT csoportvezetőjének beszámolója tanúskodik, ekkorra a szovjet konzuli szerveknek már tudomásuk volt a szovjet turistacsoport budapesti „kényszerpihenőjéről”. Őket a szovjet külképviseletek alkalmazottainak családtagjaival együtt, tehát egy sokkal nagyobb létszámú csoportot, feltehetőleg a szovjet állampolgárságú személyek döntő hányadát, csak két nappal később, november 1-jén, vízi úton, egy folyamjáró hajón vitték Pozsonyba, majd onnan vasúton a szovjet fennhatóság alatt álló Csapra. Megítélésünk szerint az események alakulásának kézenfekvő a magyarázata: a szovjet diplomáciai és katonai szervek nem dolgoztak ki tervszerű intézkedéscsomagot a Magyarországon rekedt szovjet állampolgárok evakuálására, ezt a folyamatot az ötletszerűség, az improvizáció jellemezte. Igaz, az is nyilvánvaló lehet, hogy az október 30-án, a nagykövetségen teljesen hirtelen és váratlanul felbukkanó ötfős, kétségbeesett csoportot, Sziporovot és négy társát nem tudták elszállásolni valamilyen szükségmegoldás keretében, az ő sorsukról azonnal gondoskodni kellett, kézenfekvőnek tűnhetett tehát, hogy katonai páncélozott járművekkel a biztonságosnak ítélt Tökölre szállítsák őket. A 60 főnél is nagyobb kontingens kimenekítését ugyanakkor minden bizonnyal nem tudták megoldani légi úton, katonai szállítóeszközökkel, talán nem is álltak rendelkezésre az ehhez szükséges tranzitálási kapacitások és technikai eszközök. Mindezzel együtt feltűnő ugyanakkor, hogy a szovjet turisták eljuttatását a gyülekezőhelyre, a közelebről meg nem nevezett budapesti hajóállomásra, úgy oldották meg, hogy 2-3 fős csoportokra bontották őket, mindenféle katonai biztosítás és térképek nélkül, a kis csoportoknak maguknak kellett feltűnésmentesen odatalálniuk a kijelölt ponthoz egyáltaluk egyáltalán nem ismert nagyvárosban. Ez szintén arra utal, hogy a nagykövetség a szovjet állampolgárok biztonságos hazajuttatásával járó koordinációs munkát és terhet nem akarta vagy nem tudta magára vállalni.

Végezetül még egy dologra szeretnénk felhívni a figyelmet. Az iratokat természetesen érdemes kellő forráskritikával olvasni és értelmezni. Sziporov november 3-án, amikor megírta beszámolóját, még nem láthatta az események végkifejletét, s bár az SZKP KB Elnöksége aznapra már határozatot hozott a magyar forradalom elleni hadműveletről, a szovjet csapatok csak másnap hajnalban intéztek támadást a magyar fegyveres felkelők gócai ellen. Noha maga is úgy ítélte meg, hogy az események „szovjetellenes” jelleget öltöttek, politikai értelemben nem foglalt állást, inkább egy értékeslegesen szóhasználatl élve, „fegyveres felkelésről” tett említést, aminek egyaránt lehet negatív és pozitív konnotációja. Ezzel szemben, J. A. Lebegyev, a turistacsoport vezetője csak jóval hazaérkezésük után, november 13-án készítette el beszámolóját, addigra már lezárultak az események, ideje maradt arra, hogy alaposan áttanulmányozza a szovjet sajtó ezzel kapcsolatos korábbi és friss híradásait, és így megismerhesse a hivatalos szovjet verziót és politikai interpretációt. Nem meglepő ezért, hogy a magyar forradalmárokat az ak-

korra már szalonképes szóhasználatral élve „pogromlovagoknak”, „huligánoknak”, „banditáknak” minősítette vagy jobb esetben „ügynevezett felkelőkként” említette őket. Az utólagos tájékozódására és információgyűjtésére vonatkozó feltételezésünket az is alátámasztja, hogy politikai eseményeket is értékel, így például elítéli Gerő Ernőt az október 23-i rádiónyilatkozata miatt. Nyilvánvaló, hogy az INTURISZT-csoportok vezetőitől megkövetelhető volt a belpolitikai tájékozottság, az, hogy valamelyest ismerjék annak a külföldi országnak a társadalmi-politikai viszonyait, amelyben a felelősségükre bíznak több tucatnyi szovjet állampolgárt, mégis feltűnő, hogy konkrét politikai mozzanatokra reflektált, és azokkal kapcsolatban határozott véleményt fogalmazott meg. Persze az sem kizárt, hogy ezeket a minősítéseket a szovjet turistákkal tartózkodó magyar idegenvezetőktől is hallhatta, azokat adhatta tovább. Noha elvileg a Nemzeti Szálló utcára néző erkélyeiről közvetlenül rá lehetett látni a Szabad Nép székházára, nem felel meg a valóságnak, hogy a székház október 23-i kifosztásakor embereket, netán újságírókat égettek volna el. Való igaz, hogy a felkelők az ott fellelt sajtótermékeket és könyveket az utcán meggyújtották, azonban a székház kifosztása kapcsán semmilyen korabeli feljegyzés, dokumentum vagy adat nem említ gyilkossággal kapcsolatos mozzanatot, s a történettudományi szakmunkák sem tesznek említést ilyen incidensről. Nyilvánvaló tehát, hogy ez vagy a szálloda munkatársaitól vagy a magyar idegenvezetők valamelyikétől később hallott megalapozatlan híresztelés lehetett, vagy, ami sokkal inkább vélelmezhető, a későbbi Köztársaság téri pártszékház ostromakor elkövetett kegyetlenkedések időbeli visszavetítése volt egy, a csoportvezető által talán jobban ismert helyszínen történetekre.

*

Az iratok eredeti tagolásán és elrendezésén nem változtattunk. A dokumentumok mindegyike orosz nyelvű, az 1–3. sz. saját fordításunk, a 4. sz. iratot Babus Antal ültette át magyarra. A gépiratokra utólagosan vezetett kézírásos záradékokat, megjegyzéseket, az eredeti aláírásokat, kézjegyeket kurzívval szedtük. Az iratokat sorszámossal láttuk el, de célszerűnek véltük azokat két – a forradalom napjaiban Magyarországon rekedt szovjet állampolgárok és az akkor a Szovjetunióban tartózkodó magyar állampolgárok helyzetét leíró –, római számmal jelölt tematikus egységre bontani, ezért az iratok csak a két tematikus egységen belül követik egymást kronológiai rendben. A közismert vezető politikusok (Rákosi Mátyás, Kádár János, Nagy Imre, Gerő Ernő, Rajk László, München Ferenc, Tildy Zoltán, Kovács Béla, J. V. Sztálin, V. I. Lenin, J. B. Tito stb.), az események rekonstruálása és a dokumentumok értelmezése szempontjából indifferens személyek (L. V. Dubrovina, P. V. Zimin, Spivaček stb.), illetve a magyar oktatásügyi delegáció tagjainak nevéhez, a küldöttség vezetőjét kivéve, nem írtunk lábjegyzetben életrajzot. A cirill betűs szövegek alapján bizonytalan kiolvasású személyneveket szögletes zárójelbe tettük.

Források

I. Szovjet állampolgárok Magyarországon

1.

Arkagyij Szidorov¹¹ szovjet történész, az SZTA Történeti Intézete igazgatójának beszámolója az SZTA Külügyi Osztályának 1956. október 15–30. közötti budapesti tartózkodásáról
(Moszkva, 1956. november 3.)

Eredeti gépirat. ARAN, f. 579, op. 2, gy. 76, l. 34–34. ob.

56. XI. 15.¹²

Az SZTA Elnöksége Külügyi Osztályának

Az MTA meghívására október 15-én érkeztem Budapestre, és október 30-ig tartózkodtam ott. Az események kezdetéig, amelyek október 22-ről 23-ra virradó éjszaka fegyveres felkelésbe torkolltak, és élesen és nyíltan szovjetellenes jelleget öltöttek, sikerült megismernem néhány tudományos intézményt. Egyúttal éreztem, hogy az egész város forrong, és hamarabb el akartam utazni onnan, 7-10 nap múlva, de ebbéli próbálkozásomat nem koronázta siker. A megbeszéléseket követően¹³ az a döntés született, hogy szombaton, 27-én utazom el, vagyis a tervezett idő előtt.

Az Akadémia 22-én, kedden este fogadást rendezett a tiszteletemre.¹⁴ Ezen a történettudomány és a tudományos intézmények számos képviselője volt jelen, az MTA

¹¹ Szidorov, Arkagyij Lavrovics (1900–1966) szovjet történész. 1929-ben a Központi Pártintézet (Institút Krasznoj Professzuri) elvégzése után a szülőföldjén, Nyizynij-Novgorod (Gorkij) megyében pártmunkával foglalkozott és különféle oktatási intézményekben tanított 1935-ig. 1936-tól az Isztorik-Marksziszt című lap szerkesztőségének munkatársa. A háború idején, 1942-ben, a fronton megsebesült. 1949-től az Állami Lomonoszov Egyetem Szovjetunió Kapitalizmuskori Története Tanszékének vezetője, egyúttal 1953-tól 1959-ig az SZTA Történeti Intézetének igazgatója. Életrajzát részletesen lásd: VORONKOVA, 2001, 728–735.

¹² Utólagos kézírásos bejegyzés piros tollal a lap tetején.

¹³ Sic! Így az eredetiben is. Vagyis: a tervezett idő előtti elutazásra vonatkozó egyeztetéseket követően.

¹⁴ Szinte bizonyos, hogy Szidorov ezen a helyen rosszul emlékezett vissza, és összekevert egy dátumot: az MTA akkori Roosevelttéri székházában tartott fogadásra nyilvánvalóan nem október 22-én, hanem 23-án este került sor, hiszen a tömegdemonstrációk aznap kezdődtek el a főváros utcáin, ráadásul 23-a esett a keddi napra, 22-e pedig hétfőre.

alelnöke,¹⁵ főtitkára,¹⁶ és a Társadalmi-történeti Osztály akadémikus titkára, Szabó Imre.¹⁷ A fogadás a városban zajló széles körű demonstrációk légkörében folyt le, a tömeg az Akadémia épülete mellett haladt a Parlament irányába. Az Akadémiáról már épp hogy eljutottam a Margit-szigeten lévő szállodába¹⁸ Réti elvtárs,¹⁹ a Párttörténeti Intézet igazgatója segítségével, és attól kezdve a magyar történészek közül senkit nem láttam, és nem volt velük élő kapcsolatomban.

A magyarországi események a továbbiakban a szemem előtt játszódtak le. A szállodában találkoztam a szovjet delegációval, melynek élén a Minisztertanács Munkaerőforrás Főigazgatósága vezetője, G. O. Zelenko²⁰ állt, és együtt töltöttük az időt 29-ig, amikor [Pecső]²¹ magyar kommunista segítségével sikerült eljutnunk a nagykövetségre, onnan pedig október 30-ra virradó éjszaka a katonai parancsnoki irodára.

Tankok és páncélozott szállítójárművek által fedezve 30-án reggel a parancsnokság átvitt bennünket a várostól 30 kilométerre lévő katonai repülőtérré.²² A katonai parancsnokság egy katonai repülőgépet biztosított számunkra, és október 30-án reggel Lvovba, a katonai repülőtérré szállított bennünket. A parancsnokság segítséget nyújtott nekünk, bevitt minket a városba.

Lvovból Zelenkóval együtt vonattal érkeztünk Moszkvába. Mivel a jegyem az MTA-n maradt, az útiköltségemet Zelenko elvtárs fedezte, ő vette meg nekem a vonatjegyet a Munkaerőforrás Főigazgatóság megyei kirendeltségén felvett előlegből.

Sajnos, meg kell jegyeznem, hogy a nagykövetség részéről semmit nem tettek annak érdekében, hogy a sorsunk felől érdeklődjenek, amikor egy hétig vesztegeltünk a szigeten a Hotel Margitszigetben. Tudomásom van róla, hogy valahol vidéken rekedt a Nő-

¹⁵ Az MTA akkori alelnökei Gombás Pál (1909–1971) fizikus, Ligeti Lajos (1902–1987) orientalista, turkológus és Fogarasi Béla (1891–1959) filozófus voltak. Minden kétséget kizáróan az utóbbi lehetett jelen Szidorov fogadásán, hiszen ő jelentős befolyással bírt az MTA tudománypolitikai irányára, tagja volt az MTA II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának, továbbá az 1956 nyarán a Szovjetunióba látogató akadémiai delegációnak is.

¹⁶ Az orosz eredetiben a „nyepremennij szekretar” vagyis „állandó titkár” szó szerepel. Erdey-Grúz Tibor (1902–1976) Kossuth-díjas kémikus, egyetemi tanárról van szó. 1950–1953 között, majd 1956–1957-ben az MTA főtitkára, egyúttal 1952–1953-ban felsőoktatási, majd 1953. júliustól 1956. júliusig Nagy Imre első kormányában, majd a Hegedüs-kormányban oktatásügyi miniszter.

¹⁷ Az orosz eredetiben csak a személynév kezdőbetűje olvasható. Szabó Imre (1912–1991) jogász, a jogi tudományok doktora, az MTA rendes tagjáról van szó. Az államszocialista időszak vezető marxista jogfilozófusa. 1955–1981 között az MTA Jog- és Államtudományi Intézetének igazgatója, egyúttal 1955–1960 között az MTA II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának titkára.

¹⁸ A Margit-szigeti Nagyszállóról van szó. Jelenleg: Danubius Grand Hotel Margitsziget.

¹⁹ Réti László (1908–1992) kommunista történész, az 1948-ban létrehozott Magyar Munkásmozgalmi Intézet alapító főigazgatója 1957-ig, 1970–1975 között az ÚMKL főigazgatója.

²⁰ Sic! Így a szövegben. Valójában: Zelenko, Genrih Ioszfovics (1905–1972), szovjet állami tisztviselő, 1954-től 1959-ig a Minisztertanács Munkaerőforrás Főigazgatóságának vezetője.

²¹ Az orosz nyelvű gépiratban a „Печо” vezetéknev szerepel, melynek átírása bizonytalan. Az illető személyazonosságát nem sikerült megállapítanunk.

²² Minden bizonnyal a Budapesttől délre, 28,5 km-re található tököli szovjet katonai légbázisról van szó.

vénytani Intézet (Leningrád. Az igazgató Zsukov akadémikus.) Szizov professzor²³ vezette négyfős delegációja.²⁴ A sorsukról semmit nem tudok mondani.

1956. XI. 3.

A. Sidorov
A. Sidorov professzor
SZTA Történeti Intézete Igazgatója

Tolsztukina elvtársnőnek. Sidorov elvtárs személyi dossziéjába. Rahmanyinov. 56. XI. 10.²⁵ 4087. sz. bejövő²⁶

2.

J. A. Lebegyevnek,²⁷ az INTURISZT csoportvezetőjének beszámolója szovjet turisták 1956. október 19.–november 1. közötti magyarországi útjáról (Moszkva, 1956. november 13.)²⁸

Eredeti gépirat. RGANI, f. 5, op. 28, gy. 470, l. 278–281.

Beszámoló

Szovjet turistacsoport magyarországi útjáról
(1956. X. 19-től 1956. XI. 1-ig)

A 61 fős csoport 56. X. 17-én utazott el Moszkvából, és 56. X. 19-én érkezett Budapestre. A csoport alapvetően építészekből, gépészmérnökökből és élelmiszeripari dolgozókból állt.

A csoport tagjait két szállodában helyeztük el: az egyik, 31 fős részét a Béke Szállóban,²⁹ a másik, 30 fős részét a Nemzeti Szállóban.³⁰

²³ Szizov, Ivan Alekszandrovics (1900–1968) szovjet növénybiológus, 1946-tól 1961-ig az Ny. I. Vavilov Össz-szövetségi Növénytermesztési Tudományos Kutatóintézet igazgatóhelyettese, 1961-től 1965-ig igazgatója.

²⁴ A magyar sajtó tudósításai alapján megállapítható, hogy a négyfős delegáció közvetlenül Bulgáriából érkezett Budapestre október 16-án, s eredeti terveik szerint több hetet kívántak Magyarországon tölteni. A legtöbb információt erre vonatkozóan lásd: Szovjet mezőgazdasági szakemberek érkeztek Magyarországra. *Magyar Nemzet*, 1956. október 17. 4.

²⁵ Utólagos kézírásos bejegyzés kék színű tollal a lap alján a bal hasámban.

²⁶ Utólagos kézírásos bejegyzés kék színű tollal a lap alján a jobb hasámban.

²⁷ Részletes életrajzi adatai ismeretlenek.

²⁸ Az ügyiratban található még V. M. Ankugyinovnak, az INTURISZT elnökének 1956. november 13-i átirata az SZKP KB-nak, melyben megküldi J. A. Lebegyev beszámolóját. Lásd: RGANI, f. 5, op. 28, gy. 470, l. 277.

²⁹ Az akkori Lenin körút 43. sz. alatti Béke Szállóról van szó, jelenleg a Teréz körút 43. sz. alatti Radisson Blu Béke Hotel.

³⁰ A József körút 4. sz. alatti Nemzeti (National) Szállóról van szó, jelenleg: Hotel Nemzeti Budapest.

X. 19-től X. 23-ig bezárólag a csoport az IBUSZ által javasolt program alapján vett részt kirándulásokon. 4 nap alatt a turisták megismerkedtek Budapest látványosságai-
val. Balatoni útjuk során megtekintették Veszprémet és Székesfehérvárt. X. 23-án a tu-
risták megtekintették a parlamentet, este pedig az operettszínházban voltak, a Csárdás-
királynőt nézték meg.

X. 23-án estétől kezdődtek a magyar reakció ellenforradalmi megmozdulásával kap-
csolatos események. X. 23-án napközben a csoport építészekből álló része a budapesti
építészeknél volt fogadáson, a másik része, amely a Gellért fürdőbe ment fürödni, szem-
tanúja volt a diákok tüntetésének. A tüntetés békés jellegű volt, és nagyon nehéz lett
volna azt feltételezni, hogy fegyveres küzdelemmé alakul át.

Amikor az autóbusz a turistákkal visszafelé tartott a színházból, kénytelen volt meg-
állni fél kilométerre a Nemzeti Szállótól, mivel az utat hatalmas tömeg torlaszolta el. Az
autóbuszhoz sokan rohantak oda, közöttük volt egy nő, [Tót],³¹ aki turistaként járt a
Szovjetunióban. Figyelmeztetett bennünket a megkezdődött zavargásokra, és a bizton-
ságunk megőrzése érdekében kérte, hogy nevezzük magunkat németeknek. A csoport
tagjai elvegyültek a tömegben, és gyorsan eljutottak a szállodába. A csoport első fele
különösebb probléma nélkül eljutott a Béke Szállóba. A Nemzeti Szállóban elhelyezett
csoport tagjai szemtanúi voltak annak, ahogy feldúlták a Szabad Nép szerkesztőségét.
Este, helyi idő szerint körülbelül 23:00 órakor nagy tömeg hatolt be a szerkesztőség
székházába. Kitérték az összes ablakot, felborították és felgyújtották a szerkesztőség két
Pobedáját. Ebbe a tűzbe dobáltak könyveket, dokumentumokat, bútorokat, továbbá
néhány embert is, a szerkesztőség munkatársait. A szerkesztőség épületének másik olda-
la felől a politikai könyvkiadó boltjából kidobált könyvekből rakott máglya égett.

A szálloda munkatársainak elmondása szerint ilyen orgiákra a fasizmus első napjai
óta nem került sor.

Mindezekre az eseményekre Gerő nyilatkozata után került sor, aki nagyon tapintat-
lanul, az országban kialakult helyzet figyelembevétele nélkül foglalt állást.

A szerkesztőség kifosztása egész éjszaka folytatódott. Reggel sok fegyveres jelent
meg, akik először a levegőbe lőttek. X. 24-én, reggel 5:00 órakor az utcákon szovjet és
magyar tankok és páncélozott járművek jelentek meg.

A szovjet katonai egységeknek megtiltották, hogy a tömegbe lőjenek. A tömeg ezt
tudta, ezért egyáltalán nem félt a csapatoktól. A huligánok a tankok ágyúcsövein lóg-
tak, felmásztak a mozgó tankokra, *levették róluk*³² a nehéz géppuskákat és a löszert, lőt-
ték a tankokat és a páncélozott járműveket. Közvetlenül a Nemzeti Szálló előtt a fel-
kelők felgyújtottak egy műszaki járgányt és két szovjet páncélozott szállító járművet.
A banditák leszámoltak az egyik páncélozott szállító járműben utazókkal, noha a kato-
nák nemcsak hogy nem lőttek rájuk, de még csak nem is álltak ellen. A megkínzottak
holttestei 3 napig heverték a járdán a szálloda előtt.

³¹ A cirill betűs átírás alapján a vezetéknev írása nem egyértelmű, lehet akár Tóth is.

³² Kézírással a szövegbe toldva.

A szálloda személyzete visszafogottan, de nem ellenségesen viszonyult a turistákhoz. Érződött, hogy a szállodában található az úgynevezett felkelők valamiféle központja: az üvegeket a szállodában 2-3 nappal a puccs előtt leszerelték; az események idején a szállodához 2 alkalommal is jött egy autó, amelyen angol zászló volt; a 22. sz. szobában minden este gyülekeztek valakik (magyarok), valamit megvitattak, hangoskodtak, a szállodába fegyvereket hordtak. A szálloda tetejéről minden egyes nap, amíg ott tartózkodtunk, tüzet nyitottak a magyarok tömegére. Néhány embert közvetlenül a szálloda előtt ölték meg, és a szálloda halljában, a Nemzeti Színház felől érkező lövésektől kapott halálos sebet egy magyar orvos és sebesült meg súlyosan egy nő.

Azok a provokátorok, akik a házak tetejéről lőttek, olyan híreszteléseket terjesztettek, hogy a Belügyminisztérium munkatársai és az oroszok lönek.

A Béke Szállóban tartózkodó csoporttal és a konzullal csak 4 nap múlva létesült kapcsolat. Az INTURISZT képviselőjének kérésére végig ezzel a csoporttal maradt az IBUSZ munkatársa, Jung Gizella, aki nagyon sokat tett a csoport biztonságának megőrzése érdekében. A puccs második napján nagy létszámban felfegyverzett pribékek törtek be a Béke Szálló éttermébe, ahol éppen a szovjet turisták tartózkodtak, és követelték az oroszok kiadását. Jung és a szálloda munkatársa azt mondták, hogy nincsenek itt oroszok, ezek észtek és csehek. A turisták csak ezután térhettek vissza a szobáikba. A csoportot néhányszor megpróbálták kitenni a szállodából, az utolsó napokon pedig az igazgatóság kijelentette, hogy nem garantálja a szovjet turisták épségét. A Béke Szállóban tartózkodó turisták szemtanúi voltak a Glóbusz szovjet könyvesbolt barbár kifosztásának és felgyújtásának, és annak, ahogy brutálisan végeztek kommunistákkal és a Belügyminisztérium munkatársaival. A szálloda közelében akasztottak fel néhány embert, a szemközti házban pedig magyar kommunisták családjaival végeztek kegyetlenül. Ennek a háznak az erkélyére kiugrott egy nő, aki segítségért kiáltott. Visszalökték a szobába, lövések hallatszottak, majd csönd lepte be a házat.

A felkelés második napjától kezdve az egész városban fegyveres lövöldözés zajlott, aknavetőből, géppuskából és géppisztolyból lőttek. A Nemzeti Szálló homlokzatába csapódott egy nehéz lövedék és az összes utcára néző szobát nehéz géppuskából kilőtt golyók érték.

A csoport biztonságának megőrzése érdekében a turistákat az udvarra néző szobákba költöztették át. X. 29-én, rögtön ebéd után, a szállodába jött az IBUSZ képviselője, Kepesi, és azt javasolta, hogy azonnal költözzenek át egy másik szállodába. 30 perc leforgása alatt a csoportot egy 12-15 fős autóbusszal a Munkácsy utcai zárt Pártszállóba³³ vitték. A Nemzeti Szállóban maradt a turisták holmija, 28 bőrönd, amelyeket az IBUSZ képviselői a csoport után akartak vinni. A bőröndöket nem vitték át, hanem este telefonált Kepesi, és közölte, hogy a bőröndöket lefoglalták, mivel állítólag az egyikben fegyvert találtak. A bőröndök felnyitásánál sem az INTURISZT, sem az IBUSZ képviselője nem volt jelen. Az autó sofőrjét letartóztatták.

³³ A Munkácsy Mihály utca 4–5. sz. alatti MDP Központi Szállójáról, közismertebb nevén a Pártszállóról van szó. Jelenleg: Hotel Andrassy Budapest.

A Pártszálló személyzete egészen az utolsó pillanatig figyelmesen és előzékenyen viszonyult a turistákhoz.

A Pártszállóba való átköltözés után az INTURISZT képviselője X. 30-tól XI. 1-jéig minden nap megfordult a nagykövetségen, ahova a konzuli osztályt is telepítették. A konzulátuson zavar uralkodott, senki nem tudott semmit. A konzul először egyáltalán nem akart foglalkozni a turisták hazajuttatásának kérdésével, kijelentve, hogy ez az IBUSZ kötelessége. Ugyanakkor az IBUSZ Nemzetközi Osztályának vezetője, Kepesi szerint az IBUSZ mint szervezet megszűnt létezni, és nincs abban az állapotban, hogy megszervezze a turisták hazatérését és garantálja az utazás biztonságát.

A konzulátus által javasolt hazautazási lehetőségekből nagyon sok volt, és azok egy napon belül többször is változtak. A turistákat először autóbusszal akarták Csehszlovákiába vinni, majd sebesültszállító gépekkel Lengyelországba vagy szovjet utasszállító gépekkel Lvovba stb. A végül ténylegesen megvalósuló változatot november 1-jén, szó szoros értelmében az elutazás előtt néhány órával vetették fel. A csehszlovák konzulátus munkatársa, Spivaček,³⁴ kibérelt egy magyar egészségügyi hajót, amelyen a turistákat, a budapesti szovjet kereskedelmi kirendeltség és nagykövetség munkatársainak egy részét, a professzori és tanári kart, a szovjet kolónia iskolai internátusát, és az ottmaradt cseheket vitték el. A turistákat 2-3 főből álló kis csoportokra bontották, és gyalog indították el őket a hajóállomásra. Meg kell jegyezni, hogy az egész nagykövetségen nem sikerült találni egyetlen Budapest-térképet sem, amellyel meg lehetett volna határozni, hogy hol is van ez a hajóállomás.

2 órával azelőtt, hogy az ott tartózkodó csoport elhagyta volna a Pártszállót, a szállodaiba jött a pogromok szervezésében szerepet játszó úgynevezett nemzetőrség egyik csapata. Elég jóindulatúan viselkedtek a turisták iránt, megengedték nekik, hogy a szükséges ideig a szállodában maradjanak, azzal nyugtatták a turistákat, hogy maguk fognak szállodaőrseget állítani. Azt, hogy miért jöttek, azzal indokolták, hogy azon budapesti polgárok számára keresnek elhelyezést, akiknek lakásai megsemmisültek.

A hajó Pozsonyig ment fel a Dunán. Pozsonyba november 2-án érkeztek meg a turisták, és este egy különjárral vitték őket a határra. A csehszlovák elvtársak megható tapintattal és gondoskodással fogadták a szovjet állampolgárokat és kísérték a vonatot a határig, mindvégig igyekeztek demonstrálni a Szovjetunió iránti szimpátiájukat.

November 3-án este Csapra értünk, és november 4-én reggel, 4 óra 35 perckor különjárral indultunk Moszkvába. A fogadtatás Csapon mindannak az ellentettje volt, amit Csehszlovákiában tapasztaltunk. A turistákat átlagos kocsikban helyezték el, nem biztosítottak számukra sem matracokat, sem ágyneműt. Mindenkit meglepett a vasúti vezetőség közömbössége azok iránt, akik a tragikus magyarországi események szemtanúi voltak, akik a saját országukban melegséget és figyelmet reméltek, annál is inkább, mivel a turisták és a velük utazó más polgárok már 3-4 napja nem aludtak. Ágyneműt csak Kijevben adtak, azok után, hogy a nagykövetség munkatársai ezt kikövetelték a

³⁴ Részletes életrajzi adatai ismeretlenek.

Külügyminisztériumon keresztül, mivel a gyerekek körében a kimerültség következtében betegségek alakultak ki.

A turistacsoport minden tagja (61 fő) egészséges, senki nem sebesült meg, a közérzetük és a kedvük jó. A turisták jól viselkedtek, fegyelmezetten, kitartóan. Minden utasítást, amit az INTURISZT képviselőjétől kaptak, pontosan betartottak.

A turisták nagyon hálásak az IBUSZ munkatársainak, Kepesi Tibornak, Varga Sándornak és Jung Gizellának, akik magukra nézve is kockázatot vállalva, az első naptól az utolsóig a csoporttal tartottak, arra törekedve, hogy valahogy megkönnyítsék számukra a nehéz perceket, és megtették mindent annak érdekében, hogy az csoport elutazhasson Magyarországról.

Nagyon érdekesek voltak az IBUSZ részéről a csoportot kísérő Varga Sándor kijelentései.

Azt mondta, hogy a Szovjetunió tekintélyének aláásására irányuló munka már nagyon régóta folyik. Az ellenségeknek különösen akkor van sikerük, amikor felhasználják a szovjet állampolgárok viselkedését és külső megjelenését jellemző hibákat. Varga csodálkozott azon, hogy nem azokat küldik Magyarországra dolgozni, akikkel a szovjetunióbeli útjai során találkozott, vagy azokat, akik turistaként jönnek Magyarországra, vagyis olyanokat, akik őszintén, és nem lenézően és nagyképpen viszonyulnak az emberekhez, és nemcsak a régi műemlékek iránt érdeklődnek, hanem az egyszerű nép élete iránt is. Nagy népszerűségnek örvendtek Magyarországon más országok, például a kapitalista államok képviselői, akik kívülről kifejezett demokratizmussal, szerénységgel és udvariassággal igyekeznek behatóan megvizsgálni és tanulmányozni a nép életét és érzéseit, s rendszerint sportos külsejük is van (úgy néznek ki, mint egy sportoló), gyönyörűen öltözködnek. Mindennek nagy jelentősége van a tekintély kivívásában nemcsak Magyarországon, hanem más nyugati országokban is. Varga azt mondta, hogy a Magyarországon dolgozó állandó szovjet kiküldöttek többsége (többször is aláhúzta a „többsége” szót) nemcsak hogy ízléstelenül öltözködik, s olyan felpuffadt ember benyomását kelti, aki csak az evésért rajong, nem érdekli a nép kultúrája, élete és nyelve, hanem a nagyképűségével, a hencegéssel, az elementáris humorérzék hiányával kelt fel-tűnést, és azzal, hogy lenézi a nép kultúráját és hagyományait, és nem ismeri az országban uralkodó helyzetet és hangulatot.³⁵

A szovjet turistacsoport kísérője
1956. november 13.³⁶

J. A. Lebegyev

³⁵ A bekezdés utolsó két mondata kézírással kiemelve a bal lapszélen.

³⁶ A nap dátuma kézírással a szövegbe toldva.

II. Magyar állampolgárok a Szovjetunióban

3.

D. Ny. Taptikovnak,³⁷ az OSZSZK Oktatásügyi Minisztériuma Nemzetközi Osztálya vezetőjének beszámolója a magyar oktatásügyi delegáció 1956. október 15.–november 2. közötti szovjetunióbeli tartózkodásáról (Moszkva, dátum nélkül. [1956. november 12-ig]³⁸)

Eredeti gépirat. RGANI, f. 5, op. 28, gy. 466, l. 83–87.

Beszámoló

A magyar népművelés vezető dolgozóiból álló delegációval folytatott munkáról³⁹

1956. X. 15-től 1956. XI. 1-jéig az OSZSZK Oktatásügyi Minisztériumának meghívására a Szovjetunióban tartózkodott a Magyar Népköztársaság népművelésügyének vezető dolgozóiból álló delegáció.

A delegáció tagjai voltak:⁴⁰

Kiss Gyula⁴¹ – a Magyar Népköztársaság oktatásügyi miniszterhelyettese, a delegáció vezetője.

Kálmán György – az Oktatásügyi Minisztérium Iskolaügyi Osztályának vezetője.

Voksán József – az MDP Központi Vezetősége Iskolaügyi Osztályának képviselője.

Kiss Gyula – a Zalaegerszeg Megyei Tanács⁴² Végrehajtó Bizottsága Tanügyi Osztályának vezetője.

Takács Gyula – a Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Tanügyi Osztályának vezetője.

Szurmai Tibor – Szolnok megyei tanfelügyelő, az orosz nyelv tanára.

Komáromi Béla – a sárospataki Rákóczi Gimnázium igazgatója.

[Hlovacs] József – Pest megyei (Budapest) tanfelügyelő, az orosz nyelv tanára, irányítása alatt jelent meg a legjobb középiskolai orosz nyelvkönyv.

³⁷ Részletes életrajzi adatai nem ismertek.

³⁸ Az irat datálatlan, de ugyanabban az ügyiratban található még J. A. Afanaszenko oktatásügyi miniszter 1956. november 12-i átirata az SZKP KB-nak, mellyel megküldi D. Ny. Taptikov beszámolóját és Lippai Ibolya szolgálati jelentését. Lásd: RGANI, f. 5, op. 28, gy. 466, l. 82.

³⁹ Aláírás nélkül.

⁴⁰ A delegáció tagjainak nevei cirill betűs írással vannak felsorolva. Az eredeti neveket nem minden esetben sikerült kiderítenünk, a kérdéses esetekben a vezetéknevet szögletes zárójelbe tettük.

⁴¹ Kiss Gyula (1915–1994) pedagógus, oktatáspolitikus, 1953. október 1-jétől 1957. április 12-ig oktatásügyi miniszterhelyettes.

⁴² Sic! Így az eredetiben is.

Gáll Géza – a szegedi gyakorló középiskola igazgatója, számos iskolai tankönyv szerkesztője.

Bellai László – középiskolai igazgató, Budapest.

Bori István – a budapesti Pedagógiai Tudományos Kutatóintézet munkatársa.

[Komin] Éva – az orosz nyelv tanára a budapesti Varga Katalin Gimnáziumban.

A delegáció, rögtön Moszkvába érkezése után, nagy munkaterv megvalósítását tűzte ki maga elé. Kiss elvtárs azt kérte, hogy kevesebb időt fordítsunk a kulturális rendezvényekre és többet a Szovjetunió oktatásügye szervezetének komoly tanulmányozására.

A delegációt fogadták az OSZSZK oktatásügyi miniszterének helyettesei, L. V. Dubrovina elvtársnő és P. V. Zimin elvtárs, akik részletesen ismertették a Szovjetunió közoktatási rendszerét, és válaszoltak a delegáció tagjai által feltett kérdésekre, amelyek a szovjet iskolai oktatás és nevelés legkülönbébb területeit érintették. A delegáció tagjai különös érdeklődést mutattak a közoktatás irányításával, a műszaki oktatással és a tanulók terhelésével kapcsolatos kérdések iránt.

A delegáció tagjai ellátogattak az OSZSZK Oktatásügyi Minisztériuma Pedagógiai Tankönyvkiadó-jába és a minisztérium Oktatási Szemléltetőeszközök Főigazgatóságára, ahol megismerkedtek a tankönyvek kiadásával és az iskolai oktatási szemléltetőeszközök gyártásával.

A delegáció tagjai hosszabb időt szenteltek az OSZSZK Pedagógiai Tudományok Akadémiája tevékenységének megismerésére, számos megbeszélést folytattak az Akadémia Pedagógiaelméleti és Pedagógiatörténeti Intézetében és Oktatási Módszertani Intézetében, nagy érdeklődést tanúsítottak az Akadémia és intézetei működése iránt, nagy mennyiségű pedagógiai szakirodalmat kaptak, s megállapodtak abban, hogy levélben felveszik egymással a kapcsolatot a további tapasztalatcsere és szakirodalom cseréje céljából.

A delegáció ellátogatott a népművelés vezető káderei számára létesített Központi Továbbképző Intézetbe és a moszkvai városi Tanító Továbbképző Intézetbe, a 315. sz. általános iskolába, a 2. sz. tanítóképzőbe, megtekintette a Kremlt, a Lenin–Sztálin-mauzóleumot, a Lenin Múzeumot, illetve járt moszkvai színházakban is.

56. X. 24-én a delegáció Karagandába⁴³ repült, ahol a Kazah SZSZK oktatásügyi miniszterhelyettese, A. S. Saripov,⁴⁴ a megyei és városi pártbizottság munkatársai, illetőleg a városi tanács és a helyi sajtó képviselői fogadták őket.

Karagandában a delegáció másfél napot töltött (56. X. 25-én ebéd után meglátogatta a 3. sz. középiskolát, az 1. sz. bennlakásos iskolát, egy kazah tannyelvű iskolát, egy még nem iskoláskorú gyermekek számára fenntartott otthont, egy bányát, a kohászati üzemet Temir-Tauban,⁴⁵ a Bányász Művelődési Házat és a Kohász Művelődési Házat). A delegáció mindenhol a legmelegebb fogadtatásban részesült.

⁴³ Karaganda (ma: Karagandi, KAZ).

⁴⁴ Saripov, Adi Saripovics (1912–1993) kazah író, pedagógus, 1944-től 1958-ig a Kazah SZSZK művelődésügyi miniszterhelyettese, 1958-tól 1963-ig oktatásügyi miniszter.

⁴⁵ Sic! Kötőjellel az eredetiben. Ma: Temirtau (KAZ).

Karagandából a delegáció Alma-Atába⁴⁶ utazott. A Kazah SZSZK Oktatásügyi Minisztériuma a vendégek számára látogatást szervezett egy középiskolába, a pedagógiai intézetbe, egy gyermekotthonba, a vendégek megfordultak a gyermekszínházban, részt vettek egy népzenei koncerten, megtekintették a várost, s voltak a magashegyi sípályán is.

A Kazah SZSZK Művelődésügyi Minisztériuma jól szervezte meg a delegáció kazahsztáni látogatását. A delegációval tartott mindhárom oktatásügyi miniszterhelyettes, kiemelt figyelmet szenteltek számukra az alma-ata-i városi párt- és tanácsi vezetés részéről. Az ennyire kiemelt figyelemhez valószínűleg hozzájárult az a körülmény is, hogy ez volt az első külföldi delegáció Kazahsztánban, amelynek oktatásügyi dolgozók voltak a tagjai. Kiss Gyula, a delegáció vezetője a következőket mondta: „Kazahsztánban a tisztem arra korlátozódott, hogy mindenhol csak köszönetet kellett mondanom. Olyan jól fogadnak itt bennünket, hogy egyebekre már egyszerűen nem marad időm.”

„Hét országban is jártam már – mondta Bori István –, ugyanakkor sehol és semmikor nem részesülhettem ilyen figyelemben, ilyen gondoskodásban, sőt, azt mondanám, hogy ilyen szeretetben, amilyennel körülvettek bennünket itt a Szovjetunióban.”

A delegáció 56. X. 28-án este értesült először a magyarországi eseményekről (a szovjet rádió híradásából). Másnap reggel a delegáció vezetője azt kérte, hogy amint csak lehet, rendeljenek számukra repülőt Moszkvába. A repülőt meg is rendelték aznap este. Kiss Gyula felhívta a moszkvai magyar nagykövetséget. Azt felelték neki, hogy (mind a telefonvonalon keresztül, mind a légi, mind a vasúti) az összeköttetés megszakadt Magyarországgal. Másnap már Moszkvában volt a delegáció. Kiss járt néhányszor a magyar nagykövetségen, ugyanakkor minden alkalommal borúsán tért vissza onnan. Láthatólag a nagykövetségnek nem volt ideje arra, hogy a delegációval foglalkozzon, mivel a delegáció tagjai gyakran panaszkodtak a nagykövetségi dolgozók bürokratizmusára.

Kiss megkérte az OSZSZK Oktatásügyi Minisztériumát, hogy juttassa el a delegációt repülőgéppel Prágába. Teljesítették a kérését, és 56. X. 1-jén a delegáció Csehszlovákiába repült. Kiss elmondása szerint a delegáció tagjainak vannak Csehszlovákiában ismerőseik és rokonaik, akiknél meg tudnak szállni és ki tudják várni a kedvező alkalmat, hogy visszatérhessenek a hazájukba.

Az elutazásuk előtt Kiss Gyula, az OSZSZK oktatásügyi minisztere, J. I. Afanaszenko elvtárs⁴⁷ által szervezett fogadáson kijelentette, hogy noha a delegáció tartózkodása rövid volt, de hasznos, és a delegáció tagjai, mihelyt helyreáll a nyugalom Magyarországon, propagálni fogják a Szovjetunió pozitív tapasztalatát a népművelés terén.

A szovjet közoktatás sikereiről beszélve Kiss megjegyezte azt a pozitív tény, hogy a Szovjetunióban alaposan hozzáfogtak a szakoktatás bevezetéséhez az iskolákban, úgy, hogy ebben nemcsak a közoktatási szervek vesznek részt, hanem a vállalatok és a társa-

⁴⁶ Alma-Ata (ma: Almati, KAZ).

⁴⁷ Afanaszenko, Jevgenyij Ivanovics (1914–1993) szovjet párt- és állami vezető, 1956-tól 1966-ig az OSZSZK oktatásügyi minisztere.

dalmi szervezetek is, amelyek a szakoktatás anyagi alapját teremtik meg. Magyarországon, Kiss szavai szerint – s ezt hátrányként említette –, a társadalmi szervezetek nem vesznek részt az iskolai szakoktatás bevezetésének folyamatában.

Kiss elmondta, hogy jól készítik fel a pedagógiai kádereket a Szovjetunióban, mind központi, mind pedig helyi szinten. Megjegyezte azt is, hogy a Szovjetunióban a tanácsok jóval nagyobb figyelmet szentelnek a közoktatásnak, mint Magyarországon, és rámutatott arra, hogy a Moszkvai Városi Tanács munkatársai mennyire tájékozottak a közoktatás helyzetét illetően.

Az egyik legfontosabb kérdés, amelyet a delegáció tagjai szerettek volna tisztázni a Szovjetunióban, a tanulók terheltségének kérdése. Azt mondták, hogy mindazon intézkedések ellenére, amelyeket a Szovjetunióban hoztak a tanulók terhelésének csökkentése érdekében, a tanulók a Szovjetunióban még mindig jóval terheltebbek, mint Magyarországon (ez [Komin] Éva kijelentése volt, amit a delegáció többi tagja is osztott). Kiss azt mondta, hogy a tanulók iskolán kívüli idejét is túlságosan kitölti az úttörőmunka és a szakköri tevékenység, és így a tanulóknak túl kevés idejük marad arra, hogy megérintsenek mindent abból, amit nyújtanak számukra.

A delegáció tagjai számos értékes kritikái észrevételt tettek egyes tárgyak szovjet iskolai oktatásának metodikájával kapcsolatban.

A magyarországi eseményeket értékelve, a delegáció vezetője, Kiss Gyula Kazahsztán művelődésügyi miniszterhelyettesével, A. S. Saripov elvtárral folytatott beszélgetése során elmondta, hogy Rákosi Mátyás és Gerő Ernő milyen súlyos és komoly hibákat vétettek a népgazdaság tervezése terén (a sztálinvárosi⁴⁸ vasipari vállalatokat azzal a számítással építették meg, hogy Krivoj Rogból⁴⁹ hoznak nyersvasat, ami nyilvánvalóan nem volt rentábilis; a szovjet típusú metró, ami nélkül teljesen meg lehet lenni Budapesten, rögtön 16 helyen kezdték el építeni, százmillió forintokat költöttek rá úgy, hogy egy állomást sem építettek meg, miközben a lapok arról írtak, hogy csak a szocializmus teremt lehetőséget egy jó metró megépítésére; mechanikusan, a nemzeti sajátosságok figyelembevétele nélkül vették át a szovjet mezőgazdaság és ipar tapasztalatait; helytelen volt a középparasztsággal szembeni politika, amelyre gyakorta úgy tekintettek, mint a „nép ellenségére”, minden ebből fakadó következménnyel; szektás volt a valláspolitikai; ignorálták Magyarország kulturális múltját, komoly hibákat követtek el a választások lebonyolításakor). Ebben a delegáció összes tagja egyhangúan egyetértett.

A delegáció tagjai üdvözölték Nagy Imre hatalomra jutását. A tolmáccsal, Lippaival folytatott beszélgetésben azon a véleményen voltak, hogy Nagy Imre és Kádár János becsületes kommunisták, ugyanakkor kifejezték abbéli kételyüket, hogy meg tudják-e tartani a hatalmat, mivel a környezetükben és vidéken „sok olyan ember van, aki nem kommunista érzelmű”.⁵⁰

⁴⁸ Ma: Dunaújváros.

⁴⁹ Krivoj Rog (ma: Krivij Rig, UK).

⁵⁰ Lásd a mellékletet.

Melléklet

Lippai Ibolya⁵¹ tolmács, a Moszkvai Magyar Rádió munkatársának feljegyzése a magyar oktatásügyi delegáció tagjainak a magyar forradalommal kapcsolatos megjegyzéseiről és véleményéről (Moszkva, 1956. november 2.)

Gévelt másolat. RGANI, f. 5, op. 28, gy. 466, l. 89–92.

Az OSZSZK Oktatásügyi Minisztériuma Nemzetközi Osztálya vezetőjének Taptikov elvtársnak

Szolgálati feljegyzés

A magyar pedagógusdelegáció tagjainak kijelentései a magyarországi helyzetről

A Szovjetunióba látogató magyar pedagógusok a velem folytatott beszélgetések során nagyon óvatosan nyilatkoztak a magyarországi eseményekről.

Kiss Gyula, a delegáció vezetője a puccs okaival kapcsolatban azt mondta, hogy azok végső soron egyes vezetők, Rákosi, Gerő, Berei⁵² által mindenekelőtt az iparosítás terén elkövetett súlyos hibákra vezethetők vissza. Példának okáért, úgy hozták létre a sztálinvárosi vasipari kombinátot, hogy a nyersanyagbázisok (a nyersvas) nem álltak rendelkezésre. Forintmilliókat költöttek a jelenleg befagyasztott metróépítkezésekre. A delegáció más tagjai, például Bori L.,⁵³ [Komin] Éva a tervezés „hihetetlen hibáiról” beszéltek, arról, hogy hiba volt a gyapot és a rizs termesztése egyes helyeken, illetve a földreform idején földhöz jutó parasztok kötelező betagolása a többségében rosszul működő mezőgazdasági szövetkezetekbe. Véleményük szerint mindez annak eredménye volt, hogy mechanikusan alkalmazták a szovjet módszereket az egészen eltérő magyarországi körülmények között, anélkül, hogy figyelembe vették volna azokat és a parasztok igényeit. Nem próbálkoztak a meggyőzésükkel.

Arra a kérdésemre, hogy meg lehetett-e volna előzni a zendülést, Kiss, Kálmán és Bori azt válaszolták, hogy ha Rákosi időben távozott volna és legalább a nyár végén Nagy Imre lett volna a miniszterelnök, meg lehetett volna előzni a vérontást.

⁵¹ A melléklet mellett az ügyiratban megtalálható még Lippai Ibolya D. Ny. Taptikov által készített rövid szolgálati jellemzése. Lásd: RGANI, f. 5, op. 28, gy. 466, l. 88. Lippai Ibolya (született: Miskolc, 1905), magyar származású szovjet állampolgár, tolmács, 1929-től az SZKP tagja, a Minisztertanács Rádió Főigazgatósága magyar szerkesztőségének munkatársa.

⁵² Berei Andor (1900–1979) kommunista közgazdász, politikus. 1922–1946 között a Szovjetunióban élt emigrációban. 1954-től 1956-ig az Országos Tervhivatal elnöke, 1948–1951 között a Külügyminisztérium politikai államtitkára, majd külügyminiszter-helyettes. 1948–1956 között az MDP KV tagja, 1956. október 28-ról 29-re virradó éjszaka más politikusokkal együtt Moszkvába szállították. A Szovjetunióból csak 1958-ban települhetett véglegesen haza.

⁵³ Lippai itt nyilvánvalóan eltévesztette a keresztnévet. Helyesen: István.

A zendülést közvetlenül megelőző eseményekről beszélgetve Bori L.⁵⁴ és [Komin] Éva azon a véleményen voltak, hogy az események kirobbanásában Rajk és más ártatlanul elítélt személy újratemetése is szerepet játszott. A budapestieket különösen felhábortotta az, hogy az újratemetést lényegében véve ugyanaz a kormány szervezte meg, amelyik felkaszotta az ártatlanokat, és ahogy [Komin] Éva hozzáfűzte, most ugyanez a kormány majdnem nemzeti hőökké nyilvánítja őket. Bori A.⁵⁵ felháborodva mondta el, hogy az összes munkásnak, közalkalmazottnak és diáknak megmondták, hogy ki kell menniük a temetésre, de ő ezt elutasította, mivel úgy vélte, hogy az újratemetés helytelen.

A Kanajev elvtárs⁵⁶ és a delegáció tagja, [Hlovacs] közötti beszélgetésből kiderül, hogy a moszkvai magyar nagykövetségről kapott hírekből ítélve a magyar diákok október 23-i demonstrációját az váltotta ki, hogy a diákok felháborodtak Gerő rádiónyilatkozatán, amit a hazaérkezése után tett. Gerő élesen kikelt a fiatalság által szervezett nagygyűlések és demonstrációk ellen. A diákok elítélték a nyilatkozatát, és úgy értékelték azt, mint a „sztálinizmushoz való visszatérést”. Gerő az október 23-i demonstráció idején megpróbálta visszavonni, pontosabban megmagyarázni a szavait, de kövekkel hajigálták meg.

A zendüléssel kapcsolatban, azok után, hogy megjelent a szovjet kormánynak a szocialista országok közötti kapcsolatokra vonatkozó nyilatkozata, Bellai László kijelentette: „eddig a Pravda a zendülés résztvevőit ellenforradalmároknak nevezte, most pedig inkább felkelőknek”. Bellai a Peking szállodába (601. sz. szoba) járt információért az ismerőséhez, a magyar kereskedelmi kirendeltség egyik (szerszámok eladásával foglalkozó) munkatársa feleségéhez. Bellai ezzel alá akarta húzni, hogy a felkelést, amelyben a magyar hadsereg is részt vett (a BBC hírei szerint), a Politikai Hadiakadémia⁵⁷ hallgatói kezdték.

A magyar pedagógusok arról beszéltek, hogy Rákosi dezinformálta az SZKP-t. Kálmán György a deklarációnkkal kapcsolatban megjegyezte, hogy valószínűleg a Szovjetunióban eddig rosszul tudták, hogy mi folyt és mi folyik Magyarországon. Véleménye szerint azt a tény, hogy Szuszlov elvtárs – aki azért jött Budapestre, hogy megismerje az ország helyzetét – a XX. kongresszus után Rákosit támogatta, csak azzal lehet magyarázni, hogy Szuszlov elvtársat Budapesten kizárólag Rákosi emberei vették körül,

⁵⁴ Sic! Ez is nyilvánvalóan a keresztnév tévesztése. Helyesen: István.

⁵⁵ Sic! Ez is nyilvánvalóan a keresztnév tévesztése. Helyesen: István.

⁵⁶ Személyére vonatkozó adatot nem találtunk.

⁵⁷ A Petőfi Sándor Politikai Katonai Akadémiáról van szó. Az akadémia tanári karának néhány tagja már október 22-én este felvette a kapcsolatot a szervezkedő egyetemistákkal, másnap, 23-án az intézmény tanszéki és hallgatói pártszervezetének képviselői, illetve beosztott tisztek röpgyűlést tartottak, melyen felhívást tettek közzé a sajtó és a rádió számára az egyetemi ifjúsággal való szolidaritásukról. Noha az akadémia hallgatói valóban részt vettek a Bem szobornál szervezett tüntetésen is, a kezdeményező szerepet a fegyveres felkelésben nem lehet egyértelműen nekik tulajdonítani, a tisztek és hallgatók jelentős részét a Honvédelmi Minisztérium a középületek, például a Magyar Rádió, a Nemzeti Színház, a Szabad Nép székháza stb. védelmére használta fel. Erre részletesen lásd: SZABÓ, 2007, 7–12.

akik dezinformálták őt.⁵⁸ Véleménye szerint a szovjet gazdasági és műszaki tanácsadók kevéssé ismerték a magyar gazdaság helyzetét, ezért elég kihívóan viselkedtek Magyarországon.

Azzal a kérdéssel összefüggésben, hogy miért követeli Magyarország a kapcsolatok rendezését a Szovjetunióval, és mindenekelőtt a szovjet csapatok kivonását az országból, [Komin] Éva mondta el a véleményét. Azt mondta, hogy a szovjet csapatok az ország felszabadítása idején incidenseket követtek el, elrabolták a lakosság értékes holmijait, s lelőtték a sebesült foglyokat. Azzal finomította a kijelentését, hogy a szovjet katonák fel voltak dúlva amiatt, hogy a hitleristák lelőtték a szovjet parlamentereket. Amikor azt mondtam, hogy a szovjet csapatok közé bűnöző elemek is kerültek, ami elkerülhetetlen akkor, amikor a hadsereg létszámát meg kell növelni a hatalmas veszteségek után, [Komin] Éva egyetértett velem.

Kálmán György célzott arra, hogy a magyarok úgy érezték, egy gyarmatosított nép helyzetében vannak a Szovjetunióval fennálló kapcsolatokban. Azt mondta, hogy nagyon sok a szovjet tanácsadó a magyar gazdaság minden ágazatában és a magyar hadseregben. Szemtanúja volt annak, amikor egy fiatal szovjet tiszt a legutolsó szavakkal illetett egy magyar főhadnagyot, még a nép ellenségének is nevezte, csak azért, mert nem volt megfelelő szerszáma, és nem tudta időben lezárni a benzintartályt. Kálmán itt azzal finomított az általa elmondottakon, hogy beszélt arról is, hogy a szovjet csapatok milyen hősiességgel mentették az embereket az árvíz idején. De azért hozzátette még, hogy egyes szovjet tisztek úgy viselkednek Magyarországon, mintha egy gyarmaton lennének. A pedagógusok egyetértettek velem abban, hogy az, hogy egyes tisztek így viselkednek, a rossz nevelés eredménye, és Sztálin személyi kultuszának egyik következménye.

Jellemző, hogy [Komin] Éva meglepődött azon, hogy még mindig a mauzóleumban van Sztálin holtteste.

Egyes pedagógusok véleménye a kormány tagjairól és az MDP vezetőiről

Kiss Gyula jó és becsületes magyarnak véli Nagy Imrét, ezzel kissé alá is húzta, hogy nem zsidó. Véleménye szerint Nagy Imre egyáltalán nem volt jobboldali elhajló, hanem fel akarta emelni a parasztok és a munkások életszínvonalát. Őszintén törődött az oktatással is, és nem tartott bürokratikus beszédeket. Bellai és Bori egyetértettek Kissel és a meglátásával. Becsületes kommunistának vélik Kádár Jánost, az MDP KV első titkárát is.

⁵⁸ Mihail Andrejevics Szuszlov (1902–1982), az SZKP KB titkára 1956. június 7–14. között tartózkodott Budapesten. Utazásának célja az MDP-n belüli vezetői ellentétek áthidalása, s ezzel összefüggésben leginkább a Kádár János PB-be választásával kapcsolatos kérdések megoldása állt. Szuszlov látogatása idején Rákosi első titkári pozíciójának kérdése csak abban az aspektusban került szóba, hogy az MDP KV-be és a PB-be választandó új tagok mennyire veszélyeztetik a meglévő erőviszonyokat, és ezek az új erőviszonyok mennyire akceptálhatók Moszkva szemszögéből. Erre részletesen ld. SZEREDA–SZTIKALIN, 1998, 37–38, 85–89.

A vezetők közül Rákosit tekintették a leginkább vétkesnek. Így például Bellai azt mondta, hogy a XX. kongresszus után újfent becsapta a párt tagjait azt állítva, hogy Jugoszláviában vannak tisztességes baloldali elemek Tito ellensúlyozására, aki lényegében mégiscsak az imperializmus ügynöke. Az, hogy mennyire gyűlölt volt Rákosi, jól mutatja az a tény is, hogy Bori A.⁵⁹ a zendülés elején naivan még azt is gondolta, hogy mindez Rákosi embereinek a provokációja, akik a XX. kongresszus után aláírásokat gyűjtöttek egy Rákosinak címzett levélre, amelyben a bizalmukról biztosították őt.

Az egyszerű emberekkel való bánásmód terén mind Rákosi, mind pedig Gerő nagyon durvák voltak.

Nem túl pozitívan nyilatkoztak Münnichről, a belügyminiszterről, elsősorban a kora miatt, de lehet, hogy azért, mert annak ellenére, hogy Münnich jó barátságban volt Rajkkal, őt még csak le sem tartóztatták. Negatívan viszonyultak Lukács György kinevezéséhez kulturális miniszterré.⁶⁰

Arra a kérdésemre, hogy ki tudná megnyugtatni a dunántúli parasztokat, Bellai és Kálmán azt válaszolták, hogy a parasztok még Tildynek sem hisznek. Talán leginkább Kovács Béla földművelésügyi miniszterre, a Független Kisgazdapárt tagjára hallgatnak.

56. XI. 2.

Lippai Ibolya

A helyesírás és a központozás meghagyva az eredeti alapján.

*D. Taptikov*⁶¹

4.

Ljudvika Malaseva,⁶² a Szovjet Írószövetség Külügyi Bizottsága lengyel referensének feljegyzése Gergely Sándor⁶³ magyar író szovjetunióbeli tartózkodásáról az 1956. évi magyarországi forradalom idején

(Moszkva, 1957. február 13.)

Eredeti gépirat. RGALI, f. 631, op. 26, gy. 1221, l. 1–2.

⁵⁹ Sic! Helyesen: István.

⁶⁰ Lukács György (1885–1971) marxista filozófus, esztéta, kommunista politikus, 1956-ban Nagy Imre kormányában művelődési miniszter, a novemberi szovjet katonai támadás után ő is a jugoszláv követségen kapott menedéket, ahonnan a Nagy Imre-csoport tagjaival együtt Romániába internálták. 1957-ben hazaengedték.

⁶¹ Ez a megjegyzés utólagosan gépirással rávezetve a dokumentumra D. Ny. Taptikov eredeti kézjeggyével.

⁶² Részletes életrajzi adatai nem ismertek.

⁶³ Gergely Sándor (1896–1966) kommunista író, újságíró, lapszerkesztő. Az első világháborúban megsebesült, időlegesen megvakult. 1926-tól az illegális KMP tagja. 1931-ben Moszkvába emigrált, részt vett a Sarló és Kalapács és az Új Hang szerkesztésében. 1945-ben tért haza. Országgyűlési képviselő, 1945–1951 között a Magyar Írók Szövetségének elnöke, az 1940-es évek második felében, az 1950-es évek első felében Rákosi Mátyás magyar pártvezető legszűkebb környezetének tagja. Kossuth-díjas (1949, 1956).

Gergely Sándor magyar író feleségével⁶⁴ együtt négy hónapon át tartózkodott a Szovjetunióban. Gergely Sándor 1956 szeptemberében szabadságra érkezett, és a Magyarországon kibontakozott események következtében kénytelen volt 1957. január 27-ig⁶⁵ maradni.

Szovjetunióbeli tartózkodása alatt Gergely elvtársat nagyon nyomasztotta a dolgok állása Magyarországon. Gergely folyton arról beszélt, hogy a szovjetunióbeli elvtársak kevés figyelmet fordítottak a szavaira. „Már két évvel ezelőtt mondtam, hogy írói körökben kedvezőtlen a helyzet, hogy ott nagyon sok, a fennálló rendszerrel szemben ellenséges ember van, hogy érnek azok az események, amelyek komoly következményekkel fenyegetnek. Senki se hallgatott rám...”

Gergely elvtárs 1956 szeptemberében a Szovjet Írószövetség Külügyi Bizottságában lezajlott találkozón szintén beszélt a Magyar Írók Szövetségében uralkodó kedvezőtlen állapotról, és újra panaszkodott: „Miért nem figyel senki a szavaimra? A szovjet emberek nagyon hiszékenyek. A szovjet emberek hálásak, és azt gondolják, hogy mindenki ilyen.” Amikor októberben a Szovjetunióba érkezett Pa[i]p⁶⁶ László és [...],⁶⁷ Gergely azt mondta, hogy ők azok közül a „csibészek közül valók, akik Magyarországon uszítanak, és azért küldték őket ide, hogy kifürkéssék a helyzetet.” Gergely beszélt az értelmiség körében uralkodó, mély gyökerekkel rendelkező fasiszta hangulatról, hiszen Magyarországon a fasiszta szervezet úgy virult, mint egyetlen más országban sem. Amikor Magyarországon az események a legkomolyabb jelleget öltötték, Gergely azt mondta, hogy ő erre számított, hogy a „magyar írók túlnyomó többsége huligán, gazember, semmirekellő”. Gergelyt nagyon nyomasztotta a semmittevés: „Otthon, a hazámban kell lennem, kommunista vagyok, és a nehéz percekben kötelességem segíteni az országomat.”

Amikor hazautazott Magyarországra, Gergely tisztában volt vele, hogy nem lesz könnyű az élete, de örvendezett, hogy végre vége lesz a tétlenségnek.

Gergely elvtárs forró háláját fejezte ki a Szovjet Írószövetségnek, amiért gondoskodott róla.

⁶⁴ Haás Viola.

⁶⁵ A „27-ig” kézírással beszúrva a gépelt szövegbe.

⁶⁶ Az orosz gépiratban a Pa[i]n név szerepel, a harmadik betű áthúzva, nehezen olvasható, a negyedik szintén nehezen olvasható „p” vagy „n” betű. Az illető feltehetőleg Papp László (1928–1984) költő, aki tagja volt az Írószövetség pártvezetőségének, és 1955-ben a DISZ részéről javasolták a szövetség Klub Bizottságába. Ha Papp László vállalkozott is az útra, minden valószínűség szerint nem maradt három hónapig, mert 1956. október 27-én aláírta írók egy csoportjának a Miniszterelnökséghez benyújtott előterjesztését.

⁶⁷ A másik, vagy a többi magyar író neve helyén üresen hagyott rész van. Minden bizonnyal Molnár Géza (1923–2011) íróról van szó, aki 1953–1956 között a Magyar Írók Szövetsége titkára volt. Egy korabeli újságcikkből lehet erre következtetni. Lásd: Molnár Géza fiatal író a Szovjetunióba utazott három hónapig tanulmányútra. *Népszava*, 1956. október 14. 5.

Gergely elvtárs egy hónapig Peregyelkinóban, az Alkotóházban élt,⁶⁸ később moszkvai szállodákban. Gergely elvtársat látogatták a barátai, a leggyakrabban Varga⁶⁹ professzor és Zeldovics⁷⁰ fordítónő.

A háziasszony nővére, Nagyezsda Alekszandrovná⁷¹ és M. Sz. Zsivov⁷² szerint, Peregyelkinóban meglátogatta Rákosi. Maga Gergely nem beszélt erről, csak elutazása napján, Magyarországról beszélgetve Gergely azt mondta, hogy „Rákosi nagyon becsületes ember. Hosszú éveket töltött börtönben, szenvedett a kommunista eszméért.⁷³ Igazi, hű kommunista. Hiszem, hogy az igazság győzedelmeskedni fog, és hazatér.”

Gergely elvtársat a pályaudvaron sok barátja búcsúztatta, a Külügyminisztérium munkatársai, ismerősök. *Néhány nappal ezelőtt Budapestről felhívott Gergely. Elmondta, hogy jól fogadták, hogy elégedett, hogy végre otthon van, és reménykedik a jobb életben.*

57. II. 13.⁷⁴

L. Malaseva

⁶⁸ Peregyelkino a mai Moszkvától kb. 25 km-re dél-nyugatra fekvő nyaralóövezet Vnukovszkoje település mellett. 1934-ben Makszim Gorkij javaslatára a szovjet kormány különített el itt egy területet az ún. „íróváros” felépítésére. Az évek folyamán néhány központi épület (alkotóház, reprezentációs épület stb.) mellett 50 kétemeletes faházat építettek fel írók számára, akik alkotómunkára is alkalmas nyaralókként használták azokat.

⁶⁹ Varga Jenő (1879–1964) kommunista közgazdásról van szó. 1919-ben a Magyarországi Tanácsköztársaság pénzügyi népbiztosa, a kommün bukása után Szovjet-Oroszországba emigrált. 1927–1947 között az SZTA Világgazdasági és Világpolitikai Intézetének alapítója és igazgatója. Az SZTA tagja, 1955-től az MTA tiszteletbeli tagja.

⁷⁰ Zeldovics, Maria Arkagyjevna (1890–1957) fordító. Csehből, németből és magyarból dolgozott. Egyebek között Illés Béla műveit ültette át oroszra.

⁷¹ Az illető kilétét nem sikerült kideríteni.

⁷² Zsivov, Mark Szemjonovics (1893–1962): szovjet irodalomtörténész, újságíró, fordító. Főként jiddisből és lengyelből fordított.

⁷³ Rákosi 1925–1940 között volt fegyházban. Börtönéveire részletesen ld. KOLONTÁRI–SERES, 2014.

⁷⁴ Az utolsó mondat és a dátum kézírással a gépelt szöveg végéhez toldva.

Rövidítések és irodalomjegyzék

ARAN	Arhiv Rosszijszkoj Akagyemii Nauk (Orosz Tudományos Akadémia Levéltára)
BBC	British Broadcasting Corporation
BTK	Bölcsészettudományi Kutatóközpont
DISZ	Dolgozó Ifjúság Szövetsége
IBUSZ	Idegenforgalmi, Beszerzési, Utazási és Szállítási Vállalat
INTURISZT	Inosztrannij turizm
KB	Központi Bizottság
KMP	Kommunisták Magyarországi Pártja
KV	Központi Vezetőség
MDP	Magyar Dolgozók Pártja
MTA	Magyar Tudományos Akadémia
OSZSZK	Oroszországi Szovjet Szocialista Köztársaság
PB	Politikai Bizottság
RGALI	Rosszijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Lityeraturi i Iszkussztva (Oroszországi Állami Irodalmi és Művészeti Levéltár)
RGANI	Rosszijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Novejsej Isztorii (Oroszországi Állami Legújabbkori Történelmi Levéltár)
SZKP KB	Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottsága
SZSZK	Szovjet Szocialista Köztársaság
SZTA	Szovjetunió Tudományos Akadémiája
ÚMKL	Új Magyar Központi Levéltár
f.	fond
gy.	gyelo (ügyirat)
kb.	körülbelül
km	kilométer
l.	liszt (lap)
ob.	oborot (hátlap)
op.	opisz (levéltári állag raktári jegyzéke)
sz.	szám

*

KOLONTÁRI–SERES
2014

A Komintern védőszárnyai alatt. Orosz levéltári források Rákosi Mátyás börtönéveiről 1925–1940. Az iratokat gyűjtötte és válogatta, fordította, sajtó alá rendezte, a bevezető ta-

nulmányt és a jegyzeteket írta KOLONTÁRI Attila–SERES Attila. (Orosz levéltári források magyarul. A Moszkvai Magyar Levéltári Intézet sorozata 3.) Budapest, 2014.

SZABÓ
2007

SZABÓ MIKLÓS: *A katonai akadémiák a forradalomban.*
In: *Tanulmányok és emlékmozaiok az 56-os forradalomról 1956–2006.* Szerk. SZABÓ A. Ferenc. Budapest, 2007. 7–31.

SZEREDA–SZTIKALIN
1998

Советский Союз и венгерский кризис 1956 г. Документы.
Редакторы-составители: Е. Д. ОРЕХОВА–В. Т. СЕРЕДА–А. С. СТЫКАЛИН. Москва, 1998.

VORONKOVA
2001

С. В. ВОРОНКОВА: *Аркадий Лаврович Сидоров.*
In: *Историки России. Биографии.* Под. ред. А. А. ЧЕРНОВАЕВА. Москва, 2001.

